

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DÜNYA SAVAŞ TARİHİ

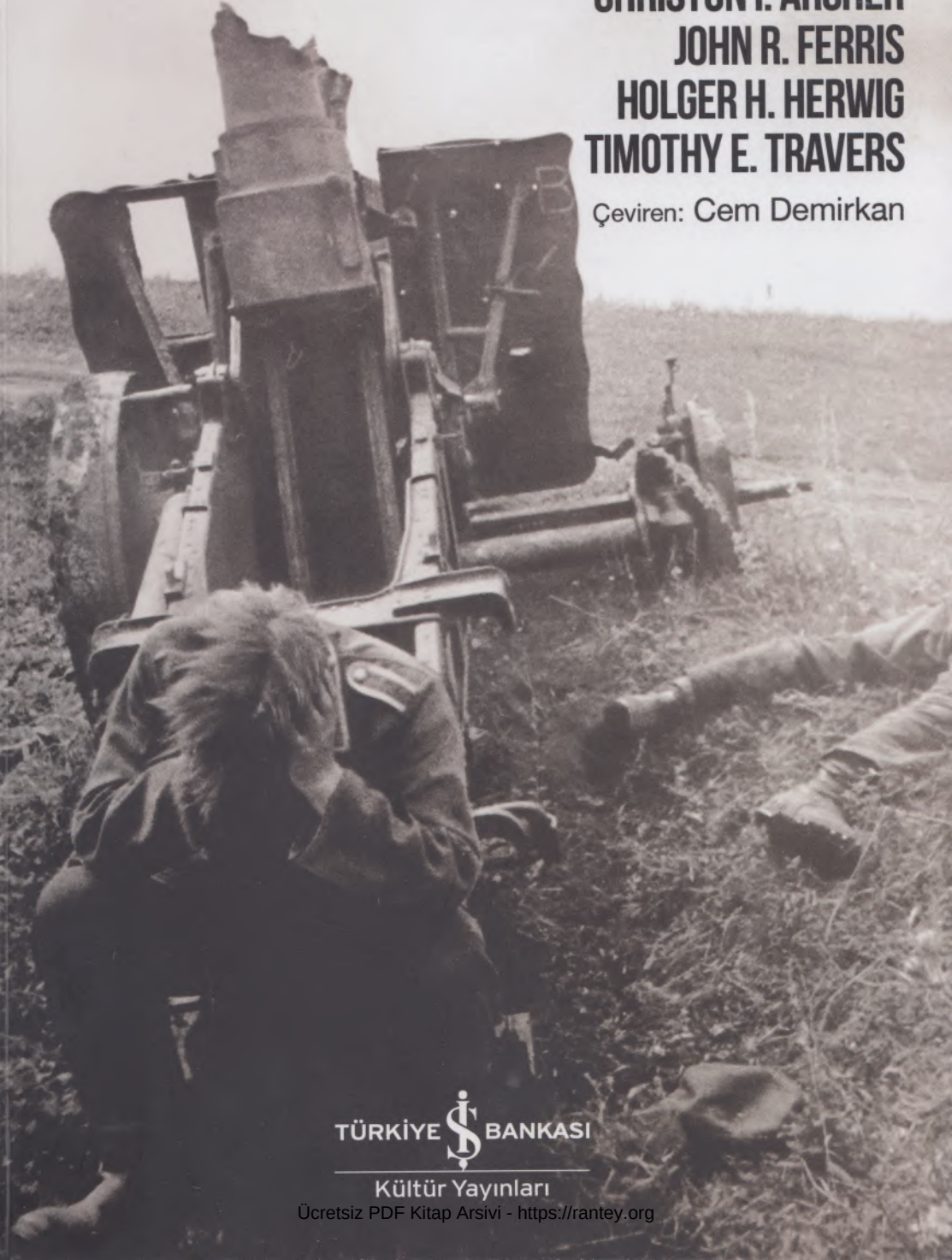
CHRISTON I. ARCHER

JOHN R. FERRIS

HOLGER H. HERWIG

TIMOTHY E. TRAVERS

Çeviren: Cem Demirkan

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Genel Yayın: 4855

ASKERİ TARİH

CHRISTON I. ARCHER, JOHN R. FERRIS, HOLGER H. HERWIG,
TIMOTHY H.E. TRAVERS
DÜNYA SAVAŞ TARİHİ

ÖZGÜN ADI
WORLD HISTORY OF WARFARE

COPYRIGHT © 2002, UNIVERSITY OF NEBRASKA PRESS

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
CEM DEMİRKAN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2013
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
EMİR YENER

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM: TEMMUZ 2020, İSTANBUL

ISBN 978-625-405-022-0

BASKI
AYHAN MATBAASI
Mahmutbey Mah. 2622. Sok. No: 6 / 31
Bağcılar İstanbul
Tel: (0212) 445 32 38 Faks: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 44871

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek
metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

Christon I. Archer, John R. Ferris,
Holger H. Herwig, Timothy H.E. Travers

Dünya Savaş Tarihi

Çeviren: Cem Demirkan

Cem Demirkan

1973 yılında İstanbul'da doğdu. 2003 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Tarih, din, siyaset, askeri tarih, bilimkurgu, fantastik, polisiye, macera gibi pek çok farklı konuda yüz civarında kitap, iki yüzün üzerinde dergi ve çizgi roman çevirdi.

İÇİNDEKİLER

Resim Listesi.....	VII
Harita Listesi.....	IX
Önsöz.....	XI
 Giriş: Savaşın Kökenleri	 1
 I	
Antikçağ İmparatorluklarında Savaş.....	11
 II	
Klasik Çağ'da Batı'da Savaş ve Toplum.....	73
 III	
Göçler ve İstilalar.....	125
 IV	
Avrupa Şövalyeliği ve İslam'ın Yükselişi.....	167
 V	
Doğu Tarzı Savaşlar.....	203
 VI	
Barut ve Yelkenli Çağı	255
 VII	
Topyekûn Savaşın İlk İşaretleri	323
 VIII	
Mutlakıyet ve Savaş	367

IX

Devrim Çağı.....	435

X

Endüstriyel Savaşın Ortaya Çıkışı.....	471

XI

Batı'nın Dünyayı Fethi.....	507

XII

Yirminci Yüzyılda Militarizm ve Teknolojik Savaş.....	563

XIII

Üçüncü Dünya Savaşları.....	651

Son Söz: Savaşın ve Barışın Geleceği.....	705

Dizin.....	707

RESİM LİSTESİ

Resim Giriş. 1 MÖ yaklaşık 2500'e tarihlenen Ur Sancağı Steli'nden anlaşıldığı kadarıyla Sümerlerde savaş umuru, yaya mızraklılar ile savaş arabalarının müşterek kullanımına dayanıyordu (BL WA 121201, The British Museum).....	5
Resim 1.1 Asur kuşatma savaşı. Asurbanipal'in yaklaşık MÖ 645'e tarihlenen sarayından bu sahnede, bir Mısır şehrine saldırı betimlenmiştir (BL WA 124928, The British Museum).....	25
Resim 3.1 Gokstad gemisi. Bu, tipik bir Viking savaş gemisiydi ama pekâlâ ticaret için de kullanılmış olabilir (Eirik Irgens Johnsen'in çektiği fotoğraf, Oslo Üniversitesi).....	157
Resim 4.1 "Atlı şok birliği ile piyadenin savaşı", Bayeux Gobleni, yak. 1092 (<i>Vestuta Monumenta</i> , Londra Eski Eserler Cemiyeti).....	179
Resim 4.2 "Okçular iş başında", Bayeux Gobleni, yak. 1092 (<i>Vestuta Monumenta</i> , Londra Eski Eserler Cemiyeti).....	188
Resim 4.3 "Hıristiyan savaş umuru: Kudüs'ün fethi, 1099" (Fransa Milli Kütüphanesi, Paris).....	198
Resim 5.1 Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han (Taipei'deki Millet Sarayı Müzesi, Tayvan).....	205
Resim 5.2 Nagaşino Muharebesi (Tokugawa Sanatı Müzesi, Nagoya).....	245
Resim 6.1 Froissart Kroniği'nde betimlendiği şekliyle Trablus şehri kuşatması (British Library, Londra).....	261
Resim 6.2 Fitilli Misket Tüfeği (Kraliyet Topçu Bölüğü, La Prairie, Quebec).....	273
Resim 6.3 Fitilli tüfek mekanizmasına yakından bakış (Kraliyet Topçu Bölüğü, Quebec).....	284
Resim 6.4 Zembekli süvari piştovu; mekanizma ve kurma anahtarı net şekilde görülüyor (Kraliyet Topçu Bölüğü, Quebec).....	286
Resim 6.5 Kimliği meçhul bir İtalyan ressamın fırçasından İnebahtı Savaşı (Britanya Deniz Müzesi, Londra).....	301
Resim 6.6 Hollandalı ressam Hendrik Vroom'un fırçasından İspanyol Armadası (Özel Koleksiyon).....	313
Resim 7.1 "Breda'nın Teslim Oluşu" (Mızraklar), Diego de Silva y Velazquez (Prado Müzesi, Madrid).....	335

Resim 7.2 1666'da II. İngiliz-Hollanda Savaşı sırasında gerçekleşen Dört Gün Muharebesi; Abraham Storck'un tablosu (Britanya Deniz Müzesi, Londra).....	361
Resim 8.1 Fransız filintasının iki açıdan görünümü (Kraliyet Topçu Bölüğü, Quebec).....	371
Resim 8.2 18. yüzyılda İspanya'nın Amerika sömürgelerinde görev yapan bir süvari (Archivo General de Indias, Simancas).....	394
Resim 8.3. 18. yüzyılda Yeni İspanya'da (Güney Amerika) görev yapan bir piyade (Archivo General de Indias, Simancas).....	395
Resim 8.4 Amerikan devrimci ordusunun askerleri. Soldan sağa: Massachusetts'li siyah asker, New Jersey'den bir piyade, avcı eri ve topçu; 1778 (Kongre Kütüphanesi, Washington DC).....	413
Resim 9.1 Büyük Komutan: Napoléon 1805'teki Austerlitz Muharebesi'nde.....	456
Resim 10.1 1866'da Stereseti'de vuku bulan Avusturya-Prusya süvari çarpışması; Vaclav Sochor'un tablosu (Askeri Tarih Müzesi, Viyana, B1 18.800).....	475
Resim 10.2 "Ölümler Bataryası", 1866 (<i>Batterie der Toten</i>); Vaclav Sochor'un tablosu (Askeri Müze, Viyana, B1 18.799).....	487
Resim 10.3 Sedan, 1870: Sakson "Friedrich August" Alayı üç adet Fransız mitralyözüne saldırıyor (Alman Askeri Arşivi, Freiburg).....	499
Resim 12.1 Passchendaele Muharebesi sırasında, 9 Ağustos 1917'de, Zillebeke yakınlarındaki bir İngiliz subayıyla askerleri 18 funtluk bir sahra topunu çamurun içinde hareket ettirmek için çırpınıyorlar. Bu fotoğraf, batı cephesinin koşullarına dair canlı bir fikir veriyor. IWM, Q6236, Londra.....	578

HARİTA LİSTESİ

Harita 1.1 Kadeş Savaşı.....	18
Harita 2.1 Klasik Yunan Dünyasında Savaş, MÖ 470-360.....	75
Harita 2.2 Helenistik Dünya ile Roma Cumhuriyeti'nde Savaş, MÖ ykl. 217.....	77
Harita 2.3 En Geniş Sınırlarında Roma İmparatorluğu, MS 117 yılı civarı.....	113
Harita 3.1 Geç Roma İmparatorluğu ve Kavimler Göçü.....	127
Harita 4.1 Kùltürler Savaşı: I. Haçlı Seferi	169
Harita 6.1 Konstantinopolis Kuşatması, 1453.....	269
Harita 6.2 Yenilmez Armada'nın rotası, 1588.....	309
Harita 7.1 Breitenfeld Muharebesi, 17 Eylül 1631.....	347
Harita 8.1 Amerikan Devrimi muharebelerinin yer aldığı arazi	425
Harita 9.1 Austerlitz Muharebesi, 1805.....	467
Harita 10.1 Sedan Muharebesi, 1870.....	500
Harita 11.1 1800 Yılı Civarında Yeni Dünyada Savaş ve Askeri Güç.....	509
Harita 11.1 devamı 1800 Yılı Civarında Yeni Dünyada Savaş ve Askeri Güç.....	511
Harita 12.1 Dönüm Noktası: Mihver Genişlemesinin Doruğu, Kasım 1942.....	601
Harita 13.1 1970 Yılı İtibariyle Dünyada Savaş ve Askeri Güç.....	654
Harita 13.2 Hindicin Savaşları.....	695

Önsöz

Hem dünya savaş tarihine bir giriş hem de bu tarihi yeniden yorumlamaya yönelik bir girişim olan bu kitap, diğer metinlerde anlatılan şeyleri basmakalıp tekrar etmek yerine, dünyamızın ıstırap dolu geçmişi hakkında yeni fikirler sunmaktadır. Aynı şekilde, ne yalnızca savaşı çeşitli dönemlerde meydana gelmiş harekâtlar temelinde ele almayı ne de sade suya bir “savaş ve toplum” vurgusu yapmayı amaçlamayıp her iki damara da dikkat çekmektedir. Bu da, metni hem öğrenciler hem de savaş tarihine ilgi duyan diğer okuyucular için oldukça değerli kılıyor. Ayrıca, yazarlar, metinde Batılı olmayan kaynaklara yer vermek için de özel bir çaba sarf etmişlerdir, çünkü bugüne kadar yazılan hemen hemen bütün savaş tarihleri ya batımerkezci eğilimde olmuştur ya da çoğunlukla Avrupa askeri tarihiyle sınırlı kalmıştır. Metin aynı zamanda, savaş tarihinin ilk dönemlerine daha fazla ağırlık vermiştir; öyle ki bu dönem, bugüne kadarki savaş tarihi kitaplarında ya hiç yer almamıştır ya da çok az önem verilmiştir. Dahası, kitabın dört yazarı savaş tarihinin farklı dönemleri ve olaylarıyla ilgilendikleri için, bölümler her bir yazarın araştırmalarıyla usullerini sergilemekte ve farklı vurgular içermektedir. Sonuç olarak metin, her bir yazarın kendi görüşlerini ve sonuçlarını yansıtmaktadır.

Bir dünya savaş tarihi yazmaya yönelik herhangi bir girişim, mevcut materyalin düzenlenmesi açısından belirli temalara

odaklanmak zorundadır. Bu alanlardaki vurgu, mevcut kaynaklara ve materyalin niteliğine göre bölümden bölüme çeşitlilik göstermektedir. Her bölümün amacı, bu temaları tanımlamaktır: Belirli bir çağda savaşa gösterilen tutum bağlamında, *savaş kavramı*, *topyekûn savaş deneyimi*, yani savaşın belirli bir dönemde toplumu nasıl etkilediği meselesi; her çağda *teknolojinin savaş üzerindeki etkisi* ve bu çerçevede savaşlarda meydana gelen değişimler; her çağda orduların yapılanma ve teşkilatlanma biçimleri bağlamında *orduların doğası* ve *askerlik deneyimi*, yani tek tek askerlerin kendi dönemlerinde yaşanan savaşları deneyimleme biçimleri. Son olarak, kitaptaki her bölüm, belirli bir savaşı veya çarpışmayı ele alan bir örnek olay incelemesi sunmakta ve bu da okuyucuya, neyin nasıl olduğu ve neden belirli bir zaman ve mekânda meydana geldiği hakkında somut bir örnek vermektedir. Her örnek olay incelemesi çoğunlukla bir dönemin en önemli muharebe veya çarpışmasını betimlemektedir.

Altı çizilmesi gereken başka bir temel konu daha var: Değişim kavramı. Yazarlar, ister teknik icatla, ister taktik veya stratejik yenilikle olsun, savaşta değişimin önemini vurgulamaktadırlar. Ne neden değişti ya da değişmedi? Sonuç olarak yazarların amacı, savaş tarihindeki önemli değişimlere ve yukarıda bahsedilen temalara odaklanarak bu sıradışı dünya savaş tarihi metni ve yorumunun, insanlığın savaş ve fetih uğruna verdiği uzun soluklu mücadelenin aydınlatılmasına katkı sunmasıdır.

Giriş

Savaşın Kökenleri

Savaşın kökenleri gizemini hâlâ korumaktadır. Savaş muhtemelen ilk olarak, gerekli silaha ve çatışma nedenine sahip avcı gruplar arasında ortaya çıkmıştır. Göçebe avcı-toplayıcı gruplar avlanabilmek için birlikte hareket etmek zorundaydılar ve avcılar paleolitik çağda (2 milyon yıl öncesiyle buz çağının sonu olan yaklaşık MÖ 13000 arasındaki dönem) mızrak, neolitik çağda (MÖ 8000-4000) ise yay, ok ve sapan kullanıyorlardı. Ayrıca yaralı hayvanları öldürmek için hançerden de faydalanıyorlardı. Fakat Mısır'daki paleolitik dönem mezarlarında bulunan cesetlerde yapılan incelemelerde muhtemelen baskın ve pusuların eseri olan ok ve mızrak yaralarına rastlandığı gibi, neolitik dönemin başlarına ait mağara resimlerinde de daha örgütlü savaşların izlerine rastlanmıştır. İspanya'daki Morella la Villa'da bulunan, neolitik döneme ait meşhur mağara resmi iki okçu grubu arasındaki çatışmayı açıkça göstermektedir. Her şeye rağmen, az sayıda kişinin düzenlediği baskın ve pusular haricinde, büyük insan grupları arasındaki çatışmaların yaygın olması pek muhtemel değildir. Avcılıkla savaş arasındaki ilişkiye dair en güvenilir kaynaklar, hem av hem de askerliği bir arada bulunduran törenlerdir. Bu törenler, Sumerlerin tarın sahnesine çıktığı

dönemde (MÖ 3000) ve Çin’de Şang hanedanı döneminde (MÖ 1765-1027) düzenlenmiş olan Hanedan Avları veya yine Çin’deki Batı Chou hanedanı döneminde (MÖ 1027-771) düzenlenen Büyük Av Oyunları’dır. Bir erken dönem Chou şiiri mevsimin değişmesini şöyle ifade etmektedir:

İkinci ay (Şubat) büyük buluşma zamanıdır;
Savaş için talim yapma zamanı.

İlk insanları biyolojik yapıları gereği örgütlü saldırılar düzenlemeye meyilli kabul edemeyeceğimize göre, savaşın belli nedenlerden ötürü ortaya çıkmış olması gerekir. Genel geçer fikre göre savaş, yerleşik yaşamın başladığı dönemdeki avcı-toplayıcılar ile tarım toplulukları arasında ortaya çıkmıştır (muhtemelen MÖ 6500’de Batı Asya’da). Bu durumda çatışmanın sebebi, köylerdeki yiyecek ve emtianın gezici avcı-toplayıcı gruplarca çalınmaya çalışılması olmalıydı. Yağma kelimesi her ne kadar paleolitik ve neolitik dönem insanları için pek geçerli sayamayacağımız modern *homo economicus* (iktisadi insan) kavramını akla getirirse de, bu açıklama doğru olabilir.

Başka bir açıdan, örgütlü savaşın daha geç bir dönemde ve artan nüfusa paralel olarak yeni toprakların ele geçirilmesi ihtiyacından dolayı ortaya çıktığı da iddia edilmektedir. Bu nedenle, yaklaşık 4-5 bin yıl önce Avrupa’da neolitik çiftçiler yeni alanlara yerleşince mezolitik toplayıcılarla çatışmış ve onları yerleşimlerinden uzak tutmak için köylerini hendeklerle çevirmişlerdi. Benzer şekilde geç neolitik dönemde Kuzey Mezopotamya’daki Şamara kültürüne mensup olanlar gibi köyler, tam da yerleşimlerin verimli yeni araziler elde edebilmek için yayılmaya ve rekabet etmeye başladıkları bir zamanda, kendilerini korumak için duvarlar ve hendekler inşa etmeye başlamışlardı. Kuzey Çin’deki Lungşan kültürü halkı da (MÖ 3000-2000) köylerini toprak setler ile geniş ve derin hendeklerle koruyorlardı; çünkü nüfus artışıyla birlikte ekilebilir araziler azalmış ve eskiden tarımda uygulanan kes ve yak metodu artık yeterli olmamaya başlamıştı. Nüfus artışıyla beraber Lungşan

halkı, köylerini çok sayıda küçük uydu köylere bölmek zorunda kalmış, bu da hem rekabeti artırmış hem de kes-yak metodunu uygulayanlar ile köylerine yakın tarlalarda tarım yapanları karşı karşıya getirmişti.

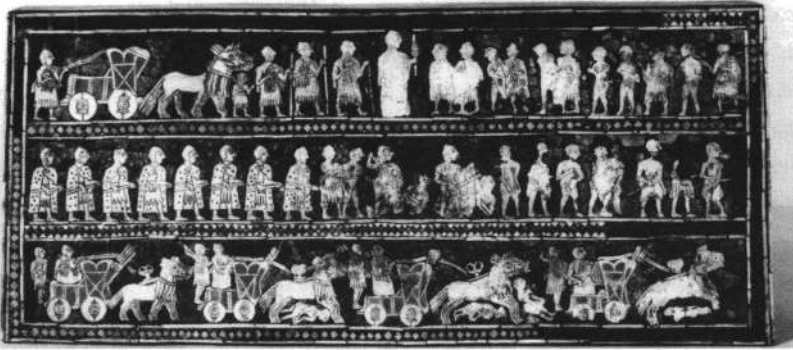
Fakat nüfus artışı, tarımda verimlilik ve toplumların gittikçe karmaşıklaşması neticesi MÖ 3500-3200 yılları arasında surlara ve hisarlara sahip şehirlerin kurulmaya başlamasıyla bir tür bölge bilincinin ortaya çıkmaya başladığı da söylenebilir. Bu bağlamda Mezopotamya'daki Ürdün Vadisi'nin güneyinde kurulu olan Eriha (Jericho) şehrinin sakinleri, kendilerini korumak maksadıyla istihkâm inşa eden tarihteki ilk kişiler olarak kabul edilmişlerdir (MÖ 7000). Ama günümüz arkeologları, Eriha'nın 1,6 metre kalınlığındaki seddi ile 8,5 metre genişliği ve 2 metre derinliği olan hendeginin amacının, savunma değil de selleri engellemek olduğunu düşünüyorlar. Bu nedenle şehir istihkâmlarının MÖ 3500-3200 yılları arasında inşa edilmeye başladığı fikri de hâlâ geçerliliğini korumaktadır. İlk şehirler muhtemelen hem çevrelerindeki köyleri yönetmek hem de saldırganlara karşı koruma sağlamak maksadıyla kurulmuşlardı. Bu düşünce Hindistan'daki İndus Vadisi'nde kurulmuş olan Harappa ve Mohenjo-Daro gibi şehirlerdeki gelişmeyi açıklayabilir. Bu şehirlerdeki savunma hisardan ibaret olduğu ve şehir surlarla çevrili bulunmadığı için, asıl amacın şehri savunmak değil de içeride denetim kurmak olduğu söylenebilir.

MÖ 3200'lerde Sümerlerle başlayan yazılı tarih sayesinde toplumun askeri yönleri daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Aşağı Mezopotamya'da yaşayan bu halk, farklı diller konuşmaktaydı. Birbirleriyle mücadele içindeki Kiş, Uruk, Ur ve Lagaş gibi bir grup şehir devletinde, seçimle tahta çıkartılan bir kral-rahabin idaresindeki nispeten demokratik bir siyasi yapı hâkimdi. Fakat komşu Elam Krallığı'nın baskısı hanedan devletlerinin kurulmasına yol açtığı gibi, paralel bir gelişmeyle, savaşlar da bireysel kahramanlık eylemleri olmaktan çıkarak çok daha sistemli ve düzenli bir hale geldi. Savaşa dair en eski ve en önemli iki temsil, kralların savaşta halklarına nasıl önderlik ettiğini gösteren Ur Sancağı (MÖ 2500) ve Lagaş Akkabalı Anıtıdır (MÖ 2460).

Askerlerin nizamı, disiplin ve birlik-beraberlik bilincinin mevcut olduğunu gözler önüne sermektedir. Daha da önemlisi, savaşa dair bu iki resimli kaynak (biri duvar kaplaması, diğeri de kireçtaşı bir anıt) MÖ 3000'lerin ortasında savaşların nasıl yapıldığını da göstermektedir.

Ur Sancağı'nda yanaşık nizam savaşan mızraklı piyade ve savaş arabalarından müteşekkil bir ordu yapısı görülmektedir. Sancağın alt kısmında görülen savaş arabaları, dört adet som tekerleğe* sahip oldukları ve katırlar ya da eşekler tarafından çekildikleri için –kulaklarının uzunluğundan at olmadıkları anlaşılmaktadır– daha ziyade yük arabalarını andırır. Üzerlerinde koşum takımları bulunan bu hayvanlar, boyunduruğun üzerindeki bir halkanın üzerinden geçerek burunlarındaki halkalara ulaşan tek bir dizginle idare ediliyorlardı. Söz konusu nitelikleri dikkate alınırsa, bu araçların kağından geliştirildiklerini anlamak zor olmaz. Küçük ve dar araçlar olan savaş arabalarında bir ya da iki kişiye –sürücü hariç bir mızraklı ya da ciritçi– yetecek yer bulunuyordu. Mızraklı, sürücünün hemen arkasında durarak ona tutunuyordu, çünkü savaş arabalarının yan taraflarında hemen hiç koruma yokken, önlerine sürücüyü korumak ve tutunabilmesini sağlamak için yüksek bir si-perlik yerleştirilmişti. Her arabanın önünde, içinde ciritler bulunan bir sadak mevcuttu.

Bu arabaların muharebe meydanındaki görevleri tam olarak bilinmemektedir, çünkü mızraklının ya da ciritçinin sürücünün hemen arkasında durması, onun sadece arabanın yan taraflarına doğru atış yapabilmesine müsaade etmekteydi. Düşman saflarına doğrudan yapılacak bir hücum, hem hayvanların engellere doğru gitmekten kaçınması (panoda hayvanların ayaklarının altında görülen cesetler ya savaş alanını ya da düşmanın yenilgisini temsil etmektedir) hem de arabaların önünde bir mil üzerinde dönebilen dingil olmadığından aracın zar zor yön değiştirebilmesi nedeniyle oldukça güç olmalıydı. Dahası, bir savaş arabasında arkada bulunan savaşçının balta taşıdığı görülmektedir ki bu, gerektiğinde

Resim Giriş. 1 MÖ yaklaşık 2500'e tarihlenen Ur Sancağı Steli'nden anlaşıldığı kadarıyla Sümerlerde savaş umuru, yaya mızraklılar ile savaş arabalarının müşterek kullanımına dayanıyordu (BL WA 121201, The British Museum).

yakın savaşa girmek için arabalardan inildiğine işaret etmektedir. Gerçekten de, sürücünün arkasındaki mızraklı ya da ciritçilerin arabanın içinde değil de bir arka basamağın üzerinde durdukları görülmektedir.

Öyle görülüyor ki Sümer savaş arabaları, düşman saflarına bodoslama saldırmaktansa bu saflara paralel şekilde hareket ediyor; savaşçılar da düşman saflarına cirit ya da mızrak fırlatıyordu. Üstelik savaş arabaları geri çekilen düşmanın izlenmesinde ve yüksek rütbeli subayların savaş alanına getirilmesinde –o noktada arabalardan inerek savaşa katılıyorlardı– de kullanılıyordu. Bu resimde de görüldüğü gibi savaş arabası, özellikle düşman aynı tür bir araca sahip değilse, çok etkili bir psikolojik silahtı. Bu açıdan bakıldığında, resmin sol üstünde görülen ve hanedana ait olduğunu kesin sayabileceğimiz savaş arabasının daha yüksek ve güçlü tasvir edilmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Resmin orta sırasındaki mızraklı piyadelerin tümü de aynı metal miğfer ve düğmeli pelerinlere sahiptir. Üst üste binmiş çok sayıda mızrak görüntüsü akla falanksı (veya yanaşık nizam piyadeyi) getirmektedir. Pelerinlerinin altında muhtemelen hançer de taşımaktaydılar ve resmin üst kısmındaki saray muhafızları ayrıca balta ve mızrakla silahlıdır. Sonuçta, bu Sümer ordusunun disiplinli ve düzenli olduğu ortadadır. Taktiklerinin, savaş arabalarının manevralarıyla düşman hatlarında bir

gedik açmak ve ardından, yanaşık nizamdaki disiplinli mızraklılarla bu noktaya yüklenerek düşmanı bozguna uğratmak esasına dayandığı söylenebilir. Piyadeler birlikte hareket edip mızraklarını aynı anda düşmana yönelterek hem en büyük etkiyi hem de her bir piyadenin en iyi şekilde korunmasını sağlıyorlardı.

Savaş taktiklerinde sadece 40-50 yıl içerisinde, Ur Sancağı panosunda görülenden çok daha farklı bir gelişmenin yaşanması dikkat çekicidir. Akbabalar Anıtı'nda (MÖ 2460) –Lagaş ve Umma şehir devletleri arasındaki savaştan sonra dikilen zafer anıtı– Lagaş Kralı Eannatum'un piyade birliklerinin çok daha sıkışık tertiplendikleri görülmektedir. Gerçekten de bu, ancak 1.800 yıl sonra ortaya çıkacak olan Yunan hoplit falankslarında görülebilecek bir tertipti.* Üst panelde metal miğferli, büyük dikdörtgen kalkanlarını bir duvar gibi bir araya getirmiş ve uzun mızraklarını iki elle riyle kavramış olarak altı sıra halinde ilerleyen askerler görülmektedir. Bu askerlere, sağ elinde orak şeklinde bir kılıç, sol elinde ise uzun bir mızrak taşıyan Kral Eannatum bizzat komuta etmektedir. Kral omuzlarından ayaklarına kadar uzanan bir elbise giyerken, askerler bunun daha basit bir benzerini giymekteydiler – bu bir tür şeritli deri zırh olabilir. Alt panelde kral, savaş arabasının üzerinde ordusunu zafere taşımaktadır; askerleri de uzun mızraklarını kavramış ve baltalarını omuzlarına asmışlardır. Savaş arabasının önünde duran kral, yine bir orak kılıç ve mızrak taşıırken, bir cirit sığağıyla bir balta da arabanın önünde hazır beklemektedir. Kralın hemen arkasında ise sürücüyü ya da mızraklı bir korumaya ait

* Amerikalı Prof. Robert Drews, Tunç Çağı savaş umurunu burada anlatıldığı şekliyle ele alan geleneksel tarihyazımına, arkeolojik ve yazılı kanıtlara dayanarak yepyeni bir alternatif geliştirmiş ve kısa sürede çok taraftar da bulmuştur. Drews'a göre, Sümer betimlemelerindeki araçlar savaşmakla ilgisi olmayan tören araçlarıdır ve arkaik Yunan devrinden (MÖ 10.-6. yüzyıllar) önce yanaşık nizam piyade ortaya çıkmamıştır. Sümer devrinden Geç Tunç Çağı'na kadar olan dönemin Yakındoğu devletleri büyük ölçüde Cilalı Taş Devri'nin (Neolitik) savaş anlayışını devam ettirmiş; şiddete başvurmaları gerektiğinde çöllerde yahut tepelik-dağlık çorak arazilerde yaşayan, tabiatla sürekli mücadele içinde bulunduklarından ötürü silah kullanmayı günlük hayatın parçası olarak bilen barbar ve yarı barbar konargöçerleri geçici olarak kiralamışlardır. Daha geniş bilgi için bkz. Robert Drews, *Tunç Çağı'nın Sonu*, çev. Tolga Ersoy ve Gürkan Ergin, İstanbul, İstanbul Kültür Akademi, 2014. Ayrıca Robert Drews, *Militarism and the Indo-Europeanization of Europe*, Londra, Routledge, 2017 – e.n.

bir el görülüyor. Kralın her iki elinde de silah olduğuna ve dizginler de beline bağlanmamış olduğuna göre, bu el sürücüyeye ait olmalıdır.

Anıtın büyük bir bölümü tahrip olduğundan, Lagaş ordu ter-tibini eksiksiz öğrenebilmemiz mümkün olmamıştır, fakat saldırı-larda ağırlığın yanaşık nizam (falanks) hareket eden piyadelerde olduğu açıktır. Muhtemelen çarpışma, savaş arabalarının cirit sal-dırılılarıyla başlamakta, bunu hafif piyadenin saldırıları izlemekte ve son olarak da yanaşık nizam piyade devreye girmektedir. Bunu alt panelden de anlayabiliriz. Burada kralın savaş arabasının ya-nında kalkansız ve uzun mızrak ile balta taşıyan hafif piyadeler görülmektedir. Bunlar belki de kralın muhafızlarıydı ama falanks-lardan farklı oldukları açıktır. Bu nedenle savaş arabaları ve hafif piyadeden sonra sıranın falankslara geldiğini ve asırlar sonra hop-litlerde olduğu gibi onların da kalkanlarını birbirlerine kenetleye-rek yılmadan ilerleyip düşman saflarına daldıklarını kabul etmek makul olacaktır. Safları dağılan düşmanın işini yine savaş arabaları ve hafif piyade bitirecekti.

Lagaş ordusunun yenilmez bir güç olduğu ortadadır. Muhteme-len düzenli bir orduydu ve Akdeniz ile Basra Körfezi'ndeki ticaret yollarını egemenliği altına almaya çalışan Lagaş hanedanının (MÖ 2570-2342) yayılmacı emellerine hizmet ediyordu. Sümer ordusu-nun kullandığı silahlar –mızrak, balta, hançer, savaş arabaları için cirit ve henüz silah üretiminde kullanılabilecek dayanıklılıkta tunç dökülemediğinden sadece törenlerde kullanılan orak kılıçlar– bin yıl içerisinde ciddi bir değişikliğe uğramamıştı. Ur Sancağı ve Ak-babalar Anıtı'nda eksik olan silahlar yay, sapan ve topuzdur. Eser-lerin gördüğü hasar ya da yapan ustanın gafleti neticesinde resme-dilmedikleri ihtimallerini bir kenara bırakırsak, metal miğferlerin kullanılmaya başlanmasıyla topuzun ortadan kalktığını ve yerini baltaya bıraktığını söyleyebiliriz. Sapan uzun süreli bir eğitim ge-rektiriyordu ki miğfer ve kalkanın kullanılmasıyla artık onun da bir gereği kalmamıştı. Fakat her iki eserde de görülmemesine rağ-men, yekpare yayların MÖ 3000'lerden itibaren Mezopotamya'da kullanıldığı bilinmektedir. Yay avcılıkta ve savaşlarda kullanılan en eski silahlardan biridir, ancak Akkadlıların genişleme döneminde,

yani Lagaş'ın yenildiği ve Basra Körfezi'yle Akdeniz arasındaki tüm bölgenin Büyük Sargon ile halefleri tarafından fethedildiği zamanlarda bileşik yayın icat edilmesine kadar savaş alanlarında etkili bir silah olamamıştır.

Güçlü Lagaş savaş makinesi, Sargon komutasındaki Akkad ordularının uyguladığı yeni bir taktikle dize getirildi. MÖ 2350 yıllarında, Sümer'deki verimli topraklar tuzlanma problemlerinden ciddi ölçüde etkilenmeye başlamış ve bu durum da verimliliği düşürüp ekonomik çöküşe yol açmıştı. Kısmen bu gelişmelerin de etkisiyle, Sargon kuzeyden ilerlemeye başladı. Aynı zamanda, muhtemelen bileşik yay erbabı uzun menzilli okçuları istihdam eden ordusu Lagaş'inkinden çok daha etkiliydi. Bileşik yayla dair en eski ve kesin tasvire Naram-Sin'in zafer anıtında (MÖ 2254-2218) rastlanmıştır. Fakat böylesine karmaşık bir silahın gelişimi belli bir süre gerektirir ki daha eski bir Sargon zafer anıtında (Sargon'un oğlu Rimus'un [MÖ 2278-2270] saltanatının başlangıcına tarihlendirilir), bileşik yay oldukları anlaşılan silahlar savaşta kullanılırken gösterilmiştir. Bu nedenle de Sargon'un bu silaha sahip olduğunu ve böylece kendini yenilmez kıldığını kabul etmekteyiz.

Bileşik yayın yapımında ahşap, hayvan boynuzu, tendon, sinir ve tutkal kullanılır. Bu malzemeler birbirine bağlanır ya da yapıştırılır ve kiriş takılmadan önce yayla büyük bir germe kuvveti verebilmek silahın iki ucu ters yönde bükülür. Silahın etkili menzili 250-300 metredir.

Akkad ordusu, Sargon/Rimus ve Naram-Sin zafer anıtlarında resmedildiği şekliyle, hafif zırhlı üç farklı birimden –okçular, balta-lılar ve mızraklı piyadeler– oluşmaktadır. Üç anıtta da savaş arabasına yer verilmemiştir. İçlerinde en iyi korunmuş olan Naram-Sin anıtında da savaş arabası görülmez, çünkü belki de bu anıt, Elamlılarla yapılan bir dağ muharebesini resmetmektedir. Oysa sonradan yazılmış bir Babil şiiri olan “Agade'nin Lanetinde” Naram-Sin'in savaş arabalarından bahsedilmektedir ki yalnızca tören amaçlı dahi olsalar mevcut bulundukları muhtemeldir. Sonuçta Sargon'un ordusu (otuz dört muharebeye katılmıştı) temelde hafif piyadelerden oluşuyordu ve en önemli birim bileşik yaylı okçular olsa da,

taktikler üç farklı unsurun işbirliğine dayanıyor olmalıydı. Bu ordunun başında Akdeniz'den yola çıkan Sargon, silahlarını törensel biçimde yıkadığı Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir imparatorluk kurmayı başardı. Selefleri ve halefleri gibi Sargon'un da yayılma stratejisi ticaret yolları ile sedir, kalay ve gümüş gibi hammadde kaynaklarını denetime almayı amaçlamaktaydı. Yine kendinden önceki Mezopotamyalı imparatorlar gibi Sargon ve onun Akkadlı halefleri de, eyaletlere vali atama ve ay tanrısının rahibelerinden Ur'da bir dini iktidar meydana getirerek merkezi bir inanç sistemi kurma gibi yeniliklere rağmen, periferideki bölgeleri yönetme konusunda büyük güçlüklerle karşılaşmışlardı.

Akkad İmparatorluğu, hem dış hem de iç etkenler sonucunda, MÖ 2154 yılına kadar ortadan kalktı ama ileride, III. Ur Hanedanı adıyla, Akkad-Sümer kültürünün sentezi olarak yeniden kurulacaktı (MÖ 2112-2004). Bu hanedanın, Fırat ve Dicle nehirlerince kesilen 270 kilometre uzunluğunda muhteşem bir sur inşa ederek Amurrular ile Elamlıları durdurmaya çalışması dikkate değer bir çabadır; ama bu sonuçsuz kalmıştır. Elamlılar Ur şehrini kuşattıktan sonra surları aşmayı başararak şehri yerle bir ettiler ve şehrin son kralını köle ederek Elam'a götürdüler. Bir Sümer şiiri bu savaşı şu şekilde anlatır:

Kırık çömlekler değil, cesetlerdi,
Tüm yolları kaplayan,
Surlar gediklerle,
Yollar ve geçitler,
Kaplanmış cesetlerle.
İnsanlar şimdi cansız uzanıyorlar,
Bir zamanlar eğlendikleri yollarda.
Tüm yollar kaplanmış cansız bedenlerle.
Şimdi ceset yığınları yükseliyor,
Dans edilen meydanlarda.
Metalin potaya aktığı gibi,
Akıyor ülkenin kanı ve bedenler;
Çözülüyorlar yığın yığınına endişe gibi.

Antikçağ İmparatorluklarında Savaş

Mısır, Asur, İran, Hindistan ve Çin... Bu ülkelerin her biri, savaşa yaklaşımlarını kendilerine has yapıları, ekonomik ve coğrafi koşulları ile farklı zamanlarda karşı karşıya kaldıkları dış tehditlere göre belirlemişlerdir. Örneğin Mısır, dış tehditlerle –Hititler, Hiksoslar ve Deniz Kavimleri gibi– karşı karşıya kalmıştı; Asur, ticaret yollarını ve maden yataklarını denetimi altında tutmak zorundaydı; İran, büyük ordular kurmuş ve Serhas'ın idaresinde Yunanistan'ı işgal etmişti; Hindistan, büyük bir iç savaşa sahne olmuştu ve Çin, birliğini sağlama yolunda mücadele ediyordu. Çatışmalar çoğunlukla yerel olsa da, bu uygarlıkların tümü üzerinde savaşın büyük etkisi vardı. Ordular (ve donanmalar) daha iyi teşkilatlandırılarak başıbozukluk asgariye indirildi, fakat bu uygarlıkların savaş alanında gösterdikleri başarılar sadece belirli silahların, metallerin ve orduların gelişmesine değil ama aynı zamanda askeri ve sivil idarede yaşanan gelişmelere de bağlıydı. İmparatorlukların komşularından öğrendikleri yenilikleri hayata geçirmeye meraklı olmaları da bu alanda büyük etki yaratmıştı. Buna “çevre sayesinde gelişme” denilebilir. Bireysel hikâyelere zaman zaman rastlansa da, sıradan askerlerin tecrübeleri pek akılda kalıcı değildi.

Mısır

Mısır'da Yukarı (güney) ve Aşağı (kuzey) Mısır'ı tek idare altında birleştiren Eski Krallık (yaklaşık MÖ 2770-2200), ekonomik ve ekolojik sorunlar neticesi firavunların otoritesine meydan okuyan güçlü yerel yöneticilerin ortaya çıkmasıyla sona erdi. Bu güçlüklerle eşkıyalığın yayılması ve çöl halklarının saldırıları da eklenince durum daha da kötüye gitti. MÖ 2050'lerde Teb'deki (Yukarı Mısır) merkezi yönetim istikrarı sağlamayı başardı ve böylece Mısır Orta Krallık (yaklaşık MÖ 2050-1560) dönemine girmiş oldu.

Orta Krallık firavunlarının ordusu, küçük kalkan, balta, hançer, kısa mızrak ve ciritle silahlı hafif piyadelerin destek verdiği, büyük ve geniş bir kalkan ile mızrak kullanan ağır piyadelerden oluşmaktaydı. En önemli silahlar balta ve mızraktı. Mısırlılar, Orta Krallık'ın son dönemine kadar kendi okçu güçlerini oluşturmayıp bunun yerine Nubiyalı okçuları kullandılar. Bu dönemde henüz savaş arabaları da kullanılmıyordu. Mısır doğal coğrafi savunmalara sahipti: Kuzeyde Akdeniz, doğuda Kızıldeniz ve batıda çöl. Bu nedenle Mısırlıların ilk yapmaları gereken şey, çöl kabilelerini ve güneydeki Nubiya'da yaşayan Nobaları etkisiz hale getirmektir ki yukarıda bahsedilen piyade ağırlıklı ordu tertibiyle bu işi gerçekleştirmek oldukça kolaydı.

Değişiklikler yavaş yavaş Mısır'a ulaşmaya başlamıştı. Orta Krallık'ın faal bir savunma stratejisi uyguladığını söylemek mümkündür. Bu strateji gereğince Filistin ve hatta kuzeyde Asi Nehri'ne kadar saldırılar düzenlendi; kuzeydoğuda Süveyş kıstağında bir dizi kale inşa edildiği gibi içeride Nil'in birinci ve ikinci çavlanları arasında yine kalelerden oluşan ikinci bir savunma hattı kuruldu. Bu tip bir stratejiyi uygulayabilmek için hareketli, disiplinli ve kuşatma tekniklerini iyi bilen bir orduya ihtiyaç vardı. Kuşatma savaşlarında, kaleye hücum eden askerlere destek verecek menzilli silah erbabına ihtiyaç duyulduğundan ötürü, Mısırlılar kendi okçularını yetiştirmeye başladılar. Belki de yay ilk başta sadece soyluların silahıydı, fakat Orta Krallık döneminin sonlarına doğru çift ve tek kavisli yaylar yaygın şekilde kullanılır oldu.

Çok önemli bir silah olan koçbaşının ilk örnekleri de MÖ 1900'lerde Mısır ordusunca kullanılmaya başlanmıştı. Beni-hasan'daki bir duvar resminde Mısırlıların bir çöl kalesini kuşatırken kullandıkları, ucu metalle kaplanmış, üç askerin idare ettiği ve mürettebatını korumak için üzeri örtülmüş ilkel bir koçbaşı görülmektedir. Her iki tarafta da okçuların gösterişsiz kıyafetler giydikleri dikkate alınırsa bu bir Nubiya kalesidir ve koçbaşının, geçmişte duvarları ya da kale kapılarını yıkmakta kullanılan bir tür uzun mızraklı kaldıraçtan geliştirildiği resimden anlaşılmaktadır. Hem bu kaldıraç silahının hem de etkili olabilmek için ağırlık ve hız faktörlerini kullanan koçbaşının Asur Kralı Aşurnasirpal (MÖ 883-859) tarafından bir kuşatmada birlikte kullanılması ilginçtir ve daha sonra Romalıların da farkına varacağı gibi, kaldıraç silahının hâlâ etkili olduğunu göstermektedir. Şehir savunmalarında koçbaşlarına karşı alınan önlemlere bakarak bu silahın MÖ 25. yüzyıldan itibaren diğer toplumlar tarafından da kullanıldığını söyleyebiliriz.

Tıpkı Eski Krallık gibi Orta Krallık da, MÖ 1786 ile 1560 yılları arasında iç sorunlarla mücadele etti. Uzun bir süre boyunca Filistin'den gelen Sami halkları (muhtemelen Kenanlılar), Mısır Delta'sı'na sızarak bölgede Mısır iktidarının yerini almaya başladılar. Hareketli savaşçılardan oluşan bu gruplar, Delta'nın doğusundaki şehirleri ele geçirmeye çalıştılar. MÖ 1672 ve 1649 yılları arasında Salatis adında bir derebeyi, Memfis'i alarak merkezinde Avaris Kalesi'nin olduğu bir krallık kurdu. Mısırlılar bu Sami halkların liderlerine "Hikau khasut" (Çöl Tepelerinin Hükümdarları) demişti; bu sözcük daha sonra Hiksos'a dönüştü. Sanıldığı gibi aksine, Hiksoslar Kuzey Mısır'ı tek bir saldırıda işgal edip harabeye çevirmek yerine tüm Delta'yı aşamalı olarak ele geçirdiler. Benzer şekilde, güneydeki göçebe Noba (Nubiyalı) kabileleri de Yukarı Mısır'a kademeli olarak sızdılar. Ülkenin derinlerinde hazırlanmış olan ikinci savunma sistemi çöktü ve göçebeler harabelere yerleştiler, fakat kuzeydeki Hiksosların hâkimiyetini kabul ettiler.

Bu konu tartışmaya açık olsa da, Hiksosların Kuzey Mısır'ı savaş arabalarıyla ele geçirmedikleri anlaşılmaktadır. Hiksosların

bileşik yay kullanıyor olmaları mümkündür tabii ama bu kademe başarılarının asıl nedeni, Delta'nın savunmasındaki zayıflıktı. Mısırlılar savaş arabalarıyla muhtemelen ilk kez Asya seferlerinde karşılaştılar. Mısır'daki savaş arabalarının Asya kökeni bu aracın yapımında kullanılan ağaçtan, arabanın parçaları için kullanılan isimlerin Kenan dilinden alınmasından ve kimi savaş arabalarının kullanımı ve bakımı için Asyalıların görevlendirilmesinden anlaşılmaktadır. Gerçekten de, MÖ 1700'lerde ortaya çıktığı görülen savaş arabası muhtemelen Ermenistan kökenliydi. Yine de MÖ 1600'lerde Mısırlıların Hiksoslara karşı verdiği özgürlük mücadelesine kadar Asya'dan küçük at, at koşulu savaş arabası, pul zırh, bileşik yay, tunç silahlar ve yeni hançer ile kılıçlar da dahil pek çok yenilik öğrenilmişti. Mısırlılar ayrıca, koçbaşlarıyla kuşatma kulelerinin surlara yaklaşmasına karşı kalelerini taş temelli ve çok meyilli kapı girişleri olan şarampollerle takviye etmeyi de Hiksoslardan veya daha kuzeyden gelen diğer Asyalılardan öğrenmiş olabilirler. Hiksos döneminin sonlarına doğru orduda savaş arabaları, piyadeler ve okçular muhtemelen birlikte savaşırken (Mısır savaş arabasında normalde sürücü ve okçu bulunur) atlıların da keşif ve haberleşmede kullanılıyor olması mümkündür. Karnak ve diğer bölgelerdeki geç dönem Mısır kabartmalarında firavunlar hep savaş arabasında gösterilmiştir ki bu da söz konusu aracın en azından psikolojik açıdan ana silah olduğunu göstermektedir. Üstelik savaş arabası, artık som tekerlek yerine mile bağlı parmaklı tekerlek, arka mil, atlara vurulan gem ve bileşik yay erbabı okçu sayesinde eskisinden çok daha etkili bir silahtı.

Mısırlı askerlerin yaşamı sefer döneminde rutin veya oldukça çetin olmalıydı. Askerlerin yaşamının hiç de kolay olmadığını belirten *Kâtip Olmak* adlı bir Mısır eğitim kitabı, askerlik hizmetinin neye benzediğine ilişkin bir fikir verir: "Asya'da [Suriye] göreve çağrıldı. Dinlenmesine fırsat verilmemişti. Elbisesi ve kundurası yoktu. Dağ yollarından ilerlemeye devam etti. Kokuşmuş tuzlu sudan bile ancak üç günde bir içebiliyordu. Vücudu perişan haldeydi. Düşman gelecek, o da ruhunu teslim edecekti. Ona şöyle söylenmişti: 'İleri! Cesur asker. Adın herkesçe bilinsin.' Neyle karşı

karşıya olduğunu bilmiyordu. Zayıftı ve artık bacakları onu taşı-mıyordu. Eğer savaştan kaçarsa, tüm halkı hapsedilecekti. Çölün bir ucunda ölüp gitti ve adını hatırlayacak kimse kalmadı.”

Kimi şanssız askerler çöle gitmek zorunda kalsa da, savaşla-rın büyük bir kısmı Nil ve Delta'nın varlığı nedeniyle su üzerinde cereyan etmekteydi. Örneğin, Hiksoslara karşı başlatılan isyanın Mısırlı (Tebli) lideri Kamose, bu şartlar altında savaşın nasıl ol-duğuna dair bir fikir verir: “Asyalıları ortadan kaldırma ümidiyle akıntı yönünde (yani güneydeki Teb'den kuzeye doğru) ilerledim... Cesur ordum bir ateş topu gibiydi, Medjay birlikleri (Nubiyalı pa-ralı askerler) gemilerin kamaralarının üzerine tırmanarak Setyuları (Asyalıları) gözlüyorlardı. Doğu ve batı onların elindeydi ve ordu-larını mevcut olan her şeyle besliyorlardı.”

Kamose, hedef aldığı Hermopolis'in yakınlarında, Hiksoslarla işbirliği yapan bir Mısırlının kalesinin önüne vardıklarında şöyle devam etti: “Geceyi gemimde geçirdim ve çok mutluydum. Güneş doğduğunda bir şahin gibi tepesine çullandım. Öğle yemeği vakti gelene kadar onu alaşağı ettim, surlarını yerle bir edip halkını kılıç-tan geçirdim, karısı da nehir yoluyla kaçmak zorunda kaldı. Avına saldıran aslan gibi olan askerlerim köle, sığır, süt, yağ ve baldan oluşan ganimeti aralarında bölüştüler.”

Akabinde Kamose, Hiksosların Avaris'teki kalesine saldırdı ve zafer anıtında savaş arabalarından bahseden ilk Mısırlı oldu: “Sa-vaş arabalarını ele geçirdim.” Ancak Hiksosları tümüyle ortadan kaldıran kişi Kamose değil, Hiksos başkenti Avaris'i ele geçirmeyi başaran halefi Amosis (MÖ 1552-1524) olacaktı. Avaris hem sur-larla hem de kanallarla çevrelenmiş olduğundan ötürü Amosis bu zaferi kazanırken oldukça zorlanmıştı. Surlara ulaşabilmek için ön-celikle bir deniz zaferi kazanması gerekmiş ve ancak bundan sonra Avaris'i ele geçirmek mümkün olmuştu. Firavun ardından Şaruhen şehrini kuşatmak maksadıyla Filistin'e yöneldi. Kuşatma üç yıl sürse de (Amosis surları aşamadığı için, halkın açlıktan ölmesini beklemi-şti), Amosis önemli ve yeni bir yayılmacı Mısır politikası geliştirmeyi başardı; bu politikanın amacı, en azından ilk başladığında, Asyalı-ları ve Nubiyalıları kendi ülkelerinde yenererek Mısır'a saldırmalarını

önlemektir. Böylece Filistin’de, Suriye’de, Kenan’da, Anadolu’da, Lübnan’da, Libya’da, Nubiya’da ve zengin Kuş’ta (Habeşistan/ Etiyopya) yaşayan halkları sindirmeyi amaç edinen Mısırlılar, çok daha saldırgan ve militarist bir toplum haline geldiler.

Amosis sadece yeni bir yayılcılık başlatmakla kalmayıp savaş alanlarında kazandığı zaferler sayesinde milli kahraman firavun –savaş arabalarından kurulu ordusunun başındaki savaşçı tanrı– imajının da yaratıcısı olmuştu. Bu tarihten sonra firavunlar, imparatorluklarını korumak için sayısız sefer düzenlediler. Örneğin III. Thutmose (MÖ 1490-1436) yirmi yıl içerisinde Filistin ve Suriye’deki Mitannilere karşı en az on yedi sefer düzenledi. Diğer taraftan denetimlerini sürdürebilmek ve önemli coğrafi noktalarda garnizon kentleri kurabilmek için, Batı Asya’nın sürekli değişen halklarıyla ittifaklar kurmak zorunda kaldılar. Ama lojistik nedenlerden ötürü, Batı Asya bölgesinde denetimi sürdürmek imkânsızdı; MÖ 1350’den itibaren Suriye bölgesindeki Hititler, Mısır devleti için gittikçe büyüyen bir tehlike haline geldi.

I. Seti (MÖ 1309-1291) Hititlere karşı sefer düzenleyerek Kadeş şehrini ele geçirmeyi başarmıştı, fakat Hititler hâlâ ayakta idi. Hititlerle savaşa son noktayı koymak oğlu II. Ramses’e (MÖ 1279-1213 arasında hüküm sürdü) nasip olacaktı. Gerçekten de saltanatının ilk on yılında Ramses, tüm enerjisini Hitit sorununun çözümüne harcamıştı.

Savaş Alanı: Kadeş

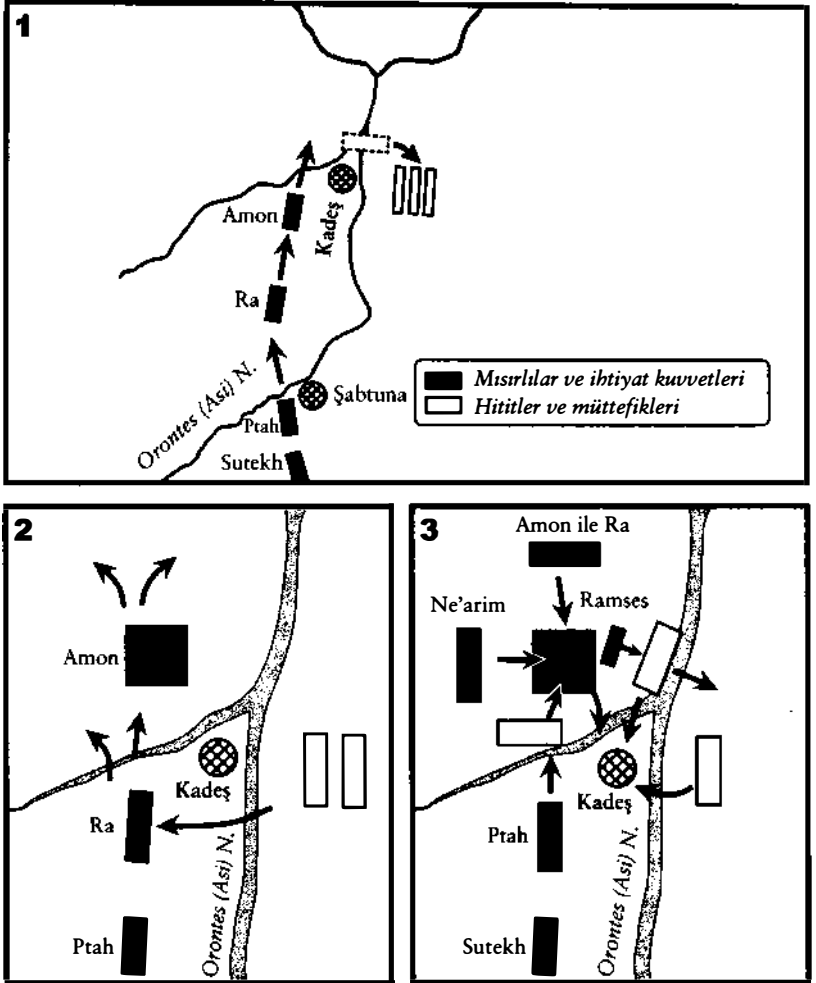
MÖ 1274 yılının Nisan ayının son günlerinde II. Ramses’in yeni kraliyet ordusu, Hitit ordusunu kendi toprakları olan Suriye’de bulup yok etmek maksadıyla yola çıktı. Bu, Antik Mısır’ın düzenlemiş olduğu hem en meşhur hem de en tartışmalı sefer olmuştur çünkü bazı tarihçiler tapınak duvarlarında seferi anlatan kabartmaların “gerçek” olayları temsil etmediğini ve tümüyle sembolik olduğunu iddia etmektedirler. Bir tarihçinin iddiasına göre, aslında büyük bir savaş meydana gelmemiştir ve seferdeki en büyük olay, Mısır ordusundaki bazı askerlerin, korkaklıkları nedeniyle bizzat

Ramses tarafından idam edilmesi idi. Bu iddiaları aklımızın bir köşesine yerleştirerek, Kadeş Savaşı'nı tasvir etmeye başlayabiliriz.

O dönemde firavunun ordusu 5.000'er askerlik kollardan oluşan düzenli bir kuvvetti. Her kol Amon ve Ra gibi isimler taşımakta (daha sonra bunlara sırasıyla "Güçlü Yaylar" ve "Çok Şerefli" isimleri verilecekti) ve kendi sancaklarını taşıyan bölük komutanlarının idaresindeki 250'şer kişilik 20 bölükten oluşmaktaydı. Bölükler ise, her biri "elli başı" tarafından yönetilen 50'şer kişilik müfrezelerden oluşuyordu.

Savaş alanında firavun ordu komutanı, veziri de savaş bakanı olarak yer alırdı. Sefere katılan ve kol komutanları ile savaş arabaları komutanından oluşan (çoğunlukla firavunun oğullarından biri bu görevdedir) generallerin kurduğu ordu konseyi firavuna tavsiyelerde bulunurdu. Ordu zırh giymeyen, fakat mızrak, kalkan, savaş baltası ve kılıçla (mızrak ana silahtı) silahlı ağır piyadeler ile bileşik yay, tirkeş, kendi kişisel silahı –hançer gibi– ve kalkanla silahlı okçulardan müteşekkildi. Okçuların büyük bir kısmı savaş arabalarının üzerinde olup her hafif savaş arabasında bir okçu ve bir sürücü bulunurdu. Amaçları düşmanı uzaktan ok yağmuruna tutmak ve böylece ağır piyadenin düşmana yaklaşabilmesini sağlamaktı. Lojistik ihtiyaçlara cevap verebilmek için öküz ve eşekler tarafından çekilen yük arabaları, atları beslemek ve sulamak için seyyar teçhizat ve sahil boyunca ikmal sağlamaya devam edecek olan gemiler kullanılırdı.

Ramses dört piyade kolu –Amon, Ra, Ptah ve Seth–, savaş arabaları ve kraliyet muhafızlarıyla birlikte yola çıktı. Bu, en az yirmi bin kişilik bir kuvvetti. Kaynaklara göre Ramses, ikmal kaygısıyla önce sahilden gitmeyi tercih etti ve ardından, içerilere yönelerek, Asi Nehri'ni geçebileceği uygun bir yerin bulunduğu küçük Şabtuna kasabasına vardı. Burada Hitit yüce kralı Muvattaliş tarafından gizlice gönderilen iki Bedevi (Şasu), Ramses'i yanıltmak maksadıyla, ona Hititlerin kuzeydeki Halep yakınlarında olduğunu bildirdi. Ramses, bu yanlış bilgi nedeniyle, arkasından Ra kolunun geldiği Amon kolunun başında nehri geçti ve diğer iki kolu geride bıraktı. Üstelik ordusunu da muharebe için tertiplemeden intikal nizamında ilerlemeye devam etti.

Harita 1.1 Kadeş Savaşı.

Ramses'in Kadeş şehrine 10 kilometre kadar sokulması üzerine, düşmanı tarafından fark edilmek istemeyen Muvattaliş, ordusunu şehrin kuzeydoğusuna çekti. Zafer sarhoşu Ramses ilerlemeye devam ederek, Amon koluyla birlikte Kadeş'in kuzeybatısında ordugâh kurdu. Savaşın gereklerini iyi bilen firavun, ya muhafızlarıyla birlikte araziye bizzat keşfe çıktı ya da bu iş için keşif birliklerini görevlendirdi. Keşif birlikleri ya da muhafızlar tarafından yakalanan iki Hititli

gözcü, Ramses'in huzuruna çıkarıldı ve çeşitli işkenceler neticesi itirafta bulundular: "Hitit ordusunun yanında, diğer milletlerden de pek çok asker bulunmakta... Hitit ordusu savaş arabaları ve piyadeden oluşuyor, sayıları kumsaldaki kum taneleri kadar çok ve Kadeş'in gerisinde savaşa hazır bir şekilde bekliyor."

Bu, Ramses için tam bir şoktu. Fakat bu istihbaratın ardından gelişen olayların içyüzü, tarihçilerin elindeki kaynaklar oldukça edebi ve süslü –şiirler ya da Karnak, Abu Simbel ve diğer yerlerdeki tapınaklarda bulunan duvar kabartmaları ve o kabartmaların bir parçası olan duvar yazıları– olduğundan ötürü hayli tartışmalıdır. Bu kabartmalarda firavun doğal olarak büyük bir kahraman gibi gösterilmektedir. Fakat dilbilim alanındaki yeni bir araştırma, (savaşın ilk bölümüne dair güvenilir bilgiler sunan) orijinal bir askeri günlüğün kimi bölümlerini çözmeyi başarmıştır. Günlüğün kalan bölümleriye, Mısırlı kâtip tarafından yazılan ve firavunu öven basmakalıp süslü laflarla doludur.

Anlaşılan o ki iki Hititli gözcünün verdiği bilgilerin ardından Ramses'in, ordu komutanlarını yanına çağırarak yeterli vakti vardı. Genelde olduğu gibi istişareye ihtiyaç yoktu çünkü durum ortadaydı. Ramses derhal atlı bir haberciyi ve savaş arabalı vezirini güneye göndererek en yakındaki Ra ve onun ardından gelen Ptah kollarına hızla yardıma koşmalarını emretti. Bu mesajlar Hitit saldırısından önce yerine ulaşmış olacak ki günlükte şunlar yazmaktadır: "Piyadeler ve savaş arabaları kuzeye majestelerine doğru giderken onların önünde bozguna uğramışlardı." Bu cümleden anlaşıldığına göre, Hitit saldırısı başlamadan önce Ra kolu ve ona bağlı savaş arabaları Ramses'e ulaşmak için yola çıkmışlardı, ama düşman bir şekilde Ramses'le onların arasına girmeyi başarmıştı. Fakat günlüğe göre, Hititler sadece Mısır ordusunu bölmekle kalmamış, bilmeden Ra kolunu da ikiye bölmüşlerdi. Günlükte anlaşılmaması güç bir ibare yer almaktadır: "Onlar Kadeş'in güneyinde nehirden geçtiler." Burada onlar derken, Şabtuna'da nehri geçip hızla ilerlemekte olan son iki Mısır kolundan mı, yoksa Kadeş'in güneyinden saldırıya başlamak için nehri geçen Hitit savaş arabalarından mı bahsedildiği bilinmemektedir.

Bu noktadan savaşın bitişine kadar olan süreye dair tüm kaynaklar yine güvenilirliği az şiirler ve duvar yazılarından ibarettir. Yine de bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. 2.500 Hitit savaş arabasının iki taraftan –biri Ra koluna saldırmak için güneye yönelerek Mısır ordusunu ikiye bölmüş, diğeri de Amon kolu ile Ramses’in ordugâhına saldırmak için kuzeye yönelmişti– hücumu geçmesi neticesi Ra kolu Ramses’e yardım edememişti. Az güvenilir kaynaklara göre, dağılan Ra kolunun güneyde kalan bölümü karmaşa içerisindeydi ve kuzey bölümü, hızla ilerlerken firavunun ordugâhına rastlayarak hem onu korkutmuş hem de kendisi korkmuştu. Ardından Hitit savaş arabaları Ramses’in ordugâhına hücumu geçti ve rivayete göre, firavun bu noktada savaş arabasına binerek tek başına Hititleri püskürttü: “Ben (Ramses) tüm ülkelere karşı (Hititler ve müttefiklerini kastediyor) hücumu geçtiğimde, piyade ve savaş arabalarım beni terk etmişti. Arkalarına bile bakmadan kaçtılar (kendisine yardım için gelmemelerini kastediyor).” Hafif bir Mısır savaş arabasının 2.500 Hitit savaş arabasıyla kuşatılmışken bunları başarması pek mümkün gözükmemektedir. Ağır Hitit savaş arabaları ikisi müttefik biri Hitit askeri (Hititlerin müttefiklerine tam olarak güvenmediği anlaşılıyor) olmak üzere üç asker taşısalar da silah olarak sadece mızrak kullanırlardı. Bu nedenle, Ramses lehine yapılan propagandayı bir kenara bırakırsak, şahsi muhafızlarını ve kullanılabilir tüm savaş arabalarını toplayan firavunun karşı saldırıya geçecek ve uzun menzilli Mısır bileşik yaylarını lehine kullanıp yakın dövüşe girmeden Hititlerin merkezi ile kanatlarına vur-kaç saldırıları düzenleyebilecek dirayeti göstermiş olması mümkündür. Anlaşılan o ki Ramses, üzerine çullandığı Hitit sağ kanadını Asi Nehri’ne doğru püskürtmüştü.

Bu hamle, Hitit savaş arabalarının düzenini bozmaya yetti. Üstelik Hititler ve müttefikleri savaş arabalarını terk edip Ramses’in ordugâhını yağmalamaya giriştiklerinden kesin bir zafer elde etme fırsatını da kaçırdılar. Bu arada Muvattalı, hâlâ Asi Nehri’nin sağ kıyısında bekleyen kalabalık piyadelerini savaşa sokmakta tereddüt etmişti. Hitit kralı ya uzun menzilli Mısır yaylarından çekinmişti ya da savaşın gidişatına dair bir bilgisi yoktu. Tam bu kritik anda, batıdan

(güneyden değil) gelen bir Mısır kuvveti savaş alanına ulaştı. Ramses tarafından diğer birliklerle beraber çağrılmış olması gereken bu birlik, Amurru sahillerinden toplanmış *Ne'arim*'den (genç askerler) oluşuyordu. Bunların firavunun sol (batı) kanadını koruyan askerler olması da mümkündür (Asi Nehri nedeniyle sağ kanadın korunması gereksizdi). Neticede, tez yetişen bu birlik Ramses'in ordugâhına girmiş olan tüm Hititleri kılıçtan geçirdi. Ardından, firavun ile muhafızları ve *Ne'arim*, Amon ve Ra kollarından arta kalan birliklerle buluşarak, güneydeki Mısır kollarıyla bağlantılarını kesmiş olan Hitit savaş arabalarına saldırmak için toparlanmaya başladılar. Muvattaliş 1.000 savaş arabası daha göndererek bir karşı hamlede bulundu ama piyadelerini hâlâ harekete geçirmemişti. Diğer taraftan, Ptah koluna ulaşmayı başarmış olan Mısır veziri, bu birliğin başına geçerek Hititlere arkadan saldırdı. Hitit savaş arabaları böylece güneyden ve kuzeyden kuşatılınca Hitit ordusunun geri kalanı da Kadeş Kalesi'ne sığındı. Savaş sona ermişti. Muzafer bir edayla savaş arabasına kurulan Ramses, düşman esirlerinin toplanışını ve subaylarının Hititler ile düşman bağlaşıklarının cesetlerinden eller kesip önüne yığmalarını izledi (bu, Mısırlıların zaferi kutlama ve düşman ölümlerini hesaplama usulüdür).

Ramses, ya bir kuşatmaya girişmek için gerekli lojistik imkânlarla sahip olmadığından ya da –itiraf etmese de– ordusunun perişan hale gelmesinden dolayı Kadeş Kalesi'ni alamadı. Bu nedenle Hitit başkenti Boğazköy'de bulunan tabletlerde Kadeş'te zaferi Hititlerin kazandığı iddia edilmektedir. Tabletler göre, Ramses güneye çekilmeye zorlanmış ve Amurru ülkesi Muvattaliş tarafından ele geçirilmişti. Satır aralarına dikkat edilirse, Ramses en kritik anda düşmanı durdurmak için çarpışırken ordusunun stratejik bir geri çekilme uyguladığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde Ramses, Kadeş'te Hititlerin niyetini zamanında öğrenip hemen takviye çağırmayı akıl etmesi sayesinde hayatta kalabilmişti. Ayrıca, ordusunun silahları daha üstündü: Bileşik yayla silahlı hafif arabaları, mızraklı asker taşıyan ağır Hitit arabalarına kıyasla daha çevikti. Muhtemelen bu avantajları sayesinde, takviyeler ulaşınca kadar Hititleri durdurmayı başardılar.

Ramses, Hititlere karşı Suriye ve Filistin bölgelerine birkaç tane daha semeresiz sefer düzenledi. Mısır-Hitit savaşı artık bir çıkmaza girmişti. Nihayet, tarihte bilinen ilk barış sözleşmesi hüviyetindeki Kadeş Antlaşması imzalandı, Hitit kralı büyük kızını firavunla evlendirdi ve hatta Mısır ile Hitit orduları birlikte talim yaptı. Bunda, Mısır'a karşı kuzeybatıdaki Libyalılar ve güneydeki Nubiyalıların teşkil ettiği tehdidin de büyük payı vardı. Hititler açısından da bu barış, kuzeyde ortaya çıkan yeni tehditle, yani Asurlularla baş edebilmek için gereken fırsatı sağlayacaktı. Hititler, yine benzer şekilde Asur tehdidiyle karşı karşıya kalan Kassilerle de barış anlaşması yaptılar.

II. Ramses'i başka yetenekli firavunlar, özellikle III. Ramses (MÖ 1182-1151), izledi. III. Ramses'in ardından gelenlerse pek yetenekli sayılmazdı ve nihayetinde Mısır İmparatorluğu, iç isyanlar ve hem içeriden hem de dışarıdan gelen saldırılarla başa çıkamaz hale geldi. Bu saldırılar "Deniz İnsanları" denen (muhtemelen MÖ 1200'lerde Batı Anadolu'dan gelmişlerdi), akıncı ve korsan topluluklarından, Libyalılardan (MÖ 10. yüzyıl ortalarından 8. yüzyılın sonuna kadar), Kuşlulardan (MÖ 750'den 670'e kadar) ve nihayetinde Mısır'ı kendi imparatorluklarına dahil eden Perslerden (MÖ 525'te) kaynaklandı. MÖ 671-663 yılları arasında Mısırlıları yenen, işgal eden ve yönetenler arasında Hititlerin fazlasıyla korktuğu Asurlular da bulunuyordu. Fakat ilginçtir ki Asurluların Mısır'a müdahaleleri, kendi doğal sınırlarını aşmalarına ve bu nedenle de imparatorluklarının elli yıl içerisinde yıkılmasına yol açtı. Ne var ki, yetenekli Asur hükümdarları MÖ 14. yüzyılda Dicle üzerindeki Asur şehrini büyüyen bir imparatorluğun merkezine çevirmeyi başardıklarında, bunların tümü henüz bilinmeyen gelecekte yatıyordu.

Asurlular

Asur adı gerçekte Babil'e bağlı bir şehir devleti olan Aşur'dan gelmektedir. I. Aşur-uballit (MÖ 1365-1330) gibi Asur hükümdarları, Babil üzerinde kimli zaman hakimiyet kurmayı başarabilmişlerdi;

MÖ 13. yüzyılda ise Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) Babil'i yağmaladı ve hükümdarını tutsak almayı başardı. Tukulti-Ninurta şöyle diyordu: “Onun asil boynuna, sanki bir tabureymiş gibi ayaklarımla bastım. Onu tutsak olarak tanrım Asur'un huzuruna getirdim. Bu sayede ben tüm Sümer ve Akkad'ın (Dicle'nin güneyi ve Fırat Vadisi'ni kastediyor) hâkimi olduğum gibi topraklarımın sınırları doğuda Aşağı Deniz'e (Basra Körfezi) kadar uzandı.”

Asur egemenliği döneminde, Asurluların stratejisi hemen hemen değişmeden kalmıştı ki Tukulti-Ninurta da askeri teşebbüslerinde belli bir usul takip etmekteydi. Stratejisi, önce doğu ve batıdaki zengin ticaret yollarını ve ardından da çoğunlukla Asur devletinin kuzeyinde bulunan maden yataklarını (kalay, gümüş ve daha sonra demir) ele geçirmekti. Diğer Mezopotamya devletleri gibi Asur da maden yönünden çok fakir olduğundan ötürü bu hamle önemliydi. Aynı sebeple, güçlü ve enerjik I. Tiglat-Pileser (MÖ 1115-1077) savaş arabası ağırlıklı ordusuyla çok sayıda sefer düzenleyerek devletin sınırlarını Kuzey Suriye ve Akdeniz'deki ticaret bölgelerine kadar genişletti. Tiglat'ın saltanatının son günlerine doğru batı çöllerinden gelen Arami kabilelerinin sonu gelmez işgal ve saldırıları baş gösterince Asurlular sonraki 150 yılda oldukça zayıfladılar. Fakat MÖ 9. yüzyılda, çok sayıda sefer düzenleyen bir dizi saldırgan kral tahta geçti. Bunların arasında en önemlileri II. Aşurnasirpal (MÖ 883-859) ile oğlu III. Şalmaneser'dir (MÖ 858-824). Onları, MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren diğer bir grup yetenekli hükümdar –III. Tiglat-Pileser (MÖ 744-728), II. Sargon (MÖ 721-705), Sennaherib (MÖ 704-681) ve Asurbanipal (MÖ 668-627) gibi– takip etti.

9. yüzyılda II. Aşurnasirpal ile Şalmaneser, Asur İmparatorluğu'nun sınırlarını ticaret yolları boyunca genişletme ve Dicle ile Fırat nehirlerinin ötesindeki sınırları güvence altına alma konusunda ziyadesiyle başarılı oldular. Bu durum özellikle doğuda ve dağlarda yaşayan düşman Arami ve Urartu kabilelerinin tehdidi altındaki kuzey hudutları için geçerliydi. II. Aşurnasirpal ve onun halefinin döneminde yenilmez olan Asur ordusu, düzenli piyade

ve kuşatma birliklerine sahipti ama ordu tertibi hâlâ dönüşüme devam ediyordu. Piyade; okçular ve mızraklılar olmak üzere iki kısımdan oluşurdu. Şok birlikleri olan mızraklılar zırh giyip miğfer takan ve demir temrenli uzun bir mızrak, küçük bir kalkan ve kılıç taşıyan, göğüs göğüse cenk talimi görmüş ağır piyadeydi. Öte yandan, Asur ordusunun esas belkemiğinin gelişmiş bir bileşik yay ile kılıç taşıyan ve zırha bürünen okçular olduğu anlaşılmaktadır. Okçuları düşmanlarından korumak, kalkan taşıyan diğer bir askerin vazifesiydi ki okçu ile kalkancı beraber bir “okçu çifti” oluştururdu. Yanlarında kalkancılar olduğunda okçular daha hafif zırh giyerdi. Okçuların arkasında, MÖ 8. yüzyılın ortasından sonra, özellikle yüksek açılı atışları sayesinde kuşatmalarda etkili olan sapancılar yer alırdı. Bunlar ya esirlerden ya da yardımcı birliklerden oluşmaktaydı çünkü sapan kullanımı bir Asur geleneği değildi. Ayrıca, heykellerdeki sakalsız yüzlerden anlaşıldığı kadarıyla Asur ordusunda çok sayıda hadım bulunuyordu ki bunların çoğunlukla subay nasbedilmiş olması da ilginçtir.

Meydan savaşlarından ziyade isyan eden ya da direnen kabilelerle ve küçük krallıkların kale ve şehirlerini kuşatmakla uğraşan Asur ordusu, kuşatma teknikleri açısından hayli ileriye. II. Aşurnasirpal döneminde Asurlular, seyyar ve balta ağzını andıran demirden bir başa sahip zırhlı bir koçbaşı kullanmaya başladılar. Ayrıca surların altından tünel kazacak lağımıcılara ve surlar ile kapıların temellerini mızrak ve kargılarla yerinden oynatmaya çalışan zırhlı istihkâmcılara sahiptiler. Kendilerini atılan ok ve taşlardan korumak için kalkanlarını yukarıda tutan mızraklılar, merdivenlerle surlara tırmanır ve bunları örtmek için okçu çiftleri kullanılırdı. Miğferlerinden ayırt edilebilen bu hücum birlikleri kraliyet muhafızlarından seçilirdi ve her saldırıya onlar öncülük ederdi. Okçuların ve kraliyet muhafızlarının birlikte gerçekleştirdiği bir saldırı, her zaman olmasa da genelde hızlı bir zafer kazanmak için yeterliydi.

II. Aşurnasirpal’ın saltanatı sırasında, Asur ordusunun seyyar kuvveti savaş arabalarıydı. Her biri iki at tarafından çekilen bu araçlarda bir okçu ve bir sürücü olurdu. Bir at da yedek olarak tutulurdu fakat bu uygulama daha sonra terk edildi. Sürücünün

Resim 1.1 Asur kuşatma savaşı. Asurbanipal'in yaklaşık MÖ 645'e tarihlenen sarayından bu sahnede, bir Mısır şehrine saldırı betimlenmiştir (BL WA 124928, The British Museum).

savunma maksadıyla taşıdığı bir mızrağın yanı sıra savaş arabasının arkasında asılı bir balta ve kalkan bulunurdu. Bu savaş arabaları, Mısırlılarda olduğu gibi, hızlı kuşatma manevraları için kullanılırdı. Düşman hatlarını yarabilecek güçte olmadıklarından, asıl amaçları düşmana cepheden saldırmak değil ama uzaktan baskı kurmaktı. Sonraları Asur savaş arabaları daha ağır ve yüksek yapılmaya başlandı; her birini dört atın çektiği bu yeni araçlar dört kişi –sürücü, okçu ve iki kalkancı– taşıyor ve tam bir hareketli okçu platformu teşkil ediyorlardı. Bu ağır savaş arabası önce Kuzey Suriye'de geliştirilmiş, ardından da Asurlular tarafından kullanılmaya başlanmıştı.

II. Aşurnasirpal'in ordusu, tarihte süvari birlikleri kullanmaya başlayan ilk askeri teşkilattır. Çiftler halinde teşkil edilen süvari takımlarında bir atlı, okçu olan diğer atlı atış yaparken onun dizginlerini tutardı. Savaş arabasındaki askerlerin araçlarından indirilip atlara bindirilmesiyle ortaya çıkan bu iki kişilik takım, at sırtında savaşı gerçek süvari sınıfına geçişte bir aşamayı temsil ediyordu. Bu noktada süvari ve savaş arabası birlikte kullanılmaktaydı. Nihayetin-

de, II. Sargon (MÖ 721-705) döneminde yeni dizgin ve gemlerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, tek başına hareket edebilen okçu süvariler ortaya çıktı ve bağımsız bir Asur süvari gücü oluşturuldu. Ardından, düşmanı takip etmek ve tecrit olmuş düşman birliklerini taciz edebilmek için süvariler mızrak kullanmaya başladı.

Bu, savaş tarihinde çok önemli bir gelişmeydi. Asur kaynaklarına dayanarak, ele geçirilen ya da hizmete başlayan savaş arabası ve süvari sayılarındaki değişimi kronolojik olarak incelemek mümkündür. III. Şalmaneser MÖ 853 yılında Karkar'da savaş arabalarıyla aynı sayıda süvari ele geçirmişti, yani her süvariye karşılık bir savaş arabası bulunuyordu. Fakat MÖ 831 yılında Şam'da bu oran üç savaş arabasına karşılık bir süvariye dönmüştü. Ardından, MÖ 790'da Babil'e saldıran V. Şamşi-Adad, bire iki oranında savaş arabası ile süvari ele geçirdi ve nihayetinde, seksen sene kadar sonra MÖ 709'da II. Sargon, Babil valisine bire on oranında savaş arabası ve süvari teslim etti. Bundan yola çıkarak, süvarilerin, savaş arabalarından on kat daha etkili olduğu manasını çıkarabiliriz. II. Sargon'un Karkamış'tan 50 savaş arabası, 200 süvari ve 300 asker; Hamath'tan ise 200 savaş arabası ve 600 süvari ele geçirmiş ya da hizmetine almış olması da bu oranları doğrulamaktadır. İstisna olarak, Samiriye hâlâ daha ziyade savaş arabalarına teveccüh ettiğinden ötürü, II. Sargon ordusuna sadece bir Samiriyeli komutanın emrindeki 50 savaş arabası kattı. Bu rakamlar yukarıda belirtilen oranları doğrular niteliktedir. Böylece, MÖ 8. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, süvari en gözde askeri sınıf olarak savaş arabalarının yerini almıştı. Yeni dizgin, atı daha iyi durdurabilen yeni gem, daha rahat bir eyer, yeni cins atlar ve yabancı uzmanlarla (süvari alanında Urartular ve savaş arabalarında hâlâ Nobalar ve Samiriyeliler) birlikte, okçu süvariler etkin askeri birimler haline geldi. Süvarilerin ortaya çıkışıyla Asur savaş arabaları, MÖ 7. yüzyıldaki duvar oymalarında görüldüğü üzere daha ağır ve daha özgün okçu platformları haline dönüştürüldüler. Bunun nedeni, düşmanın merkezinden kanatlara doğru ve düşman savaş hattına paralel devam eden hızlı bir saldırıyla muharebeyi başlatma görevinin savaş arabalarından süvarilere devredilmesi idi.

Asur ordusunu bu kadar güçlü kılan şey neydi? Bu, genelde iddia edildiği gibi, MÖ 1200'lerden itibaren kullanılmaya başlanan yeni demir teknolojisi değildi. İlk dönemlerde demir çok zor bulunur bir metal olduğundan, sadece Asur krallarının silahlarının yapımında kullanılan bir itibar göstergesiydi. Demirin tuncun yerini alabilecek bir metal olduğu fikri uzun bir süre boyunca kabul görmediğinden ötürü, yaygın kullanılmaya başlandığı zaman bile tunç silahların kullanımı sürüp gitti. Demir, ancak tunç üretiminde yaşanan azalma vesilesiyle baskın hale geldi ve asıl etkisi silah yapımında değil, tarım ve üretim aletlerinin yapımında görüldü. Asur ordusu demirden yapılmış silahlar kullanmış olsa da bunun Asur'un askeri egemenliğinde kayda değer bir etkisi olmamıştır.

Eğer sebep metalürji değilse neydi? Asur'un askeri başarılarının arkasındaki asıl nedenin, Asur hükümdarlarının komşularından ve düşmanlarından daima yeni silahlar, askeri deneyimler ile görüşler alıp kullanmaları ve geliştirmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Asurlular yabancı askeri uzmanları, paralı askerleri, atları, savaş arabalarını, süvarileri ve bileşik yayı kendi ordularında kullanmışlardı. Ayrıca, ele geçirdikleri ülkelerin askerlerini de kendi ordularında yardımcı birlik olarak istihdam ettiler. Bu birlikler hem Asur ordusunun gücünü artırmış hem de orduya yeni görüşler kazandırmıştı. Bu sistem sadece orduda değil, diğer alanlarda da uygulanmaktaydı; örneğin, nasıl sulama kanalı yapacaklarını Suriye ve Filistin'den öğrenmişlerdi.

Asur ordusunun başarısının ardında yatan diğer önemli neden ise, Asur ordusunun son derece etkin bir şekilde teşkilatlanmış olmasıdır. Şok, menzilli silahlar, hareketlilik ve muhasara (piyadeler, okçu ve sapancılar, savaş arabaları, süvariler ve istihkâmcılar) unsurları başarıyla tek bir etkin güç haline getirilmişti. Ordunun asli unsurlarıysa hareketli birimlerce desteklenen ve böylece daha etkili hale gelen okçular ile mızraklılardı. Bu noktaya deneme yanılma metoduyla ulaşılmıştı. Asurlular zaman içerisinde piyadelerinin zırh ve kalkanlarını değiştirmiş, süvarileri ve savaş arabalarını geliştirip farklı görevlerde kullanmış, ağır ve hareket ettirilmesi güç koçbaşlarının yerine Semanler'in geliştirdiği hafif ve hareketli bir

modeli kullanmaya başlamışlardı. Diğer bir deyişle, Asurlular değişim ve gelişimin yolunu açmıştı ki bu da büyük ölçüde, fethedilen topraklarda yaşayan yeni halkların askere alınmasının sonucuydu.

Asurlular aynı zamanda imparatorluk içindeki isyanları engellemek ve düşman kabilelerin teslim olmasını kolaylaştırmak için propagandanın ne kadar önemli olduğunun da farkına varmıştı. Bu maksatla Asur ordusu ve halkı, kendilerini korkunç ve karşı konulmaz olarak tanıttılar. Yakın zamana kadar bu tür bir “dehşet” propagandasının fazlasıyla abartıldığı ve bunun gerçekte olanları yansıtmadığı iddia edilmekteydi, çünkü duvar kabartmalarında yenilgilere hiç yer verilmiyor ve sadece zaferler gösteriliyordu. Fakat her ne kadar böyle olsa da, II. Aşurnasirpal gibi Asur krallarının yenilgiye uğramış isyancı gruplara (Ahia-baba ve onun şehri) karşı kullandıkları üslup, potansiyel isyancıların durup bir kez daha düşünmesine yol açacak niteliktedir: “Şehrinin kapısının (Ahia-baba’nın şehri) hemen karşısına bir sütun diktim. Bana karşı isyan eden tüm elebaşlarının derisini yüzüp bu sütunu o derilerle kapladım. Kimini sütunun üzerindeki kimini de etrafındaki kazıklara geçirdim. Hudutlar dahilinde yüzdüğüm asi derileriyle surları kapladım. İsyan eden reisler ve devlet görevlilerinin uzuvlarını kestim.”

Bu arada talihsiz Ahia-baba Ninova’ya götürüldü ve yüzülen derisi şehrin suruna serildi. II. Aşurnasirpal diğer bir şehrin fethinden bahsederken benzer bir tarzda devam etmekteydi: “Kellelerini uçurdum, hepsini ateşe verdim, şehrin kapısının önünde canlı adamlar ve kesik başlardan oluşmuş bir yığın yaptım, erkekleri kaziğe oturttum, şehri yerle bir edip harabeye çevirdim; delikanlıları ve bakireleri yaktım.”

Her zaman geçerli olmasa bile, fethedilenler ya da boyun eğenlerden farklı olarak isyancılara karşı uygulanan bu dehşet bildirisi, Asurluların zayıf olduğu dönemler dışında kendilerine gösterilen direnişi azaltacak etkiye sahipti. Bu terörün, isyancıların şehir ya da kalelerine yaklaşmakta olan Asur ordusu açısından faydalı olduğu muhakkaktır, çünkü isyancı kral ya da elebaşlarına karşı tutumları herkesçe bilinmekteydi. Mesela Asurbanipal’in döneminde, çöl Bedevilerinin asıl lideri (bin Yesa) Ninova’da Asur kra-

linin merhametine sığınmayı beklerken yanaklarıyla çene kemiği delinmiş ve bu deliklerden geçirilen bir iple bekçi köpeği gibi şehir kapılarına bağlanmıştı. Asurbanipal bu cezadan sıkılınca, Yesa'yı diğer üç suçlu elebaşıyla beraber at niyetine savaş arabasına bağladı. Asurlular bu cezaların yanı sıra, ordularının sorunlu bölgelerde daha rahat hareket etmesini ve denetim kurabilmesini sağlamak için –II. Ramses'in de Mısır'da yaptığı gibi– fethedilmiş ya da huzursuz halkları imparatorluğun farklı bölgelerine tehcir etme politikasını da uygulamışlardı.

Asur askeri başarısının ardındaki bir neden de imparatorluğun idari mekanizmasıdır. İmparatorluk, her biri doğrudan krala bağlı valilerce yönetilen eyaletlere bölünmüştü. Uzak eyaletler ise tabi krallarca idare edilmekteydi. Bürokrasi ile kamu hizmetleri gelişmişti ve kamu görevlisi olarak genelde hadımlar görev yapardı; bunlar kimi zaman oldukça güçlenebiliyorlardı ki anlaşılan, Sennaherib tahta çıktığında hadımların nüfuzunu ortadan kaldırmak zorunda kalmıştı. İşgücü ve asker ihtiyacını her eyalet kendisi düzenleyip karşılardı. III. Tiglat-Pileser'in (MÖ 745-727) döneminde düzenli ordu kurulmaya başlansa da, askeri hizmette temel esas derebeylikteki arazinin kiralanması usulüne dayalıydı. Eyaletlerin ve imparatorluğun idari yapısını yeniden düzenleyen bu yetenekli hükümdar, tüm imparatorlukta hızlı haberleşmeyi sağlayabilmek için yeni bir posta sistemini hizmete soktu. Bu merkezi yapının ne kadar etkili ve hassas olduğu Asur ordusundaki atların iaşesindeki titizlikten anlaşılabilir. Atlar yerden bitmediklerinden ötürü, süvariler ve diğer işler için at kullanan ordular açısından tedarikleri hep sorun olmuştur. MÖ 7. yüzyıla gelindiğinde, her Asur eyaletinde “musakissus” adı verilen iki önemli “at yetkilisi” bulunuyordu. Bunlar, bizzat erişebildikleri kralları için at aramak amacıyla sorumlu oldukları eyaletleri sürekli dolaşırlardı. Ninova yakınlarındaki bir ahırdan sorumlu olan memur, krala her gün atlara dair düzenli rapor sunmakta ve yeni hayvanlar bulabilmek için izlenmesi gereken yollar hakkında talimat almaktaydı. Ninova'ya her gün imparatorluğun dört bir tarafından yaklaşık yüz at gelirdi. Eğer atların ihtiyaçlarına böyle bir özen gösteriliyorsa, imparatorluğun

ve ordunun ihtiyaçlarına da benzer bir özenin gösterildiği kuşkusuzdur. Daha sonra Roma ordusunun da kazandığına benzeyen böylesi bir askeri başarıyı ayrıntılara önem vermeden elde etmek mümkün olamazdı.

İmparatorluğun idari ve askeri yapısını ayakta tutabilmek için yeterli mali kaynak da sağlanması zorunluydu. Ticaret yolları üzerinde denetim kurulmasının öneminden bahsedilmişti, fakat bir Asur kralının bu meseleye nasıl baktığına bir de yakından göz atmamız gerekecektir. Diğer Asur kralları gibi III. Şalmaneser de (MÖ 858-824) imparatorluğun sınırlarını rastgele toprak kazanmak için genişletme çabasında değildi; bilinçli bir şekilde, önemli kaynaklara ve ticaret yollarına hâkim olmaya çalışıyordu. Babil güneydeki ve Basra Körfezi'ndeki ticaret yollarını denetimi altında tuttuğundan ötürü, III. Şalmaneser bu devletle sıkı diplomatik ilişkiler kurmuştu ve bu nedenle batıya ve doğuya doğru bir yayılmacılık gütmesi zorunluydu. Asur kralları gözlerini zengin demir ve gümüş yataklarına sahip olan batıdaki topraklara çevirmişti. Bu nedenle III. Şalmaneser, Karkar bölgesine MÖ 849, 848 ve 845 yıllarında üç sefer düzenledi. Ardından, MÖ 841 yılında İsraili Jehu'ya boyun eğdirildi ki bu, III. Şalmaneser'in Suriye'deki Hama'yı ve dolayısıyla Suriye'den Anadolu ve Akdeniz'e uzanan ticaret yollarını ele geçirdiği manasına gelmektedir. Ardından doğuya yönelen kral, o bölgedeki ticaret yollarının geçtiği (Afganistan'dan kalay getirilen ticaret yolu) Zagros Dağları'na seferler düzenlemeye başladı. Ayrıca, Kuzeydoğu İran'da yaşayan ve Asur savaş arabaları için at yetiştirebilecek olan Gilzamları da haraca bağladı. III. Şalmaneser'in doğu ve batıya düzenlediği seferlerde ilginç olan, bunların Ninova'daki tunç kapıların üzerinde, anıtlarda, Warka vazosunun üzerinde, Siyah Dikilitaş'ta ve Şalmaneser'in tahtının üzerinde kronolojik sırayla değil de coğrafi bölgelere göre anılmasıdır.

Asur savaş tarzını iyice kavrayabilmek için son olarak, II. Sargon tarafından düzenlenen ve yine bizzat kendisi tarafından anlatılan MÖ 714 yılındaki sefere göz atmak yerinde olacaktır. Sarayını kuzeydeki Horsaabad'a taşımış olan II. Sargon, daha kuzeyde bulu-

nan Van ile Urmiye gölleri arasındaki bölgede ve Urmiye Gölü'nün doğusunda yaşayan Urartular ile Haldilere düzenleyeceği seferlerin hazırlıklarıyla meşguldü. Bu harekâtın bir amacı da, günümüzde Tebriz olarak bilinen şehirden geçerek Hazar Denizi'ne ulaşan ticaret yolunu güvence altına almaktı. Ama öncelikli hedef, Urartuların dize getirilip tekrar biat ettirilmeleri, bölgedeki çok sayıda köy ve kasabanın yağmalanması ve Asur ordusu için gerekli hayvanların –hızlı atlar, katırlar ve develer– haraç olarak yöre ahalisinden toplanmasıydı. Burası dağlık bir bölge olduğundan II. Sargon, kendininki hariç tüm savaş arabalarını geride bırakıp yerine süvariler, okçular, mızraklılar ve istihkâmcılardan oluşan bir orduyla ilerledi. Katır ve develerin çektiği arabalar lojistik destek sağlıyordu ve beraberlerinde gerektiğinde sökülebilen bir de koçbaşı taşımaktaydılar. Bir yere gelindiğinde istihkâmcılar yolu açmak için tunç baltalarıyla kayaları parçalamak zorunda kaldı. Sargon çift kat sura sahip Parada Kalesi'ni nasıl ele geçirdiğini anlatmıştı. Önce birinci koçbaşını dik yoldan çıkartarak kapıya getirtmiş sonra da ikinci koçbaşının geçebileceği bir yol açıp istihkâmcılar, okçular ve mızraklıların yardımıyla kaleyi almıştı.

Sargon daha sonra Rusas'ın liderliğindeki Haldi kabilesinin bir ordu kurup kendisiyle meydan savaşına girmeye niyetli olduğunu öğrendi ve muhtemelen yeterli güce sahip olmadıklarını bildiğinden sadece süvarileriyle yıldırım hızıyla üzerlerine çullandı. Sargon, yeteneklerini fazla abartsa da, olayı şöyle anlatmaktadır:

Uzun bir yol yürümüş ve bezgin düşmüş Asur birlikleri, tamamıyla tükenmiş durumdaydı. İniş ve çıkışı oldukça güç nice dağları aşmış ve perişan olmuşlardı. Ne yorgunluklarını ne de susuzluklarını giderebilmiştim. Ne ordugâh kurdum ne de ordugâhımın etrafını duvarla çevirdim. Savaşçılarımlı ileri göndermedim, ordumu toplamadım, sağımda ve solumda olanlar benim yanımda değillerdi, geriye dönüp bakmadım ve askerlerimin büyük bir bölümünü kullanmadım, başımı kaldırıp bakmadım. Savaş arabamın üzerinde ve beni bu düşman topraklarında asla yalnız bırakmayan süvarilerimle... Bir şahin gibi Rusas'ın üzerine çullandım ve onu bozguna uğrattım. Savaşçılarımlı arpa biçer gibi biçtim. Çok itimat ettiği okçu ve mızraklılarını kılıçtan geçirdim. Onun soyundan 250 kişiyi,

valilerini, görevlilerini ve süvarilerini ele geçirip saflarını yarmayı başardım. Onu ordugâhına tutsak edip atlarını cirit ve oklarla öldürdüm. Canını kurtarmak için savaş arabasını terk ederek bir kısrağa bindi ve askerlerinden önce kaçtı.

Sargon'un büyük bir gururla söylediği gibi, Rusas kaçarak da kurtulamamıştı:

Rusas ordumun gücünü duyunca kalbi korkuyla doldu ve kartaldan kaçan bildircin gibi benden kaçtı. Kan dökmüş bir adam gibi başkentini terk etti. Avcıdan kaçan biri gibi dağının eteklerine ulaştı. Doğum sancısı çeken bir kadın gibi kendini yatağa atıp yemeden içmeden kesildi ve iflah olmaz bir hastalığa yakalandı.

Sargon'un beyanından, Haldilerin süvari hücumu sonucu dağılıp hızla tahkimli ordugâhlarına çekildikleri anlaşılmaktadır. Bu zaman zarfında Asur okçu ve mızraklıları da bölgeye ulaşmış ordu-gâha saldırarak Haldi savaş arabalarını ve atlarını ortadan kaldırmıştı. Rusas kaçmayı başardı fakat hiçbir ümidi kalmayınca kendini zehirledi. Haldileri hâkimiyeti altına alarak onlara devlet için çalışma zorunluluğu getiren Asur kralı, büyük miktarda ganimet topladığı gibi eli silah tutabilen Haldi erkeklerini de asker yaptı.

Sargon kuzeydeki dağlı kabileleri hâkimiyetine alma çabalarına devam etti, ne var ki Asur İmparatorluğu'nun sınırlarında sorunlar bitmek bilmiyordu; sonradan Elam ve Kalde isyanlarını bastırmak zorunda kalacaktı. MÖ 705 yılında ordugâhı saldırıya uğradığında, bilinmeyen bir nedenle hayatını kaybetti – büyük ihtimalle, doğu sınırındaki küçük bir krallığa düzenlenen sefer esnasında kralın muhafızları gafil avlanmış ya da uyuyakalmışlardı. Sargon, yönetimi sırasında hem kendi halkından yetiştirdiği askerleri hem de çok sayıdaki yabancı birlikleri kullanarak mükemmel bir düzenli ordu kurdu. Ayrıca Asur soylularından oluşan bir kraliyet muhafız birliği de oluşturdu. Her an kralın yanında duran bu seçilmiş bin kişi, “kralın ayağının altındakiler” diye adlandırılıyordu.

Sargon'dan sonra da başa yetenekli krallar (özellikle oğlu Sennaherib ve Bilge Asurbanipal) geçse de, Asur İmparatorluğu bocalamaya başladı. Bocalamanın nedenlerinden biri, Babil'in sürekli olarak müttefikleri Elam ve Kalde tarafından kışkırtılıp desteklenmesiydi. Sennaherib Babil'i yerle bir etmiş ve taş üstünde taş bırakmamıştı, ama şehir MÖ 652'de yeniden ayaklandı ve Asurbanipal tarafından MÖ 650'de kuşatıldıysa da ancak MÖ 648'de açlık nedeniyle teslim oldu. Asurbanipal'ın şehri başka şekilde ele geçiremediği ortadaydı. Babil hükümdarı kendisini sarayındaki kutsal ateşe atarken Asurlular şehri yağmaladılar ve isyancı elebaşlarına aman verilmedi: "Dillerini kestim ve onları tümüyle bozguna uğrattım. Hayatta kalanlarıysa, büyükbabam Sennaherib'i döve döve öldüren o aynı koruyucu tanrı heykelleriyle döverek öldürdüm ve böylece onun ruhu da huzura ermiş oldu (Sennaherib Babil'de, muhtemelen o heykellerin bakışları altında, suikaste kurban gitmişti). Cesetlerini küçük parçalara ayırıp köpekleri, domuzları, akbabaları, gökteki kuşları ve denizdeki balıkları besledim."

Asurbanipal, Babil'in hakkından geldiğini zannediordu; ne var ki ölümünün ardından şehir bir kez daha bağımsızlığını ilan etti. MÖ 612'de Babilliler, Medler ve İskitlerden oluşan müttefik ordu, Asur İmparatorluğu'nun başkenti Ninova'yı ele geçirip yerle bir etti. İmparatorluk dağıldı ve tahta geçen birkaç hükümdarın çabalarına rağmen bir daha toparlanamadı. Asur, 7. yüzyıldaki Mısır seferiyle kendi sınırlarını fazlasıyla zorlamıştı. Babil'le uzlaşmadığı gibi ortadan da kaldıramadı. Maden ve kereste sağlayan ticaret yollarını denetim altına almak için 9. ve 8. yüzyıllarda düzenlenen seferlerle fethedilen uzak eyaletler, ardı arkası kesilmeyen sorunlar doğurdular. Urartu Krallığı ile doğu ve batıdaki diğer devletleri hâkimiyet altına almak için düzenlenen gereksiz seferlerle devlet iyice zayıfladı. Eyaletlerdeki valiler ve yöneticilere özerklik tanıyan yönetim sistemi Asur'un yükselişine imkân sağlamıştı ama imparatorluk aşırı yayılınca artık denetlenemez hale geldi. Sonuç olarak, askeri alanda sergilediği büyük başarı, Asur devletinin idare edemeyeceği kadar büyük bir alana yayılmasına neden oldu.

Persler

Ninova'yı harabeye çeviren kuvvetin başında Kral Hovahşatra'nın (Cyxares) emrindeki Med ordusu yer almaktaydı. Medler MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreğinde birlik olup Hazar Denizi'nin güneyinden Karadeniz ve Zagros Dağları'na kadar uzanan küçük bir imparatorluk kurdular. Yunan tarihçi Herodotos'a göre Hovahşatra, önceden birbirlerine karışıp savaşan okçular, mızraklılar ve süvarileri ayrı birimler olarak kullanmaya başlayarak Med ordusunu etkili bir güç haline getirmişti. Bunun gerçek olup olmadığı bilinmese de, Med ordusu başarılıydı; 7. yüzyılda Persler, Med ordusunu da kendi güçlerine kattılar.

İki ya da üç bölgeye yerleştikten sonra son olarak Basra Körfezi'nin doğusundaki İran topraklarına yerleşen Pers halkının kökeni tam olarak bilinmemektedir. Perslerin ilk şehinşahı (krallar kralı, yani imparator), Büyük Kuroş'tur (Cyrus, MÖ 560/59-530). Herodotos'a göre, Kuroş kıskanılacak bir gençlik yaşamıştı. Hikâye, dönemin Med kralı Arştivayga'ya (Astyages) kadar uzanır. Arştivayga, kızını bir Pers soylusuyla evlendirir ve bu evlilikten Kuroş dünyaya gelir. Fakat Arştivayga rüyasında torununun kendisini tahtından edeceğini görür ve güvendiği generali Arbaku'ya (Harpagos) onu ortadan kaldırmasını emreder. Ne var ki Arbaku, Kuroş'u bir çiftçinin yeni doğmuş oğluluyla değiştirir ve böylece bebek prens, Kuzey Med'de bir çiftçi ailesi tarafından büyütülür. Çocukken Kuroş'un kralcılık oyunlarında sergilediği davranışlar Arştivayga'nın dikkatini çeker ve ardından Kuroş'un torunu olduğunun farkına varır. Arştivayga, Kuroş'un yaşamasına izin verir, ama Arbaku'yu da oğlunu pişirip ona akşam yemeğinde yedirerek cezalandırır. Eleminden deliye dönen Arbaku uygun zaman kollamaya başlar ve ilk fırsatta, Kuroş'u isyana kalkışması için ikna eder. Kuroş, muhtemelen ordusu kendisine başkaldırmış olan Arştivayga'yı yenmeyi başarır. Bu zaferin tarihi ve şekli belli değildir; hikâyenin bundan sonrasına dair Herodotos'un anlattıkları şüpheli olsa da, Kuroş MÖ 554 ve 550 yılları arasında tahtı Arştivayga'dan almayı başardı.

Kuroş bir devlet kurmak zorunda kalmadı, çünkü elinde hazır bir Med Krallığı bulunuyordu. Fakat ileride gerçekleştireceği fetihler onun ne büyük bir asker ve devlet adamı olduğunu herkese gösterecekti. Kuroş, Med mirasını devralarak farklı bir imparatorluk kurdu. Bunu da fethettiği ya da farklı şekillerde idaresi altına aldığı halklara barış, şefkat ve dostluk sunarak gerçekleştirdi. Yerel dinler ve din adamları yüceltildi, mümkün olan her yerde yerel yöneticilerin görevlerine devamı sağlandı ve günlük yaşama müdahale edilmedi. Kuroş her eyalete *satrap* olarak bilinen valiler atadı ki bunların Pers olması zorunlu değildi. Diğer taraftan bu valilerin yetkileri, her eyalete doğrudan krala bağlı olan bir hazinedar ve bir de garnizon komutanının atanmasıyla dengelendi. Ayrıca, her yıl tüm eyaletler kraliyet müfettişleri (Kralın Gözleri) tarafından denetlenmekteydi. Önceki geleneğe uygun olarak, her eyalet merkeze belli oranda vergi öderdi. Benzer şekilde ordu komutanlarının da Pers olması zorunlu değildi; Kuroş ve halefleri yerel yöneticilere olduğu kadar askerlere de toprak bağışlama konusunda oldukça cömerttiler. Bu arazi sahipleri, devlete duruma göre savaş arabası, süvari ya da okçu yetiştirmek zorundaydı. Kuroş, imparatorluğuna dahil ettiği eyaletlerde çoğunlukla bir kurtarıcı gibi karşılandı; örneğin Yahudiler, onu bir tür Mesih olarak görüp kabullendiler ve Kudüs'teki tapınak yeniden inşa edildi. İmparatorluğu, hoşgörüye dayalı olarak varlığını sürdürdü.

Kuroş'un ordusunun yapısına dair farklı görüşler mevcuttur. Yunan asker ve yazar Ksenophon, bu kuvvetin bin soylu, on bin hafif piyade, on bin sapancı ve on bin okçudan ibaret olup hiç süvari bulunmadığını belirtmiştir. Fakat Ksenophon'un sahip olduğu bilgi güvenilir değildir; Susa ve Persepolis'teki duvar oymalarında ok ve yay kullanan piyadelerin yanı sıra, kralın savaş arabası ve bu arabanın önünde, gizemli şekilde eyersiz birkaç at görülmektedir. Bu atların önündeki seyislerin kırbaç ve eyer bezine benzer bir şey taşımalarından, bunların seçkin bir süvari sınıfı ya da orduda süvari sınıfının başlangıcı oldukları anlaşılmaktadır. Üstelik Herodotos, Perslerin sadece üç şeye önem verdiğini yazmıştı: "Yay kullanmak, ata binmek ve doğruyu söylemek." Medlerin ve dolayısıyla da

Perslerin, süvarinin yararlarını Asurlulardan öğrendiklerine şüphe yoktur.

Tüm bunlara rağmen, muhtemelen başlangıçta yeterli ata sahip olunmamasından dolayı, Kuroş'un ordusu tümüyle piyadelerden oluşuyordu. Fakat MÖ 539 yılından sonra şehinşah gözlerini, ele geçirilmesi için süvarinin şart olduğu doğu topraklarına dikti. Med süvarilerine güvenmediğinden ötürü, Büyük İskender devrine kadar dünya üzerinde görülmüş en etkili atlı askerler sayılacak olan kendi süvari birliklerini kurdu. Gerçekten de Pers ordusunun en kudretli birimleri haline gelen bu süvariler farklı farklı taktikler uyguluyorlardı: Okçu süvariler düşmanı kuşatıp ok yağmuru na tutar, ciritliler düşman saflarına cirit yağdırır ve ağır süvariler mızrak ile kılıç kullanarak düşmanla yakın savaşa girerdi. Fakat ordunun asıl gücü, bir yanda *sparabara* denilen okçu çiftleri (bir kalkanlı tarafından korunan ve bileşik yay kullanan bir okçu) diğer yanda ise, yanaşık nizam cenk etmek üzere hafif zırh giyen ve esas silahları haricinde bir de hançer taşıyan yaya mızraklılardı. Kraliyet muhafızları ise uzun bir mızrak ve yay taşırlardı. Öte yandan, duvar kabartmalarında birliklerin hem bileşik yay hem de kısa mızrak taşıdıkları görülmektedir. Okçu-mızraklı kombinasyonu artık standart hale gelmişti; kalkan taşıyıcılar devreden çıkarılmış ve okçular, taşıdıkları büyük bir hasır kalkanı toprağa saplayıp bunun arkasından ok atarak savaşmaya başlamıştı. Savaş arabaları ve daha sonra süvariler tarafından desteklenen ordunun hareket kabiliyetiyle esnekliği yüksekti. Kuroş'un dehası, Lidya'nın hızlı işgali sırasında kendini gösterdi. Bu sefer esnasında Lidyalı komutan Croesus (Karun), şehinşahın süvariden yoksun olmasını fırsat bilerek, onun ilerleyişini kendi süvarileriyle durdurmaya çalıştı. Fakat Pers ordusunda develer bulunduğunu görünce hayal kırıklığına uğradı; çünkü bu hayvanların kokuları bile Lidya süvarilerini durdurmak için yeterliydi. Kuroş, surlarla çevrilmiş olan Lidya başşehri Sardes'e ulaştı ama kuşatma bilgisine sahip bulunmadığından ötürü neredeyse başarısız olup geri dönmek zorunda kalacaktı. Fakat bir gün, surdan aşağı miğferini düşüren bir Lidyalı askerin duvardan mızrakla geriye tırmandığını gördü. Bir

grup seçilmiş Pers savaşçısına Lidyalı askerin duvara tırmanırken izlediği yolu takip etmeleri görevi verildi ve bu sayede Sardes ele geçirildi. Croesus'a iyi davranıldı ve Lidya bir Pers eyaleti oldu.

Benzer bir olay da MÖ 539 yılında Babil şehrinin ele geçirilmesi esnasında meydana geldi. Şehir, önceki Kaldeli hükümdar II. Buh-tunnasır (MÖ 604-562) tarafından yeniden inşa edilmiş, iç ve dış surlar ile nehir yönündeki tahkimatların eklenmesiyle savunması güçlendirilmişti. Fakat o tarihteki hükümdar Nabû-naid (Nabon-dius), aşırı dindarlığı yüzünden pek sevilmiyordu ve propaganda konusunda uzman olan Kuroş, Babillilere kendisini bir kurtarıcı olarak sundu. Babil'in alınışı iki şekilde anlatılır: Bir rivayette, ülkedeki merkezlerden birinin ele geçirilmesi üzerine isyancı lider Ugbaru'nun savaşmadan Perslerin şehre girmesine izin verdiğinden bahsedilir. Herodotos'un bildirdiği diğer rivayete göreyse, Babil'in surlarının aşılabilir olduğunu anlayan Kuroş, Fırat Nehri'nin yatağını değiştirterek askerlerinin kuruyan nehir yatağını takiple tahkimatların altından şehre girmelerini sağladı. Bu ikinci rivayet muhtemelen, Kuroş'un bölgede girişmiş olduğu sulama faaliyetlerinin tahrif edilmiş bir türevidir. Her halükarda Babilliler direnmedi ve Herodotos'a göre "şehir o kadar büyüktü ki iç kalede yaşayanlar... dış mahalleler ele geçirildikten çok sonra bile neler olup bittiğinden habersiz, bir festivalde dans edip eğlenmekle meşguldüler." Sonuç olarak Kuroş, Babil'e muzafferane girdi. Önüne dallar serildi ve yağmayı yasaklayarak herkesin güvenliğinin sağlanacağını ilan etti. Babil'deki ruhban sınıf ve kurumlar görevlerini ifaya devam etti; hatta Nabû-naid'in idaresi altında zarar görmüş olanların zararlarının telafi edileceği açıklandı. Kuroş, şehre kendi valisini atadı ama idari yapıyı değiştirmede. MÖ 538 yılında oğlu Kambiz'i (Cambyses) Babil kralı yaptı, ne var ki Kambiz bu görevi yerine getirecek yetenekte olmadığından makamından azledildi.

İmparatorluğunun doğu bölgelerinde nizamı tesis eden Kuroş daha da doğuya, muhtemelen bugünkü Afganistan'a kadar ilerledi. Nihayetinde MÖ 530 yılında Kambiz'i yeniden Babil'e kral yaptı ve Orta Asya'daki isyancı Baktria kabilesine karşı bir sefere çıktı. Herodotos'a göre Kuroş, bu sefer esnasında kurnazca bir

taktik uygulamıştı: Siri Derya Nehri'ni geçip ordugâhını şarap ve yiyeceklerle dolu halde savunmasız bırakarak karşısındaki düşman aşirete tuzak kurdu. Ordugâh yağmalandı ama bu sayede Kuroş, kendisine karşı gönderilmiş olan üç birlikten birini kolaylıkla yok etti. Fakat kraliçeleri Tomris'in komutasındaki diğer iki birliğin taarruz etmesiyle şiddetli bir muharebe meydana geldi. Süvariler ve hasır kalkanları arkasındaki okçuların çatışmaya girmesiyle başlayan uzun menzilli ilk safhadan sonra, vuku bulan yakın dövüşün galibi Baktria kabilesi oldu ve Kuroş ağır yaralandı; daha sonra da hayatını kaybetti. Bu uzun seferde Kuroş muhtemelen lojistik problemlerle karşılaşmıştı. Ayrıca birliklerinin sayısı, bilhassa kendisini Siri Derya Nehri'ne kadar takip eden oğlu Kambiz'i geri göndermesiyle (muhtemelen askerlerin bir kısmını beraberinde götürmüştü) hayli azalmış olmalıydı. Eğer Herodotos gerçeği anlatıyorsa, Tomris sonraki kutlamalarda Kuroş'un kafatasını içki kadehi olarak kullandı.

Kuroş, imparatorluğunu askeri gücün yanında politik zekâsını ve propagandayı da kullanarak kurdu. Üstelik Asur İmparatorluğu'nun çöküşü neticesinde oluşan iktidar boşluğu da işine fazlasıyla yaramıştı. Güçlü Elamlılar MÖ 646-640 yılları arasında Asurlular tarafından ortadan kaldırılmış ve geriye, zaten Kuroş'un ittifak kuracağı, pek sevilmeyen Babil şehir devleti ve Medler kalmıştı. Kuroş'un okçu ve mızraklılardan oluşan ordusu biraz sıradışıydı ama iyi yönetildiği gibi hem Medlerin tecrübe ile geleneklerinden hem de Asurlular ve Elamlılardan alınan derslerden fazlasıyla istifade etti. Fakat asıl gücü, iyi yetiştirilmiş ve gururlu askerlerinin yay ile mızraklarını maharetle kullanabilmesinden geliyordu. Ayrıca Kuroş, Persler ile Medlerden oluşan ordunun ana unsurunu eyalet askerleriyle de desteklemeye başlamıştı ve buradan da, ne kadar toprağın olursa başarı şansın da o kadar artar sonucu çıkıyordu. Fakat daha sonra isyanlara engel olabilmek maksadıyla, eyaletlerdeki gençlere talim verilmesi yasaklanarak asker yetiştirme işi ancak bunlar orduya alındıktan sonra yapılır oldu.

Kuroş'tan sonra tahta, çok sayıda okçu süvariden oluşan ordu-suyla MÖ 525 yılında Mısır'ı işgal eden Kambiz geçti. Bu, Mısırlı-ları deltanın doğusundaki Pelusium'da yenmek için yeterli olmuştu. Herodotos, Kambiz'e tiran dese de o son derece yetenekli bir ordu komutanıydı. Ne var ki saltanatı uzun sürmedi: Ata binerken ka-zayla kendi kılıcını kalçasına sapladı ve MÖ 522 yılında kan ze-hirlenmesinden hayatını kaybetti. Halefi I. Dârâ (Darius), hayata geçirdiği yol, para ve vergi sistemleriyle ne kadar yetenekli bir dev-let adamı olduğunu ispatladı. Dârâ, imparatorluğu her biri gelirine oranla sabit bir vergi ödeyen yirmi satraplığa (naipliğe) böldü. Sat-raplar (naip)ler) hem idari hem de askeri meselelerden sorumluydu-lar, düzenli bir orduya sahiptiler ve sınırları güçlü garnizonlarca ko-runuyordu. Ayrıca büyük seferlerde her satraplığın asker gönderme zorunluluğu da bulunuyordu. İmparatorluğun belli yerlerinde, hem bu askerleri toplayabilmek hem de devletin çok geniş olan toprak-ları boyunca insan ve malzeme nakliyatını sağlayabilmek için men-ziller (ikmal ve toplanma noktaları) kurulmuştu. Dârâ idaresindeki imparatorluk, Güney İndus Vadisi'nden Karadeniz civarında yaşa-yan İskit ve Skudralara kadar uzanıyordu.

Pers ordusunun çekirdeğinde “On Bin Ölümsüz” (*Cavidân*) adlı birlik (mevcudu asla bu sayının altına düşürülmediği için böyle adlandırılıyordu) yer alırdı. Seçkin Ölümsüzlerin merkezindeyse, saraya bağlı iki alay bulunurdu. Bu alaylardan ilki kraliyet muhafızlarıydı: Sol omuzlarına asılı bir bileşik yay, bir tirkeş ve her iki elleriyle tuttukları 2 metre uzunluğunda bir mızrak (mızra-ğın sapında, esas duruştayken başparmağın üzerine yaslanan altın rengindeki elma biçimli bir dipçik vardı) taşıyan bin okçu-mızrak-lı yaya asker. Diğer alay, duvar resimlerinde gösterilmeyen bin ok-çu-mızraklı süvariden oluşurdu. Kalan Ölümsüzler ise okçu-mız-raklı piyadelerdi. Ölümsüzlerin ilk safı, gerideki okçuların güven içinde ok atmalarını sağlayacak geçilmez bir duvar oluşturmak amacıyla 2 metre uzunluğundaki mızrak ve kalkan kullanırdı. Okçular da yakın muharebe için kılıç taşırdı. Herodotos'a göre, ondalık sisteme göre düzenlenmiş olan Pers ordusu onluk takımlar, yüzlük bölükler, binlik alaylar ve on binlik tümenlerden oluşu-

yordu. En büyük birim ise, altı tane bulunan ve en azından kâğıt üzerinde altmış bin askere sahip olan orduydu. Yine Herodotos'a göre, eyalet askerlerinden oluşan yirmi dokuz piyade "ordusu" mevcuttu ki bu bilgiler doğruysa, Pers kara kuvvetlerinin mevcudunun ölümsüzler ve ordular hariç 1,74 milyon asker olması gerekirdi. Tabii ki bu, Herodotos tarafından uydurulmuş, gerçekliği pek de mümkün olmayan bir rakamdır. Doktor Ctesias, Pers kaynaklarına göre rakamı sekiz yüz bin asker olarak açıklamıştır ki bu sayı da çok yüksektir. Fakat ne olursa olsun, Pers ordusunun büyük olduğuna hiç şüphe yoktur.

Yirmi dokuz "ordudan" altısı, İran'dan ve eski Med eyaletlerinden gelen ağır piyadelerden oluşurdu. Bu piyadeler zırh giyer, mızrak, yay, kılıç ve lobut taşırdı; sadece ön saftakiler kalkan kullanırdı. Diğer bazı ordulardaki hafif piyadeler –yay ve kısa mızrak veya balta kullanan Baktrialılar ya da İskitler gibi– değişik silahlarla donanmıştı. On orduda yer alan hafif piyadeler ise, bağlı oldukları kabilelere göre imparatorluğun her yanından gelmiş olan askerlerdi. Bu hafif piyadelerin büyük bir çoğunluğu zırh giymez ve sadece mızrak ya da cirit taşırdı. Geri kalan yedi ordudaki okçular, şaşırtıcı derecede farklı etnik kökenlere sahipti – Hintliler, Nobalar ve Güney Afganistanlı Saranglar gibi. Ayrıca yedi tane de süvari ordusu bulunuyordu. Bunlar ya geleneksel tipteki okçu-mızraklı Pers süvariler (gerçekte bunlar süvari yapılmış piyadelerdi) ya da Baktrialı, Paricanyalı, Hazarlı ve Hintli okçu süvarilerdi. Pers süvarileri şok taktiği uygulamak yerine kuşatma, taciz ve takip görevlerini üstlenmişti; düşman saflarına yaklaşıp yakın savaşa girmeden önce ok ve ciritlerle saldırırlardı. Tüm bunlara ilaveten, bir de hecinsüvar (deveye binen) Arap birliği mevcuttu. Sekiz bin kişiden oluşan bu garip "Sagartlar" kement ve hançer taşırdı. Bunların amaçları muhtemelen kementle at ve adamları yakalayıp işlerini hançerleriyle bitirmektir. İskit savaş arabalarının da kullanıldığı bilinmektedir ama ne kadar başarılı oldukları şüpheli bir konudur – savaş arabalarının devri artık sona ermek üzereydi. Yine de Pers ordusu, çarpışma başlarken düşman saflarını dağıtabilmek için savaş arabalarını kullanmaya devam etti.

Bu devasa Pers ordusu, düzensiz ya da ilkel kuvvetlere karşı son derece başarılıydı. Ne var ki özünde, muazzam büyüklükteki imparatorluğun dört bir yanından toplanmış bir insan yığınıydı. Her piyade ordusu kendi geleneklerine göre savaştığı için bunlar arasında uyum ve işbirliği bulunmazdı. Ölümsüzler ve merkezi teşkil etmek üzere Persler ile Medlerden oluşturulmuş altı ağır piyade ordusu, savaş alanında gerçekten güvenilebilecek yegâne yaya birliklerdi. Bu işbirliği sorunu, her ne kadar işlevleri gereği daha bağımsız hareket etseler de, bir ölçüde süvarilerde de görülmüyordu. Öte yandan, sadece Perslerin yedi ordu gücünde süvarileri vardı ve bu kuvvet, düzenlenen hemen her sefer için yeterli gelmekteydi. Pers ordusunun diğer önemli bir niteliği de “devasa” olmasıydı. Bu özelliği nedeniyle, lojistik hayatı önem taşırdı ve böylesi bir orduyu savaş alanına çıkarabilmek bile başlı başına bir başarıydı. Persler, Asurlular gibi yenilik yapma ihtiyacı hissetmeden, geleneksel okçu çiftlerini, süvariye ve levazım birliklerini kullanmaya devam ettiler.

Bu yaklaşım, ileride kendilerine has savaş taktiklerine sahip Yunan hoplitleriyle (ağır piyade) karşılaştıklarında Perslerin başına dert açacaktı. Dârâ, kendi iç meseleleri nedeniyle içine kapanmış olan Atina'yı Pers idaresi altına almak maksadıyla gözlerini Yunanistan'a diktiğinde, Pers İmparatorluğu gücünün zirvesindeydi. MÖ 499 yılında İyon kolonilerinin Atina'nın desteğiyle ayaklanmasıyla birlikte, Persler duruma müdahale etmeye karar verdiler. Dârâ, MÖ 492 yılındaki başarısız seferin ardından, MÖ 490 yılında 600 gemi tarafından desteklenen (muharip triremeler ve nakliye gemileri – bkz. deniz savaşları için sonraki bölüm) diğer bir ordu gönderdi. Maraton'da karaya ayak basan 15.000 kişilik bu Pers ordusunun önüne 11.000 Atinalı ve Plataialı hoplit çıktı ama sekiz gün boyunca her iki taraf da birbirine saldırmaya cesaret edemedi. Ardından kuzeydeki Eretria'da kendi ordularının zafer kazandığı haberini alan Pers generaller, bu bekleyişe son verme isteği ve Atina'ya doğrudan deniz yoluyla gitme düşüncesiyle süvarilerini tekrar gemilere bindirmeye başladılar. Bu durumu fırsat bilen Atinalılar derhal saldırmaya karar verdi.

Pers oklarının, kendi zırhlarını ve kalkanlarını yakın mesafe haricinde etkilemediğini bilen Atinalılar, savunmasız oldukları süreyi en aza indirebilmek için koşarak hücumla geçtiler. Yakın savaşa girildiğinde ise, Atinalıların tunç zırhı ve miğferinin, tunç takviyeli yuvarlak kalkanının ve uzun mızrağının, “balık pulu” şeklindeki demir parçalarıyla kaplı Pers zırhından, hasır kalkanından ve kısa mızraktan çok daha etkili olduğu görüldü. Yunanlar, cenahlarındaki iki Pers hafif piyade birliğine ilişmeksizin tüm güçleriyle merkezdeki Pers ağır piyadelerine yüklendiler. Dağılan Pers ordusundan kaçabilenler kendilerini gemilerine atıp canlarını zor kurtardı.

Bu savaş Persleri pek etkilemese de, Atinalılara gururlu Perslerin de yenilebileceğini göstermiş ve Yunanların moralini hayli yükseltmişti. Dârâ ve Pers generalleri Maraton’daki yenilgiden ya hiç ders almadılar ya da muazzam büyüklükteki Pers ordusunun yapısını değiştirme imkânına sahip değillerdi. Dârâ MÖ 486 yılında öldüğünde yerine geçen Serhas (Xerxes), Yunanistan’ı işgal etmek için planlar yapmaya başladı. Bu seferin lojistik yönü pek çok açıdan fazlasıyla ilginçtir. MÖ 480 yılında Serhas’ın Yunanistan’ı işgalinde olduğu gibi, tüm Pers ordusu sefere çıktığında lojistik problemler had safhaya ulaşıyor olmalıydı. Problem sadece asker sayısından kaynaklanmazdı; Persler orduya çok sayıda gayrimuharip kişinin de (görevliler, ordular vs.) katılmasına müsaade eder ve iş iyice içinden çıkılmaz hale gelirdi. Sadece Ölümsüzleri örnek vermek gerekirse, bunların kendi yanlarına arabalarda seyahat eden çok sayıda hizmetçi ve cariye aldıklarını görürüz. Ayrıca, develer ve diğer tür yük hayvanlarıyla taşınması gereken özel yiyeceklerle beslenirlerdi.

Herodotos, Serhas’ın kara ordusunun sayısını, 600 trireme ve daha küçük 2.000 gemiden oluşan Pers donanmasını hiç hesaba katmadan 1,7 milyon olarak bildirmektedir ki bu rakamın gerçek olması imkânsızdır ve kimi tarihçiler daha gerçekçi rakamlar elde etmeyi denemiştir. Pers kaynaklarına göre ordu 800.000 kişidir ki bu da çok yüksek bir rakamdır. Her ne kadar Serhas’ın hedefi çok daha yakın ve elindeki kaynaklar daha fazla olsa da, Büyük

İskender bile 50.000 kişiden daha büyük bir orduyla ilerlemeyi başaramamıştı. Üstelik Serhas bu sefer için birkaç yıl boyunca hazırlık yapmıştı. Eğer Ölümsüzler hariç her birinde 10.000 asker bulunan 29 orduya sahip olduğunu kabul edersek, Pers ordusunun sayısı 300.000 kişi olurdu. Ne var ki lojistik nedenlerle bu rakam bile kolay kabul edilebilir değildir. Gerçek rakamın (10.000 Ölümsüz ve 10.000 kişilik 16 ordudan oluşan) yaklaşık 170.000 olması mümkün görünmektedir.

Rakam her ne olursa olsun, bu kuvvetin dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük ordu olduğu açıktır. Denizden gemilerle destek sağlanmazsa, lojistik açısından böyle bir seferin düzenlenmesi mümkün değildi. Herodotos, savaş gemilerince korunan ikmal gemilerinden faydalanabilmek için ordunun sahil boyunca ilerlediğini yazmıştır. Fakat donanmanın da kara ordusunun korumasına ihtiyaç duyduğu genelde göz ardı edilen bir konudur. Çok sayıda kürekçiyle yürütülen triremeler ve diğer küçük gemiler, erzak taşımak için gereken ambar kapasitesinden yoksun oldukları için sürekli kıyıya yanaşıp su, şarap ve yiyecek almaları gerekirdi. Eğer ordu, bu karaya çıkışlar esnasında filoyu korumasaydı, işgalin gerçekleşmesi yine mümkün olmayacaktı.

Buna ilaveten, lojistik problemlerin çözülebilmesi için ordunun geçeceği yollarda önceden menziller hazırlanmış; yol üzerindeki şehirlere ihtiyaç duyulan erzakı temin etmeleri emredilmiş ve hayvan koşulu çok sayıda yük arabasıyla develerden oluşan bir nakliye katarı hazırlanmıştı. Serhas, ordunun yola çıkışını hasat mevsimine denk getirerek son hasattan da istifade etti. Herodotos'un bildirdiğine göre, bu sefer öylesine titizlikle planlanmıştı ki, örneğin Doriscus ve Acanthus arasındaki bölgede ilerlenirken su ve yiyecek temini konusunda rekabet yaşanmaması için ordu üç gruba ayrılmıştı. Bu gruplardan biri, sürekli sahili takip ederek hem ikmalini donanmadan sağlamakta hem de filoyu korumaktaydı.

Herodotos'un yazdıklarına bakılırsa, özel inşa edilen iki tombaz köprü vasıtasıyla Hellespont'u (günümüzün İstanbul Boğazı) geçen Persler o kadar kalabalıktı ki bu geçişleri yedi gün yedi

gece sürmüştü. Doriscos kıyıları boyunca süren ilerleyişe sıkışık vaziyette bir mola verilince, on bin kişiyi alabilecek hacimdeki ve çitle çevrili bir bölge kullanılarak ordunun mevcudu hesaplandı. Sayımın ardından sahili takiple Acanthus'a doğru ilerlendi ve o noktadan sonra, Halkidiki Yarımadası üzerinden Therma'ya ulaşabilmek için iç bölgelere doğru yönelindi. Bunu başarabilmek için, orduya eşlik eden çok sayıda yük hayvanının tıka basa yiyecek taşıması gerekiyordu. Yük develerine yol boyunca aslanların saldırdığını belirten Herodotos'un iddiasına göre, ordu Therma'ya vardığında, gerekli yiyeceği ve suyu muhtemelen hem donanmadan hem de çevreden karmaşaya mahal vermeden tedarik edebilmek için, Haliakmon Nehri'ne kadar tüm sahile yayıldı. Benzer şekilde, donanma da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için farklı bölgelere uğramaktaydı. Pers ordusunun lojistik sorunlarından fazlasıyla etkilenen Herodotos şöyle yazmıştı:

Kimi zaman nehirlerin suyunun bile orduya yetmediğini görmek beni pek şaşırtmadı. Aksine, beni asıl şaşırtan, böylesine büyük bir ordunun ikmalinin nasıl başarıyla sağlandığıdır. Yaptığım hesaba göre, her asker günde bir *khoeniks* buğday tüketirse ordunun günlük buğday ihtiyacı 110.340 *medimni* dir (160.000 kile) ve buna kadınların, hadımların, yük hayvanlarının ve orduyu takip eden diğer kişilerin tükettiği miktar dahil değildir.

Herodotos'un Pers ordusunu olduğundan çok daha büyük zannettiğine şüphe yoktur ama ikmal meselesinin tam bir kâbus olduğu yönündeki yorumu fazlasıyla doğrudur. Sepias Burnu açıklarında Pers donanmasının fırtınaya yakalanmasıyla lojistik problem bir kat daha arttı. Bu fırtınayı, Artemisium'da meydana gelen bir dizi sonuçsuz ve hatta muhtemelen Perslerin avantajlı çıktığı deniz savaşı takip etti. Herodotos, fırtınanın ve bu deniz savaşlarının sonucu hakkında "tahrip olan ikmal ve nakliye gemilerine gelince, bunların miktarı sayılamayacak kadar çoktu" demektedir. Bunun abartma olduğu açıktır, fakat Perslerin elinde 350 kadar gemi kalmıştı ki bunun ileride iki sonucu olacaktı: Artık deniz hâkimiyeti ve denizden ikmal konularında donanmaya eskisi kadar bel bağlanamazdı

ve Atina topraklarında güneye doğru ilerlerken Serhas'ın hiç vakit kaybetmemesi gerekecekti.

Şehinşahın şanssızlığına ilk vakit kaybı, ordusu Thermopylae'deki ünlü geçide vardığında yaşandı. Burada devasa Pers ordusu, Leonidas komutasındaki az sayıda Spartalı ve Yunan müttefikleri tarafından durduruldu. Serhas, Yunanların geri çekilip çekilmeyeceğini görmek için kısa bir süre bekledikten sonra, genişliği en fazla 50 metre olan dar geçitten hücum emrini verdi. Ölüm-süzlerin düzenlediği hücumla rağmen Spartalılar üç gün direnmeyi başardı. Herodotos bu çatışmayı şöyle tasvir etmektedir:

İki ordu dar bir alanda savaşıyordu ve Yunanlardan daha kısa mızraklar kullanan Barbarlar (Persler), sayı üstünlüklerinden faydalanamadılar. Spartalılar takdir edilecek bir şekilde savaşarak Perslerden çok daha üstün olduklarını gösterdiler... Spartalılar sık sık kaçıyormuş gibi davranıp düşmanı peşlerine taktılar; Barbarlar büyük bir gürültüyle bağırarak onların peşlerinden koşmaya başlayınca da aniden dönerek kendilerini takip edenlere büyük zayıat verdirdiler.

Serhas umutsuz durumdaydı, ama ödül peşindeki bir Yunan kendisine gelerek dağdaki bir geçitten bahsetti. Pers ordusu geceleyin gizlice bu yoldan ilerledi; Yunan gözcüler Pers askerlerinin yaptığı gürültüyü duyup olayın farkına vardıklarında artık çok geçti. Leonidas'ın kuvvetleri yarlardan kuşatıldı. Ertesi gün Persler, boş yere ölmesinler diye Yunan müttefiklerini eve gönderen Spartalıları tam çembere aldılar. Leonidas ve askerleri son adama kadar savaştı. Herodotos'un, kalan Spartalılarla ilgili olarak şunları söylemesi ilginçtir: "Ellerindeki mızraklar savaşmaktan parçalanınca, kılıçlarını çekip Pers saflarına dalıp hasımlarını dağdılar." Diğer bir deyişle, mızrakları olmadan bile Yunan ağır piyadesi Perslerinkinden daha üstündü. Ardından, tekrar Atina'ya doğru ilerlemeye başlayan Pers ordusu, halkın büyük bölümü kaçtığı için az sayıda asker tarafından savunulan Atina'yı akropolüyle beraber kolayca ele geçirdi. Fakat Pers ordusunun en zayıf noktasının destekleyici donanma olduğunu fark eden Atinalı

komutan Themistokles, Pers filosunu Salamis'teki dar bir boğaza çekmeyi başardı. Burada MÖ 480 yılının Eylül ayında, hâkim bir tepede altın tahtına kurulup boğazı izleyen Serhas'ın gözleri önünde, antikçağdaki en meşhur deniz savaşlarından biri meydana geldi.

Herodotos'un bildirdiğine göre Yunan filosu 380, Pers filosu ise yaklaşık 350 gemiden oluşuyordu. Diğer kaynaklar, Pers filosunun fazladan 40 gemiye daha sahip olduğunu bildirmektedir. Sonuç olarak Yunanların taktığı, sığ suları kendi lehlerine kullanmaktı. Boğaz, Psyttalia Adası civarında daha da daralıyordu. Persler, bu adaya hem oradaki hayvan sürülerini yakalamak hem de askerlerine bir konaklama noktası sağlamak için geceleyin gizlice asker çıkarmışlardı. İçerilere doğru geri çekilmekte olan Yunanlar, geri dönüp çoğunlukla Perslerin Fenikeli ve İyonyalı müttefiklerinden oluşan filosuna saldırdılar. Bu saldırı sonucunda Pers donanması birbirine girerken, Yunanlar nizam ve intizamlarını korumayı başardılar. Bunun nedeni, rüzgârın ters yönden esmesi ya da daha yüksek olan Fenike gemilerinin rüzgârdan daha fazla etkilenmesi olabilir. Herodotos, bu durumu şöyle açıklıyor:

Yunanlar saflarını muhafaza edip düzen içinde savaşırken, Barbarlar (Persler) tam bir karmaşa içerisindeydi ve ne yapacaklarına dair bir fikirleri yoktu. Bu durumda savaşın seyrinin farklı olması da beklenemezdi.

Serhas'ın soluğunu ensesinde hisseden Pers donanmasının artçıları bu korkuyla ileri doğru atıldı, ama bu esnada kendi öncü gemileri de geri çekilmeye kalkınca hepsi birbirine girdi ve karmaşa bir kat daha arttı. Örneğin bu esnada, Artemisia adındaki Anadolu bir kadın hükümdarın idaresindeki bir Pers gemisi, kaçış yolunu açmak için, yakınında bulunan kendi gemilerinden birini batırmıştı. Gemiler bu şekilde birbirine girince, muharebe Yunan gemilerine bindirilmiş hoplitlerin üstün olduğu bir nevi kara savaşına döndü. Gerçekten de, bu deniz savaşı aslında bir piyade savaşıydı. Herodotos'un anlattığı bir hikâyeye göre, Pers filosuna mensup bir Samothraki (günümüzün Semadirek Adası) triremesi,

bir Atina gemisini batırmış, ama kendisi de ağır hasar almıştı. Fakat Samothraki'liler "cirit atmada ustaydılar ve kendi gemilerini hasara uğratan düşman gemisinin güvertesini cirit yağmuruna tutup temizledikten sonra rampa edip gemiyi ele geçirdiler."

Pers savaş gemilerinin tümü muharebeye katılamadığından Persler güçlerinin tamamını kullanamadı. Örneğin, muhtemelen boğazın Batı Megara çıkışını koruyan büyük Mısır filosu çatışmaya katılmamıştı. Pers donanması 200 kadar gemi kaybederken, Yunanların kaybı 40 gemi civarındaydı. Persler ayrıca çok sayıda asker de kaybetmişlerdi, çünkü Herodotos'un dediğine göre, "yüzme bilmiyorlardı." Ayrıca Psyttalia Adası'ndaki Pers askerleri de öldürüldü. Serhas'ın başı büyük dertteydi. Ordusunun ikmalini sağlayabilmek için gerekli olan donanması Phalerium'a, yani "kara ordusu tarafından korunabileceği bir bölge"ye çekilmek zorunda kalmıştı. Diğer bir deyişle, deniz kuvvetleri bozguna uğramıştı ve artık ikmal için başka bir yol bulmak mecburiydi. Pers ordusu, kışın yaklaşmasından ötürü Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldı; fakat bu küçük düşürücü yenilgiyi hazmedemeyen Serhas, ordusunun üçte birini kışlamak üzere Teselya'da bıraktı. Ölümsüzlerin de dahil olduğu bu kuvvetin iâşesi muhtemelen bölgedeki kaynaklardan sağlanacak ve baharda saldırı kaldığı yerden devam edecekti. Fakat Yunan kaynaklarına göre, ordunun diğer üçte ikisi korkudan ziyade yiyecek yetersizliğinden ötürü hızla çekilmekteydi. Bir kez daha Herodotos bu olayı şöyle naklediyor:

Serhas'ın ordusunun Hellespont'taki köprüye varışı kırk beş gün sürdü ki oraya ulaştığında ordusundaki askerlerin sayısı büyük ölçüde azalmıştı. Pers askerleri, yolları üzerinde yaşayan halka ait tüm yiyeceği yağmaladılar ve erzak kalmayınca otları ve ağaç yapraklarını yemeye başladılar. Yetişmiş ya da yabani, yaprak ya da kabuk, ne buldularsa yediler ve ortada ağıza atılabilecek hiçbir şey bırakmadılar.

Serhas'ın ordusunun şansına, zaman hasat mevsimiydi ve buğday bulabilmek mümkün olacaktı. Ayrıca İyon adalarını korumakla

görevli ve kışı Samos'ta geçirecek bir donanmaya da sahiptiler. Bu gemiler olmadan, çevreden toplanacak yiyeceğin dışında orduyu besleyebilmenin bir yolu yoktu. Herodotos yük arabalarından bahsetmiyor, ama zaten bu araçları çekecek hayvanlar için de yem bulunmuyordu. Eğer bu yürüyüş 45 gün sürmüştse, ordu cebri intikalle çok hızlı ilerlemiş olmalıydı. İleride yiyecek kıtlığı olduğunda Büyük İskender de bu usule başvuracaktı. Ancak Abidos'ta, yani yolculuklarının sonunda, ordunun kötü durumundan haberdar edilmiş bulunan Pers yetkililerinin sağlamış oldukları yeterli yiyeceğe ulaşmayı başardılar. Ordunun diğer bir kâbusu olan dizanteriye ve diğer hastalıklara yakalananlar geride, o bölgedeki şehirlerde bırakıldı. Sonunda Sardes'e ulaşan ordu perişan halde olmalıydı, fakat Serhas'ın yenilgiyi kabul etmeye hiç niyeti yoktu ve imparatorluğunun zengin kaynaklarını kullanarak MÖ 479'da Teselya'daki birliklerine destek göndermeyi başardı. Yazın sonlarına doğru, o bölgedeki Plataia'da, her iki tarafın da hata yaptığı karmaşık bir savaş meydana geldi. Persler süvari yönünden üstün olmalarına rağmen piyade ile süvariye birlikte nasıl kullanacaklarını hâlâ öğrenememişlerdi ve Yunan hoplitleri bir kez daha güçlerini ispat ettiler. Bu yenilgiyle, Yunanistan'a yönelik Pers tehdidi temelli ortadan kalktı.

Bu tarihten sonra Pers İmparatorluğu zayıflamaya başladı. Mısır MÖ 405 yılında başarılı bir isyan girişiminde bulundu ve MÖ 343'te paralı askerler kullanılana kadar tekrar fethedilemedi. MÖ 400 yılına gelindiğinde ordunun belkemiği olan derebeylik sistemi çözülmeye başladı. Daima son derece kalabalık ve ağırlıklı olarak süvariler ile savaş arabalarından oluşmuş Pers ordusu, MÖ 330'da Büyük İskender'le karşılaştığında bu olağanüstü komutan ve Makedon ordusuyla başa çıkabilecek durumda değildi. Gerçekten de MÖ 4. yüzyılın büyük bölümünde Pers kralları ancak imparatorluk içerisinde çıkan isyanları bastırabilmiş, askeri zaferler ise ancak paralı askerlerle (genelde de Yunanlar) kazanılmıştı. Öte yandan Pers komutan Megabyzus'un, MÖ 480 ve 450 yılları arasında Yunan hoplitleriyle Pers süvarilerini bir arada kullanabildiği iddia edilmiştir. Öte yandan, imparatorluk zayıflıyor olsa da,

MÖ 4. yüzyılda başta ağır piyade ve ağır süvari gelmek üzere kimi yenilikler de yapılmıştı. Böylece, MÖ 401 yılına gelindiğinde, ağa-beyini tahttan indirme teşebbüsünde bulunan Prens Genç Kuroş, ordusunun merkezine Yunan hoplitlerini koymuş ve onları süvari birlikleriyle desteklemişti. Bu şekilde Pers ordusunun ağır piyade sorunu çözüldü ve bu piyadelere Pers süvarisinin eklenmesiyle gelecek birkaç yüzyılın ordularının temeli de atılmış oldu. Yine de, bu sadece ilk adımdı ve böyle bir ordunun etkin şekilde görevini yerine getirebilmesi için hafif piyade, avcı, sapancı, ağır ve hafif süvari gibi farklı birimlere de ihtiyacı vardı. Diğer bir deyişle, ordunun savaş alanında taktik manevraya müsait esneklikte olabilmesi için merkezdeki ağır falanks piyadesinin diğer birimlerce desteklenmesi şarttı. Makedonyalı Philippos ve İskender'in başardığı şey işte tam da bu olacaktı.

Hindistan

Dârâ, MÖ 515 yılında Hindistan'ı fethederek Pers İmparatorluğu'nun doğudaki genişleme sürecini tamamlamış oldu. Pers ordusu orada Hintlilerin, daha sonra ortaçağ Avrupa'sında da kullanılacak farklı bir taktikle savaştığını gördü. Hintliler ortaçağ Avrupa'sındaki *lance* sistemine benzer bir tarzda filler, savaş arabaları, süvariler ve piyadeden oluşan bir taktik birim kullanmaktaydılar. Büyük İskender MÖ 326 tarihinde İndus Vadisi'ni işgal ederek Hydaspes'te büyük bir zafer kazanacaktı. Pers ve Yunanların karşısına çıkan Hint ordusu nasıl bir yapıya sahipti ve Hint uygarlığının kendine has askeri mezzetleri var mıydı? Arkeolojik kazılar sonucunda, İndus Vadisi'nde ve doğuda Belucistan'ın yüksek bölgelerinde tarımın geçmişinin milattan altı bin yıl öncesine kadar uzandığı anlaşılmıştır. Bunu MÖ 2600-1300 yılları arasında devam eden İndus Vadisi uygarlığı ve kültürü takip etti. Tarıma dayalı olsa da kır değil şehir merkezli olan bu medeniyete ait yetmiş kadar merkezi yerleşim keşfedilmiştir ki bunlar MÖ 2300-2000 yılları arasında Mezopotamya ile sıkı ticari bağlara sahiptiler. Günümüze kadar ortaya çıkarılan büyük ören yerlerinden –örneğin,

Harappa ve Mohenjo-Daro– o dönemde otuz beş-kırk bin kişinin yaşadığı şehirlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tahkim edilmiş şehirler olan Harappa ve Mohenjo-Daro’daki en belirgin tahkimat, dışarıdan gelecek tehlikelerden ziyade içeride devlet otoritesini temsil etmek üzere inşa edilmiş olan şehir merkezindeki hisardı. Kazılarda çok sayıda tunç ve bakır mızrak, balta, hançer, kısa kılıç ve ok ucu bulunmuştur. Bu silahlar savaştan ziyade muhtemelen avcılık için kullanılmışlardı. Öte yandan birkaç topuz başı, fırınlanmış kilden imal edilip sapanla ya da elle fırlatılan ve yağma akınlarında ya da yerel çatışmalarda kullanılan çok sayıda küçük ve büyük mermi ele geçmiştir. Son olarak, aynı anda öldükleri –ve bazı örneklerde öldürüldükleri– anlaşılan bir grup dağılmış iskelet bulunmuştur. Fakat yakın dönemde yapılan kazılar, önceden zannedildiği gibi MÖ 1900-600 yılları arasında bir Ari işgalinin söz konusu olmadığını ortaya koymuştur. İndus Vadisi uygarlığı bu işgal nedeniyle değil, uzun bir zaman dilimi içerisinde iç etkenler ve belki de İndus Nehri’nin taşkınları sonucu ortadan kalkmıştı.

İndus Vadisi uygarlığını, ismini Vedalar olarak bilinen dört kutsal kitaptan alan Vedalar Dönemi (yaklaşık MÖ 1500-1000) takip etti. Bu kitapların yazılmasına MÖ ikinci binyılın başında başlanmışsa da metinler ancak MÖ 1000’li yıllara kadar uzanan bir dönemin sonunda son şekillerini aldılar ve yüzlerce yıl sonra kâğıda dökülene kadar sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarıldılar. Bu dönemde at ve savaş arabalarından bahsedildiği görülmektedir. Savaş arabaları MÖ 1700’lü yıllardan sonra Ortadoğu’da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştı. Rig Veda’da, İndra’nın iki doru atına ve savaş arabasına sıklıkla atıfta bulunmaktadır: “İki doru atının kişnemesiyle, savaş arabasına bindi – İndra en sarsılmazı bile sarsmayı bilir.” Anlaşılan İndra, çok sayıda prens ve kralı savaş arabalarıyla bozguna uğratmıştı: “İnsanların yirmi kralı... Sen (İndra) yüce kişi, altmış bin doksan dokuz askerle birlikte savaş arabanı sür.” Yine sıkça bahsedilen tunç zırh şüphesiz sadece savaş arabasına binen seçkinler tarafından kullanılmaktaydı. Ne var ki ana silahın yay olduğu açıktı: “Yaylarımızla dışı filleri ve büyük savaşları kazandık. Yaylarımız düşmanlarımızın bizden nefret et-

mesinin sebebidir: Yaylarımızla tüm toprakları ele geçirdik.” Demir, Hindistan’da MÖ 800’lü yıllardan sonra kullanılmaya başlandı-
ğından, sonraki döneme ait kimi Rig Veda metinlerinde demir
silahlarla ilgili bilgiler de bulunmaktadır: “Zehir sürülmüş olan ok,
geyik boynuzundan yapılmıştı ve ucu da demirdendi.”

Rig Veda’dan anlaşıldığına göre, savaş arabası iki kişi taşır; sü-
rücü sağda, savaşçı ise solda yer alırdı. Savaşçı muhtemelen yay
kullanırdı, ayrıca arabada mızrak ve ciritler de yer alırdı. Sancak
taşıyan savaş arabasını izleyen piyadeler, kabile halinde (her kabile
ayrı bir birlik olarak) savaşırdı. Yay, balta, kısa kılıç ve sapanla si-
lahlı bu askerlerin kalkan, zırh ve miğferi yoktu. Bu tür bir savaşın,
düzenden fazlasıyla uzak olduğunu anlamak güç değildir.

Vedalar Dönemi’ni, adını Ramayana ve Mahabharata destan-
larından alan Destanlar Devri (yaklaşık MÖ 1000-500) izledi. Ve-
dalar gibi bu destanlar da yüzlerce yıllık bir döneme yayılmıştır.
Mahabharata askeri tarihçiler için çok yararlı bir metindir. Bir bö-
lümünde MÖ 1400’lerde Delhi yakınlarında meydana gelmiş bir
savaşı anlatan bu destan aslında MÖ 400 ile MS 200 yılları ara-
sında yazılmıştır. Mahabharata MÖ 6. ve 7. yüzyıllardan itibaren
Hint savaş taktiklerinde yaşanan değişimin sinyallerini vermekte-
dir: Geleneksel dört birimli Hint ordusunun ortaya çıkışı.

Dört birimli geleneksel Hint ordusu; savaş arabası, fil, süvari ve
piyade unsurlarından oluşur. İlginçtir ki, birlikler titizlikle riayet
edilen bir orantıya göre kurulmuştur: 1 savaş arabası, 1 fil, 3 süva-
ri ve 5 piyade. Bir üst birliğin mevcudunu belirlemek için bu oran
üçle çarpılır ve bu böylece devam edip giderdi. Örneğin 9 savaş
arabası, 9 fil, 27 süvari ve 45 piyadeden bir *gulma* teşkil edilirdi.
Tam mevcutlu bir Hint ordusu ise 21.870 savaş arabası, 21.870 fil,
65.610 süvari ve 109.350 piyadeden oluşurdu. Diğer kültürlerde
olduğu gibi, savaş arabaları farklı şekillerde yapılmıştı. Kimisi Bü-
yük İskender’in Hydaspes’te karşılaştığı türden altı, kimisiyse üç
mürettebatlı olan bu araçların asıl kullanım amaçları, okçular ve
sapancılar gibi menzilli silah erbabı için hareketli bir atış platformu
oluşturmaktı. Savaş arabası zamanla önemini kaybetse de, Hindis-
tan’da varlığını batıya nazaran daha uzun süre devam ettirdi; ta ki

milattan sonraki ilk yüzyıllarda Hindistan'a gelen İskitler süvarilerle neler yapılabileceğini gösterene dek. Her şeye rağmen, Mahabharata'da savaş arabalarına övgü dolu pek çok atıfta bulunulmuştur; örneğin bir savaşta kral, çok sayıda düşman savaş arabası tarafından kuşatılmıştır: "Savaşçılar, harp meydanında savaş arabalarıyla yaptıkları manevradan anlaşırlar. Işıldayan taçlarını ve *chaplet*'lerini (başta takılan çelenk), parlak zırhlarını, sancaklarını ve ihtişamlı kıyafetlerini görünce kalbim coşkuyla dolar. Fakat yağdırdığım oklara rağmen... Onları yenmeyi başaramadım, aksine onlar beni yendiler. Çok sayıda tecrübeli ve işinin ehli düşman tarafından kuşatılınca, bu büyük savaşta acıyı hissetmeye başladım."

Bu dönemde filler üç okçu ve bir binici taşımaktaydı, ama ileride bu sayı artacaktı. Hem savaş alanındaki idaresi hem de beslenmesi için yeterince su ve yiyecek temini oldukça güç olan savaş fili, tüm zorluklara rağmen Hint ordularının psikolojik açıdan büyük önem taşıyan birimleri haline gelmiş ve MS 18. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmışlardır. Filler düşman piyadesinin saldırılarına karşı oldukça hassas olduklarından, kendi piyadeleri tarafından desteklenmeleri zaruriydi. Mahabharata'daki satırlarda şunları görmekteyiz: "Bir fil, onun üzerindeki ve 14 piyadeden oluşan düşman öncülerinin saldırısına uğrayan Bhima (bir savaşçı kahraman) sendelemedi." Söz konusu piyadelerin, her file tahsis edilmiş olan koruyucu birliklerden oldukları açıktır. Benzer şekilde, "Nakula'nın (diğer bir kahraman), savaş arabasından atladığı görüldü. Kılıcını savurarak, fillerin bacaklarını koruyan askerleri ekin biçen tırpan gibi biçti. Savaş arabasındaki (başka bir kahraman olan) Sahadeva, (filin sırtında oturan) fil savaşçılarını saldırdı ve attığı demir mızraklarla (bir fırlatma silahı) onları tıpkı ağaca tünemiş tavuskuşlarını avlar gibi avladı." Aynı savaşta Nakula bir filin saldırısına uğrayınca, bu canavarların hassaslığını da ortaya çıkarmıştı. Kılıcıyla kalkanını kullanarak "hayvana yanaştı ve hortumuyla dişlerini kökünden kesti. Ayağında halkalar olan fil, büyük bir gürültüyle yere yığıldı ve sırtındaki hamut parçalandı."

Diğer önemli birim ise, çoğunlukla mızrak kullanan süvarilerdi. İki mızrak ve kalkan taşıyan bu atlılar, MS 1. yüzyıldan itibaren

İskit etkisiyle okçu süvarilere dönüştüler. Anlaşılan bu değişimin büyük bir etkisi olmamış ve zamanla unutulmuştu. Mahabharata’da süvariden hemen hiç bahsedilmez; ata binen soylu bir kişi yoktur ve süvari, savaş arabasından daha geri bir askeri birim olarak kabul edilmiştir. İskender Hindistan’a girdiği sırada batıda süvarilik çoktan kabul görüp savaş arabalarının yerini almış olsa da Hindistan için aynı şey geçerli değildi.

Son birim olan piyadeye gelince, kimisi cirit taşımakla birlikte büyük çoğunluğu okçulardan oluşurdu. Hepsinde geniş ağızlı bir kılıç ve kalkan bulunur; yakın dövüşte kılıcı iki elleriyle kullanırlardı. Bu okçuların en önemli özelliği, esas silahlarının “uzun yay” türünün ilk örnekleri diye kabul edilebilecek tipte olmasıydı. Makedonyalı Nearchos’a göre “piyadelerin taşıdıkları yay, boyları kadar uzun. Bu yayların bir ucu yere dayandığından sol ayakla üzerine basılır ve böylece yayı en iyi şekilde gerebilmek mümkün olur. Hint okçusunun attığı ve üç yardadan biraz daha kısa saplı olan oka direnebilecek ne kalkan, ne göğüs zırhı, ne de benzeri bir savunma unsuru vardır. Sol ellerinde öküz derisinden küçük kalkanlar taşırlar.”

Bu dört unsurlu ordu yapısı pek kullanışlı değildi; çünkü savaş arabasıyla süvari esas olarak aynı görevleri yerine getirirler ve filer bir orduya entegre edilmesi zor, sakil bir silah platformudurlar. MÖ 326 yılının Haziran ayında Büyük İskender’e karşı yapılan Hydaspes Muharebesi’ndeki Hint ordu tertibine baktığımızda, bu konuda daha fazla fikir sahibi olabiliriz. Hint ordusunun başındaki yerel vali Porus, en öne 15’er metre arayla 85 adet fil dizmişti. Bu boşluğun bırakılmasının nedeni hem piyadelerin filleri koruyabilmesi hem de piyade hücumları için yeterli alana ihtiyaç olmasıydı. Üstelik Porus, atlar fillerden korktuğu için, İskender’in süvarilerinin fillere hücum edemeyeceklerini de biliyordu. Fillerin arkasında, bunlara paralel dizilmiş 20.000 kadar piyade yer alırken her iki kanada 2.000’er süvari yerleştirilmişti ve onların da önünde, perdeleme görevi için 240’ar adet savaş arabası bulunuyordu.

Porus’un planı, filllerle İskender’in süvarilerini püskürtmek ve ardından Makedon piyadelerini kendi piyadeleriyle meşgul edip

hem kanatlardan hem de geriden filler, savaş arabaları ve süvarilerle hücum etmekte. Bu mantıklı bir plandı, ne var ki işler onun planladığı gibi gitmedi. İskender, öncelikle düşman süvarisini yok etmesi gerektiğini anlamıştı. Bunu başarabilmek için, tüm süvari gücünü sağ kanada yığarak büyük bir taarruz düzenleyip Hint atlılarını üzerine çekti. Makedonyalının önceden gönderdiği Coenus komutasındaki diğer bir süvari birliği ise Hint ordusunun arkasından dolandı ve hükümdarın kendi üzerine çektiği Hint süvarilerinin büyük kısmını kuşatmayı başardı. İskender'in ayrıca bin okçu süvari gibi önemli bir avantajı mevcuttu ki bunları Hint süvarisini taciz etmek ve düzenlerini bozmak için kullandı. Hintli atlılar ya yok edildiler ya da fillerin korumasına sığındılar. Ardından İskender'in hafif piyadeleri, ciritlerini kullanarak, fillerin sa- fında fil hücumu başladığında gerekecek kadar bir boşluk açmayı başardılar. Son olarak da Makedon falanksları uzun kargalarıyla (*sarissai*) hücumu geçince, Hintlilerin filleriyle piyadesi karmaşa içerisindeki bir yığına dönüştü ve yaya askerleri kuşatmayı yarıp kaçmaya başladı.

Porus'un ordusunun fillere fazlasıyla güvenmesi şaşırtıcıdır, hatta o bile ata değil de file binmişti. Anlaşılan o ki, etkin bir güç olarak görülmeyen süvariler oldukça az sayıdaydı. Muharebe günü devam edip giden şiddetli yağışın bataklaştırdığı zeminde hamle edemediklerinden, Hint savaş arabaları etkin biçimde kullanılamadı. Tarihçi Arrianos, muharebeye dair açıklamalarında savaş arabalarından hiç bahsetmemiştir. Üstelik Hintliler eşsiz ok atışı tekniklerinden de yine yağmur nedeniyle istifade edemedikleri gibi savaşın başında son derece önemli bir birim olan okçu süvariye de sahip değillerdi. İskender son derece doğru bir taktik uygulamıştı ve askerleri Hintlilere kıyasla birbirleriyle çok daha uyum içerisindeydiler. Ayrıca Porus, İskender'le mukayese edilecek bir general değildi. Hint süvarisi ne gerekli hamleleri yapabilmiş ne de diğer birimlerle işbirliği içerisinde hareket edebilmişti. Zaten, Pers şehinşahı III. Dârâ'nın da Gaugamela Muharebesi'nde anladığı üzere, savaş arabalarının disiplinli ve düzenli bir ordu karşısında etkisi kalmamıştı.

Yine de, İskender'in seferi Hint ordu yapısında pek etki bırakmadı. Makedonyalının çekilmesinden sonra ortaya çıkan imparatorluk mimarı ve kurtarıcı Çandra Gupta Maurya, ordusunda geleneksel dörtlü sistemi kullanmaya devam etti. Fark, Çandra Gupta'nın daha kalabalık unsurlardan –600.000 piyade, 30.000 süvari, 9.000 fil ve bilinmeyen sayıda savaş arabası– oluşan düzenli bir ordu kurmuş olmasıydı. Öte yandan, Makedon taktiklerini inceleyerek İskender'in Suriye ve İran'ı yöneten halefi Seleukos'u yenmeyi de başarmıştı.

Ordusunu ağır bir toprak vergisiyle destekleyen Çandra Gupta, tüm devleti (Kuzey Hindistan'ın büyük bölümü elindeydi) bürokratik ve acımasız bir tarzda yönetti. Kraliyet fermanlarını ihlalin cezası –çoğunlukla zehirlenerek– ölümdü. İsyandan ve suikasttan her gece başka bir odada uyuyacak kadar korktuğu için, toplumun tüm katmanlarına yayılmış örgütlü bir casus şebekesi de kurmuştu. Onun başarısının verimli idari sisteme dayalı olduğu açıktır. Her biri beşer personelli olan altı daireye sahip bir savaş bakanlığı kurdu. Bu daireler piyade, süvari, savaş arabaları, filler, –korsan saldırılarını önlemek için– donanma, nakliye ve ordu hizmetleriydi. Son bölüm, ordunun lojistik desteğinin sağlanmasında kullanılan öküz arabalarından, “davul çalan ve gongları taşıyan hizmetlilerden, seyyislerden, istihkâmcılardan ve onların yardımcılarından” sorumluydu. “Gong sesiyle hizmetliler [hayvanlara] ot getirmek üzere gönderilirler ve bir ödül ve ceza sistemiyle işlerini düzgün şekilde yapmaları sağlanır.” Çandra Gupta'nın büyük bir imparatorluğu idare edebilmek için oluşturduğu ordu; yol, kale ve garnizon ağı; bürokrasi ve vergi sistemi, Büyük Kuroş'u andırmaktadır.

Çandra Gupta'nın en başarılı halefi olan Aşoka, MÖ 273-232 yılları arasında tahtta kalmış ve tüm Hindistan'ı en güney ucu hariç ele geçirmeyi başarmıştı. Fakat Aşoka, çok kanlı bir seferin ardından savaş ve şiddet yöntemini reddetti. Budizm'i kabul ederek vejetaryen oldu ve bu tarihten sonra, imparatorluğu diploması ve müzakere yoluyla ayakta tutmaya çalıştı. Demokrat olmasa da halkının yaşam standartlarını yükseltmeye uğraştı ama orduyu ihmal etti. Bu ihmal, onun ölümünün ardından MÖ 184 yılında

son hükümdarın bir ordu komutanı tarafından öldürülmesinin ve Maurya hanedanının sona erişinin nedenlerinden biridir.

Hint ordusu, dörtlü yapısıyla Yakındoğu ordularından ayrılmaktadır fakat dış dünyayla temas, Hindistan'ın askeri yapısında atın ve savaş arabasının kullanımı gibi etkiler yarattı. Uzakdoğu'nun diğer büyük gücü Çin ise, diğer tüm sistemlerden farklı ve kendine has bir savaş sistemine sahipti.

Çin

Hakkında yeterince bilgiye sahip olduğumuz ilk Çin hanedanı, MÖ 18. yüzyıldan MÖ 11. yüzyıla kadar hüküm süren Şanglardır. Bu hanedanın başlangıcına dair farklı görüşler mevcuttur. Yapılan kazılarda bulunan ilk sur örneklerinin (Hangtu) tarihi, 4.000 yıl kadar geriye gitmektedir. Şang, Sarı Nehir (Yalu Nehri) vadisinin orta kesimlerini çevreleyen ovalarda kurulmuş bir tarım kültürüydü. Elbette şehirler kurulmuş (Geç Şang başkenti Anyang gibi) ve güneydeki bölgelerle ticaret yapılmıştı. Bu uygarlığın en büyük başarısı, fazlasıyla ileri olduğu tunç işlemeciliğiydi. Kuzeyde, batıda ve doğu sahilinde Şangların hem savaşıp hem de ticaret yaptıkları göçebe kabileler bulunuyordu; Şanglar kapsamlı bir askeri sistem geliştirmeyi de başarmışlardı.

Şangların savaşa önem vermesinin temel nedeni, kendilerini göçebelere karşı korumak değil ama kurban edebilmek maksadıyla savaş esiri ele geçirmektir. Şang kehânet kemiklerinde, ataların ruhları için bir seferde 300, Hsiao-t'un'da bir evin inşası için 600 ve ölen birine mezarında eşlik etmesi için 164 esir kurban edildiği yazılıdır. Esirler bazen seferin sona ermesinin hemen ardından idam edilirdi. Bir seferi kaydeden kitabe şöyle yazar: “Seki-zinci günde (hsin-hai), 2.656 kişi bir teberle (uzun saplı bir balta) cezalandırıldı (diğer bir deyişle idam edildi).” Bu kadar çok kişiyi kurban edebilmek için komşu devletlere sıkça saldırmak gerektiğinden Şanglar sürekli savaş halindeydi.

Şang hükümdarları düzenli bir ordu kurmuşlardı ve savaş için yeteri kadar asker sağlayacak askeri bir sisteme sahipti.

Bu sistem, ordu için klan başına 100 asker sağlamak zorunda olan *tsu*'lara (patrilineal [baba soyundan gelen] klan) dayalıydı; kralın kendisi ve prensler de birkaç *tsu* yönetirlerdi. Bu sistem vasıtasıyla 1.000 kişiden 10.000 kişiye kadar ordular kurulabiliyordu. Şang ordusu piyadeler, okçular ve savaş arabalarından oluşurdu. Piyade ve okçular onar kişilik takımlar halindeydi. Bu takımlar birleşerek yüzer kişilik, her biri merkez, sağ ve sol cenahlarda yer alan üç bölüğü ve bu üç bölük de üç yüz kişilik bir alayı oluştururdu. On alay birleşerek üç bin kişilik daha büyük bir birimi meydana getirirdi. Savaş arabalarına gelince, beş savaş arabasından bir takım, beş takımdan da bir bölük oluşurdu. Her savaş arabası üç asker taşırdı: Sağda duran, bileşik yay kullanan bir okçuydu; ortada sürücü; solda da, sürücünün koruyucusu elinde büyük kalkanı ve teberiyle yer alırdı. Yapılan kazılarda, Şang mezarlarına dini merasimle gömülmüş birkaç savaş arabası ve at kalıntısı çıkarılmış ve bu kalıntılar sayesinde, söz konusu araçlar aslına uygun şekilde yeniden yapılmıştır. Bu arabalar, iki at tarafından çekilen ve parmaklı tekerleklerle sahip gelişmiş bir tasarıma sahip olmalarından başka bir yerden örnek alınarak yapıldıkları anlaşılmaktadır. Bu tür bir savaş arabası modeli Çin'e muhtemelen MÖ 1500 ve MÖ 1300 yılları arasında, parmaklı tekerleklerin kullanıldığı Güney Kafkasya bölgesinden gelmişti.

Şang ordusunun tertibini bilmek güçtür, fakat Anyang'daki bir mezarda gömülü olan askerler, açıkça bir askeri birimi temsil etmektedir. Merkezinde üçer mürettebatlı beş savaş arabasından oluşmuş bir takımın yer aldığı gömülü beş grup bulunmaktadır. Dört erbaş ile bir subayın dahil olduğu ve savaş arabalarıyla müşterek hareket ettikleri anlaşılan 25 askerlik bir birim de savaş arabalarının yanına gömülmüştü. Bunlar muhtemelen teber ve küçük kalkan taşıyıp kösele zırh giyen piyadelerdi. Savaş arabalarının sağ ilerisinde, 25 subay ve erbaşın da dahil olduğu 125 kişilik piyade birliği bulunuyordu. Bu birlik, bileşik yay kullanan okçularla yukarıda anlatılan piyadelerin bir karışımı olmalıydı (savaşçıların sahip olduğu diğer silahlar sadece bıçak ve hançerdi). Yine sağda, muhtemelen okçu ve piyadelerin komutanı olan tek bir kişi yer almaktaydı,

savaş arabalarının arkasında da dağınık insan ve hayvan grupları bulunuyordu. Bunlar muhtemelen savaş esirleri ve ele geçirilen atlardı. Eğer bu yapı gerçeği yansıtıyorsa, savaş arabalarıyla piyade ve okçular arasında bire otuzluk bir oran vardı ve biri savaş arabaları ile piyade, diğeri ise okçu ile piyadelerden oluşan farklı, fakat birlikte hareket eden iki askeri birim mevcuttu. Bu mezara göre, Şang savaş tertibinin merkez, sağ ve sol cenahlarda piyade ve okçu; geride ise savaş arabaları ve piyade olduğu anlaşılmaktadır. Oysa bu tertip, savaş arabası kullanan diğer kültürlerinkinden oldukça farklıdır ve muhtemelen gerçeği yansıtmamaktadır.

Şang uygarlığı, MÖ 1100'lerde komşusu Zhou ["Coğ" diye okunur-en.] devletince ortadan kaldırıldı; Zhou'lar, Qin ["Çin" diye okunur-en.] devleti tarafından tamamen ortadan kaldırıldıkları MÖ 256 yılına kadar hüküm süreceklerdi. Şang ilk yenilgiyi, MÖ 1100'lerden MÖ 771 yılına kadar hüküm süren Batı Zhou devleti karşısında yaşadı. Doğu Zhou devleti ise MÖ 771 yılından MÖ 256 yılına kadar (MÖ 453-221 yılları arasındaki "Savaşan Devletler" dönemi de dahil olmak üzere) ayakta kaldı. Şang yenilgisi anlık bir olay olmasa da, MÖ 1122 ile 1027 yılları arasındaki bir tarihte gerçekleştiği kabul edilen Muye Muharebesi bu hanedanın sona erişi olarak kabul görmektedir. Savaş, şafaktan geceye kadar bir gün sürmüştü. Zhouların savaş taktikleri Şanglarinkinden oldukça farklıydı ve kralları olan Wu, piyade temelli bir orduya komuta ediyordu.

Zhou ordusu, 300 savaş arabası, 3.000 "kaplan savaşçısı" (muhtemelen piyade kraliyet muhafızları) ve diğer sekiz devlet tarafından gönderilmiş birliklerden oluşuyordu. Diğer devletler dağlık bölgelerde kurulu oldukları ve bu tür bölgelerde de en etkili birimi piyade teşkil ettiğinden, bu gelen birliklerin de piyade olması gerekir. Piyade ağırlıklı Zhou ordusunun Şang ordusundan daha esnek olduğu ve savaş alanında daha rahat manevra yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Zhou ordusu daha iyi teçhiz edilmişti. Kullandıkları teberler daha sağlam ve gelişmişti, tunç kılıç da kullanıyorlardı. Kösele zırhlarını tunç zırhlarla değiştirmişlerdi; savaşçılar tunç miğfer, tunç baldır zırhı ve göğüs zırhıyla donanmıştı, kalkanları da tunçla

takviye edilmişti. Her iki ordunun kullandığı yay ve savaş arabaları hemen hemen aynı olsa da, Zhou savaş arabaları iki yerine dört at tarafından çekildikleri için daha kullanışlı araçlardı. Zaten Zhouların tunç silah ve zırh yapımı konusundaki yetenekleri muharebeyi kazanmaları için yeterli oldu ki bu üstünlük, Yunan hoplitlerinin savaş alanında sahip olduğu üstünlüğü akla getirmektedir.

Zhou zaferi taktikler ve teçhizatla üstünlük kadar Şangların yaşadığı iç çekişmelerin sonucu olsa da, Zhou genel stratejisinin çok daha üstün olduğu kesindir. Zhou küçük bir devlet olduğundan, diğer devletler ve kültürel gruplarla ittifaklara girmiş ve bu politika-nın sonucunda, kendisinden güçlü olan Şangların düşmanlarını yanına alarak hasmını yalnız bırakmayı başarmıştı. Ardından, Şangların doğu sınırındaki bir dağ kabilesiyle uğraşmasını fırsat bilerek, Şang devletinin batısına saldırdı. Şangların yenilgisi uzun bir dönemin sonucuydu ve Muye Muharebesi sadece bardağı taşıran son damla oldu. Zhou hâkimiyetinde geçen sonraki yüzyıllarda, MÖ 6. yüzyıla kadar savaş adına pek bir değişiklik olmadı. Bu tarihten önce Zhou askeri gücü altısı (Zhou) batıdaki altı bölgede, sekizi (eski Şang) doğuda Zhengzhou'da ve yine altısı (Yang) güneydoğuda bulunan ordulardan oluşurdu. Askerlikle yükümlü olanların tümü göreve çağrıldığında, altı Zhou ordusunun toplam mevcudu 75.000 kişiye ulaşırdı. Lojistik destek öküz arabalarıyla sağlanırdı. Böylesine büyük orduları idare edebilmek için güçlü bir bürokratik yapı geliştirilmişti ve eyaletleri denetim altında tutup düzeni sağlayabilmek maksadıyla feodalizme benzer bir yönetim sistemi uygulanmaya başlanmıştı. Fakat Zhoular hâlâ savaş arabalarıyla cenk edip piyadeyi klasik usullerle kullanmaya devam ediyordu.

Zhou savaş arabaları, Şang döneminde olduğu gibi, hâlâ üç asil taşıyordu ama selefinden farklı olarak her savaş arabası biri önde, biri arkada, ikisi de yanlarda yer alan dört piyade takımıyla çevreleniyordu. Haberleşme için davullar ile çanlar kullanılırdı ve komutanın savaş arabasında yer alan sancak bir nevi çekilme bölgesiydi. Eğer sancak indirilirse bu, geri çekilme anlamına gelirdi. Geceleri savaş arabaları ordugâhın etrafına birbirine bakacak şekilde dizilip birbirlerine bağlanarak bir barikat oluşturulur

ve sadece güney ve kuzey tarafları giriş çıkış için açık bırakılırdı. Muhtemel bir muharebenin sabahında general, kaplumbağa kabuğu kâhinine danışıp rüya ve alametleri tahlil eder ve sonuç olumluya ordugâh savaşa hazırlanırdı. Eğer alametler hayırlı değilse bir gün daha beklenir ya da daha müsait bir yere gidilirdi. Savaş tertibine karar verildikten sonra komutan buna göre birliklerini mevzilendirir ve simgesel olarak savaş arabasına binerdi. Ardından subaylar arabalardan iner ve muhafızlarının refakatinde generalin vereceği emirleri ve onları cesaretlendirmek için söyleyeceği şeyleri dinlemeye giderlerdi. Tekrar arabalara binilir ama çok geçmeden bu sefer de dua etmek için inerlerdi.

Sonunda muharebeye hazır hale gelen ordu ya savunmada kalır ya da hücumla geçmek için ilerlemeye başlardı. Eğer savunmada kalmaya karar verilmişse bireysel hamleler ve gösterilerle düşman hücumla geçmesi için kışkırtılırdı. Eğer hücumla karar verilmişse generalin davulu ilerleme emri verir ve bu emir her birliğin davulu tarafından tekrar edilirdi. İlerleyen bir orduda liderlik, hız ve moral gibi vasıflar taktik ve stratejiden daha önemliydi. Savaş arabaları taraflar arasında mesaj taşır ve düşmanla çatışmayı başlatırdı. Bunu da genel bir yakın muharebe takip ederdi. Ardından kazanan taraf düşmandan ele geçirilen yiyecekleri kullanarak ziyafet verir ve insan kurban ederdi (“davullar için kan”). Ayrıca hem sayıyı tespit etmek hem de gözdağı vermek için kulaklar kesilirdi. Bu tür savaş geleneklerinin ne işe yaradığını hakkıyla tayin etmek güçtür ama en azından MÖ 632’deki Chengpu Muharebesi’nde Jin kuvvetlerinin komutanı Dük Wen’in zekice bir strateji uyguladığını biliyoruz.

Chengpu Muharebesi başlamadan önce Dük Wen, Zhou devletinin komutanı olan rakibinden geleneksel meydan okuma mesajını aldı: “Sen savaş arabandan bakarken gücümü askerlerinin üzerinde sınamak istiyorum.” Kendine güvenen Dük Wen şöyle bir cevap gönderdi: “Askerlerine söyle, savaş arabalarına iyi baksınlar ve işlerini hakkıyla yerine getirsinler. Çünkü seninle şafak vakti görüşeceğiz.” Gerçekte Dük Wen gerekli keşfi yaptırmış ve en iyi Zhou birliklerinin merkezde olduğunu tespit etmişti. Düşmanın merkezine yüklenmekle görevlendirdiği kendi merkez kıtalarına

mukabil sağ kanat kıtaları yine emri üzerine bir sahte ricat düzenleyince buna kanan düşmanın sol kanadı ilerlemeye başladı. Ardından, birliklerinin sahte ricatı kesip karşı hücumla geçmesini de, savaş arabalarına çalı çırpı bağlattırıp ortalığı toz dumana boğarak başarıyla gizledi ki bu da düşman için büyük bir sürpriz oldu. Ayrıca Dük Wen'in merkez kıtalarından bir bölümü de sol kanadın kuşatılmasını tamamlamak için yardıma gelmişti. En nihayet, Jin ordusunun savaş arabalarını ihtiva eden sol kanadı hücumla geçip Zhou sağ kanadını püskürtmeyi başardı ve böylece düşmanın merkezi savunmasız kaldı. Zhou komutanı intihar ettiğinde ve çok sayıda esir alınıp savaş arabası ele geçirildiğinde Dük Wen şöyle haykırmıştı: "Nihayet en büyük derdim ortadan kalktı!" Jin savaş planı, Napoléon'un kileri biraz hatırlatmaktadır. Erken dönem Zhou savaş kuralları sanıldığı kadar geleneksel ve kuralcı değildi; ilk önemli değişimler MÖ 6. yüzyılda yaşanmaya başlanmış ve bunun sonuçları ancak Zhou döneminin sonlarına doğru kendisini göstermişti.

Çeşitli Çin devletlerinde kendini gösteren merkezileşmeye paralel olarak, orduda da uzmanlaşma yaşanmaya başlanmıştı. MÖ 584 yılında Wuchen, güneydeki Wu devletine karşı düzenlediği seferde, farklı kuvvetlerin nasıl bir arada kullanılacağına ve düzen içinde nasıl savaşılacağına dair iyi bir ders verdi. Bu, o dönem savaş taktikleri açısından genel kabul görmüş bir yapıyı temsil etmektedir. Aynı Wu devleti ve komşusu Yue devleti, Aşağı Yangzi Nehri civarındaki göl ve bataklıklardan oluşan ve Orta Çin'de yer alan bölgenin kıyısında bulunuyordu. Arazi yapısı savaş arabası kullanımını engellediğinden, ordularında piyadeye ağırlık vermişlerdi. Benzer bir tarzda, MÖ 541 yılında Chi devletinin sınır bölgeleri, dağlardan gelen yaya Wuzhong barbarlarıyla savaşabilmek için sadece piyadeden oluşan birlikler kullanmak zorunda kaldı. Bu seferde Chin generali, Hannibal'in ileride Cannae Muharebesi'nde uygulayacağı türden bir taktik uygulayarak, düşman ordusunu kuşatmıştı. Doğu Honan'daki Cheng devleti benzer şekilde piyade ağırlıklı orduya yönelmiş ve piyadenin savaş arabalarına olan yüzlerce yıllık bağımlılığı MÖ 500'lerde büyük ölçüde ortadan kalkmıştı.

Bu, daha büyük piyade ordularının mümkün olduğu yeni tür bir savaşın habercisiydi. Ama daha büyük piyade orduları; daha fazla disiplin, düzen, talim ve eski aristokrat kibri ile geleneklerini ortadan kaldıran yeni bir askere alma politikası (köylü-asker) gerektirmekteydi. Savaş arabaları hemen ortadan kalkmadı, hatta MÖ 3. yüzyılda süvarilerle (okçu süvari) desteklenmeye başlandı. Fakat piyadenin artan etkisi ve süvarinin yaygınlaşması, ancak aristokratların masraflarını karşılayabildiği pahalı ve karmaşık bir silah olan savaş arabasının ve böylece de geleneksel ve seçkinlere özgü savaş tarzının sonunu getirdi.

Şüphesiz Zhou devletinin zayıflamasının ve MÖ 481 ile MÖ 221 yılları arasındaki Savaşan Devletler döneminin tetiklediği bir askeri devrim tüm hızıyla sürmekteydi. MÖ 460-200 yılları arasında profesyonel generaller, arazi ve kaynaklar için daha “makul” bir tarzda savaşmaktaydılar; öte yandan, askeri devrimin bir işareti olarak, en bilineni Sunzi’nin (Sun Tzu) dünyaca meşhur *Savaş Sanatı* (MÖ 400-320 yılları arasında bir tarihte yazılmıştı) olan çok sayıda askeri kitap ortaya çıktı. Pek çok askeri yenilik gerçekleşiyordu ve büyük piyade ordularının kurulmasının ardından MÖ 475 civarında arbalet icat edildi. Bunu, mancınığın kullanımı ve MÖ 307 yılında okçu süvarilerin hizmete girmesi izledi. Zhao kralı, okçu süvarileri ve bunların giyim tarzlarını, kuzeybatıdaki göçebelere almıştı.

Fakat ne Zhao ne de diğer Çin devletleri, göçebelere binicilik yetenekleriyle boy ölçüşebilirdi, o nedenle de MÖ 5. yüzyıldan itibaren göçebelere karşı arbaletlerine ve şehir surlarına güvenmek zorunda kaldılar. Sonraki yüzyıllarda bu surlar birleştirilerek üç bin kilometre uzunluğunda bir sur inşa edildi ki bu yapı sonraki yüzyıllarda Çin Seddi’nin temeli olacaktı. Kuşatma teknikleri, üç yıl boyunca dahi sürüp gidebilen kuşatmaların yaşandığı MÖ 5. ve 3. yüzyıllar arasında gelişmişti. Harp kuleleri, tekerlekli merdivenler, toprak siperler, lağımçılık ve düşman lağımına duman pompalamaya yarayan körükler bu dönemde kullanıldı. Büyük orduların beslenebilmesi için tarımsal üretimin artması, bunun için de yeni sulama teknikleri gerekliydi. Bu amaçla MÖ 5. yüzyılda sulama kanalları açılmaya başlandı. Wu Krallığı MÖ 486 yılında Yangzi ve Huai nehirlerini

birleştiren uzun bir kanalı tamamladı ve bunu, Huai ve Güney Şandong'daki nehirleri birleştiren ikinci kanal izledi. Wu devletinin, piyade orduları kuran ilk siyasi teşekküllerden biri olması da şaşırtıcı değildir. Nehirlerin ve kanalların da savunulması zorunlu olduğundan aynı Zhao kralı, Yangzi ile diğer akarsuları savunmak maksadıyla hem barbar okçu süvarileri taklit etti hem de daha önce ihtiyaç duymayıp elinde bulundurmadığı gemiler inşa etmeye başladı. Ming dönemine gelinceye kadar (MÖ 1368) kara savaşlarının egemen olduğu Çin'de deniz savaşı bir ölçüde geri kalmıştı. Bunun nedenleri Çin'in Asya'nın iç bölgelerine yönelik politikası, devletlerarası mücadeleler, Çin'in kendisini bozkır barbarlarına (bunlara daha sonra Moğollar da eklenecektir) karşı savunma zorunluluğu ve ordunun lojistik desteğinin sağlanması için deniz yerine nehirlerin kullanılmasıydı. Böylece, coğrafi konumundan istifade eden Wu devleti, MÖ 506'da ordusunu gemilere bindirip Yangzi Nehri'ni kullanarak Chu devletine saldırdı ve ardından MÖ 486'da kuzeydeki, Chi devletine akın düzenlemesi için bir filoyla asker gönderdi.

Dönemin deniz savaşlarının nasıl olduğunu, ancak 1965 yılında Şičuan eyaletinde yapılan kazıda ortaya çıkan ve MÖ 6. yüzyıl sonlarına veya MÖ 5. yüzyıla ait süslü Hu şarap teknesi üzerindeki resimlere dayanarak tasavvur edebilmemiz mümkündür. Bu resimlerde pruvası ile kıçı yüksek ve alt güvertede ayakta durarak kürek çeken kürekçilere sahip iki gemi görülmektedir. Üst güvertelerde bulunan savaşçılar dönemin silahlarını taşıyor olsalar da –mızrak, teber, kılıç ve kalkan– gemilerde okçu görünmemektedir. Sancaklar dalgalanmakta ve geminin kıçındaki davulcu bir yandan saldırı işareti verirken diğer yandan da silah arkadaşlarını yüreklendirmektedir. Bu iki gemi arasındaki savaşta sadece iki savaşçı birbirleriyle kılıç kullanarak savaşıyordu ve bir savaşçı da denize atılmıştı. Bu, aslında kara savaşının denize uyarlanmış bir çeşididir. Gemiler birbirlerini mahmuzlamadan hızla paralel seyretmekteydiler. Genel bir yakın savaşta uzun mızrak ve teberler olmalıydı. Fakat herhalde çatışmanın kaderini, diğerlerinden farklı silahlanmış olan iki kahraman (mızrak ve teber yerine, kılıç ve kalkan kullanıyorlardı) tayin edecekti ve belki de bu, bireysel mücadeleyi gerektiren bir savaş geleneğiydi.

Tesadüfen, şarap teknesindeki resimlerde bir kuşatma da yer almaktadır. Burada surlara merdiven ya da rampa vasıtasıyla tırmanmaya çalışan bir grup asker görülmektedir. İlginç olansa, sadece kale muhafızlarının yay kullanmasıdır. Saldırganlar mızrak, kılıç, kalkan ve teber kullanmakta, bir kişi de duvarları çökertmeye çalışmaktadır. Bu deniz ve kara savaşına dair resimlerde tüm savaşçıların başlık taşıdığı görülmektedir, çünkü karşısındakini saçından tutup yere yıkmak ve ardından öldürmek yaygın kullanılan bir dövüş tekniği idi.

Savaşan Devletler döneminde çok sayıda büyük muharebe meydana geldi. Kimisine 600.000 askerin katıldığı iddia edilen bu savaşlarda zekâ, “mantık” ve hepsinden önemlisi gaddarlık ön plandaydı. MÖ 260 yılında muzaffer Qin ordusu bir savaşta 50.000 Chao askerini öldürmüş, ardından da hayatta kalan 400.000’ini kılıçtan geçirmişti. Diğer birkaç örnekte de, su bentleri yıkılmış ve çok sayıda sivil ve asker boğularak hayatını kaybetmişti. Altı güçlü rakibini –Chi, Yen, Chao, Han, Wei ve Chu– dize getirmeyi başaran güçlü Qin devleti, bu şiddetli savaşların bir ürünü olarak ortaya çıktı. Qin, bu güçlü rakiplerini birer birer yenip MÖ 221 yılında tüm Çin’i birleştirmeyi başardı. Qin hükümdarı Şi Huangdi, bu büyük başarısı nedeniyle sonradan Çin’in ilk imparatoru kabul edilecek ve onun hanedanı (MÖ 221-207) kısa ve şiddet dolu olsa da Çin tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılacaktı.

Şi Huangdi, genç köylüleri bir kota sistemine göre askere almaktaydı ve terfi etmenin yolu, savaşta yararlılık göstermekten geçiyordu. Bu sayede rakip Wei devletinden gelmiş olsa da, Fan Sui, general rütbesine kadar yükselebilmisti. Fan Sui, Qin’in komşularla savaşma ve uzaktaki devletlerle ittifak kurma stratejisinin esas mimarıydı. Savaşta başarısızlığa ya da emre itaatsizliğe asla hoşgörü gösterilmezdi. En başarılı Qin generali olan Bai Qi bile, 35 yıllık hizmetinin ardından, ümitsiz vaka olarak gördüğü bir sefere katılmayı reddettiği için görevinden alınıp idam edilmişti. Bu katı askeri idare uyarınca, Şi Huangdi çok sayıda kanal ve askeri maksatlı yol inşa ettirerek idari ve bürokratik yapıyı merkezileştirdi. Yöneticilik artık kuşaktan kuşağa geçen bir meslek değildi

ve tüm yöneticiler bizzat hükümdarın şahsına sorumluydu. Şi Huangdi serfliği kaldırdı, tarımsal üretimi artırdı, ağır vergiler koydu, ağırlık ve uzunluk ölçüleri ile Çin yazı sistemini standart hale getirdi, üç bin kilometre uzunluğunda sur inşa ettirdi ya da birleştirdi ve çok büyük miktarda insanı işçi olarak kullandı. Derebeyliğini kaldırmasının asıl amacı, arazileri soylulara yeniden dağıtmak ve devletin askeri ve ekonomik gücünün temelini oluşturan köylü-asker sistemini yerleştirmektir. Kendisi şöyle diyordu:

Dünyanın bu sonu gelmez savaşlardan acı çekmesine yol açanlar, derebeyleri ve krallardır. Atalarım şükürler olsun, imparatorluğuma ilk kez barış geldi. Eğer derebeylerine arazilerini geri veririm, yine savaş başlayacak ve bir daha asla barış olmayacaktır.

Çin'in ilk imparatoru, yüzlerce yıl sonra Prusyalı Büyük Frederik'in (Friedrich) yapacağı gibi, militarist bir toplum düzeni meydana getirmişti. Fakat iktidarının son yıllarında paranoyaya kapıldı ve tıp kitapları hariç ülkesindeki tüm kitapları yaktırdı, 460 âlimi idam ettirdi ve çılgınca bir ölümsüzlük iksiri arayışına girdi. Bu arayışı sonuç vermeyen imparator, MÖ 210 yılında hayata veda etti. Şi Huangdi, ölümünden birkaç yıl önce bir yeraltı mozolesi inşa ettirmek için 700.000 işçiyi görevlendirmişti. Bu mozole, sadece imparatorun mezarını değil, yeraltına gömülü olan tam teşekküllü kil ordusu da içermekteydi ve 55 kilometrekarelik bir alanı kaplıyordu. 1970'lerin başlarında gerçekleştirilen kazılarda gün ışığına çıkarılan mezarın bir bölümü ordu, silahlar, giysiler, rütbeler ve Qin ordusunun yapısına ilişkin mükemmel bir bilgi kaynağıdır. Gömülü ordunun yapısı şöyledir: "Önde uzun menzilli arbaletçiler ve arkada teberdarlar; dış katmanda yaylar iç katmanda teber ve kalkanlar; cenahlarda ise yetenekli askerler ve güçlü okçular" yer alır. Kil ordu üç çukura gömülmüştür. Birinci çukurda, 6.000 askerden oluşan merkez yer alır. Piyadenin büyük bölümü dörtlü kolda ve dokuz kişilik sıralar halinde dizilmiş kılıç, mızrak ve teberle silahlı hafif zırhlı askerlerdir. Önlerinde, ok ve arbalet kullanan 200 zırhsız askerle öncü bir birlik yer alır.

Altı komutanın savaş arabası hemen bu öncülerin arkasında bulunur ve bunları, uzun mızraklı üç piyade takımı korur. Piyadenin cenahlarında iki uzun saf halindeki zırhlı okçular ve bunları korumak için geride üç saf halinde zırhlı piyadeler yer alır.

İkinci çukurda, dört gruptan oluşan 1.400 asker bulunur. Biri okçu süvari ve savaş arabaları, diğeri ise savaş arabaları ve zırhlı piyadelerden oluşan iki gruba, okçular ve mızraklılardan oluşan bir grup öncülük eder. Son grup ise 64 savaş arabasından oluşur. Burada ilginç olan, süvari ve savaş arabalarının yaklaşık aynı sayıda olmasıdır. Piyadeyle ortak hareket etmesi düşünülen ve merkezde yer alan savaş arabalarının çevresine süvariler yerleştirilmiştir. Buradan, Qin ordusunun süvari kullanımına tam olarak geçmediği anlaşılmaktadır, fakat her şeye rağmen ikinci çukurda yer alan birlik, ordunun asıl vurucu gücü olan piyadeyi destekleyen bağımsız ve hareketli bir birimdir. Üçüncü çukurda ise karargâh yer alır. Ordu komutanının savaş arabası, her biri en az iki metre boyunda olan 68 piyade tarafından korunur. Boş olan dördüncü çukur ise muhtemelen tamamlanmadan terk edilmişti. Bu çukurda, herhalde hasım piyade birliğini dengelemek için diğeri bir süvari-savaş arabası birliği yer alacaktı. Bu sayede piyadelerin her iki yanında hareketli birimlerin yer alması sağlanmış olacaktı.

Ordunun tamamı 8.000 askerden oluşmaktadır ve yapısı incelendiğinde piyade ağırlıklı, hafif ve hareketli bir kuvvet olduğu anlaşılmaktadır. Askerlerin hiçbiri miğfer takmamış ve çoğu hafif zırhla donanmıştı. Görüldüğü kadarıyla bu, sayısı ve gücüyle değil de hızı ve çevikliğiyle kazanacak şekilde teşkil edilmiş hücum odaklı bir yapıydı. Asıl maksat piyadenin görevini ifa edebilmesi için düşmanla derhal yakın muharebeye başlamaktı. Demir silahlar kullanımda olsa da, bunlar Han hanedanı (MÖ 202-MS 221) dönemine kadar tunç silahların yerini alamadı. Ordunun hareketli unsurları (özellikle yeterli at olmaması nedeniyle) değişim göstermiş ve Han hanedanı çok sayıda atlı barbarla savaşmak zorunda kalıncaya dek Çin ordusunda süvari egemen bir güç haline gelememişti. Üstelik büyük ölçüde piyadeden oluşan Kil Ordu'nun gösterdiği üzere, okçulara da pek yer verilmemişti.

Qin hanedanının çöküşünün ardından yeni Han hanedanı, Çin'in sınırlarını hem güneye ve Kore'ye hem de Orta Asya'ya kadar oldukça genişletecek büyük bir askeri ve ticari yayılma politikası uygulamaya başladı. Fakat bu yayılmacılığın kökeni, Çin tarihinde önemli bir dönüm noktası olan merkezîyetçi ve militarist Qin toplumdur. Üstelik tüm Çin'in Şi Huangdi tarafından tek bir bayrak altında toplanması, Savaşan Devletler döneminde yaşanan askeri devrim sayesinde mümkün olmuştur.

Bu bölümde ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılan şey, antikçağ imparatorluklarının askeri başarılarının belli ordulara ya da silahlara, tunç ve demirin işlenmesindeki gelişmelere değil de liderliğe ve idare, teşkilat ve ekonomi alanındaki gelişmelere bağlı olduğudur. Tüm bunlara ilave edilebilecek diğer bir özellik de Mısır, Asur ve Çin gibi uygarlıkların yaptığı üzere yeni fikirleri, buluşları ve teknikleri komşularından öğrenerek başarıyla kullanabilme yeteneğidir. Çevreden merkeze gelişme diye adlandırılabilir olan bu süreç, büyük istilalar ve Orta ile Batı Asya halklarının MÖ 2000'lerde başlayan göçleriyle de iyice pekişmiştir. Amurrîler, Hurriler, Kassiler, Hititler, Hiksoslar, Ariler ve Çin sınırındaki Xiong Nu barbarları gibi pastoralist (çoban) halklar, daha yaratıcı olduklarını ispat ederek büyük imparatorlukları değiştirmeye, öğrenmeye ve uyum sağlamaya zorlamışlardır. Yine de, klasik dönemin Roma ve Yunan imparatorluklarının da göstereceği gibi, antik dünyanın en muhteşem imparatorlukları bile ebediyen var olmayı başaramamıştı.

Okuma Önerileri

Savaşın Kökenleri ve Antikçağ Savaşlarına İlişkin Çalışmalar

Savaşın kökenleri ve insanlığın savaşçı doğasına ilişkin iyi bir tartışma için bkz. Lawrence Keeley, *War Before Civilization* (Oxford, 1996). Ayrıca bkz. Raymond Kelly, *Warless Societies and the Origin of War* (Ann Arbor MI, 2001). Antikçağ savaşlarına ilişkin yeni güvenilir yaklaşımlar için bkz. Arthur Ferrill, *The Origins of*

War (Londra, 1985); Gen. Sir John Hackett (der.), *A History of War in the Ancient World* (Londra, 1989) ve Richard Humble, *Warfare in the Ancient World* (Londra, 1980). Savaş arabalarının evrimine ilişkin yararlı bir analiz için bkz. M.A. Littauer ve J.H. Crouwel, *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East* (Leiden, 1979). Büyük antikçağ imparatorluklarına dair bir değerlendirme için bkz. J.N. Postgate, *The First Empires* (Oxford, 1977). Antikçağ deniz savaşlarına dair ilginç fikirlerle dolu, kısa bir çalışma için bkz. Chester Starr, *The Influence of Sea Power on Ancient History* (New York, 1989). Yayın tarihi biraz eski olsa da, mükemmel görsel malzemeler içeren, kendi sahasında oldukça yararlı bir çalışma için bkz. Yigael Yadin, *The Art of Warfare in Biblical Lands*, 2 cilt (Kudüs, 1963).

Mısır

Antik Mısır'a ilişkin oldukça bilgi mevcut. Genel tarih çalışmaları arasında şunlar sayılabilir: Cyril Aldred, *The Egyptians*, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1984) ve Bruce Trigger vd., *Ancient Egypt: A Social History* (Londra, 1983). Mısır'da savaşa dair belgeler, yazmalar ve heykel yorumları için bkz. James Breasted, *Ancient Records of Egypt*, 5 cilt (Chicago, 1906); Sir Alan Gardiner, *The Kadesh Inscriptions of Ramses II* (Oxford, 1960) ve Kenneth Kitchen, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, 5 cilt (Oxford, 1968-78). Yeni Krallık ordusunun yapısı için bkz. Alan Schulman, *Military Rank, Title and Organization in the Egyptian New Kingdom* (Berlin, 1964). Kadeş Savaşı'nı anlatan Mısır belgelerinin dilbilimsel bir analizi için bkz. Anthony Spalinger, *Aspects of the Military Documents of the Ancient Egyptians* (New Haven, 1982) ve H. Goedicke (der.), *Perspectives on the Battle of Kadesh* (Baltimore, 1985), ayrıca Ian Shaw'un makalesi için bkz. Alan Loyd (der.), *Battle in Antiquity* (Londra, 1996). Hiksos'un Mısır üzerindeki etkisine ilişkin bir tartışma için bkz. John Van Steers, *The Hyksos: A New Investigation* (New Haven, 1966). Benzer biçimde Deniz İnsanları ve bu toplulukların Mısır

üzerindeki etkisine ilişkin dengeli bir değerlendirme için bkz. N.K. Sandars, *The Sea Peoples: Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250-1150 B.C.*, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1985).

Asur

İlginçtir ki, Asurlulara dair savaş literatürü oldukça sınırlıdır; iyi bir başlangıç için bkz. William Hallo ve William Simpson, *The Ancient Near East: A History* (San Diego, 1971) ve Georges Roux, *Ancient Iraq*, Penguin'den çıkan 3. baskı (Londra, 1992). Ayrıca bazı bölümleri yararlı olabilecek bir çalışma: A.T. Olmstead, *History of Assyria* (New York, 1923). *Iraq* dergisinden seçilmiş bazı makalelere de bakılabilir. Asur heykelleri çok iyi korunduğu ve savaş umuru hakkında birçok ipucu verdiği için, bunlara dair bazı çalışmalar bize yardımcı olabilir: R.D. Barnett, *Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal* (Londra, 1976); R.D. Barnett ve M. Falkner, *The Sculptures of Tiglath-Pileser III* (Londra, 1962) ve Julian Reade, *Assyrian Sculpture* (Londra, 1983). İlginç materyallerin toplandığı bir çalışma için bkz. D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia* (Chicago, 1926; New York, 1968). Babil'in Asur tarihindeki yerine dair dengeli bir yaklaşım için bkz. Joan Oates, *Babylon* (Londra, 1979).

Pers İmparatorluğu

Antik Pers İmparatorluğu'na dair askeri tarih literatürü pek de yeterli değildir. Bu konudaki temel kaynak, her ne kadar şüpheyile bakılması gerekse de *Herodotos Tarihi*'dir. Serhas'ın MÖ 480'deki ordusunun boyutlarına dair bir çalışma için bkz. T.C. Young, *Iranica Antiqua*, c. 15 (1980). Pers İmparatorluğu'nun askeri yönleri hakkındaki çalışmalar için bkz. A.R. Burn, *Persia and the Greeks: The Defence of the West c. 546-478 B.C.*, 2. basım (Palo Alto, 1984); *The Cambridge History of Iran*, c. 2: *The Median and Achaemenian Periods* (Cambridge, 1984); J.M. Cook, *The Persian Empire* (New York, 1983) ve Richard Frye, *The History of*

Ancient Iran (Münih, 1984). Eski, fakat oldukça etkileyici bir çalışma için bkz. A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire* (Chicago, 1984).

Hindistan

Hint savaş tarihine dair çalışmalar da aşağı yukarı yetersizdir. Bu konudaki en iyi kitap şudur: V.R.R. Dikshitar, *War in Ancient India* (Madras, 1948). Ayrıca birçok ayrıntı içeren yararlı bir çalışma için bkz. Sarva Daman Singh, *Ancient Indian Warfare* (Delhi, 1965, 1989). Orijinal araştırmanın faydaları dışında, temelde birbirini takip eden diğer kitaplar şunlar: Yarbay H.C. Kar, *Military History of India* (Kalküta, 1980); B.K. Majumdar, *The Military System in Ancient India* (Kalküta, 1955, 1960) ve Binbaşı G. Sharma, *Indian Army Through the Ages* (Bombay, 1966). Bir arkeoloğun yaklaşımı için bkz. Sir Mortimer Wheeler, *The Indus Civilization*, 3. basım (Cambridge, 1968). Aryan istilasını fikrini reddeden yeni ve değerli bir çalışma için bkz. Jonathan Kenoyer, *Ancient Cities of the Indus Valley Civilization* (Oxford, 1998). Temel birincil kaynaklar için bkz. *The Rig Veda*, *Mahabharata* ve *Puranas*; ayrıca bkz. J.W. McCrindle, *Ancient India as Described by Megasthenes and Arrian* (Londra, 1926). Son olarak, Hindistan tarihine temel bir giriş için bkz. Stanley Wolpert, *A New History of India* (New York, 1977).

Çin

İngilizcede, Şi Huangdi ve onun kil ordusuna dair kitaplar hariç antik Çin savaş tarihiyle ilgili çok az bilgi var. Bu nedenle, sanat tarihçileri ve arkeologların çalışmalarını dikkate almak kaçınılmazdır: Kwang-Chih Chang, *Shang Civilization* (New Haven, 1980); Wen Fong (der.), *The Great Bronze Age of China* (New York, 1980) ve Cho-Yun Hsu ve Kathryn Linduff, *Western Chou Civilization* (New Haven, 1988). Şi Huangdi'ye dair çalışmalar için bkz. Arthur Cotterell, *The First Emperor of China* (Londra, 1981) ve

R.W.L. Guisso, Catherine Pagani ve David Miller, *The First Emperor of China* (Toronto, 1989). Birtakım askeri materyal de içeren, antik Çin toplumuna ilişkin genel çalışmalar için bkz. Jacques Gernet, *Ancient China, from the beginnings to the Empire*, çev. R. Rudorff (Berkeley, 1968) ve Henri Maspero, *China in Antiquity*, çev. Frank Kierman (University of Massachusetts, 1978). Ağırlıklı olarak geç dönem Çin savaş tarihine ilişkin çalışmalar için bkz. Frank Kierman ve John Fairbank (der.), *Chinese Ways in Warfare* (Cambridge, 1974) ve Hans van de Ven (der.), *Warfare in Chinese History* (Leiden, 2001). Son olarak, barbarların Çin üzerindeki etkisine ilişkin oldukça zorlu bir tartışma için bkz. Jaroslav Prusek, *Chinese Statelets and the Northern Barbarians in the Period 1400-300 B.C.* (New York, 1971).

II

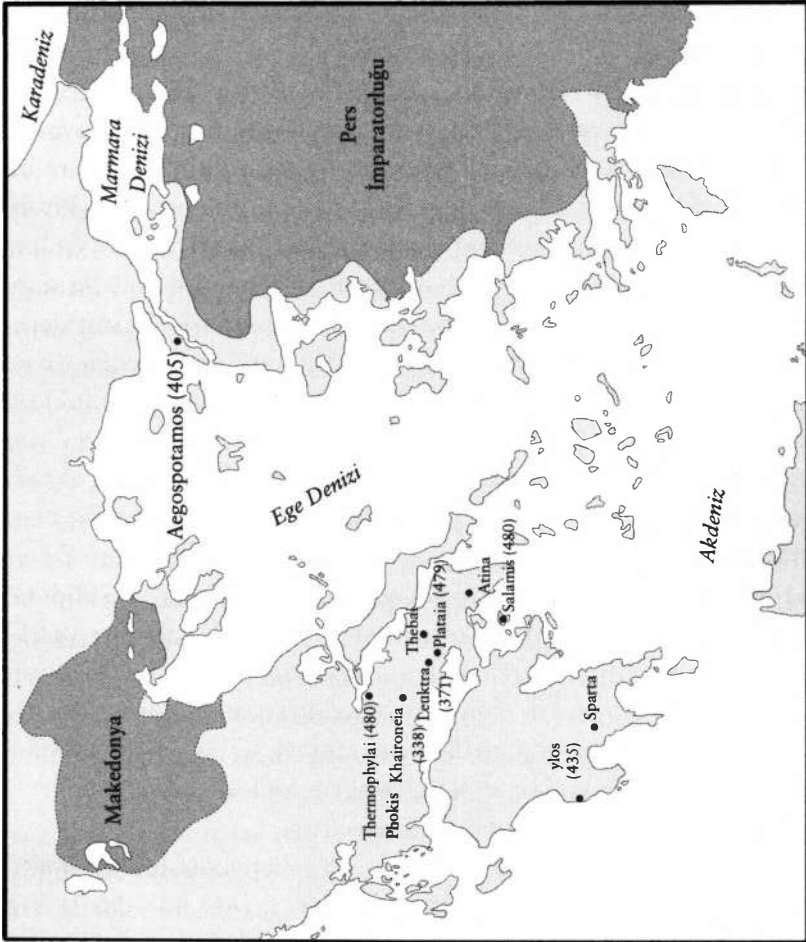
Klasik Çağ'da Batı'da Savaş ve Toplum

Jül Sezar (Iulius Caesar), güç elde etmenin iki aracı olduğunu –asker ve para– ve bunlardan birinin varlığının diğerininkine bağlı olduğunu söylemiştir: “Ordu kurmak için para, para kazanabilmek için de ordu gereklidir; bunlardan biri olmazsa diğeri de olmaz.” İnsan gücü ve paranın askeri önemi klasik dönem boyunca değişim göstermiştir. “İnsan gücü” terimi, nüfusun azınlıklar, kadınlar, yabancılar ve köleler haricindeki savaşabilir durumda olan bölümünü ifade etmektedir. Yunanistan’da, 500.000 kişilik nüfusa sahip Atina, 20.000 kişilik vatandaş ordusu kurabilirken, iki büyük kara gücü olan Thebai ve Sparta’nın orduları 10.000 kişiyi geçmezdi... Yunanistan’ın en büyük müttefik orduları 15.000 askere nadiren ulaşabilmiş ve bu rakamın 45.000’i geçtiği hiç görülmemiştir. Üstelik Yunan ordularının hizmet süresi de uzun değildi. Bu durumun aksine, Kartaca ve Helenistik imparatorluklar –Ortadoğu ve İran’ın hâkimi Selevkos Krallığı– yıllarca 100.000 asker besleyebilirken, Roma Cumhuriyeti bu rakamı 350.000 lejyonere çıkarmıştı. Silahlı güçteki bu artış siyasetin ürünüydü. Küçük Yunan şehir devletleri komşularına güvenmezdi. İdari yönden daha

gelişkin olan, İspanya, Kuzey Afrika ve Balkanlar gibi bölgeleri hâkimiyetleri altında bulunduran Makedonya, Hellen krallıkları ve Kartaca Yunanistan'dan çok daha büyüktü. Fakat onlar da, antikçağda siyasi ve idari yapısı en üst noktaya ulaşan Roma tarafından alt edildiler.

Sparta ve Makedonya, nüfuslarıyla orduları arasındaki orantının yanı sıra siyasi ve sosyal yapılarının stratejik sonuçları açısından dikkate değer iki farklı örnektir. Sparta toplumu üç gruptan oluşurdu: Sparta vatandaşları; *periokoi* yani vatandaş olmayan ve orduda hizmet veren özgür kişiler ve toplumun büyük bölümünü teşkil eden köleleştirilmiş helotlar. Sparta toplumu ordu merkezliydi. Spartalılar, savaşta ve barışta silah arkadaşlarıyla birlikte kışlalarda yaşarlardı. Bu sınıfa veraset ya da zenginlik yoluyla dahil olunabilirdi ve yüksek karavana ücretini ödeyemeyenler statülerini kaybederlerdi. Toplumun küçük bir bölümünü teşkil eden “has” Spartalılar, ihtiyaçları helotlar tarafından karşılandığı müddetçe hayatlarını savaşa adayabiliyorlardı. Bu, diken üzerinde bir toplumdu; zira ciddi bir askeri yenilgi, pek çok Spartalının ekonomik durumunu ve toplumun yapısını tehdit edecek büyük bir helot isyanına yol açabilirdi. Korktuğu akıbete uğramamak için dehşet saçmaya dayalı bir devlet yapısı geliştiren Sparta, her yıl kendi helotlarına savaş ilan etti. Askerlerin bir bölümü, helotları sürekli kontrol altında tutar ve tehlikeli gördüklerini öldürürdü. Peloponnessos Savaşı'nın en zor döneminde helotlardan özgürlükleri karşılığında orduda görev almaları istenmiş ve kabul edenler derhal öldürülmüştü, çünkü Sparta için, bu tür bir teklifi kabul edebilecek helotlardan daha büyük bir tehlike yoktu.

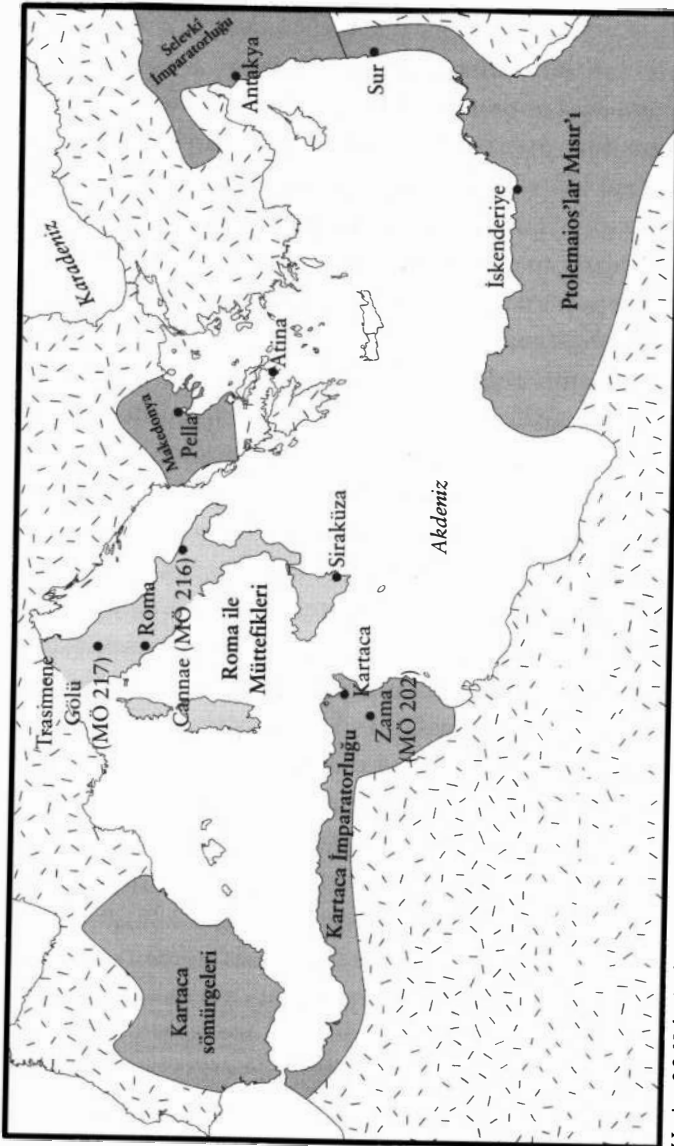
Çok yüksek vasıflı ama çok az sayıda asker yetiştirebilen Sparta toplumu acımasız ve verimsiz bir yapıdaydı. MÖ 479'daki Plataia Muharebesi'nde Sparta ordusu, 5.000 Spartalı ve 5.000 *periokoi*'den oluşuyordu. MÖ 371 yılına gelindiğinde ise 5.000 silahlı *periokoi*, 250.000 helot ve dört milyon Yunan üzerinde hegemonya kurmak için sadece 1.500 Spartalı kalmıştı. Yunan standartlarına göre, MÖ 371 yılında 30.000 piyadeye sahip olması gereken Sparta'nın elinde ancak 6.500 piyade bulunuyordu. Bu açığın

Harita 2.1 Klasik Yunan Dünyasında Savaş, MÖ 470-360.

nedeni, savaşlarda uğranılan kayıplar değil ama bizzat Sparta toplumuydu. Yüzyıllar geçtikçe (özellikle Peloponnessos Savaşı'nda Atina'ya karşı kazanılan zaferden sonra) mülkler çok sayıda kişi arasında dağılarak küçük parçalara bölündü ve Spartalı statüsünün gerektirdiği zenginliğe sahip kişilerin sayısı gitgide azaldı. Ayrıca doğuştan bu hakka sahip olduğu halde söz konusu unvanı elde edemeyenler de diğer bir problem kaynağıydı. Spartalılar, çocuk sayılarını azaltarak onların bu statüden mahrum kalmalarını önlemeye çalıştılar. Diplomatik güç, bu demografik zayıflığı bir ölçüde telafi etti. MÖ 530 ve MÖ 370 yılları arasında, Peloponnessos Birliği'ne hâkim olan Spartalılar komşularına boyun eğdirebilmeyi yanı sıra Yunanistan'daki en büyük orduya da sahip olabildiler. Devletleri, Peloponnessos'un yüzde 33'üne nadiren ulaşmıştı; alışıldık oran ise genelde yüzde 10 civarındaydı. Bu zayıflıklarını, müttefiklerinin gücüyle telafi ettiler. Her şeye rağmen demografik zayıflık, Sparta'yı risklerin en büyüğünü göze almak zorunda bıraktı: Hür ve silahlı helotlar. MÖ 360'larda Sparta'da siyaset, düşmanın 100 kadar Spartalıyı esir alması yüzünden birkaç yıl boyunca felç oldu. MÖ 371 yılında Leuktra Muharebesi'nde sadece 400 Spartalı öldüren Thebaililer, Sparta'nın gücünü kesin olarak yok ettiler. Thebai ordusunun Peloponnessos'a girişiyle birlikte helotlar, *periokoi*'ler, hakkını arayan Spartalılar ve eski müttefikler hep birden Sparta'ya karşı ayaklandılar. Yerel hükümetler, Sparta karşısı bir birlik kurarak Peloponnessos Birliği'ni dağıttılar. Thebai pek çok helotu özgürlüğüne kavuşturarak hem Sparta'yı zayıflatmış hem de sınırlarında kalıcı bir düşman edinmiş oldu.

Diğer taraftan, MÖ 360 yılında kuzeyden gelen bir istila, siyaseten bölünmüş fakat yoğun bir nüfusa sahip Makedonya Krallığı'nı vurdu ve yeni bir kralın (II. Philippos) tahta çıkmasını sağladı. Yok olmanın eşiğindeki tebaası, yeni hükümdara büyük destek verdi. Fırsatı değerlendiren Philippos, güçlü bir devlet kurarak topraklarını genişletip zenginliğini artırmaya başladı. Diplomasiyle, komşularını kendisine 15.000 asker sağlayan müttefiklere çevirdi. Siyaset sayesinde ise, ülkedeki soyluları bir tehdit olmaktan çıkarıp kendi subayları ve süvarileri haline getirdi. Onların çocuklarını şahsi

Harita 2.2 Hellenistik Dünya ile Roma Cumhuriyeti'nde Savaş, MÖ ykl. 217.

hizmetkâr, anne-babalarını da rehine olarak sarayda tuttu. Aristokratlara yeni fethedilen topraklardan pay ve yabancılara da asalet unvanları vererek, eski seçkinlerin gücünü dengelemeye çalıştı. MÖ 338'e gelindiğinde, herhangi bir Hellen devletinden açık ara farkla 1,5 milyonluk bir nüfusa sahipti. Philippos, Makedon ordusunun mevcudunu MÖ 358'de 10.000'den, MÖ 338'de 35.000'e –Thebai ordusunun dört, Spartalı sayısının da otuz katı– çıkarmayı başardı. Emrinde tüm Yunan ordularının toplamına denk sayıda asker vardı ve yakında, tüm Yunanistan'a da sahip olacaktı.

Vatandaşlardan oluşan birlikleri savaş alanında birkaç haftadan daha fazla tutabilmek, bir donanma kurmak ve paralı asker kiralayabilmek için gelir gerekir. MÖ 5. yüzyıl boyunca, Yunanistan'da elinde büyük miktarda para bulunan tek devlet –Persler çok daha zengin olsa da– Atina'ydı. MÖ 432'de Atina, 6.500 talentlik* rezerv ve yılda 600 talentlik gelire sahipti. Devletin asıl gücünü teşkil eden donanma için bu zorunluydu: Her zaman olduğu gibi, donanma ancak zenginlerin sahip olabildiği bir silahtı. O dönemde bir trireme inşa etmenin maliyeti 1,5 talent, 60 triremeden oluşan bir donanma kurmak ve bunun mürettebatını sekiz ay denizde tutabilmek için gereken miktar ise 100 talentti. Peloponnessos Savaşı'nın ilk on yılında Atina, kayıplarını telafi etmek ve kürekçileri parayla tutarak kendi vatandaşlarını denizci olarak kullanmak suretiyle büyük bir donanmayı idame ettirmeyi başardı. Düşmanlarıysa başarısız oldular ve donanmaları yok olup gitti. Yine de savaşın son on yılında denizlerdeki ve ekonomideki üstünlük el değiştirdi. Nüfusu azalan Atina, donanmasının nitelik ve niceliğini muhafaza edebilmek için daha fazla kürekçi kiralamaktan –ileride bunu da yapamayacaktı– ötesini yapamaz hale geldi. Rezervi 1.500 talente, geliri ise yarıya inmişti. Diğer yandan, Perslerden mali yardım alan Peloponnessos Birliği, çok sayıda gemi inşaatıyla kayıplarını telafi etti, mürettebatın acemiliğini eğitilmiş kürekçiler kiralayarak dengeledi ve denizde Atina'ya meydan okudu. Atina bu donanmaları birkaç kez batırda, düşmanları her seferinde kuvvetlerini yeniden

* Eski Yunan altın ya da gümüş parası – e.n.

inşa etmeyi başardı. MÖ 405 yılında Atina filosu beklenmedik bir şekilde yok edilince –Atina filosofunun mürettebatı öğle yemeklerini yemek için bugünkü İstanbul Boğazı'nın olduğu yerde karaya çıkmıştı– savaş sona erdi.

Bunu izleyen elli yıl içerisinde tüm Yunan devletleri gittikçe fakirleşti. Thebai ve Sparta, savaş masraflarını karşılayabilmek için, kimi zaman kendi ordularını paralı asker olarak diğer milletlere kiralamak zorunda kaldılar. MÖ 396 yılında Sparta, Perslere karşı ilan ettiği savaşın maliyetini karşılamak bir yana, Hellas'ta kurmaya çalıştığı imparatorluğu ayakta tutabilecek ekonomik güce bile sahip değildi. Pers parası bu tehdidi ortadan kaldırıp bir kez daha Yunan siyasetini dilediği gibi şekillendirdi. Persler, Atina donanması imha edilsin diye on yıl önce verdikleri parayla kurulmuş olan Sparta donanmasını batırmak üzere yeni bir Yunan donanması kurdular. Deniz gücünü yeniden tesis edemeyen Sparta'nın imparatorluğu sona erdiği gibi Perslerin desteğini alan düşmanları silaha sarıldılar. Yunanların mali sıkıntılarından istifade etmek, Pers siyasetinin temeliydi. MÖ 412 ve MÖ 368 yılları arasında Pers gümüşü, Salamis'in intikamını almaya devam etti. Diledikleri şehri diledikleri parayı vermek suretiyle bir anda öne çıkartacak güce sahip olan Persler, Yunanistan'ın hamisi haline geldiler.

Kimi Yunan devletleri, diğerlerinden çok daha zengin olmayı başarmıştı. MÖ 350 yılında küçük Phokis şehri, Delphoi'deki tapınaktan 10.000 talent yağmaladı ve böylece 20.000 paralı asker kiralayarak –bu sayı, en büyük Hellen federasyonuna eşitti– Yunanistan'ın yarısıyla birkaç yıl savaşabildi. II. Philippos'un yıllık geliri, çoğu halkın refahı için harcanan 2.500 talentti; buna karşın Atinalı düşmanları yılda sadece 400 talent kazanıyordu. Atinalı komutanlar, kendi birliklerinin ücretini ödeyebilmek için korsanlık yapmak ya da onları paralı asker veya çiftçi olarak kiralamak zorunda kaldılar. Philippos'un bu tür sıkıntıları yoktu. Hazinesi sayesinde Hellas'taki en büyük orduya sahipti; bu sayede, fetihlere odaklanıyor ve Yunan devlet adamlarına rüşvet veriyordu. Yunanlarla bir yandan savaşıyor, bir yandan da onları satın alıyordu.

Hellen krallıkları ise Philippos'tan çok daha zengindi. Ele geçirdiği Pers hazineleri sayesinde Büyük İskender'in hazinesindeki para miktarı 180.000 talente –Atina'nın bir yüzyıl önce başardığının 28 katı– ulaştı. Onun halefleriyse (*diadochi*), hem Yunan hem de Pers topraklarını ve kaynaklarını ellerinde tuttular. 5.000 ile 8.000 talentlik hazineye, 11.000 talentlik yıllık gelire ve 50.000 kişilik düzenli orduya sahipti.

Paranın ve paralı askerlerin varlığı ordu kurmayı kolaylaştırdı. Zengin bir devletin, herhangi bir şehir devletinin kuracağı vatandaş ordusundan daha kalabalık ve ona denk ya da daha talimli bir ordu kurması mümkündü. Çoğu Hellen devleti de bu zenginliğe sahipti ve gümüş, askeri güç açısından, vatandaşların yerini almıştı. Fakat MÖ 260 yılına gelindiğinde, insan gücü ve para arasındaki denge tekrar değişti. Pek çok Hellen devletinin ekonomik durumu zayıflayıp ordularının vasfı düşerken, vatandaşların askeri önemi yeniden öne çıktı. Mesela Roma'nın ekonomik ve demografik kaynakları rakiplerinkinden fazla değildi fakat Romalılar bu kaynakları en verimli şekilde kullandılar. Makedonya iyi bir vatandaş ordusuna sahipken –II. Philippos dönemindekinden biraz daha büyük– diğer Hellen devletleri, ordularını sadece nüfusun küçük bir bölümünden seçtiler. Kartaca vatandaşları sadece tehlikeli dönemlerde asker ve denizci olarak görev yapardı ve imparatorluk oldukça gevşek bir yapıya sahipti. Kartaca, iyi talimli ama sayıları 100.000'i nadiren aşan paralı askerlere bel bağlardı. Selevkoslar ile Ptolemaiosların orduları daha talimsizdi ve sayıları daha azdı. Selevkos ordusu Makedon çiftçi-askerler, hafif piyadeler ve azınlıklardan kurulu süvari birliklerinden oluşurdu; bu devletin hükümdarları siyasi bir riske girmek istemediklerinden, nüfusun yoğun olduğu Suriye ve Irak'tan asker almazlardı. Mısırlılar Ptolemaios devletinin falanks birliklerinde Makedonlarla birlikte görev yapsalar da vasıfları düşüktü. Romalılarısa, yıllarca nüfuslarının yüzde onu ile otuzunu artan bir oranda askere alıp Hellen devletlerinden iki ya da üç kat daha büyük bir ordu beslediler. Roma, nitelik yönünden olduğu kadar, nicelik yönünden de öndeydi. I. Kartaca Savaşı'nda Roma'nın vatandaş nüfusu yüzde yirmi oranında, diğer bir deyişle 50.000 kişi –Kartaca

vatandaşlarının toplamından daha fazla– azaldı. MÖ 226'da Makedonya'nın askerlik çağındaki vatandaş sayısı 80.000 iken, Roma ve İtalyan müttefiklerinde bu sayı bir milyona erişmişti.

Klasik dönem ordularının boyutları ve maliyetleri değişirken, yapıları ve taktikleri de bu değişimin gerisinde kalmadı. MÖ 1200 ile MÖ 750 yılları arasında Yunan savaşları, Homeros'un bahsettiği gibiydi. Kılıçlı ve zırh giymeyen askerlerin birbirleriyle gevşek nizam çarpıştıkları savaşlar, menzilli silahların kullanımıyla başlayıp aristokratların teke tek dövüşleriyle sona ererdi. Cirit ve uzun kılıç ana silahlardı ve askerler, dayanıksız inek derisinden kalkanlar kullanırdı. Fakat MÖ 750 yılına gelindiğinde Yunan askerleri falanks –yanaşık nizam dizilen zırhlı ve mızraklı askerler– tertibinde savaşmaya başladılar. Toplam ağırlığı 22 kilo olan tunç zırh ve miğfer giyip, *hoplon* adında (hoplitler isimlerini bundan almaktadır), elips şeklindeki, ahşaptan mamul ve tunç şeritlerle desteklenmiş, bir metre çap ve yedi kilo ağırlıkta kalkanlar kullanıyorlardı. Hoplitler önceleri hem cirit hem de iki metre uzunluğunda mızrak taşır ve zırhsız diğer askerlerle beraber gevşek nizamda savaşırdı. Daha sonra, hafif birlikler falanks tertibini, falankslar da cirit kullanımını bıraktı ve bu değişiklikte birlikte savaşların yapısı da değişti. Hoplitler avcı gibi hareket edip savaşamayacak kadar yavaştı. Miğferleri nedeniyle sadece önlerini görebiliyorlardı. Yarım saatlik bir çatışmanın ardından, savaşmak bir yana silahlarını taşıyacak halleri bile kalmazdı. Mızrakları bire bir dövüş için uygun-suzdu ve *hoplon*, kullanıcıyı tek başına örtebilecek büyüklükte değildi. Fakat mızrak ve kalkan, yanaşık nizam savaşp kendini müdafaa etmek için idealdi. Homeros'taki kahramanlar bireysel dövüş yetenekleri, hoplitler ise saflar halinde savaştıkları için met-hedildiler. Söylenilene bakılırsa, hoplitler göğüs zırhlarını kendile-rini, kalkanlarını ise arkadaşlarını korumak için taşırdı.

Askerlerin kendi teçhizatlarını temin etmekle sorumlu oldukları toplumlarda, askeri yapıda meydana gelen değişiklik siyasi bir devrime işaret eder. Bir hoplitin teçhizatı pahalı, atlarsa çok daha pahalıydı. Aristoteles, süvarilere dayalı bir askeri yapının zengin bir azınlığın iktidarına, hoplitlere dayalı bir yapının küçük toprak

sahiplerine dayalı geniş bir oligarşiye, hafif birliklere ve denizcilere dayalı bir yapının ise demokrasiye yol açacağını iddia etmişti. Homeros savaşları, az sayıda aristokrat tarafından yönetilen toplumlar için çok daha uygundu. Hoplitlerin öne çıkması, aristokratların egemenliğinin ortadan kalktığı ve oy hakkının yaygınlaşmasıyla vatandaşlar arası farkların azaldığı bir döneme denk geldi. Tüm devletlerde zenginler süvari olarak hizmet verirken, sadece Atina'da vatandaşların çoğu, donanma onlar için hayati önem taşıdığından, hoplit ya da süvari olarak değil de maaşları devlet tarafından ödenen kürekçiler olarak hizmet verirdi. Özgür fakat oy hakkı olmayan Yunanların savaşlarda önemli bir rol oynamasına izin verilmezdi; çünkü bu, ihtilal riskini göze almak demektir. Her hoplit, hem iyi bir vatandaş hem de iyi bir savaşçıydı ve hayatta kalmak istiyorsa "birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için" prensibine göre savaşmaya mecburdu. Falankslar da silahlı vatandaşlardı. Bu müşterek askeri yapı Yunan devletlerinde, dini törenler hariç, vatandaşlık bağına güçlendirmek için kullanılan temel araçtı.

Siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerle, bunlar gerçekte amatör ordulardı. Uzun süre ya da sıklıkla savaşmazlardı. Çiftçi vatandaşlar, tarlalarından birkaç hafta uzak kalmalarına neden olacak seferlere katılmazken şehirler onların ücretlerini uzun süreli olarak nadiren ödeyebilirdi. Pek çok devlet vatandaşlarını bireysel savaşa hazırlamak için jimnastik egzersizlerini teşvik ederdi fakat çok azında talimli seçkin birimler vardı; çünkü böyle bir şey, vatandaşlar arasındaki dengeyi bozarak siyasi bir tehdidin doğmasına yol açabilirdi. Talimli birlikler, geçimini temin etmek için çalışmak zorunda olmayan ve askeri üstünlüğü siyasi avantaja çevirmek isteyen zenginlerden kurulurdu. Hoplitlerin çoğu amatör olduğundan profesyoneller önemli avantajlara sahipti; bu da, Sparta'nın Yunanistan'da uzun yıllar süren üstünlüğünü açıklamaktadır.

Hoplitler, her zaman paniğe kapılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Birbirlerine, askeri talimden ziyade korkaklıkla damgalanma kaygısı ya da yoldaşını koruma isteği gibi sosyal bağlarla bağlıydılar. Romalı askeri yazar Onasander, "kardeşler, arkadaşlar ya da âşıklar" aynı safta olduğunda hoplitlerin çok daha iyi savaştığını

yazmıştı. Kurumsallaşmış eşcinsellik, Spartalılar ve Thebai'nin “Kutsal Birlik'i” gibi en büyük hoplit kıtalarını birbirine bağlardı. Her genç Spartalı, daha yaşlı bir erkeğin sevgilisiydi; Kutsal Birlik ise, savaşta biri diğerinin arkasında duran erkek sevgililerin oluşturduğu çiftleri kapsardı ki birine “savaş arabası,” diğerine ise “mürettebat” denmekteydi. Bu askerler için, savaştan kaçmak sadece silah arkadaşlarına değil sevgiliye de ihanet etmek anlamına gelirdi. Yenilgiye uğranıldığı zaman, çoğu Spartalı ölene kadar savaşırdı. Savaş alanındaki tek yenilgisini MÖ 338 yılındaki Khaironeia Muharebesi'nde yaşayan Kutsal Birlik'ten geriye tek bir kişi sağ kaldı.

MÖ 490 ve MÖ 338 yılları arasında düz ve dar bir alanda meydana gelen bir savaşta hoplitler, dünya üzerindeki herhangi bir piyadeyi ya da üzengisi olmayan süvariye veya okları ancak yüz metreye gidebilen ve *hoplon*'ları delemeyen okçu birliklerini rahatlıkla ezip geçebilecek güçtüyler. Plataia'da çok sayıda Pers okçusu, 10.000 Spartalı hopliti üç saat süreyle ok yağmuruna tutmuş ve ancak 90'ını öldürebilmişti. Oysa Spartalıların hücumu sonucunda, üç dakika içerisinde binlerce Pers ölmüştü. Öte yandan hoplitler oluşturdukları kalkan duvarının aşılabileceği ya da yanlardan kuşatılabilecekleri geniş veya engebeli arazilerde yeterince etkili değildiler. Bu tür arazilerde hafif piyade, süvari ya da okçular hoplitleri yok edebiliyordu. Persler, Yunanistan'daki her savaşta yenilirken Anadolu'ya yönelik her Yunan saldırısını ezmeyi başardılar zira ağır piyade hariç tüm askeri sınıflarda Yunanlardan üstünlerdi.

Hoplitler, genelde her erin diğerinden her yönde yaklaşık bir metre uzakta durduğu, sekiz sıralı saftan oluşan bir düzene sahipti. En iyi askerler, Yunan yazar Asklepiodotus'un “kılıcın keskin kenarı” tasvirine uygun bir şekilde, kalan birliklere göz kulak olmak ve onları ileri sürmek için en arkada birer saf halinde yer alırdı. Mızraklarla donanmış bu kalkan duvarı, ilerleyerek düşmana yüz metre kadar yaklaşıncaya, hücum başlardı. Muharebede çoğunlukla, falanksın bir bölümü koşarak diğerlerini geçip düzenin bozulmasına yol açardı. Yunan askeri Ksenophon, MÖ 401 yılındaki Kunaksa Muharebesi'yle ilgili şunları yazmıştı: “Yunanlar *paean* (zafer şarkısı) söylediler ve ardından düşmanlarının üzerine yürümeye başladılar.

İlerlerken falanksın bir bölümü öne atılınca, geride kalanlar da onlara uyup koşmaya başladı. Aynı anda hep bir ağızdan, insanların Savaş Tanrısı'na söylediği, 'Eleleu'ya benzer bir nara atmaya başladılar ve koşmaya devam ettiler. Persler ise hasımları daha ok menziline bile girmediği halde korkup kaçmaya başladılar. Yunanlar bir yandan kaçanları takip ederken diğer yandan da safların bozulmaması için koşmayı kesmeleri gerektiğine dair birbirlerini uyarıyorlardı.”

Kimi zaman tek bir hücum, savaşın sonucunu tayin edebiliyordu. Göz kamaştırıcı parlaklıktaki tunç kaplamalara sahip kalkanlarıyla kırmızılara bürünmüş Sparta hoplitleri, flütler eşliğinde disiplinli bir şekilde ilerlerken, diğer ordular fazlasıyla telaşlı hareket ederlerdi. Onların bu ürkütücü ilerleyişini gören düşmanlar çoğunlukla dağılıp kaçardı. Eğer düşman geri çekilmezse, iki grup o hızla birbirine girerdi. Kalkanlar dağılır, mızraklar kırılır, askerler yere düşüp ayaklar altında ezilir ve birkaç saat ya da birkaç dakika süren savaş sırasında havasızlıktan boğulup ölürlerdi.

Taktik amaç, düşman falanksının düzenini bozmak ve böylece askerlerin kalkanlarını bırakıp kaçmasını sağlamaktı. Rakibin *hoplon*'larını dağıtıp direncini kıracak olan ilk iki saf kalkanlarını birbirine bitişik tutardı. İlk üç saf mızraklarını düşman kalkanlarının üstünden veya altından doğru savurarak zırhı atlatıp vücudun korumasız kısımlarını hedef alırdı. Falanks ilerlerken göğüs hizasında olan mızraklar, yakın dövüşte vuruş ihtimalini artırmak için baş üstünde tutulurdu. Cinsel organlar ve boyun bölgesi en uygun hedefti. Spartalı şair Tyrtaios bunu şöyle anlatır: “Hayır, bırak da iki topuğunu da toprağa gömsün; dudaklarını ısırıp kalçası, bacakları, göğsü ve omuzlarını büyük kalkanyla koruyarak sağ eliyle mızrağını kavramış halde dursun ve miğferinin püsküllü hotozunu korkutucu şekilde sallayarak düşmanının karşısında dikilsin.” Falanksın geri kalan beş saffında yer alan askerler de, kalkanları üzerine eğilip ön safları düşmanın üzerine iter, ön sırada ölen arkadaşlarının yerine geçer ve yere düşen düşman askerlerini öldürürlerdi.

Pers istilası öncesinde Yunan savaşları törenseldi. Hoplitler ancak her iki tarafın da rızası varsa savaşırdı ve kendi surlarının dışına

çıkan her ordu zayıf konuma düşerdi. Saldırıya uğrayanlar ürünlerini korumak için savaşmak zorunda değildi ve kısa sefer dönemi müddetince saldırganların tüm nüfusu etkileyecek ölçüde tarıma zarar verebilmesi mümkün olmuyordu. Savaştan kaçınmak ya da istilaya engel olabilmek için çareler mevcuttu. Hafif piyade, hoplitlerin dağ geçitlerinden geçişini yavaşlatabilir ya da engelleyebilirdi. Falankslar akarsu gibi doğal engellerin arkasında duran hoplitlere saldıramazdı; çünkü o tür arazilerde kalkandan duvar oluşturmaları mümkün olmuyordu. Fakat hoplitler, savaştan kaçınmak için bu tür yollara başvurmazdılar; yani diğer bir deyişle, zafer şanslarını artırmak için stratejiye başvurmayı düşünmediler. Onlar için savaş kuralları belirlenmiş bir oyun ve bir törendi. Sparta Kralı Arkhidamos, ilk kez bir mancınık gördüğünde, “Herakles adına! Artık mertlik bozuldu!” demişti. Bu dönemdeki kimi savaşların sonucunu falankslar değil de seçilmiş kahramanlar arasındaki dövüşler tayin etmişti. Benzer şekilde, hafif piyadeye ağırlık verilmesi de hoplitlerin askeri ve siyasi egemenliğini tehdit edebilirdi. Bunun yerine iki falanks düz bir alanda karşı karşıya gelip kapışmayı tercih etti. Bu yaklaşım stratejik açıdan olmasa da sosyal açıdan gayet mantıklıydı. Kısa süren bu tür savaşlar hem tarımsal üretime zarar vermez hem de fazla masraflı olmazdı. Kaybedenler, ağır kalkanlarını bıraktıkları zaman kazananlardan kolaylıkla kaçabilirdi. Sadece, ön safta yer alanların bir kısmı kaçamadan öldürülürdü. Zaten kazananın amacı da düşmanı tümüyle yok etmek değil cesaretini ispat ederek küçük bir toprak parçası ele geçirmektir. Zaferi ölümsüzleştirmek için bir anıt dikilir, mağluplar ölümlerini dini gereklere uygun şekilde gömmek için müsaade ister ve sonuçta, kimin kazandığı ve savaşın sonucu tayin edilmiş olurdu. Sürekli kaybeden devletler bile bu kurallara uyar ve “kutunun dışına çıkmayı” hiç düşünmezdi. Diğer yandan, eğer Yunanlar Hellen olmayan ve bu sayılan geleneklerden uzak halklarla savaşıyorlarsa düşman ordularını son askere kadar katletmeyi hedef alır ve halkı da köleleştirirlerdi.

Yunanlar, stratejiye ancak Pers istilası sırasında başvurmaya başladılar. Hellen gelenekleriyle savaşmanın ve yenmenin mümkün olmadığı bir düşmanla karşı karşıya gelince, özgürlüklerini

kaybetmek yahut stratejik düşünerek savaş taktiklerini değiştirmek arasında seçim yapmak zorunda kalmışlardı. Bunu hakkıyla yerine getiren kişi ise Atinalı siyasetçi Themistokles'ti. O, Perslerin gücünün ordu ve donanma arasındaki işbirliğine dayandığını fark etmişti. Pers ordusunun iaşesi ancak deniz yoluyla sağlanabilir, Pers denizciler ise ancak ordunun koruması altında karaya çıkarak huzur içinde uyuyabilirlerdi. Pers gemilerinin manevra kabiliyeti yüksekti ancak daha az silahendaz taşıyorlardı; bu nedenle, bir Yunan gemisi Pers gemisine rampa ederse onu ele geçirebilirdi. Bu sayede Themistokles, Pers donanmasını Salamis'in dar sularına çekerek sayı üstünlüklerinin etkisini ortadan kaldırmayı başarmıştı. Pers donanması yok edilince, lojistik desteğini kaybeden Pers ordusunun büyük bölümü Asya'ya dönmek zorunda kaldı ve geri kalanlar Plataia'da yok edildi. Themistokles, stratejinin esasını çözmüştü: Düşmanı zayıf noktasından vurmak. Sonraki yüzyıl boyunca Yunan savaşlarında geleneklerin önemi azalırken, stratejinin önemi arttı ve kısıtlamalar ortadan kalktı. Savunmasız binlerce Hellen savaş esiri katledildi, çürümekte olan düşman cesetleri pazarlık konusu yapıldı, seferlerin süreleri uzadı ve önemleri arttı. Ordular açık alanlarda, çoğunlukla da düşman arazisinde ve yarı kalıcı tarzda inşa edilen bir tahkimattan hareket etmeye ve bu sayede düşmanlarının tüm tarım ürünlerini yok etmeye başladılar. Savunanlar, artık yiyecekle savaş arasında tercih yapmak zorunda kalıyordu. Devletler sınır savunma noktaları inşa etmeye, saldırı-
ganlar ise zayıf ve beklenmedik noktalardan saldırmaya başladılar.

Hoplit taktikleri çok basmakalıptı; bu nedenle, yapılan küçük değişikliklerle büyük başarılar elde etmek mümkün oluyordu. Tüm hoplitler, savaş başlamadan önce aynı yöne dönerek düşmanlarını yandan kuşatmayı başarabilirlerdi. Sadece Spartalılar ve Thebaililer daha fazlasını yapabiliyordu. Spartalılar sahte ricat, muharebe esnasında safları yayma ve sıkılaştırma gibi taktikleri uygulayarak hoplit psikolojisindeki temel bir etkenden faydalandılar. İlerleyen Hoplitler mızrak tutan sağ ellerini yanlarındakilerin kalkaniyla korumaya çalıştıklarından, ister istemez sağa kayarlardı. Spartalılar, bu hareketi bilinçli olarak uygulayıp düşmanın en kolay

kuşatabilecekleri sol cenahına sarkar ve askerlerinin disiplininden de faydalanıp çark dönüşüyle hasımlarının merkezini en savunmasız noktadan vururlardı. Duruma göre değişmekle birlikte, Spartalılar en iyi birliklerini sol kanada yerleştirirlerdi. Tarihçi Thukydides, Spartalıları şöyle anlatmıştı: “Azim ve inatla savaşır, düşmanları dağılana kadar yerlerini terk etmezlerdi ama onları dağıttıklarında ancak kısa bir mesafe boyunca takip edebilirlerdi.” Sparta, ağır kayıplara uğrama ya da kalkan duvarının aşılması riskini göze alamazdı. Düşmanları, Spartalıların tüm müttefiklerini kaçırabilse bile, zamanında toparlanmayı başaramaz ve Spartalıların içe doğru dönerek kendilerini yok etmelerini engelleyemezlerdi.

Yunan ordularının ilkelliği nedeniyle uzun süre etkili olan bu basit taktikle aslında kolaylıkla başa çıkılabilirdi. MÖ 370’li ve 360’lı yıllarda, Kutsal Birlik’in başını çektiği Thebai falanksları 50 kişilik müfrezelerden oluşan, yanaşık nizam savaşan ve saflarını çizgisel değil de eğri bağlayan bir tertip geliştirerek Sparta taktiğinin üstünlüğünü sona erdirdiler. Sağ kanadı bilinçli olarak geride tutup ağırlığı sol kanada vererek, ön saflar henüz muharebeye dahil olmadan çok önce, Spartalıları sağ kanatlarından vurmuş oluyorlardı. Bu, her şeyden önce siyasal amaçlı bir taktikti. Thebai, Sparta’nın müttefikleriyle çatışmaktan bilinçli olarak kaçınıyordu. Bu taktik sayesinde, özellikle de düşman çok kalabalık olduğu zaman, kuvvetlerini bir çekiç gibi Spartalıların sağ kanadına indiriyor ve tüm gücüyle Spartalıları yüklenmiş oluyordu. Sonuç olarak muharebe, her iki taraftaki falanks erlerinin birçoğu daha çatışmaya bile girmeden bitiyordu.

Yunan taktikleri, MÖ 430-350 yılları arasında gelişmeyi sürdürdü. Sparta ve Thebai falanksları, geçmişe kıyasla çok daha kıvrak manevralar geliştirdiler. Generaller gece intikalleri, pusu –falanksar henüz saf bağlamadan, birliklerin bir kısmıyla düzenlenen ani saldırılar– ve farklı askeri birimlerin kullanımı gibi konularda tecrübe kazandılar. Süvari, hoplitlerin ilerleyişini yavaşlatma ve dağılmış düşmanı takip etme görevlerinde yahut ihtiyat kuvvet olarak kullanıldı. *Peltast*’lardan –kısa kılıç ve cirit kullanan, hafif zırhlı askerler– araziden faydalanarak düşmanı taciz etmek ve

kimi zaman da hoplitleri dağıtmakta faydalanıldı. Makedonyalı II. Philippos, bu dönemin askeri birikiminden yararlanarak yeni tür bir savaş taktiği geliştirecekti. Ordusu Homeros dönemine ait bir toplumdan gelse de, taktikleri hoplitlerin çok ilerisindeydi. Askerleri vatandaşı değil tebaasıydı ve çoğunluğu şehirli değil köylüydü. Kendilerine savaşta liderlik eden ve ödül veren karizmatik liderlerine sadakat ve bir tür Makedon milliyetçiliği hisleriyle bağlıydılar. Yani ordu halktı – sonraki yüzyıllarda tüm Makedon krallıklarında hainleri yargılayıp kralları seçen ordu olmuştur.

Philippos'un ağır piyadeleri, hoplitlerden daha farklı ve üstündü. Onlar, şartlara ve düşmana göre, sekiz ila on altı saf halinde falanks tertibinde savaşırdı. Zırhları hafifti, çünkü hoplit teçhizatı Makedonlar için pahalıydı. Ama bunu telafi etmek için 4 metre uzunluğunda kargılarla (*sarissa*) donanmışlardı. *Sarissa*'yı kullanabilmek için iki el gerektiğinden, Makedon falanks erleri ancak sol kollarında küçük bir kalkan taşıdılar.

Makedonlar, hoplitler karşısında, kargıların ilk vuruşu yapabilmesi avantajına sahiptiler. İlk beş saf kargılarını ileri doğru uzatırken yedekte bekleyen arka saflar ölen arkadaşlarının yerini alır ve *sarissa*'larını havada sallayarak oklara karşı birliğini korurdu. Makedon falanksı, mesafeyi koruyarak, çok daha iyi teçhiz edilmiş ve daha kolay kullanılan mızraklarıyla yakın savaşta üstün olan hoplitleri, yakına sokulamadan yok etmeyi başardı. Falanks erleri hoplitlerin büyük bir çoğunluğundan daha iyi talimliyken, 3.000 mevcutlu seçkin bir birlik olan *hypaspist*'ler Spartalı standartlarındaydı. Hem düz hem de engebeli arazide savaşabilen falanks erleri, gerek hoplitlerle gerekse de Balkan devletleri ve Perslerin az disiplinli ve hafif birlikleriyle başa çıkabiliyorlardı.

Philippos bu birliklere *peltast*'ları, okçuları ve hafif ve ağır süvariye dahil etti. Ağır süvariler, Pers piyadesini doğrudan saldırıyla dağıtabiliyordu. Hoplitlerin mızrak duvarına saldıramasalar da, cenahlardan tehdit ediyor ve dağılmış düşmanı yok edebiliyorlardı. Makedon ordusu, Antik Batı'da farklı avantaj ve dezavantajlara sahip birlikleri bir arada yekpare bir güç olarak kullanabilen ilk ordudur – bu bakımdan Asur standartlarına ulaştıkları söylenebi-

lir. Philippos ve komutanları, savaş başladığında yedek kuvvetlere, özellikle de süvarilere komuta ederek ortaya çıkan fırsatları (düşman savaş hattındaki bir zayıflık gibi) derhal değerlendirirlerdi. Örneğin, MÖ 338'de Khaironeia'da Thebai ve Atina birlikleri, Philippos'un karşısında aşılmaz bir duvar gibi dikildiler. Philippos falanksının bir kısmıyla sahte ricat yapınca, Atinalılar ileri atıldı ve saflarında bir boşluk oluştu. Bunu fırsat bilen Makedon süvarisi derhal bu boşluktan dalarak bölünmüş durumdaki Yunan falanksını kanatlardan ve geriden vurdu; Yunanların ön safları da Makedon piyadesi tarafından yok edildi. Philippos, hem büyük bir taktisyen hem de stratejistti. Hızlı ve beklenmedik bir şekilde derinlemesine ilerler, tahkimli bölgelerin çevresinden dolaşır ve diplomasiyle yola getiremeyeceği düşmanlarının üzerine tüm gücüyle çökerdi. Ayrıca sefer süresini, altı aydan dokuz aya çıkarmayı başarmıştı.

Philippos'un oğlu Büyük İskender de babasının ordusunu, taktiklerini ve stratejisini kullanarak klasik dönem savaşlarında bir devrim yaptı. Yunanlar Yunanistan, Sicilya ve Asya'nın Ege sahillerinin ötesinde nadiren savaşmışlardı. Philippos da sadece Tuna'nın güneyindeki bölgede faaliyet göstermişti. Oysa İskender'in MÖ 334 ve MÖ 325 yılları arasında düzenlediği sefer (Balkanlar'dan Anadolu'ya, oradan da Mısır'a, Orta Asya'ya, Hindistan'a ve tekrar geriye) 25 bin kilometre sürmüştü. Ayyaş ve megaloman İskender –kendini Tanrı'nın oğlu zannederdi ve Akhilleus'un izinden giderek, sandığından daha büyük olan dünyayı fethetmeye kalkışmıştı– ayrıca büyük bir stratejistti. Başlangıçta en zayıf noktası denizlerdi. Yunanistan'daki düşmanlarını destekleme ihtimali olan Pers donanmasıyla başa çıkabilecek güçte değildi ve herhangi bir Hellen donanmasının da bu işi başarabileceğine inanmıyordu. Bu nedenle, düşman donanmasını karada yenmeye karar verdi. Doğuya, Pers İmparatorluğu'nun kalbine ilerlemeden önce, ordusu Akdeniz'deki tüm Pers limanlarını ele geçirdi. Ülkesini, düşmanın onu tehdit etmek için kullandığı imkânları ele geçirerek korudu. İskender'den sonra generaller artık, kıta ölçekli düşünmeye başlayacaktı.

Persler, her zamanki gibi, ağır piyade hariç diğer tüm askeri birimlerde Yunanlardan üstündüler. Bir falanksı cepheden bir tarrazla bozguna uğratamadıklarından, hafif piyadeyle taciz edip süvarilerle kuşatırlardı. Fakat İskender'in ordusundaki okçular düşman muadillerinin büyük bölümünü meşgul edip kendi falanksından uzak tutar ve cenahlardan biri de ya aşılmaz doğal bir engelle yaslanır ya da süvari veya hafif piyade tarafından korunurdu. Bu sırada *hypaspist*'ler ve süvarilerin büyük bir bölümü düşmanın diğer kanadına, özellikle de düşman İskender'in ordusunu kuşatmak için manevra yaparken ortaya çıkacak muhtemel bir zayıf noktaya yönelirdi. Süvariler düşman saflarında gedik açar, *hypaspist*'ler de bu gediği genişletirdi. Ardından bu iki birim, düşmanın merkezine yönelip onu kendi falanksına doğru sürer ve bunu da yenilgiyi kıyıma dönüştürecek bir süvari takibi izlerdi. İskender'in en zorlandığı yer olan Gaugamela Muharebesi'nde (MÖ 331), sayıca üstün Pers ordusu, Makedon ordusunu her iki cenahtan kuşatıp merkeze yöneldiği zaman bile, İskender'in ordusu konumunu dağılmadan muhafaza edebilmişti. Süvari ve *hypaspist*'ler Perslerin sol kanadını ezince İskender, süvarileriyle düşman birliklerinin etrafından dolaşmış ve arkadan saldırarak Persleri dağıtmıştı.

İskender son yıllarında, Makedon ve Asyalı askerleri ile onların askeri taktiklerini bir arada kullanmaya başlayarak Helenistik bir savaş tarzı geliştirdi. Haleflerinin (*diadochi*) komutasındaki ordular, yıldırım hızıyla ilerleyip sürpriz etkeninden yararlanı, düşmanlarını hazırlıksız yakalamak için birliklerini dayanma güçlerinin sonuna kadar zorlayarak intikal ettirir, zamanı, mekânı ve taktiği en iyi şekilde kullanırlardı. Savaşta sağ ve sol cenahlarını, her biri kendi başına hareket edebilecek yapıda teşkil etmişlerdi. Falanks, merkezde yer alır ve zayıf düşman piyadesinin üstesinden gelerek savaşı kazanırdı. Eğer piyade savaşa dengede devam ederse süvariler bu dengeyi bozmak için kanatlardan hücum ederdi. Büyük *diadochi* savaşları sırasında, düşman falankslar arasındaki muharebeler nadirdi ve savaşın sonucunu genelde süvari belirlerdi. Komutanlar, kendi yazmış oldukları komutanlık kitaplarındaki her türlü numarayı uygulamaktan çekinmezlerdi.

Helenistik savaş tarzından bahsederken, klasik dönemin büyük savaşçısı Hannibal Barca'dan söz etmemek imkânsızdır. Ticaret şehri Kartaca, en savaşçı antik devlet olan Roma'yla yaptığı iki savaş sırasında, ona eş seviyede bir askeri başarı göstermişti. Roma, I. Kartaca Savaşı (MÖ 264-241) sırasında ve sonrasında, eski müttefiki Kartaca'dan Sardinya ve Sicilya'yı almayı başarmıştı. Bu fetihler Roma'nın denizlerdeki üstünlüğüyle birleşince, hem Kartaca'nın İtalya'ya denizden müdahale imkânı ortadan kalkmış hem de Roma, istediği Kartaca toprağına saldırabilir konuma gelmişti. Savunmasız düşen Kartaca, konumunu güçlendirmek için Kuzey Afrika ve İspanya'da yayılmaya başladı. Bu yayılma, Roma'yla asla dost (yani, bağlı devlet) olmayacağına yemin etmiş Barca hanedanının liderliğinde gerçekleşiyordu. Fakat Roma'nın asıl istediği de buydu ve Roma'nın Kartaca'yı zayıflatmaya yönelik girişimleri, II. Kartaca Savaşı'na (MÖ 218-201) yol açtı. Roma, İspanya ve Kartaca'yı birlikte işgal ederek zaferi kolayca ve kısa sürede kazanacağını umuyordu. Ne var ki, İspanya'daki Kartacalı komutan Hannibal tüm bu planları boşa çıkardı. Ordusu, İspanya'dan yola çıkıp 1.200 kilometrelik bir yol kat etti ve geçtiği arazilerden erzak temin edip Romalı ve yerli halkın saldırılarından kaçınarak Kuzey İtalya'ya ulaştı. Roma, Hannibal'in sürpriz saldırısı nedeniyle taarruz planını ertelemek zorunda kaldı ve böylece, Kartaca kurtulmuş oldu. Sonraki 15 yıl boyunca, Kartaca ordusunun yüzde 33'ü Roma ordusunun yüzde 75'ini meşgul etti ve İtalya'da savaşın bedelini düşmana ağır ödetti.

Hannibal, Alpler'i 26.000 askerle geçti ve bir o kadarını da yolda kaybetti. İtalya'ya indiğindeyse 25.000 kadar Galyalı müttefik buldu; bunları savaşta ileriye sürerek hem Romalıları oylar hem de kendi tecrübeli askerlerini korurdu. Bu orduyla, 100.000 kişiden daha kalabalık bir orduya meydan okumuştı. Buna rağmen Hannibal'in ordusu MÖ 217-216 yılları arasında Roma'nın kalbine doğru 800 kilometre daha ilerlemeyi başarmış ve karşısına çıkan, kendisiyle eş büyüklükte ya da daha büyük üç orduyu da yenmişti. Bu başarıların kaynağı taktik üstünlüktü. Mesela Hannibal, Trebbia Muharebesi'nde geri çekilerek, kendisine fazla güvenen düşmanını peşine taktı. Sonuç olarak, zorlu arazi ve donmuş bir nehir

üzerinde ilerlemek zorunda kalan düşmanı açlık ve soğuktan tükenirken Hannibal'ın askerleri dinlenip sıcak yemeklerini yemekle meşguldü. Savaş başladığında iki avcı birliği Romalı eşdeğerine saldırdı ve hafif Roma birliklerini yenerek, kanatlarında yer alan lejyonerlere saldırmak için geri çekildiler. Merkeze yönelik Roma hücumunu Galyalıları göğüsledi. Romalıları, merkezdeki Galyalıları dağıtsalar da bunu yaparken zaman ve asker kaybettiler. O sırada Hannibal'ın tecrübeli askerleri, kanatlarda düşmanı kuşatmak için bekliyordu. Süvarileri, her iki kanatta yer alan Roma süvarilerini püskürtünce, pusuda bekleyen 2.000 Kartaca askeri, lejyonerleri yandan ve geriden kuşatarak dağıttı.

Birkaç ay sonra Hannibal tarım alanlarını yok ederek diğer bir orduyu daha üzerine çekip yok etmeyi başardı. Sisli bir günde kibirli Romalıları, dar bir dağ yolunu kesmiş az sayıda Kartaca piyadesi görünce hücumla geçtiler. Fakat aniden, geriden gelen süvarilerin saldırısına uğradılar. Menzilli silahlara sahip birlikler dar boğazdaki Romalıları ok, cirit ve taş yağdırırken, yukarıdan saldırıya geçen avcılarla Galyalıları kalan Romalıları Trasimene Gölü'ne sürdü. Hannibal, Cannae'de ise düşmanını doğrudan kendi gücünü kullanarak mağlup etti. Düşman piyadesi iki kat fazlaydı ama onun süvarileri daha üstündü. Ordusunu, şişkin karnı Romalıları bakan bir tencere gibi dizdi. Bu tencerenin göbeğine ince bir saf halindeki harcanabilir Galyalı müttefiklerini ve Roma baskısı altında yavaşça geri çekilecek yetenekli İspanyol kılıçdarlarını yerleştirdi. Sağ ve sol cenahlara, bir yelpaze gibi içe doğru eğik iki şekilde duracak falankslarını koydu. Sol cenahın açığına karşısındaki daha kalabalık Roma süvarilerini oyalamaları için Numidyalı hafif süvarileri, sağ cenaha ise karşısındaki Roma süvarilerinden sayıca üstün olan ağır süvarilerini yerleştirdi. Lejyonerler ilerlerken Hannibal'ın manevrasıyla tencerenin şekli değişti ve Romalıları tuzağa düştüler. Kılıçlardan aşılmaz bir hat oluşturmak için Galyalıları ve İspanyolları püskürttükleri sırada iki yandaki Kartaca falanksları aniden içeriye doğru yöneldi. Romalıları her iki tarafta, 2,5 metrelik mızraklardan oluşmuş duvarlarla karşı karşıya kaldılar. Kartaca ağır süvarisi, sağ cenahtaki Roma süvarilerini püskürterek, düşman

hatlarının arkasından sol cenahtaki süvarilere yöneldi. Numidyalılar kaçan süvarileri takip ederken, Kartaca süvarisi çemberi kapadı ve tarihteki en bildik katliamlarından birini gerçekleştirdi.

Sonraki on yıl boyunca takviye alamayan, dünyanın en büyük ordusuyla karşı karşıya kalan ve düşman topraklarında bulunan Hannibal, Güney İtalya'da savaşmaya devam etti. Zekâsından hiçbir şey kaybetmeden birkaç Roma ordusunu daha bozguna uğrattı. Bu durum, Roma karşısında kaybettiği tek çarpışma olan son savaşı için de geçerlidir. MÖ 202'de Kartaca yakınlarındaki Zama'da, elindeki kuvvetlerin en zayıf bölümü olan Kartacalı milisleri etkili bir şekilde kullanarak düşman hücumunu yavaşlatmayı ve Roma ordusunun düzenini bozmayı başardı. Ardından, az sayıdaki tecrübeli askeriyle tüm lejyonerleri durdurdu. Süvari yönünden üstün olsaydı, Zama ikinci Cannae olabilirdi fakat sonunda kazananlar Romalılarıydı. Kartaca zayıftı, Roma daha azimliydi ve sayı üstünlüğü ile cesaret, bu uzun süreli yıpratma savaşının sonucunu belirlemişti. Ne kadar kayıp verirse versin, Roma'nın elinde her zaman iyi eğitilmiş 200.000 vatandaş asker bulunuyordu. Kartaca ordusu ise en iyi zamanında 75.000 mükemmel paralı asker ve bir o kadar da yarı sadık kabile askeri ile yarı talimli vatandaşlardan oluşmaktaydı. Kabiliyetleri olağanüstü ile yetersiz arasında değişiyordu. En iyi Kartacalılar her Romalıyı yenebilirdi fakat geri kalanları da sıradan Romalılarca alt edilebilirdi. Kartaca ne Roma'yı ortadan kaldıracabilecek imkânâna sahip oldu ne de gösterdiği tüm çabaya rağmen Güney İtalya, Sicilya ve Sardinya'daki Roma varlığını sona erdirebildi. Cannae sonrasındaki üç yıl boyunca Kartaca, 200.000 lejyoner ve üstün Roma donanmasının karşısına 100.000 asker çıkarabilmişti. Roma herhangi bir klasik dönem toplumundan çok daha fazla zarar görse de pes etmedi. Kartaca ise bu kadar dayanıklı değildi. Cannae gibi bir zaferi kazanabilirdi ama benzeri bir yenilgiye dayanamazdı. On beş yıl içerisinde yerel Kartaca garnizonlarıyla aynı sayıda, hatta daha küçük olan Roma birlikleri Hannibal'in imparatorluğunu harabeye çevirdi. Hem İspanya hem de Kuzey Afrika'da yaşanan tek bir büyük yenilgi Kartaca'yı çöktürmeyi başarmış ve bu devlet bir daha kendini toparlayamamıştı.

Roma'nın Kartaca'yı yenmek için verdiği mücadele, onu Hellen dünyasının hâkimi konumuna getirdi. Roma Cumhuriyeti'nin vatandaş askerleri, Yunan muadillerinden nitelik, nicelik, taktik ve komuta bakımlarından üstündü. Askere yazıldıktan sonra yıllarca görev yapar ve her gün hem silah hem de taktik eğitimi alırlardı. Roma toplumunda halk ve aristokratlar, istikrarlı bir sistem içerisinde bir araya gelmişti. Yunan devletlerine kıyasla daha fazla sayıda Roma vatandaşı askerlik yapardı. Askerler kendi teçhizatlarını temin etmek zorunda olmakla beraber, Roma lejyonu teçhizatsız adamları da kullanmakta sakınca görmemiş ve köylüleri dahi askere almıştı. Özgür insanlar içerisinde bu hizmet yükümlülüğünden muaf tutulan tek grup en fakirlerdi. İtalyan müttefikler de lejyona katılırdı. Her lejyonda yedi subay ve 60 *centurion* (yüzbaşı) bulunurdu. Erbaşlar başarılı askerler arasından seçilirdi. Romalılar, tıpkı samuraylar gibi savaşırdı. Yunan tarihçi Polybius'a göre, "onların en temel vazifesi, kaçmamak ya da bulundukları yeri terk etmemektir." Yenilen bir Romalıdan, teslim olması veya kaçması değil ama savaşarak ölmesi veya kendini öldürmesi beklenirdi ki katı disiplin nedeniyle genelde bu beklentiyi yerine getirirlerdi. Sefer esnasında kuralları çiğnemenin cezası ölümdü. Bir birlikte itaatsizlik gerçekleşirse, bu birlikten kurayla her on kişiden biri seçilip ibret olsun diye diğerlerinin gözleri önünde dövülerek öldürülürdü.

Cumhuriyet ordusunun yapısı oldukça ileriye. Lejyonlarda, her biri 4.200 askerden oluşan, 4 piyade birliği –1.200 *velite*, yani zırh giymeyen ve cirit kullanan avcılar; kılıç, zırh ve iki ciritle silahlı 1.200 *principe* ve 1.200 *hastati*; ve 2 metre uzunluğunda mızrak kullanan, ağır zırhlı 600 *triarii*– bulunurdu. *Velite* ve *triarii*'ler *peltast* ve hoplitleri andırırken, Kartaca hariç hiçbir devlette *hastati* ya da *principe*'lere benzer birlikler bulunmuyordu. Hellen piyadelerinin büyük bir kısmı kargı kullanırdı. Kısa kılıç taşıyor olsalar da bunu kullanmayı pek bilmezlerdi. Askerler omuz omuza savaştıklarından, bireysel yeteneklerinden değil, birlikte hareket etmelerinden güç alırlardı. Falanks erlerinin ancak yüzde 33'ü savaşır ve bunların yeri hiç değişmezdi. Kalanlarsa, düşmanın ok yağmuru altında sabırla beklemek zorundaydı. Kılıç ve ciritle silahlı lejyonerlere

ise yakın dövüş eğitimi veriliyordu. Falanks erleriyle karşı karşıya geldiklerinde aralarındaki altı metrelik mesafe ölümle hayat arasındaki çizgiyi ya da *sarissa*'nın mı yoksa kılıcın mı daha üstün olduğunu belirlerdi. Ya 15 mızrak ucu ön saftaki ve karşılık veremeyen her lejyonere saplanacak ya da Roma kılıcı, kalkanları küçük olan ve kargılarını bırakıp kılıçlarını çekmeye çalışan falanks erlerini doğrayacaktı. Lejyonerler, hem teke tek hem de beraberce savaşabilirlerdi. Savaş başladığında *velite*'ler düşmanı taciz eder ve ardından safların en gerisine çekilirlerdi. Lejyonlar 100'er metre arayla, üç hat halinde dizilirdi. Her hat, her biri 20 asker genişlik ve altı asker derinlikteki küçük bir falanks olan 120 kişilik *manipulus*'lara bölünmüştü. Hatlar ve *manipulus*'lar bağımsız ya da birlikte hareket edebilirlerdi. Her lejyoner, beş metrekaarelik bir alan dahilinde hareket eder, dövüşür ve bir hedefe saldırırdı. Lejyonerlerin üçte ikisi, hemen her zaman sıcak çatışmadan uzak durarak sırasının gelmesini beklerdi. Askerler yorulduklarında, savaşmışları *manipulus*'tan çekilebilir ya da tüm birinci hat çekilip ikinci hattın arkasına yerleşebilirdi. *Velite*'lerce desteklenen üçüncü hattaki *triarii*'ler hem çekilen askerler için bir set hem de son darbe görevi görürdü.

Bu teşkilat çoğu Hellen benzerinden daha üstündü. MÖ 198 ve MÖ 169 yılları arasında zengin devletlerden gelen Makedon ve Selevkî falanks erleri ağır zırhlarla donanmışlardı ve altı metre uzunluğundaki *sarissa*'yı kullanıyorlardı. Açık alanda hemen her zaman lejyonları korkutmayı ve yenmeyi başardılar; fakat II. Philippos'un dönemiyle kıyaslandığında çok daha hantal ve engeli arazide fazlasıyla zayıf kalıyorlardı. Sonuç olarak Romalılar, bozuk arazide de rahat hareket edebilme yeteneklerinden istifade ederek mızrak duvarlarından kurtulmayı ve yanlarına sokularak falanksları imha etmeyi başardılar. Örneğin, MÖ 197 yılındaki Kynoksephalae Muharebesi'nde Makedon falanksının sağ kanadı lejyonları yokuş aşağı sürerken Romalılar *peltast*'ları bozguna uğratarak falanksın sol kanadını dağıtmayı başardılar. Kazanan Roma olmuştu çünkü kendi sol kanadının gerisinde yer alan bir komutan, inisiyatifi kullanarak 2.500 lejyonerle bozuk arazide

ilerlemiş ve 16.000 falanks erine, geri dönmelerine fırsat vermeden, arkadan saldırmıştı.

Hannibal'in ve *diadochi*'den Epirli Pyrrhus'un esnek falanks-larının manevra kabiliyeti daha yüksekti, daha talimliydiler ve Romalılara denk bir azimle savaşırlardı. *Manipulus* ya da üç hat-lı tertip gibi Roma unsurlarını taklit ederek daha büyük Roma ordularını yenmeyi başardılar. Hannibal'in piyade birliklerinde avcılar, kılıçdarlar ve falanks erleri çok daha etkin bir işbirliği içe-risinde oldukları gibi ayrıca menzilli silahları kullanan birliklere de sahiplerdi. Tecrübeli askerleri Zama'da bile son âna kadar çok sayıda Romalıyı durdurmayı başarmıştı fakat müttefikleri olan Numidyalı süvariler karşı safa geçti ve sonuçta kazanan Roma oldu. Cumhuriyet lejyonu, falankstan daha iyi olmasa da ağır pi-yade de savaş alanındaki tek birim değildi. Roma'nın en büyük zaafı, sıradan süvarileriydi. Roma, Afrika'da Kartacalıları ve As-ya'da Selevkosları ancak yerel halkların sağladığı müttefik süva-rilerin desteğiyle yenebilmişti ki Romalılar ancak bundan sonra *diadochi*'ler gibi kanatlardan süvarilerle hücum ederek savaşmayı öğrendiler. Roma'nın üstün yanı nitelik değil nicelikti. Pyrrhus, MÖ 279 yılında İtalya'yı işgal edip bir Roma ordusunu bozgu-na uğrattığında şöyle demişti: "Bu tür bir zafer daha felaketim olur." Çünkü o, Romalıların aksine kayıplarını telafi edebilecek kaynaklara sahip değildi. Hannibal, MÖ 218-216 yılları arasında 100.000'den fazla Romalıyı ve Roma müttefikleri askeri öldürdüğü gibi sonraki on yıl içerisinde bir o kadarını daha öteki dünyaya postalamayı becermişti; ancak Roma ordularının kökünü kurut-mayı başaramayacaktı.

Klasik dönem savaşlarında, genelde pek etki yaratmayan daha egzotik unsurlar savaşıyordu. Romalılar karşısındaki Selevkoslar gibi İskender karşısındaki Persler de tekerlerine tırpan takılmış savaş arabalarıyla yaptıkları hücumlardan bir sonuç alamadılar. Diğer taraftan filler, bir orduya karşı ilk kez kullanıldıklarında za-fer getiren bir unsur olmuşlardı. En önemli *diadochi* savaşı olan Ipsus'ta (MÖ 301) Tek Gözlü Antigonos'un süvarileri, dönüş yol-ları filler tarafından kesildiğinden savaş alanına geri dönememiş ve

bu yüzden Antigonos'un falanksı imha edilmişti. MÖ 255 yılında Kartaca kapılarında, normalden çok daha kalabalık saflar halinde dizilmiş Roma lejyonierleri önce filler tarafından ezilip geçildiler ve ardından, bir Kartaca falanksının cepheden, süvarilerin de cenahlardan hücumuna uğradılar. Roma'nın I. Kartaca Savaşı'nda kesin bir zafer kazanamamasının nedeni budur. Ama tecrübeli birlikler bu hayvanların üstesinden kolaylıkla gelebiliyordu. Bacakları kargılarla delik deşik edilen ya da sürücülerini vurulan filler genelde geriye kaçıp kendi saflarını dağıtarak kendilerini kullanan orduya daha çok zarar verirdi. Hellen orduları savaş alanında çoğunlukla mancınık kullansalar da yavaş atışlı ve hantal bu silahlardan pek bir fayda görülmezdi. En çok işe yaradıkları durumlar, sahile çıkartma yapan ya da nehir geçmekte olan kuvvetlere saldırılar ve savunma mevzileriydi. Örneğin, Makedon kuvvetleri MÖ 353 yılında bir vadide pusuya düşürölüp mancınıklarla taşla tutuldular ve ardından Phokida piyadesi düzeni bozulan Makedonlara saldırarak II. Philippos'a hayatındaki tek yenilgiyi tattırdı.

Klasik dönemde hem gece saldırmanın korkaklık olarak görülmesi hem de düzeni sağlamanın imkânsızlığı nedeniyle, ordular geceleri nadiren savaşırdı. MÖ 413 yılında Siraküza surları dışında, son çare diye bu tür bir saldırıya başvuran Atina ordusunun sonu felaket oldu. Thukydides bu olayı şöyle anlatmaktadır: "Bir kez düzen bozulunca, birlikler karışıp birbirine girdi. Arkadaş arkadaşla, vatandaş vatandaşla savaşıarak paniğin daha da artmasına yol açtı." Benzer şekilde, MS 69 yılındaki Roma iç savaşı döneminde Cremona'da kaotik bir gece savaşı yaşanmış ve iki taraf da askerlerinin kontrolünü kaybetmişti. Flavius ve Vitellius'un orduları aynı zırhları giyiyor, aynı silahları kullanıyor ve birbirlerinin parolalarını biliyorlardı. Bu yetmiyormuş gibi, birbirlerinin sancaklarını ele geçirip kullanmaya başladıkları zaman herkesin kafası daha da karıştı. Muharebe, yorgunluk ve söylentiler nedeniyle sabah sona erdi. Flavius'un güneşe tapan askerlerden oluşan bir lejyonu, şafağı selamlamak için sevinçle bağırınca, diğer dost birlikler takviye geldiğini zannederek hücumla geçtiler; öte yandan, Vitellius'un aynı yenilgiye kapılan birlikleriye kaçmaya başladı.

Antik devletler, Batı ve Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta-doğu'nun topografik yapısını bilirlerdi. Ama bilgi, cehaletle birlikte yol alırdı. Coğrafyaya meraklı olan Büyük İskender, dünyanın Ural Dağları ve Bengal Körfezi arasındaki bir çizgi üzerinde son bulduğuna inanırdı. Augustus, Almanya'yı gerçek yüzölçümünün üçte biri büyüklüğünde zannettiği için, bu ülkeyi fetih planı başarısızlıkla sonuçlandı. Haberler, insanlardan daha hızlı yol alırdı. Posta sistemi, havadisleri günde 150 kilometre hızla her yana yayabilirdi. Aynı zaman zarfında hoplitler ancak 15 kilometre, Hellen ve Roma orduları 20 kilometre ve donanma 80-120 kilometre ilerleyebilirdi. Roma'dan Suriye'nin kuzey sahiline deniz yoluyla 50 günde, kara yoluyla ise 125 günde (bu sürat ancak, askerler yeterli yiyeceğe sahiplerse idame ettirilebilirdi) gidilebiliyordu. Klasik Çağ'ın lojistik hizmetleri Asurluların lojistik sisteminden daha iyi değildi; hatta belki de daha bile kötüydü. Ordugâh halkıyla birlikte yol alan Yunan ordusu yaklaşık bir ayda yiyeceğini tüketirdi. II. Philippos bu durumu değiştirdi. Ordusundaki gayrimuhariplerin sayısını azaltıp askerlerini hem kendi teçhizatlarını taşıyacak hem de Yunanlardan daha hızlı ilerleyecek şekilde yetiştirdi. Bunun da mühim stratejik sonuçları oldu. 20.000 hopliten 450 kilometre giderken tükettiği erzakla 35.000 Makedon askeri 600 kilometre gidebiliyordu. Philippos yük arabalarını da geliştirdi ve koşum hayvanı olarak öküz yerine, aynı ağırlıkta yükü yarı miktarda yem tüketerek üç kat daha uzun mesafeye taşıyabilen atları kullanmaya başladı. Büyük İskender'in lojistik sistemi, 65.000 askeri ve bu askerlerin atlarını binlerce kilometre mesafeye taşıyabilecek nitelikteydi. At koşulu 340 arabayla 230 ton yiyecek taşınabilirdi. Roma ordusu, askerlerinin sefer ihtiyaçlarını en aza indirdiği gibi taşıma kapasitelerini de mümkün olduğunca artırdı.

Antikçağ savaşlarındaki can kaybı duruma göre değişmekteydi. Hoplit savaşlarında kazanan ortalama yüzde beş, kaybedense yüzde 14 oranında kayıp verirdi. Buna mukabil, *diadochi* savaşları genelde az kayıplı sonuçlanmıştı. MÖ 303 ile MÖ 281 yılları arasında cereyan eden bütün muharebelerde toplam en fazla 17.000 asker ölmüştü. Hellen ve Roma savaşlarında ise galip yüzde 1 ila 10, mağlup ise yüzde 30 ila 50 arasında kayıp verirdi.

Ordu dağıldığında ya da tuzığa düştüğünde zayıf çok yüksek olurdu. Cannae'de, 80.000 Roma askerinden ancak 10.000'i kaçarak ya da esir düşerek hayatta kalabilmişti. Trasimene Gölü'ndeki pusudan kurtulan yoktu. Zırhlı askerler zırhsız askerlerle, hoplit ve falanks erleri Perslerle ve Romalılar Germenlerle ya da Galyalılarla karşılaştığında ise sonuç tek taraflı bir katliama dönmüşdü. Denizde, galip filonun yüzde 5'inin, mağlup donanmanın ise yüzde 30 ila 50 kadarının ve hatta kimi zaman tamamının zayıf olması vaka-yı adiyedendi. Esirler genelde köleleştirilir, bazen de serbest bırakılır ya da idam edilirdi. Vatandaş ordularının bir soykırımı andıran bozgunları tüm erkeklerin ölümüne yol açar ve kendi halklarının sonunu getirirdi. Ele geçirilen şehirlerin nüfusu ya köleleştirilir ya da katledilirdi.

Klasik dönemde savaş, tahkimatlarla arazi hâkimiyeti kurma/bu tahkimatları zapt etme eksenine dayalıydı. Örneğin, şehirleri almak çok güç olduğu için Peloponnessos Savaşı yıllar sürdü ve maliyeti de çok yüksek oldu. Limanlarını surlarla koruyan Atina, iç bölgede olmasına rağmen, denizle arasında düşmanın kesemeyeceği bir bağlantı kurmuştu. Düşmanları Atina'yı savaşmak ya da aç kalmak arasında seçim yapmaya zorlayamadığı için Atinalılar kendilerinden çok daha üstün bir düşman topraklarını yakıp yıksa da surların dışına çıkmazlardı. Karada zayıf olan Atina tüm enerjisini rahatlıkla deniz gücüne odaklayabilir ve donanması Ege Denizi'nin hâkimi olduğu müddetçe savaşı sürdürmesi için gerekli yiyecek ve parayı temin edebilirdi. Özellikle de, Sparta sahilindeki müstahkem Pylos Limanı vasıtasıyla Sparta'nın helotlar üzerindeki hâkimiyetini altüst edebiliyordu. Bu kâbusa Atinalıların Pylos'ta 120 Spartalıyı esir alması da eklenince Sparta savunmaya geçmek zorunda kaldı ve böylece Atina, istediği Sparta müttefikine rahatlıkla saldırabilecek konuma geldi. Fakat Sparta ileride bu gidişatı tersine çevirecekti. Atina yakınlarında, şehri sürekli tehdit eden ve tarım alanlarından istifade edilmesini engelleyen bir kale inşa eden Spartalılar hasım birliklerin hareketini böylece kısıtlayıp Atina'yı sadece ithal mallarına güvenmek zorunda bırakınca, Sparta donanması bir abluka tesis ederek Atinalılara son darbeyi indirmeyi başardı.

Diadochi imparatorluklarında kaleler, yollar ve sınırlar üzerindeki istinat noktaları olarak hizmet verirdi. Asya'daki Selevkî hâkimiyeti, Makedonyalıların yerleştiği ve kırsal bölgelere hâkim tahkimatların eseri idi. Yunanistan'da şehir surlarının içerisine, savunma değil ama denetim amaçlı hisarlar inşa edildi. Yunanistan'da Makedonyalılar, ana yolların geçtiği şehirleri asker yerleştirdikleri tahkimatlar sayesinde kontrol ederek hâkimiyetlerini devam ettirmeyi başardılar. Bu yapılar Makedonya'nın müttefiklerine acil destek veriyor ve Yunanistan'da ilerleyen bir birliğin savaşmak zorunda kalmadan yoluna devam edebilmesini sağlıyorlardı.

Kuşatma tekniklerinin gelişimi ve başarısı lojistiğe, taraflar arasındaki kuvvet dengesine ve komutan ile istihkâmcıların yeteneklerine göre değişiklik arz etmekteydi. Çoğu devlet, kuşatma konusunda başarısızdı ve bunun bedelini ağır öderdi. MÖ 400 yılından önceki Yunan kuşatmaları yavaş ve ilkeldi. Geçerli tek kural vardı: Kuşatılanlar ya açlıktan ölecek ya da sabırları kuşatanlardan önce taşacaktı. Şehirler kolayca alınabildiğinde bunun nedeni ya ihanet ya da bir sürpriz olurdu. MÖ 460-350 yılları arasındaki Yunanların, üç metre genişlik ve beş metre yükseklikteki kâgir surlarla çevrili olup birkaç binlik bir nüfusa ev sahipliği yapan bir şehri alabilmeleri için yıllarca süren kuşatmalar uygulamaları gerekirdi. Taktikler hemen her zaman aynıydı: Kalenin etrafını diğer bir kaleyle çevirme, kuşatma rampalarından (surların dibine yığılan toprakla teşkil edilmiş tümsekler) düzenlenen hücum, ateş taarruzları ve kimi zaman, gövdeleri kalkanlarla muhafazaya alınmış koçbaşlarıyla şehir kapılarına saldırı. Bu durum, askeri kültürün bir sonucuydu. Hoplitler bir şehre düzenlenecek genel taarruzdaki kayıplara göğüs geremeyecekleri gibi *hoplon*'larını bırakmalarını gerektiren merdiven ya da koçbaşı gibi araçları da kullanmazlardı.

Oysa Yunanlar ve Kartacalılar, MÖ 400-390 yılları arasında Sicilya'da savaş ve kuşatma sanatında devrim yaptılar. Yeni taktikler ve teknolojiler geliştirildi: *Ballistai*'nin ilk örnekleri, yeni bir mancınık ve menzili 250 metre olan bir arbalet ortaya çıktı. Yunanlar ve Kartacalılar, surlara çok sayıda paralı asker, kaplumbağa tertibinde ilerleyen birlikler ve tekerlekli kuşatma kuleleriyle

saldırdılar. Yerden mancınıklar yürür, kulelerden de okçular taş ve ok yağdırarak savunmacıları sindirdiler. Saldırı birlikleri kulelerin köprülerinden hücum ederken lağımıcılar surların temellerini zayıflattı, koçbaşları kale kapısını dövdü ve rampalar ile merdivenleri kullanan askerler açılan gediklerden dalgalar halinde hücum ettiler. Bu on yıl boyunca, Sicilya'daki hemen her şehir kuşatmayla ele geçirildi; bütün bu harekâta olanlar, Yunanistan'da önceki yüzyılda meydana gelenlerden, birkaç haftada vuku bulan vakalar ise birkaç yılda görülenlerden fazlaydı. Düşmanın güç merkezlerine karşı hızlı ve kesin bir zafer kazanmak mümkündü. Yunanlar ve Kartacalılar, Yunanistan'da tek bir muhasaranın alacağı süre içerisinde Sicilya'nın bir ucundan öbür ucuna ulaştılar. Ayrıca, bu on yıllık dönem savaş alanlarında ileri teknolojinin ilk kullanımına da tanık oldu. Siraküza tiranı Dionysius'un yeni savaş araçları icat etmeleri için kiraladığı mühendisler, MÖ 399'da zemberekli mancınığı (*torsion catapult*) icat etti. Sonraki yüzyıllarda ordular klasik dönemin icatlarını kullanmaya devam ederken teknoloji hiç durmadan gelişimini sürdürdü.

MÖ 4. yüzyıl, kuşatma tekniklerinin altın çağı olmuştur ki bu gelişmeler olmadan Makedonya'nın bir başarı elde etmesi mümkün olmazdı. II. Philippos, hem kuşatmalara katılan hem de araştırma yapan gelişmiş bir istihkâmcı birliği kurdu. Bu sayede, zemberekli –hayvan kılından halatların dürülmesiyle depolanan enerjinin birden serbest bırakılması ilkesine dayalı– yeni silahlar geliştirildi. Muhafazalı bir taşıyıcıyla hareket ettirilen koçbaşı, yani “kaplumbağa koçbaşı” ve mancınıklar da bu gelişmelere dahildi. Philippos'un kuşatma gücü, 35 metre yüksekliğindeki muhasara kulelerini de içeriyordu. Makedonya kralının başarılarının arkasında yatan nedenin kuşatma teknikleri olup olmadığı bilinmese de bu alanda diğer Yunan şehir devletlerinden çok daha ileri olduğu ortadadır. Pek çok şehri hızla ele geçirmişti ve başarısızlıkları bile heyecan yaratırdı. Bu yüzden pek çok komşusu onun hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Philippos'un istihkâmcıları ileride oğluna da iyi hizmet edecekti. İskender, Akdeniz'in bütün Asya kıyılarını 18 ay içerisinde ele geçirmiş ve birkaç büyük merkezi

kuşatmıştı. Bir şehri her açıdan yıpratabilmek için gemilerine, inşa ettiği dalgakırana ve 15 metre yüksekliğindeki toprak tümsekler üzerine *ballistai*'ler yerleştirdi. Surun kimi bölümlerinde gedikler açılır ve böylece, her yönden yapılan sürekli atışlar ile piyade hücumları şehri savunan garnizonun gücünü bölerdi. Bir ada şehri olan Sur'a saldırdığında özel çıkarma gemilerindeki piyadelerini mancınık gemilerinden yapılan atışlarla perdelemişti. İskender'in istihkâmcıları, saldırdıkları her şehri en fazla bir ay içerisinde almayı başardılar. Bir yüzyıl önceki yavaş kuşatmalarda bu başarıların gerçekleşmesi imkânsızdı. Savaş alanındaki tüm becerisine rağmen, istihkâmcıları olmasa İskender, Persleri böylesine kolay ve hızlı bir şekilde ortadan kaldıramazdı.

Savunma sanatının zaman içerisinde gelişimiyle birlikte kuşatma teknikleri zayıflamaya başladı. *Ballistai* saldıranın olduğu kadar savunanın da işine yarıyordu. Kuşatma silahları ve mancınıkların düşman menziline girmesi zorunluydu. Surları değil ama ancak kalkanları delebilen, ahşaptan yapılma mancınıklar alevli oklar ve büyük taşlarla vurulabiliyordu. Bu ortamda sağlam kalabilen tek makineler zırhlı kuşatma kuleleriydi. Sur şehrinin savunmacıları mancınıklarını iyi kullanarak ve düzenledikleri huruçlarla Make-donyalıları zor durumda bırakarak; hatta bir seferinde düşmanlarının tüm kuşatma silahlarını tahrip ederek İskender karşısında altı ay direnebildiler. Romalılar, MÖ 214-212 yılları arasında büyük mühendis Arşimet (Arkhimedes) tarafından savunulan Siraküza şehrini ancak üç yılda alabilmişti. Gemileri batırılıp kuleleri tahrip edilen Romalılar öyle yıldılar ki kuşatmayı ablukaya çevirmek zorunda kaldılar. Savunma teknikleri geliştikçe kuşatmaların süresi ve maliyeti yeniden artmaya başladı. Peloponnessos Savaşları'nda uygulanan gelişmiş kuşatma tekniklerinden beklenen sonuç alınamadı. Büyük ordular, kasabaları almak için aylarca, şehirleri almak içinse yıllarca beklemek zorundaydı. Hannibal de İskender gibi savaş meydanlarının hâkimiydi fakat kuşatmalarda onun kadar başarılı değildi. Cannae'den sonra İtalya'da yaşanan savaş, Kartacalıların Romalılar kadar iyi beceremedikleri kuşatma ve savunma savaşına döndü. Kuşatma teknikleri alanındaki acizliği

Hannibal'i bir tehditten ziyade baş ağrısı haline getirdi; o, istihkâmcıları olmayan İskender'di.

Gelişmiş teçhizata ve mahir istihkâmcılara sahip olan Romalılar, antikçağın kuşatma ve kale yapım ustalarıydılar. Her lejyonda on büyük mancınık ve 45 parça *carroballistai* (2-10 kişi tarafından kullanılan büyük arbalet) bulunurdu. Romalılar, 220 metre uzunluğunda ve 90 metre yüksekliğinde kuşatma rampaları inşa ederek bunların üzerine 25 metre yüksekliğinde kâgir platformlar ya da mancınık güllerine karşı çapa zırhıyla kaplanmış, altı katlı ve 1,5 metre kalınlıkta kuleler yerleştirdiler. Şehirlere siperlerden ya da zırhlı tünellerden ilerleyen lejyonerler, surları demir çubuklarla temellerinden oyup çökertirlerdi. Romalılar, MS 70 yılındaki kuşatmada Kudüs surlarına 25'er metre yüksekliğindeki üç adet zırhlı kuşatma kulesiyle saldırdılar. Yerdeki koçbaşları surları ve kapıları döverken kulelerin üzerindeki mancınıklar ve okçuların desteklediği lejyonerler kule köprülerinden şehre girmeye çalıştılar. Lağımıcılar tüneller açtı ve 22 kiloluk taşları 500 metreye fırlatabilen 180 parça mancınık surları taşta tuttu. Kaplumbağa (*testudo*) tertibindeki –yani kalkanlarını yanaşık nizamda başları üzerinde tutan– askerler gediklerden içeriye doğru ilerledi. Fakat MÖ 2. yüzyıldan Roma'nın çöküşüne kadar geçen dönemde, Roma'nın sağladığı barış nedeniyle, Akdeniz dünyasında kuşatmanın eski önemi kalmadı. İç savaş sırasında kuşatılan şehirler pek de ölümüne dövüşmeye niyetli değildi. Fakat İspanya, Kartaca ve İsrail'de azimli savunmacılarla karşı karşıya gelindiğinde Roma bile kuşatmaları tamamlayabilmek için yıllarca uğraşmak zorunda kalmıştı.

Antikçağ savaş gemileri, uzun ve dar gövdeli çektirilerdi. MÖ 530-322 yılları arasındaki en yaygın savaş gemisi olan triremeler, yani üç kat kürekli kadirgalar, 40 metre uzunluğunda ve beş metre genişliğindeydi. *Diadochi*'nin, Atina donanmasını yok ettiği MÖ 322 yılından sonraki 300 yıl boyunca değişik ebatlardaki büyük gemiler denizlere hâkim oldu. Örneğin, *quinquereme*'ler 60 metre uzunluğunda ve dokuz metre genişliğindeydi. MÖ 31 yılından sonra Akdeniz'in tartışmasız hâkimi olan Roma İmparatorluğu, trireme ya da daha küçük tipte ucuz savaş gemileri kullanmaya başladı.

Genelde triremelerin mürettebat sayısı 200, *quinquereme*'lerin 300'dü. Denizciler ve askerler özgür kişilerken kürekçiler vatandaşlardan, müttetiklerden, paralı askerlerden ve insan gücünün yetersiz kalması halinde, kölelerden seçilirdi. Örneğin, Atinalı kürekçilerin çoğunluğu barış zamanında vatandaşlardan oluşurken Peloponnessos Savaşları'nın son yıllarında yüzde 10'u vatandaşlardan, yüzde 25'i kölelerden ve kalanı da ücretli kürekçilerden ibaretti. Köleler, özgür kişilerle birlikte kürek çeker ve nadiren zincirlenirdi. Genellikle savaş öncesinde ya da sonrasında hepsi azat edilirdi çünkü savaş, kölelerce yerine getirilemeyecek kadar yüce bir vazifeydi.

Büyük donanmalar, özel teşebbüsün de desteğiyle, ancak zengin devletler tarafından kurulabiliyordu. Antikçağın iki büyük deniz gücü olan Atina ve Rodos donanmaları, her geminin masraflarının kaptanı tarafından karşılanmasını beklerdi. Ptolemaiosların donanması ve MÖ 241 yılında I. Kartaca Savaşı'nı kazanan Roma donanması, vatandaşlardan zorla toplanan paraların eseri idi. Çok sayıda tersane, gemi mimarı, işçi ve büyük miktarda kereste ile katran gerektiren gemi inşası, antikçağdaki en önemli ekonomik faaliyetti. Kürekçilerin ücreti yüksekti ve küreklerin düzgün bir ritimle çekilebilmesi için devamlı eğitim yapılması zorunluydu. Atina donanması en güçlü zamanında 170 trireme ve 31.000 denizciye sahipken Rodos'un gücü bunun yüzde 33'ü kadardı. Roma ve büyük Hellen krallıklarının donanmalarının mevcudu, 280 *polyreme* ve 92.000 denizciye kadar çıktı. Sadece Atina ve Rodos, her an savaşa hazır donanmalara sahipti. Kartaca, MÖ 249 yılında Roma donanmasını yok ettikten sonra kendi donanmasını –savaşın ortasında– kızığa çekmiş ve bu durum Roma'nın sekiz yıl sonra üstünlüğü tekrar ele geçirmesine yol açmıştı. *Diadochi* imparatorlukları antikçağın en büyük donanmalarını inşa etseler de MÖ 250 yılından sonra bu kuvvetlerini çürümeye terk ettiler. Roma da çok geçmeden aynısını yaptı. MÖ 167-67 yılları arasında, Roma'nın hâkimiyetindeki Akdeniz'de korsanlar, İtalyan sahillerini sürekli vuruyordu.

Deniz savaşları sahile yakın bölgelerde cereyan ederdi – hatta kimi zaman karadan saldıran askerler gemileri ele geçirebiliyordu. Donanmalar genelde iki saf halinde ve borda hattında ilerlerdi.

Bir kanat sahile kadar uzanır ve en büyük gemiler tıpkı bir falanks gibi merkezde yerini alırken hızlı gemilerden oluşan bir filo ise süvariler gibi diğer kanada yerleştirilirdi. Her savaş gemisi, denizcilerin yeteneklerine bağlı olarak, diğer gemilerden iki kürek uzunluğu ya da daha fazla bir mesafede dururdu. Okçular ve *ballistai*'ler düşman gemilerinin güvertesine ok yağdırarak savunmayı zayıflatır ve kürekçilerin ritmini bozardı. Gemiler, suya düşmüş düşman askerlerinin üzerinden geçerken askerler de onları balık gibi avlardı. Taktikler mahmuzlama ve rampa muharebesine dayalı olup savaş gemileri hem muharebe platformu hem de torpido gibi savaşırdı. Geminin baş tarafına yerleştirilmiş tunç mahmuz üç taktikle kullanılıyordu: *Antiprroi* yani kendi pruvasıyla düşman pruvasını mahmuzlayarak kafa kafaya çarpışma; *diekplous* ya da "hat dağıtan," yani düşman gemilerinin arasında dolaşarak birden dönüp hasmı yandan mahmuzlama ya da küreklerini biçme; *periplous*, yani açıktan gelerek düşman gemilerini yandan ya da arkadan mahmuzlama. Geminin hızı mahmuzlama sırasında saatte 40 kilometreye kadar yükselir, sonucu denizcilerin ve askerlerin yetenekleri tayin ederdi. Yunan triremeleri 20-40 asker taşıırken, Roma *quinquereme*'leri 120 asker taşırdı. Uçlarına halat bağlı demir kancalar, gemileri birbirine bağlar ya da kesilirdi. Ok ve ciritler güverteleri süpürür, kargılar müdafileri güverte kenarlarından uzak tutar ve askerler kılıç ve baltalarını çekip düşman gemisine atlardı.

Donanmalar tüm bu taktikleri birlikte kullanırdı. Denizcilik bilgisindeki farklılıklar nedeniyle, bunlardan sadece birine güvenilmezdi. MÖ 420'li yıllarda düşmanlarından fazlasıyla üstün olan Atinalılar, düşman gemilerine rampa etmekten kaçınabilirdi fakat MÖ 250'lerde Roma'nın deniz savaşı kazanabilmesinin tek yolu düşman gemilerine rampa etmektir. Triremeler hem mahmuzlama hem de rampa etmek için kullanılırdı. Daha yavaş olan ve daha çok asker taşıyan *polyreme*'ler, mahmuz ve denizcilik yeteneklerinden çok rampa gücüne güvenirdi. Bir taktiğin diğerine mutlak üstünlüğü bulunmuyordu. Dar sularda ya da intizamlı bir düşman karşısında uygulanması hayli zor bir taktik olan mahmuzlama, ancak manevraya müsait alanlarda ve düşman düzensizken etkiliydi.

Atina'nın büyük amirallerinden Phormio şöyle der: "Küçük, iyi talimli ve hızlı bir filo için kalabalık ve kötü yönetilen bir filoyla dar bir alanda savaşmak büyük dezavantajdır. Gemiler ne mahmuzlama için ne de kendilerine yönelmiş düşman gemilerinden sıyrılabilmek için yeterince manevra yapabilirler. Ayrıca, böyle bir ortamda düşman hatlarını yarıp arkadan saldırmak da –üstün denizcilik yeteneklerine sahip bir filo için uygun bir taktik– mümkün olmaz. Filo, sanki kara savaşındaymış gibi savaşmak zorunda kalır ve bu durumda, daha çok gemiye sahip olan taraf avantajlı konuma geçer."

Klasik dönemdeki donanmalar da en az diğer dönemlerdeki kadar yaratıcıydı. Zift ve odunla doldurulmuş ateş gemileri, demirlemiş düşman filolarını yakmakta kullanılırdı. Küçük gemilere dolmuş okçular büyük savaş gemilerini ok yağmuruna tutar; takviyeli pruvalar sayesinde düşman gemilerine karşı *antiprroi* taktiğini uygulamak mümkün olurdu; dökme demir kirişler, tekneleri mahmuzlara karşı takviye ederdi. Mancınıklar muharebe başlarken düşman gemilerine kanca ya da içi yılan dolu çömlekler fırlatırdı. Bu tür icatlar, bazen muharebelerin, bazen de tüm savaşın gidişatını değiştirebiliyordu. Roma, I. Kartaca Savaşı'nı *corvus* sayesinde kazanmıştı. 12 metre uzunluğunda ve 1,5 metre genişliğindeki bu rampa köprüleri *diekplous* yapmaya çalışan düşman gemilerinin üzerine bırakıldı ve böylece hasmın güvertesine asker çıkartmak mümkün oldu. Kartacalıların denizcilikteki üstünlüğü bu icatla önemini yitirmiş ve Romalılar denizde de karadaymış gibi savaşabilir hale gelmişti. MÖ 190 yılında ise hafif Rodos savaş gemilerinin kullandığı "ateş çömlekleri," rampa etmeye çalışan Selevkos *polyreme*'lerinin üstesinden gelmeyi başardı. Dağılan Selevkos donanması Rodosluların mahmuzlama hücumlarına açık hale geldi.

Klasik çağda denizlere hâkim olmak diye bir şey söz konusu değildi. Geceleneceği vakit mürettebat karaya indirilir, filolar açık denizlere çıkamaz ve kışı limanlarda geçirirlerdi. Sahilden uzaklaşamayan bu donanmalar için dost bir limandan 450 kilometre uzaklaşmak bile riske girmek demekti. Roma, I. Kartaca Savaşı'nda fırtınalar nedeniyle 440 *quinquereme* ve 20.000-130.000 arası asker kaybetmişti. Bu etkenler, antikçağdaki deniz stratejisini de

açıklamaktadır. Örneğin MÖ 475-414 yılları arasında Ege Denizi'ndeki en büyük ve en iyi donanmanın yanı sıra hemen her yerde limana sahip olan Atinalılar Kıbrıs, Peloponnessos ve Çanakkale arasında faaliyet gösterecek herhangi bir düşman donanmasını rahatlıkla engelleyebilirlerdi. Bu bölgede değil savaşmak, seyretmek bile düşman gemileri için oldukça güçtü. Bu da, Atinalılara yeteneklerini sonuna kadar kullanmalarına imkân sağlayacak taktikler ve gemi modelleri geliştirip düşmanın rampa teşebbüslerini boşa çıkarma fırsatı vermişti. En güçlü döneminde gerçekten de yenilmez olan Atina donanması sadece bir kez, o da kendisinden beş kat kalabalık bir Peloponnessos filosu karşısında mağlup oldu. Sparta, Perslerin mali desteğiyle denizlerde söz sahibi olmaya başlarken Atina, felaketle sonuçlanan Sicilya seferinin ardından büyük ölçüde güç kaybetti. Bu fırsatı kaçırmayarak Ege Denizi'ne sızan ve Atina'nın deniz gücüyle stratejisinin dayanaklarını tehdit etmeye başlayan Sparta, açık denizde Atina donanmasıyla yüzleşmekten kaçınarak limanları birer birer ele geçirmeye başladı. Atina'nın mali ve askeri durumunu oldukça kötü etkileyen bu gelişmeler neticesi tüm deniz imparatorluğunu, özellikle de ithal yiyecek akışının geçtiği Çanakkale Boğazı'nı savunmaktan başka çare kalmadı. Neticede de Atinalılar, tam da düşmanlarının istediği gibi, üstün manevra yeteneklerinden istifade edemeyecekleri dar sularda savaşmaya zorlandılar.

Filolar limanları ablukaya alabiliyorlardı, fakat sahiller için böyle bir şey söz konusu değildi. Ticarete zarar verilebilir ama asla tamamen engellenemezdi. Deniz gücü, asker nakli ve düşman sahillerini işgal imkânları tanıdığı gibi düşmanın aynı minvaldeki hamlelerine de mâni olunmasını sağlardı; fakat daha güçsüz bir düşmanı denizlerden tümüyle uzak tutmak mümkün olmuyordu. Örneğin II. Kartaca Savaşı sırasında Kartacalılar, Roma'nın deniz egemenliğine rağmen Afrika ve İspanya'dan İtalya, Sicilya ve Sardinya'ya 60.000 asker nakletmişler; hatta bir seferinde toplamda 10.000 askeri Cebelitarık'tan doğruca Cenova'ya getirmişlerdi. Benzer şekilde, MÖ 30'lar ve 40'lardaki Roma İç Savaşı sırasında donanması daha üstün olan hizip, hasım hizbin ordularının Adriyatik Denizi'ni geçmesini engelleyememişti. Yine de kimi zaman,

klasik dönem donanmaları bildiğimiz tarzda iş görmekteydi. Deniz egemenliği MÖ 218-167 yılları arasında Roma'ya İspanya, Afrika, Yunanistan ve Batı Anadolu'yu ele geçirme imkânı verdi. Hannibal, ordusunun yarısını imha eden Roma donanmasından duyduğu korku yüzünden İtalya'yı gemilerle değil de fillerle işgal etmek zorunda kaldı. Roma, MÖ 190-160'ta Makedonya'ya karşı sürdürdüğü savaşta, deniz gücü sayesinde düşmanına birkaç farklı noktadan aynı anda saldırarak tüm Makedon limanlarını tehdit etmiş ve böylece düşman birliklerinin büyük bir kısmını kendi limanlarını savunmak zorunda bırakmıştı.

Vatandaşlardan kurulu birliklerin, hatta en iyilerinin bile garip bir disiplin anlayışı vardı. MÖ 368 yılında Thebai birlikleri, Teselya'da kendilerini felakete sürüklediklerini gördükleri seçilmiş komutanlarını oybirliğiyle görevden almış ve onların yerine, hayatlarını kurtarması için yoldaşları Epaminondas'ı seçmişlerdi. MÖ 168 yılında Roma Generali Aemilius Paullus, tüm askerlerinin savaş taktikleri konusunda kendisine olur olmaz nasihatler vermesinden ve "sanki her biri birer komutanmış" gibi davranmasından şikâyet etmişti. Profesyonel askerler arasında, özellikle de aileleri ve malvarlıkları hep yanlarında olduğu için, sıradışı sosyal ilişkiler mevcuttu. Bu durum, tarihteki en garip seferlerden bazılarının sonucunu tayin etmişti. *Diadochi* orduları, yüzlerce kilometrelik bozkırlarda cüretkâr taarruzlara girişebilir ve savaş alanında gayet etkili manevralar yapabilirdi. Yine de, çatıştıklarında, hemen her zaman birileri aileleri ya da malları düşman tarafından ele geçirildiği için teslim olur ya da efendisine ihanet ederdi. Çoğu savaşın sonucunu, düşman ikmal arabalarına yapılan saldırılar tayin etmişti; süvariler, kahramanca çarpışmaktan ziyade bu yolla daha başarılı oluyordu. Selevkî ordusu, ilerlerken beraberinde binlerce aşçı, fahişe ve -altın yemek takımları da dahil- malzeme taşırdı. Klasik dönem tarihçisi Iustinus'un yazdığına göre Selevkî ordusu MÖ 129 yılında, Arşakîlere (Parthlar) karşı düzenlenen ve felaketle sonuçlanan sefer sırasında, savaşa değil de akşam yemeğine gider gibi görünüyordu. İkmal arabaları ele geçirildiği zaman Selevkî ordularının işi biterdi; fakat bu durum sadece Helenistik ordulara

has değildi. MÖ 54 yılındaki bir pusuda, Jül Sezar'ın tecrübeli askerlerinden bazıları mallarını kurtarmak için yerlerini terk etmiş ve canlarından olmuşlardı. MS 89 yılında iki lejyona komuta eden bir Romalı general, ordusunun savaş hazinesine el koyunca, sadakatlerinden vazgeçen lejyonerler derhal isyan etmişti.

Hoplit savaşları başladığında, komutanlar genelde falanksın arkasında konuşlanarak uygun taktikler için fırsat kollar ve yeri geldiğinde bunları uygularlardı. Fakat hoplitler savaşın en şiddetli anında yorulup sarsılmaya başladığında, adamlarını cesaretlendirmek için harekete geçip ön saflara giderlerdi. Komutanların sık sık yakın dövüğe girdikleri Klasik Çağ'da bir orduyu –özellikle de talimsiz ise– dağıtmanın en kolay yolu, kumandanının kellesini bir mızrağın ucunda sergilemekti. Romalılar, bir komutandan teke tek dövüşle alınan zırhı “en soylu ganimet” olarak kabul ederlerdi. MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda, bir falanks katliama uğradığında komutanları ve subaylarının çoğu askerleriyle birlikte öldü. MÖ 222 yılından önce yenilgiye uğrayan her Sparta kralı, savaş alanında hayatını kaybetmişti.

Bu tehlike, en başarılı generaller için bile geçerliydi. Thebai'nin büyük komutanları Epaminondas ile Pelopidas, orduları zafer kazanırken hayatlarını kaybetmişlerdi. Askerleri zafer kazanıp da Pelopidas hayatını kaybedince –tam Homeros'luk bir durum–, Teselyalı arkadaşları onun hâlâ zırha bürülü ve kan içinde yerde yatan bedeninin yanına koştular; saçını ve atının yelesini tıraş edip düşmandan alınan tüm ganimeti elemle önüne yığdılar. Süvarilerine savaşta bizzat komuta eden Büyük İskender, Pers şehinşahına iki defa şahsen saldırmıştı. Kuşatılmış şehirlerin surlarında açılan gediklerden ilk giren de çoğunlukla kendisi olurdu.

Hellen ve Roma dönemlerinde taktikler daha ileri, askerler daha eğitilmiş ve komutanların birlikleri üzerindeki hâkimiyeti daha güçlüydü. Yenilgiye uğrayan çoğu komutan, tekrar savaşabilmek için geri çekilirdi ama eski günleri hatırlatan örneklerle de rastlanmıyor değildi. MÖ 217 yılındaki Raphia Muharebesi'nde Mısır hükümdarı IV. Ptolemaios, morali bozulmaya başlayan falanksının en önünde durmuştu. On yıl sonra Hannibal'in kardeşi

Hasdrubal, kazanma ihtimali olmadığını bildiği halde Romalılara bir intihar saldırısı düzenleyecekti. George S. Patton, 2.300 yıl sonra aynı duyguyu şöyle dile getirmektedir: “Bir general için, neden yenildiğini açıklayacak kadar uzun yaşamaktan daha acı ve anlamsız bir şey olamaz.”

Klasik toplumlarda savaş, aynı zamanda dini bir eylemdi. Seferler sırasında, hatta savaş alanında düşman birkaç yüz metre ileri-deyken askerler kurban keserdi. Günümüzdeki modern orduların uzman analizcilerine mukabil Antik orduların kadrosunda savaşın sonucuna dair kehanetlerde bulunacak kâhinler vardı. Generaller geleneklere uymak ve harekete geçmeden önce bu kişilere danışmak zorundaydılar ama yorumu beğenmezlerse alametleri başka şekilde de tabir edebilirlerdi. Öyle ki, bazı komutanlar bu amaçla kehanet sanatını öğrenmişti. Kimileri alametleri canlarının istediği gibi yorumlarken –Jül Sezar, “alametler bana ancak benim istediğim şeyleri gösterir” demişti– diğerleri duyduklarına gerçekten inanırdı. Sparta orduları, kutsal günlerde asla harekete geçmezdi. Büyük İskender, kurmaylarını dikkate almasa da kimi zaman kâhini Aristandros’un öğütlerine kulak verirdi; hatta Gaugamela’dan önceki geceyi onunla birlikte kurban adayarak geçirmişti. Muharebe başladığında, başına altından bir saç bandı takmış olan beyazlar içerisindeki Aristandros, Makedonyalı askerlere seslenip düşmana doğru uçan bir kartala işaret etmiş ve bunun tanrıların gönderdiği bir zafer alameti olduğunu söylemişti. Roma, savaşlarda aldığı pek çok yenilginin nedenini ayinlerde yapılan hatalarda aradı. MÖ 249 yılında denizde yaşanan bir felaketin nedeni olarak kutsal tavukların önlerine konan yemi yemeyip tanrıları öfkeden deliye çevirmesini gösteren Konsül Claudius Pulcher, “Madem yemiyorsunuz, o zaman su için” diyerek tavukları denize attırdı.

Kartaca’da, Roma Cumhuriyeti’nde ve çoğu Yunan devletinde generaller, askeri olduğu kadar siyasi nedenlerle de seçilirdi çünkü savaş alanındaki başarı ya da başarısızlık siyaseti doğrudan etkilerdi. Eğer büyük bir asker general olarak seçilmezse, kendinden daha yeteneksiz birinin emrine girmek zorunda kalırdı. Yine kimi zaman generaller, sırf siyasi konumları zayıflasın diye, başarılması

imkânsız görevlere gönderilirdi. Başarısız olan Yunan generalleri sürgüne gönderilir ya da idam edilirken Kartacalılar çarmıha gerilirdi. MÖ 406 yılında büyük bir zafer kazanan ama çok sayıda vatandaşı denizde kaderine terk eden Atina donanmasının muzaffer amiralleri idam edilmişti. Bekleneceği gibi, aynı donanma bir yıl sonra kötü yönetildi ve tümüyle imha oldu. Mağlubiyetin komutanlara değil de askerlere ve tanrılarının inayetine yüklendiği Roma Cumhuriyeti'nde ise mağlup komutanların siyasi mevkilerini kaybettiklerine pek rastlanmazdı. Ancak, korkaklık göstererek ya da teslim olarak Roma Cumhuriyeti'nin şanına leke süren bir kumandan bu utançla yaşamak zorunda kalırdı. Örneğin, Cannae Muharebesi'nde bozguna uğrayan Terentius Varro yüceltilmiş ve kendisine başka önemli görevler verilmişti çünkü o, "Roma'yı utandırmamış" aksine hayatta kalan birliklerini savaşa devam etmeleri için toparlamaya çalışmıştı. Devletler, hem sivil idarenin otoritesini muhafaza etmek hem de komutanların aşırı güçlenmesini önlemek için, bir orduyu idare yetkisini birkaç general arasında bölüştürürler ve komuta belli günlerde birinden diğerine geçerdi. Spartalı generallere, kimi zaman idareyi ele alabilme yetkisine de sahip olan bilgilerden kurulu bir heyet eşlik ederdi. Roma Cumhuriyeti, tüm ordularının komutasını tek bir kişiye (diktatör) ancak savaşta bir felaketle karşı karşıya kaldığında verirdi.

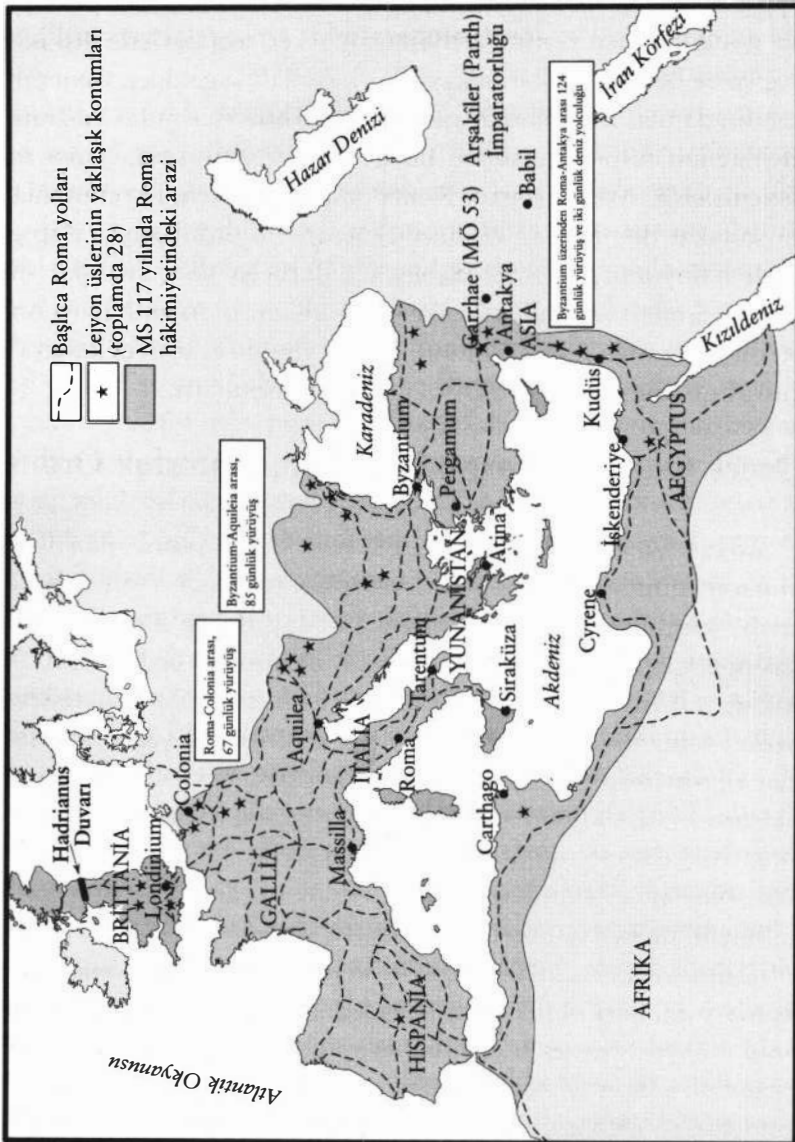
Bu yaklaşım, karmaşaya yol açıyordu. Hannibal, birkaç Roma ordusunu bunların generalleri arasındaki görüş ayrılıklarından istifade ederek bozguna uğratmıştı. Lejyonerler, genelde İtalya'daki kısa seferler için silahlaltına alınırdı. Hür bireylerin en fakirleri –*capite censi*– siyasi sonuçlarından korkulduğu için orduya alınmazdı. Bu sistem, MÖ 1. yüzyılda kendi başarısının kurbanı olarak çöktü. Fetihlerin ekonomik sonuçları *capite censi* sayısını artırırken, Roma seferlerinin süreleri yıllar geçtikçe uzamaya başladı. Askerlerin sivil yaşama dönüş şansını ortadan kaldıran bu vaziyeti telafi edebilmek için, onlara terhis dönemlerinde tazminat ödenmeye başlandı. Generaller de, fukaralığın çaresini askerlik yapmakta bulan *capite censi* gönüllüleri askere almaya başladılar. Artık askerlerin kendi teçhizatlarını kendilerinin tedarik etmesi –klasik dö-

nem vatandaş ordularının en belirgin özelliği– gerekmediği; bunlar devlet tarafından karşılandığı için *capite censi*’ler de askerlik yapabiliirdi. Böylece, silahlaltına alınan vatandaşlardan ziyade profesyonel gönüllülerden yetiştirmeye başlayan askerlerin devletle ilişkisi de değışti ve bunlar, sivillerden ayrı bir kast haline geldiler. Generaller kendi adamlarının maaşlarını öder ve terhis esnasındaki tazminat meblağının tespiti sırasında, devlet ile asker arasında aracı rolü üstlenirlerdi. Askerler artık Roma’dan ziyade kendi komutanlarına sadakat duyuyorlar ve diğer generallerin ordularına rakip gözüyle bakıyorlardı. Ordu başbuğları, darbeler ve iç savaşlar sırasında adamlarını paralı asker olarak kullanır oldular. Nihayetinde bu durum cumhuriyetin sonunu getirdi ve Jül Sezar’ın evlatlığı Augustus’un kuracağı imparatorluğun temellerini attı.

Örnek Olay İncelemesi: Roma İmparatorluk Ordusu

Augustus, antikçağın en büyük bürokratik yapısı olan Roma imparatorluk ordusunu –bu kuvvetin kırtasiyesi dört kat daha fazlaydı– kurmuştu. Bu, diğer her şey kadar, Roma zaferlerinin arkasında yatan etkenlerden biriydi. Augustus’un ordusu 150.000 lejyonier, uzmanlaşmış ağır piyade ve istihkâmci ile birlikte lejyonierleri tamamlayıcı olarak görev yapan 150.000 yardımcı askerden oluşuyordu. Yardımcı askerlerin yarısı her türde süvariden oluşurdu. Bu 300.000 askerin her biri günde yarım litre şarap ve yılda yaklaşık 350 kilo tahıl tüketmekteydi. Silah imalathaneleri, idari binaları ve eğitim tesisleriyle beraber ordu, imparatorlukta ki en büyük üretici ve tüketiciydi.

Talim ve harekâtlar titizlikle idare edilirdi. Kişilerin, ancak Roma vatandaşı olduklarını belgeledikten sonra (iyi bir referans, tıbbi muayene ve zekâ, göz sağlığı ve boy [1,78 m] standartlarına uygunluk) asker olmalarına izin verilirdi. Ancak imparatorluğun umutsuz son yıllarındadır ki bu şartlardan vazgeçildi. Birimler, bünyelerindeki her askere dair bilgileri belgeleyip arşivlerdi. Roma’daki personel bürosunda, her subay ve *centurion*’un özlük dosyası saklanırdı. Komutanlar, bürokrasi tarafından düzenli olarak

Harita 2.3 En Geniş Sınırlarında Roma İmparatorluğu, MS 117 yılı civarı.

denetlenirdi. Subaylar her gün askerlerini teftiş eder ve levazım subayının sahtekârlık yapmasını engellemek için yemeklerin tadına bakardı. Generaller, seferler sırasında askerlerin yüklerini kontrol edip gereksiz eşyaları atardı; imparatorlar ise sınırlardaki birlik ve kaleleri incelerdi.

Augustus'un sistemi, çok hassas bir dengeye dayanmaktaydı. Dış tehditler küçük bir orduyu silip süpürebilirdi ama büyük bir ordu da ekonominin iflas etmesine yol açar ve darbe ihtimalini artırırdı. Bu sistem, masraflarının karşılanabildiği 250 yıl boyunca imparatorluğu ayakta tutsa da sürekli bir gerilime neden oldu. İmparator Marcus Aurelius, bir defasında sefer masraflarını karşılayabilmek için şahsi mal ve mülkünü mezatta satmak zorunda kalmıştı. Ordunun profesyonel ve imparatorluğa bağlı bir güç haline getirilmesiyle, Romalıların keyfi hareket eden birliklerin cumhuriyetin son yıllarında yarattığına benzer bir kargaşadan korkmasına gerek kalmadı. Oysaki askerler, daha farklı ve daha az yıkıcı bir şekilde de olsa, siyasetin merkezinde yer almayı sürdürdü. İmparatorlar, para ve bizzat komutanlık yapmak yoluyla onların desteğini kazanmak zorundaydılar. İmparator Septimus Severus, politikasını şöyle açıklamıştı: “Askerleri paraya boğ, kalanları da boş ver.” Gerçekten de askerler paralarını kim öderse ona sadıktı. Augustus'un iktidara gelişinden sonraki toplam 240 yıllık sürenin 230 yılında –kalan on yıl iç savaşla geçmişti– askeri bir isyan görülmedi. Askerler, maaşlarının ödenmesine engel olacağından sivil çekişmelere pek iyi gözle bakmaz ama böyle bir ortamda en iyi ücreti ödeyenin hizmetine girerdi.

İmparatorluk askerlerinin yaşam standartları yüksekti. Ücretlerinin yüzde 30'unu biriktirir, köle satın alır ve birinci sınıf tıbbi hizmetten faydalanırlardı. Normal bir vatandaştan ortalama beş yıl daha fazla yaşarlardı. Tüm kalelerde revir ve temiz su, büyük olanlarında ise hastane bulunurdu. Askeri doktorlar cerrahi aletleri ve şifalı bitkileri ustalıkla kullanırdı. Ağrı kesici olarak afyondan faydalanır ve bir uzvu kesmek ya da göğüsten ok çıkarmak için son derece gelişmiş teknikler uygularlardı. Bandaj, turnike ve cerrah mengeneleri kullanarak basuru tedavi edebilir, iltihap,

kangren ve atardamar kesilmesi sonucu kan kaybından ölümleri en aza indirebilirlerdi. Penisilin icat edilinceye kadar hiçbir asker, Roma lejyonerinin sahip olduğuna denk bir tıbbi bakımdan istifade edememiştir. Gıdalar şarap, domuz eti, peynir, sebze, meyve, tahıl, kümes hayvanları, balık, sığır ve koyun etinden oluşurdu. Tayınlar muazzam bir bollukta olabiliyordu: Adam başı günde bir buçuk kilo ekmek, bir kilo et ve bir litre şarap. Roma ordusunda iskorbüt hastalığına rastlandığına dair sadece tek bir örnek bilinmektedir ama askerlerin gıdalarından şikâyet ettiğine hiç rastlanmamıştır.

İmparatorluğu savunan ordu, aynı zamanda onun yönetilmesine de yardım ederdi. Askerler polis, yargıç ve vergi tahsildarı olarak da görev alabilirler ve bu şekilde her fırsattan sonuna kadar faydalanmaya bakarlardı. Sivillere saldırıp soygun yapmaktan çekinmezlerdi; hatta bir keresinde Roma halkıyla üç gün boyunca savaştılar ve ardından şehri yaktilar. Generaller, askerlerini uzak tutma şantajıyla halktan para alabilmek için birliklerini bir şehirden diğerine intikal ettirirlerdi. Askerler, “Nasıl iyi yaşarsınız?” diye sorduklarında İsa’nın “kabadayılık ve şantajcılık yapmayın, maaşınızla yetinin” diye cevap vermesine şaşmamak gerek. Ordular, bir yönüyle de bölgeseldi. Lejyonlar, bulundukları bölgelerin sakinlerini askere alır ve lejyonerler de o bölgelerin kızlarıyla evlenirdi. Bu nedenle lejyonlar, bir bölgeden diğerine intikal ettirilmekten gittikçe daha çok nefret duydular ve bu da stratejik hareketliliklerini zora soktu. Disiplinleri de ayrı bir meseleydi. Bazı lejyonerler göreve sarhoş halde çıkar, silah taşımaz ve askerliği yarı zamanlı iş gibi görürlerdi. Subaylar, birliklerdeki asker sayısını azaltarak terhis ettikleri adamların maaşlarını ceplerine indirirlerdi. Bu durum orduyu gittikçe zayıf düşürse de, Augustus’un bilemediği kılıcın körelmesi için yüzyıllar geçmesi gerekecekti.

İmparatorluğun askeri sisteminin, antikçağda bir benzeri daha yoktu. 6.000 askerden oluşan bir lejyonda 10 kohort bulunur ve her kohortta 600 asker, bir subay ve altı *centurion* yer alırdı. Bu komuta yapısı sayesinde, daha karmaşık manevraları gerçekleştirmek ve yakın dövüşte bütün diğer klasik çağ ordularından daha etkili olmak mümkündü. Savaşta birlikleri idare edebilmek için trampet

ve sancaklar kullanılırdı. Tüm lejyonerler, demir cirit ve kılıçla dövüşen *hastati*'lere dönüşmüştü. Uzunluğu iki, etkili menzili de otuz metre olan bu ciritler, bedenlere olduğu kadar kalkanlara karşı da etkiliydi. Cirit isabet ettiği zaman, kalkana saplanıp kalarak ağırlığıyla kalkanı taşınamaz hale getirirdi. Bu nedenle düşman kalkanlarını bırakmak zorunda kalır ve Roma kılıcına karşı savunmasız hale gelirdi. Çift ağızlı kısa kılıçlar uzuvları kesmekten ziyade saplamak için kullanılırdı. Lejyonerler gladyatörlerin kılıç tekniklerini de öğrenir, güçlü ama hafif zırh ve miğferler kullanırlardı. Tahtadan yapıp kenarları metalle kaplanan, 1,5 metre yüksekliğinde, 75 santimetre genişliğinde ve tüm vücudu örten yarım silindir şeklinde sağlam bir kalkan taşıyorlardı.

Taktikleri, menzilli savaş ve şok unsurlarının bileşiminden oluşuyordu. Her lejyoner, taşıdığı iki ciridi 20 saniye içerisinde art arda fırlatarak düşman saflarını dağıtır ve hasmın toparlanmasına fırsat vermeden kılıcını çekip hücum ederdi. Bu durumlarda Roma komuta sistemi kimi zaman çökerdi. Ama düşmanları dağılmaya başladığında bile Romalılar tertiplerini bozmazlardı. Antikçağda yakın dövüş konusunda, özellikle de Roma'nın düşmanları arasında, lejyonerlerin dengi yoktu. Kuzey Avrupalı başıbozuk barbar piyadeler kalabalık gruplar halinde savaşırdı. Ön saftakilerin geri çekilmesi mümkün olmadığından ölene ya da kazanana kadar çarpışırlar ve bu zaman zarfında arka saftakilerin düşmana erişmesi mümkün olmazdı. Ya hafif zırhlı ya da çıplaktılar ve iki elleriyle kullandıkları uzun kılıç veya kargılar taşırlardı. Kılıçlarını savurabilecekleri boşluğa sahiplerse, darbeleri ölümcül olurdu fakat ne kadar yaklaşırlarsa, koltukaltlarına Romalıların saplayacakları kılıçlara karşı (standart Roma dövüş tekniği) o kadar savunmasız hale gelirlerdi. Roma generali Germanicus, askerlerine Germanleri şöyle anlatmıştı: "Aralıksız hamle yapın ve yüzlerine nişan alın. Germanler göğüs zırhı ya da miğfer giymez. Demir veya deriyle güçlendirilmemiş kalkanları da ya sazdan örmedir ya da boyalı tahtadır. Sadece ön saflar mızrak kullanır, geri kalanlar ise sopa ya da hançerle savaşır. Fiziksel olarak yenilmez görünür ve kısa bir süre için iyi savaşırırlar ama yaralandıklarında komutanlarına

aldırmadan ve utanmadan kaçarlar. Kazandıklarında ne insanların ne de Tanrıların kanunlarına saygı duyarlar, yenildiklerindeyse paniğe kapılırlar.”

Hellen, Kartaca ve Roma stratejisiyle taktiklerinin yanı sıra sürpriz, toplanma ve manevra gibi konuların açıklandığı askeri kitaplar Romalı komutanlar arasında revaçtaydı. Kitaplarda okuduklarını uygular ve ihtiyaca göre lejyonerleri yardımcı birliklerle takviye ederlerdi. Lejyonun standart savaş usulü, “kama” tertibinde dizilmiş iki ya da üç saf halindeki kohorttu. Birlikler düşman hatlarına doğru ilerlerdi; düzenin bozulmamasına gayret edilir ve rakibe cepheden ve cenahlardan hücum edilirdi. Süvari çoğunlukla kanatları korumak için kullanılsa da, zaman zaman Helenistik dönemdeki rolünü üstlendiği de olurdu. Benzer şekilde, Romalı bir komutan, ağır süvarilerin hücumunu durdurabilmek için birliklerini uçları düşmana bakan hilal şeklinde dizmişti. Okçularla desteklenen kargılı askerlerin oluşturduğu bir saf lejyonların önüne dizilir ve hilalin uçlarına yerleştirilen *carroballistai*’ler düşmana atış yapardı. Roma ordusu, *carroballistai*’leri Hellen ordularının kullandığı her şekilde ve daha da fazla miktarlarda kullanmıştı. Bir *carroballistai*’nin dakikada üç tane fırlatabildiği büyük oklar, 300 metre uzaktan kalkanları delebilirdi. Kullanılmaya hazır vaziyette arabalarla taşınılan bu silahlar topçu görevi görürdü. Roma ordusu, uzun ve açık bir ateş hattı tesis edecek olan *carroballistai*’leri genelde ön safa yerleştirir ve düşmanı, hücumla kalmak ya da bekleyip ölmek arasında seçim yapmaya zorlardı. Napoléon’a kadar hiçbir Avrupa ordusu, Roma ordusunun tadını çıkardığı derecede bir menzilli ağır silah desteğine sahip olmayacaktı.

Roma ordusu etkileyiciydi ama yenilmez değildi. Arazi ve düşman gibi engeller Ren ve Tuna nehirlerinin ötesinin, Sahra Çölü’nün, Arabistan’ın, İskoçya’nın ve Sudan’ın fethini engellemişti. Arşakîlerin (İran’ı yöneten Parth hanedanı) askeri sistemi, Ortadoğu’nun çöl ve dağlarında Roma’yla boy ölçüşebilecek nitelikteydi. Örneğin, MÖ 53 yılındaki Carrhae Muharebesi’nde Arşakîlerin zırhlı süvarileri, 45.000 Roma askerini yavaşık nizam savaşmak zorunda bıraktı. Ok yüklenmiş develer vasıtasıyla sürekli ikmal

edilen okçu süvariler, bu sıkışık durumdaki orduya her yandan ok yağdırdı. Romalılar beklerlerse ölecekler, hücumla geçerlerse de, bir yandan kaçıp diğer yandan da kendisini takip eden düşmana ok atmakta mahir düşmanın tuzasına düşmüş olacaktı. Sonraki yedi yüzyıl boyunca Romalıların Arşakîlere ve onların halefi Sasanîlere karşı yaşadığı başarısızlığın nedeni genelde muharebeler olmadı. Roma ancak çok sayıda süvari sayesinde bu düşmanların üstesinden gelebiliyor ve o zaman bile, hasımlarının verimli her yeri yakması (çorak toprak taktığı) veya yıpratma savaşları sonucunda, er geç geri çekilmek zorunda kalıyordu.

Roma, artık daha fazla yayılamayacağını anlayınca, tarihteki en iyi savunma sistemlerinden birinin inşasına girişti. Sahra ve Arap sınırı, vahalarda kurulu kalelerle denetim altına alındı; Pers sınırına göz kulak olmak için güçlü kaleler kuruldu. Hadrianus Duvarı ise, İskoç sınırında 120 kilometre boyunca bir kıyından diğerine uzanıyordu. 2,5 metre genişliğe ve yedi metre yüksekliğe sahip bu duvar boyunca, kuzeyden gelecek saldırılara karşı birkaç kilometrede bir, her biri dokuz metre genişlik ve üç metre derinlikteki hendeklerle korunan kaleler yerleştirilmişti. Daha zayıf ve az gelişmiş olsa da benzer bir sistem (3 metre yüksekliğindeki kazıklarla inşa edilmiş ve garnizonlarca desteklenen bir duvar), Ren ve Tuna sınırını korumaktaydı. Düşmanı imparatorluğun sınırları dışında tutan bu tahkimli bölgelerdeki garnizonların ancak yüzde 10'u istihkâmlarda görev yapar, kalanları ise ihtiyat kuvveti olarak beklerdi. Bu sistem sayesinde küçük saldırılar önlenmiş ve büyük gruplar halinde saldırmak zorunda kalan düşman, daha sınıra varmadan imha edilmiştir. Sancaklar ve ateşle haberleşip yollarla birbirlerine bağlanan ihtiyat birlikleri, tehlike belirince derhal harekete geçerdi. Süvariler küçük grupları tuzığa düşürürken, lejyonlar açık alanda –Roma'nın tercih ettiği savaş alanı– büyük grupların karşısına çıkardı. 100.000 kilometresi taş döşeli, 300.000 kilometresi ise toprak yollardan oluşan ağ, Roma'ya kuvvetlerinin büyük bir bölümünü (60.000-150.000 kişi arası sefere hazır asker) tek bir düşmana yönlendirebilme imkânı sağladı.

MS 200'lerde, bir yandan içte istikrar ve dışta da güvenlik ortadan kalkarken diğer yandan da Augustus'un sistemi çöktü.

İç savaşlar devleti zayıflatırken Romalı diplomatlar düşmanlarını birbirine düşürme yeteneklerini kaybetmeye başladılar. Sasani İmparatorluğu ve Avrupalı “barbarlar,” daha güçlü ve daha saldırgan hale gelerek, eşzamanlı ve büyük saldırılara girişir oldular. Augustus’un ağır piyadeden oluşan merkezi ordusu, bu tehditlerle başa çıkabilecek güçte değildi. Bir lejyon, sefer mevsiminde imparatorluğun bir ucundan diğerine gidebiliyor olsa da, bunların hiçbiri Avrupa’yı ve Asya’yı aynı zamanda koruyabilecek güçte değildi. Roma, düşmanlarıyla artık eskisi gibi teke tek savaşıyordu; tehlike her yerdeydi ve imparatorluğun askeri gücü zayıflamıştı. İki Roma ordusu yok edilmiş ve beraberinde, iki Roma imparatoru öldürülmüştü. Persler Asya’yı, “barbarlar” ise Avrupa’yı harap etmekteydi.

Bu tehlikelerle başa çıkmak için elde bulunan ordu, eskisinden daha masraflı ve daha yetersizdi. MS 320 yılına kadar Roma çok daha militarist bir hale geldi. Vergiler artırıldı, tüm askerlerin oğulları orduya alındı ve kitlesel askere almalar gerçekleştirildi. İmparatorluk, aynı anda tüm eyaletleri birden savunabilmek için ikiye, ordu ise birkaç yerel garnizona ve iki tür askere bölündü. *Limitanei*’nin (sabit birlikler) görevi sınırları küçük akınlara karşı savunmak ve *comitatenses* (sefer kuvvetleri) bölgeye ulaşana kadar büyük grupları oyalamaktı. Ordunun mevcudu iki katına çıkarılırken, lejyonlar kadar süvarilere de ağırlık verildi. Atların getirdiği fazladan maliyet ve yolsuzluklar nedeniyle, söz konusu 600.000 asker Augustus’un ordusundan üç kat daha pahalıya mal oluyordu ama bu ordu da sınırları korumayı başaramadı. Maliyetler arttıkça gelir azaldı. Yağmalanan bölgeler, normalde ödeyebildikleri verginin ancak onda birini verir hale geldi. Roma, birliklerine –özellikle *limitanei*’ye– artık nakdi değil aynı ödeme yapmaya başladı. Askerlerin maaşları ve ona paralel olarak sadakatleriyle maharetleri de azaldı.

İmparatorluk, 150 yıllık belirsizliğin ardından MS 378 yılındaki Adrianopolis (Edirne) Savaşı’nda ordusunu kaybedince bir daha kendisini toparlayamadı. Bu tarihten sonra “barbarlar,” imparatorluk topraklarına kalıcı olarak yerleştiler ve hatta kimi zaman imparatorluğun müttefiki (*foederati*) olarak hizmet verdiler. Roma iç savaşla mücadele ederken diğer “barbarlar” sınırları zorlama-

ya devam ediyordu. *Comitatenses*'in kayıpları fazlasıyla arttı ve bu kuvvetlerin artık bir etkinlikleri kalmadı. MS 395-425 yılları arasındaki *comitatenses*'in büyük bir kısmı, yeni terfi ettirilmiş *limitanei* ya da askere alınmış “barbarlardı.” İnsan gücü açığı had safhaya ulaşınca çaresiz kalan Roma, köleleri, “barbar” esirleri ve hatta askerden kaçmak için başparmaklarını kesip kendilerini sakatlayanları bile askere almaya başladı. Adrianopolis'in ardından Roma süvarisi vasfını korumaya devam ederken piyadelerin niteliği iyice düştü. Çoğu, gevşek ve başıbozuk falankslar şeklindeki *feoderati* barbarlardı. Romalılar hâlâ yakın dövüşü tercih ediyor olsalar da kendilerini güçlü kılan disiplin ve taktikten artık eser kalmamıştı; hatta çoğu zırh bile giymiyordu.

Roma çöktü, çünkü ordusu başarısız oldu. MS 360 yılında, Romalılar ordudaki barbar sayısını sürekli artırdı. Otuz yıl sonra “barbarlardan” daha iyi durumda değillerdi ve sayıları da daha azdı. Roma, MS 378 yılına kadar 65.000 ya da daha fazla mevcutlu bir sefer kuvvetine sahip olabiliyordu. Sonraki yüzyıl boyunca Roma orduları (60 milyonluk nüfustan) 4.000-25.000 asker arasında değişti. Doğu Roma ise, nadiren 40.000 ile 100.000 arasında askeri savaş alanına sürebiliyordu. Roma askerinin yüzde 66'sı *limitanei* iken geri kalanların büyük bir kısmı şehir ve eyaletlerde görev yapıyordu. Roma'nın düşmanları, her zaman imparatorluğun küçük bir bölümüne tüm güçleriyle saldırır ve kazanırlardı. 50.000 askerlik bir ordu Adrianopolis'te Romalıları mahvetmeyi başarmış, 25.000 askere sahip kabileler önemli eyaletleri ele geçirmişti.

Batı İmparatorluğu, MS 400-450 yılları arasında dağıldı. Özellikle MS 400-410 arasında Roma askeri sistemi açısından her şey kötü gitti. *Limitanei* ne *comitatenses* tarafından desteklendi ne de devletten maaşlarını alabildi. Bunlar bir süre sonra köylü milis kuvvetlerine dönüştü ve sınırları değil de kendi çiftliklerini korumaya başladılar. Sınır savunması ve ordunun büyük bir kısmı dağıldı. Galya ile İtalya'da en fazla 75.000 *comitatenses* bulunuyordu ve buralarda bile, ordu ve garnizonların sayısı 5.000'i geçmiyordu. İtalya'da, Roma askeri kadar da *feoderati* mevcuttu. MS 405-407 yılları arasında Batı İmparatorluğu, Doğu

İmparatorluğu'yla girişeceği iç savaşa hazırlanmak üzere, Britanya ve Galya'daki askerlerinin bir bölümünü geri çekti. Bu eyaletlerde kalan Roma kuvvetleri ayaklandı ve "Barbarlardan" oluşan kalabalık bir müttefik ordusu Ren'i aşarak Batı Avrupa'daki tüm savunmayı ezip geçti. İç çekişmelerden istifade eden diğer bir ittifak kuvveti de İtalya'ya girdi ve oradaki *foederati* ile birleşti. Beş yıl içerisinde Roma yağmalandı ve Britanya ile birlikte Galya, İspanya ve Balkanlar'ın büyük bir bölümü elden çıktı. Büyük şehirler, ilkel kuşatma silahlarına sahip düşmanlara teslim oldular. "Barbarlar" yayıldıkça, Roma'nın kaynakları tükendi. Artık ne insan ne de para kalmıştı; nihayetinde, Roma İmparatorluk Ordusu, beraberinde imparatorluğu da götürerek ortadan kalktı.

Okuma Önerileri

Klasik dönemde savaş ve toplum arasındaki ilişkiye ilişkin çalışmalara temel oluşturabilecek, Yunan ve Roma dönemlerine ait çok sayıda birincil tarihsel kaynak mevcuttur. Bunlar arasında şunları sayabiliriz: Herodotus, *The Histories*, çev. Aubrey de Selincourt ve A.R. Burn; Thukydides, *The Peloponnessian War*, çev. Rex Warner; Ksenophon, *The Persian Expedition*, çev. Rex Warner ve *Hellenica*, çev. Carleton L. Brownson; Arrianos, *The Campaigns of Alexander*, çev. Aubrey de Selincourt; Polybius, *The Rise of the Roman Empire*; Livius, *The War with Hannibal*, çev. Aubrey de Selincourt ve *Rome and the Mediterranean*, çev. Henry Bettenson; Iulius Caesar, *The Conquest of Gaul*, çev. S.A. Handford ve *The Civil War*, çev. Jane F. Mitchell ve Tacitus, *The Histories*, çev. Kenneth Wellesley.

Klasik savaş ve topluma ilişkin iki yararlı çalışma için bkz. Arthur Ferrill, *The Origins of War, From the Stone Age to Alexander the Great* (Londra, 1985) ve, hatalarına ve abartılarına rağmen, Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *From Sumer to Rome, The Military Capabilities of Ancient Armies* (New York, 1991).

Klasik Yunan'da savaş, ordu, devlet, siyaset ve toplum arasındaki ilişkilere dair temel çalışmalar için bkz. W. Kendrick Pritchard'ın dört ciltlik olağanüstü eseri *The Greek State at War*

(Berkeley, 1971-1985) ve Victor Davis Hanson, *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (Londra, 1991). Roma dönemi için bkz. J.B. Campbell, *The Emperor and the Roman Army*, 31 B.C.-A.D. 235 (Oxford, 1984); Roy W. Davies, *Service in the Roman Army* (Edinburgh, 1989); R.A. Holder, *The Roman Army in Britain* (Londra, 1982); Ramsay MacMullen, *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire* (Cambridge, Mass., 1963) ve Nathan Rosenstein, *Imperatores Victi, Military Defeat and Aristocratic Competition in the Middle and Late Republic* (Berkeley, 1990).

Konuya oldukça yararlı bir giriş için bkz. *The Greek and Macedonian Art of War* (Berkeley, 1957). Yunan savaş sistemine ilişkin bazı iyi çalışmalar için bkz. J.K. Anderson, *Military Theory and Practice in the Age of Xenophon* (Berkeley, 1970); Victor Davis Hanson, *The Western Way of War, Infantry Battle in Classical Greece* (New York, 1989); Victor Davis Hanson, *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (Londra, 1991) ve J.F. Lazenby, *The Spartan Army* (Warminster, 1985). Makedon ordu sistemine ilişkin bazı çalışmalar için bkz. J.R. Ellis, *Philip II and Macedonian Imperialism* (Londra, 1968); A.B. Bosworth, *Conquest and Empire, The Reign of Alexander the Great* (Cambridge, 1988) ve N.G.L. Hammond, *The Macedonian State, Origins, Institutions and History* (Oxford, 1989). Büyük İskender'in seferlerine ilişkin en iyi çalışma için bkz. J.F.C. Fuller, *The Generalship of Alexander the Great* (Londra, 1960). Helenistik dönemde savaş konusu pek iyi işlenmemiştir. Konuya ilişkin standart metin, W.W. Tarn, *Hellenistic Military and Naval Developments* (Cambridge, 1930), eski bir tarihte yazılmıştır ve birçok hatayla doludur. Bu genel konuya ilişkin en iyi çalışmalar şunlardır: Bezalel Bar-Kochva, *The Seleucid Army, Organisation and Tactics in the Great Campaigns* (Cambridge, 1976); Richard A. Billows, *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State* (Berkeley, 1990) ve *Kings and Colonists: Aspects of Macedonian Imperialism* (Leiden, 1995). Kartaca Savaşları'na ilişkin en iyi çalışma ise şudur: Brian Cavan ve J.F. Lazenby, *Hannibal's War, A Military History of the Second Punic War* (Warminster, 1978).

Roma ordusuna ilişkin standart çalışmalar: Michael Grant, *The Army of the Caesars* (New York, 1974); Lawrence Keppie, *The Making of the Roman Army, From Republic to Empire* (Londra, 1984) ve Graham Webster, *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A.D.* (Londra, 1979). Roma strateji ve askeri çöküşüne ilişkin en iyi çalışmalar: Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire, From the First Century A.D. to the Third* (Baltimore, 1976); A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602: A Social, Economic and Administrative Survey*, 2 cilt (Oxford, 1964) ve Arthur Ferrill, *The Fall of the Roman Empire, the Military Explanation* (Londra, 1986).

Antik kuşatma, tahkimat ve savunma sistemleri ile bunların savaş ve stratejideki yerine ilişkin en iyi çalışmalar için bkz. Edward Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire* (Baltimore, 1976); E.W. Marsden, *Greek and Roman Artillery, Historical Development* (Oxford, 1969) ve Josiah Ober, *Fortress Attica, Defence of the Athenian Land Frontier, 404-322 B.C.* (Leiden, 1985). Antik deniz savaşlarına ilişkin nispeten daha az çalışma yapılmış olsa da, bu konuda da mükemmel eserler verilmiştir: Lionel Casson, *The Ancient Mariners, Seafarers and Sea Fighters of the Mediterranean in Ancient Times* (New York, 1959) ve *Ships and Seamanship in the Ancient World* (Princeton, 1971); Borimir Jordan, *The Athenian Navy in the Classical Period, A Study of Athenian Naval Administration and Military Organisation in the Fifth and Fourth Centuries B.C.* (Berkeley, 1972); J.H. Thiel, *A History of Roman Sea-Power Before the Second Punic War* (Amsterdam, 1954) ve *Studies on the History of Roman Sea-Power in Republican Times* (Amsterdam, 1946) ve tüm tuhafliklarına rağmen, H.T. Wallinga, *Ships and Sea-Power Before the Great Persian War, The Ancestry of the Ancient Trireme* (Leiden, 1993).

III

Göçler ve İstilalar

Hunlar, Gotlar, Bizanslılar, Araplar, Vikingler ve Macarlar, MS 300-1000

Bu bölümde, Roma'nın dağılışı süreci ve onun halefi olan Bizans İmparatorluğu ele alınacaktır. Bunu takiben, Arap İmparatorluğu'nun doğuşuna ve Avrupa'ya yönelik Viking ve Macar istilalarına değinilecektir. Barbarların savaş taktikleriyle Romalılarınkı birbirinden oldukça farklı olsa da iki tarafın da birbirinden pek çok şey öğrenip tatbik etmesi ilginçtir.

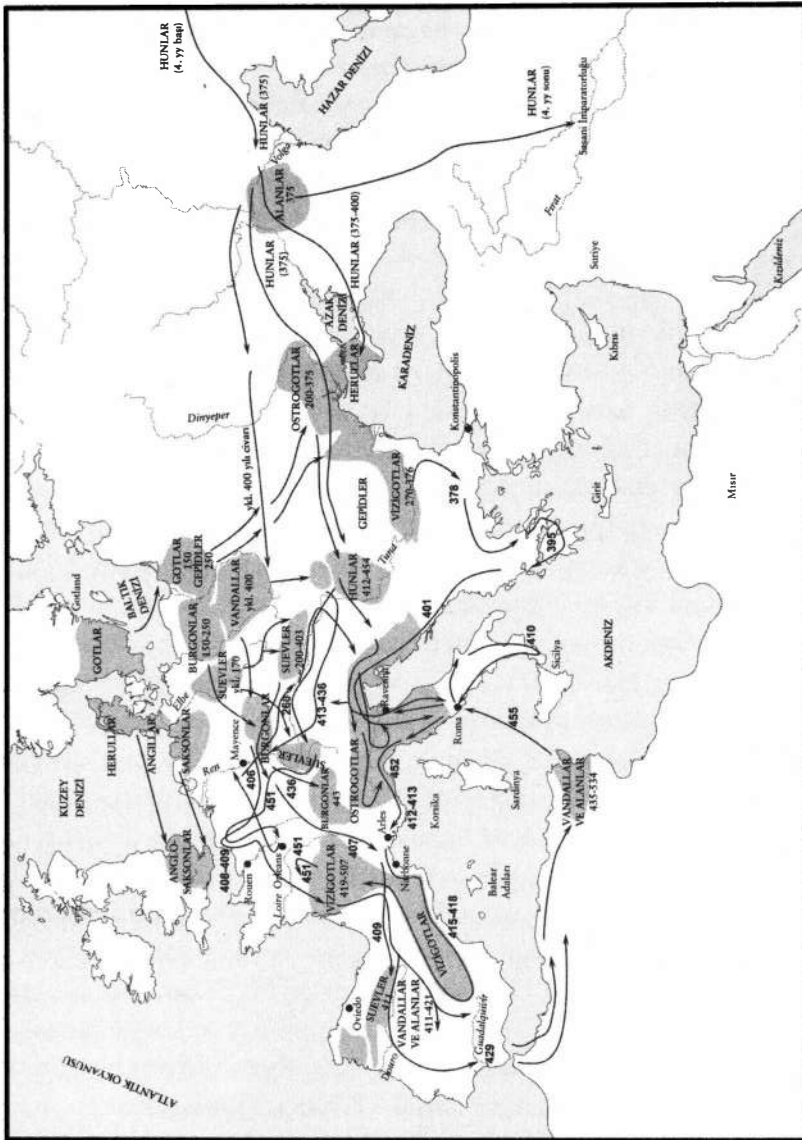
Savaş tecrübe etmek savaşanlar için hayli yıkıcı olsa da, barbarlar açısından fazlasıyla öğretici olmuş ve onlarda yeni teknolojiler –özellikle kuşatma araçları alanında– ve lojistik desteğin önemine dair bir bilinç oluşmasını sağlamıştı. Bizans, disiplinli bir ordu kurarak geniş topraklarını korumak için etkili bir savunma stratejisi uyguladı. Diğer yandan, daha küçük olan Arap orduları, hız ve baskın unsurlarının yanı sıra bölgedeki büyük güçlerin zayıf bir dönemine denk gelmiş olmanın avantajından yararlandı. Vikingleri

güçlü kılsa insanların onlara karşı duyduğu korkuydu ki Vikingler bu korkuyu haraç toplamak için kullandılar. Savaş taktikleri, bilinenden farklıydı; sahile ulaşmak için gemileri kullanır, atlarla iç bölgelere ilerler ve ardından atlarından inerek savaşırlardı. Son olarak Macarlar, intibak ve bunun sonucunda üstün taraf olmanın en iyi örneklerinden birini vermekle beraber, tıpkı Vikingler gibi, saldırdıkları toplumların parçası haline geldiler. Tüm bu göçler ve istilalar Roma'nın yıkılış sürecini hızlandırdı, yerleşik toplumları yıpratarak kan ve dehşet saçtı. Askeri açıdan piyade her zaman el altında olmakla ve kuşatma tekniklerine her zaman ihtiyaç duyulmakla beraber, süvari ön plana çıkmaya başladı.

MS 2. yüzyılın son çeyreğinde çok sayıda Germen kabilesi göç etmeye başladı. Bunun nedeni, iç karışıklıklar ve savaşta esir düşenlerle takas edebilmek için yiyecek, ganimet ve köle ele geçirme ihtiyacıydı. MS 5. ve 6. yüzyıllara gelindiğinde, Ostrogotlar ve Vizigotlar olarak ikiye ayrılan Gotlar, savaşarak İtalya, Yunanistan, Güney Fransa ve İspanya'ya doğru ilerlediler; Angıllar, Saksonlar ve Jutlar Britanya'yı işgal ettiler; Vandallar, Almanya ve Fransa'yı yerle bir ederek İspanya'nın bir bölümüne ve Kuzey Afrika'nın verimli topraklarına yerleştiler; Burgonlar, günümüzde Burgonya denilen bölgeye el koyarken Lombardlar Kuzey İtalya'yı işgal ettiler ve Franklar da bugün Fransa olarak bilinen bölgenin büyük bir bölümünü ele geçirdiler. Bu gruplar kimi zaman aralarında ittifak yaptılar, kimi zaman ise hem birbirleriyle hem de barbarlara karşı böl-yönet politikası uygulamış olan Roma'nın kalıntılarıyla savaştılar. Fakat içlerinde en korkulana, MS 4. yüzyılda Ostrogotları hâkimiyetleri altına alan, Vizigotları Roma sınırına süren ve 5. yüzyılda Batı Avrupa ve Kuzey İtalya'ya gözlerini diken Asyalı Hunlardı.

Hunların gelişi, hem Romalılar hem de Gotlar için tam bir sürpriz oldu – Hunlar çok çirkin, farklı ve insana pek benzemeyen varlıklar olarak tasvir edilmişti. Üstelik ilk zamanlar süvari merkezli savaş taktikleriyle başa çıkmak oldukça güçlü. 4. yüzyıl yazarı Ammianus'a göre, Hunlar:

Harita 3.1 Geç Roma İmparatorluğu ve Kavimler Göçü.

... Aniden küçük gruplara ayrılır (her biri ayrı bir kabile) ve saldırırlar, gevşek nizamda her an her yönden saldırıp hasımlarını yok ederler; olağanüstü hızlı olduklarından, bir mevzie ya da ordugâha saldırdıklarında gereken tedbiri almaya zaman olmaz. Bu yüzden hiç düşünmeden, onlara savaşçıların en korkuncu diyebilirim. Uzak mesafeden, keskin kemik uçlu oklarla saldırırlar [okçu süvari]... Ardından açılan gediklerden hücum edip yaşamlarını hiçe sayarak ellerinde kılıç düşmana çullanırlar. Kement kullanarak hasımlarını hareketsiz hale getirir ve kaçmalarını ya da savaşmalarını engellerler.

Diğer bir deyişle, Hunlar, hızla hareket ederek düşmanlarını ok yağmuruna tutup dağıtan, ardından hızla yaklaşp atlarından inerek demir kılıçlarıyla savaşa yaya devam eden düzenli kabile birliklerinden oluşmuş ilk okçu süvarilerdi. Kılıçlarını muhtemelen takas yoluyla alıyorlardı ama kendi yapımları olan kementler ve ağır süvari için uzun mızraklar da kullanmışlardı. Fakat tartışmasız en etkili silahları, kemik uçlu oklar atan bileşik yaylardı. Bunlarla 60 metreden isabetli atış yapmak mümkün olup okların etkili menzili 175 metreydi. Bu silah, Hunların son derece dayanıklı ve hızlı bozkır midillileriyle birleşince, ortaya yenilmez bir kuvvet çıkmış oluyordu. Taktiksel açıdan, eski göçebe taktiği olan sahte ricatı da kullanır, düşmanı pusunun içine çekerlerdi. Akınlarda sayıları 200-1.200 arasında değişen küçük birlikler kullansalar da tüm Roma kaynaklarının Hunlardan dehşet içinde bahsetmesinden anlaşılan o ki korku verici fiziksel görünümleri ve dağ sıçanı derisinden yapılmış giysileriyle savaşlarda psikolojik bir üstünlüğe sahiptilerdi. Hunların diğer bir avantajı da 5. yüzyıldaki gelişlerinin hem Ostrogotlar hem de Batı Roma'nın alt tabakasından ezilen insanlar arasında memnuniyetle karşılanmasıydı. Çok sayıda köle, madenci ve tarım işçisi Roma boyunduruğundan kaçarak Hun kuvvetlerine katıldı. Böylece Hunların etkisi, 420'li yıllarda birbirinden bağımsız Hun boyları arasında bir konfederasyon kurulmasıyla –özellikle 435 yılından sonra– oldukça arttı ve bu sayede, Hunların kralı Attila, planlı seferler düzenleyebilecek bir güce erişmiş oldu.

Attila, “büyük kafalı, esmer tenli, küçük ve içeri çökük gözlü, düz burunlu, seyrek sakallı, geniş omuzlu, kısa dörtgen vücutlu ve yol açtığı dehşetten zevk alıyormuşçasına gözlerini öfkeli bir ifadeyle hareket ettiren” bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Fakat Hun konfederasyonunun devamını sağlaması ve yetenekli bir general olmasına ilaveten, diplomasi alanında da oldukça başarılı bir liderdi. Örneğin, Romalılarla çoğunlukla müttefik kalmayı tercih etmişti: 336 yılında Burgonya’ya karşı Batı Roma’nın yanında savaştı ve Doğu Roma’dan da her yıl yüksek miktarda vergi aldı. Gerçekte, Batı Roma İmparatorluğu’nun generali Aetius ile Hun hükümdarı arasında dostluğa dayalı bir ittifak söz konusuydu ve hatta Attila, kendi egzotik kölesini –Afrikalı bir cüce– hediye olarak Aetius’a göndermişti. Diğer bir örnekte ise Hunlar, başka bir yerde savaşmak zorunda kalan Romalılardan müdahale gelemeyeceğini bilmenin rahatlığıyla, 441 yılında Tuna bölgesine sefer düzenleyerek başarılı oldular. Benzer şekilde, Attila güçlü Vandalları müdahale etmemeleri için diplomasi yoluyla ikna ettikten ve Ostrogotlar, bazı Burgonlar, Alanlar ve Franklarla ittifak yaptıktan sonra, 451 yılında Galya’ya bir sefer düzenledi. İlk başta iyi giden seferde Metz, Strasbourg, Reims, Köln, Worms ve Trier Attila’nın eline geçtiyse de, Aetius komutasındaki Roma kuvvetleri karşısında Hunlar 451 yılında Chalons’ta yenilgiye uğradılar veya en azından geri çekilmek zorunda kaldılar.

Attila ve Hunlar, artık geleneksel savaş taktikleriyle savaşmıyordu. Çünkü Orta Asya’da her binicinin on kadar atı bulunurken Avrupa’da Hun atlarını beslemek içi gereken büyüklükte otlaklar yoktu. Bu açıdan bakıldığında, 10.000 kişilik bir ordunun 100.000 ata yetecek genişlikte otlağa ihtiyacı vardı ki Batı Avrupa coğrafyası bu tür bir ihtiyaca cevap vermeye müsait değildi. Bu nedenle Avrupa’daki Hun ordusu, hâlâ seçkin bir okçu süvari birliğine sahip olsa da, büyük bir kısmı takasla alınmış ya da savaşlarda ele geçirilmiş silahları kullanan okçu ve piyadelerden oluşuyordu. Ayrıca Attila’nın Germen ve Ostrogot müttefikleri de piyadeydi. Rivayete göre Attila, Chalons’ta Romalılar, Franklar, Alanlar ve Vizigotlardan oluşan müttefik ordu tarafından yenilgiye

uğratıldıktan sonra ordugâhına dönmüş ve şayet saldırıya uğrayıp teslim olmak zorunda kalırsa, at eyerlerinden yapılmış bir yığının üzerinde kendisini ateşe vereceğini söylemişti. Eğer bu doğruysa, Hun ordusunda o tarihte hâlâ çok sayıda süvari bulunduğu söylenebilir. Fakat her şeye rağmen, Hunların artık önceki yüzyıldaki yenilmez okçu süvariler olmadıkları belliydi. Öğrenmek zorunda kaldıkları diğer bir savaş türü de kuşatmaydı. Bu alanda bir bilgileri olmadığından Romalı tutsaklar ile firarilerin bilgilerine ya da, 452 yılında Aquileia’da olduğu gibi, kuşatma tekniklerini bilen kabilelere bel bağlamak zorunda kaldılar. Hunların şehirleri hileyle, rüşvetle veya aç bırakarak aldıkları da bilinmektedir. 451 yılındaki Orléans kuşatmasında surları aşmak için rampalar inşa etmişler ve Gregoire de Tours’a bakılırsa, güçlü koçbaşları kullanmışlardı. Fakat Hunların asıl silahı, tıpkı Asurlular gibi, insanlar arasında yaydıkları korkuydu. İtalya’daki Aquileia gibi bazı şehirlerde taş üstünde taş bırakmayıp, şehir muhafızlarını kılıçtan geçirmiş ve tüm ahaliyi köle olarak satmışlardı. Bunun üzerine diğer şehirler, benzer bir akıbetle karşılaşmamak için, onları ufukta görünce korkudan hemen teslim olurlardı. Bu durum, İtalya seferi sırasında Attila’nın yanında yer alan Milano, Verona, Pavia ve Ticinum için de söz konusuydu.

Hatırlanacağı gibi, Attila Chalons’taki ordugâhına çekilmek zorunda kaldığında, Aetius’un kendisini takip edeceğini zannetmişti. Bu ordugâh, yük arabalarının daire şeklinde dizilmesiyle kurulmuştu ki Hunlar, bu geleneksel barbar taktiğini muhtemelen Gotlardan öğrenmiş ve eskisi kadar hareketli olamadıkları Avrupa’da uygulamaya başlamışlardı. Aetius, Attila ve ordusuna Chalons’tan çekilmesi için fırsat verdi –belki de başka şansı yoktu– ve nihayetinde Hun hükümdarı, 452 yılında bu sefer Kuzey İtalya ve Roma’ya yöneldi. Başlarda çok başarılıydı ve Roma’nın sonu gelmiş gibi görünüyordu. Fakat yetersiz erzak, orduda baş gösteren hastalık ve Doğu Roma’nın Tuna üzerinden Hunların gerisine ve asıl nüfuslarının yaşadığı bölgeye saldırması onu geri çekilmek zorunda bıraktı. Üstelik Aetius Roma’yı kurtarma gayesiyle tüm Kuzey İtalya’yı tahliye ederek Hunları kıtlık ve hastalıkla baş başa

koymuştu. Roma kurtuldu ve Hun hükümdarı ertesi yıl İldiko adında yeni bir eş aldı. Düğünde eğlenceyi fazla kaçırın Attila, o gece burun kanaması ya da aşırı kanama nedeniyle, hatta belki de sarhoşken kendi kanı içinde boğularak hayatını kaybetti. Böylece Hun konfederasyonu dağıldı ve Hun tehdidi ortadan kalktı.

Batı (ve Doğu) Roma İmparatorluğu'na yönelik Hun saldırıları, çok sayıda barbar saldırısının sadece küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Roma, 410 ve 563 yılları arasında sekiz kez kuşatılıp altı kez de ele geçirildi. 5. yüzyılın sonuna gelindiğinde Roma İmparatorluğu, çeşitli barbar grupların (Roma ordusunun büyük bölümü zaten barbarlardan oluşuyordu) "eline geçti" ve İtalya'nın büyük bir kısmına Gotlar hükmetti. Gotların bir kısmı, Hunlar nedeniyle Roma'nın Tuna savunmasını aşarak karşıya geçmek zorunda kalmış, diğerleriye kendilerini müttefik olarak kabul eden Roma tarafından iskân edilip Roma ordusunda görev almaya başlamıştı. Az sayıda yetenekli süvariye sahip olup büyük bölümü piyadeden oluşan Got ordusu, Roma İmparatoru Valens'i 378 yılında Hadrianapolis'te (günümüzde Edirne) bozguna uğrattı. Got piyadesi kılıç, kalkan, mızrak ve lobutlarla savaşırdı. Sadece Got komutanları zırh giyerdi; taktikleriyle, önce alçak sesle başlayıp ardından gök gürültüsü gibi bir gürlemeye dönen savaş marşı (*barritus*) eşliğinde ve dalgalar halinde (gerçekte derin bir falanks) doğrudan düşmanın üzerine hücum etmekte. Fakat Gotlar, zaman içerisinde savaşlarda ele geçirdikleri ya da satın aldıkları Roma silahlarını kullanıp okçu birliklerinden yararlanmaya başladılar ve 400'li yıllardan sonra da süvari sayısını artırdılar. Diğer bir deyişle orduları, her ne kadar lojistik ve kuşatma teknikleri yönünden zayıf olsa da, Roma ordusuna benzemeye başladı. Üzengi kullanmayan Got süvarisi, gönder (*contus*), kılıç ve kalkan kullanmasının yanı sıra zırha da bürünürdü. Süvarilerin taktikleri, kanatlardan saldırmak ve sahte ricat uyguladıktan sonra geri dönüp birden saldırmaktı. Got piyadesi, 5. ve 6. yüzyıllardan itibaren, iki elle tutulması gereken *contus* ile kılıç ve kalkan kullanıp deri zırh giymeye başladı. Ayrıca, düşman süvarilerine karşı zayıf olan ve yavaş hareket eden okçu birlikleri de bulunuyordu. Gotlar, Romalılarla olduğu kadar

diğer barbarlarla ve kendi aralarında da (Vizigotlar Ostrogotlara karşı) savaştılar ama 497 yılında İtalya kralı olarak kabul edilen Ostrogot lideri Büyük Teodorik, 511 yılında Vizigotların da kralı oldu. Devlet idaresi ve hukuk alanlarında Roma'yı taklit etmeye çalıştıysa da onun 526 yılındaki ölümüyle Got birliği dağıldı ve Kuzey İtalya Lombardlar tarafından işgal edildi. Fakat Batı ve Doğu Roma'ya karşı savaş diğer Ostrogot liderlerce –Vitigis (536-540), Totila (541-552) ve son olarak Teja (552)– sürdürüldü.

Got Savaş Tarzı

Roma Kuşatması (537-538) ve Busta Gallorum Muharebesi (552)

Doğu Roma imparatoru Iustinianus (527-565), mevzubahis Got krallarının karşısına 533 yılında, yetenekli generali Belisarius'u çıkardı. Önce hızlı bir şekilde Kuzey Afrika'daki Vandal Kralığı'nı ortadan kaldıran Belisarius, ardından da Sicilya üzerinden İtalya'daki Gotları vurdu. Napoli'nin kuşatılıp geri alınmasının ardından Roma da fazla sorun çıkarmadan teslim oldu. Ne var ki Ostrogotların askeri lideri ve kralı olan Vitigis, 537 yılının Şubat ayında Belisarius'u Roma'da kuşattı. Prokopios'un söylediğine göre Gotlar, önce sukemerlerini tahrip ederek hem şehrin suyunu kesmiş hem de bu taşıma suyla çalıştırılan un değirmenlerini durdurmuşlardı. Bunun üzerine Belisarius, su değirmenlerini Tiber Nehri'ndeki teknelerin arasına yerleştirip un öğütmek için nehrin akıntısını kullanmaya başladı. Gotlar, bu faaliyeti engelleyebilmek için Roma askerlerinin cesetlerini nehre atmaya başladılarsa da Belisarius nehre zincir gerdirerek cesetlerin değirmenlere ulaşmasını önlemeyi başardı. Tiber Nehri şehre gereken içme suyunu sağladığı gibi nehirден uzak olanlar için de yeterli sayıda kuyu mevcuttu. Tehdit oluşturabilecek diğer bir unsur olan kanalizasyonlar ise doğrudan Tiber Nehri'ne bağlandığından Gotların buradan şehre girmesi mümkün görünmüyordu.

Vitigis, Roma çevresinde iyi savunulan yedi ordugâh kurdu, ne var ki çok geniş bir alan kaplayan şehri tam anlamıyla çembere

alamadığının farkındaydı. Kuşatma çemberindeki açıklardan istifade edern Romalılar, özellikle de geceleri şehre erzak temin etmeye devam ettiler. Şehre taarruz amacıyla Roma surlarıyla aynı yükseklikteki ve öküzler tarafından çekilen kuşatma kuleleri, her biri 50 kişi tarafından idare edilen dört büyük koçbaşı ve çok sayıda merdiven yaptıran Got lider, şehri çevreleyen hendeği doldurmak için adamlarına büyük miktarda ağaç dalı ve saz öbekleri toplamalarını emretti. Bu sayede kuşatma araçlarının surlara yanaşması mümkün olacaktı. Elinde sadece 5.000 asker ve şehirden topladığı milisler bulunan, dolayısıyla da düşman karşısında oldukça zayıf kalan Belisarius ise, taş ve ok fırlatan mancınıklar ve “savaş kurdunun” –büyük bir ambar kapısına benzeyen, ahşaptan yapılmış ve dış yüzü kuş gagası biçimli keskin demir konilerle kaplı bir savunma silahı– desteğiyle kendi sayı zaafiyetini dengelemeyi düşünüyordu. Dış sura veya kale kapısına yerleştirilen “kurt,” yakına gelen düşman askerlerinin üzerine doğru itilerek altında kalanları eziyordu. Ayrıca, aradaki sayı farkını Roma vatandaşları ve milislerden savunma birlikleri oluşturarak kapamaya çalıştı ki bu uygulama şehir halkının moralini de yükseltmişti. Son olarak, şehirdeki erzakın tükenmesini engellemek için, tüm “yararsız tüketicilerin” yani şehrin savunulmasına faydası olmayan kadın, çocuk ve hizmetkârların Napoli’ye gitmeleri emredildi.

Vitigis, kuşatmanın on sekizinci gününde kapılara, burçlara ve surlardaki bazı zayıf noktalara yönelik topyekûn bir taarruz başlattı. Ancak kuşatma tecrübesi olmadığından az sayıda inşa ettirdiği kuşatma kuleleri ancak bir ya da iki noktada surlara yaklaşmayı başarabildi. Vitigis saldırının kalan kısmına koçbaşıları, lağım tünelleri, merdivenler, kalkan duvarları ve –muhafızları surlardan uzak tutmak için– okçuları kullanarak devam etti. Prokopios, Got kuşatma kulelerinin Belisarius’un da mesken tuttuğu Salaria kapısına yaklaşmasını şöyle tasvir eder: “Belisarius, askerlere ok atmaya başlamaları için emir verirken yanındakilere sadece [kuleleri çeken] öküzlere nişan almalarını emretti. Öküzler vurulunca kuleler de oldukları yerde durdular ve muharebe devam ederken düşman şaşkınlıktan bakakaldı. Bu şekilde, hem

Belisarius'un savunmaya geçmek için neden düşmanın iyice yaklaşmasını beklediği anlaşıldı hem de gülmesinin nedeninin, öküzlerle surların dibine yaklaşabileceklerini zannedecek kadar saf olan barbarlar olduğu görüldü.”

Buna karşılık Vitigis, Salaria kapısında büyük bir müfreze bıraktı ve bu müfrezedeki askerlere, boş yere saldırıp adam kaybetmektense surlara ok yağdırarak muhafızları meşgul etmelerini emretti. Prokopios'a göre bu plan, ilginç bir kaza nedeniyle işe yaramamıştı: “İriyarı, kafasında miğfer olan ve gövde zırhı giyen bir Got savaşçısı (diğer bir deyişle kabile lideri), askerleriyle aynı safta kalmayı reddederek bir ağacın yanında durmuş, surlara ok atıyordu. Surlardaki makinelerden atılan bir ok, talihin eseri kabilinden tam da adamı bularak, gövde zırhını ve vücudunu delip geçtikten sonra onu ağaca yapıştırdı. Bu manzaraya şahit olan Gotlar korkuya kapıldılar ve saflarını korumakla birlikte, sur savunmasının menzili dışına çıkarak bu bölgeye saldırmaktan vazgeçtiler.” Prokopios, belki de durumu dramatize ediyordu çünkü Gotların böyle basit bir nedenden dolayı çekilmesi pek mümkün değildir. Ama düşmanın bu hareketiyle Belisarius, Salaria kapısından asker çekerek zayıf bir bölge olan Vivarium'a takviye gönderebildi. Romalıların geçmişte vahşi hayvanları sakladığı bu bölgede Vitigis surları zayıflatmayı başarmıştı. Belisarius, söz konusu mntıkada surları aşmayı başaran Gotları dar bir alanda kuşatırken diğer yandan da kuvvetlerinin büyük bir bölümünü karşı saldırı düzenlemek için topladı. Sonra da aniden huruç edip Gotları şaşırttı ve kuşatma araçlarını ateşe verdi. Bu karşı saldırı, muhtemelen Belisarius'un savunma doktrininin bir parçasıydı; çünkü benzer bir huruç Salaria kapısından da düzenlenmiş ve yine başarıya ulaşmıştı.

Vitigis'in saldırısı neredeyse hedefine ulaşıyordu fakat ne şehri aç bırakmayı başarabilmiş ne de surları aşarak ya da rüşvet ve ihanet vasıtasıyla şehre girebilmişti. Vitigis'in kuşatma tekniklerini bilmediği ortadaydı ve yeterli sayıda kuşatma aracına (ve belki de istihkâmcıya) sahip değildi. Oysa Belisarius, savunma adına ne yapması gerektiğini çok iyi biliyordu. Sonuç alamayan Vitigis için diplomasiye başvurmaktan başka çare kalmadı ve neticede

Belisarius'a takviye ve iâşe temin etmek için zaman kazandırmaktan başka işe yaramayan bir ateşkes ilan etti. Akabinde Gotlar, şehir surları dışındaki Nero Ovası'nda büyük bir meydan savaşına girdiler. Orduları merkezde kalabalık saflar halindeki piyadeler ve okçulardan, kanatlarda ise çok sayıda süvariden oluşan Gotlar muharebeyi kazansalar da, Belisarius'un birliklerinin şehre geri çekilmesini önleyemediler. Diğer yandan, takviye Roma süvarileri kış ayları boyunca Gotlara arkadan saldırıp savaşçıların eş ve çocuklarını esir almaya başladılar. Vitigis, Romalıların kendi başkenti Ravenna'ya yaklaştıkları 538 yılının Mart ayında Roma kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı. Prokopios, Gotların bu kuşatma sırasında 30.000 asker kaybettiğini belirtse de gerçek rakam muhtemelen 3.000 civarındadır.

Gotlarla Romalılar arasında yaşanan ve bölgeyi harabeye çeviren vahşi savaş, 539 yılında İtalya'nın Franklar tarafından işgaliyle sona erdi. Gotlarla Romalıların birbiriyle savaş halinde olmasını fırsat bilen Franklar, ganimet kazanma umuduyla her iki tarafa birden saldırdılar. Frank ordusunun tamamı kılıç, kalkan ve fırlatma baltası taşıyan piyadelerden oluşuyordu. Liderleri Theudebert'in muhafızlığını yapan ve kısa mızrakla donanmış az sayıda süvariye de sahiplerdi. Taktikleri gayet basitti: Önce düşmanın kalkanlarını parçalamak maksadıyla baltalarını fırlatır, ardından da kılıçlarını çekerek büyük bir hızla düşmana saldırırlardı. Ne Gotların ne de Romalıların karşılarında durabildiği Franklar, Pavia'yı ele geçirdikten sonra, Got kadın ve erkekleri nehre atmış ve insan kurban etmişlerdi. Ne var ki Franklar, orduların en eski düşmanı olan hastalık –ishal ve dizanteri– tarafından İtalya'dan sürüldüler. Bu olayın ardından Vitigis, Romalılar karşısında dezavantajlı konuma geldiğini fark etti. Çünkü Romalılar, Gotları önemli şehirleri korumak zorunda bırakarak, hareket kabiliyetlerini zayıflatma stratejisinde başarılı olmuşlardı. Sonunda Vitigis, orduların diğer bir düşmanı –kıtlık– nedeniyle Ravenna'dan çekilmek zorunda kaldı. Bu kıtlığın nedeni, Romalıların Ravenna'daki tahıl ambarlarını kundaklaması ve uyguladıkları deniz ablukasıydı.

541 yılında başa geçen diğer bir Got lideri, Totila, İtalya'yı tekrar fethedebileceği düşüncesine kapıldı. Sadece Gotları değil, diğer barbarları ve pek çok Romalı askeri de kendisine katılmaya ikna ederek iyi bir çıkış yapmıştı. 542 yılında Faenza Muharebesi'nde 5.000 askere komuta eden Got kralı, kendi ordusundan iki kat kalabalık olan Roma ordusunu, savaş başlamadan önce Romalıların gerisine sarkıtmış olduğu sadece 300 süvariyle dağıtarak yenmeyi başardı. Bu zaferin ardından tüm İtalya'da, çoğunlukla Totila'nın üstün olduğu ve yıllarca sürecektir olan bir yıpratma savaşı başladı. Aralık 546'da Roma'yı ele geçirdiyse de erzak yokluğundan ötürü şehri elde tutamayacağını anlayıp geri çekildi. 550 yılındaki ikinci Roma kuşatması ise bir hain sayesinde başarıya ulaşacaktı. İtalya'nın hâkimi olan Totila, Sicilya'yı da yağmaladı ve inşa ettirdiği 300 gemilik donanmayla Sardinya ve Korsika'yı ele geçirip Yunanistan'a saldırdı. Fakat Roma donanmasının 551 yılında Got donanmasını yok etmesi ardından İmparator Iustinianus, İtalya'yı tekrar ele geçirebilecek yetenekte bir kişi olan Narses'i göreve çağırıp topyekûn savaş ilan etti.

İlginçtir ki, Narses bir hadımdı ve muhtemelen 76 yaşında olduğundan komutanlık için fazlasıyla yaşlı sayılırdı. Fakat siyasi ve askeri açılardan fazlasıyla tecrübeliydi. Belisarius'un izlediği manevra stratejisinden vazgeçti ve Got meselesini çözmek için doğrudan saldırmaya karar verdi. Bu düşünceyle, 552 yılının Nisan ayında yaklaşık 25.000 kişilik bir orduyla Konstantinopolis'ten İtalya'ya doğru yola çıktı. Gotların savunduğu bölgelerden uzak durup bataklıklardan ve sahil yollarından ilerleyerek hasmını yanıltmayı başaran Narses, Busta Gallorum –veya Taginae– denen bölgede 552 yılının Haziran ya da Temmuz ayında, Totila'nın sayıca daha az ordusuyla karşı karşıya geldi. Kendisine bir elçi gönderilip teslim olmaya mı, yoksa savaşmaya mı niyetli olduğu sorulan Totila, “sekizinci günün sonunda savaşa başlayalım” dedi. Fakat rakibini tanıyan Narses önlemlerini almıştı. Totila, ertesi gün savaşa hazır bir şekilde, iki ok atımlık mesafeye kadar yaklaştı.

Narses, ordusuna verdiği savaş tertibi ve son anda yaptığı değişikliklerle ne kadar yetenekli bir general olduğunu göstermiştir.

Merkezde yer alan Lombardlara ve diğer barbar müttefiklerine, atlarından inerek mızraklarıyla savunma pozisyonu almalarını emretti. Bu hareketinin asıl nedeni, muhtemelen Totila'ya hayranlık duyduklarından şüphelendiği müttefiklerinin ihanetini engellemekti çünkü bu durumda kaçmaları çok daha zor olacaktı. Diğer bir nedense onları Gotlar için çekici bir hedef haline getirmek istemesiydi. Ardından bu barbarların her iki yanına, 4.000'er okçudan oluşan iki birlik konuşlandırdı. Son derece etkili ve savaşta temel rol oynayacakları açık olan bu 8.000 okçunun doğru mevzilenmesi hayati önem taşıyordu. Cenahlara süvarileri yerleştirirken, iki süvari birliğini de (biri 1.000, diğeri 500 mevcutlu) sol cenahın açığına, küçük bir tepenin arkasına sakladı. 500 kişilik kıtanın görevi, Narses'in saflarında bir gedik açılırsa bunu kapamak için müdahale etmek; 1.000 kişilik kıtanın göreviyse, Got ordusu hücumla geçtiği zaman onların gerisine sarkarak hücumlarını boşa çıkarmaktı. Narses'in çok sayıda askere sahip olması, ordusunu bu tarzda mevzilendirebilmesini mümkün kılmış ve böylece 1.500 süvariye sol cenahın açığına yerleştirebilmişti. Kendisi de sol kanattaki diğer süvarilerin başına bizzat geçerek gelişmeleri beklemeye başladı. Ordunun savaş tertibinden anlaşıldığına göre, Got hücumunu okçularla durdurarak sol kanattan bir çevirme harekâtı uygulamayı planlıyordu.

O sırada Totila'nın kafası oldukça karışmıştı. Düşmanı kendisinden daha kalabalıktı; Narses'in okçuları ile sol kanatta yer alan süvarilerinin üstesinden gelmek zorundaydı ve generali Teja'nın 2.000 süvariyle yardıma gelmesini bekliyordu. Dolayısıyla zaman kazanmaya karar verdi. Prokopios'a göre, savaş tertibi ilk başta Narses'inkiyle aynıydı; yani, piyadeyi merkeze, süvarileri cenahlara yerleştirmişti. İki ordu da rakibinin saldırmasını beklediğinden, başta hiçbir hareket olmadı. Ardından Totila, Teja'nın 2.000 süvariyle hızla yaklaştığı haberini aldı ve onlar ulaşana kadar düşmanı oyalamak için, göçebe süvarilerine has bir yetenek olan cirit oyunundan faydalanarak bir nümayiş yapmaya karar verdi. Prokopios, Totila'nın bu sıradışı gösterisini şöyle tasvir ediyordu: "Atıyla daireler çizerek bir o yana, bir diğer yana koşuyordu. Atla

koşarken ciridini fırlatıyor, sonra tekrar yakalıyordu. Ciritle bildiği her numarayı yapıp bu konuda ne kadar hünerli olduğunu gösterdi. Çocukluğundan beri dans edenler gibi, sırtüstü yere atlayıp bacaklarını havaya kaldırarak bir o yana, bir bu yana eğildi ve bu numaralarla günün ilk saatlerini geçirmeyi başardı.” Totila’nın cirit gösterisinin bu kadar zaman alması pek mantıklı görünmüyor fakat zaman kazanmak için Narses’e elçi de göndermişti.

2.000 Got süvarisi, Got ordugâhının gerisine ulaştı fakat bu sefer de Totila, birliklerine kahvaltı yapmaları için emir verdi. Böylece, yeni gelmiş olan süvarilerin dinlenip uygun bir yerde muharebe için tertiplenmeleri mümkün olacak, askerlerin yemeklerini yiyebilmesi sağlanacak ve savaş planının tekrar gözden geçirilmesi için zaman kazanılacaktı. Öte yandan, Narses’in de kendi adamlarına yemek molası vermesi, sürpriz bir saldırı için zemin hazırlayabilirdi. Ne var ki Narses hazırlıklıydı ve adamlarına, yemeklerini düzenlerini bozmadan yemelerini emretti. Üstelik Prokopios’un belirttiğine göre her iki ordunun savaş düzeninde de önemli değişiklikler olmuştu: “Her iki Roma cenahında yer alan 4.000’er askerlik –atından inmiş– süvari (diğer bir deyişle, söz konusu 4.000’er okçu), Narses’in emriyle hilal şeklinde dizilmek için harekete geçti.” Narses neden böyle bir şey yapmıştı? Amacı, ya bu stratejiyi uygulamak ya da 2.000 süvarinin gelişiyile birlikte Totila’nın artık geleneksel süvari hücumunu yapabilecek güce ulaşmış olması ihtimaline karşı harekete geçmekti. Narses’in okçularının üstesinden gelebilmek için Totila’nın bildiği tek yol vardı: En zayıf ve kolay hedef olan merkezdeki barbarlara süvarileriyle yüklenmek ve onları dağıttıktan sonra, kendi süvari ve piyadeleriyle Narses’in okçuları ve süvarilerine saldırmak. Bu amaçla süvariye öne, piyadeyi de arkaya yerleştirmiş ve atlılarına, taarruzları başarısız olursa yayaların saflarına doğru çekilmelerini emretmişti; böylece, daha sonra her iki unsur da son bir taarruz düzenleyebilecekti. Narses ise, önceden belirtildiği gibi, stratejisini sol kanattan çevirme yerine her iki kanattan kısaç harekâtı olarak değiştirmişti. Okçularıyla Got süvarilerinin hücumunu durduracak ve ardından tüm gücüyle piyadelere yüklenecekti.

Narses'in son dakika değişikliği, Hannibal'in Cannae'de yaptığını hatırlatmaktadır; Gotların yeterli süvarileri olduğunda nasıl savaştıkları göz önünde bulundurulursa, bu yerinde bir karardır. Prokopios'un *De Bellis (Iustinianus'un Savaşları Tarihi)* adlı eserinde yer alan erken tarihli bir konuşmasında Belisarius, her iki tarafın savaş taktiklerini şöyle özetlemişti: "Romalılar ve müttefikleri olan Hunlar iyi okçu süvarilerdir ama Gotlar arasında böyle birini bulmak mümkün değildir. Onların süvarileri mızrak ve kılıçla savaşır, okçularıysa savaşa yaya ve zırhlı piyadelerin korumasında girer. Dolayısıyla, yakın savaş haricinde süvarilerin okçulara karşı yapabileceği bir şey yoktur ve kolaylıkla imha edilebilirler. Piyadelerse süvarilere saldıracak güce hiçbir zaman erişememişlerdir."

Bu nedenle, Totila'nın nihai savaş düzeninde, Got askeri geleneklerine uygun olarak süvariler önde, okçu ve piyadeler geridedi. Bu noktada alışıldık Got taktiklerinden sapan Totila, durumu lehine çevirecek büyük bir ağır süvari hücumuna karar verdi. Ama muharebe başlayınca, Gotların ilk süvari hücumu başarısız oldu. Prokopios'a göre bu atlılar, her iki cenahtaki 4.000'er okçuyla karşılaşınca şaşkına döndüler. Buradan da, savaş başladığı esnada Narses'in okçularının halen tam hilal düzeni alamamış oldukları anlaşılmaktadır. Ardından Prokopios, okçular nedeniyle ağır zayıyat verseler de Got süvarilerinin –muhtemelen sonraki mükerrer hücumlarla– Romalılara ulaşmayı başardıklarını ama çatışmanın sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Hava kararırken, Narses'in ordusu Got süvarilerini geri sürmeye başladı ve Gotlar arasında panik baş gösterdi. Got falanksı, ne süvarilerin geri çekilebilmesi için gerekli korumayı ve kaçış yollarını sağlayabilmiş ne de konumunu muhafaza edebilmişti. Bozguna uğrayan Got süvarileri, kaçarken kendi piyadelerini ezmeye başladılar. Gotların atlı ve yayan panik içerisinde kaçıışı esnasında, Totila'nın ordusundan –kısa süre önce kendisine katılmış Romalıların da dahil olduğu– 6.000 asker hayatını kaybetti. Narses'in ordusu çok sayıda esir aldı fakat bunlar daha sonra katledildi.

Got ordusu ezildi ve bizzat Totila da savaşın başında ya da ordusunun geceleyin bozgun kaçıışı sırasında öldürüldü. Rakamlara

bakılırsa, Totila'nın ordusundan iki kat daha büyük bir kuvveti bulunduğu için zaten zafere daha yakın olan Narses'in işi, Totila'nın hatasıyla oldukça kolaylaşmıştı.

Totila'nın ölümü ve Busta Gallorum'daki bozgun, Got milleti için sonun başlangıcıydı. Generalleri Teja, kaçmayı başararak savaşa devam etti ama nihayetinde Ekim 552'de "Süt Dağı" Muharebesi'nde yenilgiye uğradı. Gotların açlık nedeniyle savunma mevzilerini terk etmek zorunda kalmaları, Got filo komutanının ihanet ederek teslim olması sonucu Gotların tek ikmal imkânının ortadan kalkması ve yine Narses'in ordusunun Got ordusundan iki kat kalabalık olması bu yenilginin nedenlerindendir. Teja'nın savaşta ölümü ve "Süt Dağı'ndaki" yenilginin ardından Gotlar bir daha toparlanamadılar. İtalya'daki son unsurları 555 yılında teslim olurken, 415 yılında İspanya'yı ele geçirmiş olan Vizigotlar krallıklarını yeniden kurdular ve fakat onlar da 711 yılında Araplar tarafından ortadan kaldırıldı.

Gotları bozguna uğratan Doğu Roma İmparatorluğu ordusu gayet iyi talimli ve her türden silahı kullanabilen tecrübeli askerlere, Belisarius ile Narses gibi yetenekli generallere ve hatırı sayılır bir ekonomik ve idari desteğe sahip bir kuvvetti. Doğu Roma ordusunun en önemli unsuru, hem şok saldırılar düzenleyen hem de ok atabilen zırhlı okçu süvarilerdi. *Kataphraktos* olarak adlandırılan bu okçu süvariler, dörde bir oranında ağır ve hafif piyade tarafından desteklenirdi. Yani orduda her atlı için dört piyade yer alırdı ki okçu süvari yetiştirmenin masrafı dikkate alınırsa bu makul bir orandır. Mızraklı ağır süvariler de bulunmakla beraber piyadeyle süvari arasındaki dörde bir oranı birkaç yüzyıl boyunca değişmeden kaldı.

Bizans ordusunun yapısı, 7. ve 8. yüzyıldan itibaren iki farklı yönde gelişme gösterdi. Anadolu, Trakya, Yunanistan ve Güney İtalya'da *theme* denilen ordular bulunurdu. 650'li yıllara gelindiğinde, *theme*'ler askeri oldukları kadar idari yapılara da dönüşmüş ve bu ordularda görev yapan askerler, maaş yerine arazi tahsisatı almaya başlamışlardı. Her birinin besleyebildiği asker sayısı 2.000 ile

18.000 arasında değişen *theme*'lerdeki toplam kuvvetler, 9. yüzyılın ortalarına gelindiğinde 96.000 askere ulaştı. *Theme* komutanlarına *strategos* denirdi ve eğer bir *theme* yeterince büyükse, bu komutanın emrinde 4.000 askere komuta eden bir *turmarkhos* olurdu. Onluk düzene göre, onun emrinde de 1.000 askere komuta eden *drungarios* yer alırdı. Bunu 100, 50 ve 10 askerden oluşan birimler ve bu birimlerin komutanları izlerdi. 9. yüzyılda ise 200 asker tarafından korunan ve *bandum* denilen bölgeler ortaya çıktı. Bu birim, ileride Bizans İmparatorluğu'nun temel idari yapısı haline gelecekti.

Theme'lerden başka, Konstantinopolis'te ya da yakınlarında üslenen ve *tagma*'lar (*tagmata*) adı verilen bir dizi birlik bulunurdu. Bunlar *Skholae*, *Ekskubitores*, "Devriyeler", *Numerus*, "Surlar" gibi isimlerle anılırdı; 9. yüzyılın ortalarında *tagma*'ların toplam mevcudu, *Optimatos* denilen bir katır birliğiyle de birlikte 24.000 askere ulaşmıştı. *Theme*'ler imparatorluğun sınır bölgelerini koruyacak bir savunma gücü olarak düşünülürdü; çok sayıda süvariye sahip *tagmata* ise saldırı düzenleyebilecek ya da gerektiğinde *theme*'leri destekleyecek, hareket kabiliyeti yüksek bir güç olarak kabul edildi. *Tagmata* daha hareketli olmakla birlikte, pratikte her iki kuvvet de hem savunma hem de saldırı gücü olarak kullanıldı. Ayrıca iki orduda da müfettişler, levazım subayları, keşifçiler ve doktorlar (her 20 ya da 25 kişiye bir doktor düşerdi ki bu oran, askerlerin sağlığına ne derece büyük bir önem verildiğini gösterir) yer alırdı. *Theme*'lerdeki her süvari kendi atını kendi temin etmek zorundayken diğer at ve katırlar Anadolu'daki çiftliklerden tedarik edilirdi.

Bizans ordularının dikkat çekici bir özelliği ise, güçlü idari denetimleri ve açık yapılarıdır. Çok sayıda askeri talimname, Bizans savaşlarının niteliğini ortaya koyar. Birçoğu günümüze de ulaşan bu talimnamelerde, savaşta her ihtimale karşı ayrıntılı talimatlar vardır. Örneğin, 6. yüzyıl ortalarına ait bir metinde piyadenin süvariyle nasıl savaşacağı şöyle anlatılmıştır: "Bir piyade falanksının süvariler karşısındaki düzeni şöyle olmalıdır: Birinci ve ikinci saf, atların ayaklarına nişan alarak durmadan ok atarken diğerleriye düşmana yukarıdan ok yağacak şekilde daha dik bir açıyla atış yapmalıdırlar. Süvariler kalkanlarıyla hem kendilerini hem de

atlarını koruyamayacakları için, bu tür bir atış tekniği düşmana daha fazla zayıat verdirir.” Sonuç olarak, düşman süvarisi yavaşlatıldıktan sonra falanks askerleri mızraklarını kavrayarak karşı saldırıya geçmeliydi. Okçulara verilen diğer bir tavsiyeye göreyse, düşman piyadesi doğrudan hedef alınmamalıdır çünkü piyadeciler kendilerini kalkanlarıyla koruyabilirler ama atların ayaklarına her zaman doğrudan nişan alınabilir. Narses’in okçularının, Busta Gallorum’da bu taktikleri uyguladığına şüphe yoktur. Talimnamelerde düşmanı aldatabilmek için gerekli sayısız tavsiye de yer almaktadır. Yukarıda söz edilen yine aynı metinde, düşmanın savunduğu bir bölgede nasıl nehir geçileceğine dair zekice bir usulden bahsedilmektedir:

Geceleyin birlikler bir tepenin arkasına saklanır ve böylece gün doğduğunda görülmezler. Ordudan tefrik edilecek küçük bir kıta, yanında taşıdığı büyük miktarda at gübresiyle nehrin yukarısına gönderilir. Bu gübre nehre boşaltılınca, nehrin aşağı çığırındaki düşmanlar ordumuzun yukarı çığırdan geçmeye çalıştığını zannederek bulundukları yeri terk ederler. Tepenin arkasında gizlenmiş asıl ordumuz ise bunu fırsat bilip nehri o bölgeden geçerek düşmanı arkadan kuşatabilir.

Sonraki dönemlere ait talimnamelerde zamanın önemi vurgulanmaktadır. Örneğin, 10. yüzyıla ait bir metinde, o dönemdeki bitmek bilmeyen Arap akınlarından bahisle düşman akıncılarının tespit ve imhası için gerekli taktikler ve pusu teknikleri anlatılmıştır. Bir bölümde, bir Arap akıncı birliğinin nasıl takibe alınacağı ayrıntısıyla izah edilmiştir. Arapları takip eden üç birlik olmalıydı: İlki, düşmana “kişilerin konuşmalarını ve atların kişnemelerini” duyacak kadar yakın duracaktı; ikinci birlik ilkinden, üçüncü birlik de ikinciden göz temasını kesmeden ilerleyecekti. Üçüncü birliğin ardında, her biri dört askerden oluşan üç birim yer alacaktı. Benzer şekilde, bu üç birimden ilki, üçüncü birlikten göz temasını kesmeyecek ve bu böyle devam edip gidecekti. Nihayetinde, fazladan iki askere sahip son birlik, habercilik vazifesini üstlenerek birinci birliğin elde ettiği istihbaratı gerekli yerlere ulaştıracaktı.

Ayrıntılı talimnamelerden ve çok iyi teşkil ve talim edilmiş *theme*'ler ile *tagma*'lardan da anlaşıldığı gibi, karşı karşıya oldukları vur-kaç savaşına karşı çeşitli esnek taktikler geliştirmiş olan Bizanslılar, imparatorluğu çok sayıda kaleyle de savundular. Iustinianus, bu istihkâmları geniş sınırları koruyabilmek için derinlemesine savunma tarzına göre yerleştirtmişti. Prokopios'a göre, "Iustinianus, Tuna sınırına çok sayıda kale ve savunma noktası inşa ettirerek barbarların nehri geçmesini engellemişti. Ama eğer barbarlar bir şekilde bu savunma sistemini aşabilirlerse, savunmasız siviller onlarla karşı karşıya kalacaktı... Bu nedenle imparator, bu savunmadan pek de memnun değildi. Söz konusu kalelerden başka, ülke içerisine de çok sayıda istihkâm yaptırdı; öyle ki, her malikâne ya bir istihkâma yakındı ya da kendisi bir kaleye dönüşmüştü." Bu sistemle Balkanlar'daki ve Batı'daki sınır bölgeleriyle Toros Dağları'ndaki ve Arap sınırında yer alan Antitoros sıradağlarındaki geçitler gayet etkili bir şekilde korunabildi. Araplar, Bulgarlar ve Slavlar ortaya çıkınca, tehlikede olan siviller ve *theme*'ler aktif ya da pasif savunma taktiklerini diledikleri şekilde uygulayabilecekleri kalelere çekilirdi. Arapların kaleleri kuşatacak zamanları, Bulgarların ve Slavların ise kuşatma tekniklerine dair bilgileri olmadığından, yapılacak en mantıklı iş istihkâmların güvenliği içinde akınların sona ermesini beklemek ve ardından dışarı çıkarak her şeyi yeniden inşa etmektir. Bu kaleler büyük bir istila neticesinde ele geçirilse bile, esnek derinlemesine savunma taktiği sayesinde art arda yenilgilerin önü alınabiliyor ve bölgenin düşman tarafından fethedilmesi engellenebiliyordu. Bulgarlar ve Araplar her yıl saldırırsa da, Bizanslılar her seferinde topraklarını geri alıp kalelerini tamirattan geçirir ve halkı en verimli şekilde iskân ederlerdi (ölen her kişi derhal Konstantinopolis'e bildirilir ve yeri yeni biri tarafından doldurulurdu). Diğer yandan, *theme*'ler akıncıları Bizans topraklarından uzak tutma ya da onları mağlup etmekte yetersiz kalıyorlardı ve pek çok kez saldırganlar tarafından şaşırtıldılar. Yine de, elastik bir bant gibi iş gören bu sistem, farklı durumların üstesinden gelmek için gerektiğinde uzatılabiliyordu. Büyük ordular beslemektense anlatılan bu savunma tarzı çok daha verimliydi.

Üstelik Bizanslılar, aktif savunma haricinde düşman ordularını rüşvetle satın almak ya da aralarında isyan çıkarmak gibi çeşitli hilelere de başvururlardı.

Şüphesiz, Bizans ordusunun tek vazifesi savunma yapmak değildi. İmparatorluğun geniş toprakları, sınırların zorlu dağlar ve çöllerle çevrili olması, düşmanların saldırganlığı ve ekonomik kaygılar Bizanslıları savunma savaşı uygulamak zorunda bıraksada, düzenlenen çeşitli karşı saldırılar da eksik olmuyordu. Bu örneklerden biri Iustinianus savaşlarıdır; diğer örnek ise, 811 yılında gerekli parayı tedarik eden İmparator Nikiphoros'un Bulgarları tümünden yok edip bu tehdidi ebediyen ortadan kaldırmaya karar vermesidir. Seyyar *tagma*'lardan, birkaç *theme*'den ve gönüllülerden oluşan 71.000 kişilik bir ordunun başına geçen imparator, Bulgarların başkenti Pliska'ya doğru ilerlemeye başladı. Uyguladığı kimi askeri hilelerle Bulgar Hanı Krum'u aldatmayı başaran Nikiphoros, onun ahşap sarayını yakarak 12.000 askerden oluşan tüm garnizonunu yok etti. Yardıma gelen 15.000 kişilik bir Bulgar ordusu da aynı akıbetten kurtulamadı. Fakat Bizanslıların Bulgarları pusuya düşürdükleri şekilde Krum da Bizans ordusunu bir vadide kısırdı ve vadinin her iki ucunu derin hendekler ve barikatlarla kapatmayı başardı. *Tagma* süvarileri kaçmayı denediler, fakat ya nehirde boğuldular ya da bataklığa saplandılar. İçlerinden bazıları, ölü adamların ve atların üstüne basarak kaçmayı başara bildi. Yine benzer şekilde, *theme*'lerden arta kalanlar da ancak vadinin her iki ucundaki hendeklerin cesetlerle dolmasıyla kaçabildiler. Nikiphoros, savaşın başlarında öldürüldü. Krum, imparatorun kafasını kesip kafa derisini yüzdü ve ardından gümüşle kapladığı bu kafatasıyla, zaferinin şerefine kadeh kaldırdı.

Bizanslıların komşularıyla olan savaşlarında, genelde her eylemi bir karşı eylem, her saldırıyı bir karşı saldırı takip etmişti. Krum, 813 yılında Bizans'a büyük bir saldırı düzenledi. Edirne'yi kuşatıp ele geçirdikten sonra şehrin 40.000 kişilik ahalisini Bulgar topraklarına sürüp iskân etti. Ardından Konstantinopolis'i kuşattı ve kendisine sığınan Bizanslı istihkâmcılar sayesinde, Nisan 814'te çok sayıda kuşatma aracı inşa ettirdi. Bu araçlara taş, ateş ve ok

fırlatıcılar, taş ve *brier* denilen dikenli oklar fırlatan mancınıklar, koçbaşları, askerleri koruyan sundurmalar, merdivenler ve daha pek çok teçhizat dahildi. Kuşatma için gerekli tüm malzeme, 10.000 öküzün çektiği ve ateşten korumak için demir levhalarla kaplanmış 5.000 arabayla taşınmaktaydı. Surların önüne geldiğinde muhtemelen kuşatma kuleleri de inşa ettiren Krum, tüm gücünü kara surları içerisinde çift kat duvarlı olmayan tek sektöre, yani Blakhernai bölgesine yöneltti. Ne var ki donanması bulunmayan Bulgar hanı, şehri tümüyle kuşatıp açlığa mahkûm etmeyi başaramadı.

Şehirdekilerin şansına Krum, hücum başlamadan kısa bir süre önce beyin kanaması geçirip –ağzından, burnundan ve kulağından kan gelmişti– öldü. Kuşatma başarısız oldu ve şehir kurtuldu. Hadrianapolis’te gösterdikleri başarı dikkate alınırsa, Bulgarlar şehri ele geçirme fırsatını nihai fetihten 640 yıl önce kıl payı kaçırmışlardı. Üstelik bu kuşatma Bizans’ın asıl gücünün donanma olduğunu bir kez daha gözler önüne sermişti. 6. ve 7. yüzyıllar ile 8. yüzyıl başlarında güçlü olan Bizans donanması, 717 yılında Konstantinopolis’i korumayı başardı. O yıl 150.000 asker ve 7.500 gemiyle saldırıya geçen Araplar, şehri tümüyle kuşatarak halkı açlığa mahkûm ettiler. Fakat İmparator III. Leo Arap ikmal gemilerini yakmayı başarınca, kuşatma 718 yılında kaldırıldı. Ne var ki 9. yüzyıla gelindiğinde, Bizanslılar donanmaya artık gereken ilgiyi göstermiyordu ve bu yüzden, Girit’te üslenmiş Arap korsanlar imparatorluğu haraca kesmişti. Donanma 10. yüzyılda yeniden inşa edildi ve denizlerde ele geçirdiği üstünlüğü 12. yüzyılın başlarına kadar sürdürdü. Bundan sonra ise, batı kıyılarının savunulması için daha ziyade İtalyan denizcilere –rakip olsalar da, özellikle Venediklilere– bel bağlanır oldu.

1203-1204’teki IV. Haçlı Seferi’nde Konstantinopolis’in Haçlıların eline geçmesi, donanmanın zayıflığını bir kez daha ortaya koydu çünkü o tarihte imparatorluğun elinde Haçlılara karşı koymak için 20 parça çürümüş gemiden başka bir şey bulunmuyordu. Bu kuşatma sırasında Bizanslılar, yeterli sayıda ticaret gemisi bulup bir ateş gemisi taarruzu düzenleyerek –17 gemi kalas, talaş ve ziftle doldurulmuştu– Haçlı saldırısına cevap vermeye niyetlendiler.

Ne var ki bu gemiler hedeflerine varamadan, Haçlı kadirgalarının attıkları kancalarla yakalanarak açık denize çekildiler ve sonuçta saldırı başarısız oldu. Bizanslıların o tarihte donanmaya sahip olmamaları, kendileri açısından büyük bir talihsizlikti. Haçlılar, en yüksek gemilerinden iki tanesini birbirine bağlayıp bunların direkleri arasına merdivenlerden yapılma geçici bir köprüyü makara ve palangalar vasıtasıyla astılar. Böylece askerler bu köprüden geçerek şehre girebilecekti. Saldırının başında bu iki gemi, çamurlu deniz zemini nedeniyle surlara fazla yaklaşamadı fakat sonradan başlayan sert rüzgâr bu sorunu çözdü. 12 Nisan 1204'teki saldırıya katılmış bir Haçlı olan Villehardouin, birbirine bağlı iki geminin bir burca nasıl yaklaştığını şöyle anlatmaktadır: “Tanrı gemilerimizin kıyıya yanaşmasını mümkün kılan *Boreas* (Yunan mitolojisinde kuzey rüzgârı, poyraz) adlı güçlü rüzgârı gönderdiğinde, hücum başlayalı epey zaman olmuştu. Birbirine bağlı iki gemi –birinin adı *Hacı*, diğerinki *Cennet*– burçlardan birine öyle yanaştı ki, bir tanesi burcun sağında, diğeri de solunda kaldı. Tanrı ve rüzgâr gemileri ileri iterken, *Hacı*’nın merdivenleri nihayet burca erişti. Hazır bekleyen Fransız şövalye André Durboise komutasındaki bir Venedik birliği derhal buradan içeri girdi. Diğerlerinin de onları takip etmesiyle, kale muhafızları dağılıp kaçmaya başladı.” Diğer bir görgü tanığı olan Robert de Clary dahi André Durboise’den bahsetmektedir: “Mazgalın kenarını elleriyle kavrayarak dizleri üzerinde içeriye girdi. O girince –İngiliz, Danimarkalı ve Yunan muhafızlar– balta ve kılıçlarla ona saldırıp vurmaya başladılar, ama zırhı ve Tanrı’nın merhameti sayesinde yara almadı.” Burç ele geçirildi, fakat sular çekilmeye başlayınca takılı kalan *Hacı*, ağırlığıyla neredeyse yapıyı yıkacaktı; o nedenle geminin palamarlarını kesmek zorunda kaldılar. Diğer bir burç da benzer şekilde ele geçirildi. Fakat şehrin düşmesinin asıl nedeni, bir gemiden saldırarak arka kapılardan birini ele geçirmeyi başaran 60 asker ve 10 şövalyeydi.

1204 yılındaki gelişmeler, Bizans’ın gerçekte bir kara devleti olduğunu ve donanmaya ikinci derecede önem verdiğini bir kez daha göstermişti. Sicilya ve Girit’teki Araplar rahatsız ediciydi, fakat

onların varlığı, imparatorluğun varlığına bir tehdit oluşturmuyordu. Bu nedenle, Bizans donanması barış zamanı olabildiğince küçük tutulur ve ancak tehdit belirdiğinde büyütülürdü. Örneğin, 10. yüzyılda kararlı Arap korsanlar ve Rus saldırılarıyla karşılaşan imparatorluğun elinde 180 savaş gemisi bulunuyordu. Bizans gemileri genelde iki ya da üç deniz *theme*'si –özellikle en güneydeki Kibyrrhaeotis– şeklinde teşkil edilmişti; öte yandan, sefer esnasında *tagma*'lar ve *theme*'leri taşımakla görevli bir de *drungarios* bulunurdu. Bizanslıların en yaygın kullandığı savaş gemisi türü olan *dromon*, ahşap bir kule ve 70'i asker olan 300 mürettebata sahip bir *bireme* (iki kat kürekli) kadirgayı. Ayrıca 130 veya 160 mürettebatlı daha küçük gemiler de mevcuttu ki bunların mürettebatının büyük bir kısmı Rustu. Donanmaya ilgi gösterilmemesi, 1204 yılında olduğu gibi, Konstantinopolis'i saldırılara açık hale getirirdi. Yine de, deniz gücü bazı kritik dönemlerde hayati önem taşıdığını ispat etti. Örneğin, 678'deki ve 717-718 yıllarındaki Arap seferleri, büyük ölçüde Bizanslıların gizli silahı “Rum ateşi” sayesinde engellenebilmişti.

Söylendiğine göre 678 yılında Yunan mühendis Kallinikos tarafından Konstantinopolis'e getirilmiş olan “Rum ateşi,” petrol tabanlı bir maddedir ve düşman gemilerinin üzerine püskürtülerek onları yakabilmektedir. 678 yılına ait kaynağın aktardığına göre, o yıl saldırıya geçen Arap gemileri “alevler tarafından kuşatılarak” yok edilmişti. Bizanslılar bu gizli maddeye “deniz ateşi”, “sıvı ateş”, “hazır ateş”, “suni ateş” gibi isimler vermişti. Dört temel özellik, onu dönemin diğer tüm yakıcı maddelerinden ayırırdı: Suda yanıyordu; sıvıydı; bir tüpün içerisinden püskürtülebilir ya da atılabilirdi ve kimilerinin söylediğine göre, tüpten püskürtülürken büyük bir gürültü ve duman çıkarırdı. Sıvının kendisi kadar kullanımını mümkün kılan araç da önemliydi. Madde, güvertenin altındaki bir bölümde ısıtılır ve sağlanan basınçla valfli bir borudan geçerek dışarı püskürtülürdü. Borunun ucundan ayrılırken, oradaki bir meşale sıvıyı tutuştururdu. Üstelik boruyu sağa sola, yukarı aşağı hareket ettirerek ateşi yönlendirmek mümkündü. Ahşap, yelken, kürek, elbise gibi yanabilen her şeyin üzerine yapışan bu eczayı suyla söndürmek mümkün olmuyordu. Bizanslıların

şanssızlığına, Kallinikos ailesi tarafından bir sır gibi korunan maddenin ve püskürtmeye yarayan aracın yapısına dair tüm bilgi ortadan kayboldu. “Rum ateşinin” en son ne zaman kullanıldığı hakkında farklı rivayetler bulunsa da bunun son büyük Arap saldırısının düzenlendiği 717-718 tarihinde gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bizanslılar, bu tarihten sonra da söz konusu gizli silah-tan bahsetmeyi sürdürmekle beraber, düzenledikleri saldırılarda, örneğin 828 yılında Girit’i ele geçirmek için düzenlenen iki sefer sırasında, “Rum ateşi” kullanmamışlardı. Öte yandan, -10. yüzyıldaki Rus saldırısı gibi- sonraki savunma savaşlarında da kullanıldığına dair bir bilgi yoktur.

Bu gizli deniz silahının ortadan kalkması Bizans için daha büyük kayıpların simgesi gibidir. Selçukluların Anadolu’ya gelişi, imparatorluğun doğu yarısının çöküşünün habercisiydi ve elli yıl süren Türk ilerleyişinde son noktayı, 1071 yılında Malazgirt’teki büyük Türk zaferi koyacaktı. Malazgirt’te savaşı kazananın Bizans ağır süvarilerini dağıtıp pusuya düşürerek ortadan kaldıran Türk hafif okçu süvarileri olması şaşırtıcıdır çünkü okçu süvariler bir zamanlar Bizanslıların temel askeri birimiydi. 12. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Anadolu’daki Bizans varlığı Karadeniz kıyısındaki dar bir alandan ibaretti. Bizans, 1204’te Konstantinopolis’in Haçlıların eline geçmesiyle birlikte Balkanlar’daki ve Yunanistan’daki topraklarının da büyük bir bölümünü kaybetti. Nihayetinde, 14. yüzyılda güçlü Osmanlıların ortaya çıkışı, Bizans’ın fiziksel yıkılışını tamamladı. Türklerin 1397 ve 1422 yıllarında Konstantinopolis’e düzenlediği saldırılar püskürtülse de, 1453 yılındaki kuşatmaları başarılı oldu. Yozlaşma, ekonomik çöküş, toprak kayıpları sonucu ordunun eriyip gitmesi ve imparatorun -Türklerin de dahil olduğu- paralı askerlere güvenmek zorunda kalması imparatorluğun sonunu getirdi. Bu paralı askerler, çoğunlukla disiplinsiz ve güvenilmezdi. Bir zamanlar Got milletini ezmüş olan ordu, 1453’teki son savaşta ancak 8.000 kişiydi ve Osmanlıların 80.000 kişilik ordusuyla savaşmak zorunda kalmıştı. Bizanslıların 900 yıl başarıyla uyguladıkları savunma stratejisi, artık içeride yaşanan bölünme ve güçlü Türk imparatorlukları karşısında etkili olamıyordu.

Bizans’a son darbeyi indirenler Selçuklu ve Osmanlı Türkleri olsa da, önceki dönemlerde Bizans’ın en büyük düşmanları Persler ve Araplardı. Pers tehdidi, 7. yüzyılın ilk yıllarında başlayan ve 626 yılında Ninova’daki zaferle noktalanan seferle büyük ölçüde ortadan kalktı ve Persler, Uzakdoğu’yla ticaret yollarını kontrol eden ama pek de ciddi bir tehdit oluşturmeyen bir düşman haline geldi. 7. yüzyılda başlayan Arap yayılcılığı ise ayrı bir mevzuuydu. İslam’ın kurucusu Muhammed 571 yılında Mekke’de doğdu ve 610 yılında gelen vahiyden sonra, tek tanrılı inancını bölgede hâkim olan çoktanrılı inançlar karşısında yaymaya başladı. Muhammed, İbrahim’in dinini devam ettirdiğini ilan etti. “Ehl-i Kitap” olarak adlandırdığı Hristiyanların ve Yahudilerin kendi dinlerini tahrif ettiğini söylemekle beraber, onları diğer gayrimüslimlerden ayrı tuttu. Mekke’deki Kâbe’yi putlardan arındıracağından korkan Mekke ileri gelenlerinin baskılarına dayanamayarak, yanındaki az sayıda inananla birlikte rakib Yesrib şehrine göç etti. Buranın adı Medine olarak değiştirildi ve Muhammed’in kişiliği, zaman geçmeden şehirde etkisini göstermeye başladı. Müslüman olanların sayısı oldukça azdı; Mekke’den gelen hasta ve fakir Müslümanlar (*Muhacirun*), Medine’deki Müslümanların (*Ensar*) desteğine muhtaçtı. Ardından Muhammed, Cebrail’in kendisine getirdiği vahiyde kâfirlere –mevcut halde de elbette ki en yakında olan Mekkelilere– karşı savaş emredildiğini bildirdi. Mekke’ye düzenlenen saldırıyla Kureyşlilerden intikam alınmasının ikinci derecedeki sonucu, Medine’deki Muhacirun’un fakirlikten kurtulması olacaktı. Mekke, Yemen’le Suriye arasındaki kervan yolları üzerinde kurulmuştu ve bu kervanlar saldırıya açıktı. Böylece, Muhammed ve takipçilerinin ilk eylemi, 624 yılının Ocak ayında Mekke’ye doğru ilerleyen 1.000 develik bir kervana saldırmak oldu.

Muhammed’in ordusu 300 asker, 70 deve ve iki attan oluşurken bu saldırıyı haber alan Kureyşliler, Mekke’den 750 hecinsüvarın yanı sıra zincir zırha bürünmüş 100 süvariyle yola çıktılar. İki ordu, Bedir Kuyuları yakınında karşılaştı. Sayıca az olmalarına rağmen Müslümanlar, özellikle de ellerindeki kılıçlarından başka bir şeyleri olmayan Muhacirler, savaşmak için birçok nedene

sahipti; ayrıca yeni din, İslam davası için verilen savaşta ölenlerin cennete gideceği sözünü veriyordu. Bu savaşta bir genç, Muhammed'in, "Bugün ölen herkes cennete gidecektir" diye bağırdığını duymuştu. Yemekte olduğu hurmayı atan genç, kılıcını çekerek, "Ne! Cennete girmek için bu adamlar tarafından öldürülmek yeterli mi?" diye bağırdı ve düşmanın üzerine atıldı. Kureyşlilerin ise savaşmak için bir nedenleri yoktu. Ne akrabalarının kanını dökmek ne de böyle ufak bir meseleden dolayı hayatlarını kaybetmek istiyorlardı. Kureyşliler içindeki bir grup, diğerlerini savaşa ikna etti; Arap geleneğine göre, savaş başlamadan önce her iki tarafın pehlivanları arasında teke tek dövüş yapılırdı. Üç Kureyşli öne çıkıp Müslümanlara meydan okuyunca, Muhammed kendi kabilesine dönüp, "Ey Beni Haşim! Cesur olun ve savaşın" diye bağırdı; bunun üzerine Muhammed'in amcası Hamza ile iki kuzeni, üç Kureyşliyle dövüşmek için öne çıktı. İki Müslüman, rakiplerini öldürürken üçüncüsü rakibiyle beraber hayatını kaybetti ve ardından savaş başladı. Savaş esnasında, Muhammed cephe gerisinde dua ediyordu; çünkü yenilirler ve başına bir şey gelirse İslam dininin yok olacağı kesindi. İlk İslam savaşları çoğunlukla başıbozuk boğuşmalar olarak anlatılsa da bu savaşta Müslümanlar, süvarileri bulunmadığından, kanatları korumak için okçuları kullanmışlardı; merkezdeki piyadeler ise kılıç, mızrak ve ciritle silahlıydılar. Zincir zırh, sadece az sayıda zengin tarafından giyiliyordu. Müslümanlar hücumla kalktığı anda önde mızraklılar ve ciritçiler, arkadaysa kılıklı askerler vardı. Diğer yandan Kureyşliler, develerinden inip okçu ve piyade olarak savaşmaya başlamışlardı. Okçu desteğindeki süvarileriye piyadelerinin önünde ilerlemekteydi.

Kısa süren savaşta her iki tarafın da verdiği kayıp oldukça azdı. Bir ara Muhammed'in yerden bir avuç çakıl alıp "bu yüzler kahrolsun" diyerek Kureyşlilere fırlatması Müslümanların moralini iyice yükseltti ve bu yüksek moral savaşın sonucunu tayin etti. Ricat hattını çok önceden belirlemiş olan Kureyş ordusu, savaş alanında 49 ölü ve bir o kadar da esir bırakarak Mekke'ye çekildi. Muhammed'in başarısı, diğer kabilelerin, özellikle de çöl Bedevilerinin kendisine katılmasını sağladı; Bedir benzeri birkaç çöl

savaşında hem zafer hem de yenilgi yaşayan Müslümanlar, nihayet 630 yılında 10.000 kişilik bir ordu kurmayı başarak Mekke'yi savaşımadan ele geçirdiler. Bu başarıyla, kendilerine katılanlar daha da arttı, fakat 632 yılında Muhammed vefat etti. Muhammed'in iki oğlu daha çocukken öldüklerinden, kısa bir mücadelenin ardından yerine Halife unvanını alan amcası Ebu Bekir geçti. Ebu Bekir'in vefatının ardından yerine geçen Ömer de, Muhammed ve Ebu Bekir'in yayılma politikasını aynen devam ettirdi. Yayılmanın amacı, dinsizleri İslam'a döndürmek değildi, çünkü Müslümanlar, başlarda yönetici ve vergi toplayıcı olarak ayrı bir etnik kimlik geliştirme eğilimindeydi. Sonradan başlayan Arap göçleri ve dini şevk de –bu şevk her ne kadar yayılmayı mümkün kılarsa da– söz konusu istilaların sebepleri arasında değildi. Asıl amacın daha verimli topraklar ele geçirmek ve Müslüman ordularının giderlerini karşılayabilmek için ganimet elde etmek olduğu ortadaydı. O dönemde Persler ve Bizanslılar da birbirleriyle savaş halindeydiler ve her iki taraf da askeri açıdan son derece zayıf konumdaydı. Üstelik Bizans'ın Mısır ve Suriye'de halka uyguladığı dini baskı, halkın din değiştirme baskısı yapmayan ve özellikle Yahudiler ile Hristiyanlardan (Ehl-i Kitap) daha düşük vergi alan Müslümanları tercih etmesine neden oldu. Dolayısıyla, zaman yayılma zamanıydı, dini şevk en üst seviyedeydi ve zenginlikler orada ele geçirilmeyi bekliyordu.

7. yüzyılın ortalarında Müslüman Araplar, 636 ve 637 yıllarında Bizans ordularını bozguna uğratarak Antakya, Şam ve Kudüs'e girerek Suriye ve Irak'ı ele geçirdiler. 651 yılına gelindiğinde, İran'ın fethi tamamlanmıştı. Araplar, Bizanslıların endişelerinin fazlasıyla doğru olduğunu göstererek, 646 yılında Mısır'ı ve ardından Kuzey Afrika'yı işgal ettiler. 7. yüzyılın sonlarında Pers İmparatorluğu'nun da sınırlarını aşarak Orta Asya'ya doğru ilerlemeye başladılar ve Semerkand'ın da dahil olduğu büyük bir bölgeyi ele geçirdiler. Ardından, yakın zamanlarda hâkimiyetleri altına aldıkları Berberileri kullanan Araplar (ya da Berberiler), 711 yılında İspanya'yı ele geçirdi. Ne var ki 717 ve 718 yıllarında Konstantinopolis'i ele geçirme girişimleri bu şehrin üç kat surları, Bizans'ın müttefikleri ile daha önce de gördüğümüz gibi “Rum ateşi” ve Bizans donanması

nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Araplar/Berberiler, Avrupa'ya yönelik saldırılarında İspanya'yı bir üs olarak kullanmaya başlasalar da, artık askeri ve lojistik açıdan kendi sınırlarını zorluyorlardı. Nihayetinde, özellikle de 732 yılındaki Puvatya (Poitiers) savaşında Charles Martel tarafından geri püskürtüldüler. Bu savaşta kurt postlarına sarılmış bedenleri ve omuzlarına dökülen uzun saçlarıyla Franklar, büyük bir kare oluşturarak yayan savaştılar. Arap/Berberi hafif süvarileri, bu aşılmaz kare tertibi karşısında bir şey yapamamış ve yenilgiyi kabul ederek gece çökünce çekilmişlerdi. Ardından, Arap/Berberi kuvvetleri Lyon ile Avignon'u ele geçirdiler ve 759 yılına kadar Narbonne'u ellerinde tuttular; bu da gösteriyor ki, Puvatya aslında bir dönüm noktası değildi ama Avrupa'ya yönelik İslam tehdidinin sona erebileceğini göstermesi açısından önemliydi. Şarلمان'ın 778 yılında İspanya Müslümanları karşısındaki savunmasını yücelten "Roland Destanı" (Roland, artçı birliklerin komutanıydı), Batı'nın Müslümanlar karşısında kendine ne kadar güvendiğini göstermektedir. Aynı zamanda Bizans, *theme*'lerin kurulması ve ordunun yeniden düzenlenmesiyle birlikte, Arapların Anadolu'daki ilerleyişini kesin olarak engellemeyi başardı. Gerçekten de, Arap tehdidiyle karşı karşıya olan Anadolu *theme*'sini en önemli vilayet olarak gören *kayser* (imparator), buranın idarecisini en çok güvendiği kişilerden seçerdi. Böylece, Araplar idareciyi rüşvetle ya da başka bir şekilde kendi yanlarına çekemediklerinden Konstantinopolis yolu da onlara kapanmış oluyordu.

Yine de Araplar, Muhammed'in ölümünü izleyen yaklaşık yüz yıl içerisinde, fetih yoluyla Pers ve Roma imparatorluklarına rakip olacak bir imparatorluk kurmayı başardılar. Bu nasıl gerçekleşmişti? Sebep silah teknolojisi olamazdı, çünkü bu alanda Bizanslılardan ve Perslerden daha geriydiler. Ama diğer yandan, daha önce de belirtildiği gibi, Araplar yayılmaya başladığı sırada hem Bizans hem de Pers İmparatorluğu büyük bir karmaşa içerisindeydi. Aynı derecede önemli diğer bir neden ise, çok sayıda Arap aşiretinin hem İslam dininin tebliğcisi rolünü üstlenme hem de fetihlerle elde edilecek ekonomik ve siyasi kazanımlara paydaş olma ideali etrafında bir araya gelebilmeyi başarmasıydı. Dağınık haldeki Arap

aşiretleri, dinsizleri dine döndürmenin ötesinde İslam'ı cihanda hâkim kılmak için cihat etmek üzere bir araya gelmişti. Tüm bunlar sayesinde, zafer kazanmayı amaç edinmiş bir dizi ordu neşet etti. Ayrıca, Müslüman siyasi liderler, yayılmayı kendi konumlarını muhafaza edebilmenin ve Arap dünyası ile eski Pers İmparatorluğu ve Kuzey Afrika'dan geçen ticaret yollarını koruyabilmenin bir yolu olarak kabul etmişlerdi. Bu durumda, ekonominin ayakta durabilmesi için daha fazla yayılmak şarttı.

Askeri açıdan bakıldığında, Araplar önceleri kendilerine has bir tarzda savaşmaktaydı. Orduları çoğunlukla çöllerde yol aldığından hızlı hareket etmek son derece önemliydi. Hızlı hareket kabiliyeti, baskın verme ve eğer işler ters giderse çöle çekilerek hızla uzaklaşabilme imkânı sağlardı. Üstelik çöl, akın düzenleyebilmek için her zaman ideal bir üs görevi görürdü. Arap orduları, bu susuz bölgelerde karşılaşılan lojistik sorunlar nedeniyle ilk dönemler oldukça küçüktü. Suriye ve Irak'ı ele geçiren Arap ordularının mevcudu 5.000-12.000 arasında değişmekteydi, hatta bazen daha da küçüklerdi. Diğer yandan kimi savaşlarda, örneğin 636 yılında Suriye'deki Yermük Muharebesi'nde, Arap ordusunun mevcudu 20.000'in üzerindeydi. Et ve süt kaynağı olan hayvan sürüleriyle ilgilenmek, yaralıları bakmak ve hatta kimi zaman muharebelere katılmak için, askerlere kadın ve çocuklar da eşlik ederdi. 637 yılında, üç gün süren Kadisiye Muharebesi'nde, Arap kadın ve çocuklar savaş alanına gidip kendi yaralılarına yardım etmiş, yaralı Pers askerlerini ise sopalarla öldürmüşlerdi. Orduların temel taşı aşiretlerdi. Düzenli ordu olmadığı için, sefer dönemlerinde kimi aşiretlerden gönüllüler göreve çağrılır, vergi memurlarına belli sayıda kişiyi asker yazma yetkisi verilir ya da hâkimiyet altına alınan kabileler silahaltına alınarak ordu kurulurdu. Sonradan, Berberiler gibi hâkimiyet altına alınan diğer gruplar da Arap ordusuna dahil edildi ve nihayet 9. yüzyılda, insan gücü açığını kapatmak için Türkler ve *kölemen* veya *memlûk* denilen köle askerler kullanılmaya başlandı. Araplar kuşatmalarda hayli başarılı olsalar da bu tarz savaştan çoğunlukla kaçınırlardı. Bunun bir nedeni, kuşatma savaşında uzman olmamalarıydı fakat asıl sebep, kuşatmaların

hareket kabiliyetlerini azaltmasıydı. Yalnızca fazla seçenekleri olmadığına kuşatmaya girişirlerdi. Örneğin, Halid bin Velid'in 635 yılında altı ay süren Şam kuşatmasında, ancak hile ya da sürpriz bir saldırıyla şehir alınabilmişti. Arap/Berberi kuvvetlerinin İspanya'yı fethi esnasında da çok sayıda kuşatma gerçekleşti. Bizzat Konstantinopolis de 674-678 ve 717-718 yılları arasında iki kez kuşatıldı, çünkü Araplar ancak bu şehrin ele geçirilmesiyle Bizans'ın sona ereceğine inanıyordu.

Bizans ve Pers usullerinin tatbik edilmeye başlanmasıyla birlikte, orijinal Arap savaş tarzı da değişmeye başladı. Arap orduları başlarda yay, mızrak ve kılıç kullanıp bir arada savaşan aşiretlerden ibaretti. Her aşiret, at noksanlığından ötürü çoğunlukla yaya savaşan askerlerini cesaretlendirmek üzere, kendi bayrak ve sancığına sahipti. Süvari, ordunun sabit bir birimi değildi; daha yaygın olan develer ise çoğunlukla nakliyyede kullanılırdı. Askerler, savaş alanına vardıklarında develerden iner ve öyle çarpışırlardı. Geleneksel teke tek dövüşlerin ardından başlayan muharebelerde sahte ricat, pusu ve kanatlardan sarma gibi taktikler kullanılsa da, en yaygın taktik cepheden hücumdu. Zaman içinde daha çok at ele geçiren ve her seferinde daha düzenli Bizans ve Pers ordularıyla savaşmak zorunda kalan Araplar, kendi ordularını da bu duruma uygun olarak değiştirdiler. Artık Arap askerleri savaş alanına kadar deve sırtında geliyor ve ardından bunlardan inip ata biniyorlardı. Kadisiye Muharebesi'nde Arap ordusunda 600 süvari bulunuyordu ve savaş, bunların düzenlediği bir dizi hücumla başlamıştı. Fakat Arap ordularının büyük bir kısmı, şehir ahalisinden seçilen piyadelerden oluşurdu. 635 yılından sonra, piyadeler aşiretlere değil ama birlik yapısına göre düzenlenmeye başlandı. Böylece sağ ve sol kanat, merkez, öncü ve artçı kısımları oluşturulduğu gibi ayrı okçu süvari kıtaları teşkil edildi ve ordu onluk sisteme göre düzenlendi. Piyade genel olarak sekiz ya da daha fazla sıra halinde dizilirdi ve etkin bir emir-komuta kademesi de mevcuttu. Arap ordularının asıl unsuru süvari değil piyadeydi ve başarılarının temelinde hareketlilik, dini şevk, yüksek moral ve zor şartlara dayanıklılık yatardı.

İlginçtir ki Arapların katıldığı muharebelerin çoğu birkaç günden uzun sürmüştü. 636 yılında Yermük'te yapılan büyük muharebe neredeyse 1,5 ay devam ederken 637 yılındaki Kadisiye Muharebesi dört günde sona erdi. Fırat kıyısında cereyan eden bu çarpışmada Rüstem komutasındaki Pers ordusu, şehinşahın zoruyla nehri geçip Müslümanlarla savaşa tutuşmak durumunda kaldığı için avantajlı konumunu hasmına kaptırdı. Pers saldırısına, Arap atlarını ürküten ve tek başlarına savaşı kazanacaklarmış gibi görünen birkaç fil öncülük ediyordu. Ne var ki Arap okçuları fillerin üzerindeki askerlere ok yağdırırken diğerleri koca hayvanların altına girip bunların sırtlarındaki mürettebat mahfelerinin palanlarını kesmeyi başardılar ve Pers askerlerini alaşağı ettiler. Gün sona erdiğinde, her iki taraf da diğerine üstünlük sağlayamamıştı. Savaş alanındaki ölü ve yaralıların toplanmasının ardından, ikinci gün taraflar tekrar muharebeye tutuştu, bu sefer filler sahnede değildi. Araplar, Pers atlarını korkutmak için develerin üzerine kuklalar yerleştirirken bir Arap süvari birliği de savaş alanına yetişti. İkinci gün de kazanan olmadı; üçüncü gün ise ölü ve yaralıların toplanmasıyla geçti. Filler de tekrar ortaya çıktı, ne var ki hepsi mızraklarla öldürüldü. Fakat bir fil, kendisi de ölmeden önce Arap komutanı Ka'ka'yı hortumuyla yakalayıp yere çalarak öldürdü. Araplara asıl takviye kuvvetinin yetiştiği üçüncü günün sonunda da durum belirsizliğini koruyordu. Arapların o gece düzenlediği bir saldırı Persleri oldukça yıldırıldı ve nihayet dördüncü gün, Pers ordusunun merkezine ulaşmayı başararak tüm zaferi kazandılar. Bu savaşta yıpratma taktiği uygulayan Araplar birlik-beraberliklerini olabildiğince korumuş ve ardından takviyeleri ulaştığında tüm güçleriyle son darbeyi indirmişlerdi. Diğer Arap savaşları da benzer özellikler taşımaktaydı ve yıpratma, bir Arap stratejisi haline geldi.

Arap fetihleri büyük bir hızla yayılmaktaydı fakat Şii-Sünni çatışması gibi siyasi ve askeri iç çekişmeler Arap dünyasını böldü. Arap İmparatorluğu, Emevi (661-750) ve Abbasi (750-945) hanedanlarının hüküm sürdüğü dönemin ardından dağılmaya başladı ve iktidar, İslam dünyasının liderliğini üstlenen Müslüman Selçuklu ve

Osmanlı Türklerinin eline geçti. Yine de, Müslüman Arap İmparatorluğu, tek bir kişinin (Muhammed) zihninde başlaması dolayısıyla benzersizdir. Buna karşın, Batı dünyasında Vikinglerin öncülüğünde gerçekleştirilen diğer bir dizi fetih ve göç, hız ile şaşırtıcılık açısından Araplarla boy ölçüşecek düzeydeydi; fakat Vikinglerin fetihleri, tek bir bireyden değil de birçok etkenden kaynaklanmaktaydı.

Vikingler, denizlerde yolculuk ederek akınlar düzenleyen ve yeni yerleşimler kuran birkaç gruptan biridir. Normanlar (Kuzeyliler) olarak da bilinen İskandinavlılar, 8. yüzyıldan itibaren tüccar, korsan ve savaşçı sıfatıyla İrlanda'ya, İngiltere'ye ve Batı Avrupa'daki Frank topraklarına (özellikle Normandiya); Akdeniz'deki Müslüman ve Bizans topraklarına (1000'li yıllarda, Bizans imparatorlarının özel muhafız birliği [Vareg Muhafızlar] Viking askerlerinden oluşmaktaydı); güneydeki Slav diyarlarına ve göçmen çiftçi sıfatıyla Atlantik'i aşip İzlanda, Grönland ve Kuzey Amerika'ya yayılmaya başladılar. Bu ani çıkışa yol açan etken neydi? Viking yayılcılığını şu etkenler açıklayabilir: İskandinavya'daki tarım alanlarının artan nüfusu beslemek konusunda yetersiz kalması, iklimdeki değişimin tarımı kısıtlaması, iç çekişmeler, tüccarların uzaklardaki zengin topraklar hakkında getirdiği haberler, yağma ve işgal isteği, İskandinav korsanlarının Baltık'tan Batı Avrupa'ya doğru yayılmaya başlaması ve hepsinden önemlisi, yelkenli gemilerin inşası ile denizde yön bulma konusunda sağlanan gelişmeler. Son iki etken dikkate alındığında, 8. yüzyılla birlikte Vikinglerin kürekli gemilerini yelkenle donattığını görmekteyiz; bu unsur olmadan uzun yolculukların tamamlanması imkânsızdı. Söz konusu gelişme muhtemelen Batılı tüccarlarla iletişim kurulması sonucunda ortaya çıkmıştı.

Vikingler farklı boyutlarda gemiler inşa etseler de, Gokstad'da bir kazıda çıkarılan 9. yüzyıla ait bir tekne tipik bir Viking akın gemisidir. 23,33 metre uzunluk ve 5,25 metre genişlikteki bu gemi tümüyle meşeden inşa edilmiştir. Her iki yanında 16 kürek lombarı ve 32 kalkan için yer bulunduğundan, seferde mürettebatının en az 64 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Kışta, sancak tarafında büyük bir dümen yer alır; başta ve kıçta iki bodoslama bulunur.

Resim 3.1 Gokstad gemisi. Bu, tipik bir Viking savaş gemisiydi ama pekâlâ ticaret için de kullanılmış olabilir (Eirik Irgens Johnsen'in çektiği fotoğraf, Oslo Üniversitesi).

Omurgası yelkenle seyretmeye müsait olduğu gibi direği de sökölüp takılabilir şekilde inşa edilmiştir. Yünden mamul yelkeni kare şeklindedir. Tekne az su taşıdığından, sahillere kolayca yaklaşabilirdi. Rota tayininde boylamı bilmeyen Vikingler, güneşi ve Kutup yıldızı'nı kerteriz olarak sadece enlemden yararlanırlardı. Bu nedenle, hedeflerine ulaşıncaya kadar belli bir enlemde yolculuk eder, ardından kuzeye ya da güneye dönerlerdi. Öte yandan, edindikleri deneyimleri (1000'li yıllarda Kuzey Amerika'nın ilk kâşifleri olmaları gibi) kendilerinden sonraki gezginlere de aktarmışlardı.

İlk Viking (Danimarka ve Norveç) saldırısı, 780'lerde İngiliz kıyılarına düzenlendi ve bunu, 9. yüzyılın başlarında Danimarkalıların, Şarلمان'ın Frank Krallığı'na düzenledikleri saldırı takip etti. Ardından, İsveç Vikingleri 9. yüzyılın başlarında, günümüzde Rusya olarak bilinen bölgeye yarı ticaret yarı yağma amaçlı akınlar düzenlemeye başladılar. 860 yılında, Kiev'den hareket eden ve 200 gemiden oluşan Viking filosu, Konstantinopolis'i kuşattı;

Vikingler şehri alamasalar da, çevredeki manastırları ve dış mahalleleri talan ettiler. Vikinglerin yarattığı dehşeti ifade etmekte zorluk çeken Patrik Photios, yaşananları şöyle anlatır:

Vahşi ve gözü dönmüş bir kabilenin dış mahalleleri çekinmeden talan edişine, her şeyi –tarlalar, evler, sürüler, yük hayvanları, kadınlar, ihtiyarlar, gençler– yakıp yıkıp yok etmesine, acımadan herkesi kılıçtan geçirmesine şahit olduğum için dehşet içerisindeyim. Hiçbir şey kurtulmadı. Tarlaya üşüşmüş çekirge sürüsü, üzüm bağını sarmış küf, girdap, tufan, sel; her neye benzetirseniz benzetin, topraklarımız üzerine çöken bu felaket, bölgede yaşayan bir nesli tümüyle kırıp geçirdi. Bu kana susamış caniler tarafından öldürülenler adına bir yönden mutluyum ki, hayatta kalarak böyle bir dehşeti yaşamak zorunda kalmadılar.

İskoçya ve İngiltere’ye yönelik ilk akınların hedefi, çoğunlukla zengin ve savunmasız olan manastırlardı; ne de olsa, putperest Vikingler için Hristiyanların kutsal mekânlarına saldırmanın hiçbir sakıncası yoktu. Örneğin Norveç Vikingleri, 793 yılında Lindisfarne’deki manastıra saldırarak rahip ve rahibeleri öldürdüler, kutsal eşyaları tahrip ettiler, tüm kıymetli eşyaları çaldılar ve kimi keşişleri köle olarak alıp uzaklaştılar. Durham’lı din adamı Simeon’un yazdığına göre, 793 yılındaki bu akını düzenleyenler “büyük bir açgözlülükle her şeyi yağmaladılar, kutsal yerleri kirli ayakları altında çiğnediler, sunakların altını kazdılar, kıymetli eşyaları aldılar, kimi kardeşlerimizi öldürdüler kimini zincire vurup çırılçıplak soyduktan sonra hakaretler ede ede sürükleyip götürdüler, kimini de denize atarak boğdular.” Fransa ve Almanya’ya yönelik ve daha da büyük ölçekli olan akınlar 834 yılında başladı. 9. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Vikingler, artık kışı bu topraklarda geçirecek kadar kendilerine güveniyorlardı. Daha sonra, Hamburg, Anvers, Nantes, Chartres, Orléans, Bordeaux, Toulouse ve Paris gibi nehir veya deniz kıyısındaki kasaba ve şehirlere yöneldiler. Vikingler, denizci olmalarına karşın kuşatma savaşına girmekten de çekinmediler. 885 ve 886 yılları arasında Paris’i kuşattıklarında koçbaşlarından, taş fırlatıcılardan ve kesif ok atışlarından yararlandılar. İç bölgelere ulaşmak için ata binen Vikingler, hedeflerine

varınca attan inip yaya savaşırlardı. 900'lü yıllardan itibaren Fransa'ya, özellikle de Normandiya'ya yerleşmeye başladılar. Benzer bir gelişme, 790'lardaki ilk akınlardan sonra Britanya adalarında yaşanmıştı. Özellikle Danimarkalılar, 865-954 yılları arasında ve ardından 980-1035 yıllarında iç kesimlere seferler düzenlediler ve nihayetinde bölgeye yerleşerek oranın parçası olmaya başladılar.

Vikingler nasıl savaşırdı? İlk akınlarda sadece vur-kaç taktiği uygulamışlardı. İç bölgelere yönelik daha büyük akınlarda ise bir ordugâhı üs olarak kullanmak gerekir ki bunun için çoğunlukla nehir ağzındaki bir ada seçilirdi. Örneğin, İngiltere'nin doğu sahilinde yer alan Blackwater Nehri'ndeki Northey Adası, 991 yılının Ağustos ayında iç bölgelere düzenlenecek akınlar için üs olarak kullanıldı. Kazıklardan bir duvar ve hendekle çevrilen ordugâhta az sayıda muhafız bırakarak nehir yoluyla, ya da nehir bulunmuyorsa, özellikle getirilmiş olan veya bölge halkından çalınan atlarla iç bölgelere yönelirlerdi. Hedeflerine ulaştıkları zaman, yağmalamak için attan iner ve ancak gerekirse savaşırlardı. Bu akınlar yazın düzenlenir ve kış gelmeden tekrar evlerine dönerlerdi. Fakat zaman içerisinde Vikinglerin kendilerine güvenleri arttıkça, kışı da tahkimli ordugâhlarında geçirmeye başladılar. Danimarka Vikingleri, 866-886 ve 892-896 yılları arasında İngiltere'ye büyük seferler düzenlediklerinde, bunu nehir yoluyla değil ama atlarla yaptılar. Bunun için önce ordugâhlar kurmuş ve akabinde mevcut Roma yollarını kullanarak tüm ülkeye yayılmışlardı. Vikinglere karşı savunma sistemi nehir ve deniz çevresine kurulduğundan –çünkü bu rotaları kullanmaları bekleniyordu– Roma yollarını kullanmaları elde ettikleri başarılarda kritik bir rol oynadı ve bu sayede geniş toprak parçaları ele geçirdiler.

Fakat toprak ele geçirmek için düzenlenen büyük akınlar, farklı taktiklerin kullanımını zorunlu kılıyordu. Örneğin, meydan savaşları ok atışlarıyla başlar, bunu mızrakların fırlatılması takip eder ve nihayetinde *skeggox* denilen uzun baltalar ya da kılıçlarla yakın savaşa girerlerdi. Zincir zırh, kösele ya da demir miğfer (popüler imajın aksine bu miğferlerde boynuz yoktu) takar, daire şeklindeki tahta kalkanlar taşırldı. Yakın savaşa girdiklerinde uyguladıkları

taktik, safları birbirine yaklaştırıp kalkanlarını bir arada tutarak bir kalkan duvarı, yani “savaş çalısı” oluşturmaktı. Bunun ardından, aynı surette tertiplenen düşman saflarını mızrak, kılıç ve balta kullanarak yarmaya çalışırlardı. Düşman safları bir kez yarıldı mı, yok edilmeleri fazla zor olmazdı. Kimi zaman, Vikinglerin ön saflarında *berserker* adı verilen gözü dönmüş savaşçılar bulunurdu; *bare sark*, zırh giymeyen demektir. Bir *saga* (Viking destanı), Odin’in *berserker*’lerini şöyle tasvir ediyordu: “Zırh giymeyi reddeder ve kudurmuş köpek ya da kurt gibi savaşıp, kendi kalkanlarının kenarlarını ısırırlar. Ayı ya da boğa kuvvetindedirler. Düşmanlarına saldırdıklarında, ne demir ne de ateş onları ürkütür.”

Vikinglerin asıl gücü, yaydıkları korkudan kaynaklanır. Bu sayede düşmanları savaşmaktansa haraç ödemeyi tercih ederdi. İngilizler, 992-1012 yılları arasında kendilerini koruyabilmek için binlerce kilo gümüş ödediler; öyle ki, bu “Viking haracı” (*Danegeld*) vergi sisteminin bir parçası haline geldi. Benzer şekilde Fransa da, 845-926 yılları arasında vergi olarak toplanan paralarla, binlerce kiloluk gümüş haraç ödemek zorunda kalmıştı. Aksi halde, yani savaşmayı seçmeleri durumunda, Vikinglerin karşısına çıkan ordu daha savaş başlamadan psikolojik yenilgiye uğramış oluyordu. Viking vahşetine dair hikâyeler de gün geçtikçe artmaktaydı; örneğin, kurbanların göğüs kafeslerinin açıldığı ve kartal şekli vermek için akciğerlerinin dışarı çıkarıldığı “kanlı kartal” kurban töreni... Böyle bir törenin düzenlendiği şüphelidir ama bu tür hikâyeler insanların Vikinglerin acımasızlığına dair kanaatlerini daha da artırıyor ve bu da, orduları gerçekten çok küçük olan Vikinglerin (çoğunlukla 2.000 kişi ya da daha az) fazlasıyla işine geliyordu.

Franklar ve İngilizler, bu vahşi saldırganlara karşı kendilerini nasıl savundular? Savunma usulleri içerisinde en bilineni haraç ödemektir. Öte yandan, şehirler surlarını yeniden inşa etti ve milis kuvvetleri oluşturma yöntemleri geliştirildi. Vikinglerin iç bölgelere erişmesini engellemek için, nehir ağızlarına ve köprülerin yakınlıklarına kaleler inşa edildi. Saldırıya açık önemli kıyı bölgeleri de, kaleler inşa edilerek savunulmaya çalışıldı. İngiltere’de Wessex Kralı Büyük Alfred, donanma inşa ederek Vikingleri denizde durdurmayı

denedi. “Gemiler ne kadar büyükse o kadar iyidir” düşüncesindeki Alfred, 60 ya da daha fazla kürekli ve geniş güverteli gemiler inşa ettirdi. Fakat bu gemilerin idaresi oldukça güçtü ve nihayetinde yenilgiye uğradılar. Danimarkalılara karadan da birkaç saldırı düzenleyen ve düşük yoğunluklu bir gerilla savaşı uygulayan Wessex kralı, bunda da başarılı olamadı ve sonunda haraç ödemek zorunda kaldı. Nihayetinde, Doğu ve Kuzey İngiltere’de, önce savaşçı-göçmenlerden, ardından sadece göçmenlerden oluşan iki göç dalgasıyla birlikte yeni bir Anglo-İskandinav toplumu oluştu. York’ta (İskandinav dilinde Jorvik) yapılan son kazılarda elde edilen bulgular, Vikinglerin ticaret, deri işleme, ahşap işleme ve mücevher yapımıyla da ciddi ölçüde uğraştığını gösterse de asıl amaçları tarım yapacak toprak bulabilmektir.

Vikingler, fetih ve yerleşim yoluyla bugünkü Rusya, Fransa ve Britanya topraklarında (özellikle İngiltere, Dublin’i de kapsayan İrlanda ve İskoç Adaları) yeni toplumlar kurmakla kalmadılar, ama ayrıca, denizcilikteki yeteneklerini kullanarak Atlantik’i geçtiler ve İzlanda ile Grönland’da kalıcı, Terre-Neuve’deki (Newfoundland) L’Anse aux Meadows’ta ise daha kısa ömürlü yerleşimler kurdular. Kuzey Amerika’ya Kolomb’dan 500 yıl önce ayak basmışlardı. En büyük fetihleri Avrupa’da ve Slavlar arasında gerçekleşmiş olsa da bunların etkisinin zaman içerisinde azalarak istilacıların yerel halklarla kaynaşması, yeni toplumların temelini attı. Bu durum, Doğu’da Bizanslılara yenilmekle beraber Batı Avrupa’da yeni yerleşimler kuran Germenleri hatırlatmaktadır. Diğer yandan Müslümanlar, inançları gereği farklı dinden insanlara hoşgörülu davransalar dahi, Batı’daki siyasi ve kültürel yapıyla farklılıkları ve Hristiyanlığın güç kazanması nedeniyle Avrupa’nın bir parçası olamadılar. Tüm bunların sonucunda Batı dünyasında, 300-1000 yılları arasındaki yaklaşık 700 yıllık süre içerisinde, eski Roma İmparatorluğu’nun yerini –çoğunlukla savaş yoluyla– alabilmeyi amaçlayan pek çok farklı devlet kuruldu.

Piyade lejyonlara dayalı geleneksel Roma savaş umurunun yerini, sonradan yine Roma’nın uygulamaya başlamış olduğu süvari-merkezli bir savaş tarzı aldı. Gotlar gibi kimi Germen kavimleri,

Hunlar, Araplar ve bir ölçüde de Bizanslılar hafif atlılar ve okçu süvarinin askeri değerini kanıtlamakla beraber, piyade de önemini hiçbir zaman kaybetmeden ordulardaki yerini korumaya devam etti. Sıradışı deniz savaşçıları olan Vikingler ise sadece iki ayak üstünde savaşırldı. Ne var ki, tam anlamıyla feodalizm denilebilecek sosyal düzenin ağır süvarileriyle birlikte ortaya çıkmasından önce Avrupa'ya yönelen son tehdit, Karadeniz'in kuzeyinden gelen diğer bir göçebe topluluk olan Macarlardı.

Macarlar, yakın savaş için hafif eğri kılıç, kısa mızrak ve balta taşısalar da, ordularının temel unsuru okçu süvarilerdi. Hafif zırh ve kösele miğfer kullanırlar; hatta boyunlarındaki ana arterlerini bir nebze koruyabilmek için uzun saçlarını iki kalın atkuyruğu halinde aşağı sarkıtırlardı. Türklerden ya da Avarlardan öğrendikleri üzeniği –bu icadı, 6. yüzyılın sonlarında Batı'yla tanıştıran Avarlardı– kullanmaları, Macarlar için önemli bir ilerlemeydi. Üzeni sayesinde hızlı duruş, kalkış, dönüş ve toplu manevra yapabilmek mümkün hale gelmişti. Böylece, birkaç gevşek saf tertibinde savaşan Macarlar manevra yapabilmek, sahte hücum ile ricat düzenleyebilmek ve yeri geldiğinde geri çekilebilmek için birlikleri arasına boşluk bırakabiliyorlardı. Macar savaş tarzı, okçu süvarilerle düzenlenen ok saldırılarına ve farklı yönlerden vurmak için düşmanın kuşatılmasına dayanırdı. Ardından ihtiyattaki kuvvetler, düşmanı tamamen yok edene kadar süren bir takip başlatırlardı. Geçmişteki Hunlara ve gelecekteki Moğollara benzer şekilde Macarlar da büyük mesafeleri kat edebilme yeteneğine sahipti; her askerin üç ya da dört yedek atı vardı, erzaklarını yük beygirleri taşırdı ve ordularındaki disiplin son derece katı ve acımasızdı.

Macarlar 900 yılından sonra Ren, Meuse, Loire ve Rhone vadilerine; Kuzey İtalya'ya; Balkanlar'a ve 942 yılında Konstantinopolis'e kadar olan bölgeye akınlar düzenledi. Ardından 955 yılında, I. Otto'nun (936-973) idaresindeki Doğu Frank Krallığı topraklarına büyük bir saldırıda bulundular. Katı disiplini nedeniyle "Kanlı Bulcsu" adını almış bir komutanın idaresindeki Macar ordusu, 35.000-40.000 hafif süvariden oluşuyordu. I. Otto, daha küçük olan ordusuyla –muhtemelen 20.000-25.000 zırhlı

süvari- Macarları Augsburg'un güneyinde karşıladı. Bulcsu, Augsburg'u kuşatmayı denedi, ne var ki diğer göçebeler gibi kuşatma tekniklerinden habersizdi ve kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Bu hareket, hem Macarların moralini bozdu hem de Augsburg garnizonunun Otto'nun ordusuna katılmasına imkân tanıdı. Bulcsu, makul bir plan uygulamaya karar verdi. Buna göre, küçük bir kuvvet Lech Nehri'ni geçip güneye doğru ilerleyecek ve Otto'nun ordusuna arkadan saldırarak; ana grup ise kuzeye doğru büyük bir daire çizerek cepheden yüklenecekti. Bu manevra, Moğolların 1241 yılında Mohi'de Macarların torunlarına karşı uygulayacağı taktiğin benzeriydi fakat Bulcsu'nun planı işe yaramadı çünkü arkadan saldıran birlik, henüz cepheden asıl saldırı başlamadan önce Otto tarafından bozguna uğratıldı. Ana saldırı başladığında ise, Macar hafif süvarileri kısmen de sağanak yağışın Macar okçularının etkinliğini azaltması nedeniyle, Otto'nun derin bir saf halinde dizilmiş zırhlı süvarileri üzerinde etkili olamadı. Bunun ardından Bulcsu, geleneksel sahte ricat taktiğine başvurdu ama bu da bir işe yaramayınca hafif süvarileriyle düşmana doğrudan saldırmaya karar verdi. Otto'nun zırhlı süvarilerine hafif süvarilerle saldırmanın sonucu, Macarlar açısından hem savaş alanında hem de çekildikleri Lech Nehri'nde tam bir felaket olacaktı.

Sonuçta, 955 yılındaki saldırılarının engellenmesinden kısa süre sonra Macarlar Hristiyanlığı kabul edip yerleşik yaşama geçtiler ve tarımla uğraşmaya başladılar. I. Istvan ise Macar Krallığı'nın temellerini attı. Macarların ağır süvariler tarafından bozguna uğratılışı, ortaçağ Avrupa'sında atlı şövalyelerin gelişinin sembolik habercisi gibiydi.

Okuma Önerileri

Bu bölümde bahsi geçen karmaşık bölgenin daha basit –genç okuyuculara yönelik- fakat daha kapsamlı bir değerlendirmesi şu kitapta bulunabilir: Trevor Cairns, *Barbarians, Christians and Muslims* (Minneapolis, 1975). Diğer bir yararlı giriş kitabı ise Lucien Musset, *The Germanic Invasions: The Making of Europe, A.D.*

400-600 (University Park PA, 1965, 1975). Sonraki dönemlere ilişkin iyi bir giriş kitabı için bkz. Geoffrey Barraclough, *The Crucible of Europe, the Ninth and Tenth Centuries in European History* (Londra, 1976).

Barbar savaş tarzını ele alan iyi ve basit bir modern kitap henüz yok, bu nedenle bu konuya ilişkin bilgiyi çeşitli kaynaklardan bulup çıkarmak zorundayız. Bu alandaki temel referans kaynağı, ilk baskısı 1921 yılında yapıldığı için biraz eski olan, fakat iyi yazılmış bir eserdir: Hans Delbrück, *The Barbarian Invasions: History of the Art of War*, c. II, çev. Walter Renfroe Jr. (Lincoln NE, 1980, 1990). Farklı bir değerlendirme için bkz. Gerald Simons, *Barbarian Europe* (New York, 1968). Geç Roma dönemindeki bazı barbar gruplara ve bu grupların savaş tarzlarına ilişkin iyi bir askeri giriş için bkz. Arthur Ferrill, *The Fall of the Roman Empire: The Military Explanation* (New York, 1986). Daha az yararlı bir çalışma için bkz. Justine Randers-Pehrson, *Barbarians and Romans: the Birth Struggle of Europe, A.D. 400-700* (Norman OK, 1983). Roma ve barbarlar arasındaki ilişkilere dair bir değerlendirme için bkz. Patrick Geary, *Before France and Germany: the Creation and Transformation of the Merovingian World* (New York, 1988). Daha fazla ayrıntı için bkz. Bernard Bachrach, *Merovingian Military Organization, 481-751* (Minneapolis, 1972). Önemli bir barbar gruba ilişkin, bazı askeri meselelerin de dahil olduğu bir değerlendirme için bkz. Edward James, *The Franks* (Oxford, 1988). Şarلمان için bir giriş kitabı: E.M. Almedingen, *Şarلمان, A Study* (Londra, 1968).

Hunlar için bkz. J. Otto Maenchen-Helfen, *The World of the Huns*, der. Max Knight, 5. bölüm (Berkeley, 1973); ayrıca bkz. E.A. Thompson, *A History of Attila and the Huns* (Londra, 1948). Got savaş tarzına ilişkin pek az bilgi içerse de, Gotların tarihine ilişkin en iyi giriş kitabı için bkz. Herwig Wolfram, *History of the Goths* (Berkeley, 1979). Thomas Burns, *A History of the Ostro-Goths* (Bloomington IN, 1984) kitabı, özellikle Ostrogot askeri sistemini ele almaktadır. 6. yüzyılda yazan iki gözlemcinin çalışmaları da oldukça değerli birincil kaynaklardır: Jordanes, *The Gothic History* ve Prokopios, *The History of the Wars*.

Bizans için bkz. Warren Treadgold, *The Byzantine Army* (Stanford, 1995). Bir kurum olarak orduyu ve ordunun siyasetteki rolünü vurgulayan, geç dönem Bizans ordusuna dair bir çalışma için bkz. Mark Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453* (Philadelphia, 1992). 5. yüzyılı ele alan ve barbarlara ilişkin daha fazla materyale yer veren özellikle değerli bir çalışma için bkz. Stephen Williams ve Gerard Friell, *The Rome That Did Not Fall* (Londra, 1999); J.A.S. Evans, *The Age of Justinian* (Londra, 1996); Yermük Muharebesi hakkında bir değerlendirme için bkz. Walter Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests* (Cambridge, 1992). Diğer çalışmalar: L.H. Fauber, *Narses, Hammer of the Goths* (New York, 1990); Walter Kaegi, *Byzantine Military Unrest, 471-843: An Interpretation* (Amsterdam, 1981); Walter Kaegi, *Army, Society and Religion in Byzantium* (Londra, 1982); Warren Treadgold, *The Byzantine Revival, 780-842* (Stanford, 1988); George Huxley, *Why Did the Byzantine Empire Not Fall to the Arabs?* (Atina, 1986) ve Blondal, *The Varangians of Byzantium* (Cambridge, 1978). Birincil kaynaklar için bkz. Prokopios, *The History of the Wars* (Cambridge, 1916); Joinville ve Villehardouin, *Chronicles of the Crusades* (New York, 1963, 1986) içinde, de Villehardouin, *The Conquest of Constantinople* ve George T. Dennis, *Three Byzantine Military Treatises* (Washington DC, 1985).

Bilhassa Arap savaş tarzlarını ele alan tek bir modern kaynak bulmak zor olsa da, Araplara ilişkin çok geniş bir literatür mevcuttur. Arap savaş tarihi temasına en fazla yaklaşan kitap için bkz. Tuğgeneral Sir John Glubb, *The Great Arab Conquests* (Londra, 1963). İçinde çok sayıda değerli makale bulunan ve Bizans savaş tarzına dair incelemeleri de kapsayan bir kitap için bkz. V.J. Parry ve M.E. Yapp, *War, Technology and Society in the Middle East* (Londra, 1975). Daha az yararlı bir çalışma için bkz. Fred Donner, *The Early Islamic Conquests* (Princeton, 1981). Askeri meselelere kısmen değinen bir çalışma için bkz. Patricia Crone, *Slaves on Horseback: The Evolution of the Islamic Polity* (Cambridge, 1980). Aşırı siyasal vurgusu nedeniyle hayal kırıklığı yaratmış bir kitap: Roger Collins, *The Arab Conquest of Spain, 710-797*

(Oxford, 1989). Bazı meselelere ışık tutan bir çalışma için bkz. Ronald Finucane, *Soldiers of the Faith: Crusaders and Moslems at War* (Londra, 1983). Arap fetihlerine zemin hazırlayan bağlama ilişkin bir değerlendirme için bkz. Philip Hitti, *The Arabs: A Short History*, gözden geçirilmiş 2. basım (Chicago, 1970).

Vikingler hakkında çok geniş bir literatür var; bu literatürün büyük bir kısmı, Viking fetihlerinin niteliğini ele alan bölümleri içerir. Yalnızca üç kitabın adını zikretmek gerekir: Johannes Brondsted, *The Vikings*, çev. Kalle Skov (New York, 1965); P.H. Sawyer, *Kings and Vikings* (Londra, 1982) ve F. Donald Logan, *The Vikings in History*, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1992). Vikinglerin 991'deki İngiltere akınına dair birincil kaynak niteliği taşıyan bir şiir: *The Battle of Maldon*; ayrıca, İngilizceye çevrilmiş çok sayıda Viking destanı mevcuttur.

Son olarak, Macar savaş tarzına ilişkin kısa fakat belirgin bir değerlendirme için bkz. Anthony Komjathy, *A Thousand Years of the Hungarian Art of War* (Toronto, 1982).

IV

Avrupa Şövalyeliği ve İslam'ın Yükselişi

Roma İmparatorluğu ile ileri ortaçağ arasındaki dönem, bilgi ve uygulama alanında çok az ilerleme sağlandığı için “karanlık çağ” olarak adlandırılır. Ne var ki bu durumun askeri tarih açısından geçerli olduğunu iddia etmek yanlıştır çünkü bu dönemde yeni sosyal, ekonomik ve askeri düzenlemeler yapıldığı gibi mevcut taktikler ve silahlarda da yenilikler yaşandı.

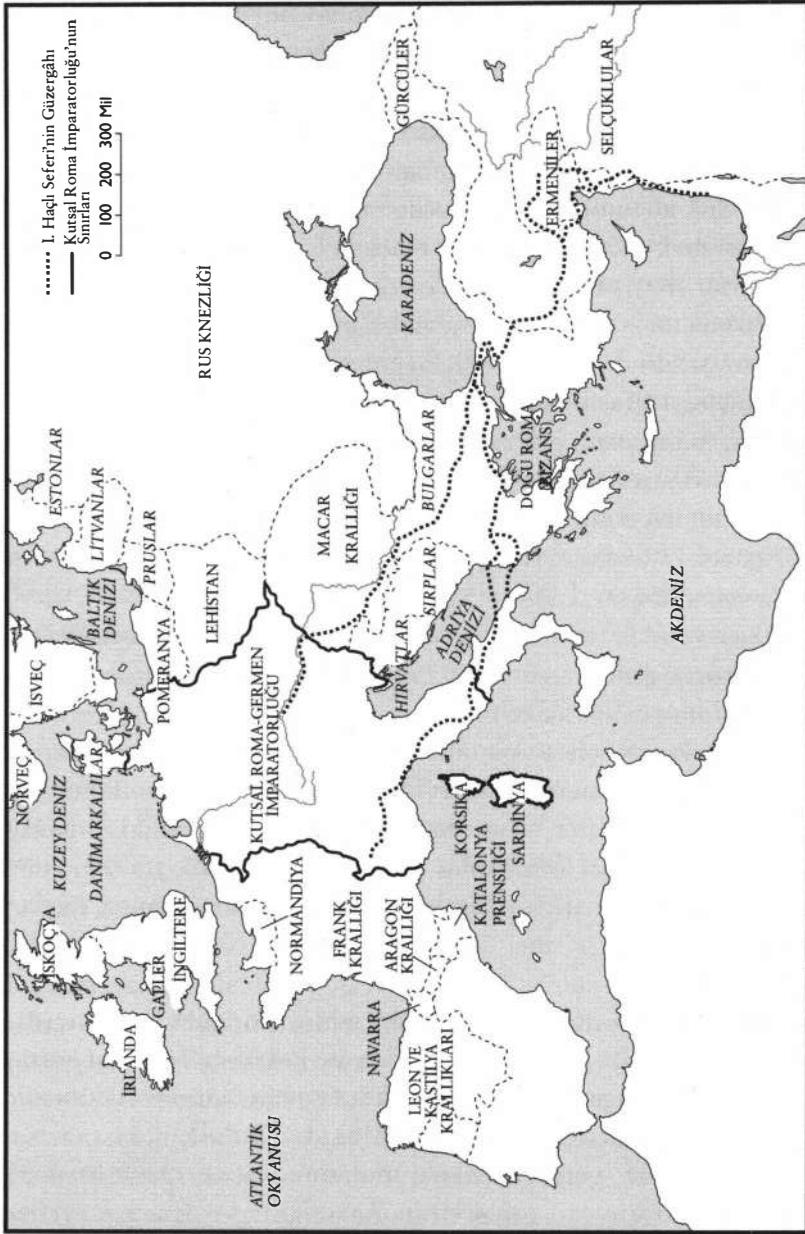
8. yüzyılda Charles Martel’le birlikte, Franklar –tarih sahnesine ilk kez 4. yüzyılda Meuse ile Scheldt nehirleri arasında çıkan ve ardından Orta ve Batı Avrupa’nın büyük bir kısmını işgal eden bir grup Germen kabilesi– askeri bir düzen olan feodal sistemi geliştirdiler. Kral, soylu şövalyelere (*comitatus*) at, zırh, mızrak, kılıç, kalkan gibi ihtiyaçlarını satın alabilmeleri ve askeri eğitim ile turnuva masraflarını karşılayabilmeleri için, kraliyet topraklarından belli ölçüde arazi bağışladı. Şövalyeler de krala bağlılık yemini eder; vasalı ve savaşçısı olarak hizmet –genelde yılda 40 gün– verirlerdi. Feodalizm denince akla ilk gelenler, güçlü şatolar ve atlı şövalyelerdir. Fakir kişiler serf statüsünde olur nadiren as-kere alınırlardı.

Feodal sistemde komuta, talim ve taktik birörnekliği gibi kavramlar gelişmemişti çünkü feodalizm, doğası gereği yarı-zamanlı çalışmaya ve eşitsiz hizmete dayanıyordu. Birliği sağlayan şey ise, Hristiyanlığa bağlılıktı; Frank şövalyeleri, ileride centilmenlik diye bilinecek olan ve Hristiyanlığın doğruluk, merhamet ve sadakat ilkelerinden esinlenen bir nevi onur kanunu geliştirdiler.

Dini şevk ve askeri korunma, Arap dünyasındaki gelişmelerin de itici gücünü oluşturuyordu. Çok sayıda büyük ve bağımsız Müslüman hükümdarlık, I. Haçlı Seferi (1095-1099) sırasında Hristiyan Avrupa'yla mücadele edecek olan ortak bir askeri güç oluşturmuştu. Zırhlı Frank şövalyeleri, hafif ve hızlı Müslüman okçu süvarileriyle karşı karşıya gelmiş; düz ve uzun Frank kılıcı, iyi bilenmiş eğri Müslüman kılıcına karşı çekilmiş ve Müslümanların kaleleri, *mangonel* veya *trebuchet* (trebuşe) gibi kuşatma silahlarıyla dövülmüştü. I. Haçlı Seferi'nin sonunda hem Doğu hem de Batı, farklı askeri birimlerin dahil olduğu yeni taktikler kullanmaya başladı ve böylece, savaşta süvari ve piyadenin hareketleri arasında eşgüdüm sağlandı.

Diğer yandan, deniz savaşlarında çok az değişim yaşandı. Kökelerin kürek çektiği uzun ve alçak güverteli kadırgalar ile düşman gemisini mahmuzlama ve rampa etme taktikleri değişmeden kaldı. Yine de I. Haçlı Seferi sırasında, deniz gücünün lojistik açıdan ne kadar önemli bir rol oynadığı bir kez daha ortaya çıktı. İtalya'daki denizci şehir devletleri –Venedik, Cenova ve Pisa– Haçlıları Kutsal Topraklar'a taşıyıp lojistik destek sağladılar. İleride bu şehir devletleri İslam ve Hristiyan dünyaları arasındaki iletişimin artmasını da sağlayacaktı.

Haçlı Seferleri sırasındaki şövalyeler ve Müslümanlar, pek çok masala ve Hollywood filmine konu oldu. Bununla ilgili üretilen bolca mit ve slogan, yüzyıllar geçtikçe gerçekmiş gibi kabul gördü. İşte burada tarihin görevi, gerçekten hayali ayırmak ve döneme dair mantıklı ve dengeli bir görüş ortaya koyabilmektir. Bu noktada en büyük sıkıntı, yeterli kaynağın bulunmamasıdır. Muhammed'e dair gayrimüslim kaynakları bulunmamaktadır. Kur'an ayetleri peygamberin ölümünden sonra kaleme alınmış ve vahiy geldikleri

Harita 4.1 Kutsal Roma İmparatorluğu'nun 1. Haçlı Seferi.

kronolojik sırayla yazılmamıştır. Batı açısından bakıldığında da, eldeki belgelerin büyük bir kısmı Haçlı Seferleri'ne katılan askerler ve din adamlarının, asker sayısına ve savaşlardaki kayıplara dair çoğu abartılı, “resimli” ve “tasvirli” anlatımlarıdır.

Diğer bir sorun da istatistiklerle ilgilidir. Müslümanlar açısından bakarsak, örneğin, Şamlı tarihçi İbnü'l-Kalanisi'ye göre, Haçlı orduları bölgeye ulaştığında, “sayıları o kadar fazlaydı ki, tespit edebilmek imkânsızdı.” İlk Haçlı Seferi'nde çarpışan tarafların sayılarına dair iddialar, Müslümanlar için 360.000, Haçlılar için ise 600.000 rakamına ulaşmıştır. Fulcher de Chartres ve Albert d'Aix, Haçlıların mevcudunun 600.000 olduğu konusunda ısrar ederken; Ekkehard von Aura 300.000; Raymond d'Agiles ise en az 100.000 kişi olduklarını ileri sürer. Anna Komnene, Kamame (Kutsal Kabir) Kilisesi'ni kurtarma seferine salt Godefroy de Boullion'un 10.000 at ve 70.000 askerle katıldığını belirtmiştir. Bernard de Clairvaux, 1125 yılında, ünlü Templier Şövalyeleri'nin ne kadar kahraman olduğunu Hristiyan dünyasına şöyle anlatıyordu: “Sadece bir tanesi, karşısındaki 1.000 askeri kaçırdı, iki tanesinden 10.000 kişi kaçırdı.” *Chanson de geste*'lerde (Fransız kahramanlık şiirleri ve şarkıları) göklere çıkarılan bu rakamlar, ileriki tarihlerde daha gerçekçi bir şekilde düzeltilecektir.

Son sorunsu semantik alanındadır. “Strateji”, “harekât” ve “taktik” gibi kelimelerin o dönemde taşıdığı belirsiz anlamın yanı sıra, her iki taraf da bizim bugün kullandığımız dilleri kullanmıyordu. Örneğin, Müslümanlar “Haçlı” terimini kullanmaz, sadece “Frenk” ya da “kâfirler” derlerdi. Hristiyanlarsa, Arap, Berberi, Türk ya da Tatar yerine, “kâfir” veya “putperest” terimlerini kullanmışlardı.

Savaş, Roma döneminden beri fazla bir değişim göstermemiştir. 8.000-10.000 kişilik ordular büyük kabul edilirdi. Savaşların yapıldığı alanın genişliği, Roma döneminden Napoléon dönemine kadar değişmeden (6-7 kilometre) kaldı. Ordular birbirlerinden yaklaşık 1.000 metre mesafede muharebe üzere dizilir ve karşılıklı moral bozmaya çalışırlardı. Askerlerin savaşlara katılmasının pek çok nedeni arasında bedava içki, baskı, dini taassup ve

zengin olma isteği başta geliyordu. Gerçekten de, o dönemde yaşayan birisi için savaş alanı dışında kısa yoldan para kazanma imkânı yoktu. Savaş esirleri ve onların teçhizatları zengin olmanın yolunu açarken, ödül avcıları firarileri yakalamakla meşguldü.

Ortaçağ dünyasının genel karakteri olan şiddet, savaşlarda yaşanan katliamlarla birleşince ortaya dehşet verici görüntüler çıkarırdı. Büyük savaşların ardından, bölgede yaşayan köylüler cesetleri yağmalar, at ve diğer hayvanları kesip et yapardı. Fidyesi ödenilmeyecek kadar fakir ve ağır yaralı esirler öldürülürdü. Genelde ordularda bulunan iki düzine cerrahınsa, kırık kol ve bacakları tahtalarla sarıp sabit hale getirmekten başka yapabilecekleri bir şey yoktu. Kafatası kırıkları ölümcüldü çünkü henüz bu alanda yeterli cerrahi bilgi mevcut değildi. Bağırsaklarda ok ya da mızrakla açılan yaralar da peritonit (karın zarı iltihabı) neticesi ölümle sonuçlanırdı. Göğüs kafesinin delinmesinin sonucu ise septisemiydi (kan zehirlenmesi). Attan düşerek belini kıranların sonu da hemen her zaman ölümdü. Çok sayıda asker ağır kanaması olduğundan ya da yaşadığı şok nedeniyle savaş alanında terk edilirdi. Muzaffer orduların ertesi gün savaş alanına dönüp hâlâ hayatta kalan olup olmadığına bakması ise büyük bir lütuf sayılırdı.

Ortaçağ orduları küçük ve masraflıydı. Küçük oldukları için uzun süreli seferler düzenleyemez; masraflı oldukları için de büyük çatışmalara girmekten elden geldiğince kaçınırlardı. Bu nedenle savaşların amaçları sınırlıydı, seferlerse çoğu zaman yağma için düzenlenen akınlardan farklı değildi. Şarılman ve Dindar Louis, eşzamanlı taarruz stratejisini geliştirseler de kayda değer bir strateji kuramı mevcut değildi. Benzer şekilde, haberleşme alanında da pek az değişim yaşanmıştı. Gündüz dumanla, gece ışık ya da ateşle işaret gönderilir ve atlı haberciler kullanılırdı. Saldırıları haber vermek için kilise çanları çalınırdı. I. Haçlı Seferi esnasında Godefroy de Bouillon, Müslümanlardan güvercinle mesaj taşıma yöntemini öğrenmiş ve bunu Avrupa'da uygulamıştı.

Teknoloji alanında, kimi mütevazı gelişmeler yaşanmıştı. Üzen-gi, 8. yüzyılda Çin'den geldi; at nalı ise 900'lü yıllarda yaygınlık kazandı. Franklar, uylukları ve bacakları korumak için üçgen

şeklinde kalkanlar kullanmaya başladı. 10. yüzyıl savaşçıları, halkaların birbirine eklenmesiyle yapılan bir zincir zırh kullanmaktaydı. Şövalyelerin zırhı zincir gömlek, pantolon, başlık ve yuvarlak miğferden oluşurdu. Saplamadan ziyade kesmek için kullanılan kılıçlar, zaman içinde daha ağır ve uzun hale getirildi.

Harp kuleleri ve *mangonel* veya trebuşe gibi kuşatma silahları kuşatma tekniklerini oldukça geliştirdi. Franklar, Ortadoğu’da petrol tabanlı “Rum ateşi”yle (*mangonel*’lerden fırlatılır ya da tunç bir tüpün içerisinden püskürtülürdü) karşılaştılar ve bunu, kısa sürede öğrenip kendileri de kullanmaya başladılar. Ne var ki kuşatma savaşının temel silahı hâlâ düşmanı açlığa mahkûm etmektir. Lojistik sorunu ise hamut (atların boynuna takılan ve yük taşıma kapasitelerini artıran parça) ve atın böğrüne sarılı yeni koşum takımının icadıyla bir ölçüde çözülmüştü. Denizde ise, alışlageldiği üzere dış kabuğun ilk kurulması yerine önce iskeletin inşa edilmesi tekniği, gemilerin hem maliyetini düşürmüş hem de tonajlarını artırmıştı.

Aslında, “askeri alandaki asıl devrim” sosyal, ekonomik ve askeri ilişkilerin değişmesiyle yaşandı. 19. yüzyıl tarihçisi Leopold von Ranke’nin de vurguladığı gibi, Latin Hıristiyanlığının iki temel kurumu vardı: Az veya çok, tek tek krallıkların birleşerek bir parçasını oluşturduğu, manevi ve evrensel bir devlet olan kilise ve farklı katmanlardan oluşan otorite ve iktidar anlayışıyla feodal devlet. Feodalizm, süvari birlikleri kurup bunu desteklemeyi esas alan askeri ve sosyal bir yapıydı. Tarım ürünlerinin takas edildiği bir toplumda, toprak mülkiyeti, süvari beslemeyi mümkün kılan zenginliği de beraberinde getiriyordu. Bu nedenle, Charles Martel’in kilise mülkünü acımadan müsadere etmesi, vasallarına hem güçlerini artırma hem de yaya askerden süvariye geçme imkânı sağlamıştı. Ardından Franklar, vasallıkla (bir lidere bağlılığı içeren antik gelenek) arazi tımarını bir araya getirerek feodalizmi ortaya çıkardı. Bir vasalın senyörüne bağlılığı ve savaşlarda gösterdiği yararlılık, yeni sosyal-askeri sistemin oluşumunda dikkate alınan iki önemli husustu. Askeri yükümlülüğünü yerine getirmeyenin arazi si müsadere edilirdi. Feodalizmi yaratan bunalımın nedeni, Arap

işgali ve İslam güçlerinin 732 yılında Puvaty'a da piyadeler tarafından durdurulmasının ardından karşı saldırıya geçme ihtiyacıydı.

Ortaçağ'da modern anlamda askeri strateji –siyasi hedefleri ele geçirebilmek için askeri gücün kullanılması sanatı ve bilimi– mevcut değildi. Mevcudu az ve disiplinleri kötü olan ordular genelde belli bir süre için hizmet ederlerdi. Güçlü vasallar, her fırsatta krallığın otoritesine karşı çıkar; krallar ise, büyük seferlere ancak vasallarının rızasıyla girişebilirdi. Üstelik düzenlenen askeri seferlerde de, kalıcı bir başarı elde etmek için düşmanı takip etmekten ziyade, tek bir muharebede kazanılacak zafer ve elde edilecek ganimet hedef alınırdı. Çoğu durumda ya tek bir askeri sefer ya da tek bir muharebe seviyesine indirilen “strateji,” komutanın kişisel çabası ve yeteneklerine bağlı olurdu.

Feodal ordular, çok küçük ve kazandıkları zaferin devamını getiremeyecek kadar zayıf olduklarından, kalelerdeki savunma gücünün çok büyük bir önem taşımasına şaşmamak gerekir. Kuşatmalar çok uzun sürer ve başarılı olsa bile fazlasıyla pahalıya mal olurdu. Ayrıca şehri kuşatan birlikler yardıma gelen orduların düzenleyecekleri saldırılara da açıktı. Muharebeler genelde küçük silahlı çatışmaların biraz daha büyüğü olmaktan öteye gitmezdi.

Harekâtlara –askeri gücün kullanımı– stratejiden daha fazla önem verilirdi. Şövalye ve at, Frank askeri sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı. “Şövalye çağı,” terimin kendisinden de anlaşıldığı gibi, atın egemenliği altındaydı. O döneme ait bir söz, “100 at, 1.000 yaya askere bedeldir” demektedir. At, sahibinin sosyal ve hukuki konumunu da yansıtır, çünkü bu hayvanlar oldukça masraflıydı ve ancak zenginler, at (şövalye başına en az üç at) ile yem satın alabilirdi. Üstelik atlar savaşlarda sık sık öldürülürdü. Kısacası, ancak kilise mallarının müsadere edilmesiyle zenginleşenler ya da kendisine arazi tahsis edilenler, at sırtında savaşabilmenin masrafını karşılayıp süvari savaşçılara tanınan sosyal ve hukuki ayrıcalıkları elde edebilirdi. 1000'li yıllara gelindiğinde, “*miles*” teriminin anlamı değişti: Artık genel olarak “savaşçıyı” değil de özel olarak “şövalyeyi” imlemektedir. Frank savaşçılar da önce vasaldan şövalyeye, ardından da soyluya dönüştü ve şövalyelikle soyluluk aynı

anlama gelmeye başladı. *Miles*'lerin soya dayalı, kendi içinde ne-redeyse kast sistemini andıran bir sınıf oluşturmasıyla atlı savaşçı aristokratlarla yaya köylüler arasındaki ayrım gittikçe netleşti.

Ortaçağda “halk çalışmak, şövalyeler savaşmak ve rahipler ise dua etmek için yaşar” deyişi, mevcut sosyal-askeri sistemi en iyi şekilde yansıtır. Sadece at satın almak, bakmak ve değiştirmekle iş bitmiyordu. Ayrıca silah ve zırh edinmek; hizmetçi, silahtar, piyade ve okçu kiralamak da gerekliydi. Tüm bunlar, şövalyeliği yalnızca zengin bir seçkin sınıfa has hale getirdi. Hohenstaufen* imparatoru II. Friedrich, “imparatorluğumun şanı ve kendi kudretim, şövalyelerin mevcudiyetine bağlıdır” diyerek bu sınıfın etkisini vurgulamıştır.

Tam teçhizatlı bir şövalye olmak, gerçekten de çok masraflıydı: En az üç at (ileride onlara da zırh giydirilecekti), dize kadar uzanan zincir zırh (*hauberk*), zincir külah, metal levha zırh, miğfer, mızrak, kılıç, ipek flama, çadır, eşyaları taşımak ve çekmek için yük hayvanları, mutfak, kap kaçak, erzak ve şarap. Bu ortaçağ “zırhlısının” masrafı, 10 çiftçi ailesinin tarla sürmede kullandığı sabanın veya 15 kısrak ya da 20 öküzün masrafına eşitti. Diğer bir deyişle, böyle bir şövalyenin masrafının karşılanması için en az 300-450 dönüm verimli arazinin gelirin ihtiyacı duyuluyordu. Piyade olmak bile yeterince pahalıydı. Kargı, topuz, balta, teber ve kısa zincir zırhtan oluşan standart piyade teçhizatı, 1300'lü yıllarda 6 aylık ücrete karşılık gelmekteydi. *Domesday Book*'ta** gösterildiği üzere, İngiltere'de demir üretimi 1066-1086 yılları arasında üç kat artmıştı ve Avrupa'nın kalanı için de benzer bir artış söz konusuydu ki bu sayede hem binici hem de at için zırh yapmak mümkün hale gelecekti.

Doğuştan şövalye olanların dışında, sonradan şövalye olabilmek için çok ağır bir eğitim gerekirdi. Gerçekten de, resmi eğitim, özbilince sahip bu kozmopolit askeri seçkinleri birbirine bağlardı. Bir prensin sarayında ya da diğer bir şövalyenin gözetiminde

* 1079-1268 yılları arasında devam eden ve 1138-1254 yılları arasında hüküm sürmüş üç Kutsal Roma İmparatoru çıkartan Alman hanedanı. Ayrıca 1194-1268 yılları arasında Sicilya Krallığı'nı da idare etmiştir – e.n.

** *Domesday Book* (Kıyamet Günü Kitabı), İngiltere'yi 1066 yılında ele geçiren Normandiya Dükü Guillaume'un (Fatih Kral William) emriyle hazırlanmış ve 1086 yılında tamamlanmış, benzersiz derecede detaylı bir İngiltere Krallığı tahriridir – e.n.

yapılan eğitim, hem fiziksel hem de zihinsel bir nitelik taşırdı. Wolfram von Eschenbach, bir şövalyeden beklenenin ne olduğunu şöyle dile getirmişti: “Kalkan kullanabilmek, kılıçla savaşmak, hedefe atış yapmak, uzun mesafeye zıplamak, mızrağı sıkı kavramak ve eyerde dik oturmak.” Şövalyelerin yeteneklerini geliştirmek ve şevklerini artırmak için turnuvalar düzenlenirdi. Reims Konsili'yle (1131) birlikte turnuvalarda kesici silah kullanımı yasaklanınca, Fransa'daki şövalyeler, köreltilmiş silahların kullanıldığı çok gerçekçi savaş simülasyonları gerçekleştirdiler. Kılıç, sınıfın ve şerefın sembolü haline geldi. Wimt von Gravenberg bu ilişkiyi, kendi eseri *Wigalois*'te (1204-1210) şöyle dile getirmektedir: “Ne nesebiyle ne de yaşamıyla şövalyeliğe hiçbir zaman layık olmayan bu kişiye bir kılıç bile verenin Tanrı cezasını versin.”

Fransa'nın Trubadurları* *Roland'ın Şarkısı*'nda (*Chanson de Roland*), onların Almanya'daki akranları olan *Minnesanger*'ler ise *Nibelunglar Destanı*'nda (*Nibelungenlied*), şövalyeliği romantik ve lirik bir anlatımla yüceltirler. Şövalyelerin maceraperest olduğu imajı, şövalyeliğin romantik çekiciliği, şövalye tarikatlarının yapısı, soyluların yaşadığı hayatın methedilmesi ve turnuvalardaki destansı atmosfer şövalye çağına dair algımıza şekil vermiştir. Oysaki bu tür algılar, onurun ve bakirelerin koruyucusundan ziyade eşkıyayı andıran çok sayıda soyguncu baronun varlıklarının bilinmesiyle dengelenmelidir. Ayrıca, en cesur şövalyenin bile yaralanmaktan ve ölmekten korkacağını da unutmamak gerekir.

Ortaçağ şövalyesi, antikçağ süvarisinden çok daha ağır bir zırha bürünmüştü. Savaşın sonucunu her zaman şövalyeler tayin eder ve diğer askeri birimler bu yeni sınıfın karşısında duramazdı. Roma döneminden beri piyadenin kazandığı ilk başarı, Flaman piyadelerin 1302 yılında Courtrai'de kazandığı zaferdir. Oysaki şövalyelerin başarısı, –Roma lejyonlarındakinin tersine– mevzile-ri inatla savunmaya, zekice manevralar yapmaya ya da disiplin ve taktiği bir arada kullanabilmeye değil, her şövalyenin bireysel yeteneğiyle cesaretine bağlıydı. Uyum ve silahların mükemmelliğinin de

* Trubadurlar (*Troubadours*), ortaçağ Fransa'sında çoğunlukla şövalye statüsüne de sahip olan savaşçı ve gezgin ozanlardır – e.n.

–kırılmayan mızraklar, zırhı delebilen kılıç ile oklar ve sağlam zırhlar– savaşlarda rolü büyüktü.

Elimizde şövalyelerin muharebe tertiplerine dair çok az bilgi olsa da, manevra yapmak ya da düşmanı kuşatmak gibi taktikleri pek kullanmadıkları bilinmektedir. Şövalyeler ancak düz arazilerde etkili olabildiğinden, arazi yapısının büyük bir rolü olmazdı. Şövalyeler yanaşık nizama geçme, çark etme ve muharebe üzere dizilme gibi konularda talim görmezlerdi. Savaşa girildiğinde, tüm emir-komuta, sancağın altında toplanmaktan ibaretti. Emirler, işaretle ve borazanlar yakın dövüşün karmaşası içerisinde karışıp gider ve etkisiz kalırdı. Bu nedenle, şövalyenin nitelikleri, savaşın yapısını da belirlerdi.

Taktik –savaş alanında belli görevlerin ifa edilebilmesi için saldırıların, çatışmaların ve muharebenin yönlendirilmesi sanatı– ortaçağ savaşçıları için çok önemli bir meseleydi. Şövalyeler, ön saffın 50-60 savaşçıdan oluştuğu, iki ya da üç sıra derinliğinde, dikdörtgen şeklindeki bir tertiplenmeyle savaşa girerdi. Amaç, doğrudan saldırıp düşman saflarını yarmaktı. Art arda sıralar halinde dizilmiş ağır birimlerin taarruzu düşmanın ön saffını dağıtmayı hedefliyordu, böylece şövalyeler diğer düşman birimlerine ulaşabileceklerdi. Kimi zaman bu ilk taarruz, düşmanın yenilgiyi kabul edip kalesine çekilmesi neticesinde savaşın sonucunu tayin ederdi. Kimi zaman ise, bu ilk taarruzun başarısız olmasıyla, şövalyeler geri döner ve tekrar tekrar saldırırdı.

Mevcut kaynaklardan anlaşıldığına göre, ilk hücumun ardından muharebe şövalyeler arasındaki bireysel dövüşlerle devam ederdi. Ortak bir disiplin bilinci mevcut değildi, çünkü bu, feodal Avrupa’daki babadan oğula savaşçıların oluşturduğu sınıfın özüne aykırıydı. Önemli olan, şahsi onur ve itibardı. Şövalyeler, savaşın sonucunu tayin edenler kendileri olduğundan, doğrudan düşman şövalyelerine yönelir ve değersiz gördükleri yaya askerleri pek umursamazlardı. Elimizde şövalyeler ile hafif süvari arasındaki işbirliğine dair hiçbir kanıt yoktur, hatta hafif süvarinin keşif amaçlı kullanılıp kullanılmadığını dahi bilmiyoruz. Çoğu araştırmacı, hafif süvarinin piyadeyle birlikte hareket ettiği görüşündedir.

Şövalye savaşlarında kritik darbe, at ve binicinin bir bütün olarak hareket etmesiyle indirilirdi. 732 yılına gelindiğinde Karolenjler, bir elde kalkan diğerindeyse mızrak ile at üzerinde düzenlenen şövalye taarruzunu geliştirmişlerdi. Şövalye, tam darbe anında eyerinin üzerinde atın boynuna doğru eğilerek tüm gücünü üzengiye aktarırdı. Attan düşen şövalye ise son derece hantaldı ve yeniden ata binmesi müthiş zor bir işti. Zincir yahut levha zırhlara bürünmüş bir şövalyenin iki ayağı üzerinde doğrulması bile başlı başına bir olaydı. Düşmanı yayan takibe çalışmasıysa tamamen imkânsızdı.

Her şeyden önemlisi, ortaçağ şövalyelerini erken modern dönem Avrupa'sının savaş alanlarında ya da Kuzey Amerika ovalarında boy göstermiş hızlı ve disiplinli halefleriyle karıştırmamak gerekir. Şövalyelerin savaş hazırlığı yavaş ve yorucuydu. Şövalyeyi (yaklaşık 75 kilogram), zırhını (yaklaşık 30 kilogram) ve eyer ile koşum takımlarını (yaklaşık 20 kilogram) savaş alanına taşımak için iki veya üç büyük at (Percheron cinsi gibi) gerekirdi. Bir şövalyenin en iyi atının üzerinde hücumla geçtiği sıradaki hızı, dakikada 500 metre; saatte ise 20-25 kilometreydi. İlk taarruzun ardından tekrar taarruz düzenleyebilmek (*kêre*) için kaç şövalye ve atın sağlam kaldığıysa tamamıyla hayal gücümüze havaledir.

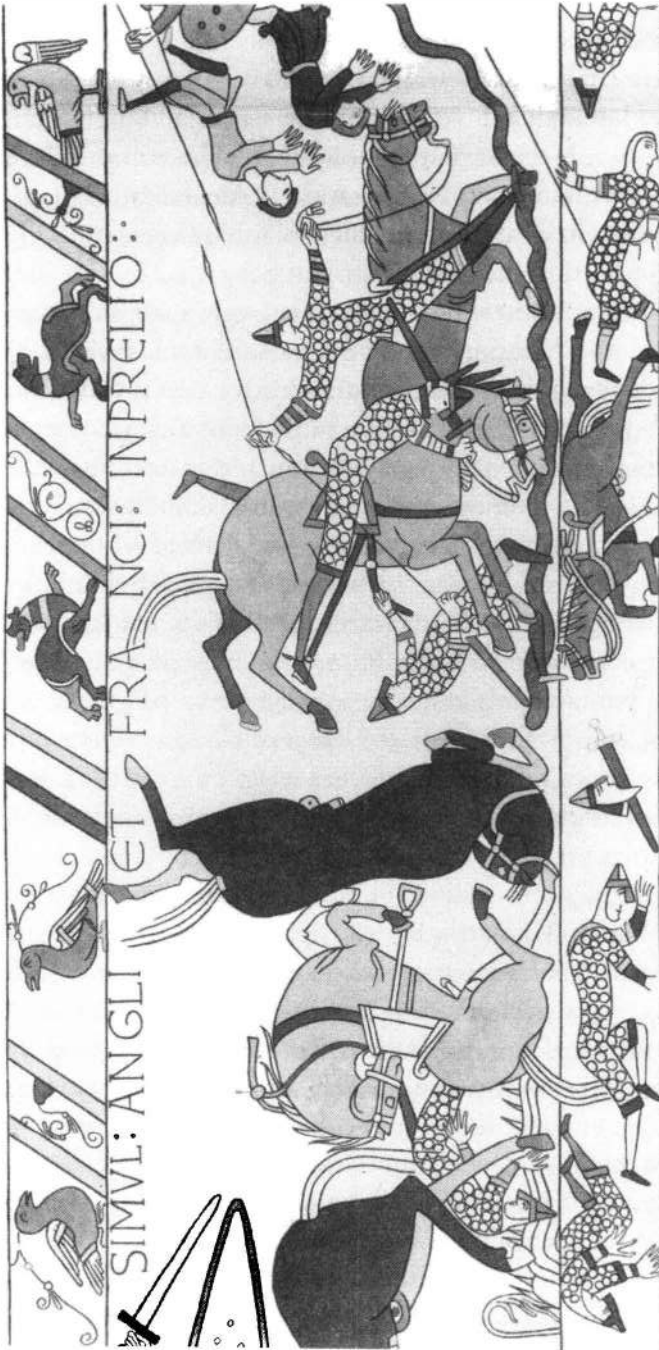
Şövalyelerin düşmanı okçulardı. Şövalyelik sisteminin dışında olsalar da, okçular şövalyeler için ciddi bir tehlike teşkil ederdi. Üstelik onların gözünde savaşmak onur kazanılacak bir şey değildi. Okçular, birbirine yapıştırılmış ahşap, kiriş (hayvan tendonu) ve boynuzdan mamul bileşik uçbükümlü yay ve metal başlı 24 tane okun bulunduğu bir tirkeş ile teçhiz edilirdi. 10 saniyede bir atış yapabilen iyi bir okçunun etkili menzili 200-300 metre kadardı. Bu adamlar, şövalye kitlelerini önden veya yanlardan ok yağmuruna tutarak özellikle de atları perişan ederlerdi. Pek çok kaynakta, hayvanların acı dolu bağırışları tasvir edilmektedir. Bileşik yaydan daha hızlı ve isabetli olan arbalet (zemberekleri, yani kısa okları uzağa fırlatabilen el *ballista*'sı), zincir hatta levha zırhları bile delebildiğinden, şövalyelere karşı oldukça etkiliydi. Bu nedenle, kullanımının –fakat sadece Hristiyanlara karşı– 1139 yılında Lateran Konsili tarafından yasaklanmış olmasına şaşmamak gerekir. Bu

yasak nedeniyle, sadece Müslümanlara karşı kullanılan bir silah olarak kalmıştı.

Franklar, I. Haçlı Seferi sırasında çok sayıda okçu süvariyle karşılaştı. Hareket kabiliyeti oldukça yüksek olan bu birlikler o kadar etkiliydi ki, Haçlılar Türk okçu süvarileri kendi ordularına dahil etmekte gecikmediler. Fakat Latin Hristiyanlığı, yaya askere hiçbir zaman fazla değer vermedi. Onlara göre şeytani Doğuluların (Pers ve Parthların) silahı olan yay, sosyal açıdan alt bir sınıf sayılan yayalara aitti. Bu nedenle, bir şövalyenin yakaladığı okçuyu hor görme –ve korku– işareti olarak sakatlaması ya da öldürmesi oldukça yaygındı. Ayrıca, okçuların fidye değeri de yoktu.

Piyade, evrensel düzeyde, askeri ve sosyal sınıfın en alt seviyesini teşkil ederdi. Sahip olduğu tüm teçhizata rağmen, piyadeye ancak yardımcı kuvvet gözüyle bakılırdı. Bilindiği kadarıyla, piyadenin ne saldırı taktiği ne de manevra yeteneği bulunurdu. Ayrıca, yanaşık düzende hareket edebilmek için gerekli eğitim ve disipline de sahip değildi. Piyadeye ilişkin mevcut tek kuramsal belge, Vegetius'un *Epitoma rei militaris* adlı eseridir. Fakat bu 4. yüzyıl talimnamesinde yazılanları uygulayabilmek için, yanaşık düzende hareket edip ileri manevraları gerçekleştirecek yetenekli ve disiplinli birliklere ihtiyaç vardı. Derebeyleri, askere alınmış köylüler, paralı askerler ve hacılardan oluşan Avrupa ordularında böyle bir düzen mevcut değildi. Piyadeler kargı, mızrak, topuz ve baltayla donanmıştı. Piyade, kargının uç kısmına bir balta ağzı (teber) eklenmesiyle birlikte artık hem kesip hem de saplayabiliyordu. Vücudu korumak için, deri ya da sık dokunmuş keten –daha sonra kısa zincir zırh– kullanılırdı. Demir bir miğfer ve kalkan, teçhizatı tamamliyordu. Savaş alanında piyade, ya şövalyelerin ilerleyişini perdelemekte ya da şövalye saldırılarını desteklemekte kullanılırdı; üstlendiği en iyi görev ise geri çekilen şövalyeleri korumaktı.

Piyadenin işi, kasaplıktan farklı değildi. Hasar verebileceği bölge, boyun civarındaki küçük bir alandan ibaretti. Miğferin önüne ya da eklem yerlerine saplanacak bir mızrak; dizin arkasına indirilecek bir balta; kargı veya iki elle kullanılan topuzla şövalyenin atının bacaklarına, beline ya da kafasına indirilecek bir darbe...

Resim 4.1 “Atlı şok birliği ile piyadenin savaşı”, Bayeux Gobleni, yak. 1092 (*Vestuta Monumenta*, Londra Eski Eserler Cemiyeti).

Piyadenin savaş alanında yapabilecekleri bu kadardı. Charles d'Anjou, Benevento Muharebesi'nden (1266) önce piyadelerine, "adamlardan ziyade atlara vurun ki zırhının ağırlığı yüzünden yerden kalkamayan süvarinin işini rahatça bitirebilesiniz" dediğinde, piyadenin üstlendiği rolü gözler önüne sermekteydi. Kral IX. Louis'nin kardeşi, şövalyelerine "düşman atlarını ve atlarının devrilmesiyle sarsılmış olan süvarileri öldürmek için" piyade kulanmalarını söylemişti.

I. Dünya Savaşı'nda piyadenin yaşadığı katliam ve savaşın sonlarına doğru "tankın" icadıyla savaş alanlarına eski hareketliliğin geri gelmesi gibi nedenlerle, araştırmacıların piyadeden pek hazretmeyip şövalyeleri ortaçağın tankları olarak yüceltmış olmaları mümkündür. Fakat savaşta ağırlıklı birim acaba şövalye miydi? Şövalyeler, iyi tahkim edilmiş ve korunan kaleler karşısında ne kadar etkiliydi? Şövalyelerin oklar ve diğer menzilli silahlar karşısındaki durumu neydi? Yere saplanmış ve uçları ileri dönük kazıkları aşabiliyorlar mıydı? Ya da kargı veya teber kullanan zırhlı piyadeyi? Atlar kendilerini böyle bir engelin üzerine atacak kadar aptal mıydı, yoksa içgüdülerine uyup duruyor ya da engelin etrafından mı dolaşmaya çalışıyorlardı? Bayeux Gobleni'ndeki (1092'li yıllara ait resimli duvar örtüsü) baş aşağı atlar, atlı şok birliklerinin piyade karşısındaki etkisini herhalde bir kez daha düşünmemizi gerektirmektedir.

Ortaçağdaki ordulara, modern tabirle "müşterek sınıflar kuvveti" olarak bakmak, yani şövalyeleri okçu ve piyadeyle birlikte ele almak daha yararlı olacaktır. Destek unsurlarının, ana unsuru, yani şövalyelerin etrafında ortaçağ belgelerinde görülene kıyasla daha fazla bir oranda teşekkül etmesi gerekirdi. Şövalye çağının günümüze yansıyan romantik atmosferinin şövalyeyi ön plana çıkarmasının ana nedeni askeri değil de sosyal ve hukukidir. Ama belki de zırhlı şövalye, hafif süvari, okçu süvari, okçu, arbaletçi ve piyadeden oluşan bileşik bir yapı, 1000'li yıllardaki Frank savaş tarzı haricinde oldukça yaygındı. Aslan Yürekli Richard Şark'ta piyade, süvari, menzilli silah erbabı ve şok birliklerinden oluşan birleşik bir askeri yapı kullanmıştı. Hristiyan Avrupa'nın İslam

güçleriyle savaşırken nasıl bir yapıya sahip olduğu hâlâ tam olarak bilinmemektedir.

İslam, dinin iktidarına dayanan siyasal-askeri bir örgütlenmedir. Tüm inançlı Müslümanlar (peygamberin ümmeti), tüm insanlığa İslam'ı yaymayı kutsal bir görev olarak kabul eder. Kur'an, inançla savaş arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymuştur: “En büyük ibadet Allah’a kılıçla yardım etmektir.” İslam'ın askeri yapısı, hassas dengeler üzerine kuruluydu. Silahlı gücün temelini savaşçı çöl Bedevileri (Muhammed onları ümmetin atlarının “toynağı” ve mızraklarının ucu olarak adlandırmıştı) teşkil ederdi. Ortak kültür ve dil, bu savaşçıları İslam'ın ekonomik belkemiği olan şehirli tüccar vatandaşlarla birbirine bağlamaktaydı. Hepsinden öte, bizzat peygamber bu hareketin siyasi ve dini birliğini temsil ederdi. Kader ve cennet (“Kılıçlar cennetin anahtarlarıdır”) inancı, Allah'ın otoritesinin sağladığı askeri disiplin ile bir araya gelince Mısır, Filistin, Suriye, Irak, Kuzey Afrika ve İspanya'nın fethi ve Tibet'ten Loire Nehri'ne kadar sağlanan ilerleme mümkün olmuştu. Yeni teokrasi-nin merkezi, 622 yılındaki Hicret'ten sonra Medine olacaktı.

İslam, modern bir devletten ziyade militan bir dindi. Önce Muhammed, ardından da halifeleri, inananların komutanı olarak kabul edilmişti. Muhammed ruhani önder, fani idareci, vahyin muhatabı ve son olarak da askeri liderdi. Fakat ne modern manada yazılı bir anayasa ne de halifelerin nasıl başa geçeceğine dair belli hükümler vardı. Teokrasi, doğası gereği kalıtsal değildi. Üstelik kabilelerin geniş bir alanı kapsayan “Bereketli Hilal'e” yayılmış olmaları ve çöldeki iletişim imkânlarının ıskallığı, modern anlamda merkezi bir devlet kurulmasını engellemekteydi. Başa kimin geçeceği, sık sık patlak veren iç savaşlar neticesinde belli olurdu.

Hristiyanlara göre, Muhammed bir sahtekâr; Müslümanlara göre ise İsa da Allah'ın peygamberiydi. Müslümanlar, Hristiyan topraklarını *Darü'l-Harp*, Avrupa'yı ise barbarlığın merkezi kabul etmişti. 1068 yılında, Tuleytule (Toledo) Kadısı Said bin Ahmet, Kuzey Avrupalıların (“yedinci iklim”) mizacını şöyle tasvir ediyordu: “Soğuk, kaba mizaçlı, koca göbekli, soluk yüzlü, saçları

uzun ve düz.” Kur’an, Müslümanlara “kâfirlerle sonuna kadar savaşmayı” emretmekteydi. Haçlı Seferleri’nden önce Hristiyan ve İslam dünyası birbirini görmezden gelirdi; görünmez bir demir perde, iki teokrasiyi birbirinden ayırmıştı ve aralarında diplomasi, seyahat ve ticaret anlamında çok az etkileşim vardı. İslam’la kurulan bu sınırlı iletişim de, Yunan-Hristiyan Bizans devleti sayesindeydi. Habeşistan’dan ve Yahudilikten gelen kültürel etkiler de İslam devletinin şekillenmesinde rol oynamıştı.

Fakat peygamberin, “bir millete benzemek isteyen, onlardan olur” sözü, askeri alanda pek de geçerli değildi. Kâfirlere karşı, onların kendi silah ve araçlarıyla savaşan Müslümanlar Zerdüşt Perslerden ve Hristiyan Bizans’tan genel askeri sistemlerini öğrenmekle kalmayıp Bizanslılardan “Rum ateşini” ve Hristiyanlardan barutu almaktan da çekinmemişlerdi.* Fakat bilinen büyük bir Müslüman savaş kuramcısı olmadığı gibi Müslüman stratejisinin Bizans veya Sasanilerden etkilendiğine dair herhangi bir kanıt da yoktur. Müslümanların o dönemde savaşa dair yazılmış Bizans, Pers ve Roma-Yunan eserlerini okuduklarına ilişkin bir bilgi de mevcut değildir. İslam dünyası, askeri yapı ve uygulamalar alanında Bizans ve Perslerden, muhtemelen gözlem ya da sözlü aktarım yoluyla etkilendiği. İlk dönem Müslüman fatihlerinin stratejik düşünce mantığına sahip olup olmadıkları da ayrıca tartışma konusudur.

İslam coğrafyasını oluşturan çok farklı kültürler nedeniyle, ortak bir stratejiden bahsetmek güçtür. İslam’da kıyamete kadar devam edecek bir savaş düşüncesi hâkimdi. İslam savaşçıları, savaş durumunu norm, akıncılığı (*gaza*) ise geleneksel harp umuru olarak görürlerdi. Her şeyden de öte *cihad* yani gayrimüslimlere karşı silahlı mücadele, toplumsal bir yükümlülük kabul ediliyordu. Siyasi amaçları tüm inançsızları Müslüman yapmak değil ama İslam’ı tüm dünyada hâkim kılmaktı. Dahası, İslam salt yeni bir askeri sistem değildi, çünkü bu konu, peygambere gelen vahyin sadece bir bölümünü oluşturuyordu.

* Bu hareket tarzı bizzat İslam hukukunun bir parçasıdır ve *mukabele-i bi’l-misl* yani “misliyle mukabele” olarak adlandırılır – e.n.

Müslüman ordular, önceleri Arap Yarımadası'ndaki kabilelerden katılan gönüllülerden oluşurdu. Ardından, kabilelerden vergi toplayan görevliler, asker toplamaya da başladılar. Müslüman idareciler; Beni Şeyban, Beni Ecl, Beni Hanife, Beni Yaser gibi farklı kabileleri, daha büyük kabile örgütlenmeleri –Bekir bin Vail gibi– altında bir araya getirdiler. İslam, 11. ve 12. yüzyıllardaki ikinci cihadın sonlarına doğru, asker açığını karşılayabilmek için önce paralı askerleri kullandı –örneğin, Selçuklu Türkleri– ardından da köle-asker (memlûk) sistemini uygulamaya başladı. Ne var ki İslam'ın askeri aristokrasisini şekillendiren kabile akrabalığı ve kan bağı oldu. Sadece İslam'a bağlılığı tartışılmaz liderler, yüksek komuta mevkilerine kabul edilirdi. Peygamberin ilk takipçileri –yani, Hicret edenler (*muhacirun*) ve Medineliler (*ensar*)–, bu savaşçı aristokrat sınıfın en üst seviyesini oluştururdu.

Mevcut kaynakları titizlikle incelediğimizde, İslam dünyasındaki harp umuruna dair fikir edinebiliriz. Müslümanlar, yakın dövüş süvarisi ile okçu süvarilerin kullanıldığı kısa ve kesin savaşlardan yanaydı. Müslümanların okçu süvarileri, hem Arap atlarının hızı ve çevikliği hem de kullanılan silahların hafifliği sayesinde Batılı akranlarından daha hızlı ve esnekti. Bu hareketlilik, Müslüman güçlere Hristiyan şövalyelerden belli bir mesafede durma ve yaklaşacakları yer ve zamanı seçme imkânı verirdi. Araplar, attan inmeden ya da durmadan ok atabilir ve yüksek atış hızlarıyla şövalyelerin atlarına nişan alarak Batı ordularının düzenini bozabilirdi.

Üstelik İslam orduları şövalyelerin atlarını yorup onları pusuya düşürmek için sıklıkla sahte ricata da başvurmuştu. Müslüman savaşçılar, intikal halindeki düşmana saldırma ve böylece, onları namüsait koşullar altında savaşmaya mecbur etme konusunda ustaydı; ayrıca, kuşatmadan kaçınma, düşmanın merkezine yüklenme ve ihtiyat birliği ayırma konularında da bilgiliydiler. Sayısal üstünlük, kanatlardan taarruz ve arazi yapısından istifade edebilme de 1100'lü yıllarda İslam savaş sanatının ayrılmaz unsurlarındandı. Genel olarak söylemek gerekirse, Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki muharebeler, Roma'nın MÖ 53 yılında Carrhae'de Arşakilerle yaptıkları muharebeyle büyük benzerlik göstermektedir ki bu konu, daha sonra örnek olay incelemesi kısmında ele alınacaktır.

Müslümanların askeri yapılarına ilişkin daha iyi bir fikir edinebilmek için, mevcut birincil kaynaklardan birine –*Taberi Tarihi* (923)– başvurmak yararlı olacaktır. Bu belgenin varlığı oldukça önemlidir, çünkü bu konuyla ilgilenen tüm araştırmacılar, İslam ordularıyla Arapların stratejik ve taktik uygulamalarına dair hemen hiç belge olmamasından şikâyetçidir. Dahası, ne harp meclisi kayıtları, ne Medine ile cephe komutanları arasındaki yazışmalar ve ne de komutanlar arasındaki mektuplar mevcuttur. Belki de hepsinden önemlisi, Mekke’deki halifeler ve onların danışmanlarının, strateji ve operasyonları uygulama şekillerine dair herhangi bir kayıt da yoktur.

Emeviler, askeri idare sistemlerini esasen Perslerden almışlardı; önceleri bu askeri idarenin işlevi, ganimeti dağıtmaktı. Ardından, Medine’de bir maaş şubesi kuruldu ve önde gelen askerlere, İslami takvimin ilk ayında yıllık bir maaş (*atiyye*), ödül ve ganimetten pay verilmeye başlandı. Vergi ve hukuk sistemini merkezileştiren Muhammed şöyle demişti: “Eğer bir asker esir edersen, o senindir; eğer bir asker öldürürsen, onun malları senindir.” Ele geçirilen kumanya ve ganimet şehirlerde şu şekilde paylaştırılırdı: Birliğin komutanı genelde ganimetin beşte birini alır; köleler (beyaz Türk ve siyah Afrikalı) ve değerli madenler (kolay nakliye için genelde eritilip külçe yapılırdı) liderin payına düşer; silah, para, sığır, koyun, deve ve eşekler askerlere dağıtılırdı. Ele geçirilen toprağın bir kısmı yine askerlere verilirken bir kısmı da devletin idaresine bırakılırdı. Ordu, fethedilmiş bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerden kafa vergisi (*cizye*) ve toprak vergisi (*haraç*) alırdı; böylece, bu kişiler hem askerlikten kurtulur hem de korunma ve mülkiyet hakkı kazanırdı. Cizye, temel gelir kaynağıydı. Fethedilen bölgelerden 200.000 dinar vergi alındığı olurdu ki askeri aristokrasinin en üst seviyesinde yer alanlara bu gelirden ayda 500 dinara kadar pay düşebilirdi.

Lojistik, askeri idarenin üçüncü önemli yönünü teşkil ederdi. Özellikle Bedevi kabileler geçimlerini genelde fethedilen topraklardan sağlarken, büyük seferlerde erzak temin etmek için tüccarlarla anlaşılırdı. Et, un ve ekmek temel gıda maddeleriydi. İleride düzenlenecek seferler için büyük ikmal depoları hazırlanırdı.

Develer 20 su tulumu ya da hurma şarabı şişesi taşır, eşekler ise kumanyanın kalan kısmını yüklenirdi. Hayvanların yemi, fethedilen topraklardan sağlanırdı; bir askerin tayını (*rızk*) ekmek, zeytinyağı ve sirkeden ibaretti.

Medine’de, içerisinde bir ordu şubesi, mutemet ve iâşe subaylığı gibi modern kurumları barındıran temel bir askeri idare sistemi kuruldu. Maaşlar ile mükemmel, orta ve zayıf diye sınıflanan terfiler (ve rütbe tenzilleri) düzenli olarak teftiş edilirdi. Binicilerin mızraklarını tahta kazıklar üzerindeki metal halkalardan geçirmeye çalıştıkları müsabakalar son derece yaygındı. Memlûkler Kahire Kalesi’nde modern savaş akademilerini andıran ve okçuluk, binicilik, kılıç ve mızrak kullanımı konusunda ders veren bir okul kurdular.

Taberi Tarihi’nin belirttiğine göre, İslam ordusuna –Yermük (636) ve Kadisiye (637) gibi büyük muharebelerde ordunun mevcudu 6.000-12.000 arasında değişiyordu– komuta eden kişiye *amir* (yahut *emir*) denirdi. *Amir*, her ne kadar Medine’ye bağlı olsa da, barış imzalamak ya da ordusu içerisinde komutanlara istediği şekilde emir vermek konusunda tam bir serbestliğe sahipti. *Amir*’e, komuta yetkisi olmayan kurmayları yardımcı olurdu. Ara rütbeler bulunmazdı ve sonraki onluk birimin komutanı bir üst rütbeyi ifade ederdi. *Amir*’in ordusu genelde öncü, cenah kuvvetleri, 3.000 askerden oluşan merkez kuvveti ve artçılardan ibaretti. Düzenli ordu, alay, tabur gibi modern yapılar, düzenli talim ve katı disiplin mevcut değildi. Kuvvetler her seferin ardından dağılır sadece sınırlardaki garnizonlara bağlı askerler devamlı görev başında olurdu. Kabilelere göre farklı renkleri olan sancaklar, birliklere işaret vermekte kullanılırdı. Moral, her düşman kellesi için ödenecek ücretle ve kâfirlerle savaş sonucunda cennete gidileceği inancıyla sağlanırdı. Nadiren de olsa, Müslüman savaşçıların da firar ettiği ya da yüksek ücret karşılığında saf değiştirdiği olurdu.

Müslümanlar, teknolojik bir üstünlüğe sahip değildi. Aksine, hem Persler hem de Bizanslılar teknoloji, metalürji, zırh ve balistik gibi alanlarda onlardan daha ileriye. Üstelik Türklerin “demir adam” dediği Franklar, kalın zırhla donanmış olduklarından avantajlıydı. Kaynaklar, Haçlılardan çoğunlukla “silahlı” ya da

“ağır silahlı” diye bahsederken, Müslümanlardan “çıplak” ya da “silahsız” diye söz etmektedir. Geç Roma dönemindeki silah fabrikalarının İslam fetihleri sırasında üretime devam edip etmediği bilinmiyor. İslam’ın yayılışı ticaretle ve fethedilen topraklardan alınan haraçlarla finanse edildiğinden, zapt edilen arazilere elden geldiğince az zarar verilmeye çalışılırdı. Araplar savaşa giderken, iki kişiye bir deve tahsis ederlerdi. Zaten daha önce Büyük İskender’in de kullanmış olduğu hecin develeri (tek hörgüçlü binek devesi, *camelus dromedarius*) bir hafta boyunca her gün 75 kilometre yol alabilir ve bir ay susuz idare edebilirdi. İslam ordusunun standart hızı ise, günde en fazla otuz kilometreydi. Hareketlilik, baskın ve hızlı çekilme Bedevi savaş tarzının kısa bir özeti idi.

Savaş alanına varınca, savaşçılar develerden inip atlara binerdi (fetihler başladığında, at sayısı gerçekten de çok azdı). Eyerleri deri kaplı ahşap, mahmuzları demirdi; atların ön toynakları daha hızlı koşmalarını sağlamak için kesilirdi. Kaynaklarda belirtildiğine göre, savaşçılar çatışmaya girmeden önce atlarını bizzat kendileri yaralayarak hayvanları sinirlendirirdi. Öte yandan yaralı atın etkinliğini yitirip yitirmedeği ya da korkup korkmadığı da merak konusudur.

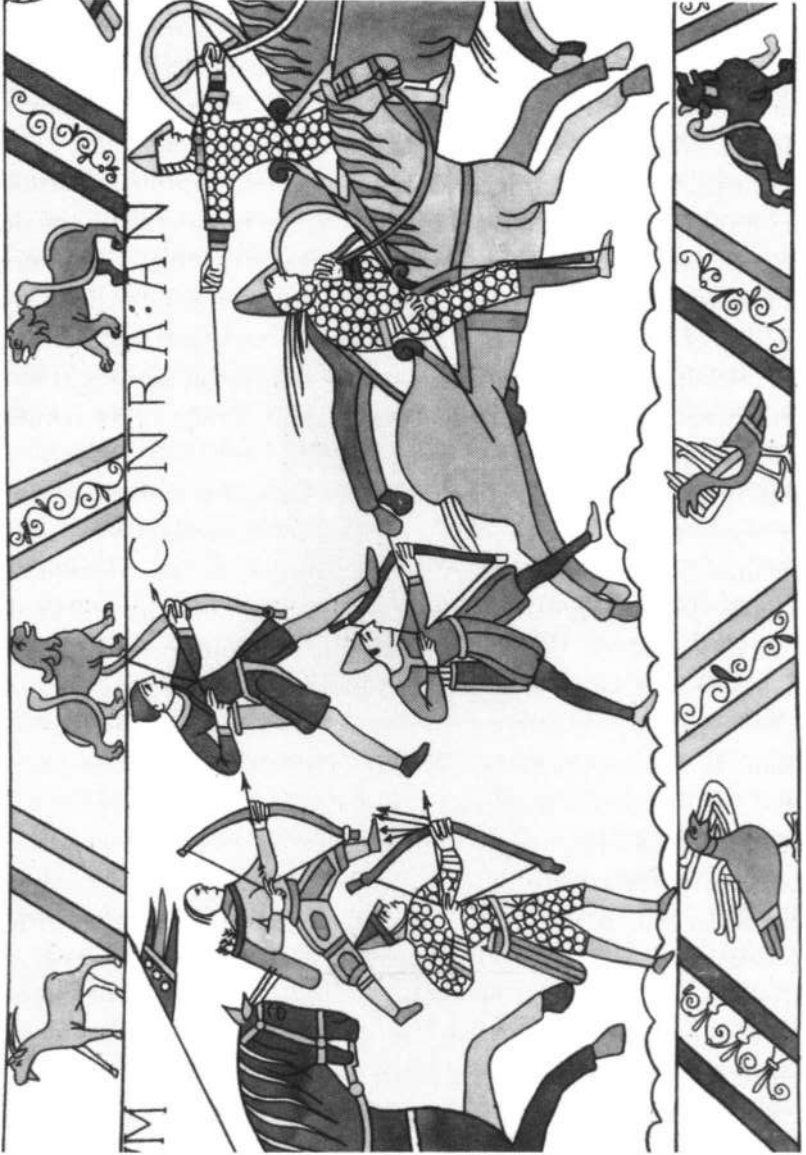
Coğrafya Müslümanlardan yanaydı. Hem Pers ve Bizans sınırları arasında hızla birlikleri hareket ettirmelerine imkân sağlayan haberleşme ve ikmal hatları hem de Arap Yarımadası’nın çöller nedeniyle düşman için neredeyse erişilmez olması, onlar için büyük bir avantajdı. İstihbarat sadece gezgin ve tacirlerden değil ama ayrıca Arap nüfustan, baskı gören muhalif Hristiyan mezheplerinin mensuplarından, Yahudilerden ve Samiriyelilerden (“Ehl-i Kitap”) de sağlanırdı. Müslümanların sahip olduğu haritalar, Bizans haritalarına kıyasla oldukça kötüydü. Posta güvercinleri ve atlı postalar temel iletişim araçlarıydı. Hadımlar ise çok gizli görevlere verilirlerdi.

Süvari birlikleri, genelde 3.000-4.000 kişilik birimlerden oluşurdu ve bu birimler de 100-600 süvariden oluşan alt birimlere ayrılırdı. Eğri kılıç kullanan zırhlı süvariler (*mugaffafa*) az sayıdaydı; bunlar, genelde takip görevleri için kullanılırdı. Zırh pahalıydı ve bu nedenle ancak zengin savaşçılar tarafından kullanılırdı.

Göğüs zırhı oldukça ağırdı ve geri çekilirken genelde atılırdı. Levha zırh ise, maliyeti, ağırlığı ve sıcak iklim nedeniyle nadiren kullanılırdı. Arasında bir giysinin yer aldığı iki kat zincir zırh, atları da zincir zırhlarla korunan ağır süvarinin standart teçhizatıydı. Zırh ayak bileğine kadar uzanmadığı için, ayak yaralanmaları çok görülüyordu. Kalkanlar yuvarlak ve deriden yapılmıştı; miğferler ise sade deriden, metal kaplı deriden ya da metalden yapılırdı. Hızlı ve hafif atlara binerek yay kullanan okçular çok daha yaygındı.

Emevi Halifeliği döneminde süvarisiz nadiren kullanılan piyadeler mızrak, yay ve kılıçla donanmıştı. Mızraklar metal uçlu bambu kamışlarıydı, fakat kimi kısa mızraklar tümüyle metalden yapılırdı. Hint çeliği ise çok revaçtaydı. Metal uçlu sopa, topuz, cirit, sapan, balta ve hançer, kullanılan diğer silahlardandı. Müslüman piyadesi takibe uğradığı vakit, son çare olarak yanan bambu demetleri ya da taş fırlatırdı. Erler, ölümüne savaşmaya niyetli olduklarını göstermek için zaman zaman savaşın en şiddetli anında kendi kalkanlarını ya da kılıç kınlarını parçalarlardı. Uzun lafın kısıası, savaşın esas yükünü piyade taşırdı. Yay (*kavs*), Müslümanların en ölümcül silahıydı; ayrı bir birim olarak teşkil edilen okçuların etkili menzili 100 metre kadardı. Kısa menzilde Müslüman okçuların cesareti efsaneviydi: Belgelerde, düşmanların üzerlerine saplanan oklarla kirpiye döndüğünden sık sık bahsedilmektedir. Ahşaptan ya da bambudan yapılmış ve metal uçlu (çoğunlukla zehir sürülmüş) 30-50 ok taşıyan okçuların ana görevi, Bizans ya da Sasani süvarilerini kendi piyadelerinden uzak tutmaktır.

Müslümanlar, kuşatma savaşlarında da yine herhangi bir üstünlüğe sahip değildi. Hatta istihkâma, Franklardan daha az önem verdiklerini söylemek de mümkündür. Peygamber döneminde İslam orduları, savunmalarını şehir hisarları (*hısn*), surlarla çevrili kaleler (*kasr*) ve dağ hisarlarıyla (*kal'a*) sağlamıştı. Hem tuzak olarak açık arazide hem de sürpriz saldırılardan korunmak üzere ordugâhlarda, üstü saz ve kumlarla örtülü hendeklerin kullanımı, Muhammed'in kendi buluşuydu. Mancınık, Perslerden öğrenilmişti ve bu silahın Yunanca adı olan *maganik* ("taş atan"), işlevini oldukça iyi yansıtmaktaydı.

Resim 4.2 “Okçular iş başında”, Bayeux Gobelni, yak. 1092 (*Vestuta Monumenta*, Londra Eski Eserler Cemiyeti).

Modern anlamda sıhhiye birimleri bilinmiyordu. Yaralılar ordugâha geri taşınır ve orada, kadınlar tarafından pamuk bandajlarla tedavi edilirdi. Ölülerse savaş alanında defnedilirlerdi. Doktorlar, sadece yaralıları tedavi etmekle uğraşmaz, aynı zamanda *amir*'in emriyle mahkûmların dillerini kesip gözlerini oyarlardı. Esirlerin icabına derhal bakılırdı: Savaşçılar idam edilir, çocuklar boğulur, siviller ise köle olarak satılırdı. Aslında her *amir*, kendi tarzını geliştirmişti. Örneğin Taberi'ye göre, muzaffer bir komutan, 6.000-40.000 arasında düşman askerini idam ettirmiş; böylece, yakınlardaki bir nehir kıvılcığına boyanmıştı. *Amir* ise ununu bu nehrin suyuyla karıştırıp ekmek hamuru yaptı. Emevilerin uyguladığı genel kural, savaş esirlerinin üçte birini çarmıha germek, üçte birinin ellerini, kalanların ise el ve ayaklarını kesmekti. Elde tutulan rehinelere, eğer bir anlaşmazlık olur ya da savaş yeniden başlarsa idam edilirdi.

İslam ordusunda zaman zaman 700 ile 1.000 kadar kadın da yer alırdı. Görevleri, savaşçıları beslemek için gereken et ve sütün sağlandığı sürüleri gütmek, yaralıları tedavi etmek ve savaştan kaçan askerlere hakaret edip utandırarak geri dönmelerini sağlamaktı. Arap kadınların yaralı düşman askerlerini öldürmekten çekinmediği de bilinmektedir.

Resmi savaş ilanı bilinmiyordu. *Taberi Tarihi*, Hicri 85 (707) yılında iki düşman ordu arasındaki ilginç karşılaşmayı tasvir eder. Bir Türk ordusunun komutanı, elçisiyle zehir (sonuna kadar mücadele), ok (normal savaş) ve misk (barış) gönderir. Rakip İslam kuvvetlerinin gururlu komutanı zehri yakar, oku kırar ve miski yere döker; bunun üzerine de Türkler, saldırma arzularını yitirirler.

Vakayiname, 923 yılında meydana gelen bir muharebeyi de tasvir eder. Buna göre, bir Emevi ordusu, karada 2.000 metre uzunluğundaki sıralar halinde; ayrıca Fırat, Dicle ve Amu Derya nehirlerinden gemilerle ilerlemektedir. Karadaki yürüyüş tertibi-ne (*ta'biye*) göre piyade ve süvari öncü, merkez, kanatlar ve artçı olarak yerleştirilir. Merkezde sadece piyade ve karargâh personeli yer almıştı. *Amir*, savaş alanına bir tahtirevanla getirilmiş; 40-80 kadar keşifçi, hem keşif hem de ulaklık görevini üstlenmiştir.

Ordunun muharebe tertibi (*saff*), genellikle yedi sıra halinde dizilip ardından yayılmaktır ki bu, Halife Ömer'in inananlara emrettiği camide toplanma adabıyla aynıdır. Peygamber de ordularının amaçsız kabile güruhları olmadığını söylemişti: “Allah, kendisi adına savaş alanında yekpare bir bina gibi saf tutup savaşanları sever.”

Her şeye rağmen, ayrıntılı savaş planı nadiren hazırlanırdı. Emirler sözlüydü ve yoruma açıktı: “Sağ kanatlarına saldıracağım. Ardından sağ kanadım, onların sol kanadına hücum edecek; merkez emrimi beklesin.” Kuşatma savaşlarına nadiren rastlanırdı ve genelde zafer, savaş alanında kalmayı başaranın olurdu. Yenilen taraf aman verilmeden takip edilir ya da en azından ordugâhı bulunur ve yağmalanırdı. Müslüman komutanlar, kesin bir sonuç alabilmek için kanatlardan birini nasıl kuvvetlendireceklerini ya da tepe ve bayırlardan istifade ederek cenahlardan birini örtüp diğerini nasıl takviye edeceklerini bilirlerdi.

Süvari, yarma harekâtını ilke edinmişti. Müslüman atlılar hemen her zaman, oluşturacakları etki ve gürültüye güvenerek düşmana cepheden hücum ederlerdi. Bir kez düşman saflarını dağıtmayı başardıklarında savaş, teke tek mücadeleye dönerdi. Bedevilerin bin yıl boyunca geliştirdikleri en gözde taktik, küçük süvari birliklerini kullanarak düşman saflarındaki zayıf noktalara saldırmak, ardından hızla geri çekilmek ve bunu düşman safları çözülünceye kadar durmadan uygulamaktı. İnsan dalgası taktiği, morali düşürmekten başka işe yaramayacağı için uygulanmazdı.

Piyade savaşta önce –özellikle de düşman atlarına karşı– yay kullanır, ardından cirit fırlatır, kargıyla hücumla geçer ve son olarak da kılıcını ya da topuzunu konuştururdu. Kimi zaman hileyle de başvurulurdu: Ön saftaki piyadeler, düşmanın görüşünü engellemek için, yere sapladıkları mızraklarının üzerine eyer örtülerini asarlardı. Savunma uygulandığında, piyadeler mızraklarını yere dayarken diz çöken okçular yaklaşan atlara nişan alırdı. Yakın savaş esnasında, piyadeler süvarilerin atlarının burunlarına vurur ve gerekirse sırt sırta vererek savaşırldı.

Kuşatma, genellikle bir şehrin düşmesinden önce altı ay veya bir yıl süren zorlu bir eylemdi. Örneğin, Halep kuşatması tam altı yıl

sürmüştü. Düşmanın dışarıdan yardım almasını engelleyebilmek için surların etrafı suyla çevrilmiş, yakındaki ırmaklardan su alınması engellenmiş ve ahşap duvarlar ateşe verilmişti. İstihkâmcılar, birliklerin şehre doğru güvenle ilerleyebilmesi için siper kazmış ve kalenin hendeği, geceleri eşeklerle getirilen molozlarla doldurulmuştu. Seksen kadar mancınık, hisarların sur ve kapılarına taş yağdırdı. İki yüz yıl sonra ise özel mancınıklarla petrol fırlatılmaya başlanmıştı; bu son derece yanıcı bir ecza olup 5 kilo katran, 1,5 kilo reçine, 750 gram sandarak* ve laka, 1,5 kilo kaliteli kükürt, 2,5 kilo eritilmiş yunus yağı ve 2,5 kilo sıvı ve saf keçi böbreği yağından oluşuyordu. Oysaki çoğu durumda diplomatik müzakere, psikolojik baskı, açlık korkusu ve sonun kaçınılmaz olduğu düşüncesi gibi birçok unsurun etkili şekilde bir araya gelmesi çok daha etkili olurdu.

İslam ordularının savaş tarzı hakkında bazı genellemeler yapılabilir. İslam orduları, stratejik ve taktik açıdan şaşırtıcı derecede başarılı ve esnek olduklarını ispatlamışlardı. Düşmanın zayıf noktalarını ve bu noktalara nasıl yükleneceklerini çok iyi bilirdiler. Açlığa ve ticaretin zayıflamasına yol açan ekonomik abluka standart silahlarından biriydi; muharebelerde kesin sonuç peşinde koşar, bu uğurda tüm zaferler ile başarıları sonuna kadar değerlendirirdi. Siyasi hedeflerine ulaşmak için yoğun askeri harekât ile diplomasiyi bir arada kullanırlardı. Pusu, stratejilerinin bir parçasıydı. Peygamber, “savaş hiledir” demişti. Esneklik, İslam'ın müzakere, aracılık ve uzlaşma yönündeki istekliliğiyle en üst noktaya ulaşmıştı. Her zaman topyekûn zafer kazanma peşinde değillerdi ve her şeyi temelli elde tutma gibi bir düşünceleri de yoktu. Halife ve danışmanları tehdit, müzakere, düzenbazlık, hüner, sabır ve şiddet gibi her türlü usule başvuracak kadar esnekti.

İslam orduları göz kamaştırıcı başarılarını teknik, teşkilat ya da taktik üstünlüklerine borçlu olmadıkları için diğer nedenleri çok iyi tespit etmek gerekir. İslam; Bizans ve Sasani devletlerinin uzun süreli savaşlar sonucunda yorgun düşmesinden ve başlarına gelen

* Ardıc ağacı reçinesi – e.n.

doğal felaketlerden (özellikle Irak'taki sel felaketi) büyük ölçüde faydalandı. Fakat Müslümanların başarısındaki ana etken, savaşa yükledikleri yeni anlamdı. Halk için savaşıma fikrinin yerini ümet, yani özgün, farklı ve birleşik bir İslam topluluğu için savaşıma ve ölme fikri almıştı. Diğer bir deyişle, yeni evrensel dinin getirdiği psikolojik dinamizm, Arabistan'daki dağınık kabileleri belirli askeri ve siyasi hedefleri elde etme doğrultusunda bir araya getirmişti. Açlık ve hırs İslam'ın yayılışında pay sahibi olsa da, Medine'deki teokrasi birbirleriyle savaş halindeki kabileleri etkili bir askeri kuvvete dönüştürmekte çok başarılıydı. Zaman içerisinde İslam, kabilelerin münferit amaçlarının çok ötesine geçen siyasal ufuklara yöneldi. "Yayılmacı politikaya sahip yeni İslam devleti, amaçlarına ulaşabilmek için Arabistan'ın dayanıklı savaşçıları kullanmıştı" cümlesi çok şey ifade etmektedir.

Asıl fetihlerin itici güçleriye muhtemelen çok daha karmaşıktı: İslam'ın ideolojik mesajı, Arabistan ticaretinin ve kuzeye kayan ticaret yollarının güvence altına alınması; ele geçirilecek topraklardan alınacak ganimet ile vergilerin cazibesi ve liderlerin yeni hiyerarşideki hâkimiyetlerini muhafaza etme ihtiyaçları. İslam'ın yayılışı, 11. yüzyılda aşırı boyutlara ulaştı ve durdu. Gürcü Krallığı, Müslüman istilacıları püskürtmeyi başardı. Sardinya ve Sicilya, Hristiyanlar tarafından yeniden ele geçirilirken İber Yarımadası'ndaki *Reconquista*, Toledo ve Coimbra'yı güvence altına aldı. Haçlılar ise yaptıkları karşı saldırıyla Filistin ve Suriye sahillerini geri aldılar.

Örnek Olay İncelemesi: I. Haçlı Seferi

1095 yılındaki Clermont Konsili'nde Papa II. Urbanus'un Kudüs'ü kurtarmak için ilan ettiği kutsal savaşın ardından düzenlenen ilk Haçlı Seferi'yle Hristiyan ve İslam dünyaları karşı karşıya geldi. "Tanrı'nın desteğini" alan I. Haçlı Seferi, herkesi silah başına çağırmıştı: "Tanrı istedi!" (*Deus vult*). Bunun birçok nedeni vardı: Maccraci prenslerin arzuları; Batı'daki ekberiyet (büyük evlat hakkı) sistemi nedeniyle tahttan uzak kalan prenslerin Şark'ta hükümdarlık

olarak iktidar olma istekleri (Antakya Prensi Otrantolu Bohemond iyi bir örnektir); İtalyan şehir devletlerinin, ticareti artırabilmek için Doğu Akdeniz'de ticaret merkezleri kurma gayreti ve Avrupa'daki kıtlık ve salgından kaçış. Avrupa, Roma'nın çöküşünden beri, ilk kez İslam dünyasına saldıracak kadar güçlü hale gelmişti.

Haçlı Seferleri, ortaçağ Avrupa savaşlarının simgesi gibidir. Askeri tarih açısından bir bütünlük oluşturduğu gibi, zaman içerisinde ortaya çıkacak benzer durumlar için de açıklayıcı bir örnek sunmuştur. Ne var ki çok uzun bir döneme yayılmış olması, örnek olay incelemesi olarak ele alınmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle, burada yalnızca ilk Haçlı Seferi incelenecektir. Bu dönem, tarihçilere, şövalyelik çağındaki Avrupa orduları ile İslam ordularını karşılaştırabilme imkânı vermektedir.

I. Haçlı Seferi günümüzün büyük harekâtlarıyla, örneğin *Overlord* Harekâtı ile (1944 yılında müttefiklerin Fransa'yı işgali), karıştırılmamalıdır. Haçlıların ne müşterek bir stratejisi, komuta hiyerarşisi, ileri taktik ve nizamları ne de ilk fethin ardından yayılmak gibi bir hevesleri vardı. Kefaret ve endüljans kavramlarına atfedilen önemden de anlaşılacağı gibi, dini fanatizm ve vahşet bir aradaydı. İsa'yı yaralayan mızrağın Pierre Bartholomé tarafından mucizevi bir şekilde bulunması üzerine Musul Atabeyi Kürboğa'yla yapılan savaşın Bohemond'un zaferiyle sonuçlanması, çocukların Haçlı Seferi ve Münzevi Pierre ile Meteliksiz Gauthier'in hacca gitmesinin psikozlu sonuçları bunun örnekleridir. Diğer bir deyişle, Haçlıların İsa'nın Kutsal Kadehi'ni kurtarmak için ettikleri yemin, ne Filistin'in savunulmak amacıyla sürekli işgal altında tutulmasını sağlamış ne de pratik amaçlara hizmet etmişti.

Şüphesiz, dinin etkisi her zaman söz konusuydu. Haçlılar oruç tutuyor, dua ediyor, günah çıkartıyor ve savaşlardan önce ve sonra ayin yapıyorlardı. Onlar da, tıpkı Müslümanlar gibi, bu yolda ölmenin kendilerine cennetin kapılarını açacağına inanmaktaydı. Kardeşlik yeminleri ediliyor; Haç ve Kutsal Mızrak, görevlerinin simgesi olarak kullanılıyordu. Hz. Meryem'in savaşlarda görüldüğü, pek çok kaynakta yazmaktadır. St. Jean ve Templier şövalyeleri gibi tarikatların savaş naraları da dinsel motivasyonu

vurgulamaktaydı: *Diex aie* (Tanrım yardım et), *Saint Sepulchre* (Kutsal Kabir), *Christus vincit* (İsa galiptir), *Christus regnat* (İsa hükmeder) ve *Christus imperat* (İsa emreder).

I. Haçlı Seferi'ne katılan Hristiyan güçlerinin toplam mevcudu, 1.200-1.300'ü şövalye olan, 12.000 askerdı. Müslüman kuvvetler de yaklaşık aynı sayıdaydı. 1097 Antakya kuşatmasında, 700 şövalye ve 2.000 piyadeden oluşan Haçlı ordusu, 3.000 kişilik İslam ordusunu yenmişti. İki yıl sonra Askalan'da 1.200 süvari ve 9.000 piyadeden oluşan ordu, muhtemelen savaş alanına çıkmış en büyük Haçlı kuvvetiydi. Tipik bir çatışmada, ortalama 500-1.000 şövalye yer alırdı. Döneme dair abartılı anlatımlar dikkate alınmamalıdır. Böylesi hikâyelere bir örnek olarak Orderic Vitalis, Antakya'da (1098) bir günde aynı köprüden 113.000 askerin geçtiğini yazmıştı. Oysaki bu sayıda bir kuvvetin 45 kilometre uzunluğunda bir yürüyüş kolu oluşturmaları gerekirdi.

Doğu ile Batı'nın bu mücadelesini anlatan kaynaklar her ne kadar tutarsız olsa da, kimi kayda değer gözlemlere rastlamak mümkündür. Paralı askerler ve silah tüccarları her iki tarafa da hizmet ederdi. Araplar kaliteli Frank kılıcı ve beyaz köle satın alır; Haçlılar ise Müslüman, Yahudi ve Bizanslı cerrahlardan yararlanırdı. Her iki taraf da istihkâmcıları, lağımçıları, kuşatma araçlarını ve sıvı ateşi nasıl kullanacağını öğrenmişti. Şövalyeliğin dünya görüşü, İslam'daki *fürusiyye* kavramıyla benzerlik gösteriyordu. Haçlıların, rastladıkları iki Bizans eserinden yararlanmış olmaları da mümkündür: Mavrikios'un *Strategikon* (580) ve Bilge Leo'nun *Taktika* (886-912) adlı eserleri. Fakat her iki eser de, iyi talimli profesyonel ordular için yazılmıştı; feodal Avrupa'nın orduları ise geçici ve talimsizdi.

İki taraftan birinin, teknolojik ya da kuramsal anlamda, diğerinden üstün olduğunu söylemek saçma olacaktır. Bu süreçte yaşanan teknolojik gelişme önemsizdi ve teknolojik üstünlük nedeniyle kazanılmış bir muharebe de bulunmuyordu. En iyi şartlarda, her iki taraf da aynı değişiklikleri yapıyor ve bunun sonucunda yine değişen pek bir şey olmuyordu. "Üstünlükten" bahsedilecekse, söylenecek tek şey, at üzerindeki askerin yaya askere üstünlüğüydü.

İkmal görevini İtalyan şehir devletleri üstlendiğinden, I. Haçlı Seferi'nin başarıyla sonuçlanmasında deniz gücünün hayati önem taşıdığını söylemek abartı olmayacaktır. Cenevizler, Antakya kuşatmasına destek olmak için bir filo göndermiş ve Pisalılar 1099 yılında Doğu Akdeniz ticaretine katılmışlardı. Latin krallıkları ile Doğu Akdeniz arasındaki gerçek aracılar ise Venediklilerdi. Venedikliler, 1100 yılında Hayfa'daki Haçlılara 100 gemilik bir filoyla ikmal ulaştırmış ve böylece, ileride kuracakları deniz imparatorluğunun temellerini atmışlardı. Dört yıl sonra Venedik modeli, görevinde uzmanlaşmış ustaları ve standart hale getirilmiş yedek parçaları sayesinde modern ikmal merkezinin ilk örneği haline gelmiş ve bu İtalyan şehir devleti denizcilikte ön plana çıkmıştı.

Haçlı Seferleri'nin masrafları kilisenin topladığı vergiler, sadakalar, ölen prens ve piskoposların eşyalarının satılması, Kutsal Topraklar'ın kurtarılması için yapılan bağışlar ve bırakılan miraslar, kralların şahsi ödemeleri ve hacca gitmek istemeyenlerin bunun yerine ödediği paralarla karşılandı. Ne var ki toplanan para, Haçlıların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli değildi. Dönemin tarihçileri kıtlık, soğuk, şiş ayaklar ve çürük dişlerin Haçlı Seferi boyunca Franklara rahat vermediğini yazmıştı. Şüphesiz diğer hastalık ve salgınlar da Doğu Akdeniz'deki Haçlıların peşini bırakmıyordu.

Yağma ve talan sıradan hale gelmişti. 1097 yılında Dorylaison'da Haçlılar şöyle dua ediyordu: "İsa'ya ve Hristiyanlığın zafer kazanacağına inandığınız gibi inanın ki, Tanrı'nın izniyle bugün hepiniz zengin olacaksınız." Yağma yapma ihtiyacı ve isteği, seferin asıl amacını lekeliyordu. Ordular, şehirleri ve tarım alanlarını yağmalarken, zaman kaybediyordu. Ele geçirilen hazineler, çoğunlukla eritilip güvence altına alınırdı. Çok pahalıya gelen at, zırh ve silah masraflarının bir şekilde karşılanması gerekiyordu. Esirler için alınan fidye ve yağma, bunun için en uygun yoldu. Haçlı Seferleri'nin liderleri yağmaya çok ağır cezalar (burun ve kulağın kesilmesi) koysalar da sonuç değişmedi.

Harekât olarak adlandırabileceğimiz eylemler her iki tarafta da kısıtlıydı. Düzenledikleri seferlerden çabuk sonuç alabilme peşindeki

tarafların rakibi tümüyle ortadan kaldırma gibi bir düşüncesi yoktu. Savaşta tüm atılganlığa rağmen Müslüman tarihçi Usame bin Münkiz şöyle yazmıştı: “Tüm askerler içerisinde, savaşta en ihtiyatlı olanlar Frank askerleridir.” Bunun birçok nedeni vardır. Asya’daki İslam topraklarının göbeğinde ordugâh kurmuş olan Haçlıların en büyük isteği, birkaç kıyı kalesini ele geçirmekten ibaretti. Arabistan’ın fethi, onların en çılgın düşlerinin bile ötesindeydi. Zafer, çoğunlukla bir yanılsamaydı. İslam orduları, her savaşın ardından kış gelmeden çözülüp evlerine döner ve baharda tekrar ortaya çıkarlardı. Şatolar ve surlarla çevrelenmiş şehirlerin ele geçirilmesi, savaşta en büyük hedefti. Hepsinden önemlisi, Franklar yenildikleri takdirde her şeylerini kaybedeceklerini çok iyi biliyorlardı.

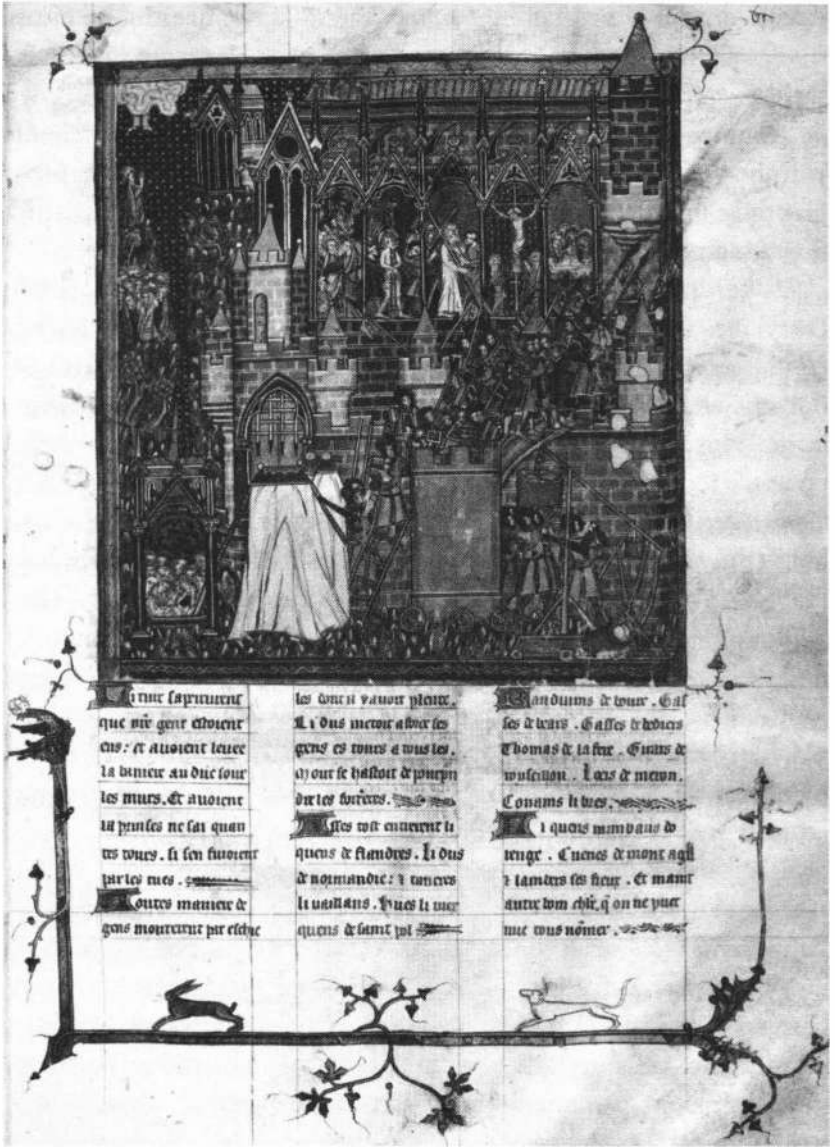
Haçlılar, ordularını çok sayıda küçük birime ayırır ve ardından bunları savaş alanında önceden belirlenmiş bir düzende yerleştirirlerdi. Yürüyüş kolunda düzen ve intizamın ne kadar önemli olduğunu anlamışlardı. Örneğin, 1098 yılında Antakya’daki ordularını, her biri düşmana yaklaştığında saf tertibinden kol tertibine geçen ikişer alaydan müteşekkil dört tümene bölmüşlerdi. Fakat sonraki yıl Askalan’da, Haçlı ordusu artçı, merkez ve öncü olarak üçerli üç gruba ayrılmış dokuz alay (*acies*) halinde Müslümanların üzerine yürümüşü. Bu kare tertibi, her yönden gelecek saldırılara karşı eşit güçte savunma imkânı sağladı. Ama Askalan’da Haçlılar saldıran taraftı. Fatımilerin hâkimiyetindeki Mısır’a, titizlikle hazırlanmış bir düzende yürümüşlerdi: Şövalyelerin önünde ilerleyen okçular ve piyade, altı farklı şövalye birliğinin başarılı saldırılar yapmasına imkân verecek şekilde düşmanın düzenini bozmuştu. Süvari ve piyadenin ortak hareketi tesadüf değildi çünkü çölde atların çoğu öldüğünden pek çok şövalye yaya olarak savaşmak zorunda kalmıştı. Kısacası, standart bir düzen mevzubahis değildi.

Taktik açıdan, I. Haçlı Seferi’nde piyadenin rolü tartışma konusudur. Kaynaklarda piyadeden, yalnızca kaçtıklarında veya öldüklerinde bahsedilmektedir. Dorylaion’da (1097) piyade, geri çekilen şövalyeleri korumak için mızraktan bir duvar oluşturmayı başarsa da sonraki yıl, sadece kaçan atları görmeleri bile dağılmaları için

yeterli olmuştu. Piyadenin savaş alanındaki rolü, atından düşen süvarileri öldürmek, kendi şövalyelerinin ata binmesine yardım etmek, yaralıları taşımak ve atları öldürmektir. Şüphesiz, yenilgi ya da teslimiyet esaret ve kölelik anlamına geldiğinden ötürü piyade yine de savaşıyordu. Buna karşın, Münzevi Pierre ile Meteliksiz Gauthier'i izleyen talim görmemiş güruh Müslüman okçu süvariler tarafından kolayca katledilmişti.

Psikolojik savaş, I. Haçlı Seferi'nin ayrılmaz bir parçasıydı. Dorylaion'daki Franklar rakiplerinin savaş naralarını ve "barbar çılgınlıklarını unutmamıştı. Antakya'da birkaç yüz Müslüman'ı öldürmüş ve kesik başlarını mızrakların ucuna takarak dolaştırmışlardı. Yine, İznik'te Haçlılar, aynı şeyi Müslümanların moralini bozmak için yapmışlardı. Kimi zaman düşmanlarının kesik başlarını, surların üzerinden düşmanlarına fırlatırlardı. Müslümanlar da bu vahşete aynı şekilde cevap verirdi. Tarihçi İbn-i Zübeyr, Haçlıların ana limanı Akka'dan bahsederken şunları söyler: "Orası, domuzdan ve haçtan geçilmeyen, her yerin pislik içerisinde olduğu bir kâfir yatağıdır. Hepsi de leş gibi pis insanlardır." İslam topraklarındaki Haçlı krallarına *mutamelik* (sözde kral) denirdi. Haçlılardan en çok nefret edenler Bedevilerdi. Kendileri zırh giymedikleri için, düşmanlarının cesaretini sorgulamışlardı: "Franklar zırh giyiyor, çünkü ölmekten korkuyorlar."

1099 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesi, hem savunma ve kuşatma tekniklerine hem de vahşete iyi bir örnektir. Savunmadaki Fatimiler, Haçlılardan daha kalabalıktı, bu nedenle şehrin kuşatılarak aç bırakılması gibi bir seçenek yoktu. Haçlıların komutanı Godferoy de Bouillon, dosdoğru saldırmaya karar verdi. Haçlılar, Müslümanların burçlara eklediği pamuk ve samandan perdeleri tutuşturmak için mancınıklarla sıvı ateş fırlattılar. Merdivenler, mancınık taşıyan tekerlekli küçük ahşap kaleler, bir koçbaşı ve geleneksel harp kulesiyle şehre hücum ettiler. Müslümanlar da, yaklaşan kulelere taş ve sıvı ateş yağdırdı. Su kıtlığı yaşanıyor ve Franklar, sıcak çöl rüzgârında kavruluyordu. Sonunda, Godfroy, tahta bir köprünün üzerindeki birliği, harp kulesini kullanarak şehrin duvarlarına yönlendirdi. Diğerleri de, merdivenlerle

Resim 4.3 “Hristiyan savaş umuru: Kudüs’ün fethi, 1099” (Fransa Milli Kütüphanesi, Paris).

surlara tırmandı. Kudüs, 13-14 Temmuz 1099’da düştü. Haçlılar çok sayıda kadın, erkek ve çocuğu katletti. Mescid-i Aksa kirletildi. Müslümanlara yardım ettiği ileri sürülen Yahudiler, büyük

sinagoga toplanıp yakıldı. Bunların ardından, Tanrı'nın Askerleri, başarılarını kutlamak için, kanlı çizmeleriyle Kamame Kilisesi'ne gittiler.

Kapanışı, Bizans İmparatoru I. Aleksios'un kızı Anna Komnene'nin Haçlıların savaş tarzı hakkındaki yorumuyla yapmak uygun olacaktır. Anna Komnene, 1098 yılında Antakya'nın düşüşü ardından, Kelt olarak adlandırdığı Frankları şöyle anlatmıştır:

Ne askeri disiplinleri ne de strateji bilgileri vardır. Ama savaşa girdiklerinde kalplerini öyle bir öfke kaplar ki, karşılarında durulmaz olur. Fırsatını bulur bulmaz, gözü kara bir şekilde düşman saflarına dalarlar.

Emir Usame bin Münkiz de tümüyle aynı fikirdedir:

Franklar hakkında az çok bilgisi olan herkes onları canavar olarak görür. Hayvanlar saldırganlık ve güçte nasıl bizden daha üstünse, onlar da cesaret ve savaşçı ruh açısından diğerlerinden öyle üstündü.

Fakat bu savaşçı ruh ve saldırganlık sadece Latin Hristiyanlığı ya da Doğu Akdeniz'e has değildir.

Sonuç olarak, I. Haçlı Seferi konusu, kimi açılardan “siyah bir kuğu”ya benzese de, bu kitabın beş alt temasından en az dördü hakkında bize fikir vermektedir: Savaş kavramı, teknolojik gelişmenin savaştaki etkisi, orduların yapısı ve askerlerin deneyimleri.

Okuma Önerileri

Ortaçağ savaşlarına dair literatür oldukça geniştir. Kısa bir değerlendirme için bkz. Lynn White Jr., *Medieval Technology and Social Change* (Londra, 1962). Genel olarak ortaçağ askeri sistemi için bkz. William McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982); Sir Charles Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, 2 cilt (New York, 1924) ve Philippe Contamine, *War in the Middle Ages* (Londra, 1984). Ortaçağ savaşları hakkında oldukça

rahat okunan bir çalışma için bkz. Jean Froissart, *Chronicles* (New York, 1968); ayrıca bkz. John Keegan, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (New York, 1976). Silah teknolojisinin binlerce yıllık serüvenini anlatan bir çalışma için bkz. Martin van Creveld, *Technology and War: From 2000 B.C. to the Present* (New York, 1989). Bu bölümün iki önemli kaynağı: J.F. Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages: From the Eighth Century to 1340* (Amsterdam, 1977) ve Hans Delbrück, *History of the Art of War: Within the Framework of Political History*, c. 3, *The Middle Ages* (Westport CT, 1982). Bu sonuncu kitap, şövalyeliği toplumsal bir kast olarak analiz etmesi bağlamında yararlıdır.

İslam savaş umurunu ele alan en iyi çalışma ne yazık ki hâlâ sadece Almanca olarak mevcut: Nicolaus Fries, *Das Heerwesen der Araber zur Zeit der Omayyaden nach Tabarî* (Tübingen, 1921). Kitabın İngilizcedeki en yakın dengi ise G.H.A. Juynboll, *The History of Al Tabari*, 13, *The Conquest of Iraq, Southwest Persia, and Egypt* (Albany, 1998); ayrıca bkz. Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests* (Princeton, 1981). Hans Delbrück'ün kitabı, *History of the Art of War*, c. 3, *The Middle Ages*, yazarının şövalyelik çağında savaşa dair uzmanlığı bağlamında Araplara ilişkin bölümler içerse de, pek yeterli değildir. M.E. Yapp, *War, Technology, and Society in the Middle East* (Londra, 1975) Frankları ve Müslümanları bazı hoş karşılaştırmalarla ele alır.

İslam üzerine temel bir eser için bkz. G.E. von Grunebaum, *Classical Islam: A History 600-1258* (Londra, 1970); *The Cambridge Medieval History*, c. 2, *The Rise of the Saracens and the Foundation of the Western Empire* (New York, 1913); Bernard Lewis (der.), *Islam from the Prophet Muhammed to the Capture of Constantinople*, c. 1, *Politics and War* (New York, 1974) ve Oman, *Art of War in the Middle Ages*, c. 1. Müslüman savaş tarzının kökenine dair kısa bir özet için bkz. John W. Jandora, "Developments in Islamic Warfare: The Early Conquests", *Studia Islamica*, c. 64 (1986): 101-13. Bu konunun teknik yönleri hakkındaki bir çalışma için bkz. David C. Nicolle, "The Military Technology

of Classical Islam”, yayımlanmamış doktora tezi, Edinburgh Üniversitesi, 1982. Son olarak, İslam savaş sisteminin yeni bir analiz için bkz. Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System* (New Haven CT, 1981).

Hristiyanlık ve İslamiyet arasındaki etkileşime ilişkin bir çalışma için bkz. Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe* (New York, 1982); Bizans'ın İslam'a tepkisini ele alan oldukça iyi bir analiz için ise bkz. Walter E. Kaegi Jr., *Byzantine Military Unrest 471-843: An Interpretation* (Amsterdam, 1981) ve *Army, Society and Religion in Byzantium* (Londra, 1982). Diğer bir yararlı çalışma: Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453* (Philadelphia, 1992).

I. Haçlı Seferi'nin klasik tarihi için bkz. Steven Runciman, *A History of the Crusades*, c. 1, *The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem* (Cambridge, 1951); ayrıca bkz. *The Cambridge Medieval History*, c. 5, *Contest of Empire and Papacy* (New York, 1926). Denizci İtalyan devletlerin Haçlı Seferleri'ne lojistik destek sağlama konusundaki rolleri üzerine bkz. William H. McNeill, *Venice: The Hing of Europe, 1081-1797* (Chicago, 1974). Son Haçlı Seferi'nin oldukça zengin betimlemeleri için bkz. Jean de Joinville ve Geoffrey de Villehardouin, *Chronicles of the Crusades* (New York, 1982). I. Haçlı Seferi'nin askeri yönlerine dair değerlendirmeler için bkz. R.C. Smail, *Crusading Warfare (1097-1193)* (Cambridge, 1956) ve Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages*. Yine Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, I. Haçlı Seferi sırasında Doğu ve Batı arasındaki etkileşimi ele alır. Bizans'ın bu meselelere yaklaşımı hakkındaki birincil bir kaynak için bkz. Anna Comnena, *Alexiad*, çev. E.A.S. Dawes (Londra, 1928).

V

Doğu Tarzı Savaşlar

Moğollar, Hintliler, Çinliler ve Japonlar

Doğu'da savaş, esas olarak devlet oluşumu ve toplumların modernleşmesi bağlamında şekillendi. Bu nedenle toplumun her yönü bu sürecin ayrı bir parçasını teşkil etti. Bireyler ve askerler de, nihai hedeflerine varabilmek için sıkı disiplin ve korkuyu araç olarak kullanan ordular kadar acımasızdı. Savaşın kurallarının yeniden belirlenmesi girişimi, barutun savaş alanlarında boy göstermesiyle daha güç hale geldi. Bu durum, ilgili tüm toplumlar için büyük bir kültürel sorundu. Japonlar ateşli silahları tümüyle terk ederek geleneksel silahlarına dönmüş, Çinlilerse bu silahları olabildiğince geç kullanmaya başlamışlardı. Diğer yandan kimi Babürlü hükümdarları, ateşli silahlara hak ettiği önemi vermekte gecikmedi. Dolayısıyla, bu döneme damgasını vuran şey, teknolojik gelişim oldu.

Ortaçağda Batı Avrupa'da şövalyeler, okçular ve kuşatma teknikleri etrafında dönen kara savaşları, Doğu'da çok farklı bir şekilde cereyan etmişti. En büyük farklılık, yüzlerce yıl Orta Asya'ya

hâkim olan okçu süvarilerdi. Doğu tarzı savaşı en başarılı şekilde uygulayanlar ise, tarihteki en büyük kara imparatorluğunu kurmuş olan Moğollardı; Moğolların genişlemesi, savaş taktikleri bu bölümde ele alınacak olan Doğulu diğer büyük güçlerin (Hindistan, Çin ve Japonya) işgallerini de kapsamaktadır.

Moğollar

Moğol iktidarı, ileride Cengiz Han adını alacak olan Timuçin (1167-1227) tarafından kuruldu. Zor geçen bir çocukluk döneminin ardından Timuçin, 1206 yılına kadar tüm Moğol kabilelerini tek bayrak altında birleştirmeyi başardı ve Moğol hanlarının toplandığı bir kurultayda kendisine Cengiz Han (Moğolların imparatoru) unvanı verildi. Ardından Cengiz, yeni bir örgütlü ordu oluşturmak; sınırları –özellikle de Kuzey Çin’deki Çin devletine karşı– güvence altına almak; ticareti geliştirmek; ganimet ele geçirmek ve “Moğolların tüm dünyayı fethedeceği” kehanetini haklı çıkarmak için hızla yayılmaya başladı. Söylendiğine göre, Cengiz’in en keyif aldığı şeyler şunlardı: “Düşmanlarını kovalayıp bozguna uğratmak, her şeylerini almak, eşlerini gözyaşı içerisinde feryat ederken bırakmak, ata binmek, kadınlarının bedenini gecelik ve yatak olarak kullanmak, göğüslerine bakmak, öpmek ve göğüsleri kadar tatlı olan dudaklarını emmektir.” 1227 yılında öldüğünde, Hazar Denizi’nden Pasifik Okyanusu’na kadar uzanan ve Kuzey Çin’i de kapsayan bölge hâkimiyeti altındaydı. Ne var ki, aslında Cengiz’in bir imparatorluk kurmak gibi bir niyeti olmayıp fetihleri tesadüfen bir imparatorluğa dönüşmüştü. Moğol İmparatorluğu, 1280’lerde en büyük sınırlarına ulaştığında, Hindistan ve Güneydoğu Asya’daki kimi inatçı bölgeler dışında, Macaristan’dan Kore’ye kadar uzanan bölgeye yayılmış durumdaydı.

Moğolların savaş alanındaki başarısının sırrı neydi? Bu, teknik bir üstünlük değildi. Moğolların silahları (yay, kılıç, balta ve mızrak), dönemin diğer milletlerinin kullandığı silahlardan pek farklı değildi; hatta Moğollar başlarda kuşatma tekniklerinden tamıyla habersizdi. Diğer taraftan Moğol askerleri çok disiplinliydi,

Resim 5.1 Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han
(Taipei'deki Millet Sarayı Müzesi, Tayvan).

büyük bir cesaretle savaşmışlardı ve kullandıkları hafif süvari teknikleri eşsizdi. Hepsi de yeteneklerine göre atanan komutanlar taktik ve stratejik açıdan son derece başarılıydılar. Üstelik Moğol seferlerinde lojistiğe ve düzene de ayrı bir önem verilirdi. Son olarak, Moğol ordularının büyüklüğü muazzam bir etki yaratırdı. Yalnızca 700.000 kişilik küçük nüfuslarıyla Çin gibi muazzam topraklara

büyük seferler düzenlemeleri imkânsız olan Moğollar, bu açığı kapamak için 20 yaş üstü ve 60 yaş altı erkeklerin çok büyük bir bölümünü askere aldılar. Öte yandan, ele geçirdikleri bölgelerin halklarını da askere alarak ordularının mevcudunu artırdılar. Ögedey Han döneminde (1229-1241) bir tür genel seferberlik uygulanmış ve bu askerler, yardımcı birlik olarak Moğol ordusuna katılmıştı. Sonuç olarak, Moğollar savaş alanına 200.000-300.000 kişilik ordular çıkaracak bir güce eriştiler. Moğol ordusunun mevcudu, ihtiyaca ve yerel nüfusa göre değişirdi; o döneme dair rakamların büyük bir kısmında, yedekler de bu mevcuda dahil edilmişti. Göçebe Moğol süvarileri, yardımcı piyadeler ve Müslüman ya da Çinli istihkâmcılardan oluşan büyük Moğol orduları, düşman karşısında sayı üstünlüğüne sahip olmayı çoğunlukla başarırdı.

Bu büyük ordular, göçebelerin yüzyıllardan beri kullandığı onluk sisteme göre düzenlenirdi. Cengiz, ordusunu 1203-1206 yılları arasında bu şekilde düzenlemeye başladı. On askerlik birim *arban*, yüz askerlik birim *jagun*, bin askerlik birim *minğan*, on bin askerlik birim ise *tümen* olarak adlandırıldı. Bir ordu genelde 3-4 tümendenden oluşur ve büyük seferlere üç ordu –birbirinden ayrı hareket eden doğu, batı ve merkez ordusu– birden katılırdı. Bir ordunun üç tümendenden oluşması, mevcudunun 30.000 kişi olduğu anlamına gelmiyordu, çünkü tümenler, özellikle de yardımcı kuvvetler, hiçbir zaman tam mevcutlu olmazdı. Yani üç tümenin 15.000 askerden oluşması da mümkündü. Gerçek sayı ne olursa olsun, askeri faydalarının yanı sıra, onluk sistemin kullanılması'nın asıl nedeni, Cengiz'in güçlü birlikler kurmak ve askerlerinin sadakatlerini kendi kabilelerinden bu birimlere –özellikle *minğan* seviyesinde– yöneltmek istemesiydi. Cengiz, aynı düşünceyle 1206 yılında mevcudu 10.000'e ulaşan *keşig* adındaki muhafız birliğini kurdu. Genişleyen imparatorluğa komutan ile idareci yetiştiren ve Cengiz'e sadakati ön planda tutan *keşig*'e katılabilmek büyük bir onurdu. Kabilelere duyulan sadakati şahsına yönlendirmeyi başaramaması, Cengiz'in yeteneğinin diğer bir göstergesidir.

Çin'in işgaline kadar, Moğol ordusunun tamamı süvarilerden oluşurken bu seferden sonra istihkâmcılar ve yardımcı piyade de

dahil edildi. Cengiz Han döneminde ordu, ağır ve hafif süvariden ibaretti. Hafif süvariler, mavi ya da kahverengi, *hilat* denilen deri giysiler giyer ve muhtemelen vernikli deri şeritlerden yapılmış göğüs zırhı takarlardı. Başlarında, her kabileye göre farklı bir rengi olan, koni şeklinde kürk ya da deri başlıklar bulunurdu. Ağır süvari, muharebeye başlamadan önce bu başlıkları metal miğferle değiştirir ve demir şeritlerle güçlendirilmiş deri zırh giyerdi. Ayrıca tüm Moğol askerleri, okların daha derine saplanmasını engelleyen ve askerin, giysiyi dışarı doğru çekmek ve okun dönerek vücuda girerken izlediği aynı yolu izlemek suretiyle, oku vücudundan çıkarmasını sağlayan ipekten yapılmış uzun iç gömlekleri giyerdi.

Hem hafif hem de ağır süvarinin taşıdığı, kemik tabakaları ve tendonlardan yapılmış olup 350 metre menzile ok düşürebilen yaylar en önemli silahlardı. Moğollar aynı zamanda *zihgir* kullanırdı; bu gereç, başparmağa takılan ve yayın kirişinin çok daha geriye çekilerek olağandan çok daha güçlü ve seri şekilde bırakılmasına imkân veren taş veya kemikten bir yüzüktü. Moğollar, sol yanlarına asılı iki yay taşırdı, bunlardan biri kısa, diğeri uzun menzilliydi. Çeşit çeşit ok kullanılırdı: Kısa menzilde ağır, uzun menzilde hafif oklar; işaret vermek için ısıklık çalan oklar; yangın çıkarmak için yangın okları ve zırh delici olarak, uçları ısıtıldıktan sonra tuzlu suya batırılmış üç tüylü oklar. Taşıdıkları diğer silahlar kement, elbisenin sol yeline gizlenmiş bir hançer ve tahtadan bir kalkandı. Ayrıca, hafif süvariler kısa kılıç ve cirit taşıırken ağır süvaride uzun bir eğri kılıç, balta ve ucunda rakibini attan düşürmek için bir kanca bulunan dört metrelik mızrak vardı. Moğollar atlarının bakımına çok önem verirdi; sefere katılan her askerin beş atı bulunurken, her tümenin yedek olarak kullanacağı bir at sürüsü vardı. Moğollar, sütünü de içebildikleri kısıraklara binmeyi tercih ederlerdi; binici, gerektiği zaman atın sağrısında bir yara açıp hayvanın kanını da içebilirdi.

Moğollar, neredeyse yürümeye başlamadan önce ata binmeyi, atlarıyla birlikte hayatta kalmayı, kurutulmuş et, darı, yoğurt ve kımızla (mayalanmış kısırak sütü) beslenmeyi öğrenirlerdi. Moğol askerleri maaş yerine, katı kurallara göre taksim edilen ganimetten pay alır ve komutanlarına fakir ve hasta yoldaşlarının ihtiyaçlarının

karşılanması için *kubçur* adında bir para öderlerdi. Sonraları, imparatorluğun yayılma süreci son bulunca ve dolayısıyla ganimet kesilince, Çin'deki Kubilay (1260-1294) gibi Moğol hanları, asker sınıfına toprak tahsis etmeye ve onları, sivillerin ödemesi gereken verginin yarısından muaf tutmaya başladılar. Askerlerin kendi ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamak zorunda olması, ödemeleri gereken yarım vergi ve askeri sorumluluklarıyla da birleşince çok ağır bir yük haline geldi. Moğol ordusunda katı bir disiplin vardı; küçük suçlara kırbaç, büyük suçlara ise idam cezası verilirdi. Batılı bir gözlemci, ordudaki cezaları şöyle anlatmıştır: “Savaşa girdiklerinde, on kişilik bir gruptan kaçan olursa, grubun tümü öldürülürdü. Eğer on kişinin tamamı kaçarsa, onların bağlı olduğu yüz kişilik grup, diğerleri kaçmamış olsa da idam edilirdi. Tüm ordunun geri çekildiği durumlar haricinde, kaçanlar derhal öldürülürdü. On kişilik gruptan esir düşen olursa, bu sefer de onları kurtarmadıkları için grubun kalanı idam edilirdi.”

1270'lerde Moğolların ordugâhlarını taşımasına şahit olan diğer bir Batılı ise, bu disiplini şöyle ifade etmiştir:

Ve komutan ordugâhın yerini değiştirmek isterse, gece yarısını geçince davulculara emir verir ki onlar da ellerine tahtadan iki tokmak alırlar... Ve güçleriyle nefesleri yettiğinde davul çalarlar... Herkes hızla atlarını hazırlamaya başlar. Bir ara verdikten sonra, davullar tekrar çalmaya başlar ve bununla birlikte herkes çadırlarını söküp eşyalarını toplarlar. Ardından tümen toplanır ve birlikler, komutan ortada ya da arkada olacak şekilde dizilir. Davullar üçüncü kez çaldığında öncüler önde olmak üzere, birlikler düzen ve intizam içerisinde ordugâhtan ayrılır. Ordugâh taşınırken, ne kimse sesini yükseltebilir ne de bulunduğu yerden başka bir yere geçebilir. Bu nedenle, at kişnemesi dışında hiçbir ses duyulmaz. Ordugâh terk edilirken, herhangi bir şeyin unutulup unutulmadığını kontrol etmek için bazı kişiler geride bırakılır... Bir şeyini kaybetmiş olanlar bu kişilerden sorar, şahit ve kefil gösterirler. Bu sayede yemin ederek kaybettikleri eşyaları geri alırlar.

Moğol ordusunun sahip olduğu düzen ve disiplini yaratan unsurlardan biri, orduyu çembere alma taktiği ve stratejisi konusunda eğiten büyük av töreniydi. Her kışın başında, eğer Moğollar seferde

değilse, büyük bir av düzenlenirdi: Başlama çizgisi 12 kilometre uzunluğundadır, her tümenin toplanma noktası bayraklarla belirlenir ve bitiş çizgisi de yüzlerce kilometre uzaktadır. Ordular, üç ay boyunca hayvan sürülerini önlerine katarak durmadan ilerler ve iki grubu, hayvanları her iki yandan kuşatmaları için gönderirlerdi. Son gün, hanın attığı ilk okla av başlar; cılız olanlar ve yaşaması için bırakılanlar dışındaki tüm hayvanlar kışlık yiyecek olarak avlanırdı. Bu büyük av sayesinde, üç ordu yüzlerce kilometrelik bir arazide –bayraklarla işaretleşerek, geceleri meşaleler yakarak ve haberci göndererek– eşzamanlı hareket etmeyi ve hedefi çembere almayı öğrenirdi. Moğolların uyguladığı diğer stratejiler şunlardı: Büyük ölçekli pusu ve hızlı orduların beklenmedik bir şekilde ortaya çıkışıyla sağlanan şaşırtmaca; orduların yüzlerce kilometrelik Napoléon tarzı manevralardan sonra tekrar birleşmesi; göçebeler ve Türklerin meşhur taktiği olan sahte ricat ve dehşet psikolojisi (bir şehir ele geçirildikten sonra, diğer şehirlerin savaşımadan teslim olmasını sağlamak için, o şehrin tüm nüfusu katledilirdi).

Bu dehşet politikasının en bilinen örneği, Abbasi halifesinin teslim olmayı önce reddettiği, fakat ardından 1258 yılında boyun eğdiği Bağdat'ta yaşanan katliamdır. Şehir Moğollar tarafından yağmalanmış ve çoğu Moğol ordusundaki Hristiyan yardımcı askerlerin elinden olmak üzere, 200.000'den fazla kişi kılıçtan geçirilmişti. Rivayete göre, halife ve oğulları halılara sarılıp ölünceye kadar atların arkasında sürüklenmişlerdi, zira saltanat mensuplarının kanını dökmek bir Moğol geleneği idi. Bu dehşet stratejisi işe yaradı ve Bağdat katliamının ardından Ortadoğu'daki Müslüman emirlerin büyük bir kısmı Moğol ordugâhına gelerek bağlılık bildirdiler, Şam gibi kimi şehirler ise teslim olmayı kabul etti.

Savaşta Moğol ordusunun önünde, her iki kanadında iki hafif süvari birliğinin bulunduğu, yine hafif süvarilerden oluşan ve düşmanla ilk çatışmaya giren öncüler yer alırdı. Öncülerin ardında, iki saf halinde ağır süvari ve onların ardında da, üç saf halinde hafif süvari bulunurdu. Öncülerin düşmanı durdurması ardından, geride bekleyen hafif süvari, ağır süvarinin arasından geçerek düşman saflarına doğru ilerler, ama saldırmazdı. Bunun yerine, düşman saflarına paralel hareket eder ve onları zayıflatmak için,

düşmanın üzerine ok yağdırırdı. Düşman hattında bir gedik açılınca hafif süvari cenahlara çekilir ve bu sırada ağır süvari, deve üzerinde taşınan davullardan (*nekkare*) verilen işaretle birlikte hücumla geçerek düşmanı bozguna uğrattı. Her cepheden yapılan bu saldırı başarısız olursa diğer bir taktik, yani kanatlardan kuşatma manevrası (*tuluğma*) uygulanırdı. Hafif süvari, düşmanın bir cenahına yüklenir ve bunu, ağır süvarinin aynı cenaha düzenlediği hücum takip ederdi. Diğer bir yaygın savaş taktiği de *mengüdey* yani sahte ricat düzenleyen hafif süvari grubu kullanmaktı. Ordunun önünde yer alan *mengüdey*, düşmana saldırdıktan sonra panik içinde geri çekilirdi. Bu taktik bazen bir tümen, bazen de, 1241 yılında Mohi'de olduğu gibi, bütün bir ordu tarafından uygulanabilirdi. Amaç, düşmanın çekilen süvarileri takip etmesini sağlamaktı. Takipçileri okçular karşılar, bunu da ağır süvarinin saldırısı izlerdi. Moğollar, düşmanı şaşırtmak ve kendilerini gizlemek için sis bombası da kullanırdı. Bu taktiğin böylesine başarılı olması gerçekten de şaşırtıcı bir durumdur, çünkü Moğolların tüm düşmanları sahte ricat numarasından haberdardı.

Moğolların savaşta en geri oldukları konu kuşatmaydı. Orta Asya bozkırlarında kuşatma silahlarına ihtiyaç yoktu, fakat Cengiz, 1211 yılında Kuzey Çin'deki şehirleri kuşattığında, bu konuda büyük sıkıntı yaşamıştı. Sorunun ciddiyetini idrak edince, Çinli istihkâmcıları ordusuna kattı. Bu istihkâmcılar, Moğollara Çin mancınıklarını kullanmayı öğrettiler; söz konusu makinelerin hafif olanlarının kolunu kurabilmek için 40, ağır olanları için ise 100 kişi gerekiyordu. Menzilleri 100-150 metreydi, atıkları taşlar ise küçüktü (1-13 kilo arası). Moğollar, 1220 yılında Semerkand'ın düşmesiyle birlikte, Pers ve Ortadoğu mancınıklarını da yapmayı öğrendiler. Batı'daki trebuşeler gibi karşı ağırlık ilkesiyle çalışan bu makineler daha ağır taşları daha uzağa fırlatabilirdi. Cengiz diğer geleneksel kuşatma tekniklerini de –yani rüşvet, hile, abluka, lağım ve merdivenler– her fırsatta kullanmıştı. Ayrıca Moğollar, hendek doldurmak gibi tehlikeli işlerde veya surlara saldırırken canlı kalkan olarak savaş esirlerini kullanırlardı. Bu usuller işe yaramış ve 1234 yılına kadar Kuzey Çin işgal

edilmişti. Ardından, 1252 yılında Mengü Han döneminde, tüm Çinli işçiler, marangozlar ve barut üreticileri mancınık mürettebatı olarak orduya alındı. Bu sayede, 1253 yılında Pers seferine çıkan Moğol ordusundaki mancınık mürettebatının sayısı bine ulaşmıştı.

Yine de, Kubilay Han Güney Çin'deki Songları yenmeye karar verdiğinde, Xianyang şehri kuşatmasında çok zorlanmış ve bu harekât 1268'den 1273'e kadar sürmüştü. Han Nehri kıyısındaki bu şehir, Yangzi Nehri havzasına giden yolu koruyordu. Bir şato, güçlü surlar, kara tarafında derin bir hendek ve Han Nehri'nin diğer kıyısındaki başka bir şehir ile perdelenen Xianyang, dışarıyla bağlantısını akarsu vasıtasıyla sürdürebiliyordu. Moğollar, şehri açlığa mahkûm etmek için beş yüz gemi inşa ederek nehir bağlantısını kesmek zorunda kaldılar. Fakat şehrin yiyecek stokları ağzına kadar doluydu ve kullanılan kuşatma araçları yetersizdi.

Kubilay, 1271 yılında İran'daki yeğeni İl Han'dan yardım istedi ve gönderilen iki Müslüman istihkâmcı (İsmail ile Alaeddin) yıl sonunda bölgeye ulaştı. Bu istihkâmcılar biri mancınık, diğeri mangonel olan iki kuşatma silahı inşa etti. Trebuşeye benzeyen bu araçlarla önce nehrin karşı kıyısındaki şehir alındı. Ardından 1273 yılının başında şehrin surlarının güneydoğu köşesinin karşısına büyük bir kuşatma silahı diktiler: "Taşın ağırlığı 70 kiloydu, fırlatıldığında silahtan çıkan gürültü yeri göğü titretiyordu; taşın isabet ettiği yer, neresi olursa olsun, harap oluyordu." Bu şekilde, Xianyang'ın surları yerle bir edildi ve şehir teslim oldu.

Moğollar, mükemmel generalleri Bayan'ın komutasında, benzeri mancınıkları kullanarak diğer Song şehirlerini ve Güney Çin'deki kaleleri ele geçirdiler. Pek çok şehir teslim oldu; olmayanlarsa, bu iki Müslüman istihkâmcının yaptığı mancınıklar ve nefit fırlatan trebuşe benzeri makinelerle yok edildi. Bu seferler, dul Song imparatoriçesinin kraliyet mührünü 1276 yılında Bayan'a teslim etmesi üzerine başarılı bir sona ulaştılar. İlginç olan, hem Moğolların hem de Çinli müttefiklerinin, elli yıllık tecrübelerine rağmen, gereken yapıda bir mancınık inşa etmeyi becerememiş olmalarıydı. Bunun yerine, Ortadoğulu istihkâmcılara muhtaç olmuşlardı;

bu istihkâmcılar tek başlarına 5 yıllık Xianyang kuşatmasını sona erdirmiş ve Song İmparatorluğu'nun kalan kısmının da yenilgiye uğramasını sağlamışlardı.

Moğollar, Güney Çin'de çok farklı şartlara uyum sağlama konusunda büyük bir beceri gösterdiler. Sıcağa, atları için yem bulunmamasına, tropikal hastalıklara, güneyin ormanlarına ve kanallarına rağmen, Çinli ve Koreli tebaalarının yardımıyla bir donanma inşa ederek başarıya ulaştılar. Geniş arazilerde yapılan süvari muharebeleri ve geniş ölçekli manevralarda ise Moğolların üstüne bir ordu daha yoktu.

Savaş Alanı: Mohi (1241)

Moğolların Lehistan ve Macaristan'ı işgali, dikkate değer bir askeri harekâttır. Ögedey Han döneminde, büyük komutan Subutay, batıya ilerlemeye karar verdi. Subutay, 1237'de Rusya'yı işgal etti; 1240 yılına kadar, Kiev ve diğer Rus şehirleri Moğolların eline geçti. Ardından, Doğu Avrupa'ya kış aylarında bir sefer düzenlemeye karar verdi, çünkü donmuş nehirlerden geçmek çok daha kolaydı. Elinde herhangi bir harita yoktu, fakat casuslar ve firariler vasıtasıyla yollar, şehirler, askeri birlikler ve yiyecek kaynaklarına dair gerekli bilgiyi sağlamıştı. Bunun üzerine Subutay, 1241 yılının başında ordusunu dörde böldü. Bu gruplardan biri, kuzeyden Lehistan'a girecek ve üç gruptan oluşan asıl orduyu sağ kanattan gelecek tehditlere karşı koruyacaktı. 9 Nisan 1241'de Liegnitz'de Silezya Prensi Heinrich ve yaklaşık 4.500 kişilik karma ordusu, Moğolların aynı ya da daha az mevcuda sahip, kuzeyden ilerleyen grubunun karşısına çıktı. Heinrich ve süvarileri, sahte ricata kanarak Moğol *mengüdey*'ini takip etmeye başladı; akıbetleri, ok yağmuruna tutulduktan sonra, ağır süvarinin hücumuna uğramak oldu. Moğollar, Heinrich ve süvarilerinin gerisinde sis bombalarıyla suni bir perde oluşturarak Silezyalıların süvarileriyle piyadeleri arasındaki bağlantıyı kopardılar. Süvarilerin işini bitiren Moğollar, daha sonra bu sis perdesinden geçerek piyadenin üzerine çullandılar. Prens Heinrich, muhafızlarıyla birlikte kaçmayı başardı ama

Moğollar takipten vazgeçmedi. Sonunda Heinrich, atı çatladığı için yakalandı ve öldürüldü. Kesik başı, Liegnitz surlarının önünde bir mızrağın ucunda gezdirildiyse de şehir direnmeye devam etti. Ama asıl plan (yani dikkatin, güneydeki asıl işgal kuvvetinden çevrilmesi) böylece başarıya ulaşmış oluyordu.

Liegnitz'deki savaşın ardından Moğollar, ölülerin sağ kulaklarını keserek düşmanın verdiği zayıtı tespit ettiler: Dokuz büyük çuval dolusu kulak, işgalin asıl lideri olan, Rusya'daki Altın Ordu hükümdarı Batu Han'a gönderilmişti. Bu arada kuzeydeki Moğol işgal kuvveti, Bohemyalı Wenceslas komutasındaki diğer bir Batı ordusunu peşine takmayı başardı. Bu ordunun çok büyük olduğunu gören Moğollar, onunla çatışmaktansa küçük gruplara ayrılıp etrafından dolaşarak Macaristan'a girdiler. O sırada güneyde, toplamda yaklaşık 15.000 süvariden oluşan üç Moğol ordusu, birbirlerinden uzakta hızla ilerliyordu ki öncüleri üç günde 290 kilometre yol gitmişti. Üç ordu, aralarındaki mükemmel haberleşme sayesinde, Tuna kıyısındaki Macar başkenti Gran'ın yakınlarında birleşti. Subutay, Macar Kralı Bela'nın topladığı yaklaşık 25.000 kişilik ordunun –askerlerin Sava Nehri üzerindeki taş bir köprüden geçmesi altı gün sürmüştü– gözü önünde nehri geçmenin hiç de akıllıca olmadığına karar verince büyük ölçekli bir sahte ricat uyguladı ve Mohi çayırına doğru 16 kilometre geri çekildi.

Subutay'ın planı, kuzeyde inşa ettirdiği ahşap bir köprüyü kullanmak ve ordusunun yarısıyla birlikte nehri yeniden geçmekti. Böylece, Bela'nın ordusunu arkadan kuşatırken Batu da taş köprü'nün karşısından Macar ordusuna karşı oyalama saldırısı yapacaktı. Batu 10 Nisan 1241 gününün şafağında mancınıklar, ateş fırlatıcılar ve belki de barut bombalarıyla saldırıya geçti. Bunu, düşmanı iki saat boyunca oyalayan süvari hücumu takip etti ve sonunda, Subutay'ın ordusunun ufukta görünmesiyle birlikte –köprü'nün inşası umduğundan uzun sürdüğü için geç kalmıştı– Macar ordusu arkadan kuşatılmış oldu. Fakat Kral Bela, serinkanlılığını muhafaza etmeyi başardı ve kollar halinde tertiplenen ordusu tahkimli ordugâhına çekildi. Ağır kayıp veren Batu geri çekilirken –belki de başka bir sahte ricattı bu–, Subutay ordugâha saldırmaya devam

etti. Ordugâhı kuşatıp savunmayı mancınıklarla çökerten Moğollar, Macar ordusunun kaçması için boşluk bıraktılar. Onlar saldırırken, Bela'nın bazı şövalyeleri kama tertibinde karşı saldırıya geçti fakat geleneksel ok yağmuruyla karşılandılar ve ardından da, Moğol ağır süvarileri tarafından bozguna uğratıldılar. Macar ordusu, açık bırakılan yoldan çekilmeye çalıştığı sırada Moğol hafif süvarilerince avlandı. Peşte şehrine kadar bütün yol, Macar askerlerin cesetleriyle doldu; öyle ki, "cesetler her yere taşocağındaki kayalar gibi yayılmıştı." Kral Bela'nın ordusundan yaklaşık 10.000 kişi öldürülmüş ve böylece, Moğollara Avrupa yolu açılmıştı.

Moğollar, Viyana yakınlarındaki Neustadt'a kadar ilerlediler ve yaz mevsimini, atları için uygun bir otlak olan Macar Ovası'nda geçirdiler. Ne var ki, Ögedey Han 1241 yılının Aralık ayında Moğolistan'da öldü ve bunun üzerine Batu ile Subutay Macaristan'ı terk ederek Rusya'ya çekildiler. Bu çekilişin nedeni neydi? Ögedey'in ölümü mü, yoksa Avrupa'da Moğol atları için yeterli otlak bulunamaması mı? Bu, tam olarak bilinmiyor.

Moğollar, 1280'ler ve 1290'larda da Macaristan'a müdahale ettiler, fakat Batı Avrupa'yı bir daha tehdit etmediler. Mengü Han'ın 1259 yılında ölümünün ardından, Moğol İmparatorluğu dörde bölündü: Orta Asya'da Çağatay Hanlığı, Çin'de Kubilay Han tarafından kurulan Yüan hanedanı, İran'da İlhanlı devleti ve Rusya'da Altın Ordu devleti. Dikkatler, çoktan güneye ve doğuya çevrilmişti: Mengü döneminde Ortadoğu ve Çin; Kubilay Han döneminde Çin, Kore, başarısız kalan Japonya, Cava ve Güneydoğu Asya seferleri; Türkçe konuşan Müslüman Timurlenk döneminde (1320'ler ve 1330'lar-1405) bir kez daha Ortadoğu ve Kuzey Hindistan. Önce Çin'de, ardından da İran'da sona eren Moğol hâkimiyeti, göçebe yaşamın sürdüğü Rusya ve Orta Asya'da daha uzun süre ayakta kalmayı başardı.

Timurlenk'in Delhi'yi ve Kuzey Hindistan'ı fethi, esasen büyük bir yağmalama seferiydi. Önceki Moğol hanlarıyla benzer bir orduya sahip olan Timurlenk, 1398 yılının Aralık ayında Delhi'ye ulaşmadan önce, Kuzey Hindistan'daki pek çok şehri kuşatarak ele geçirdi ve yoluna devam etti. Panipat'la Delhi arasındaki bölgeye

ulaştığında, Sultan Mahmut Şah 10.000 süvari, 40.000 piyade ve 125 filden oluşan ordusuyla Moğolların karşısına çıktı. Timurlenk'in ordusunun 90.000 süvariden oluştuğu söylene de, adamlarına güven vermek için pek çok savunma tedbiri almak zorunda kaldığından, ordusu çok daha küçük olmalıydı. Yine de, Moğol öncü gücü, Hint öncülerin gerisine sarkarak onları şaşırttı ve bu sırada, kanatlardaki hafif süvari birlikleri düşmanın her iki cenahına birden saldırarak (*tuluğma*) onları bozguna uğratmayı başardı. Bunun üzerine, Hint ordusunun merkezindeki filler ilerlemeye başladı, ne var ki Moğol okçu süvariler, kendilerine emredildiği şekilde, önce fillerin sürücülerini vurup ardından hayvanlara ok yağdırdı; Timurlenk de, merkezini kendi muhafızlarıyla (*keşig*) destekledi. Bunlar, düşmanı yenmek için yeterli olmuştu ve “daha sonra görülen tek şey, Hint askerlerinin cesetleri ve kesik başlarıyla birlikte yeri kaplamış olan fil hortumlarıydı.” Sultan kaçarken Timurlenk ertesi gün şehre girdi. Başlarda bir sorun yaşanmadı fakat şehir halkı Moğol tarzı talana direnince, hepsi katledildi. Şehrin dört köşesinde kesik başlardan tepeler yükseldi, fakat Moğol geleneğine uygun olarak, işe yarar zanaatkârlar öldürülmeyip şehri güzelleştirmek için Semerkand'a (Timurlenk'in başkenti) gönderildi. Daha sonra Timur, ardında hiçbir idari yapı bırakmadan çekip gitti.

Hindistan

Hindistan'ın Moğollarla işi henüz bitmemişti. Timurlenk ve Cengiz Han'ın torunu olan Maveräünnehirli Babür Şah, 1519 yılında Kuzey Hindistan'ı işgal etti. Özbekler tarafından anavatanı Fergana'dan sürülen Babür, 1526 yılında Delhi ile Agra'yı ele geçirmeyi başardı ve böylece, Hindistan'daki Babürlü hanedanı ortaya çıktı. Babür, hem kültürlü bir kişi hem de çok başarılı bir generaldi. Türkçe ve Farsça konuşur, şiir yazıp beste yapardı. Doğaya âşık-tı ve çok sayıda çeşmeli-akarsulu bahçe yaptırmıştı. Sünni Müslüman olmasına rağmen şarap ve rakı içen, haftanın dört gününü içki içerek, üç gününü de haşhaşlı çörek yiyerek geçirirdi. Ailesine ve çocuklarına çok düşkündü; hava nasıl olursa olsun, her Cuma

halalarını ziyaret ederdi. Dönemine göre sıradışı bir kişilik olan Babür, gerektiğinde acımasızca da davranabiliyordu. 1527 yılında kendisini zehirlemeye çalışan suçluları çok sert cezalandırmıştı:

O câşnîgiri parçalattım. Aşçının diri diri derisini yüzdürdüm. Kadınlardan birini fil altına attırdım; birini kurşuna dizdirdim. Birini (elebaşı) muhafaza altına aldirdim. O da kendi yaptığına giriftar olup, cezasını görecektir.

Babür Şah, farklı kaynaklardan etkilenmiş ve beslenmiş olan zekâsının faydasını savaş alanlarında gördü. İlk rakibi, Afganlardan oluşan ordusuyla 1526 yılında Panipat'ta karşısına çıkan Delhi Sultanı İbrahim Lodi idi. Babür'ün ordusu 12.000 süvari, tüfekçi ve topçulardan oluşurken Delhi ordusu iki kat fazla süvariye ve çok sayıda file sahipti. Babür'ün asıl gücü ise, Hindistan'da henüz yeni olan top ve tüfegın sağladığı ateş gücüydü. Burada Babür'e, Osmanlı topçubaşı Üstat Ali-kuli yardımcı olmuştu. Ali-kuli'nin topları ve top arabalarını zincirlerle birbirine bağlamayı vazeden Osmanlı "tabur cengi" sistemini uygulaması sayesinde topçular ve tüfekçiler, silahlarını zincirin gerisinde güven içerisinde tekrar tekrar doldurabildiler. Babür, anılarında şöyle yazmıştı: 700 araba toplayıp onları, "Osmanlılar gibi birbirine bağlattım, ama zincir yerine, deriden yapılmış ipler kullandım. Her iki araba arasına, tüfekçilerin ateş etmek için siper alacağı 5-6 kalkan yerleştirdim. Gereken her şeyi bulabilmek için ordugâhta fazladan 5-6 gün geçirdim." Bu, etkili bir savunma sistemiydi ve Osmanlılar, aynı yıl bu sistemle Mohaç'ta Macarları bozguna uğratmıştı. Babür, İbrahim Lodi'nin sahip olduğu sayı üstünlüğünü dengelemek için titizlikle hazırlanmayı sürdürdü: "Sağımızda, Panipat şehri ve şehrin dış mahalleleri bulunuyordu; önümüzde, hazırladığımız kalkan ve arabalar vardı. Solumuz ise hendek ve akarsuydu. Bir ok atımlık mesafe arayla, karşı saldırı için 100-200 atlıya uygun yerler ayrılmıştı." Diğer bir deyişle, Babür, her iki cenahını ve merkezini güvenceye alırken, aynı zamanda hem merkezde hem de cenahlarda karşı saldırı için uygun yerler bırakmıştı. Süvarilerini Moğol

usulüne göre tertiplemişti: Öncü, merkez, sağ ve sol merkez, sağ ve sol cenah, düşmanın gerisine sarmak için cenahta iki *tuluğma* (okçu süvari birlikleri) ve sol-merkez-sağ ihtiyat birlikleri.

Her iki taraf da, diğerinin saldırıya geçeceği umuduyla yedi gün boyunca bekledi; bu da, Babür'ün savunma-saldırı tarzı bir muharebe istediğini gösteriyordu. Sonunda, Babür, 4.000 süvariyle bir gece baskını düzenledi. Bu teşebbüsü başarısız kalsa da, Lodi'nin 21 Nisan'da saldırmaya karar vermesine neden oldu. Lodi'nin planı, Babür'ün Panipat'la bağlantısını kesmek ve ardından, merkezdeki topların çevresinden dolanarak bir cenaha yüklenmektir. Fakat Babür, kanadı korumak için ihtiyat birliklerini gönderince ve aynı zamanda top ve tüfekler de merkezde etkili olunca, bu plan işe yaramadı. Babür'ün planı *tuluğma*'yı düşmanın gerisine göndermek ve sağ ile soldaki süvarilerle cenahlardan saldırmaktır. Babür'ün süvarileri Afganları öyle bir kuşattı ki, Afganlar “ne ileri gidebildi ne de kaçabildi.” Filler de bir işe yaramadı çünkü sürücüler tüfek ve oklarla vuruldu. Afganlar öğle vakti 15.000 asker kaybederek savaş alanından çekildi.

Babür'ün deyimiyle Lodi, “tecrübesiz ve dikkatsiz bir adamdı, ordusu düzensizdi ve saldırı kararları öngöründen yoksundu.” Bu sözlerden, Babür'ün tüm askeri liderlerin ortak özelliği olan dikkat, düzen ve hazırlığa önem veren ihtiyatlı bir komutan olduğu anlaşılmaktadır. Topçu ve tüfekçileri işe yarasa da, bunlar savaşta tayin edici bir rol üstlenmemiştir. Sonucu belirleyen asıl unsur, ateş gücü ve süvarinin en etkili şekilde kullanımını mümkün kılan ihtiyatlı savunma-saldırı düzeni olmuştur. Stratejisi öyle başarılıydı ki, 1527 yılında Kanwa'da Rajputlar ve Afganların geri kalanıyla karşılaştığında yine aynı yöntemi uyguladı. Rajput komutanı, sayısız savaşa katılıp bir gözü ile kolunu kaybetmiş ve yaklaşık 80 kez yaralanmış olan deneyimli Rana Sanga'ydı. Üstelik Sanga'nın ordusu, Babür'ün ordusundan iki kat daha kalabalıktı ve ordusunda filler de bulunuyordu. Temkinli davranan Babür, ordusunun çevresine hendek kazdırdı, topçusu için arabaları birbirine zincirledi, ihtiyata daha fazla asker ayırdı ve üzerine tüfeği koyup ateş açılacak üçayaklı ve tekerlekli bir sehpa geliştirdi. Tüfek-

çiler, bu sayede hem korunuyor hem de ileri ya da geri hareket edebiliyordu.

Babür'ün savaştan önce ordusu önünde bir konuşma yaparak Müslümanlardan alınan vergiyi (*tamga*) kaldırdığını ve şarap içmeyi bıraktığını söylemek suretiyle psikolojik bir etki yaratmaya çalışmış olması ilginçtir:

Herkesin önünde şarabı bıraktığımı ilan ediyorum... Fani dünyanın bütün zenginliklerini umursamadan, onları ezip geçen muzaffer askerlerim... Tüm o zenginlikleri Allah'ın takdir ettiği gibi parçaladık, yakında putpe-restlerin (Rajputlar) putlarını da başlarına yıkacağız - parçaladıkları değerli eşyaların parçalarını fakir ve muhtaçlara dağıttılar.

Tüm bu sözlerin, kalabalık düşman karşısında morali bozulmuş olan askerleri coşturduğuna hiç şüphe yoktu.

Top ve tüfeklerle korunan merkeze saldıramayan düşman, Panipat'ta olduğu gibi, Babür'ün ordusunun sağ ve sol kanatlarına hücumlar düzenledi. Babür, kanatları ihtiyatlarla başarılı bir şekilde desteklemişti, ayrıca ateşli silahları da bu savaşta Panipat'takinden daha çok işe yaramıştı. Rajput süvarilerinin hücumlarının boşa çıkarılmasının ardından, *tuluğma*'ya düşmanı kuşatma emri verildi. Aynı anda, Babür'ün muhafız birliğine bağlı süvariler de, merkezdeki arabaların sağ ve solundan hücumla geçti. En şaşırtıcı olan ise, arabalara, topçulara ve üçayaklı sehpalarıyla tüfekçilere de ilerlemeyi emretmesi oldu: "Merkezdeki tüfekçiler emre uyarak arabaların arkasından çıkıp savaşın ortasına doğru ilerledi..." ve "tam bu sırada şahtan emir geldi... Merkezdeki arabalar da (topçular) ilerleyecekti." Rajput ordusu, kimi birliklerinin savaş alanını terk etmesiyle büyük bir zarar görmüştü, ama ilerleyen topçu ve tüfekçilere karşı zaten yapabileceği fazla bir şey yoktu ve kanatlardaki süvarinin uyguladığı bildik *tuluğma*'yla kuşatıldı. Kurtulanlar, yakındaki tepelere doğru kaçarak canlarını kurtarabildi; Rajputlar öyle büyük bir yenilgiye uğramışlardı ki, Babür'ü bir daha tehdit edemediler.

Babür, teknolojiye verdiği önemle de sıradışıydı; Üstat Ali-kuli'ye, düşman kalelerine karşı kullanılacak havanların imal edileceği bir dökümhane kurmasını emretti:

Üstat, havan kalıbının etrafında metalin eritildiği sekiz ocak yaptırdı. Her ocağın altında, doğrudan kalıba bağlı bir kanal vardı. Geldiğimde (Babür) ocaklar açıldı ve erimiş metal bu kanallardan kalıbın içine akmaya başladı. Kalıp dolunca, ocak ağızları kapatıldı. Üstat Ali-kuli, ocaklar ya da metalle ilgili bir şeyi yanlış yapmış olmalıydı. Üzüntüsünden neredeyse kendisini kalıptaki sıcak metalin içine atacaktı. Fakat biz (Babür) onu sakinleştirdik. Ona bir kaftan sunarak kendisini bu utançtan kurtardık.

Kalıp soğuduktan sonra ise, silah gövdesinin düzgün olduğu görüldü ve bunun üzerine Üstat, “barut haznesini dökmek çok daha kolay” dedi.

Babür, hem savaşın tüm yönlerini kavrayan hem de bireylerin sorunlarıyla ilgilenen bir komutandı. Bunun sonucu olarak da, tüm Kuzey Hindistan’ı fethetmişti. Onun kadar yetenekli olmayan oğlu Hümayun, Afgan Şer Şah karşısında iki savaş kaybetti. Ama onun yerine geçecek olan Ekber (1556- 1605), belki de gelmiş geçmiş en büyük Babürlü imparatoruydu.

Ekber, askeri yetenekleri ve kazandığı başarılar açısından, istisnai bir hükümdardı. Hinduizm’in de dahil olduğu diğer din ve görüşlere gösterdiği hoşgörü, kendisi okuma yazma bilmemesine rağmen eğitim ve sanata olan düşkünlüğü, ileri görüşlülüğü ve yaratıcı zekâsıyla, imparator-merkezli yeni bir “güneş dini” kurmuştu. Yetenekli bir hükümdardı, Babürlü İmparatorluğu’nun yapısını ve ekonomiyi etkili bir biçimde örgütledi. Ekber, imparatorluğun sınırlarını batıda Belucistan sahili, Sind, Kuç ve Katyavar’a; güneyde Orta Hindistan’a ve doğuda Bengal ile Orissa’ya kadar genişletti. Kalelerin stratejik öneminin farkında olan Ekber, Allahabad, Lahor, Ajmer ve Agra’da topraklarla donatılmış dört büyük kale inşa ettirdi. İmparatorluğun merkezinde büyük bir kare oluşturacak şekilde inşa edilen kaleler sayesinde ülkenin savunması perçinlense de Ekber, daha sonra bu kaleleri Babürlü hâkimiyetine yönelik bir tehdit oldukları fikrine kapılarak yıktırdı. Çitor ve Ranthambor’un ele geçirilişi ise, imparatora meydan okuyabilecek hiçbir gücün kalmadığının bir işaretiydi. İsyan bastırmak ya da sınırları genişletmek için düzenlenen seferlerin çoğuna kendisi katılmayan ve komutayı güvendiği komutanlarına devreden Ekber, yukarıda

bahsedilen iki büyük kalenin (Çitor ve Ranthambor) kuşatmalarını bizzat idare etmişti.

Babürlü ordusunun yürüyüş düzeni pek çok gözlemcinin dikkatini çekmişti. Ordu, Kanuni Süleyman dönemindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Ekber'in hâkimiyetindeki topraklardan geçerken imparatorun gücünü ve otoritesini pekiştiriyordu. Ekber sefere çıktığında yanında yaklaşık 100.000 asker –50.000 süvari, 500 savaş fili, 12.000 tüfekçi ve 35.000 piyade– ve orducu götürürdü. İmparatorluk genişledikçe ordunun mevcudu da arttı. Seyyar topçu birliği, sadece 28 sahra topundan ibaretti fakat ya kuşatma alanında dökülen ya da öküzler veya fillerle platformlar üzerinde çekilen büyük kuşatma toplarına sahipti. Lojistik destek sağlamak için, kırsalda yiyecek arayacak araçlar görevlendirilir ve yerel tüccarlar, mallarını ordu pazarına getirip satmaları için teşvik edilirdi. Büyük İskender döneminde olduğu gibi, ordunun yolu üzerinde bulunan yerel yönetici ve prenslere elçiler gönderilerek askere gereken yiyeceği sağlamaları ya da emirlere uymazlarsa sonuçlarına katlanmaları gerektiği bildirilirdi. Böylesine büyük bir kuvvetin iaşesinin başarıyla sağlanabilmiş olması gerçekten şaşırtıcıdır. Benzer şekilde, ordunun büyüklüğünden ötürü karışıklık çıkmasını önlemek gayesiyle, ordugâh hep aynı tarzda kurulurdu. Örneğin, “nöbetini perşembe, cuma ve cumartesi günleri yapacaklar merkezde, pazar ve pazartesi yapacaklar sağda, salı ve çarşamba yapacaklar solda bulunurdu.” Ayrıca, her yöne doğru 30 kilometrelik mesafeye keşifçiler çıkarılır ve bunlar etrafı kolaçan ederken, istihkâmcılar da yolları düzeltmek ve köprüler inşa etmekle görevlendirilirdi.

Aşağıdaki örneğin de gösterdiği üzere, Ekber'in ordusunda disiplin katı ama adildi: Nehir geçişinin uygun olup olmadığını kontrol etmek için gönderilen bir keşifçi, bunu kendi gözleriyle görmek yerine civardaki köylülerin söyledikleriyle yetinmişti. Dolayısıyla:

Şah, o kişinin nehrin geçiş için uygun olduğunu söylediği yere götürülmesini emretti. Adam şişirilmiş bir öküz derisinin üzerine bağlanıp nehrin üzerine bırakıldı. Bu olay ordugâhta duyulunca, herkes ne olduğunu merak ederek kıyıya üşüştü. Akıntıyla nehrin ortasında bir oraya bir buraya

sürüklenen adam feryat ediyor, bağışlanması için yalvarıyor ve af dileyebilmek için şaha doğru gitmeye çalışıyordu. Şahın çadırının önünden geçerken efendimiz adamın nehirden çıkarılmasını emretti ve sonra da onu köle olarak pazarda sattırdı.

Ekber, komuta alanında, Moğolların onluk sisteminden geliştirdiği *mansıb* sistemini kullandı. Bu sisteme göre, tüm subayların kendine has bir rütbesi (*zat*) bulunurdu. Bizzat imparatorun ihsan ettiği bu rütbeler kişinin konumunu, maaşını, imtiyazlarını, unvanlarını belirlerdi. 1590'larda, diğer bir onluk sistem ya da rütbe sistemi olan *sawar* kullanılmaya başlandı. Buna göre her *mansıbdar*, rütbesine göre belirlenmiş bir sayıda ağır süvari beslemek zorundaydı. Sayıları 5.000'e kadar yükselebilen bu süvarileri seçmek, talim vermek, ihtiyaçlarını karşılamak ve maaşlarını vermekle yükümlü bulunan *mansıbdar*'lar, bunun karşılığında para alırlardı. *Sawar* sistemi sayesinde büyük bir ordu beslemenin yükü devlet görevlilerine dağıtılmış oluyor, fakat imparatorun varlığıyla otorite yine de sağlanabiliyordu. Ekber'in hazinesinin yüzde 85'i *mansıbdar* maaşlarına ayrılmışken düzenli ordu sadece yüzde 9,5 pay alıyordu. Ekber'in saray erkânı ise, tüm ihtişamına rağmen, bütçeden ancak yüzde beş oranında nemalanabiliyordu. İmparatorluğun sürekli genişlemesi sayesinde gelir, giderden yaklaşık yüzde 4,5 daha fazlaydı.

Ekber'in şaşılacak bir düzeyde teşkilatlandırmış, düzenlemiş ve yapılandırmış olduğu imparatorluğun her parçası, rütbe ve kategorilere göre sınıflandırılmıştı. Örneğin, saraydaki hayvanları (savaş filleri, atlar, develer vb.) beslemek için gereken yiyecek miktarına dair ayrıntılı talimatlar verilmiş, her hayvanın vücut ağırlığının ne kadar olması gerektiğine dair standartlar belirlenmiş ve sorumlu olduğu hayvanın bu standartların dışına çıkmasına göz yumanlara para cezası getirilmişti: "Şahımız önce her hayvanın ihtiyacı olan günlük yiyecek miktarını belirledi, sonra da farklı miktarların hayvanın gücünü nasıl etkilediğine bakarak tüm sonuçları değerlendirdi. Majesteleri ardından hayvanları bizzat kendisi inceledi; kilolarındaki değişimin, rapor edildiği gibi olup olmadığını kont-

rol etti. Zayıflığa para cezası koydu... Bir filin zayıflığı 13 seviyeye göre değerlendirilirdi.”

Ekber, hem simgesel önemi hem de savaş alanlarında üstlendiği rol nedeniyle savaş fillerine ayrı bir önem vermişti. Biyografisini yazan Ebu Fazıl'ın belirttiğine göre: “Hindistan'ın deneyimli insanları iyi bir filin 500 ata eşit olduğunu bilirler ki, hele de bu fil eli tüfekli birkaç cesur adam tarafından idare ediliyorsa, değeri bir kat daha artar.” Yine de savaş alanına çıkıldığında filler, ordunun en önünde dizilen üç süvari birliğinin ardındaki piyade ve tüfekçilerin de gerisine yerleştirilirdi. Bunun nedeni, paniğe kapılıp etrafa saldırmalarını önlemektir. Fillerin gerisinde ise, pusu kurma da ya da savaşın sonucunu belirleyecek son hücumu düzenlemede kullanılacak ihtiyat kuvvetleri bulunurdu. Fakat Ekber, örneğin 1567'de asi Bahadır'a karşı savaşta olduğu gibi, fil hücumunu savaşın sonucunu tayin edici bir unsur olarak sıkça kullanmıştı.

Ekber Şah ateşli silahlara çok değer verdiğinden, ordusunda tüfekçilerin ayrı bir yeri vardı. Bir tüfek imalathanesi kurmuş ve üretimi bizzat denetlemişti. Düzenli ordusunda 12.000 tüfekçinin bulunması, sayıları geleneksel süvari birliklerinin dörtte biri kadar da olsa bu grubun gittikçe artan önemine işaret etmektedir. Ebu Fazıl'ın yazdığı biyografide, Ekber'e bağlı tüfek yapım ustalarının çakmaklı tüfeği icat ettiği yönünde bir ibare bulunmaktadır: “Tüfekler artık öyle bir tarzda yapıyordu ki, ateşlenmeleri için fitile gerek yoktu. Horozun ufak bir hareketi yeterliydi.” Ekber'in dökümhanelerinde dökülen ya da Batılılardan satın alınan topların bir kısmı kalelere gönderilirken, bazı toplar ve havanlar da kuşatmalarda kullanılmak üzere ayrılırdı. Ekber'in ordusu, imparatorluğun genişlemesi adına veya isyanlara karşı sayısız savaş vermiş olsa da, en büyük çaba düşman kalelerini ele geçirmek için harcanmıştı. Esas alan kontrolü kalelerle sağlandığından, bunların ele geçirilmesi bir seferden zaferle çıkmak için elzemdi.

Bu tür bir sefer, ele geçirilmesi tüm Rajputistan'ın fethine imkân verecek olan Mewar devletine karşı düzenlendi. Ekber, Ekim 1567'de Mewar'ın başkenti Çitor'daki bir kalenin önlerine geldi. Fakat Mewar hükümdarı, çorak arazi taktiği uygulayarak tepelere

çekilmiş ve çok büyük olup yüksek bir tepenin üzerinde bulunan; su ve erzak yönünden de sıkıntı çekmeyen kalede muhafız olarak 8.000 Rajput askeri ile 40.000 köylü bırakmıştı. Büyük kuşatma topları bulunmayan Ekber, önce kalenin çevresine bir ay süren inşaatla bir savunma hattı inşa ettirdi. Ardından kaleye birkaç hücum düzenlediyse de başarılı olamadı. Bunun üzerine, sistematik taarruz yapmaya karar verdi. Surların önemli noktalarına doğru lağım lar kazılırken, bir mıntıkaya doğru da *sabit* başlatıldı. *Sabit*, yerin üzerinde surlara doğru zikzak çizerek ilerleyen üstü kapalı bir geçit inşa etmeye dayalı ve Hindistan’a özgü bir kuşatma tekniğiydi. Açılan bu geçitten ilerleyen askerler, surlardan açılan ateşten etkilenmezdi. Çitor’daki *sabit*, “10 atlının yan yana içinden geçmesine imkân verecek kadar geniş ve bir filin üzerindeki askerin, elindeki mızrakla birlikte geçmesine imkân verecek kadar da yüksekti.” Diğer yandan, kazılan iki lağım da ateşlenmiş, fakat bir lağım geç tutuşunca, Babürlü ordusundan saldırıya geçen 500 kadar askeri öldürmüştü. Ekber ayrıca, çok zaman harcayıp bölgeye büyük bir havan topu sevk ettirmek yerine böyle bir silahın hemen oracıkta dökülmesini emretti. Kayıtlarda belirtildiğine göre, kaledeki askerler bu havanın farkına vardıklarında “hayretten ne yapacaklarını bilememişlerdi.” Askerlerine cesaret vermek için *sabit*’e bizzat giren Ekber, gözde silahı “Sangram”ı kullanarak, bir keskin nişancının işçilere ateş ettiği kale mazgalını hedef aldı ve savunmadaki tüfekçilerin komutanı İsmail’i öldürdü. Benzer şekilde, “Ekber, kaledeki önemli kişilerden kimilerini daha mezara gönderdi.” Sonunda *sabit* ve birkaç lağım surlara ulaştı. Rivayete göre, Ekber savunmadaki komutanı da öldürmüş ve böylece, Rajput’un asil kadınlarının ateşte yanmaya ve erkeklerin de ölene kadar savaşımaya hazır olduğunun bir göstergesi babında, kale içinde *Johar* ateşleri yakılmaya başlanmıştı. Ekber, 23 Şubat 1568 gününün şafağında 300 fille kaleye girdi; şiddetli bir savaşın ardından, içerideki yaklaşık 30.000 asker öldürüldü ve sonuçta kale düştü.

Çitor’un düşmesinin ardından, diğer bir önemli ve aşılmaz kale olan Ranthambor da 1569 yılında Ekber’in eline geçti. Batıdaki Arap denizine uzanan ticaret yoluna hâkim bu istihkâmlar, Babürlü

Hindistan'ında kalelerin ne derece önemli olduğunu gösteriyordu. Benzer şekilde, Burhanpur teslim alındı ve 1600 yılında, Dekkan'a giden yolları denetim altında tutma konusunda oldukça etkin ve Babürlü ordusunun gerisinde bırakılamayacak kadar da tehlikeli görülen Ahmednagar ile Asirgarh kuşatıldı. Ne var ki, Ekber Dekkan'ı fethedemedi ve bu işi, torunu Evrengzib'e bıraktı. Babürlü şahı, öldüğü tarihe kadar, geleneksel hafif süvariye temel alan hayli etkili bir ordu kursa da piyade sayısını artırıp ateşli silahlara önem vermeyi de ihmal etmemişti. Topçu ve tüfekçileri, ordunun önemli bir parçasıydı; dökümhaneleri ise tüfek, havan ve hem ağır hem de hafif top yapabiliyordu. Bunlar, dönemin tüm önemli kuşatmalarında etkin bir biçimde kullanıldı. Diğer yandan Ekber, sadece hafif silahlı düşmanlara karşı işe yaramalarına rağmen, filleri kullanmaktan da vazgeçmedi.

Ekber'den sonra tahta, onun biriktirdiği hazinenin büyük bir kısmını harcamayı başaracak olan Cihangir (1605-1627) geçti. Onu, Babürlü İmparatorluğu'nun sınırlarını genişleten, maliyeyi düzelter, Mugal tarzında saraylar, kaleler ve bahçeler inşa ettiren –bunlardan biri de Taç Mahal'dir– Şah Cihan (1627-1658) izledi. Şah Cihan'ın oğlu Evrengzib (1658-1707), özellikle de kardeşi Dara'yla kanlı bir taht savaşına tutuşmak zorunda kaldı. Fransız hekim François Bernier, iki kardeş arasında 1658 yılında Jumna Nehri kıyısında cereyan eden çarpışmaya şahit olmuş ve savaş hazırlıklarıyla ilgili değerli bilgiler vermiştir: Dara, “zincirlerle birbirine bağlanmış tüm toplarını ordusunun önüne dizmiş ve böylece, düşman süvarisinin geçebileceği bir yer bırakmamıştı. Topların hemen arkasında, hörgüçlerine bizim gemilerdeki milli toplara benzeyen silahlar yerleştirilmiş bir sıra deve bulunuyordu. Tüfekçilerin büyük bir kısmı bu develerin arkasına yerleştirilmişti. Ordunun geri kalanı ise çoğunlukla kılıç ve kargı benzeri bir silah... ya da kılıç ve yay –yay, Babürlülerin yaygın kullandığı bir silahtı– taşıyan süvarilerden oluşuyordu.” Dara'nın ordusu üç bölüme ayrılmıştı. Evrengzib de ordusunu aynı şekilde muharebe için tertiplemişti; tek farkı, kanatlara toplar yerleştirmiş olmasıydı. Savaş, başlarda Dara'nın lehine sürdü; fakat o, bindiği filin üzerinden düşünce, askerlerinin morali bozuldu ve sonuçta kazanan Evrengzib oldu.

Burada dikkate değer olan, Babür Şah döneminde kullanılan metodun –ordunun cephesine kurulan zincir bariyer ve buna dayalı savunma-saldırı– hâlâ geçerli olmasıdır; sadece zincirle bağlı arabaların yerini toplar almıştı. Yine, kanatlara yerleştirilen toplar haricinde, süvarinin üstlendiği rol de değişmeden kalmıştı. Evrengzib, uzun süren saltanatı sırasında topçu sınıfını geliştirmeye devam etmiş, ağır ve hafif topçu bataryaları kurmuş ve yabancıları maaşla ordusunda kullanmaya başlamıştı. Örneğin, seferde onun çadırının ardından hafif toplar gelirdi. Bunlar, 10-12 santimetre çapında gülle atan 300 kadar eynek topu ve tunçtan dökülmüş 60 kadar küçük sahra topuydu. Bernier’e göre, tunç toplar, “ustalıkla yapılmış ve boyanmış, küçük kırmızı flamalarla süslenmiş, biri önde diğeri arkada iki cephanesandığı bulunan top arabalarıyla çekiliyordu. Arabalara ikişer at koşuluydu ve sürücünün yardımcısının ilgilendiği üçüncü bir at da yedekte tutuluyordu.” En geriden ise, genelde tunçtan dökülen ve öküzler ile filler tarafından çekilen 70 ağır top gelirdi ki bu silahları dağlardan veya nehirlerden geçirmek her zaman mümkün olmazdı. Toplara çok önem veren Evrengzib, tüfekçileri pek önemsemedi. Bernier’in belirttiğine göre, tüfekçiler en düşük ücreti alıyor ve “yere çöküp tüfeklerini omuzlarına yasladıkları sırada bile tüfeklerin ateş alacağından ya da cinlerin gelip tüfeklerin ateş almasını sağlayacağından, bu nedenle de gözlerinin ve sakallarının yanacağından korkuyorlardı.” Bernier’e göre, Evrengzib çok sayıda süvariye –tüm imparatorlukta belki de 200.000– sahipti, ne var ki piyade sayısı çok azdı: Çoğu topçu ve tüfekçi olan 15.000 asker.

Buradan, topçuya verdiği önem dışında Evrengzib’in geleneksel ordu yapısını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Tahta çıktığında katı bir Müslüman olduğunu ispatladı ve imparatorluğu genişletmeye devam ederek güneyde gittikçe güçlenen Mahrattalarla 25 yıl süren zorlu bir savaşa tutuştu.

Yetenekli lider Şivaji (1627-1680) önderliğinde bir araya gelmiş olan Mahrattalar, savaşçı bir Hindu toplumdur. Şivaji, davasına vatanperver bir misyon da yüklemişti: Bir Hindu imparatorluğu ve erdem ile onur ülkesi olacak Mahratta Krallığı’nın kurulması.

Feodalizmi sona erdirmiş, yerel tiranların kalelerini yıktırmış, soya dayalı atama usulünü kaldırmış ve toprak tahsisine dayalı *jahgir* sistemini reddetmişti. Bunların yerine düzenli ve disiplinli bir ordu ve donanma kurdu. Disipline öylesine önem vermişti ki kadınlara, Brahmanlara ve ineklere dokunulmasını ve kadın köleler ile rakkaselerin ordugâhlara girmesini yasakladı. 1671 yılında bir Avrupalının gözlemlediği üzere Şivaji, “ordusunda kadın olmamasına büyük özen gösteriyordu; eğer bir tane bulursa, onun saçını ve kulaklarını kestirip dışarı attırırdı.” Askerlerin maaşını ödemek için, fethedilen ya da komşu topraklardan *chauth* adında bir vergi toplardı.

Şivaji, gücünün sınırlarının farkındaydı; o nedenle, yerel Bijapur sultanlarına ve daha sonra Babürlülere karşı yürüttüğü savaşta piyade ve hafif süvarinin düzenlediği hızlı akınlara ağırlık verdi. Yüksek maliyet ve dağlık araziler nedeniyle, ordusunun büyük bir bölümü süvariden değil, piyadeden oluşuyordu; yine muhtemelen aynı nedenden dolayı ordusunda top bulunmuyordu. Fakat birliklerinin sahip olduğu yüksek moral ve hareket kabiliyeti, Babürlülerin topçu ve ağır süvari alanındaki üstünlüğüne eşdeğerdi. Şivaji, imparatorluğun savunulabilmesi için geçitleri, vadileri ve tepeleri koruyacak kalelerin önemini farkındaydı; bu nedenle, 1671 yılına kadar inşa ederek, saldırarak ya da rüşvetle ele geçirerek 240 kaleye sahip oldu. Evrengzib, onu yenmek için ordusunu güneye gönderdiğinde, bu kalelerin ne denli zorlu olduğunun farkına vardı.

Şivaji, riskli akınlar düzenlemekten hoşlanırdı. Örneğin, 1663 yılında komutasındaki 400 askerle Babürlü hâkimiyetindeki Puna kasabasına sızıp gece gizlice valinin sarayına girdi ve adamı yatak odasında öldürmeye çalıştı; ancak vali dört parmağını kaybetse de kıl payı ölümden kurtuldu. Babürlü şehirlerine karşı başka akınlara da komuta eden Şivaji, 1664’te Surat şehrine saldırıp altı gün boyunca şehri ve hazineyi yağmaladı. 1670 yılında Surat’a yeniden saldırıp –bu seferki büyük bir saldırıydı– yine büyük ganimet elde etti. Ne var ki Evrengzib büyük bir karşı saldırı düzenlemeye karar verdiğinde, ne savaş meydanında imparatorun karşısına çıkabildi ne de en önemli kalelerinden olan Purandar’ın düşmesine engel olabildi. Purandarlılar, İtalyan Manucci’nin idaresinde yürütülen

siper ve lağım kazma ile top ateşi faaliyetlerinin sonucu şehrin düşmesi kaçınılmaz hale gelince, teslim olmaktan başka çare bulamamışlardı. Babürlülerle barış yapmaktan başka şansı kalmayan Şivaji, 23 kalesini kaybetti ve bir savaş esiri olarak sergilenmek üzere Babürlü başkenti Agra'ya götürüldü.

Ne var ki, pes etmek bilmeyen Hindu lider kılık değiştirip kaçmayı başardı ve Mahratta topraklarına geri döndü. Burada gücünü artırırken, Babürlülerle gergin bir barışı sürdürmeye devam etti. Fakat bu anlaşma, askerlerinin Babürlülerin elindeki Aslan Kalesi'ni tekrar ele geçirmesine engel olmadı. Bu kaleyi alışılmadık bir şekilde, gövdesine ip bağladıkları büyük bir iguanayı dik surlara tırmandırarak ele geçirmişlerdi. Şivaji, *chauth*'tan elde ettiği gelir ve dört yıl boyunca düzenlediği başarılı akınların ardından, 1674'te kendisini Hindu kralı ilan etti ve Müslüman Babürlülere karşı bağımsızlığını kazandı. Daha sonra Karnataka kıyılarını ve Mayasor'u ele geçirmek için seferler düzenlemeye başladı fakat 1680 yılında hastalanarak öldü.

Şivaji sürekli akınlar, yayılma ve vergiler sayesinde zengin bir hazineye sahip olmuş; Mahrattalar arasında manevi bir milliyetçiliğin ve disiplinin temelini atmış; süvariden daha önemli bir birim olarak gördüğü kılıçlı, okçu ve tüfekli hafif piyadeye ağırlık vermiş; Babürlülerle büyük meydan savaşları yapmaktan kaçınmış; donanma kurmuş ve kalelerden oluşan derinlemesine bir savunma sistemi oluşturmuştu. En büyük eksiği, topçuydu; Surat ve Golkonda'dan top temin etmeye çalışsa da, bunu bir türlü başaramamıştı.

Bu, hem Şivaji'nın hem de –Babürlüler kendi topraklarını dökebiliyor olsalar da– çoğunlukla yabancı uyruklu topçu kullanmak zorunda kalan Evrengzib'in ortak sorunuydu. Babürlüler, o dönemde deveye taşınan eynek topunu icat etmişti. Hem Babürlüler hem de Mahrattalar, fitilli tüfeği etkili şekilde kullanmış ve kendi fitillerini yapmayı öğrenmişler fakat çakmaklı tüfeğe geçmekte geç kalmışlardı. Diğer yandan, çakmaklı tüfeğe geçiş Avrupa'nın kimi bölgelerinde de gecikmeli olmuştu. İlk barutun muhtemelen 13. yüzyılda fişek yapımı ve kale altlarına kazılan lağımlarda kullanıldığı Hindistan'da Babürlüler ve Mahrattalar, daha kalitesiz ve depolama

müddeti kısa olsa da, kendi barutlarını üretmeyi başardılar. Ateşli silah kullanımı genel olarak ele alındığında, fırsat bulduklarında kendi toplarını üretmelerine rağmen Babürlülerin de Mahrattaların da her ihtiyaç duyduklarında yabancı teknoloji ve uzmanlardan yararlanmaktan gocunmadıkları görülür. Fakat muhtemelen mevcut silah teknolojisi yeterince güvenilir olmadığından, tüfekçilere fazla önem verilmemişti. Zaten eğer geleneksel ordu ve silahlar hâlâ işe yarıyorsa, değişiklik yapmanın ne anlamı vardı?

Babürlü İmparatorluğu 18. yüzyılın başlarında iç çatışmalara tanık olurken, ateşli silahların rolü konusunda da bir anlaşmazlık yaşandığı açıktır. Piyade ve süvari savaş alanında eşit sayıda olur; piyade kuvveti yayalar, okçular ve tüfekçiler olarak üçe bölünürdü. Ajmer'in asi racası, 1722 yılında 12.000 hecinsüvar askerden oluşan –her devenin üzerinde bir tüfekçi ve bir okçu bulunuyordu– bir ordu kurmuştu. Daha önceki bir tarihte (1720) ise, bir file binmiş olan İmparator Muhammed Şah, asi soylulara karşı geniş ölçekli bir saldırı başlatmıştı. Bu saldırıda önde topçu ilerleyecek, arkadan da başlangıçta mevzilenmiş olan piyade gelecekti. Hindu tarihçi Das Lahnavi'nin söylediklerini doğru kabul edersek, Babürlü ordusu komutanı, “topçu ve tüfekçilere hediye ve atış başına ödül vermek zorunda kalmıştı. Topçular ilerleyince, birlikler derhal onları takip etti. Haydar Kuli Han'ın (topçu birliği komutanı) verdiği hediyelerle cesaretlenen topçular, toplardan birini ateşlerken aynı anda diğerini dolduruyordu.”

Top kullanımında görülen yetersizliğin nedeni, seyyar topların eksikliği ya da büyük topları taşımanın güçlüğü olabilir. Yine Das Lahnavi'nin bildirdiğine göre, 1719'da toplar o kadar büyüktü ki, bunlardan “Pehlivan Efendi” isimli bir tanesi 40 kiloluk gülle fırlatıyor ve çekilebilmesi için “dört büyük fil ve 1.400 öküz gerekiyordu.” “Kale Açıcı” adındaki, 50 kiloluk gülle atabilen diğer bir topu çekmek için ise 4 fil ve 17.000 öküz gerekiyordu. Şiddetli yağış dolayısıyla bu iki topun bir *kuroh*'luk mesafeye taşınması 12 gün sürmüş, Ekberabad şehrindeki kimi ev ve dükkânlar silahın geçebilmesi için yıkılmıştı. Babürlü ordusu, çakmaklı tüfeği Avrupa'dan yaklaşık 50 yıl sonra, yani 1720'li yıllarda kullanmaya

başladı. Muhasara topraklarının boyutlarının küçültülmesi ve ağırlıklının azaltılmasında ise Avrupa'nın yüz yıl gerisindeydi.

18. yüzyılda Mahrattalar, Mayasor ve Babürlülerin halefi olan devletler, önceki kuşakların ateşli silahlara yeterince önem vermemiş olduğunun farkına ancak İngilizlerle başa çıkmak zorunda kaldıkları zaman vardılar. İlk dönemler hâlâ işe yarayan muhasara toprakları bu değerlendirmenin dışındaydı. Ekber, diğer alanlarda olduğu gibi, ateşli silahlara verdiği önem açısından da sıradışı bir insan olduğunu bir kez daha göstermişti.

Babürlü İmparatorluğu, 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında çeşitli nedenlerden dolayı –Şivaji'nin haleflerine karşı Evrengzib'in Dekkan'da yürüttüğü uzun ve masraflı savaş, iç isyanlar ve çatışmalar, özellikle yıkıcı dört tane veraset savaşı ve zeki Mahratta taktikleri– dağılmaya başladı. Dağılmaya yol açan unsurlardan biri olan Mahratta taktikleri, 1730'larda Babürlü kaleleri ve garnizonlarına karşı hafif süvarilerle düzenledikleri akınları da kapsıyordu. Babürlüler kendi kale ve garnizonlarından dışarı çıkamazken Mahrattalar tüm kırsalda hâkimiyet kurdular ve bu şekilde yavaşça güç toplayarak, 1738 yılında Bhopal'da Babürlülerin karşısına çıkacak seviyeye gelebildiler.

Mahratta İmparatorluğu, Şivaji'nin ölümünden sonra da gelişmeye devam etti ve 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında İngilizlerle üç kez savaştı. Başlarda başarılı olsalar da, süvari ağırlıklı büyük Mahratta ordularının disiplinli İngiliz kuvvetlerini yenebilecekleri ortadaydı. Sonuçta, Mahratta hükümdarları 1819 yılında yenilgiyi kabul ederek teslim oldular.

Çin

Doğu'daki diğer büyük güç olan Çin, Moğollar tarafından işgal edilmiş ama 1350-1360'lı yıllarda kendisini Moğol boyunduruğundan kurtarmayı başarmıştı. Moğollara karşı kurtuluş savaşının eski bir keşiş olan lideri Zhu Yuanzhang, 1368'de Beijing'e girdi ve Ming hanedanını kurdu. Bundan sonra İmparator Hongwu adıyla anıldı ve ordusunda katı bir disiplin uyguladı. Hongwu ilk

günlerinde şöyle söylemişti: “Orduda hiçbir önem taşımayan bir kişi olduğum dönemlerde şahitlik ettiğim disiplinsizlikten nefret ederdim. Sonra bütün askerleri acemi olan bir ordunun komutanlığına atandım. Bir gün onlara savaşmaları için emir verdiğimde, iki asker bana itaatsizlik etti. Derhal idam edilmelerini emrettim. O tarihten sonra emrimdeki herkes korkudan titredi ve bir daha hiç kimse itaatsizlik etmedi. Güçlü bir iradeye sahip bir insan için imkânsız diye bir şey yoktur.” Hongwu, saltanatının sürdüğü 1389 yılında, oğullarının ata binmek ve yay kullanmak yerine şarkı söylemekle zaman harcamasına göz yuman tüm subayların dillerinin kesilmesini emretti. Satranç ve futbol oynayanların ise kol ve ayakları kesilecekti. Bu tür bir disiplinin sonucu, bekleneyeği şekilde iyi askerler ve komutanlar olacaktı.

Hongwu, disiplinin yanı sıra, hırslı komutanların idaresine gerek kalmadan güçlü bir ordu kurmak üzere *weisuo* sistemini oluşturdu. Bir tek sorumluluk bölgesinde bulunan askeri mıntıka *suo* olarak adlandırılırdı ve 1.128 asker beslemekle yükümlüydü; iki sorumluluk bölgesini kapsayan askeri mıntıka ise *wei* olarak adlandırılırdı ve 5.600 asker beslemekle yükümlüydü. Bu sistem sayesinde bir milyon asker besleyebilmek mümkün hale gelmişti. Askeri personel (*Wu-chun tu-tu fu*) askeri kayıtları tutarken, merkezdeki Savaş Dairesi de stratejiyi belirleyip hangi eyalette seferberlik yapılacağına karar verirdi. Birlikler imparatorluk içerisinde ihtiyaca göre seferber edilir ve komutanlar askeri personel içerisinden seçilirdi. Sefer sona erdiğinde, komutandan yetkisi geri alınır, askerler de *weisuo* bölgelerine geri dönerdi. Bu sayede, komutanların orduların sadakatini kazanıp merkeze tehdit oluşturmaları önlenirdi.

Kendi ihtiyaçlarını karşılamaları için askerlere toprak verildi ve böylece sistemin devamı sağlandı. Bu nedenle, genelde askerler kendi teçhizatlarını kendileri temin etmekten sorumluydular ve oğullarının da babaları gibi asker olması zorunluydu. Normalde askerlerin ancak yüzde 20-30’u görev başında olur; kalanları ise, subaylar da dahil olmak üzere, *weisuo* sisteminin giderlerini karşılamak için tarım yapardı. Hongwu, “halkıma bir kuruş bile harcatmadan bir milyon kişilik ordu besliyorum” diye övünürdü.

Maalesef, sonraki Ming hükümdarları pek yetenekli değildi; imparatorlar despotlaşarak gerçek hayattan koştular ve sistem bozuldu. Gerçekte, askeri kayıtlarda görülenden kat kat daha az asker ve at mevcut bulunduğu gibi İmparator Yongle'nin saltanatı sırasında ve sonrasında saray görevlileri fazlasıyla güçlendiler. Sonuçta 1449'daki Tumu krizi gibi felaketler yaşanmaya başlandı. Bu olayda sorun, saray görevlisi Wang Zhen'in etkisi altındaki genç ve aptal imparator Zhengtong yüzünden ortaya çıktı. Hırslı Moğol hanı Esen'in faaliyetleri nedeniyle, Moğol sınırındaki müzmin sorunlar tekrar kendini göstermeye başlamıştı. 14. yüzyılın sonlarında Çin Seddi'nin yeniden inşası yönündeki büyük gayrete rağmen, kuzey sınırı emniyete alınamadı. Bunun birçok nedeni vardı: Moğol göçebe toplumu ile Çinli yerleşik tarım toplumu arasındaki yapısal farklılık; Çin imparatorlarının, göçebelere sürekli olarak kazıklandığı sınır ticaretini düzenlemekte sergiledikleri isteksizlik ve beceriksizlik ve nihayet, sınırın kendine özgü kaotik yapısı. Mesela, kimi Çin generalleri salt ün kazanmak ve maddi kazanç elde etmek uğruna göçebelere saldırırlarken göçebeler de ihtiyaç duydukları demir ve buğday gibi Çin kaynaklarını yağmayla elde etmeye çalışıyorlardı.

1449 yılında Moğollar, kendileriyle yapılan ticaretten hiç memnun kalmamaları ve hatta aşagılanmaları üzerine akınlar düzenlemeye başladılar. Bu hareketleri nedeniyle bir dersi hak ettikleri fikrine kapılan Wang Zhen, imparatora Moğollara karşı çok büyük bir sefer düzenlemesini tavsiye etti. Ming ordusunun mevcudu yarım milyona yakındı, fakat askerlerin morali düşüktü, Wang Zhen pek sevilmiyordu ve Çin Seddi'nin iç surlarının ötesindeki kuzey yolunda durmadan yağmur yağıyordu. Sonuç olarak, Wang Zhen komutasındaki imparatorluk ordusu, Çin Seddi'nin dış surlarına ulaşmadan ve dolayısıyla Moğolları cezalandıramadan geri dönmek zorunda kaldı.

Oysaki Moğolların farklı bir planı vardı; Tumu yakınlarında Mingleri kuşattılar ve ordunun suyla bağlantısını kestiler. Dev Ming ordusu, Moğolların ok yağmuru altında birbirine girdi. Wang Zhen öldü –belki de Çinli komutanlarca öldürüldü– ve imparator yere

çöküp sonunu beklemeye başladı. Esen, imparatoru ele geçirince hayret etmişti; ne var ki bu durumdan nasıl faydalanacağını bilmiyordu. Müzakerelerle bir ayını harcayan Moğol hanı, ardından ilerleyip Beijing surları önüne geldiğinde, yeni bir imparatorun seçildiğini ve şehrin savunmaya hazır olduğunu gördü. Kendi kuvvetleriyse şehri kuşatabilecek durumda değildi. Esen geri çekilmek zorunda kaldı ve gözden düşmüş imparatoru serbest bıraktı.

Mingler, hepsi doğru olmasa da, Tumu'dan pek çok ders çıkardılar. Kuzey sınırı ve Moğollar en büyük sorun kabul edilirken askeri çözümden ziyade diplomatik ve ticari ilişkilere odaklandılar. Fakat bu arada, asıl büyük tehdit olan iç isyanlara ve Mançulara yeterince önem vermemişlerdi. Çin Seddi'nin dış surlarının ötesindeki ileri garnizonların çok daha esnek bir savunma sağladığını gören Mingler, derinlemesine savunma mantığını terk ettiler ve Çin Seddi'ne bağlı daha basit bir çizgisel savunma oluşturdular. Diğer yandan, imparatorluğu savunacak asker sayısı da azalıyordu. Örneğin, Beijing'de bulunan 12 tümenin 107.000 olması gereken mevcudu, 1528 yılına gelindiğinde sadece 54.400'dü ve aynı tarihte at sayısı da 150.200'den 19.300'e düşmüştü. Tüm bunlara rağmen Ming İmparatorluğu, 1530'larda sahiller boyunca faaliyet gösteren Japon korsanların ve 1550'de Beijing'e saldıran Moğolların üstesinden gelmeyi başardı.

Minglerin dayanıklılığının simgesi, Qi Zhiguang'ın 1550-1580 yılları arasında süren generalligidir. *Wako* denilen Japon korsanlar nedeniyle Zhejiang'ın sahil bölgelerinde bulunan Qi Zhiguang, iç bölgelerden çiftçileri silahlaltına almış, itaatsizlerin kulaklarını keserek veya savaş sırasında kaçan ya da görevini yerine getiremeyenleri idam ederek sıkı bir disiplin sağladığı küçük piyade birimleri kurmuştu. 12 kişilik bu birimler, "mandarin ördeği tertibi" olarak adlandırılmıştı, çünkü birimin dizilişi bu ördeğin şeklini andırıyordu. Bu birimler, yakın savaşta üstün olan Japon korsanların yenilmesinde hayati rol oynadılar.

Birimde, dört metre uzunluğunda kargı taşıyan dört asker bulunurdu. Kargılı askerlerin önünde ise, ikisi kılıç kalkan taşıyıp

kargılıları savunan, ikisi de ellerinde taşıdıkları uzun bambu dallarıyla düşman askerlerini şaşırtan dört asker daha yer alırdı. Kargılıların arkasından iki okçu geliyordu. Kalan iki kişi ise birimin lideri ve yiyecek taşıyıcıydı. Qi Zhiguang, ateşli silahları benimsememişti, çünkü o tarihte bu silahlar henüz güvenilir değildi ve muhtemelen korsanları onlar olmadan yenmek de mümkündü. Bu generalin esas savaş taktiği, düşmana tüm gücüyle yüklenmek ve saldırıyı ara vermeden sürdürmektir, bu durumda korsanlar genellikle dağılıp kaçıyorlardı.

Qi Zhiguang, 1560'ların ortalarında 10.000 kişilik bir ordu kurarak korsanları yenmeyi başardı. Ardından, 1567 yılında Chinchou bölgesine (Beijing'in kuzeyindeki şehir garnizonu) gönderildi. Burada, Moğolların süvari hücumu ve ok saldırılarıyla başa çıkabilmek için ilginç taktikler geliştirdi. Bu taktiğin temeli, katırlar tarafından çekilen ve her iki tarafına ahşap siperler yerleştirilmiş, iki tekerlekli "savaş arabasıydı." Savaşta bu arabalar yan yana dizilerek bir duvar oluşturulur ve kenarlardaki siperler, askerlerin girip çıkabileceği birer kanatlı kapı vazifesi görürdü. Her arabada *folang-ki* ("yabancı kökenli" anlamına gelir) adı verilen iki hafif top bulunurdu. Avrupa yapımı kolombornelere (*culverin*) benzeyen; çapı beş santimetre civarında ve namlu uzunlukları ise 2,5 metre olan bu silahlar, tunç ya da demirden dökülmüştü. Şişe biçimli bir hazne içindeki barut kuyruktan doldurulur, kurşundan mamul gülle ise ağızdan konulurdu. Fitilli tüfekler de kullanılır, hem toplar hem de tüfekler arabalardaki siperlerin üzerinde yer alan mazgallardan ateşlenirdi.

Her savaş arabasında yirmi asker görev yapardı. On asker sürekli arabada kalıp hem arabayı hem de topları kullanırken, diğer on asker de "mandarin ördeği tertibine" benzer şekilde savaşan saldırı birimini oluştururdu. Bu gruptaki dört asker tüfek; Moğol süvarileriyle başa çıkmakla görevli diğer askerler ise mızrak ya da kılıç taşırdı. Benzer şekilde, yine düşmanı şaşırtmak için bambu dalları da kullanırlardı. Bu saldırı biriminin, bağlı olduğu arabadan sekiz metreden fazla uzaklaşması yasaktı; birimin ilerleyebilmesi için, arabanın da onunla birlikte gitmesi gerekiyordu.

Piyade karşı saldırılarının da etkili olacağı görülmüş, arabaların altından ya da yanlarından çıkıp dalgalar halinde saldıran piyadenin Moğolları şaşırtacağı düşünülmüştü. Kare ya da daire şeklinde dizilen süvari, savaş arabalarını perdelemekte kullanılır ve Moğol saldırısı başladığında arabaların gerisine çekilirdi. Zaman zaman, dört tekerlekli arabalarda taşınan ve “büyük general topu” adı verilen –ağırlığı 650 kg’ye ulaşabiliyordu– ağır toplar da kullanılırdı. Büyük top, yakın mesafede etkili anti-personel taşlar ya da demir misketler atardı. Tüm bunlardan başka, hafif havanlar ve ateş mızrakları da kullanılmıştı.

Qi Zhiguang’a göre, ideal bir tugay 3.000 süvari ve 4.000 piyade ile 128 ağır ve 216 hafif savaş arabasından oluşmalıydı. Fakat imparatorluk, savunmadan ziyade saldırıya ağırlık vermiş olduğundan, bu tür bir tugay yapısı fazla rağbet görmedi. Qi Zhiguang şöyle diyordu: “Bizim asıl sorunumuz savunmadır. Göçebeleri dışarıda tutabiliyorsak, bu zaten büyük bir başarıdır. Chinchou’da barış hâkim olduğu müddetçe, görevimizi yerine getiriyoruz demektir.” Fakat 17. yüzyılın başında bunu bile başarmak mümkün olmamış ve iç karışıklıklarla göçebe saldırıları Mingleri fazlasıyla uğraştırmıştı.

1640’larda başıbozuk askerler ve aç köylülerin başlattığı ayaklanmalar, 1644 yılında Beijing’e girecek olan Li Zicheng tarafından başarılı bir isyana dönüştürüldü. İmparator, başşehrin düştüğü gün, asilerin eline geçmemek için kendini astı. Kuzeyde bulunan Wu Sangui komutasındaki ordu, Mançurya’nın güney ve doğusundaki ormanlarda yaşayan göçebe Mançulara karşı sınırı korumakla görevliydi. Başşehrin düştüğünü duyan Wu Sangui, Mançularla ittifak yaparak onları da ordusuna dahil etti ve geri dönerek Beijing’i Li Zicheng’in elinden aldı. Fakat artık görevlerini yerine getirmiş olduklarını belirtip geri dönmelerini istediğinde, Mançular başkenti terk etmeyi reddettiler ve Ming hanedanının sonunun geldiğini ilan ettiler. 1644 yılında Kuzey Çin, artık Mançular tarafından yönetiliyordu, fakat güneydeki Ming prensleri ve derebeyleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu nedenle, Mançu orduları güneye yöneldi ve geleneksel Moğol tarzı olan üç koldan saldırıyla, 1640 ve 1650’lerde Çin’in kalanını da fethettiler.

Coğrafi sorunlar, kuşatma savaşında zorlanmaları ve Cizvitler ile Portekizlilerin Minglere ateşli silah sağlaması nedeniyle, Mançular fetihlerini hayli güçlkle gerçekleştirebildiler. Bu nedenle, geleneksel savaş teknikleri –yay kullanan süvari– yerine, zaman zaman daha barut merkezli taktiklere yönelmek zorunda kaldılar. Dolayısıyla Mançular, kendilerinden önce Moğolların da yaptığı gibi, düşmanlarından barut teknolojisini öğrenmeye başladılar. 1631 yılında Ming firarilerden ve ele geçirdikleri top örneklerinden faydalanarak kendi toplarını dökmüşler, 1635 yılına gelindiğinde ise tüfek kullanmaya başlamışlardı. Yine de, *Thai Tsu Shih Lu Thu* (Büyük Ata'nın Sahih Kayıtları) adlı kitapta bulunan ve 1630'ların hemen öncesine ait resimlerin de gösterdiği gibi, Mançuların geleneksel yaya okçuları ile okçu süvarilerinin hız ve taktikleri, Ming top ve tüfeklerini hâlâ alt edebilmekteydi. Dolayısıyla, Mançular, mümkün olan her şartta süvarilerini kullanmaya devam ettiler. Onları güçlü kılan diğer bir unsur da yüksek moralleriydi. Oysaki Ming prens ve derebeyleri birbirleriyle sürekli savaştığı için, köylüler Mançulardan ziyade Minglerden korkuyor, haydutlar terör estiriyor ve disiplinsizlik ile moralsizlik Ming ordularını güçten düşürüyordu. Ayrıca, tıpkı Moğollar gibi Mançular da dehşet taktiğini başarıyla kullanarak ordu ve şehirlerin kendiliğinden teslim olmasını sağladılar.

Dehşet taktiğinin bir örneği, Mançuların 1645'teki Yangzhou kuşatmasıdır. Şehri savunanlar teslim olmayı reddedince surlar top ateşiyle yıkılmış, ardından da tüm şehir kılıçtan geçirilmişti. Sağ kalan bir görgü tanığı olayı şöyle anlatmıştır:

Boyunlarına zincir geçirilmiş kadınlar düşe kalka çamurlar içinde yuvarlanarak yürüyor, etrafta atların ya da askerlerin ayakları altında çiğnenmiş bebek cesetleri yatıyordu. Toprak kandan kızıla boyanmış, yer cesetler ve insan parçalarıyla kaplıydı ve her yerden feryatlar yükseliyordu. Tüm hendek ve havuzlar, üst üste yığılmış cesetlerle doluydu ve kanlarıyla boyanmış su, yeşile çalan koyu kırmızı renkte akmaktaydı.

Kılıçların kınlarından çekildiği her yerden acı çığlıklar duyuluyor, yüzlerce insan hayatının bağışlanması için af diliyordu. Askerler görünür

görünmez, tüm güneyliler sayıları ne olursa olsun yere çöküp başlarını öne eğiyordu. Hiç kimse kaçmaya cesaret edemedi, tek yaptıkları şey boyunlarını eğip incek kılıcı beklemektir.

Birden Mançu şapkası, kırmızı ceket ve siyah ayakkabılar giyen; belinde çift ağızlı bir kılıç taşıyan ve herhalde 30 yaşın altındaki genç ve çok yakışıklı bir adam gördüm. Beraberinde, yine çok gösterişli sarı renk bir ceket giyen bir adam daha geliyordu... Kırmızı ceket giyen adam gözlerimin içine bakarak, "Yarın Majesteleri (Mançu ordu komutanı) kılıçlarını kınına sokulmasını emrecek ve hepinizin canı bağışlanacaktır" dedi.

Fakat diğer kuşatmalar böyle kolay olmamıştı. Örneğin, 1648-1649 yılları arasında altı ay süren Nanchang kuşatması, ancak şehri savunan bazı askerlerin ihanet etmesiyle sonuca ulaştırılabilirdi. Bu şehrin alınmasında topların yetersiz kaldığı açıktı. Aynı şey, Mançu kuvvetleri 1650 yılında Guangdong eyaletindeki Guangzhou'yu aşırı sıcak ve sıtmaya rağmen kuşatmak zorunda kalınca yine tekrarlandı. Ağır toplar da kullanılmış olmasına rağmen kuşatma 8,5 ay sürmüş ve ancak, dış surları savunan Ming komutanının taraf değiştirip iç surları Mançu askerleriyle toplarına açması sayesinde sona ermişti. Bu kuşatmalar da gösteriyor ki, Mançuların top ve kuşatma teknikleri oldukça yetersizdi ve iyi savunulan Ming şehirleri ancak hileyle alınabiliyordu. Her şeye rağmen, Mançuların disiplini, taktiği ve stratejisi Ming liderler arasındaki karmaşa ve rekabetle birleşince, 1662 yılına gelindiğinde Güney Çin'in fethi tamamlandı.

Mançuların kurduğu Qing hanedanı ne kadar dayanıklı olduğunu kanıtladı ve 1912 yılına kadar ayakta kaldı. Büyük Mançu imparatorlarından Kangxi (1662-1722) iç isyanları bastırmış, Dış Mançurya ve Tibet'e başarılı seferler düzenlemiş ve 1685 yılında Albazin Kalesi'nde Rusları bozguna uğratmış güçlü bir hükümdardır. Bu zafer, Cizvitlerden alınmış 150 top ve 50 havanı da yanında getiren 15.000 kişilik bir birlik tarafından kazanılmıştı. Kangxi, 1675 yılında Cizvit rahibi Ferdinand Verbiest'in top döküm bilgisinden fazlasıyla istifade etti. Dönemin Cizvit kayıtlarında belirtildiği gibi, "imparator, başvurduğu birkaç yol işe yaramayınca, asileri mevzilendikleri yerden söküp atmanın top ateşi olmaksızın

başarılamayacağını anlamıştı: Fakat elindeki toplar demirden dökmüş olduğundan bu dik arazide taşınmaları mümkün değildi. Bunun üzerine imparator, Peder Verbiest'in bu konuda kendisine yardımcı olabileceğini düşündü ve ona Avrupa teknikleriyle top dökmesini emretti.”

Peder Verbiest dini nedenlerle bu teklifi reddetti. Bunun üzerine imparator pedere, emrine itaat etmezse hayatını kaybedeceğini ve Çin topraklarındaki tüm Cizvitlerin sürüleceğini söyledi. Başka çaresi kalmayan peder top dökme kabul etti: “Tüm toplar çok küçük ve hafif yapıldığı gibi ağızdan kuyruğa kadar uzanan ahşap kundak ve demir kuşaklarla güçlendirildiler... Bu yeni toplar her ihtiyaca cevap verecek seviyeydi. Sonuçta, düşman panik içerisinde mevzilerini terk etmek ve ardından teslim olmak zorunda bırakıldı.”

Verbiest ilk yıl 340 hafif top dökmüş, bu topların her birini kutsamış ve onlara azizlerin ismini vererek bu isimleri üzerlerine yazdırmıştı. Aslında Verbiest topları Avrupa tarzında dökmemiş – Avrupa o sırada bu konuda çok daha ileriydi– ve sadece Çinlilerin hafif top tekniklerini biraz geliştirmişti. Çin’de 1356 yılından beri dökme demir toplar yapılırken, Avrupalılar güvenilir dökme demir topları ancak 16. yüzyılın ikinci yarısında yapabildi. Benzer şekilde, Çinliler 1370’lerde dökme demir havanlar ve büyük muhasara topları yapabiliyordu. Fakat Çin bürokrasisinin top dökümünü gizli bir sanat olarak kabul etmesi bu silahın gelişimini kısıtlamış olabilir. 16. yüzyılın başlarından itibaren Portekizliler, Çin’e kuyruktan dolma toplar getirmeye başladı ve böylece 16. yüzyıl boyunca Çinliler Avrupa toplarını taklit etti. 1500’lerin sonlarında Çin yapımı toplar Batılıları etkilemeye devam ederken; 1600 yılına gelindiğinde üstünlük Batı’ya kaptırılmış; 17. yüzyılın ortalarında ise Çin imparatorları top dökümü ve kullanımı için Cizvitler ile Portekizlileri kullanmaya başlamıştı.

Tüm bunlar, Çinlilerin barut üretimi alanındaki uzun geçmişine rağmen gerçekleşmişti; Çin’de “ateş okları” ve “ateş topları” 12. yüzyılda kullanılıyordu. Benzer şekilde, Çin roketi de 1340’ta ortaya çıktı; “roket okları” özellikle 1550-1580 yılları arasında yaygın

olarak kullanılmıştı. İçinde çivi benzeri şeyler bulunan patlayıcılar ve “yer fareleri” (zemine serilen barut), 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştı; bunların, “haydut-yakan görüş bulandırıcı sihirli ateş topu” gibi çarpıcı isimleri de bulunuyordu. Fakat Çin barutunun gücü nitrat eksikliği nedeniyle daha düşük olduğundan topçuluktaki kullanımı fazla ileri gidemedi.

İlk Çin el topu, 1288 yılında ortaya çıktı ve sonraki iki yüzyıl boyunca çok çeşitli silahlar kullanıldı. Çin’e ilk tüfek 1530 yılında Türkiye’den geldi ve bunu, Japon ve Portekiz modelleri izledi. Çinliler bu tarihten sonra çift namlulu tüfeği ve hatta 3-5 döner namlusu bulunan tüfeği geliştirdiler. Bunların tümü fitilli mekanizmayla çalışıyordu; Çin’de 1700’lerin Avrupa’sı gibi çakmaklı tüfek kullanılan bir dönem olmadı ve 19. yüzyılın ortalarında fitilli tüfekten kapsüllü tüfeğe doğrudan geçildi. Çin silahları, 17. yüzyıldan sonra ilk defa, Li Hongzhang’ın ordusunu 15.000 yabancı piyade tüfeği ile donattığı 1864 yılında modernize edildi. Bir kez daha, başlarda Çin’in liderliğinde ortaya çıkan askeri teknolojik gelişim 15. yüzyılda yavaşlamaya başlamış ve Çin, Afyon Savaşları sırasında (1840-1842) Batı’nın askeri teknolojisi karşısında savunmasız kalmıştı.

Benzer bir gelişme de donanmada yaşandı. Müslüman hadım amiral Zheng He’nin 1405-1431 yılları arasında Hint Okyanusu, Basra Körfezi, Aden ve Afrika’nın doğu kıyılarına yaptığı seferler, o tarihteki Avrupalıların kabiliyetlerinin ötesindeydi. Zheng He’nin filosundaki bazı cunklar* 60-70 metre uzunluğunda, 30-35 metre genişliğinde, dört güverteli ve su geçirmez bölmelere sahip gemilerdi. Çin’de önceleri mezarların yerini bulmakta kullanılan pusula, uzun seyahatlere çıkmak için de kullanılmaya başlandı. Üstelik bu cunklarda saldırı ve savunma amaçlı toplar da bulunuyordu. Fakat hem yüksek maliyet hem de kuzey sınırında beliren tehditler nedeniyle bu seferlerden vazgeçildi.

Aslında derin kültürel nedenler çok daha önemliydi. Öncelikle, Çinliler kültürel anlamda oldukça içe dönüktü; yeni topraklar keşfetmeye ne istekleri ne de ihtiyaçları vardı. İkincisi, Çinliler tüccarları

* Omurgası bulunmayan geleneksel Çin gemisi – e.n.

açgözlü ve asalak olarak gördükleri için, denizaşırı bölgelerle yapılacak ticaretin onların gözünde bir çekiciliği yoktu. Üçüncü olarak, Çinli bilgeler ve bürokratlar, Çin'in kendi kendine yeterli bir ülke olduğu ve yabancı topraklardan gelecek hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı görüşündeydi. Tüm bunların sonucunda, 1500 yılına gelindiğinde Çin, denizcilik açısından da Batı'nın gerisinde kalmaya başladı.

Sonuç olarak, Çin'in askeri teknolojide Batı'nın gerisinde kalmasının asıl nedeni kültürel idi. Çin geleneği, *wen*'i (yazılı kültür), her zaman *wu*'nun (askeri güç) üzerinde tutmuştu. Birlik, hiyerarşi, düzen, eğitim, bürokratik denetim, iç disiplin: Tüm bunlar, savaştan ve ordudan önemli görülürdü. Konfüçyüs'ün öğretileri, her bireyin amaçlarına şiddete başvurmadan ulaşmasını öğütüyordu. Erdem, kaba kuvvetten üstündü. Sosyal düzenin korunması için, denetimin birinci seviyesi eğitimle sağlanırdı; yani herkes, sosyal düzen içerisinde davranması gerektiği şekilde davranmalıydı. Denetimin ikinci seviyesi ödül-cezaya dayanan bir sosyal sistemdi. Devlet, denetimin üçüncü seviyesine –askeri müdahale– ancak son çare olarak başvururdu. Fakat imparatorun düzeni korumak için askerleri devreye sokması, *wen* yerine *wu*'ya dayalı bir yönetim tarzına geçiş anlamına geldiği için zaten her halükarda başarısızlık olarak görülüyordu. Böyle bir atmosferde askeri teknolojiye gereken önem verilmemiş, bu konu daha aşağı bir seviyede görülerek yabancılara bırakılmış ve bütünlük, ortak idealler, istikrar ve *stüko* her zaman teknolojiden daha önemli kabul edilmiştir.

Japonya

Japonya'da farklı bir senaryo ile benzer sonuçların ortaya çıkması ilginçtir. Japonya, Çin'e nazaran daha tecrit edilmiş bir ülkedir ve savaş sanatında yaşanan gelişmeler, 1540'larda Portekizlilerin ateşli silahları ülkeye getirmesine kadar, dahili bir süreç sonucunda ortaya çıkmıştı. Barutun kullanılmasını da içeren Japon savaş tarihi, dört evreye ayrılabilir. 11. ve 12. yüzyıllarda, kılıç ve uzun yay taşıyan atlı savaşçılar –samuraylar– savaş alanlarının hâkimiydi. Samuraylar, gerçekte zengin toprak sahiplerine hizmet eden ve

feodal bir ilişki sistemi içerisinde onlara bağlı olan savaşçılardı. “Hizmet etmek” anlamına gelen *samurau* ya da *saburau* fiilinden türetilmiş *Samuray* kelimesi, genelde askeri hizmet anlamını taşır. Samuraylar da, tıpkı feodal Batı’daki şövalyeler gibi, kendilerine has birtakım savaş kuralları geliştirmişlerdi: Bireysel savaş, savaş öncesi usuller ve *buşido* (savaşçının yaşam tarzı).

İlk dönem samuray usullerinin bir örneği, savaş başlamadan önce meşhur samurayların kendilerini düşmana tanıtmasıydı. 1184’teki İçino-tani Muharebesi öncesinde, Kajiwara Kagetoke kendisini düşmana –görülebileceği gibi yanlış olarak– şöyle tanıtmıştı:

Ey! Ben Kajiwara Heizo Kagetoki, Kamakuralı Gongoro Kagema-sa’nın beşinci kuşaktan torunu, doğu topraklarının nam salmış ve bin askere bedel olan savaşçısı. 16 yaşındayken Dewa’daki Sembuku Kanazawa kuşatmasında Haçiman-taro Yoşii’nin keşif kolundaydım ve bir ok miğferimi delip sol gözüme saplandı; ben ise gözümünden çıkardığım bu okla beni vuran kişiyi vurdum. Böylece nam kazanıp ismimi tarihe kazıdım.

Samuray savaşının daha az dikkat çekici diğer bir özelliği, ister yaralı ister ölmüş olsunlar, düşmanlarının kafalarını kesme geleneğiydi. Bunun amacı, savaşı kazanan komutanın kesik başlara bakarak düşmanın kaybını yaklaşık olarak hesaplayabilmesi ve askerlerin, öldürdükleri kişilerin kesik başlarıyla dolaşarak savaş-taki başarılarını göstermeye çalışmalarındır. Bu geleneğin törensel önemi, 1562 yılında General Ota Sukemasa’nın Şimizu adında bir samurayla teke tek dövüştüğü savaşta kendisini göstermişti. Ota, zaten yaralı olduğu için yere düşmüş ama Şimizu onun başını kesmeyi başaramamıştı. O esnada gözleri öfkeden parlayan Ota bağırdı: “Ne oldu şaşırıdın mı? Benim boynumu *nodowa* [demir bir boyunluk] koruyor. Onu çıkar ve kafamı kes.” Şimizu diz çökerek konuştu: “Bunu söylemeniz ne büyük nezaket! Onurlu bir şekilde öleceksiniz. Saygımı kazandınız!” Fakat Şimizu tam *nodowa*’yı çıkarırken, Ota’nın askerlerinden ikisi saldırıp onu yere yıktı ve bunu fırsat bilen Ota, hasmının işini bitirdi.

Samuray savaşının diğer bir özelliği de, kişinin onurlu bir şekilde hayatını sona erdirebilmesinin yolu olan *hara-kiri* (intihar) geleneğidir. İntihara, bir savaş kaybedildiğinde ya da savaşa devam etmenin hiçbir yolu kalmadığında başvurulurdu. Bu gelenek, 12. yüzyılın ortalarında büyük samuray Tametomo ile başlamıştı. Fakat bilinen en meşhur örnek, Gempei Savaşı sırasında (1180-1185) Taira klanına karşı savaşan Minamoto klanının lideri Minamoto Yorimasa'ya ilişkindir. Minamoto klanı, 1180 yılındaki Uji Muharebesi'nde yenilmişti; kolundan yaralanan Yorimasa, Byodo-in'deki Ölümsüzlük Konağı'nda ikamet ediyordu. Oğulları kapıda Tairalı düşmanlarıyla savaşırken, 74 yaşındaki Yorimasa, savaş yelpazesinin üzerine şu şiiri yazdı:

Artık meyve vermeyen yaşlı bir ağaç gibi,
Benim yaşamım da meyve veremeden sona erecek.

Yorimasa, şiiri yazdıktan sonra karnını yararak kendini öldürdü. Bir adamı, kafasını keserek ölümünü kolaylaştırdı ve ardından, cesedini Tairalıların bulamaması için nehre attı. Yorimasa'nın büyük oğlu da, babasını izledi. Bu onurlu intihar geleneği, Japon tarihi boyunca varlığını sürdürdü; fakat sonraki tarihlerde karında bir yarık açılması yeterliydi, ardından, intihar eden kişinin kafası başka biri tarafından kesiliyordu.

Japon savaş tarihinin ilk evresinde, orduda sadece seçkin samuraylar değil, seferler sırasında silahlına alınan çiftçiler de görev yapardı. Normalde samuraylara ait pirinç tarlalarında çalışan bu köylülerin, çoğu zaman ancak mızrak ya da kargıdan ibaret kötü bir teçhizatları vardı. Bazı zamanlar çok sayıda insan silahlına alınıyor olmalıydı, çünkü Gempei Savaşı'ndaki orduların mevcudu on binlerle ifade ediliyordu. Piyadenin kullandığı diğer bir silah, savaşçı keşişlerin gözdesi olan *naginata*'ydı; bu, 1,2 metre uzunluğunda, keskin ağzı olan, yarı kılıç-yarı mızrak bir tür teberdi.

Erken dönem strateji ve taktiği kanatlardan kuşatan samuray süvarilere, pusuya, takibe ve baskın vermeye dayanır; hareketliliğe önem verirdi. Bu hareketlilik, teke tek düello ve titizlikle seçilmiş

küçük gruplar arasındaki çatışmaları içeren savaş gelenekleriyle birleşerek savaşın sonucunu tayin ederdi.

1183 yılında Gempei Savaşı sırasında meydana gelen kritik Kurikara Muharebesi'nde Minamoto kuvveti, Taira ordusunun çevresinden dolaşıp düşmanın gerisine sarkması için seçilmiş gruplar gönderdi. O sırada Minamotolular, zaman kazanmak için -âdet olduğu üzere- Tairalılarla karşılıklı okçu düellosuna giriştiler ve bunu 30, 50 ve 100 kişilik seçme samuray grupları arasındaki çatışmalar izledi. Bunlar olurken Minamoto kuvvetleri, karanlıkta ortalığı aydınlatmak için bir öküz sürüsünün boynuzlarına meşaleler bağladı. Minamotolular bu öküzlerin de yardımıyla önden ve arkadan saldırıya geçince Tairalıların dar bir vadiye çekilmekten başka şansı kalmadı ki zaten düşmanları da bunu bekliyordu. Taira ordusu burada katledildi, fakat dönemin kaynaklarında geçen rakamlar muhtemelen gerçek değildir: "Taira'nın yaklaşık 70.000 süvarisi hayatını kaybetti ve bu derin vadiye gömüldüler; dağ dereleri onların kanıyla doldu, ceset yığınları küçük tepeler oluşturdu; bu vadiye bugün bile okların ve kılıçların izlerinin görüldüğü söylenir."

Teke tek düello gibi resmi savaş usulleri, özellikle de 1274-1281 yılları arasındaki Moğol istilalarıyla bir darbe daha aldı. Moğollar, 1274 yılında düzenledikleri işgal sırasında Japonya'yı ele geçirecek derecede güçlü olmasalar da, uyguladıkları taktiklerle samuraylara iyi bir ders verdiler. İkinci ve daha büyük işgal gücü 1281'de yine aynı yerde (Hakata Koyu) karaya çıktı, fakat bu sefer samuraylar, inşa ettikleri uzun bir surun arkasında ellerinden geldiğince kendilerini savundular. Ağır kayıplar veren Moğollar, gemilerine binerek diğer bir Moğol filosuyla birleşmek üzere sahil boyunca seyretmeye başladılar. Fakat Takaşima açıklarında her iki filo birden şiddetli bir kasırgaya (*kamikaze* - ilahi rüzgâr) yakalandı ve Moğol gemilerinin büyük bir bölümünün batmasıyla Japonya işgal edilmekten kurtuldu. Bu istilalar sonucu, Japon savaş tarihi 14. ve 15. yüzyılları kapsayan ikinci evresine girmiş oldu. Artık hem eski savaş usulleri hem de uzun mesafeli süvari seferleri terk edilmişti. Bunun yerine, piyadelerin uzun mesafeyi kat etmeleri çok zaman aldığından, çatışmalar çok sayıda piyadenin savunma ve saldırı

görevlerini başarıyla icra edebileceği birbirine komşu prenslikler arasında cereyan etmeye başladı. Üstelik yine piyadenin öncelikli olduğu kuşatmaların önemi de gittikçe artıyordu.

14. yüzyılda saraylar arasında yaşanan uzun süreli savaşlar sırasında sadakat kavramı önemini yitirmeye başladı, böylece samuray değerleri de büyük oranda çöktü. 15. yüzyılın ilk yarısında Japon köylüleri, karşılıklı savunma birliği sistemini (*ikki*) kullanarak birkaç kez ayaklandılar. Savaşçı keşişler de, 15. yüzyılın ikinci yarısında samuraylara karşı başarılı bir şekilde başkaldırdı. Orduya katılmanın tarım yapmaktan daha kârlı olduğunun farkına varan köylü askerler (*aşigaru*), *gekokujo* –alt sınıfın üst sınıfa baskısı– adı verilen yeni bir eğilime de büyük katkıda bulundular.

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda 14. ve 15. yüzyıllarda piyadeye verilen önem gittikçe arttı ve buna bağlı olarak, samuraylar ata binmeyi bırakıp yaya olarak *naginata*’lar ve *nodaçi* adı verilen uzun kılıçlarla savaşmaya başladılar. Diğer yaya askerler de yay ve mızrak kullanıyordu. Bu silahlar, 1467 yılında Kyoto’daki iki büyük klan (Yamana ve Hosokawa) arasında yaşanan Onin Savaşı’nda çok etkili oldu. Bu savaş farklı kılan özellik, Kyoto şehrinin içerisinde yaşanması ve ortaya I. Dünya Savaşı’nı andıran görüntülerin çıkmasıydı. Çarpışan her iki taraf arasında, karşılıklı siperleri birbirinden ayıran, yedi metre genişliğinde ve 3,5 metre derinliğinde tarafsız bir bölge bulunuyordu. Barikatların arkasında savaşan her iki klana ait askerler ya baskınlar düzenliyor ya da rakiplerini yakmaya çalışıyordu. Her iki tarafın mevcudu 80.000 kadardı ve savaş tam on yıl sürdü. Böyle bir ortamda bile savaş usulleri unutulmamıştı; şiddetli bir çatışmanın ardından, Masanaga adlı bir komutanın emrinde bulunan ve umutsuz biçimde Goryo tapınak bölgesini savunan bir grup savaşçı, müttefiklerine bir mesaj göndererek yardım istedi: “Savaşmaktan yorgun düştük... Bize bir fıçı sake gönderebilir misiniz? Onu Masanaga’ya sunup vereceği son ziyafete katılacağız. Sonra hep birlikte intihar edeceğiz. Bir şey daha var. Bir grup ok taşıyıcı kayboldu... ve orduga’ha ulaşamadı. Bize biraz cephane gönderebilir misiniz?” Fakat haberci, savaşa devam edilmesi gerektiği anlamına gelen tek bir okla

geri dönmüştü. Bunun üzerine Masanaga ve geriye kalan adamları ölümlerini topladılar, bunların cesetleri ile Goryo tapınağını ateşe verdiler ve çalıların arasından gizlice kaçtılar.

Sonuçta, her iki klanın lideri de öldü ve Onin Savaşı sona erdi. Ne var ki, merkezi otoritenin ortadan kalktığı ve büyük ailelerin Japonya'ya ait geniş toprakları ve nihayetinde Japonya'nın tümünü kontrol altına alabilmek için mücadele ettiği 1490-1600 yılları arasında yeni bir savaş evresi yaşandı. Japon savaş tarihinin bu üçüncü evresinde üç unsur ön plana çıktı: Kalelerin önemi, ateşli silahların kullanımı ve asker sayısındaki artış. Bu, Batı'daki "askeri devrimi" andıran bir gelişmeydi.

16. yüzyılın ikinci yarısında şato yapımı hızlandı, bunun üç nedeni vardı: Top ve tüfek kullanımında görülen artışa tepki, yerel feodal beylerin (*daimyo*) ekonomik anlamda güçlenmesi ve *daimyo*'nun, şatoyu zenginlik ve iktidarın bir sembolü olarak kullanma arzusu. Bu şatolar içerisinde en ünlüsü, dönemin önde gelen derebeyi Oda Nobunaga tarafından inşa edilmiş olan Azuçi Kalesi'dir. Yapımı 1576 yılında başlayan bu istihkâm, eş merkezli dört sura sahipti ve hem malikâne hem de savunma yapısı niteliğindeydi. Benzer şekilde, şato şehirleri de ortaya çıkmaya başladı ki bunlardan biri, 16. yüzyıl sonlarında yükseltelen Haçigata'dır: "Şatonun ön tarafı nehir kıyısına denk gelecek şekilde inşa edilmişti. Diğer tarafları ise hendek ve setlerle korunuyordu. Etrafında samurayların, tüccarların, zanaatkârların (özellikle silah üretenlerin) ve köylülerin evleri yer alıyordu. Şehrin içerisinde hanlar, pazarlar, dükkânlar; kenarlarında ise türbeler ve tapınaklar bulunuyordu."

Şatolar ve tahkimatlar, bir bölgeye sızmanın ve o bölgeyi elde tutabilmenin bir yolu oldukları için, aslında bir yönüyle de saldırı stratejisinin bir parçasını oluştururlar. Benzer şekilde, şatolar, belli bir bölgede birbirini destekleyen bir savunma ağı oluşturur ve tüm önemli haberleşme ağları bu yapılar vasıtasıyla korunurdu. Tüm bu özellikleri nedeniyle şatolar ve kuşatmalar, Japon savaş stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline geldiler. Diğer ülkelerde olduğu gibi, burada da şehir kuşatmalarında çok sayıda teknik söz konusuydu: Rüşvet, kaleyi suyla çevirip dışarıyla bağlantısını

Resim 5.2 Nagaşino Muharebesi (Tokugawa Sanatı Müzesi, Nagoya).

kesme, lağım kazma, açlığa mahkûm etme, merdivenler, barikatlar, “kaplumbağa kabuğu” arabaları, doğrudan hücum ve (daha az olmakla birlikte) toplar.

Elde taşınan ateşli silahlar, ünlü derebeyi Oda Nobunaga gibi kişiler tarafından etkili şekilde kullanılmış ve Japon savaş tarihinde devrimsel bir etki yaratmıştı. Fitilli tüfeklerin, etkinliklerini ispat ettikleri en önemli savaş ise 1575 yılındaki Nagaşino Muharebesi’ydi.

Bu savaşta Nobunaga, düşmanı Takeda Katsuyori’nin süvari alanındaki üstünlüğünü, kendisine bağlı 10.000 tüfekçiyle dengelemeye karar verdi. En iyi 3.000 tüfekçisini seçen Nobunaga, bu silahların doldurulması zaman aldığı için adamlarını biner kişilik üç saf halinde dizerek her saffın kendisine sıra geldiğinde ateş etmesini emretti. Öte yandan, tüfeklerin isabetliliği az olduğundan, sadece düşman yeterince yaklaştığında ateş açacaklardı. Son olarak,

tüfekçileri korumak ve süvarilerin bunların üzerine çullanmalarını önlemek için bir barikat inşa edildi. Karşı saldırı da unutulmamış ve barikatın her elli metresinde bir boşluk bırakılmıştı. Barikat ve tüfekçiler hattın merkezine; iki samuray birliği de, Takeda'nın süvarilerini çekmek için yem olarak barikatın önüne yerleştirildi. Savaş tam da Nobunaga'nın planladığı gibi gelişti ve yemi yutan Takeda'nın süvarileri, tüfeklerin açtığı yaylım ateşiyle perişan oldu. Tüfek hâlâ alt sınıfların silahı olarak görülüyor ve samuraylar kılıç, yay ve mızrak kullanmaya devam ediyor olsa da, Nagaşino Muharebesi Japon savaş tarihinde tam bir devrim yarattı.

16. yüzyılın sonlarındaki askeri devrimi tamamlayıcı bir unsur olarak, ordular gittikçe daha büyük hale geldi; Nobunaga, Hideyoşi ve İeyasu gibi önde gelen derebeylerinin güçlenmesi de bunu yansıtmaktaydı. Japonya'yı tek bir idare altında toplayacak olan Hideyoşi, kendisine bağlı derebeylerine köylüler ve şehirlilerden belli sayıda kargılı asker yetiştirmelerini ve gereken lojistik desteği sağlamalarını emrederek 250.000 kişilik bir ordu kurabilecek güce ulaştı. Örneğin, Hideyoşi'nin 1589 yılındaki Hojo seferi için gereken 200.000 *koku* pirinç (bir *koku*, 5 kiledir) sefer bölgesine gemilerle taşınmış, ayrıca yol boyunca 10.000 altın tutarında pirinç daha satın alınmıştı. Pirincin limanlara taşınması için de binlerce yük beygiri kiralanmıştı. Avrupa'da olduğu gibi, savaşı en büyük ordu kazanıyordu.

Komutanlık, diplomasi ve büyük orduların lojistiği alanlarında oldukça mahir bir kişi olan Hideyoşi (1536-1598), 1590 yılında Japonya'nın siyasi birliğini sağladı. Fakat o bununla yetinmedi, çünkü çok önceden Kore üzerinden Çin'i işgal etmeyi planlamıştı. Böyle bir seferin amacı tam olarak bilinmemektedir: Belki işsiz kalan orduya yeni bir meşgale bulup samuraylar ve *daimyo*'lar için yeni topraklar ele geçirmek, belki de Çin ve Kore'yle doğrudan ticari ilişkiler kurmak niyetindeydi. Belki de en önemli neden, Hideyoşi'nin bir imparatorluk kurma isteğiydi. 1590 yılında Kore elçilerine, Kore üzerinden Çin'e geçmek için müsaade istemesinin nedenini şöyle açıklamıştı:

Bir ejderha gibi kanatlarımı açarak Doğu'yu ele geçirdim, Batı'ya haddini bildirdim, Güney'i cezalandırdım ve Kuzey'i hizaya getirdim. Hız ve zafer, dünyayı aydınlatan güneşi andıran başarılarımın ayrılmaz parçalarıdır... Büyük bir ordu toplayıp Ming'in ülkesini işgal edeceğim. 400 eyaletin üzerini, kılıcımdan yayılan kırağıyla kaplayacağım. Bu amacıma erişmemde umarım Kore benim yardımcım olur.

Hideyoşi'nin şanssızlığına, Kore'nin böyle bir niyeti yoktu ve Japon güçlerinin topraklarından geçmesine izin vermedi. Koreliler ve Hideyoşi karşılıklı savaş hazırlıklarına başladı. Japon lider, 1591 yılında Japonya'nın kuzeybatısındaki Nagoya'da ordugâhını kurdu. Planı, toplam mevcudu 140.000 asker olan yedi orduyla Kore'yi işgal etmek ve ardından, karaya çıkacak olan ve 52.000 askerden oluşan diğer üç orduyla birleşerek Çin'e yönelmekti. 100.000 askerlik diğer bir kuvvet ise Nagoya'da emir bekleyecekti. Askerlerin maaşlarıyla ihtiyaçlarını kuzey *daimyo*'su sağlayacak, denize kıyısı olan topraklara sahip diğer *daimyo*'lar ise ordunun Kore'ye taşınması için gerekli cunkları tedarik edeceklerdi. Arkadan gelen diğer cunklar da, fasulye ve pirinçten oluşan iâşe ile süvarinin atlarını nakledeceklerdi.

Korelilerin bu istilaya karşı koyacak gemileri yoktu; Pusan'da karaya çıkan Japon birlikleri, Kore'nin başkenti Seul'e doğru hızla ilerlemeye başladı. Kore ordusu kısa kılıç, yay ve harman döveniyle –tüfekleri yoktu– silahlı, kötü yönetilen köylülerden oluşuyordu. Elllerinde Çinlilerden aldıkları küçük sahra topları olsa da, bunların Japon tüfekçiler karşısında fazla bir şansı yoktu. Japon askerlerinin dörtte biri tüfekçiydi, geri kalanlar ise kargılı askerler ve kılıç ya da yay ve *naginata* taşıyan samuraylardı. Seul, üç hafta içerisinde Japonların eline geçti ve Japon orduları tüm Kore'ye yayıldı. Kato Kiyomasa'nın komutasındaki bir ordu Mançurya ve Turnen Nehri'ne ulaşırken, Konişi Yukinaga'nın komutasındaki ordu Pyong-yang'ı ele geçirdi. Fakat sonbaharın gelişiyle birlikte, üç nedenden dolayı işgal Japonların aleyhine gelişmeye başladı. İlk neden gerilla saldırıları nedeniyle samurayların kale ile şehirlere hapsedilmesi ve dışarıdan yiyecek temin edilememesiydi. İkinci neden, meşhur Koreli amiral

Yi Sun Sin'in emrindeki, demirle kaplanmış ve top taşıyan "kaplumbağa" gemilerinin, her çatışmada Japon cunklarının hakkından gelmesiydi. Son neden ise Çin ordusunun devreye girmesiydi; büyük bir Çin ordusu, 1593 yılının başlarında Japonları Pyong-yang'ı tahliye etmeye zorlamıştı. Hideyoşi'nin orduları Seul'e çekildi ve Japonlar, daha iyi silahlar ve taktiklerle 10.000 Çin askerini öldürdükleri Seul önlerindeki zaferlerine rağmen, Mayıs 1593'te bu şehri tahliye etmek zorunda kaldılar. Lojistik sorunlar ve düşük moral nedeniyle işgalcilerin büyük bir kısmı Japonya'ya geri dönerken kalanlar sahile çekildiler ve inşa ettikleri tahkimli ordugâhlara sığındılar. Barış müzakereleri, gittikçe daha mantıksız davranan Hideyoşi'yi hiç de memnun etmemişti. Bu nedenle, 1597'de ikinci bir işgal ordusunun gönderilmesini emretti. Başlarda bazı başarılar elde edilse de, Kore donanmasının ve lojistik sorununun üstesinden gelinemedi. 1598'de Hideyoşi'nin ölümüyle birlikte, Japonlar Kore'yi ikinci kez terk etti ve böylece, imparatorluk kurma hayalleri de sona ermiş oldu.

İkinci istila sırasında Koreliler ile Çinlilerin kuşattıkları Urusan'dan sağ olarak kurtulduktan sonra, 1598 yılında babasına bir mektup gönderen Asano Yukinaga mektubunda şunları anlatmıştı: "Birlikler Kai eyaletinden (Kore'ye) geldikleri zaman, mümkün olduğunca çok tüfek getirecekler çünkü ihtiyaç duyulan tek silah o. Samuraylara bile tüfek taşımaları emredildi." Bunlara rağmen, Japon savaş tarihinin dördüncü evresi Hideyoşi dönemiyle başlamış ve 1603 yılında şogunluğa yükselip tüfeğin genel kullanımına son verecek olan Tokugawa İeyasu'yla (1542-1616) devam etmişti. Japonlar, isyan korkusu olmayan ve samurayla köylü arasındaki keskin çizgiyi muhafaza eden merkezi bir hükümet kurmak için silahsızlanma kararı aldılar. Ağustos 1588'de Büyük Buda heykelinin inşa edilmesi için "kılıç avı" emrini veren Hideyoşi'nin asıl amacı ülkeyi silahlardan arındırmaktı:

Halkın kılıç, kama, yay, mızrak, tüfek ve her türlü silah bulundurması tüm eyaletlerde kesinlikle yasaklanmıştır. Bu silahların taşınması vergi toplamayı güçleştirmekte ve isyanlara yol açmaktadır... Toplanan kılıç ve kamalar ziyan edilmeyecek, Büyük Buda heykelinin inşasında çivi ve civata olarak kullanılacaktır.

1607 yılında, yani İeyasu döneminde, ancak merkezi hükümetten izin alınarak ateşli silah imal edilebiliyordu ki bu izin de her geçen gün daha fazla sınırlandırılacaktı. Hristiyan Japonların 1637’de başlattıkları Şimbara ayaklanması, iki yüzyıl içerisinde ateşli silahların etkili şekilde kullanıldığı tek örnekti ve Çin’de olduğu gibi Japonya’da da çakmaklı tüfek kullanmak 19. yüzyıla kadar kimsenin aklına gelmemişti. 1853 yılında Komodor Perry’nin gelişiyile birlikte, Japonlar yeniden ateşli silah yapmaya başladılar. 16. yüzyılda tüfek kullanımı ve yaylım ateşi teknikleri konusunda Batı’nın ilerisinde olan Japonların geri kalmasının nedeni neydi?

Ülkenin silahsızlandırılması, güçlü bir merkezi yapı kurma amacının yanı sıra beş diğer nedenden ileri gelmişti:

1) Samuraylar alt tabakanın ateşli silahlara sahip olmasını istemiyordu.

2) Japonya, coğrafi açıdan güvenliydi ve savunulması için ateşli silahlara gerek yoktu.

3) Kılıcın Japon kültüründeki estetik ve simgesel önemi öylesine büyüktü ki, bunun yerini ateşli silahların alması mümkün değildi.

4) 17. yüzyılda Japonya’da yabancılara karşı büyük bir tepki vardı ve ateşli silahlar da yabancı unsurlardı.

5) Ateşli silahlar çirkindi ve ancak alt sınıfa ait olanlar onu kullanabilirdi.

Sonuç olarak Doğu savaş tarzlarının, özellikle de hafif süvarinin kullanımı söz konusu olduğunda çoğunlukla geleneklere dayandıklarını söyleyebiliriz. Bu orduların çok başarılı olması nedeniyle değişime çok az ihtiyaç duyulmuştu. Katı sosyal ve askeri disiplin, güçlü askeri liderlik ve ekonomi tüm imparatorluklarda askeri başarıların temeli olmuştu. Fakat uyum sağlamanın kaçınılmaz olduğu yerlerde değişim de gerçekleşti: Moğollar ve kuşatma teknikleri, Babürlüler ve ateşli silahlar, Çinlilerin göçebelere karşı savunma teknikleri ve Japonların kale ve tüfek yapımı. Yine de, bir süre sonra kültürel geleneklerin gücü tekrar kendisini gösterdi ve özellikle de bu Doğulu güçler coğrafi açıdan tecrit edilmiş

oldukları için, teknolojik ilerlemenin önünü tıkadı. Son olarak, dış tehdit yokluğu da özellikle ateşli silah alanında mevcut statükoyu muhafaza mantığının gelişmesine yol açtı. Bu durum, ancak 19. ve 20. yüzyıllarda emperyalist güçlerin bölgeye gelmesiyle birlikte değişmeye başladı (bunun tek istisnası, modern çağı göremeden iç nedenlerle çöken Moğol İmparatorluğu'dur). Oysaki söz konusu imparatorluklar, en güçlü dönemlerinde son derece etkili ve çoğunlukla Avrupa'nın ilerisinde bir askeri yapıya sahipti.

Okuma Önerileri

Moğollar

Moğol savaş tarzı için standart bir metin için bkz. J.J. Saunders, *The History of the Mongol Conquests* (Londra, 1971). 1939 yılında Fransızca olarak basılan ve Naomi Walford tarafından İngilizceye çevrilen eski bir klasik için bkz. Rene Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia* (New Brunswick NJ, 1970). Grousset'nin kitabı eski olsa da, diğer çalışmalarda eksik olan birçok ayrıntıyı kapsamaktadır. Teşvik edici yorumlara ve yenilenmiş bir kaynakçaya sahip daha yeni bir çalışma için bkz. David Morgan, *The Mongols* (Oxford, 1986). Batı'daki Moğollara odaklanan ve Moğol savaş tarihine ilişkin de bir bölüm içeren bir çalışma için bkz. James Chambers, *The Devil's Horsemen: The Mongol Invasion of Europe* (Londra, 1979). Belirli Moğol hanlarına ilişkin metinler içerisinde, muhtemelen 1220'li yıllarda yazılan ve günümüzde de tartışma yaratan biri önemlidir: *The Secret History of the Mongols*, çev. F.W. Cleaves (Cambridge, MA, 1982). Cengiz Han'a ilişkin bilgi için bkz. Paul Ratchnevsky, *Genghis Khan: His Life and Legacy* (Oxford, 1991). Mengü Han ve Moğol siyasetine ilişkin değerlendirmeler için bkz. Thomas T. Allsen, *Mongol Imperialism: The Policies of The Grand Qan Mongke in China, Russia, and the Islamic Lands* (Berkeley, 1987). Kubilay'ın yönetimini ve yaşamını ele alan yeni bir çalışma için bkz. Morris Rossabi, *Khubilai Khan: His Life and Times* (Berkeley, 1988).

Son olarak, Beatrice Forbes Manz, Timur'a ilişkin bir kitap yayımladı: *The Rise and Rule of Tamerlane* (Cambridge, 1989).

Babürlüler

Eksiksiz bir kaynakça içeren temel bir çalışma için bkz. John F. Richards, *The New Cambridge History of India, The Mughal Empire* (Cambridge, 1992). Hindistan'ın askeri tarihi hakkında eski tarihli birçok çalışma mevcuttur, bunlar hem Hindistan'ın askeri tarihini hem de Babür İmparatorluğu'nun faaliyetlerini içerir: Binbaşı Gautam Sharma, *Indian Army Through the Ages* (Bombay, 1966) ve Yarbay H.C. Kar, *Military History of India* (Kalküta, 1980). Özel olarak Babürlülere ilişkin, klasikleşmiş fakat eski bir çalışma için bkz. William Irvine, *The Army of the Indian Moghuls* (Londra, 1903). Süvari ve piyadenin boyutları konusunda, Irvine'in çalışmasını düzeltici nitelikteki bir eser için bkz. Dirk Kolff, *Naukar, Rajput and Sepoy* (Cambridge, 1990). Irvine'in çalışması gibi, yararlı fakat dağınık başka bir kitap: Raj Kumar Phul, *Armies of the Great Mughals (1526-1707)* (Yeni Delhi, 1987). Ekber hakkında ilginç bir giriş çalışması için bkz. S.M. Burke, *Akbar, The Greatest Mogul* (Yeni Delhi, 1989). Ne büyük bir şanstır ki, çoğu Babür imparatoruna ilişkin, günümüze dek varlığını sürdüren değerlendirmeler ve anılar mevcuttur: *Zahiruddin Muhammad Babur Padshah Ghazi*, çev. Annette Beveridge ve *The Baburnama in English* (Londra, 1969). Ekber'in biyografisi için, *The Akbarnama*, 3 cilt, çev. H. Beveridge (Yeni Delhi, 1973) ve Abu Fazl, *The A'in-i Akbari*, çev. H. Blochmann, gözden geçiren Yarbay Phillott, 3. basım (Yeni Delhi, 1977, 1978). Evrengezib döneminin eksiksiz bir görüntüsü için Fransız doktor Francois Bernier'in mektuplarına ve anılarına başvurulabilir: *Travels in the Mogul Empire, A.D. 1656-1668*, gözden geçiren Archibald Constable (1891), 3. basım (Yeni Delhi, 1972). Geç Babürlü imparatorlarının 18. yüzyılın başlarında çöküşünün nedenlerine ilişkin iyi bir değerlendirme için bkz. Das Lakhnawi, *Shahnama Munawwar Kalam*, çev. ve der. Syed Hasan Askari (Patna, 1980). Mahrattalara geçiş sürecini ele

alan bölümler içeren bir çalışma için bkz. Stewart Gordon (der.), *Marathas, Marauders, and State Formation in Eighteenth-Century India* (Delhi, 1994). Mahrattalara ilişkin oldukça iyi araştırılmış bir çalışma için bkz. Surendra Nath Sen, *The Military System of the Marathas*, 2. basım (Kalküta, 1958). Mahrattalı askeri lider Shivaji'ye ilişkin bir değerlendirme için bkz. Jadunath Sarkar, *Shivaji and His Times*, 6. basım (Kalküta, 1961). Son olarak, Ahsan Jan Qaisar, çetrefilli teknoloji transferi meselesini ele alır: *The Indian Response to European Technology and Culture (A.D. 1498-1707)* (Delhi, 1982).

Çin

Çin, askeri tarihçiler tarafından pek iyi ele alınmamıştır; elbette bunun istisnaları da var: Frank A. Kierman ve John K. Fairbank (der.), *Chinese Ways in Warfare* (Cambridge MA, 1974) ve Hans van de Ven (der.), *Warfare in Chinese History* (Leiden, 2001). Barut teknolojisine ilişkin oldukça dikkat çekici bir çalışma için bkz. Joseph Needham, *Science and Civilisation in China*, c. 5, *Chemistry and Chemical Technology*, Bölüm 7, *Military Technology: The Gunpowder Epic* (Cambridge, 1986). Eski tarihli bir çalışma olsa da, askeri tarihe ilişkin değerlendirmeleri de içeren bir eser: René Grousset, *The Rise and Splendour of the Chinese Empire* (Berkeley, 1968). Yine askeri referanslar içeren daha yeni bir çalışma için bkz. Dun J. Li, *The Ageless Chinese*, 3. basım (New York, 1978). Kuzey sınırını ele alan bir kitap da mevcut: Sechin Jagchid ve Van Jay Symons, *Peace, War, and Trade Along the Great Wall: Nomadic-Chinese Interaction through Two Millenia* (Bloomington IN, 1989). Bir yıla odaklanan ve Qi Zhiguang'a da bir bölüm ayıran bir eser için bkz. Ray Huang, *1587, A Year of No Significance: The Ming Dynasty in Decline* (New Haven, 1981). Albert Chan, Ming hanedanına ve dönemin askeri tarihine ilişkin bir kitap yayımladı: *The Glory and Fall of the Ming Dynasty* (Norman OK, 1982). Daha ziyade siyaseti ele alan bir çalışma için bkz. Lynn Struve, *The Southern Ming, 1644-1662* (New Haven, 1984).

Robert Oxnam ise kitabında Mançuları ele alır: *Ruling from Horseback: Manchu Politics in the Oboi Regency, 1661-1669* (Chicago, 1975). Mançu İmparatoru Kangxi'ye ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Jonathan Spence, *Emperor of China: Self-Portrait of K'ang-Hsi* (New York, 1975). Geç dönem Mançu savaş tarihini ele alan bir çalışma için bkz. Peter Ward Fay, *The Opium War, 1840-1842* (New York, 1976).

Japonya

Japon savaş tarihine ilişkin en kolay ulaşılabilir kitaplar S.R. Turnbull'a aittir, fakat bunlar, savaş tarihindeki temel eğilimlerden ziyade, çeşitli kişiliklere ve coğrafi askeri hareketlere odaklanarak dönemin tavırlarını yansıtmaya eğilimindedir. Turnbull'ın en yararlı çalışmaları şunlardır: *The Samurai, a Military History* (Londra, 1977), *The Book of the Samurai: The Warrior Class of Japan* (New York, 1982) ve *Battles of the Samurai* (Londra, 1987). Merkezi devlet ve birleşmeden önceki dönemin kurumsal temelini yansıtan bir çalışma için bkz. Paul Varley, *The Onin War (1467-1477)* (New York, 1967). Japonya'yı birleştiren, fakat Çin'i fethetme yönündeki tüm çabaları başarısızlıkla sonuçlanan Hideyoshi'nin biyografisi için bkz. Mary Berry, *Hideyoshi* (Cambridge MA, 1982). 16. yüzyıl için bkz. George Elison ve Bardwell Smith (der.), *Warlords, Artists, and Commoners: Japan in the Sixteenth Century* (Honolulu, 1981). Japonya'nın, ateşli silahları yasaklama girişiminin ilginç hikâyesi için bkz. Noel Perrin, *Giving Up the Gun: Japan's Reversion to the Sword, 1543-1879* (Boston, 1979). Japon tarihini ele alan ve askeri tarihe ilişkin de kısa bölümler içeren bir çalışma için bkz. Conrad Totman, *Japan Before Perry: A Short History* (Berkeley, 1981). Daha özel olarak bu dönemle ilgilenen bir çalışma için bkz. George Sansom, *A History of Japan, 1334-1615* (Stanford, 1961). Japonya ve Avrupa'da şato inşasına ve ateşli silahlara uyum sürecine ilişkin bir karşılaştırma için bkz. Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988).

VI

Barut ve Yelkenli Çağı

Beyzade: Pek çok kişi, "tüfeğe, kargıya ve göğüs zırhına neden bu kadar para harcıyoruz? Atalarımız pek çok savaşı yay, mızrak ve kösele zırhla kazanmıştı" demektedir. Bu konuda ne düşünüyorsunuz? Yüzbaşı: Efendim, dün dündür bugün de bugün. Ateşli silahlar kullanılmaya başlandıktan sonra her şey çok değişti. - *Robert Barret, 1598*

Nerede o şeytan icadı topların dehşetinden azade günler! Bu silahı icat eden eminim çoktan cehennemın dibini boylamıştır. Bu icat sayesinde korkağın teki, cesur bir şövalyenin canını rahatlıkla alabilir, yüreği cesaretle dolu bu kahraman ölümün kendisine nereden geldiğini dahi anlamaz ve daha uzun yıllar yaşamayı hak eden bir insanın hayatı rasgele gönderilen bir gülleyle -ki bu gülleyi atan bile, belki bu lanet makinenin çıkardığı gürültüden korkup kaçıyordur- göz açıp kapayıncaya kadar sönüp gider. - *Miguel de Cervantes, 1604*

Geriye dönüp baktığımızda, pek çok 16. ve 17. yüzyıl yazarının, ateşli silahların getirdiği yıkımla değişen savaşın çehresinden nasıl kaygılandığını ve ileride yaşanacak daha güzel günlere dair

beslenen ümitleri nasıl kaybettiğini görürüz. Elbette kimi ileri görüşlü Avrupalılar da, kendilerini Doğu Atlantik ve Akdeniz’le kısıtlanmış olmaktan kurtaracak ve 1453 yılında İstanbul’un düşmesinin ardından kâfir Türkleri en azından durdurmalarını sağlayacak bu yeni silahları memnuniyetle karşılamıştı.

Avrupalılar, dünya üzerindeki diğer uygarlıkları hâkimiyetleri altına almadan –ya da en azından üzerlerinde nüfuz tesis etmeden– çok uzun zaman önce, silah ve teknoloji alanında büyük ilerleme kaydetmeye başladılar. Fakat dünya üzerinde askeri bir üstünlük kurmalarını sağlayan bu silahlarla en büyük zararı da yine birbirlerine verdiler. Avrupalı rakipler, ellerindeki modern silahları kullanarak din adına ya da ekonomik ve siyasi hâkimiyet kurmak için yüzlerce yıl savaştı. Askeri teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, belki de dünya tarihinde ilk kez olarak, dünya üzerindeki tüm uluslara, krallıklara, şehir devletlerine, dini liderlere ve askerlere, bu hızlı değişim ve ilerlemeyi kabul etmekten başka çare bırakmadı. 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde dünyadaki en başarılı devletler, tarihçilerin askeri devrim olarak adlandırdığı olayların önünü açan teknolojik gelişmeleri şu ya da bu şekilde kabul etmiş olanlardı.

Büyük miktarda metalin elde edilebilmesi ve ateşli silahlar ile barutun üretilebilmesi için gerekli olan teknoloji kadar askeri ve sivil seferberliğin de maliyeti öylesine yüksekti ki, bu yarışa sadece en güçlü, en zengin, doğal kaynaklara yakınlıkla ve iyi bir stratejik bölgede bulunmakla kutsanmış devletler katılabiliyordu. Pek çok küçük devlet büyür ve büyük devletler imparatorluğa dönüşürken, bunların arasındaki rekabet de küresel çatışmanın ilk örnekleri olarak ortaya çıktı. Ateşli silahlar üzerine bina edilmiş yeni askeri teçhizat ve teşkilatı kullanan Portekiz, İspanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, İsveç, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve diğer devletler, kıyasıya bir rekabete giriştiler. Pek çok farklı nedenden dolayı, kimi devletler ya bu rekabetin bir parçası olmayı başaramayarak geri planda kaldılar ya da donanma, ordu ve sanayi kurup yeni silahlar elde edebilecek hırs, kaynak ve dini coşkuya sahip olanlar tarafından ortadan kaldırıldılar.

16. yüzyılın büyük ve çok ambarlı bertonları,* ağır muhasara topları, tüfek ve kargıyla donanmış piyade birlikleri ve neredeyse aşılmaz olan kaleleri, ateşli silahların ilk örneklerini icat edenlerin hayal bile edemeyeceği gelişmelerdi. Gerçekten de askeri meselelerden bahseden 16. ve 17. yüzyıl yazarlarının büyük bir kısmı, en ileri görüşlü insanların bile tahmin etmekte güçlük çekeceği devrimci gelişmeleri açık bir dehşetle hatırlamışlardı. Michael Roberts, Geoffrey Parker, Jeremy Black, John Lynn ve David Eltis gibi 20. yüzyıl askeri tarihçileri de, “askeri devrimin,” savaşın çehresini kökünden değiştirdiği belirli dönemlere dair çalışmalar yapmışlardır.

Yürütülen tüm araştırmalara rağmen barutun icadı, ilk başta dünyaya nasıl yayıldığı ve barut ile top teknolojisinin nasıl genel kabul gördüğü hususları üstündeki sis perdesi aralanabilmiş değildir. 16. yüzyılda Avrupa’da yaşamış olanlar da dahil pek çok tarihtir. Çinliler havai fişek yapmış, roketi savaş aracı olarak kullanmış ve patlamaların gücünden istifade etmeyi sağlayacak araçlar icat etmişlerdi. Barut ve ona bağlı teknolojiler, Asya’dan Hindistan’a ve oradan da Arap topraklarına geçerek 13. yüzyılda Akdeniz dünyasına ulaştı. Arapların güherçileye verdikleri “Çin karı” ismi, kökeninin neresi olduğu konusunda bize bilgi vermektedir.

Barut, ilginçliğini ve muhtemel potansiyelini fark eden Bizanslıların, Venediklilerin ve diğerlerinin aracılığıyla Akdeniz kıyıları boyunca yayılarak Avrupa’nın diğer bölgelerine ulaştı. Patlayıcı barut altı-yedi birim güherçile, bir birim kükürt ve bir birim mangal kömürü gerektirir. 13. yüzyıl ortalarına ait olan ve İngiltere’de Roger Bacon’ın şifreli bir dille yazdığı, bilinen ilk formül, bu bilginin muhtemelen Endülüs İspanya’daki ve başka yerlerdeki Arapça kaynaklardan alındığını göstermektedir.

İlk topçular, güherçileye barutun “ruhu,” mangal kömürüne “bedeni” ve kükürde de “canı” derlerdi. Ateşlendiği sırada barutun ürettiği gazın yayılması için barutun kendi kütlelerinin bin katı

* Yabancı dillerde *galleon* terimi ile yaklaşık 1530-1650 yılları arasını kapsayan dönemde kullanılmış, hem ticaret hem de savaş için çift amaçlı yelkenli gemi tipi kastedilir; bu gemilere Türkçede ise, Venediklilerden alınma berton ismi verilmiştir – e.n.

bir alana ihtiyaç duyulur. Ortaya çıkan bu enerjideki potansiyel, yaratıcı insanların gözünden kaçmadı. Üstelik dönemin bilimsanları, muhtemelen birbirlerinden habersiz olarak, roketi itecek ya da mermiyi fırlatacak patlayıcı gücün kontrol edilmesini mümkün kılan pek çok icat da gerçekleştirdi.

1400'lerin başlarında topçuların kullandıkları ideal barut yapım oranı, yetmiş beşe on iki ya da on üçtü. Oksijenin daha iyi yayılmasını ve böylece baruttan azami patlayıcı güç elde edilmesini sağlamak için, barut taneciklerinin standart boyda olmasını sağlayacak “perdahlama” (*corning*) tekniği geliştirildi. Ayrıca perdahlama sayesinde, barutlukta ya da bir kapta saklanan patlayıcı karışım içindeki ağır güherçilenin dibe batması ve karbonun yukarı çıkması da önlenmiş oluyordu. 16. yüzyılın başlarında teknolojik gelişmeler ve barut imalathaneleri sayesinde üretim artmış, bunun sonucunda ise hem fiyatlar büyük ölçüde düşmüş hem de farklı silahlar için farklı barutlar üretilmeye başlanmıştı.

Ateşli silahların ortaya çıkışına eşlik eden karmaşa ve hatta gizem, eskinin tarihçilerini barut için tek bir mucit aramaya itmişti; böylece meşreplerine göre bu kişiyi övgülere boğabilecekler ya da barışsever insanlığın karşısına çıkarttığı rezil tehditten ötürü yerin dibine sokabileceklerdi. Tüm sorumluluğu, uzakta yaşayan yabancı ve putperest Çinlilere ya da Hristiyan dünyasını tehdit eden Müslüman Türklerle bağlantılı Endülüs ve Mağrip (Kuzey Afrika) kâfirlerine yüklemek onlar için gayet uygundu. Sonradan gelen tarihçiler ise –özellikle de çok sayıda eser yayımlayan ve savaş tarihine dair düşünceleri günümüzde bile etki yaratmaya devam eden Kuzey Avrupalı Protestanlar– ne idüğü belirsiz bir kişilik olan Alman Fransiskan rahibi ve simyacı Berthold Schwartz üzerinde karar kıldılar. Bu hikâyenin bir türevine göre Schwartz, 1300 yılında, içerisinde kükürt ve güherçile bulunan kapaklı bir kabı ısıtmış ve meydana gelen patlamada kapak tavana yapışmıştı. Bu patlamadan yola çıkarak çalışmalarına devam edince de “tüm ateşli silahların atası olan barutu icat etti.” Rivayete göre Schwartz, bir borudan imal ettiği ilkel bir topu Venediklilere sattı ve onlar da bunu Cenevizlilere karşı kullandılar.

Schwartz hikâyesi kulağa çok ikna edici gelmekle beraber, tarihte çok sıklıkla görüldüğü üzere, basit anlatımlar yeni bir silahın ortaya çıkması için gereken karmaşık ve uzun deneme-yanılma sürecinin gözden kaçmasına neden olmaktadır. Miguel de Cervantes ve William Shakespeare gibi pek çok yazar, hem savaşın vahşetini kat kat artıran hem de en bayağı kökenlerden gelen zayıflar ile korkakların –hatta aşağılık bir piyadenin– Avrupa şövalyeliğinin en seçkin mensupları olan atlı silahşorları öldürebilmesine imkân veren ateşli silahlardan nefret etmişti. Üstelik Katolik keşiş Schwartz, bu silahı şeytani bir kökene bağlamaya istekli yazarlar için vazgeçilmez bir klişeydi. Örneğin, Katolikliğin düşmanı kimi Protestanlar, hazırladıkları resimli broşürlerde Schwartz'ı deneyleri esnasında şeytandan yardım alırken resmetmişti. Şayet Schwartz'ın başarılarının arkasında şeytanın doğrudan desteği yatıyorsa, o zaman bu şeytan icadını kullanan ve destekleyen Katolikler de şeytana hizmet ediyor demektir.

Ne biliminsanları ne de askerler, merminin namludan böyle büyük bir hızla çıkıp uzaktaki hedefi yok edici bir güçle vurmasını sağlayan temel prensipleri uzun süre açıklayamadılar. Üç kez üst üste hedefine isabet kaydetmeyi başaran bir topçunun şeytanla işbirliği yaptığı düşünülmüş ve büyü kullanmakla itham edilerek hacca gidip kefarete ödeme cezasına çarptırılmıştı. Avrupa'da cadı avına çıkıldığı, yakalananların zulüm görüp öldürüldüğü ve engizasyonun kol gezdiği bir dönemde, ateşli silahlara karşı hem hayranlık hem de korku duyulması hiç şaşırtıcı değildir.

Martin Luther de dahil pek çok lider, top ve arkebüzün cehennemden çıkma şeytan icatları olduğu konusunda ısrarlıydı. Dolayısıyla, 15. ve hatta 16. yüzyılda askerlerin ateşli silahlara ziyadesiyle tereddütlü yaklaşmaları anlaşılabilir bir durumdur. İtalya'da kimi komutanlar, ele geçirdikleri düşman topçularını o koca silahlarının namlularına sokup topları ateşlemişlerdi. 15. yüzyılın sonunda Paolo Vitelli, ele geçirdiği arkebüzçülerin ellerini kestirip gözlerini oydurmuştu. Ateşli silah kullanan komutanlar, zaferlerini yılmak bilmez hücum, göğüs göğüse dövüş, kılıç ustalığı ve iyi disiplinli kargılı askerlerin kudreti gibi daha geleneksel yöntemlere

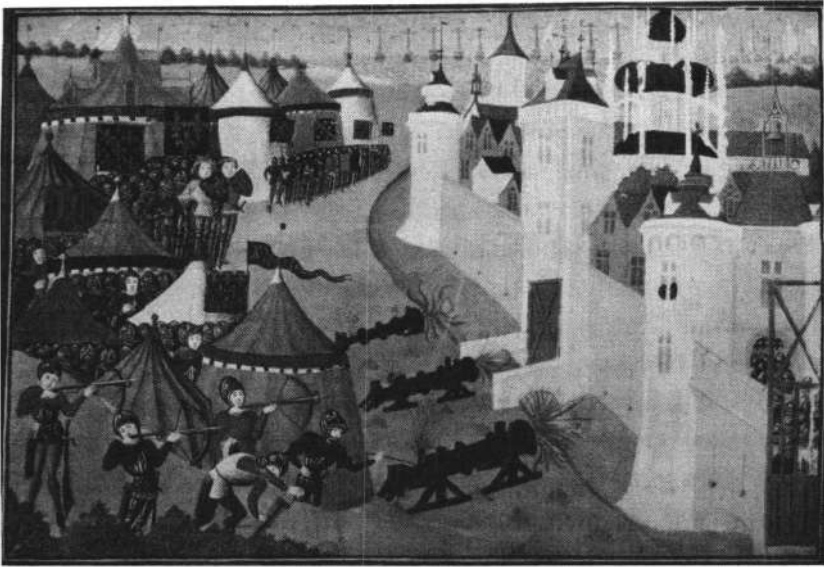
bağlayarak anlatmayı seçtiler. Top ve arkebüzün –özellikle de put-perest düşmanların patlamaların alevli sadasıyla paniğe kapıldıkları ve eşi benzeri görülmemiş korkunçlukta yaralara duçar oldukları– denizaşırı savaşlarda gördükleri işler ise çoğunlukla göz ardı edildi.

Elbette ateşli silahlara yönelik bu önyargı zaman içerisinde ortadan kalkmaya başladı. Kıta Avrupa’sındaki savaşların gazisi, deneyimli bir asker olan Sir James Turner, 1670 yılında bu tartışmalara son noktayı koydu:

Bunun [barutun] gürültüsünün ilk defa işitilmesinden önce vuku bulan kuşatmalar ile savaşlarda, sonrasına nazaran çok daha fazla askerin öldüğünü her kitaptan okuyabildiğimize göre, bazılarının içine gömüldükleri o gereksiz tartışmalarla hiç gönül eğlendirmeyeceğim. Tek söyleyeceğim şudur: Bundan önceki hiçbir icat tabiata böylesine büyük yıkım getirmemiş ve bir o kadar da tabiatın hizmetine koşulmamıştır. En ağır kütleler, kayalar, evler ve duvarlar onun gücüyle alaşağı olur ve sular arızın derinlerindeki yuvalarından bir anda dışarı ugrayıp yüzeye püskürürler. Bütün bunlar, tabii yollarla belki de çok daha iğrenç şekilde gerçekleşebilecek kimi olaylardan kaçınmamızı mümkün kılıyor.

Avrupa’da topun kullanımına dair en eski belgeler, 14. yüzyılın ilk yarısına aittir. Farklı dillerdeki terimlerin çevirisi büyük karışıklık yaratmaktadır ve bir patlayıcıdan bahseden kaynakların, mancınık ya da pompalarla püskürtülen “Rum ateşinden” bahsediyor olması da mümkündür. Oxford Üniversitesi’nde bulunan 1327 yılına ait bir belgede, ilkel bir “gök gürültüsü kavanozunu” (İngilizce: *thunder jar*; Fransızca: *pot de fer*; İtalyanca: *vasi* ve *scioppi*) ateşlemeye çalışan zırhlı bir asker görülmektedir. Asker, silaha mermi olarak, bir kısmı namlunun dışında bulunan büyük bir ok koymuştur.

Bu ve benzeri silahların o tarihten önce de kullanılmış olduğu ortadadır. Kuşatmalarda kullanılmak üzere tasarlanmış olan bu silahlar, yanan bir fitil ya da kızgın bir telin namlu kökünün üstüne açılmış falya deliğine sokularak sevk barutunun tutuşturulmasıyla ateşleniyordu. *Pedrero* denilen ve taş gülle atan topların Gırnata savaşlarıyla Kuzey Afrika sahillerindeki harekâta hem İspanyollar hem de Müslümanlar tarafından kullanıldığına dair elyazması

Resim 6.1 Froissart Kroniği'nde betimlendiği şekliyle Trablus şehri kuşatması
(British Library, Londra).

kaynaklar mevcuttur. Floransa'da, Ghent'te ve başka bölgelerde bulunan diğer belgeler ise hem taş hem de demir güller atan küçük topların dökümünü vermektedir. Bu teknolojiyle ateşli silah kullanımının Avrupalılar ve diğer milletler tarafından ilk önce kuşatmalarda iyice sınanmasıyla metalden top dökümü, ağır silahların nakliyesi, cephane temini ve geri tepmenin önlenmesi gibi konulardaki gelişmelerin yolu da açılmış oldu.

1325'lere gelindiğinde, toplar Avrupa'da kendini göstermeye başlamıştı. Bu yeni silahın kullanımına ve savaş alanındaki etkinliğine dair bilgi elde edebilmek çok güç olsa da, İngilizlerin, Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) başlarındaki Calais kuşatmasında (1346-1347) ve muhtemelen Crecy Muharebesi'nde (1346) top kullandığı bilinmektedir. Endülüs Müslümanları, Algeciras kuşatmasında (1342-1344) top kullanmışlardı ama savunan taraf olduklarından bu hantal silahlar muhtemelen işe yaramamıştı. Saldıran taraf olan Hristiyan Kastilyalılar, Müslümanların kale ve tahkimatlarına karşı ateşli silahlardan fazlasıyla yararlanmıştı. Gerçekten de İspanya savaşları sırasında her iki taraf da, ateşli

silahların değerini anlayarak bunları mümkün olduğunca kullandı. Topları saldırı maksatlı kullanan Kastilyalılar ve Aragonlular, silahlarını nasıl yerleştireceklerini, topçuları nasıl koruyacaklarını ve gereken barut ve güllenin sağlanması için lojistik sistemin nasıl düzenleneceğini zaman içinde öğrendiler. Toplar 1360-1370'lerdeki Kahire ve Şam kuşatmalarında da görüldü. 1389-1390 yılları arasındaki Şam kuşatmasına şahit olan bir gözlemci şöyle anlatmıştır: “İnsanlar bir an için bile uyuyamıyordu; çünkü yer, toprakların gümbürtüsünden sanki deprem oluyormuş gibi titriyordu.”

Ateşli silahların kullanımı doğrusal bir yol izlememiş olsa da, teknolojik gelişmelerin, diğer halklarla ilişkilerini şu veya bu şekilde savaş aracılığıyla kurmuş olan bölgelerde ilk önce kök saldığına dikkat etmemiz gereklidir. Farklı kültürler, düşman dinler ve kaynaklar için rekabet eden milletler arasındaki sınırlar, tıpkı çarpışmaları sonucunda kıyameti andıran volkan patlamaları yaratan büyük tektonik kıta sahanlıkları gibi, çok sayıda kronik sıcak nokta yarattı. Bu sınır bölgelerinde yaşayanlar, askeri alandaki herhangi bir gelişmeyi görmezden gelme lüksüne sahip değildi.

Sınırlardaki bu kronik sıcak noktalar zaman içerisinde değişse de, Fransa ve İngiltere arasındaki Yüz Yıl Savaşları gibi çatışmaları ateşli silahların erken dönemi olarak sunabiliriz; öyle ki, bu savaşlar sona erdiğinde, topraklar artık muhasaraların vazgeçilmez unsuru olmuştu. 15. yüzyılın ilk yarısında büyük muhasara toprakları kalelerin en büyük düşmanı haline geldi. Dünya savaş tarihini ilgilendiren diğer örnek ise Portekiz, Kastilya, Aragon, Fas, İtalya ve Kuzey Akdeniz Hristiyan ülkeleri ile Gırnata, Kuzey Afrika devletleri, Osmanlı Türkleri ve diğer İslam devletleri arasındaki Hristiyan-Müslüman sınıırıydı.

15. yüzyılın sonlarında İspanya'daki *reconquista* yani Kastilya ve Aragon'un Gırnata merkezli İslam kuvvetlerine karşı yüzlerce yıldır yürüttükleri savaş sona erdi. Bu savaşlar sırasında, fetih ve hatta dünya hâkimiyeti için ateşli silahlar kuşanmış ilk ordu ve donanmayı kuran Gonzalo de Cordoba gibi askerler yetişmişti. Hernan Cortez ile Francisco Pizarro gibi liderlerin (*conquistador*) komutasındaki az sayıdaki Kastilyalı asker, arkebüzleri, toprakları

ve disiplinli askeri teşkilatları sayesinde Yeni Dünya'daki Aztek, Maya ve İnka uygarlıklarını ortadan kaldırdı. Portekizliler, gemiler ve toplarla Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hint Okyanusu'nu hâkimiyetleri altına almalarının akabinde Çin'e ve Japonya'ya doğru ilerlediler. Osmanlı Türklerinin Doğu Akdeniz'deki yükselişi, barutun yaygın kullanılmaya başladığı döneme denk gelir. Güçlü ordularıyla 1453 yılında Konstantinopolis'i ve ardından da tüm Balkanlar'ı ele geçiren Osmanlılar, Habsburglara (Viyana) karşı bir tehdit haline geldiler. Osmanlılar ayrıca kara ve deniz yoluyla batıya doğru ilerleyerek Kuzey Afrika'yı ele geçirmiş, İtalya'yı tehdit etmiş ve İspanyol askeri gücüne meydan okumuşlardı. Anavatanı Uzakdoğu olan barut, Hint deniz yolunu kontrol altına almak için mücadele eden Osmanlılar ve Avrupalılar sayesinde, çok daha gelişmiş bir formda geldiği yere geri döndü.

Metalürji, top dökümü ve etkili pratik fikirler Fransa, Hollanda ve Alman şehir devletlerinde daha iyi silahlar ile uzmanlar yarattı. Fakat yeni teknolojinin saldırı ve savunma sırasında nasıl kullanılacağına dair pek çok dersin alındığı ülke İtalya'ydı. Bu yarımada, 15. ve 16. yüzyıllar boyunca, zenginliklerini ele geçirmek isteyen ülkelerin ve birbirine düşman şehir devletlerinin müzmin savaş alanı oldu. Gözlerini İtalya'nın zenginliklerine diken Fransızlar, İspanyollar ve hatta Osmanlılar, tüm Akdeniz'i denetimleri altına almaya çalıştılar.

İtalyan toprakları 16. yüzyılın başlarında, hızla gelişen ateşli silah ve kale inşa teknolojilerinin denendiği bir laboratuvara dönüştü. İtalya'da çok kısa bir süre içinde yaşananlar, 16. yüzyılda Avrupa'yı ikiye böldükten sonra Atlantik dünyasına ve sonunda da tüm dünyaya yayılacak olan savaşların habercisiydi.

Ateşli silahlar en başından itibaren iki ana gruba ayrılmıştı: Toplar ve el silahları. Ağır silahların amacı, kale kapılarını ve surları yıkmaktı. Hafif silahlar ise, başta barikat ve surları saldırganlara karşı korumak için kullanıldı. İlk ateşli el silahları, bir uçları kapalı olup bir de falya deliği (barutun ateşlendiği yer) bulunan metal ya da ahşap borulardan ibaretti. Bir fitil veya kızdırılmış bir tel yardımıyla ateşlenen barut, mermi ya da mermileri ileri doğru

fırlatırdı. Fakat bu ilkel gereçler, savaş alanının karmaşası içerisinde hemen hiçbir işe yaramıyordu; geri teptikleri için bir yerlere dayanmaları, kullanılabilmeleri için de iki-üç kişi gerekiyordu. Tüm bunlara rağmen, 1350'lere gelindiğinde pek çok şehir ve kasaba garnizonu, yere yaslayabilmek için uzun bir sopanın ucuna bağlanmış bir namludan ibaret olan el toplarını (*scioppi*) envanterlerine dahil etmeye başladı. Namlunun ahşap bir kundak üzerine yerleştirilmesi düşünülemediğinden, omuzdan ateşleme usulünün icadı gelecekteki mucitlere bırakılmıştı.

İlk topçular silahlarını tunç (bakır ve kalay), pirinç (bakır ve çinko) bakır ve demirden dökmenin yanı sıra ahşap ve metal kemmerlerle desteklenmiş ahşap namlular da kullanmışlardı. Demirden daha pahalı olan tuncun üretimi Macaristan, Tirol, Saksonya, Bohemya ve İspanya'da bolca bulunan bakır madenlerine erişimi zorunlu kılıyordu. Daha pahalı olan kalay ise sadece İngiltere, Fransa ve Almanya'da mevcuttu. Topraklarında böyle kıymetli metalleri bulunduran ülkeler, bu kaynaklara ancak ticaret ya da savaş vasıtasıyla ulaşabilecek olan diğer ülkelerden çok daha şanslıydı. Savaşlar çoğunlukla eldeki mevcut maden kaynakları ve silah üretim kapasitesiyle sınırlıydı. Ahşap toplar ucuzdu ama çok çabuk aşınır ve kimi zaman da havaya uçarlardı, üstelik isabet oranları da çok düşüktü. Metalin çok pahalı olduğu ya da mevcut olmadığı kimi dönemlerde, güçlü ülkeler bile yeterince silaha sahip olamamanın sıkıntısını yaşamıştı.

Barutun kullanılmaya başlanması, en başından itibaren kaynak sömürüsü ile ticareti artırmış; daha verimli uygulamalara erişme çabası, teknolojik çalışmaları hızlandırmıştı. İşinin ehli çan dökümcüleri, artık tüm güçleriyle tunç top döküyordu. Diğer ustalar ise, barut ve top arabası yapımında çalışıyor ve topları, savunma ve saldırıda en etkin şekilde kullanılacak hale getirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Tunç toplardan daha ağır olan demir toplar, patlama ve çatlamaya daha meyilliydi ama daha ucuzdu. Üstelik özellikle demir cevherinde kükürt de bulunuyorsa, demir dökülürken çapaklar ve hava boşlukları da kalıyordu. Dökümcüler, bunu engelleyebilmek için, dökme demir çubukları

iyice kızdırıp akkor haline getirdikten sonra ahşap bir mil etrafına geçirirler ve bunları tüm pürüzleri ortadan kalkıp birbirlerine kaynayınca kadar döverlerdi. Böylece ortaya çıkan namlu, demir çemberlerle kelepçelenerek güçlendirilirdi. Tüm çabalara rağmen, topların havaya uçuşması ve top “nefesinden” kaynaklanan yanıklar yaygındı. Topçular, bu tür kazalardan korunabilmek için hayatlarına çekidüzen verip günahlardan mümkün olduğunca uzak durmaya çalıştılar. Örneğin İskoçya Kralı II. James, 1460 yılındaki Roxburgh Şatosu kuşatması sırasında Hollanda yapımı bir çemberli bombardı incelerken silah havaya uçmuş ve demir parçalarından birinin göğsüne saplanması sonucu kral oracıkta can vermişti. Tahmin edilebileceği gibi topçular, formül ve teknolojileri meslekleri gereği mümkün olduğunca gizli tutmaya gayret ederlerdi. Aralarında bir tür kardeşlik bağı tesis edip en fazla parayı ödeyene hizmet ettiler.

Topçuları çevreleyen bu esrarlı havaya rağmen, yaratıcı zekâlar 14. yüzyılda ateşli silahları daha etkili ve korkutucu hale getirmek için sayısız icada imza attı. Kuyruktan dolma top fikri de bu olgunlaşma döneminde ortaya çıktı ki ağır topların büyük kısmında barut haznesi (yahut kama), çoğunlukla namludan ayrı bir parçaydı. Kimi toplar o kadar büyüktü ki, taşınabilmeleri için iki-üç parça halinde dökülürlerdi. Parçaları birbirlerine vidalanarak ateşlemeye hazır hale getirilen bu toplar, sadece bu işlemin uygulanması için yeterli zamanın ve ateş edilecek sabit hedeflerin bulunduğu kuşatmalarda işe yarardı. Kuyruktan dolma toplar, özellikle yerin dar olduğu gemi güverteleri için çok müsaitti; hafif eynek toplarıysa (*swivel gun*), rampa eden düşmanlara karşı üst güvertelerde kullanılmaya başlanmıştı. Fakat pek çok parlak fikir gibi kuyruktan dolma ağır ve hafif top fikri de teknolojik sebeplerle rafa kaldırıldı. Ateşleme sırasında top kamasından barut gazının kaçması, 19. yüzyılda metalürji alanında yaşanan gelişmelere kadar engellenemediği için kuyruktan dolma topları kullanmak mümkün olmamıştı.

Teknolojik kısıtlamalar, deneysel çok namlulu ya da yarı otomatik tüfek icat etmek için çalışan mucitlerin de yolunu tıkadı.

Bir araba üzerine yerleştirilmiş ve yaylım ateşi açmakta kullanılacak çok namlulu top modeli 19. yüzyılda yapılacak silahların habercisiydi, ne var ki bu tür silahları 14. ve 15. yüzyıllarda güven içerisinde ve etkili olarak kullanmak mümkün olmamıştı. Tutukluk, barut gazı sızıntısı, patlamalar, diğer teknik problemler ve güvenlik sorunları, top dökümcülerine ağızdan dolma top imalatından başka çare bırakmadı. Zamanla birbirinden farklı ağır top sınıfları ortaya çıktı: Nokta hedefleri nişan alarak vurmaya yarayan yatay mermi yollu toplar ve dikey mermi yollu olup surların gerisini vurmakta kullanılan havanlar ile obüsler. Diğer yandan, saldırı ve savunma amaçlı kullanılacak hafif el silahlarının üretimi için de çalışmalar sürüyordu.

Pek çok insani girişimde olduğu gibi, topçular da “büyük bir top surları yıkıp düşman askerlerini korkutabiliyorsa, ne kadar büyüğünü yaparsak o kadar etkili olacaktır” diye düşünmeye başladılar. Dökümcüler 1370’lerin başında, namlu çapı yarım metre olup 200-700 kg arası ağırlıklardaki tıraşlanmış taş güller atan devasa bombardlar dökmeye başladılar. Taş güllerden daha ucuz ve güçlü olan demir güller, 14. yüzyılda İtalya’da ortaya çıktı ve Fransızlar bunları Yüz Yıl Savaşları’nın ikinci yarısında İngiliz kalelerine karşı kullandı. 15. yüzyıla gelindiğinde, dev bombardlar artık tüm Avrupa’da ve Akdeniz kıyılarında kullanılıyordu. Bu toplardan bazıları günümüze ulaşmayı başarmıştır: Edinburgh Kalesi’nde bulunan ve 15. yüzyıl ortalarına ait olan dökme demirden “Mons Meg” ile Belçika’daki Ghent’te bulunan, beş metre uzunluk, 64 santimetre çap ve 16,5 ton ağırlığındaki “Deli Margarete.” Sir James Turner’ın da dediği gibi, bu büyük bombardlar “isimlerini, çoğunlukla mucitlerinden ya da hızlarını, vahşiliklerini ve acımasızlıklarını hatırlattıkları hayvanlardan alırlardı.” Mermi ikmalinde kolaylık olsun diye, 1450’lerde Fransız kuşatma toplarının çaplarına standart getirildi; bu silahlar Enea, Silva, Vittoria, La Plus du Monde gibi isimler taşıyorlardı. İngiltere Kralı VIII. Henry (1509-1547), Hollandalı top dökümcüsü Hans Poppenruyter’den, aralarında “on iki havarinin” de bulunduğu 140 parça tunç top satın aldı.

Dev bombardlar yapma eğilimi, Osmanlıların 1453 yılındaki Konstantinopolis kuşatması ve fethi sırasında zirveye ulaştı. Yüz Yıl Savaşları'nın sonuna denk gelen aynı tarihte, Fransızlar da İngiliz kalelerine karşı büyük kuşatma topları kullanıyorlardı. Sultan II. Mehmed, kimi kaynaklara göre Bizanslılar için çalıştığı sırada ücret meselesi nedeniyle işi bırakan Macar top dökümcüsü Urban'ı Edirne'de hizmetine aldı. İstanbul'u ele geçirme azmindeki sultanın şehrin fazlasıyla kalın surlarını yıkabilecek güçte taş güller atabilen büyük toplara ihtiyacı vardı. Urban tarafından dökülen bombardlardan birinin dokuz metre uzunluk ve 75 santimetre çapta olup et kalınlığının* ise 20 santimetreyi bulduğu söylenmektedir. 600 kiloluk taş güller atabilen bu topun Edirne'deki deneme atışına şahit olanlar, silahın patlamasının, “insanların korkudan dilinin tutulmasına ya da hamilelerin düşük yapmasına” neden olabileceğini söylemişti. Bu ikazlar yersiz olsa da, ateşleme kendisini hatırlatacak kadar şiddetliydi: “Top ateşlenip de gülle havayı yırtan bir sesle namludan ayrılırken, her yer kesif bir duman ve is kokusuyla kaplanmıştı.” Dev gülle, 1,5 kilometreye yakın bir mesafe kat etti ve düştüğü yerde iki metre derinliğinde krater oluşturdu.

Asıl zor olan, bu silahı denemek değil ama mürettebatını, cephanesini ve gerekli barutunu karadan İstanbul'a kadar taşıyabilmektir. Bu kuşatma sırasında, Osmanlılar, tarihteki her büyük askeri harekâtın önüne çıkan sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Denizden intikal mümkün olmadığı için, tüm yol ve köprülerin tamir edilmesi veya baştan yapılmalarından başka seçenek yoktu. Edirne-İstanbul yolu Mart ve Nisan 1453'te Hristiyan esirlere düzeltilirirken 50 marangozdan oluşan bir grup da yeni köprüler yapıp mevcut olanları güçlendirdi. Dönemin kaynaklarına göre, tek bir büyük bombardın taşınması için 30 araba birbirine bağlanmış ve her top, 60 öküz tarafından çekilmişti. Ayrıca 400 işçiden oluşan bir grup da, topun taşınmasına yardım ediyordu. 1453 yılının 2 Nisan Pazartesi günü, ilk Türk birliği şehrin ufuklarında görüldü ve birkaç gün içerisinde 80.000 kişilik bir ordu kuşatmayı başlattı.

* Eski topların namlu kalınlığı “et kalınlığı” diye ifade edilirdi – e.n.

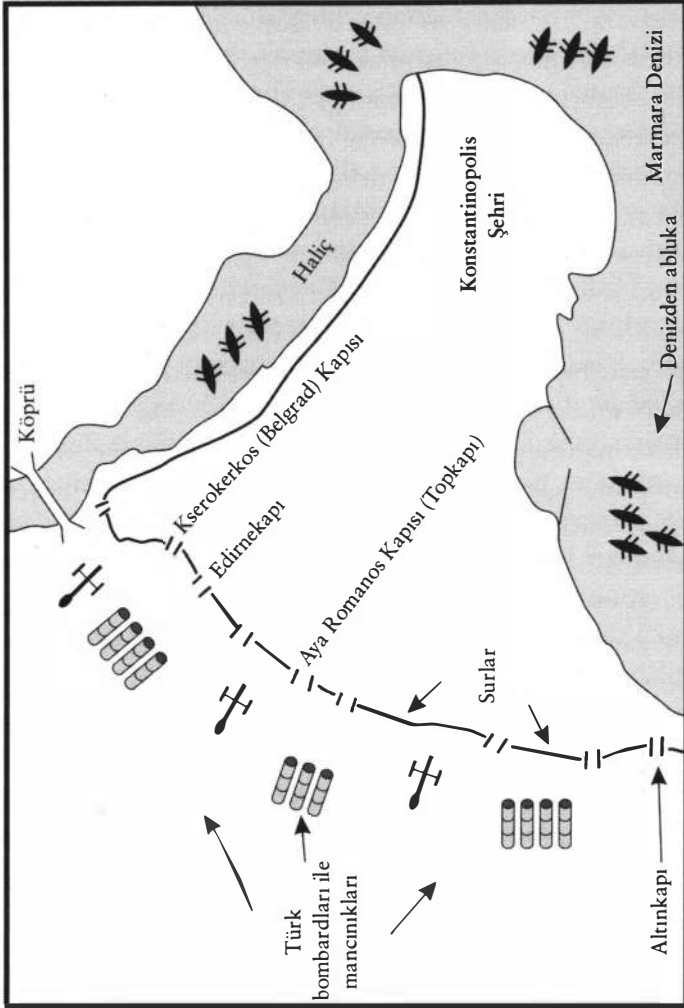
Örnek Olay İncelemesi: Konstantinopolis Kuşatması

Kendilerinden çok daha kalabalık ve ateş gücü yüksek bir düşmanla karşı karşıya olan Konstantinopolis savunmacıları, düşmanlarına yay, arbalet ve surlara yerleştirilmiş hafif toplarla karşılık verdiler. İçine beş altı misket yerleştirilen bu topların attığı mermiler, kimi zaman, isabet ettiği ilk askeri kalkanyla birlikte delip geçerek onun arkasındakine, hatta bazen onun da arkasındakine saplanıyordu. Bu sırada Türk askerleri ordugâhlarını kurmuş, siperler kazmış, limanı ablukaya alıp büyük ve küçük bombardırlarını surların karşısına yerleştirmişti. Deniz ablukasından kaçmaya çalışan bir Venedik gemisi, bu toplardan birinin güllesiyle paramparça edildi ve canını zor kurtaran kaptanı ile otuz mürettebatı Türklere esir düştü. II. Mehmed, tüm mürettebatın kafasını kestiirken kaptanı da kazığa oturttu.

Bu dev toplardan atılan ilk gülle surlara isabet ettiği zaman, tüm Konstantinopolis halkı korkudan, “Tanrım bize merhamet et” diye bağırmaya başladı. Şehri savunanların şansına, en büyük topun doldurulması o kadar güçlü ki günde ancak 6-7 sefer ateş edebiliyordu. Topçular, silahın iki üç atıştan sonra parçalanmasını önlemek için, ısınmış namluyu yağlı keçelerle sararlardı. Toplardan biri birkaç atıştan sonra çatlayıp işe yaramaz hale gelse de, hızını kesmeyen bombardıman surlar üzerinde etkisini göstermeye başladı.

Şehir halkı surların üzerine deriler ve yün şilteler koyarak güllerin etkisini azaltmaya ve içi taş dolu varilleri kullanarak, açılan gedikleri kapamaya çalıştı; o esnada yerin altından lağım kazmakta olan Türk lağımcıların sesi geliyordu. Mayıs ortalarında, gece gündüz hiç durmayan bir bombardımanla, surlara her gün iki yüzden fazla taş gülle atıldı. Savunmacılar, açılan gedikleri mümkün olan her yerde topraktan setlerle kapattılar.

Türk zabitleri kısa süre sonra en iyi sonucun surların ya da burçların belli bir bölümüne bir üçgen oluşturacak biçimde nişan alabilen ağır ve orta çaplı bombardırlarla alındığını fark ettiler. Surlara çarpan dev güllerin fırlattığı taş parçaları herkese korku ve ölüm sağtı. Artık hasarları tamir etmeye yetişemeyen Bizanslıların

Harita 6.1 Konstantinopolis Kuşatması, 1453.

morali iyice bozulurken kadınlar, gürültü ve sarsıntının oluşturduğu şoktan bayılmaya başladı. Topların gürültüsüne bir de surlara saldıran –önden Hristiyan askerleri göndermişlerdi– Türk askerlerinin savaş naraları ile çalınan def ve kastanyetlerin sesleri eklenmişti. Türklerin kazdığı lağımlar, Bizanslılar tarafından tespit edildi ve bu dar tünellerde yaşanan çatışmaların ardından havaya uçuruldular. Bizanslılar, yakaladıkları iki Türk komutanın başını kesip mancınıklarla silah arkadaşlarının üzerine fırlattılar. 29 Mayıs'ta, Hristiyan askerlerin dalgalar halinde merdivenlerle surlara gönderildiği ve intihar görevini andıran yeni bir saldırı başlatıldı. Bu adamların saldırmaktan başka şansı yoktu, çünkü geri dönerlerse arkadaki Türk birliklerince öldürüleceklerdi. Hiç durmayan ateş ve sonu gelmez saldırılar şehri savunanları tüketti. Seçkin yeniçeriler, üçüncü saldırıda top ateşinin oluşturduğu duman bulutunun içerisinden çıkarak surlardaki gediklerden şehre girmeye başladı.

Türkler, topların taşınması ve mevzilenmesiyle ilgili teknik sorunlara rağmen, bombardırların ateş gücünü lağım kazma, merdivenler ve kuşatma kuleleri gibi diğer usullerle birlikte etkili biçimde kullandılar. Toprak tahkimatlara yerleştirilmiş dev topların ateş gücü, Konstantinopolis'i yüzyıllar boyunca ele geçirilmez kılan surları ve burçları yerle bir etti. 52 günlük kuşatma sırasında, günde 100-120 kez ateşlenen ağır topların günlük barut tüketimi elli kilodan fazlaydı. Daha küçük seyyar toplar da, Bizanslıları tahrik edip ellerindeki barutu kısa sürede tüketmelerine yol açtı. Yine de, savunmanın açtığı top ateşiyle pek çok Türk askeri surlara yapılan hücumlarda ya da siperlerde ölmüş veya yaralanmıştı. Şehrin düşüşüyle birlikte, Hristiyanlığın Şark'taki kalesinden geriye kalanlar yağmalandı.

Konstantinopolis'in fethi ve Bizans'ın ortadan kalkmasıyla birlikte Türkler Balkanlar'a, Akdeniz'e ve doğu ile güneydeki diğer İslam topraklarına yayılmaya başladılar. Mısır'daki Memlûkler, 14. yüzyılın ortalarından beri, yani Osmanlılardan bile daha önce, ateşli silahları kullanıyorlardı. Bu konuda erken davranmış olmasına rağmen Memlûk ordusu, 15. yüzyıl itibarıyla artık sadece yeni

bir oyuncak olmanın ötesine geçmiş bulunan el topunu kullanmayı reddetmişti. Tümüyle askeri düsturlara göre düzenlenmiş militarist bir toplum olan Memlûklerin gözünde tek gerçek asker kılıç, mızrak ile yay kullanan süvari idi ve ordularında el topu taşıyan piyadeye yer yoktu.

Kuşatmalarda top kullanmaya devam etmekle birlikte eski fikir-
lere takılıp kalan Memlûkler, yeni piyade silahlarını, süvarileri yen-
mek için gerekli taktikler ile deneyime sahip olmalarına izin veril-
meyen alt tabakaya ya da kölelere terk etmişlerdi. Bunun da sonu-
cunda, Osmanlıların geldiği ve Portekizlilerin Kızıldeniz’de yelken
açmaya başladığı dönemde, bu iki güce karşı kendilerini savunmayı
başaramadılar. Yeniçeriler ve Türk topçusu karşısında perişan ol-
dular; Portekiz topçusu karşısında da akıbetleri farklı olmadı.

Fas’ta, 30 topun bulunduğu Ceuta Kalesi’ni muhasara topları
ve tüfeklerle 1456 yılında kuşatan Portekizliler, zamanla harekât
hâkimiyeti ve taktik üstünlüğü elde ettiler. Vasco da Gama Ümit
Burnu’nu geçip Kızıldeniz’e girdiğinde, Portekizliler, bölgedeki
İslam kuvvetlerinin üstesinden gelebilecek ateş gücüne sahipti. El
topları ve geleneksel silahlarla donanmış askerlerin hücumları ge-
milerden açılan top ateşiyle desteklenirdi. Az sayıda Portekizli, güç
dengesinin Memlûkler ile Kızıldeniz’den Basra Körfezi, Hindistan
ve Malakka Boğazı’na kadar olan bölgede yaşayan halkların aley-
hine dönmesini sağladı; zamanla Güney ve Güneydoğu Asya’daki
savaş kavramını da değiştireceklerdi.

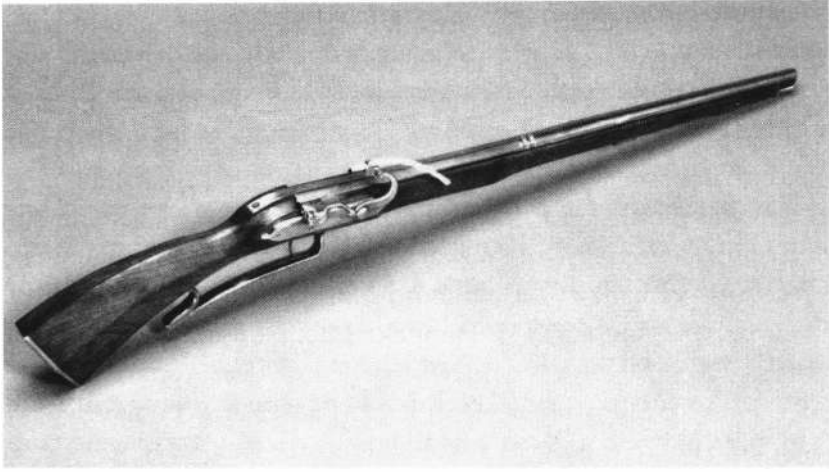
Ateşli silahlarda değişimlerin yaşanması çok uzun bir süre ge-
rektirse de, özellikle taraflardan biri bu silahlara sahip değilse
ya da eski teknolojiye sahipse, savaş alanlarında yarattıkları de-
ğişim dikkate değerd. Türklerin Konstantinopolis kuşatmasında
ve Fransızların Yüz Yıl Savaşları’nın son yıllarında kullandıkları
ağır bombardlardan başka, hafif silahlar da savunma görevinde
ve zaman zaman savaş alanlarında kullanılmaya başlandı. İlkel el
silahları (*bombardellos*) 14. yüzyılın başında ortaya çıkmıştı, fakat
bunlar ucu yere yaslanan, göğüs zırhı veya omzun üzerine konu-
lan ya da bedenden uzak tutulan bir sopanın ucuna yerleştirilirdi.
Bir elinde yavaş yanan bir fitil ya da kızgın bir tel tutan silahşor,

özellikle de namlunun üzerindeki falya deliğinde bulunan fitil yüzünden nişan almakta büyük güçlük çeker ve geri tepmeden fazlasıyla etkilenirdi. Yere saplanmış çatal ağızlı bir çubuğun üzerine konularak ancak dengelenebilen silahı iki kişi kullanırdı. Fakat pek çok dezavantajına rağmen, yay ve arbaletle kıyaslandığında, daha uzun bir menzil ve delme gücüne sahipti. İlk silahendaz birliklerinin bünyesinde, silahın ateş almaması halinde kullanılmak üzere sopa ve baltalar da bulunurdu. İlk el toplarına dair tarifler, Floransa ordusunun 1431 yılındaki Lucca kuşatmasını anlatan İtalyan kaynaklarında ve 1420'lerde Katoliklere karşı mücadele eden Husçuların* arabalardan oluşan kalelerini korumak için el topu kullandıkları Bohemya'da bulunmuştur.

El toplarının sadece savunma silahı olmaktan çıkıp saldırı için de kullanılmaya başlandığı tarih tam olarak belli değilse de, 1430'lar da kimi ordular bu silahları kullanacak birimlere sahipti. 1440'lar da Milanolu silahendazlar, Venediklilere ciddi zayıat verdirmişti. 1448 yılındaki Caravaggio Muharebesi'nde ise, savaş alanı el toplarından çıkan dumanla kaplanmıştı ki bu hal, gelecekte savaş alanlarının değişmez görünümü olacaktı. Silahendazların İtalyan *condottieri* komutanlarınca idam edilmesi, ateşli hafif silahların etkinliğinin bir göstergesidir. Bunların kullanımı yazarlar tarafından onursuzluk olarak görülüp eleştirilse de, 15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık tüm İtalyan ordularında el topu kullanılmaya başlanmıştı ve arbalet, zamanla yardımcı silah konumuna düşecekti.

Ateşli hafif silahların gelişimine büyük katkıda bulunan İtalyan ve Almanları, Müslüman Gırnata'ya karşı *Reconquista* savaşlarının son dönemlerinde Kastilyalılar ve Aragonlular takip etti. Kastilyalılar, müzmin çatışma alanı olan bu bölgede kitlesel silahendaz kuvvetlerinin ateş gücünü en etkili hale getirebilmek için yeni taktikler geliştirdi. İspanyol güçleri, İber Yarımadası'nın tümüne hâkim olmadıkları dönemde bile, İtalya savaşlarında önemli bir

* Çek felsefeci ve rahip, Protestanlığın öncüsü Jan Hus'un (1369-1415) fikirlerini takip eden militan bir reformcu akım; bu akımın mensupları Bohemya'da büyük bir ayaklanma başlatmış ve 1419-1434 arasında Kutsal Roma İmparatorluğu'na karşı Husçu Savaşları'nı yürütmüşlerdir – e.n.

Resim 6.2 Fitilli Misket Tüfeği (Kraliyet Topçu Bölüğü, La Prairie, Quebec).

rol oynadılar. 1438’de Napoli’deki Capuana kuşatması sırasında, bir top güllesi Kastilya kralının kardeşi Don Pedro’yu kafasını kopartarak öldürdü. İspanyollar, geri tepmeye karşı, silahı göğüs kemiğine dayayarak ateş etmek yerine omuzdan ateş etme metodunu geliştiren ilk milleti ya da ilker arasındaydılar. Bu gelişme, daha etkili hafif silahların imalatını mümkün kılacaktı.

15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bir sopanın üzerine yerleştirilmiş falya delikli bir borudan ibaret olan hantal el toplarının yerini, silahın ateşlenmesi için mekanizması bulunan daha gelişmiş modeller almaya başladı. Silah imalatçıları, silahendaz ile yardımcısının yanan bir fitil ya da kızgın bir tel vasıtasıyla falya deliğine ateş verdikleri modeller yerine, “yılan” ya da “horoz” denilen ve üzerinde yanan bir fitil bulunduran mekanizmaya sahip arkebüzü icat ettiler. Tetik çekildiğinde ileri doğru hareket eden horoz, yanan fitili namlu kökünün kenarında yer alan tavaya dökülmüş ateşleme barutuna düşürür ve böylece tutuşan ateşleme barutu da, namlunun içerisindeki sevk barutunu tutuşturup silahın ateş almasını sağlardı.

Bu tür el silahlarının olumsuz yanı, yanan fitilin geceleri parlayıp yerini belli etmesi ve ateşleme barutunun uçmasına ya da fitilin sönmesine yol açacak havalarda silahın kullanılamamasıydı.

Fitilli arkebüzler, bu olumsuzluklarına rağmen basit, sağlam ve kendilerini gerekli saygıyla ele almayan kullanıcılar için dahi nispeten güvenli silahlardı. Fitilli arkebüz ve daha ağır bir türevi olan misket tüfeği (*matchlock musket*) 17. yüzyıl sonlarında çakmaklı tüfek icat edilene kadar yaygın olarak kullanıldı.

Yay ve arbalete methiyeler düzen askeri düşünürlerin tüm iddialarına rağmen, arkebüz ile misket tüfeği daha eski silahları süratle ıskartaya çıkardılar. İyi bir okçu 4-5 kez daha hızlı ok atabilirken, askerler arkebüzlerin çok daha fazla hasar verdiği konusunda hemfikirdi. Ayrıca bir ay sürecektir ağır çalışma ve yetersiz beslenmenin ardından okçularda yay çekecek hal kalmazken, arkebüzçüler bir zırh rahatlıkla delebilecek mermilerini hâlâ atabiliyorlardı. Yine söylendiğine göre barut ve mermi temini, askeri amaçlara uygun ok temininden çok daha kolaydı. Sir Roger Williams, kendi deneyimlerine dayanarak 16. yüzyıl savaşlarıyla ilgili şunları söylemişti:

Okçuları ele alacak olursak, 500 tüfekçi 1.500 okçudan daha iyidir. 5.000 okçunun arasında, güçlü bir atış yapabilecek 1.000 adam bile bulabilmek güçtür. 3-4 aylık bir seferin sonunda ise, 5.000 okçunun arasından, güçlü bir atış yapabilecek 500 adam bile çıkmaz.

Üstelik okçular, ateşli silah kullanan askerlerden korkar ve savunma noktalarına düzenledikleri saldırılar sırasında top ve tüfek ateşine tutulurlarsa paniğe kapılırlardı. El topu kullanan silahtan bölüklerinin önemi 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla artmış ve bu birimler, orduların ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. 1470'li yıllara gelindiğinde, Milanolu piyadelerin yüzde yirmisi, bazı tarihçilerin zannettiğinden çok daha etkili silahlar olan el topları kullanıyorlardı. Arbaletler birden ortadan kalkmasa da, sayıları giderek azalmıştır; fitilli misket tüfeği de eskiyen el toplarının yerini sonradan aynı böyle alacaktı.

Daha önce Osmanlılar ve Bizanslılar arasındaki çatışmayı ele almıştık; benzer şekilde, diğer bir müzmin savaş bölgesinde de ateşli hafif silah kullanımının geçirdiği evreleri incelemek yerinde olacaktır. Kastilya, 16. yüzyılda Avrupa'da etkili bir devletti ve askeri

gücünün sınırları Amerika'ya kadar uzanmıştı. Kastilyalılar, önce İspanya Müslümanlarıyla yaptıkları savaşlarda, ardından da İtalya savaşlarında tüfeğin hem saldırı hem de savunmada etkin şekilde kullanılmasını mümkün kılan taktikler ortaya koydular. 15. yüzyılın ikinci yarısında, zırh delebilmek için, omuzdan ateşlenen daha büyük tüfekler geliştirdiler. “Katolik Hükümdarlar” (*Los Reyes Catolicos*) diye tarihe geçmiş olan Kastilya Kraliçesi Isabella ve Aragon Kralı Fernando'nun ortak liderliğinde *Reconquista*'nın son perdesini sahneye koyan İspanya Hristiyanları, Müslüman Gırnata'yı ortadan kaldırdı. İspanyollar, Müslümanlarla yaptıkları sonu gelmez savaşlar sırasında, 16. yüzyıl ordularının oluşumunda hayati bir rol üstlenen silahlar ve taktikler geliştirdiler. İspanya'da hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar her türlü ateşli silahı kullanma konusunda usta olsa da, ne Osmanlılardan ne de diğer İslam devletlerinden yardım alamayan Gırnata, her geçen gün daha fazla savunmaya çekilmek zorunda kaldı. Aynı tarihlerde tüm Avrupa'dan topçu ve top dökümcüsü kiralamak ve cephane tedarik etmek için koşuşturan Kraliçe Isabella, sonunda uzun süreli kuşatmalar için yeterli büyüklükte bir topçu birliği oluşturmayı başardı. Tıpkı Memlûkler ve diğer bazı kültürler gibi süvariye ağırlık verme saplantısından vazgeçemeyen Gırnatalılar, tüfek ve piyadeye gereken önemi vermekte geç kalmışlardı. Kastilyalılar, 1492'de Gırnata'nın düşmesiyle sona erecek olan on yıllık savaş süresince, Müslümanların kalelerine karşı büyük kuşatma topları kullanmış ve mevcudu 60.000'e kadar çıkan, el topları ve diğer hafif silahlarla donattıkları piyade orduları kurmuşlardı. Kastilyalılar da en az Morisko düşmanları kadar ata ve süvariye düşkünlerdi; ama Gırnata'yı ele geçirme yolunda ateşli silahların ve piyadenin önemini de takdir etmişlerdi.

Isabella ve Fernando, tasavvurlarını gerçekleştirebilmek için 1480'lerde İtalya, Almanya ve Hollanda'dan istihkâmcı, tüfek imalatçısı, demirci ve dökümcü ithal etmeye başladılar. Fransa ve Almanya'dan, *lombarda* adı verilen ve dört metre uzunluğunda olup 90 kiloluk taş ve demir güller atabilen toplar satın aldılar. Kimi Hristiyan liderler ise, İslam'a karşı yürütülen bu savaşta bir dayanışma örneği olarak, karşılık beklemeden top ve cephane gönderdi.

Tüm bunların sonucunda Isabella, iyi savunulan Müslüman şehirlerini ele geçirebilmek için, büyüklü küçüklü 2.000 parça topun yanı sıra yol ve köprü inşa etmek için 6.000 istihkâmcı ile mühendis toplamayı başardı. Ayrıca, topçularını idare etmesi için, *El Artillero* olarak bilinen ünlü mühendis Fransisco Ramirez de Madrid'i kiraladı.

Gırnatalılar, 1485'te Ronda ve 1487'de Malaga'nın düşmesiyle birlikte surların, tabyaların ve kapıların top ateşiyle nasıl yerle bir edildiğine şahit olarak büyük bir korkuya kapıldılar. Çok sayıda sivil, hatta kaçmaya çalışanlar bile, açılan ateşle öldürülmüştü. O dönemin kaynaklarına göre, top ateşinin dayanılmaz gürültüsü Müslümanların moralinin bozulmasına neden olmuş, hatta bazıları dayanamayarak aklını kaçırmıştı. Top atışını yoğunlaştıran ve sırayla ateş tekniğini icra eden Kastilyalılar, ağır, orta ve hafif silahları en verimli şekilde kullanmayı öğrendiler. Her yıl düzenlenen saldırılar neticesinde Gırnata yalnız kaldı; şehirde panik ve açlık baş gösterirken diğer şehirlerden kaçıp gelenler yüzünden içeride adım atacak yer kalmadı.

Katolik hükümdarların 80.000 kişilik ordusu 1491 yılında Gırnata önünde toplandı. Şiddetli top ateşi ve gediklerden düzenlenen saldırılarla düşen Konstantinopolis'ten farklı olarak Gırnata, Kastilyalıların sekiz ay süren top ateşinin ardından düştü. 2 Ocak 1492'de şehre giren Isabella ve Fernando, mağlup İslam birliklerine ateşli silahlarını teslim etmelerini emrettiler. İtalya'daki kale mühendisleri yeni kale inşa teknikleri geliştirene kadar, top ve tüfekte donanmış ordular kaleler karşısında kesin üstünlüğe sahipti. Üstelik ateşli silahların birlikte kullanılması, Avrupa'nın hem saldırı hem de savunma alanında dünya üzerindeki tüm askeri kültürleri geride bırakacağı bir çağın habercisi oldu.

Kastilyalılar ve Aragonluların Gırnata'ya karşı sürdürdüğü savaş, ateşli silahlar için tam bir deneme alanı haline geldi. Zorlu bir coğrafyaya sahip olan ve iyi savunulan Gırnata, İspanyolları, piyade birliklerini geliştirmek zorunda bıraktı. Ağır toplar ve hafif el silahları, bu dağlık bölgelerde temel unsurlar haline geldi. Kastilyalılar da, Bohemya'daki Husçular gibi, büyük kalkanlarla (*mantlet*) korunan arabaların üzerine top yerleştirdiler. Piyade özellikle

yaz aylarında deri giysiler üzerine hafif bir zırh, uzun çizmeler ve parlatılmış dizlikler giyer, bir de basit bir miğfer takardı. Arkebüz-cüler, rahat hareket edebilmek için çoğunlukla zırhlarını çıkarır ve meyilli darbelere karşı aynı ölçüde koruma sağlayabilen tabaklan-mış deriden giysiler giyerdi. Birliklerin hızını artırıp baskın fırsat-tı yakalamak isteyen İspanyollar, ikmal arabası sayılarını en aza indirip geçtikleri bölgelerde bulduklarıyla beslenir ve kadınların ordugâha girmesine izin vermezlerdi.

Gırnata'nın düşmesinin ardından Kristof Kolomb denize açıldı, Kanarya Adaları işgal edildi, Müslüman Kuzey Afrika'ya deniz-den çıkartmalar yapıldı ve bekleneneği gibi, bu yönlerdeki İspanyol askeri faaliyetleri yoğunlaştı. Fakat 1495 yılında, Konstantinopo-lis'in düştüğü 1453'te doğmuş olan ve mükemmel Arapça konuşan Gonzalo Fernandez de Cordoba (*El Gran Capitan*), Kral Fernando tarafından Sicilya ve Napoli'ye gönderilecek bir İspanyol gücünün komutasına atandı. Gırnata Savaşı'nda öğrendiği vur-kaç taktiği-ni benimseyen Cordoba'nın piyade ordusundaki arkebüzcü oranı, diğer tüm ordularinkinden yüksekti ve arkebüzçüler kargı, mız-rak ve kılıç kullanan diğer piyadelerle perdeleniyordu. Napoli'deki ilk seferler sırasında İspanyollar, arkebüzçüleri meydan savaşı ve pusularda saldırı, toprak tabyalar ve kalelerde ise savunma un-suru olarak kullandı. Cordoba ve diğer komutanların emrindeki arkebüzçülerin elde ettiği başarı, bu silahların ileride yapabileceği şeylerin ilk işaretiydi. Cordoba gibi büyük bir kahraman ve komu-tanın bile askeri harcamaların ayrıntılı kayıtlarını tutmak zorunda kalması ve bürokratların mali kısıtlamaları nedeniyle sıkıntı yaşa-mış olması ise meselenin diğer bir boyutudur.

Bu dönemde İtalya silahlar, taktikler ve farklı askeri savunma ve saldırı birleşimlerinin deneme alanı oldu. Fransa Kralı VIII. Charles, 1494 yılında atlar tarafından çekilen 100'den fazla top ve 18.000 askerle İtalya'yı işgal etti. Ortaçağ kalelerinin bu toplar karşısında pek bir şansı yoktu ve bu nedenle, işgalciler, Napoli'ye kadar iler-lemeyi başardılar. 15. yüzyılın son yılları olan bu dönemde hantal top arabaları geliştirilmiş ve eski bombardların yerini, daha hafif, ağızdan dolma tunç ve demir toplar almıştı. Yine de, tekerlekli

kundağa yerleştirilmiş bir topun ağırlığı dört tondan fazla olabiliyordu. Daha kolay taşınabilen, iki tekerlekli arabalara yerleştirilmiş hafif toplar, savaş alanlarında gittikçe daha etkili olmaya başladı. Muyluların –namlunun kundaktaki yuvalara oturmasını sağlayan çıkıntılar– kullanılmaya başlamasıyla birlikte, topçular daha iyi nişan almaya ve top namlularını yukarı aşağı daha rahat hareket ettirmeye başladılar. Topun yaygın kullanıma kavuşması, barut ve gülle fiyatlarında ciddi düşüşe yol açtı. Bu gelişmelerle birlikte, Fransız topçusu o dönemde hem kuşatmalarda hem meydan savaşlarında büyük bir ün kazandı. İyi toplara ve lojistik desteğe sahip tecrübeli topçular, Fransızlara büyük avantaj sağladı.

Cephe gerisinde, savaş alanındaki değişimleri takip eden Niccolò Machiavelli ve diğer yazarlar, ateşli silahlarla lejyon ve falanks gibi antik askeri tertiplenmelerin bir arada kullanılabileceği formüller üzerinde çalışıyor ve *condottieri* gibi paralı askerler yerine, vatandaş ordularının kullanılmasının gereğini vurguluyorlardı. Leonardo da Vinci ve Michelangelo gibi Rönesans bilimsanları da top ateşine dayanıklı tahkimatlar planlamış, havan tasarımları yapmış ve hatta savaş alanlarında ancak 19. ve 20. yüzyıllarda boy gösterecek olan denizaltı ve uçaklara dair taslaklar hazırlamışlardı.

16. yüzyılın başında meydan savaşı, kuşatma ve deniz harekâtları gibi farklı alanlardaki ihtiyaçlara cevap verecek farklı ağırlık ve çapta toplar üretilmeye başlandı. *Full cannon* (şayka), *culverin* (kolomborne), *demi-culverin* (bacaloşka), *perrier*, *saker*, *falconet* (darbzen), *moschetto* (prangı) gibi farklı isimlere sahip çok sayıda ağır, orta ve hafif top üretildi. 2.300 kilo ağırlığındaki *half-cannon* (balyemez) 10-15 kiloluk demir gülleler atarken, *culverin* 13 kiloluk, *demi-culverin* de gemi ve piyadelere karşı etkili 6 kiloluk taş gülleler atıyordu.

Fransız topçusu 1513'teki Novara Muharebesi'nde yanaşık nizam dizilmiş 700 İsviçreli piyadeyi yok etti. Bu gelişmelere paralel olarak, lojistik de büyük önem kazandı. Ağır toplar, barut, gülleler ve gerekli diğer teçhizatın taşınması için çok büyük miktarda at, katır ve öküz gerekliydi. Kundağıyla birlikte bir *demi-cannon*'un ağırlığı en az 3 tondu ve 15 kiloluk bir demir gülleyi atabilmesi için

10 kilo barut gerekliydi. Artan atış hızına bağlı olarak, 16. yüzyıl orduları bir topu ve cephanesini taşımak için 40 ata ihtiyaç duyuyordu. Artan ihtiyaçlar teçhizat, çadır, yedek parça, erzak ve giysilerin taşınması için fazladan araba gerektirmiş, bu da ordulara sefer sırasında eşlik edecek kadın ve erkeklerin sayısında artışa yol açmıştı.

Girinata'da kazandıkları zaferle moral bulmuş olan İspanyol birlikleri, İtalya'da Fransızlarla karşı karşıya geldi. Yeni ateşli silahların, taktiklerin ve lojistiğin kullanıldığı Cerignola (1503), Ravenna (1512), Bicocca (1522) ve Pavia (1525) gibi bir dizi muharebede saf bağlama ve fitilli arkebüzlerin en etkili şekilde kullanılmasını sağlayacak pek çok farklı piyade tertibi denenmiş oldu. Kısa süre sonra icat edilecek olan yeni model tüfekte de, savaş alanındaki esnek ateş gücü azami seviyeye çıkacaktı. İspanyollar, 16. yüzyılın başındaki İtalya savaşları esnasında, *tercio* adı verilen, 1.000-3.000 piyadeden oluşan ve piyadeye ateş gücünü hem saldırı hem de savunma için kullanabilme imkânı sunan bir birim geliştirdi. Malaga, Sicilya, Lombardiya ve Sardinya gibi bölgelerde kurulmuş olan *tercio*'lardan bazıları iki yüzyıl boyunca hizmet verdi. Her biri 250 askerden oluşan 12 bölükten kurulu *tercio*, Roma lejyonlarının ve İsviçreli kargılı askerlerin taktikleriyle yapılarını bir arada kullanmaktaydı.

İspanyolların başarıları, modern alaylara giden yolu açmıştı. Birliğe komuta eden bir *maestro de campo*'nun (albay) yanında bir *sargento mayor* (binbaşı), bir emir subayı ve diğer görevli subaylar bulunurdu. Ayrıca her bölükte bir yüzbaşı, bir teğmen, bir çavuş ve onbaşı yer alırdı. İspanyol piyadesi zamanla tüfekçi, arkebüzcü ve kargılı asker bölükleriyle ateş gücünü daha da artırdı. Kargılar, silahlarını doldurmakla meşgul olan tüfekçileri süvari ve piyade saldırılarından koruyordu. Savunma konumunda iken kargı temrenlerinden aşılmaz bir kare şeklini alan *tercio*, saldırı için saf bağlardı. Son derece esnek ve bağımsız bir birim olan *tercio*'ların her türden piyade silahlarıyla donanmış bölükleri, gerektiğinde devriye, koruma ya da diğer birlikleri destekleme görevleri için tefrik edilebilirdi.

İspanyollar, zamanla arkebüzçülerin kargılı askerlere oranını artırdı. Gonzalo de Cordoba, Pedro Navarro ve Pescara Markisi

gibi yenilikçi komutanlar, ahşap ve toprak siperlerden oluşan sahra tahkimatı, yeni lağım teknikleri ve esnek ve etkili hafif piyade tertiplenmeleri geliştirdi. Aynı yıllarda Fransızlar da, hem meydan savaşlarında hem de kuşatmalarda kullandıkları mükemmel topçularını hizmete soktular. Örneğin Fransızlar, Ravenna Muharebesi'nde (1512) düşmanı siperlerinden çıkarmak için top ateşini etkili şekilde kullanmış ve böylece karşı saldırıya geçmek zorunda kalan İspanyol askerlerinin sonu felaket olmuştu. Fakat İspanyol arkebüzcular ile kargılı ve kılıçlı askerler, yenilgiye uğradıkları zaman bile dağılmadan düzen içerisinde geri çekilmeyi başarmışlardı. Pavia Muharebesi'nde (1525) Pescara Markisi'nin komutasındaki kargılı askerlerle desteklenen İspanyol ve Alman arkebüzcular, Fransız topçusu ve süvarisini ateş güçleriyle püskürtmekle kalmamış ama aynı zamanda manevra kabiliyetleriyle de onları kuşatıp Fransa Kralı I. François'yı ele geçirmişlerdi; kral, bir yıl savaş esiri olarak kalacaktı.

İspanyol *conquistador*'lar, Yeni Dünya'daki büyük ve kalabalık Aztek ve İnka imparatorlukları ile diğer uygarlıkları yenebilmek için, ellerindeki tüm teknolojiyi, ateş gücünü, askeri taktikleri, psikolojik etkenleri ve hileleri kullandılar. Yeni Dünya yerlilerinin nezle, kızamık ve çiçek gibi hastalıklara karşı bağışıklığı bulunmadığından, İspanyollar ve diğer Avrupalı işgalcilerin en büyük müttefiki salgın hastalıklar oldu. 1519 yılında Meksika'yı ele geçirmek için zırhlı, iyi silahlı ve atlı 600-900 askerden küçük bir orduya komuta eden Hernan Cortez, yanına savaş için eğitilmiş köpekler de almıştı. Âdet olduğu üzere, Cortez adamları tarafından *adelantado* (askeri ve siyasi idareci) seçilerek onların bağlılık yeminlerini kabul etti. Her bir askerin bu sefer için yaptığı harcama dikkate alındığında ganimet, toprak ve köle elde etmeyi bekledikleri anlaşılmaktadır. Meksika Körfezi kıyılarında yaşayan halkın Aztek boyunduruğu altında olduğunu gören Cortez, hemen böl-yönet politikası uygulamaya başladı. Yerli savaşçıları, hamalları ve yardımcıları da yanına alarak Azteklere düşman olan tüm kabileleri bir araya getirdi. İspanyollar, gerektiğinde ateşli silahlarını, atlarını ve çelik silahlarını kullanarak savaşmaktan da çekinmediler.

Cortez, fazlasıyla cüretkâr davranarak Tenochtitlan'daki (günümüzde Mexico City) Aztek İmparatoru Montezuma'yla karşılaşmak için iç bölgelere ilerledi. Veracruz'da küçük bir garnizon bıraktığı için emrindeki asker sayısı 300'den ancak biraz fazlaydı. İttifaklar, savaşlar ve hilelerle kazanılan zaferden sonra, Bernal Diaz gibi kimi askerlerin günlükleri, Cortez'in mektupları ve kimi yerlilerden kalan belgelerde İspanyol zaferi gerçek bir olaydan ziyade bir masal gibi anlatılmıştı. Amerika'nın işgali, bazı açılardan İber Yarımadası'ndaki *Reconquista*'ya benzer bir yol takip etti. Çok sayıda yerli kabilenin ittifakı sağlanmış olsa da böylesine savaşçı, zengin ve kalabalık bir imparatorluğun bu kadar az kişiye nasıl teslim olduğu hâlâ tam olarak bilinmemektedir. Tahmin edilebileceği gibi, Yeni Dünya'daki yerli uygarlıkların yenilgisinde ateşli silahların ve yeni taktiklerin payı büyüktü.

Tarihçiler diğer unsurlara kıyasla barut teknolojisinin ne derece etkili olduğunu tartışmayı sürdürseler de, Cortez sefer sırasında az sayıda hafif tunç topu ve daha ağır gemi toplarını taşımak için yerli hamallardan yararlanmıştı. Sadece az sayıda İspanyol, arkebüz ve arbalet taşıyordu. İşgalcilerin büyük bir kısmı, pamuklu giysiler giyen ve keskin obsidiyen taşlar takılmış sopalarla dövüşen yerliler karşısında zırhlarını ve kılıçlarını kullandılar. Savaş alanında rakiplerini öldürmekten ziyade kurban edebilmek için yakalamaya alışık Aztek savaşçılarının, İspanyol arkebüzü ve kılıcı karşısında hiç şansı yoktu. Kalabalık gruplar halinde saldırıdıkları için, açılacak ateş karşısında mükemmel bir hedef oluşturuyorlardı. İspanyollar, az sayıda atla bile hepsini dağıtarak ezip geçebildiler. Top ve tüfeği küçümseyen tarihçiler bile, ateşli silahların psikolojik etkisini ilk kez burada kabul etmiştir. Yine de bu tarihçiler, bu silahlara kısa sürede alışan yerlilerin gerekli karşı tedbirleri almaya başladığını iddia etmekten de geri kalmamıştır. Kimi kaynaklar, Aztek savaşçılarının karşılarındaki top tam ateşlenecekken kendilerini yere attıklarından ya da zikzak çizerek koştuklarından bahsetmektedir.

Tüm bu iddialara rağmen, birkaç top ve tüfek dahi yerli direnişinin çöküşünü büyük ölçüde hızlandırdı. Bernal Diaz günlüğünde,

“onlara çok büyük kayıplar verdirip hayatımızı kurtaran topçu, tüfekçi ve okçularımıza müteşekkirimiz” diye yazmış ve şöyle devam etmişti: “Hayatlarımızı bir tek şeye borçluyuz: Düşman o kadar kalabalık ve o kadar birbirine yakın savaşıyordu ki, atılan her mermide büyük kayıp veriyordu.” İspanyollar, göllerle çevrilmiş ve gölün üzerinden geçen yollarla karaya bağlanmış olan Aztek başkentine nihai kuşatmayı yaptıkları sırada, inşa ettikleri küçük gemilere tunç ve demir toplar yerleştirip yerli kanolarını ve köprü-yolları topa tutarak şehre yöneldiler. Eski müttefikleri tarafından terk edilen ve halkı çiçek salgını ile Avrupa’dan gelen diğer hastalıklar neticesi perişan olan son yerli imparatoru Cauhatemoc, Ağustos 1521’de teslim olmaya hazır olduğunu bildirdi ve şehirden kaçmaya çalışırken yakalandı. Cortez’in ele geçirdiği Tenochtitlan, tam bir ölümler şehriydi.

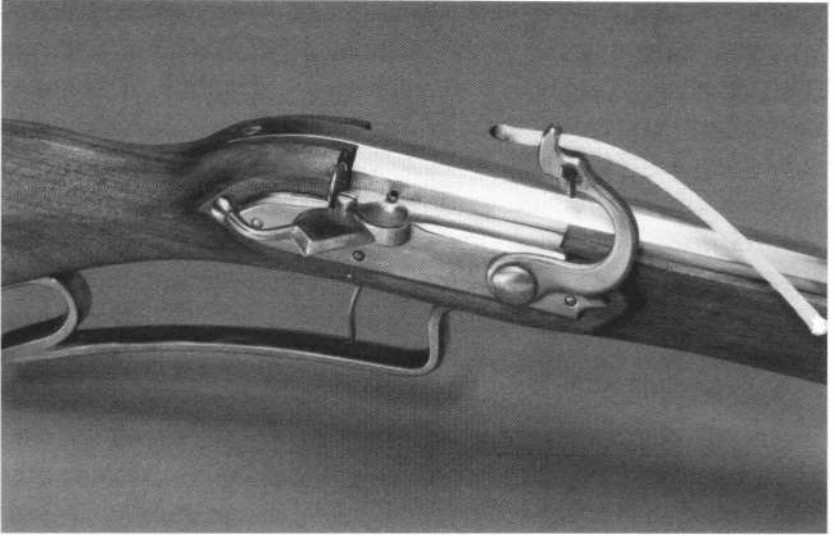
Cortez’in Montezuma’yı ele geçirmek için başvurduğu hileler, Peru’daki İnkalarla savaşan Fransisco Pizarro tarafından da kullanıldı. Böl-yönet politikası ve Avrupa-Afrika kökenli mikroplar yine gücünü göstermiş, İspanyollar güçlü liderlerin merkeziyetçilikle yönettiği yerleşik tarım kültürü karşısında büyük bir başarı kazanmıştı. Fetih, ateşli silah kullanan az sayıdaki İspanyol ile Azteklere ve İnkalara muhalif diğer yerli kabilelerin ittifakının sonucuydu. Amerika’nın diğer bölgelerindeki göçebe ve yarı göçebe halklar ise, Avrupalılara karşı daha şiddetli bir direniş sergileyecekti. Kuşatılacak şehir yoksâ topların bir anlamı yoktu ve tüfeklerin etkisi de sınırlıydı. Barut ve mermi yetersizliği nedeniyle, gerilla tarzı vur-kaç taktikleri ya da küçük çatışmalarda kullanılan geleneksel silahlar daha çok işe yarıyordu. Ata binmeyi öğrenmeye koyulan yerliler, zamanla güç dengesini de değiştirmeye başladılar.

İspanyolların *Reconquista* sırasında temelini attığı ve 16. yüzyılın başlarındaki İtalya savaşları sırasında geliştirdiği askeri sistem, uzun bir süre boyunca hem Avrupa’nın hem de Amerika’nın hâkimi olmalarını sağladı. Kutsal Roma imparatoru Şarlken (V. Karl) muazzam kaynaklara sahipti. Oğlu II. Felipe ise, asker olmamasına karşın, imparatorluğundan vergi toplayıp askeri amaçlar için kullanmak üzere –sonunda iflas edene kadar– borç almıştı.

Tercio birliklerini oluşturan askerler İspanya, İtalya, Portekiz, Valonya, Burgonya, Almanya, İrlanda, İskoçya ve İngiltere gibi pek çok farklı ülkeden gelirdi. İyi eğitilmiş, disiplinli, mükemmel komutanlar tarafından idare edilen ve kazanmaya şartlanmış İspanyol ordusu, Hollanda savaşı sırasındaki isyanlara rağmen, 17. yüzyılda bile üstünlüğünü korumaya devam etti. Bazı antik lejyon unsurlarını ve İsviçre askeri teşkilatını birleştiren bu çok milletli birlikler, adeta seyyar tabya gibi mükemmel bir savunmaya sahip olmaları yanında, gerektiğinde hızlı saldırılar düzenlemelerini sağlayan kare ve dikdörtgen tertiplenmelerini de kullandılar.

Arkebüzçüler ile fiziksel güç ve dayanıklılıklarına göre seçilmiş kargılı askerlerden oluşan iyi talimli piyadeler, hem saldırı ve ateş gücüne hem de 5,5 metre uzunluğundaki kargıları sayesinde düşman piyade ve süvarisine karşı mükemmel bir savunmaya sahipti. İspanyollar, zaman içerisinde tüfekçilerin kargılı askerlere oranını, her iki sınıfın mevcudu eşit seviyeye gelene değin artırdılar. Fakat dönemin yazarları, çok fazla tüfekli asker kullanmanın ve kargılı askerlerin talim seviyesini düşürmenin sakıncalarını dile getirmişti.

“Fransız tarzında” göğse dayanıp ateşlenmek yerine, “İspanyol tarzında” dipçiği omuza dayanıp namlusu çatal uçlu bir payandaya yaslanarak ateşlenen misket tüfeği, 20 milimetre çapında bir tane ya da çok daha küçük 5-6 tane kurşun atan ve etkili menzili 400 metre olan büyük bir arkebüz türüydü. Diğer silahlarla kıyaslandığında savaş alanında kullanılmaya, siperleri savunmaya, tahkimatlara saldırmaya ve en kalın zırhla donanmış süvariye bile dize getirmeye çok daha müsaitti. Muharebede tüfekçiler, dört ya da daha fazla saftan oluşan bir sıra oluşturmazdı; bu sıra tertibinde, ateş eden saf arkaya geçip tüfeğini doldurur, böylece hiç durmayan bir ateş perdesi sağlanırdı. Sir Roger Williams, 500 tüfekçinin, arkebüz ya da *caliver* (hafif arkebüz) kullanan 1.000 askere eşit olduğunu hesaplamıştı. Tüm Avrupa orduları, İspanyol modelini takip ederek bu yeni silahı kullanmaya başladı. Gerçekten de askerlerin büyük bir çoğunluğu, ateşli silahların diğer silahlara üstünlüğünü kabul etmiş ve tüfekçilere hak ettiği değeri vermişti.

Resim 6.3 Fitilli tüfek mekanizmasına yakından bakış (Kraliyet Topçu Bölüğü, Quebec).

Arkebüz ve tüfek kullanmanın risklerinin tümüyle farkında olan İspanyol askerleri, yaylım ateşi açmak için düşman piyade ya da süvarisinin 20-50 adım mesafeye kadar gelmesini beklerdi. Düşman yaklaşırken birkaç İspanyol askeri, onları üzerlerine çekmek ya da boşa yaylım ateşi açmalarına neden olmak ve böylece ikinci yaylıma fırsat vermeden kendi askerlerinin düşmana yaklaşmasını sağlamak için uzun menzilli taciz ateşi açardı. Yağışlı havada fitilli tüfekler bir işe yaramıyordu ve savaş ortamında aceleyle yapılan hatalı doldurma, en iyileri dışında tüm tüfekçilerin sorunuuydu. Art arda yapılan 7-8 atıştan sonra, arkebüz ya da tüfeğin namlusu aşırı ısınır, silahlar tutukluk yapar ve hatta kimi zaman havaya uçarlardı. Fitiller rutubetliyse ya da gevşek sarılmışsa silah ateş almaz; asker yeterince barut koymamışsa mermi kısa mesafe gittikten sonra düşerdi. Kimi gergin askerler, silahın namlusunu yere eğip içindeki misketin yere düşmesine neden olurdu. Savaşın heyecanıla silahına fazla barut koyan ve geri tepme neticesi yere serilen askerler, savaş alanının alışılmış görüntülerindendi.

Dönemin tüfekçilerinin kıyafetleri standart değildi, fakat genelde kaftan (uzun ceket), pantolon, ceket, gömlek, iç çamaşırı,

uzun yün çorap ve köseleden kundura giyerlerdi. Yüzyılın ilk yarısında çoğu, demir miğfer ya da *morion* (yüksek gövdeli İspanyol miğferi), göğüs zırhı ve uyluk zırhı takıyordu. Kargılı askerler pantolon üstüne zincir gömlek, demir başlık ve takviyeli eldivenler giyer, kendilerini korumak için kılıç ve hançer kullanırlardı. Arkebüzücü ve tüfekçiler silahlarının yanında barutluk, mermi kesesi, harbi, kurşunlarını dökmek için pota, ateş yakmak için çelik ya da çakmaktaşı ile kuru ve kaliteli fitil taşırlardı. Zaman içerisinde hareketliliği korunmaya tercih eden pek çok asker, miğfer ve göğüs zırhını terk etti. Bireyselliğin hiddet ve savaşçılığı artırdığını düşünen komutanların emrindeki İspanyol askerler, renkli ve cafcacflı elbiseler giyerdi. Fakat savaş koşullarına maruz kalan bir askerin dış görünüşünün dilenciden farklı olmadığı da bir gerçektir.

Kargılılardan ve tüfekçilerden oluşan piyade tertibi süvarilere karşı çok etkiliydi. Tüfek misketleri atları öldürüyor ya da sakatlıyor, en kalın zırhları bile deliyor ve süvarinin şok avantajını ortadan kaldırıyor. Süvariler hazırlıksız yakaladıkları kargılı ve tüfekli askerleri hızlı saldırılarla dağıtsalar da, disiplinli ve talimli İspanyollar bu ihtimali en aza indirdiler. Yüzyıl başında süvarilerin kullanımına uygun zemberekli karabina ve piştovun icadıyla birlikte, yeni taktiklerin yolu açıldı ve süvariler farklı şekillerde de kullanılmaya başlandı.

Zemberekli tetik mekanizması, çalarsaat gibi, bir anahtarla kurulan zemberek vasıtasıyla çalışırdı. Tetik çekildiğinde serbest kalan bir çark, hızla dönerek, bir çakmaktaşı tutan horozu ateşleme barutu tavaşının arkasına tutturulmuş çelik kulağa çarptırır, böylece çıkan kıvılcımlar da barutun ateş almasını sağlardı. Zemberekli karabina ve piştov, fitilli tüfikle kıyaslandığında çok daha pahalı ve hassastı, fakat süvarinin kullanımı için çok uygundu. Zemberekli silahta yanan fitile ihtiyaç yoktu ve yanlarında fazladan bir-iki piştov daha taşıyan süvariler, ateş etmek için sadece bir ellerini kullanabilirlerdi. Kimi atlı birlikler, mızrak kullanmayı bırakarak yeni karakol (*cara-cole*) taktiğini geliştirdiler. Bu taktiğe göre süvariler art arda saflar halinde düşmana karşı ilerliyor, ön sıra ateş ettikten sonra silahlarını doldurmak üzere çark edip en arkaya geçiyor, ardından ateş sırası bir gerideki saffa geliyor ve bu böyle sürüp gidiyordu.

Resim 6.4 Zemberekli süvari piştovu; mekanizma ve kurma anahtarı net şekilde görülmüyor (Kraliyet Topçu Bölüğü, Quebec).

Savaş alanında yeni yeni ortaya çıkan unsurlar doğrultusunda geliştirilen saldırı ile savunma taktikleri ve gittikçe daha fazla büyüyen ordular hakkında birçok kuram olsa da, Şarlken ile rakibi I. François'nın böyle büyük güçleri askere almak, talim vermek, savaşa sokmak ve iase sağlamak için yeterli kaynağa, nüfusa ve bürokratik yapıya sahip olduğunu da aklımızdan çıkarmamamız gerekir. Ayrıca, üstünlük kurmaya çalıştıkları Avrupa ve Akdeniz sahnelerine şimdi diğer kıtalar, denizler ve okyanuslar da eklenmişti. Üstün ordu ve donanma teknolojileri, siyasi ve ekonomik rekabet ile Hıristiyanlığın İslam ve diğer dinler karşısında galip gelmesi inancı deniz yollarını, adaları ve kıtaları ele geçirmeye yönelik küresel arzuları körüklüyordu. Bu dönemde İspanyol askerlerin sergilediği vahşet, bugün bile akıllardan çıkmamıştır. Katolik ordular, Protestan Hollanda'da ve Amerika'da kol gezmiş; *conquistador* birlikleri, yerliler üzerinde benzeri görülmemiş bir zulüm uygulamıştı. Bu vahşet, yeni kullanılmaya başlanmış olan matbaanın da yardımıyla Protestanlara propaganda malzemesi vermekle beraber, zulüm ve vahşetin tüm 16. yüzyıl ordularının genel özelliği olduğu da inkâr edilemez bir gerçektir.

Bu olumsuz temaları ön plana çıkaran askeri tarihçiler, Maurits van Nassau, Gustaf Adolf ve diğer yaratıcı askerleri etkileyen İspanyol askeri teşkilatının önemini görmezden gelmişlerdir. İspanyol ordusu disiplin seviyesi, terfi sistemi ve etkili teşkilatı sayesinde, askerlerine dünyanın diğer yerlerinde görülmemiş bir sadakat ve mesleki şeref aşılamıştı.

Hollanda'da Alba ve Parma dükleri gibi komutanlar, subayları terfi ettirirken, asaletlerinden ziyade savaşta yararlılıklarını dikkate almışlardı. Parma dükü, döneminin en iyi generali olarak ün yapmıştı. Askere alınıp savaş talimnamesinde belirtilen görev ve sorumluluklara uyacaklarına dair yemin ettikten sonra, mükemmelen yetiştirilen İspanyol askerleri, subay ve erbaşlardan bölüklerinin bir parçası olarak nasıl hareket edeceklerini öğrenirlerdi. Tüfek ve diğer silahların talimini yapar, askeri manevraları sürekli tekrar eder ve savaşta adeta otomatik hareket edebilecek seviyeye gelirlerdi. Uzun süre hizmete devam ettikleri için moral, talim ve disiplin seviyeleri yüksek olurdu. Flandra'da, maaş alamayan savaş yorgunu askerler arasında ayaklanma yaygın olsa da, katı disiplin ve ağır cezalar, askerleri subaylarına karşı gelmeden önce bir kez daha düşündürecek kadar etkiliydi.

16. yüzyılda kuşatmalar meydan savaşlarından daha sık yaşandığından, İspanyollar kalelere saldırırken kullanılacak yeni taktikler geliştirdiler. Önce, kuşatan taraf kendi ordugâhının savunmasını güçlendirir, ardından da kale toplarının etki menziline dışındaki bir mesafeden siper kazarak düşman surlarına doğru ilerlemeye başlardı. Güçlü bir tahkimat inşa eden saldırgan taraf, bu sayede elindeki askerin yarısını ticareti engellemek, akın düzenlemek, yiyecek kaynaklarını güvence altına almak, yol ve köprü inşa etmek ve ağır kuşatma toplarını mevzilendirmek gibi işlerde kullanabilirdi. Bernardino de Mendoza gibi uzmanların yazdıklarından da faydalanan İspanyol istihkâmcılar geçici barikat, kule ve tabya koltuklarıyla güçlendirdikleri iyi tasarlanmış yilankavi yahut zikzaklı siper ağlarının yapımında ustalaştılar. Surlara ulaşan derin siperler, genellikle birliklerin hızla saldırabilmesi ya da bir karşı saldırı durumunda en uygun savunma mevziine hızla çekilebilmesi

için, iki üç askerin yan yana rahatlıkla geçebileceği genişlikte inşa edilirdi. Tüfek menziline dışından surlara ateş açan toplar için toprak mevziler yapılır, gediklerden şehre hücum edecek birlikleri korumak için de derin sığınaklar kazılırdı.

İspanyol birlikleri, kaleden gelen ateş susturulduktan sonra, ilk saldırıyı yapma onuruna erişmek için –çoğunlukla zar atarak– birbirleriyle yarışlardı. Ardından, arkebüz ve tüfek ateşi desteğinde, kargı ve tüfeklerle hücumla geçerler; savunmadakileri püskürttükten sonra da mevzilerini güçlendirmek üzere bulundukları yere tabya sepetleri (içi kum dolu sepet), kum torbaları ve tekerlekli tahta siperler yığarak düşman ateşinden korunmaya çalışırlardı. Gediği genişletmek için topları ileri götürür, ardından da şehre ya da kalenin içine doğru ilerlemeyi sürdürürlerdi. Düşman teslim olur ya da dağılırsa, İspanyol askerler buldukları her şeyi yağmalar ve dönemin ordularının genel özelliği olarak, kimi zaman katliamlara girişirlerdi. Örneğin, 1553'teki Hesdin Şatosu kuşatmasının sonunda İspanyollar, Fransız esirleri arkebüz fitilleriyle cinsel organlarından birbirine bağlamış ve hangi askerin ailesinin fidye verecek kadar zengin olduğunu ortaya çıkarmak için onlara işkence yapmışlardı. İstedikleri bilgiyi aldıktan sonra da kâr getirmeyecek esirlerin boğazını kestiler.

İtalyan mühendisler *cannon*, *culverin*, *demi-culverin*, daha hafif *saker*, *falconet*, arkebüz ve tüfeklerle donanmış orduların ateş gücüne karşı koyabilmek amacıyla, ortaçağın düz duvarlı ve kare ya da yuvarlak kesitli burçları bulunan kalelerinden çok farklı olan yeni ve pahalı kaleler tasarlamaya başladılar. Genç Antonio da Sangallo gibi mühendisler, güllelere karşı daha dayanıklı olması için normal surlar gibi düz değil de testere ağzı gibi tırtıklı şekilde inşa edilen ve taşla kaplanmış topraktan yapılma köşeli tabyayı geliştirdi. *Trace italienne* olarak adlandırılan bu sistem, daha sonra tüm Avrupa'da ve koloni limanlarında kullanılmaya başlandı. Ortaçağ sur ve burçlarının değiştirilmediği yerlerde ise, askeri mimarlar mevcut tahkimatı yıldız tabyalar, iç içe geçmiş ateş bölgeleri, hendekler, dış tabyalar ve diğer gelişmiş savunma unsurlarıyla güçlendirdiler.

Bazı tarihçilerin, bu sistem sayesinde artık savunan tarafın da ağır toplar kullanabilmesinin mümkün olduğu ve bunun da daha

büyük orduların kurulmasına ve askeri devrime katkıda bulunduğu yönündeki görüşleri tartışmalıdır. Hem saldırıda hem de savunmada ağır toplar, yüzyıl sonuna kadar isabet oranı düşük, verimsiz ve hantal kaldılar. 1570'lerde kaba nişangâhlar ve namlu irtifasının ölçümü için rubu tahtası (*quadrant*) kullanılmaya başlansa da, kontrol edilemeyen geri tepme, hava koşulları, metal yorgunluğu, top kundağının durumu ve gülle ile barut kalitesi, topçu komutanlarının işinin hem bir sanat hem de bir bilim olduğunu ispatlamıştı. Ağızdan dolma topların atış hızı düşüktü ve her atıştan sonra namlunun içinin iyice temizlenmesi şarttı. Eğer temizlenmezse, namlunun içinde kalan yanmış barut artıkları topun havaya uçmasına yol açabilirdi. Yüzyılın ortalarında kumaş ve kâğıt hartuçların (barut keseleri) kullanılmaya başlanması bile, topların atış hızını artıramadı.

Trace italienne'in kullanılmaya başlanması savunmanın gücüne güç katmış ve sonuçta 16. yüzyıla damgasına vuran, meydan savaşları değil ama uzun süreli kuşatmalar olmuştu. Böylece Hollanda, Almanya ve Kuzey Afrika'daki büyük şehirlerde sonu gelmez kuşatmalar sahnelendi. Katolikler ve Protestan Huguenotlar arasında iç savaşın yaşandığı Fransa'da, Paris 1589, 1591 ve 1594 yıllarında kuşatıldı. Tüm bunların sonucu ise, mühendislik alanındaki gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni kale tasarımlarının tüm dünyaya yayılması oldu.

Gittikçe daha karmaşık bir geometrik yapıya kavuşan *trace italienne*'in yeni tasarımları, top ateşi ve lağımlara karşı eskisinden çok daha dayanıklıydı. Alçak siluetli ve eğimli, tuğla kaplı toprak duvarlar, güllerin etkisini en aza indiriyor ve patlatılan lağımlar bile, bu duvarları çökertmek için yeterli olmuyordu. Tabyalardan çapraz ateş açmak için kullanılan bölgelerin amacı, hem savunanları saldırganın ateşinden korumak hem de düşmanın merdivenlerle surlara tırmanmasını engellemek ve savunmada oluşabilecek kör noktaları ortadan kaldırmaktı. Bu tahkimatları savunanlar, çoğunlukla, düşman ateşine maruz kalmadan karşı ateş açabilme avantajına sahipti. Titizlikle tasarlanmış tabyalar ve dışa, hendeğin içerisine doğru çıkmış olan atış platformları surları örter ve cenahlardan yapılacak saldırılara karşı koruma sağlardı.

Yüzyılın sonuna gelindiğinde bu tasarımların dış tabya, boynuz tabya ve yarım tabya gibi eklemelerle iyice karmaşıklaşması neticesi hem kendine yeten hem de tüm savunma sistemini destekleyen bir birine bağlı kaleler ortaya çıktı.

Nederlanda'daki Anvers, Maastricht, Ostend ve diğer stratejik noktalarda inşa edilmiş olan, hendeklerle çevrili toprak tahkimatlar, savaşları saldırganlar için fazlasıyla masraflı hale getirdi. Saldıran tarafın doğal olarak daha fazla askere ihtiyacı vardı ve maliye ile lojistiğe daha fazla dikkat etmesi zaruriydi. Yeni tahkimatlar ne kadar fazla asker gerektirirse gerektirsin, şehirler ve devletler muhtemel bir kuşatmaya karşı savunma birliklerini silahaltında bulundurmalı, bunların her türlü ihtiyacını karşılamalı, kalelere ağır top ve cephane sağlamalı ve tüm bunları yapabilmek için güçlü bir ekonomiye sahip olmalıydı. Lucca ve Siena gibi İtalyan şehirlerini çevreleyen sur ve tahkimatlar bugün bile görenleri hayrete düşürmektedir. Bu savunma tesislerinin karmaşıklığı ve büyüklüğü, bunları inşa eden inişli çıkışlı ekonomilerin vergi temelli olduğunu ya da bu muazzam masrafı karşılamak için krediye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Saldırı ve savunma güçlerinde akla “devrim” kelimesini getirecek ölçüde bir farklılık mevcut değildi; 16. yüzyılda çok sayıda Avrupa devleti, kendi sınırları içinde ve dışında askeri harcamalara düzenli olarak pay ayırabilecek ekonomik altyapıya sahip hale gelmişti. Örneğin, 1559'daki Cateau-Cambresis Antlaşması'nın ardından Avrupa'da iki kuşak boyunca süren savaşlar baş gösterdi. Türkler kara ve denizden saldırılarına devam ediyor, Protestan devletler Katolik hâkimiyetine direniyor ve Fransa, büyük bir askeri güç olmasına fırsat vermeyen iç savaşlarla boğuşuyordu. Bunun sonucunda askeri harcamalar gittikçe arttı, ordular ile donanmalar daha kalıcı ve profesyonel olmaya başladı ve kralların otoritesi daha da pekişti.

Savaş masrafları, tahkimatlar, silahlar, teçhizat, nakliye ve askerin maaş ve iâşesi en büyük devletler için bile gerçekten de büyük, hatta kimi zaman çözülemeyen bir sorundu. Devletler, sahilleri korumak ve deniz hâkimiyetini sağlamakla görevli donanmanın

masraflarını karşılamak için yeni mali kaynaklar bulmak ve halktan vergi almaya mecburdu. Habsburg kralları Şarlken ile II. Felipe, tüm çabalarına rağmen, hâkimiyetleri altında yaşayan ve süregelen savaşların masraflarını üstlenmeye çoğunlukla karşı çıkan çok çeşitli halklardan vergi toplayabilecek bürokratik yapı ve iradeye sahip değildi. Gerçekten de küresel orduların lojistik ihtiyaçları, herhangi bir 16. yüzyıl devletinin imkânlarının çok ötesindeydi. Tüm Akdeniz sahili ve Benelüks kıyılarına yerleştirilmiş savunma noktalarındaki ve donanmadaki askerin maaşı ile tayınının tedarik edilip dağıtılması, İspanya'nın elindeki tüm kaynakları tüketerek ülkeyi dışarıdan borç almak zorunda bırakıyordu. Cezayir, Vahran (Oran), Tunus, Trablus, Melilla, Mers el-Kebir, Bicaye (Bougie) ve diğer uzak Kuzey Afrika garnizonlarında (*presidio*) bulunan askerler genelde hastalık saçan yiyecekler tüketir ya da kıtlıkla karşı karşıya kalır, İslam kültürünün ortasında kendisini terk edilmiş hisseder ve ömürleri, ne zaman geleceği belli olmayan maaş, erzak ve takviyeleri beklemekle geçerdi.

Amerika'dan getirilen zenginlikler ve Avrupa'daki gelirlerin artışına rağmen, İspanyolların askeri giderleri gelirlerinin çok üzerindeydi. Habsburglarla ödemeler konusunda büyük sorunlar yaşayan bankerler, ileride tümünün ödeneceği umuduyla kredi vermeye devam ettiler. Şarlken, mevcudu 150.000'i aşan ordusunu kurarken hiç masraftan kaçınmamış; II. Felipe ise Akdeniz ve Balkanlar'daki Türk ilerleyişini durdurmak, Hollanda'daki ayaklanmayı sona erdirmek (80 yıl boyunca ortalama 65.000 İspanyol askeri bu sorunla ilgilenmişti) ve İngiltere ile İrlanda'ya saldırmak için ordu ve donanmasını daha da güçlendirmişti.

İspanya 1557'de ilk kez iflas ettiğini açıkladı ki bu durum, yüz yıl bitmeden önce birkaç kez daha tekrarlanacaktı. Yüksek askeri harcamalar nedeniyle gerçekleşen her krizi, maaşı ödenmemiş askerlerin isyanı takip ediyordu. Gerçek ortaya çıkınca, İtalya ve Almanya'daki bankerler İspanya'nın tükendiğinin farkına vardı. Hollanda'daki parası ödenmemiş İspanyol askerleri, en az kırk sefer ayaklanıp şehirleri yağmalamış ve bunun acısını sivillerden çıkarmıştı. Aylarca süren kuşatmalar nedeniyle askerlerin hepsi

perişan haldeydi ve Katolikler ile Protestanlar arasındaki düşmanlık, savaşları her zaman olduğundan çok daha vahşi hale getirmişti. Örneğin, bir gedikten Anvers'e giren İspanyollar ve müttefikleri şehri yağmalayıp halkı kılıçtan geçirmiş, bu da İspanyol askerlerin itibarını kalıcı olarak zedelemişti. Protestan yazarlarca "İspanyol Öfkesi" olarak adlandırılan ve 8.000 Hollandalının hayatına mal olan bu canavarlık, İspanyollara karşı yürütülen Kara Efsane (*Le yenda Negra*) isimli propaganda hareketine büyük güç kazandırdı.

Dünya çapında düzenlediği askeri seferlerin yüksek maliyeti nedeniyle iflas eden İspanya'ya, 1550'lerde ve 1588'de iki kez iflas eden Fransa da katıldı. İngiltere'de Kraliçe Elizabeth'in danışmanları, muhtemel bir İspanyol işgaline karşı elde tutulan 20.000 kişilik ordunun masraflarının tüm ekonomiyi çökerteceğinden endişe ediyordu. İngiltere'nin Hollanda'ya düzenlediği sınırlı askeri müdahalenin masrafı 1588 yılında 23.000 sterlinden 1597 yılında 175.000 sterline yükselmişti. Yüzyılın son yıllarında İrlanda'yı işgal altında tutmanın İngilizlere bedeli 2.000.000 sterlindi.

Sürekli artan masraflara rağmen, dönemin askerlerinin keyifli bir hayat sürdüğü söylenemezdi. Machiavelli, 1521 yılında yayımladığı *Savaş Sanatı* adlı eserinde, orduların yabancı profesyonellerden değil, vatandaşlardan oluşması gerektiğini söylemiş, fakat bu uyarısına kimse kulak asmamıştı. Hem Şarlken hem de II. Felipe Alman, Hollandalı, İspanyol, İtalyan ve diğer milletlere mensup kişileri askere almış, yetiştirmiş, masraflarını karşılamış ve bu askerler, vatanlarından uzaktaki Malta gibi adalarda ya da Barbaros Hayrettin gibi Osmanlı müttefiklerinin büyük tehdit teşkil ettiği Cezayir, Vahran ve Tunus gibi Kuzey Afrika garnizonlarında görev yapmıştı. Ağır koşullar, yaralanmalar ve hastalıklardan sağ kurtulabilen askerler, bulundukları garnizonun yakınlarına yerleşir ve eve dönmezdi. İspanya, İtalya ve Almanya'nın kimi bölgelerinde genç erkeklerin sürekli askere alınması, sanayi ve tarımı kötü yönde etkiliyordu. Askerlerin çoğu fakirdi; maaşlarına karşı borç alır, açgözlü subay ve vekilharçlarla (maaş sorumluları) uğraşır ve başarılı bir kuşatmanın ardından yapacakları yağmanın ya da ele geçirecekleri zenginliklerin hayaliyle yaşarlardı. Kuzey Afrika'da

yaşayan askerler, sürekli yiyecek sıkıntısı içindeydi. Çoğu bayat yiyecek ve mikroplu sularla beslenir, bunun sonucu da gıda zehirlenmesi, dizanteri, tifo ve diğer hastalıklar olurdu. Çok zor koşullarda yaşar ve dışarıdan bakılınca dilenciye andırırlardı. Çoğu, doğru düzgün kıyafeti ve kundurası olmadığı için, seferlere bile yalınayak giderdi. 1569 yılında, kendilerine ancak küçük kızların ayağına uyacak boyda 2.000 çift ayakkabı gönderilen Kuzey Afrika'daki askerlerin yaşadığı şaşkınlığı muhtemelen hayal bile edemeyiz.

Kızamık, tifüs, çiçek, nezle, kolera ve sıtma gibi hastalıklar kalabalık garnizonlardaki pis ortamlarda yaşayan bu askerleri kırıp geçirirdi. Sivilceler, sürekli ağrı ve lenf bezi iltihabıyla kendisini gösteren ve ileride frengi (*morbis gallicus*) adıyla bilinecek olan hastalığın ilk vakaları, VIII. Charles'ın 1490'lardaki İtalya işgali sırasında görülmeye başlandı. Kökeni Yeni Dünya olup muhtemelen İspanyol askerlerince İtalya'ya getirilmiş bulunan frengi, askeri birliklerin ayrılmaz arkadaşı ve nice hayatın sonu oldu. Pek çok hastalığa, güç koşullara ve vahşete şahit olan farklı milletlerden çok sayıda deneyimli asker, her ne kadar 16. yüzyılda din adına savaşlar yapılmış olsa da, zamanla dinden uzaklaşmış, hatta bazıları Tanrı'yı inkâr etmişti.

Seferlere katılan askerler, bazen eş ve çocuklarını da yanlarına alırdı. Kadınlar yiyecek ve yakacak toplar, yemek pişirir, temizlik yapar, elbiseleri yıkar, yaralı ve hasta askerlerle ilgilenir, ordugâh ve tahkimat inşasında çalışır ve bunlara benzer sayısız görevi yerine getirirdi. Sefere giden orduları takip eden bu kişilere orducu (*forces courtisanes*) denir ve genelde bunların sayısı, savaşan askerlerin iki katı olurdu. Subaylar ve gözlemciler, bu kadınlara çoğunlukla fahişe gözüyle baksa da, bu yaklaşım onların üstlendiği diğer görevleri görmezden gelmek olur. Pek çok komutan, bekârlara nazaran evli askerlerin, kuşatmalarda sorun çıkarmadan daha uzun süre durduğunu fark etmişti. Askerlerin maaşları çok uzun süre ödenmeyince, bunların eşleri ve çocukları çalışarak, çalarak, dilenerek ve fahişelik yaparak geçimlerini temin ederdi. Almanlar, ordudaki kadınları zapturapta almak üzere özel bir görevli (*Hurenweibel* - "fahişeler çavuşu") tahsis etmişti.

Birliklerini İtalya'dan Hollanda'ya göndermek zorunda kalan Alba Dükü de, orduya eşlik eden kadınları bir hale yola koymak için subaylar görevlendirmişti.

Ordularda çok sayıda kadın görev yapardı; bunlar çarpışmalara katılmaz, ancak savaşın sonunda ortaya çıkıp yaralı askerlere yardım eder ve düşman ölülerinin eşyalarını yağmalardı. Kuşatmalarda diğerleriyle birlikte kalelerde sıkışıp kalan kadınlar, eğer şehre girerlerse tecavüz, yağma ve her türlü vahşeti uygulayacak saldırganları durdurmak için erkeklerle birlikte savaşırlardı. Protestanlar ile Katolikler ve Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki büyük düşmanlık nedeniyle, savaşçı olmamaları kadınları kurtarmaya yetmiyordu. 1579'da İspanyol birliklerince kuşatılmış olan diğer Hollanda şehirlerinde olduğu gibi, Maastricht'te de kadınlar erkeklerle birlikte savaşmış, düşmana kaynar su döküp zifte bulanmış yanan çemberler atmışlardı. Şehir düştüğünde ise, içeri giren askerler erkeklerle birlikte kadın ve çocukları da kılıçtan geçirmişti.

Askerler, sefer ve kuşatmalarda hiç eksik olmayan tifüs, dizanteri, iskorbüt, hiyarcıklı veba, difteri, çiçek, sıtma, verem ve zührevi hastalıklardan başka mermi ve kargı yaraları, yanık ve diğer yaralanmalardan dolayı da hayatını kaybediyordu. 1552 yılındaki Metz kuşatmasında, Alba Dükü'nün yaklaşık 120.000 kişilik ordusundaki hekimler o kadar beceriksizdi ki, yaralıların zehirlenip öldürüldüğü yolunda söylentiler yayılmaya başlamıştı. Elbette bu söylentinin aslı yoktu; işin aslı, namlu çıkış hızı düşük ve büyük çaplı, kurşun veya demirden mamul tüfek mermileri ile top mermilerinin insan vücudunda meydana getirdiği hasar o dönemde tedavi edilemiyordu.

O tarihlerde çoğu doktor, barutun vurulan kişiyi zehirlediğine inanırdı. Eğer yara cerrahi müdahaleye uygun değilse, doktor yarayı genişletir, eliyle ve steril olmayan aletlerle tetkik eder ve ardından da ya yaraya kaynar yağ enjekte eder ya da kızgın demirle dağlardı. Bu yağın içinde kimi zaman on farklı madde –beyaz şarap, zeytinyağı, *hypericum*, *cardius benedictus*, kediotu, adaçayı, neftyağı, *olibanum*, mürrüsafi, tereyağı, içyağı ve *sanguis draconis*–

daha bulunurdu. Bu tedavinin ardından doktor, cıva tortusu gibi bir merhem sürer veya yarayı yakı ile sıvar, hatta kimi zaman içerisinde kara kurbağası, solucan veya yılan bulunan bezlerle sarardı. Maksatları, Hipokrat ve Galenos'un önerdiği düşünülen şekilde, yarada irin oluşmasını sağlamaktı. Fakat bu tedavilerin sonu genelde sepsisemi, kangren ya da hastayı kısa sürede öldüren veya ömür boyu sakat bırakan diğer enfeksiyonlar olurdu.

Ateşli silahların hızla yayılması ile orduların boyut ve etki alanlarının artmasıyla birlikte, hekimler de tıbbi tekniklerini geliştirmelerine imkân verecek değerli tecrübeler edindiler. 1559 yılında Fransa Kralı II. Henri arenada düello yaparken, hasmının mızrağı miğferinin ön kısmından girip alnına saplandı. Ordu doktoru Andreas Vesalius (1514-1564) –günümüzde modern anatominin kurucusu olarak kabul edilir– kralın kafasındaki yaranın şeklini anlayabilmek için, başı kesilmiş dört suçlunun kesik kafalarında aynı yaraları açtı ve bu kafaları inceledi; sonuçta, Fransa kralının, beynine saplanan kıymıklar nedeniyle öldüğü teşhisini koydu.

Benzer şekilde, kendi kendini yetiştiren cerrah Ambroise Paré (1510-1590) de, ordu doktoru olarak çalıştığı uzun yıllar boyunca yaptığı gözlem ve edindiği tecrübelerle yeni cerrahi aletler geliştirdi, mermi yaralarının nasıl tedavi edileceğine dair yazılar yazdı ve hatta protez kol ve bacak yaptı. Bir keresinde, Paré yaraları sıcak yağ ve pekmezle dağlarken bu malzemeler tükenir ve bazı yaralılar sabaha kadar beklemek zorunda kalır. Fakat sabah olduğunda beklenmedik şekilde dağlanmayan yaralılarda daha az iltihaplanma, enfeksiyon ve acı olduğunu fark eder. Patlamalar yüzünden yüzleri yanan pek çok askeri tedavi ederken, köylü kadınlardan, bu yaraları merhem ve yağ sürdükten sonra bandajlamak yerine açık bırakmanın ve ezilmiş soğan ve tuzla kaplamanın daha etkili olduğunu öğrenir. Cerrahi müdahalelerde yarayı dağlamak yerine eski Romalıların damarları bağlama metodunu kullanmaya başlar ve bunun sonucunda kendi hastalarında daha az kanama, şok ve doku hasarı gözler. Paré, yaptığı doğrudan gözlemler neticesinde eski teknikleri terk ederek diğer doktorlara yol gösterecek pratik elkitapları kaleme alır.

Maalesef yaralı askerlerin ancak çok az bir bölümü, Paré'nin yeteneklerinden istifade edebiliyordu. Bazı ordularda düzenli tıbbi tesisler ve sahra hastaneleri bulunsa da, bunların sayısı çok azdı. Seferdeki ordular tıbbi personeli hizmete alır, gerekli ilaç ve çadırları temin eder ve hastabakıcıları görevlendirirdi. Ne var ki, çoğu ordunun bünyesinde, savaşın hemen ardından savaş alanındaki yaralıları toplayacak ve kuşatmalarda en ön hattaki yaralıları düzenli olarak geriye taşıyacak birimler mevcut değildi. Bu nedenle ordu tabipleri, çoğunlukla kurtlanıp çürümüş yaralarla ve zehirlenmiş bölgenin keşilip alınmasından başka hiçbir çarenin olmadığı kangrenlerle karşı karşıya kalırdı. Kimi hekimler yaraları “arsenik ve paslı Bacon'ın” yanı sıra reçine, yağ, şarap, şurup, bitki özü ve hatta ana sütü ile bira gibi maddelerle tedavi etmeye çalışırdı. Hasarlı dokulara kurşun veya gümüş borular sokup yaranın içini boşaltır ve “gereksiz salgıların” temizlenmesi için yarayı açık bırakırlardı. 1557 yılının Ağustos ayındaki San Quentin Muharebesi gibi, tıbbi personelin yetersiz kaldığı tüm savaşlarda, savaş alanı ölmüş ve ölmekte olan insan ve atlarla kaplı olurdu. Gözlemciler, Ağustos sıcağında çürümeye başlayan cesetlerden yükselen dayanılmaz koku yetmiyormuş gibi, bölgenin bir de neredeyse güneşi kaplayacak kadar kalabalık mavi ve yeşil sinek sürüleriyle kaplandığını ifade etmişti.

Her iyi ordu tabibine karşılık, tedavileri hastalara çok daha fazla zarar veren yüzlerce şarlatan, dengesiz ve sahtekâr işbaşındaydı. Bunlara, ölmekte olan askerlerden miraslarını kendilerine bırakmalarını isteyen üçkâğıtçı rahipler ve yaralı veya hasta askerlerin eşyalarını çalan sahte hekimler de eşlik ederdi. Bu sahtekârlardan bazılarının, gülünç olduğu kadar korkunç icatları da vardı. Yaralının yanında dua edip yaraların üzerine haç bastırır ve onun acısını kendilerine aktaracaklarını söylerlerdi. Çok sayıda hasta ve yaralı asker hayatını kaybedince, bu sahtekârlar da kaçmak ya da asılmak, boğazlanmak veya vurulmak arasında seçim yapmak zorunda kalırdı.

Kara savaşlarındaki gelişmelere paralel olarak denizlerde de ateşli silahlar, yeni tasarımlar ve değişen taktikler ortaya çıkıyordu. Tam olarak tarihi bilinmese de, top ilk kez 14. yüzyıl ortalarında

hantal Atlantik gemilerinin güvertelerinde görüldü. İkiye bir boy/en oranları ve düşmana karşı yükseklik avantajı kazanmak üzere kule gibi yükselen baş ve kış kasaraları bulunan bu gemilerdeki askerler, diğer silahların yerine, hafif topları kullanmaya başladılar.

16. yüzyıla kadar savaş gemilerinin hemen hepsi tadil edilmiş ticaret gemileriydi ve bunlar, taşıdıkları askerler ve güverteye yerleştirilmiş toplarla yüzen bir kaleyi andırırdı. Bu teknelerdeki denizciler, genelde kötü hava koşullarıyla nasıl başa çıkılacağını bilmeyen ve alabora olmaya ya da diğer kazalara kurban giden acemilerdi. Savaş taktiklerine gelince, komutan önce top ateşi açılmasını emreder, ardından düşman gemisine rampa edilir ve yakın savaş başlardı. Deniz savaşları, kalelere yapılan saldırılara benzerdi. Savunan taraf, çoğunlukla kasaralara ya da alt güvertelere çekilir, son âna kadar mücadele eder ve sonunda teslim olurdu.

Akdeniz'de, binlerce yılın emektarı kürekli kadirgalar yeni savunuların (*galleasse*) ortaya çıkışına ilham verdikleri gibi 16. yüzyılın okyanus bertonlarına ve nihayet, 17. yüzyılın kalyonlarına* da teknik katkıda bulunmuşlardı. Akdeniz'deki deniz savaşları rampa muharebesi şeklinde cereyan etse de, etkilerini artırmak için gemilerin baş ve kıçlarına ağır toplar yerleştirildi. Tıpkı dünya savaşlarının av uçakları gibi burnunu düşmana çevirerek hamlesini yapan kadirga, hasmına küreklerin ve kürekçilerin bulunduğu savunmasız yan taraflarından saldırarak ortadan mahmuzlamaya çalışırdı.

Akdeniz'de 16. yüzyıl deniz savaşları İtalya, İspanya ve Avusturya'ya hâkim olan Habsburglar ile Osmanlı Türkleri arasında cereyan eden kara savaşlarına paralel seyretti. Türkler, 1453'te Konstantinopolis'in düşmesinin ardından, Venedik donanmalarına saldırıp, Batı'ya yapacakları hücumlarda kendileri için üs görevi görececek adaları ele geçirmeye başladılar. Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, 1480 yılında Güney İtalya'ya saldırıp Otranto'yu ele geçirdiğinde, tüm Hristiyan dünyası ayağa kalktı. Bu saldırılar bir süreliğine dursa da, Osmanlılar, 1488'de

* Batı dillerindeki *galleon*'un Türk denizcilik diline berton adıyla geçmesine mukabil, *galleon*'dan gelişerek sadece savaş amaçlı inşa edilen *ship of the line* Türkçede kalyon ismiyle karşılanmıştır – e.n.

Malta'ya saldırarak Türkleri Kuzey Afrika'ya taşıyacak yeni dönemin ilk işaretini verdiler. Balkanlar'da ilerleyen Sultan I. Süleyman, Belgrad (1521) ve Rodos'u (1522-1523) ele geçirirken Osmanlı kuvvetleri, Macaristan'a saldırıp (1526) Viyana'yı kuşattı (1529).

Barbaros Hayrettin; ateşli silahlar, modern tahkimatlar ve binlerce Hristiyan esirin kürekçi olarak kullanıldığı kadirga filolarıyla, 1530'larda İspanya ve diğer Hristiyan güçlere karşı bir nevi gerilla savaşı sürdürdü. 1529 yılında Cezayir'deki İspanyol kuvvetleri Müslüman topçular tarafından yerle bir edilen kalelerde büyük bir yenilgiye uğrayınca, Kutsal İttifak adında bir Hristiyan birliği kuruldu ve Şarlken, Almanya'daki Protestanlarla uğraşmayı bırakıp tüm dikkatini Akdeniz'deki Müslüman tehdidine yöneltti. İmparator, Meksika fatihi Hernan Cortez gibi pek çok ünlü askerin de katılımıyla, 1541 yılında 65 kadirga, 450 ikmal gemisi, 12.000 denizci ve 24.000 askerden oluşan donanmasının başında Cezayir'i geri almak için saldırıya geçti. Barbaros'un elinde sadece 6.000 asker olduğu halde, şiddetli yağış ve fırtına İspanyol barutunu kullanılmaz hale getirmiş, pek çok İspanyol gemisi Cezayir sahillerinde parçalanmış ve sonuç İspanyollar için tam bir yenilgi olmuştu.

İspanyol ve İtalyan sahilleri korsanlar için tam bir cennet teşkil ettiğinden, etkili bir savunma için garnizonların sayısını artırmak ve her an tetikte olmak şarttı. 1560'larda Gian Baptista Antonelli gibi askeri mühendisler, gelişmiş liman tahkimatları ve topraklarla donanmış sahil muhafaza kuleleri tasarladılar. İngilizler, Fransızlar ve Hollandalıların Yeni Dünya'da düzenlediği saldırılar, Antonelli ve meslektaşları diğer mühendisleri Havana, Veracruz, Campeche, Cartagena, Panama, Santo Domingo ve Puerto Rico gibi stratejik öneme sahip bölgeler için büyük liman tahkimatları tasarlamak zorunda bıraktı. Tahmin edilebileceği gibi, karmaşık bir yapıya sahip olan ve topraklarla donanması tasarlanan bu tahkimatlar, hem aşırı masraflı olmaları hem de bunları savunacak yeterli askerin bulunmaması nedeniyle, nadir bir-iki örnek dışında, tamamlanmadı. Eğer somut bir saldırı tehdidi yoksa aşırı derecede masraflı olan bu savunma tesisleri ihmal edilir, askerler savaşıma yeteneklerini kaybeder ve top kundakları tropik iklimde çürür giderdi.

Kuzey Afrika'da görev yapan İspanyol askerleri, ikmal alamadıkları ve dünyayla tüm irtibatları kesildiği için, ya firar eder ya da teslim olurlardı. Yeni Dünya'da, savunma birimleri arasındaki yolsuzluk, hastalıklar ve moral düşüklüğü, az sayıdaki saldırganın bile kimi zaman liman ve şehirleri ele geçirebilmesine izin veriyordu.

St. Jean Şövalyeleri tarafından korunan Malta Adası 1565 yılında Türkler tarafından kuşatıldı. Türk birlikleri bir ay boyunca St. Elmo Kalesi'ni top ateşine tuttular ve birkaç gedik açmayı başardıkları surlara siperler kazarak yaklaştılar. Şiddetli taarruzların ardından St. Elmo Kalesi düştü; tüm kale muhafızları idam edildi ve vücutlarına haç kazınarak limana atıldı. İlk kuşatmada yaklaşık 8.000 asker kaybeden Türkler, daha sonra toplarını St. Michael ve St. Angelo kalelerine çevirdiler. Top ateşi eski surları yerle bir etti, fakat modern tabyalar, toplar ve kargılı askerlerce desteklenen arkebüzçüler gediklerden giren her saldırganı durdurmayı başardı. Aylar süren sonuçsuz çatışmaların ardından, savaş ve hastalıklar nedeniyle ağır kayıplar veren -24.000 ölü- Türklerin, geri çekilmekten başka şansı kalmadı. Yaklaşmakta olan bir İspanyol filosu nedeniyle hızla adayı terk eden Türkler, geride 24 büyük ve çok sayıda küçük top, bazı eski gemiler ve çeşitli teçhizat bıraktılar. Fakat beş yıl sonra 50.000 asker ve 116 kadirgayla Kıbrıs'a saldırıp adayı ele geçirmeyi başardılar.

II. Felipe, Venedik'in ve kurduğu imparatorluğun Türkler tarafından tehdit edilmesi üzerine, Akdeniz'de bir kadirga filosu meydana getirdi ve başına 26 yaşındaki üvey kardeşi Don Juan de Austria'yı koydu. İleride Hollanda'daki İspanyol güçlerinin komutasına getirilecek ve 1588'de İngiltere'ye karşı Armada'ya dahil edilecek olan Parma Dükü Alessandro Farnese de Don Juan'ın yanı sıra Hristiyan donanmasında görev aldı ve kadirgalardaki İtalyan birliklerinin komutanlığına getirildi. 7 Ekim 1571'de Korint Körfezi'ndeki Lepanto'da (İnebahtı) iki büyük kadirga filosu karşı karşıya geldi: Hristiyan donanması 200'den fazla kadirga ve altı büyük Venedik mavunasından, Türk donanması ise 230 kadirgadan oluşuyordu. Ateş gücü açısından, Hristiyanların elindeki 1.815 topa karşılık, Türklerin sadece 750 topu bulunuyordu.

Don Juan, donanmasını büyük bir hilal şeklinde düzenlemiş –sağ kanat, merkez ve sol kanat– ve bu hilali desteklemek için, güçlü bir filoyu da ihtiyata ayırmıştı. Müttefik kuvvetlerde oldukça yaygın olan firarları engellemek için, farklı ülkelerin gemileri filonun farklı yerlerinde görev yapacak şekilde dağıtılmıştı.

Dönemin pek çok deniz savaşında olduğu gibi, İnebahtı Savaşı da, bazı açılardan her iki taraf için de sürpriz olmuştu. Hristiyan gemilerinde görevli 20.000-25.000 İspanyol, İtalyan ve Alman askerinin büyük bir kısmında arkebüz bulunurken, 16.000 Türk kara askeri içerisinde sadece 6.000 yeniçeri bu silahı taşıyordu. Kadırgalar birbirine girince, deniz savaşı askerlerin güverteden güverteye geçip karşılıklı saldırdıkları bir kara savaşına dönüştü. Hristiyanlar ağır zırhlara bürünmüşlerdi ve çoğunda tüfek bulunuyordu; zırh giymeyen Türklerin büyük bir kısmı ise hâlâ yay kullanıyordu. Altı parça büyük Venedik mavunası, savaşın başında top ateşi açmak ve ardından daha hafif Türk kadırgalarını mahmuzlayarak dağıtmak için öne çıkmıştı.

Teke tek çatışmaların ve filolar arasında saatlerce süren şiddetli muharebenin ardından, Hristiyanlar Türk donanmasını yok etmeyi başardı. Hristiyanların top ve tüfek üstünlüğü, savaşı kazanmalarında büyük rol oynamıştı. Kimi açılardan net bir sonuca sahip deniz savaşlarından biri olan bu çarpışmada 8.000 Hristiyan askeri öldü; Türkler de 200'e yakın kadırga, 30.000 asker ve 15.000 kürekçi kaybetti. Don Juan, Türk amirali Ali Paşa'nın kellesinin kendi kadırgası *Real*'in güvertesine dikilecek bir mızrağa geçirilmesini emretti ve Mekke'den gelmiş olan büyük savaş sancığı, ganimet olarak Escorial Sarayı'ndaki (Madrid) II. Felipe'ye gönderildi; sancak bugün hâlâ orada bulunmaktadır.

Türklerin savaşta çok sayıda ağır top ve yerleri doldurulamayacak olan iyi kaptanlarını kaybetmeleri yetmezmiş gibi, hemen ardından Türk esirler de idam edildi. Pek çok gözlemci ve tarihçi, İnebahtı Savaşı'nı bir dönüm noktası olarak kabul etse de, Türkler kayıplarını telafi edip Hristiyan dünyası üzerindeki baskılarını sürdürmeye devam ettiler. Kuzey Afrika'daki sonu gelmez kara ve deniz savaşları ile İspanya'dan sürülen Müslümanların intikam

Resim 6.5 Kimliği meçhul bir İtalyan ressamın fırçasından İnebahtı Savaşı
(Britanya Deniz Müzesi, Londra).

alma isteği nedeniyle, barış kimsenin aklına bile gelmiyordu; bu ortamda çok sayıda Müslüman ve Hıristiyan'ın kaderi rehine, kürek mahkûmu veya köle olmaktı.

1578'de, İspanya kökenli Müslüman arkebüzçüler ve Faslı topçuların Portekizlilere karşı çarpıştığı Vadiüsseyl (Alcazarquivir) Muharebesi'nde, Fas'ta iktidar mücadelesi veren Portekiz Kralı Sebastiao ile iki Müslüman rakibi hayatını kaybetti. Portekizli ya da kiralık 12.000 asker ise savaş esiri ve kürek mahkûmu oldu. Bunun doğrudan sonucu olarak, II. Felipe Portekiz tahtını ele geçirdi ve İspanya'yı Afrika, Amerika, Hint Okyanusu ve Pasifik dünyasına yayılmış küresel bir imparatorluk haline getirdi.

Avrupalıların Atlantik'te ve daha sonra tüm dünya üzerinde hâkimiyet kurma çabalarında, Akdeniz dünyasının ürünü olan teknolojik gelişmelerin büyük payı vardı. 16. yüzyıldaki gelişmeler gemilerin denize dayanıklılığını, yelken miktarını ve hepsinden önemlisi savaş kabiliyetlerini artırmış; neticede bir yüzyıl önce teknolojik açıdan Çin gemilerinden geri olan Avrupa gemileri dünyanın en iyi deniz araçları haline gelmişti. 1519'da, İspanya'nın Sevilla Limanı'ndan yola çıkan Fernando de Magellan'ın beş gemilik filosu, günümüzde onun adını taşıyan boğazdan (Magellan Boğazı)

geçti ve Pasifik Okyanusu'nu aşip Asya'nın masalsı zenginliklerine şahit olduktan sonra dünya turunu tamamlamayı başardı. Filodaki denizcilerin çok azı sağ dönmeyi başarmış olsa da, bu seyahat, Avrupa'nın denizcilik alanındaki üstünlüğünü gözler önüne sermiş ve yeni gemiler ile silahlara sahip milletlerin yayılmacı hayallerini körüklemişti. Gemiler, muhtemel çatışmalar düşünülerek silahla donatılmıştı ki Magellan da Filipin Adaları'nda adamlarının başında yerlilere karşı savaşırken hayatını kaybetmişti.

Denizcilik alanındaki gelişmeler, karmaşık bir konudur. 15. yüzyılda Portekizliler, Kastilyalılar ve Basklar, Batı Avrupa'daki kaba-sorta arma (dörtgen yelken takımı) üzerinde oynamalar yapmaya, farklı gemi gövdesi tasarımlarını ve Arapların Akdeniz'deki üçgen biçimli latin yelkenlerini denemeye başladılar. Denizcilikte iki farklı gelişim çizgisi söz konusuydu: Atlantik'te filizlenen birincisinde çok miktarda yük taşımak üzere inşa edilen navi (*nao*) ile barça (*carrack*) ortaya çıkmıştı; İber Yarımadası'nda gelişen diğerinde ise Portekizliler ve İspanyolların şekil verdikleri çevik karavela inşa edilmişti. Portekizli gemi yapımcıları, Atlantik'te uzun süre seyretmeyi gerektiren seyahatler ve fetihler için gemilere üçüncü, hatta sonradan dördüncü bir yelken direği eklediler. Bu sayede, kaba-sorta ve latin yelkenleri bir arada kullanan kaba-sorta karavelalar (*caravela redonda*) ortaya çıktı. Daha bol miktarda yelken taşıyan bu gemiler, rüzgâra karşı seyirde daha iyi niteliklere sahiptiler.

Zamanla bu gemiler, okyanusta seyir kabiliyetlerini artırmak üzere daha da geliştirildiler. Artan boyutları ve nitelikleri sayesinde, aralarında profesyonel topçular ve askerlerin de bulunduğu daha kalabalık bir mürettebat ve ağır toplar taşıyabilir hale geldiler. Örneğin, 1502'de Vasco da Gama'nın filosu tarafından topa tutulan Hindistan liman şehri Kozhikode (Calicut) teslim olmuş ve 1508'de diğer bir Portekiz filosu, karşısına çıkan Memlûk filosunu alabanda ateşiyle yenmeyi başarmıştı. 1530'lara ve 1540'lara gelindiğinde, hem savaş hem ticaret için kullanılmaya uygun yeni tür naviler ve bertonlar aynı anda birkaç ülkede ortaya çıktılar. Bu gemiler iyi donanımlı, ağır silahlara sahip, bolca harp malzemesi ve kalabalık mürettebat taşıyabilen ve uzun süreli seyahatler ya da

uzak bölgelerdeki çatışmalar için yeterli erzaka sahip teknelerdi. Kadırgaların aksine uzun süre denizde kalabilen naviler ve bertonlar, deniz ablukaları uygulayabilirlerdi. Tıpkı ağır top ateşine dayanıklı yeni kaleler gibi bertonlar ve kalyonlar da karmaşık bir gelişim sürecinden geçtiler.

Bu tarihe kadar, İspanya gibi büyük devletler bile Akdeniz'deki kadırga filolarına denk, düzenli bir Atlantik filosuna sahip değildi; okyanus filoları, kiralama yoluyla ya da devletin özel gemilere el koymasıyla oluşturulurdu. Savaş dönemlerinde tersaneler ticaret gemilerini daha ağır toplar taşıyabilecekleri şekilde kuvvetlendirirler, üstyapılar ve kasaralar takviye edilir ve nihayet her gemiye bir deniz piyade kıtası bindirilirdi.

İspanya'nın en büyük amirallerinden Santa Cruz Markisi Alvaro de Bazan, Fransa'yla yıllarca yapılan deniz savaşlarının ardından 1550'lere geldiğinde, 500 tonun üzeri bir hacimdeki ve özellikle ağır silahlı, sadece savaş amacıyla kullanılacak yeni tip bir geminin, yani kalyonun inşa edilmesi için bastırıyordu. Savaş zamanlarında geçici bir süre hizmete alınan tüccar navileri ile bertonlardan farklı olarak yeni kalyonlar daha ince yapıydılar. Bu tasarımlar, 1588 Armada seferi sırasında İspanya'ya karşı kullanılan Elizabeth dönemi İngiliz savaş gemileriyle aynı yoldan geçmekteydiler.

16. yüzyılın başında, Akdeniz'de olduğu gibi Atlantik'te de pek çok gemi, korsanlara ve gemiyi ele geçirmek isteyen diğer potansiyel tehditlere karşı çok çeşitli silahlarla donatılıyordu. Geminin başına ve kıçına, baş ve kıç kasaralara ve ana güvertede vardevle üzerinden yahut vardevelaya açılmış lombarlardan ateş edecek şekilde yerleştirilen toplar yüzme dengesini tehlikeli şekilde bozuyorlardı. Kimi zaman topların seğirdimi (geri tepme) kontrolden çıkarak güverteyi ve topçuları perişan ederdi.

Bu sorunun bariz çözümü, tunç ve demirden imal edilmiş ağır, ağızdan dolma topları güvertenin altındaki ambarlara yerleştirmek ve bordalar boyunca top lombarları (pencereler) açmaktı; ancak gemi yapımcıları, gövdeyi zayıflatacağı gerekçesiyle ilk başlarda bu çözüme karşı çıkmışlardı. Yine de gelişimin yönü artık belliydi.

Fransız ve İngiliz tersanelerinin, fırtınalı havalarda gemiye su sızmasını engelleyecek menteşeli lombar kapaklarını geliştirmeleriyle topları birkaç kat halinde ambarlara yerleştirmek nihayet mümkün hale geldi.

İngiltere’de Kral VIII. Henry (1509-1547), Malines’li top dökümcüsü Hans Poppenruyter’e tunç toplar sipariş ettiği gibi, namlunun çatlamasına yol açan kükürtten azade, yüksek derecede fosforlu Sussex cevheriyle daha ucuz demir topların dökülmesini emretti. Zaman içerisinde İngiliz dökümcüler, erimiş demiri nasıl dökeceklerini ve daha sonra su kullanmadan nasıl yavaşça soğutacaklarını öğrendiler. Bu toplar, gemilerdeki kızaklara ya da nişan almak veya geri tepmeyi engellemek için kullanılan takoz ve palangalara sahip dört tekerlekli kundaklara yerleştirilirdi. Ağır toplarla donatılmış savaş gemileri, bu gelişmeler sayesinde, diğer gemileri ve sahil tahkimatlarını alabanda ateşleriyle büyük hasara uğratmaya muktedir yüzen kalelere dönüştüler.

Alabanda ateşi yüzyıl boyunca deniz taktiklerini kökünden değiştirecek olsa da, yeni gemi tasarımlarının verimli şekilde kullanılması ve bunlara uygun taktikler geliştirilmesi zaman aldı. VIII. Henry’nin donanmasındaki 1.000 tonluk *Henry Grace à Dieu* (yahut *Great Harry*) ile 600 tonluk *Mary Rose*, yüksek ateş gücüne sahip oldukları kadar da hantaldılar. *Great Harry* 184 top taşıyordu, fakat bunlardan ancak 43 tanesi diğer savaş gemilerine zarar verebilecek kalibredeydi. Geminin taşıdığı en büyük dört top, 3 metre uzunluğundaki 60 funtluk silahlardı. Aynı derecede ateş gücüne sahip diğer bir gemi olan *Mary Rose* ise 1545 yılında Portsmouth açıklarında alabora olup batmış ve 400’den fazla denizciye mezar olmuştu. VIII. Henry’nin de aralarında bulunduğu bir kalabalığın Fransız gemileriyle yapılan savaşı izlemek için sahilde toplanması, değişime duyulan ihtiyaç kadar bu değişimin getirdiği şaşkınlığa da işaret ediyordu. Fakat *Mary Rose*, kalabalığın şaşkın bakışları arasında, daha savaşa girmeden yana yatıp aniden battı. Muhtemelen alt güverteadaki lombar kapakları açık unutulduğu için gemiyi su basmıştı.

Amerika’ya, Afrika’ya ve Hint Okyanusu’na yolculuk yapan Avrupa gemilerinin saldırı ve savunma amaçlı pek çok vazifeyi ifa etmesi gerekiyordu. Yeni ve tehlikeli deniz yolları, fırtınalar, akıntılar

ve tayfun veya kasırga gibi öngörülmesi imkânsız meteorolojik olaylarla başa çıkma kabiliyetinden bahsetmiyoruz bile. İspanyol gemileri önceleri tek başlarına seyrederdi, fakat hazinelerle ve pek çok diğer ürünle yüklü bu gemiler –çoğunlukla da çok amaçlı Bask navileri– 1520’lerden itibaren, ağır silahlı Fransız gemilerinin ve Doğu Atlantik’teki deniz yolları üzerinde kol gezen Kuzey Afrika korsanlarının saldırılarına uğramaya başladı. Beratlı yahut beratsız diğer korsanlar* da av bulmak için çoktan Karayipler’in yolunu tutmuştu. Bu gelişmeler nedeniyle Şarlken, Atlantik’te devriye gezecek yeni bir filo görevlendirdi. Bu filonun tüm masrafı ise, ticaret gemilerinde taşınan mallardan alınan vergiyle (*averia*) karşılanacaktı. Artık, Kanarya Adaları’ndan Azor Adaları ve Portekiz’e kadar uzanan geniş bölgede savaş gemileri devriye geziyordu.

Şarlken ile I. François arasındaki sonu gelmez rekabet nedeniyle, denizlerde güvenliği sağlamanın masrafı ve zorluğu gittikçe arttı. İspanyollar, 1530’larda yeni bir savunma anlayışıyla, ticaret gemilerini toplarla donatmaya ve bununla da yetinmeyerek, savaş gemileriyle korunan konvoylar haline getirmeye başladılar. Bu sistem zaman içerisinde öylesine yerleşti ki, yüzyıl ortalarına gelindiğinde artık Amerika’dan yılda iki kez düzenli konvoy (*flota*) gelmekteydi. Bu konvoy, Karayipler’e ulaştığında Cartagena, Panama (Pasifik’ten gelen emtia, Panama Kıstağı üzerinden bu limana naklediliyordu), Veracruz ve diğer tahkimli limanlara uğramak için ikiye ayrılır ve Havana’da tekrar toplandıktan sonra, düşman yağmacıların kimi zaman pusuya yattığı tehlikeli Bahama Boğazı’ndan geçerek Avrupa’ya dönerdi.

Ayrıntılı donanma kanunlarına göre hareket eden bu filoların getirdiği hazinelerle, Şarlken’in ve II. Felipe’nin Avrupa’daki askeri harekâtlarının masrafı karşılanırdı. Tahmin edileceği gibi, İspanya’nın düşmanları, Atlantik deniz yolları üzerindeki saldırılarını her geçen gün artırdılar. 1556’da bir Fransız saldırı birliği, Küba’ya

* Savaş zamanlarında düşman ticaret gemilerine saldırmak için hükümetlerinden aldıkları beratla korsanlık yapan denizciler (*privateer* veya *corsair*), esir düşmeleri halinde savaş hukukuna uygun muamele görürlerdi. Bandıra tanımadan salt soygun maksadıyla korsanlık yapanlar ise (*pirate*) adi eşkıya muamelesi görür ve genellikle her zaman idam edilirlerdi – e.n.

çıkıp Havana'yı yağmaladı. 1560'larda John Hawkins ve Francis Drake gibi kaçakçılar ile korsanlar, Amerikan sularında giriştikleri savaşlarla, geleceğin kara ve deniz savaşlarının nasıl olacağına dair önemli örnekler verdiler. Hawkins, 1568 yılında komutasındaki 5 gemiyle –birine Drake komuta ediyordu– birlikte, İspanyol savaş gemilerinden sıyrılarak Meksika kıyısındaki Veracruz'u ele geçirdi, fakat daha güçlü bir İspanyol filosu tarafından limanda kısıtıldı. Müzakereler sürerken, İngilizler de kaçmanın bir yolunu arıyordu, ne var ki sonunda İspanyollar saldırdı ve İngiliz gemilerinin çoğunu batırdılar. Drake zar zor kaçtı ve Elizabeth'in pek çok denizcisi gibi, İspanyollardan intikam alacağına yemin etti.

İspanyollar, Yeni Dünya limanlarını savunmak için, düzenli ordular tarafından korunan en son Avrupa tasarımı kalelere ihtiyaç duyuyorlardı. Denizlerdeki hâkimiyet mücadelesinde, rakipler, her geçen gün daha kesin sonuçlu çatışmalara girmeye başladılar. 1585 yılında 20 gemilik bir filoya komuta eden Drake, Cartagena'yı ele geçirmeyi, Panama Kıstağı'nı işgal etmeyi ve Havana Limanı'nı yakmayı planlayarak Karayipler'e geldi. Cartagena ele geçirildiyse de, hastalık ve savaşta verilen kayıplar nedeniyle İngilizler Yeni Dünya'daki İspanyol topraklarına daha kalıcı olarak yerleşmeyi başaramadılar.

II. Felipe'nin 1588 yılında İngiltere'yi işgal etmek için düzenlediği Armada seferi, I. Elizabeth ya da konuyla ilgili diğer İngilizler için hiç de sürpriz olmamıştı. Roma Katolikliğinin savunucusu ve Hollanda ile Yeni Dünya'daki toprakların sahibi II. Felipe açısından ise bu askeri sefer, yıllarca süren husumet ve yabancı düşmanlığının doğal bir sonucundan başka şey değildi. Her iki taraf da rakibini içrenç ve şeytani olarak görüyordu. Kraliçe Elizabeth, Hollanda'daki Protestan asileri desteklemek için para ve asker gönderiyor; İngiliz gemileri de Yeni Dünya'dan gelen İspanyol gemilerine saldırıyordu. Hollanda sularında ise, Zeeland'in güçlü “Deniz Dilencileri”^{*} İspanyol filolarını bozguna uğratıp Brill, Vliessingen ve Leiden gibi

* Deniz dilencileri yani *Zeegenzen*, Katolik İspanya'ya karşı denizlerde mücadele veren Protestan Hollandalıları; İspanyollar, barış içinde dini hürriyet talep etmek için ilk başlarda II. Felipe'ye karşı hürmetli tavır takınan Hollandalıları istihza ile dilenci demişlerdi; fakat Hollandalılar isyan ettikten sonra bu tabiri benimseyerek tersyüz ettiler – e.n.

limanları ele geçirmişti. İspanyolların İngiltere'yi işgal planı, Hollanda'da bulunan Alba Dükü'nün birliklerini, donanmayı kullanarak İngiltere'ye çıkarmaya dayanıyordu. 1583'te 35 büyük savaş gemisinden oluşan filosuyla Azor Adaları'nda Portekizlileri bozguna uğratan Santa Cruz Markisi, daha sonra İngiltere'ye saldırmak için çok daha büyük ve karmaşık bir plan hazırladı. İngiltere ile Fas arasındaki temaslar, İspanyol gemi ve limanlarına karşı süren saldırılar, Roma Katolikliğinin hakarete uğraması, Hollandalı asilere yapılan askeri yardımlar ve diğer düşmanca hareketler sonucunda, iki ülke arasındaki ilişkiler kesilerek savaş hazırlıklarına başlandı.

Santa Cruz'un 1586'daki planı, 150'si savaş amaçlı olan 800 parça geminin desteğiyle tam teçhizatlı ve 8 aylık iâsesi yanında bulunan 94.000 askerin katılacağı büyük bir kara ve deniz harekâtı düzenlemektir. Filonun büyük bir kısmı, aralarında kürekli gemilerin de bulunduğu nakliyelerden oluşacak olsa da, böyle bir donanmanın kurulması 16. yüzyılın en büyük askeri harekâtıydı. Gerçekte İspanya, II. Felipe'nin tüm kiralama, inşa etme ve el koyma imkânlarına rağmen, böylesine büyük bir donanmayı oluşturacak para ve teşkilata sahip değildi. 1586'da Parma Dükü, İngiltere'nin işgaline dair yeni bir plan sundu. Bu plana göre, Hollanda'daki 30.000 asker, az su çeken gemilerle Manş'ı geçecek ve Thames Nehri boyunca ilerleyip Londra'yı hızla ele geçirecekti.

II. Felipe, sefer için gereken gemi, iâse ve birlikleri 1587 yılında Lizbon'da ve İspanyol limanlarında toplamaya başladı. Drake bu hazırlıkları baltalamak için Cadiz'e saldırırsa da İspanyolları endişelendiren daha önemli sorunlar vardı: İspanya'nın İngiltere'yi işgal planına odaklanması ve böylece Akdeniz savunmasını zayıflatması, Türkleri ve Kuzey Afrikalıları cesaretlendirecekti. Parma Dükü, İngiliz-Hollanda deniz gücünün ciddi bir tehdit oluşturacağını kısa sürede fark etti; en büyük sorunu, Manş'ı geçmek için yararlanacağı yeterli sayıda derin limana sahip olmamasıydı. İşgal girişiminden önce Hollanda sahilinin emniyete alınması gerekiyordu. Diğer yandan, aynı tarihte Lizbon'da ve İspanyol limanlarında yaşanan erzak kıtlığı ile salgın hastalıklar, mürettebatı ve yola çıkmak için bekleyen birlikleri kırıp geçirmeye başlamıştı.

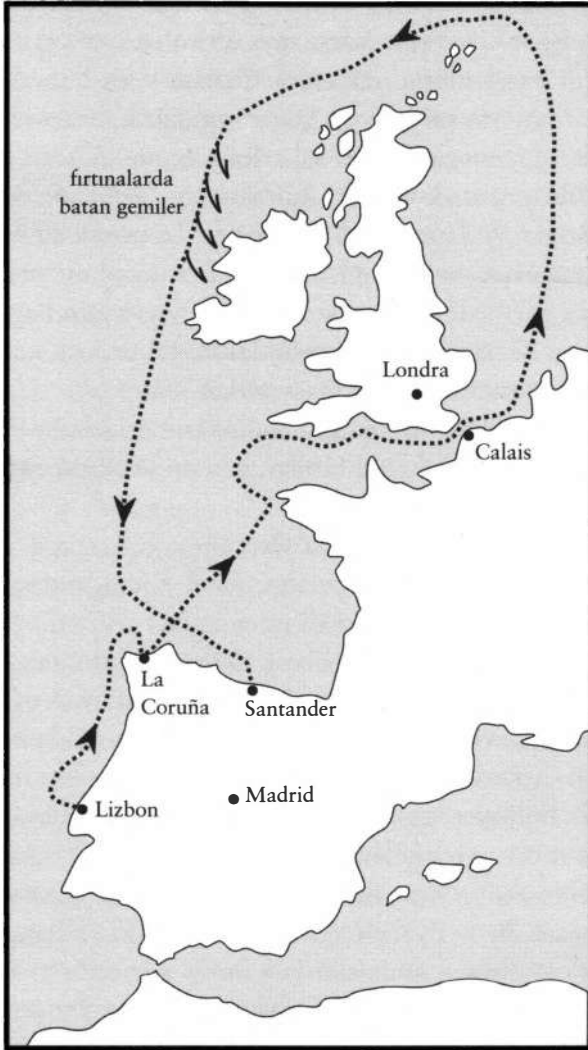
Böyle uzak bir mesafeye karşı bu denli büyük bir saldırı gerçekleş-tirmenin, 16. yüzyıldaki herhangi bir devletin ya da bürokrasinin altından kalkamayacağı bir iş olduğu, Santa Cruz Markisi'nin ani ölümünden önce bile anlaşılmıştı.

Örnek Olay İncelemesi: İspanyol Armadası

Masraflar umulandan daha hızla artıp filonun fiziki durumu umulduğundan daha hızlı bozulmaya başlayınca, 1588 yılının başında, bu istilanın eğer hemen yapılmazsa hiç yapılamayacağı anlaşıldı. II. Felipe, istila filosunun komutasına Medina Sidonia Dükü'nü getirdi. Yeni komutan, büyük askeri harekâtlar kotarma işindeki yetenekleriyle tanınıyordu ve İspanya'nın en büyük asilzadelerindendi fakat tecrübeli bir denizci değildi ki bu eksikliği kral tarafından dikkate alınmıştı. II. Felipe, bu seçiminden dolayı pek çok tarihçi tarafından eleştirilecek olsa da Medina Sidonia, kendisine danışmanlık yapmaya muktedir çok sayıda denizciyi göreve çağırabilecek durumdaydı. Kral tarafından seçilmesinin esas sebebi, su fıçısı, çıpa, kumanya, alet-edevat, barut, ağır top, arkebüz ve ilave gemi tedarikini bir hale yola koyabilmesiydi.

Nihayet, 1588 Mayıs ayının sonunda, İspanya, Portekiz, Alman, Venedik, Doğu Akdeniz ve diğer bandıraları taşıyan 125 gemiden –Lizbon Limanı'na uğrama gafletinde bulunmuş ticaret gemileri de bu sayıya dahildi– oluşan Armada, çeşitli milletlerden 27.000-29.000 askerle birlikte (8.000 denizci, 21.000 kara askeri) Lizbon'dan hareket etti. Her türden teknenin yer aldığı bu benzersiz donanma, Avrupa'nın her köşesinden zorla ya da parayla alınmış, farklı kalibrelerdeki ve nitelikteki 2.431 adet ağır ve hafif top taşıyordu. Yelken açılmasından kısa süre sonra patlak veren bir fırtına, Manş'a yapılacak yolculuk öncesi son toplanma yeri olan La Coruna'ya bile ulaşılmadan önce filoyu dağıttı. Temmuz ortalarına gelindiğinde firarlar ve hastalıklar, askerlerin moralini fazlasıyla etkilemeye başlamıştı.

Armada'nın stratejisi çok açık olmasa da, filonun ana amacının Londra'ya düzenlenecek müşterek bir taarruz için Parma

Harita 6.2 Yenilmez Armada'nın rotası, 1588.

Dükü'nün ordusunu Hollanda'dan Thames Nehri'ne taşımak olduğu bilinmektedir. Savaş gemilerinin taşıdığı ağır toplar, Avrupa'nın modern tabyalı tahkimatlarından çok aşağı durumdaki İngiliz kaleleri ile alelacele kazılmış toprak tahkimatın işini çabucak bitirecekti. İngiliz milisleri, hemen tamamen tecrübeli askerlerden oluşan bu işgal kuvvetine karşı sayı üstünlüğü, arazi bilgisi ve İspanyolların hareketlerini izleyecek düzenli keşif-haberleşme sistemi gibi avantajlara sahipti. Diğer yandan kimi tecrübeli İngiliz komutanlar da, emirlerindeki askerlerin acemiliğinden duydukları endişeyi dile getirmekten geri kalmamıştı. Hollanda'da savaşmış olan Sir Roger Williams şöyle diyordu: "Doğruyu söylemek gerekirse, Parma Dükü'nün ordusundan daha disiplinli ve düzenli bir başka ordu görmedim." İngiliz savunma güçlerinin Parma ve Medina Sidonia düklerinin komutasındaki işgal ordusu karşısında ne yapabileceği tamamıyla spekülasyondan ibaret olsa da, 16. yüzyıl savaşlarında İngilizlerin yetersiz kaldıkları ortadadır. Yetenekleri her ne olursa olsun, ülkeleri Hollanda'daki korkunç savaştan azade kaldığı için şanslı sayılırlardı.

Medina Sidonia'nın tam yetkiyle yönettiği Armada, farklı gemi tiplerinden oluşan (kalyon, berton, navi, barça, putaç [*patache*], hafif karavele [*zabra*] ve kürekli mavunalar) sekiz filoya ayrılmıştı. Komutan yaverliğine, tecrübesiz Medina Sidonia'ya yardımcı olabilecek seviyedeki bir deniz subayı olan, Biskay (Vizcaya) filosu komutanı Juan Martinez de Recalde atanmıştı. Gemiler, beş *tercio*'ya bağlı askerleri ve her biri kendi subayının emrindeki çeşitli müstakil bölükleri taşıyordu. Balık istifi doldurulmuş askerler, 1588 yılının fırtınalı günlerinde, İngiliz sularına varana kadar perişan oldular. Subayların durumu nispeten daha iyiymen, askerler yeterli yiyecek ile uyuyacak yerin bulunmadığı ve temizlik koşullarının berbat olduğu ambarlarda kalıyor, çürümüş yiyecek, insan dışkısı ve çöplerin pis sulara karıştığı yerlerde yemek pişirmeye çalışıyorlardı. İspanyollar, geminin gövdesinden sızan sular yüzünden sürekli ıslanan ve deniz tutması ile dizanteri gibi hastalıklar yüzünden yemek pişirme ateşi yakmaya bile mecalleri kalmayan askerler nedeniyle bu işgali en kısa sürede gerçekleştirmek zorun-

daydılar. Koşullar o kadar berbattı ki, subaylar, iskorbüt hastalığının baş göstermesi halinde bütün orduyu kaybedeceklerinden endişe etmeye başladılar.

İngilizlerin elinde, İspanyol filosuna karşı koyabilmek için Kraliçe Elizabeth'e ait 34 parça kraliyet savaş gemisi ile özel sektöre ait farklı boyut, sınıf ve kapasitede 192 parça gemi bulunuyordu. Bu gemilerin büyük bir kısmı küçüktü ve deniz savaşları için uygun değildi. Yeni tasarıma sahip kraliyet gemilerinin bazılarında baş ve kık kasaraları ile diğer üst yapılar alçaltılmıştı. Bu yeni gemiler, İspanyolların büyük ve hantal gemilerine kıyasla rüzgârı daha iyi kullanıyor ve daha rahat manevra yapabiliyordu. Fakat aerodinamik gelişimlerini sağlamak için alçaltılmış olduklarından ötürü artık yakın savaş için uygun değillerdi. İspanyol gemilerindeki askerler, hafif toplar ve arkebüzlerle ateş açarak, taş ve zemberek atarak ve rampa etmeden hemen önce ateş çömlekleri fırlatarak yakın savaşa girmek üzere eğitilmişti. Buna karşın İngilizler, uzak mesafeden açılacak top ateşi ile yüksek hız ve manevra kabiliyetine dayalı yeni bir taktik geliştirmişti. İspanyol gemilerine rampa ederek savaş kazanmalarının mümkün olmadığını bilen İngiliz komutanlar Charles Howard, Francis Drake, John Hawkins ve Martin Frobisher rampa taktiğini tümüyle terk ettiler.

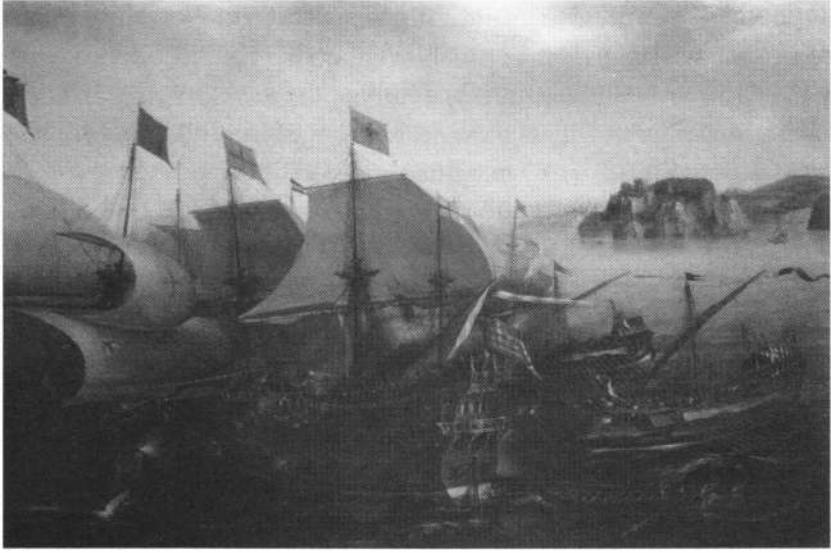
İngilizlerin getirmiş olduğu bu yenilik, gelecekte karşılıklı alabanda ateşinin hâkimiyeti altında geçecek deniz savaşlarının da şeklini belirleyecekti. Oysa 1588'de İspanyollar topçuya pek önem vermemişlerdi: İngilizlerin ancak üçte biri kadar top kullanıyorlardı. İspanyol gemilerinde bulunan çeşitli tür ve nitelikteki topların her biri farklı cephane gerektiriyordu; zaten İspanyollar, top ateşinden ziyade rampa muharebesine önem veriyordu. Armada'daki subaylar, cephane sarfiyatına yol açacağı düşüncesiyle uzun mesafe top ateşine karşıydılar. İsabet oranları çok düşüktü; ağır toplar bile, 200-250 metreden fazla mesafede düşman gemilerine ciddi bir hasar veremiyordu.

İspanyol komutanlar, ellerindeki topları düşman gemileriyle topçu düellosuna girmek yerine rampa etmeden önce, yakın mesafeden ateş edip düşman güvertelerinde kargaşa yaratmak için

kullanmayı düşünüyorlardı. Bu taktiğin bir neticesi olarak da, toplarını uzatmalı bir ateş teatisinde sürekli doldurmaları gerekebileceğini düşünmemişlerdi. İngilizlerin seğirdimi emen, topun daha hızlı doldurulmasını ve daha iyi nişan alınmasını sağlayan dört tekerlekli top kundaklarından İspanyollarda yoktu. Tüm bu güçlükler yetmiyormuş gibi, bazı İspanyol gemilerindeki iki tekerlekli büyük topların geminin dışından doldurulması gerekiyordu ki bu da muharebe koşullarında doğru düzgün gerçekleştirilmesi neredeyse imkânsız bir işti.

Tüm bunların sonucunda, İspanyol subayların bildirdiğine göre, İngilizler, İspanyollardan üç kat daha seri ateş edebiliyordu. İspanyollar, İngiltere’de gerçekleştirilecek kara kuşatmalarında kullanılması planlanmış olan 40-60 funtluk toplarla ateş ettiklerinde, geri tepen topun tekrar atış pozisyonuna getirilmesi en az bir saat sürüyordu. İngilizlerin İspanyol gemilerinden uzak durması, İspanyol stratejisinin sonu oldu. Her iki taraf da, birbirlerinin gemilerini batırabilecek güçte ağır toplara sahip değildi; topçu ateşi, asker kayıplarına yol açıp yolculuğa devam edecek gemileri zayıflatmaya yarıyordu.

Armada, fırtınalı ve zorlu bir yolculuğun ardından 29 Temmuz’da Plymouth açıklarına ulaştı ve ertesi gün mavunalar öncü, nakliye ve ikmal gemilerini koruyacak olan Medina Sidonia merkezde ve Martinez de Recalde artçı olacak şekilde savaş düzenine girdi. Buna karşılık Howard ve Drake, 54 gemiyle Plymouth’tan denize açılıp Armada’yı takip etmeye başladı. Gemiler ve filolar arasında küçük çatışmalar meydana geliyor; İngilizler, mesafeyi korumaya özen gösterip düşmanı taciz ediyordu. Armada, savunmayı kolaylaştırmak için büyük bir hilal şeklinde ilerledi. İngilizler sadece iki İspanyol gemisi batırabilmişti; Armada, bazı kazalara ve verilen kimi kayıplara rağmen, gücünden bir şey kaybetmeden yoluna devam etti. İngilizler limanlarının yakınlığı sayesinde ikmal sorunu yaşamazken, İspanyol gemilerinde barut ve gülle azalmaya başlamıştı. Medina Sidonia, bir mektupla hitap ettiği Parma Dükü’nden barut ve takviye gemilerin yanı sıra İngiltere’nin işgali için elinde bulunan birlikler ve hazırlıklar hakkında teferruatlı bilgi istedi.

Resim 6.6 Hollandalı ressam Hendrik Vroom'un fırçasından İspanyol Armadası (Özel Koleksiyon).

İspanyol filosu, 6 Ağustos'ta Calais açıklarında ve İngilizlerin top menzilinin hemen dışında demirlemek için Manş'ta seyretmeye başladı. Rüzgârı dikkate alan İspanyol kılavuzlar, biraz daha doğuya gidilirse Kuzey Denizi'ne girileceği ve Parma Dükü'nün ordusuyla buluşma noktalarından uzaklaşılacağı yönünde uyarıda bulundular. Bu âna kadar, kazanan ve kaybeden henüz belirsizdi; fakat İngiliz komutanlar toplandılar ve alelacele ateş gemisine dönüştürülmüş sekiz parça tekneyle, akıntı ve rüzgârdan faydalanarak, geceleyin İspanyol filosuna saldırmaya karar verdiler. Gemileri birbirine bu kadar yakın demirleyen İspanyollar, ateş gemilerinin yanı sıra yeni tür havai fişeklerden ve barut doldurularak yüzen bombalar haline getirilmiş teknelerden de endişeliydiler. Medina Sidonia, bu çeşit bir saldırıyı önlemek için hızlı filikalarından oluşan bir perdeleme kuvveti görevlendirdiyse de İngilizler altı ila sekiz parça ateş gemisini koyverdiler; üst üste yığılmış Arma-da'nın bağrına dalmaları beklenen bu gemilere, çifte gülleyle doldurulmuş ve zaman ayarlı fitiller takılmış toplar da yerleştirilmişti.

Yaklaşan tehlikeye dair işaretleri gören İspanyol kaptanlar denize açılma telaşıyla demirlerini bıraktılar. Böylece gemilerini kurtarmışlardı ama ileride ümitsizce ihtiyaç duyacakları çıpalarını da kaybetmiş oldular. Calais’de sadece, diğer bir gemiyle çarpışıp karaya oturan *San Lorenzo* mavunası kaybedilmişti.

İngilizler, 8 Ağustos günü şafak vakti, İspanyol filosundaki düzensizliği fırsat bilerek saldırıya geçtiler. Gravelines Muharebesi’ni, çok sayıda küçük çatışma takip etti. Drake, dağılmış haldeki Armada’yı birkaç diğer kalyonun da desteğiyle perdelemeye çalışan Medina Sidonia’nın sancak gemisi *San Martin*’i ele geçirmek için kendi komutasındaki *Revenge*, *Triumph* ve *Victory* gemileriyle harekete geçti. *San Martin*’e yaklaşık 200 büyük gülle isabet etti ve geminin yelken arması daha hafif silahlarla ağır hasara uğratıldı. Gülle stokları iyice azalmış olan İspanyol gemileri, hilal tertibiyle tekrar bir araya gelmeyi başardılar. Armada toparlanmayı başarana kadar, birkaç gemi İngiliz top ateşinden ağır hasar görmüş ve mürettebatları ağır kayıp vermişti. Diğer birkaçı ise Hollanda sahillerinde karaya oturdu. Bir ya da iki gemi de o gece çıkan fırtınada batmış olabilir. Diğer gemiler, su hattının altından yahut üzerinden teknelerine ve yelken armalarına pek çok isabet almışlar; marangozların, kalafatçıların ve yelkencilerin tez elden müdahaleleriyle zor kurtulmuşlardı. Daha da büyük bir korku, İspanyol filosunun Hollanda’nın sığ sularında karaya oturmasına ramak kalmış olmasıydı ki rüzgârın yön değiştirmesiyle bu felaketten son anda kurtulundu; fakat İngiliz filosu hâlâ peşlerindeydi.

Medina Sidonia ve komutanlarının asıl amacı Parma Dükü’yle buluşacakları yere geri dönebilmektir. Fakat artık onlar da farkına varmıştı ki, Parma Dükü’nün birlikleri İngiltere’nin işgali için hazır değildi. Ordu Hollandalılarla uğraşmakla meşguldü ve dük, İngiltere’nin işgali için birlik göndererek kuvvetlerini bölmenin, Hollandalıları cesaretlendirip bir Protestan isyanına yol açacağını düşünüyordu. Üstelik kendi donanmasıyla düzenlenecek müşterek harekâtı ve Manş’ın geçilmesi için gerekli teknelerin hazırlanmasını da pek ciddiye almamıştı. Sonraki birkaç gün içerisinde 20 kaptanını korkaklık suçlamasıyla yargılayan ve ibret olsun diye birini

astıran Medina Sidonia, sonunda Britanya Adası'nın kuzeyinden dolanılarak La Coruna'ya geri dönülmesine karar verdi.

Mürettebat, Shetland Adaları ve daha güneydeki İrlanda kıyıları açıklarında yapılan yolculuk sırasında, soğukla olduğu kadar açlık ve susuzlukla da mücadele etmek zorunda kaldı. Savaşta yara almış gemilerden kimi batarken; diğerleri, haritaları yetersiz ve çıpalı eksik olmasına rağmen, tamir görmek ve yiyecek temin edebilmek için İrlanda limanlarına varmaya çalışıyordu. İspanyol donanması, asıl yenilgisine savaşta değil ama dönüş yolculuğu sırasında kötü hava koşulları yüzünden uğradı. Binlerce İspanyol, İskoçya ve İrlanda sahillerindeki kayalıklarda azgın dalgalara kapılarak veya ele geçirdikleri bütün esirleri idam etme emri almış olan İngiliz askerlerinin elinde can verdi. Yaşadıkları bu korkunç olayları anlatabilecek az sayıda asker geri dönebilmeyi başarmıştı ki bunlardan bazıları, İrlanda kayalıklarında son bulacak yolculukları öncesinde batan gemilerden kimi zaman iki ya da üç kez kurtarılmışlardı. Hayatta kalanlardan biri olan Kaptan Francisco Cuellar, İrlanda üzerinden İspanya'ya nasıl döndüklerini anlatan ayrıntılı bir günlük bıraktı. Yakın bir geçmişte de deniz arkeologları, Armada'dan kalma batıkları incelemeye ve İspanyolların gemileri, topları, teçhizatı ve savaş gemilerindeki günlük yaşama dair bilgi verebilecek her şeyi bir araya getirmeye başladılar.

İnebahtı zaferi gibi Armada yenilgisi de İspanyol askeri gücünde herhangi bir değişikliği simgelemiyordu. II. Felipe, Tanrı'nın bu sefere razı olmadığı düşüncesinden sıyrılmayı başararak yeni bir donanma inşa etti ve yeni seferlere girişti. İngilizler deniz savaşında bir çığır açmış olsalar da, İspanyollar da tarihçilerin iddia ettiği kadar geri değillerdi. 1588 yenilgisini Akdeniz taktiklerini Atlantik'te uygulamaya çalışmanın hazin sonucu olarak görmek, konuyu basite indirgemekten başka bir şey değildir. Aksine, bu sefer, hava koşulları gibi öngörmesi imkânsız etkenlerin en iyi askeri planları bile nasıl boşa çıkarabileceğinin ve 16. yüzyılda irtibat ile lojistiğin ne denli güç sağlanabildiğinin iyi bir örneğidir. Sonuç olarak İspanya ve müttefikleri, 11.000 deneyimli denizci ve asker ile birlikte çok sayıda gemi kaybetti. 1590'larda her iki taraf

arasındaki deniz akınları sürüp gitti ve İspanya kralının İngiltere ile İrlanda'ya gönderdiği bir dizi diğer filo da yeni "Protestan rüzgârları" sebebiyle başarısız kaldı. 1604 yılındaki barışa kadar savaş, Hollanda ve Fransa'daki kara seferleri şeklinde devam etti. Döneminin en iyi komutanlarından biri olan Parma Dükü, Aralık 1592'de Fransa'da hayatını kaybetti. Generaller, bu tarihe kadar savaş alanında kargılı ve tüfekli askerleri nasıl bir arada kullanacaklarını öğrenmişlerdi. Hollandalı lider Kont Maurits van Nassau gibi bazı komutanlar, savaş alanında ateş gücünü artırabilmek için İspanyol disiplini ile teşkilatını taklit ettiler.

1584 yılındaki bir kanunla *tercio*'ların mevcudu her biri 100 askerlik 15 bölüğe düşürülmüştü; öte yandan Maurits van Nassau, antik Roma ordusunun dikkatli bir incelemesiyle dahi talim usulleri ile disiplinin iyileştirilebileceğini ve tüfek doldurma süresinin kısaltılabileceğini fark etti. Her bölüğün mevcudunu eşit sayıda kargılı ve tüfekçiden ibaret 80 askere indiren Maurits, sürekli yaylım ateşi açabilmeleri için tüfekçileri 6-10 sıra halinde tertipleledi. Ön sıradaki askerler, ateş ettikten sonra silahlarını doldurmak için en arka safa geçirdi. Askerler, iyi bir talim sayesinde nizam ve intizamlarını muhafaza edebiliyor, savaşta hızla mevzi değiştirebiliyor ve süvari ya da piyadenin hücumuna uğradıklarında kendilerini kargılarıyla savunabiliyorlardı. Bu reformlar sonucunda Hollandalılar, ordularını muharebede çok daha geniş bir cephede yayabilmeye başladılar. Bu esnek tertiplenme, Hollanda sahillerinde, kum tepeleri ve benzeri engellerin bulunduğu bir alanda 1600 yılının Temmuz ayında meydana gelen Nieuwpoort Muharebesi'nde açıkça görüldü. Her iki ordunun mevcudu da yaklaşık 10.000 piyade ve 1.500 süvariye; Hollandalıların açtığı yaylım ateşi neticesinde *tercio*'ların düzeni bozuldu. Hollandalılar, panik içerisinde çekilen İspanyolları takip edip İspanyol birliklerinin yaklaşık yarısını yok ettiler. Bazı gözlemcilerin bildirdiğine göre, İspanyol piyadesi savaş alanına ulaşabilmek için saatlerce yürümek zorunda kalmış ve daha muharebeye girmeden zaten tükenmişti. Hollandalılar, Maurits'in reformları sayesinde, İspanyollara kafa tutabilecek bir seviyeye gelmişlerdi. Neticede, Maurits'in kuşatmalarda uyguladığı

seri top ateşi ve top ateşinin savunma mevziinin belli bir bölümüne yoğunlaştırılması teknikleri sayesinde, İspanyollar Hollanda'dan sürüldüler ve 1609 yılında genel bir ateşkes imzalandı.

Okuma Önerileri

Tarihçileri hâlâ etkileyen bu askeri devrimler meselesi hakkındaki genel çalışmaların sayısı oldukça fazladır: Michael Roberts, *The Military Revolution, 1560-1660* (Belfast, 1956); Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988); Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1808* (Atlantic Highlands, 1991); Christopher M. Duffy, *The Military Revolution and the State, 1500-1800* (Exeter, 1980); David Eltis, *The Military Revolution in Sixteenth Century Europe* (Londra, 1995); John A. Lynn (der.), *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present* (Boulder CO, 1993); John R. Hale, *War and Society in Renaissance Europe*; William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982) ve Clifford U. Rogers (der.), *The Military Revolution Debate: Transformation of Early Modern Europe* (Boulder CO, 1995).

Silah, strateji ve taktiklerin evrimi konusunda bilgi sahibi olmak isteyen kişiler şu eserlere başvurabilir: Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (Chicago, 1987); Philippe Contamine, *War in the Middle Ages*, çev. Michael Jones (Oxford, 1984); Carlo M. Cipolla, *Guns, Sails and Empire: Technological Innovations and the Early Phases of European Expansion, 1400-1700* (New York, 1965); Sir Charles Oman, *A History of Art of War in the Middle Ages II* (New York, 1924) ve *A History of Art of War in the Sixteenth Century* (Londra, 1937); Christopher Duffy, *The Military Revolution and the State, 1500-1800* (Exeter, 1980); Andre Corvisier, *Armies and Societies in Europe, 1494-1789* (Bloomington IN, 1979); Clifford Rogers, "The Military Revolution of the Hundred Years' War", *The Journal of Military History* 51:2 (1993): 241-78;

Michael Mallett, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy* (Londra, 1974); John R. Hale ve Michael Mallett, *The Military Organization of a Renaissance State: Venice c. 1400 to 1617* (Cambridge, 1984) ve John F. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare in the Sixteenth Century*.

Ateşli silahlar ve tahkimatların evrimine dair uzmanlaşmış çalışmalar da mevcut: Hans Delbrück, *History of the Art of War*, c. 4, *The Dawn of Modern Warfare* (Lincoln NE, 1990). Daha yeni çalışmalar için bkz. Simon Pepper ve Nicholas Adams, *Firearms and Fortifications: Military Architecture and Siege Warfare in Sixteenth Century Siena* (Chicago, 1986); Michael Mallett, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy* (Londra, 1974); J.R. Hale, *Renaissance War Studies* (Londra, 1983); Christopher Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494-1660* (Londra, 1979); Bert S. Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology and Tactics* (Baltimore, 1997); Brenda J. Buchanan (der.), *Gunpowder: The History of an International Technology* (Bath, İngiltere, 1996); F.L. Taylor, *The Art of War in Italy; 1494-1529* (Londra, 1921); A. Al-Hassan ve D. Hills, *Islamic Technology* (Cambridge, 1986); David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Medieval Society* (Londra, 1978); Weston F. Cook, "Warfare and Firearms in Fifteenth Century Morocco, 1400-1492", *War and Society* 11:2 (1993): 25-40; John A. Lynn, "The *trace italienne* and the Growth of Armies: The French Case", *The Journal of Military History* 55: 3 (1991): 297-330 ve Mahinder S. Kingra, "The *trace italienne* and the Military Revolution during the Eighty Years' War, 1567-1648", *The Journal of Military History* 57: 3 (1993): 431-46.

Osmanlıların Konstantinopolis'i fethi için bkz. Steven Runcin, *The Fall of Constantinople, 1453* (New York, 1965) ve Robert de Clari, *The Conquest of Constantinople* (New York, 1966). Ayrıca, bu konuda yayımlanmış pek çok birincil kaynak da mevcut: Nicolo Barbaro, *Diary of the Siege of Constantinople* (New York, 1966); Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the*

Ottoman Turks, çev. Harry J. Magoulian (Detroit, 1975); Makarios Melisserios, *Chronicle of the Siege: April 2-May 29, 1453*, çev. Mario Philippides (Amherst, 1980); J.R. Melville Jones, *The Siege of Constantinople: Seven Contemporary Accounts* (Amsterdam, 1972) ve Gregorios Phrantzes, *A Contemporary Greek Source for the Siege of Constantinople* (Amsterdam, 1955).

Askeri tıp konusu için bkz. Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *A History of Military Medicine I* (New York, 1992); J.F. Malgaigne, *Surgery and Ambroise Pare*, çev. W.B. Hamby (Norman OK, 1965); Francis R. Packard, *Life and Times of Ambroise Pare, 1510-1590* (New York, 1921); W.J. Bishop, *The Early History of Surgery* (Londra, 1960) ve Henry J. Webb, *Elizabethan Military Science: The Books and the Practice* (Madison WI, 1965).

İspanya ve İspanya'nın Akdeniz'deki askeri faaliyetlerinin tarihi için bkz. Fernand Braudel, *The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt (New York, 1966) ve John H. Elliott, *Imperial Spain, 1469-1716* (New York, 1963). *Reconquista*'nın tarihini İngilizce eserlerden takip etmek zor olsa da, şu çalışmalara başvurulabilir: Weston F. Cook, "The Cannon Conquest of Nasrid Spain and the End of the Reconquista", *The Journal of Military History* 57: 1 (1993): 43-70; L.P. Harvey, *Islamic Spain, 1250-1500* (Chicago, 1990); J. Hillgarth, *The Spanish Kingdoms*, 2 cilt (Oxford, 1978); Nancy Rubin, *Isabella of Castile: The First Renaissance Queen* (New York, 1990) ve Paul Stewart, "The Soldier, the Bureaucrat, and Fiscal Records in the Army of Ferdinand and Isabella", *Hispanic American Historical Review* 49: 2 (1969): 281-92. İspanyolların İtalya'daki faaliyetleri için bkz. Gerald de Gaury, *The Grand Captain: Gonzalo de Cordoba* (Londra, 1958). John F. Guilmartin'in kitabı *Gunpowder and Galleys*, İspanyol-Türk deniz çatışması ve İnebahtı Savaşı'na ilişkin en iyi çalışmadır. İspanya'nın Kuzey Afrika'da Müslümanlara karşı yürüttüğü faaliyetler için bkz. John B. Wolf, *The Barbary Coast: Algeria Under the Turks, 1500-1830* (New York, 1979); Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier* (Chicago, 1978) ve Ellen G.

Friedman, *Spanish Captives in North Africa in the Early Modern Age* (Madison WI, 1983).

İspanyol ordusunun Kuzey Avrupa'daki askeri faaliyetlerini inceleyen Geoffrey Parker'ın kitabı *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659*, bu konuda temel bir çalışma. Ayrıca yine Parker'ın *The Dutch Revolt* (Londra, 1977) kitabına bakılabilir. Erken döneme ait iki çalışma da bu konuda oldukça bilgi içeriyor, fakat bunlara şüpheyle bakılmalı: John L. Motley, *Rise of the Dutch Republic*, 3 cilt (Londra, 1856) ve Pieter Geyl, *The Revolt of the Netherlands, 1555-1609* (Londra, 1932). Alba Dükü'nün askeri kariyeri hakkında olup oldukça yararlı ayrıntılar içeren bir çalışma için bkz. William S. Maltby, *Alba: A Biography of Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582* (Berkeley, 1983). Ayrıca bkz. J.J. Silke, *Kinsale: The Spanish Intervention in Ireland at the End of the Elizabethan Wars* (Liverpool, 1970).

İspanyolların Amerika kıtası keşfi, pek çok tarihinin dikkatini çeken bir konudur ve bu konuda zengin bir literatür vardır. Genel bir değerlendirme için bkz. John H. Parry, *The Spanish Seaborne Empire* (New York, 1966) ve *The Age of Reconnaissance* (Londra, 1963) ve Tzvetan Todorov, *The Conquest of America*, çev. Richard Howard (New York, 1984). Askeri uygulamalar ve ateşli silahların etkisi için bkz. Ross Hassig, *Mexico and the Spanish Conquest* (Londra, 1994); Richard C. Padden, *The Hummingbird and the Hawk: Conquest and Sovereignty in the Valley of Mexico, 1503-1541* (New York, 1970); C. Harvey Gardiner, *Naval Power in the Conquest of Mexico* (Austin, 1956) ve James Lockhart, *The Men of Cajamarca: A Social and Biographical Study of the First Conquerors of Peru* (Austin, 1972). Fetih seferlerine katılan bir askerin anıları için bkz. Bernal Díaz, *The Conquest of New Spain* (Londra, 1963). Yerlilerin bakış açısını yansıtan bir kitap için bkz. Miguel Leon-Portilla, *The Broken Spears: The Aztec Account of the Conquest of Mexico* (Boston, 1962).

Tahmin edilebileceği gibi, 1988 yılında, 1588 Armada'sının dört yüzüncü yıldönümü anmalarının ardından, çok sayıda önemli kitap ve makale yayımlandı. Başlangıç için iyi bir çalışma:

Garrett Mattingly, *The Armada* (Boston, 1959). Belki de 1988 yılında yayımlanan en iyi kitap, Felipe Fernández Armesto'nun çalışmasıdır: *The Spanish Armada: The Experience of War in 1588* (Oxford, 1988). Dikkat çekici resimler ve eksiksiz bir kaynakça içeren bir çalışma için bkz. M.J. Rodríguez-Salgado vd., *Armada, 1588-1988: An International Exhibition to Commemorate the Spanish Armada* (Londra, 1988). İskoçya ve İrlanda sahillerinde yapılan arkeolojik çalışmaların önemli sonuçlarının değerlendirildiği bir eser için bkz. Lawrence Flanagan, *Ireland's Armada Legacy* (Dublin, 1988). Ayrıca bkz. Michael Lewis, *Armada Guns: A Comparative Study of English and Spanish Armaments* (New York, 1961); Peter Pierson, *Commander of the Armada: The Seventh Duke of Medina Sidonia* (New Haven, 1989); T.P. Kilfeather, *Ireland: Graveyard of the Spanish Armada* (Dublin, 1967); N.A.M. Rodger, *The Safeguard of the Sea: A Naval History of Britain, 660-1649* (Londra, 1997); Winston Graham, *The Spanish Armadas* (Londra, 1972); Peter Kirsch, *The Galleon: The Great Ships of the Armada Era* (Londra, 1990); Roger Whitling, *The Enterprise of England: the Spanish Armada* (New York, 1988) ve Colin M. Martin ve Geoffrey Parker, *Spanish Armada* (Londra, 1988).

VII

Topyekûn Savaşın İlk İşaretleri

On Yedinci Yüzyıl

Aç bir orduda disiplin olmaz.

Bahsettiğimiz bu insanlar, askerlik haricinde bir yaşam tarzı bilmezler. O nedenle onlara talihli askerler (*Soldiers of Fortune*)* yerine, bedbaht evlatlar (*Sons of Misfortune*) demek daha doğru olacaktır. - Sir James Turner, 1671

Sekiz Yıl Savaşları'nın sonunda İspanya ve Hollanda arasında imzalanan mütareke, kalıcı barış isteğinden ziyade, her iki tarafın da madden ve manen tükenmesinin sonucuydu. Açlık, salgın hastalıklar, kaleler ve siperlerdeki berbat koşullar, kanlı katliamlar ve ordu isyanlarına artık dayanamaz hale gelmiş siviller ile askerler; dini husumet, etnik çatışma, ekonomik rekabet ve hükümdarlarının yayılmacı hırslarından ileri gelen bu uğursuz harbe geçici de olsa ara verilmesi ihtiyacı içindeydiler. Hollanda'daki müreffeh tekstil ve

---

* Burada bir söz oyunu yapılmıştır; *soldier of fortune* esasen ücretli veya paralı, kiralık asker demektir – e.n.

üretim merkezleri büyük zarar görmüş, tarım kimi bölgelerde yüzde 90'a varan oranlarda sekteye uğramış ve çok sayıda sivil güneydeki şehirlerden kaçarak Anvers ve Amsterdam gibi şehirlere sığınmıştı.

Mütareke yıllarında Hollanda gemileri, Karayipler'den Güney Amerika ve Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan bölgede İspanyol gemilerine saldırıp İspanyol ticaretini sekteye uğratmaya devam etti. 1621 yılına gelindiğinde yoğun nüfuslu, heterojen dini yapıya sahip ve ekonomik açıdan üretken Hollanda'nın İspanya ile tekrar bölgesel ve küresel bir çatışmaya girmesi kaçınılmaz hale gelmişti; Fransa, İngiltere, Danimarka, İsveç ve Alman şehir devletlerinin krallarıyla stratejistleri ise böylesi bir çatışmada hangi tarafta yer alırlarsa kârlı çıkacaklarını düşünmekle meşguldüler. 17. yüzyılda savaş, pek çok Avrupalı için olduğu kadar dünyanın İspanya, Hollanda, Portekiz, Fransa ve İngiltere hâkimiyetindeki diğer bölgelerinde yaşayan insanlar için de her yerde her zaman süren, sonu gelmez ve kaçınılmaz bir olguydu.

Avrupa başkaldırıları, isyanlar, iç savaşlar ve –Katolikler ile Protestanlar arasındaki– bölgesel ve dini çatışmalar nedeniyle harap haldeydi. Balkanlar'da Hristiyanlık ile İslam arasında yer alan Doğu Avrupa sınırı, Türkler ve Avusturyalılar arasında cereyan eden sayısız kanlı savaşa sahne oldu. Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-1648) Almanya'nın kimi bölgeleri yerle bir oldu ve Orta Avrupa kıraç bir bölge haline geldi. Başiboş askerler kırsalı yağmalamış, halkın başına bela olmuş ve artık çalacak bir şey kalmayınca kadar yağmayı bırakmamışlardı. 1630'larda bir İsveçli tarihçi şöyle yazmıştır:

Köy, kasaba ve şehirleri yağmaladılar, prensleri ve soyluları öldürdüler, halkı kılıçtan geçirdiler, kiliseleri ve Tanrı'nın evlerini tahrip ettiler, papazları çıplak soydular, kadınları ve bakireleri statülerine ve yaşlarına bakmadan kirlettiler ve şeytanın bile aklına gelmeyecek bir vahşet sergilediler.

Süregelen savaşlar sonucu tifüs, sıtma, tifo, hıyarcıklı veba, çiçek, iskorbüt, dizanteri ve benzeri pek çok salgın baş göstererek halkı kırıp geçirmiş, salgınlar sivillerle birlikte askerleri de ortadan kaldırmış ve savaşın etkisini savaş alanlarının çok ötesine taşımıştı. Kimi bölgelerde salgınlar, tarımda yaşanan düşüş ve başiboş askerler

ile yağmacı grupların neredeyse sıradan hale gelen saldırıları nedeniyle demografik felaketler yaşandı. Nüfustaki azalma önceki gözlemci ve tarihçilerin iddia ettiği kadar aşırı boyutlarda olmasa da, kimi bölgelerde bu oran yüzde 30-40'a kadar çıkmıştı.

İngiltere'de Püriten* isyanı ve iç savaş (1642-1648) sonucunda Kral I. Charles kellesini kaybetmiş ve Oliver Cromwell'in liderliğinde Commonwealth adıyla bir cumhuriyet ilan edilerek İskoçya ve İrlanda gibi bağımsız ülkeler üzerindeki baskı artırılmıştı. Ulster'de İngiliz Protestan göçmenlerin Katolik İrlandalılarca katledilmesi ("büyük katliam") de intikam hislerini uyandırdı. Sonuçta, 1649'da Cromwell'in iyi teçhiz edilmiş deneyimli ordusu ile İrlandalı kralcılarının düzensiz ordusu karşı karşıya geldi. Leinster'deki Drogheda kuşatması sırasında Cromwell, başta teslim olmayı reddeden Katolik garnizonuna acımadı ve İngiliz askerler, garnizondaki herkesi katletti. Güneye dönerek Wexford ve Munster'i kuşatan İngilizler, tüm garnizonun yanı sıra kadın, çocuk ve din adamlarının da aralarında bulunduğu tüm sivilleri öldürdüler. Cromwell, uyguladığı vahşeti şöyle haklı çıkarmaya çalışmıştı: "Sayısız masumun kanına girmiş olan bu barbarlara karşı Tanrı'nın adaletini uyguladım" ve böylece "ileride dökülecek kanları durdurmuş oldum." Salgın, kıtlık ve özel mülklerin müsadere edilmesi Katolik İrlandalıların sonraki nesillerine acı bir miras bıraktı. Ayrıca askere celp memurları, askerler ve vergi tahsildarları ordular tarafından işgal edilmeyen bölgelerde de halkı canından bezdirmişti.

17. yüzyılda İspanyol askeri gücünde baş gösteren zayıflama, günümüzde bazı tarihçilerin iddia ettiğinin aksine, o dönemde henüz hissedilir boyutlarda değildi. Bu dönemdeki askeri gelişmeleri ele alan araştırmalar daha ziyade teknolojik ilerlemeler ile Maurits van Nassau (Hollanda) ve Gustaf Adolf (İsveç) gibi reformcuların geliştirdikleri taktikler üzerine yoğunlaşmıştır. Michael Roberts'in önyak olduğu bir grup araştırmacı, erken modern dönem Avrupa'sını incelerken olaya "askeri devrimler" penceresinden

* Püritenler, 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de faaliyet gösteren köktendinci bir Protestan hizipti. Saray buyruğuyla tepeden inme reforme edilmiş olan İngiliz (Anglikan) Kilisesi'nin Katolisizm ile arasına yeterli mesafe koymadığını düşünüyor ve tam bir "arındırma" talep ediyorlardı. İsimleri de buradan gelir (*to purify*; arındırmak) – e.n.

yaklaşmıştır. Araştırmaların ana konuları ise kuzeydeki Protestan ülkeler, İsveç-Alman savaşı ve XIV. Louis döneminde güçlenen Fransız ordusu olmuştur.

Anadili İngilizce olan kimi tarihçilere göreyse, İngiltere'deki iç savaş her şeyden daha önemliydi. Roberts; Maurits ve Gustaf Adolf'un antik savaş umurundan hareketle geliştirip dönemin piyade ve süvarilerine uyguladıkları taktiklerin önemini vurgulamıştır. Bu reformcular, fitilli tüfek taşıyan askerlerden azami seviyede istifade edebilmek için, kalabalık piyade saflarını daha küçük birimlere dönüştürmüş ve askerlere standart eğitimin yanında sürekli talim yaptırmıştı.

Zamanla ordular, sayıca büyüyüp daha kalıcı hale gelmeye başladı. 1630 yılına gelindiğinde, İspanyol ordusunun mevcudu – tümü İspanyol olmasa da– 300.000 askere ulaşmıştı. 1648 yılında, Otuz Yıl Savaşları sırasında Fransız ordusunun mevcudu 150.000, İsveç ordusunun mevcudu 100.000 ve Hollanda ordusunun mevcudu da 60.000'di. 1690'larda Fransız seferberlik dönemi ordusunun mevcudu ise 400.000 askeri aşmıştı.

Bu gelişmelere yol açan etkenler ve –eğer gerçekten yaşanmışsa– askeri devrimin niteliklerinin neler olduğu, bugün tarihçiler tarafından hâlâ tartışılmaktadır. Nispeten gelenekçi olan İspanyollar, yeni saf tertibine ve ateşli silahların gücündeki artışa paralel olarak kendi piyade birliklerini (*tercio*) bu yeni tehditle başa çıkabilecek tarzda yeniden düzenleyebildiler mi? Yoksa kalabalık kargılı piyade birliklerini azaltıp hafif top ve tüfek kullanımını artırma konusunda ağır kalarak tutucu mu davrandılar? Tüm ordular, şehirlerdeki garnizonlarda ve *trace italienne* tarzı modern tabyalara sahip kalelerde görev yapacak çok sayıda asker ayırıyor muydu? Orduları hareketsiz bırakan, hazineleri boşaltan ve çok sayıda askerinin hayatına mal olan büyük kuşatmaların rolü neydi?

Katolikler ve Protestanlar arasındaki vahşetin şiddeti azalmaya başladı; fakat aynı durum, İslam ve Hristiyanlığın karşı karşıya geldiği Akdeniz ve Doğu Avrupa'da geçerli değildi. Avusturya, İspanya ve başka milletlerin de dahil olduğu Türk-Habsburg çatışması, Avrupalıların bugün bile hatırladığı bir acımasızlığa ve

barbarlığa sahne oldu. Türklerin 1683 yılında Kara Mustafa Paşa komutasında yürüttüğü başarısız Viyana kuşatması, o dönem iki din arasında cereyan eden en büyük çatışmaydı; bu sefer sırasında yaşanan olaylar, her iki dine mensup kişilerin birbirlerine karşı duyduğu nefreti bir kez daha göstermişti.

Örneğin, Temmuz 1683'te Viyana'yı savunan ve 10.000-12.000 asker ile milisten oluşan garnizon kendi içerisinde Türk casusların bulunduğu şüphelenince, şüphelenilen bu kişiler parçalandı ya da derileri yüzdü. Uzun süren kuşatma esnasında Türkler de binlerce Hristiyan savaş esirini idam etti. Perchtoldsdorf kasabasında Türk askerleri, teslim olan garnizonun askerlerini ve sivilleri katledip kadın ve çocukların sığındığı bir kilise ile kuleyi ateşe verdiler. Viyanalılar da Türklerin kafalarını kestiler ve bu kesik kelleleri siperlerin önüne koydukları mızrakların ucuna geçirdiler; canlı ele geçirdikleri kişilerin ise derisini yüzdüler. Siper savaşlarında her iki tarafın askerleri birbirleriyle gırtlak gırtlığa mücadele ediyordu. Çatışmalar iğrenç yeraltı tünellerinde devam etmiş ve patlatılan sayısız lağım nedeniyle tüm savaş alanını ceset parçaları kaplamıştı. Avusturyalılar, Lehler ve Alman prenslerinin desteğiyle Türkleri geri püskürtmeyi başarmış olsalar da, bu olay, Türkleri Macaristan ve Balkanlar'dan sürmek isteyen Hristiyanların hafızasında yer etti.

Denizaşırı topraklara çıkan Avrupalılar, beraberlerinde savaşın dehşetini ve vahşetini de götürdüler. Karayiğerler ve Hint Okyanusu'ndaki barış, küçük çatışmalar ve baskınlarla sürekli bozuluyordu. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (1602) ve Hollanda Batı Hindistan Şirketi (1621) gibi tekeller, On İki Yıl Mütarekesi sona ermeden önce kendi ordu ve donanmalarını kurmuş, kaleler inşa etmiş ve Portekiz ile İspanya'ya savaş ilan etmişlerdi. Bu şirketler, yerli halkla barış ya da savaş yapma konusunda tam bir özerkliğe sahipti. Batı Hindistan Şirketi, Batı Afrika ile Yeni Dünya arasındaki ticaret üzerinde tekel imtiyazı almıştı. Donanma ve ordu desteğiyle gerçekleştirmek istedikleri ekonomik projelerinin ana hedefleri Yeni İspanya ve Peru'daki gümüş üretimi, Brezilya'daki şeker kamışı tarlaları ve Portekiz Batı Afrika'sındaki altın, fildişi ve köle kaynaklarıydı. Amaç, İspanya'nın Flandra, Almanya ve

başka bölgelerde düzenlediği harekâtların finansmanı için gereken muazzam miktardaki hazinelerin kaynağını kurutmaktı.

Kaptan Juan de Benavides komutasındaki 15 gemilik filoda bulunan tüm Meksika gümüşünün Hollandalı amiral Piet Heyn tarafından 1628'de Matanzas Koyu'nda (Küba) ele geçirilmesi, İspanya'ya karşı yürütülecek bir savaşın ne kadar kazançlı olabileceğini gözler önüne serdi. 11 milyon gulden tutarındaki ganimetle borsacılar büyük paralar kazandıkları gibi, tüm Hollanda ordusunun yıllık masraflarının üçte ikisi karşılanabilmisti. Üst sınıftan bir aristokrat olan Benavides, bu büyük hezimetin ardından halk önünde idam edildi. Aynı yıl İspanya Kralı IV. Felipe, ordu ve donanmanın masraflarını karşılamada büyük bir sıkıntı yaşadı. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, deniz kuvvetlerini ve Amerika'daki limanları savunan tahkimatları güçlendirmek için de büyük miktarda paraya ihtiyacı vardı. 1624 yılı başında Brezilya ile Angola'ya saldıran ve buraları kısa bir süre için işgal eden Hollandalılar, sahip oldukları askeri güçle yüzyıl ortalarında Atlantik'teki ticareti kontrol eder hale geldiler.

Daha büyük bir etki alanına sahip olan Doğu Hindistan Şirketi ise Molük Adaları, Malaya, Seylan ve Hindistan (Goa, 1638-1644) üzerindeki Portekiz hâkimiyetini sona erdirdi, fakat Filipinler'de İspanyollar karşısında başarısız oldu (1647-1648). Avrupa sularına dönen Amiral Maarten Tromp, Downs Muharebesi'nde (1639) çok büyük bir zafer kazandı. Tromp'un, üçte ikisi kiralık gemilerden oluşan 96 gemilik filosu, Amiral Antonio de Oquendo komutasındaki 100 gemilik –bunların 67'si modern savaş gemisiydi– İspanyol filosunu bozguna uğratmayı başardı. Bu zaferle Avrupa denizlerindeki hâkimiyetleri kesinleşen Hollandalılar, bundan aldıkları cesaretle, 1640 yılında İspanya'ya karşı ayaklanan Portekiz'e askeri malzeme desteği sağlamaya başladılar. Fakat Hollandalıların bu başarıları, kendilerini İspanyol mülkünün esas vârisi olarak gören İngilizlerin ve Fransızların hiç de hoşuna gitmiyordu.

16. yüzyılın süper gücü İspanya, altından kalkabileceğinden çok daha fazla işe kalkışmıştı ve bu durum, 17. yüzyılda İspanyol askerî etkinliğinin önündeki en büyük engeldi. İspanyollar, o dönemde hiçbir devletin başa çıkamayacağı stratejik, taktik, lojistik ve

ekonomik meselelerle boğuşmak zorunda kaldı. Hollanda'yla yapılan mütarekenin süresinin dolduğu 1621 yılında IV. Felipe'nin komutanları, İspanyol ve İtalyan askerlerini "İspanyol Yolu" olarak bilinen askeri koridordan –Savoya, Franche-Comté ve Fransız sınırının doğusundaki Lorraine üzerinden– kuzeye gönderirken büyük güçlüklerle karşılaştılar. Çoğunu yabancı askerlerin oluşturduğu 70.000 kişilik İspanyol ordusunun tüm masraflarını Netherlanda* halkı karşılamak zorunda kalıyordu. Bu koridorun güvenliği ve buradan düzenli ikmal sağlanabilmesi, Fransızların iyi niyetine ya da iç karışıklıklara bağlıydı ki zaman içerisinde durum İspanyollar aleyhine değişecekti. 1635 yılında İspanya ile Fransa arasında patlak veren savaşı, 1640 yılında Katalonya ve Portekiz'deki büyük isyanlar takip etti. Son olarak, İspanya ve İspanyol-İtalyan komutanlar, kuzeydeki topraklarının coğrafi konumu ve Habsburg hanedanından Kutsal Roma imparatorları ile olan bağları nedeniyle, yıpratıcı Otuz Yıl Savaşları'nda tüm güçleriyle mücadele etmek zorunda kaldılar.

İspanya; İtalya ve Akdeniz'de Milano, Napoli, Sicilya, Sardinya ve Balear Adaları'na hâkimdi. Tüm bu toprakların Osmanlılara ve Kuzey Afrikalılara karşı korunması zaruri olduğundan Kuzey Afrika korsanlarını durdurabilmek için Akdeniz'de sürekli donanma bulundurmak gerekiyordu. Atlantik'te hazine konvoylarını koruyacak ve Karayip Denizi'nde İngiliz, Hollandalı ve Fransız korsanlara karşı devriye gezecek filolar tahsis edildi. Üstelik Hollandalılar tarafından desteklenen yabancılar da Kuzey ve Güney Amerika sahillerine ve İspanya'nın işgal etmeyeceğine dair anlaşma imzaladığı adalara yerleşmeye başladılar. Büyük mali problemlerle karşı karşıya kalan İspanya, Hollandalılar ve Fransızlarla Manş Kanalı ile Kuzey Denizi'nde başa çıkabilmek için modern bir donanma kurmak zorunda olduğunu anladı. 1639 yılında Downs Savaşı'nda Hollandalılar karşısında uğradıkları büyük yenilgi ise İspanyollar için çok ağır bir darbeydi. 1621 ve 1640 yılları arasında İspanyol hazinesinin yıllık gelirinin yarısı askeri harcamalara ayrılıyordu.

* Günümüzdeki Hollanda, Belçika ve Lüksemburg topraklarının tümüne birden verilen isim – e.n.

17. yüzyılda İspanyol piyade birliklerinin teşkilatı fazla değişim göstermedi; kanatlarda tüfekçiler ve süvarilerle takviye edilmiş kargılılardan oluşan kalabalık kare tertibi muhafaza edildi. Yüz yıldan fazla bir geçmişi olan *tercio*'lar korunmakla birlikte, bunlar tüfeklilerin ağırlıkta oldukları daha esnek ve küçük birimlere dönüştürüldü. 17. yüzyılda İspanyol kargılı askerlerinin tertibi eskiye nazaran daha seyrek; bu şekilde, tüfekçilerin kendilerini koruyabilmek için gerektiğinde kargılı saflarının arasından geçip geriye çekilmeleri mümkün oluyordu. Tüfek ve ateş gücü alanında yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda, artık tüm komutanlar atış ve isabet oranının ve merminin delici gücünün önemini kabul etmek zorunda kalmıştı. Fakat zaman zaman eski askeri tertiplerin yenilerini yendiği örneklerle de rastlanmıyor değildi.

Otuz Yıl Savaşları sırasında 1634'te meydana gelen Nördlingen Muharebesi'nde yeni usul İsveç tertibi, ağır piyadeden oluşan kare tertibi karşısında çöktü. Muharebelerde sonucu etkileyecek pek çok değişken mevcuttu: Hava koşulları, arazinin topografyası ve durumu, askerlerin morali ve sağlığı, lojistik vb. 17. yüzyılda hiçbir komutan, top ve tüfek ateşinin kargılı askerler ve süvarinin desteği olmadan tek başına savaşı kazanmaya yeterli geleceğinden emin olabilecek durumda değildi. 1680'ler ve 1690'lara kadar "silahların prensi" olan kargıya gereken önemi vermeyenler bunun bedelini ağır ödedi.

1630'larda Danimarka ve İsveç için savaşmış bir İngiliz olan Sir James Turner, iyi şekilde komuta edildiklerinde zırhlı ve kargılı askerlerin düşman süvarisi karşısında aşılmaz bir "demir duvar" olduklarını söylemişti. Kargılı askerlerin savunması, sivri demir uçları düşman süvarilerinin atlarının böğrüne saplanacak şekilde toprağa çakılan kazıklarla ("İsveç tüyleri") daha da güçlendi. Domuzayağı (*caltrop* - atların toynaklarına batması için yere konulan çivi yumakları), derin hendekler ve hatta atların burunlarını ısırmaları için eğitilen savaş köpeklerinin kullanılması, piyadenin savunma gücünü bir kat daha artırdı. Turner, süvariye engellemekle görevli kargılı askerlerini yeterli miktarda zırha büründürmeden savaşa sokan dönemin komutanlarını eleştiriyordu. Süvarilerin karakol taktiği

uygulayarak saflar halinde açtıkları ateş; baş, sırt ve göğüs kısımları zırhla korunmayan kargılı askerleri kısa sürede dağıtabilirdi.

Süvarinin ana amacı, piyade saflarında bir gedik açmak ve yakın mesafeden kılıç kullanabilmektir. Turner, bu tehdidi engelleyebilmek için tüm kargılılara sırt, göğüs, kalça ve kol zırhı ile miğfer giydirilmesi gerektiğini söylemişti. Miğfer ve göğüs zırhları karabina mermisine, sırt zırhı da en azından piştov mermisine karşı dayanıklı olmalıydı. Turner, bazı komutanların kargılıları hor görerek en uzun, en güçlü ve en dayanıklı askerlerini kargılı değil tüfekçi yaptıklarını da fark etmişti. Tüfekçilerin “ölüm habercileri” olan mermileri hem karşılamaya hem de düşmana göndermeye muktedir oldukları iddiasıyla kargılıların lağvedilmesi gerektiğini savunan bu askeri reformcuların aksine Turner, tüfekçilerin mevzilerini korumakta inat etmeleri halinde en fazla bir-iki yaylım ateşi açabileceklerini ve ardından, düşman kargılılarının hücumuyla alt edileceklerini düşünüyordu. Ayrıca kargılılar, kuşatma sırasında siper ve benzeri savunma mevzilerinin inşasında da çalışabiliyorlardı. Taarruz eden düşmanı taş, el bombası, iki elli kılıç, topuz ve kargıyla durdurabilirlerdi ve tüfekçilerden farklı olarak, pek çok farklı askeri görevde yer alabilecek esnek birimlerdi.

Hollanda’da İspanyolların hizmetinde süvari komutanı olan, Otuz Yıl Savaşları’nda imparatorluk ordularında hizmet veren ve son olarak da Fransa’ya karşı savaşan tarihçi Raimondo Montecuccoli de süvariye püskürtmede kargıdan daha etkili bir silah olmadığı görüşündeydi. Otuz Yıl Savaşları yüzünden harap olup ıssızlaşmış Alman topraklarında süvarinin çok büyük sayılarda kullanıldığına dikkat çeken Montecuccoli, kargılı askerlerden yoksun kuvvetleri “gövdeden ayrılmış uzuvlara” benzetmişti. Kargılı taburu, “sağlamlığıyla ordunun mevziini korumasını sağlayan bir duvardır. Düşmanı beri tutarak ardındaki süvariler ile tüfekçilerin ortaklaşa hareket edebilmelerini sağlar.” Ne var ki Montecuccoli, kargılıların hantal kare tertibine, karenin merkezindeki askerlerin silahlarını iyi kullanmalarını engellediği ve bu yüzden de sayı üstünlüğünün boşa gitmesine sebep olduğu için karşıydı. Ona göre kargılı taburu, 6 metre uzunluğunda silahlar taşıyan ve altı-yedi

saf halinde dizilmiş askerlerden oluşmalıydı. Kargının bir metrelik bölümünün tutma sapı olarak kullanıldığı düşünülürse, kargı uçlarından duvar birinci saffın beş metre önünden başlar ve geriye doğru gelirdi. Altıncı saffa gelindiğinde, buradaki askerlerin kargı uçları birinci saftaki askerlerin aralarındaki boşluklardan ancak azıcık uzanabiliyordu, dolayısıyla bu noktadan sonra eklenecek her yeni saf silahlarını kullanamaz durumda olacak ve muharebe- de verilen zayıtın yerini dolduracak ihtiyat vazifeliğinden başka işe yaramayacaktı.

Hollanda'da genel kural kuşatma, manevra ve küçük birlik harekâtı olduğundan ötürü meydan savaşı taktikleri teoriden öteye pek gidemiyordu. Hem İspanyollar hem de Hollandalılar, 1621-1648 yılları arasında kaleleri, şehirleri ve kanallar, limanlar ve nehir geçişleri gibi stratejik yönden önemli noktaları savunmak için 30.000 kadar asker ayırmak zorunda kaldılar. Bu cephede görev alan Prens Maurits van Nassau (1567-1625), kargı ile yakın dövüşün yerini ateş gücünün alacağı şeklindeki görüşleri uyarınca Protestan Hollanda ordularını yeniden yapılandırdı. Aelianus ile Vegetius'un yeniden gün yüzüne çıkmış antik eserlerindeki Roma tarzı taktik ve talimleri uygulayan Maurits, tüfekçilerini on saf halinde diziyordu. En ön saf ateş ettikten sonra yerini bir gerisinde- kine bırakıp derhal en arkaya koşarak silahlarını dolduruyor ve tekrar ateş etmek üzere sırasının gelmesini bekliyordu. Bu şekilde, en azından teoride, düşman piyade ve süvarisini, sürekli ateşle bas- kı altında tutmak mümkün olacaktı. Sayısı oldukça azaltılmış olan kargılı askerlerin temel görevi, tüfekçileri süvarilerden korumaktı. "Yürüyen hisarlar" yani kargılı askerlerden kurulu masif bloklar Maurits'in görüşlerine uymuyorlardı gerçi ama Hollanda'da açık arazide gerçekleşen muharebeler de pek azdı.

Maurits'ten farklı düşünen ve Cenova'nın önde gelen banka- cı ailelerinden birine mensup olan Las Balbases Markisi General Ambrosio Spinola, 1602 yılında 9.000 Lombardiyalı askerini baş- şında Hollanda'ya geldi. 1604 yılında Ostend şehrini yeniden ele geçirdi ve karargâhı Brüksel olan Flandra ordusunun başkomu- tanlığına getirildi; bu görevde yirmi yıldan uzun bir süre kalacaktı.

Askeri alanda getirdiği yenilikler açısından Maurits daha meşhur olsa da, Spinola da, çağının en iyi askeri olarak haklı bir şöhrete kavuştu. Gerçekten de Maurits, kendisinden sonra en iyi asker olarak kabul ettiği rakibinin yeteneklerinin farkındaydı. Spinola, askeri harekâtların başarılı olabilmesi için ekonomiye büyük bir görev düştüğünü bilir ve bu konuda, Kral IV. Felipe ile onun başnazırı Olivares düküne, her zaman dikkate alınmayan gerçekçi tavsiyelerde bulunurdu. Gerçekten de, İspanyol savaş planlamacıları 1621 yılından sonra Flandra ordusuna gönderecek asker bulmakta zorlanmaya başlarken bazı gözlemciler celp memurlarının İspanya’da genç adam bırakmadığından şikâyetçiydi.

Otuz Yıl Savaşları’nın başlaması ve bunun neticesinde İspanyol birliklerinin Orta Avrupa’da da mevzilenmeleri üzerine, saldırgan bir politika yürütmekten yana olan Kardinal Richelieu’nün liderliğindeki Fransızlar doğu sınırlarındaki baskıyı artırdılar. Spinola, elindeki kısıtlı sayıda birlikle Milano’dan Brüksel’e uzanan koridorun güvenliğini sağlamak, Ren Vadisi’ni elinde tutmak ve Hollandalı Protestanlarla savaşmak zorunda kaldı. Bunlar yetmiyormuş gibi, bir de Kuzey Afrika, Filipinler ve Amerika’daki garnizonlar sürekli takviye istiyordu. Fransa, İngiltere, Danimarka, İsveç, Venedik, Savoy, Palatinat, Protestan Alman prenslikleri ve Hollanda... Yani Avrupa’nın büyük bir kısmı İspanya’nın karşısındaydı. Olivares, bir “domino teorisinden” bahisle savaşı yurtiçinde değil de yurtdışında sürdürmenin avantajlarını vurgulasa da, Spinola gibi komutanlar gidişatın hiç de iç açıcı olmadığına farkındaydı.

IV. Felipe’nin aşırı yayılmış ve yetersiz mali destek gören orduları, 1625 yılını geçmişteki şanlı günleri hatırlatan bir “mucizeler yılı” haline getirmeyi başardılar. Spinola, 1624 yılında Kuzey Brabant’taki Breda garnizonunu kuşatmış ve şehrin etrafını, mükemmel planlayıp uyguladığı gözlemciler tarafından da teyit edilen bir tahkimat sistemiyle çevirmişti. Gediklerden şehre hücum etmek yerine taşrayı sular altında bırakarak Hollandalıların kuşatmayı bir huruçla sona erdirmeye ümitlerini ortadan kaldırdı ve sonuçta şehir, pek fazla top ateşinin de kullanılmadığı dokuz aylık bir ablukanın ardından 1625 yılının Mayıs ayında düştü. Maurits van Nassau

Nisan sonlarında ölmüş ve Breda'yı kurtarmak için girişilen çabalar ağır zayılatla sonuçlanmıştı. 27 Mayıs'ta, Vali Justinus van Nassau ile Spinola'nın bir anlaşmaya varmasıyla, Hollandalı komutan ile 3.500 askeri –bu adamlar, dışarıdaki 22.000 aç İspanyol askerinden çok daha iyi durumda görünüyordu– kaleden ayrılarak şehri İspanyollara terk ettiler.

İspanyolların moralini oldukça yükselten Breda zaferinin, savaşın gidişatı üzerinde pek bir etkisi olmadı. Fakat Brezilya'nın kalbi olan Bahia'daki Hollandalıların Temmuz ayında Don Fabrique de Toledo komutasındaki birliklere teslim olduğu haberi, İspanyolların moralini bir kat daha artırdı. Kazanılan bu zaferlere Ceno-va'nın İspanyol kara ve deniz güçleri tarafından başarıyla savunulması ve Hollandalıların Karayipler'deki Puerto Rico Adası'na düzenlediği saldırının püskürtülmesi de eklendi. Son olarak, Kasım 1625 tarihinde Cadiz açıklarında beliren Sir Edward Cecil komutasındaki 90 gemilik İngiliz-Hollanda filosu İspanyollara baskın verdi ve hiç zaman kaybetmeden şehre saldırdı. Felaketli sonuçlar husule gelmesinden korkan Olivares kendisini İspanyol süvarisinin generali ilan etse de, işgalci birliklerin ele geçirebildikleri tek şey kendilerini sarhoş bir kalabalığa dönüştürmekten başka bir işe yaramayan şarap mahzenleri oldu. Cadiz taarruzu tam bir yenilgiyle sonuçlandığı gibi, İngiliz filosu İspanyol hazine gemilerini yakalamayı da başaramadı.

İspanyolların 1625 yılında kazandıkları zaferler üzerine, Lope de Vega *Brezilya Kurtuldu* adlı bir piyes yazdı; Pedro Calderon de la Barca ise İspanyol askerlerinin kahramanlığını yücelttiği daha bile ünlü *Breda Kuşatması* piyesini sahneye koydu. Bu zaferleri ölümsüzleştirmek için, IV. Felipe'nin isteğiyle, Diego de Velazquez'in “Breda'nın Teslim Oluşu” adlı tablosunun da aralarında bulunduğu pek çok resim yapıldı. “Sanatçı serbestiyetini” hayli kullanan Velazquez, Spinola'nın aç ve perişan haldeki askerlerini iyi giyimli ve besili resmetmiş, İspanyol komutan ise kendisine şehrin anahtarlarını teslim eden Justinus'a ayıp olmasın diye attan inmiş olarak gösterilmişti. Aslında Spinola'nın cömert teslim koşulları Hollanda için hiç de yabancı değildi, çünkü şehirleri taarruzla düşürmek

Resim 7.1 “Breda’nın Teslim Oluşu” (Mızraklar), Diego de Silva y Velazquez (Prado Müzesi, Madrid).

büyük kayıplara ve genellikle korkunç sivil katliamlarına yol açtığı için iş genel taarruz raddesine geldiği vakit anlaşma ile teslim olmak genel kural kabul ediliyordu. Velazquez’in İspanyol şerefini resmettiği bu hatırlanmaya değer eser, kadim düşmanlar arasında bile hâlâ medeniyet ruhunun mevcut olduğunu gösteriyordu.

Zaferlerle dolu 1625 yılının parlak günleri, Olivares’in planlarını ifa edecek para olmadığı için solup gitmeye başladı. Gerçekten de, çeşitli bölgelerdeki orduların yağdırdıkları takviye ve para talepleri tam bir karmaşaya yol açmıştı. Spinola’nın ordusu için istediği 70.000 askerlik takviye talebinin karşılanması mümkün değildi. Hollandalı korsan Piet Heyn, 1628 yılında hazine filosunu ele geçirdi ve bu müthiş vurgunla Hollanda’nın askeri projelerinin masrafları karşılandı. İtalya’da patlak veren Mantova Savaşı (1628-1631),

1630 yılında hayatını kaybeden Spinola'nın dahi başa çıkamadığı bir felakete dönüştü. Fransa'ya karşı yürütülen savaş (1635-1659), 1639'da Hollandalıların İspanyol filosunu yok etmesi ve 1640 yılının Katalonya ile Portekiz'de baş gösteren ayaklanmalar İspanyolları büyük darbeler indirdi. Extramadura ve Kastilya'da konuşlanan İspanyol askerleri, yöre ahalisine en az Portekizli isyancılar kadar zarar verdi.

Bu askeri felaketlere korkunç bir dizi salgın hastalık, moral düşüklüğü, soylu sınıf arasında görülen sınır tanımaz yozlaşma ve halk arasında gittikçe artan dini bağnazlık eşlik etti. Yüzyılın ilk yıllarında veba, sıtma ve humma salgınları İber Yarımadası'nın büyük bir bölümünü kasıp kavurarak yarım milyon insanın hayatına mal olmuştu. Aynı dönemde kötü hava koşulları ve kötü hasat nedeniyle kıtlık ve buna bağlı olarak pek çok hastalık baş gösterdi. Yüzyıl ortasına gelindiğinde başlayan yeni bir salgın, bunun Fransız casusları tarafından bilinçli olarak başlatıldığı söylentilerinin yayılmasına yol açtı. Madrid'de yerel yöneticiler, tüm Fransızların ve ziyaretçilerin tek tek kaydedilmesi yönündeki kanunu kabul ettiler. Endülüs, Malaga, Valencia ve Cadiz'de salgın yüzünden o kadar çok kişi öldü ki cenazeleri yakmaktan başka çare bulamadı ve rivayete göre, Murcia'da sokaklardaki cesetler köpekler tarafından yenildi. 1670'ler ve 1680'lerde Sevilla'da Guadalquivir Nehri'nin kıyısındaki kimi bölgelerde büyük can kayıpları nedeniyle yerel milisler birkaç yıl toplanamadı.

Bütün yüzyıl boyunca bir milyondan fazla İspanyolun canına mal olan bu büyük nüfus kaybına rağmen celp memurları ve zorunlu seferberliklerle gençlerin Flandra, İtalya, Almanya ve diğer bölgelere gönderilmesine devam edildi. Bu askerlerden çok azı evlerine geri dönebilecekti. James Turner, Anvers'e gittiği sırada, şehri savunmakla görevli askerlerin sokaklarda dilendiğini görünce hayrete düşmüştü. İber Yarımadası'nda bile zorla askere alma, yağma ve talan, Katalonya ile Portekiz isyanlarına zemin hazırlayacak kadar arttı. İspanya'nın ekonomisi yüzyıl sonlarında düzelmeye başlamakla beraber Avrupa'da İspanyol askeri üstünlüğünü tekrar tesis edebilmek artık mümkün değildi. Sürekli savaşlar ve

emperyal güç gösterileri İspanya'yı iflas ettirmiş ve sonu gelmez asker ihtiyacı, genç nüfusun tükenmesine ya da askere gitmek istemeyen gençlerin Yeni Dünya'ya göç etmesine yol açmıştı.

İspanya, bu kötü günlerinde bile Avrupa'daki topraklarını tüm gücüyle savunuyordu. Hatta bazı durumlarda İspanya ordusu ve taktiklerinin zafer kazandığı da oluyordu. Örneğin, Anvers Valisi Felipe de Silva komutasındaki bir İspanyol ordusu, 1638 yılında Hollandalılar, Almanlar ve İskoçlardan oluşan 60.000 kişilik bir orduyla Voorme'de karşı karşıya geldi. İspanyollar, birkaç gün süren muharebenin ardından, bir gece hendeği aşarak Hollandalılara saldırdılar. Kayıpları 300 ölü ve 8.000 yaralıyken, yüzlerce ölü ve -iki albayın da dahil olduğu- 25.000 esir veren Hollanda ordusu dağıldı. Fakat 1643 tarihinde Flandra'daki Rocroi Muharebesi'nde durum değişti ve 23.000 Fransız askeri, 27.000 İspanyol askerini bozguna uğratmayı başardı. İspanyollar, süvarilerinin dağılması ardından son çare olarak *tercio*'larıyla savunma kareleri oluşturdular ve üç Fransız süvari hücumunu püskürtmeyi başardılar. Ne var ki sonuçta savunmaları çöktü ve bir katliam başladı. İspanyolların kaybı 7.000 ölü ve 6.000 esirken, Fransızların kaybı 4.000 ölü ve yaralıydı. Bu zafer kimi tarihçilerin iddia ettiği gibi tayin edici olmasa da, Fransız askeri gücünün doğuşunun kayda değer bir örneğiydi.

Flandra'da görev yapan komutanlar sonu gelmez kuşatmalar, manevralar ve muharebeler sayesinde taktikler ve teçhizattaki değişimin önemini herkesten önce fark ettiler. Fitilli tüfeklerin niteliğindeki yükselme, süvari karabinaları ve piştov kullanımı gibi etkenler nedeniyle saf tertibi uygulanmaya ve tüfekçilerin kargılılara oranı artırılmaya başlandı. Fakat süvariye karşı en iyi savunma silahı hâlâ kargıydı. Tüfekçiler çoğunlukla kılıç taşırdı, fakat yakın savaşın karmaşasında ellerindeki tüfekleri sopa gibi kullanıp savaştıkları da olurdu. 1640'larda kimi tüfekçiler, bıçaklarının kabzalarını namluya sokarak kargı benzeri bir silah yapabileceklerini fark ettiler. Her ne kadar bıçaklar namlunun içine sıkışıp tüfekleri asıl işlevi için kullanılmaz hale getirse de, bu "tıkaç süngür" 1680'lerde icat edilen ve tüfek ateşine mâni olmayan soketli

“iğne süngünün” öncüsü oldu. Daha hafif olan çakmaklı tüfekler, süngü takmak için çok daha uygundu ve dolayısıyla 1670’lerden itibaren kargılar kullanımdan kalkmaya başladı. Çakmaklı tüfek 1684’te Avusturya’da, 1685’tè İngiltere’de ve 1690’da İsveç’te hizmete girdi. 18. yüzyılda artık neredeyse tümüyle tarihe karışan kargının savunma ve saldırıdaki rolüne dair tartışmaların yerini, süngünün rolü üzerine yapılan tartışmalar aldı.

Hollanda’daki savaşlar ve ağırlıklı olarak Bohemya ve Almanya’da cereyan eden Otuz Yıl Savaşları’nda (1618-1648) kendini gösteren yeni askeri teknolojiler ve taktikler, doğrudan ya da dolaylı olarak Kıta Avrupa’sındaki tüm ülkeleri etkiledi. Din, veraset, siyaset, strateji ve ekonomi Avrupa’da sayısız çatışmanın çıkmasına neden oldu. Fakat bir süre sonra çatışmanın neden başladığı unutulur ve elde edilenler sadece açlık, yıkım ve barbarlık olurdu. Yağmacı orduların neden olduğu tifo, veba, dizanteri ve zührevi hastalık salgınlarıyla kıtlık nüfusu kırıp geçirirdi. Günümüz tarihçileri, o dönemdeki felaketlere dair dönemin propagandacıları tarafından yapılan yorumlar ile gerçekleri ayırt etmek için çabalamaktadır. Ahlaki ve kültürel çöküntünün sayısız örnekleri yaşanmış, hatta açlığın kasıp kavurduğu kimi bölgelerde yamyamlığa bile rastlanmıştı. Savaşlar sırasında kütüphane ve arşivler yok oldu, nüfusun en üretken kesimi katledildi ve endüstri ile ekonomi büyük zarar gördü. Çok sayıda muharebe, kuşatma ve unutulmuş binlerce çatışma meydana gelirken köyler, kasabalar ve şehirler yerle bir edildi. Köylüler ekin ve hayvanlarını kaybettiler, şehirli yerli yağma ve talan korkusu içinde yaşadı ve siviller genel olarak askerlerden nefret eder hale geldi.

Otuz yıl Savaşları, ilk olarak eski dini ihtilaflar üzerine Bohemya’da patlak verdi ve ardından Danimarka, İsveç ve 1635 yılından sonra Fransa’ya yayıldı. Muharebelerin büyük bir kısmı Alman ve Avusturya toprakları üzerinde yapıldı ve pek çok iç savaş yaşandı; dini çatışma gibi görünen meselenin arkasında, aslında Habsburglar ile Bourbonlar arasındaki toprak ihtilafı yatıyordu. Habsburg cephesinde, İspanya ve İspanyol hâkimiyeti altındaki İtalya ile Netherlanda toprakları ve diğer bölgeler Kutsal Roma imparatorunu,

hem ordularla hem de Ambrosio Spinola, Raimondo Montecuccoli ve Ottavio Piccolomini gibi yetenekli komutanlarla destekledi. Eski dini ihtilafları bir yana bırakan Kardinal Richelieu idaresindeki Katolik Fransa ise Protestan Alman prensleri ve İsveçlilerle birlikte aynı safta Kutsal Roma imparatoruna karşı savaştı. Savaşın ilk safhası, 1618’de Protestan Bohemyalıların (Çekler), Prag’da Habsburg imparatorunun iki elçisini camdan atmasıyla başladı. “Pencereden atılma” olarak adlandırılan bu olayın ardından, 15 İspanyol (Valon) bölüğünün de dahil olduğu Katolik güçler, Protestanları etkisiz hale getirmek için Hollanda’dan yola çıktı. Spinola, çoğunu İtalyanların oluşturduğu 31 bölükle 1620’de Milano’dan yola çıkarken, diğer birlikler de Napoli ve İspanya’dan gönderildi. İmparatorun komutasındaki piyadelerin neredeyse yarısı İspanyol kökenliydi.

Üç yıl süren sonuçsuz çatışmalar, gerilla saldırıları, hamleler ve karşı hamleler, 1620 yılının Kasım ayında Prag’ın 5 kilometre batısında yapılan Beyaz Dağ Muharebesi’yle bir sonuca ulaştı. Bohemyalıların ordusu; Avusturyalı, Moravyalı, Silezyalı, Hollandalı ve Macar askerlerden oluşuyor ve Protestan Hollandalılar ile İngilizlerden mali destek alıyordu. Protestanlar sayıca kalabalık olsa da, Viyana’yı ele geçirebilecek irade ve liderliğe sahip değillerdi. İmparator ise papadan mali yardım, İspanyollar ve Lehlerden de takviye asker almıştı. Nihayet, Beyaz Dağ Muharebesi’nde Alman, İspanyol, İtalyan, Valon ve Leh askerlerden oluşan 28.000 kişilik imparatorluk ordusu, 21.000 kişilik Bohemya ordusu ile karşı karşıya geldi.

Her iki taraf muharebeye hazırlanırken, Katolikler Macarlara bir baskın düzenleyip onların savaşıma isteğini kırarak muharebenin ilk adımını attılar. Protestanlar, piyade ve süvari birliklerini uzun bir cephe hattı boyunca münavebeli bir sırayla yerleştirmişlerdi. Oysaki öğle vakti başlayan ve sadece iki saat süren muharebede sayı üstünlüğüne sahip Katolikler, askerlerini dar bir cephede dizerek daha derinlemesine bir savaş hattı kurdular. Her iki taraf da, tüfekçiler ve kargılılardan oluşan ve hem aralarında hem de arkalarında süvarilerin bulunduğu beş büyük kare oluşturarak ilerledi. Bohemya süvarileri, uzak mesafeden açılan kısa süreli ve etkisiz

bir top ve tüfek ateşinin ardından, hatları yarıp bir Katolik piyade karesini dağıtmayı başardılar, fakat derhal yardıma koşan imparatorluk süvarileri piyade karelerini kurtararak durumu düzeltti ve Katolikler ilerlemeye devam etti. Durumun kötüye gittiğinin farkına varan bazı Bohemya alayları cesaretlerini kaybedip geri çekilmeye başlayınca Bohemya ordusunun kanatları savunmasız kaldı ve bunu fırsat bilen imparatorluk süvarileri, onları takip ederek tüm Bohemya ordusunu dağıtmayı başardı. Birçok açıdan Beyaz Dağ Muharebesi topçular, tüfekçiler ve süvari birlikleri tarafından desteklenen kargılı *tercio*'ların başarıyla uyguladığı daha geleneksel tarzda bir taktik savaşa örnektir.

Protestanların yenilmesi ve böylece Katoliklerin hâkimiyet alanının Hollandalıların, Danimarkalıların ve İsveçlilerin milli çıkarlarını tehdit edecek şekilde Baltık kıyılarına kadar genişlemesi üzerine, Danimarka kralı 1616 yılında 30.000 kişilik bir orduyla duruma müdahale etti. Fakat Habsburg karşıtı ittifakın desteği sağlanmadan, imparatorluğun iki önemli generali –Tilly Kontu Johan Tzerclaes ile Friedland ve Mecklenburg Dükü Albrecht von Wallenstein– karşısında Danimarkalıların pek fazla şansı olmadı. Hollanda'daki İspanyol General Spinola ve Maurits van Nassau gibi Wallenstein da erken modern dönem ordularının gelişimine büyük katkıda bulunmuştu. Zeki, hırslı ve acımasız bir asker olan Wallenstein'in asıl gücü, komuta yeteneği ve teşkilat, iase ve ibate alanlarındaki girişimciliğiydi. Çok iyi bir general ve taktikçi olmamakla birlikte, bir ordunun teknik ve lojistik ihtiyaçların karşılayıp büyük ordular kurmakta çok başarılıydı. Wallenstein, bunlara ilave olarak çağdaşlarından çok şey öğrenmiş ve İsveç Kralı Gustaf Adolf'un sistemini taklit etmişti.

1618 yılında 3.000 mevcutlu bir piyade alayının komutasına tayin edilen Wallenstein, İspanyol emrindeki Valonlar gibi imparatorluk birliklerince uygulanan yağma ve talanın uzun vadedeki kötü sonuçlarını fark etmekte gecikmedi. Wallenstein, yağmaya girişip tüm üretimi harap etmek yerine, ele geçirilen şehir ve bölgelerdeki kaynaklardan uygun şekilde istifade edilmesi ve buraların ekonomik potansiyelinin orduyu destekleyecek şekilde düzenlenmesi konusunda

ısrarlıydı. Wallenstein, 1621'de tüm Bohemya'daki birliklerin komutasına getirildi ve 1623'te imparator tarafından tuğgeneralliğe terfi ettirildi. Askerlerini köylülere baskı uygulamak için kullansa da, 1625 yılına gelindiğinde, biriktirdiği mülkler ve kaynaklar sayesinde 21 süvari ve 6 piyade alayından oluşan yaklaşık 30.000 kişilik bir ordu kurabilecek hale gelmişti. Üretken bölgelerdeki mülk sahipleri ve esnaf orduyu destekleyip vergilerini ödedi ve bu sayede gerekli silah, cephane, yiyecek, kışla, üniforma, tıbbi bakım gereçleri, at, araba ve her nevi teçhizat gibi ihtiyaçları temin etmek mümkün oldu. Daha küçük ölçekte pek çok askeri müteahhit de derleyip komuta ettikleri kuvvetleriyle çeşitli hizipleri desteklediler.

Wallenstein'den önce, Spinola ve diğer komutanlar, 30.000 kişilik bir mevcudun lojistik ve ikamet sorunu açısından azami sınır olduğunu düşünürlerdi, fakat Wallenstein, 1627'de Bohemya ve Silezya'daki imalathanelerin desteklediği 100.000 kişilik bir ordu kurarak onların iddialarını boşa çıkardı. Hiçbir Avrupalı kral ya da komutan böylesine büyük bir orduya komuta etmemişti. Artık hanedanın prensleriyle eşit güce kavuşmuş olan Wallenstein, kendisini ortadan kaldırmak isteyen iç ve dış düşmanlarla mücadele etmek zorundaydı. Gücünün zirvesindeki Wallenstein, Jutland'a girdi ve Mecklenburg ile Pomeranya'yı işgal ederek İspanya başbakanı Olivares'in İspanya, Flandra, Hansa şehirleri ve Lehistan'ı bir araya getirecek askeri ve ticari bir ittifak kurma hayallerini yeniden canlandırdı. İmparator, Wallenstein'i İmparatorluk Armadası'nın komutanlığına getirip Atlantik ve Baltık denizleri amiralliğine terfi ettirerek ödüllendirdi. Danimarkalılar 1629'da barış şartlarını kabul edip savaştan çekilince, İsveçliler ve Hollandalılar Baltık Denizi'ndeki tekellerinin tehlikede olduğunu gördüler. Bu noktada Fransa, Lehistan ve İsveç arasındaki barış görüşmelerinde arabulucu rolü üstlenerek Gustaf Adolf'un imparatorluğa karşı savaşa girebilmesinin yolunu açtı. Bu gelişmeler yaşanırken İmparatora karşı ihanetle suçlanan Wallenstein 1634 yılında yatak odasına giren suikastçılar tarafından öldürüldü ve pek çok silah arkadaşı da kiralanan asker-suikastçılar tarafından bir ziyafet sırasında katledildi.

Gustaf Adolf'un 13.000 kişilik bir orduyla Almanya'ya karşı savaşa girmesiyle Otuz Yıl Savaşları'nın ikinci safhası başladı. Protestan davasının coşkulu bir savunucusu olan İsveç Kralı'nın bu kararı almasının bir nedeni de Habsburgların saldırgan siyasetinin Baltık'taki İsveç çıkarlarını tehlikeye atmasıydı. Genelde modern savaşın babası olarak anılan Gustaf, Caesar ile Vegetius'un eserlerini titizlikle incelemiş ve Maurits van Nassau ile diğer çağdaşlarının teşkilat reformlarını çok iyi kavramıştı. Kralın savaş meydanı ve silahlara dair anlayışının bir benzeri daha yoktu. Genelde öncülere bizzat komuta ederdi ki bu nedenle Lehler ve Ruslarla yaptığı savaşlarda kalça ve omzundan yaralanmıştı. Reformları silahtan taktiğe, hizmetten talime ve doktrine kadar savaş umurunun her alanını kapsar. İsveç ordusunda tatbik edilen yeniliklerin büyük bölümü diğer ülkelerdekilerin devamı olsa da Gustaf Adolf zorunlu askerliğe dayalı ilk milli orduyu kurarak ülke savunması için düzenli ordu ve milis kuvvetleri arasında işbirliği yapılmasını sağlamıştı. Bu süreçte İsveç kralı küçük ama homojen bir nüfusa sahip olmanın avantajını yaşadı. Diğer ordularsa her milletten paralı askerlerden oluşan heterojen kalabalıklardı.

İsveçliler sayı eksikliğini telafi etmek için paralı asker kullanırlar da, diğer ordulardan farklı olarak, savaş yeteneklerini artıran milli kimliklerini muhafaza etmeyi başardılar ki bu açıdan bir ölçüde 16. yüzyıldaki İspanyol askerlerini andırdıkları söylenebilir. Fakat devasa Alman ordularıyla savaşmaya başlayan İsveç'in paralı askerlere başvurmadan başka çaresi yoktu. 1631'deki Breitenfeld Muharebesi'nde Kral Gustaf'ın ordusundaki askerlerin sadece yarısı İsveçliydi. İsveçli komutanlar ordunun savaş yeteneğini körelttiğini düşündükleri orduların –kumarbazlar, fahişeler ve askerlerin aileleri gibi– sayısını olabildiğince azaltmaya çalıştılar.

Kral, taktik açıdan Maurits'in izinden giderek imparatorluğun hantal piyade *tercio*'larına karşı saf tertibini kullandı. Ayrıca tüfekçi sayısını artırarak saf sayısını ondan altıya indirdi. İsveçliler eski arkebüzleri, ucu çatallı bir payandaya dayanarak ateşlenen yeni fitilli tüfeklerle değiştirdiler ki sonradan bu tüfeklerin daha hafif

modellerinin yapılmasıyla payanda kullanma mecburiyeti de ortadan kalktı. İsveç kralı, atış hızının artırılması için bir atımlık barut ile kurşunu beraber paketlenen kâğıt fişeklerin kullanılmasını sağladı. Asker bu fişegi yırtıp içindeki barutun bir kısmını ateşleme tavasına döker ve kalanını da namluya doldurup harbiyle sıkıştırırdı. Bu sistem sayesinde barutun az ya da çok kullanılması sıkıntısı da ortadan kalktı. Her tüfekçi göğsüne, kullanıma hazır 10-15 fişegin bulunduğu bir palaska ya da kemeri çaprazlama asardı.

İsveçli tüfekçilere muharebe esnasına binicilere değil de atlara nişan almaları söylenmişti çünkü at vurulunca yere düşen binici ya bineğinin altında kalacak ya da hücum etmekte olan diğer süvariler tarafından ezilecekti. Tüfekçiler biniciyi vurmayı başardıklarındaysa mermi göğüs zırhını delemese bile yarattığı şokla adamı yere düşüp saf dışı etmeye yeterdi. Ateş gücüne verdiği ehemmiyete rağmen Kral Gustaf süvariye karşı asıl müdafaa silahının kargı olduğunu düşünür ve kimi komutanları karşı çıksa da kargıyı düşmanı savaş alanından süpürüp sonucu tayin edecek bir silah olarak görürdü. Fakat İsveçli kargılılar düşmanları gibi ağır zırhla teçhiz edilmemişti ve çoğu sadece metal miğfer giyerdi. Söylendiğine göre bizzat kral da zırh giymeyi bırakmıştı çünkü eski yaralarının yerlerini rahatsız ediyordu. İsveçli askerler İmparatorluk birliklerinin cıcaflı kıyafetlerinden farklı olarak dokuma kumaştan mavi ya da gri renkte sade üniformalar giyerdi; her şeye rağmen disiplinli İsveç askerlerinin morali yüksek ve davaları müşterekti. Güçlü dini duygulara sahip bu ordu Almanya'da giştiği savaşın ilk yıllarında gerçekten de yenilmesi zor bir rakipti.

İsveç kralı, düşman piyade karelerine ya da kargılılarca savunulan yoğun saflara hücum edebilmek için yeni taktikler de geliştirmeye çalıştı. İsveç piyadeleri düşman üzerine sürekli ateş ya da yaylım ateşi açacak şekilde yetiştirilmişti. Altı saftan oluşan tüfekçilerin ön safı diz çöker ve hepsi birden ateş ederek yıkıcı bir darbe indirirlerdi. Düşman birlikleri bu yaylım ateşiyle sarsılınca da işlerini bitirmek için derhal süvariler ve kargılılar gönderilirdi. İsveç süvarisi piştov kullanarak karakol taktiği uygulamak yerine düşman saflarına Lehler gibi yalın kılıç dalarak hız ve şok avantajından istifade ederdi.

Bu saldırılara esneklik getirebilmek için, hem tüfekli piyade hem de kılıç ve mızrakla saldırı düzenleyebilecek süvari olarak yeni dragon* birlikleri oluşturuldu.

İsveç reformlarında düşman hatlarını yarmak için kullanılacak son unsur topçuydu. Topçuluk konusunda uzman olan kral ağır topların kalibresini standartlaştırarak 24, 12 ve 6 funtluk silahlar da karar kılmıştı. Bu topları daha kolay taşınır hale getirebilmek için, daha hafif kundaklar kullandı ve namluları kısaltıp inceltti. Bu değişikliklerin gerçekleştirilebilmesi için, tasarım, döküm ve metalürji alanında yenilikler yapılması zorunluydu. İsveç'te yaşayan yabancı uzmanlar, bir yandan bu konular üzerinde çalışırken, diğer yandan da kullanılan barutun kalitesini artırmak için uğraşıldı. İsveç kralı, bu reformların yanında hafif, seri ateşli ve bir at ya da iki-üç asker tarafından çekilebilen 3 funtluk alay toplarıyla denemeler yaptı. Namluları deri şeritlerle sarılı bu silahlar çok rahat taşınıyordu, fakat çabuk ısındıkları için, onların yerine her piyade alayına iki hafif tunç top tahsis edildi. Hafif sahra topları, piyade ve süvariye doğrudan destekleyecek şekilde kullanıldı. O tarihe kadar ayrı bir birim olarak kullanılan topçu, ilk kez ordunun organik bir parçası olarak hizmet vermeye başlamıştı.

Kral Gustaf, Pomeranya sahillerine çıktıktan sonraki 15 ayı, sahilde tutunabilmek için savunma mevzileri inşa ederek ve müttefik arayarak geçirdi. Kimi Protestanlar İsveçlilere katılırken, Kardinal Richelieu'nün gönderdiği para sayesinde de paralı askerler kiralandı. Güneydeki Magdeburg şehri Protestanlara katılmak için imparatora karşı ayaklandığında bile, İsveç kralı henüz onlara yardıma gidebilecek kadar kuvvet toplayamamıştı. Sonuçta, Kont Tilly'nin birlikleri, şehri yağmalayıp yaktı. Maaş alamayan Katolik askerler, önlerine çıkan her yeri yağmalayıp 20.000 kadar sivil öldürdüler. Elbe Nehri'nde haftalarca parçalanmış cesetler yüzdü. Bu vahşet, tüm Protestanların nefretini artırarak Hollandalıların İsveç'e para yardımı yapmalarına ve Katolik Flandra'ya saldırmalarına neden oldu. İsveçliler, savunma mevzilerini güçlendirip Brandenburglu

* Bu askerler, kullandıkları daha hafif tüfeklerin namlu ağızlarına sık sık küçük bir ejderha (*dragon*) başı gibi şekil verilmesinden ötürü bu adı almışlardı – e.n.

ve Sakson müttefiklerinden gerekli takviyeyi alana kadar savaştan uzak durmaya büyük özen gösterdiler. Karşı tarafta ise Kont Tilly, Mantova Dükalığı üzerindeki iddiaları yüzünden İspanyolların Fransızlarla savaşmakta oldukları İtalya'dan gelecek takviyeyi beklemekteydi.

Eski *tercio* sistemi ile Gustaf Adolf'un ateş gücü ve şok taktiklerini ön plana çıkaran yeni sisteminin karşı karşıya geldiği üç muharebe vardır: 17 Eylül 1631'deki Breitenfeld Muharebesi, 16 Kasım 1632'deki Lützen Muharebesi ve 6 Eylül 1634'teki Nördlingen Muharebesi. İsveç-Sakson ordusu, Breitenfeld'de büyük bir zafer kazandı; bu muharebe, 1643'teki Rocroi Muharebesi'yle birlikte, ateş gücü ile yeni taktiklerin yükselişini ve yoğun piyade karelerinin gerileyişini simgeler. İsveçliler, Lützen'de de Wallenstein'i yenmeyi başardılar fakat bu kez taktikten ziyade şansları yaver gitmişti. Wallenstein, Breitenfeld'den kısa bir süre sonra taktik değiştirip İsveçliler gibi hafif sahra topları kullanmaya başladı. Bu savaşta imparatorluk ordusunun kaybı 12.000 ölü, yaralı ve esirken İsveçliler de yaklaşık 10.000 asker kaybetmişti. Kont Gottfried von Pappenheim savaşta ağır yaralandığı için, muharebe imparatorluğa pahalıya mal olmuştu. İsveç tarafındaysa, her zamanki alışkanlığıyla muhafızlarından ayrılıp ön saflardaki çatışmalara katılan Gustaf Adolf'un hayatını kaybetmesi, telafi edilemez bir kayıptı. İsveç kralının deri yeleği, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Viyana'da savaş ganimeti olarak saklanıp daha sonra sergilenmesi için Stockholm'deki Nordic Museum'a gönderildi.

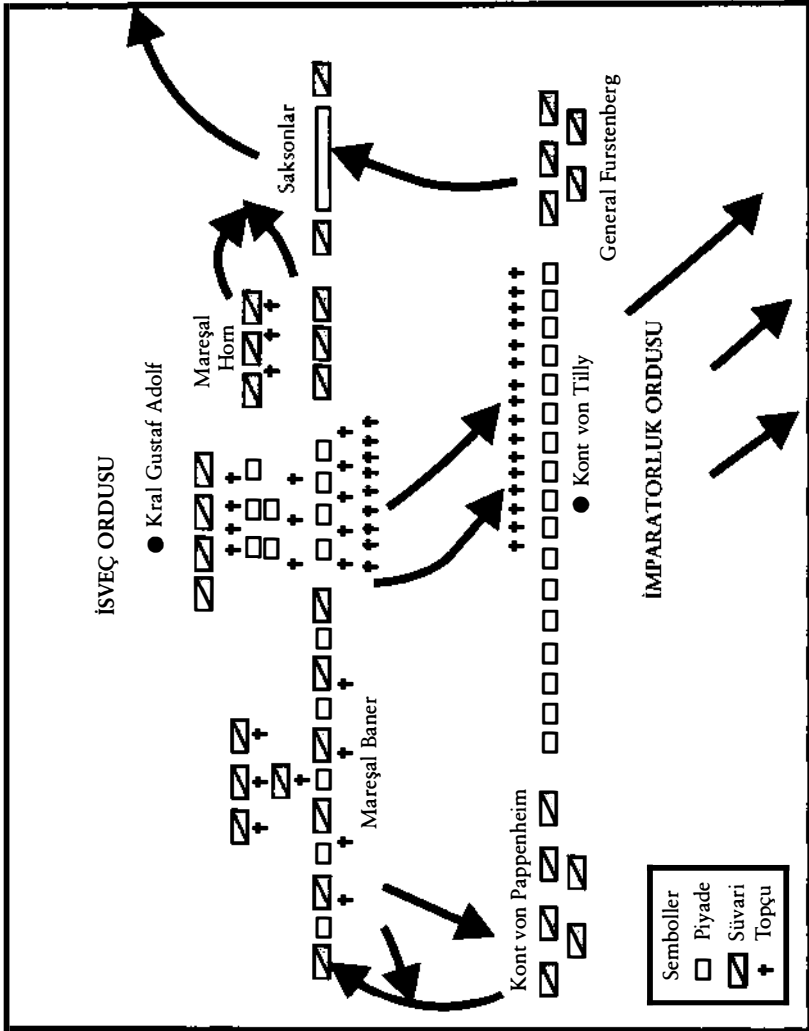
İsveç ordusunun akıbeti hiç de hayırlı olmayacaktı. Gustaf Adolf'un öğrettiği teknik ve taktik ilerlemeler, Nördlingen Muharebesi sırasında, 25.000 İsveç askerinin 40.000 imparatorluk askeriyle başa çıkabilmesi için yeterli olmadı. İsveçlilerle müttefikleri 10.000-12.000 ölü verirken aralarında Mareşal Gustav Horn'un da bulunduğu 4.000 askerleri esir düştü. Almanya'daki Protestanlar garnizonlara çok sayıda kuvvet ayırdıkları için, ellerinde meydana muharebesi yapmaya yeterli sayıda asker kalmamıştı. Yine de, İsveçliler 1636'da Wittstock'ta ve 1645'te Jankov'da zaferler kazanmış ve geçen süre içerisinde dost düşman herkes, müteveffa İsveç kralının taktiklerini öğrenip taklit etmeye başlamıştı.

Örnek Olay İncelemesi: Breitenfeld Muharebesi

Breitenfeld Muharebesi'nde Gustaf Adolf, kurmay subayı Ma-reşal Johan Baner'le birlikte 42.000 askerlik bir orduya komuta ederken (24.000 İsveçli ve 18.000 Sakson ile müttefik asker), ra-kibi Kont Tilly, 35.000 askerden oluşan imparatorluk ordusunu yönetiyordu. İsveçlilerin hem piyade hem de süvari sayısı daha faz-laydı; ayrıca, Tilly'nin sahip olduğu 26 topa karşılık, kralın elinde 75 top bulunuyordu. İki ordu Breitenfeld köyü yakınlarında karşı karşıya geldiğinde, İsveç birlikleri açık arazide avantajlı bir şekilde mevzilenmiş olan imparatorluk birliklerine doğru düzen içerisinde ilerlemeye başladı. Çalınan marşlar, top ateşi ve uzak mesafeden yapılan çatışmaların ardından, iki ordu tüm gücüyle muharebeye girdi. Tilly, âdet olduğu üzere kargılıları kare, tüfekçileri ise *tercio* tertibinde dizmiş ve sağ-sol kanatlara süvariler yerleştirmişti. Düş-manı yaklaştırmaya başlayınca, piyadesini de derin bir saf halinde tertiple-di. İsveç-Sakson ordusu, Tilly'nin kuvvetleri kadar derin bir saf oluşturmadığı için, birlikleri sağdan ve soldan düşmanın savaş hattını aşmıştı. Kral Gustaf, kargılı birliklerin arasına topçu ve tüfekçilerini yerleştirmişti. Her iki taraf da, 4-5 kilometre uzun-luğundaki bir cephe hattı boyunca, piyade merkezde, süvariler ise kanatlarda yer alacak şekilde dizilmişti.

Düşmanı daha kalabalık olsa da, Tilly, askerlerinin tecrübesine güveniyordu – özellikle Sakson rakiplerinin büyük bir kısmı tecrü-besiz acemilerden oluşuyordu. Savaş, Kont Gottfried von Pappen-heim'ın meşhur kara zırhlı süvarilerinin (*plastron*) emir verilmeden İsveçlilerin merkezi ve sağ kanadına düzenlediği karakol hücumuyla başladı. İsveç piyade ve süvarisi, plastronlar yaklaşıma kadar bekle-yip ardından yayılım ateşi açtı ve bunu, hafif sahra topraklarının ateşi ve İsveç süvarisinin hücumu izledi. Yılmayan Pappenheim, yedi kez hü-cum tazeledi ve sonunda verdiği ağır kayıplar nedeniyle geri çekildi.

İmparatorluk ordusunun sol kanadında bu çatışmalar sürer-ken, asıl piyade hattı, saflarda geçici gedikler açan karşılıklı top ateşinin dışında henüz muharebeye dahil olmamıştı. İsveç-Sakson ordusu daha fazla topa sahip olduğu için, Tilly, kendi sağ kanadını,

Harita 7.1 Breitenfeld Muharebesi, 17 Eylül 1631.

karşısındaki acemi Saksonları kuşatması için göndermeye karar verdi. Merkezden ilerleyen ve kanatları süvarilerce korunan dört ağır piyade birliği Saksonları savaş alanından sürünce, İsveçlilerin sol kanadı bir anda savunmasız kaldı. Saksonların çekilmesiyle birlikte, sayı üstünlüğü imparatorluk tarafına geçmişti. Bu saldırıya karşılık olarak, o mıntıkanın komutanı Gustav Horn, Saksonları dağıttıktan sonra tekrar derlenip toparlanan dört imparatorluk piyade birliğini durdurması için hemen ihtiyat birliklerini cepheye sürdü. İsveçliler, top ve tüfek ateşi ve süvari karşı saldırıları sayesinde, burada da imparatorluk süvarilerini püskürtmeyi başardı. Savaş alanının toz ve dumanı içerisinde, bir de süvari desteğinden mahrum kalan piyade birliklerinin birbirleriyle iletişimi kesildi; bu nedenle, her iki taraftan saldırıya uğradıklarında, birbirlerini gerektiği gibi destekleyemediler. Top ve tüfek ateşinin, yanaşık düzendeki piyade üzerindeki etkisi yıkıcı oldu ve ağır yaralanan Tilly, İsveçlilere esir düşmekten son anda kurtuldu.

Kesin rakamlar bilinmese de, Breitenfeld Muharebesi'nde imparatorluk ordusu savaş alanında 7.600 ölü ve 14.000 yaralı bırakmış; geri kalanlar ise, kaçmaya çalışırken İsveç süvarileri tarafından ve yaşıadıklarının intikamını almaya çalışan köylülerce katledilmişlerdi. Âdet olduğu üzere, esir edilen 9.000 imparatorluk askeri de İsveç ordusuna dahil edildi. İsveçliler ve Saksonların kaybı ise 2.100 ölü ve yaralıydı. Bu zafer manevra, ateş gücü, saf düzeni, şok ve farklı askeri birimler arasındaki işbirliğinin sağladığı hareket kabiliyeti ile esnekliğin ürünüydü. İspanyol *tercio*'larının kâğıt üzerindeki üstünlüğünün artık savaş alanlarında bir ağırlığı kalmamıştı. Diğer yandan, savaşın sonucunu hâlâ büyük ölçüde komutan kararları ile savaş alanındaki yoğun duman etkiliyor ve geleneksel savaş taktikleriyle de başarılı olmak mümkün oluyordu. Henüz muharebeye dahil olmamış imparatorluk alaylarının İsveç topçusu tarafından dağıtılması, gelecekte topçunun üstleneceği rolün büyüklüğünü bir kez daha göstermişti. Muharebelerde düşmanın topçu bataryalarına süvariyle saldırmak ya da karşı topçu ateşi açmak zorunlu hale gelecekti. Yoğun ateş altında kalan topçular sarsılır, donakalır ve kayıp verdiğinde kaçardı.

Otuz Yıl Savaşları 1648 yılında Vestfalya (Westphalia) Barışı'yla sona erdiğinde, tüm ülkeler tükenmişti. Çok sayıda askeri reform lojistik sorunlar, kuşatmalar, kale ve şehirleri savunmak için birlik ayrılması ve kuvvetler arasındaki ilişkilerde görülen kopukluklar nedeniyle hayata geçirilememişti. Ordular, Alman topraklarında sivilleri katletmiş, eyaletleri yağmalamış ve maaşları ödenmediği zaman isyan etmişti. Kimi askeri birlikler, haydut çetelerine dönüşüp devletle ilişkilerini tümüyle kesmişti. Yüzyıl ortalarına gelindiğinde, İspanya'nın iç savaş, Habsburgları destekleme çabası, Hollanda ve Fransa'yla süregelen savaşlar yüzünden uğradığı kayıplar telafi edilemez boyutlara ulaşmıştı. İspanya, bir imparatorluğun kendi ağırlığı altında ezilmesine mükemmel bir örnekti. Fransa'da Richelieu'nün ölümüyle baş gösteren savaş karşıtlığı ve iç çekişmeler, 1643 yılında Rocroi'da kazanılan zaferin sağladığı iyimser havayı silip götürdü. İsveçliler, savaşın yüksek maliyetinden ve köy ile kasabalarda askere alınacak genç kalmamasından yakınıyordu. Artık hiçbir tarafta büyük zaferler kazanacak hal kalmamıştı ve herkes barış istiyordu. İngilizler, 1642 yılında patlak veren iç savaş nedeniyle, savaşın korkunç yüzüne kendi topraklarında da şahit oldular. Cromwell'in profesyonel Yeni Model Ordusu'nun kurulmasıyla -6.000 süvari, 1.000 dragon ve 14.000 piyadeden oluşan 21.000 asker- birlikte, Gustaf Adolf'un bazı reformları da kök salmış oldu. Hem Kralcılar hem de Meşrutiyetçiler, Kıta Avrupa'sında yaşanan ve İspanyol, Fransız, İsveç ve imparatorluk savaş taktiklerine aşina askerleri kiraladılar.

Habsburglar askeri alandaki liderliklerini, Bourbon hanedanının iktidara gelmesiyle birlikte 17. yüzyılın ortalarında Fransa'ya kaptırdı. 20 milyondan fazla nüfusuyla güçlü bir ordu ve donanma kurup destekleyebilecek bir ekonomik potansiyele sahip olan Fransa, askeri bir süper güç olma yolunda ilerliyordu. Fransa sonu gelmez iç çatışmalar, kral ve soylular arasındaki mücadeleler ve *Fronde* denilen iç savaş (1648-1653) nedeniyle, o âna dek hiçbir zaman gerçek gücünü gösterememişti. Bu ülke, aralarında müstakbel Condé Prensi Henri de Bourbon (1621-1686) ve Henri de la Tour d'Auvergne (Turenne Vikontu) (1611-1675) gibi askerlerin de

bulunduğu dönemin en iyi komutanlarını yetiştirdi. Condé'nin Rocroi'da süvari komutanı olarak gösterdiği yararlılık, kararlılık ve cesaret, onun askeri birimlerin müşterek kullanımı alanında Gustaf Adolf'un yolundan gittiğini gösterdi. Turenne ise, 1630'lu yıllarda Almanya'daki Fransız ordularında görev yaparak iyi bir komutan olmanın gereklerini öğrenmişti. Turenne, Almanya'da genç bir subayken, ailesinden kalan malları satarak askerlerini beslemiş ve lojistik alanında ün kazanmıştı.

Fronde sırasında Condé, Fransız Başbakanı Kardinal Mazarin'in politikalarına karşı asilerin yanında yer alırken Turenne devlete hizmet etmeye devam etti. Bu iki komutan isyanlar sırasında karşı karşıya geldi ve sonunda, 1658 yılında Manş kıyısında yapılan Kum Tepeleri (Dunes) Muharebesi'nde kazanan Turenne oldu. Condé, bu tarihlerde geçici bir süre taraf değiştirerek İspanyol Flandra ordusuna katıldı. Büyük bir orduya komuta etmekte olan Turenne'in tüm Flandra'yı ezip geçmeye hazırlandığı 1659 yılında İspanya ile Fransa arasında Pireneler (Pyrenées) Barışı imzalandı ve bu antlaşma, Vestfalya ile birlikte, Fransız askeri üstünlüğünün belgesi haline geldi.

Asi eyaletleri bastırdıktan kibirli aristokratlara ve görevini kötüye kullanan idarecilere boyun eğdirdikten ve ekonomiyi denetim altına almayı başardıktan sonra Fransız devleti, ikinci derece bir askeri güç olmaktan sıyrıldı ve çok geçmeden Avrupa'da hâkim olup dünya hâkimiyeti için İngiltere, Hollanda ve İspanya'yla çekişmeye başladı. Fransa'nın bu yükselişinin nedeni ordusu ve bu ordunun, 16. yüzyılda İspanya tarafından başlatıldıktan sonra Maurits van Nassau, Kont Wallenstein, Gustaf Adolf ve diğer askeri reformcular tarafından olgunlaştırılan karmaşık askeri sistemi (strateji, taktik ve maliye) uygulamasıydı. Bu, devrimci değil evrimci bir süreçti. Yine de, 1661 yılında tahta çıkan XIV. Louis'nin (1643-1715), ileride çağının harikası olacak bir ordunun temelini atacağını ancak az sayıdaki gözlemci öngörebilmişti. Hollanda, İsveç ve İngiliz Meşrutiyetçi ordularının yanlış davranışlarına –sivillere saldırılar, yağma, karaborsa, haraca kesme, isyan ve benzeri sayısız suç– bakıldığında bir ordunun etkili olabilmek için önce zapturapt

altında tutulmasının şart olduğu anlaşılmıştı. Üstelik devletlerin, kendilerine bağlı orduların mevcudunu artırıp dengelemeye çalıştıkları bir dönemde, hastalık ve firarlar nedeniyle yaşanan yüksek kayıplara da dur denilmesi gerekiyordu.

Fransa'da XIV. Louis, askeri reformları gerçekleştirebilecek yegâne güç olan devleti merkezileştirdi. *Fronde* keşmekeşinden alınan dersler, kralın ve savaş bakanlığı görevini ifa eden bürokratların – Michel le Tellier (1643-1666) ve ardından oğlu François Michel le Tellier (Louvois Markisi)– aklını başına getirmeye yetmişti. Çalışmaları tamamlanmamış olsa da bu yetkililer, soyluları bürokratik sisteme dahil etmeyi ve büyük ordular kurup bu kuvvetleri stratejik hedefleri ele geçirebilecek bölgelere taşımayı ve orada tutmayı mümkün kılacak merkezi bir yapı kurmayı başardılar. Louvois'nin bakanlığı döneminde, bürokratik yapı tam şeklini buldu. 1680 yılına kadar, her birinde bir müdür (*chef de bureau*) ve çok sayıda memur bulunan beş ayrı daire kuruldu.

Etkili ve merkezi bir sivil idarenin oluşturulması, o zamana dek asker toplama işini yürütmüş olan kifayetsiz ve yozlaşmış ordu müteahhitlerinin etkisini sona erdirdi. Örneğin, İspanyol sisteminde yüzbaşılar ve albaylar, anayurtları olan eyaletlerin insanlarından bölükler kurarlardı. Özel müteşebbisler sıfatıyla, bölüklerini savaşa göndermeden önce askerlerinin bütün silah, cephane ve kıyafetlerini teminle mesuldüler. Görev yerine gelindiğinde ise diğer müteahhitler askerlere olabilecek en kötü tayın ile hizmeti sunar ve yöre halkı da bunların barınma ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalırdı. Fransa'da Richelieu döneminde, ordu müfettişleri (*intendants d'armées*) adı verilen görevliler askeri müteahhitleri teftiş ederdi. Geniş hukuki yetkilere sahip eyalet müfettişleri, bulundukları bölgede devleti temsil eder ve askere alma, milis kuvvetleri, kışlalar, asker maaşları, teçhizat, ikmal ve vergi gibi konulara nezaret eden vekilharçlar (*commissaires*) tayin ederlerdi.

Louvois'nin döneminde devlet, müteahhitler ve diğer görevlilerin yetkisine el koymaya başladı. Askerin lojistik ihtiyacının karşılanması sorumluluğunu devlet üstlendi ve özellikle de XIV. Louis sınırları genişletmek için bir dizi savaşa giriştiği sırada, bu amaca

yönelik yeni karayolları inşa edildi. Önceleri zaman zaman kullanılan üniforma, devletin kendi askerlerini giydirmeyi görev bilmesi üzerine kural haline geldi. Valiler, garnizonları dolaşarak mali kayıtları, kışlayı, hastaneyi ve askerlerin görev yerlerinde olup olmadıklarını kontrol etmeye başladı. Fransızlar, 1675 yılında İspanyol modelini örnek alarak kendi terfi sistemlerini geliştirdiler ve tüm rütbe-lerin görev ve sorumlukları bir cetvelde (*Ordre du Tableau*) açıkça belirlendi. Kıdem önemli bir özellik olduğundan, subayların kayıtları titizlikle tutulur ve muhafaza edilirdi. Kışlaların inşa edilmesiyle birlikte askerler ile sivil halk arasındaki ilişkiler asgariye indirildi ve en azından kâğıt üzerinde, yeni bir asker modelinin yaratılacağı disiplinli bir atmosfer oluşturuldu. Savaş gazileri –özellikle de sakat kalanlar– için 1670 yılında Hôtel des Invalides adında bir hastane kurularak bu kişilerin sokaklarda birer suçluya dönüşmesi önlen- di.

Fransız ordusu, tüm bu reformlar sayesinde daha kalıcı ve istikrarlı hale geldi. İşgal güzergahları üzerinde inşa edilmiş kalelerde yeterli sayıda askerin görev yapması ve ordunun saf tertibinde sava-şacak şekilde talim görmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Subay ve erbaşlar kendi birliklerini grup morali ve disiplinini artıracak tarzda talim ettirdiler zira yayılım ateşi açabilmek için temel zaruriyet buydu. Ordu müfettişi olarak atanan Jean Martinet, uyguladığı katı disiplin ve geçit töreni eğitimleri nedeniyle, kısa sürede tüm askerlerin nefretini kazandı. Hatta öyle ki “Martinet” sözcüğü darb-ı mesel oldu ve hem Fransızcada hem de İngilizcede, kurallara körü körüne bağlı insanları tanımlamak için kullanılmaya başlandı. Bu tarihte üretilen fitilli tüfeklerin ateşlenmesi için artık çatallı payandalara ihtiyaç yoktu. 17. yüzyılda gerçekleşen diğer teknolojik gelişmeler de, reformları bir kat daha güçlendirdi. Ateşleme barutunu tutuşturmak için horoza küçük bir çakmaktaşının yerleştirildiği filintaların, yani çakmaklı tüfeklerin icadıyla bir-likte, fitilli tüfeklerin yol açtığı pek çok sorun da ortadan kalktı. 1680 ve 1690’lı yıllarda pek çok ordu tarafından kullanılmaya başlanan filinta, tüfeğin doldurulması için gereken süreyi azaltıp atış hızını artırdı. Filintanın kullanıma girmesiyle, 1640’lardan beri fitilli tüfekle birlikte kullanılan tıkaç süngüler de değiştirildi.

1680 ve 1690'larda kullanılan soketli iğne süngü (ince uzun şeklinden ötürü bu ismi almıştı) namlunun üzerine takıldığından ateş açabilmeyi de mümkün kılıyordu. Filintanın ateşli bir savunucusu olan Fransız mühendis Sebastien Le Prestre de Vauban (1633-1707), 1660'larda kullanışlı süngüler tasarlamakla meşguldü. Bu gelişmeler sayesinde, tüm askerler ateşli silah kullanabilir hale geldi ve kargı, geçit törenleri haricinde ortadan kalktı. Tüm bu gelişmelerin gerçek etkisi ise, kendisini 18. yüzyılda göstermeye başlayacaktı.

Fransa'nın 17. yüzyıl sonlarında İspanya, Hollanda Cumhuriyeti ve diğer müttefiklere karşı yürüttüğü üstünlük savaşı, askeri reformun ötesinde şeyler de gerektiriyordu. Louvois düzenli ve etkin bir ordu kurmaya çalışırken; Maliye Bakanı Jean-Baptiste Colbert de ticaret ve sanayinin geliştirilmesi ve deniz aşırı topraklarda donanma gücüyle hâkimiyet kurulması vasıtasıyla Fransız ekonomisinin güçlendirilerek mali istikrarın sağlanabileceğini düşünüyordu. Merkantilist politikalarla başlayan Fransız yayılmacılığı, XIV. Louis'nin toprak ve nispeten zayıf komşularının kaynaklarını ele geçirme hırsıyla doruk noktasına ulaştı. 1690'lara gelindiğinde, İspanya'ya karşı Fransa'yı desteklemiş olan müttefikler bu sefer de Fransızları durdurmak için bir araya geldiler. Augsburg Birliği Savaşları ya da Büyük İttifak Savaşları olarak da bilinen Dokuz Yıl Savaşları İngiltere, Hollanda, Avusturya, İspanya, Savoy, İsveç ve Alman şehir devletlerini bir araya getirmişti. Böylesine güçlü bir ittifakla savaşmak zorunda kalan Fransa ordusunun mevcudu bu tarihte 400.000'e kadar yükseldi.

Fransa'nın hedefi Hollanda, Lüksemburg, Alsace, Palatinat, Franche-Comté ve Kuzey İtalya'ydı. Hollanda, bu zengin bölgeyi ele geçirmeyi aklına koymuş olan Fransızlar yüzünden bir kez daha savaş alanı haline geldi. Bu savaşlar, güçlü şehirler ve yeni sınır kaleleri nedeniyle meydan savaşından ziyade kuşatma ve küçük çatışmalar şeklinde devam ediyor, meydana gelen muharebeler de, çoğunlukla kuşatmaları sona erdirmeyi amaçlıyordu. Vauban, kısa süren Hak İntikali Savaşı'nda (1667-1668) Hollanda'da sergilediği başarılarla askeri mühendislik konusundaki yeteneğini ispatladı. Kuşatma alanındaki yeteneklerinin yanı sıra, kale tasarımı

konusunda da uzmandı ve savaşlar sırasında XIV. Louis'yi, hem saldırıları sınırda durduracak hem de sınır ötesi saldırılar için üs görevi görecek bir dizi modern kale yapmaya ikna etmeyi başardı.

Vauban'ın kalelere taarruz etmek için geliştirdiği muhteşem sistem, 1673'teki Maastricht ve 1684'teki Lüksemburg kuşatmalarından sonra son şeklini aldı. Onun yenilikleri, aslında Otuz Yıl Savaşları sırasında İspanyollar ve Hollandalılar tarafından kullanılan tekniklerin bir araya getirilmesinden ibaretti. Kuşatmayı düzenleyecek taraf düşmanın atış menzili dışına gerekli sayıda asker, istihkâmcı ve kuşatma silahı yerleştirerek işe başlardı. İstihkâmcılar düşman kalesine doğru derin bir siper kazmaya başlar ve bir noktaya gelindiğinde, bu ana sipere paralel olacak şekilde uygun açılarda diğer siperler kazılır ve düşman surlarının saldırılacak bölümüne yaklaşıldı. “Birinci metris” olarak adlandırılan bu ilk siper; asker, teçhizat ve top bataryaları için bir üs vazifesi göürdü. Vauban, düşman topraklarını susturmak için onlara doğrudan ateş etmenin dışında ağır top ve obüsleri surları aşırıp arkayı vuracak şekilde dik açıyla ateşlerdi. İlk metristen ileri zikzak şeklindeki sıçan yolları kazılarak surlara doğru ilerlemeye devam edilir, ardından bir ikinci metris ve en sonunda da tabanca menziline kadar yaklaşmış olan üçüncü bir metris kazılırdı. Bu noktaya gelince, kale muhafızlarına ateş etmeye ve el bombası atmaya müsait barikatlar inşa edilirdi. Düşman surlarını yıkmak için kimi zaman ikinci metrise ağır toplar yerleştirilir, bazen de surların altında lağım patlatılırdı.

Savaşların gittikçe modernleştiği bir dönemde, kuşatılan kale veya şehrin komutanı düşmanıyla görüşür ve eğer durumunu ümitsiz görüyorsa, teslim şartlarını konuşurdu. Nadiren, “fedailer” (*forlorn hope*) denen piyade grupları surlara doğrudan hücum etmek gibi bir şeye kalkışır ve bunu da yine teslim görüşmeleri takip ederdi. Alkolden cesaret alan ve attıkları savaş naralarıyla korkularını bastırmaya çalışan saldırganlar, savunmaları saklandıkları deliklerden çıkarmak için tüm güçleriyle yüklenirlerdi. Eğer ordu bu şekilde şehre girerse, başta küçük bir talan olarak başlayan şey çoğunlukla büyük bir katliama dönüşürdü.

Louvois ve diğer reformcuların tüm yaptıklarına rağmen, 17. yüzyılda askerler berbat ve kısa bir yaşam sürmeye devam ettiler. Yüzyılın sonlarına doğru, askerlerin temizliğine gösterilen özen-deki artışa rağmen, kışlar hâlâ domuz ağıllarından farksızdı. Vauban, Fransız askerlerinin, “domuzlar gibi ve yarı çıplak yaşadıklarından ve açlıktan öldüklerinden” dert yanmıştı. Gerçekten de, askerler ile siviller arasındaki ilişkiyi kesme girişimi askerleri kışlarda balık istifi şeklinde yaşamak zorunda bırakmış ve sayısız salgın hastalık için mükemmel bir zemin oluşturmuştu. 1625’te Cadiz’e düzenlenen İngiliz-Hollanda seferinde, yirmi bir gün süren yolculuk esnasında yaklaşık 5.000 asker tifüs salgınından öldü. Kötü beslenmenin yol açtığı iskorbüt hastalığı, garnizonlardaki askerlerin baş düşmanıydı. İç içe yaşayan ve çoğunlukla yıkanmak ve elbiselerini yıkamak için yeterli suyu bulunmayan askerlerde bit ve benzeri asalaklar kol gezerdi. Kışlalardaki yer yetersizliği üzerine bir de, subaylar firarların önüne geçebilmek için adamlarından bir arada yatmalarını ister ve yer yokluğundan bazen bir yatakta iki-üç asker yatar. Ordugâh ve kışlalarda çoğunlukla açıkta yatan askerler, hava koşullarından doğrudan etkilenirdi; nemli bölgelerde elbiseleri ve ayakları hiç kurumazdı. Bunun sonucu da soğuk algınlığı, grip, zatürree, romatizma, gut, fıtık ve boğaz ağrısı olurdu. Tahmin edilebileceği gibi, orduların ve savaş nedeniyle evlerini terk edenlerin sayısı arttıkça orduların frengi ve benzeri hastalıklarla teması da artardı. 3.000 mevcutlu bir alayı intikalde 4.000 kadar da sivil yayan yahut arabalarla takip ederdi. 1648’de 40.000 kişilik Bavyera ordusunu askerlerin aileleri, fahişeler, uşaklar, satıcılar, kumarbazlar ve askerlerin sırtından geçinen pek çok “meslek sahibinden” müteşekkil yaklaşık 100.000 sivil takip etmişti.

Gustaf Adolf ve ardından da yüzyıl sonlarına doğru Fransızlar, ordularını ve kadınları askerlerden uzak tutmayı denemişlerse de, bu girişim uzun vadede bir işe yaramadı. XIV. Louis’in yenilenmiş ordularında bile, garnizon askerleri, yeterince beslenemeyen ve dilenciye andıran kişiler olarak tarif edilmişti. 17. yüzyılda, askerlerini iyi koşullarda yaşatabilecek örgütlenmeye sahip bir devlet bulunmuyordu. Hollanda, Almanya, İtalya ve diğer bölgelerdeki

garnizonlara bağlı askerler kadınların dikiş, yıkama, hemşirelik ve eski eşyaların satışı gibi konularla ilgilenmek için gerekli olduğu konusunda ısrar etmişlerdi. Kimi kadınlar tütün, pipo, içki ve yiyecek satın yasadışı kumar oynatmış, kimiye fahişelik yaparak para kazanma yolunu seçmişti. Fransız ordusunda zührevi hastalıkların önüne geçmek için 1680'lerde yürürlüğe konulan kanuna göre bir ordugâha 5 kilometre yaklaşan bir fahişenin burnu ve kulakları kesilecekti. Fakat tüm bu önlemlere rağmen, frengi, hızından hiçbir şey kaybetmeden yayılmaya devam etti.

Pek çok kadın, yabancı ordularda görev yapan kocalarının peşinden yurtdışına giderdi. İngiliz, İrlandalı, İskoç ve İtalyan kadınlar, kocalarının peşi sıra İspanya, Hollanda, Almanya ve benzeri savaş bölgelerini dolaştılar. Valon kadınlarla evlenen pek çok İspanyol asker ise, aile kurup o bölgeye yerleşerek bir daha geri dönmedi. Bu yabancı topraklarda kocası ölen veya esir düşen kadınların yaşayabilmek için dilenmekten başka çaresi kalmazdı. Sıradan askerlerin eşlerinden farklı olarak subay eşlerinin lojman gibi kimi avantajları da olabiliyordu.

17. yüzyılda askerlik yapmak ile idam mahkûmu olmak arasında fazla bir fark bulunmasa da, askerlerin büyük bir bölümünün gönüllü olması hayret verici bir durumdur. Köylerden zorunlu asker toplayan İsveç ordusu haricinde, diğer tüm orduların nitelikleri büyük benzerlikler taşıyordu. İsveç'in de dahil olduğu tüm ordular İrlandalı, İskoç, İsviçreli, İngiliz, İtalyan ve Hırvat paralı askerlerden yararlanırdı. Subaylar ise çoğunlukla soylulardan seçilirdi (Fransa ve İspanya'da senyör ve hidalgo seviyesinde olanlar). Bunların büyük bölümü de ailesinden miras alma ihtimali çok az olan ikinci ve üçüncü oğullardı. Kimi aileler oğullarına askeri eğitim aldırır ve bu çocukların, ileride müteahhit sıfatıyla asker toplama, donatma, yetiştirme ve savaşa girme yetkisi olurdu. Generaller, albaylar ve yüzbaşılar para kazanmak ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmek için asker toplama yetkisine sahipti. Wallenstein'in ismi dönemin en büyük askeri müteşebbisi olarak hafızalara kazınsa da Bernhard de Saxe-Weimar ile diğer pek çoğunun da bu alanda ondan geri kalır yanı yoktu.

Komutanlar, bölük komutanlıklarını satışa çıkarır ve askerleri de çoğunlukla kendi memleketlerinden getirirlerdi. Askerlerin büyük bir kısmının orduya katılma nedeni para kazanmak, işledikleri suçların cezasından kurtulmak, şöhret kazanmak veya macera peşinde koşmaktı. Bu askerler orduya katılıp bağlılık yemini ederken ve firar gibi suçlara verilecek cezaları dinlerken Otuz Yıl Savaşları'nda yer almak, Hollanda'daki garnizonlarda savaşmak ya da 1683'te Viyana'yı Türklere karşı savunmak gibi görevlerin parçası olacaklarını düşünmüşler miydi?

17. yüzyılda firar, disiplinsizlik ve benzeri suçlara uygulanan çok çeşitli cezalar bulunuyordu. Bazen subay ve askerler düşmandan kaçtıkları için asılır ya da idam mangası tarafından kurşuna dizilirdi. Kumar, sarhoşluk, kavga çıkarma ve küfretmenin de çeşitli ama daha hafif cezaları vardı. İsveçliler, görevini ihmal eden askerleri bir süreliğine "tahta ata" binme cezasına çarptırırdı. Cezalı, odun kesmekte kullanılan bu aletin üzerine ayakları yerden kesilecek şekilde bir ata biner gibi bindirilir ve acıyı artırmak için eline bir de tüfek verilirdi. "İsveç içkisi" adı verilen diğer cezada ise, suçlunun boğazından aşağıya insan dışkısı boşaltılırdı. Fransız ve İspanyol ordularında suçlu askerler, ellerinde harbilerle bekleyen ve kendilerine vuran askerlerin oluşturduğu bir sıra boyunca ileri ve geri birkaç kez koşturularak "sıra dayacağından" geçirilirlerdi. Diğer cezalar ise işkence, kırbaç ve *strappado*'ydu (suçlu iplerle yukarı çekilir ve birden bırakılırdı, fakat ipler kısa tutularak suçlunun yere düşmesine izin verilmezdi). Bu cezalara uygun olmayan farklı bir suç işlenmişse, suçlu birkaç yıl daha askerlik yapmaya mahkûm edilirdi. Bu dönemde orduların ciddiye almadığı tek cürüm ise ele geçirilen düşman askerlerine karşı işlenen suçlardı.

Acemi askerlere, celp edildiklerinde hazineden ya da kendilerini hizmete alan devlet görevlisi tarafından belli bir para ödenir, daha sonra ise subayları yiyecek, kıyafet ve teçhizatların masrafını çıktıktan sonra kalan parayla maaşlarını öderdi. 1620'lerde İsveç ordusu, alaylarda üniforma giyilmesini kural haline getirdi. 1640'larda ise imparatorluk ordusu genel olarak gri kıyafet giymeye başladı; 1645'te İngiltere'deki Yeni Model Ordu, kırmızı

üniformayı standart kıyafet olarak kabul etti. Yine de, bu örneklerle rağmen, milli renklerin işlendiği üniformalar, yüzyılın sonlarına kadar ortaya çıkmayacaktı.

Acemi askerlere silah, cephane, teçhizat ve üniforma –ceket, gömlek, pantolon, uzun çorap ve ayakkabı– sağlanırdı. Çoğu müteahhit, kâr edebilmek için askerlere olabilecek en kötü giysileri giydirirdi. Eğer askerler bir şekilde para bulur ya da ölü düşmanlardan ele geçirebilirlerse kendilerini tüyler, madalyonlar ve renkli kuşaklarla süslemeyi ihmal etmezlerdi.

Askerler, hangi milletten olduklarını belli etmek için şapka bantları, kuşak gibi şeyler takarlardı: Habsburglar kırmızı, İsveçliler mavi ile sarı ve Hollandalılar ise turuncu. Alayların taşıdıkları sancaklar, şayet ele geçirilirlerse, önemli savaş ganimetleriydi; bugün bile askeri müzelerde onları görmek mümkündür. İspanyollar kırmızı, Hollandalılar turuncu, Fransızlar beyaz ve Avusturyalılar ile Almanlar da üzerinde çift başlı kara bir kartal bulunan sancaklar taşırdı. Louvois döneminde Fransızlar, tüm ordularına üniforma giydirek bu konuda bir ilki gerçekleştirdiler: Beyaz üniforma standart hale gelene kadar farklı renklerde üniformalar kullanmışlardı. Ayrıca XIV. Louis, geleneksel madalya ve şövalyelik nişanı sistemine de yenilik getirdi.

Askeri tıbbın gelişimi savaşların sayısı, orduların mevcudu ve ateşli silahların kullanımındaki artışa kıyasla çok geride kalmıştı. Yaralıların büyük bir kısmının enfeksiyondan ölmesi yüzünden hekimler çok sayıda ve bazıları yaranın kendisinden bile daha tehlikeli tedavi usulleri geliştirdiler. Dönemin doktorları pek çok cerrahi alet ve ravent, palmiye suyu, sandal ağacı tozu gibi şeylerin yanı sıra, tehlikeli ya da sıradışı olan mumya tozu, engerek yağı, kulağakaçan böceği, insan ve köpek yağı, dışkı, yengeç gözü, cıva ve afyon gibi maddeleri de kullanırlardı. Hacamat (kan akıtma), yarayı temizleme ve lavman sık kullanılan tedavi şekilleriydi. Yaraların tedavisinde cerrahi müdahaleye sıkça başvurulurdu; Ambroise Paré'nin kan damarlarını bağlama tekniği bu dönemde unutulmuş gibiydi. Sivil müteahhitler ya da dini tarikatlar tarafından işletilen hastanelerde hastalar ilkel koşullarda tedavi edilirdi ve

buralarda temizlik koşulları berbattı. Louvois döneminde ve 1690'larda, sahra ambulanslarının kullanımı, sahra hastaneleri ve merkezi yerlerde büyük askeri hastanelerin kurulmasıyla birlikte, tıp alanında iyileştirmeye gidildi. Aynı tarihte Hollanda'daki yaralı İngiliz askerlerini tedavi edecek bir hastane yoktu ve yaralılar tedavi için Londra'ya geri dönene kadar hayatta kalmak zorundaydı.

17. yüzyılın ilk yıllarında İspanyolların deniz hâkimiyeti neredeyse sona ermişti. Hollandalılar İspanyolları ve Portekizlileri Atlantik, Hint ve Pasifik okyanuslarında yenilgiye uğratmış ve onların topraklarını ele geçirerek kendi ticaret filolarının etki alanını genişletmişlerdi; çünkü İspanya'nın Avrupa'daki gücünü kırmanın yolunun Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ve Hollanda Batı Hindistan Şirketi'nin gücünü kullanarak denizlerdeki İspanyol hâkimiyetini sona erdirmekten geçtiğini biliyorlardı. Hollandalılar Karayipler'deki İspanyol tekeline son verdileri gibi Şili'deki İspanyol yönetimini sona erdirmek, Macellan Boğazı'nı işgal etmek ve hatta Peru'yu istila etmek için planlar yapmaya başladılar.

Yüzyıl ortalarında Hollandalı amiraller, Manş Kanalı'nda diledikleri gibi dolaşüyor; ülkelerinin ticaretini, balıkçı gemilerini ve denizlerdeki diğer çıkarlarını koruyorlardı. Fakat her yerde aynı başarıyı sergileyemediler. Brezilya ve Afrika'da elde ettikleri toprakların çoğunu savunamadıkları gibi Kuzey Amerika'daki kolonileri olan New Amsterdam'da da işler pek iyiye gitmiyordu. Nüfusu yeterli olmadığı için İspanya ve İngiltere gibi küresel bir imperatorluk olmayı başaramayan Hollanda'nın denizlerdeki hâkimiyeti İngiltere'nin çıkarlarına pranga olunca bu ülke 1651'de Kabotaj Kanunu'nu kabul etti. Bunun üzerine artan husumet nedeniyle İngilizler ve Hollandalılar üç kez savaştılar (1652-1654, 1665-1667, 1672-1674). Hollandalıların elinin dünyanın her yanına uzanmasından şikâyetçi olan bir İngiliz şöyle demişti: "Sanki Şeytan her yere Hollandalı s.çmış."

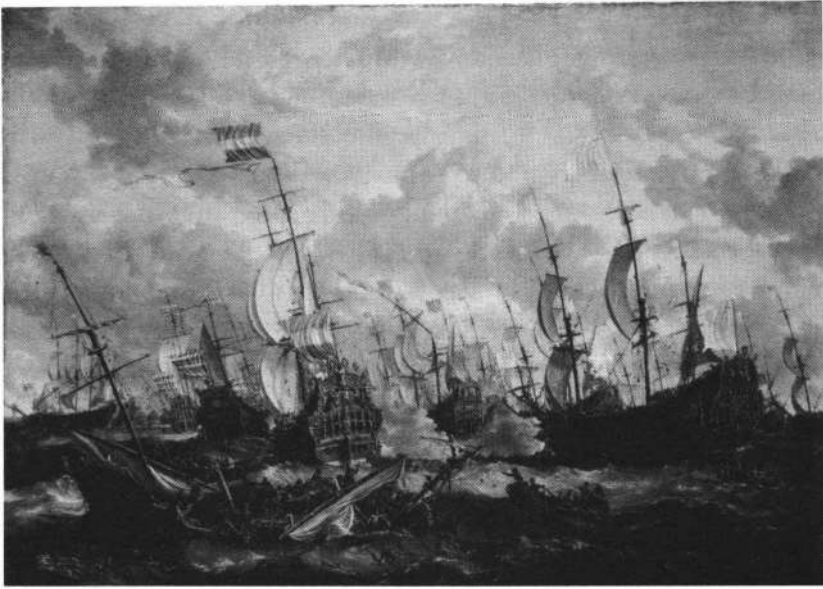
İngilizler, kendi sahillerini ve kendi toprakları ile Kıta arasındaki suları koruma konusunda son derece kararlı ve bu nedenle oldukça saldırgandı. İngiliz savaş gemileri, kendilerini gören diğer gemilerin üst yelkenlerini ve sancaklarını indirmelerini istiyordu.

Bu şekilde İngiliz kralının (ya da Commonwealth'in) yüceliğini tanıdıklarını göstermiş olacaktı. İngiltere ve Hollanda arasında süren mücadeleye ileride Fransa ve diğer milletler de dahil olacaktı ki bu da, 18. yüzyılda dünya ticaretini ele geçirmek için girişilen çok daha büyük çatışmaların yolunu açacaktı.

Yüksek alabanda ateşi gücüne sahip gemiler 17. yüzyılın icadı olmasa da, bu dönem çok sayıda yeni taktik, strateji ve gelişmiş gemi ile top modellerine tanık oldu. Denizcilik ve dünya denizle-riyle ilgili pek çok şey öğrenen İspanyollar ve Portekizlileri Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar takip etti.

Salt savaşma amacıyla inşa edilen “kebir kalyonlar” (*great ship*), 17. yüzyıl ortalarında tayin edici bir silah olarak ortaya çıktılar. 1630’larda İngilizler tarafından inşa edilen ve üç kat top ambarında 100’er top taşıyan *Prince Royal* ile *Sovereign of the Seas* gelecekte deniz savaşlarının nasıl olacağına dair bir fikir veriyordu. Denizlerde söz sahibi olmak isteyen bir devletin, gemi inşası için gerekli kaynaklara, gemileri kullanıp düşmanla çatışmaya girecek tecrübeli subaylara, tersane altyapısına, gemi tasarımcılarına, silah uzmanlarına ve hepsinden de önemlisi, dolu bir hazineye sahip olması şarttı. Büyük savaş gemileri inşa edebilmek için büyük miktarda kereste, halat ve katran yanında, kalifiye işgücüne de ihtiyaç vardı. Lojistik açıdan donanmanın ihtiyaçları ordudan daha fazlaydı; o dönemde bir donanma, herhangi bir orduda bulunan- dan çok daha fazla ağır silaha ve dolayısıyla ateş gücüne sahipti. 1670’lerde büyük bir savaş gemisi, tek başına bir ordunun sahip olduğundan daha fazla topa sahipti ve dolayısıyla daha fazla barut harcıyordu. Gerçekten de büyük bir savaş gemisinin yapım masrafı, bir kalenin inşa masrafına eşitti, fakat böylesine masraflı bir araç, fırtınada alabora olup birkaç dakika içinde bataabilir, tropik bölgelerde birkaç hafta içerisinde tahtakurtlarınca delik deşilebilir ya da birkaç saat sürecek bir muharebede kaybedilebilirdi.

Hollandalıların denizlerin hâkimi olduğu yönündeki yaygın görüşün aksine, 1652’deki ilk İngiltere-Hollanda savaşı sırasında Amiral Maarten Tromp, 50’den fazla ağır topla donanmış İngiliz savaş gemilerinin daha kalabalık ama daha küçük ebatlı ve hafif

Resim 7.2 1666'da II. İngiliz-Hollanda Savaşı sırasında gerçekleşen Dört Gün Muharebesi; Abraham Storck'un tablosu (Britanya Deniz Müzesi, Londra).

silahlı Hollanda gemileri karşısında kendilerini etkili bir şekilde koruyabildiklerini keşfetti. 1588'deki Armada seferinden bu yana ciddi bir deniz harekâtı gerçekleşmediği için her iki taraf da deneyerek öğrenme yolunu seçmişti. Tümüyle top ateşine güvenen İngilizlerden farklı olarak Hollandalılar rampa muharebesi ve ateş gemisi kullanımına ağırlık veriyorlardı. Thames Nehri'ne saldırabilmiş ve limanlara başarılı baskınlar düzenlemişlerdi, fakat açık denizlerdeki topçu muharebelerinde etkili olamıyorlardı. Hollandalılar, ikinci savaş için 70-80 adet 36, 24 ve 18 funtluk toplarla silahlı yeni savaş gemilerinin oluşturduğu neredeyse tümüyle yeni bir donanma kurdular. Amiral Michiel de Ruyter, 1666 yılındaki Dört Gün Muharebesi sırasında, İngilizlerin pruva hattı oluşturarak savaşma taktiğini beceriksizce taklit etmeye çalışmıştı. Hollandalıların bu girişimine cevaben İngilizler en alt ambarlarında 42 funtluk silahlar taşıyan –bunlar, 12 mürettebat gerektiriyorlardı ve üç tondan ağırlardı– 94-100 toplu yedi parça devasa kalyon ve

64-70 topla donanmış daha küçük kalyonlar inşa ettiler. Ne var ki kötü hava şartlarında en alt ambarın lombar kapakları açılmadığında en ağır topları kullanmak imkânsız hale gelirdi. Fransızlar Brest ve Toulon'da 120 toplu üç ambarlı kalyonlar inşa ettiler de, önceki örneklerde olduğu gibi, bu aşırı büyük ve hantal gemilerle sığ denizlerde etkili şekilde savaşmak pek mümkün olmadı. Üçüncü savaşta bir İngiliz ve Fransız ittifakıyla karşı karşıya kalan Hollandalılar, karadaki Fransız istilasını durdurmak için su kanallarını açmışlardı; denizde ise, kendi aralarında işbirliği yapma konusunda pek de yetenekli olmayan düşmanlarına karşı amiraller de Ruyter ve Tromp'un komutasında var güçleriyle çarpıştılar.

Neredeyse tamamen denizlerde geçen ve taraflara fazlasıyla pahalıya mal olan üç İngiliz-Hollanda savaşı, pruva hattına girerek (savaş gemilerinin ipe dizilmiş gibi birbirini takip etmesi) savaşan ağır silahlı kebir kalyonların üstünlüğünü kabul ettirdi. İlk defa Cromwell devrinde İngiliz donanması tarafından yayımlanan *Muharebe Talimatnamesi*'nde (*The Fighting Instructions*) bu durum onaylanmıştı. Pruva hattında top ateşiyle savaşma tekniği geçmiş dönemin rampa muharebelerini tümüyle ortadan kaldırdı. 1691'de yayımlanan *İngiliz Muharebe Talimatnamesi*, deniz savaşlarının nasıl yürütülmesi gerektiğini yaklaşık 100 yıl boyunca yürürlükte kalacak kesin kurallara bağladı. İki ya da üç ambarlı büyük gemiler ana savaş hattını teşkil eder; bu gemilerin gözü kulağı olarak da daha küçük firkateynler, yatlar ve ikmal gemileri görev yapardı.

Savaş gemilerinde görev yapacak gönüllü bulmak, her ülkenin karşı karşıya olduğu bir sorundu. Bu nedenle liman şehirleri ile ticaret gemilerini kol gezen celp çeteleri bu çetin göreve uygun gözükten sağlıklı ve usta denizcileri toparlayıp götürürdü. Ayrıca meyhaneler, kumarhaneler ve genelevlere yapılan baskınlarla toplanan çiftçiler, kendilerini bir anda gemilerin güvertesinde bulurlardı. İnsanlar donanmadan korkmakta haklıydılar, çünkü kulaklarına gelen söylentilerin tümü doğrudu. Kuzey denizlerinde sadece peksimet, kuru et ve balıkla beslenen denizciler, C vitamini eksikliğinden ileri gelen iskorbüt hastalığına yakalanırlardı ve bu nedenle, vücutlarındaki eklem dokuları kendini yenileyemezdi. Hastalık ilerledikçe tüm

vücut kara lekelerle kaplanır, bunu kanamalar, eklemlerdeki şişlikler, dişeti kanamaları ve dişlerin dökülmesi takip ederdi. Kesikler ve yaralar iyileşmez; hastalık ilerledikçe, eski yaralar açılır ve kaynamış kemikler tekrar kırılırdı. Sonunda hasta artık ayakta duramaz hale gelir ve eğer hareket etmeye zorlanırsa, iç kanama ya da kalp krizi geçirirdi. Tropik denizlerde ise humma, kabızlık ve dizantetriyle mücadele etmek zorunda kalırlar ve sintine suyu boşaltılırken zehirli buhara maruz kalan denizciler çoğunlukla hastalanırdı. Gemiler pire, bit, tahtakurusu ve hamamböceği kaynadığı gibi fareler yiyecek ile teçhizatı kemirip her yere pislik taşırdı. Zührevi hastalıklar ile akciğer hastalıkları, iç içe yaşayan mürettebat arasında yaygındı ve aşırı alkol tüketimi (çünkü su, genelde içilemeyecek kadar kokuşuyordu), pek çok kazaya ve mürettebatın denize düşmesine neden olurdu. Despot subayların uyguladığı disiplin ve cezalar nedeniyle deniz erlerinin vücudu yara izleriyle doluydu ve hatta kimileri, bu cezalar yüzünden sakat kalırdı. Deniz cerrahları, savaş yaralanmalarının olmadığı normal zamanlarda bile hastalıklar karşısında karadaki meslektaşları kadar çaresizdi.

17. yüzyıl teknoloji intibakı, strateji, taktik, lojistik ve askeri birimlerin sevk ve idaresi açısından, askeri alanda esas teşkil eden bir dönem olmuştu. 1690'lardan geriye bakıldığında, silahlı kuvvetlerde istikrarlı bir artış gözlemek mümkündür. Yüzyılın ikinci yarısında Fransa, ileride pek çok komutan, bilimsani, stratejist ve düşünürün yetişeceği verimli bir ortamın temellerini attı. Turenne'in ordusunda görev yapan kişilerden biri de, sonradan Marlborough dükü olacak İngiliz asilzade John Churchill'di. Askeri gelişmeler, devrimci olmaktan ziyade evrimciydi ve ateşli silahlarda görülen gelişme, saflar halinde savaşmayı mümkün kıldı. Süngünün kullanılmaya başlamasıyla birlikte kargı ortadan kalktı ve topçu, hem meydan savaşlarında hem de kuşatmalarda esas unsur haline geldi. Kale yapımı tekniği, artan savunma ve saldırı tekniklerine paralel olarak gelişmesini sürdürdü. Hollanda ve Almanya'daki savaşlar sırasında kuşatmalar meydan savaşlarından çok daha yaygındı. Denizlerde ise, güçlü savaş gemileri geliştiren Avrupalılar gözlerini dünya hâkimiyetine dikerek sonraki 250 yıl boyunca bu yolda mücadele ettiler.

Kimi dönemlerde –Hollanda’daki çatışmalar esnasında, Almanya’da Otuz Yıl Savaşları sırasında ve İslam ile Hristiyanlık arasındaki sınırda– sonu gelmez savaşların yol açtığı yıkım ve seferber edilen kaynaklar nedeniyle, birçok bölge “savaş çölü” haline geldi. Fakat neyse ki bu tür demografik felaketlerin, uzun vadede kalıcı sonuçları olmadı. Ordu, Fransa’da ve diğer bazı ülkelerde, soylulara karşı merkezileşmenin aracı oldu. Avrupalılar, artık önceki savaşlarda görülen barbarlığın sona ermesini istiyordu. Sonraki yüzyılda meydana gelen “sınırlı savaşlar” da oldukça kanlı geçmekle beraber birçok yerde siviller bundan doğrudan etkilenmeyecekti.

Okuma Önerileri

Askeri devrim meselesi, 17. yüzyılın temel tartışma konularından biridir. Bkz. Michael Roberts, *The Military Revolution, 1560-1660* (Belfast, 1956); Christopher M. Duffy, *The Military Revolution and the State, 1500-1808* (Exeter, 1980); Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988); Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1808* (Atlantic Highlands, 1991); Jeremy Black, *European Warfare, 1660-1815* (New Haven, 1994); John A. Lynn, “The *Trace Italienne* and the Growth of Armies: The French Case”, *The Journal of Military History* 55: 3 (1991): 297-330; Mahinder S. Kingra, “The *Trace Italienne* and the Military Revolution during the Eighty Years’ War, 1567-1648”, *The Journal of Military History* 57: 3 (1993): 431-46 ve Clifford Rogers (der.), *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder CO, 1995).

Silahlar, strateji, askeri tıp ve toplum gibi meselelerle ilgilenen kişiler şu eserlere başvurmalıdır: M.S. Anderson, *War and Society in Europe of the Old Regime, 1618-1789* (New York, 1988); David G. Chandler, *Atlas of Military Strategy: The Art, Theory and Practice of War, 1618-1878* (Don Mills, 1980); John Childs, *Armies and Warfare in Europe, 1648-1789* (Manchester, 1982); Andre Corvisier, *Armies and Societies in Europe, 1494-1789* (Bloomington IN, 1979); Hans Delbrück, *The Dawn of Modern Warfare*, c. 4 (Lincoln NE, 1990);

Robert A. Doughty ve Ira D. Gruber vd., *Warfare in the Western World*, c. 1 (Lexington, 1996); Christopher Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494-1660* (Londra, 1979); Richard Gabriel ve Karen S. Metz, *A History of Military Medicine II* (New York, 1992); Michael Howard, *War in European History* (New York, 1976); B.R. Hughes, *Firepower: Weapons Effectiveness on the Battlefield, 1630-1850* (Londra, 1974); Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (Urbana IL, 1987); John A. Lynn, *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present* (Boulder CO, 1993); William H. McNeill, *The Pursuit of Power* (Chicago, 1984); H.B.C. Pollard, *A History of Firearms* (New York, 1973); Friedrich Prinzing, *Epidemics Resulting from Wars* (Oxford, 1916) ve Sir James Turner, *Military Essays of the Ancient Grecian, Roman, and Modern Art of War: Written in the Years 1670 and 1671* (New York, 1968).

İspanya, Fransa ve Hollanda'nın savaşları için bkz. Charles R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire* (New York, 1965); Jonathan Brown ve J.H. Elliott, *A Palace for a King: The Buen Retiro and the Court of Philip IV* (New Haven, 1985); John H. Elliott, *Imperial Spain, 1469-1713* (Londra, 1970); John H. Elliott, *The Count-Duke of Olivares: The Statesman in an Age of Decline* (New Haven, 1986); Pieter Geyl, *The Netherlands in the Seventeenth Century, 1609-1648* (New York, 1961); Henry Grainne, *The Irish Military Community in Spanish Flanders, 1586-1621* (Dublin, 1992); Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606-1661* (Oxford, 1982); Henry Karnen, *Spain in the Later Seventeenth Century, 1665-1700* (Londra, 1980); John A. Lynn, *Giant of the Grand Siecle: The French Army, 1610-1715* (Cambridge, 1997); Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659* (Cambridge, 1972); Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt* (Londra, 1977); Geoffrey Parker, *Spain and the Netherlands, 1559-1660: Ten Studies* (Londra, 1979); John H. Parry, *The Spanish Seaborne Empire* (New York, 1966); Carla R. Phillips, *Six Galleons for the King of Spain: Imperial Defense in the Early Seventeenth Century* (Baltimore, 1986); N.A.M. Rodger, *The Safeguard at Sea: A Naval History of Britain, 660-1649* (Londra, 1997);

R.A. Stradling, *The Armada of Flanders: Spanish Policy and European War, 1568-1688* (Cambridge, 1992) ve I.A.A. Thompson, *War and Government in Habsburg Spain, 1560-1620* (Londra, 1976).

Otuz Yıl Savaşları için bkz. Thomas M. Barker, *The Military Intellectual and Battle: Raimondo Montecuccoli and the Thirty Years War* (Albany, 1975); Herbert Langer, *The Thirty Years' War* (Poole, 1980); Stephen J. Lee, *The Thirty Years' War* (Londra, 1991); Golo Mann, *Wallenstein: His Life Narrated* (New York, 1976); Peter Limm, *The Thirty Years' War* (New York, 1984); Geoffrey Parker, *Europe in Crisis, 1598-1648* (Londra, 1979); Geoffrey Parker, *The Thirty Years' War* (Londra, 1987); J.V. Polisensky, *The Thirty Years' War* (Berkeley, 1971); J.V. Polisensky, *War and Society in Europe, 1618-1648* (Cambridge, 1978); Michael Roberts, *Gustaf Adolf and the Rise of Sweden* (Londra, 1973); Michael Roberts, *Gustavus Adolphus: A History of Sweden, 1611-1632*, 2 cilt (Londra, 1953-58); S.H. Steinberg, *The Thirty Years' War and the Conflict for European Hegemony, 1600-1660* (Londra, 1960) ve C.V. Wedgwood, *The Thirty Years' War* (Londra, 1938).

17. yüzyıl sonlarının toprak çatışmaları ve donanma tarihi için bkz. Thomas M. Barker, *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting* (Albany, 1967); Reginald Bloomfield, *Sebastien le Prestre de Vauban, 1633-1707* (New York, 1971); Charles R. Boxer, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (Londra, 1974); Peter T. Bradley, *The Lure of Peru: Maritime Intrusion into the South Sea, 1598-1701* (Londra, 1989); John Childs, *The Nine Years, War and the British Army, 1688-1697: The Operations in the Low Countries* (Manchester, 1991); J.R. Jones, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (Londra, 1996); Brian Lavery (der.), *Deane's Doctrine of Naval Architecture, 1670* (Londra, 1981); John A. Lynn, "The Growth of the French Army during the Seventeenth Century", *Armed Forces and Society* 6 (1980): 568-85; O.H.K. Spate, *Monopolists and Freebooters* (Minneapolis, 1983); Geoffrey Symcox, *The Crisis of French Sea Power, 1688-1697* (The Hague, 1974) ve John B. Wolf, *Louis XIV* (New York, 1968).

VIII

Mutlakıyet ve Savaş

On Sekizinci Yüzyıl

Esas duruş!
Süğü çıkar!
Süğüü kınına koy!
Çapraz tutuş!
İleri marş!
Prusya Piyade Talimnamesi, 1759

Görgü tanıkları, raporlar, günlükler ve tablolar 18. yüzyıldaki savaşlar hakkında bizi aydınlatan kaynaklardır. Gösterişli üniformalar giymiş disiplinli piyadelerden –ağır ve hafif piyadelerin bölük, tabur ve alayları– oluşan ordular, uzun ve karmaşık bir sürecin ürünleriydi. Yürüyüş kolundan, üç ya da daha fazla sıradan oluşan saf tertibine çark edebilirlerdi. Hem tüfek hem de kargı olarak kullandıkları filintalar (*fusil* ya da *firelock*) uçlarında parılayan süngülerle düşmanın kalbine korku saçardı. Uzaktan bakıldığında mavi üniformalı Prusya ve İsveç, kırmızı üniformalı İngiliz, Hannover ile Danimarka, beyaz üniformalı Fransız, Avusturya ile İspanya ve yeşil üniformalı Rus askerleri savaş için değil de,

resmigeçitte yürümek için hazırlanmış gibi görünürdü. Bu dönemin askerleri, büyük bir disiplin içerisinde birbiri ardına tereddüt etmeden ölüme yürüyecek şekilde eğitilmişti.

Fakat yakından bakmak mümkün olsaydı, askerlerin çoğunun korkudan renginin kaçmış ve dilinin tutulmuş olduğu görülebilir ve yıkanmamış vücutlarının kokusunu onlar geçtikten sonra dahi alabilirdik. Askerler için bu durumla başa çıkabilmenin yolu, ya alkolik olmak ya da tümüyle duygusuz hale gelmekti. At sırtındaki subaylar naralar atarak onları teşvik eder, şapkalarını sallar ve Tanrı'yı yüceltip düşmanı lanetleyen konuşmalar yapardı. Muharebe başlayınca, her iki tarafın 4 ve 6 funtluk toplara sahip bataryalarından atılan güller gökyüzünü yırtmaya başladılar. İlk birkaç atıştan sonra, topçular nihayet hedeflerine nişan alabilecek hale gelir ve yağdırdıkları ateşten, savaş alanı insan ve at parçalarıyla kaplanırdı.

Topların ve davulların gürültüsü, çalan düdükler, gaydalar ve borazanlar heyecanı bir kat daha artırır ve her iki taraftan yükselen savaş naralarıyla marşlar, ölmekte olan insan ve hayvanların feryatlarına karışırdı. Askerlerin karşı karşıya kaldıkları kâbus ve kıyım, onlara dünyada cehennemi yaşatacak boyuttaydı. Süvariler geride ve cenahlarda düşman hatlarında açılacak bir gedik için fırsat kollayarak bekler, iki taraf birbirine doğru yaklaşır ve yaylım ateşini uzaktan açıp boşa gitmesine neden olmaktan sakınırlardı. Birbirlerine yaklaşık elli metre yaklaşınca taraflardan biri durur, nişan alır ve tüm askerler aynı anda karşılarındaki düşmana ateş ederdi. Bunu, diğer bölüklerin açacağı yaylım ateşleri izlerdi. Ana amaç, düşman bir darbe indirmeden önce ilk darbeyi indirmek ve hasmı dağıtmaktı. Hiçbir asker, karşılarındaki belli bir hedefe nişan almazdı. Hepsinin bildiği gibi, temel amaç düşman saflarına olabildiğince sık aralıklarla yaylım ateşi açabilmektir.

Bu kan gölünün içerisinde kimi zaman en deneyimli askerler bile paniğe kapılıp kaçmaya başlayabilirdi. Yaylım ateşi, güller ve topaların yakın mesafeden attığı çok sayıda küçük misketten oluşan peşrev ateşi düşman saflarını darmadağın ederdi. Savaş alanını kaplayan yoğun duman tabakası nedeniyle, subaylar askerlere

komuta edemez hale gelir ve ortalık iyice karışırdı. Kimi asker vurulur vurulmaz hayatını kaybeder, diğeryse yere düşüp savaş boyunca kıvranırdı ve yardım için yalvarırdı. Bu durumda dakikalarca, saatlerce, hatta günlerce yattıkları olur ve yavaş yavaş can verirlerdi. Çok az yaralı, bu durumda savaş alanından uzaklaşıp hayatta kalmayı başarabilirdi.

Tüm bu karmaşaya rağmen, iyi talimli ordular dakikada iki ya da üç yaylım ateşi açabilirdi –mükemmel talimli Prusya ordusunda bu oran muhtemelen daha yüksekti– ve savaşın karmaşası bile, onların eğitimde öğrendikleri şeyi yapmalarına engel olamazdı. Fakat sürekli ateşin, tüfeklerin aşırı ısınıp infilak etmesi gibi bir yan etkisi vardı. Namlular barutla dolunca, onları demir harbilerle bile temizlemek bir meseleydi. Ayrıca sürekli ateş neticesinde, mekanizmadaki çakmaktaşı körelir ve kıvılcım çıkarmaz olurdu. Tüm bu tersliklere yağmur ve nem de eklenince, süngü tüm askerlerin gözdesi haline gelirdi. Taktisyenlerin ileri sürdüğü teorilere rağmen askerler, özellikle karşılarında talimli ve kararlı bir düşman varsa, süngü savaşından fazlasıyla çekinirlerdi. Taraflardan biri dağılıp kaçmaya başlarsa ve kazanan tarafın hâlâ takati kalmışsa, korkunç bir takip başlar ve kovalayan taraf, yorgunluktan tükenene kadar kaçanların peşini bırakmazdı.

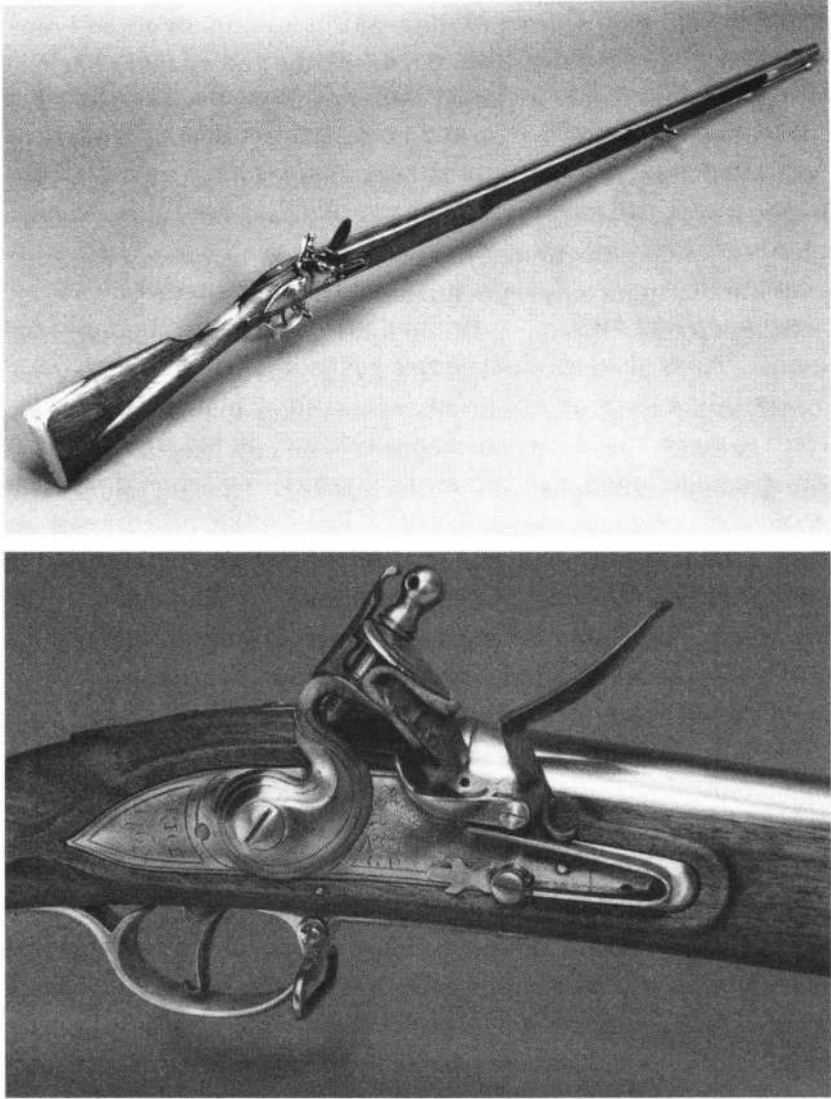
18. yüzyıldaki savaşların sıklığına rağmen, kuşatmalar ve küçük çatışmalar hâlâ meydan savaşlarından çok daha yaygındı. Generallerin büyük bir kısmı, her şeyin kontrollerinde olduğu bir kuşatmayı meydan savaşının belirsizliğine tercih etmekteydi. Çünkü onlar da bilirdi ki, ne kadar hazırlık ve plan yaparlarsa yapsınlar, hiç akıllarına gelmeyecek çok küçük bir olay bile bir anda meydan savaşının kaderini değiştirebilir ve talimi yıllarca sürmüş ve büyük paralara mal olmuş bir ordu, birkaç saat içerisinde kaybedilebilirdi. Fransa mareşallerinden Villars Dükü, *Mes Reveries*'in yazarı Mareşal Hermann-Maurice'le (Saxe Kontu) (1696-1750) yaptığı bir konuşmada (1732) şansın öneminin bir kez daha altını çizmişti. Villars'ın anlattığına göre, komuta ettiği Fransız piyadesi bir savaş sırasında Avusturya birliklerini bozguna uğratmış ve onları bir ormana doğru sürmüştü. Tam o sırada, ufukta yaklaşmakta olan iki

süvari birliği –muhtemelen Fransız– görüldü. Bunları gören Fransız askerleri, “kuşatıldık” diye bağırarak bir anda dağılıp kaçmaya başladı. Villars, her ne kadar onları toparlamaya çalıştıysa da, zafer anında gayet serinkanlı görünen askerlerin yenilgi sırasında kuru kalabalıktan başka bir şey olmadığını görmüştü. Saxe, bu örnekten yola çıkarak savaşın geçmişte ve o tarihte “belirsiz ve kutsal” bir bilim olduğunu ve kişiye belirgin bir avantaj sağlayacak kesin kuralların hiçbir zaman konamayacağını ifade etti.

Britanyalı Marlborough Dükü John Churchill’in adamları ve İspanyol Veraset Savaşı’nda (1701-1713) Savoylu Prens Eugene komutasındaki askerler tarafından kullanılan silahlar ile yüz yıl sonra Napoléon’un ya da Wellington Dükü’nün askerlerinin kullandığı silahlar arasında ciddi bir fark yoktu. Örneğin, İngilizlerin “Brown Bess” tüfeği, önceki modelin geliştirilmiş bir türüydü ve 1715 yılında ortaya çıkmıştı. 130 yıl içerisinde bu tüfekten 7,8 milyon adet üretildi ve dünyanın her tarafına yayıldı. Saxe, Büyük Frederik, Jean-Baptiste Gribeauval, Kont Jacques Antoine de Guibert ve diğer yazarların tavsiyeleri doğrultusunda taktikler, topçunun kullanımı, muhabere ve lojistik alanlarında kimi değişiklikler ve iyileştirmeler yapılsa da bunlar filinta, süngü ve kaval (yivsiz) topun kullanıldığı muharebelerin yapısını değiştirmemiş, sadece mükemmelleştirmişti. Bu düşünce tarzı ve teknoloji, Avrupa savaş usulünün tüm dünyaya yayılmasına neden oldu.

Mutlakıyet, rasyonalizm ve Aydınlanmacı despotizm çağı olan 18. yüzyıl, geçmiş dönemlerdeki kral, general ve amirallerin acımasızlığını bir miktar törpüledi. Dünyayı keşfetme isteği ve Aydınlanma’nın getirdiği yeni düşünceler dini nefreti azaltıp geçmişin örümcek kafalı insanların zihnine az da olsa ışık sızmasını sağlamıştı. Örneğin 1780’lerde İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılar, devletler arasındaki savaş durumunun James Cook’un Pasifik Okyanusu’na düzenleyeceği üçüncü keşif gezisine (1776-1780) engel olmaması gerektiğine karar verdiler.

Akıl karıştıran ve yanlış anlaşılan “sınırlı savaş” terimi, çoğunlukla Otuz Yıl Savaşları’ndan 1790’lardaki Devrim Savaşları’na kadar geçen süreyi tanımlamak için kullanılır. İslam ve Hristiyanlık

Resim 8.1 Fransız filintasının iki açıdan görünümü (Kraliyet Topçu Bölüğü, Quebec).

arasındaki nefretin hızından hiçbir şey kaybetmediği Balkanlar ve Avrupalılar ile denizaşırı bölgelerdeki halklar arasındaki savaşlar dışında, artık Avrupalıların kendi aralarında geçen savaşlarda, Otuz Yıl Savaşları'na damgasını vurmuş olan dini nefret, vahşet ve

katliamlar gittikçe daha az yaşanmaya başladı. Avrupalılar, askerleri ve muharebeleri sivil halktan ellerinden geldiğince uzak tutmaya çalışıyorlardı. Devletlerin besleyip maaş verdikleri askerler, kışlalalarında askeri nizamnamelerle kesin çizgilerle belirlenmiş katı bir disiplin içerisinde yaşıyor ve intikal esnasında, sadece askeri levazım depolarından istifade ederek yağma ve talandan uzak duruyorlardı.

Ama tüm bunlar, savaş alanının daha güvenli bir yer haline dönüştüğü manasına gelmiyordu. Yakın mesafeden açılan bir yayılım ateşi, karşıdaki birliğin yüzde 20 ya da 30'unu bir anda öldürebilirdi. Savaş alanlarında hayatını kaybedenlerin yanı sıra, yaralıların büyük bir bölümü de muharebenin ardından bakımsızlık, enfeksiyon ve hastalıklardan dolayı can verirdi. Bu durum, büyük savaş gemilerinin yakın mesafeden birbirlerini alabanda ateşine tuttukları denizlerde de geçerliydi. Elbette askerlerin uyguladığı vahşet tümüyle ortadan kalkmış değildi. Örneğin, Marlborough'un birlikleri, 1712 yılında kendilerine ateş açan ve barikatlar arkasında kendilerini savunmaya kalkan 400 Fransız köylüsünü katletmişti. Askerler halkı kiliseye topladılar ve ardından kiliseyle birlikte tüm köyü ateşe verdiler.

XIV. Louis'nin reformlarının ardından merkezi devlet, topladığı vergiler sayesinde profesyonel askerlerden oluşan ordular kurup bunların maaşını ödeyebilecek güce erişmiş oldu. Yüzyılın başında Fransız ordusunun mevcudu; 380.000 askere kadar yükselmişti. Elbette 18. yüzyıl ordularının mevcuduna ilişkin söylenen rakamların, onların çoğunlukla kâğıt üzerindeki güçleri olduğunu unutmamakta da fayda vardır. Subaylar hayali askerler adına maaş toplayıp bu paraları cebe indirdiği için, bildirilen askerlerin çoğu aslında sadece listede yazılı isimlerden ibaretti. Bu tür usulsüzlüklerin olmadığı zamanlarda bile hastalık, mahkûmiyet ve başka görevler için tefrik edilen birlikler nedeniyle, ordular kâğıt üzerindeki mevcutlarına hiçbir zaman sahip olamazdı. 8-12 yıl ya da daha uzun olan görev süresi müddetince sıkı bir disiplin içinde yaşayıp talim yapan askerler, teçhizat ve üniformanın standart hale getirilmesi, askeri düsturlar ve pek çok ülkedeki özel kurallar nedeniyle, toplumun kalan kesiminden ayrılarak tümüyle farklı bir

sınıf haline geldiler. Devletler, yetiştirilmeleri yıllar alan ve kaval namlulu tüfeklerle savaşın şart koştuğu karmaşık hamleler ile ter-tiplenmeleri öğrenebilmiş askerlerinin kıymetini artık daha fazla biliyordu. Sıkı, hatta kimi zaman dayanılmaz bir disiplin içerisinde kışla ve kalelerde yaşayan askerlerin sivilleri rahatsız etme imkânı da kalmamıştı. 18. yüzyıl orduları yol, köprü, cephanelik ve kale inşa etmek ve büyük kışlaların planını yapmak için mühendislerden yararlandı. Hollanda ve Almanya'da artık olağan hale gelen ve çoğunlukla komutanlar arasında teslim şartlarının konuşulduğu görüşmelerle son bulan kuşatmalar her savaşın ayrılmaz bir parçasıydı. Bir şehri teslim almak, metrisler ve sıçan yolları kazıp surlarda top ateşiyle uygun bir gedik açtıktan sonra şehre hücumla girmekten ve neticede bütün yerleşimi tahrip etmekten daha mantıklıydı. Aydınlanma çağında müzakere, artık katliam, yağma ve yıkımın yerini almaya başlamıştı.

Avrupa ve Kuzey Yarımküre'deki herhangi bir yerde askeri seferler, hemen her zaman Nisan ayında başlar ve Ekim ayında sona ererdi. Kış aylarında nakliye –Avrupa'nın en uygun bölgelerinde bile güç, denizlerde ise tamamen imkânsızdı– yağmur, çamur ve soğuk yüzünden tam bir felaketti. Arabalar ve intikal halindeki alaylar ile taburlar, çamur deryaları içerisinde ilerlemeye çalışırken saplanıp kalırlardı. 18. yüzyıldaki orduların hareket kabiliyetini, o dönemdeki top ve cephane arabalarını inceleyerek anlamak mümkündür. Akıllı başında hiçbir general, yanında yeterli sayıda demirci, marangoz ve tekerlek imalatçısı olmadan sefere çıkmazdı. Mareşal Saxe, normal şartlarda bile, düzenlenen bir seferde ordunun mevcudunun üçte bir oranında ve hatta bazen yarıya kadar azaldığını söylemişti. Zaten yaş haddi, hastalık ve firarlar nedeniyle, ordular her yıl mevcutlarının yaklaşık yüzde yirmisini kaybederdi. Süvarilerin atları da, Ekim ayı gelene kadar o kadar bitkin düşerdi ki, seneye kadar bir işe yaramazlardı.

Süvarilerin atları ve topçu beygirleri ile katırlarının yanı sıra cephane, erzak, çadır, yatak ve tıbbi malzemelerin bulunduğu arabaları çekmek için de çok sayıda yük hayvanına ihtiyaç vardı. Ayrıca fırın, yakacak odun, çömlek, çaydanlık, fener, mum, balta,

matar, kumanya torbası, şarap fıçısı ve subayların özel eşyaları gibi sayısız eşyanın da orduyla beraber taşınması lazımdı. Eğer yeterli otlak bulunamamışsa, her ata günde en az 10 kilo kuru ot ve 5 kilo yulaf veya eşdeğeri bir tahıl sağlamak zorunluydu. Genellikle soylu sınıfından nasbedilmiş olan subaylar iyi bir at, mobilya ve güzel elbiseler gibi lüks tüketim ısrarlarından vazgeçmediler.

Blenheim Muharebesi (1704) sırasında Tuğgeneral Mero-de-Westerloo Kontu, savaşta bazı atlarının vurulduğundan ve 97 atının da “Alman hastalığı” denen bir enfeksiyon sonucu öldüğünden dert yanmaktaydı. Ayrıca, yanında özel eşyalarını –mobilya, masa, sandalye, yatak, mutfak eşyası ve fırın– taşıyan 24 de katır bulunuyordu. İntikal sırasında ya da ordugâhta çok sayıda insan ve hayvan bulunduğu için, askerler insan ve hayvan pisliği içinde yaşamak zorunda kalırdı.

Eğer askerler yiyeceklerini bulundukları bölgeden temin edemiyorlarsa, levazım subayları onlara ekmek, peksimet, balık ya da et ve diğer yiyecekleri sağlamakla yükümlüydü. Bölgeye göre değişse de, askerin günlük tayını genelde yarım kilo ekmek, yarım litre bira ve 250 gram domuz ya da koyun eti idi; bazen haftada bir peynir de dağıtılırdı. Levazım subayları eğer temin edebilirlerse, askere kuru bezelye, pirinç, lahana ve mevsimlik taze sebze de verirlerdi. İngiliz ordusundaki yüksek rütbeli komutanlar, askeri teşvik edecek en yararlı ödölün, aynı zamanda suyu arıtıp vücudu güçlendirdiğini düşündükleri rom olduğu konusunda hemfikirdi. Kışla dışındayken, bir çavuşun emrindeki altı asker başına günde bir litre rom verildi. Her asker, kendi payına düşen romu çoğunlukla matarasındaki suyla karıştırıp içti. İskorbüt hastalığının çaresi bulunmadan önce, İngiliz ve Alman askerlerine kış aylarında koruyucu olarak günde çeyrek porter bira verildi. Askerlerin eşleri ve ordular da içki satarak askerlerin tükettiği alkol miktarını artırırđı. Fransız ve İspanyol askerleri ise büyük miktarda şarap ve konyak tüketirdi. Evlerinden uzakta ve deniz aşırı bölgelerde görev yapan askerler, alıştıkları geleneksel içkiler dışında, bulundukları bölgede mevcut her türlü içkiyle yollarını bulurlardı. Kuzeyde peksimet, şeker ve ladin yapraklarından yapılan ladin birasının iskorbüt hastalığına

iyi geldiği düşünülürdü. Sonuç olarak, askerlerin büyük bir kısmı zamanını içki içerek geçirdiğinden alkolizm büyük bir sorundu.

Orduların, ister sefer esnasında isterse kışın kışlalarda konaklarken (eğer donanma söz konusuysa, nakliye filosunda ve limanlarda), çok sayıda işçi, hamal, fıçı yapımcısı, fırıncı, kâtip ve seyise ihtiyacı olurdu. 50.000-60.000 kişilik bir ordunun, çok sayıda fırıncı ve işçi tarafından çalıştırılan 60 ekmek fırınına ihtiyacı vardı. Fırınlar için tuğla, buğdayı öğütmek için değirmen, pişirmek için yakıt gerekiyordu; ayrıca, elde edilen un da taşınmalıydı. Ordular, intikal sırasında genelde askerlere dört günlük tayınlarını birden verirlerdi. Bu da, orduların her dört günde bir ekmek pişirmek ve atlar ile katırları otlatmak için durması gerektiği anlamına geliyordu. Sıradan bir 18. yüzyıl ordusu, bakım ve onarım için tüfek yapımcısı, terzi, nakışçı, hizmetçi, marangoz, arabacı, tekerlekçi, eyerci, koşumcu, demirci ve seyis gibi çok sayıda görevliye ihtiyaç duyardı ki bu işlerle çoğunlukla kadınlar, eşler ve askerlerin akrabaları meşgul olurdu. Ordularını uzak tutmak için alınan tedbirler ise hiçbir işe yaramazdı.

Levazım sistemi kötüyse ya da hiç yoksa, seferdeki veya kışladaki ordular bir süre sonra saldırgan kalabalıklara dönüşürdü. Örneğin, 1776'da Valley Forge'da Washington'ın askerleri at eti yemekten bıkip şikâyet etmeye başlamış ve o da bittiği zaman "ateş kekiyle" (unun suyla karıştırılıp kızartılmasıyla yapılan yiyecek) idare etmek zorunda kalmışlardı. Fırlar artmış ve askerler, "Et bitti! Et bitti" diye bağırarak yuh çekmişlerdi. Sivil müteahhitler tarafından sağlanan yiyecek genelde berbat ve yetersizdi. Fransızlar bu kronik sorunun üstesinden gelebilmek için, ordunun bulunduğu bölgedeki idarecilerden, yiyecek kalitesi ile miktarının istenen seviyede olmasını denetlemekle görevli harp levazımatçıları (*commissaires de guerre*) atadılar. İspanyollar bu Fransız ordu idaresini taklit ettikleri gibi Amerika'daki topraklarında da uyguladılar.

Ne yazık ki askerlerin kötü beslenme, gıda zehirlenmesi ve benzeri hastalıklardan çektiklerinin henüz sonu gelmemişti. Temizlik koşullarının kötülüğü, salgın hastalıklar ve berbat hastaneler askerler için savaşa girmekten çok daha tehlikeliydi. Orduda düşük ücret,

kötü beslenme, ikamet edilen yerlerdeki şartlar ve ağır cezalar firarlara, askerlerin moralinin düşmesine ve hatta kimi zaman ayaklanmaya yol açardı. 18. yüzyılda denizaşırı bölgelerdeki kalelerde görev yapan ya da savaşların hiç sona ermediği sınırları beklemeye mahkûm edilen askerler bunun kölelikten pek bir farkı olmadığını düşünürdü. Parçalanmış üniformaları içerisinde, her şeyden uzakta ve unutulmuş bu adamlar çoğu zaman kendi yiyeceklerini bile kendileri temin etmek zorunda kalırdı. Sıtma ve sarıhumma gibi tropikal hastalıklar kimi zaman bütün bir alayı ortadan kaldırılabildi. Amerikan Devrimi sırasında Hesse-Kassel'den gelen Alman askerleri, dayanılmaz sıcak, güneş çarpması, zihinsel işlevlerin yavaşlaması, aşırı terleme, kulak kurdu ve böceklerin neden olduğu deri çatlamalarından bunalmıştı. Yüzbaşı Johann Ewald, sıcak ve kötü suyun Almanların kanını "bozduğunu" ve "kara vebası" dedikleri bir hastalığa yakalandıklarını belirterek şöyle dert yanmıştı: "Belirtmem gerekir ki, ihtiyaç duyduğum hiçbir ilaç mevcut değil. O nedenle hastalara kusturucu olarak toprakla şekeri karıştırıp veriyoruz. Kanamaları olduğunda kanlarının açık renk olduğunu görüyorum, ama kara vebanın çürük vebaya dönüşmesi fazla zaman almıyor."

Fransa, Avusturya, Alman şehir devletleri ve Rusya'nın katıldığı; Hollanda, Almanya, Orta Avrupa ve Kuzey İtalya'yı hedef alan pek çok sefer düzenlendi. Bu stratejik bölgeler, Doğu ve Batı Fransa ile Almanya Ovası ve güneyde Fransa ile Avusturya arasında bir köprü vazifesi görüyordu. Kalabalık nüfus, karmaşık siyasi yapı, değerli kaynaklar ve tarım alanları gelişmiş nehir, kanal, yol ve deniz taşımacılığıyla bir araya gelince, bu topraklar tüm devletlerin iştahını kabartan yerler haline geldi. Açgözlü devletler, komşularının topraklarını yeni zenginlik kaynakları ve fethetilecek bölgeler olarak gördüler. Üstelik Avrupa devletleri, her büyük savaşın ardından yapılan barış görüşmelerinde koz olarak kullanabilmek için düşmandan bir miktar toprak ele geçirmeye büyük özen gösterdiler. Avrupa artık, şeker ve köle gibi kaynakların sağlandığı tropik adalara kadar yayılan sayısız savaşların yaşandığı yerlerden sadece biriydi.

Ordular, Marlborough ya da Büyük Frederik gibi gözü kara komutanların idaresinde hızla ilerlemeye ve uzak topraklarda seferlere çıkmaya başlayınca, yağma ve talan yeniden hortladı. İngiltere, Bourbon Fransa'sı ve İspanya'nın Amerika'ya yönelik denizasıırı seferleri sırasında yerli savaşçıların kullanımı ve gerilla savaşı taktikleri zulüm ve vahşeti yeniden artırdı. Hindistan, Afrika ve Avrupa dışındaki herhangi bir yerde askerleri kısıtlayacak kanunların pek bir önemi yoktu. Bu dönemde ırkçılık ile kölelik meşru ve yaygındı. Avrupa askeri gücünün uygulayıcıları ve kurbanları, sınırlı savaşın anlamını kavrayamamıştı. Şiddet, tecavüz, adam kaçıırma ve yağma Avrupa ordularının tüm dünyaya sunduğu hediyelerden sadece birkaçıydı. Denizaşıırı bölgelerde bile birbirlerine son derece medeni davranan soylu Avrupalı subaylar –barış müzakereleri, şerefli teslimiyetin kabulü, savaş esirlerinin salınması ve teslim bayrağının kabul edilmesi– yerlilere karşı tam bir barbar kesilirdi.

Savaş 18. yüzyıla damgasını vurup tüm kaynakların harcanmasına neden oldu. Avrupa Aydınlanma'sı bütün bu keşmekeşin içerisinde filizlenerek filozof, biliminsanı, yazar, müzisyen ve sanatçıları etkiledi. Yüzyıl iki büyük savaşla açıldı. İlki, Kral XII. Karl idaresindeki İsveç'in Lehistan, Rusya ve Danimarka'ya karşı başlattığı ve çoğu tarihçiye göre bir yüzyıl öncesinin seferlerini andıran Büyük Kuzey Savaşı'ydı (1700-1718). İsveç ordusu savaşta mucizeler sergilemiş olsa da, 1707 yılında Rusya'ya düzenlenen sefer geleceğin fatihlerine acı bir ders olacak nitelikteydi. Geniş Rus topraklarında ilerleyebilmek için işgalcilerin insan gücü ve lojistik desteğe büyük ihtiyacı vardı. İsveç ordusu, 28 Haziran 1709'da Harkov yakınlarındaki Poltava Muharebesi'nde büyük bir bozguna uğradı. XII. Karl ve ordusundan geriye kalanlar güneye kaçarak Türklere sığındı. Karl daha sonra ülkesine dönmeyi başarmış olsa da İsveç bu yenilgiden sonra savaş alanlarında bir daha varlık gösteremedi. Buna mukabil Büyük Petro önderliğindeki Rusya büyük bir askeri güç olarak ortaya çıktı. Bu yüzyılda İsveç ve Hollanda gibi küçük askeri güçlerin artık ne büyük ittifaklarda ne de büyük savaşlarda yeri kalmamıştı.

Diğer büyük savaş ise Habsburglar, Bourbonlar ve onların müt-tefikleri arasındaki bir çatışmanın ötesine geçen İspanya Veraset Savaşı'ydı (1701-1713). Avrupalı güçler için Hollanda, Almanya, İtalya ve İspanya toprakları üzerinde bir askeri rekabete girişmek; Akdeniz, Atlantik ve Hint okyanuslarında hâkimiyet kurmaya çalışmaktan çok daha riskli bir girişimdi. Denizaşırı bölgelerdeki diğer milletlerin Avrupalılar karşısında ciddi bir rakip olmaması, Avrupa'nın ordu ve donanma alanında kaydettiği gelişmenin so-nucuydu. Müşterek (amfibi) harekât, Karayipler'deki büyük deniz muharebeleri, koloni işgalleri ve -Hudson Körfezi'nin kürk ticare-ti istasyonlarına Fransızların düzenledikleri baskınlar gibi- uzak bölgelerdeki ileri karakollara düzenlenen saldırılar ise, 18. yüzyıl savaşlarının küresel yönünü simgeliyordu.

İspanya Kralı II. Carlos'un (1665-1700) ölümünden önce İn-giltere ve diğer ülkeler, XIV. Louis'nin torunu Philippe d'Anjou'yu İspanya tahtına oturtmasını engellemek için hemen işe koyuldular. Fransızlar sonunda amaçlarını gerçekleştirseler de Marlborough ve Prens Eugene'in orduları karşısında aynı başarıyı gösteremedi-ler. Prusya, savaş alanlarındaki gücünü ilk kez bu savaşta sergiledi ve Alman-Fransız çekişmesi Avrupa'daki gerilimin barış zamanın-da dahi sürmesine neden oldu. Fransa, Kuzey Amerika'daki top-raklarını İngilizlere kaptırmıştı ve Kanada'daki hâkimiyetinin de ileride bir çatışmaya yol açacağına şüphe yoktu. Gücünü donan-masından alan İngiltere ise Bourbon güçlerini engelleyebilmek için Alman şehir devletlerine mali yardımda bulunmaya başlamıştı. İn-giltere'nin stratejik politikasının temelinde, Fransa ve İspanya'nın karada ve Akdeniz'de sürekli savaş halinde bulunması yatıyordu. Amaç, Fransızları İngiltere'yi işgal etme düşüncesinden vazgeçir-mek ve böylece, aksi takdirde Avrupa limanlarını abluka etmek zo-runda kalacağı için denizaşırı bölgelerde göreve gidemeyecek olan kraliyet donanmasını serbest kılmaktı.

Kıta üzerinde, Marlborough'nun 1704 yılında Prens Eugene ile birlikte Fransızlara ve Bavyeralılara karşı düzenlediği başarılı se-fer, Hollanda'dan Tuna Havzası'na kadar erişti. Döneminin başa-rılı harekâtlarından biri olan bu seferde Marlborough'nun görevi,

Viyana'ya yönelik işgal tehdidini sona erdirmektir. Tuna Nehri üzerindeki Bleinheim kasabası yakınlarında, emrindeki 56.000 askerden oluşan müttefik ordusu, 60.000 askerden oluşan Fransız-Bavyera ordusunun üzerine tüm gücüyle bir süvari-piyade taarruzu düzenledi. Muharebe sürerken, gittikçe artan sayıdaki Fransız piyadeleri ile dragonları ümitsizce kasabaya sığınmaya başladı. Çoğu, kendi birliklerinin açtığı ateş sonucu öldü ya da kasabayla birlikte yanıp gitti. Nehri takip ederek geri çekilen Fransız askerlerinin büyük bir kısmı da karşı kıyıya yüzmeye çalışırken boğuldu. Sonuç olarak, 35.000'den fazla Fransız askeri ölmüş, yaralanmış, boğulmuş, firar etmiş ya da esir düşmüştü. Marlborough ile Eugene'in ordusunun kaybı ise 6.000 ölü ve 8.000 yaralıydı. Galipler 103 top, 14 havan, 129 bayrak, 110 sancak ve çok sayıda teçhizat ele geçirdiler. Ganimetin içerisinde ayrıca 34 araba ve 24 fıçı dolu su gümüş, gümüş levhalarla yüklü 30 katır ve Fransız subaylarının özel eşyaları da bulunuyordu.

Akabinde Hollanda'ya dönen Marlborough, sonraki birkaç yıl boyunca başarılı kuşatmalar yürüttüğü gibi Fransızları Ramillies (1706), Oudenaarde (1708) ve Malplaquet'te (1709) yenilgiye uğrattı. Taktik ve lojistik konusunda uzmanlığın yanı sıra koalisyon güçleriyle uyum içerisinde hareket edebilmek için gereken diplomasi yeteneğine de sahipti. Bu dönemde savunmada kalan ve her yenilgiyle moralleri biraz daha bozulan Fransızlar, Malplaquet'te nispeten daha iyi bir performans gösterdiler. Mareşal Villars, birliklerini ve top bataryalarını dikkatle mevzilendirmişti. Bu savaşta Fransız ordusunun merkezine saldıran Hollanda birlikleri ağır kayıplar vererek dağıldı. Dizinden yaralanan Mareşal Villars ise çektiği tüm acıya rağmen savaş alanından ayrılmadı. Sonuçta kazanan Marlborough olsa da zaferin bedelini ağır ödemiş ve Hollandalılar, onu çok sayıda Hollandalı genci bile bile ölüme göndermekle suçlamıştı. Galip müttefiklerin kaybı 24.000 ölü ve yaralı iken mağlup Fransızların kaybı bunun yarısı kadardı. Malplaquet, Napoléon savaşlarına kadar modern Avrupa'nın en kanlı muharebesi olarak kalacaktı.

1702'de bir İngiliz-Hollanda filosunun komutanı olan Amiral Sir George Rooke, İspanya'nın Cadiz Limanı'nı hücumla ele geçirmeye

çalıştığında şehrin fazlasıyla hazırlıklı olduğunu gördü ve biraz düşündükten sonra, Algeciras yakınlarındaki Cebelitarık'ta bulunan ve sadece 80 asker tarafından savunulan küçük kaleyi almaya karar verdi. İngilizler 1708'de Balear Adaları'ndaki Minorka'yı da ele geçirdi. Bu tesadüfi fetihlerle birlikte, İngiltere Batı Akdeniz'de de söz sahibi olmaya başladı. Bu sayede artık Kraliyet Donanması Toulon ve diğer limanları denetim altında tutabilecekti. İngilizler iyi bir istihbarat sayesinde Fransa ve İspanya arasındaki deniz ulaşımını sona erdirebilir ve bu iki ülkenin Akdeniz filolarının ortak harekât düzenlemesini engelleyebilirdi. Böylece İngiltere'nin işgali ya da Batı Hindistan (Karayipler) ve Kuzey Amerika kolonilerine düzenlenecek saldırılar başlamadan sona ermiş olacaktı. Cebelitarık ile Minorka'yı kaybeden İspanya'da ise bu kayıplara karşı duyulan öfke, milli bilinci uyandırarak donanma reformunun yolunu açtı.

Uzun süre devam eden savaş, 1713'teki Utrecht Barış'ıyla sona erdi. İspanya Cebelitarık, Minorka, Flandra ve İtalya'daki toprakları ile Sardinya'yı kaybetti. Ayrıca Madrid, bir İngiliz ticaret gemisinin Panama'daki Portobello'ya girmesine izin vermek zorunda kalınca, İspanya'nın Amerikan kolonileri üzerindeki yüzlerce yıllık yasal ticari tekeli de sona ermiş oldu. Bunlar yetmezmiş gibi İngilizler bir de *asiento*'yu (Amerika kıtasındaki İspanyol topraklarında Afrikalı köle satma hakkı) kazandı. Bu, yüzyılın geri kalanında deniz savaşlarında elde edilmeye çalışılan hedeflerden biri olacaktı, çünkü köle ticareti sadece kârlı bir iş olarak değil ama yetenekli denizcilerin yetişmesi için uygun bir zemin gibi de görülürdü. Binlerce genç denizci Afrika kıyılarında ve Atlantik'i geçerken sıtma ve sarıhummadan hayatını kaybetse de, köle ticaretinin kârı tüm kötü olasılıkları fazlasıyla telafi edecek nitelikteydi. Fransızlar savaşta fazla bir varlık gösteremediler, fakat ülkenin kendisi büyük bir zarar görmedi ve Philippe d'Anjou, V. Felipe adıyla İspanya tahtına çıktı. Bu olayın ardından, İspanya ile Fransa arasında Fransız Devrimi'ne kadar sürecek bir ittifak olan Aile Paktı yürürlüğe girdi.

İspanya Veraset Savaşı ve Büyük Kuzey Savaşı'nın ardından, çözümlenmeden kalan meseleler yeni çatışmaların da yolunu açtı. İngilizlerin Cebelitarık ve Minorka'yı işgalinden sonra, İspanya'nın tek amacı Fransa'yla askeri bir ittifak yapmaktı. 1727 yılında

İspanyolların Cebelitarık'a düzenlediği üçüncü saldırı da başarısızlıkla sonuçlandı. İspanya, İtalya'da Avusturya'ya karşı yürüttüğü savaşta Fransa ve Savoy'u da yanına çekebilmek için Lehistan Veraset Savaşı (1733-1735) olarak bilinen çatışmayı kullandı. 1735 yılında Habsburglar, 1759'da İspanya tahtına çıkacak olan Don Carlos'a Napoli ve Sicilya'nın idaresini devrettiler. 1730'lu yıllarda Bourbon ittifakı, Avrupa'daki stratejik durum içerisinde önemli bir etken olarak ortaya çıktı. İngilizlere göre bu tehlike, hem Avrupa kıtasındaki hem dünyadaki güç dengesini karada ve denizde tehdit ediyordu. Dünya yeni krizlere doğru yol alırken, İngilizler deniz kuvvetlerini asıl askeri unsurları olarak kabul ettiler ve genellikle Alman şehir devletleriyle, kimi zaman da Avusturya, Rusya ve kimi küçük Avrupa devletleriyle askeri ittifaklar yaptılar.

İngiltere 1739'da İspanya'ya savaş ilan etti. "Jenkins'in Kulağı Savaşı" olarak bilinen bu çatışmanın görünüşteki nedeni, Karayip-ler'deki İspanyol sahil muhafızlarının (*guardacostas*) İngiliz tüccarları kaçakçılık yaptıkları gerekçesiyle tutuklayıp gemilerine el koymalarıydı. Bu ticaret gemilerinden birinin kaptanı olan Robert Jenkins, Avam Kamarası'na geldi ve İspanyolların kendi gemisine çıkararak kulağını kestiğini anlattı. Jenkins, bir alkol şişesine koyduğu kulağını da yanında getirmeyi ihmal etmemişti. Tüccarlar, politikacılar ve İngiliz kamuoyu, İspanyol barbarlığıyla ilgili yeniden hortlayan efsane ve nefretin de etkisiyle, olaya olabilecek en kötü şekilde yaklaştı. Londralı tüccar ve gazeteciler, İspanyol karşıtı duyguları körüklemek için ellerinden geleni yaparak Amerika'daki İspanyol topraklarında yaşayanların İspanyol zorbalara karşı ayaklanması fikrini desteklediler.

İlk başta İngilizlerin dünya denizlerine egemen olmak için belirgin bir stratejileri bulunmasa da, İspanya'yla yapılan savaş ve Avusturya Veraset Savaşı'yla (1740-1747) birlikte gelecekteki büyük ordu ve donanma girişimlerinin öncüsü olan iki proje ortaya çıktı. İlk olarak, iyi korunan Havana, Panama ve Cartagena'ya saldırılar düzenlenmesi planlandı. İkincisi de, Komodor George Anson komutasındaki sekiz gemilik bir filo Avrupa'daki savaşı Pasifik Okyanusu'na taşımakla görevlendirildi. Bu filoda 60 toplu *Centurion*, 50 toplu *Gloucester*, 40 toplu *Severn* ve *Wager* gemileriyle birlikte,

20 toplu bir tüccar kalyonu, beş top taşıyan *Tryal* adlı küçük bir şalupa ve iki ikmal gemisi bulunuyordu. Filonun amacı, Amerika'nın Pasifik sahilindeki İspanyol limanlarına saldırmak, efsanevi Manila kalyonunu Acapulco açıklarında ele geçirmek ve hatta Filipinler'i işgal etmektir. İkinci plan, İngiliz tacirlerine Çin denizlerinde yeterli üsler sağlanabilmesi stratejisinin bir parçasıydı; bu, geçmişte Pasifik'e düzenlenmiş korsan saldırılarından çok daha kapsamlı bir plandı. Fakat devlet bu sefer için ancak 500 denizci sağlayınca, görev sıradan bir korsan saldırısından öteye geçmeyi başaramadı. Anson'a, Callao (Peru) açıklarında bir savaş heyeti toplaması emredildi. Bu heyet, limanın ele geçirilmeye müsait olup olmadığına ya da İspanyollara karşı topyekûn bir yerli isyanının başlatılmasının mümkün olup olmadığına karar verecekti. Bir istihbarat raporuna göre Callao garnizonu, "uzun süren uyuşukluğundan dolayı" direniş gösterebilecek durumda değildi. Yerli isyanını desteklemek için fazladan 500 tüfek, top, havan topu, gülle, barut, çadır, kazma, kürek ve kum torbaları da götürülmüştü.

Aynı esnada, İngiliz hükümetinin 1740 yılında aldığı karar uyarınca Tümamiral Edward Vernon ile Tuğgeneral Thomas Wentworth'un ortak komutasındaki 176 savaş ve nakliye gemisinden oluşan bir seferi kuvvet hazırlandı. Filoda sekiz adet 80 toplu, beş adet 70 toplu ve 15 adet 50 toplu kalyonun yanı sıra fırkateyn, ateş gemisi ve bomba gemisi* gibi daha küçük tipte gemiler yer alıyordu. Tüm bu savaş gemileri altı tane deniz piyade alayını, topları, cephaneyi ve gerekli tüm malzemeyi taşıyan 85 nakliye gemisini korumakla görevliydi. Birliklerin bazıları iyi talimli olmakla birlikte deniz piyadelerinin büyük bir bölümünü acemiler, çürüğe ayrılmış gaziler, suçlular ve diğer istenmeyen unsurlar teşkil ediyordu. Bir gözlemciye göre, Kuzey Amerika kolonilerinde kurulan 3.000 mevcutlu alay, tümüyle işe yaramaz bir insan yığından başka bir şey değildi: "Demirciler, terziler, berberler, ayakkabıcılar ve kolonilerin bulabileceği tüm eşkıyalar."

* Bomba gemisi (İng: *Bomb Vessel*, Fr: *Galiote a Bombes*): Güvertesinde bir veya iki adet ağır havan topu taşıyan, çift direkli keç armasına sahip, sahillerdeki istihkamlara saldırmak için özellikle tasarlanmış küçük savaş gemisi. İlk örnekleri Fransız donanmasında, 1682 yılında Cezayir'i topa tutmak için inşa edilmisti – e.n.

Seferi kuvvet daha Cartagena'ya ulaşamadan dayanılmaz yolculuk şartları nedeniyle askerlerin bir kısmı ölmüş, diğerlerinin ise ayakta duracak hali kalmamıştı. Askerler arasında iskorbüt, tifo, tifüs, çiçek, sıtma, sarıhumma, dizanteri, uyuz, yüksek ateş ve zührevi hastalıklar kol geziyordu; savaşta ölenlerin sayısı, hastalıktan ölenlerin yanında çok düşük kalmıştı. İngilizler kendilerinden daha iyi talimli ve enerjik İspanyol güçleri tarafından Cartagena'da püskürtüldükten sonra, Puerto Bello (Panama) ve Guantanamo'ya (Küba) başarısızlıkla sonuçlanan saldırılar düzenlediler. 1742 yılına gelindiğinde, artık seferi kuvvetin elinde kayda değer bir güç kalmamıştı. Bu göreve çıkan 14.195 askerden 10.216'sı ölmüş, geriye kalanlar ise hayatlarını kurtarmak için firar etmişti.

Anson'ın daha mütevazı filosu ise ancak, kralın seferi onaylamasının üzerinden sekiz ay geçtikten sonra, Eylül 1740 tarihinde Portsmouth'tan yelken açabildi. Avusturya Veraset Savaşı'nın başlamasının ardından deniz kuvvetleri asker ve ikmal gücü yönünden sıkıntı yaşamaya başladı. Anson'a verilen denizciler gerçekten de perişan haldeydi – bir kısmı suçlu, diğerleri ise suyu sadece bardakta görmüş, denizcilikten tümüyle habersiz kişilerdi. Anson, onları “Chelsea Hastanesi'nden çıkıp gelmiş zavallı bir kalabalık” diye tarif etmişti. Deniz piyadeleri acemilerden ve orduda hizmet etmelerine imkân vermeyen kalıcı bir hastalıkla malul kişilerden oluşmuştu. Bu askerlerin çoğu altmış yaşın üzerinde, bazıları ise yetmiş yaşlarındaydı ve bu zavallıların içinde, çıktıkları seferin sonucunu gören kimse olmadı.

Anson'ın tabipleri askerlerin bit içerisinde olduğundan ve gemileri farelerin istila ettiğinden yakınmaya başladıklarında filo daha yola bile çıkmamıştı. Atlantik seyahati esnasında yetersiz havalandırma ve kirli içme suyu nedeniyle dizanteri ve tifüs salgını baş gösterdiği gibi Brezilya açıklarında bu hastalıklara sıtma ve humma da eklendi. *Centurion* ile *Severn*'deki 75 kişi böylece hayatını kaybetti. İngiltere'deki İspanyol casusların Madrid'i bu sefere dair uyardıklarından Anson'ın haberi yoktu. İspanyol donanması, bu filoyu durdurmak için Amiral José Pizarro komutasındaki altı parça güçlü savaş gemisi ve iyi talimli bir piyade alayından oluşan bir kuvveti Güney Amerika'ya gönderdi. Pizarro'nun sancak gemisi,

Patagonya açıklarında Anson'ın filosuna bağlı ama kendi savaş gemilerinden ayrı düşmüş nakliye gemilerini gördü ve onları takip etmeye başladı.

Bu andan itibaren İngilizler için felaketler dizisi başlamış oluyordu. Horn Burnu yakınlarındaki geçitte şiddetli bir fırtınaya yakalanan İngiliz filosundaki bazı gemilerin direkleri kırıldı ve *Severn* ile bir ikmal gemisi Atlantik'e geri dönmek zorunda kaldı. Subayların ve mürettebatın büyük bir kısmı iskorbüte yakalandı; *Wager* Patagonya'da karaya oturunca kara harekâtı için gerekli çok sayıda top, havan ve çeşitli teçhizat kaybedilmiş oldu. Bu gemiden kurtulandan sonra ancak 37 kişi, tarif edilmez zorluklar yaşayarak İngiltere'ye geri dönmeyi başarabildi. Sadece *Centurion*, *Gloucester* ve *Tryal*, hayatta kalmayı başaran ama perişan haldeki 335 mürettebatla birlikte güçbela Şili açıklarındaki Juan Fernandez Adası'na girebildi. Hepsi perişan haldeydi ve değil savaşmak, ayakta duracak halleri bile yoktu. Kimilerinin yıllar önce iyileşmiş yaraları tekrar açılmış ve kaynamış kemikleri tekrar kırılmıştı. Ardından, Pasifik'i geçerken iskorbüt tekrar hortladı ve mürettebata ikinci bir darbe indirdi. Teğmen Davis'in bildirdiğine göre, "askerlerimiz çürümüş koyunlar gibi can verdi; her gün altı, sekiz, on ya da on iki ceset denize atıldı."

Denizciler, eğer sahile çıkmayı başarıp taze yiyecek ve sebze meyve tüketirlerse iyileşeceklerini biliyorlardı. Bu bilgiye rağmen, donanma uzun seyahatler sırasında iskorbütten korunmak için tedbir almakta oldukça ağır davrandı. 1747'de John Lind limon suyunun faydasını keşfetse de Kaptan James Cook'un seferi sırasında edinilen deneyimler bu meselede tereddütlerin doğmasına yol açtı. Kraliyet donanması ancak 1790'larda limon suyunun işe yarayabileceğini kabul etti. Uzun seferlerde ve kış aylarında taze yiyecek yoksa herhangi bir şifa da yok demekti.

Anson'ın filosundan sağ kalanların başına gelen tek iyi şey ise, Pizarro'nun filosunun da fırtına nedeniyle dağılması ve takipten vazgeçerek Atlantik'e geri dönmesiydi. 3.000 kişinin bulunduğu İspanyol filosundan sadece sancak gemisi, taşıdığı yaklaşık yüz kişiyle birlikte geri dönmeyi başarabildi. Anson, yaşadığı tüm

kayıplara rağmen karaya asker çıkartarak herhangi bir savunmanın bulunmadığı Şili ve Peru sahillerine saldırdı. Panama'ya varan İngilizler, Vernon'un Cartagena'da uğradığı yenilgiyi haber aldılar ve efsanevi Manila kalyonunu ele geçirme umuduyla kuzeye, Acapulco'ya doğru yolculuklarına devam ettiler. Bu gemi limandan ayrılmayınca, Anson Filipinler'e gitmeye karar verdi. Birkaç İspanyol gemisi batırıp çok sayıda tutsağı serbest bıraktı ve 108 melez ile yerliyi gemisine tayfa olarak aldı. Pasifik geçişi sırasında, yine benzer hastalıklar baş gösterdi ve Anson'ın elindeki kuvvet tekrar azaldı. Elinde yeterli sayıda denizci kalmayan Anson, Mariana Adaları'na ayak basmadan kısa süre önce *Gloucester*'i tahliye edip ateşe vermek zorunda kaldı.

Artık elinde tek bir gemi kalmıştı: *Centurion*. Anson, Macao'da gemisini tamir etti ve ardından Manila kalyonu *Nuestra Senora de Covadonga*'yı ele geçireceği Filipinler'e doğru yelken açtı. En nihayetinde, ele geçirdiği muazzam hazineyle birlikte, Ümit Burnu üzerinden muzafferane İngiltere'ye döndü. 1740 yılında denize açılan 1.955 kişiden ancak 155'i bu yolculuğu tamamlayabilmişti. Üstün liderlik becerilerine sahip bir savaş kahramanı olan Anson, ileride deniz kuvvetleri komutanı ve etkili bir donanma reformcusu olacaktı. Gemi yapım tekniklerinin geliştirilmesinde ve temizlik koşulları ile erzakın iyileştirilmesinde büyük pay sahibi oldu. Yüzyıl ortalarında Anson'ın deniz kuvvetleri komutanı olmasıyla birlikte, artık İngiltere denizlerde hüküm sürmeye hazırdı.

Diğer savaşlar gibi, Avusturya Veraset Savaşı da hanedan çekişmeleri ve toprak ele geçirme hırsının bir sonucuydu. Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm'in ve Avusturya İmparatoru VI. Karl'ın ölümü, tüm Avrupa'dan Hindistan, Kanada ve Karayipler'e kadar yayılacak bir savaşın fitilini ateşledi. Prusya Kralı II. Friedrich (müstakbel Büyük Frederik) 1740'ta savaş ilan etmeden, komşusu Silezya eyaletini ele geçirdi. 10 Nisan 1741 tarihindeki Mollwitz Muharebesi'nde de orduya bizzat komuta etti. Avusturya süvarisi uyguladığı seri bir kuşatma manevrasıyla neredeyse Frederik'i yakalayacak kadar başarılı olsa da, filintalarını hâlâ tahta harbi kullanarak dolduran acemi Avusturya piyadesi Prusya saldırısı

karşısında fazla dayanamadı. Bu dezavantaja ve çok millîli Habsburg topraklarından kaynaklanan sonu gelmez hanedan sorunlarına rağmen, VI. Karl'ın vârisi Maria Theresa çok iyi bir savaşçı olduğunu kanıtlamıştı. Fakat Avusturya'nın Türklerle ve Fransızlarla devam eden sonu gelmez savaşları onun Prusya'ya yönelmesine imkân vermiyordu. Frederik, Temmuz 1743'te Avusturya ile barış anlaşması imzaladı, fakat Aralık 1745'te tekrar saldırıya geçerek yeni avantajlar elde etmeyi ve Avusturya ile askeri bir denge kurmayı başardı.

1748 yılında savaşı sona erdiren Aix-la-Chapelle Barışı, geçici bir ateşkesten başka bir şey değildi. İspanyolların Cartagena ve Karayipler'de Amiral Vernon'a karşı kazandığı zaferlere rağmen Bourbonların askeri ve stratejik kapasitelerindeki pürüzler savaşta ortaya çıkmıştı. Fransa ve İspanya 1743'te, daha büyük amaçlara hizmet etmesini planladıkları II. Aile Pakti'nı imzaladılar. Fransızlar 1745'te Brüksel'i ele geçirince, İngilizler yeni bir istila tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklarını düşünerek korkuya kapıldılar. Gerçekten de Fransızlar bir istila filosu kurmaya başlamışlardı, fakat daha sonra bu plandan vazgeçerek ellerindeki kaynakları İngiliz ticaretini baltalayacak korsan savaşı (*guerre de course*) için kullandılar.

Kuzey Amerika'da Amiral Sir Peter Warren, İngiliz kolonilerindeki milisler ile korsanlardan bir sefer kuvveti oluşturdu ve Fransızların Louisbourg'daki büyük kalesini ele geçirdi. Böylece İngilizler, bir hamlede New England'a yönelik en büyük tehdidi ortadan kaldırmış, St. Lawrence Nehri'nin ağzında hâkimiyet kurmuş ve Terre-Neuve'deki zengin balıklavaları ele geçirmiş oldular. Nova Scotia'da bulunan Halifax, Kuzey Atlantik'in batısını kontrol eden bir İngiliz deniz üssü haline geldi. Amiral Anson, 1747'de Hindistan'a asker ve malzeme götürmekte olan bir Fransız konvoyunu Finisterre Burnu açıklarında engelledi; aynı yıl Amiral Edward Hawke, Batı Hint Adaları'na giden bir Fransız konvoyunu yok etti. Kraliyet Donanması, 1748 itibarıyla Fransız irtibat hatları ile ticaretini kesmiş, karada yürütülen harekâta destek vermiş ve Bourbonların ekonomik ve mali gücünü zayıflatmıştı.

Yedi Yıl Savaşları (1756-1763), Fransa ve Avusturya'nın Prusya'ya karşı ittifak kurmasıyla başladı. İngilizler ise güç dengesini sağlamak için Prusya'ya para yardımında bulundular. Gelenek olduğu üzere, Frederik 1757'de inisiyatifi alarak Bohemya topraklarında ilerlemeye başladı ve bir Avusturya ordusunu bozguna uğratarak Prag'ı kuşattı. Bu şehri kaybetmek istemeyen Mareşal Kont Leopold Daun, kuşatmayı kaldırmak için 40.000'den fazla asker ve 150 toptan oluşan bir ordunun başında yola çıktı. 32.000 askeri olan Frederik ise, Avusturya ordusuyla savaşabilmek için kuşatmayı sona erdirmek zorunda kaldı. Prusya ordusu, Kolin Muharebesi'nde kendisini çok daha kalabalık bir düşmanla karşı karşıya buldu; Avusturyalılar topçuyu etkili şekilde kullanıp hafif piyadeyle Prusyalıları sürekli taciz ettiler. 10.000'den fazla ölü ve 5.000 esir veren Frederik'in ordusu geri çekildi.

Prusyalılar çok zor durumda olsalar da Avusturyalıları Berlin kapılarında durdurmayı başardılar. Frederik, bu zaferin ardından 21.000 kişilik bir orduyla Rossbach Muharebesi'nde 41.000 kişilik Fransız-Avusturya ordusunu bozguna uğrattı. Önce Prusya süvarileri hücumla geçti ve beş piyade kolu halinde ilerleyen ana ittifak kuvvetine yöneldikten sonra, süngü hücumuna kalkmış olan Fransız-Avusturya piyadesi momentumunu kaybedene kadar bekleyip saldırdılar. Şaşkına dönen ve tükenmiş haldeki piyadenin bu hücum karşısında morali çöktü ve bazıları çekilmeye başladı. Fakat Prusya süvarisi onları takipten vazgeçmedi ve bu geri çekilme, panik içinde bir kaçışa dönüştü. İttifak ordusu 10.000 kayıp verirken, Prusya'nın kaybı sadece 550 askeri.

Prusyalıların kazandıkları zaferi kutlamaya vakitleri yoktu, çünkü Mareşal Daun'un 65.000 askerden oluşan ordusu Breslau yolunu kesip tüm Silezya'yı tehdit etmeye başlamıştı. Frederik, 5 Aralık 1757'de 36.000 askerden oluşan ordusuyla, Leuthen'de düşmanı karşılamak için hızla ilerlemeye başladı. Sürpriz, hız ve saldırı sırasında "yamuk tertibin" (*ordre oblique* - antik Yunanlar tarafından kullanılan bir taktik) kullanılması, Leuthen Muharebesi'ni pek çok ordu komutanının tekrar etmeyi dilediği örnek bir çarpışma haline getirdi. Bu taktiğin temeli, kuvvetleri düşman

cephesinin belli bir bölgesinde toplayıp tüm güçle bu noktaya yüklenmek ve kalan sektörlerde düşmanı olabildiğince oyalamaktı. Sahte taarruzlar ve avcı birlikleriyle Avusturyalıların sağ kanadını meşgul eden Frederik, elindeki asıl kuvvetlerle iki kol halinde ve kendisini bir tepeyle maskeleyerek Avusturyalıların sol kanadına doğru ilerledi. Bunu hiç beklemeyen Avusturyalılar tertiplenmelerini değiştirmeye çalışsalar da, top ateşi ile Prusya süvari ve piyadesinin saldırıları karşısında önce moralleri, ardından da bu kanadın savunması çöktü. Avusturyalı askerler kümeler halinde yığılıp kaldı. Sonuç olarak, Prusyalıların 6.400 askerlik kaybına karşın, 21.000 asker kaybeden Avusturya ordusu geri çekildi.

Frederik, 1757 yılından sonra iki cephede birden savaşmak zorunda kaldı. Avusturya ve Rusya arasındaki ittifakla Prusyalıların en büyük kâbusu gerçek olmuştu, fakat Frederik'in kararlılığı ve saldırganlığı, düşmanlarının kısa sürede çözülmesini sağladı. Daha ihtiyatlı hasım komutanları ellerindeki fırsatları değerlendirmekten alıkoymayı başarmıştı. Yaşadığı kimi yenilgilere rağmen, orduları savaş alanlarında bayrak göstermeye devam etti. Oysa sürekli kayıplar ve tecrübeli askerlerin yerinin acemilerle doldurulmaya başlanması, Prusya ordusunun kalitesinin gittikçe düşmesine yol açtı. Avusturya hafif piyadesi, Prusya ikmal sistemine saldırmaya ve böylece Frederik'i saldırganlığını dizginleyip savunmalarını güçlendirmeye zorladı. Zorndorf (1758) ve Kunersdorf (1759) muharebelerinde Prusyalılar karşısında perişan olan Ruslar içinse bu yenilgiler iyi bir ders olmuştu. Saldırı düşkünü Frederik, Yedi Yıl Savaşları'nın son yıllarında mevzilerinde savunmaya çekilmiş ve büyük Avusturya ve Rus ordularıyla karşı karşıya kalmaya başlamıştı. Prusya ordusu bu savaşlar sırasında 180.000'den fazla askerini kaybetmiş olsa da, Frederik'in usul ve teorileri ile Prusya disiplini dünyadaki tüm orduları kendisine hayran bıraktı.

Yedi Yıl Savaşları sırasında meydana gelen İngiltere-Fransa çatışması, Fransızlardan ziyade İngilizlerin küresel bir deniz hâkimiyeti için hazırlıklı olduğunu ortaya koydu. Elbette bu durum, çatışmanın ilk zamanlarında belirgin değildi. İngilizler, 1756 yılında Minorka'yı işgal etmeye giden Fransızları önlemek için Amiral

John Byng komutasında bir filo gönderdiler. Byng bölgeye vardığında, Fransızların kendi gelişini önceden öğrenip kuşatma kuvvetlerini daha büyük bir filoyla koruduğunu gördü. Sonuçsuz bir çatışmanın ardından kuşatmayı kaldıramayınca da Cebelitarık'a yelken açtı. Sonuçta, beceriksizliği ve donanmayı küçük düşürmüş olması nedeniyle halkın büyük nefretini kazandı, büstü yakıldı ve adı korkaklık kelimesiyle eş tutuldu. Hükümet, Minorca'yı kurtarmak için zayıf bir filo göndermiş olduğu gerçeğini örtbas etmek için tüm suçu Byng'in üzerine yıktı ve yargılanan amiral idama mahkûm edildi. Cezanın hafifletileceği düşünülse de, Byng kendi sancak gemisinde kurşuna dizildi. Hükümetin dengesiz bir tutum sergilemesi ve kuru kalabalıkların görüşü doğrultusunda hareket etmesi Avrupalı münevverleri şok etmişti. Voltaire, *Candide* adlı eserinde, "İngilizler ara sıra bir amirali idam etmenin diğerlerini cesaretlendireceğini düşündüler" diye yazdı.

İngilizler 1757'de Rochefort'a düzenledikleri amfibik taarruzda da başarısız oldular. Kuzey Amerika'da ise, Fransızlar New York'u ele geçirerek büyük bir başarı elde ettiler. Hindistan'da Bengal ve Kalküta'yı ele geçiren Babürlü Naip Siracüddeve, Doğu Hindistan Şirketi'nin müdürlerinden Robert Clive'in birlikleri tarafından yenilgiye uğratılınca, Madras'a ilerlemek için Fransızlardan yardım istedi. Clive'in 850 İngiliz askeri, 2.100 *sepo*y (İngiliz ordusuna bağlı Hintli asker) ve 12 toptan ibaret küçük ordusu, 23 Haziran 1757'deki Plassey Muharebesi'nde 200 Fransız askeri ve 53 top tarafından desteklenen yaklaşık 50.000 kişilik devasa bir Hint ordusunu bozguna uğrattı. Bu zafer, Avrupalı askerlerin ve Avrupa askeri teşkilatının eğitimsiz ve kötü teçhizatlı yerel askerler karşısındaki üstünlüğünü gözler önüne sermişti. Sonuçta, Bengal İngilizler tarafından ele geçirildi. Avrupa'da ise, İngilizlerin Fransız sahillerine düzenledikleri akınlar Hannover ve Prusya'ya saldırmak üzere olan Fransız ordularını engellemeye yetmedi. İngilizlerin yaşadığı şaşkınlık ve kötü idare, Başbakan Sir William Pitt'in stratejik hedefler seçip bu görevler için yetenekli komutanları görevlendirmesiyle sona erdi. Bu sırada Kuzey Amerika'da General James Abercrombie, Hudson Nehri vadisi boyunca ilerleyerek

George Gölü'nü geçmiş ve Fransızların elindeki Montreal ile Quebec'i tehdit etmeye başlamıştı. 1748'deki barış anlaşmasına göre Fransızlara iade edilmiş olan Louisbourg'daki büyük kale, bu sefer Amiral Edward Boscawen'in filosu tarafından desteklenen General Jeffrey Amherst'in birliklerince ele geçirildi.

Avrupa denizlerinde ise, İngilizler ellerindeki az sayıda gemiyle son derece ihtiyatlı şekilde hareket ediyordu. Bir yandan Prusyalılar Baltık Denizi'ne bir filo göndermelerini isterken diğer yandan da Akdeniz'deki komutanlar takviye için yalvarıyordu. Biskay Körfezi'ndeki Brest ve diğer limanları ablukaya almış olan Batı Filosu'nun da daha fazla gemiye ihtiyacı vardı. Hepsinden önemlisi, Fransızların bir istila girişimine karşı Manş'ın yeterince gemiyle savunulması zaruriydi. İngilizler, eğer bir istila girişimi olacaksa bunun için kullanılacak çıkarma gemilerinin Bordeaux ve Nantes limanlarında toplanacağını biliyordu.

İngiliz deniz stratejisi zamanla ağırlığını göstermeye başladı. Amiral Hawke'ın abluka filosu, Kanada'ya takviye götürmekle görevli çok sayıda Fransız savaş ve nakliye gemisini batırdı veya hasara uğrattı. Pitt'in Karayipler'e gönderdiği bir seferi kuvvet, 1759 yılının Ocak ayında Guadalupe Adası'nı ele geçirdi. Toulon'da üstlenmiş olan Clue Markisi komutasındaki Akdeniz filosu Brest filosuna katılmak için denize açılınca, bölgede görevli Amiral Boscawen'in filosu onları takip etmeye başladı. Bu girişim, Fransızların İngiltere'yi işgal planının bir parçasıydı. Boscawen'in filosu, Portekiz'deki Lagos açıklarında Fransız filosuyla çatışmaya girerek Fransız savaş gemilerinden ikisini batırdı, üçünü ele geçirdi ve kalanları da Lizbon'daki Tagus Nehri'nde kıstırdı – artık bu filonun Fransızlar için bir değeri kalmamıştı. Kuzey Amerika'daki İngiliz birlikleri ise Fransızların Büyük Göller üzerinde denetim kurmalarını sağlayan Niagara, Ticonderoga ve Crown Point kalelerini ele geçirdiler. Bu zaferler sayesinde, Champlain Gölü üzerinden Fransız Kanadası'nı işgal yolu da açılmış oluyordu.

1759, İngiliz tarihine “Zaferler Yılı” ya da “Muhteşem Yıl” (*Annus Mirabilis*) olarak geçmiştir. İngilizlerin iyi yönetimine ve zekice planlanmış harekâtlarına şans da eklenince, aynı yıl Fransızlar

için tam bir kâbus haline geldi. İngilizler, Mayıs 1759'da Quebec'i işgal etmek için 22 kalyon ve 12 firkateynden oluşan bir filo ile Louisbourg'da 14.000 mevcutlu bir ordu kurdular. 32 yaşındaki General James Wolfe, yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle üstlendiği görevi astlarına devretmek zorunda kalsa da, Montcalm Markisi tarafından savunulan Quebec'in savunmasındaki zayıf noktaları tespit etmek için elinden geleni yapmıştı. Kanada'daki Fransızlar hiç de kolay lokma değildi. İngilizler, bölgenin işgalini St. Lawrence Nehri donana kadar tamamlamak zorundaydılar; aksi takdirde donanmanın desteğinden yoksun kalacaklardı. Fransızlar, nehir boyunca ilerleyen İngiliz gemilerini yakmak için ateş gemilerini kullandılar, fakat bunları zamanından önce tutuşturdukları için İngilizler kolayca kurtuldular. İngilizler, Temmuz ve Ağustos aylarında Fransız mevzilerini topa tuttular, daha kalabalık olan düşmanı taciz etmek için karaya asker çıkardılar ve Quebec şehrinin savunmasını sınadılar. Ağustos bittiğinde henüz kayda değer bir ilerleme sağlanmamış olduğundan, Wolfe Fransızlara arkadan ya da nehirten bir gece saldırısı düzenlemeye karar verdi. 13 Eylül günü sabaha karşı saat 4:00'da 60 metre yüksekliğindeki uçuruma tırmanmaya başlayan İngilizler, karşılaştıkları zayıf direnişi kırarak şehre giden Abraham Ovası yolunu açmış oldular. Şafak sökerken, savaş tertibindeki 4.500 İngiliz askeri hazır bekliyordu.

Şaşkına dönen Montcalm, İngilizler kuşatma için gerekli takviye topları ve birlikleri getirmeden önce saldırmaya karar verdi. Düşmanı taciz etmeleri için önden hafif piyadeyi ve müttefik Kızılderilileri gönderdikten sonra sabah saat 10:00'da 4.250 askerle saldırıya geçti. İngilizler önce hafif sahra toplarıyla ateşe başladılar ve düşmanın 40 metre kadar yaklaşmasını bekleyip yaylım ateşi açtılar. Ardından düzenledikleri süngü hücumuyla da Fransızları dağıtmayı başardılar. Sonuçta 500 Fransız askeri ölüp 350'si de esir düştü. Ağır yaralanarak şehre geri götürülen Montcalm da sonradan hayatını kaybedecekti. İngilizler, üç kurşun yarası alan Wolfe'un da aralarında olduğu 58 asker kaybettiler; 600 de yaralıları vardı. Kont Bougainville'in komutasında bölgeye ulaşan Fransız takviye birlikleri savaşın gidişatını değiştirmek için oldukça geç kalmıştı.

Quebec 18 Eylül'de teslim oldu. Montreal hâlâ Fransızların elinde olmakla ve İngiliz işgal gücü son derece rahatsız bir kış geçirmekle beraber, sonunda hangi tarafın kazanacağı sorusu, İngiliz donanmasının ancak baharda yetişebilen Fransızlardan önce davranmasıyla cevap buldu. Savaşın sonunda Fransızlara ait Quebec eyaleti, Büyük Göller, Ohio bölgesi ve Mississippi Vadisi'nin Louisiana eyaletinin kuzeyine kadar olan kısmı İngilizlerin eline geçti.

Quebec'in fethinin de kanıtlaştığı üzere, İngiliz donanması artık Atlantik'in hâkimi konumuna gelmişti. Fransızlar, karşı strateji olarak iddialı bir planı uygulamaya koydular. Buna göre, İrlanda'nın batı sahiline bir filo göndererek İskoçya'ya asker çıkaracaklardı. Amaçları, İngilizlerin dikkatini bu noktalara çekmek ve bir İskoç isyanı başlatmaktı. Bu planın başarılı olabilmesi için, öncelikle İngilizlerin Brest'e uyguladıkları ablukanın kaldırılması gerekiyordu. Böylece Nantes, Bordeaux ve diğer limanlardaki nakliye gemileri kullanılabilecekti. Amiral Conflans ablukadan sıyrılmayı başarsa da, bir Atlantik fırtınası yüzünden kaçmaya çalışacağı Quiberon Körfezi'ne kadar Amiral Hawke tarafından takip edildi. 20 Kasım 1759 günü, bölgedeki iyi haritalandırılmamış kayalıklar ve resiflerin tehlikesine rağmen, muharebe başladı. Kalyonların birbirine yaklaşmasıyla birlikte yakın menzilde ateş teatisine dönüşen muharebede İngilizler, geceleyin üç kalyonu palamarla çekerek Fransızlara karşı top ateşini yoğunlaştıracakları bir noktaya getirmeyi başardılar. Sonuçta, Fransız gemilerinin büyük bir kısmı Vilaine Nehri'ne kaçarken bazıları sığ sularda karaya oturup parçalandı. Quiberon Körfezi'ndeki deniz muharebesinin ardından hem Fransızların işgal planları sona ermiş oldu hem de İngilizler denizlerin tartışmasız hâkimi haline geldi.

İngilizler bu tarihten sonra Brest, Rochefort ve Toulon'daki Fransız donanmasını ablukaya aldılar. 1761'de İspanya, kötü durumdaki Bourbon müttefikine destek olmak için İngiltere'ye savaş ilan etmek gibi büyük bir hata yaptı; böylece yeni hedefler bulan İngilizler, İspanyolların "Karayipler'in kilidi" olarak adlandırdığı Havana'ya 1762 yılında başarılı bir amfibik saldırı düzenlediler. Bu harekât, İngilizlerin, önceki başarısızlıklarından gereken dersi

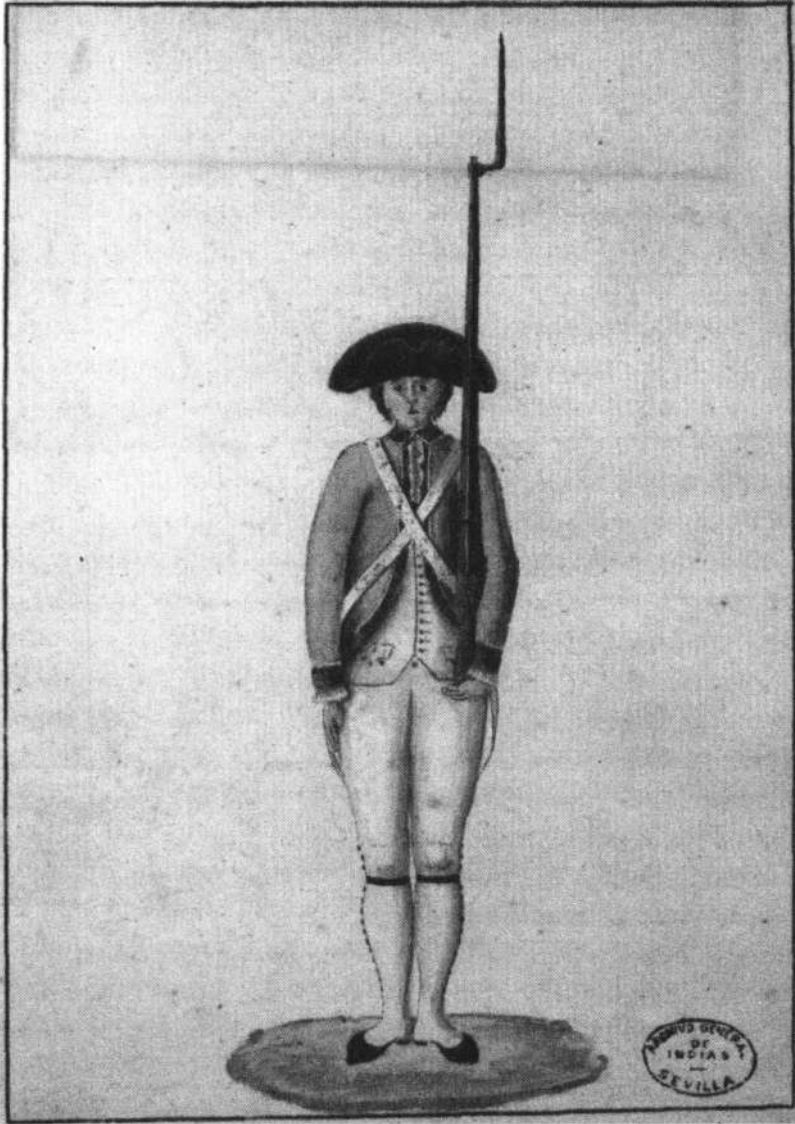
aldıklarını ve stratejilerinin etkinliğini artırdıklarını gösteriyordu. Amiral Lord Albermarle'nin filosunda bulunan 22 kalyon ve 30 nakliye gemisine, İngiltere'den ve Amerika'daki kolonilerden 11.351 asker yüklenmişti. 70 gün süren kuşatmanın ardından El Morro Kalesi ele geçirildi ve bunu, Havana ve Karayipler'deki İspanyol deniz gücünün büyük bir bölümünün teslim oluşu izledi. Savaşın sonunda Tuğamiral Sir Samuel Cornish komutasındaki filo Manila'ya ele geçirdi. Bu son zaferin ardından, İngilizlerin tazminat almadığı Paris Barış Antlaşması (1763) imzalandı.

Bu büyük zaferler sonunda İngilizler kalıcı düşmanlar kazanıp Bourbonların intikam ateşini daha da körüklediler. İspanya, kolay kolay vazgeçemeyeceği Havana'ya karşılığında Florida sömürgesini vererek geri aldı. Kanada İngilizlerde kalırken, Martinique Fransızlara geri verildi. Fransa, artık kıta hâkimiyeti sevdasından vazgeçmiş olan İspanyollara Louisiana eyaletini devretti. Bu devir, bölgede yaşayanlar tarafından pek hoş karşılanmamış ve Amerika'daki İngiliz topraklarıyla olan sınırın durumu iyice zayıflamıştı. Her ne kadar İngiltere 18. yüzyılda gücünün doruklarında olsa da, İspanya, Fransa ve kimi Avrupa ülkeleri onun zayıf bir anını kollamaktaydı.

Yedi Yıl Savaşları'nın kendisi için tam bir felaket olduğunu gören İspanya'da ise idari ve askeri reformlara girişildi. Amerika'da Havana, Cartagena, Veracruz ve Pensacola gibi limanların az sayıda garnizon ve güçlü kalelerle korunması fikrinin bir işe yaramadığı anlaşılmıştı. Hükümet, kolonilerdeki savunmanın nasıl olması gerektiği konusunda Madrid'de süregelen tartışmaların ardından, Küba'da ve diğer bölgelerde koloni orduları kurulmasına karar verdi. Bu orduların bir kısmı Avrupalı askerlerden, bir kısmı da bölge halkından seçilen askerlerden oluşacak ve bu kuvvetleri desteklemek için yaygın bir milis sistemi uygulanacaktı. Amerika'daki her asker Avrupalı subay ve erbaşlarca eğitilecekti. Kimileri bunun yol açacağı riskleri dile getirse de, Havana'nın kaybedilmesi onlara başka seçenek bırakmamıştı. Bu şekilde, Büyük Frederik'in temel askeri sistemi –İspanyol ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenerek– Amerika'da hayata geçirilmiş olacaktı. İspanyol donanması da, İspanya ve Yeni Dünya'daki limanlarda büyük bir savaş gemisi inşa

Resim 8.2 18. yüzyılda İspanya'nın Amerika sömürgelerinde görev yapan bir süvari (Archivo General de Indias, Simancas).

Resim 8.3. 18. yüzyılda Yeni İspanya'da (Güney Amerika) görev yapan bir piyade
(Archivo General de Indias, Simancas).

programı başlattı. İspanyollar 18. yüzyılda 74'ü Havana tersanesinde olmak üzere, 227 adet kalyon inşa ettiler. 1769 yılında Havana'da, yüzyılın en büyük savaş gemisi olan *Santissima Trinidad* denize indirildi; bu gemi, 1805'te Trafalgar'daki deniz savaşında Amiral Nelson'ın filosu tarafından batırılacaktı.

1775 yılında İngilizlerin Amerika'daki kendi kolonicilerinin milisleri üzerine ateş açmaları ve bu olayın hızla büyük bir savaşa dönüşmesi; tahmin edileceği gibi Fransızları oldukça heyecanlandırmıştı. Başlangıcından itibaren Amerikan Devrimi (1775-1783) hem bir iç savaş hem de geniş çaplı bir isyan hüviyeti taşıdığı gibi Avrupa savaş modelini takip eden daha konvansiyonel bir karakteri de vardı. Fransa, İspanya ve Hollanda İngiltere'ye karşı el altından küçük yardımlarda bulunmaktan başka bir şey yapmadılar; çünkü bu koloni isyanı desteklenirse, diğerlerinin de –Fransız ve İspanyol kolonileri– bundan cesaret alması mümkündü. General John Burgoyne komutasındaki İngiliz ordusunun 1777 yılındaki Saratoga Muharebesi'nde teslim olması, Fransızlar ve İspanyolları asilerin kazanabileceğine ikna etti. Fransa, 2 Ağustos'ta imzaladığı gizli bir ittifak antlaşmasının ardından İngiltere'ye savaş ilan etti ama bu kez Avrupa'da savaşmaktan olabildiğince kaçınmaya kararlıydı. İngilizler tecrit edilmişti –Hollandalılar bile onlara karşıydı– ve Almanlar savaşa girmeye pek istekli değildi. 18. yüzyılda ilk defa, –İspanya'nın 1779'da savaşa girmesi üzerine gerçekleşen büyük Cebelitarık kuşatması hariç– Avrupa içinde çok az çatışma meydana gelecekti.

Fransızlar, tüm avantajlarına rağmen, geçici deniz egemenliklerinden yararlanmayı bilemediler. 1779 yılında 66 gemilik bir Fransız-İspanyol donanması, Manş Denizi'nde serbestçe seyretmiş ve İngiltere'yi işgal etmeye yönelik yeni bir plan gündeme gelmişti. Her zaman olduğu gibi, bu sefer de tüm fırsatları kaçıracaklardı. Yangınlar ve kazalar neticesinde bazı Fransız gemileri hizmet dışı kalırken hizmete yeni giren üç kalyonları aşırı ağır kasaraları yüzünden sakın denizde bile alabora olma tehlikesi geçirdi. Bunlar yetmezmiş gibi, Fransızların Manş'taki adalara düzenlediği saldırı da tam bir felaketle sonuçlanmıştı. Fransız donanması ayrıca, İngiliz

devriyeleri ve abluka nedeniyle kereste, direk, seren, kenevir, katran ve benzeri gemi inşa malzemelerini tedarik etmekte güçlük çekiyordu. Kalifiye tersane işçisi ve denizci bulunamaması da Fransız donanmasının etkinliğini zayıflatıyordu. Brest'te baş gösteren salgın, bölgedeki denizci nüfusa büyük zarar vermişti. O yıl esen rüzgâr bile Fransızların limanlarından çıkıp saldırmasına imkân vermiyordu. Bourbon müttetikler çok sayıda savaş gemisine sahip olsalar da etkili bir harekâta girişemedikleri gibi İngiliz sahillerini koruyan hasım filoların gücünü sınaıma imkânı bile bulamamışlardı.

İngiltere ve Amerika'daki kolonileri arasında baş gösteren Amerikan Devrimi Savaşı, ileride yeni bir küresel çatışma haline gelecekti. Fransa'yla asıl savaşın henüz başlamamış olduğu Temmuz 1778'de Amiral Augustus Keppel, Brest açıklarında bir Fransız filosuyla pahalıya mal olan ama sonuçsuz bir deniz muharebesine girdi ve neticede tıpkı Byng gibi soluğu mahkemede aldı. Keppel'e yöneltilen suçlama, savaş hattını *Kalıcı Savaş Talimatnamesi*'nde belirtilen şekilde düzenlemeyi başaramamaktı. Fakat amiralin büyük halk desteği gören beraatiyle de anlaşıldığı üzere amiraller koşullara bağlı olarak kendi taktiklerini geliştirmekte serbesttiler. Bu önemli bir gelişmeydi ve Amiral George Rodney'in Karayipler'deki Les Saintes Boğazı Muharebesi'nde (1782) Amiral de Grasse'ı yenmesinde bunun da payı vardı. Diğer bir etken ise, rüzgârın yön değiştirmesiydi. İngilizler beş Fransız kalyonu ele geçirmiş, Amiral Grasse'ı esir almış ve muhtemelen Jamaika'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesine engel olmuşlardı. Bu zafer bilhassa önemliydi, çünkü Fransız-İspanyol filosu ilk kez İngiliz filosundan daha kalabalıktı ve daha üstün ateş gücüne sahipti.

İspanya bu savaş sayesinde Amerikalı devrimcileri gayri resmi olarak desteklemek ve Florida'nın yanı sıra Meksika Körfezi kıyısındaki diğer topraklarını geri almak için harekete geçme imkânı bulduğu gibi Cebelitarık'a da geri dönebildi. 11 Temmuz 1779'da küçük bir İspanyol deniz kuvveti Cebelitarık Kalesi'ne saldırdı. Saldırı başarısız olunca, kale açlıkla teslim mahkûm edilmek üzere ablukaya alındı ve topa tutulmasına başlandı. İspanyollar, ağır bombardımanın etkisini artırmak için, yeni tasarladıkları on

tane yüzer batarya de getirmişlerdi. Bunlar kalelerle savaşmak için geliştirilmiş ve sadece bir tarafında kalın zırh bulunan muhasara araçlarıydı. Mürettebatı İngiliz ateşinden korumak maksadıyla 1-2 metrelik ağaç kütüklerinin arasına yaş kum doldurulmuştu. Demirlerle birbirine bağlanan gövdeleri mantar ve ham deriyle kaplanmıştı. Yüzeyi sürekli suyla ıslatılan tekne, gülle ve patlayıcı mermilerin etkisini emerek mürettebatı koruyordu. Ayrıca, geminin kalın halatlarla yapılmış ve deriyle kaplanmış olan çatısı, gelen gülleleri denize doğru sektirecek açıda inşa edilmişti. Bu tekneler, kaledeki topların yarı menzili olan 1.200 metre mesafede kalın demir zincirlerle demir atılabırdı.

İki ve üç ambarlı 47 kalyon, 300 nakliye gemisi, 10 muhasara gemisi, ateş gemileri, top ve havan platformlarından oluşan Fransız-İspanyol filosu 12 Eylül 1782’de saldırıya geçti. Muhasara gemilerindeki yaklaşık 200 ağır toptan açılan ateşe kaleden karşılık veriliyor ve bu topçu düellosuna 400’den fazla kuşatma topu, obüs, havan ve hafif top iştirak ediyordu; beklenildiği şekilde, İngilizlerin 32 funtluk toplarının bu özel gemilere hiçbir etkisi olmadı.

Fakat Fransız-İspanyol mühendisler, düşmanın ateşte kızdırılmış gülle (*red-hot shot*) kullanabileceğini hesaba katmamıştı. İngilizler 13 Eylül’de ocaklarını kurdular ve toplarını doldururken barut ile kızgın gülle –topçular, bunlara “pişmiş patates” diyor-du– arasına kil ve yaş ot yerleştirdiler. Bu işlem son derece tehlikeli olup topun havaya uçmasını önlemek için çok çabuk hareket edilmesi gerekse de, söz konusu güllelerin İspanyol muhasara gemileri üzerindeki etkisi yıkıcı oldu. Yatay yollu atılan bu gülleler zırhı delip bir süre daha içten içe yanmaya devam ediyor ve ardından da ateş alıyordu. Altı gemi alev aldı ve sonuçta terk edildiler. İki gemi ise bir anda havaya uçup yok oldu. İngiliz müdafilerin verdiği hafif kayıpların aksine, Fransız-İspanyol topçular ile gemi mürettebatının verdiği ağır kayıplar neticesinde saldırıya son verildi. İspanya’nın harcadığı muazzam miktarda kaynak ve baruta, dört yıl boyunca kara ve denizden süren bombardımana rağmen yalnızca 330 İngiliz askeri aldıkları yaralardan ölmüş, diğer 717’si ise hastalıklar neticesinde hayatını kaybetmişti.

1783 yılında her iki taraf da artık tükendiğinden, Amerikalı devrimciler ile Bourbonlara karşı savaş sona erdi. İki taraf da barış istiyordu. Amerika'da, Yorktown Muharebesi'nde İngilizlerin uğradığı yenilginin ardından (1781), her iki taraf da İngiltere'nin savaş kaybettğini kabul etti. Fransızlar ve İspanyollar, önceki yıllarda uğradıkları kayıpların bir kısmını telafi etmeyi başarmışlardı, fakat hâlâ denizlerde İngiltere'yle başa çıkabilecek konumda değillerdi. Gemi inşası için gerekli malzemelerin temininde yaşanan sıkıntı ve yeterli sayıda kalifiye gemi mimarı, tersane ve hepsinden önemlisi tecrübeli denizci bulamamaları bu ülkelerin elini kolunu bağlıyordu. Yine de, İngiltere tam on üç kolonisini, Minorka'yı ve Florida'yı kaybetti. Bernardo de Galvez'in Florida ve Alabama'da düzenlediği başarılı seferler sonucu, İspanyollar 1763'te kaybettikleri topraklarını geri almışlardı; fakat stratejik öneme sahip Cebe-litarık Kalesi hâlâ İngilizlerin elindeydi. Hollandalılar, Seylan üzerinde denetim kurdular; Fransızlar ise Senegal'i ve Karayipler'deki St. Lucia, St. Vincent ve Grenada adalarını ele geçirdiler.

Askeri tarihçiler, anlatmaya çalıştığımız savaşların yapısını incelemenin yanı sıra, Napoléon Bonaparte'ın geliştirdiği doktrini kavrayabilmenin bir aracı olarak 18. yüzyıl savaş teorisini kullanma eğilimindedir. Soylu kan taşıyan pek çok eğitilmiş subay, hem askeri metin ve antlaşmaların dili hem de kültürün önemli bir parçası olarak gördükleri Fransızca'yı konuşabilir ve okuyabilirdi. Prusya Harp Okulu (1717), Hollanda Topçuluk Okulu (1735), Woolwich Mühendislik ve Harp Okulu (1741) ve Paris Askeri Akademisi (1749) gibi okullarda artık resmi askeri eğitim alabilmek mümkün hale gelmişti. Pek çok soylu genç, mesleği öğrenmeleri için alaylara çırak olarak gönderilirdi. Çoğu ülkede aileler, erkenden kıdem alabilsinler diye çocuklarını daha çok küçükken askeriye kaydettilerlerdi.

Pek çok öğrenci, geçmişte de olduğu gibi, antikçağ savaşları ve kendi atalarıyla ilgili eğitim alırdı. Bu noktada, Büyük Frederik'in yamuk tertibi antik Yunanlardan öğrendiğini hatırlamamız yerinde olacaktır. Pek çok yazar arasında süregelen lejyon mu falanks mı tartışması, tüfek ve süngü kullanan falanksların tekrar kurulması

isteğiyle yeniden alevlenmişti. 1758'de Louisbourg'daki büyük Fransız kalesinin kuşatılması esnasında General James Wolfe'un subaylarından biri, hafif piyadesini neye göre savaştırdığını şöyle ifade etmişti: "Ben bunu Ksenophon'dan öğrendim, fakat benim arkadaşlarım hiçbir şey okumadığı için, yaptıklarını görünce hayrete düşüyorlar."

18. yüzyılın taktik ve strateji öğrencileri, mevcut silahların izin verdiği ölçüde hareket etmeye mecburdu. Onlara göre, güçlü kalelerin inşa edilmesinin nedeni orduların hızlı intikali için gerekli yolların ve ikmal sisteminin kurulmamış olmasıydı. Ordu, eğer saldırıya uğrarsa kaleye çekilecek ya da en fazla uzun bir kuşatmaya maruz kalacaktı. Seferlerde ise, istihbaratın zayıflığı ve elde yeterince harita olmaması nedeniyle generaller ya düşmanı bulamaz ya da yanlış yerlere giderlerdi.

Komutanlar, şok etkisi ile *ordre profond* (yanaşık nizamda kılıç ya da süngü kullanan piyade veya ağır süvari); *ordre mince* (tüfeklerin ateş gücüne dayalı saf tertibi) ya da tüm bunların birleşimini kullanma konusunda karar vermek zorundaydı. İspanyol yazar Santa Cruz Markisi, Fransızcaya çevrilen ve pek çok ülkede okunan eseri *Reflexiones Militares*'de (1724-1730) ikinci yaklaşımı benimsemişti. Santa Cruz'a göre, dörder sıradan oluşan iki savaş hattı kurulmalı ve aralara piyade ve süvari birlikleri kol tertibinde yerleştirilmeliydi. *Ordre profond*'un Fransa'da çok destekçisi vardı, bunlardan biri de *Nouvelles Decouvertes sur la Guerre*'i (1724) yazan Jean-Charles de Folard'dı. Folard, İspanya Veraset Savaşı sırasında İtalya seferlerinde ve İsveç Kralı XII. Karl'ın ordusunda görev yapmış; Malplaquet Muharebesi'nde yaralanmıştı. Süngünün kullanıldığı yanaşık kol tertibi ve şoktan ziyade, ateş gücünü savunuyordu. Çoğu Fransız komutanı, askerlerinin *ordre mince* uygulayacak derecede talimli olduğundan şüpheliydi fakat bu tertibi savunanlar, saf düzeninin ateş gücüne ağırlık verdiği kadar şok unsuru da ihtiva ettiğini öne sürdüler.

Günümüzde kimi tarihçiler, Fransız taktisyenler arasındaki bu tartışmaları yavan bulsa da, aslında bunların büyük bir bölümünün savaş tecrübesine sahip askerler olduğunu akıldan çıkarmamamız

gerekir. Mareşal Saxe, *Mes Reveries* adlı eserinde, döneminin farklı görüş ve tertiplerini bir araya toplamıştı; onun tarzı, kimine göre modern, kimine göre ise eski modaydı. Saxe da, tıpkı kendisini izleyen Frederik gibi disiplinin önemini vurgulamıştı: “Disiplin orduların ruhudur” ve o olmazsa, “askerler bir serseri sürüsünden başka bir şey değildir.” Sözlerini şöyle tamamlamıştı: “En sert disipline sahip ordular, her zaman en büyük işleri başaranlar olmuştur.” Yine de, kıdemli subayların şefkat ve ılımlılığı aşırı disiplini dengelemeliydi. Saxe, aç kalan ve bu nedenle yağmacılığa kalkışan askerlerin ölüm cezasına çarptırılmasına karşıydı. Firarilerin damgalanmasını reddetmişti; aşırı derecede ağır cezalara da karşıydı. Suçlular, karışıklık iki sıra halinde dizilmiş silah arkadaşlarının arasında bir ileri bir geri koşar ve bunlar ellerinde harbilerle hükümlüye sıra dayığı atardı. Suçlunun çok hızlı koşmasını önlemek için önünde geri geri giden ve süngüyle onu dürtten bir çavuş yer alırdı. Pek çok asker bu cezalar yüzünden ya sakat kalmış ya da hayatını kaybetmişti. Cezanın ardından, suçlunun kafası üzerinden alay sancağını geçirerek onu teselli etme girişimi de ne çektiği acıyı azaltır ne de vücudundaki kalıcı izleri silerdi. Saxe’a göre, askerler bu şekilde fahişeler, hırsızlar ve idam mahkûmları gibi cezalandırılmış oluyordu.

Saxe, savaş alanındaki zaferlerin askerlerin “ayaklarıyla” kazanıldığını vurgulardı ki bu sözü daha sonra Napoléon da söyleyecekti. Dört piyade alayı, süvari birlikleri ve hafif toplardan oluşan “lejyonlar” ya da bir “lejyoner general” tarafından komuta edilen 3.582 kişilik birliklerin kurulmasını teklif etti. Bu teklifin önemi, savaş alanındaki esnekliği göz önünde tutması ve müstakil hareket edebilecek tümenlere giden yolu açmış olmasıdır. Saxe’ın lejyonu, öndeki ikisi tüfek, arkadaki ikisi ise demir uçlu 4,5 metre uzunluğunda yarım kargının yanı sıra omuzlarında tüfek taşıyan askerlerden kurulu dört saftan ibaret bulunan ve yapısı itibarıyla her tür düşmana kafa tutmaya muktedir çetin bir birlik olacaktı. Kargılar ileri doğru uzatıldığında, uçları ilk iki saffın iki-üç metre ilerisine uzanacaktı ki bunda amaç, ön saftaki tüfekçiler ateş etmeye devam ederken onları koruyabilmektir. *Amusette* denilen ve üç kişilik mürettebata sahip seri atımlı, uzun namlulu hafif toplardan

her lejyona tahsis edilecekti. Ayrı ayrı ya da batarya halinde kullanılan bu silahlar, 1.000 metre menzil içerisindeki düşmanlara karşı kullanılabilecekti.

Saxe, ayrıca av tüfeklerini andıran yivli ve kuyruktan dolma tüfeklerle donanmış hafif piyadenin kullanılmasını da önermişti. Bu birlikler, fiziksel bakımdan dayanıklı ve koşmaya alışkın olacak; 100 metreden 20 metreye kadar bir mesafede bulunan düşmana isabetli atışlar yapabileceklerdi. Hasımlar 20 metreye gelince de hızla geri çekilip normal piyade düzenine geçeceklerdi. Süvariler kuyruktan dolma yivli karabina ve kılıç kullanacak; ön saftakileriyse dört metre uzunluğunda mızraklarla donatılacaktı. Tüm birlikler, korunma için göğüslük (*cuirasse*) kuşanacak ve mareşalin kendi tasarladığı, deri üzerine yerleştirilmiş demir levhalardan mamul bir zırh kullanılacaktı. Bu zırh, kılıç ve kargıya karşı çok iyi koruma sağlayabilir ama yakın mesafeden atılan bir tüfek mermisini durduramazdı. Roma tarzı miğferin de eklenmesiyle birlikte, Saxe'in hayalindeki yeniyle eskinin karışımı olan mükemmel ordu tamamlanmış oluyordu. Bir orduda 10 lejyon, 8 süvari ve 16 dragon alayı, yani toplam 46.000 asker (34.000 piyade ve 12.000 süvari) ve 12.000 at bulunacaktı. Asker bulmanın güçlüklerini de, halkın askerliğe sıcak bakmadığını da bilen Saxe, tüm gençlerin ülkelerine beş yıl zorunlu hizmet etmesini teklif etti.

Saxe'ta da görüldüğü gibi, 1750'lere gelindiğinde, pek çok taktik kombinasyon mevcuttu. Askeri çevreler, I. Friedrich Wilhelm (1713-1740) ve halefi Büyük Frederik komutasındaki Prusya ordusunun başarılarından fazlasıyla etkilenmişti. Prusya piyadesi, 1740 yılına kadar dört sıra genişliğindeki yanaşık saf tertibini kullandı. Frederik, 2,5 milyondan biraz fazla bir nüfusa sahip olan Prusya'da, 83.000 kişilik ve ileride çağının en disiplinli ordusuna dönüşecek bir askeri güç devralmıştı. Avusturya, Fransa, Rusya ve dost ve düşman diğer ülkeler Silezya Savaşları'nda (1740-1742 ve 1744-1745) ve ardından Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-1763) Prusya taktikleri ile usullerini taklit etti. Prusya ordusunda her tabur, biri humbaracı (*grenadiere*), diğer beşi ise sıradan piyade (*füsiliere*) olmak üzere altı bölükten oluşurdu; ayrıca her alay da iki

taburdan oluşmaktaydı (toplam 1.629 asker). Bu yapı, tüm diğer ordular tarafından örnek alındı. İngiliz bölüklerinde 60, Fransız bölüklerinde 50 ve Prusya bölüklerinde 114 asker bulunurdu.

Prusyalılar, Frederik döneminde yıllar süren titiz talimler ve dikkatli düzenlemeler sayesinde geleneksel usulleri en mükemmel hale getirdiler. En seri ateş eden askerler onlardı ve savaş alanlarında bir eşleri daha yoktu. Prusya askerleri, en iyi şartlarda dakikada dört kez ateş edebiliyorlardı; Frederik döneminde kullanılmaya başlanan yeni tüfeklerle birlikte bu oran beşe, hatta altıya kadar yükseldi. Humbaracılar güvenilir ve dayanıklı birliklerdi, mevcutları sayesinde gerekirse alaylarından ayrı taburlar olarak kullanılabilirlerdi. Prusyalılar, yürüyüş tertibinden savaş tertibine hayret verici bir hızla geçerlerdi. İki ya da üç yürüyüş kolundan aynı anda yapılan hızlı çarklarla, kısa sürede savaş tertibine geçebilirler ve bu şekilde düzgün bir saf bağlayarak, karşılarında dizilmek için debelenen hasım orduyu şaşkına çevirirlerdi. Dakikada 75 adım hızla ilerlerlerdi ki bunu zaman içerisinde 120 adıma kadar çıkardılar. Frederik, 1740'ta Prusya savaş hattının saf sayısını üçe indirdi; hatta Yedi Yıl Savaşları sırasında, asker miktarı yeterli olmadığı zamanlarda bu sayı ikiye düştü. Yaratıcı bir askeri düşünür olma konusunda Mareşal Saxe ile kıyaslanamasa da disiplin, verimlilik ve demir gibi bir irade çoğu zaman başarılı olmak için yeterli geliyordu.

Prusyalılar atış hızı bakımından en iyi piyadeye sahip olsalar da, Frederik süngünün ateş gücünden daha önemli olduğuna inanıyordu. Müfrezelerinin taarruzunu ağır süvari alaylarıyla desteklerdi. Demir göğüs zırhı giyen bu atlılar, düşman savaş hattını ezmek ya da düşman süvarilerini dağıtmak için güçlü atlara binerlerdi. Ne var ki, Yedi Yıl Savaşları'nda uğranılan yenilgiler, Frederik'i ateş gücüne ağırlık vermek zorunda bıraktı. Yanaşık nizam savaşan düşmanı taciz etmekle görevli Avusturya, özellikle de Hırvat hafif piyadesi ve hussarlara (hafif süvari) karşı, Prusyalılar Feldjager Birlikleri adındaki hafif piyade birimlerini kurdular. Eğer çok serbest bırakılırlarsa firar edeceklerine kesin gözüyle bakılan alelade piyadelerin aksine *Jager*'ler, gevşek nizamda dahi disiplinli savaşabilen sadık askerlerdi. Yeşil üniforma giyer ve düşmana uzak

mesafeden ateş etmelerine imkân sağlayan ağır, yivli karabinalar kullanırlardı.

Yedi Yıl Savaşları sırasında tüm ordulardaki komutanlar, savaşlarda uygulamak üzere farklı taktik seçeneklere sahipti. Yanaşık nizam, ince saf, hafif avcı birlikleri, hafif top bataryaları ve ileride tümen şeklini alacak teşekküller bunlardan bazılarıydı. Üç saf halinde savaşan İngiliz ve Prusya birlikleriyle karşılaşacak kadar disiplinli olmayan Fransızlar, savaşta pek bir varlık gösteremediler. Bazı Fransız komutanları ise, birliklerinin sahip olduğu savaşma isteğinin süngü hücumlarında kullanılması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle farklı tertiplenmeler ortaya atıldı. Kol tertibinde saldıran birliği saf tertibindeki diğer bir birlik destekleyecek, yani diğer bir deyişle *ordre mince* ve *ordre profond*'un niteliklerini bir araya getirecek *ordre mixte* (karışık tertip) oluşturulacaktı. Mareşal Charles de Belle-Isle gibi diğer bazı komutanlar ise ağırlığın topçuya verilmesinden yanaydı. Belle-Isle, 4 ve 8 funtluk standart sahra bataryalarına ilave olarak, her tabura, piyade hücumunu desteklemek için bir ya da iki seri atışlı hafif top ve çekili havanlar tahsis edilmesini önerdi. Elbette topların savaş hattı boyunca dağılmasına yol açacağı için, bu teklife karşı çıkanlar oldu.

Tüm bunlarla birlikte, savaş alanının durumunun da, savaşlarda tayin edici bir rolü bulunuyordu. Haliyle bu mevzuda pek çok insani ve çevresel değişken söz konusu olduğundan taktisyenler her ihtimali dikkate almak zorunda kalacaktı. Hiçbir savaşta şartlar kontrol altında değildi ve tüm savaşlara uygulanabilecek, standart bir zafer kazanma usulü yoktu. Yedi Yıl Savaşları, Kont Jacques de Guibert (1743-1790) ve diğer yazarlara, Fransız Devrimi ve Napoléon ordularına zemin hazırlayacak yeni taktikler geliştirme imkânı sağladı. Guibert, sayısız baskısı yapılan ve Farsçanın da dahil olduğu çok sayıda dile çevrilen *Essai général de tactique* (1772) isimli meşhur eserini yayımladığında henüz 29 yaşındaydı. Asker bir ailede yetişmiş, çocukken babasıyla orduları temsil eden tahta parçalarını kullanarak savaş oyunları oynamıştı. Yedi Yıl Savaşları'nda görev yaptı ve ardından, askerlikte olduğu kadar yazarlıkta da ün kazanmak isteyen hırslı bir askeri *philosophe* sıfatıyla

temayüz etti. Piyadeye ağırlık veren diğer yazarlardan farklı olarak topçunun rolünü ve üç unsur –piyade, süvari ve topçu– arasındaki işbirliğinin önemini vurguladı.

Tıpkı kendinden önceki pek çok yazar gibi o da kargı kullanımının zorunlu olduğu günlerden kalma falanks benzeri sıkışık tertiplenmeleri eskimiş buluyordu. Dolayısıyla, kimi 18. yüzyıl taktisyenlerinin bu tür tertiplenmelere aşırı bel bağlayarak süngüyü fetişleştirmeleri antikacılıktan başka bir şey değildi. Guibert'e göre, ateş gücünün yoğunluğu ile top ile tüfeklerin menzili, şok taktiklerinin ve antikçağdan kalma savaş tertiplerinin sonunu getirecek bir seviyeye ulaşmıştı. Mareşal Saxe ile benzer görüşlere sahip olan Guibert, ülkenin tüm gençlerinin zorunlu askeri eğitim almasından yanaydı. Ona göre, isabetten çok seri atışı amaç edinmiş Prusya tarzı talimin savaş alanlarındaki karşılığı, ölü düşmanlardan ziyade kuru gürültüydü. Ağırlık, isabetli atışa ve süngülü dövüş tekniklerine verilmeliydi. Gerçekten de, birçok ülkedeki askeri talimde gerçek mermiyle çok az atış yapılmaktaydı. Guibert, üç sıra piyadenin yeterli olduğunu ve askerlerin ilk ateş açan taraf olabilmek için ilerlerken adımlarını hızlandırmaları gerektiğini söylüyordu. Tüfeklerin azami menzilleri yaklaşık 400, etkili menzilleri ise sadece 175 metreydi.

Guibert'in taktikleri, hareketlilik ve ateş gücünü ön plana çıkarıyordu. Askerlere, uygun adım yürümek yerine, zorlu arazilerde nasıl hızla ilerleyecekleri öğretilmeliydi. İki kat daha hızlı hamle yapacaklar ve düşmanı kuşatırken ya da saldırırken üç kat daha hızlı ilerleyeceklerdi. Guibert'e göre, tüm birlikler vur-kaç taktiği ve keşif konusunda eğitim alacağı için, hafif piyade kullanmak gereksizdi. Yazdığı talim kitabı hareketleri dörde indirmişti: Saffları ikiye katlama (süvari saldırısına karşı), çark dönüşü (saf tertibine geçmek için gerekli), kol tertibine geçiş ve muharebe üzere dizilme. Piyade üç saf halinde savaşacak; ön saf doğrudan ileriye ateş ederken, ikinci saf birinci saffın sağ omzu üzerinden, üçüncü saf ise birinci saffın sol omzu üzerinden ateş edecekti. Prusya tarzında ilerlerken ateş edilmeyecekti (*feu de change*). Fransız birlikleri durarak ateş edecek ve böylece iyi nişan alıp karşısındakine büyük

zayıat verdirebilecekti. Eğer açık arazide düşman net olarak görülebiliyorsa, ateş serbest komutu verilecekti. Bir mevzide savunmaya geçmiş düşmana saldırırken ise kol tertibinde ilerlenecekti. Saxe'tan farklı olarak Guibert, süvarinin hız ve şok için uygun olan karabina ve tabancayla teçhizini önermişti; zırh kullanımı ise tümüyle gereksizdi.

Saldırı yanlısı olan Guibert, duruma göre farklı şekiller alabilecek esnek kol tertibinin kullanılmasını tavsiye ediyordu. Birlikler, hızlı hareket edebilmek için, kendilerini yavaşlatan fazla cephaneyi taşımayacaklardı. Ayrıca, düşman arazisindeki ordu düşmanın zararına olacak şekilde bölgenin kaynaklarından istifade etmeliydi. “Sınırlı savaş” yanlısı pek çok kişi bu görüşleri tehlikeli görürken, Guibert'teki cevheri fark eden kişi Napoléon oldu.

Guibert'in dönemine gelindiğinde, tüm Avrupa ordularındaki topçular yüzyıl başından beri değişim göstermişti. Topları savaş alanına götürmek ve etkili şekilde kullanmak, İspanya Veraset Savaşı sırasında da sorun olmaya devam etti. Aynı ordu içerisinde bile farklı kalibrelerde pek çok topun olması karmaşaya yol açar ve etkinliği azaltır, talim ve lojistik tam bir kâbus haline gelirdi. Hafif alay topları dışındaki tüm ağır silahlar, atların çektiği bir dingile monte edilmiş iki tekerlekten ibaret olan toparlaklarla (*avantrain*) çekilmekteydi. Top, kundağının arka ucu kaldırılarak toparlağa takılır ve böylece dört tekerlekli hale gelirdi. 1732'de Fransız topçu subayı Jean-Florent de Valliere'nin geliştirdiği sistem, 7 Ekim 1732 tarihinde resmen kabul edildi. Bundan böyle Fransız topçusu 24, 16, 12, 8 ve 4 funtluklardan ibaret olmak üzere ancak beş tip top kullanacaktı. Bu önemli değişikliğe rağmen, topları taşımak hâlâ sorundu. 12 funtluk bir topun namlusu 1.600, kundağı ise 2.500 kiloydu. Hafif 4 funtluk topların bile namluları 550, kundakları ise 1.250 kilo kadardı. Fransızlar topları hafifletmek için çaba harcasalar da, bu alanda Avusturyalılar ve Prusyalılar daha başarılı oldular.

Topçu alanında Guibert'in imdadına, Fransız topçusunu modernize eden ve Gribeauval sistemini yaratacak olan General Jean-Baptiste Gribeauval (1715-1789) yetişti. Gribeauval, Prusya ve Avusturya'ya düzenlediği gezilerin ardından, Fransız topçusunu

kökünden değiştirecek yenilikler için kolları sıvadı. Sahra ve kuşatma toplarını birbirinden ayıran Gribeauval, sahra kullanımı için 12, 8 ve 4 funtluk toplar ile 6,5 funtluk obüsler tahsis etti. Kuşatmalar için ise 8, 12, 16 ve 24 funtluk toplar kullanılacaktı. Gribeauval'ın topları yekpare olarak tunçtan dökülür ve ardından ağızdan delinerek namluları açılırdı. Bu sayede, gücünden bir şey kaybedilmeden topun ağırlığını olabildiğince azaltmak mümkün oluyordu. Daha güçlü ve hafif modeller sayesinde, kullanılan barut miktarını düşürmek de mümkün olmuş, güllerin çapı artırılmış ve namlu duvarı ile gülle arasında kalan boşluk olabildiğince azaltılmıştı. 4 funtluk sahra toplarının ağırlığı, artık 300 kilodan ancak biraz fazlaydı.

Gribeauval, toparlakları da yeniden tasarlayarak cephanesandığını dingilin üzerine yerleştirdi. Bu değişiklikte birlikte toparlaklar daha sağlam hale geldi ve tüm orduların baş belası olan kırılıp bozulma sorunu da asgariye indirilmiş oldu. Daha da önemlisi, Gribeauval, toparlak ve tekerlekler için bir standart belirleyerek bunlarda kullanılan parçaların değiştirilebilir şekilde imal edilmesini sağladı. Top irtifasının ayarlanabilmesi için namlu kökünün altına büyük bir pirinç vida, atım hızını ve isabet oranını artırmak için de basit bir nişangâh yerleştirdi. Son olarak da, topçuları bölükler ve alaylar halinde yeniden düzenledi. Bir topçu bölüğü sekiz toptan oluşacaktı. Bu sisteme göre, topçu, artık piyade ve süvari gibi, ordunun bir parçası haline gelmişti. Sistemin etkinliği üzerine hararetli tartışmalar yapılmış olsa da, Gribeauval'ın 1774 yılında ordu müfettişi atanması, Fransa'yı devrim ve imparatorluk dönemlerinde sayısız zafere taşıyacak sistemin hayata geçirilmesi için atılan ilk adım oldu. Yüzlerce yıl savaşlarda yardımcı unsur olarak görev yapan topçu, nihayet savaş alanlarının esnek, etkili ve yıkıcı bir üyesi olarak ordularda hak ettiği yeri almıştı.

18. yüzyıl askerleri, haklarında daha pek çok şey anlatmayı gerektirecek bir şöhrete sahiptirler. Bu döneme dair eserleri okuyanlar, şu terimlere fazlasıyla aşina olmalıdır: Serseri, asi, haydut, sefil, ahlaksız, tembel ve tehlikeli. Büyük Frederik'in kendi ordusunu tarif etme şekli dikkat çekicidir: “Bunların büyük bir bölümü, toplumumuzun posalarıdır: Miskinler, şerefsizler, berduşlar,

asiler, sorumsuzlar ve ülkeleriyle yöneticileri hakkında hemen hiçbir endişeleri olmayan benzeri kişiler.” Frederik’e göre, askerlerin, kendilerine savaşta komuta edecek olan subaylardan korkmaları şarttı. Tüm geçici ordulardaki askerler arasında aşırı davranışlar, alkolizm, serkeşlik, cinsel taciz ve sarkıntılık, kumarbazlık, horoz dövüşü, at yarışı ve şans oyunları çok yaygındı.

Ebeveynlerin çok azı, çocuklarının askeri bir kariyere adım atmasını istiyordu. Pek çoğu, oğulları gönüllü olduğunda veya 8 ya da 10 yıl süreyle askere alındığında, onları kurtarmak için koşup yetkililere yalvarırdı. Bahaneleri de, çoğunlukla orduya ve askerlere yeterince güven duymamalarıydı. En sık duyulan bahanelerden biri şuydu: “Benim oğlum ne suçludur ne de serseri.” Siviller, askerleri evlerinde barındırmak zorunda kaldıklarında, bunların eve verdikleri hasar yüzünden devamlı şikâyet ederlerdi. Askerler bazen kaldıkları evdeki kitap ve belgelerle ateş yakardı, hatta kimi zaman kazayla evi yaktıkları da olurdu. Bir İngiliz askeri, 1728 yılında Cebelitarık’tan gönderilen bir belgede şöyle anlatmaktadır: “Ne yapacak iş ne de yeni bir haber var. Hiçbir icraat yok. Zamanımızı kumarla, fahişelerle, içkiyle, dansla, eğlenceyle ve benzeri zararsız şeylerle geçiriyoruz ve eğer benim fikrimi soracak olursanız, Sodom ve Gomore bile Cebelitarık garnizonunun yarısı kadar yoldan çıkmış değildir.” Amerikan Devrimi sırasında New York sakinleri, “ayda bir karargâha gidip oradan içkinin de dahil olduğu tayınları aldıktan sonra üç gün durmadan içip kavgaya eden, davul çalan, dans eden, kumar oynayan ve akla gelecek her tür rezilliği yapan” Hesselilerden (Alman paralı askerler) bıkip usanmıştı. Siviller, bu karmaşada evlerinin yanıp gideceğinden endişe ediyor, karıları ve kızlarını korumak için, evlerinde Alman askerlerinin kaldığı odalar ile kendi odaları arasındaki kapıları çiviliyorlardı. New York’taki İngilizler de, kız çocukların oyuncak bebeklerini süngülerinin uçlarına takıp dolaşarak tam bir barbarlık örneği sergilemişlerdi.

Büyük ordularda görev yapan subayların önemli bir bölümü soylu ya da en azından üst sınıfa mensup ailelerden gelirken, sıradan askerlerin çok farklı kökenleri ve orduya katılmak için çok farklı nedenleri bulunuyordu. Kimi erbaş olabilmek için gönüllü

olur, kimi zor köy yaşamından kaçır, kimiye celp memurlarının vaatlerine kanıp macera peşine düşerdi. Diğerleriye, hem kendileri hem de bakmakla yükümlü oldukları kişiler için para kazanabilmek umuduyla ve bazen de, eğer yaşadıkları topraklar işgal tehdidi altındaysa, yurtsever duygularla orduya katılırdı. Prusya, hem gençleri askere alır hem de paralı asker kiralardı. Fransızlar, İngilizler ve İspanyollar da, ordularını desteklemek için zaman zaman milis kuvveti toplardı. Çok sayıda milisten oluşan birlikler kendi toprakları dışında bir yerde savaşmaya zorlandığında, sonuç çoğunlukla isyan olurdu. İngiltere’de çiftçi ve işçiler, ülke dışında göreve gönderilecekleri korkusuyla 1757’de birkaç şehirde ayaklanmışlardı. Ruslar ise, köylüleri sorgusuz sualsiz toplar ve apar topar cepheye sürerdi.

İnsanları askere alabilmek için, farklı bölgelerde ve farklı zamanlarda pek çok teknik uygulandı. Borçlulara, serserilere, suçlulara ve hatta katillere ceza almak ve orduya yazılmak arasında seçim yapma şansı tanınırdı. Bir handa kafayı çekme gafletinde bulunmuş saf bir köylü gencin, sabah gözünü açtığında kendisini asker olarak bulması hiç de şaşılacak bir durum değildi. Pek çok kişi de, askerlerin attığı palavralar, gösterişli üniformalar, kendisini bekleyen kadınlar ve benzeri hayallerin etkisine kapılıp 8 yıl ya da daha uzun süre görev yapmasını zorunlu kılan kâğıdı imzalardı. Hizmet etmeyi kabul ettiklerinde, artık geri dönüş yoktu. Kaçmaya ya da ailelerinden yardım istemeye fırsat bulamadan, erbaşlarca kışkılarındaki yeni hayatlarına götürülürlerdi. Kilit altında tutulan bu kişilere, uymak zorunda oldukları şartlar ve bir erbaşa vurma ya da sözüne karşılık verme, hırsızlık, görevi ihmal, firar gibi suçları işlediklerinde ne tür cezalara çarptırılacakları anlatılırdı. En ufak bir disiplin ihlalinde cezalandırılır ve daha ağır suçlarda idama mahkûm edilirlerdi. Askerlerin büyük bir bölümü, disiplinle ilgili konular haricinde subaylarıyla hiçbir iletişim kurmazdı; onlarla çavuş ve onbaşılar ilgilenirdi.

Tüm 18. yüzyıl ordularında, askeri nizamnameler, uyulması gereken kuralları ve bunların ihlali durumunda verilecek cezalarla ilgili maddeleri içermektedir. Ordudan orduya değişmekle birlikte,

verilen en bildik cezalar “dokuz kuyruklu kedi”^{*} ile kırbaçlanma, tah-ta ata binme (bkz. sayfa 357), hırsızlık için damgalama ve üniforma, silah ve teçhizatın satılması suçuna karşılık olarak da sıra dayaağıydı. Daha ağır suç işleyenler Akdeniz kadırgalarında 15 yıl kürek çekmeye, tophanelerde çalışmaya (sağlık için son derece zararlıydı) ve kolonilerde görev yapmaya mahkûm edilir ya da asılır veya kurşuna dizilirdi. Küçük suçlarda suçlunun rütbesi indirilir, bir süreliğine karakol görevi veya gece bekçiliği gibi görevler verilirdi. İsyan, yağma ya da döneklik edip düşman ordusuna katılma gibi suçların cezası ise idamdı.

Prusya ordusunda ağır cezalar kışla hayatının ayrılmaz bir parçasıydı. Ordugâhtan izinsiz ayrılma durumunda cezalıya 200 asker tarafından yaş fındık ağacı dallarıyla sıra dayaağı atılır ve askerlik süresi bir sekiz yıl daha uzatılırdı. Cezalının çığlıklarının duyulmasını engellemek için davullar çalınır ve bir binbaşı, cezanın usulüne uygun şekilde yerine getirildiğinden emin olmak için olay yerinde bulunurdu. İspanyol askerler ise, bu cezayı tüfeklerinin harbileriyle uygular ve bazen suçluyu kalıcı olarak sakatlarlardı. Savaş dönemlerinde, görev yerinin haricinde yakalanan bir Prusya askeri, firari kabul edilerek ya asılır ya da kurşuna dizilirdi.

Firar, hiçbir ordunun müsamaha gösteremeyeceği bir suçtu. Askerlerin büyük bir bölümü zoraki askerlik yaptığı için, fırsat bulduklarında kaçmaları normaldi. Yedi Yıl Savaşları sırasında 80.000 Prusya, 70.000 Fransız ve 62.000 Avusturya askeri firar etmişti. Kışla ve ordugâhlardaki nöbetçiler, düşmandan ziyade, kendi askerlerine karşı uyanık olmak zorundaydı. 1759 tarihli Prusya Piyade Nizamnamesi’ne göre, firar eden askerler acımadan idam edilecekti. Sivil yetkililer ve zabıta, yakındaki bir kışladan asker kaçtığına aramalara katılırdı; ayrıca, komutanlar da kaçakların başına ödül koyardı. Firari bir askere yardım eden sivilin sonu da idamdı. İspanya’da askeri yetkililer, güvenilir hafif piyade ve süvari birliklerini yollarda devriye gezmeleri için görevlendirir ve firarileri yakalayanları ödüllendirirdi. Diğer ülkelerde bu işi profesyonel ödül avcılarını üstlenmişti.

* Meşin sapa bağlı dokuz tane sırim şeritten oluşan, vücutta korkunç yaralar açan bir tür kırbaç – e.n.

Askerlerin kaçmak için sayısız nedeni bulunuyordu. Hayatlarında evlerinden hiç ayrılmamış olan genç askerler sıra hasreti çeker ve maruz kalacakları cezaları öğrenince bunalıma girerdi. Askere alınanların pek çoğunun, bakmak zorunda olduğu ailesi ve yapacak işleri bulunurdu. Savaşa bile girmelerine gerek kalmadan, salgın hastalıkların ordular üzerindeki yıkıcı etkisine şahit olan genç askerler, dehşete kapılır ve canlarını kurtarmak için firar ederdi. Divaniharp, yüksek firar oranı ve elde yeterli sayıda tecrübeli asker bulunmaması nedeniyle, konuyla ilgili kanunu uygulama konusunda isteksizdi. Bunun yerine suçlular 50 kez kırbaçlanır ya da “dokuz kuyruklu kediye” daha fazla şerit eklenirdi. Cezalının sırtı, “emir subayının kızı” olarak adlandırılan yerde, diğerlerine ibret olsun diye, kanlı bir bulamaca dönene kadar kırbaçlanırdı. Amerikan devrimci ordusundaki askerlere verilen bazı cezalar da şöyleydi: İçkili göreve çıkmak 30, sivillerden para dilenmek 40 ve saat çalmak 80 kırbaç. Firar ya da benzeri bir suçtu tekrar edenler, kurallara uygun olarak asılır ya da kurşuna dizilirdi. Mahkûm asker, kendi silah arkadaşlarının eşliğinde darağacına ya da idam mangasının önüne götürülür, alay emir subayı suçtu okur, bir papaz konuşma yapar ve mahkûmun gözleri bağlanırdı. Kimi durumlarda, idam mahkûmu korku içerisinde ölümü beklerken, görevli subayın idamın tehir edildiğini bildirdiği de olurdu.

Amerikan Devrimi sırasında alelade bir asker olan Jeremiah Greenman, divaniharbin verdiği cezalara dair günlüğünde şöyle bir örnek vermiştir: “Bugün Binbaşı E. Flag’ın başkanlığını yaptığı divaniharbe şu kişiler çıktı: Jack Champlin (hırsızlıktan), Benjamin Buffington (firardan), Mathew Henly, Cornelius Driskill, Charles Stevens ve James Singleton. Hepsi yargılandı ve suçlu bulunarak 100’er kırbaça mahkûm edildiler. Tekrar firar ettiği gerekçesiyle yargılanan Nathan Gale ise suçlu bulununca mahkemenin merhametine sığındı. Mahkeme suçlunun genel mizacını dikkate alarak onu ölümüne mahkûm etti.” Gale’in son anda affedilip edilmediği yönünde elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

Avrupa ve koloni askerlerinin standart üniforması parlak renkli kaftan, uzun bir yelek, gömlek, dize uzanan pantolon, kunduraları

örtlen tozluk, uzun çorap, tokalı ayakkabı, üç köşeli şapka yahut pirinç alınlıklı humbaracı külahıydı. Ayrıca her asker tüfek, çapraz kemer, fişeklik, kınıyla birlikte süngü, sırt çantası, yedek kıyafet, çadır çivisi ve yemek için gerekli eşyaları taşırdı. İstisnaları olmakla birlikte, rahatlıktan ziyade görünümün esas alındığı üniformalar genelde dar ve rahatsızdı. Kimi humbaracı külahları o kadar ağırdı ki bunları takan askerler başlığı metal kayışlarla çeneleri altından sabitlemek ve kafaları öne eğik yürümek zorunda kalırlardı. Saçların askeri usulde taranıp pudralanması ise çok zaman alan bir uğraştı. Kel olan kişiler dahi bundan kurtulamazdı, çünkü onların da peruk takması zorunluydu. Yağışlı havalarda ıslanan peruk, vücut ısının düşmesine ve çeşitli rahatsızlıklara neden olurdu.

Kimi asker kaftanlarındaki klapalar, çok dar kesildikleri için, askeri soğuktan korumaya yetmezdi. Don henüz icat edilmediğinden ötürü askerler edep yerlerini örtmek için uzun gömleklerinin alt uçlarını kullanırlardı. Kimi birimlerde diz boyu pantolonlar askerlerin eğilip yerden bir şey almasını engelleyecek derecede sıkı bağlanırdı. Resmigeçitlerde kar gibi beyaz olan pantolon ve tozlukları sefer sırasında temiz tutmak mümkün olmadığından, hepsi leş gibi kirlenirdi. Tozluklar son derece sıkıydı ve düğmelerini özel bir demir kancayla dahi bağlamak çok zaman alabiliyordu. Çorapları diz hizasında tutabilmek için de dizbağları kullanılırdı. Almanların giydiği yün çoraplar pek çok askerin cildinde kabarma, ülser ve iltihaba yol açmıştı. Kısa sürede dağılıp parçalanan ya da askerlerin ayaklarına göre olmayan ayakkabılar ise başlı başına bir meseleydi. Askerler, intikal yürüyüşlerinde su toplamasınlar diye ayaklarını mum yağına batırılmış bezlerle sararlardı. Ayrıca rutubeti engellemek ve ayakkabıları yumuşatmak için de yağ kullanılırdı.

Askerler deri kemerlerini ağartmak için ne kadar pipo kili harcarsa harcasınlar ve üniformalarına ne denli iyi bakarlarsa bak-sınlar yağışlı hava, sürekli kullanım ve yedek elbise olmaması gibi nedenlerden dolayı, üzerlerindeki kıyafet bir süre sonra paçavraya dönerdi. Prusyalılar üniformaları yılda bir, Fransızlar üç yılda bir, İspanyollar ise altı yılda bir yenilerdi. Tropik bölgelerde elbiseler çürür ve boya akıttırdı. İspanyol askerler halk arasına yalınayak

Resim 8.4 Amerikan devrimci ordusunun askerleri. Soldan sağa: Massachusetts'li siyah asker, New Jersey'den bir piyade, avcı eri ve topçu; 1778 (Kongre Kütüphanesi, Washington DC).

ve yarı çıplak çıkmaya utandıklarından şikâyet etmişlerdi. Bazı askerler ise yeni üniformalarını satın sadece eskilerini elde tutarak başlarına geleni hak ederdi. Soğuk bölgelerdeki askerler kendi paltolarını kendileri dikmek zorundaydı. Avusturyalılar ve Ruslar, askerlerine kalın pelerin ve su geçirmez bot dağıtırdı. İngilizler, Kuzey Amerika ormanlarında gerekli olan dayanıklı üniformaları kullanırlardı. Urbalarının kuyruklarını keser, saçlarını kısaltır, rahat yün şapkalar takar ve kırmızı kıyafetlerinin rengini kahverengiye çevirirlerdi.

Dönemin tüm ordularında yaşam koşulları çok zordu ve kışlar aşırı kalabalıktı. Erbaşlar ve humbaracılar iki kişi bir yatakta yatarken, erler üç-beş kişi bir yatağı paylaşmak zorunda kalırdı.

Askerlerin kaldığı barakaların kapıları sabahleyin açıldığında ortalığı müthiş bir koku kaplardı. Bu şartlar altında hastalıktan ölen asker sayısının, çatışmalarda ölen asker sayısından fazla olması şaşılacak bir durum değildir. Kimi garnizonlarda askerlerin yarısından fazlası, frengi ve belsoğukluğundan mustarıptı. Açıktaki tuvaletlerin etrafında sinek bulutları kol gezer ve askerler, müthiş koku nedeniyle, tuvalete gitmektense müsait buldukları her yerde ihtiyaç gidermeyi tercih ederlerdi. Ordugâhlardan yükselen odun dumanı, barut, idrar, dışkı ve çöp karışımı kokunun karşısında durabilecek hiçbir güç yoktu.

Elbiselerini ve ortalığı temizleyecek kadınlar olmadığı için, askerler pislik içerisinde yaşamaya devam ederdi. Kuzey Amerika'da Yedi Yıl Savaşları'nın ardından İngiliz subaylar, "kaşıntı" (uyuz) hastalığına yakalanmasınlar diye askerlere akarsularda banyo yapmalarını ve elbiselerini yıkamalarını emrettiler. Pislik ve yerde yatma yüzünden kimi askerlerin tüm vücudu yaralarla kaplanır, böylece savaşılamaz hale gelirlerdi. Bu duruma düşen askerlere, domuz yağıyla yahut çam reçinesi ve kükürt karışımıyla ovulma şeklindeki; adeta "şeytan gibi kokmalarına" sebep veren bir tedavi uygulanırdı. General George Washington, askerlerine hava şartları ne olursa olsun yıkanmalarını emretmiş ve şayet bulabilirlerse sabun kullanmalarını söylemişti. Büyük bir şevkle suyu kapan askerler, bunu üzerlerine döküp "asil" kadınların önünde çıplak banyo yaptılar.

Hasta ya da yaralı askerlerin büyük bir bölümü, ancak ayakta duramayacak hale gelmişse hastaneye gitmeyi kabul ederdi. Büyük hastanelerde askeri tıp gelişmiş olmakla birlikte, kalabalık, yetersiz havalandırma, pislik, kötü yiyecekler, pis yataklar ve kirli su, bu yerleri hasta ve yaralılar için tam bir cehennem haline getirirdi. Ordugâhların vazgeçilmez hastalıkları olan dizanteri ve makattan kan kaybı, hastaneleri açık hava tuvaletine döndürüyordu. Hastalar, çoğunlukla ayakları insan pisliğiyle kaplı halde samandan yatakların üzerine yatırılırdı. *Observations on the Diseases of the Army* (1752) adlı önemli ve ünlü kitabın yazarı Sir John Pringle, hastalara belli aralıklarla hacamat uygulanmasını (kan alma), uyuşturucu ve kusturucu ilaç ile müshil verilmesini tavsiye etmişti.

Pringle, öksüren hastalarına hacamat uyguladı ve onları afyon yahut afyon tentürüyle tedavi etti. Doktorlar, zührevi hastalıkların tedavisi için, aralarında cıvanın da bulunduğu farklı tedavi usulleri uyguladılar. Yüzyılın başında Fransa'da, tıp müfettişleri ve cerrahlarca idare edilen 85 askeri hastane kuruldu. Ayrıca, cephede savaşamayacak durumdaki eski askerlerden birlikler teşkil edilip yardımcı görevlere verildiler.

Sihhiye, 17. yüzyıldan bu yana pek gelişmemişti. Yaralılar savaş alanında hâlâ saatlerce ya da günlerce beklemek zorunda kalabiliyordu. Ambar, baraka ve bodrum gibi steril olmayan yerlerde en ilkel koşullarda çalışmak zorunda kalan cerrahlar da bir hastadan diğerine hastalık yayardı. Yaralı kol ve bacakları keser, kurşun yaralarına cerrah mili sokarlardı. Yedi Yıl Savaşları sırasında görev yapmış olan Dr. John Hunter (1728-1793), tüfek yaralarının tedavi tekniklerini geliştirmiş ve hacamat yöntemine karşı çıkmıştı. *Debridement* (ölü dokunun ya da yaradaki yabancı maddenin alınması) terimini ilk kullanan kişi olan Fransız Pierre-Joseph Desault (1744-1795) da mermi yaralarının açılmasına Hunter gibi karşı çıkmış ve derin yaralardan yabancı maddeleri çıkarma teknikleri geliştirmişti. Bazı cerrahlar, kalçadan bacak kesmelerine imkân veren turnikelere ve forsepe sahip olsalar da, cerrahların büyük bir bölümü ilkel aletlerle görev yapar ve ameliyatlar sırasında hastaların çoğu tetanostan ölürdü.

Yine bu bölümde gördüğümüz gibi, 18. yüzyılda Avrupa'da cereyan eden savaşların etkisi artık tüm dünyada hissediliyordu. Daha büyük ve iyi yapılan gemiler, savaş nüfusun yoğun olduğu bölgelerin sahillerine taşıyıp uzak bölgelere asker ve silah ulaştırdı. Gelişen top teknolojisi ve takviyeli ahşaptan gemi tekneleri deniz savaşlarında yeni bir çığır açtı. Havana'da inşa edilen ve 120 top taşıyan İspanyol savaş gemisi *Santissima Trinidad*'ın (sonradan tadil edilip dört ambarlı ve 140 toplu hale getirilmiştir) hazin sonu, gemilerin mümkün olduğu kadar silah taşımaları yanında, her koşulda idare edilebilir şekilde inşa edilmelerinin de zorunlu olduğunu göstermişti. İki ve üç ambarlılar --dönemin ana savaş gemileri--

Sanayi Çağı'na kadar teknolojinin ve inşa yeteneğinin ulaştığı belki de en üst noktayı temsil ediyordu. Savaş gemileri, okyanusları da birer savaş alanı haline getiren ve ülke sınırları dışında hâkimiyet kurabilmek için gerekli olan saldırı ve savunma araçlarıydı. Yüzyıl içerisinde İngiliz Kraliyet Donanması, 1708, 1744-1746, 1759 ve 1805 yıllarındaki işgal girişimlerinin önlenmesinde temel rolü üstlenmişti.

O dönemde kaval toplar kullanan savaş gemileri bordadan silahlıydılar; bu nedenle uygulanabilir tek taktik, gemilerin top ambarlarına mümkün olduğu kadar çok top yerleştirmek ve bunları bir savaş hattı halinde dizmektir. Söz konusu bu deniz taktiği, 1660'larda yayımlanan *Kalıcı Savaş Talimatnamesi*'yle temel kural olarak kabul edildi. Bu sayede gemilerin zayıf olan baş ve kıç bölümleri, düşman ateşinden korunmuş olacaktı. Elbette, saf bağlayıp kaval namlulu tüfeklerle savaşan piyade birliklerinde olduğu gibi donanmalarda da her iki taraf belli kurallara göre davranır ve deniz savaşları, kara savaşlarından çok daha tekdüze şekilde gerçekleşirdi. 1780'li yıllarda İngilizlerin, kendi savaş gemilerine topların nişan alabilmesini sağlayan palangalar yerleştirmesiyle birlikte, donanmalar doğru açılarda ateş edebilmeye başladılar.

Pruva hattı tertibinin hem saldırı hem de savunmada kullanılabilir olması, amirallerin yeni taktikler geliştirmesini daha da güçleştirdi. Anson'un, Mayıs 1747'de bir Fransız filosu ile 18 Fransız ticaret gemisini ezip geçerek kazandığı başarı, talimatnamede değişikliğe yol açtı. Eğer düşman kaçmaya başlarsa, İngiliz savaş gemilerine onları takip edebilmek için pruva hattını bozma serbestisi verildi. İngiliz komutanların, *Kalıcı Savaş Talimatnamesi*'nde belirtilenler dışında hareket etmesi 1783 yılına kadar yasaktı. Gemi den gemiye haberleşme tekniklerinin ıllıklığı nedeniyle, amiraller filolarını hatta sokarken büyük sıkıntı yaşırdı. Düşman filusunun büyük bölümü kaçmaya yeltenmedikçe, düşman takip edilmezdi.

Hasım savaş gemileri, bu sınırlamalar nedeniyle, otoyoldaki ağır vasıtalar gibi birbirlerine yaklaşıp –hatta kimi zaman birbirlerine çarpacak kadar yaklaşırlardı– sollamaya çalışırlardı. Yakın menzilde gerçekleşen hasar ve kayıplar bile geminin batacağı manasına gelmezdi. İngilizlerin düşman topçularını öldürmek için

tekneye; Fransızlar ve İspanyolların ise düşmanı yavaşlatıp hareketsiz bırakmak için yelkenlere ve armaya ateş ettiği çok sık söylenir. Gerçekteyse, güçlü olan taraf hasım gemilerin gövdesine; zayıf taraf ise kaçabilmek için rakip gemilerin yelkenlerine ateş ederdi. Yüzyılın büyük bölümünde uygulanan pruva hattı tertibi nedeniyle, deniz savaşlarının büyük çoğunluğundan kayda değer bir sonuç alınamadı. 1700 yılından 1782 yılındaki Les Saintes Muharebesi'ne kadar, kesin sonuçlu bir deniz savaşı gerçekleşmemiştir.

Yetenekli ama dik kafalı bir komutan olan Amiral George Rodney komutasındaki İngiliz filosu, Nisan 1782'de Amiral François de Grasse komutasındaki bir Fransız filosunu takip ederek muharebeye tutuştu. Çatışma Karayipler'de, Fransızların ve İspanyolların Jamaika'yı işgal etmek için kuvvet topladığı Martinique ve Guadalupe adaları arasında cereyan etti. 64-74 toplu 36 parça kalyon ile birkaç parça 90 toplu üç ambarlıdan ve keşif görevinde kullanılacak firkateynlerden oluşan İngiliz filosu daha kalabalık ve güçlüydü. İngiliz gemilerinin büyük bir bölümünün su altı kesimleri, özellikle de tropikal sularda teknelerin ahşabını delik deşik eden tahtakurtlarına (*teredo navalis*) ve karinaya yapışıp sürati kesen yosunlar ile kabuklu hayvanlara karşı bakırla kaplanmış olduğu için İngiliz gemileri Fransız rakiplerinden daha hızlıydılar.

Dâhiyane bir plandan ziyade, sürekli yön değiştiren rüzgârdan dolayı Fransız savaş hattında bir gedik oluştu ve belirgin bir planı olmayan Rodney'in gemileri bu gedikten içeri daldı. *Carronade* ("ezici" olarak da adlandırılırdı) denilen, yeni tasarım, kısa ve hafif namlulu ama çok ağır güllerle atan topların da katıldığı İngiliz alabanda ateşi, Fransız gemilerini kısa mesafeden perişan etti. Genelde olduğu gibi, daha iyi talimli olan İngiliz top mürettebatı Fransız topçusundan neredeyse iki kat daha hızlı ateş edebiliyordu. Fransız sancak gemisi *Ville de Paris*, İngiliz gemilerince kuşatıldı. Birkaç saat sonra, subaylarının neredeyse tamamını kaybetmiş olan de Grasse teslim bayrağını çekti. İngilizler, teslim olan gemiye çıktıklarında, güvertenin ölmüş ve ölmek üzere olan insanlar ve insan parçalarıyla kaplı olduğunu gördüler. 400'den fazla Fransız denizci ve topçu hayatını kaybetmişti. *Glorieux* kalyonunda ise 13 subay ve 489 asker

hayatını kaybetmiş, 48 subay ve 1.563 asker yaralanmıştı. İngilizler, muharebede beş Fransız kalyonu ele geçirmiş, Fransız kaptanlarından altısı hayatını kaybetmişti. Sonuçta, tüm ölü, yaralı ve esirlerle birlikte, Fransızların toplam kaybı 1.400 kişiydi. İngiliz zayıfatı ise 272 ölü ve 853 yaralıdan ibaretti. İngilizler, yüksek moral ve talimli topçular sayesinde, 1790'larda ve bilahare saldırgan Amiral Horatio Nelson döneminde pek çok zafere daha imza atacaktı.

Kraliyet Donanması her savaştan sonra mevcudunu azaltsa ve savaş gemileri bir sonraki krize kadar "çürüğe çıksa" da, İngilizler artık denizlerde hâkimiyet kurmanın önemini kavramıştı. İngiliz donanması, yüzyıl ortalarına kadar Fransız-İspanyol donanmasının toplamından daha güçlüydü, fakat bu durum, Bourbonların, modern savaş gemileri yaparak yeni bir donanma inşa etmesiyle sona erdi. İngiliz gemi tasarımları genelde yeniliğe pek açık olmasa da ele geçirilen Fransız ve İspanyol savaş gemilerini örnek alarak yeni tasarımlar ortaya koymaktan da geri kalmadılar. Örneğin İngiliz subaylar, 1740'ta ele geçirdikleri İspanyol kalyonu *Princessa*'ya (önceki adı *Princesa*) hayran kalmış ve onu "muhteşem gemi" ya da "muazzam gemi" olarak adlandırmışlardı. Oysaki İngiliz tasarımı olan 74 kapaklı (top lombarlı) kalyonlar, her yönüyle çok iyi savaş gemileriydi. Daha önce gördüğümüz gibi, başardığı işlerle nam salmış olan Amiral Anson, İngiliz tersanelerini modernize eden, savaş gemileri için yeni tasarımlar ve sınıflandırma şekilleri geliştiren, *Kalıcı Savaş Talimatnamesi*'ni yeniden düzenleyen ve deniz subaylarına üniforma giyme zorunluluğu getiren ilk deniz kuvvetleri komutanı olmuştu.

İngiltere, Yedi Yıl Savaşları'ndaki ezici zaferinin ardından bir süreliğine deniz hâkimiyetini yitirdi. 1780'lerde denize indirilmesi gereken kimi kalyonlar yaş ağaçtan yapılmıştı. Thames Nehri'nde demirli bekleyen bu gemilerin gövdelerini bir tür zehirli mantar kaplamış ve üç ambarlı koca *Royal George*'un tüm mürettebatıyla birlikte batması gibi trajik hadiseler yaşanmıştı. İngiliz hükümeti, iş işten geçene kadar bütçeyi sürekli kısımış ve neticede değişen ihtiyaca cevap verememişti. Richard Kempenfelt ile George Rodney gibi amiraller de yeterince işbilir kişilerdi ama esasen adam

kayırmacılıkla terfi ettirilmişlerdi ve öyle özel bir ışıık veya yetenek göstermiyorlardı. Sonuçta, İngilizler, giderek daha kuralcı ve tutucu oldular, öyle ki her seferinde yendikleri Fransızları taklit eder duruma düştüler.

Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra intikam isteyen Fransızlar, 1779 yılına kadar 80 parça mükemmel kalyon ile yeni tersaneler inşa ettiler ve yeni bir denizci celp sistemi yürürlüğe koydular. Donanmasında reform yapan İspanya'nın elinde de, artık müttefiki Fransa'yı destekleyebileceği 60 parça kalyon vardı. Müttefiki bulunmayan İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğü ortadan kalkmış gibi görünüyordu. İngiltere, önemli stratejik noktaları –Manş Denizi, Cebelitarık, Batı Hint Adaları ve Amerika sahilleri– korumak için çok büyük bir savaş gemisi inşa programı başlattı. En nihayet, liman ablukalarının yanı sıra zafer geleneği ve yüksek moralle elde edilen İngiliz deniz zaferleri sayesinde, Fransa abluka altına alındı ve bu ülkenin yeterli miktarda kereste, direk ve benzeri gemi inşa malzemelerine ulaşması engellendi.

Soyluların ve zengin ailelerin, henüz reşit olmamış küçük çocukları için rütbe satın aldığı ordulardan farklı olarak, donanmalar gençleri ücretsiz alır ve eğitirdi. Maceraya susamış 13-14 yaşında bir genç, gemide önce subay yardımcısı, ardından da deniz asteğmeni (*midshipman*) olabilirdi. Subay alımı ve eğitimi ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, donanmada kariyer yetenekli ve hırslı gençlere sosyal ve ekonomik olarak sınıf atlama imkânı sağlardı. Subayların büyük bir bölümü, soylu ailelerin mülklerini yönetmek için ihtiyaç duymadıkları ikinci ya da üçüncü çocuklarıydı (çünkü aile mülkünü yönetme işini en büyük erkek çocuk üstlenirdi), fakat sıradan gemicilerin subay nasbedildiği durumlara da rastlanırdı. Bu sıradan gemiciler donanmaya er olarak katılır, asteğmen olur ve sonra eğer başarı gösterirlerse teğmenliğe terfi ederlerdi. Kaptan James Cook gibi diğerleriye, denizciliğe tüccar olarak başlayan ve donanmaya sonradan katılan kişilerdi.

Tüm büyük donanmalarda teğmenlikten büyük gemi kaptanlığına giden yol, yüksek yerlerde tanidik sahibi olmaktan geçiyordu. Genç subaylar, terfi edebilme umuduyla, bağlı oldukları komutanın

yolundan giderlerdi. İltimas, adam kayırma, kısır çekişmeler ve ortak menfaatler donanmadaki terfi sisteminin şeklini belirlerdi. Hiçbir genç subay, bir kolonide ya da denizaşırı görevde uzun süre bulunmayı istemezdi, çünkü bu durumda başkentlerdeki ya da büyük limanlardaki önemli kişilerle irtibatları kesilir ve unutulurlardı. Amiral Anson, dünyanın çevresini dolaştığı sırada kendisine eşlik etmiş olan arkadaşlarını kayırdığı için eleştirilse de, Yedi Yıl Savaşları sırasında tarafsızlığıyla ün salmış ve görevleri tanıdıklarına değil ama denizde zaferler kazanabilecek yetenekli subay ve amirallere vermişti.

Deniz savaşı, abluka, konvoy refakati ve büyük ya da küçük savaş gemileriyle icra edilecek benzer görevlere hiçbir ilgi duymayan subaylar için dahi donanma hizmetini cazip kılan birtakım pratik sebepler vardı. Savaşta düşman ticaret gemilerine düzenlenecek saldırıların sonucu oldukça kârlı olabiliyordu. Bir düşman ticaret konvoyunu yakalama düşüncesi, I. Elizabeth dönemindeki “Deniz Kurtlarını” harekete geçiren türden düşleri körüklüyordu. Fransız ve İspanyol savaş gemileri, korsan savaşı uygulayarak İngiliz ticaretini baltalamayı başarmışlardı. Büyük deniz muharebelerinden hep yenilgiyle çıkan İspanya, genelde birkaç kalyon ya da firkateynin kâfi geldiği korsan savaşına yöneldi. Böylesine kârlı bir göreve verilmek, her subayın rüyasıydı. Büyük deniz güçleri kaptanlarına, denizde ele geçirilen ganimete el koyma hakkı vermişti. Benzeri bir yağma izni karada söz konusu bile değildi.

Bir deniz komutanının, aylık maaşı üzerine para koyabilmek için üç yolu vardı. Teslim alınan düşman gemisi başına ödenen ganimet payı bunlardan ilkiydi. İngiliz donanmasındaki kaptanlar ele geçirdikleri düşman gemilerinin ve bu gemilerde taşınan yükün satışından elde edilen paranın sekizde üçünü alırlardı. Ele geçiren geminin bağlı olduğu filonun komutanları ise sekizde bir oranında pay alırdı. Teğmenler ve usta denizciler, sekizde birlik diğer bir payı üleşirken; geriye kalan sekizde iki ya da üçlük pay, diğer denizciler arasında paylaştırılırdı. Korsan savaşıyla öyle çok para kazanmak mümkündü ki tüm subaylar, zengin deniz yolları üzerindeki görevlere atanabilmek için birbirlerini yerlerdi. Amiraller bu

tür görevleri kendi adamlarına verip bir şekilde kendi zenginliklerini de artırdıkları için, bu atamalarda da adam kayırma esastı. Daha az kârlı olan diğer bir para kazanma metodu da, her esir düşman denizcisi başına ödenen 5 sterlin “kafa parasıydı.” Bu paranın dağıtımı da benzer şekilde yapıldı. Son metot ise, savaşta ve barışta para ya da altın külçesi taşıyan gemilerin kaptanlarına ödenen “nakliye ücretiydi.” Bu ücretin oranı, savaş ve barış dönemlerinde farklı olurdu. 1750’lerde Akdeniz’de görev yapan bir İngiliz kaptan, yıllık maaşı olan 110 sterline ek olarak, yılda fazladan 1.000 sterlin kazanabilirdi. Bu kadar para söz konusu olunca, kaptanların böyle değerli yükleri taşıyabilmek için didişmelerine pek şaşmamak gerekir.

18. yüzyılda donanma planlamacılarının üstesinden gelmek zorunda olduğu asıl sorun, “alt güverte ahaliydi.” Sadece macera imkânı sunarak yeterli sayıda genç adamı denizci olmaya ikna etmek mümkün olmuyordu. Denizle az çok alakası olan herkes katı disiplin, ağır cezalar ve salgın hastalıklar nedeniyle, donanmaya katılmaktan korkuyordu. Fransa, İspanya ve diğer ülkeler, en iyi savaş gemilerini inşa ediyor olabiliyorlardı ama tecrübeli mürettebata sahip bulunmadıkları için, bu gemileri ya demir alamaz ya da denizdeyken savaş hattındaki yerlerini korumayı beceremezlerdi. Sadece yetenekli subaylarla da iş bitmiyordu; bir geminin, görevini etkin şekilde yerine getirebilmesi için, yetenekli erbaş ve denizcilere ihtiyacı vardı. Kraliyet Donanması’ndan Kaptan Augustus Hervey’nin anlattığına göre, 1731’de Cadiz’deki bir İspanyol filosu, Prens Don Carlos ve emrindeki kuvvetleri İtalya’daki Parma ve Piacenza dükliklerine taşımak için hazırlanıyordu. Hayatlarında ilk kez böyle gemiler gören acemi denizcilerin hangi ipi çekmeleri gerektiğinden haberleri bile yoktu. Subaylar, gemicilerin işlerini yapabilmelerini sağlamak için iplere oyun kartları bağladılar ve onlara şöyle emirler verdiler: “Maça asını gevşet, kupa papazını çek vs.”

Bu hikâye, uydurma ya da İngilizler tarafından abartılmış olabilir, fakat büyük donanmaların karşı karşıya kaldığı güçlüklerle dikkat çekmesi açısından önemlidir. Savaş dönemlerinde donanma için gerekli denizcileri bulabilmek başlı başına bir meseleydi.

Uyguladıkları zorla adam toplama politikasının tüm yan etkilerine rağmen, yeterli sayıda denizci bulma konusunda İngilizlerin diğer devletlerden çok daha başarılı olduğu ortadadır. Kaçırılan çocukların ve suçluların denizci yapıldığı sayısız örneğe rağmen, gönüllü olanlar da yok değildi. Gemilerdeki koşullar berbat olsa da, İngiltere ve diğer ülkelerdeki fakirlerin yaşam koşulları dikkate alındığında, onların gözüne gemilerin daha güzel görünmesini rahatlıkla anlayabiliriz. Donanmadaki yemekler mükemmel değildi, fakat aç kalma tehlikesi de yoktu. Öte yandan, denizciler için kimi başka nimetlerden yararlanma imkânı da vardı. Gönüllülere, –usta gemici yahut acemi ayrımı yapılmadan– askere yazıldıklarında bir nakit avans verilir, öyle ki zorla sürüklenip getirilen kişiler dahi son anda “gönüllü” olup en azından bu avansı alabiliyorlardı. Ayrıca, liman şehirlerindeki yetkililer de kumarbaz, suçlu ve benzeri işe yaramaz adamların donanmaya katılmasından son derece memnundu, çünkü böylece şehirleri bunlardan temizlenirdi.

Kimi modern tarihçiler, popüler eserleri ve diğer kaynakları dikkate alarak donanma yaşamının güçlüğünü yeniden değerlendirmektedir. Şurası açık ki, kaptanlar gemilerini sadece cezalar ve katı disiplinle idare edemezlerdi. İngilizlerin insanları zorla denizci yaptığı 18. yüzyılda bile, İngiliz donanması Bourbon güçlerinden daha iyi savaşıyordu. Ne var ki, zorla denizci yapma uygulamasının etkisi, İngiliz liman şehirlerinden kolay kolay silinmedi. Adam kaçırmakla görevli çeteler liman şehirlerinde terör estirirler ve yakaladıkları kişiler, denizcilikle alakaları olmasa da soluğu güvertede alırdı. Donanma filikaları Doğu Hindistan Şirketi'nin eve dönüş yolundaki gemilerini Manş Kanalı'nda durdurur ve aylardır denizde olan, karada zaman geçirip sağlıklarını düzeltme ihtiyacı içindeki gemicileri acımadan alıp götürürlerdi. 1740'larda, bu zorlamalara karşı koyan kimi mürettebatla İngiliz askerleri arasında, ölümler ve yaralıların çıktığı çatışmalar meydana gelmişti. Liman şehirlerinde kavga, gürültü ve isyan eksik olmazdı. Balıkçılar ve balina avcılarının celp çeteleriyle çok şiddetli mücadele ettikleri iyi bilinirdi, hatta kadınlar bir araya gelerek erkeklerini korumak için bu celp çetelerine saldırırlardı. Celp çetelerine nezaret eden

deniz yüzbaşları hep can korkusu içindeydiler; sık sık da bıçaklanır yahut darp edilirlerdi. Fakat savaş zamanlarında acilen mürettebata ihtiyaç olduğunda donanmanın gözü hiçbir şey görmez, *Admiralty*'nin (İngiliz Donanma Bakanlığı) gizli emirleri ile celp çeteleri liman şehirlerini baştan başa tatarlar ve tüccar kaptanları mürettebatlarının bir kısmını donanmaya devretmeye mecbur bırakılırlardı. Amerikan Devrimi sırasında yapılan hürriyet ve insan hakları konuşmalarında, İngiliz donanmasında görev yapanların üçte biri ya da yarısının zorla çalıştırıldığından bahsetmeyi kimse aklına bile getirmemişti.

Örnek Olay İncelemesi: Amerikan Devrimi Savaşı

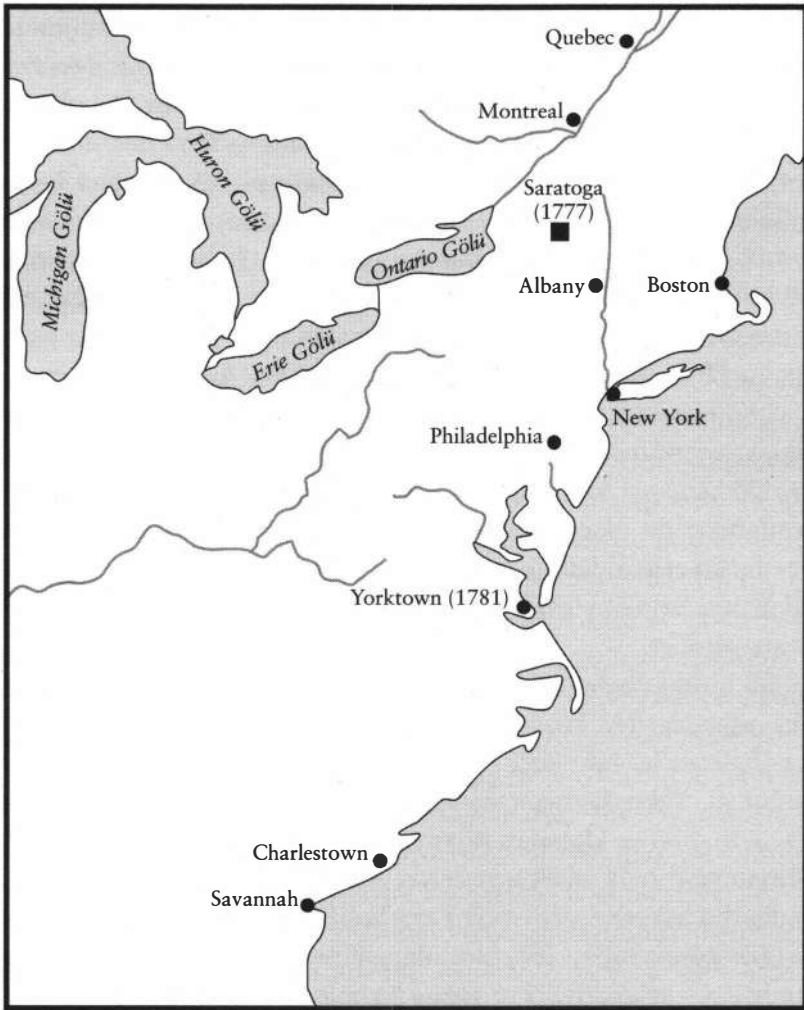
Amerikan kuvvetlerinde görev yapan Fransız gönüllü Pontgibaud Şövalyesi, 1778 yılında Philadelphia yakınlarındaki Amerikan ordugâhına vardığı zaman gördüklerini şöyle ifade etmişti: “Silahlı bir çapulcu sürüsü.” Şaşkına dönen Pontgibaud, “Ben üniformalı askerler, parlayan silahlar, sancaklar, kısacası her türden askeri şatafat görmeyi ümit ediyordum. Umduğum bu ihtişamlı görüntünün aksine bir arada ya da tek başına duran, yırtık pırtık elbiseli ve kimisi yalınayak, derme çatma silahlı, ama iyi beslenmiş milisler gördüm. Tayınlarına çay ve şeker de dahil olması dikkatimi çekti” diye sürdürdü. Askeri gömlek alamayan Maryland’li acemi askerler battaniyelere sarınmışlardı. Fransa’dan ithal edilen kimi ayakkabılar öyle berbatlardı ki sadece bir günlük yürüyüşle dahi patlıyorlardı. Marquis de Lafayette, Valley Forge’da şöyle yazmıştı: “Her şeye ihtiyacı olan zavallı askerler. Ne ceket, ne şapka, ne gömlek, ne de ayakkabı... Hiçbir şeyleri yoktu. Bazılarının soğuktan donmuş ve kararmış olan ayaklarını kesmek zorunda kaldılar.”

Amerikan askerlerinin sağlık durumuna ve görünüşüne –“ince uzun ve formda insanlar”– hayranlık duyan gözlemciler, bu askerlerin disiplinsizliğini ve saygısızlığını anlamakta güçlük çekiyordu. İspanyol gözlemciler, Amerikan subay ve askerlerinin talim sonrasında birlikte bara giderek içki içip sarhoş olduğunu görünce gözlerine inanamamıştı. Amerikalılarla birlikte görev yapan yabancılar,

Amerikan ordugâhlarındaki askerlerin, kafalarına göre etrafa ateş ettiklerini bildiriyordu. Askerler tüfeklerini ateş yakmakta kullanıyor, birbirleriyle şakalaşıyor ve kuş sürülerine ateş ediyorlardı. Eve dönüp yarım bıraktığı işlere devam etmesi gerektiğini hissedenler ise hiç düşünmeden firar ediyordu.

Büyük Frederik'in ordusunun disiplinine ve düzenine hayran kalan Avrupalıların, yamalı ve rengârenk üniformalar giyen Amerikan askerlerini adamdan sayması çok güçlü. General Wolfe, Yedi Yıl Savaşları sırasında, Amerikan askerlerini, “gördüğüm en pis ve rezil korkak köpekler. Onlara güvenerek adım bile atmam” diye anlatmıştı. İngiliz subayların Amerikalıları ciddiye almayıp kolayca ezilecek kişiler olarak görmesi bu nedenle şaşırtıcı değildir. Fakat bu askerlerin hâlâ resmigeçitlerde tüfeklerini temiz ve cilalı tutacak ve saçlarını da tayın unuyla pudralayacak kadar gururlu olduklarını gözden kaçırmışlardı. Tehlikeli birer keskin nişancı olan kırsal milisler, esasen vahşi dış görünüşleriyle gurur duyuyorlar ve hatta bazen Kızılderililer gibi giyiniyorlardı.

Amerikan vatanseverlerinin “kıta ordusu” savaşın ilk yirmi ayında sayısız yenilgi yaşadı. Eski taşra milis teşkilatıyla yola çıkan vatanseverler kendilerini hayli yokuşlu bir öğrenim süreciyle karşı karşıya buldular. Kongre başlarda yeterli yiyecek, silah, cephane, kıyafet ve teçhizat sağlamayı başaramamıştı. İngilizler çok daha örgütlüydü; Yedi Yıl Savaşları sırasında okyanus ötesine birlik taşıyarak ve İrlanda ile İskoçya'daki isyanları bastırarak yeterince deneyim kazanmışlardı. Kendilerinden sonraki pek çok asi gibi, Amerikalılar da başta konvansiyonel bir savaş sürdürebileceklerini düşündüler ve Eylül 1775'te, Kanada'yı on dördüncü eyalet yapabilmek adına amfibik bir harekât düzenlediler. 1776 yılının Haziran ayına gelindiğinde savaş, açlık, hastalık, mesafe ve iklim bu işgal gücünü yenilgiye uğratarak 5.000 askerin ölümüne yol açmıştı. 1776'da, yenilgiye uğrayan asiler Long Island'dan sürüldüler ve New York şehrinin denetimini kaybettiler. Talim ve disiplinin etkisinin hissedildiği göğüs göğüse muharebelerde asiler genelde dağılır ve tüm silah ile teçhizatlarını bırakıp kaçarlardı. Kıta askerleri, tecrübe ve daha iyi bir talim sayesinde –bunda, Büyük Frederik'in

Harita 8.1. Amerikan Devrimi muharebelerinin yer aldığı arazi.

talim sistemini uygulayan Baron Friedrich von Stueben gibi yabancı uzmanların büyük payı vardı— mevzilerine nasıl tutunacaklarını ve hatta İngilizler karşısında nasıl ilerleyeceklerini öğrendiler. Aynı bir hikâye olan milisler ise ancak İngiliz birliklerini taciz etmede bir işe yarıyorlardı.

İngilizler, kendilerini hiç de hazırlıklı olmadıkları bir savaşın içerisinde bulmuşlardı. Önde gelen ordu ve donanma komutanlarının çoğu, Amerika'daki isyan konusunda hiçbir şey yapmaya niyetli değildi. Fransızlarla savaşmayı memnuniyetle kabul eden Amiral Keppel, Amerika'yla ilgili kendisine verilen her türlü görevi reddetmişti. Müttefikleri ve elinde yeterli birliği olmayan İngiliz hükümeti, paralı askerler kiraladıktan sonra son çare olarak kralcı milislerin (Tory'ler) yardımına başvurdu. İngilizler, Ruslardan 20.000 asker kiralama çabaları başarısızlıkla sonuçlanınca, eski müttefikleri Almanlara döndüler. Kiralanan 29.867 Alman askeri –çoğu Hesse-Kassel bölgesinden geldiğinden Amerikalılar bu askerlere Hesseliler adını vermişti– İngilizlere takviye olarak Amerika'ya gönderildi. Bu Almanların kimi gönüllüydü –dokumacı, ayakkabıcı, işçi ya da çiftçi– kimiyse yine zorla askere alınmıştı. Sonlarının ne olacağından habersiz bu askerlerin morali yerlerdeydi; Amerikan halkına çok kötü davranarak (özellikle yağma ve talan huylarından vazgeçmediler) İngiliz davasına faydadan çok zarar verdiler.

Bu birliklere destek olarak, ormancı ve avcılardan seçilmiş keskin nişancılardan kurulu *Jager* birlikleri gönderildi. Bunlar, Fransız *chasseur*'ler gibi yivli ve altı köşeli namlusu olan tüfeklerle donanmıştı. Yakın dövüş için süngü yerine kısa av kılıcı taşıyorlardı. Yaka, manşet ve klapaları koyu kırmızı renkteki yeşil ceket ile altın sırmalı yeşil renk yelek giyerlerdi. Amerikalıların “yeşil ceketliler” dediği bu askerler atlı yahut yaya keşif ve devriye ile düşman arazisinde görev yapan levazım talancılarını koruma görevlerini üstlendiler. Genelde İngiliz ve Hesse birliklerine öncülük ya da artçılık görevleri icra ederler, kuşatmalarda da düşman topçu neferlerini hedef alırlardı. Her iki tarafın da “partizan savaşı” olarak adlandırdığı pusu, kontrgerilla ve isyan bastırma görevlerinde ustaydılar. Ayrıca, keskin nişancılıkları da Amerikalıların *Jager*'lerden haklı olarak çekinmesine yol açmıştı. Kısacası bu birlikler, maharetle kullandıkları çok uzun namlulu Pennsylvania tüfekleriyle İngilizlerin başına büyük belalar açan Amerikalı avcı erlerine benzer bir rol üstlenmişlerdi.

Nüfusun yeterli bir çoğunluğunun cumhuriyetçiliği desteklemeye başlamasıyla birlikte, İngilizlerin kazanma şansı kalmadı. Amerika'da süren savaşta deniz gücünün doğrudan değil de ancak dolaylı bir katkısı oldu. Mevcudu yaklaşık 35.000 olan İngiliz birlikleri, kralcı milislerin de desteğiyle Amerikalılarla köşe kapmaca oynadılar; Amerika'daki uçsuz bucaksız topraklarda tam alan hâkimiyeti mümkün olmadığından İngilizler ancak şehir ve kasabaları tutabiliyor; buna mukabil bütün kırsal milislerin eline kalıyordu. İngilizler ve kralcı milisler kırsal bölgelere ne zaman gelseler, her yeri yağmalayıp hayvanları öldürür ve kiliseleri yakıp kadınlara tecavüz ederlerdi. Pennsylvania'daki Hesseli birlikler, kendilerinden nefret eden Alman göçmenlere denk geldiler. 1777 yılında yaşlı bir kadın onlara şöyle demişti: "Biz size ne zarar verdik ki siz Almanlar buraya kadar gelip elimizde avucumuzda ne varsa aldınız? Sizin işlediğiniz suçları biliyoruz. Şimdi de aynılarını New York ve Jersey'de mi yapacaksınız? Hâlâ gözünüz doymadı mı?"

İngilizler tüm umutlarını Amerikalılarla yapacakları büyük bir meydan savaşına bağlamıştı, fakat bekledikleri savaş 7 Ekim 1777'de New York'un Saratoga mevkinde gerçekleştiğinde sonuç hiç de bekledikleri gibi olmadı. Kontrgerilla, kırsalın kontrolünü ele geçirememişti. Centilmen Johnny lakaplı General John Burgoyne, New York garnizonuyla birleşip New England ile Pennsylvania ve daha güneydeki asi üsleri arasındaki bağlantıyı ortadan kaldırmak için 6.000 kişilik ordusuyla (yarısı, yabancı paralı askerlerdi) Montreal'den yola çıkarak güneye doğru ilerledi. Saf bağlayarak konvansiyonel bir çatışma vermeye hazırlanmış olan Burgoyne'un ordusunda pek çok top, ikmal arabası ve çok sayıda kadın ile çocuk bulunuyordu. Burgoyne'un kitapları, kıyafetleri, içkileri ve benzeri özel eşyalarını ise 30 araba taşıyordu. Yola çıkan ordu, çok zorlu bir arazide ve tümüyle düşman bir halkın arasından geçerek ilerlemeye başladı. Amerikalılar, bildikleri tüm gerilla hilelerini –ağaç devirme, çukur kazma, yolları sele verme gibi– uyguladılar. Çimenleri yaktılar, tüm tahılı ve besi hayvanlarını imha ederek İngilizleri zayıflatmak için çorak toprak taktığı uyguladılar. Orman ve tepelerdeki Amerikalı keskin nişancılar da İngiliz ve Alman askerlerini tek tek avladı.

Saratoga'daki sonuçsuz ilk muharebenin ardından Burgoyne, askerlerine siper kazıp tabya inşa etmelerini emretti. Lojistik sıkıntı içerisindeki İngiliz askerleri un ve tuzlanmış domuz etiyle ayakta durmaya çalışırken ot bulamayan atlar açlıktan ölmeye başlamıştı. Milisler firar etti; kalan askerlerse asilerin sürekli taciz ateşine maruz kaldı. Kimi subaylar Kanada'ya çekilmeyi önerse de, Burgoyne bu öneriyi reddetti. Aksine, İngilizler üç kol halinde asilerin üzerine yürüyüp bir çark dönüşüyle saf bağladılar ve ardından dinlenmek için durdular. Fakat bu sırada, Amerikalılar ağaçların arasından çıkıp tüm güçleriyle İngilizlerin kanatlarına saldırarak baskın verdiler. Sonuçta, İngiliz savaş hattı çöktü ve erzaksız kalan ordu kuşatıldı. Başka seçeneği kalmayan Burgoyne 5.721 asker, yedi general ve 27 topla birlikte teslim oldu. İngilizler, Boston'a kadar yürütüldü ve utanç içerisinde anavatanlarına geri gönderildi. Bu zaferden cesaret alan Fransa, İspanya ve Hollanda da savaşa katıldığı gibi Fransızların gönderdiği silah, cephane, üniforma ve benzeri destekle asiler rahatladı. Fransızlar 1780 yılına kadar, asilere yardım etmek için Amerika'ya 12.000 asker ve denizci gönderdiler.

1779 yılında savaşı güneye kaydırarak çok daha fazla sayıda kralcının desteğine kavuşmayı uman İngilizler, tekrar hayal kırıklığına uğrayıp kendilerine düşman bir çevrede savaşı sürdürmeye mecbur kaldılar. Georgia ve Carolina'dan geçen İngilizlerin veba salgınından pek bir farkı yoktu. Bulabildikleri tüm ürünlere, arabalara, araç gerece, mobilyalara ve elbiselere el koydular. Asilerin tüm mülklerini tahrip edip yağmalarken sığır, at, katır, koyun ve hatta tavuk çalmak için siyah köleleri kullandılar. Beraberlerinde götüremedikleri şeyleri ise –değirmenler, tarım aletleri, dökümhaneler vs.– tahrip ettiler. Kimi bölgelerde, buralarda kalmış yegâne ahaliyi teşkil eden kadın ve çocuklara, kocaları ve oğullarının isyan adına silah kuşanmış oldukları bilinmesine rağmen nispeten iyi davranıldı. Pek çok kadın, asilere mesaj ve yiyecek taşıyordu. Kralcı bir subay, Catawba Nehri üzerindeki Pleasant Ford'dan şöyle bahsetmişti: “Şimdiye kadar gördüğüm en sert asiler burada yaşıyor, özellikle de genç bayanlar.”

Devrimciler ve İngiliz ordusunun desteğindeki kralcılar arasındaki iç savaş güneyi yerle bir etti. İngilizler Savannah (1779), Augusta (1779), Charleston (1780) ve Camden'deki (1780) muharebeleri kazandılar. Devrimcilerin tarafında ise, zorla askere alma ve sivillerin besin kaynaklarının durmaksızın talan edilmesi, davaya tarafsız gözle bakanların ve hatta sempati duyanların dahi desteğini köreltti. Hatta bazıları kralcılara katıldı. Alman Yüzbaşı Johann Ewald, Kongre'nin uyguladığı bu baskıdan duyduğu hayreti ifade etmişti: "Dünya üzerinde halkına bundan daha fazla baskı yapan bir devlet yoktur. Ya onlara hizmet eder ve destek verirsin ya da tüm mallarını ve hayvanlarını kaybedersin." Devlet görevlileri ve yerel yetkililer, bu tür bir yetkinin ordunun eline geçmesinin militarizme yol açacağından çekiniyordu; bu nedenle, yerel bürokrat ve hâkimler, bulundukları bölgedeki halkı korumak için harekete geçtiler.

Ocak 1781'de Lord Cornwallis, kralcılarının kendisine katılacağı umuduyla, küçük bir İngiliz ordusunun başında Kuzey Carolina'ya girdi. Ama bu girişim, en başından itibaren bir fiyaskoydu. Amerikalı milisler, 17 Ocak 1781'de Cowpens'te İngiliz piyade hücumuna direnmeyi başardılar. Bu muharebede özellikle subay ve çavuşlara nişan aldılar ve düzenli geri çekilmeden önce mahvedici yaylım ateşleri açtılar. İngiliz ilerleyişi yavaşlayınca, Amerikan süvarisi arkasına takılan piyadelerle birlikte hücumla geçti. İngilizler için sıradışı taktik bir yenilgi olan Cowpens Muharebesi'nde 800 İngiliz subay ve askeri esir düşmüş, 100 asker de ölmüş ve yaralanmıştı. Cornwallis, General Nathaniel Greene komutasındaki Amerikan ordusunu takip ederek güneye doğru ilerlemeye devam etti. Kuzey Carolina'daki Guilford'da meydana gelen bir sonraki muharebe de çok kanlı geçti. Ağır zayıyata tahammül edemeyecek durumdaki İngiliz ordusu çok pahalıya mal olan bir Pirus zaferi kazandı. Fakat kralcılarının sayısının günbegün azalmasına mukabil asilerin sayısı her geçen gün artıyor ve ordusunun üçte birini kaybetmiş olan Cornwallis, her çatışmadan biraz daha zayıflayarak çıkıyordu.

Görünüşe göre amaçsız şekilde oradan oraya sürüklenen Cornwallis'in ordusu, sergilediği eylemler nedeniyle de pek dost kazanamadı. Yüzbaşı Ewald, bu kuvveti "avare dolaşan Arap

ya da Moğol ordularına” benzetmişti. Subaylar bölgedeki atları çalmışlar ve bu yeni mülklerine bakmaları için siyah köleler, dikiş diktirip yemek pişirtmek için de kadınlar bulmuşlardı. Askerlerin orduya eşlik eden kendi eşleri de siyah hizmetkârlara sahip oldukları gibi pek çok asker, tayınıyla eşyalarını taşıtırmak için özel uşak tutmuştu. Bir noktada İngiliz ikmal katarının peşine 4.000’den fazla siyah, kadın ve çocuk takılmış durumdaydı. İngilizlerin, güneyin ekonomisini sekteye uğratmak için köleleri kaçırmaya teşvik etmeye yönelik vaatleri de çok az siyahiyi etkiledi. Azat edileceğini zannedenlerin çoğu tahkimat, hastane ve benzeri inşaat işlerinde çalıştırıldı.

Asiler kırsalı elde tutmaya devam ettiği müddetçe İngilizlerin kaybetmekten başka seçeneği yoktu. Avrupa’dan takviye gelmemesi ve Cornwallis ile Clinton* arasındaki sonu gelmez çekişmeler nedeniyle de savaş iyice çıkmaza girmişti. General Washington, İngilizlerin Avrupa’dan takviye aldığı New York ile diğer limanları ele geçirebilmek için büyük bir orduya ve bu orduyu kurabilmek için de silah, teçhizat ve paraya ihtiyaç duyuyordu; Amerikalılar, bu ihtiyaçları giderebilme konusunda büyük sıkıntı yaşamaktaydı. Fakat Fransızların 1781 yılında yardım olarak gönderdiği para, asker ve teçhizatla durum değişmeye başladı. Amerikalıların monarşist Fransızlardan pek hazzettikleri söylenemezdi; hatta Newport’ta Amerikan ve Fransız askerleri arasında kavgalar çıkmıştı. Yine de, yabancı yardımı kefeyle Amerikalılardan yana eğdi. Cornwallis Chesapeake Körfezi kıyısında, Virginia toprakları üzerinde yer alan Yorktown kasabasını tahkim ederken, 20.000 kişilik Amerikan ordusu (7.800’ü Fransız), 9.750 İngiliz ve Hesse askerini kuşatmak için hazırlanmaya başladı. Amiral de Grasse’ın filosu körfezi ablukaya alınca Washington ile Rochambeau** da son taarruz için harekete geçtiler. Sıçan yolları ve metrislerle Avrupa tarzında kuşatılan şehir, bir yandan da şiddetle topa tutuldu. Sonunda Cornwallis teslim oldu. General Clinton komutasında New York’tan yola çıkan yardım kuvveti bölgeye ulaştığında artık

* General Sir Henry Clinton (1730-1795), 1778’den itibaren Kuzey Amerika’daki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanıydı – e.n.

** Rochambeau Kontu Jean Baptiste Donatien de Vimeur (1725-1807), Amerikalı cumhuriyetçilere destek olarak gönderilen Fransız seferi kuvvetinin komutanıdır – e.n.

çok geçti. Savaş bu tarihten sonra iki yıl daha devam etse de ciddi bir muharebe yaşanmadı ve nihayetinde Amerikalılar bağımsızlıklarını kazandılar.

O dönemde Amerikan Devrimi Savaşı'ndan edinilen dersler oldukça azdı. Askerler, bugün olduğu gibi o gün de isyan bastırma harekâtından nefret ederdi; İngilizler, Amerika'daki kralcıları örgütleyip kontrgerilla kurma konusunda başarısız oldular. Hafif piyadenin, *chasseur*'lerin ve *Jager*'lerin kullanılması, bu konuda zaten tecrübeli olan Avrupa ordularını pek etkilemedi. Gevşek nizam muharebeler ve keskin nişancıların kullanımı kimi İngiliz subaylarını etkilemişti, fakat İngilizlerin buradan aldığı esas ders taktik değil stratejikti. Denizdeki üstünlüklerini geçici dahi olsa da kaybettiklerinde başlarına ne geldiği ortadaydı. Anavatan ve koloniler arasındaki yıpratıcı savaşları kazanmak mümkün olmuyordu ve bu, bir daha denenmeyecekti. Amerikalılara yardım eden ve Florida ile Mississippi havzasında başarıyla savaşan İspanyollar ise diğer birçokları gibi ders çıkarmamakta direndiler. Gelecek yıllarda Latin Amerika'da patlayacak olan devrimi bastırmak için yıllarca uğraşacaklardı.

Okuma Önerileri

18. yüzyıl savaş tarihini ele alan ve teknolojiden biyografiye uzanan oldukça geniş bir literatür mevcuttur; bu literatür, akla gelebilecek hemen her türlü konuyu inceleyen zengin sosyal, ekonomik ve kültürel çalışmaları kapsamaktadır. Tarihçiler ve tarihi roman yazarları deniz savaşları, imparatorluk savaşları, Britanya'ya yönelik işgal planları, deniz seferleri ve yüzyıla yön veren olağanüstü kişilikler hakkında birçok şey yazmıştır. Aydınlanmanın ve yaşadığı döneme merak duyan gözlemcilerin de etkisiyle iyi gazeteler, günlükler ve anılar katılımcıların yaklaşımlarını bize ulaştırmıştır. Londra, Paris ve Amsterdam gibi şehirlerdeki önemli kişiler çeşitli broşürler yayımlamış ve askeri olaylar hakkındaki yorumlarını sunmuşlardır. Bunların önemli bir bölümü bugün iyi kütüphanelerde mevcuttur.

Öğrenciler başlangıç için şu eserlere başvurmalıdır: M.S. Anderson, *War and Society in Europe of the Old Regime* (New York, 1988); Jeremy Black, *European Warfare, 1660-1815* (New Haven, 1994) ve *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1808* (Atlantic Highlands, 1991); David G. Chandler, *Atlas of Military Strategy: The Art, Theory and Practice of War, 1618-1878* (Don Mills, 1980); John Childs, *Armies and Warfare in Europe, 1648-1789* (Manchester, 1982); Andre Corvisier, *Armies and Societies in Europe, 1494-1789* (Bloomington IN, 1979); Hans Delbrück, *History of the Art of War, c. 4, The Dawn of Modern Warfare* (Lincoln NE, 1990); Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (Urbana IL, 1987); William McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982); David Marley, *Wars of the Americas: A Chronology of Armed Conflict in the New World, 1492 to the Present* (Santa Barbara, 1998) ve Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988).

Askeri tıp meselesine giriş için bkz. Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *A History of Military Medicine, c. 2, From the Renaissance Through Modern Times* (New York, 1992); Peter Mathias, “Swords and Ploughshares: The Armed Forces, Medicine and Public Health in the Late Eighteenth Century”, der. J.M. Winter, *War and Economic Development: Essays in Memory of David Joslin* (Cambridge, 1975). Alkol ve silahlı kuvvetler sorunu için bkz. Paul E. Kopperman, “‘The Cheapest Pay’: Alcohol Abuse in the Eighteenth-Century British Army”, *The Journal of Military History* 60: 3 (1996): 445-70. Ayrıca farklı basımları olan bir eser için bkz. Sir John Pringle, *Observations on the Diseases of the Army* (Philadelphia, 1810).

Bilhassa 18. yüzyıla dair iyi bir değerlendirme için bkz. Christopher Duffy, *The Military Experience in the Age of Reason* (Londra, 1987); Liddel Hart, *The Ghost of Napoleon* (Westport CT, 1980) ve Robert S. Quinby, *The Background of Napoleonic Warfare: The Theory of Military Tactics in Eighteenth Century France* (New York, 1968).

Tahmin edilebileceği gibi, İspanya Veraset Savaşı'nın farklı yönleri hakkında birçok çalışma vardır ki bunlara, savaşa katılan önemli kişilerin biyografileri de dahildir. Bkz. David Chandler, *Robert Parker and Comte de Mérode-Westerloo: The Marlborough Wars* (Londra, 1969) ve *The Art of War in the Age of Marlborough* (Londra, 1976); David Francis, *The First Peninsular War, 1702-1713* (Londra, 1975); Henry Kamen, *The War of Succession in Spain, 15* (Londra, 1969) ve John A. Lynn, *Giant of the Grand Siecle: The French Army, 1610-1715* (Cambridge, 1997).

Avusturya Veraset Savaşı, Yedi Yıl Savaşları ve Büyük Frederik dönemi ile ilgili çalışmalar için bkz. Christon I. Archer, *The Army in Bourbon Mexico, 1760-1810* (Albuquerque NM, 1977); Gordon Craig, *The Politics of the Prussian Army, 1640-1945* (New York, 1964); Christopher Duffy, *The Army of Frederick the Great* (Londra, 1974); J.L. Keep, *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia, 1462-1874* (Oxford, 1985); Lee Kennett, *The French Armies in the Seven Years' War: A Study in Military Organization and Administration* (Durham NC, 1967); Jay Luvass, *Frederick the Great and the Art of War* (New York, 1966); *Regulations for the Prussian Infantry* (New York, 1968); Richard Pares, *War and Trade in the West Indies, 1739-1763* (Londra, 1963); Gerhard Ritter, *Frederick the Great* (Berkeley, 1968) ve Mareşal Count Saxe, *Reveries, or Memoirs upon the Art of War* (New York, 1976).

18. yüzyıl deniz savaşları üzerine de oldukça teferruatlı bir bibliyografya mevcuttur. Alana giriş için bkz. Jeremy Black ve Philip Woodfine (der.), *The British Navy and the Use of Naval Power in the Eighteenth Century* (Atlantic Highlands, 1987); Julian D. Corbett, *Fighting Instructions, 1513-1816* (Londra, 1905); James Dodds ve James Moore, *Building the Wooden Fighting Ship* (New York, 1984); Jonathan R. Dull, *The French Navy and American Independence: A Study of Arms and Diplomacy, 1774-1787* (Princeton, 1975); David Erskine (der.), *Augustus Hervey's Journal: Being the Intimate Account of the Life of a Captain in the Royal Navy Ashore and Afloat, 1746-1759* (Londra, 1954); Alan Frost, *Voyage of the Endeavour: Captain Cook and the Discovery of the Pacific*

(St. Leonards, New South Wales, 1998); John Harland, *Seamanship in the Age of Sail* (Annapolis, 1984); R.J. Hill, *The Oxford Illustrated History of the Royal Navy* (Oxford, 1995); W. Johnson, "The Siege of Gibraltar: Mostly Relating to the Shooting of Hot Shot and Setting Fire to a Besieging Fleet", *International Journal of Impact Engineering* 6: 3 (1987): 175-210; Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of the British Naval Mastery* (Londra, 1976); Brian Lavery, *Nelson's Navy: The Ships, Men and Organization, 1793-1815* (Londra, 1989); Charles L. Lewis, *Admiral De Grasse and American Independence* (Annapolis, 1948); Nicholas A.M. Rodger, *The Wooden World: An Anatomy of the Georgian Navy* (Londra, 1986); Nicholas Rogers, *Crowds, Culture and Politics in Georgian Britain* (Oxford, 1998) ve Glyndwr Williams (der.), *Documents Relating to Anson's Voyage Round the World, 1740-44* (Londra, 1967).

Son olarak, Amerikan Devrimi de hemen her açıdan ele alınmıştır. Fakat ne gariptir ki, Amerikan Devrimi'nin askeri tarihi, diğer alanlar kadar dikkat çekmemiştir. Bu alana giriş için bkz. R. Arthur Bowler, *Logistics and the Failure of the British Army in America, 1775-1783* (Princeton, 1975); E. Wayne Carp, *To Starve the Army at Pleasure: Continental Army Administration and American Political Culture, 1775-1783* (Chapel Hill NC, 1984); Louis Clinton Hatch, *The Administration of the American Revolutionary Army* (New York, 1970); Don Higgenbotham, *The War of American Independence: Military Attitudes, Policies and Practice, 1763-1789* (Bloomington IN, 1971); Christopher Hibbert, *Redcoats and Rebels: The American Revolution Through British Eyes* (New York, 1990); Lee Kennett, *The French Forces in America, 1780-1783* (Westport CT, 1977); Charles Royster, *A Revolutionary People at War: The Continental Army and American Character, 1775-1783* (Chapel Hill NC, 1979); Sylvia R. Frey, *The British Soldier in America: A Social History of Military Life in the Revolutionary Period* (Austin TX, 1981); Joseph P. Tustin (çev.), *Diary of the American War: A Hessian Journal by Captain Johann Ewald* (New Haven, 1979) ve W.J. Wood, *Battles of the Revolutionary War, 1775-1781* (New York, 1995).

IX

Devrim Çağı

Carl von Clausewitz tarafından operatif savaş sanatı alanında (yani farklı askeri birimlerin bir arada en etkili şekilde kullanılması) gerçek bir deha olarak kabul edilen Napoléon Bonaparte'ın yükselişi herkesi şaşırtacak bir hızda gerçekleşti: 27 yaşında ordu komutanı, 30 yaşında Fransa'nın yöneticisi ve 35 yaşında imparator olmuştu. Napoléon savaşlarına ilişkin çalışmaların önde gelen isimlerinden David Chandler, savaş alanındaki Napoléon'u şöyle tarif etmiştir:

Muhteşem bir hayal gücü (planların ifası ve beklenmedik durumlara tepki gösterilmesi), gelişmiş bir altıncı his (düşmanın niyetini önceden sezebilme), sarsılmaz bir irade (neyle karşılaşırsa karşılaşsın hedefine doğru yılmadan ilerleme) ve sağlam bir kişilik (ana amacına doğru ilerlerken ortaya çıkabilecek küçük sorunların onu yolundan çevirmesine asla izin vermemesi).

Napoléon ismi, sonraki kuşaklar için Fransızların devrimci savaş umuruyla aynı manaya gelmektedir. Bir milletin tüm insan ve malzeme kaynaklarının savaş için seferber edilmesi, moral ve

şevkin ön plana çıkarılması, askeri unsurların bir arada en verimli şekilde kullanılması, hızlı intikal, yenilen düşmanın acımasızca takip edilmesi... Napoléon'un tümünü bir arada kullandığı bu özellikler, 19. yüzyıl savaşlarının değişmez unsurları olmuştur. Henri Jomini, *Précis de l'Art de Guerre* adlı eserinde Napoléon'un seferlerini, savaş tarihinin mükemmel örnekleri olarak ölümsüzleştirdi. Kraliçe Victoria bile, Fransa'ya düzenlediği bir resmi ziyaret esnasında, müstakbel kral VII. Edward'dan "Napoléon'un mezarı önünde diz çökmesini" isteyerek Napoléon efsanesini bir kat daha güçlendirmişti. Korsikalının dehasının tanınması Avrupa'yla sınırlı değildi. Dennis Hart Mahan, Jomini aracılığıyla Napoléon'u West Point'e tanıttı: Akademide öğretilen tek yabancı dil Fransızcaydı ve yeni öğrenciler, Napoléon Kulübü ve Fransa'dan getirilen akademi kütüphanesi sayesinde, bu büyük komutanı tanımaya başladılar. Sonunda Dennis Hart Mahan'ın oğlu Alfred Thayer Mahan, köpeğine "Jomini" adını vererek bu üç adamı da onurlandırmış oldu.

Peki, bunların ne kadar abartı, ne kadar gerçektir? Napoléon'un mirasında, gerçek ile efsane arasındaki çizgi nerededir? Diğer bir deyişle, Napoléon, bu kitapta bahsedilen alt temalardan (savaş kavramı, savaşta sivillerin ve askeri teknolojilerin önemi, orduların yapısı ve askerlerin tecrübesi) hangisini büyük ölçüde değiştirmeyi başarmıştı? Bu bölümde, askeri devrimin babası olan Napoléon'un dönemi yerine, "devrimci savaş" üzerinde durulacaktır. Bonaparte, hassas planlama ve esnek uygulama sayesinde, Fransız ordusunu tüm rakiplerini hem dehşete düşüren hem de hayran bırakan bir seviyeye yükseltmeyi başardı. Kısacası, devrim Fransa'yı süper güç, Napoléon'u da mutlak hükümdar konumuna yükseltecek siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları oluşturmuştu.

18. yüzyıl orduları, önceki bölümde de incelendiği gibi, hem boyut hem de hareketlilik açısından oldukça sınırlıydı. İsveç'te Gustaf Adolf 70.000 kişilik bir ordu kurmuş, Fransa ise İspanya Veraset Savaşı'nda 400.000 kişiyi silahlaltına almıştı. Fakat savaş alanına çıkan orduların mevcudu genelde 50.000 askeri geçmezdi ki Maurice de Saxe ile Jan van Nassau gibi komutanların orduları buna örnektir. Anakaraya ayak bastığı 1630 yılında, Gustaf Adolf'un

ordusunun mevcudu 16.000 askerdi ve Alman şehirlerine düzenlediği seferler sırasında bu sayı ancak 30.000'e kadar yükselmişti. Fakat Fransız Devrimi ve Napoléon İmparatorluğu bütün bu hesapları değiştirdi. Zorunlu askerlik, Fransız devletinin gelişmiş idari yapısı, milliyetçilik, teknoloji ve erken sanayi devrimi, orduların mevcutlarıyla ateş güçlerini tümüyle değiştirdi. Örneğin Napoléon, Wagram (1809) ile Borodino (1812) muharebelerinde yaklaşık 250.000 askere komuta etmişti ve bu ordusunun kâğıt üzerindeki mevcudu 1.000.000 askerdi. 1813 yılında Leipzig'deki Milletler Muharebesi'nde, savaş alanında 460.000 askere komuta etmesi, bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bonaparte'tan önce Avrupa orduları, mevcut ve kabiliyet açısından oldukça kısıtlıydı.

Nakliye, ordular için her zaman büyük bir sorun olmuştu. Yollar genel olarak kötüydü, ikmal arabaları birbirinden çok farklıydı, hatta bu arabaların kumda bıraktıkları tekerlek izleri bile birbirine uymazdı. Nehirlerden ilerlemek ise ayrı bir sorundu. Salları nehir yukarı çekebilmek için kıyıda çok sayıda hayvana ihtiyaç vardı. Aynı sallarla nehir aşağı gidildiğindeyse, yolculuğun sonunda bu taşıtlar bozdurulup keresteleri bıçkışanelere satılırdı. Mevcut pek az haritanın büyük çoğunluğu yanlış ve güvenilir değildi. Bugün kartografik altyapı dediğimiz şey o günlerde neredeyse hiç yoktu. Diğer yandan, devlet sırrı gözüyle bakılan haritalar genellikle yaygın erişime açılmazlardı. 1780 yılında Prusya'da F.W. Schelton tarafından hazırlanan topografya atlası, düşmanların eline geçer korkusuyla derhal devlet arşivine saklanmıştı. Düşmandan ele geçirilen haritaları kullananlar olsa da –Prusya Kralı Büyük Frederik, Avusturyalıların Silezya haritalarını kullanırdı– en güvenilir kaynaklar yerel rehberlerdi (Napoléon'un mareşalleri tarafından sıkça kullanılmışlardı). Ayrıca, sadece Orta Avrupa'da bile, bir düzineden fazla farklı “mil” (*Meilen*) ölçütü bulunuyordu; metrik sistem, ancak Fransız Devrimi'nden sonra kullanılmaya başlandı.

Uzun vadede askeri istihbarat, genelde gezi kitapları ile tüccarların, diplomatların ve gezginlerin sağladığı bilgilere dayalıydı. Savaş esnasındaki taktik bilgi için ordular casuslar, keşifçiler, muhbirler, esirler ve yerel ahaliden yararlanırdı. Haberler, en iyi şartlarda

günde 60 ya da 90 kilometre hızla iletilebilirdi. Yedi Yıl Savaşları sırasında Ren Nehri'nin doğusundaki Fransız komutanlar, Versailles'dan gelecek emri öğrenebilmek için yaklaşık iki hafta beklemek zorundaydı. 50 yıl sonra, Waterloo Savaşı'nın haberleri, Londra'ya ancak Rothschild'ın işlettiği güvercin postası sistemi sayesinde ulaşacaktı. Napoléon, harekâtların zamanını tespit etmek için saatten faydalanmaya başladığında, komutanları hâlâ “şafak sökerken” gibi tabirleri kullanmaya devam etmekte ve imparatora çatışmalar ile manevralar hakkında rapor verirken, saatleri bildirmeyi sürekli ihmal etmekteydiler. Her zaman olduğu gibi, bölgeler arası yerel saat farkları, saatin senkronize kullanımını oldukça güçleştirmekteydi.

İkmal, belki de en kritik meseleydi. Büyük Frederik'in fazlasıyla disiplinli orduları bile, on gün ilerledikten sonra levazım depolarından gerekli erzakın ve fırınların getirilmesi için beklemek zorunda kalırdı. At sayısı her zaman kısıtlıydı; yeterli sayıda yem deposu ise sadece Fransızlarda ve Prusyalılarda bulunuyordu. Ordular, yiyecek temin etmek için yaklaşık her dört günde bir durmak zorunda kalırdı. Araziden beslenmeleri oldukça güçtü, çünkü yiyecek ancak hasat mevsiminde bol oluyordu ve levazım çapulu için tefrik edilen askerler genelde firara meyilliydiler. Bu nedenle, Wellington Dükü Sir Arthur Wellesley, askerleri şöyle tarif etmişti: “İçki içebilmek için askere yazılan beş para etmez herifler.”

Elde güvenilir veri olmaması, askeri harekât kısıtlamaktaydı. Milli nüfus sayımı kavramı neredeyse hiç bilinmiyordu; sadece Prusya devleti, ekonomi ve nüfusa dair temel istatistiklere sahipti (*Acta Borussica*). Döneme ait demografik kayıtlar, yüzde 50 oranında hata payı içeriyordu. Çoğu hükümet, (eğer biliniyorsa) yıllık doğum sayısını o sihirli 24 ya da 25 rakamlarıyla veya doğum sayısının genel nüfusa oranına dair farklı bir tahminle çarpmaktan ibaret bir hesaplama toplam nüfusu bulmaya çalışırdı. İlk ciddi milli istatistik bürosu, Fransa'da devrim sırasında Antoine L. Lavoisier başkanlığında kuruldu.

Askeri teknoloji, nispeten değişmeden kalmıştı. Ne Gustaf Adolf ne de Maurice de Saxe, teknolojik olarak rakiplerinden üstündü; aynı şekilde, Napoléon da tayin edici bir teknolojik üstünlüğe

sahip değildi. Teknolojik yönden üstün olmamanın çok büyük bir avantajı vardı: Özellikle Büyük Frederik ve Napoléon, esir aldıkları askerleri ve ele geçirdikleri tüm silahları bu sayede kendi güçlerine katabilmişlerdir.

Elbette, bazı teknolojik gelişmeler de yaşanmıştı: Çakmaktaşı filintanın ateş mekanizmasının geliştirilmesi ve güvenilirliğiyle atış hızının artırılması; harbilerin ahşap yerine demirden imal edilmeye başlanması; misket (kurşun), tıkaç ve barut ihtiva eden kâğıt fişek kullanılması. Ateşli silahların güçlenmesiyle birlikte, piyade eskisine nazaran daha gevşek nizamda savaşılabir hale geldi. Maurits van Nassau'nun sekiz saftan oluşan tertibi, yerini Gustaf Adolf'un altı saflı standart tertibine bıraktı. Bu da zamanla dört, üç ve iki saftan oluşan piyade tertibine dönüştü. Fransız Devrimi'nin hemen öncesinde piyade, biri tüfeğini doldururken diğeri ateş eden iki saftan oluşmaktaydı.

Piyadenin gevşek nizam savaşıması, emir-komutayı oldukça güçleştirirdi. Etkili taktik komuta, tabur kademesiyle (300-600 asker) sınırlıydı. 18. yüzyıl orduları, Roma döneminden beri unutulmuş olan, gerçekten çok katı ve acımasız bir disiplinle yönetilmekteydi. Büyük Frederik'in askerleri, hiç ara verilmeyen talim nedeniyle neredeyse otomat gibi hareket etmeye başlamışlardı. Fransa'da Albay Jean Martinet'in kendi askerlerine yönelik katı tutumu, İngilizce askeri terimler sözlüğüne yeni bir kelime kazandırdı.* Fakat bu katı disiplin, 18. yüzyıl komutanlarına büyük bir hareket serbestisi de sağladı. Birlikler yönlerini düzenli bir şekilde değiştirebilmekte, yürüyüş kolundan çatışma tertibine hızla geçebilmekte, bozuk arazi ve tepelerde bile düzen içerisinde ilerleyerek düz bir hat yerine müfreze halinde ateş edebilmekteydiler. Frederik'in eğri tertibinde (*ordre oblique*) en mükemmel seviyesine ulaşan bu hareketlilik ile birlikte, savaş alanındaki belirli bir bölgeye yüklenerek azami ateş gücünü ve şok etkisini sağlamak mümkün hale geldi.

Esasında Ren bölgesinde av tüfeği olarak kullanılan yivli tüfeğin 18. yüzyıl sonlarında savaş alanlarında kullanılmaya

* İngilizcede *martinet* sözcüğü, düzen ve disiplin takıntılı kişiler için kullanılan ve hafif de aşağılayıcı bir sıfattır – e.n.

başlanması, piyade taktikleri üzerinde büyük etki yarattı. Tüfeğin ince ve uzun namlusundan dönerek çıkan merminin isabet oranı ve menzili, bu dönme sayesinde, kaval (yivsiz) namlulu eski tüfeklere oranla büyük ölçüde artıyordu. Yivli tüfek, ilk olarak Avusturya ve Alman ordularındaki özel *Jager* (avcı) birimlerince kullanıldı. Bu tüfek Kuzey Amerika'ya, ormancılar için daha hafif ve daha uzun namlulu bir modelinin (Kentucky Tüfeği) üretildiği Pennsylvania üzerinden yayıldı. "Hafif" ya da "talia" (*rifle*) denilen alaylar, Amerikan Devrimi sırasında hem İngiliz hem de Amerikan ordularında avcı birliği olarak kullanıldılar.

18. yüzyılda silah imalatındaki yetersizliğin nedeni, üretimin zanaatkârlarca yapılıyor olmasıydı. Maliyet açısından bakıldığında da, örneğin Büyük Frederik'in askeri harcamalarının yüzde birini tüfek, barut ve kurşun, yüzde 13'ünü ise malzeme ve iâşe teşkil etmekteydi. Asıl büyük harcamaysa tayına, atlara, hayvan yemine ve nakliye yapıyordu. Gerçekten de, sosyal ve ekonomik etkenler savaşları oldukça sınırlandırmaktaydı. Yiyecek üretmek, kara ile su yollarının bakımını yaptırmak ve geçilen yollar üzerinde ordunun iâşesini temin için köylülere ihtiyaç vardı. Şehirlilerin vazifesiye hazineye para sağlamaktı. Bu nedenle savaşı yaymaya yönelik en ufak bir girişim bile, maliyeyi ve tarıma dayalı sosyal düzeni derinden etkiliyordu. Ayrıca hükümdarlar, nüfusun bir bölümünü talimden geçirip silahlandırmanın yol açabileceği tehlikeyi de gözden kaçırmıyorlardı. Savaş, kralların sporu olarak kalmaya devam edecekti.

Yenilgi, çoğunlukla reforma yol açardı. Fransa'nın, Avusturya ve Rusya'yla birlikte Prusya'ya karşı savaştığı Yedi Yıl Savaşları sırasında (1756-1763), Rossbach (1757) ve Minden'de (1759) yaşadığı bozgunlar, 1789 Devrimi'ne kadar geçen sürede askeri reform için gerekli teşviki sağlamıştı. Fransızlar, büyük ölçüde Prusyalılar karşısında uğradıkları sayısız hezimet nedeniyle, 18. yüzyıl sonlarındaki askeri devrimin öncüsü oldular.

1763 yılından sonra Fransızlar, Roma İmparatorluğu'ndan beri ilk kez, ordularını idari açıdan kendine yetebilen kalıcı stratejik birimlere böldüler. Savaş Bakanlığı, 1776'da Fransa'yı 16

(daha sonra 18) askeri bölgeye ayırdı ve kalıcı piyade tugayları kurdu. Her biri kendi karargâhı ve haberleşme sistemiyle belirli bir süre bağımsız olarak hareket edebilecek kapasitedeki bu birlikler, ilk modern müşterek harekât birimleriydiler. Mareşal F.M. de Broglie'nin tavsiyelerine kulak veren Fransız ordusu, 1787-1788 yıllarına gelindiğinde tümen kademesinde teşkilatlanmıştı. 12.000 kişilik her tümen, kendi kendine yeten ve gerektiğinde diğerleriyle birleşen bağımsız bir askeri birimdi. Ayrıca Fransa, ordu bünyesindeki farklı tümenlerin harekâtını organize edecek bir karargâh olarak kuvvet komutanlıklarını kuran ilk ülke olmuştu. Son şeklini Napoléon'un vereceği diğer bir önemli adım da tümenlerin kolordulara (*corps d'armee*) dahil edilmesi idi. Bu kolorduların her biri, ordu karargâhından 50-100 kilometre mesafeye kadar (ya da birkaç gün müddetince) harekât düzenleyebilecek minyatür ordulardı. Ana ordunun müstakil kolordulara bölünmesi, düşmanla beklenmeyen karşılaşmaları ve dolayısıyla meydan muharebelerinin sayısını büyük ölçüde artırdı.

Orduların mevcudiyetindeki artışa, yapılarının da her geçen gün karmaşıklaşması eklenince, daha etkili bir idari yapının kurulması zaruri hale geldi ve zamanla son derece katı bir idari mekanizma ortaya çıktı. Feodal sistemdeki askeri hizmet zorunluluğunun yerini para ödeme mecburiyetinin (*scutagium*) almasıyla birlikte çok sayıda kayıt, makbuz, ödeme defteri ve listeye uğraşma zarurieti doğmuştu. Kâğıdın kullanılmaya başlanması, matbaanın icadı, hesap tutmada İtalyanların bulduğu yeni usul, Roma rakamlarının yerini Arap rakamlarının alması, William Napier'in logaritmayı bulması ve Simon Stevin'in kesirleri hesaplamada ondalık sistemi kullanması gibi çok sayıda gelişme, askeri birimlerin idaresi için iyi eğitilmiş kadroların görev yapmasını zorunlu hale getirdi. 18. yüzyıl boyunca komuta kademesi, standart basılı kâğıtlar kullanmaya ve seferlere beraberinde seyyar matbaalar götürmeye başladı. Genel emir önce basılıyor, ardından atlı habercilerle gerekli yerlere gönderiliyordu. Tüm emir-komuta, genelde biraz geride bir tepenin üzerinde durup elindeki dürbünle 5-7 kilometre mesafeye kadar savaş alanını görebilen komutanın elindeydi.

Komuta kademesinin teşkili için eğitim standartlarının da artırılması gerekiyordu. Kurmay subay eğitmek için Berlin, Münih, Paris, St. Petersburg, Wiener Neustadt ve Woolwich'te kara harp akademileri (*écoles militaires*); Brest, Dartmouth, Le Havre ve Toulon'da da deniz harp akademileri kuruldu. Ayrıca, Potsdam'da ve Brienne le Chateau'da (Napoléon'un mezun olduğu) daha küçük akademiler de tesis edildi. 1787 yılına gelindiğinde Fransa, erbaşlara okuma yazma öğreten bir okul bile kurmuştu. Maximilien Robespierre'in deneysel *Ecole de Mars*'i başarısız olsa da yeni istihkâm okulu (*école polytechnique*), Chalons'taki ileri topçuluk eğitimi ve Metz'deki askeri mühendislik okulu sayesinde devrim yoluna başarılı bir şekilde devam etti. Napoléon'un 1803 yılında Fontainebleau'da kurulan *école spéciale militaire*'i beş yıl sonra Saint Cyr'a taşıyıp geliştirdi ve daha sonra bir benzeri New York'ta, Hudson Nehri kıyısında inşa edildi. Savaş artık öylesine bilimsel bir hal almıştı ki, devrim çağıının sonuna gelindiğinde, Berlin'de özel bir ileri "savaş akademisi" (*Kriegsschule*) kurulmuştu.

Silah teknolojisindeki yeniliklere, idari alanda yaşanan yenilikler eşlik etti. Başlarda Prusya sahra talimatnamelerini doğrudan kopya eden Fransızlar, zaman içerisinde daha gerçekçi reformlar yapmaya başladılar. 1765 yılından sonra Pierre Bourçet, haritalara bakarak savaş planları çizmekle —o dönemde bu yeni bir sanattı— görevli subayları eğitecek okullar kurmaya başladı (Napoléon, 1797'de Alpler'i geçerken Bourçet'nin *Principes de la Guerre des Montagnes*'ını [Dağlarda Savaşın Prensipleri] kullanmıştı). Üstelik Bourçet, farklı tertiplenmelerin de kullanımından yanaydı. Ona göre, bir ordu farklı tümenler halinde farklı yollardan ilerlemeli ve savaş alanında bir araya gelmeliydi. Böylece, hem ikmal ve intikal sorunu çözülecek hem de düşman şaşırtılmış olacaktı. Bourçet'nin kol taktiği, Mesnil Durand'ın yardımıyla 1787-1788 yıllarında Fransız nizamnamelerine girdi. Ağustos 1791'de yayımlanan ve tüm birlikler için geçerli olan standart Fransız sahra talimatnamesi, birliklerin saf ve kol şeklinde muharebe üzere dizilmesi gerektiğini vurguluyordu.

Şüphesiz, en büyük yenilik topçuluk alanında yaşandı. Önce-leri toplar, birörnek olmayan kalıplarda dökülür ve bu nedenle

ağırlıkları büyük nakliye sorunlarına yol açardı. Örneğin Gustaf Adolf, parçaları birbirine deriyle tutturulmuş (bu nedenle “kösele top” deniyordu) çok sayıda hafif top kullanırdı. Topların verimli kullanılmasının sırrı hareketlilik, yani ağırlıklarının azaltılmasıydı. İsviçre’de Jean Maritz ve İngiltere’de Benjamin Robins ile John Wilkinson, 1740 yılında yeni bir sistem geliştirdiler; buna göre, toplar artık bir bütün olarak dökülüyor ve ardından delinerek namluları açılıyordu. Böylece daha düzgün ve ince namlu yapmak, yani daha güvenilir, hafif ve kolay taşınabilir bir top elde etmek mümkün hale geldi. Gülle ile namlu arasında boşluk kalmaması sayesinde güllenin sapması azalmış ve böylece, daha kısa namluyla daha iyi sonuçlar elde etmek mümkün hale gelmişti. Yeni sahra toplarının etkili menzili, filinta menzilin beş-altı katı kadardı.

Önceki bölümde de belirtildiği gibi, Fransa’da Jean-Baptiste Vaquette de Gribeauval, 1763-1767 yılları arasında topçuluk alanında büyük reformlara imza attı. Genişliği ayarlanabilen yeni bir delgi makinesi geliştirdi ve topların çapını (kalibre) dörde kadar düşürdü (4, 6 ve 12 funtluk toplarla 6 pusluk obüsler). Topların tüm parçaları standart hale getirildi. Gülle ve barutun tek bir paket olarak bir araya getirilmesiyle atış hızı ikiye katlandı. Komutaya gelince, Gribeauval topçuluğu parayla tutulan sivillerin yaptığı bir iş olmaktan çıkarıp askerlerden top mürettebatı yetiştirmeye başladı. Bu sayede, 1.000 metre mesafedeki hedefleri topa tutabilecek gerçek sahra topçu birimleri kurulmuş oluyordu. Devrimin hemen öncesinde Fransa, Gribeauval tasarımı 1.300 parça sahra topuyla 8.500 parça muhasara ve kale topuna sahipti. Devrim öncesinde 400 asker başına bir top düşerken Napoléon döneminde bu oran 200 askere bir top olarak değiştirildi. Gribeauval sistemi 1829 yılına kadar standart olarak kaldı; büyük teknolojik değişimse ancak 1850’lerde, kuyruktan dolma topun icadıyla yaşanacaktı. III. Napoléon’un şerefine daha sonra “Napoléon” adını alacak olan 12 funtluk Gribeauval topu, savaş alanlarının hâkimi olmuştu.

Chevalier Jean du Teil, sahra topçusunun savaşlarda daha etkili bir rol oynayabilmesi için yeni bir taktik geliştirdi. Ona göre, seyyar sahra topçusu gereken bölgeye ya da tehdit edilen zayıf bölgelere

–kısacası, düşman piyadesinin üzerine– mümkün olan en yoğun ateşi açabilmeliydi. Du Teil’in kardeşi hem bir alaya komuta ediyor hem de topçuluk okulunda onun usullerini öğretiyordu ki öğrencileri arasında, sonraları Avrupa’nın en iyi topçusu sıfatını alacak genç bir Korsikalı da vardı. Napoléon’un komutasında, toplar büyük bir süratle savaş alanına getirilir ve ateşleri, düşman piyadesinin saflarında gedik açabilecek bir noktaya yönlendirilirdi. Bu gedikten önce süngü takmış piyade, arkasından da, sarsılmış düşman askerlerini kılıçtan geçirecek ağır süvari girerdi.

İngiliz Kraliyet Topçu Birliği’nden Teğmen Henry Shrapnel, 1784 yılında, kendi ismini taşıyacak yeni bir top mermisi geliştirdi: Şarapnel. Kendisi içi boş bir demir humbara küresini msket kurşunlar ve patlayıcıyla doldurup ucuna da tapa yerleştirdi. Bu mühimmat havada patlayacak şekilde tasarlanmıştı ki böylece, 27-150 adet kurşun geniş bir alana yağmur gibi yağacaktı. Humbaraların aşırı ısınma nedeniyle patlama ihtimali yüksek olduğu için, şarapnel ancak 1852 yılında, Yüzbaşı E.M. Boxer güvenli bir tapa geliştirdikten sonra rüşünü ispatladı ve açık arazideki birlikler üzerinde yarattığı kahredici etkiyi kısa sürede gösterdi. 1880’de Ahmed Kheyl’de, Sir Donald Stewart’ın 7.000 askerden oluşan kuvveti, bütün Afgan ordusunu yakın mesafeden şarapnel atarak durdurmayı başardı. “Topların önündeki arazi, parçalanmış cesetler ve ölmek üzere olan yaralılarla kaplanmıştı.” Dört yıl sonra Tamai’de, dört toptan oluşan İngiliz topçu bataryası safları yaran Sudanlı dervişlere şarapnel kullanarak ateş açtı.

Süvarinin payına bu reformlardan çok az şey düşmüştü. Tüm Avrupa’da hafif filinta ve pıştovla donanmış bulunan süvari, piyadenin yanı sıra muharebe üzere dizilir ve silahını ilerlerken ateşlerdi. Sadece Fransız ve İsveçli süvariler kılıç kullanıp şok hücumları düzenliyorlardı. 1760 yılına gelindiğinde Büyük Frederik, süvariye geleneksel rolleri olan keşif ve şok saldırılarında kullanmaya başladı. Kılıç, kısa filinta, süngü ve pıştovla ağır silahlı olup hem at sırtında hem de yaya savaşmak üzere talim gören dragonlar haricindeki Prusya süvarisi, ateşli silahları bırakarak tekrar kılıca sarıldı. Savaş alanında piyadeden bağımsız olarak yer alan süvari önceleri üç, sonraları iki

saf halinde dötrnala hücum ederdi. Genel olarak konuşmak gerekirse, 1800'lere kadar Avrupa'da süvariler orduların dört ila altıda birini teşkil ederlerdi. Ağır zırhlar büyük ölçüde terk edilmişti; Waterloo'daki süvarilerde sadece miğfer ve göğüslük bulunuyordu. Perdeleme, keşif ve takip görevleri aynen devam eden süvari sınıfı, düşman piyadesi karşısında her zaman şok avantajına sahipti. Yeni olan şey ise "hafif süvariydi." İlk kez Yedi Yıl Savaşları sırasında, Osmanlı hududuna göz kulak olan Hırvat süvarilerinden örnek alınıp kullanılmaya başlanan bu birliklerin görevi keskin nişancılık yapmak ve düşmanın ikmal katarlarıyla geri hatlarına saldırmaktı.

Teknolojik açıdan çok az değişim gösteren piyade, savaş alanlarının hâkimi olarak kalmaya devam etti. Daha önce de belirtildiği üzere standart piyade silahı, kaval namlulu filinta ve süngüydü. 1815 yılına kadar kullanımda kalan 1777 model Fransız filintasının etkili menzili yaklaşık 100 metreydi. Ağızdan dolan bu silahı hazırlayıp ateşlemek için 12 farklı hareketin yapılması gerekiyordu ki iyi talimli bir nefer bu işlemi dakikada iki ya da üç kez tekrar edebilirdi. Kuyruktan dolma filintalarla 1768 yılından sonra yapılan denemelerden bir sonuç alınamadı. Tüfek kullanımının en etkili şekli, yakın mesafede bir noktaya yoğunlaşarak açılan ve yüzde 10-15 arası bir zayıat verdirebilen yaylım ateşiydi. Zafer kazanan orduların bile yüzde 40 oranında kayıp vermesi nadirattan değildi. Çırçır makinesinin mucidi Eli Whitney, 1798 yılında, standardize parçalardan yapılan ilk tüfeği üretti ve böylece, seri silah üretiminde ilk adımı atmış oldu. Napoléon'un cerrahı D.J.B. Larrey'nin hesaplarına göre, kendi birimi her süngü yarasına karşılık top ya da tüfikle yaralanmış 100 asker tedavi ediyor olsa da, süngü savaş alanlarının korkutucu silahı olarak şöhretini korumaya devam etti.

Fransız Devrimi sırasında meydana gelen askeri devrimin en hararetli zamanında yaşanan gelişmeler, teknolojik olmaktan ziyade siyasiydi. Devrimin talim, teşkilat, teçhizat, doktrin ve milliyetçi duyguları bir potada eritip kaynaştırma hasleti, savaşların yapısını temelinden değiştirecekti. Devrimden önce savaş, tümüyle kral ve yaverlerini ilgilendiren bir meseleydi. Kralın vekilleri, hazineден sağlanan parayla belli dönemlerde belli bir ücret karşılığı asker

toplardı. Subayların büyük bir bölümü ise aristokratlardan seçilirdi. Üst rütbedekiler sarayla bağlantılı yüksek aristokrasiden (*noblesse présentée*) oluşurken düşük rütbelere küçük aristokrasiden verilir. 1781 yılındaki Segur Kanunu ile birlikte subay nasbedilebilmek için en az dört kuşaktan beri aristokrat olma zorunluluğunun getirilmesi, Fransız orta sınıfını ve yeni soyluları doğal olarak kızdırmıştı. Rütbelerin satışı zamanla ortadan kalktı; nihayet Şubat 1790'da Fransa bu uygulamaya son vererek toplumun farklı sınıflarından gelen insanlara da subaylık yolunu açtı. 1790 yılında çıkarılan bir kanunla, terfi edebilmek için sınav zorunluluğu getirildi; albaylığa kadar yükselmeyi mümkün kılan bu sisteme göre, artık kişinin geldiği sınıf değil ama ordudaki kıdemi göz önüne alınacaktı.

Fransa'nın *ancien régime* ordusuna alınan askerler, toplumun en alt sınıfından seçilirdi. Bu kişilerin büyük bir bölümü ya tekdüze köy yaşantısından ya da mahkûmiyetten kurtulmak için orduya katılırdı. Şarap, boş vaatler, hile ve zora başvurma genç insanları asker olmaya "ikna etmek" için kullanılan klasik yöntemlerdi. Fırrar oranı, nispeten barış içinde geçen 1780'li yıllarda bile, yılda ortalama 3.000 kişiydi ki bu yüksek sayı nedeniyle elde yeterli sayıda ihtiyat kuvveti bulundurmamak mümkün olmuyordu. Bourbon monarşisi, devrimin hemen öncesinde, silahaltında tuttuğu 198.000 askere her yıl 115 milyon *livre* harcamaktaydı.

Savaş umurunun tabiatını kraliyetin mali durumu belirlerdi. Roma döneminde Cicero da bu sonu gelmez savaş harcamalarından (*pecuniam infinitam*) endişeyle söz etmişti. Fransa'da kredi sağlayacak kurumların bulunmayışı, dengesiz vergi sistemi ve aristokratların vergi reformuna karşı gösterdikleri direniş nedeniyle, ülkenin askeri gücü sekteye uğramaktaydı. Yine de, Fransızlar bu hassas reformu yapma konusunda şaşkırtıcı derecede kararlıydılar.

Kont J.-A.H. de Guibert, 1772'de yayımladığı meşhur eseri *Essai général de tactique*'te, bir yandan sıra ve kol tertibinin bir arada kullanılmasını (*ordre mixte*) ve stratejik hareketliliği savunurken, diğer yandan da şehirlerde milis kuvvetlerinin kurulması gerektiğini vurgulamıştı. Guibert'e göre böyle bir ordu, düşmanın kaynaklarından da istifade edebilirdi. Fakat tüm bu tavsiyeleri toplumsal

bir devrim gerektirdiğinden, Guibert bu cüretinden dolayı sonradan özür dilemek zorunda kalacaktı.

Gerçekten de, Eski Rejim'in toplumsal ve ekonomik sınırlamaları Fransız ordusunda köklü gelişmelerin hayata geçirilmesine engel oluyordu. Guibert'in çağdaşlarından çok azı, yakında ulusun tüm kaynaklarının savaş için seferber edileceğini ya da diğer bir deyişle, tüm vatandaşların savaşın bir parçası olacağını tahmin edebilecek kadar ileri görüşlüydü. Avrupa'nın yaklaşık yirmi yıl sürecek aralıksız bir savaşa sürükleneceğini hayal edebileceklerin sayısıysa çok daha azdı. Başbakan William Pitt (Genç), İngiltere'de 1792 yılı bütçesini açıklarken şöyle demişti: "Avrupa'nın durumunu dikkate alırsak, önümüzdeki 15 yılın barış içinde geçeceğine dair beklentilerimizin bu kadar güçlü olduğu bir dönem bu ülkenin tarihinde hiç görülmemiştir."

Fransız milletiyle savaş sanatı arasındaki yeni ilişkinin devrimci doğası, belki de en açık ifadesini, Konvansiyon'un 23 Ağustos 1793 tarihinde yayımladığı genel seferberlik (*levée en masse*) kanununda bulmuştur. Nisan 1792'de Fransız Yasama Meclisi, devrimin tüm Avrupa'ya yayılmadığı takdirde asla güvende olmayacağı inancıyla, Eski Rejim monarşilerine savaş ilan etti ("Birinci Koalisyon Savaşı", 1792-1797). Ağustos 1792'deki, "İkinci Devrim" denilen olay ise, Milli Meclis ve Terör dönemini getirdi. Milli Meclis'in çıkarttığı genel seferberlik kanunu incelemeye değer niteliklere sahiptir: "Madde I. Tüm Fransızlar, bu tarihten itibaren ve düşmanlarımız Cumhuriyet'in topraklarından sürülene kadar askerlik göreviyle yükümlüdür. Genç erkekler savaşa giderken evli erkekler silah imal edip cephane taşıyacaktır; kadınlar çadır ve elbise dikecek ve hastanelerde görev yapacaktır; çocuklar eski ketenlerden iplik eğirecek, askerlerin moralini yükseltmek için şehir meydanlarına getirilen ihtiyarlar da Cumhuriyet'in birliğini ve krallara karşı duyulan nefreti artıracak konuşmalar yapacaktır." Artık tüm nüfusun yaş, ırk, cinsiyet ya da inanç gözetmeksizin tüm gücüyle savaşa odaklanmasının istenmesiyle birlikte, modern savaş yeni bir safhaya girmiş oluyordu.

“Zaferin mimarı” Lazare Carnot’nun çabalarıyla kabul edilen kanunla birlikte, 18-25 yaş arasındaki tüm bekâr erkekler askere alındı. Kanun her ne kadar istenen sonucu vermese de, Fransız ordusu, yıl sonuna kadar mevcudunu 500.000’e yükseltmeyi başarmıştı. Daha da önemlisi, eski dönemin tebaası Cumhuriyet’in bekası için kendini tehlikeye atan vatandaşlara dönüştü. Fransız vatandaşlarının büyük bir bölümünün desteğini kazanan Cumhuriyet, artık silaha daha bir güvenle sarılabiliyordu.

Levée en masse’ın en önemli özelliği, tüm milletin insan gücüyle maddi kaynaklarının savaş için seferber edilebilmesiydi. 1791 yılında XVI. Louis ülkeden kaçmaya çalışırken, subayların yaklaşık yarısı da sürgündeydi ve 1791-1796 yılları arasında 6.000 subay daha ülkeden ayrılacaktı. Meclis, subay mevcudundaki bu açığı kapatmak için iki yola başvurdu: Milli Muhafızların sayısı artırıldı ve bunların subayları (en azından Nisan 1795’e kadar) tüm bölgelerden seçilmeye başlandı. Gönüllüler ordusuysa kurayla –başta 6 aylık, 1792’den sonra 12 aylık görev süresi için– asker seçmekteydi. Ocak 1794’te nizamiyelilerle gönüllülerin birleştirilmesi kararı çıktı. Millete bağlılık, Cumhuriyet’in kazanımlarını koruma isteği, ceza korkusu, mahalle baskısı ve ekonomik felaketler (kötü hasat, enflasyon, işsizlik) sayesinde, yeterli sayıda askerliğe elverişli adam bulmak mümkün olabilmışti. 1793-1794 yıllarındaki genel seferberlik bile –askerliğin süresi belli değildi– gençleri Cumhuriyet’e hizmetten soğutmamışti. Yıllar süren aralıksız savaşlar neticesi insan kaynakları tükenmeye başlayınca da, “kurtarılmış bölgelerin” kaynaklarıyla açığın kapatılmasına girişildi. 1812’de, Napoléon’un 611.000 kişilik *Grande Armee*’indeki askerlerin sadece 230.000’i “eski Fransa’dandı.”

Fransa, 1792 yılındaki askere alma kanununu takip eden altı yıl içinde muharebelerde 600.000 asker kaybetti. Sonuçta Direktuvar 1798 yılında, Napoléon’un Mısır’ı işgal ederek Hindistan’daki İngiliz varlığını tehdit etmeye yönelik girişimlerde bulunduğu “İkinci Koalisyon Savaşı” (1798-1801) sırasında, Jourdan Kanunu’nu kabul etti. Bu kanuna göre, “her Fransız vatandaşı askerdir ve kendini, anavatanın savunmasına adanmıştır.” 20-25 yaş arasındaki tüm

erkekler muayene ve kayıt için başvurmak zorundaydı. Meclis, Savaş Bakanlığı'nın celp bölgelerine (*département*) her yıl tahsis ettiği kotalara göre kaç kişinin askere alınacağına karar veriyor; yerel yetkililer ise en gençlerden başlayarak askere alınacak kişileri listelerden seçiyordu. 1799 yılına gelindiğinde, devrimci eşitlik ilkesine aykırı olsa da, kişilerin kendi yerlerine ikame olarak bir başkasını askere gönderebilme seçeneği yasallaştı. Yeni askere alma kanunu, Napoléon'un çok işine yaramıştı. Yaklaşık 1,3 milyon kişi, ya da diğer bir deyişle, eli silah tutabilecek Fransız erkeklerinin yüzde 41'i, 1800-1812 yılları arasında Savaş Bakanlığı'nca askere alındı. Modern ordular, bir yandan yeni askere alma usulleri, merkezi devlet, milliyetçilik ve sanayi üretimindeki artış sayesinde boyutlarıyla öldürücü güçlerini hızla artırırken, diğer yandan da bu gelişmeye uygun cezalar uygulamaya başladılar. Jourdan Kanunu 1871 yılına kadar yürürlükte kaldı.

Devrimci orduların maddi ihtiyaçları, şaşırtıcı bir kolaylıkla karşılandı. Fransız cephanelikleri Amerikan Bağımsızlık Savaşı nedeniyle boşalmış olsa da –Fransa, isyancı kolonilere 100.000 kadar tüfek sağlamıştı– 1791 yılına gelindiğinde stoklar 245.500 tüfeğe ulaştı. Gribeauval toplarının sayısı 1789 yılında 1.300 iken 1795'te bu rakam 2.600 oldu. Maubeuge, Charleville ve Saint Etienne'deki silah fabrikalarına Autun, Clermont-Ferrand, Montauban ve Paris'te inşa edilen yeni tesisler eklendi. Bir kez daha Napoléon, devrimin tüm girişimlerinin baş mimarıydı. İmparatorluktaki demir top üretimi, yılda 900'den 1.300'e çıkarıldı. 17 yeni dökümhane, her yıl 14.000 tunç top imal edebiliyordu. Fransa, 1805-1815 yılları arasında 3,9 milyon –İngiltere'den yaklaşık 1 milyon adet daha fazla– yivli veya kaval tüfek, karabina (kısa süvari tüfeği) ve piştov üretti. Kısacası, devrim ve imparatorluk, modern savaş için gerekli teçhizat ve insan gücünü hem nitelik hem de nicelik bakımından büyük ölçüde artırmıştı.

Devrim hükümeti, milletin savaş seferberliğine katkıda bulunmaları için, Prieur de la Cote d'Or ve Gaspar Monge gibi önemli biliminsanlarıyla mühendisleri de bünyesine katmakta gecikmedi. Zaman içerisinde kurulan ve 5.000 kişinin istihdam edildiği 258

özel atölyede günde 750 tüfek üretiliyordu. Türkiye’den ithal edilen güherçile savaş nedeniyle kesilince ve ahırlarla askeri tuvaletlerden gelen atıklar yetersiz kalmaya başlayınca, kimyagerler talebi karşılayabilmek için barutun bu ana bileşenini sentetik olarak üretebilecek yeni bir teknik geliştirdiler. Tunç topları dökmek için gereken bakır ise kilise çanlarından temin edildi. Demir ihtiyacı da benzer şekilde, dökme demir parmaklık ve kapıların “millileştirilmesiyle” sağlandı. Özel dökümhanelerin yanı sıra, devletin el koyduğu kiliselerle şapel-ler de dökümhaneye dönüştürüldü ve aynı kalibredeki topların seri üretimi başladı. Yeni yollar, kanallar ve köprüler sayesinde topçuların ve lojistik desteğin daha hızlı hareket edebilmesiyle birlikte, 18 günlük yiyecek stoku ordular için standart hale geldi. Her asker üç günlük yiyeceğini yanında bulundururken, her bölüğe tahsis edilmiş erzak arabası sonraki altı günün, levazım birliklerindeki un arabaları da sonraki dokuz günün yiyeceğini taşımaktaydı. Fakat milletin tüm kaynaklarını seferber edebilmek, mevcut tüm insan gücü ve malzeme-ye dair elde yeterli bilgi bulunmadığı için devlet açısından henüz hayalden ibaretti. Devrim, artan ihtiyacı karşılayabilmek için zor kullanma, teşvik ve sabit fiyattan yapılan ödeme (Azami Kanunu) gibi usullere başvurmaya başladı. Son çare olarak da, yabancı toprakların (Belçika, Almanya ve İtalya) yağmalanması yoluna gidildi.

Fransa’nın devrimci orduları, yeni teknolojileri de deniyordu. Claude Chappe tarafından geliştirilen semafor sayesinde, Paris ile cephe arasında iletişim sağlandı; ayrıca, Meudon’da kurulan bir araştırma tesisinde roketler ve deneysel silahlar üzerinde çalışmalar yapılmaktaydı. Devrim, envanterine Montgolfier’nin sıcak hava balonunu da katmıştı: İlk balon birliği (*aerostatiers*), Nisan 1794’te kuruldu ve bu araç savaşta ilk kez Haziran 1794’te Fleurus’de kullanıldı. Napoléon, balonu ilk kez iki yıl sonra, 1796 yılındaki İtalya seferi sırasında kullandı ve ardından, bir balon bölüğünü beraberinde Mısır’a götürdü. Söz konusu bölük, Mısır’da İngiliz Kraliyet Donanması tarafından esir alındı. Sonunda, sıcak hava balonlarının askeri açıdan pek yararlı olmadığı anlaşıldı. Bu aracın şişmesi için gereken süre –kimi zaman 48 saate kadar çıkabiliyordu– komutanlar için fazlasıyla uzundu, gereğinden fazla

irtifaya çıkıyordu ve baloncular gerekli keşfi yapacak tecrübeye sahip değillerdi. Ayrıca, balonun yerle iletişimi de ayrı bir sorundu: Flamalarla sağlanan haberleşmede mesajlar ya kaçırılıyor ya da yanlış okunuyordu; mesaj göndermekte kullanılan güvercinler ise yolunu kaybediyor ya da düşman tarafından avlanıp yeniyordu.

Sihhiyenin berbat durumunu ne devrim ne de Napoléon hükümeti düzeltebildi. Konvansiyon, ordu için hekim, cerrah ve eczacı yetiştirecek üç yeni Milli Sağlık Okulu ve Halk Sağlığı Komisyonu kursa da, “yaralıların önemsenmeyerek savaş alanında terk edilmesi” Fransız ordusunun değişmez kuralı olarak kalmaya devam etti. Şüphesiz, ne uyuşturucu ne de antiseptik bulunuyordu ve yaralılar saatlerce, hatta günlerce yerde yattıkları için, septisemi (kana mikrop karışması), iltihaplanma ve su kaybı çoktan etkisini göstermeye başlıyordu. Nihayet, askeri tıp alanında iki reformcu büyük değişikliklere imza atmayı başardı. Yaralıların savaştan sonra değil ama savaş esnasında tedavi edilmesi gerektiğinin farkına varan Dominique-Jean Larrey ile Pierre-François Percy, yaralı tahliye araçlarını ve “uçan hastaneleri” (*ambulances volantes*) geliştirdiler.

Cerrahi hâlâ çok ilkeldi. Genelde berberlerden seçilen cerrahların kullandıkları aletler bıçak, testere, forseps, sünger, iğne, afyon ve mataradan ibaretti. Örneğin, 1808 yılındaki Vimeiro Muharebesi’nin ardından bir İngiliz askeri, cerrahları şöyle tarif etmişti: “Kolları yukarı sıvanmıştı; elleri ve kolları, mezbahadaki kasaplar gibi, kan içerisindeydi.” Cephede hastalıkların tedavisi de neredeyse imkânsızdı. Tifüs, tifo, dizanteri ve humma *Grande Armée*’yi Rusya’da perişan etmişti. Bir hesaba göre, Napoléon 1812 Seferi sırasında çatışmalarda 105.000, hastalıklar nedeniyle ise 219.000 zayıyat vermişti.

Devrimci Fransa’nın geleceği, Avrupa monarşileri arasında hayatta kalabilme kabiliyetine bağlıydı. Fransa, gücünü artırabilmek ve iç sorunlarını çözebilmek ümidiyle 20 Nisan 1792’de Avusturya ve Prusya’ya savaş ilan etti. Acaba yeni orduların savaş alanındaki etkisi ne olacaktı? Yeni askerler, barut kokusunu duyar duymaz dağılıp gidecekler miydi? Ya da alelacele terfi ettirilmiş 593 yeni general, vazifesini hakkıyla ifa edebilecek miydi?

Eylül 1792’de Valmy’deki topçu bombardımanı, devrim ordularının ateşle ilk imtihanıydı. Yaklaşık 36.000 Fransız askeri ile 34.000 Prusya askerinin karşı karşıya geldiği savaşta, Fransızların 300 er ve subay kaybına mukabil Prusyalılar 184 zayıat verdiler. Soğuk hava ve yağmur, Prusyalılara komuta eden Braunschweig Dükü Karl Wilhelm’i Fransızlarla muharebeye tutuşmamaya ikna etmişti: “Burada savaşmayacağız.” Topçu düellosu esnasında –Fransız kuvvetlerinin kırk parça Gribeauval topu vardı– Fransız askerleri, beklenenin aksine paniğe kapılmamışlardı ki bu da devrimin propaganda yapması için yeterliydi. Alman şair Johann Wolfgang von Goethe, gözlemci olarak katıldığı bu savaşı anılarında ölümsüzleştirdi: “Şu andan itibaren dünya yeni bir döneme girmiştir ve tüm söyleyebileceğimiz, onun doğumuna şahit olduğumuzdur.”

Goethe abartıyor olsa da, Fransız ordusu mevzilerini korumayı başarmıştı. Fakat Konvansiyon liderleri, beraberlikler ve manevi zaferlerle savaşın sona erdirilemeyeceğinin farkındaydı. Bu nedenle tüm dikkatlerini, cephede savaşan ordunun güvenliğini kazanarak emir-komutayı artırmaya yönelttiler. Konvansiyon, seferberliğe güç kazandırmak için Nisan 1793’te Kamu Selameti Komitesi’ni (kısaca KSK) kurdu. Ekim ve Kasım aylarında çıkarılan iki kanunla KSK’ye generalleri atama ve diplomatik görüşmelerde bulunma yetkisi verildi. Konvansiyon’un Carnot’nun yönetimindeki askeri kanadı, Tuileries’deki küçük ekip (*Bureau topographique*) vasıtasıyla tüm seferberlik çalışmalarını gitgide kontrolü altına almayı başardı. Savaş alanındaki başarısızlıkları nedeniyle gilyotine gönderilen generallerin sayısı 60’tan az değildi. Cumhuriyet ordusunda terfi etmek (ya da hayatta kalabilmek) için sosyal konum ya da kıdem değil, savaş alanındaki başarılar ve hepsinden de önemlisi, siyasi açıdan güvenilir olmak gerekiyordu.

Konvansiyon’un getirdiği en radikal yenilik, Nisan 1793’te özel “halk temsilcilerinin” (*représentant en mission*) atanmasıydı. Temsilcilerin vazifesi, askere alımları hızlandırmak, silah ve iaşe tedarikinin devamını sağlamak ve Paris’i cephedeki gelişmelerden düzenli olarak haberdar etmektir. Asıl amaçları ise askeri otoritenin sivil otoriteye bağlı olmasını sağlamaktı. Benzeri uygulamalara,

20. yüzyılın Sovyetler Birliği, Nazi Almanya'sı ve Komünist Çin gibi totaliter rejimlerinde de rastlanacaktı. En etkili oldukları dönemde temsilciler, cephedeki komutanları yargılamadan halk adına idam edebilecek yetkiye sahipti.

Konvansiyon, ordunun idari yapısını yeniden düzenledi. 1794 yılında, Avusturya (Wurtz) tipi hafif toparlaklı ve at koşulu “uçan bataryalarla” yapılan denemelerin ardından müstakil bir “Hafif Topçu Birliği” kuruldu. Aynı yıl Carnot, Bourçet'nin tümen yapısını tekrar ele aldı: Piyade, süvari ve topçu aynı çatı altında bir araya getirilerek tümenlere bağımsız hareket etme kabiliyeti kazandırıldı. Üstelik her tabura iki kura neferi (*conscript*) taburu eklenerek 2.437 askerden oluşan yarım-tugaylar (*demi brigades*) kuruldu. İki yarım-tugay birleşerek tugayı, iki ya da daha çok sayıda tugay ise birleşerek tümgeneral idaresindeki tümeni oluşturuyordu. Tümenlerdeki askerlerin sayısı 7.800-13.400 arasında değişmekteydi. Süvari, sahra topçusu, geri hizmet birimleri ve kurmay kadrosuyla bu yeni tümen teşkilatı, I. Dünya Savaşı'na kadar muhafaza edilecekti. Kolordu ise Fransız askeriyesinde ancak 1804 yılından sonra kullanıma girdi.

Bu sayısız reformların etkileri, nihayet savaş alanlarında da kendini göstermeye başladı. 1793-1794 yıllarında standart taktik terk edildi ve bunun yerine, Louis Antoine de Saint Just'ın “şok taktiği” olarak adlandırdığı yöntem uygulanmaya başlandı. “Ziyadesiyle siyasileşmiş bir ordunun tabii kavgacılığı,” harp meydanlarını şekillendirmekteydi. Şubat 1794'te Carnot, Saint Just'ın tertibini o ünlü “genel talimatlar”ına dönüştürdü. Bu eserde generallerine şu tavsiyelerde bulunuyordu: “Kitle halinde ve saldırıya dönük hamlelerde bulunun; sıkı ama aşırı da katı olmayan bir disiplin uygulayın... ve her fırsatta süngü kullanın.” Gerçekten de Carnot, önceki sonbaharda kazanılan Wattignies zaferini getirmiş o devrimci tekniği çok önceden geliştirmişti: Hızlı intikal, stratejik noktalarda kuvvet yığılması, saldırgan taktik, hafif piyade kullanımı ve milliyetçi duyguların devrim marşlarıyla en üst düzeye çıkarılması. Bu “kitle taktiği,” kralcı bir Fransız subayı tarafından şöyle küçümsenmişti: “Ağızlarından yamyamlar gibi köpükler saçan 50 vahşi hayvan,

cesaretlerini tutkuların körüklediği askerlerin üzerine son sürat saldırıyorlar.” Ülke içinde ise, Konvansiyon’un arama-yok etme kolları (*colonnes inferneles*) kralcı Vendée bölgesinde olduğu gibi, tüm ülkeyi harabeye çevirdi. 18. yüzyılın ödün vermez askeri düzeni, yerini 19. yüzyılın sınır tanımaz öfkesine bırakmıştı.

Napoléon’un 1799’daki meşhur “peşrev atışına” kadar reformların büyük kısmı tamamlanmıştı. Devrim ateşiyle coşmuş, hırslı ve tecrübeli komutanların idaresindeki saldırgan, hareketli ve acımasızca savaşmaya alışık büyük bir ordu “Küçük Korsikalı” tarafından devralındı. İaşenin ele geçirilen bölgelerden temini milli bir politika haline gelirken yağma da bir Fransız geleneğine dönüştü. Napoléon, bu kaynakları kendi dehası, askerler üzerindeki tartışılmaz etkisi ve ülke içerisindeki paranoid güvenlik anlayışıyla birleştirdi.

Napoléon, 1808 yılına kadar ordu yapısında ve taktiklerde birkaç temel değişiklik yaptı. Üç taburdan oluşan yarım-tugay (1803 yılından itibaren tekrardan alay olarak adlandırılacaktı) temel piyade birimi olarak kalmaya devam etti. Üç, dört ya da beş alay/yarım-tugaydan oluşan tümenlerin de mevcudiyeti sürüyordu; ancak 1804 yılından sonra bunlar bir araya getirilip kolordular kurulmaya başlandı. Bu konuda yapılan ilk deneme, General Jean Victor Moreau komutasındaki Ren Ordusu’na bağlı ve mevcutları birbirinden farklı –bunun asıl amacı düşmanı yanıltmaktı– 11 tümenin 1800 yılında dört kolordu olarak düzenlenmesiydi. Mareşal Michel Ney’in üç piyade ve bir süvari tümeninden (toplam mevcudu 24.000 asker) oluşan IV. Kolordu’su, ileride standart kolordu teşkilatı için model haline gelecekti.

Napoléon, devrimden “saldırı kolu” denen düzeni miras aldı. Carnot, genel seferberlikle askere alınan kura neferlerinin talimsizliğini telafi etmek için, kol tertibini esas kabul etmişti; çünkü ancak çok iyi talimli bir ordu saflar bağlayarak savaşabilirdi ve Fransız savaş bakanı, devrimin kendisine böyle bir ordu sağlayabileceğinden şüpheliydi. Bunun yerine, hem orduyu bir arada tutabilmek hem de acemi askerleri koruyabilmek için, taburları derinlemesine dizmeye karar verdi. Napoléon döneminde ise saldırı kolu –falanks ya da İspanyol karesiyle karıştırmamak gerekir– esnek ve çok amaçlı

hale getirildi. Savaş sanatının üstadı tarafından yetiştirilen Fransız piyadesi, bozuk arazide hızla ilerleyerek farklı tertiplerde mevzilenebiliyordu. Hepsinden önemlisi Napoléon, kol tertibi sayesinde, yanaşık nizam piyadesini hızla ön hatlara, özellikle de Fransız topçusunun düşman hatlarında açtığı gediklere sürebiliyordu.

Napoléon, hem piyadeye hareketlilik kazandırmak hem de üst seviye askeri birimlerin, özellikle de Ordu Topçu İhtiyatı'nın ateş gücünü artırabilmek için alay topçusunu lağvetti. 1805 yılına gelindiğinde Topçu İhtiyatı'nın elinde 8.300 parça obüs, 1.700 parça havan, 4.500 parça ağır top ve 7.300 parça orta çaplı top bulunuyordu. 1.000 asker başına üç namlu düşmekteydi. Napoléon'a göre, "büyük savaşlar ancak topçuyla kazanılırdı." En sık uyguladığı taktik, savaş alanında tüm gücüyle yüklenmekte olduğu kritik bir bölgede taarruz için tüm topçusunu bir araya getirip (*grande batterie*) ateşi bir noktaya yoğunlaştırarak düşman saflarında piyadenin ilerleyebileceği bir gedik açmaktı.

Süvari, temelde çok birimi olarak kullanılırdı. Napoléon, süvari birliklerini tek başlarına kullanmaz, onları atlı topçu birimleriyle desteklerdi. Topçu ateşiyle sarsılmış düşman piyadesine süvariyle hücum etmek, Napoléon'un standart taktiklerinden biriydi. Fransız süvarisi, ilk başarının ardından dağılan düşman birliklerinin takibi konusunda son derece başarılıydı. Napoléon, süvarileri tümen teşkilatından çıkartıp ayrı bir Ordu Süvari İhtiyatı olarak yeniden yapılandırdı.

Napoléon'un belki de en büyük başarısı, terfi için savaşta yararlılık gösterilmesini esas alan devrimci uygulamayı devam ettirmesi oldu. Devrimin getirdiği kavramlardan biri olan ve Napoléon'un yükselişini mümkün kılan "kariyer yetenek gerektirir" (*la carrière ouverte aux talents*) şiarı, Bonapartist meritokrasinin sloganı haline gelmişti. Dahası, yetenek sergileyen erattan subay nasbedilmesine de devam edildi; öyle ki, 1805 yılına gelindiğinde, zabitanın neredeyse yarısı böyle "alaylılardan" oluşuyordu. Napoléon karşısında uğradıkları yenilgiler, tüm Avrupa ülkelerini, özellikle de Prusya'yı Fransızları taklide itti. Fakat zafer, iltiması da beraberinde getiriyordu: Napoléon'un kardeşlerinden Jerome Westphalia

BATAILLE D'AUSTERLITZ.
Le 31 décembre 1805.

Resim 9.1 Büyük Komutan: Napoléon 1805'teki Austerlitz Muharebesi'nde.

kralı, Joseph Napoli ve İspanya kralı ve Louis de Hollanda kralı oldu. İmparatorun mareşalleri, zaman geçtikçe devrimin temsilcilerinden çok diktatör gibi davranmaya başladılar. Asker celbi hâlâ 1798 yılında çıkarılan Jourdan Kanunu uyarınca yapıliyordu: 1800-1812 yılları arasında yaklaşık 1,3 milyon Fransız, imparatora hizmet için askere alındı. Fakat burada da 18. yüzyılın geleneksel katı disiplin anlayışı, yerini bağlı olunan alayla gurur duymaya ve vatanseverliğe bırakmıştı.

Napoléon, operatif savaşın üstadıydı. Çarpışmaya, stratejik üstünlük kazanabilmek için yaptığı bir manevrayla başlar ve ardından, düşman ordusunu yok etmek için genel bir muharebeye tutuşurdu. Taktik olarak, genellikle düşmanın merkezine yüklenirken asıl darbeyi cenahlardan indirirdi. Kimi zaman ise hem düşman ordusunun merkezini yarmaya hem de cenahlardan kuşatmaya çalışırdı. Her iki durumda da, ilerleyen piyadesini yoğun topçu ateşiyle destekler ve tümenlerinin cenahlarını koruma görevini de

süvarilere verirdi. Düşmanın siyasi ve stratejik merkezleri, ancak bu ilk operatif başarı etkisini gösterdikten sonra Napoléon'u ilgilendirmeye başlardı.

İleri görüşlü ve pratik zekâ sahibi Napoléon, düşmanın dengesini bozmak ve inisiyatifi her zaman elinde bulundurmak için son derece kararlı ve cesur bir şekilde hareket ederdi. İmparator, düşmanına her zaman hızlı ve ölümcül bir darbe indirir ve dağılan toparlanmak için fırsat tanımazdı. Ona göre, “savaşta kaybedilen zamanın telafisi yoktu.” Dağılmış düşmanın sonuna kadar takip edilmesi değişmez bir kuraldı. Büyük Ordu’nun Bavyera’dan Baltık Denizi’ne 33 günde ulaşmayı başardığı 1806 yılındaki ilerleyiş sırasında, 45.000 Prusya askeri öldürülmüş ya da yaralanmış, 140.000 esir alınmış ve 1.000 parça top ele geçirilmişti. Napoléon şöyle demişti: “Gördüğüm tek şey, yok etmeye çalıştığım düşmanımdır.”

Napoléon’un savaş tertibi, istenen sonucun elde edilebilmesi için titizlikle planlanırdı. Büyük Ordu ilerlerken perdeleme, irtibatı güvence altına alma ve düşmanın konumuna dair istihbarat sağlama vazifeleri için çok sayıda hafif süvari görevlendirilirdi. Kolordular farklı yollardan ilerler –stratejik ağ, çoğunlukla 300-450 kilometrelik bir mesafeyi kapsardı– ve ancak düşman ordusunun asıl birimleri tespit edildiğinde bir araya gelirlerdi. Napoléon, daha sonra birliklerini kolordular birbirlerinden en fazla bir günlük uzaklıkta olacak şekilde ve dört köşesi tahkimli kareler halinde (*bataillon carré*) savaş düzenine sokar ve çatışmalar başlamadan hemen önce de orduya nihai şeklini verirdi.

Peki, Carl von Clausewitz’in “Savaş Tanrısı” olarak adlandırıldığı Napoléon, neden sonunda savaşı kaybetti? Bunun hakkında bolca yorum yapılmıştır. İmparator, taktik alandaki dehasının büyüüne kapılarak hasmını küçümsemeye başladı. Düşmanlarının, kendisi karşısında uğradıkları sayısız yenilginin ardından Fransız ordusunu örnek alarak kendilerini yenilediklerini fark edemedi. Ayrıca İspanyol halkının yapısını dikkate almadığı için, İspanyol ordusunu yenilgiye uğratmasının hemen ardından, 1808-1813 yılları arasında, İspanya’da büyük bir gerilla direnişiyle uğraşmak

zorunda kaldı. Napoléon, 1808 yılında İspanya'daki ordusunu dönmek üzere terk etti ve Wellington Dükü'nün emrindeki İngiliz ordusunun varlığı nedeniyle iyice azıtan gerilla saldırılarıyla başa çıkmaları için mareşallerini geride bırakmaya mecbur kaldı. Diğer cephelerde acilen ihtiyaç duyulan çok sayıda tecrübeli Fransız askeri de, "İspanyol ülseri" nedeniyle İspanya'da çakılıp kalmıştı.

İngiliz piyadesi de nihayet taktik açıdan Napoléon'un karşısında durabilecek seviyeye yükselebildi. Wellington, piyadesini iki derin saf halinde dizerken, yivli tüfekler ya da hafif filintalarla silahlı hafif piyadesini kimi zaman yanaşık kimi zaman da gevşek nizamda kullanmıştı. İsabetli ateş ile sağlamca bağlanmış saf tertibi birleştirilmişti. Piyadesi, özellikle de kare tertibini aldığı anda, Fransız süvarisi kadar piyadesini de durdurabilmekteydi. Daha da önemlisi, Wellington ve diğer İngiliz komutanlar, Kuzey Amerika ve İspanya'daki geçmiş tecrübelerinden ders almayı bilmişlerdi. Artık piyadeyi Fransız topçusunun şiddetli ateşinin merhametine terk etmiyor ve askerlerini mümkün olduğunca tepelerin arkasında mevzilendiriyorlardı. Ayrıca, düşman avcı birliklerini önlemek üzere kendi avcı birliklerini de kurmuşlardı. Son olarak, İngiliz komutanlar piyadenin kanatlarını doğal engeller ya da süvari birlikleri vasıtasıyla sürekli güvence altına almaya da başladılar.

Napoléon, devrimci fikirleri göz ardı etti. İmparatorluk makamına eski saygınlığını kazandırıp Avrupa'daki tahtlara kendi aile fertlerini oturtturarak fatih rolü üstlenmiş ve bu nedenle, Orta ve Güney Avrupa'daki pek çok devlet ile prenslikte hâkim olan devrim yanlılarının desteğini kaybetmişti. Rusya'da bile Lehleri, Litvanyalıları ya da diğer azınlıkları kendi davasına kazanmayı başaramadı. Üstelik yağmayı devlet politikası haline getirmesi –örneğin Prusya, 1806 yılında Fransız hazinesine 160 milyon franklık "katkı" sağlamıştı– tüm Avrupa halklarının nefretini kazanmasına neden oldu.

Ordu açısından bakıldığında da, Napoléon'un tek adam idaresi, elindeki birliklerin yeteneklerini sınırlandırıyor. O, "Büyük İmparatorluk" (1804-1814) döneminde, sadece devlet ve ordunun tek hâkimi değil ama aynı zamanda dışişleri bakanı ve genelkurmay başkanıydı. Kurmayları asla plan geliştiremez ve bağımsız fikir

yürütemezdi. Emrindeki 26 mareşali (*les gros bonnets*), mükemmel taktikçi olmakla beraber imparatorlarının uyguladığı savaş sanatına dair hiç eğitilmediler. Ordu, son zamanlarda artık Napoléon'un tek başına idare edemeyeceği kadar büyümüştü. Sonuç getirecek bir savaş arayışıyla yöneldiği ve yenilgiye uğradığı İspanya ve Rusya'nın ardından, sorunların çözümünün askeri değil siyasi olduğunu kavrayamadı ve nihayetinde acı bir şekilde gördü ki, elindeki başlıca araç olan orduları savaş uzadıkça eriyip gidiyorlardı. Fransızlar 1792 yılında Valmy'de sadece 300 asker kaybederken, 1813'teki Milletler Muharebesi'nde bu sayı 60.000'e yükseldi.

Hepsinden önemlisi, Napoléon İngilizlerin ne kadar azimli olduğunu görememiş ve deniz gücünün stratejik dengeler üzerindeki etkisini de hakkıyla idrak edememişti. İngiliz Kraliyet Donanması'nın Napoléon'u tek başına yenmesi mümkün olmasa da, deniz gücü İngilizlerin zenginliği ve stratejik kavrayışlarıyla birleşince, savaşın sürdürülebilmesinin garantisi haline geliyordu. İşgal tehdidi yoktu –Deniz Kuvvetleri Komutanı Sir John Jervis (Eski St. Vincent kontu) şöyle demişti: “Fransızlar gelemmez demiyorum. Ama şunu diyebilirim ki, denizden gelemezler”– ve İngiltere, güvenli ticaret ve irtibat yolları sayesinde, Fransızlara karşı yedi koalisyon kurup bu ittifaklara –65 milyon sterline kadar– mali destek sağlamayı başardı. Denizlerdeki hâkimiyet, İngilizlere Fransa'ya yakın bölgelere –Portekiz, İspanya– asker çıkarma veya tahliye etme –tarihçi Sir Julian Corbertt, ileride bunları “temizlik birlikleri” olarak adlandıracaktı– imkânını da sağlayacaktı. İngiltere, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan edinilen tecrübeler sayesinde, bu birliklerin ikmalini sağlayacak bir deniz lojistik sistemini de başarıyla uyguladı.

Deniz savaşları 18. yüzyılda pek büyük bir değişiklik geçirmedi. 1750 yılından sonra İngiliz gemi yapımcıları, daha güçlü tekneler inşa edebilmek için, gemilerin kışını yüksek ve gösterişli yapma geleneğini terk ettiler. Karinalara bakır levha kaplanmasına ve kısa namlulu-büyük kalibreli *carronade* tipi topların kullanılmasına Fransız Devrimi yıllarında başlandı. İnşa malzemesini teşkil eden meşe kerestelerinin şekil ve boyutları gemilerin ebadını kısıtlarken,

diğer yandan da geleneksel yıpratma savaşlarından (Beachy Head 1690, Malaga 1704, Toulon 1744) kayda değer bir sonuç elde etmek mümkün olmuyordu. Deniz savaşları, çoğunlukla sahile yakın sularda, bir filo limana girmeye ya da çıkmaya çalışırken cereyan ederdi. Zafer, filolardan birinin güven içerisinde seyrine devam etmesi, diğerinin ise denizin dibini boylaması demekti. Donanma kuramcısı Alfred Thayer Mahan'ın sonraları "Deniz Ticaret Yolları" olarak adlandıracağı şey henüz oluşmamıştı; filotillalar ve ticaret gemileri, kimi zaman ablukaları bile yarıp kaçmayı başarabilirdi.

Gemilerdeki yaşam, hangi açıdan bakılırsa bakılsın oldukça zordu. Amiral Horatio Nelson'ın denizcileri güvertede yalınayak dolaşırdı ve kıyafetleri de su geçirmez değildi. Dar ve rutubetli güverte altlarında yaşarlar, berbat vasıfta yiyecek ve içeceklerle beslenirlerdi. İskorbüt hastalığı, çatışmalarda ölenlerden daha fazla denizcinin canını alırdı. Trafalgar Muharebesi'ne katılmış olan *Nep-tune* kalyonundaki bir İngiliz deniz subayı, harap olmuş bir savaş gemisinin neye benzediğini şöyle anlatmaktadır: "Gemide 300-400 kadar ölü ve yaralı bulunuyordu, her yan kan, beyin ve et parçalarıyla kaplıydı. Yaralılarından kiminin bacağı, kiminin kolu yoktu." Güven kelimesi pek bir şey ifade etmezdi. Nelson'ın denizcilerine bile metal yemek takımları verilmemişti. Winston Churchill'in, Kraliyet Donanması'nın geleneğinin rom, eşcinsellik ve kırbaçtan ibaret olduğu şeklindeki yorumu da, Nelson'ın donanmasındaki yaşamı gayet iyi özetlemektedir.

İngiltere'de, 17. yüzyılın sonlarına doğru taktik alanda iki farklı görüş ortaya çıktı. Her iki görüş de, deniz savaşında gemilerin pruva hattına girmesi konusunda hemfikir, fakat başlayan muharebenin nasıl devam ettirileceği konusunda bir türlü uzlaşamıyorlardı. Nelson dönemine hâkim olan "resmi" görüşe göre, pruva hattının (paralel, aralıksız ve geçit vermez bir hat) korunması hayati önem taşımaktaydı. Her gemi, önündeki geminin dümen suyunu takip ederek toplarını kendisine en yakın hedefe yöneltmek zorundaydı. Amiral, bu sayede filosundaki her geminin nerede olduğunu bilir ve gerektiği an muharebeden çekilebilirdi. Diğer yandan, "yakından muharebe" görüşünde olanlara göreyse, amiral,

kaptanlarını gerekli gördükleri zaman hattı terk edip düşmana toplu hücumlar düzenlemeleri konusunda serbest bırakmalıydı. Bu taktik hem Kraliyet Donanması'nın savaşı ruhunu yansıtacak hem de bireysel cesaret ve inisiyatif kullanımını ön plana çıkaracaktı.

Hangi görüş olursa olsun, Kraliyet Donanması her zaman saldırdıran yanaydı. İngiliz kaptanlar, eğer mümkünse, düşmana yüklenirken rüzgârı arkalarına alırlardı. Buna karşın Fransızlar, gerektiğinde hızla kaçabilmek için rüzgâra karşı seyredерlerdi. Sonuçta, İngiliz topları aşağı nişan alıp Fransız gemilerinin gövdelerine ateş ederken Fransız topları, rüzgâra karşı yukarı nişan alarak İngiliz gemilerinin yelken, direk ve armalarına ateş ederdi. Ayrıca, İngilizler topçuya ağırlık verirken Fransızlar deniz piyadesine yönelmişti. Trafalgar Muharebesi'nde Nelson'ı öldürenler de Fransız deniz piyadeleriydi. Sınırlayıcı bir etken de, tarihçi Colin Gray'ın "çağın ortalama ruhu" olarak adlandırdığı (Nelson'dan önceki) hırs eksikliğiydi. İmha savaşı çoğu amiralin aklına bile gelmezdi ve sadece "kazanmak" onlar için yeterliydi. Örneğin, 1782 yılındaki Les Saintes Muharebesi'nde, 36 gemilik bir filoya sahip olan Amiral George Rodney, 30 gemiden oluşan Fransız filosundan sadece 5 gemi yok etmiş olmayı yeterli buluyordu.

Müşterek harekât için genelde ıssız sahiller tercih edilirdi. En büyük savaş gemileri bile, iyi savunulan noktalara karşı büyük bir taarruz düzenleyebilecek yeterli silah ve cephaneyle sahip değildi; koruma ateşinin isabet oranı çok düşüktü ve gemi gövdeleri, güllelere karşı kâğır kalelerden çok daha zayıftı. Yine de İngilizler, "sınırsız savaşta sınırlı müdahale" düsturunu İspanya'da etkin biçimde ifa etmeyi becerdiler. 1813 yılında Wellington Dükü, emrindeki "temizlik kuvveti"ni en verimli şekilde kullanarak en iyi sonucu alabileceğinin farkındaydı. Hepsinin ötesinde, şunu idrak etmişti: "Düşman kendi ordusunu desteklemeyi başaramazken sahip olduğumuz deniz gücü sayesinde biz bunu kolaylıkla yapabiliyoruz." "Sınırlı savaştaki" böylesine bir "kuvvet," Corbett'nin "İngiliz askeri dehası" diye bahsettiği şeyi yansıtıyordu.

Çok sayıda yetenekli İngiliz amirali –birkaçının ismini verelim: St. Vincent, Duncan, Cornwallis, Keith, Collingwood, Howe ve

Hood– bulunsa da, Nelson zekâsı, zafer tutkusu ve liderlik yeteneğiyle ön plana çıkmayı başarmıştı. Nelson, “yakın muharebe” görüşünün harareti bir destekçisiydi. O dönemde topların isabet oranının ne kadar düşük olduğunu bildiğinden, düşmana birkaç yüz metre yaklaşma, tüm ateşi düşman hattındaki belli bir noktaya yoğunlaştırarak bir gedik açma ve ana koldan ayrılan düşman gemilerini kuşatarak yok etme taktiğini benimsemişti. Sık ateş sürati (dört dakikada üç alabanda ateşi), kâğıt üzerindeki gemi sayısından çok daha önemliydi. Üstelik askerlerini etkileme konusunda Napoléon’dan aşağı kalır yanı yoktu: “İngiltere, her bir erinden vazifesini ifa etmesini bekliyor.” Toplumun psikolojisini de çok iyi kavramıştı: “Ülkenin ihtiyaç duyduğu şey sadece bir zafer değil, düşmanın tümünden imhasıdır.” “Üçüncü Koalisyon Savaşı” (1803-1805) sırasında, fikirlerini hayata geçirebilecek fırsatı buldu.

Nelson’ın 27 parça savaş gemisi, 21 Ekim 1805 tarihinde Trafalgar’da –Napoléon’un sonradan “sefil herif” (*un miserable*) diye niteleyeceği– Amiral Pierre de Villeneuve komutasındaki 33 parçalık Fransız-İspanyol filosuyla karşı karşıya geldi. Kısaca değinmek gerekirse, Nelson savaşa girmeden önce bütün kaptanlarına planlarını bildirmiş (Gizli Bildirge) ve belli sınırlar dahilinde inisiyatif kullanarak bağımsız hareket edebilmeleri için onları serbest kılmıştı. *Kalıcı Savaş Talimatnamesi*’ni bir yana bırakan Nelson, tüm gemilerini bir araya toplamak yerine üç ayrı kolonaya ayırıp bunlardan en süratlisini ihtiyat kuvveti yaptı. Diğer iki filo ise, Surrey’deki Merton Place’te belirlediği talimat doğrultusunda seyretmeye başladı:

Eğer yapabilirsem onlara, yani baştaki gemiden itibaren düşman hattının üçte birine saldıracağım... Bunun düşmanı şaşırtacağını düşünüyorum. Ne yapmak üzere olduğuma dair bir fikirleri yok. Karmakarışık bir çarpışma başlamak üzere ve benim de istediğim zaten bu.

İngilizler, daha seri ateş edebilen gemileriyle düşman hattının gerisine yüklenmeyi ve sıra başı dönüp yardıma gelemeden en büyük hasarı verdirebilmeyi amaçlamışlardı. Sonuç oldukça şaşırtıcıydı.

Beş saat içerisinde 18 düşman gemisi saf dışı edilmiş ve kalan 11 gemi de, arkalarında 14.000 subay ve asker bırakarak –Nelson’ın kayıplarının on katı– kaçmak zorunda bırakılmıştı. İngilizler ise tek bir gemi bile kaybetmedi. Böylece Fransa ve İspanya’nın deniz gücü neredeyse bitme noktasına gelirken İngiliz deniz hâkimiyeti tescillendi.

Savaşın kalan kısmında Fransızlar, deniz gücünün yerini hiçbir şeyin alamayacağını çok acı bir biçimde öğreneceklerdi. Fransız limanlarına uygulanan ve yıllarca süren abluka, İngilizlerin moralini pek artırmasa da, Fransızların en temel deniz talimlerini bile yapabilmelerini imkânsız hale getirdi. Çok sayıda subayı ve denizcisi Büyük Ordu’da görevlendirilen Fransız donanması limanda çürümeye terk edildi. Fransız tersaneleri Trafalgar Muharebesi’nin ardından büyük bir gayretle 70 savaş gemisi inşa etmeyi başardı fakat bu da İngilizlerin denizlerdeki üstünlüğünü sona erdirmek için yeterli olmadı.

Devrim ve Napoléon savaşları, savaşların yapısını temelli değiştirdi. Sınırlı iştirak ve hedeflere sahip geleneksel savaşlar artık tarih olmuştu. Vatanseverlik duygusu, kitlesel seferberlik, artan hareketlilik ve endüstriyel ve bilimsel gelişmelerle donanmış Fransız Devrim orduları, *ancien régime* ordularını savaş alanlarından silip süpürdü. Seyyar sahra toplarının ateş desteğinde kol ve avcı terti-biyle savaşan birliklere sahip kolordu teşkilatı Avusturya, Prusya ve Rusya tarafından da taklit edilerek evrensel bir standart halini aldı.

Hepsinden önemlisi, savaşın siyasi yönleri de bütünüyle devrimci bir dönüşüme uğradı. Eski rejimin tebaası, artık askeri sorumluluk yüklenmiş vatandaşa dönüşmüştü. Devlet, artık güvenilebildiği vatandaşa gözü arkada kalmadan silah teslim edebiliyordu. Ayrıca, artık firar endişesi taşınmadığı için, askeri birlikler uzun yürüyüşler esnasında farklı kollardan intikal edebiliyor; ormanlar ve yabancı topraklarda rahatlıkla ilerleyebiliyordu. 1793’teki *levée en masse* kanunuyla kadın-erkek, genç-yaşlı demeden tüm toplumu tek bir yumruk haline getirerek seferber edebilme fikri hayal olarak kalsa da, 1800-1815 yılları arasında 2,5 milyon genç erkeğin silahlı altına alınabilmesi başlı başına bir başarıydı. Konvansiyon’un, süregiden savaşın masraflarının karşılanabilmesi için tüm kaynakları seferber etme girişimi de, 1790’lardaki Fransız

devletinin ve bu seferberliği şekillendiren mühendis ve matematikçilerin bile fiziki sınırlarının oldukça ötesindeydi. Bu, belki de akıbetlerinin ne olacağının da habercisiydi. Uygarlığın karşılaşacağı bütün müstakbel problemlerin çözümünün bilimde yattığına tüm kalbiyle inanan Henri de Saint-Simon'un "modern" savaşta biliminsanlarının rolünün ne olacağına dair endişelerini 1813 yılında dile getirmiş olması hayli ilginçtir: "Tüm Avrupa birbirinin boğazını kesmekte. Bu kıyımı durdurmak için ne yapabilirsin? Ne diyebilirim ki? Bu ölüm makinelerini geliştirip onların eline teslim eden zaten sensin."

Marlborough, Maurice de Saxe ve Büyük Frederik gibi 18. yüzyıl komutanları, "hızlı ve güvenli intikal, manevra kabiliyeti ve lojistik desteğin" zaferin anahtarı olduğunu kavramıştı. Fakat bu fikirlerini hayata geçirebilecek vasıtalarla sahip değillerdi. Devrim, Napoléon'un emrinde tüm Avrupa'ya korku salacak ordunun yaratıldığı geçiş dönemi idi. Fakat devrim ve Napoléon ordularının birbirine çok da benzemediğini hatırlatmakta fayda var. Fransız devletinin, Vendée'de ve İber Yarımadası'nda Fransız hâkimiyetine karşı süren direnişe cevabı cinayet, işkence, vahşet ve misilleme olmuştu. Alman ve İtalyan şehirlerinde ise, Fransız idaresi ile kanunlarının uygulanmaya başlanması, kısa sürede devlet destekli bir organize talana yol açtı. Devrimle birlikte ortaya çıkan yabancı karşıtlığı, Terör devrindeki kan banyosuyla neticelendi. Devrim ve imparatorluğun nihai mirası, Lizbon'dan Moskova'ya, Ebukır'dan Kopenhag'a kadar yirmi yıl devam edecek kanlı savaşlar oldu.

Napoléon komutasındaki Fransız ordularının yapısını örnek alan pek çok devlet, daha sonra 18. yüzyılın yapısıyla ruhuna geri döndü. Topçunun önemi azalırken gösterişli üniformalarıyla uzun saflar halinde dizilmiş piyadelerin ve Avrupa'daki şehirlerin meydanlarında büyük bir disiplinle resmigeçit yapan süvari birliklerinin rolü arttı. Devrimin bilim ve teknolojiyle yakın ilişkisi, artık çoğu komutanın nefretini kazanmıştı. Alaylı subaylar, mekteplileri "fazla düşünmekle" suçlamaya başladılar. Avusturya İmparatoru Franz Joseph, ordusundan bahsederken çoğu komutanın da

paylaştığı duygularını şöyle özetlemiştir: “Bu ordu, bilmiş subaylara değil ama şövalyelik ruhunu koruyan cesur askerlere bel bağlıyor.”

Sonuç olarak, Napoléon’dan sonra askeri alanda çok az değişim yaşandı. Büyük komutan efsanesi, tartışmaları başlamadan bitirmeye yeterliydi. Özellikle Jomini’nin on temel kuralı ile kuvvet yığınağı, hareketlilik ve stratejik noktalara yüklenmeyi temel alan üç farklı birleşim, Saint Cyr ve West Point gibi askeri akademilerin değişmez müfredatı haline geldi. Değişmez formülleri ve şematik izahları reddeden Clausewitz’in *Vom Kriege* (Savaş Üzerine) adlı eseri 1849 yılında Fransızcaya, 1873’te ise İngilizceye çevrilmiş olsa da, oldukça sınırlı bir etki yarattı. Bonapartçı savaş umuru ancak 1860’lar ve 1870’lerde, Sanayi Devrimi’nin ucuza imal edilen kapsüllü şeshane tüfeği, kuyruktan dolma tüfek, şeshaneli (yivli namlulu) top, kesif demiryolu ve telgraf ağı gibi nimetleri sayesinde ve bunların savaş meydanındaki etkisini ilk idrak eden Helmuth von Moltke’nin genelkurmayı tarafından yenilenecekti.

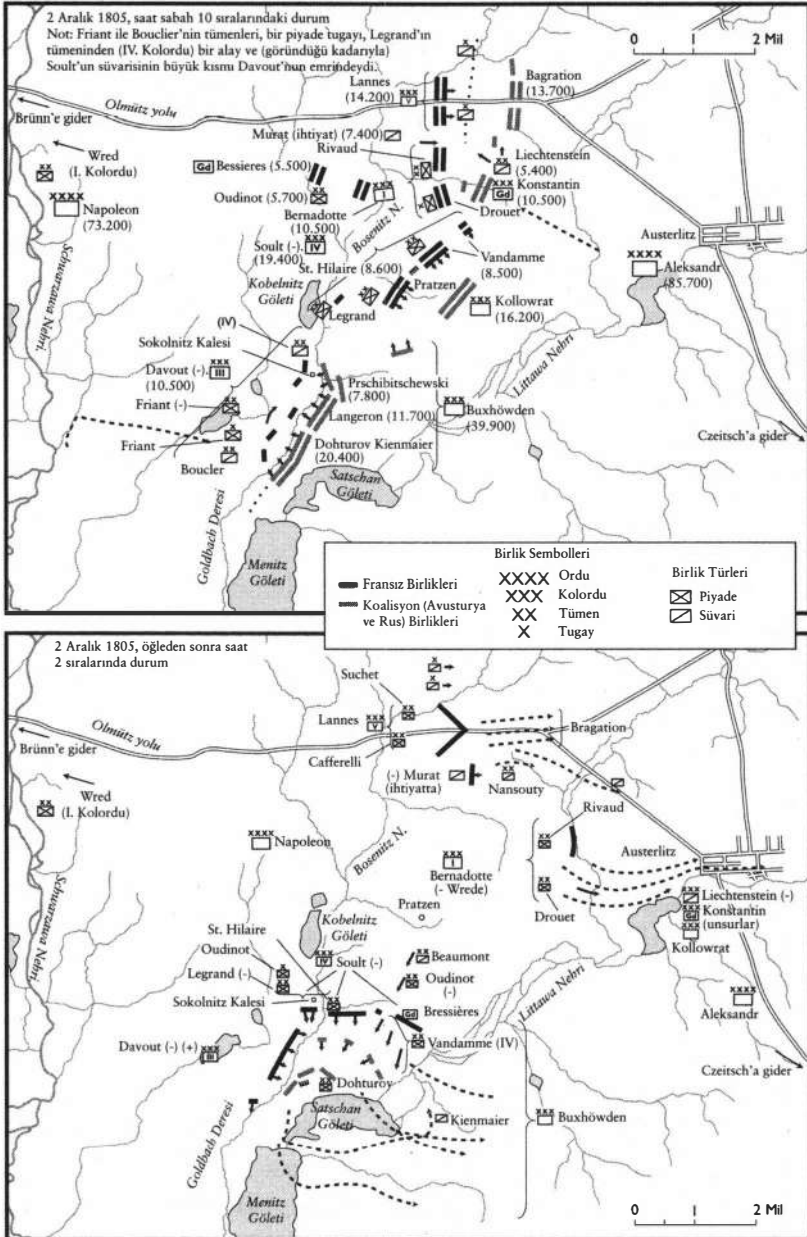
Örnek Olay İncelemesi: Austerlitz Muharebesi

Napoléon’un askeri dehasını belki de en iyi gösteren çarpışma, 2 Aralık 1805 tarihinde, “Üçüncü Koalisyon Savaşı” sırasında meydana gelen Austerlitz Muharebesi’dir. Haiti’de uğradığı yenilginin ardından Amerika’da imparatorluk kurma hayallerinden vazgeçerek Birleşik Devletler’deki Louisiana topraklarını Amerikalılara satan Napoléon, Mayıs 1804’te kendisini Fransa imparatoru ilan etti. Bunun üzerine, önce İngiltere ve ardından da Rusya’yla ittifak yapan Avusturya, 1805 yılında Bavyera’yı işgal etti. Napoléon, Trafalgar’da uğradığı yenilginin de acısıyla, Üçüncü Koalisyon tehdidini ortadan kaldırmak için derhal harekete geçti ve cüretkâr bir siyasi hamleyle Hannover ile Güney İtalya’yı terk ettikten sonra ordusuyla 800 kilometre yol kat ederek Kuzey Fransa, Orta Avrupa, Ulm ve Viyana üzerinden Austerlitz’e ulaştı. Beş hafta boyunca 200.000 askerle günde ortalama 24 kilometre ilerleyebilmek benzersiz bir başarıydı. Yol boyunca Avusturyalıları ve onların müttefikleri olan Rusları Ulm’da, Maria Zell’de ve Viyana’da bozguna

uğratarak nihai bir zafer arayışıyla Bohemya topraklarında ilerlemeye başladı. Mareşal Louis Nicolas Davout'un emrindeki 22.000 askeri Viyana'yı korumak için bırakan Fransa İmparatoru, kalan 65.000 askerle Brünn'e yürüdü. Karşısında, Prag'daki Arşidük Ferdinand'ın idare ettiği 18.000 asker ve Olmütz'deki Rus Çarı I. Aleksandr ile Avusturya İmparatoru Franz'ın ortak komutasında 90.000 asker bulunuyordu. Aynı tarihte Avusturya arşidükleri Karl ve Johann da, komutalarındaki 80.000 askeri Alpler'in güneyinden getirmeye çalışıyorlardı. Müttefik güçlerin planının, sayıca üstün kuvvetleri bir araya getirerek Fransız sağ kanadını kuşatmak ve ikmal hatlarını kesmek olduğu ortadaydı. Napoléon'un mantıken geri çekilmesi, ordusunu dinlendirip yeniden düzenlemesi ve takviye alması gerekirdi.

Fakat bu, onun tarzı değildi. Müttefik stratejisini hakkıyla tahmin ederek nihai bir savaşa girişmeye karar verdi. Düşmanın sayı üstünlüğünü telafi edebilmek için, Viyana'daki Mareşal Davout'ya ve Iglau'daki Mareşal Bernadotte'a, emirlerindeki birliklerle beraber gelmelerini emretti. Davout'nun III. Kolordu'suna bağlı General Louis Friant'ın tümeni, cebri yürüyüşle 36 saatte 100 kilometre yol kat etmeyi başardı. Napoléon, kuvvetlerini Pratzen Tepeleri'nden aşağıdaki araziye çekerek sağ kanadını üç kilometre kadar genişletti. Avusturyalılar ve Ruslar yemi yutmuştu: Açığa çıkan tümeni yok ederek Napoléon ile Viyana arasına girmeye karar verdiler ve böylece kendi merkezlerini zayıflatılar.

2 Aralık'ta müttefikler, güçlendirilmiş Fransız sağ kanadını (Viyana'dan gelen 8.000 askerle takviye edilmişti) çökertmek amacıyla taarruza geçtiler. Düşman dört kat daha kalabalık olsa da "sağ kanadı" tutma onuru, Friant'ın yorgun tümeninin de desteğiyle, Davout'ya verilmişti. Davout, sürekli küçük karşı saldırılarla sabah saat 11'e kadar düşman saldırısını savuşturmayı başardı. Ardından Napoléon harekete geçti. Mareşal Nicolas de Soult'un kolordusu, Pratzen Tepeleri'ne hücumla geçerek müttefik cephesini yardı ve ardından güneye yönelerek Avusturya-Rus ordusunun sol kanadına yüklendi. Gece yaklaşırken müttefik ordusunun sadece adı kalmıştı ki bu kuvveti tümüyle imha olmaktan kurtaran,

Harita 9.1 Austerlitz Muharebesi, 1805.

karanlık ve kar yağışı oldu. Fransızlar 9.000, Avusturya-Rus ittifakı ise 26.000 asker kaybetti. Davout'un eline düşmekten zor kurtulan Çar Aleksandr, Rusya'ya çekildi. İmparator Franz kayıtsız şartsız teslim oldu. Napoléon, Trafalgar'daki büyük deniz yenilgisinden altı hafta sonra Avrupa'nın hâkimi haline gelmişti.

Austerlitz Muharebesi, Napoléon İmparatorluğu'nun kuruluşunun birinci yıldönümünde meydana gelmişti ve "küçük Korsikalının" neler başarabileceğini en iyi şekilde gözler önüne seriyordu. Hız, kuvvet yığınağı ve manevra kabiliyeti 1805 yılı seferine damgasını vurmuştu. Napoléon, kesin bir sonuç elde edene kadar düşmanını Ulm'dan Austerlitz'e yılmadan takip etti. "Galibe de mağluba da asla dinlenme müsaadesi verme," onun en meşhur sözlerinden biriydi. Austerlitz askerler ve taşıdıkları sancaklar arasındaki bağı bir kat daha güçlendirdi: Alaylar sancaklarına şeref payeleri taktılar ve Paris şehri alay sancaklarını bu büyük savaştaki rollerini onurlandırmak için altın defne yapraklarıyla donattı. Yakın dönemde bir akademisyen Austerlitz Muharebesi'ni şöyle tarif etmiştir: "Kraliyet Ordusu'nun teorileriyle devrimci atılğanlığın yıldırım nikâhı."

Okuma Önerileri

Fransız Devrim ve imparatorluk ordusuna ilişkin iki yararlı değerlendirmeye bkz. Gunther E. Rothenberg, *The Art of Warfare in the Age of Napoléon* (Bloomington IN, 1980) ve Hew Strachan, *European Armies and the Conduct of War* (Londra, 1983). Silahlı kuvvetler ve topluma ilişkin, daha genel ve felsefi üç çalışma: Alfred Vagts, *A History of Militarism* (New York, 1937); John U. Nef, *War and Human Progress* (Cambridge MA, 1950) ve daha özelden Prusya-Almanya örneği ile ilgili olarak, Emilio Willems, *A Way of Life and Death: Three Centuries of Prussian-German Militarism. An Anthropological Approach* (Nashville, 1986). Teknoloji ve silahlı kuvvetler meselesi için bkz. William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982) ve Martin van Creveld, *Technology and War:*

From 2000 B.C. to the Present (New York, 1989). Ayrıca, Martin van Creveld, *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton* (Cambridge, 1977) kitabında da Napoléon Savaşı üzerine ilginç bir bölüm bulunmaktadır (“An Army Marches on its Stomach”).

Fransız Devrimi'nden önceki reform dönemine ilişkin hayranlık uyandırıcı bir araştırma için bkz. Samuel F. Scott, *The Response of the Royal Army to the French Revolution, 1787-1793* (New York, 1978). Hâlâ okunabilir olan daha eski bir çalışma için bkz. Henry S. Wilkinson, *The French Army before Napoléon* (Oxford, 1915). Fransız Devrimi'nden önceki İngiliz savaş tarihinin evrimine ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. David C. Chandler, *The Art of War in the Age of Marlborough* (New York, 1976). 1789'dan önceki Fransız taktikleri hakkındaki bir inceleme için bkz. Robert A. Quimby, *The Background of Napoléonic Warfare: The Theory of Military Tactics in 18th Century France* (New York, 1957); devrim sırasındakiler için ise bkz. John A. Lynn, *The Bayonets of the Republic: Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791-94* (Urbana IL, 1984).

Napoléon için, David G. Chandler'in iki muhteşem çalışmasına başvurulabilir: *The Campaigns of Napoléon* (New York, 1966) ve *Napoléon's Marshals* (New York, 1987). “Küçük Korsikalı”nın kısa bir değerlendirmesi için bkz. Peter Paret, “Napoléon and the Revolution in War”, der. Peter Paret, *Mahers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton, 1986). John Shy, Baron Jomini'nin Napoléon üzerine yazılarını, aynı kitap içindeki “Jomini” adlı makalesinde analiz ediyor. John R. Elting de, Büyük Ordu'nun mükemmel bir değerlendirmesini sunuyor: *Swords Around a Throne: Napoléon's Grande Armée* (New York, 1988).

Savaşlardaki askeri sıralarla ilgili olarak bkz. T. McGuffie, *Rank and File: The Common Soldier in Peace and War, 1642-1914* (Hutchinson, 1964); topçunun savaş alanındaki etkisi için ise bkz. B.P. Hughes, *Firepower Weapons' Effectiveness on the Battlefield, 1630-1850* (Londra, 1974). Askeri tıbbın gelişimine ilişkin bir çalışma için bkz. J. Laffin, *Surgeons in the Field* (Dent, 1970). Son olarak, deniz savaşlarına ilişkin okumalar şu kitaplarla

başlamalı: Julian S. Corbett, *Some Principles of Maritime Strategy* (Annapolis, 1988) ve Colin S. Gray, *The Leverage of Sea Power: The Strategic Advantage of Navies in War* (New York, 1992). Tom Pocock, *Horatio Nelson* (New York, 1988), meşhur İngiliz donanma liderine ilişkin yeni ve oldukça iyi bir çalışma. İngiliz-Fransız deniz savaşlarının genel bir değerlendirmesi için bkz. Alfred T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*, 2 cilt (Boston, 1892).

X

Endüstriyel Savaşın Ortaya Çıkışı

Napoléon sonrası dönem, askeri tutuculuğun en uç örneklerinin sergilendiği bir zaman dilimi oldu. Silah teknolojisi ve asker celbi konularındaki reform planları arşivlerde tozlanmaya terk edilirken eli sıkı bürokratlar bu tür yenilikçi girişimlere para harcamaktan kaçınır hale geldi. Komutanlar, Fransız Devrimi'nin bilim ve teknolojiyle kol kola girmiş olmasından haz etmedikleri gibi yeni model kitlesel seferberlik ordularına da hiç sıcak bakmadılar. Prusya'da "çokbilmiş" genelkurmayın kuruluşu, benzer şekilde kılıç erbabının tepkisini çekti. Taktik alanında da 1815'ten sonra kayda değer bir gelişme yaşanmadı. Topçu ihmal edilirken, Avrupa şehirlerindeki meydanlarda gösteriş yapacak olan yanaşık düzen piyadeler ve parlak zırhlı süvarilere ağırlık verilip eskiye dönüldü. Teori bazında ise Baron Henri Jomini, Napoléon'un savaş umurunu dogmalaştırıp sabit bir kural haline getirerek tartışmaları başlamadan sonlandırmış oldu.

Fakat beklenen reformlar, yüzyıl ortasında yaşanan Sanayi Devrimi'yle kendini göstermeye başladı. Buhar gücü, demiryolu ve telgraf hem taktik hem de stratejik seviyede milli planlamaları

değiştirdi. Demiryolu, komutanların ellerindeki kuvvetleri hızla bir bölgeye yığıp sonra da takviye etmelerine imkân veren mükemmel bir lojistik silahtı. Telgraf sayesinde devlet yöneticileriyle cephedeki komutanlar arasında doğrudan bağlantı sağlanabildiği gibi savaş muhabirleri cepheden verdikleri haberlerle halkı günü gününe bilgilendirmeye başladılar.

Kısacası savaş kavramı, “topyekûn” savaş deneyimi, hem sivil hem de askeri teknolojik gelişmelerin savaş üzerindeki etkisi ve orduların doğası –yani, bu kitabın dört alt teması– sanayi çağının başında büyük bir değişim geçirdi.

1815’ten sonra, Avrupa devletleri, Napoléon’un mirası olan meydan muharebesi kavramını (*la grande guerre*) hızla hafızalarından silmeye çalıştılar. Bir kez daha savaş eski konumuna dönmüş, yani kralların sporu olmuştu. Yönetici sınıf arasında süren kabine savaşları Fransız Devrimi yıllarındaki halk mücadelelerinin yerini alırken ordu millet kavramı pek çok devlet tarafından reddedildi. Krallar, askerlerin tutucu köylülerden (Prusya ordusunun yüzde 64’ü), subayların ise aristokratlardan seçildiği, uzun süre hizmet verecek az mevcutlu profesyonel orduları (*l’armée de métier*) tercih ediyordu. Siyasi açıdan güvenilir olan bu tür bir ordu radikal liberal reformculara, milliyetçilere ve sosyalist devrimcilere karşı en büyük teminattı. 1815 yılında devrimci hareketleri bastırmak için “Kutsal İttifak”ın kurulması bu nedenle şaşırtıcı bir girişim değildir. Sekiz yıl sonra, Angouleme Dükü Louis komutasındaki Fransız birlikleri İspanya’ya girerek Albay Rafael del Riego y Nunez’in başını çektiği reform hareketini bastırdı. 1831’de Rus ve Prusya birlikleri bir araya gelerek Lehistan’daki ayaklanmayı sona erdirdi ve 1848’de Prusya birlikleri Baden ile Saksonya’daki ayaklanmaların bastırılmasına yardım etti.

Fakat planlamacılar, bu tür seferi kuvvetlerin askeri açıdan etkisiz olduğunun farkındaydı. Üstelik Avrupa’nın nüfusu da kontrol edilemez bir şekilde artıyordu: 1800 yılında 187 milyondan 1850 yılında 266 milyona ve 1900 yılında da 401 milyona yükselmişti. Oysa 1815 yılından sonra askeri güçlerde kayda değer bir değişiklik

olmamıştı. Örneğin Prusya’da, 1850’li yıllara kadar ortalama her yıl, belli bir yaş grubuna mensup 66.000 kişiden yaklaşık 28 bin genç, ordu mevcudu yetersiz olduğundan, askere alınamıyordu. Eğer bu kadar çok sayıda genç ülkesine hizmet etme şansını elde edemezse ordular –hem milletin yetiştirildiği bir okul hem de devlet inşasının bir vasıtası olarak– görevlerini nasıl yerine getirecekti? Bu nedenle Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya 1850’lerde 200.000 olan düzenli ordu mevcutlarını 1914 yılına kadar 800.000’e yükselttiler. Batı Avrupa’da zenginler hâlâ parayla kendi yerlerine başkalarını askere gönderebiliyor ya da “kan vergisi” ödeyerek hizmetten muaf tutuluyorlardı. Benzer bir uygulamaya, Mart 1863 yılında kabul edilen Amerikan Askere Alma Kanunu’nda da yer verilmişti. Buna göre, bir kişi yerine başkasını gönderebilir ya da 300 dolar ödeyerek görevden kurtulabilirdi. Rusya’da ise askere alınanlara hiçbir alternatif sunulmuyordu.

İlginçtir ki, zorunlu askere alma sistemine direnmeyi bırakan ilk devlet, en tutucu hükümetin bulunduğu Prusya oldu. Kâğıt üzerinde her asker iki yıl Nizamiye ordusunda (*Stahendes Heer*), beş yıl ihtiyat sınıfında ve 11 yıl da Redif ordusunda (*Landwehr*) görev yapacaktı. Prusya ordusu gerektiğinde yılda yedi celp askeri ve Müstahfız ordusunu seferber edebiliyordu ama sistem tümüyle sorunsuz değildi. Ordular aşırı masraflıydı ve yasa yapıcılar, askeri harcamalarda en azından bir söz sahibi olmadan hükümdarların şiddet aygıtlarına bu kadar para yatırma fikrinden nefret ediyorlardı. Öte yandan krallar da “ordu-yu şahane”lerini sivil denetime tabi kılmayı şiddetle reddediyorlardı.

Bu tür bir askeri tutuculuk, doktrinlerde durağanlığa ve savaşta teknoloji tatbikinde isteksizliğe yol açtı. Savaş alanlarında iletişim hâlâ lamba, flama ve atlı habercilerle sağlanıyordu. Elektromanyetik telgraf icat edilmişti, ama savaş alanlarındaki kullanımı sınırlıydı ve kolayca tahrip edilebilir ya da düşman tarafından dinlenebilirdi. Gelişmeye açık Prusya ordusu bile, telgrafı sadece karar-gâhlarla Berlin arasında iletişim kurmak için kullanmıştı. Süvari ve piyade birimleri de bu askeri uyuşukluktan nasibini aldı. Süvari, hem ordu hem de halk nazarında en gözde askeri sınıf olarak

görölmeyi sürdürdü. Tüm ordular Plastronlar ile Kazak ve Uhlan süvarilerinin sahip olduğı şok etkisini vurgulamaktaydı. Süvari, şehirlerdeki radikallere karşı kullanılabilir, savaşçı bir ırkın efradı olan soyluların çocuklarına iş imkânı sağlar ve at yetiştiricilerini zengin etmeye devam edebilirdi. Ortaçağ şövalyeleriyle modern süvari arasındaki bağı simgeleyen 12 kilo ağırlığındaki göğüslük (plastron, *cuirass*) 1850’lerde bile hâlâ giyiliyordu. Bu askeri sınıf konusunda yapılan tek reform, piyade yayılım ateşine karşı bir önlem olarak hücum kalkış mesafesinin 100 metreden 800 metreye çıkarılmış olmasıydı.

Süvari taktiklerindeki asıl büyük yenilik Amerikan İç Savaşı sırasında gerçekleşecekti. Konfederasyoncu General J.E.B. Stuart’ın süvarileri, keşif kadar perdeleme ve baskın görevlerinde de etkili olduklarını kanıtladılar. Stuart’ın birlikleri, 1863 yılında Chancellorsville’de “Taşduvar” lakaplı General Thomas J. Jackson’ın kolordusunun ilerleyişini başarıyla perdeleyerek onu Birlik askerlerinden gizlemiş ve Jackson bu sayede yıkıcı bir sürpriz saldırı düzenleyebilmişti. Baskın için bir müfreze ayıran Stuart, düşman topraklarının derinlerine hızla ilerleyip ikmal ve haberleşme merkezlerini vurduktan sonra aynı hızla geri çekilirdi. Birlik ordusunda ise, General Philip H. Sheridan ateşli silahlardaki ilerlemelerin önemini kavramış ve süvarinin esas silahlarının artık mızrak ve kılıç değil de karabina ve tabanca olduğunu kabul etmişti. Sheridan’ın süvarileri at üstünde ya da yaya olarak dragon tarzı savaşmışlardı; ikmal hatlarına saldırıp Konfederasyon depolarını imha ederek General Robert E. Lee’yi harekât düzenleyebilme imkânlarından mahrum bıraktılar.

Dönemin en büyük “askeri devrimi” 1850’lerde, sınai üretim alanında yaşandı ve silah imalatı tekniklerine hemen uygulandı. “Bessemmer sistemiyle” artık yüksek vasıflı çelik dökmek mümkün hale gelirken “Amerikan üretim sistemi” –Massachusetts’teki Springfield’da ve Connecticut Vadisi’nde geliştirildiği için bu adı almıştı– sayesinde otomatik ve yarı otomatik makineler kullanılarak silah parçaları önceden belirlenmiş şekillerde imal edilebilirdi. Standartlaşma, birörnek yedek parçalar ve seri üretim silah

Resim 10.1 1866'da Stereseti'de vuku bulan Avusturya-Prusya süvari çarpışması; Vaclav Sochor'un tablosu (Askeri Tarih Müzesi, Viyana, B1 18.800).

üretiminde yeni bir çığır açtı. 1840'larda, 320.000 kişilik Prusya ordusunu yeni icat ettiği "iğneli tüfeklerle" donatmak Nikolaus von Dreyse'nin tam otuz yılını alırken, Antoine Alphonse Chassepot 1866'dan sonra dört yıl içerisinde Fransız ordusu için bir milyon adet kuyruktan dolma tüfek üretmeyi başaracaktı.

Ağızdan dolma kaval toplar yerlerini zırh delici mermiler atan kuyruktan dolma şeshaneli toplara bıraktı ve geri tepmeyi önlemek için yeni icat denetimli yaylar kullanıldı; hidrolik tampon mekanizmalarıysa çizim masalarındaydılar. Mermilerin yapısı daha aerodinamik hale getirildi, boyları uzatıldı, taşıdıkları barut miktarı sabitlendi ve fünye eklendi. Dumansız barut, siper havanı ve el bombaları 1860'larda deney aşamasına ulaşmışlardı. Yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde topçu daha hareketli ve öldürücü hale geldi.

Piyade silahlardaki muhtemelen en büyük devrim "Minié kurşunu" atan ağızdan doldurma adi ateşli tüfeklerin yerine konik biçimli ve uzun gövdeli kurşun atan seri ateşli tüfeklerin konması oldu. Menzil, isabet oranı ve atış hızı çarpıcı biçimde arttı. Bu gelişmelerin sonucunda artık bodoslamadan süvari ve piyade

saldırılarının intihardan farkı kalmıyordu ama bu taktiklere aynen devam edilecekti. Savaşın yapısı artık tümüyle değişmişti: Savaş alanları genişlerken hasım kuvvetlerin arasındaki mesafe açıldı; cepheden taarruzun yerine manevra önem kazandı; mermilerden korunmak için olduğu yeri kazıp toprağın içinde gizlenmeyi teşvik eden insani içgüdü sayesinde siper savaşı doğdu ve süvarinin şok saldırısı, yerini keşif ve perdeleme görevlerine bıraktı. Avrupa ve Kuzey Amerika’da yüzyıl ortalarında cereyan eden savaşlar, bu değişiklikleri muharebe meydanlarına taşıyacaktı.

Amerikan İç Savaşı, savaşların değişen yapısını en iyi şekilde gözler önüne serebilen belki de ilk örnektir. “Topyekûn Savaş” kavramının zalim bir uygulaması olan bu savaşta –askerlerle sivililer arasındaki çizgi, tam olarak ortadan kalkmasa da belirsizleşmişti– Birlik Generali Ulysses S. Grant, Eylül 1864 tarihinde General Sheridan’a, Konfederasyoncu General Jubal Early’nin birliklerini Shenandoah Vadisi’nde ölümüne takip etmesini emretti. Grant’ın bildirdiğine göre Sheridan, Virginia’yı “silip süpürdükten” sonra Shenandoah Vadisi’ne yönelmiş ve orayı tam anlamıyla “kurak bir çöle” çevirmişti. Yaptığından hiç de rahatsız olmayan Sheridan şunları söyledi: “Zahire, saman ve tarım aletleriyle dolu 2.000’den fazla ambarı, un ve zahire dolu 70’den fazla değirmeni yok ettim; 4.000 büyük baş hayvanı zapt edip yanımda götürdüm ve öldürdüğüm 30.000 koyunu askerlerime dağıttım.” Bu, gerçekten de yıkıcı sıfatını hak eden bir savaştı.

Avrupa ordularının bu gelişmelerin gerisinde kalmaları ilginçtir. Ekim 1854’te Kırım Savaşı sırasında meydana gelen Balaklava Muharebesi’nde Lord Cardigan’ın emrindeki hafif süvari tugayı, Rus topraklarının koruduğu ve “Ölüm Vadisi” diye adlandırılan dar bir vadiye saldırıp geri döndü. İngilizler 20 dakika içerisinde 247 asker (tugayın yüzde 37’si) ve 497 at kaybettiler. Benzer şekilde, Fransızların 4. *Chasseurs d’Afrique* Alayı da Rus topraklarına hücum etti. Fransız generaline göre bu saldırı “muhteşemdi, ama böyle savaşılmazdı.” 1866 Temmuz’unda Avusturya-Prusya Savaşı sırasında Königrätz Muharebesi’nde hem Avusturya hem de Prusya süvarileri, ağızdan veya kuyruktan dolma tüfeklerle donanmış

piyade saflarına kılıç ve mızrakla saldırdılar. Son olarak, 1870 yılında Fransa-Prusya savaşında yaklaşık 100.000 süvari ellerine aynı silahlar verilerek kullanıldı. Kısacası, süvarilerin sahip olduğu şok özelliği 1815 yılındaki Waterloo Savaşı'ndan beri cazibesinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Taarruzi kol tertibinde saldıran piyadenin yaratacağı şok etkisine duyulan güven de benzer şekilde değişmeden kaldı. Askeri teorisyen Jomini, kol tertibindeki taburların en iyi piyade nizamı olduğunu savunmayı ısrarla sürdürdü. Prusya Genelkurmay Başkanı General Helmuth von Moltke de, zaferi kazanacak esas unsur olarak gördüğü kol tertibini desteklemekteydi. 1847 ve 1861 yıllarına ait Prusya talimatnamelerinde açık alanda hamle aranması görüşü desteklense de bunun nasıl yapılacağına dair bir fikir ortaya konulmamıştı. Emir-komuta, yığınak ve hızlı intikal ancak yanaşık düzende mümkün oluyordu. Dünya üzerindeki tüm ordularda, ateşli silahlarda sağlanan yeni gelişmelerin kabulü konusunda büyük bir isteksizlik mevcuttu. Moltke, yanaşık düzendeki askerlerinin harp meydanında çözümlerine ve idare edilemez karakterdeki gevşek nizam avcı müfrezelerine dönüşmelerine mâni olmaları hususunda bölük komutanlarını ikaz etmişti. Bu ikinci durum, sadece süngü saldırısına kalkılacağı zaman arzu edilir olabilirdi. Süngünün bayraktarlığını belki de en iyi yapan kişi, I. Sih Savaşı'nda (1845-1846) İngiliz birliklerine komuta etmiş olan Sir Hugh Gough'tur. Topçusunun cephanesi bitince sevinçle şöyle dedi: "Şükürler olsun! Nihayet onları süngülemek için elime bir fırsat geçti."

Cepheden taarruzun ne kadar beyhude olduğu, Kırım Savaşı ve Amerikan İç Savaşı'nda açıkça ortaya çıkmıştı. Rus komutan Knez A.S. Menşikov, Kasım 1854'te İnkermen'de İngiliz mevzilerine düzenlediği taarruzda bir günde 12.000 piyade kaybetti. Knez Mihail Gorçakov'un Ağustos 1855'te Traktir Sırtı'ndaki Fransız ve Sardinya mevzilerine düzenlediği saldırının sonunda da 10.000 asker zayi oldu. Benzer şekilde müttefikler de, 1855 yılının Mayıs ayında Kerç'te ve Haziran ayında Redan'da tahkimli Rus mevzilerine düzenledikleri piyade taarruzlarında ağır kayıplar verdiler.

Jomini'nin ortaya koyup Dennis Hart Mahan'ın geliştirdiği taktikleri West Point'te öğrenmiş olan Konfederasyoncu General Robert E. Lee ve 300 diğer Güneyli subay, Amerikan İç Savaşı sırasında Temmuz 1862'de, Malvern Tepesi'ne cepheden bir taarruz düzenlediler. Lee, burada iki saatten kısa bir süre içerisinde 5.000'den fazla asker kaybetse de akıllanmadı ve aynı taktiği bir yıl sonraki Gettysburg'da da uygulamaya kalkınca, General George E. Pickett komutasında düzenlenen hücumda Konfederasyon ordusu bir saatten kısa süre içerisinde 7.500 askerini kaybetti. 750 tanesi yine aynı okulda aynı taktikleri öğrenmiş olan Birlik komutanlarının da Konfederasyonculardan aşağı kalır yanı yoktu. Haziran 1864'te General Grant, Cold Harbor'daki Konfederasyon mevzilerine bir taarruz düzenleyerek bir saatten az zamanda 7.000 askerini kaybetti. Aynı ay içerisinde Kennesaw Dağı'nda General William Tecumseh Sherman'ın birliklerinin düzenlediği diğer bir cepheden taarruzun faturası 3.000 zayıat oldu. Dağı savunan Konfederasyoncu General Joseph E. Johnston'ın kaybıysa 800 askerdi.

Bu yaşananlardan Avrupa'da ders alanların sayısı çok azdı. Avrupalı askerler, Amerikan İç Savaşı'nı eli silahlı başıbozuk sivillerin kapıştığı bir nevi kabile savaşı gibi görüyorlardı. Onlara göre, Amerika'daki savaşlar, askerleri yönetecek niteliklere haiz savaşçı bir sınıf ve "Amerikan tarzı savaş" denebilecek bir askeri gelenek bulunmadığı için, kusurlu ve karmakarışık olaylardı. Siyasi saiklerle gönüllü olmuş sivillerin profesyonel askerleri etkilemesi mümkün değildi. Amerika'yla ilgili her şeyi küçük görmeyi âdet haline getirmiş olan Avrupa askeri kurumları, Amerikan İç Savaşı'nın ne büyüklüğünden ne de yoğunluğundan hiç etkilenmemişlerdi.

"Topyekûn savaş" terimine karşı da ilgisizdiler. Yaşanan savaşın dehşetini en güzel şekilde, Birlik Generali Sherman'ın Eylül 1864'te Atlanta belediye başkanına söylediği sözler ortaya koyuyordu: "Savaş vahşettir ve bunun telafisi yoktur... Biz sadece düşman ordusuyla değil, düşman bir halkla savaşıyoruz ve genç yaşlı, zengin fakir demeden hepsine savaşın ne olduğunu hissettirmek zorundayız." Aynı yılın Kasım ayında Georgia'da 100 kilometrelik bir alanı yakıp yıkan Sherman'ın ordusundaki askerlerden biri şöyle söylemişti:

Bizler için çok neşeli bir faaliyetti. Yiyemediğimiz her şeyi yok ettik, zencilerini çaldık, pamuklarını ve çırçır makinelerini yaktık, içkilerini dök-tük, demiryollarını tahrip ettik ve onlara cehennemi yaşattık.

Avrupa savaşlarına döndüğümüzde, konuyu daha iyi anlayabil-mek için Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) başlamamız gerekecektir. İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki bu karmaşık çatışma aslında bir dönüm noktasıydı. Kırım Savaşı, sadece 1815'teki Viyana Kon-feransı'yla Avrupa'da sağlanan barışı sona erdirmekle kalmamış ve savaş umurunda o tarihten beri yaşanan durağanlaşma ile bunun doğurduğu sorunları tüm açıklığıyla ortaya koymuştu. Tüfek nok-sanlığı, ikmal sisteminin zayıflığı ve sıhhiyenin yetersizliği bir kez daha kendini gösterirken topçu teçhizatıyla savaş gemilerinin an-tikalaşmış halleri halkı dahi galeyana getirmişti. Bu tepki de bir sı-nai-teknolojik devrimi ivmelendirdi. Devrimci Fransız Cumhuriyeti ve Napoléon Bonaparte döneminde teknolojiyenin sosyal ve siyasi kurumların reformuna ağırlık verilirken, 19. yüzyıl ortaların-da bu durumun tam tersi gerçekleşecekti. Askeri mühendisler, ta-rihte ilk kez, teknolojik alanda sivil meslektaşlarının önüne geçtiler.

Denizlerde, Napoléon'a karşı verilen savaşın ardından İngiltere hâkim güç olarak ortaya çıkmıştı. 1815'te Kraliyet Donanması'n-da 214 kalyon ve her türden 792 daha hafif gemi bulunuyordu. Fransa'nın yenilgisi ardından karşısında ciddi bir rakip kalmayan İngiltere, 1814-1820 yılları arasında elindeki gemilerin 550 tane-sini sattı ya da ıskartaya çıkardı. Ahşap savaş gemileri arasındaki karşılıklı alabanda ateşinin son örneği ise, Ekim 1827'de Navarin Savaşı'nda yaşandı. Bu garip bir muharebeydi. Amiral Sir Edward Codrington komutasındaki İngiliz-Fransız-Rus müttefik filosuyla Tahir Paşa komutasındaki Türk-Mısır filosu, neredeyse kazara bir-birlerine top ateşi açtılar. Her iki filo da demirliydi, fakat Codring-ton, gün batmadan düşman filosunun dörtte üçünü teşkil eden üç kalyon, 15 firkateyn ve 50'den fazla daha küçük gemiyi batırmayı başardı. Sonrasında Kraliyet Donanması rakip tanımadı.

Büyük deniz güçlerinde, her yenilginin ardından bir reform gelir. Teknolojiye ağırlık vererek İngilizleri denizlerden silmeyi

amaçlayan Fransızlar bu alanda öncü oldular. Henri Joseph Paixhans, 1822'de *Nouvelle force maritime* [Yeni Deniz Kuvveti] adlı kitabını yayımladı. Paixhans, bu kitapta patlayıcı humbara atabilen büyük toplarla donanmış ve zırhla korunan savaş gemileri yapılması gerektiğini ifade etmişti ki bu isteği ileride gerçek olacaktı. 1850'de Fransa'da buhar gücüyle hareket edip 13 deniz mili sürat yapabilen *Napoléon* denize indirildi. Sekiz yıl sonra onu, 11 santimetrelik demir levhalarla korunan *La Gloire* takip etti. Fransa'nın yolundan giden Ruslar da 1853'te, Karadeniz'deki Sinop Limanı'nda bulunan Türk filosunu humbara kullanarak altı saatten kısa süre içerisinde yok etmeyi başardılar. Buhar yelkenin, uskur pervane de bordaları işgal eden padıl pervanenin (yandan çark) yerini almaya başladı.

Denizcilik alanındaki gelişmeler Kuzey Amerika'da son hız devam ediyordu. 8 Mart 1862'de Norfolk'tan denize açılan Konfederasyon zırhlısı *Merrimack* (CSS *Virginia*) ahşap gövdeli ve yelkenli *Cumberland* ile *Congress* firkateynlerini kolayca batırdı. Ertesi gün, meşhur olduğu kadar da sonuçsuz bir çatışmada zırhlı gemiler tarihte ilk kez olarak karşı karşıya geldiler: *Merrimack* ile döner kuleli (taretli) savaş gemilerinin ilk örneği olan USS *Monitor* Hampton Roads'ta çatıştı. Amerikan İç Savaşı sona erdiğinde Amerikan donanması 236'sı buharlı olan 671 savaş gemisiyle dünyanın en büyük deniz gücü haline gelmişti. Savaş gemileri hâlâ pruva hattında savaşa da birkaç radikal kişi, hızlı bir filonun daha yavaş bir düşman filosunun yolunu kesip tüm ateşini düşman hattının başındaki gemilere yoğunlaştırmasını sağlayacak olan "T manevrası" üzerinde düşünmeye başladı.

Geleneklerine bağlılığıyla bilinen İngiliz Kraliyet Donanması bile bu taktiğe sıcak yaklaşmış ve diğer ülkelerde yaşanan her türlü teknolojik gelişmeyi bağrına basmıştı. Zırh delebilecek kadar büyük kalibreli topları alabandalara yerleştirebilmek büyük bir sorun olduğundan bunları bordalara değil de geminin ortasına koymak, bu düzenlemeyi yapabilmek için de yelkenler ve direkleri iptal etmek gerekiyordu. Mühendisler ayrıca topçuları düşman ateşinden korumak için zırhlı kuleler ve bu kuleleri döndürebilmek için yeni hidrolik sistemlerin yanı sıra elektrikli ateşleme tertibatları tasarlamaya başladılar.

İngiltere güçlü sanayisi sayesinde denizlerdeki hâkimiyetini muhafaza etmeyi sürdürdü fakat Fransa ile arasındaki donanma yarışı da tekrar hız kazanmaya başladı. Humbara mermisi atan daha güçlü toplar karşısında gerekli olan zırh koruması gemiler için fazladan ağırlık demekti ve bu da hareket edebilmek için daha fazla buhar gücüne ihtiyaç duyulmasına neden oluyordu. Bunun sonucunda da, daha büyük buhar kazanlarıyla donatılmış daha büyük savaş gemileri inşa edildi.

1890'larda artık Avrupa devletleri 10.000 ton ağırlığında, 10.000 beygir gücünde makinelere sahip, ana bataryaları dört ya da sekiz adet 30,5'lik toptan oluşan ve 16 deniz mili kadar hız yapabilen zırhlılar inşa ediyordu. Aynı sınıf gemilerin seri halde üretimine 1893 yılında İngiltere'de başlandı. Söz konusu donanma inşa süreci, tüm ana silahları aynı kalibredeki büyük toplardan oluşan bir zırhlının yapıldığı 1905 yılında zirvesine erişti. HMS *Dreadnought*, 17.000 ton ağırlığında, 27.500 beygir gücündeki buhar türbinleriyle 21 deniz mili hız yapabilen ve ana silahları on adet 30,5'lik top olan bir savaş gemisiydi. Her birinde çift top bulunan beş taret (bir tane pruvada, biri vasatta biri kıçta ve iki tanesi kanatlarda) sayesinde, geminin ateş gücü (eğer pruva istikametinde ateş ediliyorsa) kendinden önceki üç zırhlıya eşitti. Üç bacaklı bir direk üzerine yerleştirilmiş olan telemetre sayesinde (toplam üç ton ağırlığındaki) salvo ateş tek noktadan kontrol edilebiliyordu. Nelson tarzı deniz savaşının yerini artık uzun mesafeden yapılan top düelloları almıştı.

Donanma kadar ordu da reform sürecinden nasibini alıyordu. İngilizlerin Kırım Savaşı'nda yaşadığı sorunlar 1866'daki Avusturya-Prusya Savaşı'ndan öğrenilen derslere eklenince, Britanya'daki birçok kişi kendisini askeri ilkeleri yeniden gözden geçirmek zorunda hissetti. Sorumluluğun kraliyet tarafından atanan cephe komutanıyla savaş ve sömürgeler bakanlıkları arasında bölüştürülmesine son verilmesi yönünde talepler vardı. Diğerleri, milis kuvvetleri, *yeomanry** ve gönüllüler kuvvetinin içişleri bakanlığının elinden

* Topraklı çiftçilerden teşkil edilen gönüllü süvari birlikleri – e.n.

alınıp savaş bakanlığına devredilmesini istiyordu. Son olarak da, askerlik hizmeti esnasında eratin uğradığı zorbalığa ve rütbeler ile atamaların parayla alınıp satılmasına son verilmesi için yüksek sesli çağrılar yapıyordu.

Reform meselesine el atan Savaş Bakanı Lord Edward Cardwell, derinlemesine ve çok tartışmalar yaratan değişiklikler gerçekleştirdi. Cardwell, Nizamiye hizmeti süresini 12, ihtiyat hizmeti süresini ise altı seneye sınırlandırarak irtibatlı tabur sistemini geliştirdi. Bu sisteme göre, her alay bir taburunu asker celp edip yetiştirmek üzere anavatanda bırakacak ve böylece yurtdışında vazifelendirilecek olan diğer taburu tazeleyip desteklemesi mümkün olacaktı. Ayrıca, savaş zamanında bir gönüllü havuzu ve talim teşkilatı yaratma hedefiyle anavatandaki tek taburlu milis kuvvetini üç tabura çıkarttı. 1872 yılında rütbe alım-satımını kaldırdı ve (kâğıt üzerinde de olsa) kıdem ve yararlılığa göre terfi sistemini getirdi. Zaman içerisinde, muvazzaf subayların büyük çoğunluğunu Sandhurst'taki Kraliyet Askeri Akademisi (süvari ve piyade) ile Woolwich'teki Topçuluk ve Mühendislik Okulu mezunları teşkil eder hale geldi. Cardwell, cephe komutanlarını doğrudan savaş bakanlığına bağladı; milislere komuta edegelmiş olan toprak sahibi aristokrasinin bu kuvvetlerdeki subayları atama yetkisini kaldırdı ve kırbaç cezasına son verdi. Son olarak, Hythe ile Fleetwood'da keskin nişancılık, Shoeburyness'ta ise topçuluk okulu açıldı.

Kıtada, üç askeri alanda devrim yaşandı: Nakliye, piyade silahları ve topçu. Demiryolları komutanlara asker, silah ve her türlü malzemeyi önceden hayal bile edemeyecekleri bir ölçüde taşıma imkânı veriyordu. En önemlisi, birlikler savaş bölgesine gidene kadar intikalde perişan olmuyor –demiryolu, yürümeye nazaran on beş kat daha hızlıydı– ve hemen savaşa girebiliyorlardı. Cephedeki orduların ikmalini oldukça kolaylaştıran demiryolu, ordulara müthiş bir hareket kabiliyeti kazandırdı. Üretim tesisleri ve ikmal depolarından yüzlerce kilometre uzaktaki yüz binlerce askerden oluşan ordular, kâğıt üzerinde dahi olsa, artık yıllarca savaşılabilerlerdi. Elbette ikmal meselesi, komutanların en büyük kâbusu olma konusundaki liderliğini henüz kimseye kaptırmamıştı.

Avrupa'daki komutanlar Amerikan İç Savaşı'nda edinilen deneyimlere çoğunlukla burun kıvrırsa da, bu savaşta demiryolunun üstlendiği rol göz ardı edilir gibi değildi. Avrupa kıtası büyüklüğündeki bir savaş alanında karşı karşıya gelen Birlik ve Konfederasyon, sahip oldukları devasa orduları demiryolu sayesinde bir cepheden diğerine büyük bir hızla aktarabilmişlerdi. Birlik ordusu, 1862 yılında askeri demiryollarının idaresi için iki yetkili tayin etti. Emrindeki asker sayısı kimi zaman 12.000'e kadar çıkan Daniel C. McCallum, 35.000 kilometre uzunluğundaki demiryolunun bakımından sorumluydu. Birlik, savaş sırasında 6.000 kilometre daha yeni demiryolu inşa ettiği gibi Konfederasyon'a ait 3.000 kilometre demiryolunu da ele geçirdi. Prusya ordusu da, 1861-1866 yılları arasında bir demiryolları şubesi kurdu. Genelkurmayın üç ana kolundan biri demiryolları ve lojistikten sorumluydu. Prusya ordusundaki komutanlar ileride, General Moltke'nin demiryolunu dikkate almadan asla savaş planı yapmadığını söyleyeceklerdi.

1840 ve 1900 yılları arasında piyade silahlarının menzili ve atış hızı on kat arttı. Turenne'den Napoléon'a kadar olan dönemin silahlı, kaval namlulu filintaydı. Wellington Dükü, kendi devrinin silahı olan Brown Bess tüfeğinin daha fazla geliştirilmesinin mümkün olmadığını söylemişti. Oysa Fransa'da Yüzbaşı Claude Minié, şeshaneli* namlu ile "konik silindir şekilli kurşunu" geliştirerek piyadenin ateş gücüyle menzilini artırmayı başardı. Bu durumdan rahatsız olan İngiliz Sir William Napier, Minié'nin icadının piyadeyi uzun menzilli silahlara sahip suikastçılara dönüştüreceğinden dert yandı. Bu yeni silahın yıkıcı gücünün ilk kurbanları, Amerikan İç Savaşı'nda çarpışan askerler oldu. Bu savaşta askerlerin aldığı yaraların yüzde 90'ının faili ağızdan veya kuyruktan doldurulan tüfeklerdi. Potomac Ordusu'nun başhekimisi, Mayıs 1864'teki birkaç gün içerisinde tedavi ettikleri yaralılarından birinin kılıçla, 14'ünün süngüyle, 749'unun şarapnelle ve 8.218'inin tüfek kurşunuyla yaralandığını bildirmişti. 1860 yılında sadece 50.000 tüfek üreten Amerikan silah şirketleri, İç Savaş sırasında Birlik ordusuna 2,5 milyon tüfek sağlayabilecek bir üretim hacmine eriştiler.

* Bu Farsça sözcük, "altı (şesh) oluklu (hane)" anlamına gelir ve namlu içinde altı set yiv olduğunu belirtir – e.n.

Oysaki asıl devrim henüz gerçekleşmemişti. Almanya’da Dreyse’nin geliştirdiği kuyruktan dolma tüfek sayesinde, artık askerler eskisi gibi sadece ayakta değil, diz çökerken ya da yerde yatarken de rahatlıkla ateş edebilecekti. 1866 yılında Prusya ordusunun askerleri, Avusturya askerlerinden altı kat daha seri ateş etmelerine imkânı verecek bu içneli tüfekleri kuşanmışlardı. Fransa’da Chassepot, aynı yıl kendi adı verilen daha da iyi bir tüfeği geliştirdi. Silahın kuyruğunu kauçuk bir halkayla kaplayıp barut gazı kaçağını azaltarak menzili 1.600 metreye çıkarmayı başarmıştı (bu, Dreyse’nin *zündnadelgewehr*’inden bin metre daha fazlaydı). Savaş alanlarına yansıyan etki muazzamdı. 1870 yılının Ağustos ayında Gravelotte-St. Privat’ta, *chassepot*’larla donanmış Fransız askerlerine saldıran bir Prusya alayı yarım saatten kısa bir süre içerisinde mevcudunun yüzde 68’ini kaybetti.

Fransızlar ayrıca, top kundağı üzerine yerleştirilmiş seri ateşli mitralyöz (*mitrailleuse*) silahını da geliştirmişlerdi. Amerikalıların Gatling topu gibi bu silahın da 25 adet namlusu elle çevrilen bir mekanizmayla ateşleniyordu; menzili iki kilometreydi ve dakikada 150 mermi yakabiliyordu. Fransız ordusu silahı öylesine gizli tutuyordu ki mitralyöz kullanabilecek asker yetiştirilmesine 1870 yılına kadar izin verilmedi. Öte yandan, bunu bir nevi top olarak gören Fransızlar piyadeyi desteklemekte mitralyözün ne kadar etkili olabileceğini de fark edemediler.

Otomatik silahlar zaman içerisinde savaş alanlarındaki en etkili ve ölümcül unsurlar haline geleceklerdi. Hiram Maxim 1880’lerin ortalarında, saniyede 10 mermi yakabilen ve mekanizması elle değil de geri tepme gücüyle çalışan hafif, tek namlulu ve su soğutmalı makineli tüfeği icat etti. İngiltere, Almanya ve Rusya Maxim silahlarını tercih ederken Fransa ve Japonya, mekanizması merminin patlamasının ortaya çıkardığı barut gazıyla çalışan Hoçkis (Hotchkiss) marka makineli tüfeğe bel bağladı. Fakat bu silahların savaş alanlarında nasıl kullanılacağına dair bir doktrin henüz mevcut değildi ve hatta kimi planlamacılar, makineli tüfeğin mermi israf etmekten başka bir işe yaramayacağını düşünüyordu. 1911 yılına kadar Amerikan ordusu makineli tüfeği sadece “acil durum silahı” olarak görürken, İngilizler onun için “fırsat silahı” terimini kullandılar.

Topçu, savaş alanlarındaki hâkimiyetini sürdürmeye devam etti. İngilizler dökme demirden, Avusturyalılar ve Fransızlar ise ağızdan dolma tunç toplarından vazgeçmeye pek niyetli değilken Prusya bir değişiklik yapılması gerektiğine karar veren ilk devlet oldu. 1866 yılındaki Avusturya savaşında ağızları yanan Prusyalılar, topçulukta radikal değişikliklere giriştiler. Alfred Krupp, Essen’de çelik toplar üzerine çalışmalarını sürdürüyordu. Çelik, şeshaneli namlu ve kuyruktan doldurma mekanizması için çok daha elverişli bir alaşım olduğu gibi çelikten toplar daha hafif ve kolay taşınabilirdi. Üstelik mümkün kıldığı yüksek namlu çıkış hızı daha büyük kalibrelerde top yapmaya da imkân veriyordu. Kaval namlulu sahra toplarının menzili 1.000 metre ve atış hızları dakikada iki gülle iken Krupp’un çelik topları 2,5-4 kilometre mesafeye dakikada 10 mermi atabiliyordu. Prusya’da, bu yeni silahları kullanmayı öğretmek üzere Topçuluk Okulu kuruldu.

Teknolojik devrimler birbirini kovalıyordu. Metal kovanlar silahların dolum hızını artırdı ve Alfred Nobel’in icat ettiği nitroglicerinin sayesinde dumansız barut imal edildi. Artık eskisi gibi barut dumanlarıyla göz gözü görmez şekilde kaplanmayacak olan savaş alanlarında topçunun menzili ve etkinliği artabilirdi. Almanya’da Wille ve Fransa’da Langlois, geri tepen namlu üzerine çalışmalar yapıyordu zira bütün topun değil de sadece namlunun geri tepmesi sağlanabilirse ateşe hiç ara vermeden devam etmek mümkün olacaktı. Piyadeler sahra toplarının yatay yollu ateşinden kaçmak için saklanırsa, bu sefer de aşırı ateşi açabilecek olan dikey atış yollu obüs topları devreye girecekti.

Teknoloji ve sanayi alanında yaşanan tüm bu gelişmeler savaş alanlarını misli görülmemiş şekilde değiştirdi. Sıradan bir askerin yaşadığı savaş deneyimini, 1866’daki Avusturya-Prusya Savaşı’na katılmış olan tecrübeli bir asker çok güzel ifade etmiştir. Modern topların ateşiyle ilk kez tanışıp bir köye sığındığı anları çok canlı anlatır: “Saklanacak yer arıyorduk, ama bizi koruyabilecek hiçbir yer yoktu. Kerpiç duvarları tuzla buz eden bu ateş yüzünden bütün köy yerle bir oldu.” Hızla yakındaki ormana çekilmeleri de onları kurtaramadı: “Paramparça olan ağaçların

kıymıkları kafamızın üzerinde uçuşuyordu... 10 saniye içerisinde önümüze dört humbara ve bir şarapnel mermisi düştü... Hepimiz öbür dünyaya gidiyoruz zannettik.” St. Jean Tarikatı’nın bir üyesi, ertesi gün savaş alanına geldiğinde gördüklerini şöyle dile getirmişti: “Buğday ve şekerpancarı tarlaları baştan aşağı cesetlerle kaplıydı.” Modern savaş, Sanayi Devrimi ile daha vahşi bir hal almıştı.

Fakat yardım da yoldaydı. Reformun yolu yine Kırım Savaşı’yla açıldı. Kolera, tifüs, dizanteri ve iskorbütü pençeleyen İngiliz askeriyesi, tarihinde salgın hastalıklar nedeniyle verdiği en büyük zayiata bu savaşta uğramıştı. Savaşa giden ordu tümüyle hazırlıksızdı: Her alaya sadece on adet sedye tahsis edilmişti. Askerlerin kışlık giysileri ve çadırları bulunmadığı gibi, cephede pek de bir işe yaramayan sadece bir tane sıhhiye birliği görev yapıyordu. Kamuoyu ve basının baskısıyla, en meşhurları Florence Nightingale olan 32 eğitimli hemşire cepheye gönderildi. Modern hemşireliğin ilk adımı atılırken, temizlik koşulları hızla iyileştirildi, yaralıları yerleştirmek için ahşap kulübeler yapıldı ve işinin ehli aşçılar yemek hazırlanması işine nezaret ettiler. Ayrıca, tarihte ilk kez sekiz ciltlik askeri tıp tarihi yayımlandı.

1859’daki Avusturya-İtalya Savaşı da diğer bir yeniliğe imza attı. İsviçreli bir gönüllü olan Henri Dunant, 24 Temmuz’daki Solferino Muharebesi’nde 40.000 ölü ya da ölmek üzere olan askere şahit oldu. Yeterli tıbbi imkân yoktu; yakındaki Castiglione şehrinin kiliseleri, evleri ve okulları yaralılarla dolmuştu. Dunant ev kadınlarını, rahipleri ve gezginleri yaralılara bakıp beslemeleri için teşkilatlandırdı. 1862’de savaş alanının ziyadesiyle grafik bir tasviri olan *Un Souvenir de Solferino* başlıklı hatıratını yayımladı ve ertesi sene, ileride Uluslararası Kızılhaç Komitesi olarak bilinecek ve amacı savaş mağdurlarına yardım etmek olan teşkilatın temellerini attı. 1864’te 12 ülkenin temsilcileri Cenevre’de bir araya gelerek ilk uluslararası anlaşmaya –I. Cenevre Konvansiyonu– imza attılar. İmzacılar, savaşta hem dost hem de düşman yaralılarıyla ilgileneceklerini taahhüt etmişlerdi ve beyaz zemin üzerindeki kırmızı bir haç bu örgütün simgesi olacaktı.

Resim 10.2 “Ölümler Bataryası”, 1866 (*Batterie der Toten*); Vaclav Sochor’un tablosu (Askeri Müze, Viyana, B1 18.799).

Amerikan İç Savaşı da askeri tıp alanında bazı reformlara sahne oldu. 1862 yılında verilen ağır kayıplar her iki tarafın komutanlarını da ürkütmüştü. Dizanteri, sıtma ve tifo gibi ordugâh hastalıklarından kurtulmayı başarabilen askerlerin akıbeti, tarihçiler Allan R. Millett ile Peter Maslowski’nin deyimıyla, “şekilsiz bir kanlı et parçası” olmaktı. Sıcak havalarda cesetlerle vücut parçaları şişip kararır ve hızla çürüyerek havayı keskin bir kokuyla doldururlardı. 20. Maine Gönüllü Alayı’nın komutanı Joshua Chamberlain, Aralık 1862’deki Fredericksburg savaşının alanını şöyle tasvir etmişti: “Boğucu bir inilti... İnsanın duyularının çok ötesinden çıkıp geliyor sanki. Öyle bir çılgılık duyuluyor ki, sanki binlerce enstrümanın aynı anda farklı müzikler çaldığı bir orkestradan geliyor. Farklı bir dünyadanmış gibi gelen bu sesi duyanın buna dayanabilmesi mümkün değil. Yakınlığı insanı şaşırtıyor; kıvranan ahengi yardım çılgınlıkları ve feryatlarla bozuluyor. Kapalı dudaklardan yükselen bu haykırış ise, çekilen ıstırapı ifade etmek için çok yetersiz kalıyor.”

Birlik ordusunun tabip generali William Hammond, 1862 yılında Jonathan K. Letterman’ı Potomac Ordusu’na tıp sorumlusu

olarak atadı. Letterman kısa sürede üç reform gerçekleştirdi: Her kolorduya bir ambulans birliği; D.J. Larrey'nin Napoléon savaşları sırasında kurduğu ve sonradan unutulmuş seyyar sahra hastaneleri ve ikmal ile ilaçların tekrar düzenlenerek cephede ihtiyaç duyulacak ikmal vagonu sayısının yarıya indirilmesi. Yüzyıl ortalarında savaş alanlarında yaşanan katliamlarda hâlâ bir değişiklik yoktu: Birleşik Devletler'in iki dünya savaşıyla Kore Savaşı'nda toplam 578.000 asker kaybetmesine mukabil Amerikan İç Savaşı'nda 620.000 Amerikalı öldü.

Prusya, Avusturya ile giriştiği savaşta sadece topçulukta değil, askeri tıp alanında da ne kadar eksik olduğunu idrak etti. Kral Wilhelm, ordu tabibi G.F.F. Löffler'in tavsiyesi üzerine, önde gelen hekimleri davetle bir konferans topladı; konu, tıp hizmetlerinin baştan sona yeniden düzenlenmesiydi. Bu düzenlemeye, gönüllü sivil birimlerinin kurulması da dahil edilecekti. 1870-71'deki Fransa-Prusya Savaşı'nda taburdan kolorduya her birime doktorlar tahsis edilirken, tüm ordudan sorumlu bir de başhekim atandı. Yaralılar sahra ambulanslarıyla revirlere ya da sahra hastanelerine taşındılar; daha ciddi vakalar ise derhal cephe gerisindeki büyük hastanelere gönderildi. Bu savaş, muharebelerde ölen asker sayısının hastalıktan ölen asker sayısını geçtiği ilk büyük çatışma oldu. Bunun en önemli nedenlerinden biri de, Fransızların aksine Prusyalı askerlere çiçek aşısı yapılmış olmasıydı. Bunun sonucu olarak da, Prusya ordusunda görülen 4.835 çiçek vakasına mukabil 14.178 Fransız askeri bu hastalığa yakalandı.

Cerrahi de başlı başına bir meseleydi. Cerrahların büyük çoğunluğunun berber ve hacamatçı olduğu 1850'li yıllardan önceki dönemde septisemi, yara enfeksiyonu, kangren, tetanos ve yılanlık orduları kırıp geçirirdi. Bilim devrimi derhal askeri tıba aktarıldı. 1847'de anestezi için eter ve kloroform kullanılmaya başlandı, bunu 1867'de antisepsi, 1886'da cerrahi aletlerin sterilizasyonu ve 1895'te röntgen kullanımı takip etti. Zührevi hastalıklar bile belirgin ölçüde azalmıştı. Zührevi hastalıkların bilinen bir tedavisi olmadığı için, Prusya ordusu 1835 yılında tüm hastalıklı fahişelerin polise bildirilip kaydedilmesini emretti. İngiltere de, 1866 yılında

kabul ettiği Bulaşıcı Hastalıklar Kanunu'yla benzer bir uygulamayı hayata geçirdi. Amerikan İç Savaşı sırasında Birlik ordusu da, Nashville ve Memphis'teki tüm fahişeleri kaydederek hastalıklarla başa çıkmaya çalışmıştı.

Bu reform selinin savaş alanlarını tümüyle değiştirebilmesi için son bir şeye daha ihtiyaç vardı: Özel eğitilmiş subaylardan oluşan ve askeri sınıflar arası işbirliğini temin edecek bir genel karargâh. Yine Prusya'da General Gerhard von Scharnhorst, 1806'da Prusya Genelkurmayı bünyesinde, teknoloji devriminin stratejik, operatif ve taktik yönünü en iyi şekilde yansıtacak böyle bir kurum tesis etti.

Olgunlaşmış haliyle Prusya Genelkurmayı, 1857-1888 yılları arasında genelkurmay başkanlığı yapmış olan Helmuth von Moltke'nin eseri idi. Bunu yaparken üç ilkeyi rehber edindi. Birincisi, sadece en zeki kişileri seçmişti. Zor sınavlar, soy ya da kıdeme göre değil de yararlılığa göre terfi, savaş oyunları ile desteklenen sıkı eğitim, esneklik, inisiyatif ve demir gibi bir iç disiplin tüm genelkurmay personeli için geçerliydi. İkincisi, yeni emir-komuta sisteminin müşterek bir savaş doktrini ve operatif yöntemi olması konusunda ısrarlıydı. Berlin'deki Savaş Akademisi'nden (*Kriegsakademie*) her yıl en yüksek notla mezun olanları seçti ama onları genelkurmaya tayin etmeden evvel cephede görevlendirirdi. Fikirleri tüm orduya sirayet eden Moltke, kolordu ve tümen komutanlıklarında kaç kişi bulunacağını da belirledi. Son olarak, subayların büyük çoğunluğunun harekât tecrübesinin eninde sonunda sınırlı olduğunu gördüğü için Carl von Clausewitz'in görüşlerinden birini hayata geçirdi: Askeri tarih dersleri. Böylece, öğrenciler mümkün olduğu kadar çok çatışma örneğinden istifade edebileceklerdi. Genelkurmayda görevlendirilen subaylar her an gözetim altındaydı ve Moltke'nin yüksek standartlarına uyum sağlayamayanlar hemen alaylardaki görevlerine geri gönderilirdi. Moltke, zaman içerisinde genelkurmayı üç ana dala ayırdı: İntikal, demiryolu-ikmal ve istihbarat. Bu dallar savaş planlarını hazırlamak, bu planların uygulanmasını sağlamak, geçmişteki harekâtı etüt etmek ve yapılmış hataları düzeltmekle sorumluydu.

Moltke, zekâsı ve kişiliğiyle genelkurmayı neredeyse sorgulamaz bir seviyeye yükseltti. Bu kurum onun döneminde savaş bakanlığından bağımsızlaştığı gibi birlik komutanları ve krala doğrudan iletişim kurabilme hakkına da kavuştu. 1866'daki Königrâtz ve 1870'teki Sedan muharebeleri sonrasında pek çok yabancı devlet Prusya sistemini taklit etmeye başladı. Bu sistemi 1871'de Avusturya-Macaristan, 1883'te Fransa, 1903'te Birleşik Devletler, 1906'da İngiltere ile Rusya ve 1914'te ise Latin Amerika ülkelerinin büyük kısmı uyguladı.

Fakat Prusya Genelkurmayı bir yandan da nihai düşüşünün tohumlarını içinde barındırıyordu. Meclis denetiminden muaf ve sadece krala karşı sorumlu olan genelkurmay, bu sayede hem ordudan hem de halktan ayrı bir güç haline geldi. Hatta genelkurmay üyeleri, ne kadar farklı olduklarını göstermek için diğer subaylardan bile farklı giyinmeye başladılar. Otto von Bismarck, “yarı Tanrılar” olarak adlandırdığı genelkurmay personelinin çok şikâyet edecekti. Hepsinden önemlisi, kurmaylar askeri planlamanın teknolojik boyutuna fazla ağırlık vermeleri nedeniyle savaşı milli politikanın bir parçasından ziyade soyut bir teorik girişim olarak algılamaya başladılar. Fakat bunun, Moltke döneminde ne kadar etkili bir yöntem olduğu konusunda kimsenin şüphesi yoktur. 1866'da Königrâtz'da genelkurmay başkanından emir alan tümen komutanının, “iyi de General von Moltke de kim” diye yaşadığı şaşkınlığın bir daha tekrarı olmayacaktı.

1850 yılından sonraki 20 yıl içerisinde yaşananlar Avusturya, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya ve Birleşik Devletler'deki askerleri savaşın anlamını sorgulamaya yöneltti. “Normal” olan hangisiydi: Bismarck'ın kısa süren “kabine” savaşları mı, yoksa Amerika'daki uzun süreli halk mücadelesi mi? Sedan'daki kuşatma stratejisi mi, yoksa Cold Harbor'daki siper savaşı mı? Sanayi çağıının başlarında süregelen bu tartışmalar, milli stratejilerin de temelini teşkil ediyordu.

Tartışmanın bir tarafında, ileride “topyekûn savaş” olarak bilinecek şeyin havarileri yer alıyordu. Amerikan İç Savaşı süresince

Birlik 2.000.000 asker seferber etmişti ve savaş sona erdiğinde ordusunun mevcudu 1.000.000 idi; Konfederasyon ise 900.000 askeri seferber edebilmişti ve 1863'ün sonlarında ordusunun mevcudu en üst rakam olan 465.500'e ulaşmıştı. Aynı yıl, Birlik ordusundan General Sherman, Konfederasyon'a bağlı eyaletlere karşı yürütülen yeni tür savaşın ne olduğunu açıkça ifade etti:

Birleşik Devletler hükümeti... Savaşta istediği şekilde davranma hakkına sahiptir. Dilerse canlarını, evlerini, topraklarını, yani her şeylerini alabilir. Çünkü bir savaşın sürmekte olduğunu inkâr edemezler ve savaş anayasa ve anlaşmalarla sınırlanmayan güç kullanımı demektir. Kısacası eğer ebediyen savaşmak isterlerse ne âlâ.

Almanya'da, Fransa-Prusya savaşı sırasında genelturmayın dallarından birini yöneten Savaş Bakanı General Julius von Verdy du Vernois, benzer şekilde geleceğin savaşlarının doğasını anlamaya çalışıyordu. Görüşleri Sherman'inkiler kadar radikal olmasa da, Verdy du Vernois da asker celbinin tüm yurda yayılması konusunda ısrarlıydı. Her yıl 30.000-40.000 genç, yeterli para bulunamadığı için askere alınamıyordu. Verdy du Vernois, teorik kavramını tanımlayabilmek için "silahlı millet" (*Volk in Waffen*) terimini ortaya attı. Fakat tutucu Kayzer Wilhelm küçük, disiplinli ve siyasi açıdan güvenilir düzenli bir orduyu celp neferlerinden oluşan büyük bir orduya tercih ettiğini açıkça ifade etmişti. Ona göre, mevcut "kızıl tehlike" başka bir seçenek bırakmıyordu. Sonunda Alman planlamacılar, iki aşırı uç olan muhafız ordusu ile devrimci vatandaş ordusu seçenekleri arasında bir orta yol buldular. Bismarck'ın 1867 tarihli "demir kanunu" uyarınca, nüfusun yüzde biri sürekli olarak silahlı tutulacaktı.

Orduların yapısı ve büyüklüğü yanında, diğer bir tartışma konusu da savaş umurunun nasıl uygulanacağıydı. Bir milyon kişilik ya da daha kalabalık bir ordunun emir-komutası nasıl sağlanacaktı? Sanayi çağında yapılacak bir muharebenin şekli nasıl olacaktı? Ve savaşmak artık taraflara ne kazandıracaktı? Tartışmanın yapısını en iyi gösterecek şey, yine, 1871 sonrası Alman örneğiydi.

General Helmuth von Moltke, Fransa-Prusya savaşından daha bilge bir komutan olarak döndü. Bu liberal ve hümanist asker –Gibbon’ın altı ciltlik *Roma İmparatorluğu’nun Gerilemesi ve Çöküşü* adlı eserini tercüme ettirmişti–, Clausewitz’in muğlak kalan savaş kuramını güzelce netleştirdi: Tırmanma, sürtüşme, savaş sisi –savaş alanında hâkim olan belirsizlik– ve etkileşim. Genelkurmay başkanı, siyasetle savaş arasındaki ilişkiyi de takdir etmişti. 1871 yılı sonrasında, Fransa ve Rusya ile iki cepheli bir savaş yürütebilmek için bir yol bulmaya çalıştığında, bu meselenin çözümünün “diplomaside” yattığının farkına vardı. Ayrıca savaşın yapısı ve işlevini sorguladığı bir dizi tez hazırlamayı da ihmal etmedi.

Seferberlik ve yığınak, yani Almanların tabiriyle *Aufmarsch*, modern savaş için tayin edici bir rol üstlenmişti. Moltke uyarıyordu: “Yığınak mevzuunda başta yapılacak bir hatayı savaşın kalan kısmında düzeltmek çok zor olacaktır.” Bu nedenle, komutanın ilk vazifesi seferin başında tüm kuvvetini kritik bir bölgede toplamaktı. Ardından strateji bir tür önlemler sistemi seviyesine indirgenmiş olacaktı: “Hiçbir harekât planı, düşmanın asıl kuvvetiyle temasın ötesine dair kesin bir öngöründe bulunamaz.” Genelkurmay personeli meselenin özünü kavrayamazsa diye daha da keskin bir yargıda bulundu: “Hiçbir harekât planı, düşmanın ana kuvvetiyle ilk temastan sağ kurtulamaz.” Clausewitz’in savaşın belirsizlikleri olarak adlandırdığı şey, “önceden tahmin edilemeyecek olayların gerçekleşmesi durumunda” cephe komutanlarını çabuk kararlar almak zorunda bırakabilirdi. Her iki tarafın ana kuvvetleri çatışmaya başlayınca, “birbirini izleyen gelişmeler” artık “önceden planlanmış değil, duruma göre şekil alan eylemlerdir.” Napoléon tarzı “leb demeden leblebiyi anlama” (*coup d’oeil*) hasletine bel bağlamak sakıncalıydı. Moltke, savaş sanatına modern çağa uygun yeni bir şekil vermişti: “Asıl sorun, tam bir belirsizlik içerisindeyken zuhur edecek olan biri diğerine benzemez sayısız durumla başa çıkabilmek, olan biteni doğru değerlendirebilmek, bilinmeyen unsurları tahmin edebilmek, hızla bir karara varmak ve o kararı duraksamadan tam iradeyle uygulamaktır.” Moltke’ye göre en önemlisi de şuydu: “Savaş masa başından idare edilmez.”

1891-1905 yılları arasında genelkurmay başkanı olan General Alfred von Schlieffen ise bunun tam tersini düşünüyordu. Ona göre, savaşlar masa başından idare edilmeliydi. Prusya sofuluğunun ürünü, sert mizaçlı bir insan olan Schlieffen, dönemin en tanınmış ve aykırı stratejistiydi. Söylendiğine göre, emir subayı bir bahar günü ona Pregal Vadisi'nin güzelliğini gösterdiğinde şöyle demişti: “Önemsiz bir engel.”

Schlieffen, genelkurmay başkanlığından emekli olduktan kısa bir süre sonra, 1908'de “Çağdaş Savaş” adlı çok ilginç bir makale yayımladı. Bu makalede, kendi modern savaş kavramını Moltke'ninkinden kesin olarak ayırmıştı. Schlieffen, milyonlarca askeri beslemenin milyonlarca marka mal olduğu bir dönemde yıpratma stratejisini uygulanmasının “imkânsız” olduğu gerekçesiyle kesin surette reddetmişti. Bunun yerine, Almanya'nın, sanayi toplumu çağına yaraşır şekilde ama Verdy du Vernois'nın “silahlı millet” kavramına da başvurmaksızın savaşabilmesi için seçkin bir strateji ortaya koydu. Schlieffen'e göre, işin sırrı kontrollü strateji sistemiydi: *Manoeuvre a priori*. Bunun en önemli unsurları ise önce den planlama ve merkezi komutaydı.

1909 yılı yılbaşında düzenlenen Komutanlar Toplantısı'nda Kayser II. Wilhelm'in yüksek sesle okunmasına izin verecek kadar önemli gördüğü “Çağdaş Savaş”ta Schlieffen, gelecekteki savaşların sınırlarını belirlemişti. Seferberlik ve yığınak, düşmanla çatışma başlamadan çok önce tamamlanacaktı. Her asker gideceği yerleri cadde cadde, sokak sokak biliyor olacağı gibi *Aufmarsch*'in günlük hedeflerinden de haberdar bulunacaktı. “Askerler trenlerinden iner inmez, muharebe üzere tertiplenilecekti.” Tümenler ve kolordular, sınırdaki tren istasyonlarından kendi yığınak bölgelerine, muharebeye hangi tertiple gireceklerse o düzende yürüyeceklerdi. Her kolorduda 25.000 asker ve 144 sahra topu bulunacaktı. Fransa-Prusya Savaşı sonrası cephenin uzunluğu üç katına çıkmış olsa da her kolordudan saldırması, ele geçirdiği bölgeyi koruması, yüzde 50'ye kadar çıkabilecek zayiata dayanması ve her şeye rağmen “son hücum” için hâlâ hazır olması beklenenecekti. Keşif görevini zeplinler üstlenecek, süvariler toplu hücumla geçebilmek için

düşmanın gerisine sarmaya çalışacaktı. Her askeri unsur, farklı bir emir verilmediği sürece, muadil düşman unsuruyla çatışmaya tutuşacaktı. “Piyadenin nihai zafere ulaşması için bir araya gelmeden önce topçu topçuyla, süvari süvariyle, zeplin zeplinle çatışacaktı.”

Moltke'nin minimalist yaklaşımına karşı Schlieffen modern bir İskender gibi davranarak merkeziyetçiliğe ağırlık vermişti. Başkomutan (*Feldherr*), Napoléon'un günlerine kıyasla cephenin daha gerisinde “telgrafın, telsizin, telefon bağlantısının ve muhabere cihazlarının her an elinin altında olacağı; geniş ve düzenli odalara sahip bir eve” yerleşecekti. “Uzun mesafeleri dahi kat edebilecek” vasıftaki otomobil ve motosikletlerle teçhiz edilmiş müfrezeler emirleri iletmek için hazır edilmeliydi. “Geniş bir masanın önündeki rahat koltuğuna kurulup tüm savaş alanını önündeki haritada görebilen modern Napoléon, ordu ve kolordu komutanlarının yanı sıra düşman hareketlerini ve cephe hattı boyunca düşman mevzilerini gözlemleyen zeplinler ve gözlem balonlarından” yağacak raporları bekleyecekti. Komutanın görevi ise, telefonu vasıtasıyla “canlandırıcı emirlerini” bildirmektir.

Schlieffen'in makalesinde imparator, başbakan ya da diplomatların görevlerine dair tek söz edilmemişti. Lojistik ve şanstın da eser yoktu. Bu, her şeyin önceden planlandığı mekanik bir savaştı. Sadece savaşın bilinmezlerini değil, Clausewitz'in “savaşın kendine has ‘dilbilgisi’ vardır, ama kendine has ‘mantığı’ yoktur; bunu ancak diplomasi sağlar” şeklindeki ifadesini de tümüyle göz ardı etmişti. Schlieffen, “mükemmel bir dilbilimci” olma yolunda emin adımlarla ilerliyordu.

Clausewitz'i çöp sepetine atan Schlieffen, 1914 yılına kadar gelen tüm Alman askerlerinin efendisi oldu. Geleceğin kimi kıdemli komutanları (“Yeğen” Helmuth von Moltke, Wilhelm Gröner ve Leo Geyr von Schweppenburg gibi), “yüksek strateji” üzerine yazılmış kitapları okumada bir fayda görmüyordu. Diğer bir grup (mesela Colmar von der Goltz, Paul von Hindenburg ve Alfred Kraus) ise Clausewitz'i “baş aşağı çevirerek” Scharnhorst'un genelkurmay başkanlığının ordunun itibarını ön planda tuttuğunu söylemekteydi. Clausewitz o dönemde o denli yanlış anlaşılmıştı ki, kitabın

1853 yılından sonraki tüm baskılarında temel doktrinlerden biri yanlış basılmıştı. Orijinal metinde Clausewitz, siyasi tartışmalarda söz sahibi olabilmesi için genelkurmay başkanının da kabine toplantısına katılması gerektiğini söylerken kitabın sonraki baskılarında genelkurmay başkanının kabine üyesi yapıp doğrudan karar sürecine dahil edilmesi gerektiği yazılmıştır.

Schlieffen'in öğrencilerinin, devlet işleri ve tarihi etkenler gibi konularda derinlemesine analizlere girmekten kaçınmaları normal karşılanmalıdır. Onlar, 20. yüzyıl rasyonalizminin ve pozitivizmin etkisiyle, "üretkenlik" tanrıçasına ibadet etmekteydiler. Teknolojik mucizeler her şey demekti: Haritabilim, haberleşme, demiryolu, silah sistemleri vs. İstatistik tablolarıyla ayrıntılı seferberlik tarifeleri hazırlama ve herhangi bir siyasi gelişmenin sonunda ortaya çıkabilecek herhangi bir durum için gerekli senaryoları geliştirme konusunda uzmandılar. Daha bilgisayar icat edilmeden çok önce, savaş sanatını aritmetik hale getirmişlerdi.

Bu gelişmeler acaba geleceğin savaşları için yeterli olacak mıydı? Almanya'da "Büyük" Helmuth von Moltke ve Friedrich Engels gibi iki farklı kişilik, Schlieffen'in saat gibi işleyen savaş anlayışına muhalefet ediyordu. Königrätz ve Sedan muharebelerini kazanmış olan Moltke, Reichstag'daki veda konuşmasında, vatandaşlarını gelecekteki savaşın yedi, hatta otuz yıl savaşlarına dönebileceği konusunda uyarmıştı: "Avrupa'yı ateşe verecek kişiye yazıklar olsun." Aynı tarihlerde Engels de, çıkacak bir savaşta "8-10 milyon askerin birbirine gireceğini ve Avrupa'nın çekirge sürülerinin istilasına uğramaktan beter olacağını" ifade etmişti. Açlık ve salgınları, insanların canavarlaşması takip edecek; ticaret, sanayi ve bankacılık sona erecekti. Avrupa'nın eski devletleri ortadan kalkacaktı. Sayısız taş sokaklarda yuvarlanacak, bunlara tenezzül edecek bir kişi bile çıkmayacaktı. "Otuz Yıl Savaşları"nda yaşanan tüm yıkım, iki ya da üç yıl içerisinde sıkışacak ve bundan tüm kıta zarar görecektir."

1906 yılında Schlieffen'in yerine genelkurmay başkanı olan "Yeğen" Helmuth von Moltke'nin gelecekteki bu tür bir tehlike için hazırlık yapmaya başlaması şaşırtıcı değildir. "Kurduğumuz

devasa orduların tek merkezden komutasının mümkün olup olmadığını ya da bunu nasıl yapacağımızı, zamanı gelinceye kadar kimse bilemez.” Bunun doğruluğunu anlamak içinse, sekiz yıl daha beklemeleri gerekecekti.

Örnek Olay İncelemesi: Fransa-Prusya Savaşı

Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da bir yüzyıl boyunca yaşanan savaşlar arasından bir örnek seçmek kolay olmadı. En uygun adaylardan biri elbette ki Amerikan İç Savaşı’ydı. Vatandaş ordularının girdiği bu kanlı mücadele, modern “topyekûn savaş” kavramına oldukça uygun cereyan etmişti. Bu savaşta orduların eriştiği ateş gücü, yaygın demiryolu kullanımı, siper savaşının ilk örnekleri ve zırhlı gemiler arasındaki ilk deniz savaşı, geleceğin savaşlarının nasıl olacağı yönünde fikir veriyordu. Fakat asıl sorun da buydu, çünkü seçilen örneğin, devrin tipik niteliklerine sahip olması gerekiyordu. Bundan dolayı, Fransa-Prusya Savaşı (1870-71), hem 19. yüzyıl savaşlarını daha iyi yansıtmaması hem de kitaptaki pek çok alt başlığa –savaş kavramı, teknolojik gelişmelerin etkisi, orduların yapısı ve askerlerin deneyimleri– uygunluğu nedeniyle daha münasip bir örnektir.

Fransa-Prusya Savaşı’nın, çok büyük bir çatışma olmayacağı zannediliyordu. III. Napoléon’un komutasında hem Rus hem de Avusturya ordularını yenmiş olan Fransız ordusunda, hâlâ “leb demeden leblebiyi anlayabilen” komutanlar bulunuyordu. Fransız imparatorluk ordusunun öfkesi (*furia francese*) karşısında, Fransızların “avukatlar ve doktorlar ordusu” diye alay ettikleri Prusya ordusunun pek şansı yokmuş gibi görünüyordu. Savaş başlar başlamaz, yeni savaş tarzına hâkim olan hareketlilik, liderlik ve topçu unsurlarını öne çıkması da gecikmedi.

11 subaydan oluşan Prusya Genelkurmayı, 1870 yılında mevcut altı demiryolu hattının üç haftada Ren bölgesine 484.000 asker taşıyabileceğini hesaplamıştı. Gerçekte 18 günde Alman kışlalarından 1.183.000 asker geçmiş ve Fransız sınırına 462.000 asker sevk edilmişti. Demiryolu taşımacılığında merkeziyetçilikten vazgeçilerek

yetki kolordu komutanlıklarına devredildi; artık her birlik, kışladan ayrılacağı ve toplanma alanına gideceği saati tam olarak biliyordu. Bir Fransız tarihçi, savaş alanlarında böylesine büyük bir ordunun Pers Şehinşahi Serhas'ın günlerinden beri görülmediği yorumunu yaptı.

Savaşın ilk çatışmaları belli bir sıra izliyordu: Başta sağlanan sayı üstünlüğü tayin ediciydi; tüfek ateşi, cepheden saldırıları durdurmada yıkıcı bir etkiye sahipti ve topçu, tüfek ateşinin üstesinden rahatlıkla geliyordu. Alman taktiği (*Auftragstaktik*) basit, ama etkiliydi. Genel stratejik hedeflerin dışına çıkmamak koşuluyla, cephe komutanlarına düşman topraklarının sadasına doğru ilerleme serbestliği tanınmıştı; topçu neredeyse orası önemli bir yer demektir. Moltke'nin stratejik dehası, kararlarını mevcut koşullar kendini gösterdikten sonra almasında yatıyordu. O, savaş başlamadan hazırlanmış planlara güvenerek asla hareket etmezdi.

Yanaşık nizam saldıran piyade bölüklerinin kuyruktan dolma tüfekler karşısında hiç şansı olmadığı kısa sürede öğrenildi. Yoğun ateş altında kıtalar anında çözümlenerek gevşek nizam avcı hattında savaşmaya başladılar. 8 Ağustos 1871'de Spichern'de çatışmaya giren 42.000 Prusya askerinin yüzde 12'si –çoğu yakın mesafeden açılan top ve tüfek ateşiyle olmak üzere– 12 saat içerisinde öldü ya da yaralandı. Genelkurmay, daha sonra matematiksel kayıp tabloları hazırlamak için Spichern Muharebesi'ni tahlil etmeye başladı. On gün sonra Gravelotte-St. Privat'ta Württemberg Prensi Augustus, meşhur Muhafız Kolordusu'na, topçu desteği olmadan boru ve trampet çalarak yanaşık düzende ve yokuş yukarı Fransız mevzilerine saldırmasını emretti. Sonuç tam bir katliamdı. Birlik, 20 dakika içerisinde mevcudunun yüzde 25'ini teşkil eden 8.000 subay ve er kaybetmesine mukabil hedefine 500 metre bile yaklaşamamıştı. Bu saldırı, kırk yıl sonra yaşanacak eşi görülmemiş katliamların ilk örneği idi.

Fakat Prusya ordusu, Gravelotte-St. Privat'taki bozgundan çabuk ders aldı. İlk olarak, 1 Eylül'de Sedan'da piyadenin geride tutulup asıl işin topçulara bırakılmasıyla, esasen önemsiz bir çatışmadan fazlası olmayan Gravelotte'a mukabil bu büyük muharebede

sadece 850 zayıat verildi. Ardından, 30 Ekim’de Paris yakınlarında Alman piyadesi yeni bir taktik uyguladı. Muhafızlar, hücum kolu kuran bölükler halinde değil de gevşek nizam alıp araziden faydalanan ve birbirlerini ateşleriyle örten müfrezeler halinde karşı taarruza geçtiler. Alman ordusu bu taktiğe ancak 1917 yılında “hücum kıtalarıyla” geri dönmeyi başaracaktı.

Süvariye hâlâ asıl askeri sınıf gözüyle bakılıyordu, fakat Fransa-Prusya Savaşı, süvari için intihar saldırısı düzenlemek ya da boş oturmaktan başka bir seçenek kalmadığı açıkça gösterdi. 5 Ağustos 1870’te Fransız Generali A.E. Michel’in zırhlı *cuirassiers* tugayı, Morsbronn’da Prusya piyadesine yokuş aşağı bir saldırı düzenledi: Tek bir Prusya askeri bile ölmezken dokuz Fransız bölüğü yok edildi. Dokuz gün sonra Fransız İmparatorluk Muhafızları’na bağlı süvariler, bu sefer de Rezonville’de Prusya piyadesine karşı bir intihar saldırısı düzenlediler. Son olarak, 1 Eylül’de Sedan’da General Jean A. Margueritte komutasındaki Fransız süvarisi, Alman piyadesine tekrar tekrar saldırdı. Bu saldırılardan etkilenen Kral Wilhelm’in, onları hayranlıkla, “Ah! Ne cesur adamlar!” (*Les braves gens!*) diye anlatması, sonucun tam bir katliam olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Margueritte’in birliğinden geri kalan kılıç artıkları geri çekilmeye çalışırken Almanlar ateşi kesip şapkalarını çıkararak onları selamladılar.

Fakat bu yaşananlardan da ders alan olmadı. Gelecekte komutanlar Morsbronn, Rezonville ve Sedan’da olanları görmezden gelerek 16 Ağustos’ta Fransız topçu hattına saldırıp kendi piyadelerini kurtarmış olan Alman süvarilerini vurgulamayı sürdüreceklerdi. General Adalbert von Bredow’un bu “ölüm koşusu” (Avrupa tarihinde süvarilerin çizme çizmeye yanaşık nizamda yaptıkları son taarruz), sonraki savaşa kadar süvari sınıfının itibarını korumak için yeterli olacaktı. Süvarinin faydalı olduğu işler keşif ve düşman ikmal hatlarına düzenlenecek saldırılarla sınırlıydı.

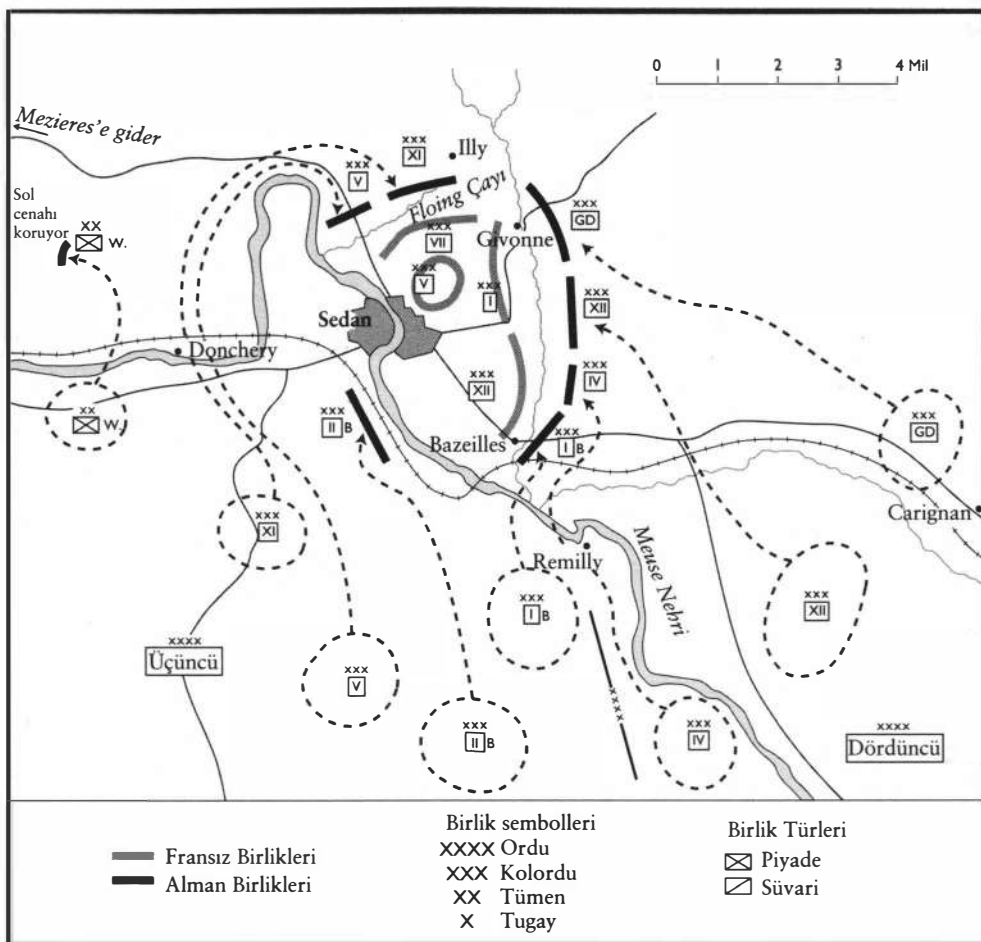
Topçunun önemi ise tartışılmazdı. Müsademe tapalı patlayıcı mermiler atan, kuyruktan dolma ve yüksek isabetli çelik Krupp topları, uygulamalı teknolojinin açtığı yeni çağın öncüleriydi. Sedan Muharebesi’nde topçu, savaş alanlarındaki hâkimiyetini bir

Resim 10.3 Sedan, 1870: Sakson “Friedrich August” Alayı üç adet Fransız mitralyözüne saldırıyor (Alman Askeri Arşivi, Freiburg).

kez daha ispatladı. Örneğin, Garenne Ormanı’nda on Alman topçu bataryası, karşısındaki tüm Fransız güçlerini imha etti. Her batarya, ormanın ayrı bir bölümüne farklı açılardan ateş açarak tüm bölgenin aynı oranda etkilenmesini sağlamış ve ağaçların arasından çıkıp kaçmaya çalışan Fransız askerleri de bombardıman yüzünden tekrar geri dönmek zorunda kalmıştı. Bir Fransız taburunun tüm askerleri ellerini havaya kaldırıp teslim oldu. Toplarının düşman üzerindeki etkisine şahit olan Almanlar, bundan fazlasıyla etkilendiler: “Her yer top mermilerinin parçaladığı cesetlerle örtülüydü; vücut parçaları birbirlerinden 10-15 metre uzağa fırlamış ve yer tümüyle kanla kaplanmıştı... Ortalık tüfek, kılıç, sırt çantası, mermi, vücut parçaları, parçalanmış top arabaları, tekerlekler ve paramparça olmuş at leşleriyle doluydu.”

Sedan Muharebesi, Alman liderlerin soğukkanlılığını da ortaya çıkardı. Otto von Bismarck, Belçika hükümetine, Mareşal Patrice MacMahon’un Châlons Ordusu topraklarından geçmeye çalıştığı takdirde enterne edilmezse Alman kuvvetlerinin bu düşman kuvveti takip hakkını saklı tuttuklarını bildirdi. Fransızları “fare kapanına”

Harita 10.1 Sedan Muharebesi, 1870.

kıstırdığını bilen Moltke; Frenois'daki bir tepenin üzerinde savaşı izleyen Kral Wilhelm, Bismarck, Alman prensleri ve aralarında Amerikan İç Savaşı'nın meşhur Birlikçi generali Sheridan'ın da bulunduğu yabancı gözlemci heyetine gönül rahatlığı içinde katılıp aşağıda devam eden "keklik avını" seyre koyuldu. Sedan Muharebesi, Almanların *Kesselschlacht* dedikleri ve planlı bir kuşatma ile imha muharebesini öngören operatif savaş metodunu iyice perçinledi. Önce düşman kuvvetlerini çembere almak için stratejik hamleler yapılır, ardından da huruç etmeye çalışan düşmanı üstün ateş gücüyle ezmek üzere taktik savunma uygulanırdı.

Fransızlar açısından Sedan, Clausewitz'in "belirsizlik" kuramının hayat bulmasıydı. Birlikler bulunamamış, postalar yollarını kaybetmiş, haritası olmayan komutanlar yanlış yollara sapmışlardı. Yanan arabalarla at leşleri kavşakları tıkamış ve zıt yönlerde ilerleyen birlikler birbirine girmişti. Bu, Murphy Kanunu'nun* savaşa uygulanmış haliydi sanki. Fakat Sedan Muharebesi, Clausewitz'in "tırmanma" kuramını da gündeme getirmişti. Fransız milleti, III. Napoléon'un İmparatorluk ordusunun yenildiğini kabul etmeyi reddediyordu. Leon Gambetta ve Charles de Freycinet'in liderliğinde sonuna kadar savaş (*la guerre à outrance*) uygulamaya kondu. 1793 yılının uygulamaları yeniden hortladı: Basın sansürü, zorla milliyetçi okumalar yaptırılması, levazım müsadereci, mühendis, hekim, mimar ve biliminsanlarının askere alınması, terfilerde sınırlamaların kaldırılması, genel seferberlik (*levée en masse*) ve tekrardan bir Kamu Selameti Komitesi kurulması çağrısı. Kısacası, silahlı millet kavramı hayata geçirilmeye çalışılıyordu. Fransa'nın denizlerdeki üstünlüğü, İngiltere ve Amerika'dan Enfield, Remington, Sharps, Snider, Spencer, Springfield ve Winchester silahlarının alabilmesine imkân verdi.

Napoléon'un İspanya'da karşılaştığı sorunlardan ders alan Fransızlar, bu sefer kendileri gerilla savaşına başvurmaya karar verdiler. Özel *franc-tireur* birlikleri yolları tıkayıp Alman ikmal hatlarına saldırdılar; tünel, köprü ve demiryollarını havaya

* İşler bir kere kötü gitmeye başlayınca çorap söküğü gibi her şeyin de kötü devam edeceğini öne süren kötümser bir düşünce biçimi – e.n.

uçurdular. İtalyan devrimci Giuseppe Garibaldi bile, uygulanan bu “çorak arazi” taktiğine yardımcı olmak için bölgeye gelmişti. Sonuçta, siviller ile askerleri ayıran çizgi kısa sürede bulanıklaştı.

Prusyalılar, Fransızların gerilla taktiği uygulamasına şaşkınlık derecede itidalli bir tepki gösterdiler. Gerillalar genelde asker olarak kabul edilmezdi ve Fransızlar bu konuda Bismarck’a şikâyetle bulununca, “Dallarına generallerinizin halkımızı astığı ağaçlar (Fransa’nın 1806-1814 arasında Prusya’yı işgalinden bahsediyor) hâlâ o günlerin izlerini taşıyor” diye buz gibi bir cevap aldılar. Fakat Fransız halkına yönelik geniş kapsamlı bir misillemeye de girişilmedi. Prusyalıların bu derece pasif bir tepki vermesine General Sheridan bile hayret etmişti. 1864 yılında Shenandoah Vadisi’nde yaptıkları aklının bir köşesinde olan Amerikalı, Alman başkomutanlığına yapmaları gerekeni şöyle anlattı: “Sivil halk öyle acı çekmeli ki, istedikleri tek şey barış olup bunu kabul etmesi için hükümeti zorlamalıdır.” Sheridan, Prusyalılara Amerikan tarzı savaş dersi verdi: “İnsanların zihninde savaşın bitmesini istemekten başka hiçbir düşünce kalmamalı.”

Orleans ve Le Mans’da düzenlenen büyük Fransız huruçları (*sortie en masse*) Alman birliklerince ezildi. Artık tükenmiş olan Fransızlar için barış istemekten başka çare kalmamıştı. Fransız kuvvetlerini Loire Nehri boyunca İspanya sınırına kadar sürmeye hazır olan Moltke, tam bir dönüm noktasında olduklarının farkındaydı: “Hangisi daha iyidir: Talimli bir ordu mu, yoksa milis kuvveti mi... Eğer Fransızlar bizi püskürtmeyi başarırlarsa her devlet milis kuvvetlerine ağırlık verecektir. Zaferi biz kazanırsak, bu sefer de herkes bizi taklit edip düzenli orduya yönelecektir.”

Sonunda, Paris –kimine göre Avrupa’nın kraliçesi, kimine göre de modern Babil– savaşın sıklet merkezi (*Schwerpunkt*) haline geldi. Fransız tarafında Gambetta, Almanları savaş alanında bozguna uğratmak için değil de Paris’i kurtarabilmek için vatandaş orduları kurmaya başladı. Buna karşılık, Almanlar da sanki Vauban’ın inşa ettiği bir 17. yüzyıl kalesini kuşatır gibi şehri sardılar. Ne de olsa, strateji matematiksel değil siyasal bir olgudur ve siyasette de duygular ile gelenekler belirleyici olur. 15 santimetrelik muhasara

topları ve 21 santimetrelik havanlarla dövülen şehrin dış mahallelerine her gün 200-300 top mermisi düşüyordu. Parisliler dış dünyayla bağlantı kurabilmek için ellerindeki tüm imkânları kullandılar. Seine Nehri yatağına döşedikleri kabloyu fark eden Almanlar, şifreli mesajları okuyamayınca bağlantıyı kestiler. Seine akıntısına bırakılan çinko kürelerle mesaj gönderme girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı. Posta güvercinleriyle gönderilen mikroskopik mesajların da çoğu yerine ulaşamadı. Tüm bunların içerisinde en çok işe yarayanlar, havagazıyla şişirilen yeni tarz balonlardı. Uçurulan 65 balonla şehir dışına gönderilen toplam 12 ton ağırlığındaki postanın sadece çok azı denize düştü ya da düşman eline geçti.

Kuşatmanın amacı, askerlerden ziyade sivillerin moralini bozmaktı. Alt tabakadan kadın ve çocuklar, süt ve sebze bulunamaması yüzünden açlık çekiyordu. Yağma ve hırsızlık alıp yürümüştü. Paris caddelerinde kasapların sattığı kedi ve köpek etleri kapışıldı. Ama söylenegeldiği üzere Jardin d'Acclimatation'da bizon, deve, fil, vapiti, yak ve zebra yendiği gerçekten ziyade propagandadır. Bu muhasara, metropoller kuşatıldığında sivillerin nelerle karşı karşıya kalabileceğinin ilk örneklerinden biri oldu.

Savaş, bu denli büyük kuvvetleri idare etmeye çalışmanın neticesi çıkabilecek ihtilafları da gündeme getirdi. Bir yandan Bismarck, generallerin kendisini yeterince bilgilendirmemesinden şikâyet ederken, Moltke de Bismarck'ın askeri meselelere sürekli müdahale etmesine karşı çıkıyordu. Bismarck'a göre, savaş siyasetin bir uzantısıydı ve ön plana çıkmadan öyle kalmalıydı. Moltke'ye göre ise, silahlı millet kavramını benimsemiş olan Fransa'ya karşı sürdürülen "topyekûn savaş" tümüyle askeri bir meseleydi. Kral Wilhelm'in bu dengeyi kurmada aciz kalması, yüzyılın kalan kısmında Alman sivil ve askeri planlamacıların yakasını bırakmayacaktı.

Fransa-Prusya Savaşı, her iki ülkenin de topraklarında milliyetçiliğin ve yabancı düşmanlığının tüm öfkesini kusmasına imkân sağladı. Savaş döneminde halkın radikalleşmesi, modern ulusal savaşların belki de en tehlikeli yönüydü; çünkü bu yaklaşım, yakın dönem Alman tarihinin büyük felaketlerini doğurarak Almanların iki dünya savaşını da başlatan millet olarak tarihe geçmesine neden oldu.

Okuma Önerileri

Erken endüstriyel dönemde savaş sanatına ilişkin ayrıntılı anlatımlar için şu kitaplara bakılabilir: Hew Strachan, *European Armies and the Conduct of War* (Londra, 1983); Larry H. Addington, *The Patterns of War since the Eighteenth Century* (Bloomington IN, 1984); William McElwee, *The Art of War: Waterloo to Mons* (Bloomington IN, 1974) ve Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (New York, 1987).

Kara ve denizdeki teknolojik devrime ilişkin bilgi için bkz. William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago, 1982). Martin van Creveld, *Supplying War: Logistics From Wallenstein to Patton* (Cambridge, 1977) ise savaşın lojistik yönüne ve özellikle de demiryollarının kullanımına ilişkin yorumları içerir, Dennis E. Showalter, *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology, and the Unification of Germany* (Hamden CT, 1975), 1866'daki Avusturya-Prusya Savaşı'nın teknik yönü hakkında iyi bir çalışmadır. F.H. Garrison, *Notes on the History of Military Medicine* (Hildesheim, 1970) ve Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *A History of Military Medicine*, 2 cilt (New York, 1992) Kırım Savaşı'ndan sonraki tıbbi reformlar hakkında az ve öz özetler sunar.

Bu dönemin deniz savaşı tarihi aslında İngiliz Kraliyet Donanması'nın öyküsüdür. Kısa bir değerlendirme için bkz. Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery* (New York, 1976). Napoléon sonrası İngiliz deniz hâkimiyeti dönemi için bkz. C.J. Bartlett, *Great Britain and Sea Power 1815-1853* (Oxford, 1963); daha sonraki dönemler için bkz. C. Barnett, *The Collapse of British Power* (Londra, 1972). Oldukça değerli bir çalışma için bkz. Donald M. Schurman, *The Education of a Navy: The Development of British Naval Strategic Thought 1867-1914* (Londra, 1965). Fransızlar için de standart bir çalışma var: Theodore Ropp, *The Development of a Modern Navy: French Naval Policy 1871-1904* (Annapolis, 1987). Son olarak, 1900'den sonra İngiliz-Alman donanma güçleri arasındaki yarışın kökeni ve evrimi için bkz.

Arthur J. Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919*, c. 1, *The Road to War, 1904-1914* (Londra, 1961) ve Holger H. Herwig, “Luxury” Fleet: *The Imperial German Navy 1888-1918* (Londra, 1987).

Prusya savaş tarzı ilk olarak şu çalışmada analiz edildi: Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640-1945*. (Oxford, 1955). Craig, ayrıca heyecan verici bir eser daha kaleme aldı: *The Battle of Königgrätz: Prussia's Victory over Austria, 1866* (Westport CT, 1964). Peter Paret (der.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton, 1986) içinden iki makaleyi de önermek gerekir: Hajo Holbom, “The Prusso-German School: Moltke and the Rise of the General Staff” ve Gunther E. Rothenberg, “Moltke, Schlieffen, and the Doctrine of Strategic Envelopment.” Diğer yandan, daha yeni bir çalışma için bkz. Arden Bucholz, *Moltke, Schlieffen and Prussian War Planning* (New York, 1991).

1870 Fransa-Prusya Savaşı'na ilişkin örnek olay incelemesi, Michael Howard'ın belki de en iyi kitabı olan, *The Franco-Prussian War: The German Invasion of France, 1870-1871* (Londra, 1961 ve 1979)'a dayanmaktadır. Clausewitz'in Alman generaller üzerindeki etkisi için bkz. Jehuda L. Wallach, *The Dogma of the Battle of Annihilation: The Theories of Clausewitz and Schlieffen and Their Impact on the German Conduct of Two World Wars* (Westport CT, 1986). Jay Luvaas, *The Military Legacy of the Civil War: The European Inheritance* (Chicago, 1959) adlı çalışmasında, bu dönemde Birleşik Devletler ve Avrupa savaş tarzları arasındaki etkileşimi analiz etmiştir. İç Savaş tartışması için ise bkz. James M. McPherson, *Battle Cry of Freedom: The Civil War Era* (New York, 1988).

XI

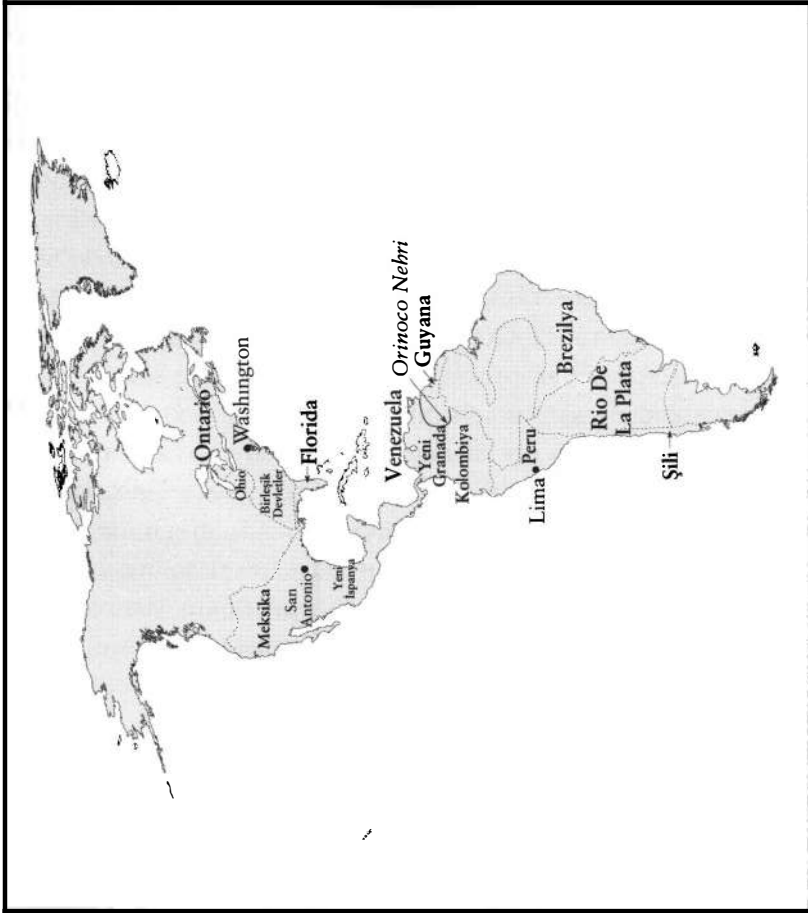
Batı'nın Dünyayı Fethi

Avrupa Emperyalizmi Çağında Savaş ve Toplum, 1757-1914

Batı, 1757-1914 yılları arasında dünyanın hâkimi konumuna yükseldi. Bu, tarihte görülmüş en büyük fetihtir ve temelinde de, Avrupa askeri gücünün diğer güçleri gölgede bırakmış olması yatıyordu. Emperyalistler, sahip oldukları bu ezici üstünlük sayesinde, çok az çabayla çok büyük kazanç elde etmeyi başarabildiler. Buradan yola çıkarsak, emperyalizmin asıl nedeninin siyasi ya da ekonomik değil ama askeri alandaki üstünlük olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Avrupa devletleri yüzlerce yıl birbirleriyle savaşarak askeri teknoloji, taktik ve teşkilat alanında durmadan geliştirdiler. Sonu gelmeyen bu rekabet içerisinde ancak, sürekli ordu besleyip geliştirebilenler ayakta kalabilirdi. Krallar ve soylular arasındaki uzlaşma ise sadece Avrupa'ya mahsus kimi özelliklerin ortaya çıkmasını sağladı: Devlet, kurabileceği en büyük ve en iyi orduyu kurmuş ve bu kuvveti eğitilmiş ve sadık komutanların eline teslim etmişti. Avrupa devletleri, artık dünya üzerindeki en militarist ve güçlü devletlerdi.

1750'lere gelindiğinde, Batı savaş taktiklerine şaşırtıcı bir hızla uyum gösteren Güney Asya devletleri dışında, Avrupa'nın askeri bir rakibi kalmamıştı. Diğer Asya devletlerinde ise askeri açıdan bir değişim görülmedi. Bu ülkelerin orduları saldırıya uğradıklarında dağılıp gittikleri gibi kendi ülkelerinde gelişmeye giden yolu da tıkıyorlardı. Genelde, yeni ordular kurulabilmesi için eskilerinin yok edilmesi ve şayet Batılı olmayan devletler Batı'nın idari ve siyasi temellerine sahip olmak istiyorlarsa, devrim yapmaları gerekiyordu. Batılı devletler, varoluşlarını tehlike altına sokmadan büyük ordular besleyebilir ve sadece gelirleriyle alaylarını çoğaltarak askeri güçlerini artırabilirlerdi. Batılı olmayan devletlerde ise vergilerin yükseltilmesi kriz demekti ve orduyu güçlendirmek, devleti zayıflatmak anlamına geliyordu. Elbette bu, bir gecede tamamlanmış bir süreç değildi. Batılıların, Batılı olmayan devletlerle 1700-1850 yılları arasında durmaksızın savaştıkları Ukrayna, Hindistan ve Ohio'da üstünlüğü ele geçirebilmeleri için çok uzun yıllar geçmesi gerekmişti.

Avrupalılar, Batı dışındaki dünyanın fethine Doğu Avrupa'dan başladılar. 1700 yılında Türklerin Ruslara karşı savunmasının dayanakları Ukrayna'nın viraneliği, Kırım'ın Tatar atlıları, Karadeniz'e dökülen nehirlerin kıyılarındaki kaleler ve donanmaydı. Ukrayna'yı harap halde tutmaya devam eden Tatarlar, Ruslar karşısında dayanabilmek için Türklere muhtaçtı. Büyük Rus orduları, Kırım'daki kaleleri kuşatmak istedikleri zaman çöle dönmüş bir bölgede ilerlemek zorunda kalıyor; hastalıklar ve sürekli olarak ikmal konvoylarına saldıran Kırım atlılarının elinde perişan oluyorlardı. 1735-39 Türk-Rus Savaşı'nda 60.000 Rus askeri açlıktan ve hastalıktan öldü. Dolayısıyla Ruslar, bu savunma tarzını ancak bir anda çökerterek alt edebilirlerdi. Hem Türk hem de Rus orduları vasat nitelikteydiler; ama Türkler sadece kendi seçtikleri zamanda ve şartlar uygun olduğunda savaşırlardı. Bu savunma sistemi ayakta kaldıkça, Rusların elde edebileceği en büyük zaferin bile –Kırım Yarımadası'nın yağmalanması, bir kalenin alınıp bir ordunun yenilmesi gibi– anlamı olmayacaktı. Fakat Türk sistemi 1750'lerden sonra çözülmeye başladı. Osmanlı askeri teşkilatı ölüm uykusuna gömülmüş ve devlet, eyaletler üzerindeki denetimini kaybetmeye

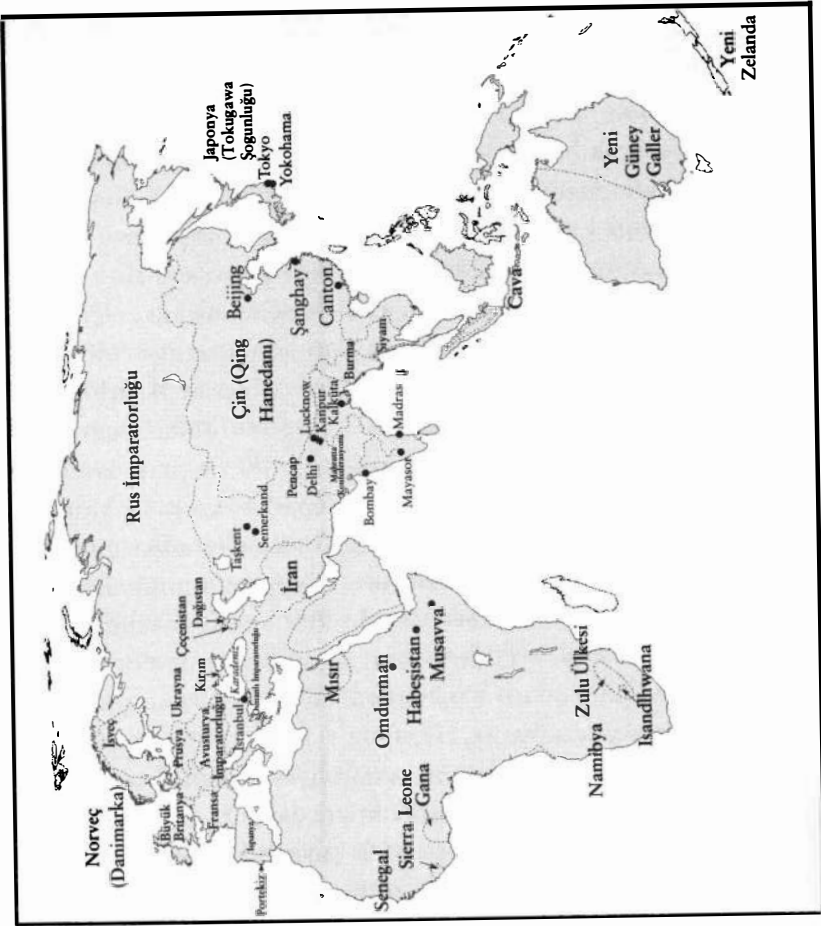

Harita 11.1 1800 Yılı Civarında Yeni Dünyada Savaş ve Askeri Güç .

başlayınca gelirlerinin azalması nedeniyle, ordusunun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişti. Artık ne etkili ne de sadık bir askeri güç olan yeniçeriler ve tımarlı sipahiler, düşmandan ziyade kendi ülkelerine zarar vermeye başlayan bir kuru kalabalığa dönüşmüşlerdi. Mevcudu 300.000'i bulan Türk ordusu sayıca fazla ama işe yaramazdı; moral, disiplin, teknoloji ve taktik alanlarında dökülüyordu. Büyük bir bölümü askerlik eğitiminden bihaber olan yeniçerilerin kalabalık ve hantal birlikleri ne saf ne de kol tertibi tutturabiliyor; antika tüfeklerine süngü takmayı da, görünüşte "gâvur icadı" olduğu için ama gerçekte süngü savaşının gerektirdiği sıkı talim işlerine gelmediğinden reddediyorlardı. Manevradan acizlerdi ve etkili ateş açamazlardı; elde kılıç omuz omuza savaşmaya alışıklandı. En kötüsü de, yeniçerilerin Osmanlıların elindeki en seçkin askeri birim olmasıydı. Geri kalan Osmanlı birliklerinin büyük bir çoğunluğu, standart bir talim rejimi olmayan başıbozuk kıtalardı. 1768 yılında kıdemli bir Türk zabiti şöyle yakınıyordu: "Paşalar Anadolu'daki hırsız ve evsizleri asker diye topluyor, sonra da onlarla uğraşmak zorunda kalıyorlar. Bu askerler geldikleri her köyde ya da köprü geçişinde maaş ve ikramiye istiyor ki bu geleneğe tamamen aykırıdır." Türk komuta kademesi siyasi entrikaların oyuncağı olmuştu. 1768-1774 yılları arasındaki savaşın başlarında, cephe komutanlığına askerlikle alakası olmayan bunak bir bürokrat atandı: Mehmet Emin Paşa. Zabıtlarına şöyle sordu: "Tuna'yı geçince hangi yöne gideceğiz... Ben bu bölgeyi bilmem ve hayatımda da hiç sefere çıkmadım. Bu meselelerden pek haberim yoktur."

Aynı tarihlerde Rusya, Ukrayna'da iyi bir lojistik merkez kurmak, depolara yiyecek stoklamak ve küçük ama etkili orduların ikmalini nehirler vasıtasıyla yapmakla meşguldü. Komutanı Pyotr Aleksandroviç Rumyantsov'un yazdığına göre Rus ordusu, "düşmanın ne kadar kalabalık olduğunu değil, sadece nerede olduğunu sorardı." Generalleri mükemmel, subayları iyi, askerleri azimli ve disiplinli; taktikleri de Batı Avrupalılarınkinden farklı, özellikle kalabalık ve disiplinsiz Türk ordularına saldıracak şekildeydi. Cebri yürüyüş, gece baskınları ve eğer mümkünse baskın tarzı süngü hücumları, Türklerin yakın dövüşteki zayıflıklarından istifade etmek

Harita 11.1 devamı 1800 Yılı Civarında Yeni Dünyada Savaş ve Askeri Güç.

için çok uygundu. Süngüleri kendilerinden 2 metre önde duvar gibi duran disiplinli birliklerin karşısında kılıçlı askerlerin silahlarını kullanma imkânı olmuyordu. Ruslar için süngü esas, tüfek ise tali silahtı. Rusya'nın "generaller generali" (*generalissimus*) Aleksandr Vasilyeviç Suvarov'un o efsanevi aforizmasında dediği gibi, "Kurşun aptaldır, süngü iyi ahbaptır; süngünü düşmanın göğsüne ya da gırtlığına sapladığında ıskalamak gibi bir derdin olmaz." Hat tertibinde hareket yavaş olduğu ve kalabalık düşman tarafından kuşatılmaya davetiye çıkardığı için Ruslar Roma ordusunun benzer bir sorunla başa çıkmak üzere geliştirdiğine benzer bir teknik uyguladılar: Kama tertibi. Taburların bir üçgen oluşturacak biçimde dizildiği kama tertibiyle Türkleri hem cepheden hem de kanatlardan çapraz ateşe tutmak mümkün oluyordu. Rus ordusu, mermi israfına neden olan yaylım ateşi yerine hedef gözeterek ateş açmayı tercih ediyor ve ayrıca, savaş alanında hızla mevzilenebilen hafif sahra topları da kullanıyordu. Ruslar teknolojik açıdan geri kalmalarına rağmen lojistik sistemlerini iyi kurdukları için kuşatmalarda çok başarılıydılar; ayrıca askerleri de kalelere hücum etmekte yetenekliydi. 1768 ve 1792 yılları arasında gerçekleşen iki savaşta Türk sınır savunmasını ezip geçmiş ve kendilerinden dört kat daha kalabalık Osmanlı ordusunu bozguna uğratmışlardı. 21 Temmuz 1770'te Kartal Ovası'nda, 35.000 kişilik Rus ordusunun yendiği 150.000 kişilik Türk ordusu 20.000 ölü ve esir verirken, Ruslar sadece 1.000 adam kaybettiler. Türk savunma sistemini kırıp Kırım'ı ele geçiren Rusya, Ukrayna'yı tahıl ambarı haline getirdi ve İstanbul'a yönelik kalıcı bir tehdit haline geldi. Bu yenilginin ateşlediği siyasi ve mali kriz, Osmanlıları daha da zayıflattı.

1757 yılına gelindiğinde, Batı tarzı piyade Hindistan'daki herhangi bir askeri birimden daha üstün olduğunu kanıtlarken yeni kuşatma ve kale hücumu teknikleri bölgedeki savaşın kurallarını değiştirmişti: Kaleler acele edilmeden ele geçiriliyordu. Hindistan'daki en büyük askeri gücün sahibi olan İngilizler için –ordularının mevcudu 45.000 İngiliz ve 200.000 yerli askere (*sepoys*) kadar yükselmişti– bu elverişli bir taktikti. Ayrıca tek merkezden komutaya, iyi subaylara, kurnaz bir politikaya ve yerel halkın

desteğine sahiptiler. Robert Clive, sadece sepoylardan oluşan ordusu ve Hintli müttefiklerinin ona sağladığı mali destekle, düşman generallerini satın alarak 1757 yılındaki Plassey Muharebesi'ni kazanıp bölgedeki İngiliz hâkimiyetini perçinledi. Bu tehdidin üstesinden gelmek, Hintliler için gerçekten zordu; 1757'deki Hint ordularının ağırlığı süvariye ve hiçbirinde Batı tarzı piyade mevcut değildi. Yine de kimi Hint kuvvetleri, 1890 yılına kadar, bu tehditle Batılı olmayan herhangi bir diğer güçten daha iyi başa çıkmayı başardılar. 1767-1799 yılları arasında İngilizler ile iki Mayasor hükümdarı arasında dört savaş cereyan etti. Haydar Ali ve oğlu Tipu Sultan (Feth Ali), Batı tarzı olmayan ama disiplinli 20.000 piyade ve 18.000 süvariyle ileri bir strateji uyguladı. Piyade ve topçu şehirleri korumak için tahsis edilirken süvari de ikmal konvoylarına, intikal halindeki İngiliz birliklerine ve İngiliz denetimindeki topraklara saldırıp önemli şehirleri ele geçirdi. İngilizler, ancak bol kaynağa sahip olmaları ve müttefikleri olan Mahratta süvarilerinin Mayasor süvarilerini engellemesi sayesinde kazanabildiler.

İkinci İngiliz-Mahratta savaşında (1803-1805) İngilizlerin 37.000 kişilik ordusu, hafif süvariler, Batı tarzı piyade ve çok sayıda toptan oluşan 56.000 kişilik Mahratta ordusunu yenmeyi başardı. Mahratta ordusunun pek çok eksiği vardı: Süvariye piyade arasında işbirliği yoktu, komutanlar arasında görüş ayrılığı vardı, birlikleri eşgüdümsüz savaşıyordu ve tabur ile tugay komutanlarıyla Avrupalı paralı askerler savaş sırasında firar etmişti. Yine de Mahratta stratejisiyle kuşatma teknikleri gayet iyiydi; savaşta güzel de performans gösterdiler. İngiliz komutanlar, çarpışmaları ateş gücüyle kazanamadıklarını fark edince süngü hücumlarına ağırlık verdiler. Mahratta piyadesinin “şeytan gibi ya da daha doğrusu kahraman gibi” savaştığını söyleyen General Lake'e göre, topçuları İngilizlerden daha iyiydi: “Ellerinden gelen en iyi şekilde savaştılar; süngüyle öldürülene kadar toplarının başından ayrılmadılar.” Yıllar sonra Wellington Dükü'ne katıldığı “en iyi” muharebenin hangisi olduğu sorulduğunda, 1803 yılında Mahrattalarla savaştığı “Assaye” diye cevap verecekti. İngilizlerin sepoylarına denk kifayetteki Mahratta piyadesi, zaferin bedelini çok pahalıya ödetti:

Wellington, emrindeki 4.500 askerden 1.600'ünü Assaye'de kaybetmişti. 1840'larda İngilizler, Asya'da Batı tarzı en büyük ve ilk milli piyade gücünü kurmuş olan Sih Krallığı'yla (Pencap'ta) savaşılmaya başladılar. Sih ordusunun subayları, topları ve 65.000 askeri İngilizlerle rahatlıkla başa çıkabilecek güçteydi. İngilizler, her zamanki gibi, düşmanları arasındaki siyasi çekişmeleri kullanarak zafere ulaşmayı başardılarsa da, 1815 ve 1914 yılları arasında yaptıkları en zorlu iki büyük muharebeyi Sihlere karşı verdiler. Bu savaşlarda Hintliler daha kalabalık olmalarına rağmen yenilmişlerse de bu, ordularının kötü olduğu anlamına gelmiyordu. Asya'daki herhangi bir devletin ordusundan çok daha üstün vasıflı olan Sih kuvvetleri, pek çok Avrupa ordusuna denkti.

18. yüzyılda Amerikan yerlileri, Anglo-Amerikalılara karşı büyük bir direniş sergilediler. Aynı tarz silahları kullanan hasım taraflar, genelde 25-250 kişilik ve nadiren de 1.500'e kadar yükselen mevcutlu birimler halinde savaştılar. Yerliler konfederasyonlar kurarak bir araya geldiklerinde daha büyük Anglo-Amerikan ordularını yenmiş, hantal piyade kollarını yabanıl ormanlarda pusuya düşürüp bunları kaçırmaya çalıştıkları sırada katliamdan geçirmiş, kaleleri ablukaya alıp yerleşimleri tahrip etmişlerdi. Kurbanlarının uzuvlarını kesip kafa derilerini ağaçlara çivileyerek göçmenleri ve askerleri dehşete düşürürlerdi. İngiliz Albay Henry Bosenquet, yerli birliklerini şöyle tanımlamıştı: "Çok hızlı oldukları için, sadece uygun gördükleri zaman savaşır ve canları çektğinde rahatlıkla kaçıp giderler." Avrupa usulünde yetiştirilmiş İngiliz birlikleri de, hiç talim görmeyen sömürge kuvvetleri de berbat yollarla uzun ikmal konvoylarına bağımlıydı. 1755'te, General Braddock'un 5 kilometre uzunluğundaki yürüyüş kolu, günde 10 kilometre hızla eceline ilerlemişti. Yerliler, düşmanlarına kıyasla çok daha iyi liderlik ve kurnaz bir siyaset uygulayarak, daha zayıf olan sömürgeci devleti güçlüye karşı desteklemek -İngilizlere karşı Fransızları ve Amerikalılara karşı İngilizleri- suretiyle bir denge kurmaya çalıştılar. Elbette yerliler de kusursuz değildi. Zafer kazanır, ama bu zaferi nasıl kullanacaklarını bilmezlerdi; kaleleri ele geçiremez ve uzun süre savaşmazlardı. Gevşek yapıdaki yerli savaş çeteleri,

erkeklikleriyle ruhani metanetlerini ispatlamak amacıyla savaşır-
lar, yenilince kaçarlar, zafer kazanınca da yaralılar, esirler ve ga-
nimetle köylerine dönerlerdi. Anglo-Amerikan zaferleri daha az
olmakla beraber, ele geçirilen arazinin üzerine hemen bir kale inşa
edildiğinden ötürü, daha iyi sonuç veriyordu. Her gün biraz daha
batıya ilerleyen koloniciler, nüfusları zaten az olan yerlilerin top-
raklarını adım adım daralttılar.

Koloniciler yerlilerle başa çıkabilecek güçte değildi ve büyük
çatışmalar sırasında binlerce kişi hayatını kaybetti. Fakat 1760'tan
sonra Virginia'dan yola çıkan ormancılar –yerliler, başlıca silahla-
rına nazire olarak onlara “Koca Bıçaklılar” diyordu– kısa sürede
rakipleriyle başa baş mücadele edebilecek şekilde uyum sağladılar.
Tıpkı yerliler gibi Ormancılar da fırlatma baltası (*tomahawk*) ve
bıçaklarla silahlı gevşek nizam yaya asker olarak göğüs göğüse sa-
vaşırlardı. İngilizler ve Fransızların aksine Amerikan yerlileri, sü-
variye uzak mesafelere akınlar düzenlemek ya da yakın mesafeden
hücum için kullanıyordu. Yerliler ve ormancılar Ohio eyaletini ele
geçirebilmek için yetmiş yıl boyunca mücadele edip her türden şid-
dete başvurmaktan çekinmediler: Yerleşimler yakıldı, kadınların
karınları deşildi ve esirler işkencelerle öldürüldü. Yerlilerin savaş
tarzı daima korkunç olmakla beraber pek çoğu aldıkları esirleri ev-
lat ediniyor, ormancılar esirlerinin hepsini öldürüyordu. Savaşı
tek başına sürdürmeye çalışan kabilelerin kolayca ortadan kaldırı-
labildiği görülmesine rağmen yerliler arasında birlik kurmak hem
çok güçlü hem de uzun savaşlar sırasında bir Avrupa devletinden
silah ve ailelerini doyuracak gıda yardımı alabilmeleri şarttı. Nihai
mağlubiyetleri de dış yardımın kesilmesi sonucu geldi. Yedi Yıl Sa-
vaşları sırasında Fransız-yerli ittifakı Ohio'yu ele geçirmeyi başar-
sa da, İngilizler başka yerlerde kazandıkları zaferlerin sonucunda
bölgeyi aldılar. 1783-1815 yılları arasında yerlilerin kaderi İngiliz-
lerin başarısına bağlıydı. Amerikan Devrimi öncesinde İngilizler,
ormancılar tam serbestiyet tanıdılar. Devrim sırasında, başta
tarafsız olan yerliler, asi Amerikalıların bitmek bilmeyen saldırıları
sonucunda İngilizlere yardım etmeye karar verdiler. Yerli konfe-
derasyonu, İngilizlerin küçük bir desteğiyle Amerikan birliklerini

dağıtıp sınır bölgelerini yerle bir etti; fakat daha sonra konfederasyon dağıldığı gibi, İngiliz yardımı da kesildi. Tüm bu gelişmeler karşısında Amerikalıların ciddi bir askeri hazırlığı yoktu; bir Amerikalı generalin belirttiği gibi, Ohio sınırını “büyük kasaba ve şehirlerin cürufu, miskinlikten gevşemiş ayyaşlardan ibaret” 850 asker koruyordu. Çok nadir gerçekleşen muharebelerde, Amerikalılar çoğunlukla daha kalabalık olsalar da genelde yerliler galip gelirdi. Bunların içinde en bilineni, 1793’te General St. Clair’in 1.400 kişilik ordusunun yerliler karşısında 600 kayıp vermesidir. Yerliler de Fallen Timbers’ta (1794) büyük ve Tippecanoe’de (1810) küçük bir yenilgi yaşadılar. Fakat asıl darbe, yerlilerin ekonomisiyle toplumunu mahvetmeyi başaran ormancılardan geldi. Doğu Amerika yerlileri son direnişlerini 1812 Savaşı sırasında gerçekleştirdiler: İngilizlerle birleşerek kurdukları küçük ordular iki büyük Amerikan ordusunu yenmeyi başarsa da Thames Nehri’nde (1814) uğradıkları yenilgi Ohio kabilelerinin kaderini mühürledi. Birleşik Devletler, 1812 Savaşı’nda İngiltere ve Kanada’ya karşı kaybetse de yerlilere karşı kazanarak modern Amerika’nın orta batısı ile güneyinin yüzde 33’ünü oluşturan bir araziye ele geçirdi.

Tüm bu verilerin de ortaya koyduğu üzere, Batı’nın öteki askeri sistemler üzerindeki askeri üstünlüğü 1750’li yıllarda kendini göstermeye başlamış ve Batılılar yetersiz düşmanlarını kısa sürede ortadan kaldırırken çabuk uyum sağlayan hasımlarıyla uzun süreli mücadelelere girmişti. Başta bu askeri üstünlüğün nedeni, Batılı devletlerin yüksek nüfusu, zenginliği ve askeri teşkilatıydı. Batı askeriyesi daha disiplinli ve dayanıklı olduğu gibi orduları nakil ve ikmal konularında Batı ülkeleri diğerlerinden daha marifetliydi. Ayrıca savaşı ağır kayıplara rağmen sürdürebilme yeteneğine ve Batı’ya mahsus iki unsura sahipti: Yetenekli ve fedakâr subaylar ile Avrupa piyadesine ateş gücünün yanında göğüs göğüse dövüş becerisi kazandıran iğne süngü. 1879 yılında, bilhassa yakın dövüş için yetiştirilmiş, kısa mızrak (*assegai*) ve kalkanla silahlı Zulular bile süngüden korkmuştu. Avrupalı olmamakla beraber Avrupa savaş tarzını en iyi benimseyen iki milletin, Türklerin ve Japonların, aynı zamanda süngü savaşında dünyaca ün salması tesadüf değildi.

Teknolojinin süngü haricinde ciddi bir etkisi yoktu; Türk silahları Ruslarınkilerden kötüyse, Hint topçusu İngilizlerinkinden iyiydi. 1830 yılına kadar Batı'nın askeri üstünlüğü kısıtlıydı ve sadece çok büyük uğraşlar neticesinde sınırlı kazanımlar elde edilmişti: İngiltere Hindistan'ı hâkimiyeti altına almış, Rusya Güney Ukrayna ile Kafkasya'yı ilhak etmiş ve Birleşik Devletler sekiz eyaletin büyük bir kısmını ele geçirmişti. Batılı olmayan kimi ülkelerin orduları, Batılı ordulara denk bir savaş yeteneğine sahipti. 1820'lerde Gana'da, doğal mevzileri kullanan ve barikatlar kuran Aşanti orduları roketlerle donanmış 2.000 kişilik İngiliz görev kuvvetini durdururken buharlı gambotlarla desteklenen 10.000 kişilik bir İngiliz-Hint kuvveti Birmanyalıları güçbela yenebildi. Gerilla savaşı, tüm büyük Avrupa ordularının karşı karşıya kaldığı bir sorundu. Standart Batı savaş usulleri olan kol ve saf tertibiyle yayılım ateşi, Avrupa toprakları dışında pek işe yaramıyordu. İngilizler ve Ruslar, Batılı olmayan rakiplerini ancak Avrupa tarzı savaş usulünü terk edip taktiklerini bulundukları çevreye göre şekillendirerek, diğer bir deyişle ateş gücüne değil de şok etkisine ağırlık vererek yenebilmişlerdi. Düşük nüfuslu sınır bölgelerinde konuşlu en iyi Batılı askeri birimler, kendilerine has savaş taktikleri geliştirmiş olan Kazaklar ve “büyük bıçaklılar” gibi savaşçı topluluklardı.

1830'dan sonraysa, Batı'nın askeri üstünlüğü tartışılmaz hale geldi. İngilizler bütün Hindistan'ı fethederken Ruslar İstanbul'a saldırdı; Avrupa orduları Doğu Asya'da egemenlik kurduktan sonra Güneydoğu Asya'yı, Orta Asya'yı ve Afrika'nın neredeyse tamamını ele geçirdiler. Birleşik Devletler ve Kanada, Kuzey Amerika'nın yegâne hâkimi konumuna geldi. Sadece birkaç bin askerle ve birkaç yıl içerisinde gerçekleştirilen bu fetihler öncekilerden çok daha kolay olmuştu. Bu dönemde Avrupa orduları, kendi taktiklerini yerel orduların taktiklerine uyarlama ihtiyacını pek duymadılar zira halihazırdaki üstünlükleri, teknolojik gelişmelerin de desteğiyle ezici bir hale gelmişti. Batılı donanmaların sağladığı lojistik desteğin avantajıysa tartışılmazdı: Bahriyelilerden kurulu donanma tugayları piyade ve topçu olarak görev yapıp İngiliz ordularına hayati bir destek sağlarken, Fransız donanması da Hindic'in ele

geçirilmesinde büyük rol oynamıştı. Yine de tüm bunlar Batılıların dünyanın geri kalanıyla girdiği her savaşı kazandığı anlamına gelmiyordu. 19. yüzyılın sonlarında Türk ve Japon orduları, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ediyordu. 1876'da dünyada Mısır ordusundan daha iyi teçhiz edilmiş bir ordu yoktu; Türk donanması da dünyanın üçüncü en güçlü donanması haline gelmişti ve Peru dünyanın en iyi savaş gemisine sahipti. 1870'lerden sonra Avrupalılar, seri atışlı top ve tüfeklerle saniyede 5-11 atış yapabilen makineli tüfek gibi yıkıcı silahları kullanmaya başladılar. Bir Fransız subayı, yeni mermilerin Afrikalılar üzerindeki etkisini şöyle tarif etmişti: "Kafaya isabet ederse kafatasını patlatır, göğse denk gelirse kurbanın sırtında koca bir delik açar, organlar ve kemikler paramparça olur."

Batılı olmayan orduların iki seçeneği vardı: Ya kendilerini bu tehlikeye göre yenileyecek ya da yok olacaktı. Çok azı bunu başarabildi. Yeni Zelanda'daki Maoriler, 1860'larda İngilizler karşısında tattıkları acı yenilgilerin ardından, kendi eksikliklerini olabildiğince telafi edip İngilizlerin zayıflıklarından olabildiğince yararlanacak şekilde taktiklerini değiştirdiler. Maori nişancıları, genelde binlerce metre uzunluğunda kazılan ve dönemin en güçlü topçusunun ateşine bile direnebilecek bir siperli tahkimat sistemine (*pa*) bel bağlayarak kendilerini savunmayı sürdürdüler. *Pa*'lara girdiklerinde kendilerini özellikle hazırlanmış ölüm bölgelerinde bulan ve çeşitli engeller vasıtasıyla yerlerine mihlanan saldırganlar, tüfekleri eski ama disiplinleri sağlam Maorilerce katledildiler. Tecrübeli İngiliz askerler, "bu tür bir yere saldırmakla koyunları mezbahaya sürmek arasında bir fark yok" diye vaziyeti tarif etmişlerdi. Savunma güçleri *Pa* sistemi sayesinde 10'a katlanan Maoriler, kendi kayıplarına kıyasla çok daha fazla düşmanı saf dışı ederek sivillerini korumayı başarabildiler. Halklarına büyük zarar vereceğini düşündükleri için gerilla savaşı uygulamaktan kaçınmışlar ve bunun yerine İngiliz ordugâhlarını *pa*'larla çevreleyerek onları sivillerden uzak tutmuşlar; düşmanlarını kendi üzerlerine çekip hiçbir stratejik önemi olmayan bu savunma noktalarına saldırmak zorunda bırakmışlardı. Aynı zamanda, topraklarındaki düşmanı

felç edebilmek için hiç durmadan onların ikmal hatlarına da saldırarak mümkün en iyi sonucu elde etmişlerdi. Sonunda, İngiliz-Yeni Zelanda birlikleri sadece ve sadece çok daha güçlü olmaları sayesinde küçük bir zafer kazanabildiler ve 1863-1865 arasında 4.000 Maori zayıatına karşı 18.000 asker kaybettiler. Sonuçta, Maoriler kârlı bir barış yapıp Okyanusya ya da Amerika'daki yerlilere kıyasla çok daha fazla toprağı elde tutmayı başardılar.

Hindistan'ın kuzeybatı sınırında 1897-1898 yılları arasında, çoğu Hint ordusunda görev yaparak deneyim kazanmış olan ve mükemmel tüfeklerle donanmış Peştun keskin nişancıları, 59.000 İngiliz ve Hintli askeri oldukları yere mıhlamış ve birlikleri pusuya düşürüp özellikle subayları hedef almışlardı. Disiplinli savaşıllara ve esnek ordulara; eski usul savaşı bırakıp ateş gücüyle araziye en iyi şekilde kullanabilecek yeni taktikler geliştiren ve büyük orduların en zayıf noktaları olan ikmal hatlarını hedef seçen zeki komutanlara sahip toplumlar bu tür başarılar sağlayabildiler. Fakat sayılan niteliklere sahip çok az halk mevcuttu. Teknolojik üstünlük, özellikle bir dava gütmeyen küçücük birliklerin topyekûn öz savunma mücadelesi veren koca orduları pek az kayıpla dümdüz ettikleri emperyal savaşlarda trajik derecede büyük bir dengesizliğe yol açıyordu. Bir İngiliz çavuş, 14.000 İngiliz askerinin kılıç, mızrak ve yay kuşanmış 50.000 Sudanlıya karşı savaştığı, 1898 yılındaki Omdurman Muharebesi'ni şöyle anlatmıştır:

Yere uzanıp biraz daha kestirdik ve saat 4:15 civarında kalk borusuyla uyandık. Biraz çay içip peksimet yedikten sonra mevzilerimize döndük. O arada Mızraklılar [21. Mızraklı Süvari Alayı] çıkıp ilerlediler. Bir süre bekledikten sonra Mızraklıların geri dönmeye başladıklarını gördük; bir yandan da [Sudanlıların] ateş etkileri duyuluyordu. 6 veya 6:30 sularında binlercesinin ellerinde sancaklarla tepelere yığıldıklarını gördük, bizimki kadar bir alanı kaplıyorlardı. Bir süre bekledikten sonra aşağı inmeye başladıklarında yanımızdaki topraklara ateş açtı. Önce menzili ayarlamak için bir tek atış yaptılar ve subaylar da dürbünleriyle izledi... Daha sonra tüm topraklar hep birden gürlendi. Üzerlerine yağın tüm bu ateşe rağmen, Dervişler gelmeye devam ettiler. İyice yaklaştıklarında top mermileri onların arı sürüsü gibi saflarını yarıp geçerek gedikler aç-

maya başladı. Ardından piyade de ateş açtı. Çıkan muazzam gürültüye rağmen, ortada pek duman yoktu... Ateş kademeli olarak azalmaya başladığında, artık karşımızdaki ordu cesetlerden tepeler arasında ilerleyen dağınık gruplardan başka bir şey değildi... Her nerede toplanmaya çalışırlarsa, büyük toplar derhal onlara yöneliyordu. Herkes rahat bir nefes aldı ve verilen kaybı tespit edebilmek için etrafta dolaşmaya başladılar... Dervişlerin cesaretine diyecek yoktu. Çatışma sırasında bir hadiseye şahit oldum. Bir grup Derviş topraktaki bir tümseğe saklanırken diğer dört tanesi sancağı taşıyarak ilerlemeye devam etti. İlk düşünce sancağı diğerini aldı ve bu hepsi ölene kadar sürdü. Maximler [makinelî tüfek] o gün iyi iş çıkardı... Yüzbaşının askerlerine durmalarını ve düşman iyice yaklaşıpna kadar ateş etmemelerini söylediğini duydum. 650-750 metreye geldiklerinde ateş emri verildi; sağdan ve soldan çapraz ateş yağdı. Sanki hepsine birden yere yat emri verilmiş gibi bedenleri mermilerle biçilerek yere yığıldılar. Sonradan gördüm ki, bazı cesetlere yere düşmelerine bile fırsat kalmadan tek sıra halinde 5-6 mermi isabet etmişti.

Beni en çok şaşırtan ise, kendi askerlerimizin davranışları oldu. Sanki panayırdaymışız gibi hepsi de çok rahattı. Herkes sakin bir şekilde birbiriyle sohbet ediyor ve ateş etmedikleri sırada sigara içiyordu. Ne olup bittiğini görmek için ayağa kalktıklarıdaysa subaylar onlara yere yatmalarını emrediyordu. Sadece bir saf yaylım ateşi açıyor ve silahlar çok ısınınca, onun yerini diğer saf alıyordu. Ateş etmiş olan saftaki askerler oturup silahlarını temizlerken tekrar sıra onlara gelene kadar sigaralarını tütürmeyi de ihmal etmediler.

Avrupa ordularının savaş tarzları kıtadan kıtaya değişiklik gösterirdi. Bu çatışmaların en büyüklerinden bazılarının yaşandığı Latin Amerika'daki bağımsızlık savaşlarının kökeni, bölgede doğmuş olan beyazların (*criollo*), İspanya'nın 1808 yılında Napoléon tarafından ele geçirilmesi ardından yönetime yabancılaşmasıydı. Bu gelişmenin ardından, hem İspanya'da hem de sömürgelerinde bağımsızlık savaşları baş gösterdi. Anavatanda İspanyollar, orduları yenilince teslim olmayı reddederek geçici hükümetler (*juntas*, *cunta*) kurdular ve ülke ile kral adına savaşımaya devam ettiler. Criollolar da anavatanın örneğini takiple Latin Amerika'daki siyasi rejim ile istikrarı ortadan kaldırdılar. Kimi cuntalar yerel askeri

birimlerin komutasını devralıp özerk hale gelirken diğerleri bağımsız cumhuriyetler ilan ettiler. Bu ideolojik ve siyasi gelişmelere cuntalar arasındaki rekabet de eklenince kralcılar, criollolar ve yerlilerin karıştığı; bölgeden bölgeye değişiklik gösteren iç savaşlar çıkmaya başladı. Amerika'daki İspanyol hâkimiyeti çoğu bölgede sona erdi. Hâkimiyetini tekrar kurabilmek için İspanya'nın sömürgelerindeki savunma sistemini yenmesi ve halkını yeniden fethetmesi gerekiyordu; fakat anavatanın işgali ve iç çalkantılar bu tür bir harekete kalkışılmasını engelledi. İspanyol askeri, ancak 1812 yılından sonra Amerika'ya dönmeyi başardı. Toplam mevcutları 30.000 olan ve Meksika ile Kolombiya arasında dağıtılan bu askerlerin çoğu, asilerden daha iyi talimli olsalar da, mesafe ve hastalıklar sebebiyle etkili bir savaş gücü sergileyemediler. Ne kralcılarda ne de asilerde yeterli ateş gücü bulunmadığı gibi –1824'te Peru'da her iki tarafta da en fazla onar top vardı– mevcut silahları yenileme imkânları da yoktu. Tüccarlardan hurdası çıkmış tüfekler satın almak ya da kendi imkânlarıyla niteliksiz –daha kından çıkarırken kırılan, karıncalı metalden kılıçlar, ateşlendiğinde çatlayan toplar– silah üretmek zorundaydılar. Seferlerin kaderini, bir muharebede kaybedilecek birkaç bin tüfek ya da yurtdışından yapılacak toplu bir silah alımı belirleyebilirdi. İspanyol askerleri de, asilerin kiralandıkları paralı askerler de Avrupa'nın bildik saf tertibinde savaşırdı, fakat talim ve moral eksikliğinden ötürü ateş gücünden ziyade sürat ve göğüs göğüse savaşa ağırlık verilmişti. Her iki tarafın da yetenekli generalleri bulunuyordu; Büyük Frederik'in taktiklerine göre eğitilmiş olan İspanyol subaylar, yeni kontrgerilla taktikleri geliştirerek Meksika'yı köklü gerilla hareketine karşı sadece birkaç bin askerle koruyabildikleri gibi yerlilerden de ordu kurarak Peru dağlarında üstün düşman güçlerine karşı mücadele ettiler. Amatör askerden başka bir şey olmayan kimi asi komutanlar ise, cesaretleri ve dirayetleri sayesinde birkaç bin askerle And Dağları'nı aşarak kıtanın kaderini değiştirmeyi başardılar. Tüm iç savaşlarda olduğu gibi, burada da siyasetin ciddi askeri sonuçları oldu: Asilerin hazırlıklarının sürekli sekteye uğramasına mukabil sonunda İspanya savaşı kaybetti. Devrimci hükümetler genelde aralarında

işbirliği yapmaz; generaller de birbirlerinin arkasından iş çevirir ya da birbirlerini idam ederlerdi. Amerika’da görev yapmak, İspanyol askerlerinin hiç istemediği bir şeydi ve eğer oraya gönderilirlerse ilk fırsatta firar ederlerdi. 1820’de Amerika’ya gönderilmek için kurulan İspanyol seferi kuvveti, bunun yerine İspanya’da liberal bir darbe yapmış ve kurulan yeni rejim Kolombiya, Meksika ve Peru’daki kralcılara maddi yardımı keserek bunların arasındaki siyasi ahengi zedelemişti. Kıtadaki son İspanyol komutan, iki yıl süren Peru kuşatmasının ardından 1826’da teslim oldu.

Savaşlar, farklı özelliklere sahip ve devasa alanları kapsayan üç ana bölgede cereyan etti. Meksika’da seçkinler halkla karşı karşıya gelirken, Güney Amerika’nın kuzeyi ve güneyinde, zorla askere alınanlar hariç halk tabakaları kayıtsız kaldı ve seçkinler birbirleriyle savaştılar. 1810 yılında Meksika’da, Rahip Hidalgo’nun liderliğinde, sosyal devrimci ve milenarist (kıyametçi) karakterdeki bir köylü ayaklanması başladı. Fakat bu hareketin liderliğini ellerinden kaptıran criollolar, hedef tahtasına kendilerinin oturtulacağı korkusuna kapılıp taraf değiştirerek kralcı oldular. Hidalgo’nun erkek, kadın ve çocuklardan oluşan 70.000 kişilik başıbozuk güruhu gereğince mücadele edebilmekten uzaktı; şehirden şehire yayılan ve hem zaferinin simgesi hem de kalkan olarak kullandığı İspanyol rehineleri beraberinde sürükleyen bu hareket, disiplinli birkaç bin kralcı askerinin açtığı yayılım ateşiyle başladığı gibi son buldu. Hidalgo idam edilse ve hareket ortadan kaldırılsa da, onu insanların aklından çıkarmak mümkün olmayacaktı. Konvansiyonel bir savaşa girmek için gerekli silah ve talime sahip bulunmadıklarının farkında olan Hinalgocu asiler, gerilla savaşına yönelerek, çoğu eşkıya veya din adamı olan yerel liderlerle ittifak yaptılar. Küçük hırsız çetelerinden 5.000 kişilik ordulara kadar değişen boydaki birliklerle şehirleri kuşatıp kralcıları taciz ettiler; yönetim ve ekonomiyi sekteye uğrattılar. Kralcılar ilk başta bu saldırıların acısını sivillerden çıkarmaya kalkıştı fakat bu da, çok sayıda insanın kaçarak asilere katılmasından başka bir sonuç vermedi. Bunun üzerine kralcılar, savunma görevini üstlenmeleri için halkı silahlandırıp yerel milis birlikleri oluşturdular; nizamiyeli askerlerin

böylece serbest kalmasıyla da asilere karşı harekât düzenleme imkânı doğmuş oldu. Kralcılar şehirleri savunsalar ve asi üslerini ele geçirip ordularını yenseler de sonu gelmez yıpratma savaşının neticesinde onlar da tükendi. Kırsal bölgeler gerillaların, şehirlerde kralcıların denetimindeydi. İki tarafın da artık savaşmaktan ve içi boşalan siyasi davalarından usandıkları 1821'de, kralcılar ile asi ordular siyasi liderlerini reddedip savaşı sona erdirdiler ve el ele vererek bağımsız bir devlet kurdular.

Askerlerin yırtık üniforma ya da yerli giysileri giydikleri Güney Amerika'daki savaş, Meksika'dakinden farklıydı. Askeri harekât daha konvansiyonel, kuvvetler daha dengeli ve çatışma daha kanlıydı. Burada İspanya'nın daha az dostu ve ele geçirmesi gereken daha fazla toprak vardı. İspanyol donanması, çoğunlukla deneyimli İngiliz komutanların idare ettikleri asi filolarına ve bunlarla asker ile silah taşınmasına mâni olamadı. Kolombiya'da "Ölene Kadar Savaş" ilan eden asi lider Simon Bolivar, kendisine katılmayı reddeden tüm İspanyolların öldürülmesini emretti; kralcılar da benzer şekilde karşılık verdi ve neticede esirlerin katli âdet haline geldi. Her iki taraf da, üzerlerinde denetim sağlamak için dehşet salma usulüne başvurdukları sivillerin ellerinden her şeylerini aldı. Orduların mevcudu 3.000-6.000 arasındaydı; İspanyol imparatorluğunun çökmesine neden olan Carabobo (Kolombiya, 1821) ve Ayacucho (Peru, 1824) muharebelerinde bile mevcutlar ancak 10.000'e ulaşmıştı. Kayıplar yüksekti –hastalık, firar ve çatışmalar her birkaç ayda bir orduların mevcudunu yarıya indiriyordu–, takviye nadirdi ve yeni gelenlerin büyük çoğunluğu tecrübesizdi. 1819 yılına gelindiğinde, 1814'te Kolombiya'ya gönderilmiş olan 15.000 İspanyol askerinin 12.000'i ölmüş ya da firar etmişti. Açık, yerel halk askere alınarak kapatıldı. Bir sefer sırasında 3.000 kişi bile toplayabilmek bir sorundu; onları elde tutabilmekse başka bir sorundu. Orduların çoğunluğu zorla asker yapılan köleler ve azatlılardan oluşuyordu. Bu önemli bölgelerde kazananlar, liderleri köleleri azat etme, criollolara güvenme ve yerliler ile melezleri (*mulattos*) hedef alan ırkçı kanunları azaltma hususlarında kralcı liderlerden daha fazla esneklik gösterebilen asiler oldu.

En iyi birlikler ideoloji davası değil de para ve ganimet için savaşıyordu. Morali yüksek 1.000 deneyimli askerin –İspanyol askerler, yerli süvariler (*llanero*), İrlandalı paralı askerler– karşısında hiçbir birlik duramazken, askere alınmış halktan müteşekkil kuru kalabalıklar yem olmaktan öteye gitmiyordu. Bolivar’ın da söylediği gibi: “Kaybettiğim hiçbir askeri telafi etmem mümkün değil. Onların gücü sayılarından değil vasıflarından ileri gelmektedir. Bu nedenle, kayıp verilmemesi için elimden geleni yapıyorum. Diğer komutanlar kayıplarını yerel halkı askere alarak telafi edebilir, fakat benim elimde kullanabileceğim tecrübeli ihtiyatlarım yok.” Bazen küçük bir darbe bile orduları yıkmak için yeterliydi. Askeri ve idari mekanizma ise nadiren kusursuz çalışırdı; öyle ki, yurtseverlerin en büyük başarılarını (1818’de Şili’nin, 1819’da Kolombiya’nın ve 1821’de Lima’nın ele geçirilmesi) bir sonraki adım için gereken ve bir-iki yıl kadar süren yeniden inşa çalışmaları takip etmişti.

1814 yılında Kolombiya ile Venezuela’yı asiler yönetiyordu, ne var ki bunlar köylüler arasında pek revaçta olmadıkları gibi sınır bölgelerden *llanero*’lar ile kralcı gerillaların saldırıları durmaksızın devam ediyordu. Daha sonra, yetenekli General Morillo’nun komutasındaki 10.000 kişilik İspanyol seferi kuvveti, asileri ezip geçerek İspanya’nın iki katı büyüklüğündeki toprağı ve tüm şehirleri geri aldı. Öte yandan, İspanyollar da kuşattıkları şehirlere hücum edecek ateş ve insan gücüne sahip değillerdi. 106 gün süren Cartagena de las Indias kuşatması sırasında Morillo, ölüm ve firar nedeniyle 3.000 asker kaybetti. Hastalıklar ve her ele geçirilen yerde garnizon bırakma zorunluluğu, İspanyol gücünü büyük ölçüde zayıflattı. Yeni bir hükümet kurmak için dört yıl süren girişiminin en önemli sonucu, kazandığı çok sayıda düşman oldu. Hastalıklara karşı bağışık olan *llanero*’lar, kralcı gerillalar ve bunların liderleri, halkçı karakterdeki yerel güçler olduklarından ötürü İspanyollar tarafından potansiyel düşman olarak görülmüşler ve Morillo bu nedenle, criolloların çoğunu Venezuela ile Peru’ya göndermek istemişti. Fakat en nihayet, bunun kazanılması imkânsız bir savaş olduğunun farkına vardı: Güvenilmez müttefiklere sahip İspanyolların yerel halkla da arası açıktı. Yaşanan muharebelerin

çoğunu sömürge hükümeti kazansa da durum gittikçe kötüleşiyordu: “Asiler toprak kaybettikleri zaman toparlanıp daha güçlü olarak bir noktaya saldırıyorlar biz ise gittikçe zayıflıyoruz.” *Llanero*’lar ve pek çok eski kralcı İspanyollara sırtını döndü. Bolivar, Doğu Venezuela’daki Orinoco Nehri’nde küçük bir filo kurup yeni bir cephe açtıktan sonra ganimet için savaştan 5.000 *llanero* ve dragon usulü bindirilmiş 1.000 Avrupalı piyadeden müteşekkil bir ordu kurdu. Bu kuvvet, 1819’da Güney Venezuela yaylaları ile And Dağları’nda 1.000 kilometre yol kat edip İç Kolombiya’ya ulaşarak düşmanını zayıf yerinden vurmaya başardı. Bu saldırıyı beklemeyen kralcılar darmadağın olurken halkın asilere verdiği destek arttı ve Morillo’nun askerlerinden çoğu firar edip onlara katıldı. Bolivar, Kolombiya’da kralcıların erişemeyeceği yeni bir asi üssü kuruldu; fakat o da şehirleri alamıyor ya da büyük muharebeleri kazanamıyordu. *Llanero*’lar ovalarda, kralcı piyadeler ise dağlarda etkiliydi; meydan muharebesi konusunda daha üstün olan Morillo, Bolivar’ın iki yarma girişimini de boşa çıkarmayı başardı. Asi liderin bu eksikliğin üstesinden gelmesi için iki yıl geçmesi gerekti: “10.000 tüfek bulmam lazım... Yoksa delireceğim” diye yazmıştı; fakat tüm bulabildiği, büyük bir tamirden geçmezlerse işe yarayacak hurda silahlar ve talimsiz acemiler oldu. “Kurtarıcı” (*Liberador*), kölelerin azat edilmesini savunuyordu ki bu sayede onlar da asker olabilecekti: “Kölelerin savaşarak haklarını elde etmeleri yanlış mıdır? Hem de, tehlikeli boyutlara ulaşmış olan nüfusları bu adil ve etkili yolla dengelenmiş olacaktır.” Sonunda Bolivar, acemi askerleri Avrupalı subaylar tarafından yetiştirilen, cepheyi tutmaya muktedir iyice bir ordu kurdu; taarruz ve düşmanı takip görevleriniyse 1.000 İngiliz paralı askerden kurduğu hücum taburu ve *llanero* süvarilerine verdi. Aynı tarihte İspanya’daki siyasi bölünme, kralcılar arasında da ayrıma neden olmuştu: Aralarında Morillo’nun da bulunduğu pek çok yetenekli subay görevi bırakıp İspanya’ya döndü. Bolivar’ın askerlerinin intizamı her geçen gün artarken kralcılar hem nitelik hem de nicelik olarak zayıfladılar. Nihayet 1821 yılında Bolivar, İngiliz hücum taburu ve *llanero*’ların düşman kanadına yaptığı ezici bir süngü ve mızrak taarruzuyla

kralcılarını dağıtmayı, dolayısıyla da Güney Amerika'nın kuzeyindeki İspanyol varlığını sona erdirmeyi başardı.

İspanya, Güney Latin Amerika'da karşı taarruzda bulunacak takatte bile değildi. Bölgedeki savaş genel valiler arasında devam etti: La Plata (Buenos Aires) asilerden, Peru (Lima) ise kralcılardan yanaydı. 1810-1812 yılları arasında Peru, Andlar'daki asilerle çatışmaya devam ederken, La Plata yerel rakiplerini sindirmeyi başararak devrimi yaymayı sürdürdü. 1818 yılında 5.500 asinin And Dağları'nı aşip yerel destekçileriyle birlikte Şili'deki kralcı birlikleri yok etmesi son darbe oldu. Bu olayın ardından hem kuzeyden hem de güneyden gelen asiler, kralcılarının son kalesi olan Peru'ya akmaya başladılar. Yurtseverler, daha güçlü olan kralcılarla doğrudan çatışmaya girmekten ilk başta kaçınıp Lima'yı karadan ve denizden ablukaya alarak açlığa mahkûm ettiler. Fakat yaylalara çekilen kralcılar artık eskisinden de tehlikeli hale geldiler ve üstelik 8.000 kişilik asi ordusunu birkaç çatışmada yenmeyi başardılar.

Bu arada La Plata'da iç savaşın patlak vermesi, Kolombiya hükümetinin ilgisinin azalması ve kuzey ile güney ordularına komuta eden Bolivar ile San Martin arasındaki anlaşmazlık nedeniyle, asiler büyük ölçüde durakladı. Savaşın tarafların mevcudu 10.000'e nadiren ulaşıyor ve bu sayı bir gecede yarıya inebiliyordu. Sahip oldukları zayıf ateş gücünü etkili kullanabildikleri de söylenemezdi: Ayacucho'da kralcılarının topçusu 10'a 1 üstün olduğu halde bir tek asi bile öldürememişti. İspanyolların mevcudunun yüzde doksanı, asilerin ise yarısı, muharebe gününe kadar çoğu zincirlenip bekletilen zoraki asker yerlilerden oluşuyordu. Sonunda, aralarındaki işbirliğinin zayıflığı yüzünden, kaybedenler kralcılar oldu: Bunların birliklerinin üçte birini yöneten komutan 1824'te isyan ederken piyadeleri Reyes'te düşman süvarilerini görür görmez, Ayacucho'da ise tek bir topun bir saat süren ateşinin ardından tek kurşun atmadan dağıldılar.

Bağımsızlık savaşlarının Latin Amerika'ya faturası acı oldu. Savaşlar nüfusu ve ekonomiyi mahvederek siyasi istikrarı bitirdi. Yıkılan İspanyol imparatorluğunun yerine, askeri ve siyasi açıdan yetersiz 15 türedi devlet çıktı. Latin Amerika iki yüzyıl boyunca,

Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bağrında süren savaşlar için kaynak sağlayan ve düşman taarruzundan masun bir antrepo olarak İspanyol dünya gücüne dayanak olmuştu. Bir dünya gücü böylece sahneden çekilirken diğeri onun yerini almak üzereydi.

Kuzey Amerika'daki savaş umurunu Birleşik Devletler'in sahip olduğu güç ve bu gücün sınırları belirledi. Bütün kıtayı ele geçirmek isteyen Amerikalı siyasetçiler, İngilizlerin güç gösterisi sonucu hırslı hayallerinden uyanmak zorunda kaldılar. 1812-1815 yılları arasında Kanada'yı işgal etmeye kalkışan birkaç tane büyük Amerikan ordusu, bazı çatışmalarda üstünlük sağlayıp Ottawa'yı da yakmakla beraber sonunda İngiliz-Kanada birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu başarısızlıkları, kendilerinin kötü, hasımlarının ise iyi teşkilatlı olmasından ileri gelmişti. 1812-1813 yılları arasında Birleşik Devletler, Kanada'daki 17.000 İngiliz askeri ve Kanadalı milis ile bunlarla müttefik 3.500 yerliye karşı 450.000 kişilik bir ordu kurdu; fakat 10.000 kişilik bir kuvveti dahi cepheye nadiren sürebildi. Amerikan seferi kuvvetleri pek az durumda düşmanlarından daha kalabalık oldular ve sayı üstünlüğüne sahip oldukları her seferde yenildiler. Ordu, ne asker ne de levazım nakliyesini gerekli şekilde sağlayabildi. Milis kuvvetleri eyaletlerinin sınırları dışında görev yapmayı, kendi birliklerinin sadece birkaç saatlik mesafede öldürülüyor olduğu durumlarda bile reddediyorlardı. Komutanlarıysa en basit bir direnişin bile üstesinden gelemeyecek kadar beceriksizdi. Napoléon'un yenilmesinin ardından İngiltere, Amerikalılara bir ders vermeye karar verdi: Amerikan deniz ticareti durma noktasına getirildi ve Amerikan limanları topa tutuldu; hatta başkent Washington yakıldı. Ayrıca, Amerikalıların başkalarına saldırırken değil ama kendi yurtlarını savunurken daha iyi savaştıklarının da farkına varmışlardı. Her iki taraf da bu dönemde çok şey öğrendi: Birleşik Devletler, 1892 yılına kadar, donanmasına harcadığından fazla parayı sahil müdafaa sistemlerine yatırdı. Her iki ülke de nesiller boyunca birbirlerine meydan okumaktan imtina etti ve iğnelerini kaldırmış akrepler gibi tetikte beklediler; bir taraf Kanada'yı işgalden, öteki taraf ise Amerikan sahil şehirlerini topa tutmaktan çekiniyordu. Savaşa yol açabilecek gerginlik kaynakları azalıp bitene dek bu teyakkuz hali devam etti.

Aynı dönemde İngiltere, Amerikalıların Kızılderili milletlerini mahv ve harap ederek Pasifik kıyısında hâkimiyet kurmalarına engel olma çabasından vazgeçti. İki toplumun aynı toprak parçası için birbirine girdiği bu savaşlar, tarihe acımasızlıklarıyla geçecekti: 1870'lerde başkomutan olan General Philip Sheridan, savaşın amacını şöyle özetlemişti: “Yakıp yıkmak ve tümüyle ortadan kaldırmak... Gözlerinin yaşına bakmadan, kadın çoluk çocuk demeden bütün Siyuları ortadan kaldırmalıyız.” Sheridan'ın görevlendirdiği birlikler en fazla 5.000 kişiydi, fakat bu rakam, Dakotalar ile Çeyenlerin sahip olduğu tüm savaşçıların toplamından fazlaydı. Zekice hareket eden Sheridan, bir seferde sadece bir kabileyi hedef aldı ve yerlilere yiyecek bulmakta zorlandıkları kış mevsiminde saldırarak onları açlıktan ölüm ile teslimiyet arasında seçim yapmak zorunda bıraktı. Orta batı ovalarının kabileleri cesaretle savaştı, ama sayıları, silahları, kaynakları ve stratejileri düşmanlarıyla başa çıkabilmek için yeterli değildi. Amerikalılar sadece bir kez, 1876'da Little Big Horn'da, o da beceriksizlik ve kötü şans sonucunda büyük bir yenilgi yaşadılar.

Birleşik Devletler, güney komşusunun zayıflığını fırsat bilerek o yöne doğru yayılmayı da ihmal etmedi. Meksika'nın miras almış olduğu sınırlar ancak İspanya ve Latin Amerika'nın birleşik gücüyle korunabilirdi; hatta o bile şüpheliydi. 1835'te Teksas'ın Amerikalı nüfusu Meksika'ya karşı ayaklandı. Popüler efsanede vazedilenin aksine, asilerin durumu sanıldığından iyiydi; çünkü Meksika savaşına hazırlıklı değilken asilerin tarafında istekli ve bölgeyi iyi bilen, hareket kabiliyeti yüksek keskin nişancı kolcular (*Rangers*) vardı. Meksika'nın diktatör cumhurbaşkanı Santa Anna, Teksas ordusundan biraz daha kalabalık ama daha zayıf teçhizatlı –çoğu Brown Bess tüfekleri kullanıyordu– 6.000 kişilik bir orduyla harekete geçti. Yeterli ikmal aracı ve sıhhiyecisi bulunmadığı, dizanteriden ve başındaki komutan bozuntusu diktatörden mustarip olduğu halde Meksika ordusu çöl ve dağları aşarak Mexico City'den 1.000 kilometre uzaklıktaki bölgeye ulaştı. Santa Anna cesur ama kendine fazla güvenen ve dikkatsiz bir generaldi. San Antonio'daki ileri asi tabyası olan Alamo Kalesi'nde (esasinda müstahkem bir kiliseydi),

askerlerine saf bağlatıp herhangi bir taktik incelik düşünmeksizin bodoslamadan hücum emretti; üstelik yanında böyle bir taarruzu olanaklı kılacak sayıda top bile getirmemişti. Tüfek ve peşrev ateşiyle perişan olan askerlerinin acısını da, kale düştüğünde herkesi öldürerek çıkardı. Alamo, Teksas isyanına zaman kazandırmak adına bile bile canlarını feda eden adamlar edebiyatı olarak günümüze aktarılsa da, aslında her iki tarafın da yaptığı yanlış hesapların bir sonucuydu. Teksaslılar düşmanın gelmeyeceğini ve gelse bile kolaylıkla durdurulacağını, Meksikalılar ise askerlerinin bir kuşak önce gerillalara karşı kazandığı kolay zaferin burada da tekrarlanacağını zannetmişlerdi. Neticede, Meksikalılar zaferlerini pahalıya ödediler. Asiler, Santa Anna'nın karargâhına düzenledikleri bir baskınla diktatörü esir edip ordusunu dağıttılar ve Teksas bağımsız bir cumhuriyete dönüştü.

Oysa iyi bir general bu seferi başarıyla sonuçlandırabilirdi. Sonraki savaşta Meksika daha da dezavantajlı konumda olacaktı. 1846'da Teksas'ı ilhak eden Birleşik Devletler, Rio Grande'nin kuzeyinden Pasifik'e kadar uzanan tüm Meksika eyaletleri üzerinde de hak iddiasında bulununca Meksika savaş ilan etti. Meksika'nın 20.000 kişilik ordusu, 1836'dakinden biraz daha iyiydi; askerleri cesur ve subayları en az düşmanınkiler kadar yetenekliydi, fakat ülke, siyasi vaziyetindeki kargaşa ve kesin neticeli meydan muharebesi takıntılarıyla kösteklenmişti. Halbuki 1821'e kadar İspanyollara, 1862-1867 yılları arasında Fransızlara ve 1916'daki "cezalandırma seferi" sırasında Amerikalılara karşı uyguladıkları, her defasında çok başarı getiren bir oyalama ve gerilla savaşı gelenekleri vardı. Ayrıca modern topların piyade üzerindeki etkisine dair pek bilgileri de yoktu. 8.500 kişilik iyi vasıflı bir düzenli orduları bulunan Amerikalılar ise 35.000 yeni asker daha yazarak ve 73.000 gönüllü toplayarak kuvvetlerini takviye ettiler. Her ikisi de Napoléon taktiklerini uygulayan hasım orduların piyade ve süvarileri nitelik bakımından birbirine denkti. Fakat Birleşik Devletler'in topçuluktaki üstünlüğü kesindi ve elindeki silahlar, Meksika toplarının menziline girmeye kalmadan isabetli ateş açabiliyordu. California'dan geçerek Rio Grande'ye giren Amerikan birlikleri,

burada üstün ateş güçleriyle Meksikalıların birkaç birliğini ve en kudretli istihkâmlarını mahvettiler. Santa Anna'nın bir kumar oynayarak kuzeye gönderdiği 15.000 mevcutlu esas ordu, yüzlerce kilometrelik dağ yollarından ilerledi ve diğerlerinden ayrı düşmüş olduğu tespit edilen bir Amerikan koluna sürpriz bir saldırı düzenlemeyi başardı. 22-23 Şubat 1847'de, tükenmiş haldeki Meksika askerleri ile 5.000 acemi Amerikan askeri arasında Angostura/Buena Vista Muharebesi yaşandı.

Meksikalılar tam zaferi kazanmak üzereyken, General Wool'un "onlar olmasa adamlarımız bir saat bile dayanamazdı" dediği Amerikan topçusu devreye girerek savaşın seyrini değiştirdi. Meksikalılar, 2.500 ölü ve yaralı, yani Amerikalıların beş katı kayıp verdiler. Öte yandan, bu Meksika karşı taarruzu sonucunda Birleşik Devletler, derinlemesine bir ilerlemenin ikmal hatlarını gerilla saldırıları karşısında savunmasız bırakacağı korkusuna kapıldı ki bu sorun savaş boyunca Amerikalıların peşini bırakmayacaktı. En kısa sürede zafer isteyen Amerikalılar, Veracruz'a çıkarma yapıp doğrudan Mexico City'ye yürüdüler. Meksika'nın kuzeyindeki toprakların elden çıkması kaçınılmaz olsa da, oyalama taktikleri ve dağ yolları üzerinden ikmal yapan katır kervanlarına düzenlenecek gerilla saldırılarıyla Amerikalıların kolay zafer hedefine ulaşmaları engellenebilirdi. Öte yandan bu hareket tarzının seçilmesi halinde iş bir topyekûn halk savaşına dönüşecekti ki ne Meksikalı ne de Amerikalı liderler bunu göze alabiliyordu. Topyekûn bir savaşa girmek yerine Meksikalılar durup direndiler ve neticede birkaç muharebeyi ve ardından savaşı kaybederek Rio Grande'nin kuzeyindeki tüm toprakları, yani ülkelerinin yarısına, günümüzdeki Birleşik Devletler'in ise dörtte birine denk bir araziyi bırakmak zorunda kaldılar.

Asya'da Batı'nın askeri üstünlüğü ateş gücüne dayanıyordu. 1770 yılına kadar kaleler ve süvariler, Hindistan'da ve Balkanlar'da Batılı kuvvetleri durdurmayı başarmıştı. Bu tarihten sonra süvarilerin etkisi azalmaya başlasa da kaleler birkaç on yıl daha güçlerini korumaya devam etti. 1836'da, Cezayir'deki müstahkem Constantine şehrini almaya çalışan 8.700 Fransız askeri 1.000

kayıp vererek geri çekildi ve burası ancak bir yıl sonra, 20.400 Fransız askeri tarafından alınabildi. Müstakbel Mareşal Achille de Saint-Arnaud, Cezayirli topçular için şöyle söylemişti: “Çaresizlikten gelen bir cesaretle savaşıyorlar. Onlar ateş açtı ve biz de onları toplarını doldururken öldürdük: Ne saygıdeğer askerler! Süngülerimizden bir teki bile kurtulamadı.” 1827 ve 1829 yılında Ruslar en güçlü Türk ve İran kalelerini ele geçirirken, 1840'ta birkaç İngiliz savaş gemisi ve deniz piyadesi, Lübnan'daki liman şehri Akka'yı alarak Mısır'ı, askeriyesini büyük oranda lağvetmek zorunda bırakan bir barış antlaşmasına mecbur kıldı. 1864'te, birkaç gün süren kuşatmaların ardından Taşkent ve Semerkand gibi masalsı şehirleri hücumla alan Ruslar, son büyük göçebe ordu olan ve Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan Teke Türkmenlerini 1882'de kolayca ortadan kaldırdılar.

1838 ve 1868 yılları arasında Batılı güçlere ait donanmalar, kuşatma silahları ve küçük seferi kuvvetler Çin ve Japonya'daki en güçlü kaleleri ele geçirip Doğu Asya'yı yeniden şekillendirdi. Afyon Savaşları (1840-1842) sonucunda Çin, Batı'nın ekonomik sistemine boyun eğmek zorunda kaldı. Çinli liderler, Batılıların sindirim sistemi için hayati bir önemde olduğunu düşündükleri çay ile raventin arzını keserek savaşı kazanabileceklerini zannettiler. Çin askeriyesi ok ve yaylarla donanmış denizciler, eski toplar ve suyun altına dalarak Batı savaş gemilerinin gövdelerinde delik açmaya çalışan “deniz yiğitleriyle” savaşıyorlardı. Canton'un Çinli valisi Lin Zexu, yabancı gemilerle ilgili şu yorumu yapmıştı:

Sadece rahatlıkla manevra yapabildikleri açık denizde güvendedirler. Nehirlerden içeri girdiklerinde kovanın balıktan farkları kalmayacağından teslim zorlanmaları veya tahrip edilmeleri mümkündür.

Gerçekte ise, Çin topları ve “deniz yiğitleri” bir işe yaramadıkları gibi Çinli deniz askerleri de deniz tutması ve yolsuzluk yüzünden savaşamaz haldeydi. Savaşın cereyan ettiği bölgeye İngiltere'den daha fazla askeri süremeyen Çin ordusu küçük ve vasıfsızdı. Askerlerin sadece yarısı görev başındayken, diğer yarısının nerede

olduğu belli değildi ve maaşlarını subaylar kendi ceplerine indiriyordu. Lin, Canton'dan elde edilen gelirin yüzde 10'unun sahil savunması ve savaş gemisi inşası için ayrılmasını teklif ettiğinde, imparator bunun saçmalık olduğunu söylemişti. Birkaç İngiliz fir-kateyni ve istimbotu 400 top ve 3.000 askerle Zhujiang'a (İnci Nehri) girerek Canton'u topa tuttuğunda yerel idare çöktü. Bir Çin kaynağı durumu şöyle kaydediyor:

Bir köşeye sinip kalmış ve düşmanı karşılamaya hazırlanmak yerine yarım ağızla sözüm ona tedbirler alan ordunun hali halka da malum olunca, söylentiler çağlayan sular gibi aktı. Bu askerlere güven olmaz deniliyordu; şehir yok edilecek ve barbarlar şehre girip her yeri yakıp yıkacaklar.

Sahil boyunca ilerlemeye başlayan İngilizler, 175-200 topla mücehhez kaleleri yerle bir edip Beijing'e erzak taşıyan gemileri Qing hükümeti teslim olana kadar durdurdular. Müttefik İngiliz-Fransız birlikleri, yirmi yıl sonra baş gösteren diğer bir çatışmada da nehri takiple Beijing'e girdiler ve ne kadar güçlü olduklarını göstermek için imparatorun sarayını yaktılar.

Bu gelişmeler istikrarı bozup siyasi krize neden olunca, Orta Çin'de Batılıları hedef alan Taiping köylü isyanı patlak verdi. 1861-1864 yılları arasında Batılılar ile Qing hanedanı adına hareket eden "Hep Muzaffer Ordu," Taiping güçlerine Şanghay yakınlarında saldırdı. 60 parça muhasara topu ve Batılı paralı askerlerin idaresindeki 5.000 Çinli askerden oluşan bir hücum birliği bulunan bu ordu, saldırmak için genelde Sarı Nehir'deki vapurları kullanırdı. Ana hedefi, Taiping isyanının merkezi olan ve Qing ordularının bir türlü ele geçiremedikleri surlarla çevrili şehirlerdi. Taiping generali Li Xiucheng şöyle yazmıştı:

Şeytanın askerlerinin şehirlere düzenlediği hücumlar gerçekten çok şiddetliydi. Eğer dışarıdan yardım gelmezse, işlerini bitirmeleri 10-12 saat alıyordu. Surları yerle bir eden topları bizimkilerle kıyaslanamayacak kadar güçlüydü. Sur yıkıldıktan sonra da devam eden top ateşi desteğiyle birlikleri şehre giriyordu.

Benzer şekilde, 1853 yılında bir Amerikan filosu, Tokyo Körfezi'ne girerek Japonya Şogun'unu tecrit politikasına son vermeye zorladı ve on beş yıl sürecek bir krizin başlamasına neden oldu. Şogun'ın düşmanları, onun ancak "barbarlara boyun eğen general" unvanına layık olduğunu söyleyerek *Sonno Joi* ("İmparatoru say, barbarı kov") sloganını dillendirmeye başladılar. Japon komutanlarsa bunun imkânsız olduğunu farkındaydı, zira samurayların artık bir önemi kalmamıştı. En büyük yabancı düşmanları olan Çoşu ve Satsuma klanları, 1864'te Batılılara saldırdı. Buna mukabil İngiliz, Fransız, Amerikan ve Hollanda savaş gemileri tarihteki en etkili bombardımanlardan biriyle sahilleri topa tutarken birkaç bin Batılı asker de Çoşu ordusunu bozguna uğrattı. Batılı diplomatlar iç savaşta önemli bir rol üstlenirken, İngiliz birlikleri Yokohama'yı işgal ettiler. Artık *Sonno Joi*'nin hiçbir etkisi kalmamıştı. Çoşulular ve Satsumalılar, Batılıların askeri açıdan ne kadar üstün olduklarını acı bir şekilde öğrendiler. 1868'de Japon yetkililer 50.000 adet Enfield tüfeği ve yüzlerce parça top ithal ettiler. Çoşu ve diğer klanlar, ellerindeki birliklerin bir kısmını Batı tarzında modernize edip tüfek ve kılıçla donanmış samuraylar ile köylülerden oluşan karma ordular kurdular. Bu birliklerin bazıları Japonya'daki Batılı paralı askerler tarafından yetiştirildi; kalanlarsa Japoncaya çevrilen Hollanda ve İngiltere talimnamelerine göre eğitimden geçtiler. Düşmanlarına Avrupalılar gibi saf bağlayarak yaklaşıp yayılım ateşi açıyor, sonra da –süngü takılı tüfek Japonlara göre çok ağır ve hantal olduğundan– kılıçla hücum ediyorlardı. Tokugawa sistemine yönelen bu askeri ve sosyal tehdit, Şogunluğun askeri üstünlüğünü sona erdirdi. Şogun tüm gücüyle kuvvetlerini modernize etmeye çalıştıysa da artık çok geçti: Emrindeki 20.000 asker, rakip hizbin sadece bir bölümü modernize edilmiş olan 4.000 askeri tarafından 1868'de bozguna uğratıldı. İmparatorluk hanedanı ile Çoşulu ve Satsumalı destekçileri Şogunluğu lağvederken Japonya'yı Batı'nın elinden kurtarabilmek için Batı'dan olabildiğince çok şey öğrenmeyi amaç edinen Meiji tanzimatı başlatıldı.

1860'a kadar Batı orduları Sahra-altı Afrika'da nadiren harekâta girişmiş ve biri hariç bunların tümü başarısız olmuştu.

16 Aralık 1838’de Güney Afrika’daki Bloede (Kan) Nehri’nde mükemmel bir savunma mevzii kuran 460 Boer,* dar bir cepheden kendilerine saldıran 12.000 Zulu savaşçısını, bunlardan 3.000 tanesini öldürerek durdurmayı başardı. Afrika ordularının çoğunluğu zorunlu askerlik ve ihtiyat sistemlerine, taktik bilgi sahibi 20.000-30.000 kadar cesur asker ile iyi subaylara sahipti. Fakat İngiliz yazar Hilaire Belloc’un alaycı bir dille yazdığı üzere: “Tanrı’ya şükür bizde Maxim [makinelî tüfeği] var ama onlarda yok.” Afrika orduları mızrak, kalkan, yay ve filintayla donanmıştı. Avrupa devletlerinin gönderdiği seferî kuvvetlerin mevcudu 1.500’ü nadiren geçerdî, fakat 1860 yılından itibaren, kullandıkları silahlar bakımından artık ezici bir üstünlüğe sahiptiler. Zuluların, Sudanlı Mehdici dervişlerin, Sokoto, Matabele, Aşanti ve Tukulor krallıklarının birlikleri, genelde ateş gücünün önemini küçümseyen ve sonuna kadar savaşan mağrur kabile ordularıydı. Kral Cetshwayo, 1879’daki İngiliz-Zulu Savaşı öncesi askerlerine şöyle seslenmişti: “Savaşmak için sadece bir günümüz var. Bir günde her şey olup bitecek.” Afrika orduları, Batılılara karşı her zamanki taktikleri uygulayıp ağır zayıat vererek imha edildiler. Öte yandan, Batılı birliklerin kendilerine aşırı güvenmekten boş bulunup yenildikleri de oluyordu. 1 Mart 1896’da Habeşistan’daki Adowa’da, yerel Afrikalılardan derlenmiş sömürge kıtalarıyla da takviyeli 18.000 İtalyan askeri, hiç hesapta olmayan bir Habeş gece saldırısı sonucu 65 kilometrekarelik dağlık bölgeye dağıldı. Bunların 10.000’i, dalgalar halinde saldırıp 7.000 kayıp veren 100.000 Habeş tarafından öldürüldü ya da esir alındı.

Zuluların sistemi, diğer hantal Afrika savaş taktiklerine nazaran Avrupalılarla savaşmaya daha uygundu. Sığır derisi kalkan, *assegai* denilen kısa mızrak ve lobutlarla donanmış 25.000 kişilik bir orduları bulunuyordu. Fırlatma mızrağı ve tüfek kullansalar da, bir Zulu savaşçısı olan Mangwanana Mcunu şöyle söylemişti: “Tüfek korkakların silahıdır. Asker dediğin, *assegai*’yle göğüs göğüse savaşır.” Zulular, “öküz kafası” denilen klasik bir tertiple saldırırdı: “Göğüs” cepheden yüklenirken arkada “sağrılar” denilen ihtiyat kuvvetleri bekler; “boynuzlar” ise her iki kanattan sürpriz bir saldırı

* Güney Afrika’ya yerleşen Hollandalıların neslinden çiftçiler – e.n.

yapmak için araziyi kullanıp gizlenerek ilerlerdi. Bu taktik, düşmanı yarıp geçmek ya da kuşatmak için oldukça uygundu. Batılı birlikler karşısında Zulular, düşman ateşinden korunmak için araziden faydalanarak gevşek nizamda ilerler, belli bir mesafeye gelince de ellerindeki az sayıda tüfekle ateş açıp mızraklarını fırlatır ve düşman yayılım ateşi açmadan hız ve sürpriz etkisiyle yaklaşılabileceklerini umarak hücumla geçerlerdi. Ancak bunu başarabilmek en iyi şartlarda bile tam bir mucizeydi. Zuluların pusuda beklediği bir bölgeye doğru habersizce ilerleyen İngiliz ordusunun yarısı, 23 Ocak 1879'da, Isandlwana'da kurmuş olduğu tahkimsiz ordugâhında, savaş düzenine geçme fırsatı bulamadan yok edildi. 1.300 İngiliz ve yerli askerden 1.000'i hayatını kaybetmişti. Ordunun diğer yarısı, ulaşan tüm raporlara rağmen durumun ciddiyetini kavrayamamıştı: "Neymiş! Ordugâha saldırıyorlarmış. Aman ne komik!" diye belirtti bir kurmay subay. Bu durumda bile Zulular, ancak İngilizlerin cephanesinin bitmesi sayesinde ve onlardan çok daha ağır kayıp vererek kazanabildiler. İlk Zulu saldırısı başarısız olunca kalanların tümü yere yatmış ve İngilizler üzerlerine bir saatte 40.000 mermi yağdırmıştı. Ardından, savaşçılardan Mhoti'nin tabiriyle, "Zulular yayından fırlamış ok gibi ayağa kalkıp hep birden İngilizlerin üzerine çullandılar." Afrikalılar sonraki birkaç küçük çatışmayı da kazanmakla beraber iki büyük muharebede (Khambula ve Ulundi) yenildiler. İntihardan farksız bir surette seyreden Ulundi çarpışmasında 20.000 savaşçı, hiçbir kazanma şansları olmadığını bildikleri halde, teslim olmayı reddederek savaştı. Diğer bir Zulu askeri olan Zimena, yoğun ateşe karşı yapılan hücumu şöyle tarif etmişti:

Bir savaşçımızın vurulup acılar içinde kıvranarak yere düştüğünü gördük. Hücumla geçtik... İngilizler toplanı da getirmişlerdi. Gökyüzünde uçan uzun bir borunun [roket] bize doğru geldiğini gördük. Silah arkadaşlarımızın cesetleri arasında düşen kalkan son sürat ilerlese de, İngilizlere 20 metre bile yaklaşamadık. Beyaz askerler ön saflarımıza yoğun bir ateş açarken top mermileri başımızın üzerinden geçerek arka safları vuruyordu. Kimi savaşçıların kolları patlamalar yüzünden koptu. Ölen arkadaşlarımızın kanı ve beyin parçalarıyla baştan aşağı kaplandığımız korkunç bir savaştı.

Yenilginin akabindeki takip harekâtında Zuluların büyük çoğunluğu katledildi. Zulu krallığı 1879'da 10.000 saldırgandan 1.500 tanesini öldürmeyi başardı, fakat ordusunun yüzde 40'ıyla hürriyetini kaybetti.

Avrupalıları asıl uğraştıran, gerilla taktiğiyle savaşan Afrikalılar oldu. Örneğin, 1898'de İngilizlerin uyguladığı bir vergi yüzünden Sierra Leone'de isyan patlak verdi. "Kulübe Vergisi" savaşı başlamadan önce asiler iyi silahlar ele geçirmiş, köylerin etrafına barikatlar kurmuş ve nakliye için kullanılacak tüm deniz taşıtlarına el koymuşlardı. Savaş sırasında İngiliz birlikleri, barikatlarla çevrili sayısız köye saldırmak ve subaylarla hamalları hedef alan gerilla pusularıyla başa çıkmak zorunda kaldılar. İsyan sonunda bastırıldı, ama İngiliz zayıyatı Nijerya'da 30.000 Sokoto askerine karşı verilenden daha fazlaydı. Yine 1885'te, 35.000 askere sahip olan Mali İmparatorluğu'nun hükümdarı Samori Touré, Fransızlarla karşı karşıya gelince yeni taktik ve birliklere ihtiyacı olduğunu gördü. Birliklerini adi ateşli modern tüfeklerle donattığı gibi kimi askerlerine Fransız sömürge kuvvetlerine katılmalarını ve böylece yeni silahların nasıl kullanılıp tamir edilebileceğini öğrenmelerini emretti. 1891-1893 yılları arasında Fransızlar saldırdığı zaman, Touré büyük kuvvetlerle saldırıp ağır kayıp vermek gibi bir hataya düşmedi. Aksine, askerlerini ana yollar üzerindeki küçük mevzilere yerleştirerek Fransızları bunlarla tek tek uğraşmak zorunda bıraktı. Diğer yandan da, düşmanın ikmal ve irtibat kollarına gerilla saldırıları düzenledi. Ne var ki, Batılılarla boy ölçüşebilmek için mümkün olan her değişikliği yapsa da savaşı ve topraklarını kaybetmekten kurtulamadı. Ölen ya da yaralanan her Fransız askerine karşı on Malili asker ölmüştü. Ne kadar ümitsizce de olsa Zulular ve Touré, Avrupa emperyalizminin zirvede olduğu bir dönemde Afrika askerlerinin vasfıyla stratejik kabiliyetini kendilerine has yöntemlerle göstermeyi başardılar.

Gerilla taktiklerine başvuran halk hareketleri, 1860'lı yıllara kadar, küçük Avrupa birliklerini genellikle yenebildikleri gibi daha büyük orduları dahi durdurabiliyorlardı. Örneğin, 1838-1842'de Afganlar, 9.500 İngiliz ve Hintli asker ile bunlara refakat eden

6.000 başıbozuktan oluşan orduyu önce yendiler ve sonra da Hayber Geçidi'nin kar fırtınaları arasında düşman askerlerinin yarısıyla ordularından binlercesini yok etmeyi başardılar. Akabinde gelen daha da büyük bir kuvveti de durdurdular. Kararlı ve silahlı halklar ancak uzun süren ve acımasız harekâtla ortadan kaldırılabiliyordu. Büyük Rus fatih General M.D. Skobelov'a göre, "Asya'da kural şudur: Yapılacak barışın süresi, karşındaki halktan ne kadar çok kişi öldürdüğüne bağlıdır. Başlarını ne kadar ezersen, o kadar uzun süre seslerini çıkarmadan dururlar." Kontrgerilla harekâtı, neredeyse soykırım sayılabilecek yıkıcı bir faaliyetti. Örneğin Almanya, 1904 ve 1905'teki Namibya isyanlarının ardından asi Herrero ve Nama halklarını Kalahari Çölü'ne sürdüğünde bu halkların yüzde 66'sı hayatını kaybetmişti.

Köy ya da kabile halinde örgütlenen halkların uzun sürecek gerilla savaşına girişmesi pek mümkün olmuyordu. Bunu yapabilmek için, seçkinlerin de halkın da kendilerini aynı büyük tehditle karşı karşıya kalmış hissetmeleri ve direniş için sosyopolitik bir taban oluşturacak kimi teşekküllerin mevcudiyeti zorunluydu. Bu teşekküller ise zor bulundukları gibi çoğunlukla da pek kırılgaındılar: 1865 yılında büyük bir Maori savaş çetesi, lideri bir kadınla yatarak törensel statüsünü yitirdiği için teşkilatı dağılıp çökmüştü. Meksika'da bağımsızlık ayaklanmasını başlatan Keşiş Hidalgo, hakiki bir kitle hareketinin başını çekmişti; fakat siyasi örgütlenmesi dış baskılara dayanamayıp bölündü ve bir daha da birleşemedi. Köylüleri bir davada birleştirmesi gereken asi keşiş, isyanın din ve Guadalupe Bakiresi'ni korumak –askerleri, sancak ve rozetlerinde onun resmini taşıyordu– için yürütüldüğünü vazediyordu; hatta birçok adamı, kendilerine kara bir faytonla gizlice eşlik ettiğini söyledikleri İspanya kralı adına savaştıklarını belirtiyorlardı! 19. yüzyılda bir gerilla hareketi başlatmak için mevcut yegâne sosyopolitik araçlar genellikle dini teşekküllerdi. Tasavvufi tarikatların desteklediği Müslüman gerilla savaşı üstatları, 19. yüzyıl ortasındaki Batı fetihlerine karşı yürütülen en sert direniş hareketlerinden ikisini idare ettiler. 1834'te Cezayir'de, Kadiri tarikatının önde gelen mensuplarından Abdülkadir adlı bir sufi, Fransız işgaline karşı

verilecek mücadeleyi yönetmesi için fütüvvet ehline ortaklaşa seçilip görevlendirildi. Bu hareket, 100.000 Fransız askerini tam 15 yıl boyunca durdurmayı başardı. Başlarda, tahkimatlarla seyyar kuvvetler arasına pay edilmiş Fransız askerleri –şayet hasımları durup savaşmayı seçmezlerse– Cezayirlileri yakalamaktan acizlerdi. Vali Thomas Bugeaud şöyle diyordu:

Berberinizde sürüklediğiniz binlerce yük arabası ve ağır top sizi yaşılatıyor. Arapları faka bastırarak süratli taarruz hareketleri yerine ya hantal hantal yürüyor ya da olduğunuz yerde bekliyorsunuz. Tüm bunlar değişecek! Artık ağır top yok, ağır arabalar yok ve o devasa ikmal katarları yok. Her şeyi katır sırtında taşıyacak ve yanınıza sadece hafif topları alacaksınız.

Bu yaklaşım, durup savaşmak isteyen büyük bir orduyu yenebilirdi, fakat başkenti ya da düzenli ordusu olmayan bir halk ayaklanmasına karşı pek etki yaratamazdı. Bugeaud, bu mahzuru gidermek için klasik kontrgerilla taktiklerini uyguladı. Nahiyeler sistematik surette birer birer temizlendi, köyler yağmalandı, ekinler yakıldı, bütün erkek isyancılar infaz edilirken kadınlar ve çocuklara aman verildi; kaçan düşman kuvvetleri nefes verilmeden takip edildiler ama teslim olduklarında canları bağışlandı. Askerleriyse, bu şekilde devam edebilmek için “bir geyiğin vücuduna, bir aslanın kalbine ve bir karıncanın midesine” sahip olmaları gerektiğini söyleyerek sızlanıyorlardı.

Benzer şekilde, 1834-1859 yılları arasında Şeyh Şamil, sosyal devrim ile örf ve âdetlerin muhafazasını vazedan Halidi-Nakşibendi tarikatının galeyana getirdiği Çeçen ve Dağıstanlı mücahitlere liderlik etti. Kafkasya’da onlarla mücadele etmek zorunda kalan 50.000-200.000 arası Rus askerinin 10.000 kadarı bu mücadelede öldü. Rus ordusunun nitelikten ziyade niceliğe önem vermesi ve her zamanki komuta problemleri, Şeyh Şamil’in işini oldukça kolaylaştırmıştı. On yıl boyunca ismen tabya, cismen ise yaban arazide çoğunlukla saz ve çamurdan inşa edilmiş kulübelerden başka bir şey olmayan yapılara tıklan Rus askerleri, düşmanla olduğu kadar

hastalıklarla da mücadele etmek zorunda kaldılar. Ruslar bir köyün ekinlerini yaktığında, diğer köyler o köydeki halkı sonraki hasada kadar beslerdi. Kalabalık Rus birlikleri ormanlarla kaplı dağlık Çeçenistan'da ilerlemeye başlayınca mücahitler geri çekilip dar geçitlerde pusu kurarak istilacıların yorulmalarını, birbirlerinden kopmalarını ve dağılmalarını sağlardı. 1842 ve 1847 yılları arasında Şamil'in adamları, Çeçenistan'daki Rus tahkimat sistemini aşarak, on yıl önce Türk ve İran ordularını yenmiş olan ordulara denk boydaki iki Rus kuvvetini bozguna uğrattıkları gibi diğer bazı kuvvetleri de felç ettiler. Rusya, zaferi ancak askeri, siyasi ve ekolojik savaşla bölgeleri teker teker pasifize ederek kazanabildi. Asker refakatindeki Rus ormancılarının kestikleri ağaçlarla Çeçen vadilerinde inşa edilen güçlü kaleler sayesinde köyler üzerinde kalıcı bir hâkimiyet kuruldu ve karşı koyan yerleşimler yakılıp yıkıldı.

19. yüzyılın kontrgerilla kuvvetleri, 20. yüzyılda da kullanılmaya devam edilecek olan pek çok hileyi çok daha başarılı şekilde uygulayabildikleri gibi gerillaların hem siyasi örgütlenmeleri hem de dış destekleri daha zayıftı. Bu bağlamda, Batı ordularının sahip olduğu ateş gücünün 1880'lerden sonra belirgin şekilde artması, gerillaların düzenli ordular karşısındaki dayanma takatini büyük ölçüde azalttı. Bu durum ancak 1945 yılından sonra, gerillaların da ateş güçlerini ve siyasi-sosyal örgütlenmelerini iyileştirmeleriyle değişecekti.

Avrupa fetihlerine karşı yerel direniş dikkate değer olsa da istilacılarla yapılan işbirliğinin de bundan geri kalır yanı yoktu. Bu durum, 19. yüzyılda emperyalizm, 1945'ten sonra da sömürgeleşme (*decolonization*) siyasetini şekillendirdi. Avrupa'nın sömürge orduları ne itibarlı ne de güçlü birliklerdi. Senegal'deki bir Fransız komutanı, askerlerini şöyle tarif etmişti: "Sabah akşam içen ve sonları dizanteriden ölmek olan zavallılar! Buradaki beyaz askerlerin yarısının ölüm nedeni içkidir." Bu da şaşırtıcı değildir zira söz konusu askerlerin yüzde 70'i askeri ceza olarak sömürge hizmetine gönderilmişti. Savaş ve hastalıklar, sömürgelerdeki hayatın ayrılmaz parçalarıydı. 1827-1828 yıllarında Cava'daki Avrupa askerlerinin yüzde 45'i ölmüştü; 1828-1858 yılları arasında Kafkasya'daki kalelerde konuşlanan Rus askerlerinin ortalama ömrü üç-altı yıld.

Bütün sömürge orduları, kayıplarını telafi edecek yeni asker bulmakta zorlanıyordu. Rusya, etnik azınlıklardan devşirilen kuvvetlerle bu sorunu çözdü. Denizaşırı imparatorluklar ise, açığı paralı asker tutarak ve yerli halktan asker yazarak kapadı. Yerli halktan asker alınırken, emperyalistler egemen yerel milletten kurulan bir ordunun ileride Avrupa hâkimiyetine karşı çıkması riskini hesaba kattıkları için, her zaman olmasa da çoğunlukla bölgedeki azınlık halklara teveccüh ediliyordu. Yerli askerlerin istekliliğiye, orduda hizmetin pek çok avantaj sunmasından ileri gelmekteydi. Neredeyse bütün subaylar Avrupalılardan nasbedilirdi; sadece Fransızlar, bir miktar düşük rütbeli yerli subay istihdam ettiler. Öte yandan, Avrupalı subaylarla sömürge askerleri arasındaki ilişkide bir ırksal hiyerarşiden ziyade genellikle insani bağlar söz konusuydu. Britanya, Wellington'ın "bedava içki için asker olmuş beş para etmez adamlar" diye nitelediği profesyonel ordusunu emperyal hizmet bağlamında şekillendirdi ve genellikle Hint ordusuyla da destekledi. "Dünyanın lağım çukuru" diye adlandırılmış olan Hollanda Doğu Hint (Endonezya) Ordusu'nda görev yapan Avrupalıların yüzde 40'ı paralı asker, kalanları da açlıktan ölmek için orduya katılmış kişilerdi. Hollandalılar 1890 yılına kadar, İngiliz ve Fransızlara nazaran daha az yerli asker istihdam ettiler, fakat daha sonra sömürge kuvvetlerinin yüzde 60'ını Asyalılardan ve yerli Hristiyanlardan oluşturdular. Mevcudu 30.000'i nadiren geçen bu küçük ordunun Endonezya'yı fethetmesi tam 80 yıl sürdü ve çok kan döküldü.

Fransız Sömürge Ordusu (*La Coloniale*), hem daha kalabalıktı hem de daha çok kaynağa sahipti. Bünyesindeki Afrika Ordusu (*Armée d'Afrique*) Kuzey Afrika'daki beyaz yerleşimcilerden (*les pieds noirs*) ve disiplini, fedakârlığı, firarları ve alkolizmiyle dünyaya nam salmış olan Yabancı Lejyonu'ndan (*Légion Etrangère*) oluşuyordu. 1954'teki Dien Bien Phu kuşatmasında, Lejyon'un bayramı olan "Camerone Gününü" –adını, bir lejyon müfrezesinin 1863'te Meksika'da son adamına kadar savaşarak öldüğü çatışmadan alır– kutlamaları için lejyonerlere paraşütle içki atıldı. Bu "hediyeli paketi" yanlılıkla düşman hatlarının gerisine düşünce, peyda olan gönüllüler Vietnamlıların hatlarını yarıp içkiyi geri getirmeyi

başardılar. “*La Coloniale*,” Afrika’daki halklardan nişancı (*Tirailleur*) birlikleri de kurmuştu. Bunlar arasındaki Senegal Nişancıları (*Tirailleurs Sénégalais*) ilk defa 1820’lerde, silahlı kölelerden kurulu bölükler halinde neşet etmişti ve 1900 yılındaki askerlerinin dahi yarısı hâlâ sabık kölelerden oluşmaktaydı. Ziyadesiyle düşük olan maaşları göz önüne alındığında, *Tirailleurs Sénégalais*’nin el atabildiği her insan kaynağından faydalanmak zorunda olduğu açıktı ki bu bağlamda en bariz unsurlar Fransa’nın fethettiği Afrika devletlerinde azat edilen köleler ile sabık askerlerdi. Yenilgiye uğratan yerel seçkinlerin oğulları –buna Samori Touré’ninkiler de dahildi– *Tirailleurs Sénégalais*’deki yerli subayların büyük kısmını teşkil ediyordu. Fransızların tercih ettikleri Afrikalıyı Afrikalıya kırdırma siyaseti çerçevesinde, 1854’te bu birliğin 750 olan mevcudu 1900 itibarıyla 8.500’e yükselmişti. Fransa, Senegalli askerleri evlenip istikrarlı aileler kurmaya teşvik etti ve bu adamların genellikle kölelerden seçtikleri eşleri de kocalarına refakat ederek destek birimi vazifesi üstlendiler. Aile kurup köle ve ganimet elde etme imkânlarına sahip olan *Tirailleurs Sénégalais* personeli, nispeten rahat bir hayat sürebildi. Afrika’nın insan gücünü Fransa’nın çıkarları için hizmete koşmanın en müsait yolu olarak Fransız devlet adamları arasında kabul gören bu birlik, 1912 yılından itibaren askerlerini özenle seçmeye başladı. 1914-1918 yılları arasında 170.000 Senegalli, Fransa’daki batı cephesinde görev yaptı ve bunların 30.000’i hayatını kaybetti. Bu askerler, hem bulundukları birliğe hem de kendilerine emekli maaşı bağlayan ve çocuklarının eğitimiyle bakımını üstlenen Fransa’ya karşı kendilerine has bir bağlılık bilinci geliştirdiler. 1940-1944’teki “Hür Fransa” askerlerinin büyük çoğunluğu Afrikalıydı. Bu “utancı” hafifletmek isteyen Hür Fransızlar, 1944’te en meşhur tümenlerindeki Afrikalıları geri gönderip yerlerini beyazlarla doldurarak personeli “ağarttılar.” Bunu yaparken uyguladıkları, birliklerin adını ve numarasını değiştirmeme tezgâhı sayesinde de, yeni celp edilen beyazlar Afrikalıların tüm başarılarının manevi mirasına konmuş oldu. 1960’tan sonraysa, İngiliz ve Fransız sömürge birliklerinin yerli subayları, yeni kurulan Afrika devletlerinin yönetici sınıfını oluşturdu.

Örnek Olay İncelemesi: Büyük Hint İsyanı

Bir köylü ordusunda 1857’de patlak veren isyan, büyük bir Avrupa imparatorluğunu dize getirmeyi neredeyse başaracaktı. Büyük Hint isyanının sosyal kökenleri vardı. Hindistan’daki *Raj*, yani İngiliz idaresi, İngiltere’nin askeri üstünlüğü ve yerli askerleri üç ayrı ordu halinde teşkilatlandırması sayesinde ayakta durmaktaydı. Bu üç kuvvetten en önemlisi olan Bengal Ordusu’nun sepyoları, hem çok iyi askerler oldukları hem de kırsalda İngiliz hâkimiyetini pekiştirecekleri saikiyle yerel kast sisteminin üst seviyesinden seçilmişti. İngilizler, sosyal grupların ekonomik ve dini statülerini kendi çıkarları doğrultusunda ustalıkla kullanmayı bilmişlerdi. Bengal Ordusu’ndaki sepyoların büyük bir kısmı, kast sisteminin üst sınıfına mensup ve ekonomik vaziyeti kırılgan olan kişilerden –özellikle de İngilizlerin müttefiki olan Oudh Racağı’n- daki küçük toprak sahiplerinden– seçilmişti. Sepoy olarak istihdam edilebilmek, bu kişilerin ekonomik ve sosyal statüsü açısından hayati önemdeydi fakat İngilizler, 1857’den önceki on yıllarda bu dengeyi bozdular. Raj idaresine göre, sepyoların talep ettikleri imtiyazlar askeri değerlerini hayli azaltıyordu –kast sistemindeki statülerini zora sokabilecek olan, mesela deniz yolculuğu yapmak gibi eylemlere zorlanırlarsa firar edip ayaklanırlardı– ve Bengal Ordusu, şımarıklığına bir son verilip daha profesyonel bir yapıya kavuşturulmalıydı. İngilizler, sepyoları az sayıdaki kadroyu kapabilmek için yarışan yeni sosyal gruplar arasından seçmeye başladılar. Askerlerini yıllarca kast sistemindeki yüksek statülerini korumaları için teşvik ettikten, hatta bu uğurda onlara sadece Brahmin fahişelerin hizmet etmesini bile kural haline getirdikten sonra, sepyoların çalışma koşulları ve statüleri için tehdit oluşturan yeni disiplin uygulamalarını yürürlüğe koyuyorlardı. Dost devletleri ilhak edip vergileri artırarak ve mülkiyet hakkına saygı göstermeyerek Hintlilerin adalet anlayışına ters düşen saldırgan bir politika güttüler. Pek çok sepyo ve köylünün feodal bağlarla tabi oldukları Oudh racasını tahttan indirdiler ve sepyoların mensup oldukları toplulukların ekonomik gücünü zayıflatarak onları zor duruma

soktular. Bütün bunların üzerine sepoylar, sosyal ve dini statülerinin İngilizlerce yok edilmek istendiğini düşünüp korkmaya başladılar. İngilizlerin asker ayaklanmalarını nasıl acımasızca bastırdıklarını ve asi birlikleri talimgâhlara toplayıp kurşuna dizdiklerini çok iyi biliyorlardı. Korku, söylentilerin de etkisiyle katlanarak büyüdü. Sepoylara yeni Enfield tüfekleri dağıtıldığı zaman, kurşunların Hindular için kutsal olan sığırdan ve Müslümanların haram kabul ettiği domuzdan elde edilme bir yağla kasten kaplandığı söylentisi her tarafa yayıldı. Demek ki, İngilizlerin amacı ya onları dinden çıkarmak ya da ordudan atmaktır.

Neticede, sepoylar komplolar kurmaya başladılar. İlk baştaki amaçlarının ne olduğu kesin surette bilinmiyor; çoğunun muradı, kendileri için geleneksel bir uygulama olan, iş koşullarının düzeltilmesi amaçlı bir grev yapmaktır. Fakat çok daha karanlık planlarla komplo içinde komplo kuran başkaları da vardı. İsyanın patlak verdiği ilk gün olan 10 Mayıs 1857'de bazı sepoylar İngiliz subaylarını ve onların ailelerini katlederek diğer isyancıları karanlık emellerine zoraki suç ortağı yaptılar. Ardından isyancılar Delhi'ye yürüyerek Babürlü İmparatorluğu'na bağlılık bildirdiler. İsyan tahmin edilemeyecek bir hızla yayılmaya başladı. Bengal Ordusu'ndaki alayların büyük bir bölümü asilere katılırken, geri kalanlar güç kullanılarak lağvedildi ve sadece bir alay İngiliz idaresine firesiz sadık kaldı. Birlikler birbirleriyle irtibatlıydılar fakat kararlarını bağımsız olarak, kışla müzakereleriyle almışlardı. İngilizler tarafından şüpheli görülüp dışlanan kimileri de dahil bazı sepoylar idareye sadık kalırken diğerleri firar ettiler. Büyük çoğunluk ise silah arkadaşlarına uymayı seçmişti; hatta isyan başladığı esnada izinde olanlar bile alaylarına geri döndüler.

En başından itibaren isyanı iki unsur sekteye uğrattı. Bunlardan ilki, ayaklanmanın sadece Bengal Ordusu ile sınırlı kalmasıydı. Bombay ve Madras orduları isyana katılmamakla beraber İngilizler tarafından isyancıları bastırmak için de kullanılmadılar. Raj yetkilileri, Hindistan'ın patlamaya hazır bir bomba olduğunu düşünüyordu ama bu patlama dışı değil içe doğru gerçekleşti. Sepoylar hiçbir stratejileri olmadan ayaklandıkları gibi sonradan da

bir strateji geliştirememişlerdi. General Wilson bu durumu şöyle özetledi: “Şansımıza, düşmanda ne akıl ne de usul var.” İsyancıların en büyük umudu, ayaklanmanın en kısa sürede mümkün en geniş alana yayılmasıydı. İlk başta İngilizler, böyle bir gelişmenin önüne geçebilecek durumda değillerdi; fakat asiler Babürlü başkenti Delhi ile Oudh başkenti Lucknow’a yürümüş ve yayılmak yerine bir merkezde toplanmışlardı.

İsyan pek çok daha küçük ayaklanmayı ateşlese de bir milli ihtilale yol açamadı. Bunun da sebebi isteksizlik değil milli birlik eksikliğiydi. Farklı farklı bölgeler ile inançlara mensup olan sepoylar, birleşik Hindistan fikrini savunuyorlardı. Kimi polis memurları görüşlerini şöyle ifade etmişti: “Tüm siyah insanlar birdir. Bu, dini bir meseledir. Neden dinimizden vazgeçelim.” Asiler, meşruiyet kazanabilmek için Babürlü ve Mahratta racaları ile soylularına bağlılık bildirip onları önderleri yaptılar. Hindu ve Müslüman asiler ile soylular ise, dini duygulara hitap ederek ortak düşman İngilizlere karşı birleşmeyi denediler ama İngiliz hükmü altında olmayan 30 milyon nüfus içinde dahi etkili yerel idareler bile kuramadılar. Bu boşluğuysa yerel hareketler doldurdu. Oudh’un ekonomik periferisindeki kimi bölgelerde köylüler İngilizlere karşı halk savaşı başlattılar. Diğer bölgelerde yerel gruplar anında birbirleriyle savaşmaya koyuldu; çoğu yer ise sükûnetini korudu. Gidişatı isyanın lehine çevirebilecek güçteki bağımsız Hint racalarının büyük orduları, aylarca hiçbir şey yapmadan oldukları yerde beklediler ve İngilizlere ancak sepoylar bozguna uğradıktan sonra saldırdılar. Yine de, Hintlilerin desteği olmasa İngilizlerin isyanı bastırması mümkün değildi. Müttefik Gurkhalar ile Sihler ve Peştunlardan kurulan yeni kıtalar İngiliz ordusunun yarısını oluşturuyordu. Sih köylüler, bir kuşak önce kendilerini fethetmiş olan sepoylara saldırmakta tereddüt etmediler.

İsyan tam bir vahşete dönüştü. Asiler bazen İngiliz subayları ve ailelerini güvenli bölgelere götürüyordu ama sonunda bunları öldürecek birisi hep çıkıyordu. Asilerin çok azı gerçekten katildi, fakat para karşılığı cinayet işleyecek birilerini bulmak zor değildi. En tiksindirici olayda, Mahratta asilzadelerinden Nana Sahib’in

komutasındaki Hint kuvvetleri, Kanpur'da kısılıp kalan İngiliz asker ve sivillere önce güvenli geçiş sözü vermiş ve sonra da, binlerce Hintli sivilin gözü önünde hepsini katletmişlerdi. Fakat bu olaydan birkaç hafta sonra, sepoylar Nana Sahib'in Bibiyar'da esir tutulan Avrupalı kadın ve çocukları öldürmeleri için verdiği emre karşı çıkınca Hintli liderin hizmetkârları bu görevi gizlice yerine getirmek zorunda kalacaktı. Yüzlerce İngiliz kadın öldürülmüş olsa da, İngiliz askerlerinin gazabını iyice ateşleyebileceği düşünüldüğünden hiçbirine tecavüz edilmedi. İngilizler, hâkimiyetlerinin temelinin korku olduğuna inandıklarından, bu isyanı sona erdirmenin tek çaresinin dehşet salmak olduğuna hükmettiler. Kanpur'a yürüyüş, İngilizlerin en küçük bir saygısızlık belirtisi üstüne dahi uyguladıkları sayısız vahşete tanık oldu ve bu durum Bibiyar'da olanların görülmesiyle iyice çığırından çıktı. Başlatılan rutin bir uygulamayla İngiliz askerleri, duvarları Avrupalı kadınların kanıyla lekelenmiş Bibiyar'a gruplar halinde götürülüyor ve sonra da sepyolarla halkın üstüne salınıyorlardı. Böylece, ölümcül yeminler edildi ki müstakbel Mareşal Garnet Wolseley de bu şekilde ant içen askerler arasındaydı: "Askerlerimiz, o dehşet evinin zeminleriyle duvarlarını boyamış her damla kana karşılık bu aşağılık heriflerin damarlarında dolaşan pislikten fıçılar dolusu dökerek intikam almaya ahdettiler." İngiliz askerleri, öldürülen her Avrupalıya karşılık en az yüz Hintli sivil öldürmeye başladılar ama bu yöntemin, düzeni tekrar tesis etme amacı açısından verimsiz olduğu kısa sürede görüldü. 1857'de Agra yakınlarında bir komutan, "öyle bir dehşet saldık ki artık kimseyi kendi tarafımıza çekmemiz mümkün değil" demişti. Sivillere karşı misillemeler sınırlandırılırken sepyolara merhamet gösterilmedi. Esir alınan asilerin büyük bir kısmı Bibiyar'a götürüldü ve yerdeki kanları yalayarak temizlemek zorunda bırakıldıktan sonra asıldı; kimileriye topların ağzına bağlatıldıktan sonra silahın ateşlenmesiyle paramparça edildiler.

1857'nin farklı dönemlerinde 70.000 sepyo isyan bayrağı açmış ve bir o kadar sayıda adam da racalıkların ordularından gelip onlara katılmıştı. Daha da fazla sayıda ise gerilla peydah oldu. İngilizler kaynak sıkıntısı yaşıyordu; Hindistan'da 45.000 beyaz asker vardı

ve bir 8.000'i daha, yakın mesafedeydi. Bu askerlerin yüzde 75'i, Bengal ve Madras ordularını göz hapsinde tutma, isyanın çeperindeki bölgelerde denetim kurma, Bengal Ordusu'nu lağvetme ve 300 milyon Hintli üzerinde otorite tesis etme görevini üstlenmişti. Kalan askerlerse akılcı şekilde kullanılamadı. Salt askeri çözüm, bir güvenlik çemberi oluşturup takviye gelmesini beklemek ve yığınak tamamlanınca eşgüdümlü bir saldırı düzenlemek olurdu. Komutanlar, haklı olarak, yeterince hızlı hareket etmezlerse isyanın yayılacağını düşünüyorlardı ama Avrupalı sivilleri de izole garnizonlarda kaderlerine terk edemezlerdi. Kuşatılan Lucknow ve Kanpur şehirlerindeki sivilleri kurtarmak ve Delhi'yi geri almak üzere derhal küçük çaplı seferi kuvvetler yola çıkarıldı; takviyeler ise bölgeye ulaştıkça damla damla gönderildiler. 1857 Temmuz'unda 5.000 İngiliz askeriyle müttetikleri, 30.000 asinin elindeki Delhi'nin kapılarında mevzilenirken, 1.500 asker de Lucknow'daki 13.000 asiye karşı harekete geçti. Söz konusu birlikler zar zor takviye edilebildiler ki bu yapıldıktan sonra, 25 milyon Pencaplıyı denetim altında tutmak için geriye ancak 4.000 asker kaldı. Kaynakların bu derece zorlanmasıyla dahi, Eylül 1857 itibariyle, Delhi'ye saldırmak için 2.300'ü beyaz olmak üzere ancak 8.000 asker toplanabilmişti. Öte yandan, takviye yığınağı gitgide tamamlandı ve nihayet Mart 1858'de, 30.000 İngiliz ve Hint askeri Lucknow'a girdi. Buna mukabil, sepoyların sayısı giderek azalıyordu.

Sepoylar sayıca kalabalıktı ama subaydan yoksunlardı. Asilerin arasında, 200'den fazla sayıda askere komuta etmiş adam yoktu. Küçük birlikler halindeyken iyi çarpşıyorlardı, fakat savaş alanında manevra yapmakta ve topçu, piyade ve süvari arasında işbirliği sağlama gibi konularda çok yetersizlerdi. Güçlerini boş yere harcayıp sonunda savaşı kaybettiler. Haziran ve Temmuz 1857'de Delhi'deki asi sayısı İngilizlerden altı kat fazlaydı, ama bu sayı üstünlüğüyle bile İngilizleri ezmeye ya da irtibat yollarını kesmeye yönelik bir teşebbüste bulunmadılar. Bunun yerine, isyancı birlikleri Delhi'ye ulaştıklarında davaya sadakatlerini göstermek için önce cepheye gidiyor ve burada, iyi hazırlanmış İngiliz mevzilerinin karşısına geçip kabak gibi açık bir alanda saatlerce ateş

yağdırdıktan sonra hücumla kalkmadan geri çekiliyorlardı. Böylelikle zayıf tek taraflı ve mahvedici oldu. İngiliz komuta sistemi hiçbir zarar görmediği gibi yeni müttefikleri üzerinde denetim kurmaya da muktediri. İngiliz askerleri meydan savaşlarında büyük bir azim sergileyerek ezici bir üstünlük kurdular. İngiliz topçu ve piyadesi, Lucknow yolunda birkaç kez sayıca üstün sepoyların safalarında gedikler açmış ve düşman cenahları süngü hücumlarıyla dağıtıldıktan sonra süvariler katliamı tamamlamışlardı. Öte yandan, Oudh askerleri daha becerikli çıktılar ve İngilizleri keskin nişancıların tuttuğu yol üzerindeki mevzilerine saldırmak zorunda bırakarak ağır zayıf verdirdiler. 1857 Eylül'üne gelindiğinde, asiler çatışma ve firarlar neticesi muazzam zayıfa uğramışlardı. Birliklerinin mevcudu yarıya inmiş ve moralleri de bozulmuştu. Esir alınan bir grup sepoy şöyle söyledi: "Sahip, tüm bu olanlar kaderin tecellisi. Yaptığımız şeyin ardından asla savaşmadık. Siyah veya beyaz, yerli veya Avrupalı fark etmeksizin askerleriniz karşısında tutunamadık; *tuzumuzda boğulduk*." Ancak İngilizlerin de sokak savaşlarında kayıpları büyük oluyor ve bu da morallerini bozuyordu. Surlarla çevrili şehirlere yapılan hücumların sonunun ne olacağı da belli değildi. 25 Eylül 1857'de Lucknow'a ulaşan ilk kuvvet o kadar zayıftı ki, birkaç küçük takviye birliği bıraktıktan sonra sivilleri güvenli bir bölgeye götürmekten fazlasını yapamamıştı. İngilizler 14 Eylül'de Delhi'ye saldırdılar, fakat surlarla beraber orduları da yerle bir oldu: Saldıran askerlerinin yüzde 33'üyle subaylarının yüzde 50'si ölmüş ya da yaralanmıştı. Disiplin bozuldu, emirlere itaat etmez hale gelen askerler surların dibinde yerlerine çakılarak kendilerini içkiye vurdular. Onları toparlamaya çalışan komutanlar da hayatını kaybetti. Dirayetli bir düşman buradaki savaşı rahatlıkla kazanabilirdi, fakat asiler dağıldı ve onlarla birlikte isyan da sona erdi.

Delhi'nin İngilizlerce ele geçirilmesinin ardından, bazı asi gruplar çatışmayı sürdürdü ve kimi racalık orduları küçük ayaklanmalar başlattı. Köylü isyanı, Oudh hariç her yerde bastırıldı. Lucknow'daki 15.000 sepoy ile 50.000 asi bir direniş göstermeden geri çekilince, İngilizler şehri kolayca aldı. İngiliz komutana göre,

“düşman, yenildikten sonra da, yenilmeden önce olduğu kadar güçlüydü.” Akabinde, İngilizlerin tahminine göre Oudh’daki erkek nüfusun yüzde 75’i “genel ve neredeyse evrensel” karakterde bir isyan başlattı. Sepoyları yenmek; sayıları fazla, moralleri yüksek ve içine kalelerin serpiştirildiği yağmur ormanlarında savaştan gerillaları yenmekten çok daha kolaydı. Asi liderlerinden Bahadır Han şöyle demişti: “Daha nizamlı ve intizamlı, silahları daha iyi ve güçlü olan kâfirlerle alıştığınız düzende savaşmayın. Bunun yerine onların hareketlerini takip edin, irtibatlarını bozun, ikmallerini kesin ve ordugâhları civarında kol gezerek rahat yüzü vermeyin.” Sonunda, sürekli askeri baskı, asker olmayan asiler için çıkarılan genel af ve Oudh isyanının sosyoekonomik nedenlerini ortadan kaldırmak üzere alınan tedbirler, gerillaları dize getirmek için yeterli oldu. Sepoylar için ise tek bir son hazırlandı: Ölüm.

Batı orduları, 19. yüzyılda tüm dünyayı işgalle olduğu kadar nüfuzlarıyla da şekillendirmişlerdi. Diğer tüm ülkeler, kendi ordularını Batılı tarzda modernize etmek ile yok olmak arasında seçim yapmak zorunda kaldılar. Askeri ıslahat yolu çok çetindi, çünkü orduda yapılacak ufak tefek makam ve silah değişikliklerini değil ama bütün yerel örgütlenme yöntemlerini, asker alma usullerini ve savaş taktiklerini terk edip yerine Batılılarınkini kabul etmeyi içeren tam teşekküllü bir devrimi gerektiriyordu. Devletler bir askeri sanayi ve büyük ordular kurmak, siyasal açıdan güvenilir iyi eğitilmiş subaylar yetiştirmek ve tüm bu kurum ve kişilerin masraflarını karşılayıp üzerlerinde sıkı bir denetim tesis etmek zorundaydılar. Bu reformların her birini doğru biçimde ve doğru zamanda gerçekleştirmek becerilemezse, ne kadar akıllıca planlanmış olursa olsun bütün program çökebilirdi. Diğer yandan, askeri Batılılaşma devlet ile yönettiği halk arasındaki ilişkinin de yeniden tanımlanmasını zorunlu kılıyordu. Askeri devrimleri siyasal devrimler takip ediyor ve yetersiz yürütülen Batılılaşma programları dahi niyet edilmemiş büyük değişikliklere yol açabiliyordu.

Hindistan dışında, ordusunu Batılı tarzda modernize etmeye çalışan ilk devlet, Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı olan Mısır’dı.

1801 yılında, toprakları üzerinde İngiliz ve Fransız ordularının savaşına tanık olan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bağımsız ve güçlü bir yönetici olmayı kafasına koymuştu. Öncelikle gelirini ona katlayıp bunun yarısını askeriyesine ayırdı ve akabinde ordusunu disipline sokarak Batılılaştırmaya girişti. Fakat adamları buna karşı koyunca, vali paşa yeni bir ordu kurdu. Askerlerini, acımasız bir zorunlu hizmet sistemiyle silahaltına alınarak fiilen ömür boyu sürecek görevlerini yapmak üzere zincirlenip götürülen *fellahin* (Mısır köylüleri) oluşturmaya başladı. Subaylarını Mısır'daki eski Memlûk yönetici sınıfının üyeleri arasından seçtiği gibi Kafkasya'dan da yeni köleler satın aldı ve bunları eğitilmek üzere Fransız subaylarına teslim etti. Tüm bunların sonucunda, yetişkin erkeklerinin yüzde 2'si asker yapılan ve ekonomisi silahlanmaya endekslenen Mısır, dünya üzerindeki belki de en militarist ülke haline gelmişti. Mehmet Ali Paşa bir yandan ateşli silah tedarik ederken diğer yandan da sanayi eğitimi almaları için Avrupa'ya adam gönderdi. Böylece Mısır, ayda üç bin tüfeğin yanı sıra top ve savaş gemisi de üretebilmeye başladı. Fakat Kavalalı'nın teşebbüsü tam bir felaketle sonuçlandı. Mısır valisinin hamlelerinin 1839 yılına kadar tetiklediği siyasi ve mali krizler, onu İstanbul ve İngilizlerle savaşa sürükledi. Ordusu, Ortadoğu'nun en iyi silahlı kuvveti olsa da hâlâ Avrupa orduları ile aynı ayarda değildi. Mısır askeriyesi ve silah sanayisi 1840'tan sonra güç kaybetti ama Mısır hükümeti inatla bol miktarda silaha para yatırmayı –altıpatlar Colt tabancaları, Krupp topları ve Remington tüfekleri– sürdürdü. 1869-1880 yılları arasındaki silahlanma hamlesiyle teçhizat niteliği açısından dünyadaki hiçbir ordudan eksiği kalmayan Mısır kara kuvvetleri, Sudan'ı fethetmek için harekete geçti. Sonuç tek kelimeyle fiyasko oldu: Sudanlı kabileler, aşırı yayılan Mısır imparatorluğunu dar-madağın ettiler. Bu siyasetin Mısır'ı iflas ettirmesi neticesi, alt ve üst sınıfları birleştiren militarist bir milliyetçi hareket baş gösterdi. Ordudaki yansımaları Miralay (Albay) Urabi adındaki bir subayın liderliğinde bulan bu halk hareketi, hükümeti darbeye indirdi. Bunun üzerine çıkan uluslararası kriz sonucu 1882 yılında İngiltere, iyi teçhizatlı Mısır ordusunu bozguna uğratarak ülkeyi işgal altına aldı.

Yine de, “ordu millet” zihniyeti Mısır’da değişmeden kaldı ve 1950’lerde İngiliz hâkimiyetinin sona erdirilmesinde, sonraki dönemde de Mısır politikasının belirlenmesinde önemli rol oynadı.

Askeri sorunlarının üstesinden gelebilmek için onlarca yıl uğraşan Osmanlı İmparatorluğu, 1840’lı yıllara kadar ancak Avrupa devletleri arasındaki çekişmelerden istifade ederek ayakta kalabildi. İlk olarak, Sultan III. Selim ordusuna bir çekidüzen vermek istemişti; fakat bu girişimi yeniçerileri kızdırdı ve sonuçta 1807’de ayaklanarak hem onu hem de yeni askerlerini öldürdüler. Selim’in hayalini gerçekleştirecek kişi ise halefi II. Mahmud olacaktı. 1826’da yeniçeriler yine reformlara karşı ayaklandı, fakat bu sefer son gülen, hazırlıklı sultan oldu ve Yeniçeri Ocağı “Vaka-i Hayriye” (Hayırlı Olay) denilen bir kıyım ile ortadan kaldırıldı. Mahmud’un yeni ordusu, Türk Anadolu’da ve Balkanlar’ın bir kısmında tekrardan etkili bir merkezi denetim sağlayarak masraflarını çıkarttı. Sultan, gelirinin yüzde 70’ini askeriye ayırmış ama ordusunu Batılılaştırmamıştı. Daha büyük ve disiplinli hale getirilen kuvvetleri iç huzursuzlukları kolaylıkla bastırabilmesine mukabil dış düşmanlar karşısında hâlâ zayıftı ve 1829’da Ruslar, 1832 ve 1839’da ise asi Mısırlılar karşısında yenilgiye uğradı. Mahmud yabancı danışmanlara güvenmediği gibi subaylarını meziyetsiz saraylılardan veya terfi ettirilen erlerden –bu ikincilere “alaylı” deniyordu– nasbetmiş; üstelik ne bunları ne de onların komuta ettikleri birlikleri gereğince yetiştirmişti. Komuta sistemi zayıftı. 1839’da, Mısır sınırına yakın konuşlanan Türk ordusunun paşaları bulundukları zayıf mevzii tahliye etmek istemişler, ama bu teşebbüsten tüm ordunun çözülme tehlikesi nedeniyle çekinerek vazgeçmişlerdi. Sonuçta, bulunduğu yerden ayrılmayan Osmanlı ordusu sayıca kendisinden çok daha zayıf olan Mısır ordusu tarafından yok edildi.

Tüm bu başarısızlıklarına rağmen Mahmud, ordunun geliştirilmesi gerektiği düşüncesini yerleştirmeyi ve komutayı Osmanlı seçkin sınıfının üstlenmesini sağlamayı başardı. Kısa süre içinde Türkler, Ruslarinkine denk ve benzer şekilde savaşan saygıdeğer bir ikinci sınıf ordu yetiştirebildiler. 1770 yılında sayıca daha az ol-

malarına rağmen zafer kazanmayı başaran Ruslar, bir yüzyıl sonra Osmanlı ile girdikleri 1877-78 Türk Savaşı'nı (93 Harbi) sayıca çok daha üstün olmalarına rağmen zar zor kazanabildiler. Türk ordusunun 1828 yılında 27.000 olan mevcudu, 1914'e geldiğinde, etkili ve toplum tarafından kabul görmüş bir celp ve ihtiyat sisteminin yerleştirilmesiyle 700.000 askere yükseldi. Türk askerleri iyice talim ve teçhiz edilmişlerdi; hele de piyadeler fedakârlıkları ve süngü savaşına yatkınlıklarıyla tüm dünyada nam salmışlardı. Öte yandan sorunlar da saymakla bitmiyordu. Subayların eğitim seviyesi Avrupa standartlarının altındaydı –1914 yılında Türk subaylarının yüzde 33'ü okuma yazma bilmiyordu– fakat her zaman yeterli sayıda yetenekli komutan bulunabildi. Birçok ihtiyat birliğinin vasfı düşük; ikmal ve iâşe desteği zayıftı. Tüm bu eksikliklerine rağmen Türk ordusu, Kırım Savaşı ve 1877-78 Savaşı'nda Ruslara; I. Dünya Savaşı'nda ise yarım milyon İngiliz ve Rus askerine başarıyla karşı koyduğu gibi 1919-1923 yılları arasında muzaffer devletlere meydan okuyarak Türkiye'yi kurtarmayı başardı.

Batı emperyalizminin en güçlü zamanında Batılı olmayan bir ordunun sergilediği en büyük başarı bu olsa da söz konusu netice büyük bedeller ödenerek alınmıştı. Türk ordusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun altını oyarak yeni bir ulus kurdu. Batılılaşmak için geniş bir okul ve silah fabrikası ağı tesis eden ordu, imparatorluk bünyesinde kendi kendine yeten en güçlü kurum haline geldi. Türk ulusu fikrinin ve Türk siyasi hiziplerinin kuluçkalandığı ortam da burasıydı. Türk subayları sekülerleşmenin rengini verdiği siyasi görüşlerini ve Türk milliyetçiliğini şekillendirdikçe hızlı ve radikal değişiklikler yapılması için talepler yükselmeye başladı. Bu yaklaşım ise, muhafazakâr karakterdeki çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda istikrarı sona erdirdi. Subaylar 1876'da sultan Abdülaziz'i, 1908-1909'da ise II. Abdülhamid'i ayaklanarak tahttan indirdiler. Ordunun siyasete bulaşması hem kendisine hem de Türkiye'ye büyük zarar verdi. II. Abdülhamid, isyan çıkacağı endişesiyle 1879-1908 arasında ordunun modern silahlarla talim ve tatbikat yapmasına izin vermediği gibi 1876 darbesinde toplarını saraya çeviren pahalı ve iyi teçhizatlı donanmayı çürümeye

terk etmişti.* Türk subaylarının 1908-1909'da tesis ettikleri rejim ise, "Büyük Osmanlı" kurma hayaliyle azınlıkları devlete düşman etmekle kalmayıp, I. Dünya Savaşı'na girme kararı alarak imparatorluğun 1918'deki yıkılışının da yolunu açtı. Osmanlı'dan miras kalan ordu-siyaset ilişkileri yumağı, 20. yüzyıl boyunca yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde gücünden bir şey yitirmeden devam etti.

Batılı olmayan diğer bir ülke, avantajlı başlaması sayesinde, askeriyesini diğer Batı dışı kuvvetlerden daha iyi modernize etmeyi başardı. 1868 yılındaki dünyada uluslaşma sürecini tamamlamış, güçlü bir merkezi idareye sahip, okuma yazma oranı yüksek ve istikrarlı bir milli ekonomisi bulunan tek Batı dışı devlet Japonya idi. İngilizler, Japonya'yı yenmenin Çin'i yenmekten çok daha zor olacağını düşünüyorlardı. Batılı güçlerle münasebetlerinden kısa sürede çok şey öğrenen Japon liderler, "Zengin Millet, Güçlü Ordu" şiarına tutunarak, ülkelerini dış saldırılardan korumak ve Asya'daki nüfuzunu artırmak için modern bir orduyla donanma kurmayı, hem de destekleyici askeri-endüstriyel altyapıyı yerleştirmeyi başardılar. Öte yandan amaçlarına tepeden inme devrimle ulaşabilmişlerdi. Yöneticiler samuray sınıfına mensup bulunmakla beraber zümrelerine kılıç taşıma yasağı koymaktan ve birçok samurayın geçinmek için muhtaç olduğu devlet sübvansiyonlarına son vermekten çekinmediler. Samurayların yerini, zorunlu hizmet celp sistemine dayalı bir köylü ordusu alırken subaylar Çoşu ve Satsuma klanlarına mensup, devlete bağlı ve bir çeşit buşido-şintoizm karması ideolojiyle indoktrine edilerek yeni rejime sadakatleri sağlanmış eski samuraylardan seçildi. Bu sayede büyük ve sadık bir ordu kurulabildi ama bazı memnuniyetsiz samurayların çıkarttıkları ayaklanmalar da meydana geldi. 1877'deki en büyük isyana (Satsuma Ayaklanması-e.n.) 25.000 kişi katılmıştı. Bu kılıç üstatları, 45.000 eli tüfekli köylü askerle girdikleri her muharebeyi

* 1908'deki II. Meşrutiyet'ten beri dillendirilen bu açıklamanın doğru olmadığı, dönemin Osmanlı donanmasına dair yeni araştırmalarla ortaya konmuştur. Abdülaziz donanmasının çöküş sebebi, Osmanlı maliyesinin 1876'da iflas etmesi ve bir daha da belini doğrultamamasıydı; dolayısıyla gemilere yatıracak para yoktu. Bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması 1572-1923*, çev. Sertaç Canpolat ve Ahmet Maden, İstanbul, 2017; bölüm IX – e.n.

kaybettilerse de ancak devlete bağlı 20.000 samurayın devreye girmesinden sonra ayaklanma tam manasıyla söndürülebildi. Üstelik altı ay süren isyan boyunca asiler hükümet güçlerinden 6.300'ünü de öldürmeyi başarmışlardı. Bu yaşananlar, askeri reformun ilk on yılda kazandığı başarının yanı sıra yenileşmenin sınırlarını da net olarak gösterdi.

Japonlar, silahlı kuvvetlerini yetiştirmek için en büyük silahlı güçlerden –Alman ordusu ve İngiliz Kraliyet Donanması– ıslah heyetleri çağırdılar. Bu heyetlere izleyecekleri yöntemler hususunda tam serbestiyet tanınmış fakat hiçbir idari yetki verilmemişti. Bunlar verimli bir şekilde çalışarak Japon meslektaşlarına tüm bildiklerini aktardılar. Japon silahlı kuvvetleri sadece Batılı üniformalara girmekle kalmadı ve Batı geleneklerini de içselleştirdi. Japon İmparatorluk Donanması'nın Etajima'daki Subay Eğitim Okulu, Dartmouth'taki İngiliz muadilinin tam bir kopyasıydı; İngiltere'den ithal edilen kırmızı tuğlalardan yapılmış binasının merkezinde ise Amiral Nelson'ın bir tutam saçının camdan bir mahfaza içine konduğu bir türbe yer alıyordu. Fakat Japonlar hiçbir zaman tek bir ülkeye peyk olmadılar ve teçhizatlarını pek çok farklı ülkeden aldılar. 1900 yılına gelindiğinde, Japonya'nın ordusu modern silahlarla donanmış sağlam bir kuvvete dönüşmüştü; ancak ülkenin esas medarı ıftiharı donanmasıydı. Bu kurum, üç asırdan beri Batılı olmayan dünyada çıkmış en güçlü donanma ve dünyadaki en iyi ikinci sınıf deniz kuvvetlerinden biriydi. Kısa süre sonra Japonya, giriştiği büyük bir savaşla Rusya'nın kuvvetlerini ezdi ve “düvel-i muazzama” yani dünyanın en güçlü devletleri kulübüne katılarak komşularının aleyhine büyük bir imparatorluk kurmaya koyuldu. Bu dönemde Japon hükümeti devletçi ve militarist bir ekonomi inşa etti. Köylülere ağır vergiler yüklenirken devlet gelirlerinin yarısı askeri harcamalara, diğer yarısı da yine askeri güçle bağlantılı sanayi kollarına yatırıldı. Hükümet, bu çabalarını teknoloji transferiyle, yabancı teçhizat satın alıp en işe yarar bulunan tasarımları taklit etmekle, bu taklitleri üretecek şirketler kurmakla ve nihayet milli tasarımların üretimini sübvans etmekle destekledi. 1900 yılına gelindiğinde Japonya, dönemin en karmaşık sanayi ürünü olan

büyük ve modern savaş gemilerini üretebilecek sanayi altyapısına sahip ilk Batı dışı ülkeydi. 1939 yılında ise dünyanın altıncı büyük ekonomisini teşkil ettiği gibi donanmanın yanı sıra etkili bir hava kuvveti de kurmuştu. Japon hava kuvvetleri de aynı yöntemle doğdu: Fransa ve İngiltere’den askeri ıslahat heyetleri getirildi, yabancı ülkelere teknoloji transferi yapıldı ve önce taklitleri, ardından da milli tasarımları geliştirip üretecek şirketler teşekkül etti. Sanayi, muazzam sübvansiyonlarla desteklendi. Bu askeri reformlardan istenilen sonuç elde edildi: Japonya, kendisini başarıyla koruduğu gibi bir imparatorluk kurmayı dahi başarmıştı. Fakat bunun bir bedeli vardı. “Yeni Japonya”nın silahlı kuvvetleri, devleti istikrarsızlığa ve Pasifik Savaşı’nda kıyamete sürükleyecek olan militarist milliyetçi bir bilinç körükledi.

Avrupa ordularını ithal etmeye yönelik iki başarısız girişim, bunun ne denli çetin bir iş olduğunu gösterir. 1885 yılından sonra Şili, ordusunu modernize etmek için Yüzbaşı Emil Körner’in reisliğindeki 36 Alman öğretmeni davet etti. Görevini “Şili yemeğini Alman kaşığıyla yiyerek” yerine getiren Körner, bu ülkeyi “Pasifik’in Prusya’sı” haline getirdi. Kafalarına *pickelhaube* (mahmuzlu Prusya miğferi) takıp Alman yapımı borazanların çaldığı Prusya marşları eşliğinde uygun adım yürüyen Şili askerleri Alman silahları kullandılar; ordu, komuta ve celp sistemi tümüyle Alman tarzında yapılandırıldı. Körner, Şili’deki talimgâhları Alman modelinde şekillendirdi, Alman talimnamelerini İspanyolcaya çevirtti ve *Academia de Guerra* ile *Estado Mayor Jeneral*’i kurdu. 1914 yılına gelindiğinde, Şilili subayların yüzde 25’i Almanya’da eğitim görmüştü. Prusya Genelkurmayı, 26.000 askerden oluşan Şili ordusunun “Güney Amerika’nın en iyisi” olduğunu söylüyordu.

Fakat dış görünüş aldatıcıydı: Şili ordusu sadece görünüşte Prusya ordusuna benziyordu. Prusya sistemi ancak devletin etkili, otokrat ve militarist; halkın ise eğitilmiş fakat itaatkâr olduğu bir toplumda etkili şekilde uygulanabilirdi. Öte yandan ne Şili Prusya’ydı ne de Şilililer Japon... Hükümet, orduyu modernize etmek için gerekli harcamaları yapma konusunda isteksiz davranıyordu ve halk da fakir hizmet sektörü çalışanlarından ibaretti.

Şili halkının ancak yüzde 30'u okuma yazma biliyordu, fakat doktor ve avukatların da yardımıyla askerden kaçma konusunda uzmanlardılar. Şilili subayların büyük bir kısmı Savaş Akademisi'nden mezun olmayı başaramamıştı ki böyle bir durum Prusya'da hayal bile edilmezdi. Şili ordusunun yapısı bir türlü istenilen seviyeye ulaşamayınca, Körner'in idare-i maslahat türünden tedbirleri altyapı eksikliğinden ötürü ortalığı daha fazla karıştırdı. Kışlalar pislik içerisindeydi, askerler kötü besleniyordu, ikmal ve sıhhiye ilkel, pahalıya mal olmuş teçhizat ise bakımsızdı. Nihayetinde, Alman heyetinin hükümetin güvenine ihanet etmesi duruma tuz biber ekti. 1891 İhtilali'nde Körner, asilere katılarak Şili ordusunu onu kuran devlete karşı döndürdü. Ardından, sahip olduğu yetkiyi kötüye kullanarak Şili'nin aleyhine olmak üzere şahsının ve Almanya'nın çıkarlarını artırmak için çalışmaya başladı. Belli birkaç Alman şirketiyle sınırladığı top ve tüfek alımlarında kendisine, Alman aracılara ve Şilili yetkililere akan rüşvet had safhadaydı. Şili, yıllarca uğraşarak aslında pek de ihtiyacı olmayan ve 20. yüzyıl içerisindeki gelişmesine önemli sekte vuracak büyük bir ordu kurmayı başarmıştı.

Askeri modernizasyon sürecinin en sancılı olduğu ülke Çin'di. 1838'den itibaren Batılı devletler karşısında yaşanan yenilgiler modernizasyonun gerekli, 1862'de patlak veren Taiping isyanı ise kaçınılmaz olduğunu göstermişti. İsyanı ancak devlete değil de komutanlarına bağlı olan eyalet askerleri durdurabilmişti. Komutanlar, ellerindeki birlikleri savaşa hazır halde tutabilmek için, bulundukları bölgelerin valiliğini de yaparak hem sivil hem de askeri idareyi üstlendiler. İlk zamanlar bu tür bir idare tarzı, hâkim Konfüçyüsçü zihniyet sayesinde bir tehlike teşkil etmedi fakat zamanla vali-generallerin kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmeye başlamalarıyla işler değişti. Konfüçyüsçü subaylar sadık olmakla beraber teknik açıdan vasat kişilerdi fakat askeri eğitim sisteminin geliştirilmesi sonucunda yetenekli ama geleneksel ilkelerden habersiz subaylar yetiştirilince, ordu siyasetin egemenliğine girmeye başladı. Etkili bir askeri güç kurmak ve denetlemekte başarısız kalan merkezi idare zayıflama sürecine girdi. Çin ordusu bölgeselleşip siyasallaştıkça hükümet de hizipleri birbirine karşı kullanarak

durumu idare etmeye çalıştı. Subayların tayini, kaynak tahsisi ve askeri politikalar entrikalar sonucunda belirleniyor ve bu durum, hem ülkeye hem de orduya zarar veriyordu. Çin'i dış tehditlerden korumada yetersiz kalan ordu, 1916'dan sonra ülkenin "savaş ağaları" arasında bölüşülmesi ve halkın izzetinefsiyle oynanmasının gösterdiği üzere, bizzat bir iç tehdiye dönüştü. Mahvedici Japon işgali başladığında da neredeyse etkisiz kaldı. Türkiye'de ordu devleti ele geçirmiş, fakat milleti kurtarmıştı; Çin'de ise ordu devleti ortadan kaldırdığı gibi milleti de zayıflattı. 1864 yılında Taiping güçlerine karşı savaşıyan Qing komutanı Li Hongzhang, Çin ordusunun Batı ordularıyla "aşık atamayacağını" belirtmişti: "Her gün, subaylarıma ve askerlerime önyargılarını bir yana bırakıp Batılıların usullerini öğrenmeleri gerektiğini söylüyorum. Ancak bu şekilde savaş alanında onlarla boy ölçüşebiliriz." Sonraki otuz yıl boyunca "kendi kendini güçlendirme" yöntemini seçen Li, askerlerini Batılı usullere göre yetiştirse de yabancı askerlere Japonlar kadar bel bağlamadı. Ayrıca teknik eğitim almış yetenekli subaylar yetiştirme konusunu da yanlış anlamıştı. Batı teknolojisi kullanan devlet silah fabrikaları ve özel şirketler kurdu, çünkü "yabancı silahlarına muhtaç yaşamak intihardan farksız" dı. Fakat Japonlar, 1894-1895 yılları arasında onun bütün kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Li başarısız olmuştu, çünkü Çin'in Japonya'dan daha fazla düşmanı ve sorunu vardı: "Reform yapmak ve kendi kendimizi güçlendirebilmek dileğindeyim fakat kalifiye insan, yeterli para ve destekçiler olmadan ne yapabilirim ki?" Japonlar, bu yolda tüm kaynaklarını seferber ederek aynı hedeflere sistematik bir şekilde ulaşmışlardı. Li, elindeki imkânlarla -Çin devlet gelirinin yüzde 15'i- başarıya ulaşabilirdi, fakat pek çok diğer devlet görevlisi onun başarılı olmasını istememişti. 1894-1895'te Japonlar saldırdığında kendi birliklerini cepheden uzak tutarak onu desteklemekten kaçındılar.

Asya devletleri, ancak Batılılaşmayı ana hedefleri olarak kabul edip bu değişikliğin yol açtığı siyasi krizi atlatmayı başardıktan sonra ordularını modernize edebildiler. Bu durumda dahi Batılılaşmayı tam becerememiş vasıfsız orduların ortaya çıkması mümkündü. Yabancı uzman çağırarak en kolay yollardan biriydi,

fakat bunun siyasi sonuçlarından duyulan endişe nedeniyle pek çok devlet bu yola başvurmaktan çekinmişti. Hem zaten gönderilen uzmanların birçoğunun da yetersiz olduğu ve görevlerini kötüye kullandıkları görüldü. Batı'nın ateş gücüne karşı koyabilmek için modern teçhizat şarttı, ne var ki çok az devlette bu silahları alacak para bulunuyordu ve hazinesi yetenlerin de bunları gerektiği gibi kullandığı pek görülmemişti. Askeri Batılılaşıma, bu işe kalkışan devletler için gerçek bir siyasi, ekonomik ve idari imtihanıydı. Eğer yeterince hızlı ve kapsamlı hareket edilmezse, başarısızlık kaçınılmazdı. İngilizlerin Mahrattaları, Sihleri ve Mısırlıları; Japonların Çinlileri ve Ruslar ile Mısırlıların da Türkleri yendikleri savaşların da gösterdiği üzere daha güçlü rakipler, Batılılaşıma sürecini henüz tamamlamamış olan ordulara karşı pek çok kez galebe çalmışlardı.

Karşılaşılan en büyük sorunlardan biri, hem askeri hem siyasi komutayla doğrudan ilişkili olan subay yetiştirme meselesiydi. Orduyu idare edebilecek sayı ve yetenekteki bir subay sınıfı yetiştirilmezse Batılılaşımanın başarısız kalması mukadderdi; fakat bu zümrenin, siyasi efendilerini alaşağı etmesi de olasılık dahilindeydi. Japonya hariç her askeri Batılılaşıma hikâyesinde subay zümresi, uzun yıllar boyunca ya yeteneksiz, ya sadakatsiz, ya da yeteneksiz ve sadakatsiz olduğunu sürekli ispat etti. Japonya'nın farkı, Batılılaşımanın bir devrimin ardından başlamasından ve subayların, rejime ve uyguladığı siyasete karşı sadakatlerine göre nasbedilmelerinden ileri geliyordu. Ancak, her Batılılaştırmış subay zümresi, eninde sonunda kendisini yetiştiren rejimi devirdi ki Japonya bile 1930'larda bu kervana katıldı. Askeri Batılılaşımda karşılaşılan en büyük teknik zorluk, iyi ve birörnek vasıfta bir subay zümresi ortaya çıkartabilmektir. Askeri kurumların Batılılaştırılması, ya eski ordunun ayaklanması ya da yeni ordunun darbe yapması üzerine genelde siyasi krizle sonuçlandı. Askeri Batılılaşımayla devletin toplum üzerindeki hâkimiyeti arttığı gibi ülkede devrim yapacak kurumlar da yaratılmış oldu. Öte yandan, modernleşen ordular ilk fırsatta komşularına saldırdığı için pek çok savaş çıktı ve Batı askeri teknolojisinin tüm dünyaya yayılmasıyla Batının askeri hegemonyası da zayıflamaya başladı.

Batı orduları 1914'ten sonra kimi yönlerden daha da güçlenmişlerdi. 1930'larda 10.000 İngiliz askeri ve 150 uçak tüm Ortadoğu'yu kontrol ederken, İtalyanlar 1935'te Habeşistan'da zırhlı araçlar ve zehirli gaz kullanarak Adowa'nın intikamını aldılar. Yine de, Avrupa'nın üstünlüğü gün geçtikçe azalıyordu. Batılı olmayan bazı ulus-devletler, hem kendi topraklarında hem de komşu bölgelerde Batılılarla rahatça başa çıkabilecek güçte modern ordular kurmayı başardılar. İlerleyen tarihlerde başka ülkeler de bu modelleri takip edip güçlerini artıracak ve politikalarını değiştireceklerdi. Örneğin ordunun siyasete müdahalesi, Mısır ve Türkiye gibi Müslüman ülkelerin karakteristik özelliği haline geldi. Yabancı işgallere karşı milli kurtuluş hareketlerini yönetecek yeni ve daha etkili siyasi teşekküller ortaya çıktı ve 1945 yılından sonra gerillalar, eskiye kıyasla çok daha fazla dış yardım bulabilmeye başladılar. Batı için fetih artık ucuz bir eylem değildi ve maliyet arttıkça bu girişimlerin sayısı da azalmaya başladı. Batı orduları eski güçlerini muhafaza etmekle birlikte, artık dünyanın geri kalanına eskisi kadar saldıramaz oldular. En önemlisi, emperyalizmin altın çağında kendi aralarında neredeyse hiç savaşımamışlarken 1914'te ve 1939'da birbirlerine karşı başlattıkları topyekûn savaşlar Batı ülkelerinin dünya üzerindeki hâkimiyetini sona erdiren asıl neden olacaktı.

Okuma Önerileri

Usul açısından, son dönemde yayımlanmış üç kitap, incelenen dönemde Batılı ve Batılı olmayan güçler arasındaki askeri ilişkileri anlamak için temel bir önem taşımaktadır: Richard White, *The Middle Ground, Indians, Empires and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815* (Cambridge, 1991); Matthew Headrick, *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century* (Oxford, 1981) ve James Belich, *The New Zealand Wars and the Victorian Interpretation of Racial Conflict* (Auckland, 1986). Douglas Peers (der.), *Warfare and Empires, Contact and Conflict Between European and Non-European*

Military and Maritime Forces and Cultures, An Expanding World, c. 24 (Ashgate, 1997) de konu üzerine yararlı bir çalışmadır.

Emperyalizmin orduları hakkında çok geniş bir literatür mevcut. Rus-Türk savaşlarının Rusya tarafı ve Kafkasya'nın fethi için bkz. William Fuller, *Strategy and Power in Russia, 1600-1914* (New York, 1992) ve John Curtiss, *The Russian Army Under Nicholas I, 1825-1855* (Durham NC, 1965). Russell Weigly, *The American Way of War, A History of United States Military Strategy and Policy* (Bloomington IN, 1973) ve Maurice Matloff, *Army Historical Series, American Military History* (West Point, 1969); K. Jack Bauer, *The Mexican War, 1846-1848* (Lincoln NE, 1974) ve Francis Paul Prucha, *The Sword of the Republic, The United States Army on the Frontier, 1783-1846* (Londra, 1969) Ohio'daki Amerikan savaşları, İngiltere ve Kanada'ya karşı 1812-1814 Savaşı ve 1845-1848'deki Meksika Savaşı'na dair yararlı değerlendirmelerde bulunur. Christon Archer (der.), *The Wars of Independence in Spanish America* (Wilmington DE, 2000) konu üzerine mükemmel bir çalışmadır. Fransız sömürge ordusunun iki unsuruna dair bazı iyi çalışmalar için bkz. Douglas Porch, *The French Foreign Legion, A Complete History of the Legendary Fighting Force* (New York, 1991) ve Myron Echenberg, *Colonial Conscripts, The Tirailleurs Sénégalais in French West Africa, 1857-1960* (Portsmouth NH, 1991).

Örnekolay incelemesi açısından, Hint ordusunun siyasi-sosyal ve teşkili altyapısını anlamak için, son dönemde yayımlanmış iki çalışma önemlidir: Douglas M. Peers, *Between Mars and Mammon, Colonial Armies and the Garrison State in Early Nineteenth Century India* (Londra, 1995) ve Seema Alavi, *The Sepoy and the Company, Tradition and Transition in Northern India, 1770-1830* (Delhi, 1995). Büyük Ayaklanma'nın iki temel değerlendirmesi için bkz. Eric Stokes, *The Peasant Armed, The Indian Rebellion of 1857* (Oxford, 1986) ve Rudrangshu Mukherjee, *Awadh in Revolt, 1857-1858, A Study of Popular Resistance* (Delhi, 1984). Christopher Hibbert, *The Great Mutiny, India 1857* (Londra, 1978) okunabilir ve iyi araştırılmış, fakat analiz açısından şüphe götürür bir çalışmadır.

Belich, Yeni Zelanda savaşları hakkında standart bir değerlendirme sunar. Hindistan'daki savaşlar, muharebeler ve askeri sistemlere dair önemli değerlendirmeler için bkz. Randolph G.S. Cooper, "Wellington and the Mahrattas in 1803" ve John Pemble, "Resources and Techniques in the Second Mahratta War", Peers, *Warfare and Empires*. Çin'deki savaşlar ve askeri kurumlar için bkz. Peter Ward Fay, *The Opium War, Barbarians in the Celestial Empire in the Early Part of the Nineteenth Century and the War by Which They Forced Her Gates Ajar* (Chapel Hill NC, 1975); Philip A. Kuhn, *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China* (Cambridge MA, 1970); Stanley Spector, *Li Hung-Chang and the Huai Army, A Study in Nineteenth-Century Chinese Regionalism* (Seattle, 1964) ve Andrew Wilson, *The Ever-Victorious Army, A History of the Chinese Campaign under Lieutenant Colonel C.G. Gordon, CB, RE, and of the Suppression of the Tai-Ping rebellion* (Londra, 1991). Bu savaşları ele alan ilginç Çin kaynakları şu eserlerde bulunabilir: E.H. Parker, *Chinese Account of the Opium War* (Wilmington DE, 1970) ve Arthur Waley, *The Opium War Through Chinese Eyes* (Stanford, 1958).

Avrupa fethine karşı yerli Afrika askeri sistemlerine ve direnişini anlatan bazı yararlı kaynaklar için bkz. Joseph P. Smaldone, *Warfare in the Sokoto Caliphate, Historical and Sociological Perspectives* (Cambridge, 1977); Ian Knight, *The Anatomy of the Zulu Army, from Shaka to Cetshwayo, 1818-1879* (Londra, 1995) ve iki derleme kitap: Özellikle Michael Crowther, *West African Resistance* (New York, 1972) ve Bethwell A. Ogot (der.), *War and Society in Africa, Ten Studies* (Londra, 1972). Bu savaşların Avrupa tarafından bazı yararlı değerlendirmeleri için bkz. Donald R. Morris, *The Washing of the Spears, The Rise and Fall of the Zulu Nation* (New York, 1966); Frank Emery, *Marching over Africa, Letters from Victorian Soldiers* (Londra, 1986) ve Thomas Pakenham, *The Scramble for Africa, 1876-1912* (New York, 1991).

David B. Ralston, *Importing the European Army, The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the*

Extra-European World, 1600-1914 (Chicago, 1990), Batılı askeri kurumların Batılı olmayan ülkeler üzerindeki etkisi meselesine temel bir giriş sunmaktadır. Bu meselenin daha özel yönlerini irdeleyen küçük, fakat yararlı bir literatür de mevcuttur: Şili için bkz. Holger Herwig ve William F. Sater, *The Grand Illusion: The Prussianization of the Chilean Army* (Lincoln NE, 1999); Japonya için bkz. Richard J. Samuels, “*Rich Nation, Strong Army,*” *National Security and the Technological Transformation of Japan* (Ithaca, 1994); Ernst Presseisen, *Before Agression, Europeans Prepare the Japanese Army* (Tucson, 1965) ve John Ferris, “A British ‘Unofficial’ Aviation Mission and Japanese Naval Developments, 1919-1929”, *The Journal of Strategic Studies*, 10: 3, Eylül 1982.

XII

Yirminci Yüzyılda Militarizm ve Teknolojik Savaş

Birinci Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı, üzerinde sayısız farklı fikrin çatıştığı çok geniş bir konudur, ama tüm tarihçilerin aynı fikirde olduğu bir husus varsa o da, taraf olan bütün devletlerde halkın savaşı ilk başta coşkuyla karşıladığı ve çatışmaların çok kısa süreceğine inanmış olduğudur. Ardından yaşanan ağır can kaybı insanları hayallerden uyandırarak akılları başa getirmiş ve özellikle de batı cephesindeki 1916 muharebeleri neticesi hayal kırıklığı, inançsızlık ve eleştiri alıp yürümüştü. 1918'e gelindiğinde, herkes artık neredeyse kadcilğe saplanmıştı ve barışın gelmesini sabırsızlıkla bekler durumdaydı. Toplumlar üzerindeki etkisi tartışılmaz olan bu savaşı yaşayanlar, daha sonradan “kayıp nesil” tartışmalarına konu oldular. Teknoloji ve teknik değişim açısından bakıldığında, I. Dünya Savaşı'nda teknoloji emsali görülmemiş bir derecede uygulandı ve bunun sonucu da inanılmaz bir zayıat oldu. Bu nedenle, sıradan

askerlerin yaşadıkları savaş tecrübesi –özellikle de 1916 ve 1917 muharebelerinde– insan dayanıklılığının sınırlarını zorlar nitelikteydi. Genelleme yaparsak, I. Dünya Savaşı geçmişin savaş umuruyla kesin ve net bir kopuşu temsil eder.

I. Dünya Savaşı'nın nedenleri başlı başına bir tartışma konusudur, fakat bilindiği üzere savaşı ateşleyen olay, Arşidük Franz Ferdinand'ın 28 Temmuz 1914'te Saraybosna'da Bosnalı bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesidir. Ferdinand, 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak eden Avusturya-Macaristan imparatoru Franz Joseph'in veliahtıydı. Bu ilhaka tepki olarak da Sırp askeri istihbaratı Saraybosna suikastçılarını kışkırtıp desteklemişti. Dolayısıyla, Sırp devletini doğrudan sorumlu tutan ve eyleminin sonuçlarına katlanması gerektiğine karar veren Avusturya-Macaristan, bu ülke üzerinde denetim tesis etmek üzere bir "Üçüncü Balkan Savaşı"* ilan etti; bir yandan da Alman müttefikini yardıma çağırdı. Diplomatik kuşatma altında olduklarını düşünen ve Rusya'nın yürüttüğü silahlanma hamlesi neticesi Avrupa'daki üstün konumlarını kaybetmekten korkan Almanlar, bu daveti kabul ettiler. Almanya, ileride koşulların bu kadar uygun olamayacağı düşüncesiyle, ilk darbeyi vurma fırsatını kaçırmak istememişti. Fransa müttefikleri Rusya'nın yanında yer alırken, İngiltere de muzaffer bir Almanya'nın kabul edilemez derecede güçleneceği endişesiyle, Belçika'nın tarafsızlığına saygı gösterilmemesini bahane ederek savaşa girdi. Böylece, Ağustos başında zarlar atılmış ve 20. yüzyılın ilk büyük çatışması başlamış oldu.

Savaş için seferberlik şarttı ve ülkelerin sahip oldukları insan gücü arasında büyük farklar mevcuttu. Almanya 1912-1913 yıllarında çıkarılan kanunlarla ihtiyat kuvvetlerini artırmış olsa da, barış dönemi ordusunun 748.000 mevcutlu olmasına mukabil Rus ve

* Önceki iki Balkan Savaşı'ndan birincisi 1912-1913'te Sırp-Karadağ-Yunan-Bulgar ittifakı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında cereyan etmiş ve Osmanlılar, son Avrupa toprakları olan Makedonya ile Arnavutluk'u ve Doğu Trakya'yı kaybetmişlerdi. 1913'teki II. Balkan Savaşı ise ganimetlerinden memnun olmayan Bulgaristan'ın aniden müttefiklerine saldırmasıyla başladı. Neticede Rumenler de bu savaşa dahil oldular ve Bulgarlar toprak kazanımlarının çoğunu kaybettiler; buna Osmanlıların geri aldıkları Doğu Trakya da dahildi – e.n.

Fransız barış dönemi ordularının toplam mevcudu 2.170.000'i buluyordu. Fakat 1914'te savaş başladıktan sonra seferberlik ilan edilince, Alman ordusunun mevcudu 2,15 milyona, Avusturya-Macaristan ordusunun mevcudu ise 1,3 milyona yükseldi. 1914'te Rus ordusunun mevcudu 3,4 milyonken, Fransız ordusu 1,8 milyona erişmişti. Asker sayısı bakımından büyük devletler arasında en zayıf olanı İngiltere'ydi ki çoğunlukla ekonomik karakterde olan tedbirler nedeniyle, ordusu ancak altı piyade ve bir süvari tümeninden ibaretti. Teritoryal Ordu denilen ve yarım yamalak talim görmüş adamlardan oluşan bir de ihtiyat kuvveti mevcuttu ama savaşın ilerleyen safhalarına kadar bunlardan pek bir hayır gelmeyecekti. Acil durum çözümü olarak Savaş Bakanı Lord Kitchener'ın 1914'te gönüllülere çağrıda bulunmasıyla tam 2,5 milyon Britanyalı orduya katıldı ve 70 yeni tümen oluşturuldu. Fakat bu bile yeterli olmayınca, 1916'da zorunlu askerlik uygulaması başlatıldı. Savaşa hazırlıksız yakalanan Belçika'nın 1914 yılındaki ordu mevcuduysa sadece 200.000 kişiydi. Fransa, 1913'te kabul edilen üç yıllık zorunlu askerlik kanunu sayesinde, 1914'te asker sayısının nüfusa oranının en yüksek olduğu (yüzde 2,29) ülke haline geldi.

Kısacası, 1914'te İttifak güçlerinin (Almanya ve Avusturya-Macaristan) elinde 3,5 milyon, İtilaf güçlerinin elinde ise 5,7 milyon asker bulunuyordu. Batı cephesinde savaş başladığında, 1,8 milyon askere tekabül eden 73 Alman tümeninin karşısında 2,38 milyon askere denk gelen 92 İngiliz-Fransız-Belçika tümeni yer almış ve dolayısıyla, Schlieffen taarruzu başladığında Almanların işi hiç de kolay olmamıştı.

Ülkelerin savaşa sürdükleri asker sayıları etkileyiciydi, fakat bu adamlar acaba görev yapmaya istekli miydi? Bu tartışmalı bir konudur, ama tüm ülkelerde savaşın 1914 yılbaşına kadar biteceği inancı yaygın olduğundan, insanların çok geç olmadan orduya katılmak için neredeyse yarış ettikleri de inkâr edilmez bir gerçektir. Başlangıçta, özellikle de milliyetçi orta ve üst sınıflar arasında (işçi sınıfı pek o kadar istekli değildi) tarifsiz bir coşku mevcuttu. Almanya'da, öğrencilerin ve üst sınıfın savaşa katılmak için can atması sayesinde, 1914-1915 arasında 308.000 gönüllüden

22 tümen kuruldu. İngiltere’de orta ve üst sınıflar savaşa katılmaya öyle istekliydi ki, 1909-1915 arasında Winchester’daki bir özel okuldan mezun olan 539 gençten sadece sekizi gönüllü gitmedi. Diğer gruplar içinse asıl itici güç ekonomik sebepler ve mahalle baskısıydı. Okullardaki milliyetçi eğitime rağmen halkın savaş için hiç de öyle özel bir coşku göstermediği Fransa’da, 1914 Eylül’ünde (hükümet ve kamu hizmetlileri de dahil) 700.000 sivil Paris’ten kaçtı. Diğer yandan, seferberliğe karşı hafif bir hoşnutsuzluktan başka itiraz olmamıştı: “Fransa savaş istemiyor ama saldırıya uğradık; üzerimize düşeni yapacağız.” Sadece Rusya’da, seferberlik tam da hasat mevsimine denk geldiği için, köylüler ciddi bir direniş gösterdiler.

Seferberlik süreci gayet karmaşık bir uygulamaydı. Örneğin, Alman seferberlik planı yedi aşamadan oluşuyordu. İlk dört aşamada askerler teyakkuza geçirilip silah başına çağırılıyorlardı. Beşinci aşama, demiryollarının hayati rol oynadığı askeri intikali ele alıyordu. Savaşın başında mevcudu 1,6 milyon olan Alman batı ordusu, günde 560 vagonla ve saatte 30 kilometre hızla Ren bölgesine taşındı. Doğuda ise dokuz Alman tümeni, daha seyrek olan Doğu Prusya demiryolu ağını kullanarak 22 Ağustos itibarıyla toplanma bölgesine ulaşmıştı. Hülasa Alman Genelkurmayı, 600.000 at da dahil tüm orduyu 11.000 vagon kullanarak 312 saatte seferber etmeyi başardı. Altıncı aşamada birlikler yığınaklarını tamamladılar ve yedinci aşamada da düşmanla sıcak temasa geçtiler. Bu gerçekten takdire şayan bir başarıydı.

Strateji meselesine geri dönersek, Almanlar batıda Belçika ile Kuzey Fransa üzerinden yapılacak bir süpürme ve kuşatma harekâtı planlamışlardı. 1891-1906 yılları arasında Genelkurmay başkanlığı yapmış olan Kont Alfred von Schlieffen’in hazırladığı ve onun ismiyle anılan bu plana göre, *Landwehr* (ikinci sınıf ihtiyat, Redif) ve *Ersatz* (mürettep) birliklerinin desteğindeki 53 tümene sahip sağ kanat, Metz-Thionville üzerinden hamlesini yaparken sekiz tümenli sol kanat savunmada kalacak ve 10 tümen de Rusları durduracaktı.

Schlieffen'in halefi "Yeğen" Moltke, sağ kanadı zayıflatıp sol kanadı güçlendirdi. Kendisi sonradan bu nedenle yıkıcı tenkitlere uğramışsa da bunların hiçbirisi, motorlu nakliye araçlarının kullanıma girmesinden önceki günlerde Schlieffen Planı'nın başarı şansının zayıf olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Öte yandan, Fransız ordusu tam da Almanların istediğini yaparak Lorraine ile Alsace'da faydasız saldırılar düzenledi ve ancak bir süre sonra planın gerçek niyetini kavramaya başladı. Gerçek tehlikenin farkına geç varan Fransız Başkomutan Joffre, 25 Ağustos'ta, Fransız birliklerinin Paris'i savunmak ve sol kanadı güçlendirmek üzere güneyden merkeze kaydırılacakları yeni bir savaş planı hazırladı. İlk başta ancak dört piyade tümeniyle beş süvari tugayına sahip olan küçük İngiliz Seferi Kuvveti (İSK) ise sol kanadın en ucunu tutuyordu.

Alman ordusu, geniş çaplı süpürme harekâtını Ağustos ayı boyunca sürdürdü ama attığı her adımda daha fazla direnişle karşılaşmaya başladı. "Sınır Muharebeleri" olarak adlandırılan bu evrede Fransız zayıyatı 300.000'i aşarken İSK da Mons ve Le Cateau'da çarpışarak geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat o noktada, Alman başkomutanlığının Paris'e batıdan değil de sağ kanada ağırlık vererek doğudan yürümeye karar vermesiyle, gerçek bir kapan manevrası şansı iyice azaldı. Akabinde ise, Joffre'un 5 Eylül 1914'te başlattığı karşı saldırı Marne Muharebesi'ne dönüştü ve böylece Almanlar durdurularak hatırı sayılır miktarda Fransız toprağı geri alındı. Bunun arkasından başlayan "denize doğru yarış" evresinde, her iki taraf da Kuzey Denizi'ne ulaşana kadar birbirlerini kanat-tan sarmayı amaçlayan taarruzlara giriştiler. Nihayet artık hamle için yer kalmayınca da, oldukları yerde mevzilenip savunma hattı inşa etmeye başladılar. İlk başta bunlar basit boy çukurlarından ibaretti ancak sonradan birbirlerine bağlanarak kesintisiz siperlere dönüştürüldüler. Bunun sonucunda, orduların hareket kabiliyetinin Ekim 1914 itibarıyla sona ermesi üzerine, siper savaşı evresi başlamış oldu. Yine de, Alman ordusunun hızla Calais'ye ulaşmak için başlattığı yeni bir saldırı üzerine, Ekim ve Kasım ayları boyunca devam eden I. Ypres Muharebesi meydana geldi. Ne var ki şarjörlü tüfek, makineli tüfek ve seri atışlı top (Fransız 75'likleri ve

İngilizlerin 18 funtlukları) gibi modern silahlar karşısında bu tür ilerlemenin imkânsız değilse de çok zor olduğu anlaşıldı.

Tüfek, makineli tüfek ve topun her iki tarafı da sipere girmeye zorlayan kudreti, esasen savunmayı kayırıyordu; zira savunan taraf silahlarını siperlerin güvenliği içinde kullanabilirken saldıran taraf kabak gibi açığa çıkmak zorundaydı. Bir tarafın topçusu karşı tarafın makinelileriyle toplarını bastırmadığı sürece, ilerlemek mümkün değildi. Ordular, bu yeni savaş tarzına alışmaya çalışırken yeni topçu taktikleri geliştirmeye başladılar. Eğer ilk açılacak yumuşatma ateşiyle düşman siperleri tahrip edilir ve ardından da ilerleyen piyadenin önünden koruyucu bir baraj ateşi yürütülebilirse başarı şansı mevcuttu. İlerlemenin başarılı olabilmesi için ayrıca, topçunun tespiti çok güç olan düşman makineli tüfek yuvalarıyla top bataryalarını da susturabilmesi şarttı. Her şey yolunda giderse, piyade taarruzunu başarıya ulaştırmak mümkündü. Fakat bu taktiği uygulayabilmek için gereken teknik imkânlarla ve teknolojiye (düşman toplarıyla hedeflerinin havadan keşfi dahil) 1917'den önce ulaşılamadı. Dolayısıyla modern silahlar, savunma ağırlıklı bir savaşın doğmasına ve muharebelerin tam bir çıkmaza girmesine neden oldu. Aslına bakılırsa, savaş umurunun sonunda bu noktaya geleceği zaten Boer Savaşı (1899-1902) ve Rus-Japon Savaşı'nda (1904-1905) dahi belliydi. Sonuçta, batı cephesinde piyade tüfeği, makineli tüfek ve top savaş alanlarına hâkim oldu ve bu durum tank icat edilinceye kadar değişmedi.

Batı cephesinde Ypres Muharebesi'ndeki başarısızlığın ardından 1915'te savunmaya geçen Almanlar, bu sefer tüm güçleriyle Ruslara yüklendiler. Fransızlar ve İngilizler ise siper savaşını sona erdirmek için birkaç farklı taktik uyguladılar: Beklenmedik saldırı (Neuve Chapelle), kitlesel hücum (Champagne), yeni silahlar (Loos'ta zehirli gaz kullanılması), topçuya ağırlık verme (bu, Fransız kolordu komutanı Philippe Pétain'in desteklediği bir yaklaşımdı), “ne kadar çok o kadar iyi” sistemi (eğer saldırı başarısız olursa, asker ve top sayısını iki katına çıkarıp yeniden saldırma, örneğin Artois'da), sonunda düşmanın çözüleceğini umarak saldırının uzatılması (hemen her yerde) ve savaşın sıklet merkezinin

batı cephesinden başka bir yere kaydırılması (Çanakkale seferi). Savunmanın sahip olduğu aşılmaz güç, ağır topçu noksanlığı ve saldıranların tecrübesizliği gibi nedenlerle, İtilaf kuvvetlerinin uyguladığı tüm yarma harekâtları başarısız oldu. Bu arada, eşi benzeri görülmemiş ölçüdeki top kullanımı neticesi 1915'te tüm ordularda mermisi sıkıntısı baş gösterdi. Siper savaşı için uygun silahların geliştirilmesi yönünde de herkes hararetle çalışmaya başladı. Nitekim ordular bomba, el bombası, hafif makineli tüfek, havan topu ve hepsinden önemlisi düşman siperlerini yok etmek için ağır top imalatına ağırlık verdiler.

1916'da Alman batı ordusu komutanı Falkenhayn, sembolik açıdan önemli ve Fransızların son adamlarına kadar savunmaya mecbur kalacakları bir bölge olan Verdun'a saldırılırsa, Fransız ordusunun morali çökene kadar yıpratılabileceğini öne sürdü. Batıda savunmada kalmayı amaçlayan Alman stratejisi böylece tersine çevrilmiş oluyordu. Falkenhayn şiddetli top ateşiyle Fransızları yenebileceğini düşünmüştü, fakat saldırının başında –Fransızların ihmalkârlığı nedeniyle– Douaumont Kalesi'nin ele geçirilmesi gibi başarılarla rağmen, Alman ordusu kendisini tam bir yıpratma savaşının içerisinde buldu. Falkenhayn, Fransızları ihtiyatlarını kullanmak zorunda bırakmayı ve böylece de Verdun'ü düşürmeyi amaçlamış, fakat bunun için kendisinin de çok fazla asker kullanması gerekeceğini hesaba katmamıştı. Yeni ve daha isabetli modeldeki top mermisiyle atılan “fosgen” adlı yeni bir zehirli gaz sayesinde Almanlar, 7 Temmuz'da Vaux Kalesi'ni ele geçirmeyi ve 23 Temmuz'da da Verdun'ün dış savunma hattına ulaşmayı başardılar. Ne var ki, sonuç değişmedi ve Verdun'ü alamayarak yine siper savaşı çıkmazına sürüklendiler. Cephe komutanı, elindeki bütün “fosgen” stokunu kullanmayı göze alarak tam gücüyle saldırıya belki de zafer kazanabilirdi, ama böyle yapmadı. Verdun cephesi, müşterek bir İngiliz-Fransız kuvvetinin Haziran sonunda akıllara durgunluk verici bir bombardımanla başlattığı Somme taarruzuyla da iyice rayından çıktı. Verdun'deki harekât Aralık 1916'ya kadar sürse de, Almanlar Somme Savaşı nedeniyle bölgeye hiç takviye gönderemediler. Her iki tarafın da kaybı dehşet vericiydi. 10 ay içerisinde

377.000 Fransız ve 337.000 Alman askeri ölmüş, yaralanmış ya da kaybolmuştu. Oynadığı kumarı kaybeden Falkenhayn, Ağustos 1916'da görevden alındı.

Örnek Olay İncelemesi: Somme Cephesi, 1 Temmuz 1916

Alman ordusu o gün, Somme Nehri boyunca harekete geçen 14 İngiliz ve 5 Fransız tümeninin saldırısına uğradı. İngilizler açısından, sonuç tam bir felaketti. 19.240'ı ilk gün olan 1 Temmuz'da olmak üzere toplam 57.450 zayıata uğradılar. Dahası, güney sektörü hariç her kesimde çok az ilerleyebilmişlerdi. Bu felaketin baş sorumlusu, Alman dikenli tellerinde gerekli gedikleri açamayan, derin kazılmış Alman sığınaklarına nüfuz edemeyen ve Alman toplarıyla makineli tüfeklerini susturamayan İngiliz topçusuydu. Diğer bir neden de, birinci ve ikinci Alman hattına kadar İngiliz piyadesinin önünde ilerlemesi gereken baraj ateşinin çok hızlı yürütülmesiydi. İngiliz piyadesi henüz Alman siperlerine varamadan önce önündeki ateş perdesi geçip gidince, Almanlar sığınaklardan çıkıp siperlere yerleşerek açtaki İngilizleri tüfek ve mitralyöz ateşiyle biçecek zamanı kazandılar.

Saldırıyı yöneten İngiliz komutan Rawlinson'ın bu sorunu daha bir yıl öncesinde tespit etmiş olması ilginçtir. 21 Temmuz 1915 tarihli mektubunda, bir saldırıya atfen şunları yazmıştı: "Topçumuzun üzerinde istediğimiz etkiyi sağlayamadığı düşman, piyademi sıcak temas kuramadan önce siperlerine yerleşmeyi başardı." Şöyle devam ediyordu: "Bombardıman sırasında düşman derin kazılmış sığınaklarda saklanıyor ve saldırı vakti geldiğinde, hemen dışarı çıkıp siperlerdeki yerini alıyor. Bu yüzden, yağdırdığımız onca top mermisi hiçbir işe yaramadı. Bence başarısızlığın asıl nedeni budur." Rawlinson ya da onun üstü olan Başkomutan Douglas Haig, bu yaşananlardan neden bir ders almamıştı? Bunun muhtemelen iki nedeni vardır: Her iki komutanın da kıt kavrayışlı olması ve belki de tarihin bir ironisi eseri, Somme'daki İngiliz topçu ateşinin 1915'tekinden çok daha şiddetli gerçekleşmesi. 1 Temmuz'dan

önceki hafta boyunca 2.207 parça topla Alman hatlarına 1,7 milyon mermi yağdırılırken, saldırı günündeki destekleyici baraj ateşi için 1.513 topla 600.000 mermi ateşlendi. Haig ve Rawlinson, böyle bir ezici ateşin saldırıyı bu sefer şüphe götürmez bir şekilde başarıya ulaştıracağını düşünmüşlerdi herhalde. Fakat I. Dünya Savaşı'nda sıkça görüldüğü üzere, savunmanın derin sığınaklara saklanıp top ateşinden korunmadaki mahareti, topların isabetsizliği, saldırı düzenlemede tecrübesizlik ve topçu ile piyade arasındaki yetersiz işbirliği bir araya geldiğinde sonuç hüsrana oluyordu.

1 Temmuz 1916'daki piyade hücumunun bir parçası olmak acaba nasıl bir şeydi? İngiliz pilot Cecil Lewis saldırıdan 30 dakika önce cephe üzerinden uçmuştu:

Saldırıya son yarım saat! Patlayan mermilerin dumanı, Beaumont Hamel'den Somme bataklıklarına kadar tüm bölgeyi birkaç yüz metre derinliğindeki beyaz yün gibi bir örtüyle kaplamış! Bu, şimdiki savaşın ve dünya tarihinin şahit olduğu en büyük bombardıman. Akreple yelkovanın her hareketinde top mermilerinin gürültüsü daha da yükseliyor. Wotan... içi boş dünyayı bir davul gibi çalıyormuşçasına yer gök titriyor. Bu çelik yağmurundan hiçbir şey sağlam çıkamaz.

Açıktır ki Cecil Lewis'in görüşleri de, top ateşinin gücünü dış görünüşe bakarak fazla abartan Haig ve Rawlinson'ın görüşleriyle paralellik gösteriyordu fakat aynı gün defterine şunları da kaydedecekti:

Bize göre sonuç tam bir fiyasko... faal haldeki birçok Alman bataryasını tespit ederek telsizle bildirdik... ama toplarımız verilen koordinatlara ateş açmayı hâlâ başaramadı. Bir noktada devasa bir intizamsızlık söz konusu olmalı.

Lewis çok haklıydı, İngiliz topçusu düşman bataryalarını susturmakta tam bir başarısızlığa uğramıştı.

Top ateşinin yetersizliğinden ziyade asıl sorun, piyadeyle eşgüdümlü yürümesi icap eden baraj ateşinin çok hızlı geçip gitmesi ve bu sayede Almanların siperlerine yerleşmeye zaman bulup hücumu

rahatça durdurmasıydı. 1 Temmuz 1916'daki saldırıda Ovillers'e ilerleyen 8. Tümen'den küçük zabıt Henry Williamson saldırıyı şöyle anlatıyor:

Bazı askerlerin ayağa kalkıp ilerlediklerini gördüm ve ben de onlarla birlikte ileri atıldım. Bazılarının felç edici bir acıyla başlarını eğip dizlerinin üstüne çöktüklerini ve yavaşça bir yanlarına yığılıp hareketsiz kaldıklarını fark ettim. Diğerleriyse acılar içinde kıvranıp haykırıyor ve saf bir korkuyla bacaklarına yapışıyorlardı; öyle ki kavrayışlarından kurtulabilmek için mücadele etmem gerekti. O esnada, üniformamı kaplayan toz toprağın rengi griden kızıla dönmüştü.

Koca bir bal peteği gibi delik deşik olmuş arazide, acıyan ayaklarımla bir aşağı bir yukarı ilerlemeye devam ettiğim sırada, benim dahil olduğum ilk dalga eriyip gitti ve onun yerini arkadan gelen ikinci dalga aldı; ama o da aynı akıbete uğradı. Üçüncü dalga, önceki ikisinin kalıntılarına karıştı; biraz sonra da dördüncü dalga geride ne kaldıysa ona tosladı. Nefes nefese ve ter içindeki öbekler halinde, yoluna devam edip giden baraj ateşine yetişmek üzere koştuk. Aylarca süren talim ve tatbikatın hepsi bir anda unutulmuştu; "Büyük Taarruzun" nihayetinde böyle bir şeye dönüşeceğini kim tahmin edebilirdi ki?

Williamson'ın anlatısı, piyadenin dalga dalga taarruz metodu-nu, baraj ateşine ayak uydurmanın ne kadar zor olduğunu ve verilen kayıpları vurguluyor. Ovillers'i savunan Alman 108. Alayı ise saldırıyı farklı bir açıdan anlatır:

Mermi tufanı saat 7:30'da, başladığı gibi birden kesildi. Askerlerimiz sığınaklardan dışarı uzanan dik tünelleri derhal tırmanmaya başladılar... Makineli tüfekler sığınaklardan çıkarılıp hızla mevzilere yerleştirilirken silahçılar da ağır cephane kutularını tünellerden sürükleyip getirdiler. Mevzilenme faslı tam bitmişti ki birkaç uzun hattın İngiliz siperlerinden çıkarak üzerimize doğru geldiğini gördük. Birinci hattın ne sağdan ne de soldan ucu bucağı gözüküyordu. Bunu bir ikinci, üçüncü ve dördüncüsü de art arda takip etti. Siperlerimizde hiçbir canlı kalmadığını düşünüyormuş gibi, rahat adımlarla ilerliyorlardı... Birkaç dakika sonra, ilk İngiliz hattıyla aramızda birkaç yüz metre kaldığında, top mermisi çukurlarından oluşmuş

bir çizgi boyunca toplu makineli tüfek ve piyade tüfeği atesinin vaveylası koptu. Adamlarımızdan bazıları bozuk arazide iyi nişan alabilmek için diz çökerken, ânin heyecanına kapılan diğerleriyse can güvenliği tasasını unutup ayağa kalkmış ve önlerindeki insan yığına ateş yağdırmaya başlamışlardı. Topçuya işaret göndermek için mavi gökyüzüne kırmızı işaret fişeklerinin atılmasıyla da, havayı yırtarak uçan top mermileri ilerleyen düşman hatlarının arasında patlamaya başladı. Sıralar halinde adamlar düşüp kaldılar... Düşman ilerleyişi bu mermi ve kurşun yağmuru altında eriyip gitti. Tüm hat boyunca İngiliz askerlerinin silahlarını düşürdükleri ve bir daha kalkmamak üzere yığılıp kaldıkları görülüyordu. Ağır yaralıları acı içinde kıvranırken daha hafif yaralıları canlarını kurtarmak üzere en yakındaki mermi çukuruna doğru süründüler.

1 Temmuz'daki İngiliz baraj ateşiyle topçu susturma ateşinin ne denli başarısız olduğu, bu anlatıda görülmektedir. Üstelik Almanlar, siperlerinin önünde İngiliz mermilerinin açtığı çukurlara mevzilenerek savunmalarını bir kat daha pekiştirmişlerdi. İngiliz usulü dalga dalga saldırının piyade, makineli tüfek ve top ateşi için ne mükemmel bir hedef teşkil ettiği de açıktır. Öte yandan ne tuhaftır ki, Somme'un güneyinde yer alan Fransızlar, sadece hattın güneyindeki hedeflerine ulaşmayı başarabilen İngilizlerden çok daha iyi iş çıkarttılar ve tüm hedeflerine ulaştılar. Üstelik İngilizlerin tümen başına zayıatları ortalama 4.000 iken bu oran Fransızlarda 450 idi. Bu akıl almaz farkın sebebi neydi? Cevap, muhtemelen Fransız topçusunun üstünlüğünde yatmaktadır: Fransızlar, Almanların sekiz ağır top bataryasına karşı 85 ağır batarya kullandılar. Ayrıca, Verdun'de edindikleri tecrübe doğrultusunda, insan gücünden ziyade ateş gücüne ağırlık veren bir taktik uyguladılar. Mesela, sert direnişle karşılaştıkları Curlu köyü gibi noktalarda taarruzda ısrar edip boş yere adam kaybetmektense top ateşiyle orayı yerle bir etmişler ve piyadelerine sadece yıkıntıları işgal etmek kalmıştı. İngilizler gibi insan dalgaları halinde değil ama örtme ateşinden faydalanan küçük gruplar halinde saldırımları da cabasıydı. Saldırıya Somme'un güneyinde ve İngilizlerden iki saat sonra başlamaları; ilerledikleri alanın İngiliz cephesinin aksine bayır değil de düz arazi

olması gibi başka faktörler de vardı; ancak esas farkı yaratan kuşkusuz topçularıydı.

Batı cephesinde veya başka bir yerde olmaları fark etmeksizin, askerlerin yaşadıkları savaş deneyimi çok zalimdi. Öte yandan bunların çoğu, saldırı csnasında yaşadıkları dehşetten ziyade siperlerde yaşadıkları sefaletten bahsetmişlerdi. En büyük şikâyetleri çamur, soğuk ve uykusuzluktu. Pek çoğu, ayakların uzun süre suyun içinde kalmasından kaynaklanan “siper ayağı” hastalığından ve parazitlerin yol açtığı siper hummasından mustarıptı. Bitler her an kol geziyordu; ishal ve dizanteri yaygındı. Savaşan askerlerin muhtemelen en az dörtte biri, o zamanlarda “mermi şoku” denilen ve günümüzde “Travma Sonrası Stres Bozukluğu” (TSSB) olarak adlandırılan psikolojik rahatsızlığı en az bir kere yaşamıştı. Bu hale düşenlerden kimileri titreyerek ağlıyor ya da daha kötüsü, konuşma ya da hareket etme yeteneklerini felç olmuş gibi kaybediyorlardı. Savaşın sonra dahi TSSB etkisinde kalmaya devam eden birçoklarının durumundan anlaşılabileceği üzere, bu kolay tedavi edilebilir bir şey değildi.

Yine de, I. Dünya Savaşı pek çok hayatı kurtaracak tıbbi gelişmelere de sahne oldu. İlk başlarda doktorlar, yüzde 70’i top mermilerinden kaynaklanan yaralanmalara, yarayı örtüp bandajlama şeklindeki geleneksel usullerle yaklaşıyorlardı. Ancak bunun sonucunda, kısmen de yaralara bulaşan gübreli Avrupa toprağı nedeniyle, yaralıların gazlı kangrenden hayatlarını kaybettikleri görüldü (1915 yılındaki ölüm oranı yüzde 28’di). Ayrıca uzuv kesilmesine de gereksiz denecek kadar çok –neredeyse yüzde 40 oranında– başvuruluyordu. Sonuçta hekimler, yaraların iyice temizlendikten sonra –süreci hızlandırmak için sodyum hipoklorit de kullanılarak– kurumaları için açık bırakılmaları gerektiğini öğrendiler. Savaşın sonuna gelindiğinde, yaralardan ölüm oranı yüzde 8’e indiği gibi buna paralel olarak uzuv kesimi de hayli azaldı. Protezlere ve fizik tedaviye ağırlık verilmesi ile plastik cerrahinin gelişmesi, İngiltere’de ve Birleşik Devletler’de yaralıların savaşın sonra normal yaşama dönebilmesine büyük katkıda bulundu. Diğer önemli bir gelişme de, sodyum sitrat kullanılarak pıhtılaşmanın engellenebilmesi

sayesinde kan naklinin yaygınlaşması ve kan gruplarına dair bilginin artmasıydı. 1914 yılında yaralıların yüzde 30'u tetanos olurken, tetanos aşısının geliştirilmesiyle bu oran 1918'de neredeyse sıfıra indi. Ayrıca kolera, tifo ve çiçek aşılı da bu hastalıklara karşı korunmada büyük yarar sağladı. Savaşta yedi milyon kişi ölmüş ve 19 milyon kişi yaralanmıştı, fakat hasta ve yaralıların hayatta kalma şansının 1914 ile 1918 arasında katbekat arttığı da bir gerçektir.

Tekrar Somme cephesine dönecek olursak, İngilizler (ve Fransızlar) 1 Temmuz 1916'dan sonra da küçük ölçekli saldırılara devam ettiler; ancak bunların hiçbirini Almanların savunma hatlarını yenileyip tamir etmesine fırsat bırakmadan gerçekleştiremedikleri için daha fazla zayıttan başka bir sonuç alamadılar. Kasım 1916'da Somme Savaşı sona erdiğinde, 420.000 İngiliz ve 200.000 Fransız zayıtına mukabil Almanlar yaklaşık 500.000 kayıp vermişti. Somme Savaşı'nın İngilizlere ve Fransızlara çok pahalıya mal olduğu açıktır; öte yandan Almanya'nın yeni başkomutanları Hindenburg ile Ludendorff da kendi kayıplarını azaltabilmek için batı cephesinde tekrar savunmaya çekilme kararı verdiler ve 1916'nın sonlarında, derinlemesine savunmayı esas alan yeni bir taktik kabul ettiler. Buna göre, artık bir hattı her ne pahasına olursa olsun elde tutmaktan ziyade bir bölgeyi denetim altında tutmak önemliydi; diğer bir deyişle "hattı müdafaa" değil "sathı müdafaa" vardı. Dahası, savunulacak sathın derinliğinin çarpıcı biçimde artırılması ve savunmanın üç kademeye –ileri karakol bölgesi, ana muharebe bölgesi ve karşı taarruz bölgesi– yayılmasıyla, bir İtilaf saldırısı vukuunda, saldıranlar ana muharebe bölgesine ulaştıkları zaman kendi topçularının emniyet perdesi menzilinden çıkmış ve kat etmeleri gereken mesafe yüzünden de bitap düşmüş olacaklardı. Ana muharebe alanına "ırmaktaki kayalar" misali yerleştirilen makineli tüfek yuvalarının çapraz ateşi her türden ilerleyişi çok güç bir hale sokacak ve düşman burada debelenirken karşı taarruz bölgesinde toplanacak olan ihtiyatlar topçu desteğiyle saldırıya geçip kaybedilen araziye geri alacaklardı.

İtilaf kuvvetleri, 1917'de bu yeni Alman savunma sistemini yarmak için birkaç girişimde bulundular. Bunlardan ilki,

General Nivelle komutasındaki Fransızların Nisan ayında gerçekleştirdiği ve İngilizlerin de Arras'ta bir taarruza kalkarak destek verdiği Chemin des Dames harekâtıdır. Nivelle, uzun bir hazırlık bombardımanı ardından gerçekleştirilecek yıldırım gibi bir hamleye bel bağlıyordu; ancak Mart ayında Almanların yeni inşa edilen "Hindenburg hattına" çekilmiş olmaları, planını boşa düşürdü. Her halükarda Nivelle'in saldırısı güçlü savunma karşısında başarısız oldu ve daha da fenası, Fransız ordusunda büyük bir isyan patladı. 2. Sömürge Tümeni 3 Mayıs'ta isyan etti ve onu, cepheye sevk edilen askerleri "kurbanlık koyun" olduklarını belirtmek için meleme sesleri çıkartarak yürüyen diğer birlikler izledi. "Siperlerimizi savunuruz, ama asla saldırmayız" ve "makinelî tüfeklerin üzerine koşacak kadar aptal değiliz" diye protestolar yükseliyordu. Champagne'da güvenilir durumda sadece iki tümen kalmış ve 1917'de firar eden Fransız askeri sayısı 21.174'e ulaşmıştı. Mayıs'ta Nivelle'den görevi devralan General Pétain, şikâyetleri dinlemek için tüm cepheyi dolaştı. Sonuçta, insan gücü yerine ateş gücü ağırlıklı taktiğe geri dönüldü, izinler artırıldı, dinlenme tesisleri iyileştirildi ve bütün kıtalar ön cephede eşit zaman geçirmeye başladılar. Pétain ayrıca isyanın elebaşlarından 23'ünü idam ettirmiş ve 100'den fazlasını da sömürgelerde sürgüne göndermişti. Bu şekilde, düzen zamanla yeniden sağlandı, ama neticede Fransız ordusunun felç olduğu görüldüğü için 1917'nin kalanında ve hatta belki de 1918'in bir kısmında savaşın yükünü İSK'nın çekmesi gerekecek gibiydi.

Nisan 1917'deki Arras taarruzu başta gayet iyi gidiyordu, fakat zaman geçtikçe kayıplar her zamanki gibi ağırlaştı. Bunun tek istisnası, Kanada Kolordusu'nun 9 Nisan'da Vimy Tepesi'ni ele geçirmesiydi. Titizlikle planlanan bu harekât, başarısını üç etkene borçluydu: Birincisi, Kanada topçusunun yumuşatma, karşı batarya ve baraj ateşini mükemmelen icra etmesi; ikincisi de Almanların yeni derinlemesine savunma taktiğini bu bölgede henüz uygulamaya koymamış olmasıydı. Bu nedenle, Alman karşı saldırı birlikleri çatışma sahasına ancak altı saat yürüyerek ulaşabiliyorlardı. Üçüncü etken ise Lewis hafif makinelî tüfekleri gibi destek silahlarıyla

ateş güçleri hayli artırılmış olan ve gevşek nizamda savaşmaya başlayan piyade müfrezelerinin sergilediği maharetti.

Vimy'den sonraki diğer bir başarılı İtilaf harekâtı, İSK'nın muazzam çaptaki bir lağım döşeme faaliyeti ardından, Haziran'da Messines'te başladı. 19 büyük lağımın patlatılmasını dakik bir baraj ateşi ve piyade saldırısı izleyince bir saat içerisinde düşman siperleri ele geçirildi. Tekrarı pek mümkün olmasa da, Messines taarruzu iyi planlanmış ve sınırlı hedeflere sahip bir harekâtla neler başarılabilceğine dair güzel bir örnekti.

Temmuz 1917'de Haig, uzun zamandan beri planladığı üçüncü Ypres taarruzunu (Passchendaele) başlattı. Bu saldırıya toplamda 12 tümen, yani Somme'dakinden daha küçük bir kuvvet katılıyordu ama İngiliz topçusu, büyük ölçüde sayı üstünlüğü –üçte biri ağır olan 3.091 parça top– sayesinde bu sefer Alman savunma hattının üstesinden gelebildi. Bu topların on günlük hazırlık bombardımanı ardından, saldırı günü olan 31 Temmuz'da, İngiliz tümenleri cephenin solunda iyi bir iş çıkartıp üç kilometre kadar ilerlemeyi başardılar ama sağ cenahta çakılıp kaldılar. Ardından başlayan sağanak yağışla da taarruz çamura saplanıp kaldı. Haig'in savaşmak için kötü bir arazi seçtiği anlaşılıyordu: Alman topçusunun tarassutu iyiydi, savunmanın yerleşmiş olduğu sırt büyük avantaj sağlıyordu, çamur nedeniyle ilerlemek çok güçlü ve sağdaki İkinci Ordu hemen hiçbir yardımda bulunmadığı için bütün düşman savunma hattı savaş planına dahil edilememişti. Eylül ve Ekim başında kaydedilen bazı ilerlemelere rağmen, tekrar bastıran yağmurla savaş alanı tam bir bataklıkla dönüştü. Belirgin bir stratejik hedefi olmayan saldırıda gereğinden fazla ısrar edildi ve işin sonunda sadece, sembolik önemi olan Passchendaele köyü, 10 Kasım 1917'de, dikkatli bir hazırlık yapan Kanada Kolordusu tarafından –o da 16.000 kayıp pahasına– alınabildi. Somme'a nasıl bir zafer gözüyle bakılamazsa, İngilizler ve Almanların yaklaşık 275.000'er zayıat verdiği Passchendaele'ye de bir İtilaf zaferi demek mümkün değildir fakat Alman ordusunun böyle bir yıpratmaya dayanma takatinin düşmanlarına kıyasla daha az olduğu da bir gerçektir.

Resim 12.1 Passchendaele Muharebesi sırasında, 9 Ağustos 1917’de, Zillebeke yakınlarındaki bir İngiliz subayıyla askerleri 18 funtluk bir sahra topunu çamurun içinde hareket ettirmek için çırpınıyorlar. Bu fotoğraf, batı cephesinin koşullarına dair canlı bir fikir veriyor (IWM, Q6236, Londra).

“Çamur ve kan”, I. Dünya Savaşı’ndaki statik siper savaşı tecrübesini sembolize eden bir tabirdir ve savaş sırasında sürekli devam eden geniş çaptaki taktik ve teknik gelişmeleri her ne kadar göz ardı etse de, ciddi bir gerçeklik payı vardır. Her sefer ile taarruz kendi ölümcül gerçeğini üretiyordu ama 1917’deki Passchendaele Muharebesi belki de en derin ümitsizlik anıydı. Warwickshire Alayı’nda görev yapan Asteğmen Edwin Vaughan’ın günlüğünde, müfrezesinin 16 Ağustos 1917’de Passchendaele’de katıldığı bir saldırıyı anlattığı çok çarpıcı bir bölüm mevcuttur:

Kendimi çamurdan çekip çıkarır çıkarmaz saldırı işaretini verdiğimde, bütün adamlarım ayağa kalktı ve [düşman] baraj ateşinin içerisine tereddütsüz adım attılar. Buna şahit olmak beni can evimden öylesine vurdu ki top ateşinin o dehşet verici korkusunu artık hissetmez oldum ve

büyük sükûnetle arkalarından giderek o patlayıp kaynaşan cehenneme daldım. Mermi infilakları ve şarapnellerin uğultusu etrafımızı sarmış, başımızın üzerinden sağanak gibi yağan mermilerin vızıltısı o kızılca kıyame-te katılmıştı. Askerler muhteşemdi! Kaçan ya da saklanan kimse olmadığı gibi, ne kadar hayret vericidir ki, birçokları ayaklarımızın altında patlayan mermilerle havaya fırlamalarına rağmen, barajın en yoğun noktasına ulaşış önümüzdeki küçük sırta doğru yürümeye başlayana dek kimse yaralanmamıştı.

O noktada, canlar hareketsiz devrilmeye veyahut duraklayıp topalamaya başladılar; şarapneller nihayet bize ulaşıyordu ve önümüzde bir dikenli tel kuşağı vardı. Aynı anda ayaklarımın yere battığını hissettim ve kurtulmaya çalışayım derken bir anda belime kadar o yapışkan killi çamura gömüldüm. Diğerleri halimin farkına dahi varmadan geçip gidiyordu; ancak bağırarak ve tabancamla havaya ateş ederek dikkat çekmeyi başardım ve Çavuş Gunn geri gelerek beni çekip çıkardı. Askerlerime, dikenli teldeki bir gedikten geçtikleri esnada yetişebildim. Onbaşı Breeze'in ardına düşmüş ilerliyordum ki adamın ayağının dibinde bir mermi patladı. Patlamanın şiddetiyle geriye doğru uçtuğum esnada onun artık paramparça bir et yığınının dönmüş olan bedeninin havaya fırladığını ve ardından ayaklarımın dibine düştüğünü gördüm.

Birkaç dakika sonra, Vaughan şunu fark etti:

Bir zamanlar Onbaşı Breeze olan et yığınının kol kalıntısına benzer bir şeyin birkaç santimetre yukarı kalktığını görür gibi oldum. Haber etmeme gerek kalmadan diğerleri de bunu gördü ve yardım etmek için koşturan sedyeciler, onu büyük ihtimamla kaldırıp benim oturduğum yere getirdiler. Bedeni mahvolmuştu; iki ayağıyla bir kolu kopmuş, bacakları ve göğsü şerit gibi doğranmış, suratı dehşet verici bir hale gelmişti ama bilinci hâlâ yerindeydi. Üzerinde eğildiğimde, kalan tek gözünde dehşetle karışık bir farkındalık parıltısı vardı. Gücsüz eliyle teçhizatıma tutunmuştu ki gözündeki yaşam ışığı solup gitti. Yağan top ateşine rağmen zavallı Breeze'i bir mermi çukuruna gömdük ve papazımız hızlı bir dua okudu.

Vaughan'ın tasvir ettiği bu dehşet manzarası “topyekûn savaş mıydı?” Tüm toplumu yutan II. Dünya Savaşı gibi bir çatışma

anlamında değil belki ama derinliği ve yol açtığı trajediler bakımından öyleydi. I. Dünya Savaşı, katılanlarda kıyamet gününün geldiği ve zalim bir ölümün pençesinde kısıli kaldıkları hissini uyandırdığı için topyekûn bir savaştı.

İngilizler 20 Kasım 1917’de meşhur Cambrai saldırısını başlattılar. Bu harekâtın meşhur olmasının nedeni, iki önemli yeniliğin kullanılmasında yatıyordu: Her türden 476 adet tank ve tahmini top ateşi tekniği (diğer bir deyişle, haritadaki bir noktaya herhangi bir keşif yapılmadan ateş edilmesi). Bu yeniliklerden hangisinin daha önemli olduğu tartışma konusudur, ama sonuç tam bir baskın etkisiydi. Dikenli tellerde gedik açma görevini tankların devralmasıyla artık düşman için alarm zili işlevi gören hazırlık bombardımanına gerek kalmamıştı. Kraliyet Havacılık Birliği’ne (KHB) bağlı 14 filo uçak, dur durak bilmeden keşif, bombardıman ve Alman birliklerine karşı yer destek taarruzu yapmak için göklerde gezmiş; yerde ise altı piyade tümeni, “solucan tertibi” de denilen tekli sıralar halinde dizilip tankların arkasında ilerlemişti. Bu yeni bir savaş biçimine benziyordu ki gerçekten de öyleydi. Henüz *blitzkrieg* (yıldırım savaşı) değildi, ama onun yolunu açacak bir gelişme olduğu şüphesizdi. Cambrai saldırısıyla İngilizler, Hindenburg hattının sekiz kilometre uzunluk ve beş kilometre genişlikteki bir kısmını sadece 4.000 zayıatla ele geçirdiler. Ne var ki, taarruz yine haddinden fazla uzatılınca, 30 Kasım’da karşı saldırıya geçen Almanlar kaybettikleri bütün araziye geri aldılar ve bir de üstüne İngilizlerden toprak ele geçirdiler. Bu Alman saldırısının özel ve İSK tarafından da farkına varılamayan tarafı, hızlı hareket eden küçük taarruz gruplarının direnç noktalarını es geçerek savunma hattındaki boşlukları bulmalarına ve buralardan düşman topçusuna saldırmalarına dayanan sızma taktiklerinin kullanılmış olmasıydı.

İngilizler ve Fransızlar yeni Alman taarruz taktiklerini fark etmemiş olabilirlerdi ama bununla daha önce karşılaşmış olan İtalyanlar ve Ruslardan da uyarı gelmemişti. Bu önemliydi, çünkü 1918’e gelindiğinde Almanlar, hem 1917’deki Rus Devrimi neticesi Rusya’nın saf dışı kalması hem de ticaret gemilerine karşı başlattıkları dizginsiz denizaltı savaşına tepki olarak Amerika’nın

savaş açması neticesinde batı cephesinde tekrar savunmadan saldırıya geçtiler. Birleşik Devletler'in neredeyse sınırsız denebilecek düzeydeki sanayi ve insan gücünün farkında olan Almanya, Amerikan ordusu tüm gücüyle Avrupa'ya ulaşır bir ihtimal 1918'de ama kesinlikle 1919'da İtilaf'a savaşı kazandırmadan önce, bir ya hep ya hiç taarruzu düzenlemek zorunda olduğunu anlamıştı. Bu doğrultuda bir dizi muazzam "Barış Taarruzu" hazırlandı ki bunların ilki 21 Mart 1918'de, o anda belki de dünyadaki en büyük topçuluk uzmanı olan Albay Georg Bruchmüller'in idaresinde başlayacaktı. Hedef, İngilizlerin Üçüncü ve Beşinci ordularıydı. Özellikle de Beşinci Ordu, Fransızlarla irtibat noktasını teşkil ettiği için en önemli hedef olarak görülüyordu.

Almanlar, harekât için öncelikle top ve cephane yığmaya başladılar. İşin içinde üç ordu olduğundan, bu hiç de kolay bir iş değildi. Güneydeki On Sekizinci Ordu 1.568 parça hafif, 1.028 parça ağır ve 27 parça süper ağır top ile 1.257 parça havan topuna; kuzeydeki On Yedinci Ordu ise 1.408 parça hafif, 801 parça ağır ve 25 parça süper ağır top ile 1.197 parça havan topuna sahipti. Merkezdeki İkinci Ordu'da da yaklaşık bu sayılarda top bulunuyordu. İlk hedef olarak, düşman cephesi 9-19 Mart tarihleri arasında Sarı Haç (hardal gazı) mermilerine boğuldu. 19 Mart'tan sonra, kaba saldırının yapılacağı güzergâh boyunca Mavi Haç (yüzde 75 tahrip gücü yüksek patlayıcı ve yüzde 25 difenilklorazin) ve Yeşil Haç (fosgen) mermileri yağdırılırken, buranın sağında ve solunda kalan bölgeler de hardal gazına doyuruldu. 21 Mart günü sabah saat 4:40'tan itibaren Mavi ve Yeşil Haç mermilerinin sayısı artırıldığı gibi kimi ağır toplar da İngiliz cephe gerisindeki hedeflere ateş etmeye koyuldular. Tam beş saat sonra ise, Mavi Haç ile yüksek infilaklı tipinde mermiler atan hafif toplar ve havan toplarıyla baraj ateşi başladı. Almanlar, 1914-1917 arasında kendi cephe gerilerini teşkil etmiş olduğu için mükemmelen haritasını çıkardıkları bir bölgeye saldırıyorlardı ki bu istihbarat üstünlükleri sayesinde toplarının hedeflerini tam isabetle ve sessizce belirleyebilmişlerdi. Sabah saat 9:40'ta, hücum kıtalarının baraj ateşinin peşi sıra ilerlemeye başlamasıyla taarruz açıldı. Saldırının hemen öncesinde

kamyonlarla cepheye taşınan bu birlikler makineli tüfek, siper havanı, alev makinesi ve piyade silahlarıyla donanmıştı. Onlara verilen emir doğrultusunda, güçlü direnç noktalarını es geçerek ve kanatlarının ne durumda olduğunu düşünmeden, gidebildikleri kadar ileri gideceklerdi. Arkalarından ise iyi donanımlı, hatta kimilerine hafif sahra topları iştirilmiş olan piyade alayları geliyordu.

Alman saldırısı, özellikle de İngiliz Beşinci Ordusu'nun karşısındaki On Sekizinci Ordu, İngiliz savunma sistemine derinlemesine sızabilecek esneklikteydi. İSK'nın savaş boyunca neredeyse hep taarruza odaklanmış ve pek az savunma tecrübe etmiş olması, 21 Mart sabahı bastıran yoğun bir sisin taarruzcuları uzun süre gizlemesi, fazlasıyla uzun bir hattı savunmak durumunda bırakılan Beşinci Ordu'nun Oise'daki bataklık bölgeye yeterince önem vermemesi ve panikleyen İngiliz karargâhının ricatte kartopu etkisi yaratması sebepleriyle İngiliz savunması çöktü. Fakat Alman başarısının temel nedeni, İSK'nın anlamadan uygulamaya çalıştığı derinlemesine savunma sistemini eline yüzüne bulaştırması; hele de Beşinci Ordu'nun sathında hiç tatbik etmemiş olmasıydı. Bunun sonucunda, Almanlar İngiliz hatlarını yarıp 80 kilometre ilerlediler ve 90.000 esir ile 1.300 top ele geçirirken 200.000 ölü ve yaralı zayıat verdirdiler. Öte yandan Alman topçusu hücum kıtalarının hızına ayak uyduramadığı gibi İSK da ihtiyat kuvvetlerini devreye sokup indirekt top ve makineli tüfek ateşi kullanarak Alman birliklerini yavaşlattı. Mart sonuna doğru Almanlar takatlen kesildiler ve 30 Mart'ta durmak zorunda kaldılar. Üstelik ellerindeki seçkin hücum tümenleri 240.000 zayıat vererek yüksek bir bedel ödemişti. Ludendorff, 5 Nisan'da "Michael" kod adlı bu harekâtı sona erdirdi.

Üç "Barış Taarruzu" daha düzenlendi, fakat hepsinin akıbeti ilkiyle aynı –açılıştaki büyük başarı, ardından giderek yavaşlama ve nihayet tükenmişlik– oldu. Şimdi saldırı sırası, Başkomutan Mareşal Foch'un komutasındaki İtilaf güçlerine gelmişti. İyi istihbarattan istifade eden Fransızlar, 18 Temmuz'da, 11 Alman tümeninin savunduğu Marne cephesinde 24 tümen (dördü Amerikan) ve 750 tankla saldırıya geçtiler. Bu bölgede altı kilometre ilerlemeleri

Almanlar için çok kötü bir sürpriz oldu. Alman ordusu 4 Ağustos'ta küçük ölçekli son bir "Barış Taarruzu" daha denediyse de sadece dört gün sonra harekâtı durdurmak zorunda kaldı ve o noktadan sonra savaşın sonuna kadar sadece savunma yapabildi. Yeni durum, İSK'nın 8 Ağustos'ta gerçekleştirdiği Amiens taarruzuyla da iyice perçinlendi. Bir kitlesel baskın şeklinde icra edilen bu harekâтта 500 tank, 800 uçak ve 2.000 parça top ile ANZAK (Avustralya) ve Kanada kolorduları kullanılmış; İSK III. Kolordu'su ile Fransız IX. Kolordu'su ise kanatlardan kısaç taarruzları geliştirmişti. Bu sefer her şey yolunda gitti; sis ve dumandan gizlenme için güzelce faydalanıldı ve elde edilen tam baskın etkisiyle taarruz güçleri 16 kilometrelik Alman cephesini 10 kilometreden fazla bir derinlikte delip geçtiler. 9.000 İngiliz zayıatına karşılık 27.000 kayıp veren ve üstelik çok sayıda askerinin teslim olmasından ordusunun moralinin çökmek üzere olduğunu anlayan Ludendorff, 8 Ağustos'u "Alman ordusunun kara günü" ilan etti.

Artık Fransızların ve İngilizlerin yapması gereken, tek yönden saldırıp düşman hattını yarmak değil ama her yönden aynı anda saldırarak tüm savunmayı yıkmaktı. Eylül sonunda, savaş boyunca uygulanan en müthiş bombardımanın (28-29 Eylül tarihleri arasında 945.000 top mermisi atılmıştı) ve muazzam miktarda askeri teknolojiyle askerin bir araya gelmesi Hindenburg hattını çökertti. Bundan sonra Alman ordusu, bir savunma hattından diğerine çekilmekten fazlasını yapamadı ama saldırıdaki İtilafçılara ağır zayıat verdirmekten de geri durmadı. Passchendaele taarruzunda (31 Temmuz-Kasım ortası, 1917) 275.000 kayıp veren İngilizler, 7 Ağustos'tan 11 Kasım 1918'e kadar geçen sürede 314.200 zayıata uğradılar. Kanadalıların kayıp istatistikleri daha da çarpıcıdır: Passchendaele'de 29.725'e mukabil Ağustos-Kasım 1918 arasında 49.152. Savaşın son 100 gününde zayıatın yükselmesinin sebebi, İSK ile Fransızların saldırıya hiç ara vermemeleri ve Alman ordusunun insan gücünden ziyade topları ve makineli tüfeklerine ağırlık vererek inatçı bir savunma sergilemeye devam etmesiydi. Ne olursa olsun, Temmuz-Ağustos 1918 itibariyle Almanya'nın son kurşununu da attığı açıktı. "Barış Taarruzları" başarısız olmuş ve

ordunun morali bir daha toparlanmayacak derecede bozulmuştu. Alman Resmi Tarihi'nin bildirdiğine göre, 18 Temmuz-11 Kasım 1918 tarihleri arasında Batı cephesindeki toplam zayıat 420.000 ölü ve yaralı ile 340.000 savaş esiriydi. Mart-Temmuz 1918 tarihleri arasında düzenlenen taarruzlar sırasında bir milyon zayıatın yanı sıra 750.000 ile bir milyon arasındaki bir sayıda asker firari olmuş ya da savaşmayı reddetmişti. Dolayısıyla, 1918 yılında Alman ordusunun firarilerle de birlikte toplam 2.760.000 asker yitirdiğini söylemek mümkündür. 1 Ağustos tarihinde Almanların elinde savaşılabir durumdaki 98 tümen bulunuyorken bu sayı Eylül'de 47'ye, mütareke günü itibariyle ise sadece dörde inmişti. Kısacası, Alman ordusu 1918 sonuna gelindiğinde batı cephesinde kelimenin tam anlamıyla askersiz kalmıştı.

1918'de batı cephesindeki Alman ordusu neden çöktü? Öncelikle dört yıldan beri süren ve özellikle de 1916-1918 arasında doruğuna varmış olan yıpratma savaşının kümülatif etkisi söz konusuydu. İkincisi, "Barış Taarruzları"nın başarısızlıkla sonuçlanması, seçkin hücum birliklerinin ağır kayıplara uğramasının da ötesindeki sonuçları nedeniyle Almanya'nın batı cephesindeki zafer şansını kesinkes yok etmişti. Üçüncüsü, 1918'de İtilaf güçleri insan gücü ve teknoloji alanlarında ezici bir üstünlük kurabilmişlerdi: Savaşın sona erdiği tarih itibariyle Birleşik Devletler, Avrupa'ya iki milyon asker çıkarmış bulunuyordu ve iş 1919'a uzasa, bir o kadarını daha getirmeye hazırdı. Dördüncüsü, Almanya doğu cephesinde çok fazla asker ve kaynak harcayarak Rusya'ya karşı zafer kazanmayı başarmış ama bu yüzden de batıda nefessiz kalmıştı. Dördüncüsü, İtilaf kuvvetleri 1918 yılı itibariyle toplar, tanklar, uçaklar ve piyade ile hafif havan topları, Lewis hafif makinelileri ve tüfek bombaları gibi seyyar piyade silahlarını bir araya getirerek çok daha efektif bir müşterek harekât doktrini geliştirmişlerdi. Teknik açıdan da artık daha maharetliydiler ki böylece –Cambrai gibi– başarılı baskın taarruzları düzenleyebilmişlerdi; 1917'den itibaren kullanıma giren M106 mäsademeli mermi tapasıyla topçularının kifayetini büyük ölçüde artırmışlar ve doğru şekilde kullanıldığında karşısında hiçbir şeyin duramadığı bir silah olan

tankları geliştirmişlerdi. Uzun vadede belirleyici olan altıncı sebep, Almanya ile müttefiklerinden oluşan İttifak devletlerinin İngiltere, Fransa, Rusya, ABD, İtalya ve bunların küçük bağlaşıklarından oluşan İtilaf'a karşı uzun bir mücadele yürütmeye yeterli kaynaklardan yoksun olmalarıydı. Tarihçi Paul Kennedy, İtilaf devletlerinin 1914-1919 arasında savaşa 1913 yılındaki kur hesabıyla 57,7 milyar dolar para harcamasına mukabil İttifak devletlerinin -Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye- savaş giderlerini karşılamak için toplamda ancak 24,7 milyar dolar bulabildiklerini hesaplamıştır. Yine İtilaf devletleri, 25,1 milyon İttifak askeri karşısında 40,7 milyon asker seferber edebilmişlerdi. İşte bu sayılan altı faktör bir araya gelerek 1918 yılında İtilaf güçlerinin batıda sonuca ulaşmasını mümkün kıldı.

Aslında merak konusu olması gereken, Almanya ve müttefiklerinin savaşı nasıl bu kadar uzatabilmiş olduğudur. Almanya'nın topyekûn savaş ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1916'da şekillendirilen Hindenburg Planı, üretimde bazı ilerlemeler sağlamakla beraber, cephane imalatının iki, makineli tüfek imalatının ise üç katına çıkarılması gibi akıldışı sayılacak hedeflerine ulaşmayı başaramadı. Bu plan neticesinde, muazzam sayılardaki kalifiye işçiler ordu-dan terhis edilip tekrar fabrikalara gönderilmişler ve hayati önemdeki tarım sektörüne gereken dikkat gösterilmemişti ama belki de, savaşın uzamasına gerçekten katkı sağlanmıştır. İttifak güçlerini bu kadar dayanıklı kılan diğer sebepler ise çok çeşitlidir ki bunlar arasında, I. Dünya Savaşı'ndaki harp umurunun kolay zafere imkân tanımayan tabiatı da sayılabilir. 1918 yılına kadar batı cephesini taarruzla gerçek anlamda yarmak mümkün olmadığı gibi, Almanlar da savunmada kalmanın büyük bir güç çarpanı haline geldiği bir savaş tarzında, 1914'ten sonra büyük ölçüde savunma savaşı yürütmüşlerdi. Ayrıca Almanya, iç irtibat yolları avantajından faydalanarak doğu ve batı cepheleri arasında çok daha rahat birlik kaydırabiliyor veya demiryolu ağı sayesinde, bir cephedeki ordularının birbirini destekleyebilmesini daha hızlı sağlayabiliyordu. Özellikle de Birleşik Devletler'in savaşa geç katılmış olması yüzünden, İtilaf güçleri sanayi ve kaynak üstünlüklerini ancak

yavaş yavaş bir askeri yığınağa dönüştürüp cepheye sürebildiler. Aynı durum denizlerde de geçerliydi ki İtilaf kuvvetlerinin sahip olduğu deniz hâkimiyeti ve Almanya'ya uygulanan deniz ablukası etkisini ancak zamana yayılarak gösterebildi.

I. Dünya Savaşı'nda deniz savaşı umuru söz konusu olduğunda akla ilk gelen örnek, 31 Mayıs-1 Haziran 1916 tarihlerinde cereyan eden Jutland Deniz Muharebesi'dir. Savaş öncesinde dretnot sınıfı zırhlıların hizmete girmesi ve Almanya ile İngiltere arasında yaşanan denizlerde silahlanma yarışına rağmen, her iki taraf da pahalı savaş gemilerini açık denizlerdeki maceralarda riske atmaya isteksizdi. Kâğıt üzerinde, İngilizlerin denizde uğrayacakları bir yenilgi Almanya'ya Manş Denizi'nin hâkimiyetini kazandırıp Britanya adalarının istilası yolunu açacağı için, İngiltere savaşı "bir öğle sonrası zarfında" kaybedebilirdi. Almanya ise, daha büyük olan İngiliz donanması karşısında tüm açık deniz filosunu kaybetmekten çekiniyordu. Büyük zırhlıların mayın ve -ister denizaltı ister muhrip tarafından atılmış olsun- torpidolara karşı zayıflığı, bu yenişemezliği iyice rahatsız bir hale sokmaktaydı. İngiliz donanması bu tür bir savaşa karşı öyle hazırlıksızdı ki, Eylül 1914'te Alman denizaltısı *U-9* üç parça İngiliz kruvazörünü arka arkaya batırmayı başardı. Ekim 1914'te HMS *Audacious* dretnotu bir mayına çarpıp battığında, İngilizlerin elinde sadece altı parça mayın tarama gemisi bulunuyordu. Denizlerde sadece, sonuçsuz Falkland (1914) ve Dogger Bank (1915) muharebeleri gibi küçük çatışmalarla akınlar yaşanmıştı.

Fakat 1916 başında Alman deniz kuvvetleri komutanlığına, saldırgan tabiatlı Amiral Reinhard Scheer tayin edildi. Yeni Alman filo komutanı, muharebe kruvazörlerini yem olarak kullanıp İngilizlerin Büyük Filo'sunu U-botlardan oluşan bir hatta ve asıl Alman filosuna doğru parça parça çekerek yenmeyi planladı. Tuzak 31 Mayıs 1916'da kuruldu fakat Tümamiral David Beatty'nin emrindeki altı parça muharebe kruvazörü ile dört parça süper dretnot ve Büyük Filo'nun komutanı Oramiral John R. Jellicoe'nun idaresindeki 24 dretnot denize açıldığında, U-botlar kayda değer bir varlık gösteremedi. Nihayetinde denizdeki İngiliz filosunun gücü toplam

28 parça dretnot, dokuz parça muharebe kruvazörü, 34 parça hafif kruvazör ve 78 parça muhribe ulaştı. Alman Açık Deniz Filosu ise 16 parça dretnot, altı parça dretnot öncesi zırhlı, beş parça muharebe kruvazörü, 11 parça hafif kruvazör ve 61 parça muhribiyle daha zayıf bir durumdaydı. Yine de, tüm bir öğleden sonra ve akşam devam eden muharebede İngilizler daha fazla kayıp veren taraf oldular. Beatty'nin sancak gemisi HMS *Lion*'un "Q" (vasat) taretine isabet eden bir Alman mermisi, mermi asansöründen aşağı bir alev hortumu göndererek geminin bağrındaki kordit (sevk barutu) istiflerini tutuşturdu. *Lion*'u havaya uçup berhava olmaktan kıl payı kurtaran, her iki ayağı da kopan Binbaşı Harvey'in görevine kahramanca devam edip son nefesinde cephaneliklere su basılmasını emretmesi oldu. Ancak HMS *Indefatigable* ve HMS *Queen Mary* bu kadar şanslı çıkmadılar ve her ikisi de akşamüstü saat 4:00 sularında havaya uçarak battı. Bunları, saat 6:30'da sulara gömülen HMS *Invincible* takip etti. Tüm bu kayıplarına rağmen, Amiral Jellicoe sonunda Alman filosunu T'ye alıp pruvadan yakaladı. Dahası, Alman donanmasıyla Alman limanları arasına girmeyi de başarmıştı. Fakat karanlığın basması, genel karmaşa, Jellicoe'nun istihbarat raporlarını dikkate almaması, inisiyatif eksikliği ve İngilizlerin gece savaşı için son derece yetersiz olmaları nedeniyle, Almanlar Büyük Filo'nun arkasından dolanıp kendilerini kurtarmayı ve ertesi sabah mayınlı Horns Reef'den geçerek limanlarına ulaşmayı başardılar.

Salt skor tabelasına bakıldığında, 14 İngiliz gemisine karşılık 11 Alman gemisi batmıştı ama Alman Açık Deniz Filosu bir daha limandan nadiren çıkabildiği için, net sonuç bir stratejik İngiliz zaferiydi. İngiltere Almanya'ya deniz ablukasını sürdürürken Almanlar da yola denizaltı savaşıyla devam ettiler. Değişen Alman deniz stratejisi, Almanya'nın 1 Şubat 1917'de dizginsiz denizaltı savaşı ilan etmesiyle zirvesine ulaştı. Almanların hesaplarına göre, her ay 600.000 ton tutarında İtilaf nakliye gemisi batırılırsa İngiltere'yi açlığa sürükleyip barış masasına oturtma hedefine ulaşılırdı. Mayıs'ta 600.000 ton, Haziran'da 680.000 ton ve Temmuz'da 540.000 ton gemi denizin dibine gidince, Almanların planı da tutmuş

gibi gözüktü. Fakat İngiliz tarafında, Mayıs ayından itibaren konvoy sistemi uygulamaya kondu ve kısa sürede tüm deniz yollarına tatbik edildi. Ağustos 1917 ve Ocak 1918 arasında 2,25 milyon tonluk gemi batırılrsa da, aylık ortalama hesabı 375.000 tonda kaldığından bu yeterli gelmedi. Sonuçta, U-botlar ve korsan kruvazörlerin ticaret savaşı başarısız oldu.

Şu âna kadar sadece batı cephesi üzerinde durduk. Oysa İngiliz kabinesinde, denizaşırı topraklardaki çıkarların nasıl korunacağına dair sürekli bir endişe hissedildiği gibi sonuç getirici hamleyi Şark'ta aramayı öneren bir de hizip mevcuttu. Lloyd George'un başını çektiği bu hizip, sonucu batıda arama taraftarı olanlarla tam fikir ayrılığını vurgulamak üzere "Şarklılar" diye biliniyordu. Her iki grup da tüm cephelerin desteklenmesi gerektiği konusunda hemfikir idi, ama ağırlık hangi cepheye verilecekti? "Şarklılar" Selanik, Çanakkale, Mısır, Filistin, Mezopotamya, İtalya ve Doğu Afrika'da düzenlenecek denizaşırı harekâttan yanaydı. Bu hedeflerin pek çoğunda, mükemmel askerler olduklarını ispat etmiş bulunan Osmanlı Türkleriyle karşı karşıya geleceklerdi. Özellikle 1915 yılında Çanakkale'de İngiliz-Fransız birlikleri, yetenekli Alman General Liman von Sanders komutasındaki Osmanlıları yenmekten de galebe çalmaktan da aciz kaldılar. Mart 1915'te İngiliz ve Fransız gemileri, Marmara Denizi'ne girip İstanbul'u topa tutarak Türkleri teslim olmaya zorlamak amacıyla Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi denediler. Fakat imha etmeyi başaramadıkları Türk sahil bataryaları nedeniyle mayın tarama gemileri boğaza giremedi. 18 Mart'ta yeni bir taktik uygulayan İtilaf donanması, sahil bataryalarına sokulup yakın mesafeden ateşle amacına ulaşmaya çalıştı ama altı parça zırhlının taranmamış bir bölgede mayına çarpmasıyla sonuç tam bir fiyasko oldu. Bunun üzerine, seferin karada sürdürülmesine karar verildi; böylece yüksek arazideki Türk topları gerilerinden kuşatılıp imha edilecek ve nihayet mayın tarama gemileri boğazı engellenmeden temizleyebileceklerdi. Ne var ki, 25 Nisan'da karaya çıkan (Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri de dahil) İngiliz ve Fransız kuvvetleri, o anda ciddi zayıyata uğradıkları gibi Osmanlı siperleri, makineli tüfekleri ve

topları karşısında daha fazla da ilerleyemediler.* Bunun arkasından, kilidi açmak için Anzak Koyu bölgesinde düzenlenen büyük bir taarruz ve Ağustos başlarında Anafartalar (Suvla) kıyılarına yapılan diğer bir çıkarma; yaratıcı ama aşırı iddialı harekât planı, İtilaf komutanlarının yetenezsizliği ve o cephedeki Osmanlı komutanı Mustafa Kemal'in (sonradan modern Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Atatürk) dinamik ve zorlu liderliği neticesi çıkmaza saplandı. Çanakkale cephesinde sonuç alamayacaklarını kabul etmekten başka çareleri kalmayan İtilaf kuvvetleri, 1916 yılı başında bölgeden çekildiler. Bu İtilaf yenilgisinin başlıca nedenleri İngiliz komutanların (Sir Ian Hamilton, Tümgeneral Hunter-Weston ve Tümgeneral Stopford) beceriksizliği, tecrübesizlik, seferin en temel düzeyde dahi teknik açıdan çok zorlayıcı olması, kritik anlarda kendini gösteren asker ve malzeme noksanlığı, ordu ve donanma arasındaki işbirliği sorunları ve tabii ki, zorlu Türk ordusunun sergilediği azimli savunmaydı. Osmanlılara karşı açılan diğer cepheler ise, sonunda hem asker ve malzeme bolluğu hem de Filistin seferini düzenleyen General Allenby örneğindeki daha iyi komutanlar sayesinde İtilaf kuvvetlerinin zaferiyle sona erecekti.

Allenby'den bahsedip de Ortadoğu seferine değinmeden geçmek mümkün değildir. Arap dünyasının büyük bölümü Osmanlı toprağıydı; bu siyasi ve coğrafi gerçeklik Süveyş Kanalı'nı, dolaşısıyla da İngiltere ile sömürge imparatorluğu arasındaki bağlantıyı tehdit ediyordu. İngiliz stratejisi Süveyş Kanalı'nı savunmaya odaklandığı için, o noktaya kalabalık kuvvetler konuşlandırılmıştı. Ancak 1916'da, Mısır'daki kuvvetlerin komutanı Sir Archibald Murray savunmayı terk ederek saldırıya geçmeye karar verdi.

---

* İlgili birliklerin alay ceridelerine göre Arıburnu'na çıkarma yapan Anzak ve Seddülbahir'e çıkan İngiliz birliklerine karşı savunmacıların elinde makineli tüfek bulunmuyordu. Dolayısıyla kıyı vuruşmaları makineli tüfekler olmaksızın yapıldı. Makineli tüfekler Arıburnu'na çıkarmadan yaklaşık dört saat, Seddülbahir bölgesine ise yarım gün sonra gelebildi. Yine Arıburnu bölgesinde çıkarma anında savunmacıların elinde bir adet dağ topu vardı. Takviye topçular öğleye doğru geldi. Seddülbahir'deki çıkarmalarda savunmacıların topçu birlikleri vardı ama yeterince organize olup düşmana etkili atış açamadılar. Kumkale'ye çıkan Fransız birliklerine direnen savunmacılarınsa makineli tüfekleri ve topları vardı – e.n.

Aynı yıl birlikleri su borusu ile demiryolu döşeyerek Sina'yı geçti ve emrindeki üç piyade ve bir süvari tümeniyle, Mart 1917'de Gazze'yi ele geçirme teşebbüsünde bulundu. Plan titizlikle hazırlanmıştı, fakat İngiliz karargâhı aşırı temkinli hareket ederek gereksiz yere geri çekilme emri verdi. Nisan'daki ikinci saldırı ise, Osmanlı birliklerinin çok iyi hazırlanmış olmaları yüzünden başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine, Murray görevden alınıp yerine Allenby getirildi. Batı cephesinde başarısız olan Allenby, tam kendisine göre bir savaş alanına gelmişti. Öncelikle, emrine verilmiş olan İngiliz, Hintli ve Avustralyalı askerlerin moralini düzelterek işe başladı. Ardından, 10 tümenlik bir takviye temin edip hava hâkimiyeti kurarak düşmanından çok daha üstün hale geldi. Ekim 1917'de Gazze'ye düzenlenen üçüncü saldırı, Avustralyalı hafif süvarilerin başarılı hücumunun da katkısıyla, bir İngiliz zaferiyle sonuçlandı. Hız kesmeden ilerlemeye devam eden Allenby, Aralık 1917'de Kudüs'e girdi. Aynı esnada, romantik fikirlere sahip bir istihbaratçı olan T.E. Lawrence, Hicaz bölgesindeki Arapları Osmanlılara karşı ayaklandırarak ün kazanmaktaydı. Lawrence'ın yönlendirdiği Araplar, Hicaz demiryoluna sürekli saldırdıkları gibi iki ay süren 1.000 kilometrelik bir yolculuğun ardından 1917 ortalarında Güney Sina'daki Akabe Limanı'nı ele geçirdiler. 1918'de sakin geçen birkaç ayın sonunda Allenby, hedefi Şam olan büyük bir taarruz düzenledi. Yanıltma taktiği, titiz planlama, hava üstünlüğü ve Avustralyalı General Harry Chauvel'in Bindirilmiş Çöl Kolorusu'na bağlı süvariler sayesinde, 1 Ekim 1918'de İngilizler Şam'ı aldılar. Ekim sonuna gelindiğinde ise, Osmanlı devleti barış istedi.

I. Dünya Savaşı, Doğu Avrupa'nın geniş arazilerine de yayıldı ki bu harekât genellikle doğu cephesi olarak adlandırılır. Bu savaşlar, Rusya ve Polonya'nın adeta bir ileri savunma kuşağı gibi iş gören ulu düzlükleri, nehirleri, bataklıkları ve ormanlarında; büyük miktarda toprağı olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, Doğu Prusya'nın gölleri ve ormanlarında; savaşa geç girip çarçabuk da yenilen Romanya'da, Baltık bölgesinde, Sırbistan cephesinde ve Ukrayna'da cereyan etti. Neredeyse sınırsız olasılıklar sunan coğrafya, batıdakinden çok farklı bir savaş umuru

yarattı. Arazi başına düşen asker sayısı her zaman azdı; örneğin, 1916 kışı boyunca ve 1917’de doğu cephesinde 20-30 kilometrelik bir mıntıkeyi ancak bir tümen tutarken, batıda aynı genişlikteki bir bölgeye altı-sekiz tümen birden yığılabiliyordu. Böylelikle, batıda uygulanması mümkün olmayan büyük ölçekli manevralar, büyük zaferler ve felaket derecesindeki yenilgiler bu cephede olağan durumlar haline geldiler.

Ruslar için büyük bir hezimet, Almanlar içinse büyük bir zafer olan bu tür bir muharebe Tannenberg’de gerçekleşti. Savaşın başında Rus ordusu, sayısız sorunla boğuşuyordu. Subayların çoğu vasıfsız ve askerlerini umursamayan adamlardı; erat, pek az talim görmüş yığınlardan ibaretti; çok ilkel, hatta yok denecek seviyedeki taktikler genellikle toplu hücum mantığına dayalıydı; nakliye ve lojistik hizmeti zayıftı; topçu sınıfı piyadeyle işbirliği konusuna ilgi göstermiyordu ve yüksek komuta, şaşırtıcı derecede kıt zekâlı bu naklardan oluşuyordu. Tüm bunlar dikkate alındığında, Rus ordusunun varlığını koruyabilmesi, hatta 1917’de dağılmadan önce kimi zaman zafer bile kazanabilmesi (1916’daki Brusilov taarruzu) başlı başına bir mucizedir. Kötü idare edilen ve kötü silahlı Avusturya-Macaristan ordusu da beceriksizlikte Rusları aratmıyordu. Doğudaki en etkili ordu Alman ordusuydu, ama Alman başkomutanlığının doğu cephesine mi yoksa batı cephesine mi ağırlık vereceğine bir türlü karar verememesi, bu kuvvetin kabiliyetlerini büyük ölçüde kısıtladı.

Doğudaki olayların kapsamı çok geniş olduğundan, burada en fazla bir ya da iki harekâta odaklanmak mümkün oldu. Müttefik Fransa’nın baskısı altındaki Rus ordusu, 1914 Ağustos’unda seferberliği başlar başlamaz Doğu Prusya’yı işgale kalkıştı. Plana göre, kuzeydeki ordu (Rennenkampff komutasındaki Birinci Ordu) saldırıyı başlatarak Alman birliklerini o bölgeye çekecek ve ardından güneydeki ordu (Samsonov komutasındaki İkinci Ordu) ilerleyip düşmanın gerisine sarkmak suretiyle bölgedeki Alman ordusunun anavatanla bağlantısını kesecekti. Plan başta işe yararmış gibi görünüyordu: Kuzeyde, ilerleyen Ruslara karşı Alman birlikleri saldırıya geçti ama sonuç, XVII. Kolordu’nun ağır kayıpla püskürtülmesi oldu.

Bu noktada her iki taraf da vehme kapılmış ve geri çekilmeyi düşünmeye başlamışlardı. Nihayet, sinirleri bozulan Alman cephe komutanı Prittwitz 20 Ağustos'ta başkomutanı telefonla arayarak Vistül Nehri'nin ardına çekileceğini söyledi. Bunun üzerine görevden alındı ve onun yerine, iki kader arkadaşına dönüşecek olan Hindenburg ve Ludendorff atandı.

Öte yandan Rus planında ölümcül bir pürüz mevcuttu ki bu da, doğal bir engel teşkil eden Mazurya Gölleri'nin iki Rus ordusunu birbirinden koparıyor olmasıydı. Güneydeki ordu ileride yardıma ihtiyaç duyduğunda bu durum kader belirleyici sonuçlar yaratacaktı. Rus saldırısı başlayınca, ilerleyen ordular birbirlerinden iyice koptular. Rus Başkomutanı Jilinski'nin kötü istihbarat vermesi Samsonov'un aşırı iyimserliğiyle birleşince, güneydeki ordu birkaç kolordusu tuzaga düşünceye dek ilerlemeye devam etti. 25 ve 26 Ağustos'ta Alman I. Kolordusu'na saldırmakta geciken Ruslar, bunun sonucunda çembere iyice girdiler. Ludendorff aslında bunu planlamamıştı, ama fırsatı da kaçırarak değildi. 29 Ağustos'ta Samsonov'un ricat hattı kesilirken, ölen ve yaralanan 50.000 Rus askerinden başka yaklaşık 92.000 asker de esir alındı. 1410 yılında Töton Şövalyeleri'nin bozguna uğradığı Tannenberg'de Almanlar bu sefer büyük bir zafere imza atmışlardı. Kaybedilen ordu Rus askeri gücünün sadece küçük bir kısmını oluştursa da, Ştavka (Rus Başkomutanlığı) kendine güvenini kaybetti ve savaşın kalan kısmı boyunca, başarı sağlayacak bir yol bulmaktan aciz kaldı. Bundan böyle Ruslar, hedeflerindeki noktaya mümkün mertebe çok asker, top ve cephaneye yığıp dar bir cepheden bodoslama saldırarak kaba kuvvetle zafere ulaşmaya çalışacaklardı.

Balyoz tarzı saldırıdan başka bir yol olabileceğini de gösterme fırsatı, 1916'da harekete geçen General Aleksey Brusilov'a nasip oldu. Brusilov, Temmuz 1916'da Avusturya-Macaristan ordusuna, Çernoviç şehri ile Pripyat bataklıkları arasındaki geniş bir cephe boyunca dört farklı noktadan saldırmaya karar verdi.

Rus topçusu düşman hatlarına iki kilometre kadar yakın bir mesafede mevzilendiği gibi planlarını da piyadeye destek verecek şekilde oluşturdu. Düşman siperlerine yaklaşmak için tüneller

kazıldı ve ihtiyat birlikleri ilk saldırı dalgasının ardına anında düşebilmeleri için yakınlardaki sığınaklarda konuşlandırıldılar. Dikenli tellerde gedik açma görevi başarıyla yerine getirilirken Avusturya-Macaristan askerlerinin üçte ikisinin tutulduğu ön cephe hattı Rus açılış bombardımanı ile darmadağın oldu. Birliklerin hemen yakından takip ettiği son derece başarılı baraj ateşinde sis, zehirli gaz ve tahrip mermileri kullanıldı. En nihayet, taarruzun başarısında belki de eş derecede rol oynayan tam baskın etkisi de elde edilebilmişti. Brusilov 193.000 esir alıp 216 top, 645 makineli tüfek ve 196 ağır havan topu ele geçirdi. Ölen ve yaralananlar da bu toplama eklendiğinde, Avusturya-Macaristan ordusunun doğu cephesindeki mevcudunun yarısını kaybettiği anlaşıldı.

Ne var ki Brusilov bu muhteşem başarısını tekrar edemediği gibi savaş yorgunluğu, ağır kayıplar, moral bozukluğu, askerlerin başlarındaki veya yüksek kademelerdeki subaylara güvenmemesi, kıtlık, enflasyon, ekonomik gerileme ve silahlı kuvvetlere yetersiz lojistik destek gibi sebepler, velhasıl tüm Rus askeri sisteminin çöküşü, 8 Mart (23 Şubat) 1917'deki Rus Devrimi'ne, ardından da Bolşeviklerin 7 Kasım (25 Ekim) günü gerçekleştirdikleri hükümet darbesine yol açtı. Mart 1917'de iktidara gelen geçici hükümet savaşı sürdürmeye gayret etse de, ordu güneş görmüş kar gibi eriyip dağıldı ve sonuçta Bolşevikler, Mart 1918'de Almanya'yla, Rusya'nın canına okuyan Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar. Alman ordusu doğu cephesindeki zaferi kendi kurnazlığı kadar Rusların da hataları sayesinde kazanmıştı. Ayrıca Almanlar, 1915'te Gorlice-Tarnow'da ve 1917'de Riga'nın ele geçirilmesinde görüldüğü üzere, savaş sanatı adına da ciddi ilerlemeler kaydettiler. Özellikle de bu ikinci harekâтта, topçuluk uzmanı Bruchmüller'in zehirli gaz mermilerini, üç saatlik şiddetli bombardımanı ve havan toplarının baskılama ateşini birleştirmesi yeni bir çığır açtı. Ne var ki, Almanya'nın doğuya odaklanması belki de ülkeye zafere mal oldu; çünkü Rusya'nın yıkıntıları üzerinde kurulan yeni "imparatorluğu" zapturapta almak için bir milyondan fazla askerin orada konuşlanması gerekmişti. Halbuki bunlar batıda kullanılmış olsa belirleyici bir fark yaratılabilirdi. Falkenhayn,

“Doğu hiçbir kazanç sağlamaz” diye son derece isabetli bir yorumda bulunmuştu ki savaş sonrası Almanya’nın müstakbel bir lideri de buna kulak verse çok iyi ederdi.

Almanya’nın doğudaki müttefiki olan Avusturya-Macaristan da 1914’te o moral bozucu iki cephede savaş –güneyde Sırlara ve Güney Polonya’da Ruslara karşı– mecburiyetiyle karşı karşıyaydı. Genelkurmay Başkanı General Franz Conrad von Hötzendorf, bu sorunun üstesinden gelebilmek için ordusunu üçe bölmeye karar verdi. A-Staffel denilen en büyük grup Ruslara karşı Galiçya cephesine konuşlanacak; Minimalgruppe Balkan, Sırlara karşı tefrik edilecek; B-Staffel denilen stratejik ihtiyat ise ihtiyaca göre Sırlara veya Ruslara karşı kullanılmak üzere geride tutulacaktı.

Ne var ki Conrad’ın Sırp “itlerine” karşı beslediği yakıcı kin, onu Rus seferberliğinin bitmesini beklemeden Ağustos 1914’te B-Staffel’i Sırbistan’a göndermeye yöneltti. Yeteneksiz bir saraylı olan Oskar von Potiorek komutasındaki Avusturya-Macaristan birliğleri, 16 Ağustos’ta Jadar’da ve 8-18 Eylül’de Drina Nehri kıyısında, Mareşal Radomir Putnik komutasındaki Sırp birlikleri karşısında bozguna uğradılar. Rusların Galiçya’da sergiledikleri beklenmedik hızdaki ilerleme karşısında paniğe kapılan Conrad, artık İkinci Ordu diye adlandırılan stratejik ihtiyat kuvvetini Sırbistan’dan geri çağırırdı. Fakat bunların da ulaşmasını beklemeden, Pripyat Bataklıkları’nın güneybatısında Ruslarla bir dizi sert muharebeye girişti. Rus süvarisi 1 Eylül’de, Lemberg (Lwow/Lviv) yakınlarındaki Avusturya-Macaristan Birinci ve Dördüncü orduları arasında 100 kilometrelik bir gedik olduğunu fark edince Rus piyadesi buraya dalarak Conrad’ın iki ordusunu birbirinden ayırdı. Sonuç tam bir kargaşa oldu. Avusturya-Macaristan demiryolu sistemi çökerken Dördüncü Ordu da subaylarının yüzde 50’siyle askerlerinin yüzde 25’ini kaybetti. Winston Churchill’in sözlerini alıntılırsak, Conrad stratejik ihtiyatını General Potiorek’in elinden “bir zafer kazanabilmesine fırsat tanımadan” geri almış ve “Galiçya’daki kendi yenilgisine iştirak edebilecekleri mükemmel bir zamanlamayla” yanına getirmişti.

Conrad, 11 Eylül’de Galiçya ve Bukovina’daki 220 kilometrelik bir araziye terk ederek tüm orduyu San Nehri’nin gerisine çekti. Heybetli Przemysl Kalesi ile buranın 15.000 kişilik garnizonu Ruslar

tarafından kuşatıldı. Savaşın ilk üç haftası içinde 250.000 ölü ve yaralı ile 100.000 esir veren Conrad, savaşılabir haldeki adamlarının üçte birini böylece yitirmiş oluyordu ki muvazzaf ordunun küçük subaylarının ve tecrübeli astsubayların büyük kısmı da bu sayıya dahildi. Avusturya genelkurmay başkanı, 1914 sonbaharındaki kendi durumunu Büyük Frederik'in 1759 yılındaki durumuna benzetti.

1915 ilkbaharı da Conrad von Hötzenndorf'a pek mutluluk getirmedi. Kar ve şiddetli soğğun hüküm sürdüğü 23 Ocak'ta, Karpat geçitlerinden huruç ederek Çernoviç istikametinde kalkıştığı yeni bir saldırıda 90.000 kayıp verdi. Bir türlü akıllanmayıp 27 Şubat'ta taarruzu yineleyince sonuç yine aynı oldu. Avusturya'nın resmi savaş tarihi, bu dönemden sonraki Habsburg ordusundan "milis ordusu" diye bahsetmektedir. Przemysl Kalesi, 23 Mart'ta 120.000 subay ve askerle Ruslara teslim oldu. Habsburglar felaketin eşiğinden ancak, Alman General August von Mackensen Mayıs 1915'te Gorlice-Tarnow'a saldırıp Rusları San Nehri'nin gerisine sürünce dönebildiler.

Aynı ay içerisinde, İtalya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etmesiyle, Conrad için bir cephe daha açıldı. Isonzo Vadisi denilen rüzgârlı taşlıkta 11 kere çatışmaya girseler de ne Avusturyalılar ne de İtalyanlar birbirlerine üstün gelebildiler. Bu ölümcül cephede her iki taraf da yaklaşık 100.000'er asker kaybetti.

Avusturya-Macaristan askeriyesine son darbe, Mayıs-Haziran 1916 tarihinde indi. İtalyan "yılanına" karşı bir "cezalandırma seferi" (*strafe expedition*) düzenlemek isteyen Conrad, 15 Mayıs'ta Lavarone-Folgaria Platosu'ndan aşağı saldırıya geçti. Başta elde edilen küçük başarıların ardından, baskın vermekte başarısız olunması ve cephe ile iase eksikliği nedeniyle saldırı çakılıp kaldı. Ardından 4 Haziran'da Rus General A.A. Brusilov, Lutsk'taki Avusturyalılara Styr Nehri boyunca büyük bir saldırı düzenledi. Arşidük Joseph Ferdinand'ın Dördüncü Ordu'su saldırının daha ilk gününde çöktü ve panik içindeki askerleri mevzilerini terk edip kaçmaya başladılar. Avusturya'nın kaybı, 380.000'i esir olmak üzere 750.000'e ulaşmıştı. Almanlar, Lutsk'a hızla beş tümen sevk ederek cepheyi istikrara kavuşturmayı başardılar; öte yandan Brusilov'un kaybı da bir milyonu bulmuştu.

Doğudaki savaşın artık neredeyse bir tür rutine oturduğu söyle-nebilirdi: Conrad'ın azametli taarruzları her seferinde ezilip gidiyor ve Almanlar da cephede açılan gedikleri tıkmamak için alelacele ihtiyat yollamak zorunda kalıyorlardı. Avusturya ve Alman tümenleri, kolorduları ve orduları giderek birbirleriyle karıştılar. Beli kırılmış Avusturya birliklerini ayakta tutabilmek için, “korse çubukları” diye ad takılan Alman subay ve astsubaylar ile Alman topları, havan topları ve zehirli gaz uzmanları istihdam edildi. Siyasi açıdan da, savaş hedefleriyle harekât idaresini artık tamamen Almanya belirliyordu. Bu bağlamda, Ekim 1917'de Caporetto'da General Luigi Cadorna komutasındaki İtalyan İkinci Ordusu'nu bozguna uğratarak 350.000'den fazla kayıp verdiren de, aslında General Otto von Below komutasındaki Alman On Dördüncü Ordusu'ydu.

Conrad, 6 Haziran 1918'de Tirol cephesinde, Avusturya-Macaristan'ın savaştaki son büyük saldırısını düzenledi. Bu harekât, İtalyanlar ve Caporetto'dan sonra İtalya'nın çöküşünü engellemek için bölgeye gönderilmiş olan İngiliz ve Fransızlar karşısında iki haftada çakıldı. Bardağı taşıran son damlaya gelinmişti; moraller sifıra inerken firarlar tavan yaptı ve “acemi çaylaklar” denen haydut çeteleri kırsalda kol gezmeye başladılar. Ortalama vücut ağırlıkları 55 kiloya düşen, yeni teçhizat ve üniformalardan yoksun askerlerin kafasında savaşı bitirmekten başka bir düşünce kalmamıştı. Slav etnisitesinden derilmiş birlikler ve hatta Macarlar bile mevzilerini öylece terk edip firara kalkarak evlerinin yolunu tuttular. Avusturya-Macaristan, 3 Kasım 1918'de Padua yakınlarındaki Villa'da mütareke imzalayarak teslim oldu. Akabinde de, İtalyan ordusu Vittorio Veneto'da saldırıya geçerek komutansız ve dağılmakta olan bir ordu karşısında “zafer” kazandı.

Avusturya-Macaristan, savaşta sekiz milyon asker seferber etmiş; bunların bir milyonu ölmüş, iki milyonu yaralanmış ve 1,7 milyonu da esir düşmüştür.

Almanya ve müttefikleri, zafer kazanmanın eşğine iki kez geldiler: 1914'teki Schlieffen Planı'yla ve 1918'in bahar ile yaz

aylarındaki “Barış Taarruzlarıyla.” Schlieffen Planı iyi düşünülmüştü, ama hedefleri konusunda aşırı iyimserdi. Öte yandan 1917’de Fransız ordusunun isyan etmesi, 1917 sonlarında İtalyanların Caporetto bozgunu ve İngilizlerin Passchendaele’den sonra yaşadığı moral bozukluğu, yine 1917’de Rusya’nın çöküşü ve U-botların kaydettiği büyük başarılar neticesinde, 1918 başına gelindiğine İttifak kuvvetleri ikinci defa gerçek bir şans yakaladılar. Nitekim Mart 1918’deki Alman saldırısı, İngiliz ve Fransız ordularını birbirinden ayırmayı neredeyse başaracaktı. Bu olsaydı, İngilizler 1940 yılında yapmak zorunda kalacakları gibi, Manş limanları üzerinden askerlerini tahliye etmekten başka çare bulamazlardı. Ama 1918 yılındaki savaş umurunun nispeten yavaş kalan hareketliliği Almanya’nın Mart ayı içerisinde stratejik bir zafere imza atmasına mâni olunca, kazananlar ellerinde çok daha fazla kaynak bulunduran İtilafçılar oldu. Doğuda Rusların çöküşüyle zafere ulaşılmıştı ama bu başarının beyhude olduğu ortaya çıktı. Conrad’ın beceriksizliğinin de etkisiyle, Avusturya-Macaristan ordusu savaşta bir varlık gösteremedi. Hülasa, Almanya elindeki iki şansı kullanamadığı sürece, İtilaf devletlerindeki endüstrilemiş üstün ekonomilerin ve hem batı cephesinde hem de Osmanlılara karşı adım adım inşa ettikleri ezici insan gücü ve teçhizat yığınının onlara zafer getirmesi mukadderdi.

Siyasi sonuçlarının yanında I. Dünya Savaşı, insan merkezli savaştan teknoloji merkezli savaşa geçişte de bir dönüm noktası oldu. Artık manevi nitelikler savaş kazanmak için yeterli değildi ve çeşitli silah sistemlerinin teşkil ettiği askeri teknolojiyi savaş harekâtında hiç olmadığı kadar yoğun kullanmak şarttı. Makineli tüfek ve topların üstesinden cesaret ve disiplinle gelmeye çalışmak değil ama teknolojiyi teknolojiyle yenmek zaruriydi. Yüksek rütbeli komutanların çoğu bu değişime ayak uydurmakta çok zorlandıkları için, düzenledikleri kimi taarruzlarda ellerindeki silahları en iyi şekilde kullanmayı önemsememişlerdi. Teknoloji ve silahlara dair daha şümullü bir kavrayış ancak 1917 yılından sonra komutanlar ve kurmaylar arasında baş gösterdi. Diğer yandan taktik alandaki değişim, bilhassa da küçük zabitler ile ümeranın

(orta rütbeliler) ve kurmayların bu konuda istekli olması sayesinde, çok daha çabuk gerçekleşti. I. Dünya Savaşı'nın en azından batı cephesi, siper savaşının yarattığı yenilemezlik ve bunun sonucundaki dört yıllık nispi hareketsizlik sebebiyle, son derece alışılmadıktı. Fakat bu yenilememeye döneminde pek çok teknik ve taktik değişim ortaya konduğu için, coğrafi hareketsizliği askeri durgunluk diye nitelemek hata olur. İtilaf kuvvetlerinin piyade hafif silahları, tanklar ve uçaklarda sağladıkları gelişmelerle Almanların topçulukta ve "hücum/sızma taktiklerinde" kaydettikleri ilerlemeler, Yıldırım Savaşı'nı (*Blitzkrieg*) muştuladı.

I. Dünya Savaşı'nın bir geçiş dönemi teşkil etmesi ile nispeten saf ve masum bir kuşağın siper savaşında yaşadığı dehşet, Batı dünyasının benliğini kökünden sarstı. Bu durum da kendisini edebiyat, şiir, müzik, resim ve sinema alanlarında pıtrak gibi çoğalan yüksek nitelikteki eserlerle gösterdi. Edebiyatı ele alırsak, örneğin Henri Barbusse'nün *Under Fire* (1917), Erich Maria Remarque'ın *All Quiet on the Western Front* (1929), Ernst Jünger'in *Storm of Steel* (1931), Robert Graves'in *Goodbye to All That* (1929), Siegfried Sassoon'un *Memoirs of an Infantry Officer* (1930) ve Vera Brittain'in *Testament of Youth* (1933) adlı eserleri gibi bazı otobiyografik metinlerin hâlâ klasikler arasında yer aldığını görebiliriz. Yine de, sanatta kendini gösteren yeni düşünce şeklinin tümüyle I. Dünya Savaşı'nın ürünü olduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Daha ziyade, savaş öncesinde zaten başlamış olan bir süreç savaşla aşırı ivmelenmiş ve 1920'ler ile 1930'larda meyvelerini vermeye başlamıştı.

1914-1918 trajedisi, savaşa neden olan sorunların hiçbirini çözemedi. 13 milyon insan hayatını kaybetmiş olsa da, bu savaş dünya çapında daha da yıkıcı ikinci bir savaşa zemin hazırlamaktan başka bir işe yaramadı.

İkinci Dünya Savaşı

İki dünya savaşı, birbirinin zıttı örnekler olarak görülür. Biri hep çamur, kan ve yenilemezlikle anılırken diğeri *blitzkrieg*'in şaşaalı günleriyle hatırlanır. Bu yanlış bir düşüncedir. Her iki savaş da

yapısal açıdan –sanayileşmiş ülkeleri ve onların silahlı güçlerini karşı karşıya getiren uzun süreli yıpratma savaşı– aynı olduğu gibi II. Dünya Savaşı ilkinden çok daha yıkıcıydı. Kızıl Ordu’da 28 milyon asker görev yapmış ve bunların 10 milyonu hayatını kaybetmişti; 4,5 milyon Alman askeri ölmüş, 8 milyonu da yaralanmıştı ki bu rakamlar silah altına alınan bütün Alman askerlerinin yüzde 75’ini ve 1939’daki Alman erkek nüfusunun neredeyse yarısını teşkil ediyordu. 1941-1945 yılları arasında 98.000 tank üreten SSCB, savaşta 96.000 tank kaybetti. Zafere ulaşabilmek için askeri harekâta yetenek göstermek gerektiği kadar ekonomik ve demografik güç ile teknolojik, bilimsel ve idari yeterliliğe de sahip olmak şarttı. Fabrikalardaki başarısızlık, savaş alanındaki başarıyı boşa düşürebilirdi. Savaşı taraflar, sonuca ulaşabilmek için askeri güçlerini en üst seviyeye çıkarıp ekonomik ve demografik kapasitelerini emsali görülmemiş şekillerde zorladılar. Bu da genellikle, sivil tüketimin gündelik hayatta kalma ihtiyaçları derecesine indirilmesi anlamına geldi. Sadece, askeri üretimin yanı sıra sivil üretimi de artırabilen Birleşik Devletler ile İngiliz dominyonları bu kaderden kaçabildi.

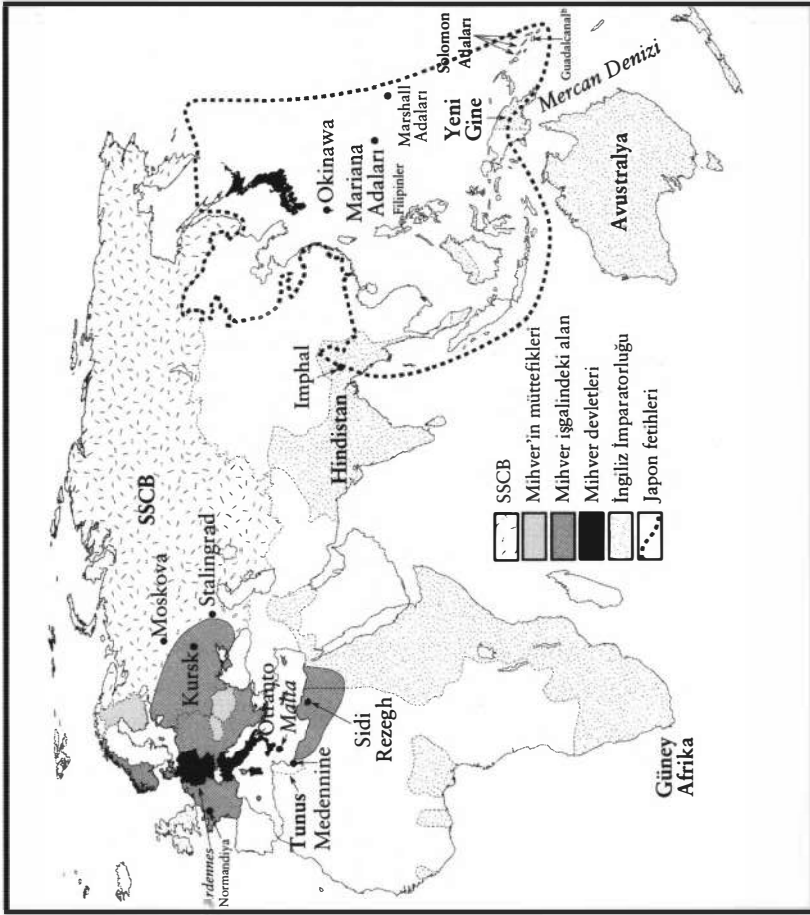
II. Dünya Savaşı, iki ittifak arasında cereyan etti. Mihver güçleri –Almanya, İtalya ve Japonya– ekonomik ve demografik açıdan daha zayıftı. Yine de, 1939-1942 yılları arasında Almanya kara savaşlarında rakiplerine üstün gelirken Japonlar da Pasifik Savaşı’nın ilk döneminde denizlerde hâkimiyet kurdular ve savaşın uzatmalı bir yıpratma mücadelesine dönmesinin eşliğinde, daha zayıf olan taraf zaferi neredeyse avuçlarına alma noktasına geldi. Fakat 1942’de bu eşğin geçilmesiyle Müttefikler –İngiltere ve dominyonları, SSCB ve Amerika Birleşik Devletleri– üstün kaynaklarını tam olarak devreye sokup askeri zayıflıklarını telafi edebildiler. Daha güçlü olan koalisyonun zayıf olandan iki kat fazla çelik, dört kat fazla uçak ile tank ve yedi kat fazla top ile makineli tüfek ürettiği göz önüne alınırsa savaşı kazanmasına da şaşmamak gerekir

Birleşik Devletler ve Japonya’nın endüstriyel üretimi arasındaki eşitsizlik, Pasifik Savaşı’nın sonucunu neredeyse tek başına belirledi. Pearl Harbor baskınının mimarı Amiral Yamamoto, üstlerini şöyle uyardı:

Teksas'taki otomobil fabrikalarını ve petrol yataklarını gören biri, Japonya'nın Birleşik Devletler'le savaşacak güçte olmadığını anlar. Eğer savaşa girersek, altı ay boyunca çok iyi sonuçlar alacağımızı size garanti ederim ama iş bir veya iki yıla uzarsa, o zaman ne olacağına dair hiçbir teminat veremem.

Çok haklıydı. Birleşik Devletler, sanayisinin sadece üçte birini Pasifik cephesine ayırdığı halde, yine de Japonya'dan dört kat fazla uçak ve gemi üretebiliyordu. Ocak 1943'e gelindiğinde, hem Japon İmparatorluk Donanması (IJN) hem de Birleşik Devletler Donanması (USN), 1941 yılında sahip oldukları toplam savaş gemisi tonajının yarısını kaybetmişti. Sonraki iki buçuk yıl boyunca Japonya bu kayıpları sadece bir defa telafi edebilirken Amerikalılar bütün kayıplarını her altı ayda bir gideriyorlardı.

Avrupa'daki güç dengesi daha karmaşıktı. Almanya, 1940-1942 yılları arasında Avrupa'daki ekonomik kaynakların büyük kısmını ele geçirerek üretim hacmini İngiltere ile SSCB'nin toplam hacminin dahi üstüne çıkarmış ve kâğıt üzerinde neredeyse Birleşik Devletler'e eş bir sanayi gücü haline gelmişti. Fakat Almanlar bu potansiyeli kullanamadılar; hatta liderleri bunun gerekli olduğunun farkına bile varmadı. Nazi savaş ekonomisinden sorumlu kişi olan Hermann Göring 1941'de şöyle demişti: "Amerikan askeri sanayisi Almanya için bir tehdit mi? Bu sadece blöf. Amerikalılar ancak otomobil ve buzdolabı üretebilir, uçak değil." 1940-1942 yılları arasında Avrupa'yı dilediğince yağmalayan Almanya, iş verimli bir savaş endüstrisi kurmaya gelince sınıfta kaldı. Eylül 1940-Mayıs 1941 arasında Alman uçak üretimi yüzde 40 düştü. Oysaki aynı dönemde İngiltere ve SSCB, sivil halklarını açlık sınırında tutma pahasına da olsa Almanya'nın iki katı tank, top ve uçak üretmişlerdi. Alman devleti eğer gerektiği gibi örgütlenebilseydi bu üretim yarışını rahatlıkla kazanırdı; nitekim salt Ağustos 1944'te, 1941'de bütün bir yıl boyunca üretebildiğinden daha fazla tank imal etmişti. Kaçan fırsatın bedeli mahvedici, hatta Almanya'nın yenilmesinin en büyük nedenlerinden biri oldu. Almanya'nın ekonomik hatalar nedeniyle kaybettiği tank sayısı, savaşta kaybettiğinden daha fazlaydı.

Harita 12.1 Dönüm Noktası: Mihver Genişlemesinin Doruğu, Kasım 1942.

II. Dünya Savaşı'nda ekonomiler sadece nicel değil nitel açıdan da ön plana çıktı. Teknoloji ile bilim askeri gücün temeliydi ve sadece bir tek tür cihazda kaydedilen gelişme dahi savaş alanında devrim yaratabiliyordu. Bunun en iyi örneklerinden biri, geceleri deniz yüzeyindeki hareketleri saptayabilen santimetrik radardır. Müttefik donanmalarının 1942-1943 yıllarında kullanmaya başladığı bu teknoloji, Japon ve Alman su üstü filolarının yanı sıra Alman U-botlarına da öyle bir darbe indirdi ki, bir daha kendilerini toparlayamadılar. Diğer yandan, Pasifik'teki Amerikan denizaltılarına komuta eden Amiral Lockwood, donanmadaki üstlerine “bize çalışan torpil veya top vermeyecekseniz, bari sağlam zıpkınlar verin de düşman gemilerinin gövdelerini delmeye çalışalım” demişti. Savaşta jet uçağı, güdümlü füze ve prototip bilgisayar gibi yeni teknolojiler doğarken bilinen tüm silah türlerinde devrim niteliğinde gelişmeler yaşandı. 1939'daki tank modellerinden biri dahi 1942'de savaşılabılır görülmüyordu. Müttefikler, bilim ve teknolojinin silah sanayisine tatbiki konusunda Mihver devletlerini geride bıraktı. Almanlar gerçekten de etkileyici olan pek çok silah sistemi geliştirdiler, ama o meşhur gizli silahların çok azı savaşta kullanılabildi. Almanya, teknoloji alanında Müttefiklerle yarışamamış, yeni fikirlerden yeni silahlar üretebilmekte yetersiz kalmıştı. Alman fizikçiler atom silahlarının yapımında karşılaşılan en temel sorunların dahi üstesinden gelemedikleri gibi şifre çözücüleri de düşmanın makineli kodlama sistemlerine hiç sızamamışlardı. Müttefikler her iki alanda da başarılı oldu. Onların gizli silahları kader belirleyici nitelikteydi.

Mihver devletleri arasında stratejik işbirliğinden bahsetmek de mümkün değildi. 1941 yılında Almanya Rusya'ya, Japonya ise Amerika'ya saldırırken birbirlerini önceden uyarmaya lüzum görmedikleri gibi kendi askerleri Slav ve Amerikalı askerlerden ırksal ve ruhani bakımdan üstün oldukları için kolay zafer kazanacakları şeklindeki saplantıları sebebiyle, budalalık derecesinde bir özgüvenle hareket ediyorlardı. Mihver'in ekonomik kaynaklarını eş güdümlü kullanma çabaları –örneğin, Alman radar teknolojisine karşılık Japon petrolü–, İngiliz-Amerikan ablukası nedeniyle akim kaldı. Mihver devletlerinin kendi içlerindeki tutarlılıkları dahi

zayıftı. Nazi devleti, Almanya'nın kaynaklarını ziyan eden bürokrasi içi hizipleşme ve idari karmaşa üzerine inşa edilmişti. 1943 yılında Rus karşı saldırısını göğüslemeye hazırlanan Alman ordusunun ümitsizce askere ve silaha ihtiyacı vardı, fakat Nazi devleti, doğu cephesine akıttığı kaynakların ancak yarısını orduya vermişti. En iyi silahlar ve adamlar ayıklanıp çekilerek *Waffen-SS* denilen müstakil Nazi ordusunun kurulmasında kullanıldı. Bu kuvvet etkili bir savaş unsuru teşkil etti gerçi ama tükettiği kaynak miktarı elde edilen sonucu hiçbir şekilde haklı çıkartmayacak kadar yüksekti. Bundan daha vahimi, hava üslerindeki ihtiyaç fazlası destek personelinden ayrı bir *Luftwaffe* Kara Ordusu kurulması gibi garip işlere girilmişti ki bu kuvvetin tümenleri çatışmaya sokuldukları vakit ilk ciddi baskı altında darmadağın oldular. Japon ordusu ve donanması adeta iki farklı savaşta savaşmışlar ve önemli kriz anlarında bile sürekli birbirlerine yalan söylemişlerdi. Japon uçak gemilerinin üçte birinin bir saat içinde batırıldığı 1942'deki Midway felaketi ardından İmparatorluk Donanması, yenilgiyi gizlemek için karacı subayları bir zafer kutlamasında ağırladı. Yine aynı şekilde, 1944'te donanma, orduya bağlı savaş uçaklarından destek alacağını zannederek I. Filipin Denizi Muharebesi'ne (Amerikan tarihinde "Mariana'lardaki keklik avı" diye bilinir) girmişti. Halbuki ordunun uçakları çoktan imha edilmişti ama donanma bu gerçeği ancak kendi hava gücü de yıkıma uğradıktan sonra öğrendi.

Müttefik devletler arasındaki işbirliği de mükemmellikten uzaktı; bunun tek istisnası 1944'ün yaz aylarında hemen hemen aynı anda Batılı müttefiklerin Normandiya'ya ve Rusların da Belarus'a saldırmasıdır. Diğer zamanlarda Müttefikler ile SSCB birbiriyle paralel ama eşgüdümsüz seferler yürütürken cephedeki Amerikan ve İngiliz orduları aynı düşmana karşı genellikle birbirinden bağımsız muharebeler verdiler. İtalya'daki Amerikan birliklerinin komutanı Mark Clark, 1944'te, Roma'ya daha önce girmek için kendisiyle yarış etmeye kalktıkları takdirde İngilizleri üzerlerine ateş açmakla tehdit etmişti. Yine de Müttefiklerin performansı, en azından arada bir işbirliği yaptıkları dikkate alınırsa, Mihver'den iyiydi. Eğer Birleşik Devletler SSCB'ye 450.000 adet –yani Almanya'nın bütün

savaş boyunca ürettiğinin iki katı sayıda– kamyon hibe etmemiş olsaydı; Kızıl Ordu 1943-1945 yılları arasında *Wehrmacht*’ı öyle kolayca çığneyip geçemezdi. Öte yandan Batılı Müttefikler, kaynaklarıyla stratejilerini tarihteki geçmiş bütün koalisyonlardan daha iyi ortaklaştırdılar. Her iki milletten subayların görev aldığı ortak bir komuta merkezi kurmuşlar, teknoloji ve istihbarat bilgilerini görülüp işitilmemiş bir yoğunlukla paylaşıp savaş sanayilerini entegre etmişlerdi.

Müttefikler, Mihver’e kıyasla hayli fazla olan kaynaklarını çok daha verimli ve sinerjik bir şekilde kullanmayı bildiler. Alman askeri insan gücünün büyük kısmıyla savaşma yükünü Sovyetler’in üstlenmesiyle –karadaki Alman zayıflığının yüzde 80’i SSCB ile savaşta verilmiştir– İngilizler ve Amerikalılar, düşmanın sadece küçük bir kısmına karşı ekonomik güç temelinde savaş yürütme fırsatı buldu. Karşılarına çıkan sayıca zayıf düşman kuvvetlerini yüksek ateş gücü ve teknoloji kullanarak asgari zayıfla ezdikleri gibi Alman hava kuvvetlerini ve Alman ordusunun elindeki ateş gücünün yarısını da yok ettiler. Batılı koalisyon ortaklarının Alman ateş gücünü böylece bölmeleri Sovyetler’in vuruş gücü açısından çarpan etkisi yaptı ve Almanya’yı doğu cephesinde teknolojiden çok insan gücüne ağırlık vermek zorunda bıraktı. Neticede de Kızıl Ordu önce teraziye eşitleme ve ardından da insan gücü ile teknoloji alanlarında üstünlüğü ele geçirip Alman silahlı kuvvetlerinin büyük kısmını yok etme fırsatını yakaladı.

Ekonomi, teknoloji ve devlet idaresinin askeri önemi en iyi şekilde hava gücü alanında görülür. 1943 yılına gelindiğinde, *Luftwaffe*’nin her ay savaş gücünün yüzde 30’unu kaybetmesi yanında Müttefiklerin de yaptıkları bir tek büyük hava akınında ellerindeki kuvvetin yüzde 3-5’lik bölümünü teşkil eden 50-100 kadar ağır bombardıman uçağı ve 500-1.000 kadar mürettebat yitirebilmeleri, hava savaşlarındaki kayıp oranlarının ne kadar yüksek olduğunu açıkça gösterir. Aynı esnada, her ay yeni ve önemli cihaz türleri hizmete giriyordu. Bu faktörleri idare edemeyen her hava kuvveti, pilotları ne kadar yetenekli ve cesur olursa olsun, kan kaybetti. Kayıpların yerine koymak üzere her ay 1.000 yeni hava

mürettebatı yetiştirmeyi başaramayan bir hava kuvveti, sonu yok oluşla biten bir kısırdöngüye giriyor ve personelinin niteliği sürekli düşerken kayıpları da sürekli artıyordu. Amerikan Hava Kuvvetleri ve Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF), birinci önceliği personel yetiştirmeye vererek bu sorunun üstesinden geldiler. RAF, Britanya Savaşı'nın en umutsuz günlerinde bile pilotlarının eğitim süresini kısaltmayı veya onları yarı eğitilmiş bir halde ateşe atmayı reddetti. Birleşik Devletler, 1944 yılı itibarıyla ihtiyaç duyduğundan daha fazla pilot yetiştiriyordu. Japon ve Alman hava kuvvetlerinin bu yolu tutturamamaları, topyekûn savaşın ağırlığı altında ezilmelerinin temel nedeni oldu.

Halbuki bu iki hava gücü, savaşa en yüksek niteliklerle başlamıştı. Japon donanması, 1941'de dünyadaki en iyi donanma pilotlarıyla uçaklarına sahipti. Fakat Birleşik Devletler, sadece bir yıl içerisinde çok daha iyi uçaklar geliştirerek Japon donanmasının standart av uçağı olan Mitsubishi A6M "Zero"yu uçan tabuttan farksız hale getirdi. Japonlar, Zero'nun yerini alabilecek yeni uçaklar geliştirmeyi bir türlü beceremedikleri gibi Zero üretimini de kayıpları karşılamanın üstüne çıkartamadılar. Yine Pasifik Savaşı'nın başında, Japon donanmasının gelecek bir yıl zarfında yetiştirmeyi planladığı yeni pilot sayısı ancak 2.750 idi ki bu rakam, savaşın sebep olduğu zayıflık oranıyla ya da Birleşik Devletler'in kitlesel pilot eğitim programıyla karşılaştırılınca çok cılız kalmaktadır. Dahası, Amerikan donanmasının denize düşen pilotlarını kurtarabilmek için elinden gelen her şeyi yapmasına mukabil aynı durumdaki kendi pilotlarını kaderlerine terk eden Japonlar, çok sayıda iyi eğitilmiş havacı kaybederek bunların yerini yarım yamalak yetişmiş acemilerle doldurmak zorunda kaldılar. Savaş başladıktan sadece 18 ay sonra Japon donanmasının hava gücü 1941'dekinden daha zayıftı, uçakları eskimeye yüz tutmuştu ve personel niteliği çöküştü. 1944 yılına gelindiğinde, eğitimdeki Japon pilotlarının doldurduğu uçuş saati Amerikan pilotlarının onda biri kadardı. Japon komutası, Amerikan uçaklarının keklik gibi avladıkları bu acemi çaylakların düşman gemilerine kafa üstü çakılmaktan başka bir yolla zarar veremeyeceklerine karar getirince, dünyanın genellikle

Kamikaze diye bildiği intihar taktiği olan *tokkou-tai* (tos vuruşu) devreye sokuldu.

1940 yılında RAF ve *Luftwaffe*, personel ve teçhizat niteliği bakımından birbirlerine denk oldukları gibi Birleşik Devletler ile SSCB'den de ileridelerdi. Fakat Almanya çok geçmeden, her biri kendisinininkinden daha büyük hava gücüne sahip olan üç devletle savaşa tutuştu; üstelik bunlardan ikisi vasıfça *Luftwaffe*'den öndeydi. Birleşik Devletler ve İngiltere, hava gücü alanında hem nitel hem de nicel bakımdan Almanya'nın çok önüne geçtiler ve asla da geri düşmediler. *Luftwaffe*'nin sürdürdüğü araştırma ve geliştirme programı idari beceriksizlik sebebiyle sekteye uğradı: Düzinelerce prototip üretilmiş ama bunlardan hizmete uygun pek az yeni model çıkmıştı. Almanya 1939 yılında, İngilizlerden 18 ay önce, prototip bir jet uçağı test etti ama İngilizler kendi jet uçaklarını Almanlardan çok önce hizmete sokmayı başardılar. *Luftwaffe*'nin Haziran 1941'deki hizmete elverişli uçak sayısı, 12 ay öncesinden sadece 50 tane fazlaydı ve 1942 yılındaki Alman savaş uçağı üretimi, 1939'dakinin ancak yüzde 30 üzerindeydi. Oysa aynı zaman zarfında İngilizler ve Ruslar uçak üretimlerini üçe katladılar. Almanların yer hizmetleri (uçak bakım ve onarımı) öyle kötüydü ki, *Luftwaffe*'nin uçaklarının yüzde 40-70 kadarı hep uçamayacak durumdaydı. Bu oran, İngiltere ve Birleşik Devletler'e kıyasa iki-üç kat fazlaydı. Pilot yetiştirme meselesi *Luftwaffe* için öncelik listesinin son sırasındaydı. Savaş başladığında personelin yarısı yarı eğitimliydi ve 1940 yılında pilotların neredeyse üçte ikisi kaybedildi. 1941'e gelindiğinde, salt filo kadroları dolu gözüksün diye, yarı eğitilmiş acemileri cepheye sürmek rutine bindi. Ardından 1942 sonunda ve 1943 başında, yani pilot kaybının ve yeni pilot ihtiyacının bir anda tavan yaptığı dönemde, *Luftwaffe* eğitim tesislerini birkaç aylığına kapayıp eğitimcilerinin büyük kısmını Stalingrad ve Tunus'a, oralarda kuşatılan garnizonları havadan ikmal görevine gönderdi. Sonunda başarısızlıkla biten bu görevlerde uğranılan müthiş kayıplar, *Luftwaffe*'ye ayrılan yakıttan aslan payını alan eğitim sistemine kalıcı bir darbe indirdi. 1944'te Müttefik pilotlarının doldurdıkları uçuş saati, Alman pilotlarından üç kat daha

uzundu. Bu bahtsızlar, Müttefikler karşısında olduğu kadar kazalar sebebiyle de sapır sapır döküldüler. Savaş boyunca *Luftwaffe*'nin kaybettiği pilotların yarısı kazalarda ölürken –İngilizler ve Amerikalılara kıyasla üç kat fazla bir oran– uçakların yüzde 33'ü de bu şekilde tahrip oldu.

Milli birlik ve beraberlik de askeri gücün hayati bir unsuruydu. Savaşta her ülke mahvedici nitelikte darbelere maruz kalmış fakat ancak yekpare birleşmiş bir Anavatan Cephesi kalkanına sahip olanlar bunları sağ atatabilmişti. 1939-1940 döneminde Fransa'da ve İtalya'da sosyal sınıflar ne birbirlerine ne de devlete zerrece güveniyordu. Pek çok Fransız muhafazakâr için Naziler, Fransız sosyalistlerinden evlaydı ve Fransız komünistleri de Almanların Paris'i işgalini işçi sınıfının zaferi diye niteleyip alkışlamıştı. İtalya halkının Avusturya egemenliğindeki İtalyan azınlığı kurtarmak (irredentizm) hedefiyle kenetlendiği 1915-1918 savaşının aksine Benito Mussolini'nin kaprisleri uğruna ölmek pek az kişinin umurunda olduğu için 1940-1943 savaşındaki İtalyan askeri performansı şaka konusuna dönüşecek denli berbatı. Toplumsal kırılmanın kaçınılmaz sonucu yenilgiydi. 1940'ta Fransa, 1943'te de İtalya askeri yenilgiye uğradığında halkları kenetlenmeyince, bu iki ülke savaşa devam edemedi. 1941'de SSCB'de komünist rejimden o denli nefret ediliyordu ki, bu ülkenin çok sayıda vatandaşı ilk fırsatta Almanlarla işbirliği yaptı. Naziler köylerine geldiğinde Yahudiler dahi onları sevinçle karşılamış ve siyaseten biatın geleneksel işareti olarak ekmek ve tuz ikram etmişlerdi. Almanlar, Moğollar gibi barbarlıkla davranmasalardı Sovyet halkının büyük kısmının desteğini alıp milyonlarca yeni asker kazanmaları işten bile değildi. Toplumun kırılma eğilimi, SSCB'yi olduğundan elli yıl önce yıkabilirdi.* Bu gelişmelerin bir benzeri, Japonlar Güneydoğu Asya'daki Avrupa sömürgelerini ele geçirdiğinde yaşandı. Yerel halk efendilerine yüz vermediği gibi pek çokları Japonlara gönüllü yardımda

* Yazarın bu fazla taraflı bakış açısı olsa olsa Ukrayna için bir nebze doğru kabul edilebilir. SSCB'de Nazi işgali altında kalan topraklardaki partizan savaşı ve bu savaşta kadınların oynadığı önemli rol, ayrıca Stalingrad, Leningrad gibi sivililerin de katıldığı ve savaşın kaderini etkileyen destansı savunmalar tablonun anlatıldığı gibi olmadığının en basit kanıtlarıdır – e.n.

bulundu. Asyalılardan başka pek çok Arap ile Avrupalı da Mihver ordularını kurtarıcı olarak karşılamıştı.

Savaşa katılan diğer büyük ve küçük ülkelerden bazılarının sergilediği milli irade çok daha güçlüydü. 1940'ta İngiliz halkı, neredeyse tamamen ümitsiz duruma rağmen teslim olmayı reddetti; beş yıl sonra, Almanya'yı teslim mecbur bırakmak ancak ordularını ortadan kaldırıp topraklarını tümüyle işgal etmek sayesinde mümkün oldu. Yugoslavya'da, Çin'de ve Polonya'da milyonlarca insan işgalcilerin elinde can verse de (ve belki de bu yüzden), direniş hareketleri serpilip gelişti. II. Dünya Savaşı, modern ulus-devletin aç ve güçlü bir ejderha olduğunu kanıtladı; milyonlarca insan bu siyasi kurgu uğruna ölmeyi göze alıyordu. Milli birlik sağlamak için devletin barış zamanındaki siyasi çekişmelerin üstesinden gelmesi ve mevcut en güçlü toplumsal yapıları savaş çabasının emrine koşabilmesi zorunluydu. SSCB'de Jozef Stalin, Rus milliyetçiliğini sosyalist enternasyonalizm ile birleştirdi ve biri Ortodoks Kilisesi diğeri de Komünist Parti olan o iki kadim düşman, ortak tehdit karşısında bir araya geldi. Almanların tüm Slavlara reva gördükleri vahşet üzerine bu iki kurumun ortak çabası, SSCB'deki bütün milletleri olmasa da en önemli unsur olan Rus etnisitesini topyekûn savaş için birleştirdi. Winston Churchill'in hükümetinin temel dayanağı, toplumdaki en güçlü iki teşekkül olan Muhafazakâr Parti ve sendikal hareket ile İngiliz devleti arasındaki ittifaktı. Bu birlik-telik sayesinde ki üst sınıflardan emir vermeye hazır on binler, işçi sınıfından da homurdansa bile bu emirleri yerine getirmeye hazır milyonlar savaşa sürüldü.

Öte yandan, elbette milli birlik ve beraberliğin de sınırları vardı. Örneğin, İngiltere ve Birleşik Devletler'de öteden beri var olan işçi-işveren düşmanlığı, savaş sırasında kömür madenlerinde grevlere yol açmıştır. Her siyasi uzlaşma gibi, milli birlik de bir bedelle geliyordu. Özellikle de işgücü açığı, pek çok ülkede silah üretimini sekteye uğrattı. Buna rağmen, pek az ülke kadın işgücünden azami faydalanıp erkekleri askeriye için serbest kılma yoluna gitti; çünkü böyle bir politika, hem kadının toplumdaki rolüne dair genel kabullerle ters düşüyor hem de erkek işçilerin çıkarlarını tehdit

ediyordu. Kadınlar savaş sırasında vasıflı işçilerin yerini alabiliyorlarsa bu durum savaştan sonra da devam etmez miydi? Eğer öyleyse, Büyük Buhran'ın daha dün sayılacak kadar taze olan acı tecrübesini yaşamış işçi hareketleri neden patronları için savaşı kazanmak uğruna cepheye gidip ekonomik açıdan intihar etsinlerdi ki? Bu, çoğu ülkede çok ikna edici bir bahaneydi. Hiçbir Batı ülkesi, kadınları üretimde gerektiği gibi kullanmadı. Almanya ise böyle bir yol izlemeye, ideolojik nedenlerden ötürü teşebbüs dahi etmedi. Salt nicelik olarak bakılınca, İngiliz ve Amerikan savaş sanayisinde iki kat fazla kadın istihdam edilmişti ancak kadın iş gücünün önünde hâlâ önemli engeller vardı. Kadınlara ofis görevleri ve vasıfsız işçilikte kapılar açıldı ama pek azı sanayide vasıflı işçi olarak istihdam edilmişti. Savaşta çalışan kadının gerçek sembolü, bir elinde mendiliyle ruju diğerinde de balyozuyla afişlerde resmi basılan “Perçinci Rosie” değil ama tarım işçisi sıfatıyla elleriyle patates toplayan İngiliz kadınları, yani “Toprağın Kızları”ydı. Kendisiyle aynı işi yapan erkeğin üçte biri kadar maaş alan kadın işçiye, durumunun geçici olduğu ve savaş bitince terhis olacak erkeklerin eski işlerine geri dönecekleri sürekli hatırlatıldı. İş kadınların işgücüne katılmasına geldiğinde, milli birlik ihtiyacı ile savaş ekonomisinin ilkeleri doğrudan bir çatışma içindeydi. Kadın işgücü pek çok ülkede çarpıcı derecede verimsiz kullanıldı. Tek istisna, savaşta en büyük can kaybını vermiş olan SSCB idi. Sovyet kadınları ağır sanayide sürekli istihdam edilmekle kalmadılar, üstelik bir de milyonlarcası ön cephede görev yaptı ve bunların çoğu destek birimlerinde yer almakla beraber, yüz binlercesi çatışmalara da katıldı.

Siviller, artık askeri gücün sadece bir parçası değil, aynı zamanda –I. Dünya Savaşı'na kıyasla– doğrudan hedefi de oldular. Düşman sivillerine zarar vermenin, savaş iradesini kırıp üretimi zayıflatacağı düşünülüyordu. Ablukayla yavaş yavaş açlıktan ölüme bir de gökyüzünden inen ani ölüm eklendi. Bu dönemde şehirlere düzenlenen hava saldırıları neticesinde muazzam bir sivil can kaybı yaşandı: Stratejik bombardıman, fiilen dehşet bombardımanıydı. Almanya'nın Varşova, Rotterdam, Londra ve Belgrad'da ara sıra uygulamış olduğu şeyi Almanya ve Japonya'daki her şehre

sistematiik tarzda uygulayan Batılı Müttefikler, milyonlarca sivilii öldürdüler. Japonlar ve Almanlar, ele geçirdikleri ama idare edemedikleri geniş toprakları zapturapta alabilmek için dehşet salma yöntemine başvurdular. Çin Komünist Partisi gerillaların balık, halkın da deniz olduğunu söyleyince işgalci Japonların cevabı “denizi kurutma programı” yani korkudan gerillalara yardımını kesene değin Çinli köylüleri öldürmeye çalışmak oldu. Sonuç olarak Çin’de 20 milyon, yani tüm Avrupa’da öldürölendenden çok daha fazla sayıda sivil hayatını kaybetti.

Mihver devletleri, direnişee katliamla karşılık verdiler. Bir yandan da milyonlarca sivilii askeri aygıtlarında kullanmak üzere –Almanya’da ve Japonya’da zorunlu işçi ve Japon ordusunda “teselli kızları” yani fahişee olarak– köleleştirdiler. Ama hepsinin de ötesinde, Nazi ırkçılığı “nihai çözüm” programıyla tam altı milyon Yahudiye sistematiik şekilde öldürüp bir soykırıma imza attı. Naziler ayrıca iki milyon Polonyalıyı, yarım milyon Çingeneyi ve birkaç milyon Rus sivilii de öldürdüler. Alman ordusu, aldığı Sovyet esirlerinden Yahudi olanlarla Komünist Parti’nin siyasi komiserlerini oracıkta infaz ettiğı gibi yaklaşık 3,3 milyon sıradan esiri de toplama kamplarında açlıktan ölmeye bıraktı. Üstelik tüm bunlar sadece ilk adımdı. Nazilerin amaçları arasında Alman göçmenlere “yaşam alanı” (*Lebensraum*) açmak için daha on milyonlarca Slavı öldürmek ve kalanların hepsini sonsuza kadar köle olarak kullanmak vardı. Diğer bir deyişle, soykırım Nazi Almanya’sının savaş hedefleri arasındaydı ve bu uğurda askeri ve ekonomik pek çok fedakârlıktan dahi çekinilmedi. Dolayısıyla, Sovyet askerlerinin savaşın sonlarına doğru Alman sivillerden intikam alması hiç de şaşırtıcı değildir. Öte yandan, Almanların katlettiğı her beş sivil Sovyet vatandaşına karşı ancak bir savunmasız Alman sivil öldürölümüştür. Hülasa, sivillerin de meşru hedefe dönüşmesiyle II. Dünya Savaşı, tarihin bilinen en kanlı çatışması haline geldi. Diğer taraftan sivillere karşı saldırılardan tutarsız sonuçlar alındı. Buna maruz kalan bütün halklarda moral bozuldu, fakat sadece milli birliğı zayıf olan toplumlar pes ederken savaşıma azmi güçlü tutulan hiçbir milletin iradesi kırılmadı.

Savaş, bir dizi parlak Mihver zaferiyle başladı. 1939-1941 yılları arasında Dunkerque'ten Moskova'ya kadar neredeyse bütün Avrupa'yı işgal eden Almanya, ordusunun mevcudunun iki katı kadar düşman askerini öldürmüş ya da esir almış ve İngiltere ile Rusya'yı köşeye sıkıştırmıştı. Japonlar da, Pasifik Savaşı'nın ilk aylarında karşılarına çıkan İngilizleri ve Amerikalıları ezip geçerek Doğu ve Güneydoğu Asya'nın hâkimi oldular. Bu Mihver harekâtı her ne kadar başarılı olsa da, esasen uyguladıkları strateji irrasyoneldi. Düşmanlarını olağanüstü küçümseyen Alman ve Japon liderler, silahlı kuvvetlerini neredeyse kırılma noktasına getirecek kadar geniş alanlara yayıldılar ve kendilerinden güçlü düşmanları kışkırtıp savaşa soktular. Adolf Hitler, daha İngiltere'yle savaşı bitirmeden SSCB'ye saldırarak ikinci bir cephe açmış ve Pearl Harbor baskınının ardından, belki de Avrupa'daki savaşa hiç müdahale etmeyecek olan Birleşik Devletler'e durduk yere savaş ilan etmişti.*

Ardından savaşın kader belirleyici evresi başladı. Taraflardan her biri artık dayak yemiş boksör gibi yarı kör ve sersemlemiş halde rakiplerine yumruk savurmaya devam ediyordu, ama bu darbeler ya çok zayıftı ya da hedefini bulamıyordu. Savaş şimdi güç merkezlerinden çok uzakta, yalıtılmış bölgelerde cereyan etmekteydi: Almanya, Kasım 1942'de tüm gücünü Hazar Denizi, Tunus ve Kuzey Atlantik'e yönlendirirken Birleşik Devletler de Kuzey Afrika ve Yeni Gine'yi hedef almıştı. 1940-1942 yılları arasında tüm cephelerde, şiddetli ve yüksek can kaybına yol açan bir yıpratma savaşı gerçekleşti. Güney Avrupa kıyılarının hemen açığında, Akdeniz'de dişini tırnağına takıp savaşan Kraliyet Donanması, güçlü İtalyan donanmasına ve binlerce İtalyan ile Alman uçağına rağmen bana mısın demeden konvoy üstüne konvoy gönderip Malta

* Bu ziyadesiyle itiraza açık bir yorumdur. ABD'deki Roosevelt yönetimi, daha savaşın önce Nazi Almanyası'na cephe almıştı ve savaş başlar başlamaz Müttefiklere silah ile cephaneye satmaya başlayarak tarafını seçmişti. Özellikle de, 11 Mart 1941'de çıkartılan "Kiralama ve Ödünç Verme" (Lend-Lease) Kanunu, ABD'yi Roosevelt'in deyimıyla "Demokrasinin Tophanesi" haline getirerek Mihver'le savaşan ülkelere sınırsız malzeme akıtmaya başlayınca Amerikanın tarafsızlığı görüntüde dahi kalmamıştır. Birçok tarihçi, Amerika'nın II. Dünya Savaşı'na gerçek giriş tarihi olarak bu kanunun çıkışını kabul etmektedir – e.n.

garnizonunu ikmal ettiği ve Girit'te mahsur kalan İngiliz askerlerini çekip kurtardığı gibi, fırsatı yakaladığı her an düşmanına darbe indirmeyi de ihmal etmedi. Akdeniz'de savaş, İngilizlere iki zırhlıya, iki uçak gemisine, 13 kruvazöre ve 56 muhribe yani 1939'daki toplam savaş gemisi tonajının yüzde 15'ine mal olsa da sonunda İtalyan donanmasının beli kırıldı ve Malta garnizonu Akdeniz'deki Mihver güçlerinin can damarını kesmeyi başardı. Aynı tarihte Almanya, anavatanından 4.500 kilometre uzaktaki Stalingrad şehrinde dört milkarelik bir alana 400 tank ve 50.000 asker yığdı, fakat şehri savunan Rus kuvvetleri yüzde 90 oranında kayıp vermelerine rağmen –Amerika'nın tüm savaş boyunca kaybettiğinden fazla sayıda asker– savaşmayı sürdürdüler.

Bu çatışmaların tozu dumanı yatışınca kazananlar ve kaybedenler net şekilde ortaya çıktı. Örneğin Ağustos 1942-Eylül 1943 tarihleri arasında Pasifik'te süren mücadele nitelik, nicelik ve inisiyatif açısından aşağı yukarı birbirine denk iki gücün kozlarını paylaştıkları bir denge ve yıpratma savaşı dönemi oldu. Amerikan ve Avustralya birliklerinin Yeni Gine ve Solomon Adaları'na yığılması, Japon fetihlerinin en uç noktası olan bu bölgeyi bir anda savaşın merkezi haline getirdi. Burada eşit güçteki Amerikan ve Japon deniz-hava filoları, Solomon Adaları ile Yeni Gine'de devam eden büyük kara çarpışmalarına paralel olarak dur durak vermeden savaştılar. Guadalcanal Adası'nın kuzeyindeki 15 kilometre uzunluk ve 12 kilometre genişlikteki geçit, tabanına çöken iki zırhlının, 12 kruvazörün ve 23 muhribin –Jutland'da batan gemilerin toplamından fazla bir tonaj– enkazından ötürü “Demir Dipli Boğaz” (*Ironbottom Sound*) adını aldı. Japonlar, düşmanlarına kıyasla hatırı sayılır oranda fazla uçak, pilot, nakliye gemisi ve asker kaybettikleri için zayıfatı karşılamakta çok daha zorlanacaklardı; halbuki Müttefikler ellerindeki kuvvetleri çok daha tutumlu ve verimli kullandılar. Başta Japonlar kadar iyi iş çıkartamayan Amerikan askerleri derslerini hızlı öğrendikleri gibi kurnaz ve cesur bir strateji uyguladılar; üstelik düşmanları karşısında çivi çivi söker deyip daha ziyade taarruz tercih etmeleri de koşullara uymuştu. Komutanları General Douglas MacArthur şöyle yazdı:

Onları yenmenin yolu, hiç nefes aldirmamaktır. Yıpratma savaşından en kısa sürede sonuç almanın yolu muharebeden kaçınmak değil muharebeyi aramaktan geçiyor. Karşımızdaki kuvvet kâğıt üstünde ne olursa olsun, savaşırsak yeneriz.

Amerikalıların şansına, Japon komutanlar da aynı fikirleri savunuyordu ama somut dayanaktan yoksunlardı.

Bu savaşta askeri gücün temeli silahlı askerler, hedef ise silahları askerlere sağlama yollarıydı. Her iki taraf da, dünyanın iki kutbu arasındaki belki de en medeniyet yüzü görmemiş bölgede büyük ordular bulundurmak ve bunları hareket ettirmek zorunda kaldı. Hiçbir lojistik altyapının bulunmadığı cephenin Tokyo'ya uzaklığı 4.000 kilometre, San Francisco'ya uzaklığı ise 12.000 kilometreydi. Bu tür bir savaşta ve coğrafyada avantajlı olan taraf Birleşik Devletler'di. Amerikalılar, başka hiçbir yerde maddi üstünlüklerini bu denli devreye sokamaz ve sıfırdan bir askeri lojistik altyapısı kurup yıpratma savaşı yürüterek Japonları geriletme işini bu kadar iyi başaramazlardı. Japonlar takatlerinin yettiği en uç yayılma noktasındaydılar ve kifayetsiz sistemlerinin müsaade ettiği ölçüde bir ölümüne savaş yürüttüler. Savaş alanları, Japonların acınası zayıflıktaki lojistik ve nakliye altyapılarının başa çıkamayacağı kadar geniş ve uzaktı. Güç merkezlerinden uzaklaştıkları her kilometrede lojistik sorunları katlanarak artıyor ve irtibat yolları düşman müdahalesine daha açık hale düşüyordu. Japonya kendisi için en uygun olan tarzda bir savaşla, yani ikmal sisteminin sınırları ötesinde sürdürülen uzun bir yıpratma savaşıyla karşı karşıya kalmıştı.

Bu nedenle Japonlar, sürekli olarak, büyük ve sıkça da çok pahalıya mal olan risklere girdiler. Mesela, kendi denetimlerindeki bölgenin en dış çeperinde bulunan limanlara veya Müttefik hâkimiyetindeki adalara tümenler sevk etmekle askerlerini düşmanın deniz ve hava güçlerinin insafına bıraktılar yahut büyük bir saldırıyla mahvedilmesi mukadder bir tek hava üssüne yüzlerce uçak yığdılar. Her iki taraf da Yeni Gine ve Solomon Adaları'nda birbirinin gırtlığına sarılmışken Amerikan güçlerinin açıktaki Japon ikmal hatlarına müdahale etmeleri üzerine, Japonya'nın muharebe ve

lojistik birimleri savaşıma yeteneklerini günbegün azaltan bir kısır döngü içerisine girdi. Güneybatı Pasifik, korkunç bir deniz yolları savaşına sahne oldu ki bu çarpışmalar, Japonların karşı saldırıya geçmek bir yana dursun konvoy refakatini bile beceriksizce yürütmeleri yüzünden bir kat daha ölümcül ve tek taraflı cereyan etti. Japonya'nın lojistik sistemi böylece iyice sakatlanıp kalarak uzun vadeli bir yıpratma savaşını hiçbir şekilde sırtlanamayacak duruma düştü. Ayrıca, kara harekâtının da kaderi bu deniz yolları savaşıyla tayin edildi: Nisan 1943'te gerçekleşen Bismarck Denizi Savaşı'nda, Amerikan hava kuvvetleri sadece bir Japon nakliye filosunu batırıp bir koca tümeni denizin dibine göndermekle kalmamış, ama ayrıca Japonların Yeni Gine'de stratejik inisiyatifi kazanmaya dair besledikleri bütün ümitleri de yok etmişti. Yine aynı adadaki Japon ileri hava üsleri ise, etkili bir erken uyarı sistemi kurulmaması ve eldeki az miktarda radar setinden doğru düzgün faydalanılmaması sebebiyle, Müttefiklerin düzenledikleri önleyici saldırılarla kullanılmaz hale geldiler. Bunun neticesi de Japon hava gücünün belinin kırılıp uçak kaybının iyice artması oldu. 1944 yılı başına, yani tam da Japonya'nın düşman insan gücünü hedefleyen bir yıpratma savaşı stratejisini kabul ettiği döneme gelindiğinde, Japon savunmasının ileri hatlarını desteklemek için ihtiyaç duyulacak hava ve deniz kuvvetleri bu anlatılan çatışmalar sonucu neredeyse ortadan kalkmıştı.

Müttefiklerin şiddetli direnişe karşı her karış ilerleme için vakit ve kan olarak ağır bedel ödedikleri 18 aylık bu dönem sonucunda Japon deniz ve hava kuvvetleri çöktüğü gibi Japonya'nın ileri savunma hattı da aynı anda iki yerde, Yeni Gine'de ve Marshall Adaları'nda çatlayıp açıldı. Bu çatlaklar, Filipinler istikametindeki baş döndürücü hamleleri mümkün kılan 1.500 kilometre kadar bir deniz alanını Amerikalıların önüne seriyordu. Ardından Amerikan balyozunun iyi belirlenmiş noktalara birkaç ay gibi kısa bir zaman zarfında indirdiği öldürücü darbelerle Japon İmparatorluğu'nun iç ve dış savunma hatları anlamsız hale getirildi, Japon hava gücü ve donanmasından arta kalanlar yok edildi ve ön hattın başka yerlerine yığılmış onca Japon askeri ile ikmal malzemesi işlevsiz kılındı. Üstelik bütün bu başarı çok az bir zayıyla elde edilmişti.

1942 ve 1943 yıllarındaki şiddetli savaşlarla, Müttefiklerin stratejisi giderek gelişip Mihver'e fark attı. İngiliz ve Amerikalı kurmayların Avrupa cephesinde zafere ulaşmak için tercih ettikleri stratejiler ilk başta birbirine zıttı; ancak açık yüreklilikle müzakere edip bir orta yol bularak savundukları yaklaşımların en iyi yönlerini bir kalıba dökmeyi başarabildiler. Bu süreçte kötü fikirler elenip terk edilmiş ve iyi fikirler azimli bir kîfayetle takip edilmişti. Örneğin, İngilizler 1944'te Normandiya'ya çıkarma yapma hususunda Amerikalılar kadar hevesli değillerdi fakat bir kez karar alınınca, harekâtı başarıya ulaştıran planlamayı büyük ölçüde onlar üstlendi. Avrupa'daki İngiliz-Amerikan stratejisinin daha iyi olabileceğini söyleyenler hep çıkacaktır ama kötü olduğunu iddia eden hiç kimse yoktur. Müttefikler, ellerindeki gücü cesurca ve akılcıca kullandılar. Bunun en güzel örneklerinden biri, Kasım 1942'deki "Meşale" harekâtıdır; tarihte bu kadar cüretkâr bir askeri teşebbüse az rastlanmıştır. İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de bulunan yarım milyon asker, muazzam bir çıkarma kuvveti teşkil etmek üzere bir araya getirildi; U-bot başarılarının zirveye tırmandığı o tarihte Atlantik'i tam bir emniyet içinde geçerek katıksız baskın etkisiyle Kuzey Afrika'ya çıkarıldı ve Avrupa'daki güç dengesini bir anda altüst etti. O çok eleştirilen İtalya çıkarması dahi, Nazileri Normandiya'daki kuvvetlerine ya da doğu cephesindeki bir ordular grubuna eşit miktarda asker ayırıp İtalya ve Balkanlar'ı savunmak zorunda bıraktı. Müttefiklerin İtalya'ya ayırdıklarından çok daha fazla miktarda olan bu kuvvetlerin böylece kilitlenmeleri de Almanları diğer cephelerde ölümüne zayıf düşürdü. Ellerindeki gücü Mihver devletlerinden daha kararlı ve verimli bir şekilde kullanan Müttefikler, kendi güçlü yanlarını düşmanın zayıflıklarına karşı kullanmayı bilmişler, rakiplerini hep hazırlıksız yakalamışlar ve istihbarat ile hile kullanımında çok daha büyük ustalık göstermişlerdir.

Pasifik Savaşı'nda Amerikalılar, şifre kırıcıları sayesinde pek çok Japon teşebbüsünü önceden haber aldılar ve böylece eldeki kaynakları en etkili şekilde kullanabildiler. 1942 yılında kendisinden nitelik ve nicelik bakımından çok daha üstün olan Japon donanması ile savaştaki Amerikan donanması, mükemmel komutanlığı

ve istihbarat kabiliyeti sayesinde art arda üç kere tüm gücünü izole Japon filolarına karşı yığdı. Mercan Denizi'ndeki ilk pusuda (7-8 Mayıs 1942) tarafların kaybı eşitti, ama Midway'de gerçekleşen ikinci karşılaşmada (5 Haziran 1942) Amerikalılar kaybettikleri bir uçak gemisine karşılık dört Japon uçak gemisini batırarak denizde sayı eşitliğini kazandılar. Üçüncü hamle ise, Amerikalıların Guadalcanal'ı ele geçirmesiyle ve sonunda Japon donanmasının çökmesine yol açan 18 aylık Solomon Adaları harekâtıyla sonuçlandı. 1944'te Pasifik'teki Japon savunmasının nispeten az zayıfla çökertilmesini sağlayan "adadan adaya atlama" seferi de, düşmanın en zayıf noktalarını firesiz tespit eden Amerikan istihbaratı sayesinde mümkün oldu.

1942-1945 arasındaki İngiliz şifre çözme faaliyeti, Alman birliklerinin mevcudunu ve mevzilerini noktası virgölüne kadar eksiksiz bir doğrulukla tespit etti. Bu da Müttefik komutanlarının ellerindeki stratejik kaynakları en verimli şekilde kullanabilmelerini mümkün kıldı. Askerlikte, müstahkem bir sahile çıkarma yapmaktan daha zor bir harekât türü yoktur; fakat Müttefikler, istihbarat üstünlükleri sayesinde, 1942-1944 yılları arasında düzenledikleri bütün çıkartmalarda düşmanı zayıf noktadan vurup baskın etkisi yaratmayı başardılar. Bu başarıların temel dayanağı, Alman karşı istihbaratının beceriksizliği ve Alman komutanlığının İngiliz şaşırtmacalarıyla sürekli manipüle edilmesi idi. Müttefiklerin elindeki tümen sayısının gerçektekenden iki kat daha fazla olduğuna inandırılan Almanlar, zaten az olan kendi askerlerinin yüzde 33 ile yüzde 66 arasındaki bir kısmını hayali bir tehdide karşı Güney Avrupa'da ve Güney Fransa'da konuşlandırdılar. Aynı şekilde, 1944 sonbaharından önce doğu cephesindeki güç dengesinde Kızıl Ordu, Almanya ve Mihver müttefikleri karşısında iki kat bile üstünlüğe sahip değildi. Ancak beceriksiz Alman istihbaratı sayesinde Sovyet liderliği cephenin belirli kısımlarında fark edilmeden yığınak yaparak yarma harekâtlarında bazen 1'e 10'a kadar varan bölgesel üstünlükler sağlamayı defalarca başardı.

Haziran 1944'te Müttefiklerin uyguladıkları başarılı aldatma önlemleri, Almanların hem batı hem de doğu cephesinde mahvına

neden oldu. Sovyetler'in sadece Güney Polonya'ya saldıracağını zanneden Alman komutanlığı, elindeki tüm ihtiyat kuvvetlerini o bölgede tutarken Kızıl Ordu 400.000 asker ile 4.000 tankı 1.500 kilometre kadar kuzeyde Belarus'a kaydırıldığı esnada ruhu bile duymadı. Bu Sovyet kuvvetlerinin 22 Haziran'da başlattıkları Belarussaldırısı, doğu cephesindeki Alman ordusunu altı hafta içerisinde neredeyse tamamen imha etti. Yine aynı tarihlerde Almanlar, Normandiya'ya yapılacak saldırının bir şaşırtmaca olduğunu ve asıl saldırının 150 kilometre daha kuzeye yapılacağını zannediyorlardı. Normandiya çıkarması başladığında Alman tümenlerinin sadece üçte biri çıkarma bölgesine beş günlük mesafedeydi ve geri kalan üçte birlik bölüm savaşın ilk ayını yanlış bölgede bekleyerek geçirecekti. Oysa hem doğudaki hem de batıdaki her Müttefik birliği, doğru yerde ve doğru zamanda hazır ve nazırdı.

II. Dünya Savaşı'nda deniz gücünün rolü, 1815'ten beri yaşanan tüm savaşlardakinden fazla oldu. İngiltere, Almanya, Japonya ve Birleşik Devletler'in hem büyük hem de yüksek vasıflı olan donanmaları ile İtalya'nın büyük ama vasat nitelikteki donanması, Pasifik Savaşı'nda sonucu belirleyici; Avrupa'da ise savaş yön verici işler gördüler. Amerikan güçleri savaş alanlarına ancak deniz yoluyla ulaşabilirlerdi; Almanya ile İtalya ise İngiltere'nin dünyayla bağlantısını kesmek ya da Avrupa'ya yapılacak bir İngiliz-Amerikan çıkarmasını önlemek suretiyle savaş kazanabilirdi. Bu savaşta her türden deniz gücü unsuru olağanüstü bir faaliyet göstermiş –filo muharebeleri, filotilla çatışmaları, ticaret gemilerine karşı savaş ve konvoy refakati– ve tarihteki diğer hiçbir savaşta çıkarma harekâtı bu denli önemli rol oynamamıştır.

II. Dünya Savaşı'nda uçakların savaş gemilerindeki topların yerini almasıyla yepyeni bir deniz savaşu umurunun doğduğuna dair bir genel kabul vardır. Bu hatalı bir görüştür. Aksine, II. Dünya Savaşı'ndaki ana muharebe gemileri 1914-1918'dekilere kıyasla hem çok daha sık hem de daha etkili şekilde top düellolarına girerler. Düşmanın top menziline giren her uçak gemisi batırıldığı gibi, bu gemiler hele de geceleri ve yanlarında refakat gemileri yoksa tamamen savunmasızlardı. Midway'de zafer kazanan Amerikan

uçak gemileri, Japon kruvazörlerinin eline düşmemek için dosdoğru Hawaii'ye kaçmışlardı. Avrupa'nın dar sularında denizaltılar, ana muharebe gemileri ve *Luftwaffe* karşısında çok kırılğan kalan uçak gemisi, yardımcı unsur olmaktan öteye gidemedi; bu bölgede denizlerin hâkimleri İngiliz zırhlıları ve karada üslenmiş savaş uçaklarıydı. Pasifik'te bile, en azından 1942'de, topla silahlı su üstü savaş gemisi uçak gemisi kadar önemliydi. Midway'de ve Mercan Denizi'nde sonucu uçak gemisi belirlemiş olabilirdi ama Solomon Adaları harekâtında gemi topları en az uçaklar kadar önemli rol oynadı. 1943'ten itibaren Pasifik Savaşı'nda uçak gemileri ön plana çıksa da bunlar her daim diğer savaş gemilerinin korumasına gerek duydular. 1944 sonbaharında Amerikalıların Filipinler'i istilası başladığında Leyte Körfezi'ndeki Amerikan çıkarma filosuna saldıran Japon donanması, o kadar geç bir evrede dahi zırhlıların hâlâ ne kadar ağır darbeler indirebileceklerini gösterdi. Ayrıca bunlar, büyük hava saldırılarından sağlam çıkabilen yegâne savaş gemileriydi. Bir düzine pike bombardıman uçağı bir kruvazörü ya da uçak gemisini batırabilirken bir zırhlıyı batırmak için onlarca, hatta yüzlerce uçağın saldırısı gerekiyordu. Uçakların batırdığı zırhlı sayısı azdı ve bir o kadar uçak gemisi de denizaltılar ile ana muharebe gemileri tarafından batırılmıştı. Donanma devrimi II. Dünya Savaşı esnasında değil sonrasında gerçekleşti.

II. Dünya Savaşı'nda birden fazla deniz muharebesi usulü uygulandı. Avrupa sularında ve sıklıkla da Pasifik'te görülen muharebe türü, 2-15 gemiden oluşan filolar arasındaki top düellosuydu. Kuzey Kutup ve Adriya denizlerinde satranç taşları gibi hareket eden filoların sıkı denetimli emir komutayla birbirlerine 15-20 kilometre mesafeden ateş açtıkları çarpışmaların yanı sıra, 5 milkarelik bir alana yığılan bir düzine savaş gemisinin gecenin karanlığında birbirlerinin top alevlerini nirengi alarak yakın mesafeden karşılıklı mermi yağdırdığı boğuşmalar da gerçekleşti. Gece savaşlarında mahir olan Japonlar, santimetrik radar icat edilene kadar rakiplerine büyük zayıat verdirdiler. Örneğin Birleşik Devletler donanması, 8 Ağustos 1942'deki Savo Adası Muharebesi de dahil olmak üzere tarihindeki en büyük deniz yenilgilerinden bazılarını Solomon

Adaları harekâtı sırasında geceleri yaşadı. Pasifik'te bir o kadar da, 30-40 gemiden oluşan filoların keşif uçaklarıyla düşmanlarını tespit ettikleri ve pike bombardıman ile torpido uçaklarını havalandırıp yüzlerce kilometre uzaktan saldırıya geçtikleri savaşlar yaşandı. Bu tarz deniz-hava savaşlarında ilk darbe ölümcül olabiliyordu. Önleme vazifesi verilen av uçakları, saldıran uçakların hepsini nadiren durdurabildi ve tam başarı haricindeki her sonucun tamiri imkânsız felaketlere yol açtığı oldu. Örneğin, Midway'de Amerikan saldırısının ilk iki dalgasında uçakların yüzde 90'ı hedeflerini ıskaladı ve bunların yüzde 40'ı düşürüldü; ama sonunda 24 pike bombardıman uçağı üç Japon uçak gemisini beş dakika içinde batırdı. En nihayet, hava baskınları iki büyük donanmayı iki seferde limanda yakaladı. Aralık 1940'ta Otranto'da İtalyan filosunu yakalayan İngiliz uçakları ve Aralık 1941'de Pearl Harbor'da Amerikan filosunu yakalayan Japon uçakları, düşmanlarının elindeki zırhlıların üçte birini ciddi bir kayıp vermeden imha ettiler. Benzer şekilde, İtalyan donanmasının kurbağa adamları Aralık 1941'de gerçekleştirdikleri İskenderiye baskınında demirli İngiliz zırhlılarından birini batırıp diğerini de ağır yaralamayı başardılar.

Genel olarak bakıldığında, 1500'lü yıllardan beri büyük filolar arasında deniz muharebelerinin nadiren gerçekleştiğini ve bu olaylarda da kayıp oranının düşük olduğunu görmekteyiz. Rakip donanmaların birbirlerini bulmaları da yıkıma uğratmaları da zor bir işti. Her iki hasmın da çatışmaya istekli olması çok az görülmüş bir durumdur; aksine, genellikle taraflardan biri ve hatta bazen her ikisi de muharebeden kaçınmak niyetinde olmuştur. Ancak, II. Dünya Savaşı'ndaki donanmalardan yüksek vasıflı ve büyük olan dört tanesi, kesin sonuçlu muharebe aramayı vazeden Nelson geleneğini iyice içselleştirmişti ve dahası, ellerindeki silahlar mevcut her tür savaş gemisine ölümcül zarar verebilecek nitelikteydi. Bu durumun sonucu, deniz muharebelerinin anormal derecede sık ve çok ağır zayıatlı gerçekleşmesi oldu. 1942 yılının sonuna gelindiğinde, 1939 yılında dünya donanmalarının cetvellerinde kayıtlı toplam savaş gemisi tonajının neredeyse yarısı ya batırılmıştı ya da çok büyük bir tamirden geçmekteydi. Bu yıpranma ve tükenmişlikten

ötürü de denizdeki savaş neredeyse durma noktasına gelmişti. İngiliz zırhlılarının yarısı batmış ya da geçici bir süre savaş dışı kalmış olduğu gibi 1939'da Kraliyet Donanması'nın envanterinde görülen altı parça uçak gemisinden biri hariç hepsi kaybedilmişti. Alman donanmasının büyük savaş gemilerinden ancak üçte biri savaşılabir haldeydi ve İtalyan donanması da uğradığı hasar ile mōral düşüklüğünden ötürü felç olmuştu. Pasifik'teki Amerikan uçak gemilerinden batmamış olanların hepsi, anavatanda büyük bir tamirattan geçiyordu; Japon donanması ise, Aralık 1941'deki pilot mevcudunun yüzde 80'ini kaybetmişti.

Kayıplar bu kadar yüksek olunca, zaferi kazanan taraf da zayıyatını telafi etmeyi başarabilen koalisyon oldu. Dünyadaki gemi inşa tesislerinin yüzde 75'i Müttefiklerin elindeydi. İngiltere tek başına bütün Mihver devletlerinin inşa edebildiğine denk, Birleşik Devletler ise tek başına dünyanın geri kalanına denk sayıda savaş gemisi üretebilecek güce sahipti. Yani, denizler hâkimiyeti artık İngiltere'den Amerika'ya geçmişti. 1940-1942 arasındaki deniz savaşlarında taraflar neredeyse eşit miktarda kayba uğradılar; fakat 1943 yılı başında Müttefikler kayıplarını tamamıyla telafi ederken Mihver devletleri bunun yakınına bile yaklaşamadılar ve donanmaları ciddi bir tehdit olmaktan çıktı. İtalya teslim oldu, Almanya ana muharebe gemilerini kızağa çekti ve Japon donanması ise Amerikan donanmasıyla her karşılaştığında telafisi mümkün olmayan ağır zayıyata uğradı. 1944'e gelindiğinde Müttefiklerin elinde ihtiyaç duyduklarından çok daha büyük deniz kuvvetleri bulunuyordu. Büyük bir gürültüyle başlayan deniz savaşı, deyim yerindeyse bir tıslamayla sona erdi.

Karadaki savaş umuru, öldürmekle kalmayıp hareket de edebilen ateş gücünün gelişmesiyle kökten değişti. Tank, kamyon, uçak ve telsiz, ordulara hayal bile edemeyecekleri bir hareketlilik ve imha kapasitesi kazandırmıştı. Öte yandan bu değişimi çok da abartmadan değerlendirmek gerekir. Alman ve Rus askerlerinin çoğu halen yaya olarak ya da at arabaları üzerinde ilerliyordu; savaş alanındaki en yıkıcı özneler hâlâ makineli tüfek ile top idi ve piyade sınıfı ordulardaki en kalabalık unsur olarak kalmaya devam ediyordu.

1973'teki Yom Kippur Savaşı'nda kullanılan tank sayısı, 1943'teki Kursk Muharebesi'nde kullanılanlardan fazlaydı. 1914-1918'de batı cephesine şekil veren toplar ile makineli tüfeklerin güçleri ve isabet oranları büyük ölçüde artmıştı. MG-42 tipi Alman makineli tüfeği dakikada 1.200 mermi atabiliyordu; 40 mil karelik bir alana yayılmış bulunan 250 topun ateşlediği mermiler, İngilizlerin "hedefe eşzamanlı isabet" tekniği sayesinde 100 metre karelik bir alanda aynı anda patlıyordu. 1942-1945 arasında gerçekleşen pek çok muharebe, 1914-1918'de batı cephesinde vuku bulmuş olanlardan farksızdı. Öte yandan, ordular 25 yıl öncesine kıyasla çok daha rahat manevra yapabilmekteydiler ve bu sayede de, uzun vadeli yıpratma savaşına alternatif olarak hızlı ve kolay zafer kazanmayı sağlayacak yeni bir yol bulundu: *Blitzkrieg*. Bu savaş tarzı en yalın haliyle, yoğun ve seyyar ateş gücü kullanarak düşmanın kollarını değil de kafasını koparmaya dayanıyordu. Düşman cephesinin dar bir kesimine yüklenip orada bir gedik açmak ve ardından da hareketli birliklerle içeri sızıp düşmanın irtibat ve komuta sistemlerini yok ederek ordusunu çökertmek esastı. Bu taktiği ilk uygulamış askeri kurum olan Alman ordusu, aslında neredeyse kaza eseri *blitzkrieg* tercihinə sapmıştır. İki dünya savaşı arası dönemdeki Alman komutanlarının zırhlı araçlara pek bayıldıkları söylenemezdi ve 1940'taki Alman tankları da meydan muharebesi türü çatışmalara İngiliz, Fransız ve Sovyet muadillerine nazaran daha dayanıklıydılar. *Blitzkrieg*'i aslında el yordamıyla uygulamaya başlayan *Wehrmacht*, kısa sürede bu taktiğin ustası oldu. Unsurları müşterek kullanmanın faydası kadar tanklara karşı tanksavarların, toplar ve tanksavarlara karşı piyadenin ve piyadeye karşı da tankların hem savunmada hem de saldırıda çok etkili olduğu hızla öğrenildi. Savaşın başında düşmanlarından daha vasıflı olan Alman ordusu ve subayları, Avrupa'daki en iyi orduları ve bunların yerine alelacele kurulan acemi kuvvetleri teker teker yenip deneyimlerini artırdıkça farkı daha da açılar. Böylece *Wehrmacht*, kendinden çok daha büyük orduları 1939-1942 arasında sürekli hezimete uğrattı.

Klasik *blitzkrieg* saldırısı, yaya ilerleyen birkaç bin piyadenin yakın desteğindeki 100 kadar tankın cephenin yaklaşık bir kilometre

genişliğindeki uygun bir bölümüne, tercihen de baskın etkisiyle saldırmasıyla başlar. Ateşledikleri tüfek mermileri saldıran tankların zırhından seken savunmacılar, düşmanlarının makineli tüfekleri, topları ve pike bombardıman uçaklarıyla oldukları yere mihlanırlar. Akabinde taarruzcular müdafilerin tepesine çöker ve tanklarının paletleri savunma hatlarını çiğneyip geçerken düşmanlarının panik içinde kaçışan piyadesi çoğunlukla sırtlarından olmak üzere vurulur. Böylece cephede gedik açılmasıyla içeri dalan tanklar ve motorize piyade, düşmanın geri hatlarına doğru günde 150 kilometreyi bile bulabilen bir hızla ilerleyerek, karşılarındaki komutanlar daha tepki bile vermeden hasım ordunun imhasına girişirler. Bu tarz saldırıda karmaşık ateş desteği ve gelişmiş taktiklere nadiren ihtiyaç duyuluyordu. Kasım 1941’de Libya’daki Sidi Rezegh Hava Üssü’nde mevzilenmiş İngiliz piyadesi ile topçusuna saldıran *Afrika Korps* (Alman Afrika Kolordusu), tank ve kamyonlarını yan yana dizmekten ibaret bir tertiple uzun bir hat kurup bodoslamadan saldırdı ve araçlarının yüzde 40’ını kaybetmekle birlikte, üssü ele geçirdi. *Blitzkrieg*’in alametifarikası denilebilecek bu ilkel taktiklerin başarısının tek nedeni, tankların nispeten kurşun geçirmez olmalarıydı. 1939 ve 1941 yılları arasında sadece Almanlarda ve Ruslarda etkili tanksavar silahları vardı ki bunların da sayısı gayet azdı. Yine de, bir avuç tanksavar silahı dahi bodoslamadan bir tank saldırısını durdurmaya yetiyordu. Diğer her durumda, eğer savunmacıların temas noktasında tankları veya topları yoksa, zırhlı taarruzun cepheyi yarması mukadderdi. Akabinde ise, kararların günler hatta saatler bile değil ama dakikalar içinde alınmasını icap ettiren hareket savaşı başlıyordu. 1942 yılı sonlarına kadar *Wehrmacht* haricindeki hiçbir ordunun komuta ve haberleşme sistemi, bunu başarabilecek seviyede değildi.

İş böyle olduğundan ötürü, 1940 yılındaki İngilizler ve Fransızlar 1918 usulü savaşmak niyetindeydiler. Fransız kırsalındaki sayfiye evlerine dağılmış olan komutanları, Fransa’nın kifayetsizliğiyle nam salmış sivil telefon şebekesi üzerinden –santral operatörlerinin acil durumlarda bile generalleri hattan düşürdükleri vakidir– birbirleriyle irtibatta kalmaya çalışıyorlardı. Fransız başkomutanlığında bir tane dahi telsiz bulunmadığı gibi kimi zaman

yarım milyon askeri idare etmek için bir tek telefona bel bağlamak gerektiği bile oldu. Birkaç komutanlığa birden danışılmadan harekâta kalkışmak mümkün değildi; bunlardan biriyle dahi irtibatın kesilmesi müttefikler arası işbirliğini imkânsız hale getiriyordu. Fransızlar, Belçika'ya karşı gerçekleşeceğine kesin gözüyle baktıkları Alman ana taarruzuna karşı durmak ve Maginot Hattı'nı hazır hale getirmek için cephenin tam ortasındaki Ardennes bölgesini sadece birkaç tane üçüncü sınıf ihtiyat birliğiyle tutmayı seçtiler; halbuki asıl Alman saldırısı tam da o noktadan gerçekleşecekti. Almanlar muazzam bir risk alıyorlardı: Topçu destekli üç tane birinci sınıf Fransız tümeni, yol altyapısı çok yetersiz olan bu dağlık ve ormanlık bölgeyi tutmaya yeterdi ve eğer vaziyet bu şekilde gelişirse, yolları tıkanarak dar alanda üst üste yığılacak olan Alman saldırı kolları Müttefik hava kuvvetlerinin bombardımanıyla kıyma olurdu. Ama Almanların kumarı sonuç verdi. Alman taarruz kolunun başı Ardenes'i kat ederek Meuse Nehri'ne vardığında, akarsuyun karşı kıyısındaki Fransız savunma hattına doğrudan hücum etmekten başka çaresi yoktu. O noktada, *Luftwaffe*'nin pike bombardıman hücumlarıyla paniğe kapılan üçüncü sınıf Fransız topçuları silahlarını bırakıp kaçınca, Alman tanklarının nehri geçip Atlantik kıyısına doğru depara kalkmalarını engelleyecek hiçbir güç kalmadı. Tam aynı esnada, Müttefiklerin haberleşme ve komuta sistemi çöktü. Komutanlar birbirleriyle temas kuramadılar ve karşı saldırı hazırlıkları günler aldığı için ancak birkaç tane teşebbüste bulunabildiler. İttifak orduları dağılıp kaldılar. Altı haftalık seferde Almanya, 45.000 asker kaybetmesine mukabil 2,75 milyon Belçikalı ve Fransız askeri öldürerek ya da esir alarak kıtanın hâkimi oldu. Yarım milyonluk İngiliz ordusuysa adasına kıl payı kaçarak –ve bütün ağır teçhizatını geride bırakarak– canını kurtarabildi.

SSCB ile savaş da benzer şekilde, ama çok daha muazzam bir ölçekte cereyan etti. Eğer Kızıl Ordu Haziran 1941'de seferber edilmiş olsaydı, sayıca düşmandan iki kat daha üstün olacaktı. Ancak mevcut durumda, elindeki kuvvetleri iki kıtaya yayılmıştı ve apansız Alman saldırısıyla baskına uğrayınca komuta sistemi dağıldı. Savaşın ilk dört ayında *Wehrmacht*, önüne çıkan her

Kızıl Ordu kademesini ezerek büyük bir hızla ilerledi; üstelik bu esnada Mihver güçleri hep tayin edici noktalarda yığınak yaptıkları için Sovyet kuvvetleri genellikle sayıca dezavantajlı duruma düşüyorlardı. Mayıs 1942'ye kadar, çoğu eğitimli personel olan 4,5 milyon Sovyet askeri ölmüş ya da esir düşmüş ve 21.500 Sovyet tankı imha edilmişti. Kızıl Ordu'nun sil baştan inşa edilmesi gerekiyordu.

1942 yılına gelindiğinde, Stalingrad'dan İspanya'ya kadar tüm Avrupa Almanların elindeydi, ama talih bu noktadan sonra dönmeye başladı. Uzun süreli bir yıpratma savaşına takati olmayan Almanya, savaşı kısa sürede kazanamazsa hiç kazanamazdı. Tüm çabalarına rağmen Almanlar, Birleşik Devletler savaşa girip tüm dengeleri altüst etmeden önce ne İngiltere'yi ne de Rusya'yı alt etmeyi başarabildiler. Aksine, her geçen gün düşmanları güçlenirken Almanya zayıfladı.

Haziran 1941-Nisan 1942 arasında 600.000 ölü ve sakat ile 500.000 yaralı zayıf veren *Wehrmacht*, buna mukabil ancak 500.000 yeni asker bulabildi ve doğu cephesindeki savaş tam bir çıkmaza girdi. Almanya, 1941'deki askeri gücüne bir daha ulaşamadı. 1942'de Alman zırhlı tümenlerinin yarısı ve piyade tümenlerinin ancak üçte biri tam güçlerine geri getirilebildi; geri kalanlarsa ancak üçte iki doluluktaki kadrolarıyla uzun ve ince cepheleri tutmaya çalışıyorlardı. SSCB ise çok daha ağır olan zayıflığını tamıyla telafi ettiği gibi Alman savaş üretiminin iki katına tekabül eden 4.500 tank, 3.000 uçak ve 14.000 top üretmeyi başardı. Verdiği korkunç zayıfa rağmen Kızıl Ordu, hâlâ Almanya ve müttefiklerinin bir buçuk katı askere sahipti (3,7 milyona karşılık, 5,3 milyon asker). Almanların kızıl dev karşısında sağ kalmalarının tek yolu 1941'deki başarılarını tekrar etmelerinden, yani Sovyet devletinin yeni asker celp edip bunları yetiştirmesine fırsat tanımayarak Kızıl Ordu saflarını kitle halinde imha etmelerinden geçiyordu. Adolf Hitler, 1942 yılında savaşın sonucunun belli olacağını farkındaydı ama aldığı kararlarla bu sonucun düşmanları lehine olmasını garanti etti zira Sovyetler'in güçlü yanlarının karşısına Almanya'nın zayıflıklarını çıkartmıştı. 1942'de *Wehrmacht*, doğuya ilerleyişine kaldığı yerden devam ederek cephesini neredeyse

iki kat daha uzattı; ama bunun karşılığında, önceki dokuz aylık kıymetli süreyi aralıksız talimle geçiren Sovyet askerlerinden çok azını saf dışı edebilmişti. Nihayetinde, Almanlar Stalingrad şehrinde hiçbir amacı olmayan bir muharebeye takılıp kaldılar. Mayıs 1942-Nisan 1943 arasında süren savaşların sonucunda 2,5 milyon gibi akıllara durgunluk verici bir sayıdaki Sovyet askeri hayatını kaybederken Mihver ordularından 600.000 asker öldü, esir düştü ya da sakat kaldı.

Almanya, Stalingrad'daki kayıplarını –kısmen– telafi etmeyi son defa başardı, ama durum artık hızla aleyhe dönüyordu. Batılı Müttefiklerin bir milyon askeri Tunus'ta, diğer bir milyonu ise Britanya'da, Avrupa'ya çıkmak için hazır bekliyordu. Kasım 1942-Mayıs 1943 arasında Afrika cephesinde 100.000 Alman ve 300.000 İtalyan askeri öldürülür ya da esir düşerken *Luftwaffe*'nin toplam gücünün yüzde 40'ını teşkil eden 2.422 uçak imha edildi. Müttefikler, 1943'te İtalya'yı teslimle zorlayıp 1,5 milyon İtalyan askerini savaş dışı ettiler. Ayrıca *Luftwaffe*'yi, Sovyet tanklarını yok etmekte kullanılabilecek Alman toplarının yarısını ve doğu cephesine takviye olarak gönderilebilecek 1,5 milyon Alman askerini de Avrupa cephesinde kilitlemeyi başardılar. Aynı tarihte, Kızıl Ordu'nun aldığı takviye, verdiği kayıptan fazlaydı. Mayıs 1943'e gelindiğinde, 3 milyon asker, 1.400 tank ve 6.400 toptan oluşan *Ostheer* (doğu cephesindeki Alman ordusu) ile Almanya'nın müttefiklerine bağlı 600.000 asker, Kızıl Ordu'nun elindeki 5,8 milyon asker, 6.000 tank ve 20.000 top ile karşı karşıyaydı. Bu tarihten sonra Almanya, doğu cephesindeki ateş gücünü artırmayı başarsa da asker kaybını telafi etmeyi başaramadı. Temmuz-Eylül 1943 arasında 650.000 kayıp veren *Ostheer* ancak 280.000 takviye alabildi. Üstelik kısa süre içinde, doğu cephesindeki Mihver askerlerinin yüzde 25'ini sağlayan Alman müttefiklerinin Sovyet gücünün artmasına mukabil çözülüşüyle, Almanların kullanabilecekleri piyade gücü bir yüzde 35 daha azalacaktı. Almanya zayıfladıkça, ölen Almanların sayısı da o oranda arttı. Kasım 1943-Haziran 1944 arasında tüm cephelerde 1,5 milyon Alman askeri öldüğü ya da esir düştüğü gibi bir 1,4 milyonu daha

Haziran-Kasım 1944 arasında kaybedildi. Bu, düşmanınkinden katbekat fazla bir kayıp oranıydı. Alman tümenlerinden ancak 60 tanesi (toplam mevcudun yüzde 20'si) tam teçhizatlı ve mevcut bakımından İngiliz ve Amerikan tümenlerine denk idi. Geri kalanlar ise, Müttefik tümenlerinin yarı mevcudundaki kötü teçhizatlı birliklerdi ve ilk darbeye dağılıp gidiyorlardı.

Yine de rakamlar bütün hikâyeyi aktarabilmek için yeterli değildir. 1942'den sonra Müttefik orduların niteliği çarpıcı şekilde yükseldi. Müttefik komutanlar Alman akranlarının seviyesine eriştikçe *Wehrmacht* biricikliğini kaybetti ve Alman ordusunun eski statüsüyle beraber *blitzkrieg* de öldü. Gerçi hiçbir başka ordu hareket savaşında Alman ordusuyla pek aşık atamadı ama bazı konularda, özellikle de ateş gücünde, Almanlar düşmanlarının gerisinde kaldılar. Alman topçusu hem nitelik hem de nicelik bakımından zayıf kalırken tankçı sınıfının dahi üstünlüğü erimeye başladı. 12 Temmuz 1943'teki Kursk Muharebesi'nde 800 Sovyet ve 400'den fazla Alman tankı Prohorovka köyü yakınlarında birbirine girdi. Gün boyu süren savaş sonunda iki taraf da birbirine yakın -400 Sovyet zırhlı aracına karşılık 320 Alman zırhlı aracı- kayıp vermişti. 6 Mart 1943'te Tunus'taki Medennine'de, Batılı Müttefiklere karşı Almanların düzenlediği son saldırılardan biri olan taarruzda, *Afrika Korps* tanklarını palet palete dizerek kusursuz bir diğer süvari hücumu yaptı. Alman kuvvetinin yarısı yarım saat içinde imha olurken İngilizler sadece dört tank yitirdiler. Almanların bu tür muharebeleri kazanamamaları, savaşı da kazanamayacakları anlamına geliyordu.

Zaman içerisinde her ordu, *blitzkrieg* ile başa çıkmak için kendi yolunu buldu. Soğukkanlı ve seri kararlar alıp bunları telsizle iletebilme hasletini geliştirerek kendilerini savaşın yeni temposuna uydurdular. Eğer savunan tarafın morali çökertilemezse, yarma harekâtı ne kolayca başarıya ulaştırılabilir ne de pek fazla ilerletilebilirdi. 1942 yazından itibaren, yıldırım savaşı usulü etkisini giderek kaybetmeye başladı. Bunun nedeni Müttefiklerin beceriksizliği değil ama -Alman saldırıları daha bile başarısız kalıyorlardı- askeri harekâttaki bir diğer devrimsel yenilikti. Yüksek namlu çıkış hızına sahip tanksavar toplarından tek kişinin elde taşıyabildiği bazukaya kadar geniş bir

yelpazedeki pek çok yeni tanksavar silahı artık yaygın hizmete girmişti. 1942'de 800 askerli bir piyade taburunun tanksavar kabiliyeti, 1940 yılındaki 16.000 mevcutlu bir tümene denk gelirken, 1944 yılında 35 askerli bir müfrezenin tank imha kapasitesi, beş yıl öncesinin 3.500 askerli bir tugayından fazlaydı. Almanların Batılı Müttefikler karşısındaki bütün teşebbüslerinde gördükleri üzere, artık tankların piyadeye bodoslamadan saldırmamasının sonucu cephenin yarılması değil intihar oluyordu. 1940-1942 yılları arasında piyade tankları izlerken, 1943'ten sonra tanklar piyadenin arkasından gelmeye başladı. 1943-1945 arasındaki kara harekâtı, 1940'tan ziyade 1918'in tarzına benzedi. Savaşın hızı yavaşlamış; savunma sistemleri karmaşıklaşmış; artan tanksavar, makineli tüfek, topçu ve korugan kullanımı ölüm bölgesinin boyutu ve tehlikesini yükseltmiş ve o basit mayın silahının milyonlarcasından meydana getirilen tarlalar, ordu-ları felç etmişlerdi. Kursk'ta 1,5 milyon Sovyet askeri, 4.700 tank ve 19.000 top, 300 kilometre uzunluk ve 200 kilometre genişlikteki sekiz savunma hattından oluşan ve her 1,5 kilometre başına 2.100 mayının yerleştirildiği cepheyi savundu. Bu savunma sistemine karşı toplam Alman zırhlı gücünün yarısını teşkil eden 3.000 tankla Alman askeri tarihindeki en büyük hücum düzenlendiğinde, sonuç ancak ön safta küçük bir çizik oldu. Saldırının bedeli ise *Wehrmacht*'in kaybettiği 70.000 tecrübeli asker ile 1.000 zırhlı araç idi.

Ne var ki bu tarz derinlemesine savunma hatları doğu cephesinde nadirattan olduğu için, Kızıl Ordu 1944 sonbaharına kadar yıldırım savaşını başarıyla tatbik edebildi. *Ostheer*'in gücü bir bölgeden diğerine büyük değişim gösteriyordu. Alman yüksek komutanlığı 2.000 zırhlı araç, 2.500 tanksavar silahı ve 500.000 tecrübeli askerden oluşan ana kuvvetiyle, 100.000 askerin tuttuğu 300 kilometre uzunluğundaki bir cepheyi sağlamca destekleyebiliyordu. Nitekim hiçbir yıldırım savaşı türüyle aşılması mümkün olmayan bu kuvvet yığınağı karşısında sayısız Sovyet saldırısı ezilip gitmişti. Cephenin diğer kısımlarındaki norm ise, 60.000 Alman askerinin 200 kilometrelik bir cepheyi tutmasıydı. Mayın tarlalarından oluşan ön hat, 200'er metre arayla kazılan üç kişilik avcı çukurlarına taksim edilmiş 1.000 askerin gözetimindeydi.

Altı kilometre geride ise, her 15 kilometrede bir yerleştirilmiş toplam 20 tanksavar silahı ile 2.000 askerden ibaret derme çatma bir ikinci destek hattı vardı. En nihayet 80 kilometre geride 30.000 asker, 100 tanksavar silahı ve 50 tanktan oluşan bölgesel ihtiyat kuvveti bekliyordu. Kızıl Ordu, böyle bir noktaya levye gibi saplanıp bütün Alman cephesini kanırtarak yerinden sökmekte ustalaştı.

Bu strateji, Alman birliklerini bölmek için tüm cephe boyunca saldırılarda bulunmaya ama esas gücü en zayıf noktaya saklamaya dayalıydı. Belli bir bölgedeki Sovyet yarma girişimlerinde Almanların derinlemesine karşı saldırı düzenleme alışkanlığı da Rusların işini kolaylaştırıyordu, çünkü bu yüzden diğer bölgeler söz konusu ihtiyat kuvvetlerinin desteğinden mahrum kalmaktaydılar. Kızıl *blitzkrieg*, Alman cephesinin zayıf bir kesimindeki mayın temizleme faaliyetleriyle, şiddetli piyade ve tank saldırılarıyla ve bölgesel savunmanın yıkıma uğratılıp muntaka ihtiyatlarının yerlerine tespit edilmesiyle başladı; amaç, gerideki açık araziye erişen derin ve dar kanallar açmaktı. Ardından, saldırı bölgesinin bitişiğindeki bütün Alman savunma hatları, ihtiyatları ve karargâhları topçu baraj ateşleri ve hava saldırılarıyla felç edilirdi. Akabinde, 200 zırhlı araç ve 15.000 askerden oluşan tank kolorduları açılan kanallardan akarak 80 kilometre kadar içeride çark edip bütün Alman savunma bölgesini çembere alıyordu. Bir yandan da, kamyonlarla motorize hale getirilmiş 5.000 piyade ve 60 tanktan oluşan görev güçleri derinlemesine harekât için hayati önem taşıyan noktaları ele geçiriyor ve 400 zırhlı araç ile 60.000 mekanize piyadeden oluşan tank ordularına, *Ostheer*'in yüzde 25'ini kuşatmayı hedefleyen yüzlerce kilometrelik ilerleyişte öncülük ediyorlardı. Bu taktik her zaman işe yaramamıştı: Sağlam haldeki Alman savunmasına çatan tank ordularının sonu, ölüm bölgesinde katliama uğramaktı. Fakat kızıl *blitzkrieg* 1943 ile 1944'te genelde başarılı oldu ve nispeten az bir zayıat karşılığında Kızıl Ordu, yüz binlerce Alman askerini esir ederek muazzam miktarda Sovyet toprağını geri aldı. 1944 yazındaki Belarus taarruzu Almanların 500.000 askeriyle 2.000 tankını saf dışı etmesi yanında bir diğer 600.000 Alman askerini de Baltık kıyılarında mahsur bıraktı. Karşılığında ise Sovyetler 250.000

asker ve 4.300 tank kaybettiler. Aynı sırada Kızıl Ordu, Roman-ya'da 400.000 Alman ile Mihver askerini kendi 100.000 zayıatına mukabil öldürdüğü veya esir aldığı gibi Finlandiya'yı da 400.000 kişilik ordusuyla birlikte savaştan çekilmek zorunda bıraktı.

Kızıl *blitzkrieg*'in başarısı için temel koşul, Alman yığınaklarından uzak durabilmektir. Batılı Müttefikler bunu yapamazlardı. Batıdaki dar cephelerde derinlemesine savunma sistemleri yaygın olduğu gibi satır başına düşen kuvvet oranı da daha yüksekti. Batıda Almanların her kilometre başına yığabildikleri asker ve top miktarı, doğu cephesindeki en güçlü savunulan bölgelerden bile fazlaydı. Üstelik çok iyi savunulan kıyılara çıkarma yapmak mecburiyetindeki Müttefikler, kuvvetlerini yığana kadar sahilinden uzaklaşamıyorlardı ve bu da *Wehrmacht*'a Müttefik köprübaşının etrafını güçlü bir savunma çemberiyle çevreleme fırsatı sağlıyordu. Normandiya'da İngiliz-Kanada birlikleri, savaştaki en ölümcül kıyı savunma hatlarından birinde neredeyse çizik bile almadan bir gedik açabildiler. Ama hemen ardından kendilerini, 30 kilometre derinlik ve 40 kilometre genişlikte olup 90.000'i tecrübeli toplam 130.000 asker, 1.000 tank ve 1.000'den fazla tanksavar topuyla savunulan, hem de ayrıca üzerine milyonlarca mayın döşenmiş bir ölüm bölgesiyle karşı karşıya buldular. Bu tür bir savunma karşısında, ne Alman ne de Sovyet türü bir *blitzkrieg* işe yarardı. Tek yol, kayıp vermeyi göze alarak, yavaş tempolu ve sıkı denetlenen kademeli muharebe yöntemiyle çemberi yarmaya çalışmaktır. Müttefiklerin şansına, Almanlar bu tür bir savaşta daha iyi olmadıkları gibi, uzatmalı yıpratmaya karşı takatleri de çok daha azdı.

Söz konusu kademeli muharebe usulü, sınırlı ama sürekli piyade ve tank saldırılarıyla Alman savunmasının aşındırılıp sonunda delinmesini sağladı. Genellikle bu saldırıların hazırlıklı mevzilere karşı düzenlenmesi zorunlu olduğu için başarısızlıklar sık ve zayıat da ağırdı; ama öte yandan, hazırlıklı savunmaya böylesine bir etki, marifet ve verimlilikle saldırabilecek başka bir ordu da yoktu. Düşman mevzileri, eşi benzeri görülmemiş bir güç ve isabetlilikteki ateş gücüyle dövüldüler. Tam hava hâkimiyetine sahip olan ve uçakları gökleri bir an olsun boş bırakmayan Müttefikler,

“taksi sırası” denilen bir sistem kurdular. Buna göre, bir komutan karşısına bir fırsat hedefi çıkıp da hava desteği istediğinde gökte “sırada bekleyen” uçaklardan biri derhal dümen kırıp saldırıya geçiyor ve sonraki “müşteriye” –yani bir diğer Müttefik komutanına– hizmet etmeye hazır başka bir uçak hemen onun yerini alıyordu. Alman hatlarının gerisinde cirit atan Müttefik uçakları önlerine çıkan asker gruplarına, karargâhlara ve ikmal araçlarına saldırırken büyük bir Müttefik kara taarruzu yaklaşık 1.000 kadar ağır bombardıman uçağıyla desteklenebiliyordu. Her Müttefik topu, tek başına yürüttüğü ayrı bir görevi dakikalar içinde kesebiliyor ve bambaşka bir noktayı hedef alan ortak bir bombardıman grubuna aynı isabetlilikle dahil olabiliyordu. Bir müfreze yardım istediğinde, sadece 30 saniye içerisinde, iki kilometre önündeki Alman saldırı gücünün başına binlerce top mermisi yağmaya başlıyordu. En seçkin tümenler hariç bütün Alman birliklerini harap eden Müttefik ateş gücü, o seçkin birliklerin dahi moralini ve malzemesini yıkıma uğrattı.

Düşman yeterince zayıflayınca, son darbe aynı Napoléon’un bir zamanlar yapmış olduğu tarzda indiriliyordu: Topçuyla hava gücünün dar bir koridor boyunca görüş alanında ne varsa dümdüz etmesi ve ardından tanklar ile mekanize piyadenin bu enkazın üzerinden aşırıp düşmanın gerisine sarkması. Hem Alman hem de Sovyet tarzı *blitzkrieg*’de amaç, yıpratma savaşından kaçınıp cepheyi yarmaktı. Kademeli muharebede ise, cephenin yarılması yıpratma savaşının ardından geliyordu. Yarma harekâtı genelde kötü icra edildi. Üzerinde ilerlenecek arazi şiddetli top ateşi nedeniyle mahvolduğu veya huzur zapturapta alınamayacak kadar çok sayıda Müttefik aracı trafiği tıkadığı için, hızla icra edilmesi gereken ilerlemelerin felç olup kaldıkları vakiydi. Öte yandan 1943’te Tunus’ta, 1944’te Normandiya’da ve 1945’te Roer Ormanı’nda başarıldığı şekilde yarma harekâtı iyi uygulandığı zaman, kademeli savaş usulü az bir kayıpla büyük düşman güçlerini etkisiz hale getirmeyi mümkün kıldı. Batılı Müttefiklerin uğraşmak zorunda kaldıkları türden savunma hatlarını 1942-1945 arasında ne Alman ne de Sovyet güçleri yarabildi ve üstelik bu başarısızlıklarında, Müttefiklerin başarılı harekâtlarında verdiklerinden çok daha ağır kayıplara uğradılar.

Pasifik cephesindeki kara harekâtı bambaşka bir karakterdeydi. Yolu bulunmayan vahşi bölgelerdeki bu savaşta kilometrekareye düşen asker sayısı Avrupa'dakinden çok daha azdı ve Japonlar benzersiz bir tarzda savaşıyorlardı. Onların uyguladıkları savaş yöntemi, 20. yüzyılda Türkiye ile Vietnam gibi birçok sanayileşmemiş Asya ülkesinin de benimsediği ve Batı'nın ateş gücüyle teknolojik üstünlüğünü bertaraf etmeyi esas alan prensipleri takip ediyordu. Buna göre, ateş gücü hazırlığına mesafe konularak çevikliğe ve hızlı taarruzlara olağandışı bir vurgu yapılmaktaydı. Eğer bu şekilde hızlı bir başarı elde etmek mümkün olmazsa, bu sefer yıpratma stratejisine geçilirdi; yani düşman da ağır kayba uğratılabildiği süreçte muazzam bir zayıflık vermek göze alınır ve böylece hasmın savaş iradesinin kırılacağı umulurdu. Bu taktikle zengin ama iradesiz devletleri yenmek mümkün oldu, fakat yüksek satılık-asker oranını Asya'ya taşıyabilen azimli düşmanlar karşısında yenilgi mukadderdi.

Japon ordusu savunma safhasına geçtikten sonra, yüksek yahut engebeli araziye kazılı boy çukurları, irtibat siperleri ve koruganlarla teşkil edilmiş istinat noktalarını esas alan, yoğun ve derinlemesine mevziler oluşturdu. Bu mevziler çok iyi gizleniyordu: Kamufle edilmiş makineli tüfekler, neredeyse yanı başlarına kadar sokulmalarına müsaade edilen taarruzcuları kanat ateşiyle biçiyor veya önceden hazırlanmış ateş koridorları sayesinde yüzlerce metre uzaktaki dost mevzilere dahi etkili destek verebiliyorlardı. Japon savunma sisteminin en incelikli halinin kurulduğu Okinawa'da, 1945'te, bütün mevziler 200 milikarelik bir alanı kapsayan ve 100.000 askeri yeraltında saklayan bir tünel ağına yaslanmışlardı. İyi talim görmemiş bir rakip kuvvet böyle bir savunma sistemine saldırdığı vakit, bitki örtüsüyle birleştirilmiş dikenli tel manialarına takılıp kalıyor ve açılan ateşle afallatılıp üzerine el bombası yağdırıldıktan sonra, nefes bile verilmeden bir süngü hücumuyla imha ediliyordu. 1942-1943'te, savunma mevzilerine yerleştirilen Japon bölükleri kendilerinden tam 75 kat daha kalabalık tümenleri haftalarca oyalamayı başardılar. Japon savunma mevzileri ancak, uygun "ateş ve hareket" tekniklerini kullanmakta mahir, iyi talimli ve iyi idare edilen, özellikle de alev makineli tanklar gibi uzmanlaşmış ağır

silahlarla münasip surette desteklenen birlikler sayesinde düşürülebildiler. Üstelik bunu yaparken bütün savunmacıların tek tek öldürülmesinden başka çıkar yol da bulunamamıştı çünkü yeryüzünde gerçekten de ölümüne savaşan tek asker, tartışmasız Japon askeri idi. Batılı komutanlar arasında en fazla sayıda Japon ordusu yok etmiş kişi olan İngiliz General William Slim şöyle yazmıştır: “Tüm ordular son adama ve son mermiye kadar savaşmaktan bahseder, ama bunu gerçekten yapan tek ordu Japon ordusudur.” Üstelik Japon birlikleri intihar ettiği zaman, korudukları bölgedeki siviller de onlarla beraber canlarına kıyıyorlardı. Saipan Savaşı’nın sonunda (Haziran 1944), beyaz kimonolar giymiş onlarca Japon genç kızın siyah saçlarını çözüp kendilerini uçurumdan aşağı atmaları, şahit olanların aklından ömürlerinin sonuna kadar çıkmayacaktı.

Japon güçleri saldırı yürüttükleri vakit ateş gücüne çok daha az bel bağladılar. İngiliz ve Amerikan askeriyelerinin kendi en güçlü yanları olarak gördükleri Batı tarzı ateş üstünlüğüne Japonların cevabı, kaçınma taktikleri oldu. Öte yandan, muazzam çaptaki merkezileşmiş ateş gücünü işe yaramaz hale getiren, yol altyapısından yoksun bozuk arazilerden ibaret kendi savaş alanları için, mükemmel destek sağlayan ucuz ağır silahlar –kolay taşınabilir havan topları, hafif makineli tüfekler ve cebel topları– da geliştirmişlerdi. Japon birlikleri uygun gördükleri şekilde hamlelerini yapıp muharebeye sadece kendi seçtikleri yer ve zamanda kabul etmek suretiyle bölgesel ateş gücü üstünlüğünü kendiliğinden garantilemiş oluyorlardı. Bir düşman birliği, tespit edilir edilmez, genellikle bir süngü hücumuyla olduğu yere mihlanır ve aynı esnada da ana Japon kuvveti gizlenmek için araziden faydalanıp harekete devam ederek kanatlardan ve geriden saldırırdı. Savaşın başında kalabalık ama tecrübesiz Amerikan, İngiliz ve Çin orduları, bu tür cesur ve gözü kara saldırılarla kolayca dağıtıldılar. 1941’de Malaya’yı karşılarındaki İngiliz kuvvetlerinin yarısı kadar bir orduyla istila eden Japonlar, sadece 3.500 asker kaybederek 132.000 imparatorluk askerini öldürdüler ya da esir aldılar. Japon taktiklerine karşı Pasifik’te galebe çalmayı öğrenmiş ilk Batılı askerler olan Avustralyalılar bile, Yeni Gine’de düşmanla ilk karşılaştıklarında dağılmış

ve “tavşanlar gibi kaçıp” komutanlarına alay konusu olmuşlardı. Fakat bu tür fütursuz saldırılara neredeyse bağımlılık geliştiren Japon komutanlarının 1939’da Halkin-Göl’deki Kızıl Ordu, 1942’de Guadalcanal’daki Amerikalılar ile Yeni Gine’deki Avustralyalılar ve 1944’te Imphal-Kohima’daki İngilizler ile Hintliler gibi iyi ateş gücüne sahip ve kararlı düşmanlara karşı eylemleri intihardan farksız gelişti. Japon taarruzları sıklıkla yozlaşmış makineli tüfeklere karşı ölüme gönderilen insan dalgalarına dönüştü. 1944 ve 1945 yıllarında bir Müttefik tümeninin ateş gücü, bir Japon tümenine kıyasla beş kat fazlaydı ve kimi muharebelerde Japonlar düşmanlarından 10-20 kat daha fazla kayıp verdiler. Japonya’nın düşmanları ağır kayıplara rağmen savaşma azimlerinden taviz vermeyince ve onların ateş gücüyle baş edecek alternatif bir yol bulamamayıncaya yenilgi kaçınılmazdı.

Geceyle gündüz gibi farklı kültürel köklere ve savaş yöntemlerine sahip olan; birbirlerini insanlık dışı kabul eden iki askeri gücün çatışması, Pasifik Savaşı’nı had safhada vahşete gark etti. Japon ordusu Batılı muadilleriyle genel olarak aynı çizgilere göre bina edilmiş bir kurumdur; ancak birkaç önemli noktada tamamen kendine özgüydü. Kullandığı saldırı taktikleri, uygulayan askerlerin ölümünü olası bile değil yüzde yüz kesin kılıyordu. Japonya’nın ve askeri kurumlarının kültüründen köklenen bu taktikler, uygulayıcılarına da ölümcül olmaları için özellikle şekillendirilip yaygın surette ve topluca eyleme dönüştürülmüşlerdir. Japon ordusunun kabul ettiği kurumsal ahlak anlayışı, *buşido*’nun çarpıtılmış bir türeviydi. Bu anlayış, genel zorunlu askerlik uygulaması vasıtasıyla toplumun tümüne sirayet ederek zaman içerisinde bir toplumsal devrim yarattı ve bunun sonucunda, bir zamanlar sadece samurayları bağlamış olan davranış kodları bütün Japon toplumunca arzuya şayan görüldü. Askerler kadar sivillerin de teslim olmak yerine ölümü yeğ tutmaları beklendi ve bu beklenti karşılandı. Kendilerini ümitsiz durumda bulan Japon birliklerinin *gyokusai*, yani “şerefli ölüm” arayışıyla düşman ateşinin üzerine atılmaları ve aynı esnada komutanlarının *seppuku* yapmaları, yani bireysel olarak intihar etmeleri rutine bindi. Askerlerin orduda tatbik edilen zalim disiplin ve

“manevi eğitim” vasıtasıyla yıkanan beyinleri bir tür ideolojiyle dolduruluyordu. Alay kardeşliğini, milliyetçi eğitim sistemini ve Konfüçyüsçülüğün Japon türevini bir potada eriten söz konusu ideoloji, her bireyin ailesine ve toplumuna karşı bir can borcu olduğunu ve zamanı geldiğinde bu borcu gözünü kırpmadan ödemesi gerektiğini vazediyordu. Bu tür fikriyatın bütün Batı ülkelerinde bir benzerini bulmak tabii ki mümkündür; ancak manevi eğitimin diğer unsurları tamamıyla Japonlara özgüydü. Bir yanda *buşido*, diğer yanda ise yenilgi halinde kişinin ruhunu yok oluştan kurtaracak tek anlamlı cevabın ölüm olduğunu belirten o popüler “trajik kahraman” kültü, Japonları diğer tüm milletlerden ayırıyordu. Manevi eğitimin merkezinde yer alan bu gelenek, Japonya’yı tanrıların ülkesi ve kâinattaki bütün erdemin merkezi olarak kabul eden Şinto kültürüyle de bağlantılıydı. Kendisini Japonya uğruna feda eden her kişi, ölü ataların ölümsüz ruhlarıyla kaynaşp bir tanrıya dönüşür ve ona –bugün dahi milyonlarca Japon’un yaptığı üzere– Yasukuni Mabedi’nde ebediyen ibadet edilirdi. Japonya’yı ateş ve çelikle dize getirmeye çalışan acımasız şeytanlar şeklinde tasvir edilen Amerikan vatandaşlarını yenmenin tek yolu ruhani üstünlüğe erişmek, ruhani üstünlüğe erişmenin yolu da imparatorun şahsında somutlaşan Japonluk uğruna kendini isteyerek feda etmektir.

İşte bu kafa yapısı, intihar kuvvetlerine yönelik bir saplantı doğurdu. Japonya’nın sanayi alanındaki ümitsiz zafiyeti salt insan gücüyle telafi edilebilirdi. Düşmana tahammül edebileceğinden daha ağır zayıf verdirilerek Japon manevi üstünlüğünün gayet somut bir faktör olduğu kabul ettirilebilir ve böylece yenilgiden kaçınmak mümkün olabilirdi. Bu tamamen yanlış bir yaklaşım değildi. Amerikan güçleri, savunma mevzilerine çekilmiş büyük Japon birliklerine ilk saldırdığında zayıfları kaygı uyandıracak derecede ağır oldu. 1944 yılının sonunda Filipinler’e çıkmalarından itibaren, zorlu Japon garnizonlarını es geçmeleri artık mümkün olmayacaktı çünkü bu savunmacılar Japon müdafaa hattının bağrındaki en hayati noktaları tutuyorlardı. O zamana kadar, adadan adaya atlama stratejisiyle Japonların güçlü yanları işlevsiz kılınıp zayıflıklarından sonuna kadar istifade edilebilmişti; fakat bu stratejiyi uygulamaya

imkân kalmayıp kafa kafaya savaşlar başlayınca, Japonların geciktirme ve yıpratma stratejisi mükemmel işledi. Birleşik Devletler'in beşeri ve manevi gücü gerçek anlamda yıkıma uğramaya başladı.

“Şerefli ölüm” çoğunlukla verimsiz olsa da, bazı hallerde işe yaradı. Okinawa Savaşı'nda (Mayıs-Haziran 1945) Japonların verdiği ölü sayısı, Amerikalılardan on kat fazlaydı. Yine de, Amerikan saflarındaki hasta ve yaralılar da toplama eklendiği vakit, sayıca müthiş bir dezavantaj içindeki bu Japon garnizonunun neredeyse bire bir oranında zayıt verdirerek canını çok pahalıya sattığı ortaya çıktı. Okinawa'da savaşamaz hale gelen Amerikan askerlerinden büyük kısmının birkaç ay sonrası için planlanan Japonya çıkarmasına katılması artık mümkün değildi. Filipinler'deki Japon güçleri de benzer bir etki yarattılar. Aynı şekilde, 1944 yılından itibaren Japon uçaklarının düşman gemilerine zarar verebilmelerinin tek yolu *tokkou-tai* (*Kamikaze* dalışı) idi; fakat bir *Kamikaze* hedefini bulduğu vakit verdiği zarar da muazzam oluyordu. 1944 ve 1945 yılları boyunca, bir daha geri dönmek üzere havalanan toplam 5.000 kadar *Kamikaze* pilotunun eylemleri sonucu 5.000'den fazla Amerikan denizcisi öldü ve bir o kadarı da yaralandı. *Kamikaze* uçaklarının yüzde 15'i hedeflerine çarpmayı ve yüzde 1,5'i de çarptıkları hedefi batırmayı başardı ki bu nispeten tahammül edilebilir bir başarı-bedel oranıydı. Tarihin bir ironisi olarak, *Kamikaze* pilotlarının esas kütlesi savaşa girmeden önce Japonya teslim olduğu için bu personelin kayıp oranı, İngiliz ve Amerikan stratejik bombardıman uçağı mürettebatlarının kayıp oranıyla yaklaşık aynı kalmıştır.

Öte yandan, intihar birliklerinin kültürel kökleri stratejik köklerinden çok daha sağlamdı. Bu tarihsellik, düşmana karşı bir silah olarak kullanılmak üzere Japon ruhunun tecessümüne dönüştürüldü. *Kamikaze* terimi, 1274 ve 1281 yıllarında Japonya'yı istila etmeye kalkışmış Moğolların donanmasını batıran efsanevi kasırgalardan mülhemdi. Bu pilotlar, savaş uçuşlarına kendi cenazelerine gider gibi gittiler. Boyunlarına, Japon kültüründe ölümü simgeleyen beyaz renkteki atkılar ve başlarına da Japonya'nın simgeleriyle bezenmiş beyaz Samuray çatkıları bağlıyorlardı. İntihar filolarına ve harekâtlarına *buşido* tarihindeki meşhur hadiselerin

isimleri veriliyordu. Bu görev için seçilen veya özellikle imal edilen uçaklara *Oka*, yani kiraz çiçeği deniyordu; zira söz konusu bitki Japonya’da arınmanın, ölümün ve ruhun yok oluşa karşı zaferinin geleneksel simgesiydi. *Kamikaze* programını başlatan Amiral Onişi, ilk göreve gitmek için hazırlanan adamlarına şöyle hitap etti: “Sizler, dünyevi isteklerden kurtulmuş Tanrılarsınız... Çabalarınızı sonuna kadar takip edip hepsini imparatora ileteceğim.” Sonuçta, savaşın kaybedildiğini görünce, Onişi de *seppuku* yaptı.

Bütün bu ölüm kültü, Japon askerleri üzerinde karmaşık etkiler yarattı. Kimi, kendi isteğiyle ölümüne savaşıyordu. *Kamikaze* pilotlarının büyük bir bölümü, niyetlerindeki lekesizliği göstermek için bazen kendi kanlarıyla dilekçe yazarak gönüllü olan üniversite öğrencileriydi. Kimi askerler askeri-dini kültün öğretilerine körü körüne inanırken diğerleri –hatta pek çok *Kamikaze* pilotu da dahil– Şintoizm’i ve Japon hükümetinin uygulamalarını eleştiren, ama yine de ölümcül bir düşman karşısında halklarını savunmak üzere görev bilinciyle hareket eden kuşkuçu liberallerdi. Kimiyse, aşırı disiplinli Japon toplumu ile askeriyesinin baskısıyla ve başka seçenek bulamadığı için ölümüne savaştı. Düşman tarafından öldürülmeseler subayları tarafından infaz edileceklerdi. Müşterek bir yücelik bilincinin, diğer tüm orduları dağıtması mukadder olağanüstü baskılara karşı Japon birliklerini bir arada tuttuğu durumlar olmuştur. Diğer durumlarda ise tek etken korkuydu; moral düşüktü ve subaylar da haklı sebeplerden ötürü sevilmiyordu. Ocak 1945’te Filipinler’deki Japon hava gücüne komuta eden General Tominaga Kyogi, tüm pilotlarına *Kamikaze* harekâtına girişmelerini emrettikten sonra uçağına binip kaçtı. Müttefiklerin sağ ele geçirebildiği az sayıdaki Japon askerinin şaşırtıcı derecede büyük bir kısmı, –hayatta olduklarının ailelerine haber verilmemesi şartıyla– kendilerini esir alanlarla işbirliği yaptı. Esir düşerek “ihanet” eşiğini bir defa zaten geçmiş olduklarını düşündüklerinden, kendilerini artık hiçbir onur kuralının kısıtlamalarıyla bağlı hissetmemişlerdi.

Öte yandan, İngilizler ve Amerikalılar Aralık 1941 tarihine kadar Japonları “aşağı ırk” olarak görmeyi sürdürdüler. Bu tarihten sonra, Pearl Harbor baskını ve Singapur’un düşüşüyle, esirlere reva

görülen vahşetle ve Japonların teslim olmayıp son adama kadar savunmaya devam etmeleriyle veya intihar kabilinden hücumlara kalkmalarıyla şaşkına dönerek rakiplerini insanlık dışı varlıklar –General Slim’in tabiriyle “insan boyunda asker karıncalar”– diye nitelendirdiler. Irkçılıktan ziyade askeri zorunluluklardan ötürü Müttefik kuvvetleri Japonlara karşı dehşet verici taktikler kullanmaya başlamışlardı. Şu var ki Amerikalı, Avustralyalı, İngiliz ve Hintli askerler, ilk başlarda bu tarz taktikleri uygunsuz görerek reddettiler. Almanlar ya da İtalyanlarla nasıl savaşıyorlarsa Japonlarla da öyle savaşmayı denediler; yani yoğun ama çok da kesin bir hedef gözetmeyen ateş gücüyle düşman birliklerini ezmek veya arazi zapt etmek amaçlandı. Fakat bu yaklaşımın işe yaramadığını çok kısa sürede anladılar, zira birlikleri dağıldığı zaman teslim olan ya da kaçan Alman ve İtalyan askerlerinin aksine Japonlar, tek başlarına kalsalar da ölene kadar savaşmaya devam ediyor ve Müttefik birliklerin ilerlemesini geciktirip ağır kayıplar verdiriyorlardı. Kazanmanın tek yolu, Japon askerlerini teker teker öldürmekti; Japon tümenlerini dağıtmak değil. Bu gerçekten çok zor bir işti ve Müttefikler, bildikleri her şeyi yeniden gözden geçirmek zorunda kaldılar. Bir savunma bölgesini nötralize edecek istikrarlı baraj ateşinin arkasından düzenli aralıklar halinde dizilmiş asker safları yürütmek yerine yıkıcı nokta ateşi açıp seri hücumlar yaparak istinat noktalarını art arda temizlemek gerekiyordu. Ateş gücünün miktarı değil isabetliliği önemliydi. Slim’in de dediği gibi, “Japonlara karşı başarıya ulaşacak tek plan, onları öldürmek için yapılmış olandır ve bu plan da ancak... Japon öldürmek üzere özellikle talim görmüş askerler tarafından tatbik edilebilir. Japon’un ölene kadar savaşma kararlılığı, ona karşı en hunharca yıkıcı gücün kullanılmasını zorunlu kılıyor... Bütün planlar, taktik mevziler ele geçirmekten ziyade mümkün mertebe çok sayıda Japonu öldürmeye odaklı olmalıdır.” Amerikan donanmasının “Boğa” lakaplı amirali William Halsey de, Japonlara karşı temel hedefin “öldürmek, öldürmek ve öldürmek” olduğunu söylemişti. Müttefik birlikleri Japonları esir almaya çabalamaktan vazgeçip aksine onların teslim olmasını imkânsız kılacak taktiklere yöneldiler. Japon halkının son

ferdine kadar savaşıacağına ve beraberinde yüz binlerce Müttefik askerini de ölüme sürükleyeceğine emin bulunan Amerikalılar, nihayet atom bombasına başvurdular. İşin doğrusu, Müttefikler Japon anakarasını zorla işgale kalksalar da korktukları da muhtemelen başlarına gelirdi. Japon ve Batı taktiklerinin birleşimi, kendisini savaş bölgesinde bulan asker veya sivil neredeyse bütün Japonların ölümüyle sonuçlandı.

Örnek Olay İncelemesi: Ekonomik Savaş

Askeri güçler, hasım ordular kadar ekonomileri de hedef aldılar. Amaç, yıpratma savaşından uzak durarak düşmanın “gırtlığını keşbilmektir.” Saldırıya uğrayanın, savunma çabaları sırasında oran-tısız ölçüde daha fazla kayba uğraması hedefleniyordu. Ekonomik savaşın başarısı veya başarısızlığı ancak ekonomik kıstaslarla anlaşılabilir: (a) Bu tür saldırıları başlatıp idame ettirebilmenin mutlak maliyeti ve (b) “maliyet-fayda analizi” yani gerek saldıranın gerekse de savunanın ne kazanıp ne kaybettiği. Olayları bu kıstaslarla değerlendirince ulaşılan sonuçlar çok çarpıcıdır. Örneğin, Almanya 24.000 av uçağı üretmeye yetecek (diğer bir deyişle bu tür uçakların üretimini ikiye katlayacak) kadar kaynağı V-1 ve V-2 füzeleri projesine ayırmıştı. Bu silahlar kullanıma girdiğindeyse, her halükarda zaten sürekli İngiltere’de tutulan 1.000’den daha az sayıda Spitfire uçağı V-1 tehdidini savuşturmaya yettiği gibi her iki tür füzenin de tek başarabildiği birkaç bin sivil öldürmek oldu. İngiliz sanayi altyapısı ise neredeyse hiç zarar görmemişti. Bu, akılcı bir savaşma yöntemi değildi. Aynı şekilde, bir harekâtın düşmanın üretim kapasitesini yarıya indirmesi üretimin de yarıya düşmesi anlamına gelmiyordu: Bu tür bir hasar, daha az kaynağın daha verimli kullanımıyla giderilebilirdi. Hepsinden öte, ekonomik savaş sadece düşmanın üretimini yok ederek değil ama ayrıca hasım karar mercilerini yeni ve karmaşık sorunlarla boğuşmaya zorlayarak da iş görürdü. Müttefikler Atlantik Savaşı’nı kifayetsiz ama çok “şişko” oldukları için kazanırlarken Almanlar Almanya Savaşı’nı hem “şişko” hem de kifayetsiz oldukları için kaybettiler.

Ekonomik savaşın iki ana yöntemi olan denizaltı ve stratejik bombardıman harekâtlarında, saldıran da savunan da çok geniş bir alanda düşmanı tespit etmek ve mecburen dört bir yana dağılması gereken kendi kuvvetini zapturapta almak zorundadır. Aksi takdirde, savaş uçakları ile gemileri göklerde ve denizlerde boş yere dolaşarak zaman, yakıt ve fırsat harcamaktan başka bir işe yaramazlar. Bu sorunların üstesinden ancak incelikli bir emir-komuta sistemiyle gelinebilirdi ki böyle bir yapı kurmak için gerekli teknolojiler hali-hazırda mevcuttu. Radar, hava keşfi ve elektronik istihbarat, düşmanın konumunu şaşırtıcı bir doğrulukla tespit ederek komutanlara en uygun karşılığı verebilme imkânını sağladı. İngiliz ve Amerikan denizaltıları, çoğu zaman İtalyan ve Japon şileplerinin tam konumlarını ve hatta taşıdıkları yükleri bile öğrenebilmeleri sayesinde, bir konvoyda önce hangi gemiye saldıracakları konusunda tereddüt yaşamazlardı. Yine İngilizler, 1941 yılının büyük bölümü boyunca Alman U-bot “kurt sürülerinin” Atlantik’in neresinde olduklarını kesinlikle bildiklerinden, konvoy rotalarını değiştirip kaybettikleri gemi tonajını yarıya indirdiler. Almanya ise, her ne kadar Müttefiklerdeki mükemmelliği nadiren yakalasa da, U-botlarına birinci sınıf istihbarat ulaştırmayı başarabildi. Stratejik bombardımanda, düşman bombardıman filolarının irtifası, hızı, güzergâhı ve sayısı hakkında istihbarat alabilen her savunmacı, daha saldırıya uğramadan önce bile büyük bir avantaj sağlamış olurdu. Böyle bir istihbarat elde edildiğinde, komutanların ellerindeki kuvvetleri anında toparlayıp derhal doğru şekilde kullanmaları şarttı. Bu komuta sistemlerinden en iyilerinin idarecileri Batı Avrupa göklerindeki, Kuzey Atlantik sularındaki ve Batı Pasifik’teki askeri durumu noktasına virgülüne kadar anbean öğrenerek kendi kuvvetlerini mükemmele yakın bir verimle kullanabildiler. O zamana kadarki tarihte, komutanların bu denli iyi bilgilendirildiği ve savaşın pokerden çok satranca benzediği başka hiçbir dönem yoktu.

Denizaltı savaşında avantajlı olan –avını bulabildiği takdirde– avcıydı. Tek başına dolaşan bir denizaltı, yalnız şileplere ya da kötü konulan konvoylara rahatlıkla saldırabilirdi. Japon konvoylarında yeterince refakat gemisi olmadığı için –Japon İmparatorluk Donanması

refakat görevini savunma amaçlı ve dolayısıyla da onursuz bir iş olarak görüyordu; sadece birkaç sefer zırhlıları asker nakliyesine refakate tahsis etti- Amerika'nın küçük denizaltı filosu neredeyse elindeki çalışan torpido sayısı kadar gemi batırabilirdi. Savaş tarihindeki bütün ekonomik savaş örnekleri içinde en az kayıpla en büyük zararı vermiş olan Amerikan denizaltıları, hedeflerine istihbarat servisi tarafından yönlendirildiler. Temmuz 1943-Ağustos 1945 arasında Japon ticaret filosunun neredeyse tamamı batırıldı.

Atlantik'te Müttefikler konvoy refakatini çok ciddiye alsalar da, 1940-1941 yıllarında bir Alman kurt sürüsü 5-20 denizaltıyı bir araya toplayabilirken konvoy başına ancak 2 veya 3 refakat gemisi mevcuttu. Kurt sürülerinin 300 kilometrelik bir devriye hattı oluşturmaları, bir konvoyun tespit edilmeden geçmesini neredeyse imkânsız hale getiriyordu. Hedef bulunduğu, denizaltılar su üstünde kalarak konvoyun peşine takılıyorlar ve yeterli sayıya ulaştıklarında, havanın kararmasını bekleyip yine yüzeyden saldırıya geçiyorlardı. U-bot başarılarının zirveye ulaştığı Mart 1943'te kimi konvoylardaki şileplerin yarısı batırıldı ve Müttefiklerin toplam kaybı, Atlantik'teki mevcut şilep tonajının yüzde 10'unu geçti. Savaşın başından beri kaybedilen gemiler de eklendiğinde, an itibariyle 1939 yılındaki Müttefik ticaret filosunun yüzde 30'u batırılmış bulunuyordu.

U-botlar kârlı ve başarılı bir sefer yürütmüşlerdi ama o başarı anında dahi aslında başarısızlardı. Müttefikler büyük miktarda kaynak kaybına uğramış olsalar da bunu fazla zorlanmadan telafi edebilirlerdi. Dünyadaki bütün ticaret gemisi tonajının yüzde 70'i onlara aitti ve 1943 yılına gelindiğinde, diğer üretim alanlarında pek bir kesinti yapmak zorunda kalmaksızın ayda bir milyon tondan fazla şilep üretebiliyorlardı. Almanlar, en başarılı dönemlerinde bile Müttefiklerin inşa ettiğine denk miktarda şilep batıramadıkları gibi, gemi kayıplarının sorun oluşturmaya başladığı her dönemde Müttefikler kullanım verimini artıracak küçük değişimlerle -limanda bekleme sürelerinin azaltılması gibi- açığı kısa sürede kapattılar. İngiliz halkı, savaş öncesi ithalatının yarısıyla da hayatta kalmayı başardı; U-botlar, onları ölüme değil ama ancak

perhize mahkûm etmişti. Müttefiklerin Atlantik Savaşı'nı ve buna bağlı olarak da bütün savaşı kaybetme endişesine kapıldıkları zamanlar oldu, ama hiçbir zaman ticaret gemisi sıkıntısı yaşamadılar. Fırsatın gerçekten çıktığı dönemde dahi İngiltere'yi alt edecek güçten yoksun olan Almanların hayalleri, Birleşik Devletler'in savaşa girmesiyle hepten suya düştü.

Atlantik Savaşı deniz muharebelerinde değil tersanelerde ve kaptanlarla değil muhasebecilerle kazanıldı. Müttefiklerin tek yaptıkları denizde bir yenişememe halini devam ettirmektir. 1943'e gelindiğinde, tüm Kuzey Atlantik'i denetlemeye başlayan 80 tane uzun menzilli uçak, U-botları deniz yüzeyinde hareket edemez hale getirip kurt sürüsü taktığının temeli olan hızlı tepki kabiliyetini ortadan kaldırdı. Salt bu uygulama bile U-bot faaliyetlerini yüzde 75 oranında azalttı. Önceden bir denizaltıyla görülebilen iş için şimdi dört bot gerekmesinin yanı sıra, yapılacak iş de çok daha zorlaşmıştı. Artık her konvoyda iki kat fazla refakat gemisi, yakın hava desteği ve santimetrik radar bulunması bir yana, acil durumlarda devreye girerek kurt sürülerini ortadan kaldıran bir düzineden fazla muhrip de kol geziyordu. Kurt sürülerinin hemen her zaman refakatçilerden kalabalık oldukları ve pek az bedel ödedikleri günler geride kalmıştı. Mayıs-Temmuz 1943 arasında cereyan eden birkaç konvoy muharebesinde Alman denizaltıları, refakatçiler karşısında 1'e 1'e varan oranlarda kayıp vermelerine mukabil tek şilep dahi batıramadılar. Konvoyların etrafındaki hava devriyele-ri denizaltıları ya dalmaya zorladılar ya da batırdılar; santimetrik radarla donatılmış muhripler hedeflerinin tam tepesinde bitivermeye başladı; denizaltı mürettebatlarının morali çöktü ve böylece operasyonlarını durdurmaktan başka çare kalmadı. Savaşın son iki yılında U-botlar birkaç taneden fazla şilep batıramayacaktı. Öte yandan, Almanya'nın başka alanlarda işine zaten pek yaramayacak olan gemi inşa kaynaklarından başka şeye ihtiyaç duymamışlar ve ancak 8.000 personeli meşgul etmişlerdi. Buna mukabil, Müttefikler konvoy refakatine tam 100.000 kişi ayırmak zorunda kalmış ve konvoydaki şilepler azami süratleri yerine aralarındaki en yavaş geminin süratinde seyretmek zorunda oldukları için,

nakliye kapasitesinde sürekli yüzde 10'luk bir kayıp yaşanmıştı. U-bot harekâtının son safhası dahi, tek bir gemi batırılamamasına rağmen akıllıca bir yatırımdı, fakat getirdiği fayda söz etmeye değmeyecek kadar küçük oldu.

Stratejik bombardıman harekâtında askeri denge çok daha farklıydı. Bombardıman uçakları üslerinden yüzlerce kilometre uzaklaşmak, düşman hava sahasında bin kilometreden fazla uçmak, hasım av uçaklarının elinden sağ kurtulmak ve bütün bunların üstüne hedeflerini bulup vurmak zorundaydılar. Bunların hiçbirisi kolay iş değildi, hele de gece uçuşunu gereğince becerebilen hiçbir hava kuvveti yoktu. 1940'ta bu iş için radyo sinyallerine bel bağlayan *Luftwaffe*, İngilizler sistemi anlayıp dalga karıştırıcı metotlar kullanmaya başlayınca gece seyir kabiliyetini yitirdi ve buna bağlı olan bombardıman harekâtı çöktü. 1941'de İngiliz bombardıman uçaklarındaki seyrüseferciler, geceleyin hedeflerini bulabilmek için, için sıfırın altındaki hava sıcaklığında kokpiti açıp ellerindeki sekstantla yıldızlara bakarak kerteriz alıyorlardı. Bombardıman uçaklarının kolayca tespit edilebildikleri ve hava savunmasınca yerden yönlendirilen av uçaklarına karşı bu kadar zayıf oldukları bir dönemde böyle ilkel yön bulma teknikleriyle isabetli bomba atmak çok zordu. Az sayıda savunmacı bile kalabalık düşmanları perişan edebildi. *Luftwaffe*, dört ay süren Britanya Savaşı'nda mevcut gücünün yarısı demek olan 1.700 uçak kaybederken İngilizlerin kaybı 787 uçakta kaldı. 1943'te Amerikan Hava Kuvveti (USAAF) gündüz düzenlediği hava saldırılarında kimi zaman yüzde 16'ya kadar yükselen oranlarda kayıp verirken, RAF'ın hesabına göre bir bombardıman pilotunun çıktığı görev sayısı yüze dayandığında düşürülme olasılığı yüzde 90'dı. Bu ağır zayıyat oranı, Müttefiklerin Müşterek Bombardıman Taarruzu'nun (MBT) sonunu neredeyse getiriyordu. Harekât ancak, Amerikan av uçaklarının bombardıman uçaklarına hedeflerine kadar refakat etmeye başlamasıyla kurtuldu ki bunun bir diğer neticesi de *Luftwaffe*'nin yıkıma uğraması oldu.

O noktadan sonra dahi stratejik bombardıman maliyet-fayda dengesini sağlayamadı, çünkü düşmanın moralini ve sanayisini

çökertmenin ucuz ya da kolay bir yolu yoktu. 1940'ta Almanlar hedeflerini seçerken hiçbir akılcı değerlendirme yapmamışlardı ama Müttefiklerin de çok farklı davrandıkları söylenemezdi. RAF'ın geceleri uyguladığı “alan bombardımanı” Alman sivilleri öldürüp üretimi ve morali yıpratmakla beraber ikisini de gerçekten çökertmeyi başaramadı. Amerikalıların “nokta bombardıman” taktiği de farklı sonuç vermedi. USAAF, Alman ekonomisini yıkacak bir hedef bulamıyordu; mesela, rulman fabrikaları vurulduğu zaman Almanların tek yapması gereken bu kalemin İsveç'ten ithalatını artırmak olmuştur. Müttefikler, Alman demiryolu ağına ve savaş ekonomisine karşı sistematik saldırılara 1944 Ağustos'u-na kadar başlayamadıkları gibi Almanların en zayıf noktası olan elektrik şebekesini de gözden kaçırdılar. “Sanayi” hedefleri çoğunlukla yerleşim yerlerinin ortasında yer aldıkları için Amerikalıların attığı bombaların büyük bir kısmı sivillerin üzerine düştü. “Nokta bombardıman” nokta hedefleri vurabilmekten fersahlarca uzaktı; hatta gece alan bombardımanı yapan İngilizler, gündüz nokta bombardıman yapmaya çalışan Amerikalılardan daha iyi nişan alıyorlardı. Kazaen ekonomik hedefleri vuran İngiliz bombası miktarı, bu amaçla kasten atılan Amerikan bombalarıyla aynıydı.

Batılı Müttefikler, ellerindeki en iyi eğitimli insan gücünden tam iki milyon kişiyi MBT'ye tahsis ettiler ki bu sayı, Avrupa'da savaşı ordularının mevcuduna eşitti. Ayrıca, özellikle de ileri teknoloji alanını kapsamak üzere savaş üretimlerinin yüzde 25'ini bu harekâta ayırdılar. MBT, 1,5 milyon Alman sivil öldürüp Almanya'nın savaş sanayisiyle moralini aşındırdı. Stratejik bombardımanın zafere giden yolu nasıl şekillendirdiğini ya da ekonomik dengeleri nasıl etkilediğini; diğer bir deyişle hiç uygulanmamış olsa sadece Almanların değil ama İngilizler ve Amerikalıların da ne kadar daha çok silah üretip ordularına kaç tane daha asker katabileceklerini tam olarak ölçmek imkânsızdır. Yine de, kimi rakamlar fikir verici mahiyettedir.

1943 itibariyle Almanya, stratejik bombardımana karşı anavatan savunması için *Luftwaffe*'nin büyük bir bölümünü ve 900.000 asker ile 22.000 uçaksavarı (ki bu silahlar tanklara karşı da çok etkiliydi)

bağlamak zorunda kaldı. Bunun *Wehrmacht* üzerindeki etkisi tek kelimeyle yıkıcıydı. 1942-1944 yılları arasında üretilen 88 ve 128 milimetre çaplarındaki 19.713 parça çift amaçlı (uçaksavar-tank-savar) topun sadece yüzde 15'i orduya tahsis edilirken kalan kısmı şehirleri hava saldırılarına karşı savunmak için anavatanı bırakıldı. Almanya, tanksavar olarak da kullanmaya uygun toplardan Kızıl Ordu'ya karşı sürdürdüğüne denk sayıda bir miktarını MBT'ye karşı konuşlandırmıştı. Bombardımana uğrayan kimi fabrikalarda üretim aylarca durdu, gelişmiş silahların üretimi sekteye uğradı ve bir milyon Alman'ın enkaz kaldırma işlerinde çalıştırılması gerekti. Diğer yandan, İngilizlerin uyguladığı dehşet bombardımanlarının da beklenmeyen sonuçları oldu. 1943'te Hitler, Almanlar dışında bir milletin de sivilleri öldürmeye kalkmasına öfkelenerek aceleyle bazı feci derecede hatalı kararlar verdi. *Luftwaffe*'nin av uçağı üretimine ağırlık verilmesi yönündeki ısrarlarına rağmen, İngiltere'ye yeniden saldırılmasını emretti. *Kampfwaffe*'den (Alman bombardıman uçağı kuvveti) geriye ne kalmışsa diğer bütün cephelerden çekilerek İngiltere'ye beyhude saldırılar düzenlendi. Beri yandan, verimsiz V-1 ile V-2 programlarına ağırlık vermeyi emretmesi ve jet uçağı programında intikam amaçlı bir bombardıman modeline odaklanılsın diye direktmesi yüzünden, *Luftwaffe*'nin jet av uçakları hizmete tam iki yıl geç girdiler.

Demek ki, MBT ile önemli kazançlar sağlanmıştı ama ödenen bedel de büyüktü. 1943 itibarıyla Almanya'nın potansiyel ateş gücünün yarısının doğu cephesinden çektilmesine mukabil batı cephesinde kullanılabilecek İngiliz ve Amerikan askerlerinin sayısı da yarıya düşürülmek zorunda kalınmıştı. Savaş üretimlerinin yüzde 25'ini MBT'ye tahsis eden İngilizler ve Amerikalılar, bu hava harekâtıyla Alman uçak üretimini kısıp alıp harap ederek kendi harcadıklarına eşdeğer miktarda Alman ekonomik kaynağını iptal etmiş oldular. Ne var ki bu sonuca ulaşırken maliyet-fayda dengesini sağlayabildikleri söylenemezdi, zira özellikle de 1943 yılındaki stratejik bombardımanlarda Almanlardan üç kat fazla kayıp vermişlerdi. Fakat gayet tabii bu kayıplarını Almanlardan çok daha kolay telafi edebildiler. Hava saldırılarının, Alman silah ve cephane

üretimindeki artışı yavaşlatıp azami üretim hedefine erişmesine engel olduğu kesindir. MBT'nin Alman savaş üretimine indirdiği bu yüzde onluk darbenin karşılığı 3.000 tank ve 2.500 top idi veya diğer bir deyişle, 1943-1944 yıllarında doğu cephesindeki ortalamaya denk sayıda ağır silahtı. Öte yandan, Alman sanayisi bu dönemde tam kapasite çalışmadığından ötürü Almanya üretim tesisi kaybını tolere edebildi. Sınai verimsizliğin stratejik bombardıman karşısındaki en büyük savunma unsuruna dönüşmesi kaderin en ilginç cilvelerinden biri olsa gerektir. Tam da bombardımanların tesis üstüne tesis yıktığı sırada Alman cephanesi üretimi her geçen gün yeni rekorlar kırıyordu.

Ne var ki, Ağustos 1944'ten itibaren Alman sanayisi hızla çökmeye başladı. Bunun baş sebebi stratejik bombardımandı, ancak karada art arda yaşanan yenilgilerin, hammadde kaybının ve işçilerin askere alınmasının dolaylı etkileri de büyüktü. 1944 yılının Ağustos ve Ekim ayları arasında Alman petrol üretimi dibe vurdu, demiryolu taşıma hacmi yarıya indi ve muhtaç oldukları kömürün ancak üçte birini alabilen çelik tesislerinin üretimi yüzde 75 azaldı. Alman Teçhizat ve Silah Üretimi Bakanı Albert Speer'in hesabına göre, "Ulaşım ve enerji altyapısının aldığı hasar nedeniyle, Batı Almanya'daki üretimin yüzde 30 ila 50 kadarlık bir kısmı durma noktasına gelmiştir." Silah şirketlerinin elinde, daha hatırı sayılır miktarda üretim yapmalarına yetecek kaynak rezervi vardı gerçi ama taşeronlar hayati önemdeki parçaları nakledemiyorlardı ve MBT'nin yol açtığı tahribatın yanı sıra, tesislerin yerlerinden edilmeleri de nedeniyle, üretilen silahları cepheye ulaştırmak mümkün olmuyordu. Bu dönemde imal edilen Alman av uçaklarının yarısı ya havaalanında ya da fabrikada, daha yerdeyken imha edildi. Yapımı tamamlanan 1.800 adet Messerschmitt Me 262 jet motorlu av uçağından 500 tanesi henüz fabrikalardayken yok olmuş ve sadece 100 tanesi savaşta kullanılabildi. Üretilen tankların üçte biri cepheye gitmeyi bile başaramamış, cepheye gidebilenlerin yarısı da yakıt olmadığından bir işe yaramamıştı. MBT ancak savaşın son yılında maliyet-fayda dengesini sağladı ve Almanya'ya indirdiği darbenin gücü Kızıl Ordu'ya eşit hale geldi.

1941-1945 yılları arasında MBT ile alınan sonuçlara dair hüküm vermek kolay değildir. Harcanan kaynak miktarı Almanların bu saldırılara karşı koymak için kullandığı kaynaktan fazla olsa da Nazilerin bu yolla nötrale edilen kaynak miktarının bütüne oranı daha büyüktü. Batılı Müttefiklerin Nazi İmparatorluğu'nun tek düşmanı olmadıklarını da hatırlamak gerekir; MBT asıl etkiyi doğu cephesinde yaratmıştı. Stratejik bombardıman taarruzunun SSCB karşısındaki Alman insan gücünü yüzde 10, ateş gücünü ise yüzde 50 azaltmasına mukabil müttefiklerinden de yardım alan Sovyetler, tüm güçlerini savaşa eksiksiz verebildiler. MBT ile en güçlü yönlerini Almanların en zayıf yönleriyle karşı karşıya getirmeyi başaran İngilizler ve Amerikalılar, tarihteki en yıkıcı ekonomik savaşın galipleri oldular. Her ne kadar verimsiz ve yüksek bedelli olsa da, Müttefikler için iyi bir yatırımdı bu. Bununla kıyaslandığında, Almanların ve İngilizlerin Avrupa sularında, Birleşik Devletler'in ise Pasifik'te yürüttüğü denizaltı savaşı çok daha verimli ama daha az etkiliydi. Hiçbir düşman salt bu yolla dize getirilemedi. Japonlara karşı Amerikan ve İtalyanlara karşı İngiliz denizaltı savaşı, bu iki Mihver devletinin ticaret filolarını yok etti; ama o noktaya gelene kadar aynı derecede ağır birçok başka yara alan Japon ve İtalyan milletlerinin düşüşünde denizaltı savaşının ancak sınırlı bir rolü oldu. Alman denizaltı harekâtı maliyet açısından verimliydi fakat sonuçtaki etkisi bahsetmeye değmeyecek kadar azdı.

Tüm bunların ışığında görülmektedir ki, düşmanı kısa sürede ve kolayca dize getirebilecek bir ekonomik savaş türü yoktur. Ekonomik savaş taraftarları, düşman sivillerin moralinin ve sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik altyapının kırılgan olduğunu öne sürüyorlardı; ama gerçeğin bunun tam tersi olduğu anlaşıldı. Her iki taraf da yürüttüğü ekonomik savaştan şu veya bu şekilde bir fayda görmüş, ancak yıpratma mücadelesini kesinlikle bir tarafın aleyhine çeviren bir sonuç çıkmamıştı. Teorisyenler, yıpratma savaşından kaçınmak için ekonomik savaş yürütmeyi önermişlerdi ama bilakis ekonomik savaş, yıpratma savaşının şahikası oldu. 1914-1918'in batı cephesi, Avrupa semalarında ve Atlantik'in dalgalarında adeta tekrar edilmişti.

Okuma Önerileri

I. Dünya Savaşı hakkındaki literatür oldukça geniştir; bu geniş bibliyografyayı içeren bir çalışma olan Hew Strachan (der.), *The Oxford Illustrated History of the First World War* (Oxford, 1998) başlangıç için iyi bir kitaptır. Toplumun seferber edilmesi meselesi için bkz. John Home (der.), *State, Society and Mobilization during the First World War* (Cambridge, 1997). Siyasal, ekonomik ve toplumsal tarih vurgusu çerçevesinde savaşın yeni bir değerlendirmesi için bkz. Niall Ferguson, *The Pity of War* (New York, 1999). İttifak devletlerini ele alan mükemmel bir kaynak için bkz. Holger Herwig, *The First World War: Germany and Austria-Hungary, 1914-1918* (Londra, 1997). Alman taktiklerini ele alan bir çalışma için bkz. Bruce Gudmundsson, *Stormtroop Tactics: Innovation in the German Army, 1914-1918* (New York, 1989). I. Dünya Savaşı sırasında Alman topçusunun yaratan kişiye yararlı bir bakış için bkz. David Zabecki, *Steel Wind: Colonel Georg Bruchmüller and the Birth of Modern Artillery* (Westport CT, 1994). İlginç bir karşılaştırma için bkz. Martin Samuels, *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918* (Londra, 1995). Fransa için ise bkz. Jean Jacques Becker, *The Great War and the French People* (Leamington, 1985). Bir Fransız tümeninin analizi için bkz. Leonard Smith, *Behveen Mutiny and Obedience: The Case of the French Fifth Infantry Division During World War I* (Princeton, 1994). Ayrıca bkz. I. Sumner, *The French Army, 1914-1918* (Londra, 1995). İngiltere için de çok sayıda çalışma mevcuttur, fakat bunlar içinde özellikle şu kitaplar ön plana çıkarılabilir: Denis Winter, *Death's Men: Soldiers of the Great War* (Londra, 1978); Trevor Wilson, *The Myriad Faces of War* (Cambridge, 1986); Robin Prior ve Trevor Wilson, *Command on the Western Front: The Military Career of Sir Henry Rawlinson, 1914-1918* (Oxford, 1992); Robin Prior ve Trevor Wilson, *Paschendale: The Untold Story* (New Haven CT, 1996); Tim Travers, *The Killing Ground: The British Army, the Western Front, and the Emergence of Modern Warfare, 1900-1918* (Londra, 1987)

ve Hugh Cecil ve Peter Liddle (der.), *Facing Armageddon* (Londra, 1996). Metinde bahsedilmeyen diğer klasik çalışmalar ise şunlardır: Hava için, Cecil Lewis, *Sagittarius Rising* (1936) ve kara için, Edwin Vaughan, *Some Desperate Glory* (1981). Savaş literatürünün parlak bir şekilde tartışıldığı bir çalışma için bkz. Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory* (Oxford, 1975).

II. Dünya Savaşı'na dair literatür oldukça geniş olsa da, kursosuz değildir, çünkü diğer dillerdeki materyallere ve generallerin anılarına (özellikle Alman generallerin) kıyasla, İngilizce malzeme-ye gereğinden fazla önem verilmiştir.

Bu bibliyografya, temel konulara ilişkin yalnızca en iyi kitaplarla dikkat çekmektedir. II. Dünya Savaşı'nı ele alan en iyi giriş kitabı Peter Calvocoressi ve Guy Wint, *Total War, Causes and Courses of the Second World War* (Londra, 1972) adlı çalışmadır; en iyi analitik çalışma ise Richard Overy, *Why the Allies Won* (Londra, 1995). Mark Harrison'ın kitabı *Accounting for War, Soviet Production, Employment, and the Defence Burden, 1940-1945* (Londra, 1996), savaşın askeri-ekonomik yönünü ele alan en iyi çalışmadır.

Doğu cephesi üzerine yazılmış en iyi kitaplar şunlardır: John Erickson, *The Road to Stalingrad: Stalin's War with Germany*, c. 1 (Londra, 1979) ve *The Road to Berlin* (Boulder CO, 1983); David M. Glantz ve Jonathon House, *When Titan's Clashed, How the Red Army Stopped Hitler* (Lawrence KS, 1995) ve Omer Bartov, *The Eastern Front 1941-1945, German Troops and the Barbarisation of Warfare* (New York, 1985) ve *Hitler's Army* (New York, 1992). Doğu Asya ve Pasifik'teki savaş hakkındaki en kapsamlı değerlendirme için bkz. Ronald Spector, *Eagle Against the Sun: The American War with Japon* (New York, 1985) ve İngiltere, Birleşik Devletler ve Avustralya resmi tarihleri. Bu savaşın daha ayrıntılı yönlerine ilişkin mükemmel bir çalışma için bkz. Louis Ailen, *Burma, The Longest War, 1941-45* (Londra, 1984). Kuzey Afrika ve Batı Avrupa'daki askeri seferlere dair de oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Çöl savaşını ele alan en iyi çalışmalar ise 1950'lerde kaleme alınan iki Güney Afrika resmi tarihidir: Agar-Hamilton ve J.C.F. Turner, *The Sidi Rezeg Battles*

(Cape Town, 1957) ve *Crisis in the Desert* (Cape Town, 1954). İtalya ve Normandiya'daki Müttefik operasyonları hakkındaki belki de en iyi çalışmalar Carlo D'Este tarafından yazılmıştır: *Decision in Normandy* (New York, 1983), *Bitter Victory: The Battle for Sicily, 1943* (New York, 1988), *World War II in the Mediterranean* (New York, 1990) ve *Fatal Decision, Anzio and the Battle for Rome* (New York, 1994). Diğer bir yararlı çalışma için ise bkz. Dominick Graham ve Shelford Bidwell, *Tug of War: The Battle for Italy, 1943-45* (New York, 1986).

Cephedeki sosyo-askeri yaşama dair de birçok yararlı çalışma vardır; bunlar arasında en iyi örnekler şunlardır: Mark Wells, *Courage and Air Warfare* (Londra, 1995); Terry Copp ve William McAndrew, *Battle Exhaustion* (Montreal, 1990); Charles B. MacDonald, *Company Commander* (New York, 1947); Gerald F. Linderman, *The World Within War, America's Combat Experience in World War II* (New York, 1997); Paul Fussell, *Wartime, Understanding and Behaviour in the Second World War* (New York, 1989); John Ellis, *The Sharp End of War* (Londra, 1980) ve Paul Addison ve Angus Calder (der.), *Time to Kili, The Soldier's Experience of War in the West, 1939-1945* (Edinburgh, 1997). Savaşın sözlü anlatılarından oluşan iki iyi derleme için bkz. Studs Terkel, *The Good War, An Oral History of World War Two* (New York, 1984) ve Barry Broadfoot, *Six War Years, 1939-1945: Memories of Canadians at Home and Abroad* (Don Mills, 1974). Pasifik Savaşı'nın toplumsal ve kültürel dinamiklerine eğilen iki yararlı çalışma için bkz. John Dower, *War Without Mercy, Race and Power in the Pacific War* (New York, 1986) ve Ivan Morris, *The Nobility of Failure: Tragic Heroes in the History of Japan* (Londra, 1976).

XIII

Üçüncü Dünya Savaşları

Soğuk Savaş Sırasında ve Sonrasında Savaş ve Toplum

1945 yılından sonra dünyanın yaşadığı iki önemli siyasi gelişmeden biri Soğuk Savaş, yani sanayileşmiş ülkelerin gevşek yapılı iki düşman kampa ayrılması, diğeryse sömürsüzleşme (dekolonizasyon) yani Asya ve Afrika'daki Avrupa imparatorluklarının tasfiye edilmesi idi. Soğuk Savaş sanayileşmiş ülkeler arasındaki ilişkilere, sömürsüzleşme de gelişmiş ülkelerin dünyanın geri kalanıyla olan ilişkilerine yeni bir şekil verdi. Bu iki gelişme birlikte, siyaset oyununa yeni oyuncular ekleyip siyasetin yapısında devrimsel değişimler yarattılar. Avrupa artık dünya siyasetinin merkezi olmaktan çıkmış ve oluşan boşluğu dolduran da olmamıştı. Bundan böyle, bir tek kıtanın kudreti dünyanın kalanına nizam vermeyecekti. Bölgesel hâkimiyetin ancak bölgesel güçler arasında çekişme konusu olacağı ve artık bir bölgenin kaderinin diğersini de belirlemek zorunda olmadığı yeni bir dönem başlıyordu. SSCB ve Birleşik Devletler, tarihteki hiçbir devletle kıyaslanamayacak muazzamlıkta güçlere dönüşmüş olmakla beraber, Avrupa emperyalizminden

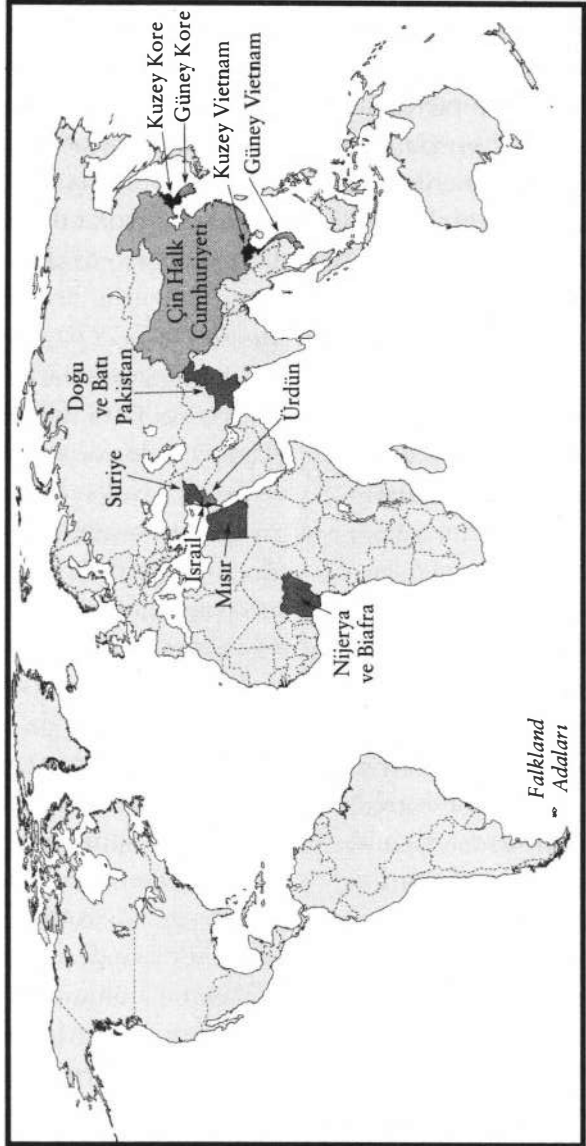
geriye kalanların üstüne konmaya çalışmadılar. Bunun yerine çok daha basit bir yol seçerek bölgesel selef devletlerle ikili ilişkilerini geliştirdiler. Bu devletlerden bazıları, tamamıyla hamilerinin desteğine muhtaç olup dış yardım kesilince çökmekten kurtulamayan yapıları ancak büyük çoğunluğuna, hiçbir şekilde süper güçlerin uydusu denilip geçilemezdi. Kimi örneklerde ise boynuz kulağı geçti: 1970'ler ve 1980'lerde İsrail ile Suriye, Birleşik Devletler ve SSCB'yle olan ittifaklarında kendi şartlarını dayatabildiler. Hindistan ve Mısır gibi bölgesel güçler, bölgesel meselelerde gerektiğinde süper güçlere başarıyla karşı koyabildiler ki zaten sömürsüzleşmeyle birlikte dünya siyaseti neredeyse tamamen bölgesel meselelerden ibaret hale gelmişti artık. Savaşın tabiatını ve güç kullanımının dünyadaki rolünü de bu faktörler belirleyecekti.

Dünyanın en güçlü devletleri, Soğuk Savaş döneminde şaşırtıcı derecede istikrarlı ittifaklar kurdular ve milli servetlerinin çok büyük bir kısmını savunma harcamalarına ayırdılar. 1919-1939 yıllarında gayri safi milli hasılasının (GSMH) yalnızca yüzde 1'ini savunmaya harcamış olan Birleşik Devletler, 1950-1989 yılları arasında bu oranı yüzde 9'a yükseltti. Çok daha ileri giden SSCB ise GSMH'sinin tam yüzde 33'ünü askeri harcamalara ayırdı ki önce ekonomik ve sonra da siyasi çöküşe uğramasının ana nedeni de bu olacaktı. En öldürücü silahlara sahip olan bu ittifaklar, insanlık tarihindeki en büyük silahlanma yarışını –özellikle de kitle imha silahları alanında– yürüttüler. Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar askeri gücün hem tabiatını hem de kıymetini yeniden tanımladı. Söz konusu araçlara sahip olan devletler arasında gerçekleşmesi muhtemel bir topyekûn savaş dünyanın da topyekûn sonunu getirme tehlikesi taşıdığı için zor kullanmada üst mantık sınırı yeniden belirlendi. Bu gelişmelere paralel olarak, konvansiyonel silahların menzilleri ve imha gücünde 1945 yılından sonraki kırk yıl içerisinde yaşanan devrimsel gelişmelerin sıklığı, önceki 400 yılda görülenden daha fazla oldu ki bu da sahada yaşananlara aynen yansdı. Örneğin, Afgan mücahitleri 1980'lerde basit ve etkili karadan-havaya füzelerle donatılır donatılmaz Sovyet helikopterlerini göklerden püskürtmüşler ve bu da Afganistan'daki

bütün Sovyet seferini çöküşe uğratmıştı. Askeri güçteki bu artış, dünya siyasetini beklenmedik bir yönde değiştirdi. Soğuk Savaş döneminin sanayileşmiş ittifakları, hiçbir zaman kullanmaya cesaret edemedikleri silahlara inanılmaz miktarlarda para yatırdılar. Birbirlerini karşılıklı birer tehdit olarak gördüler ama, nükleer bir savaşın sonundaki “zaferin” ancak boş lakırdı olacağı korkusundan ötürü savaşa girmeye cüret edemedikleri için, ellerindeki onca askeri güce rağmen elleri kolları bağlandı. Sanayileşmiş ülkeler, askeri açıdan, 1939 yılındaki halleriyle kıyas kabul etmeyecek kadar daha güçlülerdi ama dünya üzerindeki nüfuzları da bir o kadar keskin bir düşüşe girdi.

1991 yılındaki Körfez Savaşı, tam bir eylem özgürlüğüne sahip olmaları halinde modern orduların kullanabilecekleri gücün mahvediciliğini bütün dünyaya gösterdi; ancak 1945 ve 1990 yılları arasında bu tür serbestiyet fırsatları çok az çıktı ve Soğuk Savaş'ın bitiminden beri sıklaştıklarını da söyleyemeyiz. Şayet sanayileşmiş ittifaklar karşılıklı bir çatışmaya girselerdi, devrin en modern silahlarını kullanarak yeniden bir ölümüne topyekûn savaşa tutuşabilirlerdi. Ancak 1945 sonrasındaki savaş usulü artık böyle değildir. Sanayileşmiş ülkeler birbirleriyle savaşmadılar; hatta sömürgeleşmeye eşlik eden gerilla savaşları hariç tutulursa, aslında hiç kimseyle savaşmadıkları görülür. Dünyadaki savaşların merkezi, milli kurtuluş hareketleriyle hükümetlerinin önce sömürgecilerle, sonra da birbirleriyle çatıştıkları Asya ve Afrika idi ki buralar da dünyadaki gücün merkezi değillerdi. Birkaç nadir örnek hariç bu yeniyetme ülkelerin hiçbirinde ne hızlı, ucuz ve tayin edici zafer kazanacak ne de topyekûn savaş sürdürebilecek iktisadi ve idari maharet mevcuttu. Düşmanın ordusunu tümüyle imha ettikten sonra başkentini ele geçirip barış şartlarını dayatma şeklindeki klasik savaş hedefine ulaşmayı başarabilen neredeyse kimse çıkmadı. Asya ve Afrika'daki devletler, bu duruma farklı şekillerde tepki verdiler.

Asya'daki rejimler, uzun sürecek savaşların kendileri açısından bir tür intihara dönüşmesinden çekindikleri için sınırlı hedefler doğrultusunda sınırlı araçlar kullanarak çatışmayı seçtiler. 1945 sonrasında Asya'da cereyan eden konvansiyonel savaşların büyük

Harita 13.1 1970 Yılı İtibariyle Dünyada Savaş ve Askeri Güç.

çoğunluğu kısa sürdü ve sınırlı etki yarattı. Gerçi bazı çatışmalar zayıf devletlerin sürdürdüğü uzun, yüksek bedelli ve topyekûn karakterdeki savaflara dönüşse de, genel kural kaynakların tüketilip bitirilmesine, can kaybının kontrolden çıkmasına ve tayin edici zaferleri beklemeye kalmadan her iki tarafın da kavgaya bir son vermesi idi. Asya’da, binlerce insanın hayatına mal olan altı günlük ya da üç haftalık çok sayıda savaş yaşandı ama üç ile otuz yıl arasında devam edip yüz binlerce insanın canını alan çok az mücadele gerçekleşti. Buna mukabil 1960’lardan itibaren Afrika’da sürüp giden savaflar, büyük ölçüde taraflar ellerindeki kaynaklardan askeri amaçlar doğrultusunda faydalanmayı bir türlü beceremedikleri için uzatmalı, sonuçsuz ve yıkıcı oldular. 1967-1970 yılları arasında, federal hükümete tabi 50 milyonluk nüfusuyla kara Afrika’nın en kalabalık ve zengin ülkesi olan Nijerya, Biafra’daki asi yönetime karşı 80.000 kişilik bir ordu kurarken bile zorlanmıştı. Biafra ancak ekonomisiyle iradesi çökene kadar abluka altına alınarak yenilebildi ve açlıktan ölmek istemeyen halk sonunda teslim oldu. Nijeryalı generaller, ülkelerini yeniden birleştirerek devlet adamlığından anladıklarını göstermişler ama savaş alanında askerlikten sınıfta kalmışlardı. Nijerya, Biafra’ya ikmal sağlayan hantal sivil uçakları engellemeye yetecek kadar basit bir hava kuvvetini dahi idame ettirebilmekten aciz kaldığı için, Mısırlı ya da kiralık pilotlara güvenmek zorunda kaldı. Fakat Mısırlı pilotlar hedeflerini bulamıyorlar ve kiralık pilotlar da savaş biterse işsiz kalıp maaşlarından olacakları için bilerek vazifelerini yapmıyorlardı. Hatta öyle bir evre yaşandı ki, Kızılhaç görevlisiyken Biafra için savaşmak üzere gönüllü olan İsveçli pilot Kont von Rosen, pervaneli bir sivil uçağı silahlandırarak Nijerya göklerinde hüküm sürdü: Federal hükümetin hava gücünün büyük bir bölümünü yerde yok etmiş ve hatta başkenti bombalamıştı. Sahra-altı Afrika’da devletin güçsüzlüğünden ötürü, bu bölgede cereyan eden savaflar 1945 sonrasındaki en uzatmalı ve yıkıcı silahlı mücadelelere dönüştüler; dünyanın kalanındaki bütün savafların toplamından daha fazla sivilin öldüğü bu çatışmalara iki karakteristik damgasını vurdu: Yenişememe ve dehşet. Ordular birbirlerine saldırmak yerine

tecavüz, yağma, cinayet ve düşman sivillerini açlıktan öldürmekle ilgileniyorlardı. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra daha da yaygınlaşan bu tutum, 1994'te Ruanda'da Tutsi halkının maruz kaldığı soykırımla doruğuna ulaştı.

Sanayileşmiş dünyanın dışında cereyan eden konvansiyonel savaşlarda askeri başarının tek belirleyicisi, devletin elindeki asker ve tank sayısı ya da en modern silahlar değildi. Ordu mevcudu ve teknoloji önemliydi, ama savaşı kazanmak için yeterli değildi. Ağır kayıp vermeyi ve buna rağmen teslim olmamayı göze alan sağlam iradeli bir taraf, ileri teknoloji sahibi ama zayıf iradeli diğer tarafı yenebiliyor ve teknolojik bakımdan kimsenin üstün olmadığı halde, yetenekli bir ordu kendisinden çok daha kalabalık kuvvetleri darmaduman edebiliyordu. Bu durum bilhassa hava savaşlarında geçerliydi. 1960'lı ve 1980'li yıllar arasında İsrail hava gücü, kendisinden iki kat daha fazla sayıdaki Arap savaş uçağını pek çok kez yenilgiye uğrattı. 1982'de İsrailliler, tam 90 Suriye jetini düşürmelerine mukabil sadece iki uçak kaybettiler. 1965'te Pakistan hava kuvvetleri, elinde Hindistan'ın dörtte biri kadar uçak olmasına rağmen hava hâkimiyeti kurmayı bilmişti. 1982'deki Falkland Savaşı'nda İngilizlerin Harrier av uçakları, sayıları Arjantin hava gücünün onda biri kadar olduğu halde, bir tane dahi kayıp vermeksizin kendi mevcutları kadar Arjantin uçağı düşürüp hava hâkimiyetini ele geçirmeyi başardılar.

Pek çok hükümetin elinde son teknoloji ürünü silahlar vardı, ama çok azı bunları gerektiği gibi kullandı. Aslında modern teknolojinin sıkça bir kösteğe dönüştüğü de vakidir. Niteliği yükseltmek pahalıdır ve karşılığında genellikle niceliği azaltmaktan başka çare olmaz. 1945-1970 yılları arasında bir av uçağının dolar bazında fiyatının ortalama yüz kat artmasına paralel olarak birçok hava kuvvetinin mevcudu keskin şekilde düştü. 1955 ve 1985 yılları arasında, Amerikan hava kuvvetlerinin elindeki av uçağı sayısı 18.000'den 7.000'e inmişti. Silahın karmaşıklığı ve maliyetindeki artışın sayısal azalmayı haklı çıkardığı durumlar olmuşsa da daha sıklıkla bunun tersi geçerliydi. Dahası, bir silahın karmaşıklığı arttıkça bozulma riski olan parçalarının sayısı da artar ve sonunda,

küçük ama giderilemez nitelikteki bir arıza utanç verici durumlar yaratabilir. Örneğin, İran silahlı kuvvetleri 1970'lerde, elindeki bütün silahların yedek parçalarının nerelerde saklandığı bilgisini bilgisayara yükleyerek yepyeni bir envanter veri sistemi kurmuş ve geleneksel yazılı kayıt sistemini terk etmişti. 1979'daki İslamcı darbenin ardından İran uygar dünyayla köprüleri atınca, Amerikalı teknisyenler ülkeyi terk ettiler ve söz konusu dijital envanter sistemi bir anda çöktü. Akabinde başlayan İran-Irak Savaşı'nda İranlılar, yedek parçaları bulmak için seçkin "levazım komandosu takımları" kurmak zorunda kaldılar. Her hafta ellerine bir "aranan yedek parçalar listesi" tutuşturulan bu takımlar, İran'daki bütün ikmal üslerinin altını üstüne getirerek istenen kalemleri arıyorlardı. Sonuçta, İran'ın askeri performansının mekanik arızalarla kötürüm kalması hiç de şaşırtıcı değildir. Savaşın son yıllarında, İran'ın av uçaklarında hedefi yüz elli kilometre uzaktan vurabilecek füzeler bulunuyordu, ama bunlar güdüm sistemlerindeki çok basit sorunlar nedeniyle hiçbir işe yaramadılar. Bu sadece üçüncü dünya ülkelerine has bir durum değildi. Vietnam Savaşı sırasında Amerikan ordusunun kullandığı Sheridan tanklarının yarısı sürekli hizmet dışı olup cephedeki sadece dört adet uzman kalifiye teknisyenden birinin uygun zamanını beklemek zorunda kalırken, arızalı Fantom jetlerinden kimileri tamir olana kadar iki yıl yatmışlardı.

Askeri gücü asıl belirleyen faktör, ülkelerin iktisadi ve beşeri kaynaklarını stratejik amaçlar doğrultusunda kullanabilme kabiliyetleri; yani idari ve askeri kurumlarının nispi verimliliğidir. İsrail'in savaş alanlarındaki başarısının sırrı genel zorunlu askerlik ve kısa sürede seferber edilebilen ihtiyat ordusu gibi Batılı askeri idare tekniklerine sahip olması, komşularında ise bunların bulunmamasıydı. Mısır, Ürdün ve Suriye'nin toplam nüfusu İsrail'in yirmi katıydı, fakat bu ülkelerden farklı olarak İsrailliler, bir hafta sürecek topyekûn bir savaş için tüm nüfusu ve ekonomiyi seferber edebiliyorlardı. Komşularının seferber edebildiği toplam asker mevcudu ise hiçbir zaman, hatta kâğıt üzerinde dahi, İsrail ordusunun üç katını bulmadı. Tam anlamıyla eli tetikte, her saniye savaşa hazır şekilde yaşamayı öğrenen İsrailliler, savaş alanına genelde

düşmanlarından daha fazla asker sürmeyi başardılar. İsrail, giriştiği beş savaşın sadece birinde –1973’te– cephede sayıca zafiyet içine düştü ki diğer dört savaşın aksine o sefer ilk hamle İsraililerden gelmemiştir zaten. Yüksek eğitim standartları sayesinde İsrail ordusu, modern silahları Araplardan çok daha etkili şekilde kullanabildi. Bu milli ve profesyonel kuvvetin sadece bir amacı vardı: İsrail Yahudileri için savaş kazanmak; zira İsraililer yenilgi halinde ikinci bir soykırımla karşılaşacaklarının farkındaydılar. Karşılarındaki Arap ordularıyla gırtlaklarına kadar siyasete batmışlardı; bu kurumların hedefi halka hizmet etmek ya da savaş kazanmak değil de mevcut rejimi ayakta tutmaktı. Hal böyle olunca, ellerindeki beşeri kaynakların sadece siyaseten güvenilir görülen bir kısmından istifade edebildiler. Mesela, Suriye ordusundaki subayların tamamı, Suriye nüfusunun ancak yüzde 10’unu oluşturan Nusayrilerden seçiliyordu. Bu durum Arap ordularının gücüne büyük darbe indirdi. Arap kaynaklarının büyük bölümü savaşlarda atıl bekletilirken İsrail’de tam tersi geçerliydi. Arap rejimleri, orduyu kaybetmektense savaşı kaybetmeyi tercih ettiler, çünkü silahlı gücün imhası halk üstündeki denetimlerini sona erdirip siyasal ve dahi bedensel sonuçlarını getirebilirdi. Öte yandan, böyle bir stratejinin tamamen de aptalca olduğu söylenemez; Saddam Hüseyin’in I. Körfez Savaşı’nda direnmeyi denemeyip ordusunu geri çekmek suretiyle Irak’taki hâkimiyetini bir 12 yıl daha devam ettirmesi bunun kanıtıdır.

1945 sonrası dünyadaki siyasal yapıların idari ve teknolojik kabiliyetleri çok geniş bir yelpazede olduğundan ötürü, bu dönemin savaşları da taş çağından uzay çağına kadar değişen karakterler sergilemişlerdir. Kimi harekâtlar Somme’den bile yavaş ve kanlı geçerken diğerleriye 1940’ta Fransa’nın düşüşünden bile hızlı ve az bedelli oldu. İnsan dalgası şeklinde gerçekleşen saldırıların mekanize ordularca ezildikleri durumlar dahi yaşandı. İran-İrak Savaşı, 1914-1918’deki batı cephesinin 1980’lerin en modern silahlarıyla tekrarından başka bir şey değildi. 1963’te Zaire’de ve 1986’da Uganda’da mızrak, kalkan ve kehanetlerle donanmış kabileler, makineli tüfek taşıyan ciplere saldırdılar; 1991 yılıysa ateş gücü ve hareket kabiliyetinin tarihte görülüş en mükemmel

birlikteliğine sahne oldu. 1945'ten sonra, hâkim savaş tarzı diyebileceğimiz bir olgu kalmamıştır zira artık her savaşın arka planındaki baskın askeri koşullar farklıdır ve bir yerde zafer getiren usullerin diğerinde felakete neden olduğu çok görülür.

1950-1953 yılları arasında yaşanan Kore Savaşı, bu sürecin güzel bir örneğidir. Bir ileri bir geri gerçekleşen bu savaş sırasında, ordular Kore Yarımadası'nın bir ucundan diğerine üç kez gidip geldiler ve daha eski moda savaş usulleri, ilk başta kullanılan daha yeni usullerin yerini aldı. Savaşın başında Kuzey Kore ordusunun taktikleri ve teçhizatı, 1945'teki Sovyet ordusunun bir taklidiydi. Dar bir bölgede toplanan Kuzey Kore ordusu, asker sayısı ve ateş gücünde 1'e 10 üstünlük sağlayarak düşmanını gafil avlamayı başardı. Ağır silahça pek zayıf, esasen bir paramiliter jandarma kuvveti olan Güney Kore ordusu top ateşiyle paramparça edilip tanklar ve mekanize birliklerle ezilince, sonuç 1940'ın tekrarı oldu. Amerikan birliklerinin, 1944 yılında Batı Avrupa'da kullandıkları teçhizat ve savunma taktikleriyle elde tutmayı başardıkları Pusan Limanı çevresindeki küçük bir bölge hariç, Güney Kore'nin tamamı kısa sürede komünistlerin eline geçti. Batılı Müttefikler *blitzkrieg*'i durdurmayı bir kere daha başarmışlardı. Savaşın ikinci safhasında Amerikalılar, II. Dünya Savaşı sırasında hem Avrupa'da hem de Pasifik'te uyguladıkları tarz taarruzların bir bileşimi olan zekice bir karşı hamle düzenlediler. Önce Inchon Limanı bir çıkarmayla ele geçirildi ve ardından başlayan yıldırım saldırısıyla da Kuzey Kore kısa sürede dize getirildi. Ne var ki, şimdi devreye yeni bir düşman giriyordu: George S. Patton'ın 1942-1943'teki taktiklerini "Taşduvar" Jackson'ın 1862-1863'teki taktikleriyle karşılayacak olan Çin Halk Kurtuluş Ordusu (HKO). Savaşın üçüncü safhasında, pek az ağır silahı bulunan Çin hafif piyadesi mevsimin kış ortası olmasına aldırmayarak dağlık bölgede hızla ilerledi ve teçhizat bakımından çok daha üstün, ama yollara bağımlı ve bu yüzden de birlikleri birbirlerinden ayrılmış bulunan sayıca denk Amerikan ordusunu yarıp geçti. Yıllardır Japonya'da pinekleyip geşşalarla oynamaktan akli ve askeri yetenekleri iyice körelmiş olan Amerikan ordusu dağılmıştı. Geri çekiliş sırasında etkili şekilde savaşmaya devam edebilen

Amerikan Deniz Piyadeleri ve İngiliz Tugayı gibi birkaç Müttefik birliği, bu başarıyı 1914 yılından kalma sıkı kontrollü ve kademeli hafif piyade ricat taktikleriyle elde ettiler. Türkiye'nin göndermiş olduğu Kore Tugayı'ndan bir tabur ise, dedelerinin yüz yıl önce Ruslara karşı uyguladığıyla aynı türden bir kitlesel süngü hücumu yapıp Çin kuşatmasından çıkmayı başardı. Bu noktaya kadar Kore'de her iki taraf da kesin bir zafer kazanma hedefiyle çarpışmıştı. 1951 ilkbaharında Müttefikler, Güney Kore'nin savaş öncesi sınırlarıyla tekrar kurulmasının yeterli olduğuna karar verdiler. Bunun üzerine, pek az zayıyla bir beraberlik elde etmek üzere ilginç ve bir o kadar da etkili bir usule başvuruldu: 1918 yılının talimname-lerine dönüş. Kore'yi ikiye ayıran 53. Paralel boyunca, yoğun ateş gücüyle desteklenen derinlemesine ve aralıksız savunma mevzileri inşa edildi. Müttefik savunma hattında gedik bulunmadığı ve cennahlar da açık olmadığından Çinlilerin sızma ve manevra taktikleri bir işe yaramadı; ayrıca, Birleşmiş Milletler (BM) birliklerinin emrindeki ateş gücünün yanında komünistlerin ateş gücü sözü edilmeye bile değmeyecek kadar zayıftı. Çinli komutan Peng Duhuai, bu durumu şöyle ifade etmişti: “Düşman birlikleri birbirlerine öylesine sokulmuşlardı ki aralarında en ufak bir boşluk bile yoktu. Önce ilerleyip sonra adım adım geri çekilme ve attıkları her adımda siperlenme taktiği kullanıyorlardı.” Ancak siyasi önderlikleri savaşı yine de bitirmeyi reddedince, Çinli generaller insan dalgası saldırılarına başvurdular. Fakat bu yöntem hem çok pahalıya mal oldu hem de nitelikli düşman birlikleri karşısında hiçbir işe yaramadı. 1951 Nisan'ında Kap Yong'da kendisinden çok daha kalabalık bir Çin kuvvetinin saldırısına uğrayan bir Kanada taburu, önce avcı çukurlarını savundu ve hemen ezici top ateşi çağırdı. Topçularının maharetine güvenerek neredeyse burunlarının dibi kadar önlerine ve hatta kendi mevzilerinin üzerine ateşi yönlendiren Kanadalılar, ardından karşı saldırıya geçtiler ve sekiz dakika içinde sadece 20 asker kayba mukabil 800 Çinliyi öldürdüler. Bu şekilde, iki yıl daha süren ve on binlerce müttefik zayıyatına karşılık yüz binlerce Çinlinin hayatına mal olan kanlı siper savaşlarının ardından, 1953'te Kızıl Çin bir ateşkes anlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı.

1945'ten sonra, sanayileşmiş ülkeler birbirleriyle konvansiyonel savaşlara girmeseler de savaşılan üçüncü dünya ülkelerinden birini ya da diğerini desteklemişlerdir. Bu destek, her zaman olmasa da, Soğuk Savaş'taki konumlanmalara göre veriliyordu. Nijerya İç Savaşı sırasında İngiltere, Birleşik Devletler, SSCB ve birkaç Arap devleti federal hükümeti desteklerken –hepsinin asıl derdi Afrika kıtasındaki nüfuzunu artırabilmektir– Fransa, Çin ve İsrail –sırf Nijerya'nın destekçilerini küçük düşürebilmek adına– Biafra'yı destekledi. Benzer şekilde, İran-Irak Savaşı sırasında Irak dünya üzerindeki neredeyse her devletten silah alabilirken, İran kendisine düzenli silah satacak bir tane bile devlet bulamadı; zaten sonunda yenilmesinin temel bir nedeni de buydu. Dış yardımların tabiatı değişkenlik gösteriyor ve önemleri de buna göre değişiyordu. Sömürge sonrası Afrika o kadar zayıftı ki, dış güçler bir avuç silah ve birkaç askeri danışman göndererek dahi müttefiklerini yıllarca ayakta tutabildiler. Afrika'da süper güç Fransa'ydı; öte yandan birkaç bin Kübalı ya da Güney Afrikalı askerin veya paralı askerlerin müdahalesi seferlerde devrimsel değişimler yaratabiliyordu. Kişisel insani yardımlar bile kimi zaman büyük askeri sonuçlara gebeydi; zira bunlar o yıkıcı yenişememe halini beslediler. 1960'larda başlayan Afrika savaşlarının yarattığı kıtlığı sona erdirmek için gönderilen gıda yardımı ve tıbbi yardım, kıtlığı yaratan savaşı daha da uzatmaktan başka işe yaramadı. Rejimler, bu yardımlarla askerlerini beslediler veya kendilerini halklarını besleme “sorunundan” kurtulmuş bularak var güçlerini savaşa odakladılar. Afrika'ya muhtemelen 1970'ler itibarıyla Ortadoğu'da, pazarın çok kızışmış olması sebebiyle, dost satın almak veya düşmana nüfuz etmek artık süper güçler için bile aşırı masraflı hale gelmişti. Burası dünyanın en ağır silahlı bölgelerinden biriydi; hatta bazı bölge ülkelerinin elindeki asker, uçak ve tank sayısı Batı Almanya'dan bile fazlaydı. Petrol zengini ülkeler en modern silahları parasını verip satın alabiliyor, fakir ama stratejik açıdan önemli diğer ülkeler ise aynı teçhizatı Amerika'dan veya Sovyetler'den müttefik yardımı olarak temin ediyorlardı. Silah yardımı dost bir ülkeye destek vermenin en bariz yoluydu tabii, ama tek yol da değildi. BM Güvenlik Konseyi'nde

veto hakkına sahip olan bir müttefik, ateşkes kararının zamanlamasını ayarlamak suretiyle konvansiyonel bir savaşın nasıl, nerede ve ne zaman biteceği meselesine yön verebilir ve kimin kazanacağını belirleyebilirdi. 1967’de ve 1971’de süper güç müttefiklerin ateşkesi geciktirme becerisi, İsrail ve Hindistan’ın stratejik başarı kazanmasını sağlamıştı. 1973’te ise Birleşik Devletler’in ateşkesi geciktirmeyi reddetmesi, İsrail ordusunun avucuna düşmüş durumdaki Mısır ordusunun ezilmesini önledi.

Savaş ve diplomasi olağandışı bir yolla birbirine bağlıdır. Kore ve Hindiçin savaşları sırasında, ateşkes görüşmeleri yıllarca kanlı muharebelerle beraber devam etti. Savaş ve diplomasi yöntemleri, düşmanı bitap düşürüp zafere ulaşmak için biri diğerinin yerine kullanılabilir oldular. Kore Savaşı sırasında, Panjummong’da açık şekilde süren müzakerelerde Çinli yetkililer, adını zikrettikleri bir tepenin Amerikalıların elinde olduğunu önce inkâr etmişler ve hemen ardından da, sırf Amerikalıları mahcup etmek için, saldırıp tepeyi ele geçirmişlerdi. Sınırlı diplomatik hedefleri gerçekleştirmek için koca savaşların yapıldığı oldu. 1973’te Mısır devlet başkanı Enver Sedat, İsrail’le savaşı sona erdirip 1967’de kaybettiği toprakları geri kazanmak istiyordu; ancak bu hedefine müzakerelerle ulaşması mümkün değildi çünkü hiç kimse Mısır ordusunu ciddiye almadığı için altında pazarlık zemini yoktu. Bu nedenle, o yıl vuku bulan Arap-İsrail Savaşı’nın ana amacı Mısır’ın göz ardı edilemeyeceğini gösterip ülkenin masadaki konumunu güçlendirmektir. Sonunda ordusu yenilse de, Sedat bu hedefine ulaştı; yani askeri yenilginin sonu diplomatik zafer oldu. 1945’ten sonraki pek çok sınırlı savaşta olduğu gibi 1973 Savaşı’nda da cephedeki askeri zaferle barış masasındaki diplomatik başarı arasında çok karmaşık bir ilişki mevcuttu. Güç kullanmakta kasıt, siyasi nokta hedefleri başarmaktı. Eğer diplomatik ortam uygun değilse, en parlak sonuçlanan harekât bile bu hedeflere ulaşmayı sağlayamazken siyaseten rüzgârı arkasına alan taraf, vasat askeri performansla dahi stratejik başarıya ulaşabilirdi.

1945 sonrasındaki en çarpıcı üç askeri seferin galipleri –1967’de İsrail, 1982’de İngiltere ve 1991’de BM koalisyonu– açısından, zafer yenilgiden katbekat evlaydı ve önemli kazanımlar sağlamıştı;

ancak bu kazançlar yine de sınırlıydı. 1967’de İsrail, komşu toprakları ele geçirdi ama ne Arap ülkelerine statükoyu kabul ettirmeyi ne de onların askeri gücünü yok etmeyi başarabildi. Aksine, 1973 yılına gelindiğinde, Arap orduları İsrail için her zamankinden daha da tehlikeli hale gelmişlerdi ve 1967’nin kazançları yavaşça eriyip gitti. İsrail, hedeflerini salt askeri güçle gerçekleştirmekte başarısız oldu. 1982’de İngiltere, Falkland Adaları’nı geri alarak şerefini kurtardı ama beraberinde, nüfusu 2.000 kişi ile iki milyon koyundan ibaret bulunan masraflı bir yeni sorumluluk alanını da sırtına aldı. 1991’de kazanılan koalisyon zaferi, Kuveyt’e özgürlüğünü kazandırıp Irak askeri gücüne büyük bir darbe indirmiş olsa da, ne Irak rejimini sona erdirebildi ne de rejimin tekrar kendine gelmesine engel olabildi. Saddam Hüseyin, siyaset vasıtasıyla, yenilgiyi bir beraberliğe dönüştürdü ve düşmanlarıyla savaşını örtülü yollardan sürdürdü.

1945 sonrası savaşlar içinde ikisi vardır ki en derin sonuçları yaratmışlardır ve siyasetin zor kuvvetini nasıl dönüştürebileceğini gösterirler. 1945 Ağustos’una gelindiğinde, on yıllarca süren iç çekişmelerin ve Japon istilasının ardından Çin, iki hasım silahlı siyasi hareket arasında bölünmüştü. Kâğıt üzerinde, Çin İç Savaşı’ndaki askeri denge son derece eşitsiz görünüyordu. Kuomintang (KMT), yani Çin Milliyetçi Partisi, 500.000’i Amerikan askerleri gibi talim ve teçhiz edilmiş olan 2,6 milyon kişilik bir orduyla şehirleri kontrol altında tutuyordu. Çin Komünist Partisi’nin (ÇKP) hükmüyse çok daha küçük bir bölgede geçiyordu ama yine de o topraklarda 40 milyon kişi yaşıyordu. Komünist Halk Kurtuluş Ordusu’nun (HKO) düzenli kuvveti emrindeki 475.000 askerin belki ancak yarısı bir tüfeğe sahipti, ama bunların 100.000’i gerçekten iyi talimli ve teçhizatlıydı. Öte yandan, KMT hükümeti tepeden tırnağa yozlaşmış ve beceriksizdi. Ordularına hükmeden raket hizipler, çatışmalarda birbirlerini sırtlarından bıçaklamayı âdet edinmişlerdi; KMT’nin yönettiği insan sayısı arttıkça taraftarları da azalıyordu. ÇKP acımasız, kabiliyetli ve halk desteğine sahip bir oluşumdu ama savaşı “kazanmadı,” daha ziyade KMT kaybetti. 1945-1946 yılları arasında KMT, şehirleri ve demiryolu hatlarını elinde tutmak için ordusunu bütün Çin’e yaydı. Birbirlerine destek

olamayan KMT birlikleri, köylüleri zapturapta almak beri dursun, şehirli halkı da kendilerinden soğuttular. KMT'nin seçkin askerleri iyi savaşıyordu ama çoğunluğu berbattı; bozuk arazide zorlu bir düşmanla çatışmaya girmeye isteksiz olmalarının yanı sıra, aralarında birçokları hasımlarından çok başlarındaki efendilerinden nefret ediyordu. ÇKP lideri Mao Zedung, düşmanlarını yayılmaya zorlamak için gerillaları kullanmasına mukabil konvansiyonel hareket sırası geldiğinde birliklerini bir araya topladı:

Savaşabilir durumdaki düşman kuvvetlerini ortadan kaldırmayı ana hedef belleyin; şurayı veya burayı zapt edip elde tutmayı değil... Her muharebede, kesin sayı üstünlüğü sağlayacak kadar adamı bir araya toplayın; düşmanı eksiksiz çembere alın ve hepsini ortadan kaldırmaya gayret edin; bir tekinin bile ağdan kaçmasına izin vermeyin.

Bu savaşta büyük çaplı ordular arasındaki muharebeler sık gerçekleşmiş olmakla beraber, esas işi geniş araziler boyunca saldırılar düzenleyen küçük birlikler gördü. Hem niteliğini hem de niceliğini gitgide artıran HKO'nun karakteristik özellikleri hız, manevra, kuvvet yığınağı ve piyade silahlarını beceriyle kullanan yaya hafif birliklerdi. KMT birliklerini şehirlerde kuşatan, milliyetçilerin asker ve levazım nakli için ihtiyaç duydukları demiryolu hatlarını kesen ve tümenleri intikal halindeyken yok eden komünistler, düşmanın parçalanmışlığı ile hareketsizliğinden en iyi şekilde istifade etmeyi bildiklerini gösterdiler. KMT, uğradığı zayıtı, özellikle de seçkin birliklerindeki kayıpları telafi etmeyi başaramadı. Bu arada, Ağustos 1945-Ağustos 1947 arasında, HKO'nun mevcudu dört kat artıp iki milyonu bulmuştu; zira ÇKP, giderek genişleyen hükmü altındaki nüfustan tam faydalandığı gibi KMT askerleri de yenildiklerinde genellikle komünistlere katılıyorlardı. HKO'nun 1945-1949 yılları arasında ganimet aldığı üç milyon tüfek ve 200.000 makineli tüfek sayesinde bu yeni askerleri gereğince teçhiz edebilmek de mümkün oldu. İki yıl süren savaşın ardından, 1947'de KMT balon gibi patladı. 300.000-500.000 kadar HKO askerinin indirdiği birkaç keskin darbe, denk sayıdaki KMT

güçlerini mahvetmişti. Milliyetçiler ümitsiz mevzilerden çekileceklerine, ellerindeki en iyi birlikleri o noktalara yığmışlar ve bunlar sıklıkla aylar süren bir direniş sergileseler de sonunda çembere alınıp yok edilmekten kurtulamamışlardı. KMT hizipleri, düşmana karşı birleşmektense birbirlerini satmayı tercih ettiler. Yenilgi bozguna dönüştü ve 1949 yılında ÇKP'nin zaferiyle Çin, bir asrın ardından tekrar büyük bir güç haline gelmeyi başardı.

Daha kısa süren ve daha az kanın döküldüğü ama Çin İç Savaşı kadar önemli sonuçlar yaratan 1971 Hindistan-Pakistan Savaşı, diplomasiyle kol kola giren zor kuvvetinin nasıl zafer getirdiğini göstermiştir. Pakistan'ın alt kıtadaki kudretinin temeli, topraklarının doğu ve batı yarıları arasındaki birlik ve beraberliğe dayanıyordu. Ancak 1971'e gelindiğinde, Pakistan ordusunun ülkenin doğu yarısında uyguladığı vahşice zulüm yüzünden, Doğu Pakistan halkını oluşturan Bengalliler kendilerine bağımsız bir ülke kurma özlemi içindeydiler. Bu durum, Pakistan'ın süper güç dostlarının değerini de azaltıyordu. Birleşik Devletler ve dünya kamuoyu Pakistan'ın ayyuka çıkan zulmüne karşı cephe alınca, Doğu Pakistan ile sınırlı kalacak bir Hint saldırısına engel olmayı ne Washington ne de Beijing başarabildi. Amerikalılar ile Çinlilerin tek yapabildikleri, Batı Pakistan'a ilişmemesi için Delhi hükümetini uyarmak oldu. Akabinde Hindistan'ın SSCB ile ittifak yapma kararı ise Pakistan'ın müttefiklerine iyice set çekmesi yanında Delhi'ye bir BM ateşkes kararını geciktirme yolu sağladı. Neticede Hintliler, Doğu Pakistan'daki düşman kuvvetlerini yenebilmeleri şartıyla, alt kıtadaki tek rakiplerini ezebilecekleri siyasi fırsatı ele geçirmiş oldular. Söz konusu bölgedeki Pakistan birlikleri küçük oldukları gibi, bir dış saldırıya karşı savunma yapacak değil de yerel halkı denetime alacak şekilde konuşlandırılmışlardı. Hint ordusunun 1971 yılındaki harekâtının hakkını vermek gerekir, ama askeri açıdan pek de parlak sayılmazdı. Yine de, 1945 sonrasındaki bütün kısa süreli konvansiyonel savaşlar içerisinde en büyük stratejik sonucu yaratmıştır: Güney Asya'da bir Hindistan hegemonyasının tesisi ve Pakistan'ın ortadan ikiye bölünmesi.

1945'ten beri, konvansiyonel savaşlar Asya ve Afrika'da siyasetin temel bir aracı olagelmıştır. Bu çatışmalar bölgesel güçleri

yaratmış ve Avrupa imparatorluklarının yerini ne tür rejimlerin alacağını belirlemişlerdir; ancak gerilla savaşları da bir o kadar önemliydi. Gerilla savaşı, çok yanlış anlaşılmış bir olgudur. Gerilla hareketlerinin, yürüttükleri savaştan eninde sonunda galip çıkacakları varsayılır; halbuki gerçekte, bu kalkışmaların çoğu daha beşikteyken boğulmuş ve çok azı düşmanını yenmeyi başarabilmiştir. Hem ayrıca, tek tip gerilla savaşı da yoktur; bunlardan bazıları milli kurtuluş mücadelesiyken, diğerleriye toplumun ancak küçük kısımları tarafından desteklenen rakip hiziplerin yürüttüğü iç savaşlardır. 1945 sonrasında çarpıcı başarı elde eden gerilla hareketlerinin büyük çoğunluğu, halkın gerillalara güçlü destek vermesine mukabil hükümet güçlerinin ya çok az destek gördükleri ya da hiç görmedikleri milli kurtuluş mücadeleleridir. Büyük bölümü 1945-1963 yılları arasında ve Avrupa'nın denizaşırı imparatorluklarında vuku bulan bu gerilla zaferlerinin temel stratejik sonucu, Avrupa sömürgecilığının çöküşünü hızlandırmak oldu. Bu tarihten sonraysa durum değişti ve gerilla savaşları, sonuç vermeden yıllarca devam eden bir tür iç savaşa dönüştüler. İç savaşlarda taraf olan gerilla hareketleri, ancak karşılarındaki rejim olağanüstü derecede yoz ve beceriksiz ise başarı kazanabilirler. 1950'lerin sonlarında Küba'da, askeri tecrübe seviyeleri ancak izci çocuklar kulübü kadar olan 1.000 tane gerilla, doğaları gereği güçlü olduklarından değil ama karşılarındaki rejim iflah olmayacak derecede yozlaşmış bulunduğundan ötürü tam 50.000 iyi teçhizatlı askeri yenebildi.

Bu yanlış algılamaların büyük çoğunluğu, hâkim gerilla savaşı tanımlarının da aslında son derece siyasi olmasından ileri gelir. Hem liberal geleneğe hem de Mao Zedung'un etkili teorilerine göre gerillalar, baskıcı azınlığa karşı mücadele eden "halkın" temsilcisidirler. Gelgelelim, somut olan insanlardır; "halk" ise bir fikirten ibarettir ve soyut fikirler, aralarında savaş yapmazlar. Evrensel amaç ve şikâyetleri bulunan "halk" diye yeknesak bir yapı mevcut olmadığı gibi, insanlar da liberallerin ya da Mao'nun "halk" için uygun gördükleri kalıplara göre davranmayabilirler. Çoğu ülkede toplum dini, kültürel, etnik, sosyal ve ekonomik fay hatlarıyla derinlemesine bölünmüştür. Bu nedenle de, insanlar mücadeleye

başladıklarında o tumturaklı liberal-demokrat milliyetçilik idealleri veya Maoist sosyal devrim uğrundan çok, daha gündelik ve dar çerçeveli amaçlar için savaşırlar. Liberal ve Maocu prensipler, Batı dışı halklar için dini duygular ya da geleneksel gurur ve önyargılar kadar çekici olmamışlardır. 1980'lerin en ölümcül gerillaları –yani, bütün Arap dünyasının 1967'de öldürdüğünden daha çok sayıda İsrail askerinin canını alan Lübnanlı Şiiler ve Sovyet ordusunun belini kıran Afgan mücahitler– sayılan geleneksel saiklerin bileşimi diyebileceğimiz “cihat” uğruna hareket ettiler. Hepsinden önemlisi, gerilla savaşının başarısı veya başarısızlığını yerel halkın sosyolojisi şekillendirir. Bütün siyasi hareketler gibi gerillalar da belli grupların yanında diğer gruplara karşı konumlanmaya ve bir grubu destekçilerine dönüştürürken diğeriniyse düşman etmeye mecburdurlar. Pek çok insan ise tarafsızlığını muhafaza edecektir. Gerilla savaşlarında genelde, mütereddit çoğunluğu göz korkutarak yanına çekmeye çalışan iki silahlı azınlık grup söz konusu olur. Hem ayrıca, ne Maocuların ne de liberal kontrgerilla teorisyenlerinin süslü jargonu gerilla savaşlarının eyleme dökülmüş halini açıklıyor zira onların teorileri, ancak insanlar Maocular ve liberaller gibi davrandıkları zaman bir şey ifade eder. İnsanların böyle davranmaya nasıl ikna edileceklerine dair ise, iki fikriyatın da diyebildiği bir söz yoktur. Bu teoriler, bütün gerilla savaşlarının aynı evrensel ilkeler ve teknikler vasıtasıyla kazanılacağını veya yenileceğini vazederler. Külliye yanlıştır bu. Her gerilla savaşı kendi özel koşulları içerisinde ele alınmalıdır.

Başarılı kontrgerilla harekâtının tarihteki klasik örneklerinden birini ele alalım: 1950'lerde İngilizlerin Malaya Komünist Partisi'ne (MKP) karşı yürüttükleri mücadele. MKP gerillaları, bu İngiliz sömürgesinin büyük kısmına birkaç yıl boyunca hükmetmişler fakat kilit önemdeki bir konuda başarısız olmuşlardı. MKP'nin neredeyse bütün üyeleri Çinliydi ve Çinliler, çokuluslu bir ülke olan Malaya'nın sadece yüzde 15'ini teşkil eden bir azınlıktı. Üstelik bu Çinli azınlık ülkenin diğer topluluklarında korku uyandırdığı gibi kendi içinde dahi sosyoekonomik çizgiler boyunca bölünmüş durumdaydı. MKP'nin destekçileri,

Malaya'daki Çinli nüfusun sadece yüzde 20'sinden, yani iç bölgede yaşayan 300.000 topraksız gecekonducudan ibaretti. İngilizler birçok farklı yöntemle karşı saldırılarını gerçekleştirdiler ama her zaman, belli koşulların yarattığı fırsatları sonuna kadar kullandılar. Ülkeye bağımsızlığı ancak, mevcut siyasi eliti ve siyasi partileri satın alıp bunları yönetici konumuna getirdikten sonra verdiler. Bu sayede İngilizler, Çinliler de dahil bütün Malaya halkları içinde kendilerine bir destek tabanı yaratmışlardı. Çinli işadamlarının Maocu devrimle kazanabilecekleri pek bir şey yoktu. Ayrıca, İngilizlerin gecekonducuları "denetimli köylere" yeniden iskân etmeleriyle gerillaların hükmü geçmez kılındı. Bu iskân hareketinden önce, gerilla destekçileri tespit edilip tutuklandı ve ardından yeni yerleşimlerine gönderilen köylülerin yaşam standardı, başta yaşanan kimi zorluklara rağmen hızla yükseldi. Eski gecekonducular, başlarının üstünde düzgün bir çatı bulunan, elektriğe ve tıbbi hizmete erişebilen ve kendi tarlalarının sahibi olan vatandaşlara dönüştüler. Bir yandan da İngilizler, devlete sadakatini ispat eden her topluluktan köyleri gerillalarla savaş için silahlandırmışlardı. İngiliz denetiminin tabanda dahi desteğini güçlendirmesinin başlıca sebebi, isyanın sosyal köklerine başarıyla müdahale eden Malaya sivil idaresinin nispeten temiz, etkili ve faydalı olmasıydı. İkmal ve savaşçı kaynakları böylece ortadan kaldırılınca, gerillalar kendi şartlarıyla savaşabilecekleri tek ortam olan yaban arazide izole olup kaldılar. İngilizlerin gerilla avında kullandıkları başlıca unsur, gerektiğinde üslerinden haftalarca uzak kalarak operasyon –cangıl akınları– yürütebilen küçük boyutlu hafif piyade birlikleriydi. MKP dışarıdan büyük çaplı silah yardımı alamadığı için, bu küçük birlikler bile onları dize getirmek için yeterli oldu. Hindiçin'de ise böyle basit bir yaklaşım hiçbir işe yaramazdı. İngilizler, tüm ülkeyi sistematik şekilde bölge bölge temizleyip gerillaları halktan uzaklaştırdılar. Düşman tespit edildiğinde, İngiliz uçakları o noktaya havadan asker indirip gerillaları bombaladı; böylelikle de ezici ateş gücü nokta hedeflerle sınırlı tutularak sivil can kaybı asgariye indirilebilmişti. Sonunda, gerillalar ülkenin en kuzeyine kaçarak tamamen önemsizleştiler.

Malaya'da çok işe yarayan bu teknikler her yerde işlemedi. Liberal kontrgerilla teorilerinin değişmez üçlüsünü teşkil eden tarım reformu, siyasi reform ve "kalpler ile zihinleri kazanma" programları, İngiliz başarısının temeliydi. Fakat bunları Malaya'da mümkün kılan temel unsur, uygulanan sosyoekonomik reformların Londra'daki yetkilileri rahatsız edecek boyuta ulaşmayan sınırlı çapıydı. Ayrıca, İngiliz devleti Malaya'daki ekonomik çıkarlarını koruyabilmek için siyasi hükümlanlıktan feragat etmeye de hazırды. Oysa genelde üçüncü dünya hükümetleri, iktidardan öylece vazgeçmezler ve savaşmayı tercih ederler. Köklü reformlara kalkışan bir üçüncü dünya hükümeti kendi yandaşlarını küstürür ve gerillalar karşısında güçlenmek yerine bilakis zayıflar. Dolayısıyla, geniş çaplı ve derinlemesine değişikliklerden kaçınma ihtiyacı, böyle bir politika gütmeyi taktik olarak dahi imkânsız kılar. Reform taktiği en fazla, 1950'lerde Malaya'da ve Filipinler'de görülen türden, az sayıda köylünün başlattığı yerel ayaklanmaları bastırmada kullanılabilir. Üçüncü dünya ülkelerinde sosyal ve siyasi reformlar tabii ki son derece arzuya şayan ve güzel şeylerdir; fakat kontrgerilla harekâtı açısından kullanışlılıkları gayet azdır. Öte yandan, yeteneksiz ve yoz bir hükümet tarafından uygulandıkları takdirde kontrgerilla savaşının bütün usullerinin geri tepme riski hayli fazladır.

1950'ler ve 1960'larda Güney Vietnam hükümeti, iktidarını tabana nüfuz ettirdikçe halkın desteğini de o oranda kaybetmeye başladı. Yandaşları ihya etmek için kullanılan iktidarın maliyeti halkın sırtına bindiriliyor, fakirden çalınanla zenginler besleniyordu. Kurulu düzen, nüfusun yüzde 72'sinin tarım alanlarının sadece yüzde 15'ine sahip olduğu bir ülkede büyük toprak sahiplerinin denetimini sürekli kılmaya hizmet etmekteydi. Ülke yönetimi, yetkilerini sadece kendi çıkarlarını korumak için kullanan Kuzey Vietnamlı Katolik mültecilerin elindeydi. Bunlar, Budistlerin mülklerine el koyup Katoliklere vermekten Budist evlilik geleneklerini yasadışı saymaya, Budist tapınaklarını tahrip etmekten dini bayramlarda Budistleri öldürmeye kadar her türlü zulmü uyguladılar. Malaya'da nüfusun sadece yüzde 6'sı "denetimli köylere" taşınırken, Güney Vietnam hükümeti nüfusun yarısını yeniden iskân

etmeye kalkıştı; çünkü her yeni köy, bu programı destekleyen Birleşik Devletler'den mali yardım gelmesi demekti. Kendilerini topraklarından eden, yaşam standartlarını düşüren ve atalar kültü odaklı dinlerini uygulayamaz hale getiren “toplumsal yeniden iskân” politikasının köylülerde nasıl bir nefret uyandırdığı anlaşılabilir. Üstelik bu yeniden iskân uygulaması sırasında Vietkong kadroları da diğer halkla birlikte yer değiştirdiği için, sonuç gerilla hareketini engellemek yerine daha çok yaymak oldu. Bu bağlamda, orduyu güçlendirmek devleti zayıflatmak anlamına geliyordu çünkü Vietnam Cumhuriyeti Ordusu'nun (ARVN) ateş gücünün artması, nefret kaynağı politikaların köylülere daha şiddetle dayatılması ve dolayısıyla da gerillalara verilen desteğin artması demekti. 1961 itibariyle elinde pek az otomatik silahı bulunan Vietkong, ARVN ile savaşa tutuşabilecek bir durumda değildi. Fakat Amerikalılar, denetimli köylerdeki koruculara sadakatlerini veya savaş kabiliyetlerini incelemiden otomatik silah dağıtmaya başlayınca, Vietkong bu paramiliterleri saldırı yahut içeriden fethetme için birincil hedef yaptı. Böylece, kısa sürede bolca otomatik silaha kavuşan gerillalar, 1963'ten itibaren, ARVN'yi karşı karşıya geldikleri her seferde darmadağın eder oldular

Pratikte, gerillalar her zaman büyük sorunlarla karşı karşıya dırlar. Asıl şaşırtıcı olan, nadiren başarılı olmaları değil ama o nadir başarıları dahi elde edebilmeleridir. Gerilla hareketleri, askeri deneyimden yoksun, teçhizatsız ve çok küçük gruplar halinde baş gösterirler. Eğer yok edilmek istemiyorlarsa, faaliyette bulundukları ülkenin en ırak kesimlerinde hareket etmek zorundadırlar. Silaha kavuşmaları için genellikle tek yol, karşısında savaştıkları hükümetin ordusundan ganimet almalarıdır. Komşu bir devletin yardım teklif etmesi durumunda dahi gerillaların gücü az, hedefleri ise muazzamdır: Aynı anda hem bir ordu hem de bir hükümet kurup iktidara karşı savaşmak ve nihayet ülkeyi ele geçirmek. Gerillalar ordu kadar sivil idareyi de hedef alırlar; zira yerel yöneticileri suikastla ortadan kaldırmak veya kendi yanına çekmek, iktidara askerlerine saldırmaktan bile daha çok zarar verir. Aynı şekilde, hükümet de kırsaldaki hâkimiyetini artırma çabasına girer, çünkü gerillalara

verilen halk desteğini azaltıp yok etmenin en kolay ve emin yolu budur. Gerilla savaşları, aynı anda cereyan eden üç kademe de gerçekleşir: İdari kademe, tabanda nüfuz mücadelesidir; yüksek siyaset kademesi, halk desteği yaratacak veya mevcut desteği yönlendirecek yeni hareketlerin inşasıdır ve son kademe ise katıksız askeri mücadele alanıdır. Tarafları her üç kademe de başarılı olmaya zorlayacak hiçbir güç yoktur; hepsi de, zaferin daha sevilen değil de daha çok korkulan tarafa gideceği hesabıyla halka zulmetmeye girişebilir. Ancak taraflardan biri, bu üç kademeden birinde bile mücadeleye girmeyi reddederse, düşmanın eline hayati önemde bir koz vermiş demektir: Savaşın sonucunu belirlemeye muktedir olabilecek tartışmasız bir zafer. Bir kademe dahi yenilgi ölümcül olabilir. Eğer devlet gerillaların halk desteğini kesmeyi başırırsa, artık düşmanın yok etmesi dahi gerekmez; onları yaban araziye sürse yeterlidir. Güçlü, acımasız ve nefret duyulan bir ordu harindeki araçlara başvurmada bile, halkın desteklediği bir gerilla hareketi yeri geldiğinde on yıllarca zaferden mahrum edilebilir.

Gerillaların sömürge rejimleri karşısında bu denli başarılı olabilmemesinin nedeni, Avrupalıların her üç kademe de etkili şekilde rekabet edememesiydi. Onların hâkimiyeti, az sayıdaki beyaz asker ve idareciye, itibarlarının büyüklüğüne ve sömürgeleştirilmiş halkların siyasi bölünmüşlüğüne dayanıyordu. 1945'ten sonra tüm bu unsurlar ortadan kalktı. Öncelikle, Güneydoğu Asya'yı işgal eden Japonlar, Avrupalıların iktidar ve itibarlarını bitirip milli silahlı güçlerin kurulmasını teşvik etmişlerdi. Japonya'nın yenilmesi ardından, ne yerel seçkinlerin ne de halkın tekrar sömürgeleştirilmek gibi bir niyeti vardı; bundan böyle Avrupalıların yönetimine rıza göstermeyeceklerdi. Ayrıca, gerillalar ile hükümet güçleri arasındaki denge de tersine dönmüş bulunuyordu: Avrupalıların ordularını ve idarelerini sıfırdan kurmak zorunda olmalarına mukabil gerilla kuvvetleri sahadaki yerlerini çoktan almışlardı. 1946'da Vietnam'daki tüm kasabalar Viet Minh'in hâkimiyetindeydi ve Fransa bölgede yeniden hâkimiyet kurmak istiyorsa, onları tamıyla ortadan kaldırmak zorundaydı. Hollandalılar, Japonların teşvikiyle kurulmuş olan milli orduyu yenemedikleri için Endonezya'yı

tekrar ele geçiremediler. İngilizlere gelince, Burma'yı tekrar işgal etmeyi denemediler bile. Bir yerdeki gerilla başarısı, diğerini doğuruyordu. Bazı Cezayirli devrimci önderler, gerilla savaşına dair tecrübelerini Viet Minh'e karşı Fransız ordusunda asker olarak savaştıkları Vietnam'da edindiler ve sömürgecileri nasıl yeneceklerini öğrendiler. Örneğin, Dien Bien Phu'da esir düşen birkaç Cezayirli askere, ölü Viet Minh askerlerinin cesetlerine basarak bir mayın tarlasından geçmeleri emredilmişti. Yerdeki bu vücutlardan birinin yanına yaklaşıp da dudaklarının halen kıpırdadığını gördüklerinde, onlara eşlik eden yüksek rütbeli Viet Minh subayı şöyle dedi: "Devam edin, çiğneyip geçin. O, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti için görevini yerine getirdi." Yıllar sonra, artık yüksek rütbeli bir Cezayir ordusu subayı olan bu esirlerden biri, işte o olayı şöyle andı: "Ne denir ki, hem ben hem de diğer Cezayirli; hepimiz çok etkilenmiştik." Sömürge savaşlarının sona ermesiyle durum değişti. 1960'lardan sonra Asya, Afrika ve Latin Amerika'da gerilla savaşlarının süregelenleşmesine mukabil ulusal kurtuluş savaşlarına nadiren rastlanır oldu. Halk desteğinden ya da dış yardımdan yoksun hükümetler –1960'lar ve 1970'lerdeki Rodezya ve Nikaragua gibi– gerillalara karşı süper güçlerden ya da sömürgeci devletlerden çok daha etkili ve azimli bir şekilde savaştılar çünkü başka seçenekleri yoktu. Yenilginin sonu sürgün, yoksulluk ya da ölüm demekti. Gerilla savaşlarında irade gücünün en az ateş gücü kadar önemi vardır.

Aslında bir toplumun içerisinde cereyan eden topyekûn savaşlar diyebileceğimiz gerilla mücadeleleri, 1945 sonrasındaki konvansiyonel savaşların büyük bir bölümünden daha uzun süreli, daha kirli ve daha zalimlerdi. Sivillere karşı teröre başvurulması neredeyse gelenek haline gelmişti. Vietnam'da veya Peru'da olması fark etmeksizin pek çok gerilla hareketi, sivilleri kendi komşularının gözleri önünde katletmeyi ya da onlara işkence uygulamayı âdet edindi. Hiçbir şey, devletin acizliğini bir kabile reisinin tüm ailesi katledildikten sonra ortalık yerde hadım edilmesi kadar gözler önüne seremezdi. Köylüleri, başlarındaki ağaları sopalarla döverek öldürmeye kışkırtan Çinli komünistlerin taktiği, köylü toplumlarındaki

sosyoekonomik gerilimlerden en iyi faydalanma yollarından biriydi; köylülerin devletle aralarındaki köprüleri böylece atmaları da cabasıydı. Pek çok devlet –Fransa, İngiltere, Birleşik Devletler ve SSCB de dahil– istihbarat elde etmek için işkenceye başvurmuş, suikastçıları tarafsız ülkelerdeki siyasetçileri öldürmüş ve sivillere terör estirmek için ölüm timleri kullanmışlardır; ayrıca, hava saldırılarıyla kırsalın ekonomisini yerle bir edip halkı da katletmişlerdir. Bu korkunç taktikler bazen işe yaradı, bazen de sonuçsuz kaldı. Vietnam’da otuz yıl süren savaş boyunca, komünist birlikler on binlerce silahsız sivil, diğer siyasi partilerin üyelerini ve kamu görevlilerini öldürdüler. Rakiplerinin iktidarını böylece yıkıma uğrattılar ama diğer yandan, tehlikeli yerel düşmanlar da yarattılar. İsrail’in 1980’lerdeki Lübnan işgali sırasında uyguladığı zulüm ile Şiilikteki şehadet inancının birleşmesi, sonunda İsrail’i geri çekilmek zorunda bırakacak olan intihar bombacılarını ortaya çıkarttı.

1880-1914 arasında ABD Başkanı William McKinley’i, Rus Çarı II. Aleksandr’ı ve onlarca diğer kraliyet mensubu ile devlet görevlisini suikastla öldüren devrimci gruplar, Avrupa’dan Amerika’ya kadar pek çok yerde bombalar patlatarak “silahlı propaganda” yapmışlardı. Bu eylem tarzı, devlete ya da onun temsilcilerine karşı düzenlenecek sarsıcı saldırılara halkın şahit olması veya bunların medyada yayımlanması halinde hükümetin zayıflayıp devrimci hissiyatın güçleneceği düşüncesine dayanıyordu. 1960’lar ve 1980’ler arasında “Yeni Sol” gruplar, tüm Batı dünyasında bu tür eylemler gerçekleştirdiler. Terörist örgütler, genelde komşusunu el altından vurmaya çalışan diğer bir devletin maşası konumundaydılar. Sırp ordusu bünyesindeki gayri resmi bir kol olan “Kara El” örgütü, Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand’a, I. Dünya Savaşı’nı tetikleyen Saraybosna suikastını gerçekleştirmişti. Fakat 1945’ten sonra, devlet dışı aktörlerin çeşitli ideolojiler adına –milliyetçilik, Marksizm, faşizm, anarşizm ve cihat– sivillere karşı yaptıkları saldırılar modern tarihte emsali görülmemiş bir orana ulaştı. Yapıları, boyutları ve etkileri çok çeşitli olan bu gruplar hakkında yine de bir genelgeçer kural olduğu söylenebilir: İsimleri ne kadar uzunsa etkileri de o kadar azdır. Devletler, bu tür

hareketleri düşmanlarını vurabilmek için her fırsatta desteklediler (örneğin, Doğu Almanya'nın Batı Almanya'ya karşı Kızıl Ordu Fraksiyonu'nu kullanması; Suriye, Irak ve İran'ın, Lübnan ve Filistin'deki antisemit örgütleri İsrail'e karşı desteklemesi). Düzinelerce Batı ülkesinde bu tür gruplar devlet adamlarına saldırdılar, kimi zaman on yıllarca süren başkaldırıları ateşlediler, on binlerce insanı öldürdüler ve Avrupa'dan Latin Amerika'ya kadar pek çok ülkede istikrarın bozulmasına sebep verdiler. Televizyonda çıkacak bir "silahlı propaganda" hayaliyle, yolcu uçaklarını kaçırmak veya havada patlatmak gibi sarsıcı eylemlere yöneldiler. Bunların bazıları gerçekten çok ince düşünülmüş ve mahvedici nitelikteydi. 1970 Eylül'ünde Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Kahire'den Umman'a giden dört uçağı havadayken kaçırdı ve yolcuları tahliye edildikten sonra, dördünü de tüm dünyadan kameraların önünde havaya uçurdu. Uçan intihar bombalarına dönüştürülmüş sivil uçaklar, 11 Eylül 2001'de Manhattan'daki ikiz kulelere çarparak 3.000 kişiyi öldürdükleri gibi Birleşik Devletler ekonomisine büyük bir darbe de indirdiler. Bunların intihar dalışları televizyon çekimlerinde ölümsüzleşti. "Terörizm," 21. yüzyıl boyunca da savaşın karakteristik biçimlerinden biri ve toplumun ayrılmaz bir parçası olarak varlığını korumaya devam edecek gibi görünüyor.

1945'ten beri askeri güçler, savaşmadıkları zamanlarda bile dünyayı şekillendirmeyi sürdürdüler. Soğuk Savaş dönemindeki bloklar bir dünya savaşına tutuşmamalarına rağmen dünyadaki iktidarın yapısını inşa ettiler. 1940'ların sonlarında Birleşik Devletler, dünya üzerindeki en büyük ekonomik güç ve Batı Avrupa ile Japonya'nın askeri hamisiydi. 1980'lere gelindiğinde, bu ülkeler artık ekonomik yönden Birleşik Devletler ile rekabet edebilecek güçteler fakat Amerika, askeri ittifakları nedeniyle gevşek bir liderlik konumunda kalmaya devam etti. Amerikan vatandaşları, müttefiklerinin kendilerini savunmaktaki isteksizliğinden hep şikâyet ederler; ama keyfini sürdürdükleri siyasi hegemonya tam da buna bağlıdır. Japonya, savunma harcamalarını Başkan Ronald Reagan'ın da istediğı gibi ikiye katlasaydı, bu durum çok kısa zaman içinde Amerika'nın Pasifik'teki en ciddi güvenlik sorununa dönüşebilirdi.

SSCB'de askeri güç çok daha önemli bir yer işgal ediyordu. Sovyet ekonomisi çökmeye ve Sovyet komünizmi siyasi cazibesini yitirmeye devam ettikçe, SSCB'nin dünyada bu kadar sözünü geçirmesini sağlayan tek unsur olarak askeriyesi kaldı. Varşova Paktı'nın askeri ittifak sistemi sayesinde SSCB, 1989'a kadar Doğu Avrupa'daki hâkim güç olmayı sürdürdü. Küresel nüfuzunun ana kaynağıysa bedavaya nitelikli silah dağıtması ve Birleşik Devletler'e karşı denge oluşturunabilmesiydi.

Yine aynı dönemde askeri teknoloji ve silah üretimi, bir barış döneminde hiç görülmedik derecede dünya ekonomisinde ön plana çıktı. Bu faaliyetin yan etkileri de kritik derecede önemliydi: Sivil havayolları endüstrisi askeri sektöre neredeyse parazit gibi yapıştı ve 1970'lerin sonlarına kadar bilgisayar gelişiminin ana motoru, balistik hesaplama ile şifre çözme ihtiyacı içindeki askeriye idi. Büyük devletler askeri teçhizat ihtiyaçlarını yerli üreticilerden karşılamak istedikleri ama aralarında ancak bir-iki tanesi bu şirketleri ayakta tutmaya yeterli miktarda sipariş verebildiği için, uluslararası silah ticareti temel bir ithalat sektörü haline geldi. Pazarın böylece kızışması neticesinde modern silahların tüm dünyaya yayılması ağır bedellere mal oldu. Ekonomik açıdan bakıldığında, silaha verilen para üretime, yani refaha hiçbir katkısı olmayan bir harcamadır. Silah AR-GE'si ve üretimine yapılan yatırım, yan sanayileri dikkate alındığı vakit dahi, GSMH'yi ciddiye alınacak oranda yükseltmez. Fakat bu yatırımların kaçınılmaz olduğu da inkâr edilmez bir gerçektir. 1980'lere kadar, Birleşik Devletler'deki mühendislerin yüzde 30'u savunma sanayisiyle ilgili alanlarda çalışıyor ve sivil sanayi kollarında mühendis sıkıntısı çekiliyordu. Japonya, Almanya ve Kanada gibi kişi başına savunma harcamasını en düşük tutan sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik büyüme oranlarının, savunma harcamalarının en yüksek olduğu Birleşik Devletler ile İngiltere'den daha fazla olması tesadüf değildir. Müttefiklerini koruma sözü uğruna GSMH'lerinin iki ya da üç kat fazlasını savunmaya ayıran Birleşik Devletler ve İngiltere, bu fedakârlıklarına teşekkür olarak şiddetlenen ekonomik rekabetle karşılaşılabilir.

1945'ten beri, Batı dünyasında savaş ve toplum arasındaki ilişki de kökünden değişti. Bu konuda, askere alma sistemleri meselesini ve halkın savaşa karşı tavrını ele almak dahi yeterince aydınlatıcıdır. 19. yüzyıldaki en kritik gelişmelerden biri, zorunlu askerliğin yaygınlaşmasıydı; bunun sonucunda hükümetlerin emrindeki silahlı güç, savaşın yıkıcılığı ve devletin toplum üstündeki denetimi artmıştı. 18. yüzyılda, halkını doğru dürüst vergilendirmeyi başaran Avrupa devleti sayısı iki-üç taneyi geçmezdi. Bir yüzyıl sonra çoğu Avrupa devleti, artık kendisi uğruna savaşıp ölmeleri için kâğıt üstünde bütün erkek vatandaşlarını cepheye sürebilir hale gelmişti. Zorunlu askerliğin yaygınlaşması kitlesel milliyetçilikle, okuma yazma oranlarındaki artışla ve kamu sağlığının iyileştirilmesiyle yakından ilişkiliydi; ne de olsa, talimatnameleri okuyamayan, bedenleri ağır teçhizat taşıyacak durumda olmayan ve ulus-devlet uğruna harcanabilecekleri düşüncesine ikna edilemeyen celp neferleriyle orduların iş görmesi mümkün değildi. Bu süreçte militarizm, yani asker-savaşçı ethosu ile değerlerinin yüceltilmesi, bütün Batı dünyasında merkezi bir ideoloji haline geldi. İngiliz hava gücünün önemli savunucularından C.G. Grey 1918'de şöyle demişti: “İnsan savaşan bir hayvandır ve savaşan insan hâlâ, dünya tarihi boyunca olduğu gibi, insanlığın en ideal örneğidir.” Fransa'daki liberal milliyetçilerin gözünde ordu, milletin eğitildiği okuldu; imparatorluk Almanya'sında, subayların sahip olduğu itibar herhangi bir sivil meslekten çok daha fazlaydı; Stalin ile haleflerinin demeçleri ve yazıları, 1980'lere kadar askeri mecazlarla süslenmişti.

Birleşik Devletler'de askeri kurumlar, 1945'ten beri hükümet politikalarında çok daha nüfuzlu bir ağırlık kazanmışlardır; buna mukabil pek çok Batı ülkesinde tam tersi bir süreç işlemiştir. Öncelikle belirtmek gerekiyor ki askeri teknolojiler, seçkin birliklere dair öyküler ve *Rambo* serisi gibi filmler vasıtasıyla militarizm, halkın gözünü boyamayı sürdürüyor. 1960'ların meşhur televizyon dizisi *Uzay Yolu*'nda kurgulandığı haliyle geleceğin dünyası katıksız bir askeri kurumdur. Yine de, 1939 öncesiyle kıyaslandığında, 1945 sonrasında militarist geleneğin güç kaybettiğini ve anti-militarist liberal geleneğin tüm Batı dünyasında güçlenerek sınırlı bir zafer

kazandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Halk indinde savaşın artık iyi bir şey değil ama ancak zorda kalındığında başvurulacak kaçınılmaz bir kötülük olarak görülmesi yanında pasifist görüşler de 19. yüzyılda olduğundan çok daha etkilidirler. Bu durumun en belirgin şekilde gözlemleneceği yerler ise, 1939'da dünya üzerindeki en aşırı militarizmler iken 1945'ten sonra dünyadaki en anti-militarist ülkeler haline gelen Almanya ve Japonya'dır. 1970'lere gelindiğinde, zorunlu askerliğin anavatani olan Batı Avrupa'da hükümetler, kamuoyu baskısı yüzünden hizmet süresini kısaltmak ve vicdani retçiliğe alan açmak zorunda kaldılar. 1980'lere gelindiğindeyse, Birleşik Devletler'de siyasetçi namzetlerinin ülkenin savaşlarına katılmaktan kaçındıkları için seçim kampanyalarında rezil edildikleri günler nihayet sona erdi. Batılı toplumlar, bir saldırıya karşı öz savunma istekliliklerini ve dış savaşlara destek vermeyi –savaş ne kadar ucuz olursa destek de o denli büyüyor– sürdürüyorlar gerçi ama bir yandan da, Batı toplumlarının daha önce görülmemiş derecede geniş kesimleri, ülkelerinin karıştıkları savaşlara daha bunlar devam ederken bile açıkça karşı çıkıyorlar. Savaş karşıtları her yerde bir azınlıktır; ama hayli büyük bir azınlık. Süveyş Krizi (1956) ile Cezayir ve Vietnam savaşlarında İngiliz, Fransız ve Amerikan kamuoyunun, I. Körfez Savaşı'nda Alman ile Japon toplumunun ve İsrail'in 1982'deki Lübnan işgalinde İsraililerin savaşa muhalefeti, liberal demokratik hükümetlerin askeri hareket özgürlüğü sınırlarını yeniden belirlemiştir. Batılı bireylerin artık devletin bir aparatı gibi muamele görmeyi çok daha az kabullendikleri ve kolektif yurtseverliğe karşı bireysel vicdanın öne çıktığı anlaşıyor. Pek çok vatandaşı, bir savaşı kendi bireysel adalet ölçütlerine göre destekleme ya da karşı çıkma hürriyeti talep ediyor.

1945 sonrasında yaşanan büyük toplumsal değişimlerin askeri kurumları en fazla etkilediği ülke Birleşik Devletler'dir. Bu ülkenin askeriyesi, mevcudunu kalıcı surette ve çarpıcı ölçüde artırdı: 1941'deki birkaç yüz binlik personel sayısı, 1951'den sonra birkaç milyona yükseldi. Bu artış, subay zümresinin de artık o eski geleneksel insan gücü havuzuyla yetinebilmesinin mümkün olmadığı anlamına geliyordu. Böylece, toplumdan izole bir seçkin sınıfın

tekelden çıkarak tıpkı ülkenin kendisi gibi orta sınıflaşan subaylığa bir yöneticilik ethosu hâkim oldu ve meslek önceye kıyasla çok daha az savaş taraftarı ve daha profesyonel bir karakter kazandı. Birleşik Devletler ordusunun teşkilatlanma modeli artık General Grant değil ama General Motors'tu. Bu gelişmelerden kimileri herhalde kaçınılmazdı ve önemli faydaları da oldu ama elbette bir bedel karşılığında. 1941 öncesindeki subay zümresini oluşturan ahbab çavuşlar ağı, bütün o adam kayırmacılığına ve amatörlüğüne rağmen, “yetenekli kaçıklara” alan açıp arada sırada yapılan hataları affedebilecek derecede esnek olduğu gibi üstlerin astlarının güçlü ve zayıf yanlarını yakından öğrenmelerine elverecek kadar da küçüktü. 1950'lere gelindiğindeyse, bu zümre bir kulüp olmaktan çıkıp tam teşekküllü bir bürokrasiye dönüşmüştü. Subaylar artık üstlerinin düzenli aralıklarla yaptıkları performans değerlendirmelerine göre terfi ettiriliyorlardı; yıldızlı pekiyiden aşağısını alanın, küçük subayken büyük bir hata yapanın veya kurumsal kayığı sallayanın ise vay halineydi. Hatta ve hatta, bir subayın generalliğe terfi kriterleri içine eşinin sosyal melekelerinin de dahil edildiği bir resmi tamim bile çıkarılmıştı. “Kan Revan” Patton, “Boğa” Halsey ya da “Billy” Mitchell'in kariyerleri bu döneme denk gelmiş olsa, söz konusu kıstasların en azından birinde sınıfta kalacakları kesindir.

Aynı esnada, askeriye'nin etnik yapısı da çarpıcı bir değişim geçirdi. 1941 öncesindeki Amerikan donanmasında ancak bir avuç beyaz olmayan personel vardı ve bunlar genellikle yemekhane hizmetlisi olarak kullanılıyorlardı. II. Dünya Savaşı sırasında ise, büyük ölçüde siyasi baskıya bir taviz olarak beyaz olmayan personel sayısı artırıldı. Orduda, siyahi birliklerinin mazisi köklü ve sayıları da çokçaydı; nitekim Vahşi Batı'da, Kızılderililerin “Bizon Askerler” dedikleri siyahi süvariler büyük ün kazanmış ve West Point siyahi subaylar mezun etmişti. Ancak 1900-1945 yılları arasında, beyaz olmayan askerler sıcak çatışmalarda nadiren kullanıldılar ve savaşa gönderildikleri zaman da –II. Dünya Savaşı'ndaki Nisei* taburu ve siyahi Tuskegee pilotları gibi– beyazlardan ayrıştırılmış

* Japon asıllı Amerikalılara verilen isim – e.n.

birlikler teşkil ettiler. Öte yandan, beyaz olmayan personel istihdamına karşı bütün askeriye içindeki en şiddetli muhalefeti yürüten donanma, personel ayrımcılığını bitiren ilk kurum oldu; zira bu seçenek diğer tek alternatiften, yani bütün mürettebatı siyahilerden teşkil edilmiş ve siyahi kaptanların komutasına verilmiş gemilerden evla görülmüştü. I. Dünya Savaşı'nda Birleşik Devletler ordusu, beyaz askerleriyle yan yana çarpışmalarını uygun görmediği için, siyahi asker ve subaylarını Fransız ordusuna “ödünç verdi.” 1945 yılında insan gücü noksanlığı krize dönüştüğünde dahi, ordu beyaz birliklerde siyah askerlerin görev yapmasına ısrarla karşı çıktı. Birleşik Devletler Kara Kuvvetleri Komutanı General George C. Marshall, siyah ve beyaz askerlerden karma birlikler kurulmasını, “Amerikan milletinin bütün tarihi boyunca halkın zihnini allak bullak edegelmiş bir sosyal sorunu çözme iddiası olur bu; halbuki bu problemin çözüleceği yer ordu değildir ve dolayısıyla, sırtımıza böyle bir sorumluluk yüklenmemelidir” diyerek reddetmişti. Ancak gelin görün ki, izleyen otuz yıl boyunca yaşanan süreç tam da bu oldu ve güneyli bir senatörün şikâyet ettiği üzere, askeriye “sosyal reform aracı” vazifesini üstlendi.

1949 yılında Başkan Truman, ahlaki ve siyasi nedenlere dayanarak silahlı kuvvetlerdeki kanuni ayrımcılığa son verdi. Diğer yandan, savaş zamanındaki deneyimlerine dayanan pek çok komutan, siyah Amerikalıların ülkelerine birçok hizmetlerde bulunabileceklerini ve daha etkili kullanılmaları gerektiğini söylemeye başlamıştı. 1951’de, Kore Savaşı sırasında, ordu verdiği ağır zayıyatı telafide altı yıl öncekinden farklı bir yol seçerek siyah takviyeleri beyaz birliklere entegre etti. Kısa süre sonra barış döneminde ise, zorunlu askerlik sisteminin kabul edilmesiyle yeni bir sorun baş gösterdi. Eğer geniş çaplı bir Nizamiye kadrosu idame ettirilmezse, silahlı kuvvetlerde nitelik düşüşü gerçekleşmesi mukadderdi; ancak bu ihtiyacı karşılamak için orduda kalmayı seçen beyaz personel miktarı ihtiyacın çok altındaydı. Bariz çözüm, beyaz olmayanlardan da muharip asker celp etmektir; üstelik beyaz ABD vatandaşları da siyahilerin barış zamanı askerlik yükümlülüğünden paylarına düşeni alması fikrine sıcak bakıyordu. Neticede, Birleşik Devletler’deki

en tutucu kurumları bünyesinde barından silahlı kuvvetler, kanuni ayrımcılığı terk ederek siyahilerden nüfustaki oranlarına göre personel devşiren ilk yapı oldu. Askeri kurumlar bu kararı kendi çıkarlarının gerektirdiği ölçüde aldıklarından ötürü, uyguladıkları politikalar da mevcut asker açığına göre zaman içerisinde değişim gösterdi. Personel ihtiyacı en az kurum olan Amerikan donanması, Kongre’de ırk ayrımcılığının bayraktarlığını yapan güçlü müttefiklerin de desteğiyle, görüntü olmaktan öteye gitmeyen sözüm ona tedbirler aldı. En ciddi adımlarıysa, asker ihtiyacı en şiddetli olan ordu atmıştı. Örneğin, 1949-1962 yılları arasında ordudaki siyahi subay sayısı iki kat artarak toplam mevcudun yüzde 6’sına ulaştı. 1950’lerin sonlarında ABD ordusu, bu ülkede bir siyahın bir beyaza emir verebildiği ve beyazın da itaat etmek zorunda olduğu tek büyük kurumdu. Kâğıt üzerinde, siyahiler askeriyedeki her sınıfa kabul edilebilir ve deri rengine bakılmaksızın liyakatlerine göre terfi edebilirlerdi fakat pratikte bu prensiplere gereğince riayet edilmedi. Siyahiler destek ve muharip kıtalarda bolca istihdam ediliyorlardı ama teknik birimlerde nadiren görülmekteydiler ve subay yahut kıdemli astsubay olarak terfi almaları hâlâ zordu. Üstelik hava ve deniz kuvvetlerinde hâlâ bir nebze ayrımcılık devam ettiği gibi –bir nöbetteki tüm mürettebat siyah, diğerindekilerin tümüyse beyaz olabiliyordu– birçok eyalette milli muhafızlar 1965 yılına kadar tam ayrımcılığı sürdürdü. Silahlı kuvvetler, toplumsal bir devrim başlatmış ama sonuna erdirememişti.

1945’te Amerikan askerlerinin büyük bir bölümü, genellikle birbirine yakın toplumsal sınıflara mensup beyazlardan oluşmaktaydı. Her birlik, personelini ülkenin belli bir bölgesinden temin ediyor ve sivilde çoğunlukla birbirine komşu olan erler, çalıştıkları işlerdeki patronları tarafından –yani yerel seçkin sınıflardan seçilmiş olan subaylarca– idare ediliyordu. Savaş boyunca birliklerin kadroları bir arada tutularak savaştırılmışlar ve böylece en alttaki erden en üstteki subaya dek bütün rütbeler tutarlı bir tecrübe ile birlik ruhu geliştirmişti. 1965’teyse muharip sınıflar kökten farklıydılar. Personel, “seçici hizmet” sistemiyle göreve alınıyordu. Bir tür zorunlu askerlik usulü olan bu sistemde, 18 yaşını dolduran

bazı gençler iki yıllığına silahaltına çağrılırken diğerleri muaf bırakılıyordu. Her bölgenin kalburüstü vatandaşlarından kurulan yerel celp kurulları, adaletsizliği ayyuka çıkmış usullerle asker adayları arasında ayıklama yapıyorlardı. Ayrıcalıklı sınıfların çocukları, mesela üniversite eğitimi gibi bahaneleri ileri sürüp celp edilmekten çok daha rahatça sıyrılabilmekteydiler. Vietnam Savaşı sırasında, düşük gelirli vatandaşların ve eğitimini yarıda bırakmış olanların cepheye gitme ihtimalleri, yüksek gelirli vatandaşlara ve üniversite öğrencilerine kıyasla iki kat daha fazlaydı. Bu durum kayıp oranlarına da yansdı. Subaylar ve askerler, 1945'e nazaran çok daha farklı kökenlerden gelmekteydiler. 1965-1966 arasında Amerikan ordusunun muharip birimlerindeki siyahilerin sayısı, genel nüfusa oranlarının epeyce üstündeydi; bu durum ancak 1968'de değişti. Subaylar, toplumun daha farklı (diğer bir deyişle daha az ayrıcalıklı) kesimlerine mensup üniversiteli beyaz gençlerdi. Bir birlikteki erler ile subaylar artık ülkenin dört bir farklı yanından geliyorlardı. Siyahi subay sayısı çok azdı -1968 itibariyle subayların sadece yüzde 3'ü; West Point'ten mezun olacak son sınıfların ise ancak yüzde 0,7'si- ve onlar da beyaz meslektaşları tarafından küçümsendiklerini hissediyorlardı.

Bu kurumsal devrim, toplumsal ve ırksal bir gerilim doğurdu. Siyahi milliyetçileri, siyah insanların beyaz insanlar uğruna kahverengi insanlarla savaşmak zorunda kaldığını haklı olarak iddia edebilirlerdi; tıpkı, "Vietkong'la hiçbir alıp veremediğim yok" diyerek askere gitmeyi reddeden şampiyon boksör Muhammed Ali (gerçek adı Cassius Clay) gibi. Orduya hâkim olan şirket yönetimi zihniyeti, bu sorunları istemeden de olsa derinleştirdi. Savaş tecrübesine sahip küçük subayların sayısını mümkün mertebe artırmak isteyen kara kuvvetleri; bu amaçla söz konusu personelini altı ayda bir dönüşümlü olarak cepheye gönderdi. II. Dünya Savaşı sırasında General Dwight D. Eisenhower, genç bir küçük subay olan oğluna şunları söylemişti: "Liderliğin sırrı, müfrezedeki her bir askeri tek tek tanımaktan geçer... Bütün müfrezenin seni 'babalık' gibi görmesi için elinden geleni yap." Ama bu tavsiyeyi Vietnam'da yerine getirebilmek zordu, zira subayların dönüşümlü

hizmet süresi ne deneyim kazanmaları ne de çok daha uzun süredir cephe görevi yapmakta olan askerleri tanımaları için yeterliydi. Üstelik tek tek erler de, riskin herkese eşit dağılması adına bir birlikten diğerine dolaştırılıyorlardı. Ancak elde edilen tek sonuç, muharip birliklerdeki yoldaşlık bağını ve morali zayıflatıp zayıyatı artırmak oldu; ne de olsa acemi askerler tecrübelilerden daha çabuk ölüyorlardı. Dahası, istatistiki bir savaş türü olan yıpratma savaşındaki başarısını ölçmek için ordu, yine istatistiklere dayalı bir yönetim yaklaşımı benimsemişti. Birliklerin başarısı “ceset sayısı” ile yani öldürdüklerini iddia ettikleri düşman askerlerinin miktarı uyarınca belirleniyordu. Bunun sonucu olarak, kariyerinde ilerlemek isteyen bir subayın selefinden daha yüksek performans göstermesi şarttı; yoksa becerikliliğine dair kanaate gölge düşebilirdi. Bu yaklaşım, kurumsal yozlaşma üretti. Ölü çocuklar ve kan izleri de listeye kolayca dahil edilebildikleri için “ceset sayısını” yani ordunun savaştaki başarısına ölçü kabul ettiği yegâne değeri şişirmekten daha kolay bir şey yoktu. Bu idare tarzı, birliklerdeki güven ve disiplini aşındırdı. Birçok askerın kanaati, başarılarındaki subayların sicil kabartmak için kendilerini boş yere ateşe atan amatörler olduğu şeklindeydi.

Birleşik Devletler ordusu, kurumsal bir devrimin tam ortasındaydı; birliklerinin geleneksel sosyal yapısı çöküyordu ve tüm bunlar, 1945 sonrasında her sanayileşmiş ülke ordusunu yıpratın türden uzun, kanlı ve sonuçsuz bir savaşın ortasında vuku bulmaktaydı. 1969’da Vietnam’daki Amerikan ordusu, Cezayir Savaşı sırasında Fransa’nın, 1980’deki kontrgerilla harekâtı sırasında İsrail’in ve Afganistan’da SSCB’nin askeriyelerini çatlatanla aynı tür bir yükün altında ezilmekteydi. Irksal sürtüşmeler, ön cephegedeki birliklerde dahi, emsali görülmemiş sorunlar yarattılar. Uçak gemilerinde ve askeri hapishanelerde ırk başkaldırıları patlak verdi. Greve başlayan siyahi denizciler, televizyon kameralarına “siyah güç” (*black power*) işaretleri yaptılar. Uyuşturucu kullanımı başını alıp giderken disiplin de çöktü. Çatışma hengamesinden faydalanan Amerikan askerlerinin, genellikle sevilmeyen profesyonel subaylar ve astsubaylara karşı düzenledikleri 520 ayrı

el bombasıyla cinayet teşebbüsü kayıtlara geçti ve 86 Amerikalı bu şekilde hayatını kaybetti.

Vietnam Savaşı'nın ardından Amerikan ordusu tekrar gönüllü askerliğe dönünce, siyah askerlere daha da fazla yaslanmaya başladı. 1970-1980 yılları arasında askeriyedeki siyahların sayısı ikiye katlanarak toplam mevcudun yüzde 20'sine ulaştı. Bu on yıl içerisinde başka bir kayda değer gelişme daha yaşandı: Bilhassa da kıdemli subayların kararlılığı sayesinde, Birleşik Devletler silahlı kuvvetleri Vietnam Savaşı'nda açığa çıkan sosyal ve ırksal sorunların üstesinden gelmeyi nihayet başarabildi. Bir askeri kurumun gerçek ruhu, önemsiz gibi görünen olaylarla açık şekilde anlaşılabilir. Mesela, 1920'lerde bir İngiliz amirali, emrindeki subayların her birinin en az bir polo midillisine sahip olması konusunda ısrar etmişti, çünkü ona göre ancak bir süvari ve sportmenden gerçek bir subay çıkabilirdi. 1970'lerde Amerikan donanmasına komuta eden Amiral Elmo Zumwalt, emrindeki kuvvetin "ırkçı bir kurum" olduğunu düşünüyordu. Zumwalt, bu sorunun üstesinden gelebilmek için fazlasıyla mesai harcadı; hatta siyahi denizciler ile ailelerince tercih edilen markaların ürünlerinin donanma üslerindeki mağazalarda yeterince stoklanması için bile tedbirlere başvurdu. Silahlı kuvvetler artık siyah Amerikalılar için cazip bir işveren haline gelmişti; o derece ki, ordudaki lise mezunu siyah sayısı beyazlardan fazlaydı. Sivil iş hayatı ve devlet kadrolarına kıyasla, askeriyedeki siyah Amerikalılar çok daha fazla terfi ve ilerleme imkânına sahiptiler. 1968-1988 yılları arasında West Point'teki siyah öğrenci sayısı on kat artarak toplam mevcudun yüzde 7'sine ulaştı. Ordudaki subayların yüzde 10'u, hava kuvvetlerindekiilerin yüzde 5'i ve donanmadakilerin yüzde 3'ü artık siyahtı. 1990'larda tam yüz siyah Amerikalı generalliğe ve amiralliğe terfi etti ki 1991'de Körfez Savaşı'nı yürüten Genelkurmay Başkanı Colin Powell da onlardan biriydi. Powell, 2003'teki Irak işgalinden sonra savunma bakanı oldu. Amerikan ordusu ile Demokrat Parti, Birleşik Devletler'de ırksal entegrasyonu tam anlamıyla başaran yegâne büyük kurumlar haline geldiler. Muhafazakâr bir askeri kurum, toplumsal bir devrimin öncüsü olmuştu.

1990'larda Amerikan askeriyesinin kurumsal gereksinimleri ile Amerika'nın sosyal normları, "kadından savaşçı çıkmaz" diyen geleneğe ve askeri kurumların maço kültürüne meydan okumaya başlayınca, diğer bir devrim daha gerçekleşmeye başladı. II. Dünya Savaşı sırasında 150.000 kadın, donanma baştabibinin "erkek kıyafeti giyerek de kadın işleri yapabilirsiniz" diye özetlediği izinle askeriye'nin geri hizmet birimlerinde görev almışlardı. Savaştan sonra pek çoğu bu görevlerine devam etmek istedi. Buna izin vermenin pek çok kurumsal avantajı olacaktı. Kadınlar aynı işi yapan erkeklerden daha az maaş alıyordu ve pek çok erkek personel, "kadın işi" olarak görülen işleri yapmakla meşguldü. Böylece, askeriye'nin hastabakıcılık ve sekreterlik gibi "kadınlara layık" kısımlarında kadın istihdamına başlandı. Erkeklerle kıyasla daha az haktan yararlanıyorlardı; silahlı kuvvetler mevcudunda onlara sadece yüzde 2'lik kontenjan ayrılmıştı ve akademilere girmeleri yasaktı. 1970'lerde kadın işi olarak görülen mesleklere karşı sosyal tavrın değişmesi ve gönüllü bulmakta yaşanan zorluklar bu alanda radikal değişiklikler yapılmasını zorunlu kıldı. Aynı işe aynı ücret ilkesi kabul edildiği gibi, kadınlar akademilere ve önceden kendilerine yasak olan diğer pek çok branşa kabul edilmeye başlandı. Kadınların alınmadığı tek yer olarak artık sadece muharip birimler kalmıştı. 1991'de Amerikan ordusunun yüzde 11'i, yaklaşık yarısı siyah olan kadınlardan oluşuyordu. Tüm bu gelişmeler ciddi bir muhalefete karşı gerçekleşti. Amiral Zumwalt, kendisine "cinsiyet ayrımı olmayan düşler ve grup seks partileriyle" ilgili pek çok ikazda bulunulduğundan bahsetmişti. Ona göre, pek çok eski kafalı donanma subayının "asker dediğin erkek olur fikrine bağlılıkları bütün askerler beyaz olmalıdır kafasına bağlılıklarından çok daha şiddetliydi."

1990'larda, bu süreç zirvesine ulaştığı sırada, yeni bir tartışma baş gösterdi. Bir grup, kadınların savaşabileceğini ve savaşması gerektiğini savunurken, diğer bir grup onların bu görev için yetersiz olduğu ve bu yönde yapılacak girişimlerin, askerlerin ateş altındaki yoldaşlığını zedeleyeceği görüşündeydi. Bu tartışma daha sonra akademik bir hal aldı. Kadınların ön cephede görev yaptığı Körfez Savaşı tüm bu tartışmalara son verdi ve ortaya insanların hiç de

alışık olmadığı yeni görüntüler çıktı. Kimi kadınlar savaşa giderken, asker kocaları evde kalıp çocukların bakımını üstlendi. Binlerce Amerikalı kadın cephede hayatını tehlikeye atmaktan çekinmemişti. Bazı kadınlar düşman cephesinin gerisinde görev uçuşuna çıkarken, diğerleri ön hatlardaki çarpışmalara katıldı ve aralarından beşi hayatını kaybetti. Kimileri kadınların cephede bulunmasının morali düşürdüğünü, diğerleriyse tam tersine yükselttiğini savunuyordu. Savaşan kadınlar açısından bakıldığında, Körfez Savaşı çelişkili sonuçlar doğurdu. Bir yanda Birleşik Devletler hükümeti, kadınların çatışma sahasında daha fazla görev alabilmesi yönünde hareket ederken diğer yandan kamuoyuna orduda yaşanan cinsel taciz olayları yansıtmaya başladı. Pentagon, Körfez Savaşı sırasında bir kadın askerin esir düştüğünü ve tecavüze uğradığını açıklarken, 34 kadın asker ise kendi silah arkadaşları tarafından taciz edilmişti. 1992’de, donanma havacılarının düzenlediği ve en yüksek rütbeli makamların da hazır bulunduğu bir toplantı sırasında, onlarca sarhoş erkek pilotun aralarında subayların da bulunduğu birçok kadın askere cinsel tacizde bulundukları ve donanmanın bu skandalı örtbas etmeye kalkıştığı duyulunca kıyamet koptu. Pentagon’a göre, soruşturmayla görevli amiral, donanmanın kadın pilotlarını “fahişelerle” kıyaslamıştı. Muhafazakâr görüşlere sahip emekli askerler, kamuoyuna açıklama yaparak silahlı kuvvetlerde görev yapan eş ve kızlarının her an cinsel tacizle karşı karşıya olduğunu ifade ettiler. Bir kez daha Amerikan ordusu toplumsal değişimlerin aynası ya da teşvikçisi konumuna gelmişti ki bu model, tüm Batı dünyasında egemen olacaktı.

Batı dışı dünyada, askeri kurumlarla toplum arasındaki ilişki 1945’ten beri iyice arapsaçına dönmüştür. Hindistan, ordunun devletin efendisi değil de hizmetkârı olduğu şeklindeki İngiliz geleneğini devralmış olmanın avantajına sahipti. İsrail ise zorunlu askerlik hizmeti sayesinde, dünyanın dört bir yanından gelen göçmenlerin tek bir millet olmasını sağlamıştı. Diğer yerlerde ise ordular gırtlaklarına kadar siyasete battılar ve sivil kurumların zayıf olduğu yerlerde egemen unsur haline geldiler. Yine pek çok ülkede ordular devletten tamamen bağımsızlık kazanmış gibidirler.

Somali ve Lübnan'daki milisler askerden ziyade mafya üyelerini andırmaktadır ve artık savaş, belli bir hedefi ele geçirmenin amaçlandığı bir eylem olmaktan çıkarak kendi başına bir amaca, bir yaşam biçimine dönüşmüştür: Savaş olmazsa milislere de ihtiyaç kalmayacağından ötürü çatışmaları sona erdirmek hiç kimsenin işine gelmez. Pek çok üçüncü dünya ülkesinde ordu, militarist bir anonim şirket haline gelerek ekonominin ve siyasi partilerin büyük bölümü üzerinde hâkimiyet kurmuş, devleti savunma görevine bir de devleti tanımlama görevi eklemiştir. Benzer bir model pek çok Batı ülkesinde ve komünist ülkede de geçerli olmuştu tabii ama bütün o örneklerde, silahlı kuvvetlerin konumu yukarıdaki örneklerle nazaran çok daha zayıftı. Askeri korporatizm, askeri-endüstriyel kompleksin her türlü sınırlamadan ve dizginlerinden boşalmış halidir. Amerika'da böyle bir durum hâkim olsaydı, donanma General Motors'un en büyük hissedarı ve Demokrat Parti'nin perde arkasındaki kuklacısı olur; Hava Kuvvetleri IBM'i idare ettiği gibi Cumhuriyetçi Parti'deki çoğunluk hizbini teşkil eder ve ordu ise Kolombiyalı uyuşturucu satıcılarıyla işbirliği içinde Birleşik Devletler'in güneyindeki her hükümeti ve Uyuşturucuyla Mücadele Ofisi'ni kontrol altında tutardı. Bu hayali tablo Tayland, Uganda, Pakistan ve Brezilya gibi ülkelerde gerçekliğin ta kendisidir.

Latin Amerika ülkeleri, orduya siyaset girmesinin ve ideolojinin güç kullanımı üzerindeki etkisinin en güzel örnekleridir. Bu ülkelerin orduları için siyasete müdahale etmek bir gelenektir; kendilerini anayasanın ve Hristiyanlığın koruyucusu olarak görürler ve sürekli ayaklanmalarla karşılaşır. Troçkistler, Maocular, Marksist-Lenistler, anarko-sendikalistler, Castrocular, Peroncular ve liberaller tıpkı uyuşturucu kartelleri, bölgesel ayrılıkçılar ve yerliler gibi kendi bildikleri tarzda gerilla savaşları yürütmüşlerdir. Bu başkaldırıları genelde köylülere dayansa da, modern kontrgerilla taktik ve tekniklerine karşı ancak kendi yaklaşımlarıyla zafer kazanılabileceğini öne süren şehir gerillaları da onlara katılırlar. Bu kalkışmaların büyük çoğunluğu amatör girişimlerdi: Ernesto "Che" Guevara, Bolivya'da 1967-1968 yıllarında, lisanını bile bilmediği bir halkı ayaklandırabileceği ümidiyle beceriksiz bir gerilla savaşının klasik

örneklerinden birini vermişti. Asiler ancak Küba ve Nikaragua’da başarılı olmuşlardır ama başarısız kalan hareketler bile önemliydi; zira bunlar genellikle güçlü ve halk desteğine sahip oluşumlardı. Asi hareketin gücü ve desteği büyüdükçe karşısındaki devletin fiziki ve manevi tehdit algısı da büyüyor ve kontrgerilla acımasızlığı artıyordu. Dahası, bu muhalif hareketleri topyekûn komünist olarak damgalayan Birleşik Devletler’in yardımı da o nispetle fazlalaşıyordu. Bu savaşların büyük çoğunluğu işkenceler, ölüm timleri, gecekondular mahallelerine yapılan hava saldırıları, suikastler ve toplu köy katliamlarıyla karakterize olan sonu gelmez barbarlıklara dönüştüler. En büyük zulümleri genelde kontrgerillacı ordular işlemekle beraber, kimi gerilla hareketleri de –mesela Peru’daki Aydınlik Yol (*Sendero Luminoso*)– bu açıdan rakiplerini aratmamıştır. 1948-1956 arasında Kolombiya’daki “Şiddet” olayları (*La Violencia*) ve 1968-1994 yıllarında Orta Amerika’da patlak veren isyanlar sırasında, binlerce sivil hayatını kaybetti. Gerilla hareketlerinin büyük bir bölümü ezilmiş ya da kontrol altına alınmış olsa da, yarattıkları baskı tüm Latin Amerika’daki siyasi sistemi yıkmayı başardı. Ordulardaki devrim korkusunun sürekli artması, beraberinde bir sürü askeri darbe getirdi. 1970’lerde Uruguay ve Arjantin’deki şehir gerillaları başarısız olsalar da zayıf durumdaki sivil rejimlerin yıkılıp yerlerine askeri diktatörlüklerin kurulmasına sebep verdiler. Aslında esas amaçları da zaten buydu çünkü teorisyenleri, bu gelişmenin devrimi hızlandıracağı gibi fahiş derecede yanlış bir tahminde bulunmuştu. Alınan sonuç, askeri rejimlerin tüm devrimcileri ortadan kaldırması oldu. Latin Amerika’nın genel manzarası, amaçları sosyal demokrat reformlardan otoriter Hristiyan gelenekçiliğine kadar uzanan bir çeşitlilikteki askeri rejimlere dönüştü. Bunların çoğu uzun yıllar ayakta kalmayı başarmıştır; mesela, Brezilya 1964-1985 yılları arasında askerler tarafından yönetilmişti. Hepsisi de doğru yolda yürüdüğünden emin bulunan bu askeri rejimlerin hiçbiri başarılı olamadı ve 1985’ten itibaren, hatalarıyla aşırılıklarının utancı içinde birer birer kışkalarına çekilmeye başladılar. Yerlerini alan sivil idarelere, üstesinden gelinmesi gereken pek çok acı iç savaş hatırasıyla birlikte orduyu, gerillaları ve halkı uzlaştırmak gibi zor bir yük bırakmışlardı.

Askerin siyasete girmesi, hem ordu hem de devlet için talihsiz sonuçlar doğurur. Mevcut tecrübe, askeri kurumların ne reformculukta ne de ulus kuruculukta başarılı olduklarını gösterdiği gibi, askerlerden iyi devlet adamı da nadiren çıkar. Üstelik ordusunun hâkimiyeti altına girmiş bir devlette geçerlilik kazanacak siyaset türünün ancak darbecilik olacağı da barizdir. Hele de, herhangi bir subay grubu yapıp ettiklerine karşılık kendisinden intikam alınacağı veya hesap sorulacağı korkusuna kapılmışsa darbecilik çıkmazına hapsolmak iyice mukadderdir. Üçüncü dünyanın büyük çoğunluğunda siyasi istikrar tam da böyle yıkılmış ve liberal-demokratik bir sistemin gelişimi akamete uğramıştır. Öte yandan, siyasete bulaşan orduların muharebe kabiliyeti de zarar görür. Pek çok rejim, ordusunun kifayetini feda ederek subaylarını sadakatlerine göre terfi ettirme yolunu seçmiştir. Örneğin, 1960'larda Suriye'nin siyaseti tam bir kaos olduğu gibi ordusu da gırtlığına kadar siyasete batmış olduğu için ülkenin askeri performansı yerlerde sürünüyordu. Generaller, başkent Şam'daki şahsi güç merkezlerini teşkil eden birliklerini İsrail'e karşı cepheye sürmeye yanaşmıyorlardı. Bu siyasi ve askeri zayıflık, ancak Hafız Esad'ın hizbi rakiplerini ortadan kaldırıp tüm iktidarı ele geçirerek tam anlamıyla sadık ve kifayetli bir ordu kurunca sona erdi.

Savaşların örüntüsü, Soğuk Savaş'ın sonuyla birlikte değişti. SSCB bir askeri özne olarak ortadan kalkarken varlıkları Sovyet askeri gücüne bağlı olan rejimler de tarihe karıştılar. Güçler dengesi kökten değişirken bu dengenin tabiatı da dönüştü. İlk başta Batı ülkeleri, pek de haksız olmayarak, yeni dünya düzenini şekillendireceklerini varsaydılar. Askeri teknolojide 19. yüzyıldakin-den bile aşağı kalmayan ezici bir üstünlüğe sahip olduklarından ötürü tehditlere karşı güvendelerdi. 1991'deki Körfez Savaşı, Batı Bloku'nun birleşik ve kararlı durduğu vakit bütün üçüncü dünya ordularını rahatlıkla ezebileceğini göstermişti. Ne var ki, gerçek hayatın tecrübesiyle kısa süre içinde görüldü ki bu şartlar sıradışıydı ve Batı dünyaya öyle kolay kolay hâkim olamazdı. Tüm dünyaya yayılmış ve bazen de kullanılmış olan nükleer, kimyasal ve biyolojik kitle imha silahlarının Batı'da veya başka bir bölgede

kullanılması tehdidi şimdi her zamankinden daha fazlaydı. Batılı ülkeler, kendi bölgelerinde üstünlük kurmuş ve kitle imha silahları edinmiş olan güçlü üçüncü dünya ülkelerine pek bulaşmak istemediler ve fiili güç kullanımına başvurdıkları zaman da bunu alışılmadık şekilde yaptılar. Kendi hayatı çıkarları doğrudan söz konusu olmadıkça savaşıma hiç de istekli olmayan Batılı halklar, yine de kimi zaman, zorbaca davrandığına hükmettikleri bir yabancı ülkeyi durdurmak için göstermelik kuvvetler gönderdiler. Fakat bu kuvvetlerin bile kullanılıp kullanılmayacakları ve eğer kullanılacaklarsa bunun ne şekilde olacağı hususunda kararsızlardı. Elde edilen sonuçlar, trajediyle zor kuvvetini birleştirdi. Bir hükümetin çıkarlarını tek yanlı askeri güç kullanımıyla kovalaması çok kolaydır; fakat Batılı devletler kendilerine çok daha zor hedefler seçmişlerdi: “Hikmet-i hükümet” (*raison d'état*) ile değil ama kamuoyu baskısı nedeniyle kalkışılan ve çok taraflı askeri unsurlar kullanılarak yerine getirilmesi amaçlanan uluslararası insani yardım harekâtı. Amaç artık belli bir çıkarı elde etmek için düşmanı yenilgiye uğratmak değil iyilik yapmaktı ve salt bir savaş ilanı ile ileri teknoloji kullanımının pek az kayıpla hemen zafer getirmesi bekleniyordu. Bu hedeflere ulaşmanın, hatta bunu denemenin bile zor olduğu çarçabuk anlaşıldı.

Batılıların kızgınlıkları ve birlik intikalleri, zorba devletleri yollarından döndürmeye yetmedi. Eski Yugoslavya’da ve Somali’de en çarpıcı örnekleri görülen türden küçük ama acımasız askeri güçler, Avrupalılara ve Amerikalılara yıllarca meydan okudular. Batılıların boş boş böbürlenmelerini seyretmişler ve hatta, 1993’te Somali’de birkaç Amerikan komandosu öldürüldüğü ve ertesi sene aynı şey Ruanda’daki Belçikalı paraşütçülerin başına geldiği zaman, arkalarına bakmadan kaçmalarını seyretmişlerdi. Etnik temizlik ve kitlesel katliamlarla rengini bulan yerel ve sınırsız savaşımlara bulaşmış Sırbistan ve Irak gibi ülkelerin rejimleri, hep kendi içinde bölünmüş bir görüntü veren Batı’ya meydan okuyarak daha da güçlendiler. Bu tarz savaşları, ellerine geçirdikleri her türlü silahı kullanan milis güçleri yürütüyordu ki herhalde en kan dondurucu örnek, 1994’te Ruanda’daki soykırımın baş silahı olan paladır.

Milislerin amaçları komşu toprakları ele geçirmek ve oradaki halkı ibret olsun diye ya da salt canları öyle istediği için öldürmekti. Batılılar, zayıfa yardım etmenin çok zor olduğunu gördüler. Boşnak sivilleri Sırp ve Hırvat milislerden korumak için çok az şey yapmışlar; Ruanda, Sudan ve Sierra Leone’de milyonlarca insan katledildiğindeyse kıllarını bile kıpırdatmamışlardı. Fakat bu süreç, zayıf grupları güçlüye ve onun sivillerine saldırıp krizi kasten tırmandırmaya ve böylece Batı kamuoyunu galeyana getirip müdahaleye zorlamaya yöneltti. Müdahale olduğunda ise, amacına ulaşması hiç kolay değildi. Batılılar kimi zaman –Ruanda’daki Tutsiler örneğinde olduğu gibi– zayıf tarafa silah ve gıda yardımı yapsalar da, genelde kötünün iyisini seçmekle yetinmek zorunda kaldılar. Mesela, 1995’te Sırpların Müslüman Boşnaklara saldırmasına engel olmak için Hırvatlara destek veren Batı, 200.000 Sırp sivilin tehcirine yol açtı. Bu beceriksizlik sadece NATO güçlerine has değildi. Komşularından açık ara güçlü olan İsrail, Arap *intifada*’sı (sivil direniş) neticesi Batı Şeria’nın büyük bir bölümünü terk etmek zorunda kaldı. Hindistan’ın Sri Lanka’daki iç savaşı sona erdirmeye teşebbüsü ağır zayıyat, aşağılayıcı bir ricat ve Hindistan başbakanının suikastla öldürülmesi neticesini verdi. Afrika ülkelerinin topladığı görev kuvveti, Sierra Leone ve Libya’daki katliamları sona erdirmeye başarısız oldu. Müslüman intihar bombacıları ise dünyada ayakta kalan tek süper güce, yani Amerika Birleşik Devletleri’ne, 11 Eylül 2001’de barış zamanında yaşadığı en büyük kaybı verdirdiler. Güç, artık geçmiştekinden çok farklı bir karakterdedir ve gelecekte ne şekil alacağı da hâlâ belli değil.

Örnek Olay İncelemesi: Hindiçin Savaşları

Hindiçin’de otuz yıl boyunca devam eden savaşlar, Soğuk Savaş dönemindeki savaşın ve toplumun bütün niteliklerini bünyesinde barındırır. Her şey, 1870’ten beri yaşamakta olduğu askeri fiyaskolara bir yenisini daha eklememeye kararlı olan Fransa’nın II. Dünya Savaşı’nda Japonya’ya kaptırdığı Asya sömürgelerini

tekrar ele geçirme sevdasına kapılmasıyla başladı ama sonuç yeni bir fiyasko oldu. Bunun temel nedeni, girişilen gerilla savaşının hem idari hem de siyasi boyutlarındaki tam başarısızlıktı. Fransızlar, hâkimiyetlerinin altını oyacağı endişesiyle iktidarı yereldeki milli siyasi partilere teslim etmeyi reddettikleri için Vietnam genelinde güçlü bir müttefik bulamadılar. Düşmanlarını yerel destekten mahrum kılabilimleri ancak, gönülsüzce verdikleri tavizlerle müttefik kazandıkları birkaç noktada, özellikle de Güney Vietnam'da mümkün oldu. “Dağlılar” (*Montagnards*) denilen ve etnik açıdan Vietnamlı olmayan bazı kabileler, Mekong deltasındaki hizipçi Cao Dai ve Hoa Hoa dinlerine mensup gruplar, Hanoi civarındaki Kızıl Nehir Deltası'nda yoğunlaşan Katolikler ve Saygon'daki Binh Xuyen mafyası gibi azınlık topluluklarından müteşekkil olan bu müttefik gruplar, kendi bölgelerinde güçlü olmakla birlikte, ülkenin genelindeki Fransız idaresine bir tehdit teşkil edemezlerdi. Diğer her noktada ise Fransızlar savaşın siyasi ve idari boyutlarına tamamen boş verdiler ki Vietnam'ın sosyolojisi dikkate alındığında bu yapılabilecek en büyük hataydı. Ülke nüfusunun yüzde 90'ını oluşturan etnik Vietnamlıların yüzde 75'i Budist idi ve Viet Minh'in liderleri ülkenin geleneksel seçkin sınıfına mensuplardı. Ulusal liderlerin bir kısmı, yabancı işgalcilere karşı çok güçlü bir direniş geleneği bulunan ve etnik bakımdan olağanüstü derecede homojen olan halklarını, aynı anda hem kurtuluş savaşı hem de komünist devrim için hazırlıyordu. Yerine göre dehşet salan, silahlı direniş uygulayan, köylerde sistemli bir tarımsal ve sosyal reform gerçekleştiren ve esasında Fransız idaresine karşı tek gerçek alternatife dönüşen Viet Minh, 1950'ler itibarıyla Kuzey Vietnam halkı üzerindeki siyasi hâkimiyetini kurmuştu. Bir Fransız subayı, sömürge idaresinin kuzeydeki merkezi olan ve Hindiçin'deki Fransız ordusunun yarısının konuşlandığı Kızıl Nehir Deltası'nda bile, hükümet kuvvetlerinin ancak “çorbadaki ekmek kırıntıları” olabileceğini belirtti. Büyük bir bölümü Viet Minh'in kontrolünde olan köylerin sadece yüzde 10'u Fransızlara vergi ödüyor ve sivil idareyle temas halinde bulunuyordu. Ayrıca Viet Minh'in nüfuzu Orta Vietnam'a doğru hızla yayılmaktaydı.

Bu siyasi başarı sayesinde Viet Minh, askeri başarılarının ilk başmağı olan savaşçılara ve gerekli teçhizata ulaşmayı başardı. Fakat bu zaferleri elde etmeleri kolay olmayacaktı, çünkü Fransızların askerliği devlet adamlıklarından daha iyiydi. Ellerindeki kaynaklar dikkate alındığında, Fransızların askeri performansının kötü olduğunu söylemek mümkün değildir. 1954 yılında Vietnam'da Fransızların elinde sadece 180 parça köhne savaş uçağı bulunuyordu. Eğer bunlar 1968'de Amerikan deniz piyadelerinin elindeki tek hava desteğı olsaydı, o sırada kuşatma altında bulunan topçu üssü Khe Sanh muhtemelen düşerdi. Öte yandan Fransızların emrinde 1968'deki Amerikan hava desteğıne denk bir kuvvet mevcut olsaydı, kuşatılan Dien Bien Phu ordugâhının kurtulacağı kesindir. Ağır kayıpların Fransız halkının savaşma isteğini kıracağından çekinen Fransız hükümeti, anavatan ordusunun zorunlu hizmet neferlerini bölgeye göndermekten kaçındı. Vietnamlılardan bir düzenli ordu kurmakta da pek acele edilmedi, zira böyle bir kuvvet, sömürge yönetimine tehdit oluşturabilirdi. Neticede cepheye sürülen ordu Fransız askeriyesinin profesyonel kısmından, Hindiçinli askerlerden, Afrikalı sömürge birliklerinden ve Yabancılar Lejyonu'nun paralı askerlerinden teşkil edildi. 1954'te Dien Bien Phu felaketine maruz kalan da işte bu yamalı bohça kabilinden kuvvet oldu: Fransız ve Vietnamlı paraşütçüler, Cezayirli ve Faslı piyadeler, Lejyon saflarında beraberce ölen İspanyol anarşistler ve Nazi *Waffen-SS*'in sabık mensupları. Fransa'nın Hindiçin'deki 175.000 muvazaf askerinin yanı sıra, çoğunluğu paramiliter karakterde 250.000 yerel askeri de vardı ama şehirlerin garnizonlarla tahkim edilmesi zorunluluğı yüzünden, düşmanla savaş için cepheye sürülebilecek ancak 50.000 adam kalıyordu.

Söz konusu bu düşman çok çetindi. Viet Minh'in 1953 yılında 260.000 gerillası bulunuyordu ve Komünist Çin'in de desteğıyle düzenli ordusunun mevcudu 110.000'e, yani Fransız sahra ordusunun iki katına ulaşmıştı. Üstelik ellerinde Fransızlara denk sayıda top da vardı. Viet Minh, gerillaları ve ordusuyla sömürge idaresini iki koldan tehdit etmekteydi. Fransızlar, gerillaları halktan uzak tutmak için ellerindeki kuvvetleri yaymalı ama düşmanın düzenli

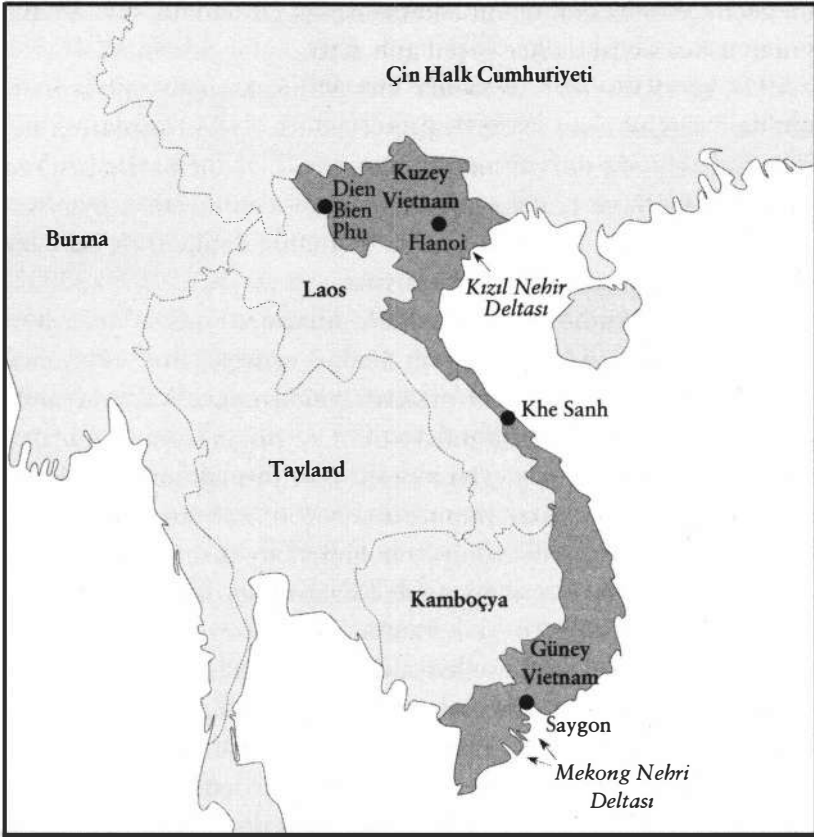
ordu tümenleri karşısında tutunabilmek için birleşmeliydiler. İki işi birden yapacak güçte olmadıklarından ötürü, inisiyatifi kaybettiler ve Viet Minh ile ancak onun seçtiği yer ve zamanda çarpışmaya girebildiler. Fransızlar, tek bir büyük yenilgiyi dahi kaldıramazlardı; bütün her yeri birden savunacak güçleri olmamasına mukabil Viet Minh her yerden, özellikle de Fransızların zayıf olduğu noktalardan saldırdı. Fransız hücum birlikleri büyük bir gayretle çarpışıyordu, fakat bir tehdidi bastırdıkları an başka yerde bir diğeri belirliyordu. 1950 yılında Fransız garnizonları Çin sınırı boyunca birbirlerinden kopuk kopuk konuşlandırılınca, Viet Minh tümenleri bunları teker teker yok etti ve 10.000 Fransız profesyonel askeri hayatını kaybetti. Fakat 1951’de, sayıca çok daha zayıf olmalarına rağmen, Fransızlar nehir gemilerinin ateş gücüyle tank ve hava desteğini gereğince kullanarak Hanoi’ye yönelik büyük bir piyade taarruzunu püskürtüp Viet Minh düzenli ordusunun yüzde 40’ını teşkil eden 20.000 askeri öldürdüler ve binlercesini yaraladılar. Fransız ateş gücü karşısında açık arazide hiçbir şansı olmadığını anlayan Viet Minh, strateji değiştirerek düşmanının en zayıf noktalarına yüklenmeye başladı. Vietnamlıların tankların giremeyeceği komşu arazilere çekilerek yeni bir cephe açmalarına mukabil Fransızlar kuvvetlerinin büyük bir bölümünü Hanoi’yi savunmak için temelli olarak ayırmak zorunda kaldılar.

Hindiçin’in nüfusu yol iz olmayan, geniş, ıssız ve dağlık bölgelerle birbirinden ayrılmış yoğun yerleşim alanlarına dağılmıştı. 1951’de Viet Minh bu bölgelerden sadece biri olan Kuzey Vietnam’da faaliyet gösterdiği için Fransızlar ellerindeki saldırı kuvvetlerinin büyük bölümünü bir noktaya toplayabilmekteydiler. Fakat sonraki birkaç yıl içerisinde Viet Minh yüz binlerce hamaldan oluşan bir ikmal sistemi geliştirdi. Bu sistem sayesinde on binlerce asker, yüzlerce kilometrelik dağlık arazide günde 15 kilometre hızla ilerleyebiliyor ve ardından da tam lojistik destekle muharebeye girebiliyordu. Böylece Vietnamlılar, Fransızları adım adım ortadan kaldırmayı başardılar. Arazide düşmanlarından daha kolay ve hızlı bir şekilde ilerleyip Fransızları ve onların müttefiklerini en ummadıkları noktalardan vurmuşlardı. Fransız lojistik sisteminin

gün geçtikçe daha çok tehditle karşılaşması nedeniyle, savunmaya ayrılan asker sayısı da her geçen gün arttı..

1951 ve 1953 yılları arasında Viet Minh, Kuzey ve Orta Vietnam'daki dağlık bölgelerde hâkimiyet kurdu. 1953 sonlarına gelindiğindeyse, orduları Orta Vietnam ve Kızıl Nehir Deltası'nın yanı sıra Laos'u ve Fransız hâkimiyetinin en emniyetli taşıyıcı sütunları sayılan Kamboçya ile Güney Vietnam'ı dahi vurabilecek bir konumdaydı. Bu tehdide karşı Fransızlar, Kuzeybatı Vietnam'daki Dien Bien Phu Vadisi'ni işgal ettiler; amaçları burayı Viet Minh karşıtı kontrgerillalar için bir üs haline getirip Laos ve Güney Vietnam'a yönelik tehditleri ortadan kaldırmaktı. Vadinin hava ulaşımı hariç dışarıyla bağlantısı yoktu ve oraya konuşlandırılan 15.000 asker, etrafı çevreleyen tepeleri elde tutmak için yeterli değildi. Fransız komutanlar bunu bir sorun olarak görmüyorlardı, çünkü onlara göre, Viet Minh'in bölgeye büyük birlikler ve ağır teçhizat sevk etmesi mümkün değildi. Fakat işler düşündükleri gibi gelişmedi. Strateji, lojistik ve kamuflaj tekniklerini kusursuz denecek şekilde birleştiren Viet Minh, tam da Dien Bien Phu sayesinde önlenebileceği düşünülen tarzdaki saldırısını başlattı. 30.000 Viet Minh nizami askeri Hindeğin yaylalarından aşırarak aynı anda Laos'a girmiş ve Kamboçya ile Güney Vietnam'ı tehdit altına almıştı; bu arada aralarında mekanize birimlerin de bulunduğu birkaç Fransız birliğini de ortadan kaldırdı. Fransızların ihtiyat güçleri tüm Hindeğin'e dağılmıştı ve ikmal sistemleri çökmek üzereydi. Bu taarruz devam ederken, 49.000 Viet Minh askeriyle 200'den fazla sayıda top, tam bir gizlilik içerisinde Dien Bien Phu'ya kaydırıldı. Açılan muazzam top ateşi, uçuş pistini kullanılamaz hale getirirken Fransızların gücü ve morali sonu gelmez insan dalgası hücumlarıyla eritildi. Ateş gücü üstünlüğü ezici olan Viet Minh, bölgeye 10.000 asker daha takviye getirirken uçuş pistleri kullanılmaz halde olan Fransızlar ne yaralılarını tahliye edebiliyor ne de yeterince ikmal getirebiliyorlardı. Takviye olarak gönderilen hücum birlikleri de durumu değiştirmeyi başaramayınca, destansı bir kuşatmanın ardından garnizon teslim oldu. Dien Bien Phu yenilgisi, Fransa'nın Hindeğin'deki seçkin birliklerinin yarısını ve bölgede tutunabilmek

Harita 13.2 Hindişin Savaşları.

için besledikleri bütün ümitleri yok etti. Tam da o esnada, Kızıl Nehir Deltası'ndaki Fransız savunmasından içeri sızmayı başaran 10.000 Viet Minh nizami askeri, yerel gerillalarla birleşip yeni bir saldırı başlattı. Fransız birlikleri savaşarak Hanoi'ye doğru geri çekilmeye başladılar.

Fransa'nın bütün savaşta verdiği toplam kayıp, I. Dünya Savaşı'nda bir günde verildiği çok görülen zayıtın hayli altındaydı; ancak sonuç değişmiyordu, savaş bitmişti. Fransızların Vietnam'ı terk etme arzusu, orayı elde tutma iradelerinden çok daha fazlaydı artık. Viet Minh komutanı General Giap şöyle bir öngöründe bulunmuştu: "Düşmanımız zamanla saldırıdan savunmaya geçmek

zorunda kalacak. *Blitzkrieg*, yıpratma savaşına dönüşecek. Bunun sonucunda da Fransızlar bir ikilemle karşı karşıya kalacaklar: Kazanmak için uzun süre mücadele etmeleri şart... ama böyle uzun soluklu bir savaş için gereken psikolojik ve siyasi iradeleri yok." Dien Bien Phu'da düzenli ordusunun yüzde 25'ini kaybeden Viet Minh, Fransızlardan daha ağır zayıt vermiştir; fakat Hındiçin savaşları sırasında komünistler, her seferinde kayıplarını çabucak telafi edip savaşı sürdürmeyi başardılar.

1957-1975 yılları arasındaki II. Hındiçin Savaşı'nda, Viet Minh'in halefleri (Kuzey Vietnam ya da Vietkong) ile Güney Vietnam ve müttefiki Birleşik Devletler karşı karşıya geldi. Bu savaşta temel faktör, Güney Vietnam devletinin acizliği idi. Bu siyasi yapı, korkunç oldukları kadar yetenekli de olan düşmanlarıyla rekabet edebilecek siyasi ve idari mekanizmalardan tamamen yoksundu. Saygon hükümeti, etnik Vietnamlı halkın büyük bir bölümüyle Dağlıları kendine yabancılaştırdığı gibi Katolik olmayan antikomünist Cao Dai benzeri sabık Fransız müttefiklerine de zulmetti. Aslında Güney Vietnam devletini destekleyenlerin sayısı Fransızları destekleyenlerden bile azdı. Nüfusun büyük bir bölümü hükümetten nefret ederken, Viet Minh'in mirasçısı olan Vietkong'a karşı hem sevgi hem de korku besleniyordu. Güney Vietnam Ordusu'nun da (ARVN) rakipleriyle boy ölçüşebilmesi mümkün değildi. Bu kuvvetin subayları genelde şehirli Katoliklerden, askerleriyse kırsaldan gelmiş Budistlerden oluşuyordu. Ömür boyu hizmet için silahlı altına alınan erler subaylarından çok kötü muamele görüyor ve her yıl bunların yüzde 30'u firar ediyordu. Saygon, muhtemel darbe tehdidini en aza indirebilmek için emir-komuta zincirini bölerek sadık ama yeteneksiz komutanları terfi ettirmişti. Esasen ARVN, generallerin köylülerin mallarını yağmalamasına yarayan bir araçtan ibaretti. Güney Vietnamlı bir subay için Vietkong'la savaşmak, mali ve siyasi gücünü tehlikeye atmak demekti. Bunlar düşmanla savaşta vakit zafer kazanmaları durumunda dahi, eğer ağır kayıp vermişlerse, aslında kendilerini yenilmiş sayıyorlardı. ARVN'nin askeri performansı berbat. Gece iş göremez ve düşman hâkimiyeti altındaki bölgelere giremezlerdi. Tek yaptıkları,

düşmanın bulunmadığından emin oldukları yerlerde devriye gezmekti ki sabırları taştan Amerikalı danışmanları bu faaliyetleriyle “safarı” ya da “ara ve kaç” diye alay ediyorlardı. Ocak 1963'teki Ap Bac Muharebesi'nde, ellerinde tüfek ve az sayıda mitralyözden başka silah olmayan Vietkong milisleri; helikopter, ağır topçu ve zırhlı araçlarla donatılmış; kendilerinden on kat daha kalabalık bir ARVN birliğini bozguna uğrattılar. Ertesi yıl ise ARVN komutanları, ellerindeki gücü ülkelerini işgal eden düşmanla savaşmak için değil ama birbirlerine karşı darbe yapmak için kullanmakla meşguldüler. Bu dönemde dışarıdan ancak çok az yardım alabilen Vietkong gerillalarıysa zafere her zamankinden daha yakındı. 1954 yılında Birleşik Devletler, komünistlerin birleşik tek bir Vietnam kurmasını engellemek için bir Güney Vietnam devleti yaratmıştı. On yıl sonra ise Washington, yaratığının yıkılışını engellemek için doğrudan müdahale etmekten başka seçenek bulamadı. Bu tırmanış, Kuzey Vietnam'dan aynen karşılık gördü.

Sonraki on yıl içerisinde gelişen olaylar, Amerikan ordusunun bütün güçlü ve zayıf yönlerini göz önüne serecekti. Amerikan ordusu, bölgesel şartlara uyum sağlamayı da gerilla savaşı sürdürmeyi de reddetti. Kendisine gerillalara karşı en etkili şeyin ne olduğu sorulduğunda, Vietnam'daki Amerikan komutanı General Westmoreland “ateş gücü” cevabını vermişti. Diğer bir deyişle ordu, Amerikan savaş tarzını Vietnam'a taşımaktan başka bir şey yapmadı ve “bul, tespit et, savaş ve bitir” doktrini çerçevesinde yoğun ateş gücüyle ileri teknoloji kullanarak kesin zafere ulaşmaya çalıştı. Düşmanınin aynı kurallara göre oynamasını beklerken Amerikan ordusu, kendini bir anda bir Asya oyununun içerisinde buldu. Çin müdahalesinden çekindiği için Kuzey Vietnam'ı işgal etmeye kalkışmadı ve stratejik inisiyatifi ele geçirmekte selefi Fransızlar kadar başarısız oldu. Düşmansa Amerikan birliklerini elinden geldiğince kendi hâkimiyeti altındaki dağlık bölgelere çekmeye çalıştı. Ülkedeki 550.000 Amerikan askerinin sadece yüzde 10'unun muharip kuvvet, kalanların ise destek personeli olmasına mukabil karşılarında 130.000 komünist asker bulunuyordu. Düşman savaştan vazgeçmedikçe, Birleşik Devletler'in savaşı kazanması

mümkün değildi. Amerikalılar, düşmanın gücünü ve iradesini kırarak başarıya ulaşacaklarını umuyorlardı fakat uyguladıkları bu yıpratma savaşı zaten düşmanlarının en güçlü olduğu alandı. Vietnam meselesi Washington'dan ziyade Hanoi'yi ilgilendirdiği için, komünistlerin ödemeyi göze aldıkları bedel çok daha yüksek iken Amerikalıların savaş iradesi bir o kadar kırılıyordu. ABD Savunma Bakanı Robert McNamara, hükümetinin uyguladığı “yıpratarak düşman ulusun direncini kırma” taktiğine Vietnamlıların misliyle karşılık verdiğinin farkına 1967’de vardı. Komünist yetkililer, mücadeleyi yılmadan sürdürürlerse ABD’nin sonunda vazgeçmek zorunda kalacağını farkına varmışlardı. Bu, çok doğru bir tespiti ve savaşla siyaset arasındaki ilişkiyi –özellikle ABD’dekini– çok iyi kavramış olan Kuzey Vietnam stratejisinin en güçlü yönünü temsil ediyordu. Komünistler, düzenledikleri üç büyük saldırıdan ikisini, yani 1968 ve 1972’deki taarruzları, ABD’nin Vietnam politikasını yönlendirebilmek için başkanlık seçimlerinin hemen öncesinde düzenlediler. Güney Vietnam’ı ezen üçüncü saldırı ise, ABD politikasına büyük darbe indiren Watergate skandalının yarattığı karmaşadan istifade etmeyi hedef almıştı. Şu da var ki, yıpratma savaşı ile ileri teknoloji ve ateş gücü ancak komünistler durup savaşmaya karar verirlerse işe yarardı, fakat savaşın zamanı ve boyutuna onlar karar veriyorlardı. Bir Amerikalı tümen komutanı düşmanını şöyle tarif ediyordu: “Tespit edilmeleri çok güç. Çatışmalar onların kontrolünde geçiyor ve zaten bir çatışma olup olmayacağına karar verenler de onlar.” Amerikan ordusunun, açık arazide karşısına çıkan düşmanı ezip geçeceği kuşkusuzdu fakat rakip bundan mümkün mertebe kaçınıyor ve meydan savaşına mecbur kaldığı zaman ise “kucaklama” ya da “paçasına yapışma” taktiğini kullanıyordu. Bu yöntem Amerikan askerlerinin neredeyse diplerine kadar sokulmaya dayanıyordu; böylece Amerikalılar kendi askerlerini vurma endişesiyle ellerindeki ateş gücünü doğru düzgün kullanamıyorlardı. ABD ordusu, ateş gücünü kullanabilmek için düşmana yem olarak saldırıya açık cazip hedefler sunmaktan başka yol bulamadı. Tıpkı köpekbalığını çekecek canlı yem misali, ormana küçük devriye birlikleri göndermeye başladılar. Bir deniz

piyadesi bu uygulamayı şöyle yorumladı: “Amacınız, düşmanı bulabilmek için pusuya düşmek.” Hiç şaşırtıcı olmayacak şekilde, bu yaklaşım ordu içindeki sosyal gerilimleri had safhaya çıkardı.

ABD, savaşa faal şekilde katıldığı ilk iki yıl Güney Vietnam’ı kurtarıp (sevilmesini sağlayamasa da) yönetimini desteklemeyi başardı ama düşmanı zayıflatacak hiçbir şey de yapamadı. Washington’ın askeri idareye yaklaşımı ve hâkim olan kurumsal yozlaşma atmosferi, bu gerçeğin farkına varılmasını engellemiştir. “Ceset sayısı” komuta kademesinin her basamağında değiştiriliyor ve farklı aktarılıyordu. Düşmanın verdiği kaybı abartan Amerikalı yetkililer, hasımlarının savaşıma azmini küçümseyerek Amerikan halkını savaşın kazanılmak üzere olduğuna inandırdılar. Bunun yalan olduğu ortaya çıkınca da, savaşıma isteği büyük ölçüde azaldı. Düşman, en nihayet 1968’deki Tet taarruzu sırasında açık alana çıktı. Amacı, güçlenmeye başlayan Güney Vietnam’ı sarsmak ve tek bir darbeye nihai zafere erişebilmektir. Taarruz ancak ilk amacına ulaşmayı başarabilmişti ve bunun bedeli de çok ağır oldu. ABD ordusu ve ateş gücü, ölen her Amerikalı ve Güney Vietnamlı askere karşılık 10 komünist asker –yani toplam 40.000 ile 60.000 arası zayıyat– yok ederek onları bir süreliğine Güney Vietnam’a yönelik bir tehdit olmaktan çıkardı. Tet taarruzu sırasında Vietkong’un komuta kademesi de yüzeye çıkmış ve çok ağır kayıp vermişti. Hayatta kalanları bulmak ise her zamankinden daha kolaydı. Bu bilgi, ABD ile Güney Vietnam’ın bir siyasi suikast operasyonu olan Phoenix Harekâtı’na başlamasının yolunu açtı. Phoenix’in kurbanı olan 20.000-50.000 kişinin büyük bir çoğunluğu masum sivillerdi ve kimi bölgelerde harekât bizzat düşmanın kontrolünde gelişmişti. Fakat savaştan sonra Kuzey Vietnam dışişleri bakanı, Phoenix’in Güney Vietnam’daki Vietkong gücünün büyük bir bölümünü temizlediğini itiraf edecekti. Vietkong, şu ya da bu şekilde 1968’den sonra artık hükümete yönelik bağımsız bir tehdit olma vasfını kaybetti.

Tet büyük bir Amerikan zaferiydi, fakat kesin sonuçlu değildi. Fransa da 1951’de Viet Minh ordusunun büyük bir kısmını yok etmesine rağmen savaşı kaybetmişti. Birleşik Devletler, bu zaferle kazandığı zamanı eğer Güney Vietnam’ı kendi ayakları üzerinde

durabilecek hale getirmek için kullanmazsa, bütün başarı boşa gitmiş olacaktı ki sonuç da tastamam bu oldu. ABD, ne Kuzey Vietnam'ın toparlanmasını engelleyebildi ne de Güney Vietnam'ı yeterince güçlendirebildi. Aslında ABD'nin varlığı, pek çok açıdan müttefikini daha da zayıflatıyordu. ABD tarafından sağlanan kolay para, Saygon'daki çürümeyi daha da artırmış ve Güney Vietnamlı yetkilileri bu paranın sonunun hiç gelmeyeceğine inandırmıştı. Verimliliği artırma yönünde hemen hiçbir girişim yoktu. ABD, Vietkong'u ortadan kaldırırsa Güney Vietnam'a yönelik iç muhalefet de ortadan kalkacak ve dolayısıyla halkın desteğini kazanmanın da artık bir anlamı kalmayacaktı. Düşman açık araziye çıkmaktan kaçındığı zaman, ABD ateş gücünün faydadan çok zararı oluyordu. Her bir müfreze, Normandiya'daki bir alaya verilene denk ateş desteğine sahipti fakat bu destek, Vietkong'un Amerikan birliklerine saldırırken köylüleri kalkan olarak kullanmasından ötürü genelde askerler yerine sivillere yöneltiliyordu. Bu sebeple pek çok Amerikan askeri tüm Asyalıları düşman olarak görmeye başlamış ve bir yandan disiplin azalırken, diğer yandan da sivillere yönelik şiddet artmıştı. Hedef ayırt etmeyen ABD ateş gücü, binlerce sivil öldürdü ve 1964-1969 yılları arasında nüfusun yüzde 30'unu yerinden etti. Elbette bu durum, ABD ve müttefikine yönelik nefreti bir kat daha artırıyordu. Öyle ki bir noktada, ABD güçleri bile kendi ateş güçleri ve teknolojilerinin faydadan çok zarar getirdiğini görmeye başladılar. Şiddetli bir çatışmanın ortasında, yerdeki küçük subaylar ile başları üzerinde helikopterle dolaşan yüksek rütbeli subaylar aynı anda bilgi isteyip farklı emirler verebiliyorlardı. ABD'nin asker zayıyatının yüzde 20'siyle tank kaybının yüzde 80'i, düşmanın kurduğu bubi tuzakları ve döşediği mayınlardan ileri geldi. Amerikalıların attıkları mermi ve bombalardan patlamayanlar –yani her ay 800 ton kadar patlayıcı– düşman tarafından bu iş için kullanılıyordu.

1960'ların sonlarına gelindiğinde, Hanoi'nin de çok iyi tahmin ettiği gibi, ABD halkı 50.000 Amerikalı ile iki milyon Vietnamlının hayatına mal olan bu anlamsız savaştan bıkip usanmıştı. Askeri bir zafer olan Tet, televizyon nedeniyle siyasi bir yenilgiye dönüştü.

Savaş alanındaki yıkım, Saygon'daki ABD elçiliği içerisinde savaşan Vietkong istihkâmcıları ve Hue şehrinin başına gelenlere dair resimler tüm Amerikalıların oturma odalarına taşınmış ve savaşın hiç de bitecek gibi olmadığını göstermişti. Bu kamuoyu değişimi yeni bir başkanın yeni bir stratejiyle –“Vietnamlılaştırma”– göreve gelmesine neden oldu. Nixon, 1971 yılına kadar Vietnam'daki tüm kara birliklerini geri çekip ABD kayıplarını ve Kuzey Vietnam'ın neden olduğu ülke içi muhalefeti azalttı. Öte yandan Amerikalılar Hindişin bölgesine büyük bir baskı uygulamaya devam ettiler, özellikle ARVN'ye sağladıkları ateş desteğinin tarihte eşi benzeri yoktu. Bu stratejinin işe yarayıp yaramayacağını öğrenemeyeceğiz, çünkü her şey Watergate'le birlikte silinip gitti. Bu skandal ile Güney Vietnam'ın çöküşü neredeyse eşzamanlı oldu. Vietkong, kırsalda kimi bölgeleri geri alarak ARVN'nin yüzde 25'ini bağladı. ARVN'nin vasfı yükselmişti gerçi ama ciddi bir saldırıya direnebilmek için Amerikan ateş desteğine muhtaçtı. 1974-1975'te kongrenin bu desteği de sona erdirmesiyle tuhaf bir gelişme yaşandı. Kuzey Vietnam, savaşı gerillalarla değil ama *blitzkrieg* ile kazandı. Güney Vietnam'ı yarıp geçen komünist ordusunun tank ve kamyonları yollarda kilometrelerce uzunluktaki konvoylar oluşturdu. Bu, ABD'nin yıllarca düşünü kurduğu bir hedefti ama Washington artık sahada değildi. ABD hava gücünün yaptığı tek şey, Saygon elçiliğindeki diplomatları tahliye etmek oldu. Siyasi zekâ ve irade, ateş gücü ve teknolojiyi dize getirmeyi başarmıştı.

Okuma Önerileri

1945 sonrasındaki savaş ve topluma dair literatür nitelik açısından oldukça düzensizdir – yani, orta düzeyde pek çok çalışma olmakla birlikte, mükemmel düzeyde az eser bulunmaktadır. Nükleer güçler ve stratejiler hakkındaki standart çalışma Lawrence Freedman'a aittir: *The Evolution of Nuclear Strategy* (New York, 1981). Soğuk Savaş'a ilişkin en iyi stratejik değerlendirme için bkz. Norman Friedman, *The Fifty Year War, Conflict and Strategy in the Cold War* (Annapolis, 2000). Patrick Brogan, *The Fighting*

Never Stopped, A Comprehensive Guide to World Conflict Since 1945 (New York, 1990), 1945 ve 1990 arasındaki bütün büyük savaşlara ilişkin yararlı bir bilgi özetidir.

1945'ten sonraki gerilla savaşları ve kontrgerilla operasyonlarıyla ilgili de hatırı sayılır bir külliyat vardır ki bunun büyük bir bölümü nitelik açısından mükemmeldir. Bu meseleleri çevreleyen kavramsal konulara yönelik en iyi giriş kitabı için bkz. D. Michael Shafer, *Deadly Paradigms, The Failure of U.S. Counterinsurgency Polity* (Princeton, 1988); ayrıca, bu kitap, Filipin ve Hindişin savaşlarına ilişkin de önemli yorumlar içermektedir. Ne gariptir ki, bu çalışmalar içerisinde en iyisi, Fransız dekolonizasyon savaşları üzerinedir. Fransa'nın Hindişin savaşına ilişkin en iyi kitap –ve muhtemelen 1945'ten sonraki herhangi bir savaşa ilişkin yazılmış en iyi kitap– Bernard Fall'un *Hell in a Very Small Place; The Siege of Dien Bien Phu* (Philadelphia, 1967) adlı eseridir; aynı yazarın, *Viet Nam Witness, 1953-66* (New York, 1966) gibi diğer çalışmaları da, Hindişin'deki savaşlara ilişkin çalışmalara önemli bir katkı sunmaktadır. Alistair Home, *A Savage War of Peace, Algeria 1954-1962* (Londra, 1957) de aynı derecede parlak bir çalışmadır. Antony Clayton, *The French Wars of Decolonization* (Londra, 1994), bu meseleye ilişkin iyi bir değerlendirme sunar. John Coates, *Suppressing Insurgency, An Analysis of the Malayan Emergency, 1948-1964* (Boulder CO, 1992), önemli bir savaşı ele alan mükemmel bir giriştir. Hindişin savaşlarında ABD dönemine ilişkin de çok geniş bir literatür vardır. Farklı yaklaşımlar sunan dört yeni çalışma için bkz. Richard A. Hunt, *Pacification, The American Struggle for Vietnam's Hearts and Minds* (Boulder CO, 1995); Andrew F. Krepinevich, *The Army and Vietnam* (Baltimore, 1986); Guenter Lewy, *American in Vietnam* (New York, 1978) ve Albay Harry G. Summers, *On Strategy, A Critical Analysis of the Vietnam War* (Novato, 1982).

1945 sonrası konvansiyonel savaşlara dair literatür daha vasıfsızdır. Callum A. MacDonald, *Korea, The War Before Vietnam* (New York, 1986), Kore Savaşı'nı ele alan en iyi kısa giriştir; Shu Guang Zhang, *Mao's Military Romanticism: China and the*

Korean War, 1950-1953 (Lawrence KS, 1995) ise denklemin Çin tarafı için mükemmel bir giriş sunar. Özellikle Arap-İsrail savaşlarını ele alan çok sayıda çalışma mevcuttur, fakat bunların büyük bir kısmı oldukça kötüdür; bu konudaki temel meselelere ilişkin en iyi giriş için bkz. Michael I. Handel, “The Evolution of Israeli Strategy: The Psychology of Insecurity and the Quest for Absolute Security”, Williamson Murray, MacGregor Knox ve Alvin Bems-tein, *The Making of Strategy; Rulers, Wars and States* (Cambridge, 1994). 1970’lerden 1990’a kadar yaşanan konvansiyonel savaşlara ilişkin en iyi analizler için bkz. Anthony H. Cordesman ve Abraham Wagner, *The Lessons of Modern War*, c. 1; *The Arab-Israeli Conflicts, 1973-1989*, c. 2; *The Iran-Iraq War*, c. 3; *The Afghan and Falklands Conflicts*, c. 4; *The Gulf War* (Boulder CO, 1990).

Etnik azınlıkların savaşlardaki rolüne ilişkin yararlı metinler için bkz. Warren L. Young, *Minorities and the Military, A Cross National Study in World Perspective* (Westport CT, 1982) ile Bernard C. Malty ve Morris J. MacGregor, *Blacks in the Military, Essential Documents* (Wilmington DE, 1981).

Son Söz

Savaşın ve Barışın Geleceği

Şiddetin, her zaman insanlığın bir parçası olacağını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu kitap, gelecekte de önemini muhafaza edecektir. Bir “savaş düşüncesi” ya da kavramı her zaman olacaktır. Benzer şekilde, gelecekte dünya, küçük ya da büyük, bir topyekûn savaşı daha tecrübe edecektir. Eğer bu tür bir savaş gerçekleşirse, teknoloji bu çatışmanın şeklini belirlemede her zamankinden daha etkili olacaktır. Düzenli silahlı güçler ve bunların dönemlerinin sosyal yapısını yansıtan, kendine has nitelikleri her zaman varlığını koruyacaktır. Son olarak, elbette askerlerin deneyimleri de gelecekteki yerini alacaktır.

Öyleyse savaşın geleceği ne olacaktır? Birleşmiş Milletler’e göre, 1945’ten günümüze 500 kadar savaş yaşanmıştır. Diğer yandan, Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana, büyük devletler arasında bir savaş çıkma ihtimali de büyük ölçüde azalmıştır. Dolayısıyla, geleceğe iyimser bakmamız için en azından bir neden bulunmaktadır. Yakın zamanda cereyan etmiş olan en büyük savaş, ABD liderliğindeki Birleşmiş Milletler güçlerinin, Kuveyt’i işgal eden Irak güçlerini kısa sürede yok ettikleri, 1991’deki Körfez Savaşı’dır. Bunun yanında, Birleşmiş Milletler ve NATO, kimi küçük devletlerin

saldırganlıklarını dizginlemek için kimi harekâtlar düzenlemiştir. Bu harekâtlar, istenilen hedefe her zaman ulaşamamış olsa da, dünya üzerinde saldırgan militarist devletlere karşı genel bir muhalefet olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, kısa süre önce NATO da hızlı bir tepki gücünün oluşturulması gerektiğini ortaya koymuştur.

Gelecekte büyük devletlerden ziyade küçük devletler arasında, özellikle kendilerine has hedefleri olan ve rekabet içerisindeki gruplar arasında, savaş çıkma ihtimali çok daha yüksektir. Bu savaşların pek çok nedeni olabilir: Etnik çekişmeler, uyuşturucu satıcılarının dahil olacağı çete savaşları, rakip mezhep ve hatta büyük dinler arasında çıkabilecek din savaşları, gayrimeşru ticaretin –elmas ticareti gibi– yol açacağı rekabet, genelde siyasi hareketlere bağlı grupların gerçekleştireceği modern korsanlık, gerillalar ve teröristlerle gerçekleşecek çatışmalar, suç örgütlerinin neden olacağı şiddet ve değişik nedenlere bağlı iç savaşlar. Özellikle 11 Eylül 2001’de Birleşik Devletler’e düzenlenen saldırının ardından, hareketlerini meşrulaştırmak için dini kullanan terörist örgütlere karşı uzun sürecek ve pek çok devletin de dahil olacağı bir savaş başlamıştır. Tüm bu yaşananlar, amaçlarına erişmek isteyen kimi grupların da, tıpkı devletler gibi güç ve silah sahibi olabildiği 21. yüzyıl için her zamankinden daha geçerli olacaktır. Bu çatışmalar dünyanın pek çok bölgesinde hâlâ sürmektedir. Afganistan, Endonezya, Balkanlar, Sri Lanka, Kolombiya, Ortadoğu ve Afrika’nın kimi bölümleri bu bölgelere örnek gösterilebilir. Dünyanın maruz kaldığı çevresel değişim gelecekte çatışmalara neden olabileceği gibi, zenginler ve fakirler arasındaki uçurumun her geçen gün biraz daha açılmasının da, ileride dünyayı neyle karşı karşıya bırakacağı bilinmemektedir.

Küçük çatışmalar artma eğiliminde olsa da, gelecekte büyük çatışmaların çıkması riski, özellikle 1914-1953 yılları arasındaki dönemle kıyaslandığında, her zamankinden daha düşüktür. Fakat bu kitabın da başından beri anlatmaya çalıştığı gibi, gelecekte neler olacağını önceden kestirebilmek gerçekten de çok güçtür. Eğer devletler kendilerini savunmazlarsa, bir zamanlar Clausewitz’in de dediği gibi, “insanlık adına zaman içerisinde kılıçlarımızı köreltiriz” ve “eninde sonunda birisi keskin bir kılıçla çıkagelip bize haddimizi bildirir.”

DİZİN

- 1789 Devrimi *bkz.* Fransız Devrimi
 1812 Savaşı (Amerika yerlileri) 516
 1877-78 Savaşı (93 Harbi) 551
 1973 Savaşı *bkz.* Yom Kippur Savaşı
- Abbasi 155, 209
 ABD *bkz.* Amerika Birleşik Devletleri
 Abdülaziz 551-52
 Abdülhamid (II.) 551
 Abdülkadir 537
 Abercrombie, James 389
 Abidos 48
 Abu Simbel 19
Academia de Guerra 554
 Acanthus 43-44
 Acapulco 382, 385
 Aden 238
Admiralty (İngiliz Donanma Bakanlığı) 423
 Adolf, Gustaf 287, 325-26, 340-47, 349-50, 355, 360, 436, 438-39, 443
 Adowa 534, 558
 Adrianopolis (Edirne) Savaşı 119
 Adrianopolis 120
 Adriyatik (Adriya) Denizi 107, 618
 Aelianus 332
 Aetius 129-30
 Afganistan 30, 37, 652, 682, 706
 Afganlar 216-17, 219, 444, 536, 652, 667
 Afrika 74, 91, 93, 98, 107-108, 126, 132, 151, 153, 181, 238, 258, 260, 262-63, 277, 282, 289, 291-93, 298-301, 304-305, 319, 327, 329, 333, 359, 377, 380, 517, 533-34, 536, 540-41, 560, 588, 611, 615, 625, 648, 651, 653, 655, 661, 665, 672, 690, 706
 Batı Afrika 327
 Doğu Afrika 588
 Güney Afrika 534, 648
 Kuzey Afrika 74, 91, 93, 98, 126, 132, 151, 153, 181, 258, 260, 262-63, 277, 289, 291-93, 298-300, 305, 319, 329, 333, 540, 611, 615, 648
- Afrika Korps* (Alman Afrika Kolordusu) 622, 626
 Afrikalılar 184, 307, 329, 380, 518, 534-36, 541, 661, 692
 Güney Afrikalılar 661
 Kuzey Afrikalılar 307, 329
 Afyon Savaşları (1840-1842) 238, 531
 Agade'nin Lanetinde (Babil şiiri) 8
 Agra 215, 219, 227, 545
 Ahia-baba 28
 Ahmed Kheyl 444
 Aile Paktı (I.) 380
 Aile Paktı (II.) 386
 Aix-la-Chapelle Barışı (1748) 386
 Ajmer 219, 228
 Akabe Limanı 590
 Akbabalar Anıtı *bkz.* Lagaş Akbabaları Anıtı
 Akdeniz 7-9, 12, 23, 30, 75, 89, 101, 103-104, 156, 193, 195, 199, 256-57, 263, 266, 170, 286, 291, 297-99, 301-303, 307-308, 315, 319, 326, 329, 378, 380, 390, 410, 421, 611-12
 Batı Akdeniz 380
 Doğu Akdeniz 193, 195, 199, 263, 308
- Akhilleus 89
 Akka 197, 531
 Akkad İmparatorluğu 9
 Akkadlılar 7-9, 23
 Alabama 399
 Alaeddin (istihkâmcı) 211
 Alamo Kalesi 528-29
 Alanlar 129
 Alba 287, 294, 307, 320
 Albazin Kalesi 236
 Albermarle, Lord 393
 Aleksandr (I.) 466, 468
 Aleksandr (II.) 673
 Aleksios (I.) 199
 Alfred (Büyük) 160-61
 Algeciras 261, 380
 Ali Paşa 300

- Ali-kuli (Üstat) 216, 218-19
 Allahabad 219
 Allenby (General) 589-90
 Alman 108. Alayı 572
 Alman Açık Deniz Filosu 587
 Alman Birinci Ordusu 591
 Alman Genelkurmayı 566
 Alman I. Kolordusu 592
 Alman İkinci Ordusu 581, 594
 Alman On Dördüncü Ordusu 596
 Alman On Sekizinci Ordusu 581-82
 Alman On Yedinci Ordusu 581
 Alman Resmi Tarihi 584
 Alman XVII. Kolordusu 591
 Alman Teçhizat ve Silah Üretimi Bakanlığı 645
 Almanlar 174, 258, 263, 272, 280, 293, 300, 308, 324, 327, 331, 333, 337-39, 342, 349, 353, 358, 374, 376, 378, 381, 396, 408, 412, 426-27, 429, 437, 440, 452, 464, 491-92, 494, 496-99, 501-505, 553-55, 564-73, 575-77, 580-88, 591-92, 595-600, 602-608, 610-11, 615-17, 620-30, 637-41, 643-48, 677
 Almanya 9, 126, 158, 175, 264, 275, 283, 289, 291-92, 298, 324, 327, 336, 338, 342-43, 345, 350, 355-56, 363-64, 373, 376, 378, 450, 468, 473, 484-85, 490-91, 493, 495, 537, 554-55, 564-65, 575, 581, 583-87, 593-94, 596-97, 599-600, 602-604, 606, 608-12, 616-17, 620, 623-25, 638-39, 641, 643-45, 661, 674-77
 Batı Almanya 645, 661, 674
 Doğu Almanya 674
 Almanya Ovası 376
 Alpler 91, 442, 466
 Alsace 353, 567
 Altın Ordu 213-14
 Amerika 156-57, 161, 177, 275, 281-82, 286, 291, 301, 304, 320, 324, 328-29, 333, 359, 375, 377-78, 380-83, 386, 389-90, 393-95, 396-97, 399, 413-14, 419, 426-28, 430-31, 440, 458, 476, 478, 480, 496, 501, 516-17, 519, 522-23, 526-27, 554, 580, 602, 611-12, 620, 640, 673-74, 684, 686-87
 Güney Amerika 324, 329, 383, 395, 522-23, 526, 554
 Kuzey Amerika 156-57, 161, 177, 359, 378, 380, 382, 386, 389-90, 413-14, 430, 440, 458, 476, 480, 496, 517, 527
 Latin Amerika 431, 490, 520, 526, 528, 672, 674, 686-87
 Orta Amerika 687
 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 465, 488, 490-91, 505, 509, 516-17, 527-30, 574, 581, 584-85, 599-600, 603, 605-606, 608, 611, 613, 615, 617-18, 620, 624, 635, 641, 646, 648, 651-52, 661-62, 665, 670, 673-80, 682-83, 685-87, 690, 696-702, 705-706
 Amerika Birleşik Devletleri Donanması (USN) 600, 618
 Amerika Birleşik Devletleri Kara Kuvvetleri 679
 Amerikalılar 6, 370, 397, 399, 423-24, 426-31, 465, 484, 488, 502, 514-16, 527-30, 600, 602, 604, 607, 611, 613-16, 618, 633, 635-38, 643-44, 646, 657, 659, 662, 665, 670, 674, 678-79, 683, 685, 689, 697-701
 Amerikan 20. Maine Gönüllü Alayı 487
 Amerikan Askere Alma Kanunu 473
 Amerikan Bağımsızlık Savaşı 449, 459
 Amerikan Deniz Piyadeleri 660, 692
 Amerikan Devrimi (1775-1783) 376, 396-97, 408, 411, 423, 425, 431, 434, 440, 515
 Amerikan Hava Kuvvetleri (USAAF) 605, 614, 642-43, 656
 Amerikan İç Savaşı 474, 476-78, 480, 483, 487-90, 496, 501
 Amherst, Jeffrey 390
 Ammianus 126
 Amon 17-18, 20-21
 Amosis 15-16
 Amsterdam 324, 431
 Amu Derya 189
 Amurriler 67
 Amurru 9, 21
 Anadolu 16, 22, 30, 47, 83, 89, 108, 140-41, 148, 152, 510, 550
 Batı Anadolu 22, 108
 Anadolulular 46
 Anafartalar (Suvla) 589
 Anavatan Cephesi 607
 And Dağları (Andlar) 521, 525-26

- Angıllar 126
 Anglo-Amerikalılar 514-15
 Anglo-İskandinav 161
 Angola 328
 Angostura/Buena Vista Muharebesi (1847) 530
 Anson, George 381, 383-86, 418, 420
 Antakya 151, 192, 195
 Antigonos 96-97
 Antonelli, Gian Baptista 298
 Anvers 158, 290, 292, 324, 336-37
 Anyang 56-57
 ANZAK (Avustralya) 583
 Anzak Koyu 589
 Ap Bac Muharebesi (1963) 697
 Aquileia 130
 Arabistan 117, 192, 196
 Aragon 262, 275
 Aragonlular 262, 272, 276
 Arami 23
 Arap Yarımadası 183, 186
 Arap-İsrail Savaşı *bkz.* Yom Kippur Savaşı
 Araplar 40, 118, 125, 140, 142-43, 145-56, 162, 165-66, 168, 170, 172, 183-84, 186, 189, 194, 200, 223, 257, 302, 429, 441, 538, 589-90, 608, 656, 658, 661, 663, 667, 690, 703
 Arbaku (Harpagos) 34
 Ardennes 623
 Arıburnu 589
 Ariler 67
 Aristandros 110
 Aristoteles 81
 Arjantin 656
 Arkhidamos (Sparta Kralı) 85
 Arnavutluk 564
 Arras 576
 Arrianos 54
 Arşakiler (Parthlar) 108, 113, 117-18, 178, 183
 Arşimet (Arkhimedes) 102
 Arştıvayga (Astyages) 34
 Artemisia 46
 Artemisium 44
 Artois 568
 ARVN *bkz.* Vietnam Cumhuriyet Ordusu
 Asi Nehri 12, 17, 20-21
 Askalan 194, 196
 Asklepiodotus 83
 Aslan Kalesi 227
 Assaye 513-14
 Asur İmparatorluğu 11, 13, 22-33, 38, 67, 69, 89
 Asurbanipal 23, 25, 28-29, 33
 Asurlular 22-25, 27-29, 33, 36, 38, 41, 69, 98, 130
 Asya 2, 14, 16, 63, 67, 86, 89, 96, 100-101, 119, 196, 204, 214, 257, 271, 302, 508, 514, 517, 530-31, 537, 552, 556, 607, 611, 631, 648, 651, 653, 655, 665, 671-72, 690, 697
 Batı Asya 2, 16, 67
 Doğu Asya 517, 531, 648
 Güney Asya 508, 665
 Güneydoğu Asya 204, 214, 271, 517, 607, 611, 671
 Asyalılar 14-15, 90, 540, 608, 700
 Aşağı Deniz *bkz.* Basra Körfezi
 Aşanti 517, 534
 Aşoka 55
 Aşur 22
 Aşurnasirpal (II.) 13, 23-25, 28
 Aşur-uballit (I.) 22
 A-Staffel 594
 Atatürk, Mustafa Kemal 589
 Atina 45, 47, 73, 78-79, 89, 97, 99, 103-104, 107, 111
 Atinalılar 41, 45, 79, 86, 104
 Atlantik Okyanusu 156, 161, 256, 263, 297, 301-303, 305, 315, 328-29, 341, 359, 378, 380, 383-84, 386, 392, 611, 615, 623, 639-41, 646
 Doğu Atlantik 256, 305
 Kuzey Atlantik 386, 611, 641
 Atlantik Savaşı 638, 641
 Attila 128-31
 Augsburg 163
 Augsburg Birliği Savaşları 353
 Augusta Muharebesi (1779) 429
 Augustus 98, 112, 114-15, 118-19, 497
 Aura, Ekkehard von 170
 Aurelius, Marcus 114
 Austerlitz 465, 468
 Austerlitz Muharebesi (1805) 456, 465, 467-68
 Austria, Don Juan de 299
 Autun 449
 Avam Kamarası 381

Avaris Kalesi 13, 15

Avarlar 162

Avignon 152

Avrupa 2, 49, 98, 117, 119, 121, 125-26, 129-30, 152, 156, 161-63, 167, 171, 174, 176-78, 181, 193-94, 203, 212, 214, 227-29, 233, 237-38, 246, 250, 253, 257, 259-61, 263, 266, 274-76, 282-83, 286, 288, 290-91, 301-302, 304-306, 308, 310, 324-26, 328, 333, 337-38, 350, 359, 370, 373, 376-79, 381, 385, 389-90, 393, 396, 406, 411, 415, 430-31, 436-37, 444-45, 447, 451, 455, 458, 464-65, 468, 471-73, 476, 478-79, 481, 483, 495-96, 498, 502, 505, 507-508, 514-18, 520-21, 527, 534, 536, 539-40, 542, 549-51, 554, 558, 560, 564, 574, 581, 584, 590, 600, 607, 610-11, 615-18, 621, 624-25, 631, 639, 643, 646, 648, 651, 659, 666, 673-77

Batı Avrupa 121, 126, 129, 156, 161, 167, 203, 214, 302, 473, 639, 648, 659, 674, 677

Doğu Avrupa 212, 324, 326, 508, 590, 675

Güney Avrupa 98, 458, 611, 616

Kıta Avrupa 260, 338, 349

Kuzey Avrupalı 181

Orta Avrupa 324, 333, 376, 437, 465

Avrupalılar 237-38, 256, 261, 263, 282, 301, 326-27, 363-64, 371-72, 378, 424, 508, 510, 518, 533-34, 536, 540, 671, 689

Batı Avrupalılar 510

Avustralya 583, 588, 612, 648

Avustralyalılar 590, 632-33, 637

Avusturya 297, 326, 338, 353, 367, 369, 376, 381, 385-88, 402-403, 406, 410, 440, 451, 453, 463-68, 473, 475-76, 484-85, 488, 490, 496, 595-96, 607

Avusturya Veraset Savaşı (1740-1747) 381, 383, 385, 433

Avusturya-İtalya Savaşı (1859) 486

Avusturyalılar 324, 327, 339, 358, 387-88, 406, 413, 437, 465-66, 485, 595

Avusturya-Macaristan 490, 564-65, 585, 590-97, 673

Avusturya-Macaristan Birinci Ordusu 594

Avusturya-Macaristan Dördüncü Ordusu 594-95

Avusturya-Prusya Savaşı (1866) 476, 481, 485, 504

Ayacucho 523, 526

Aydınlık Yol (*Sendero Luminoso*) 687

Azor Adaları 305, 307

Aztekler 280, 282

Azuçi Kalesi 244

Babil 8, 22-23, 26, 30, 33, 37-38, 69, 502

Babililer 33, 37

Babür Şah 215-16, 225

Babürlü İmparatorluğu 219, 224, 228-29, 251, 543

Babürlüler 203, 215, 219-20, 223-24, 226-29, 249, 251, 389, 544

Bacon, Roger 257, 296

Baden 472

Bahadır Han 548

Bahia 334

Bai Qi 64

Baktria 37-38

Baktrialılar 40

Balaklava Muharebesi (1854) 476

Balea Adaları 127, 329, 380

Balkan Savaşı (II.) 564

Balkan Savaşı (Üçüncü) 564

Balkan Savaşları 564

Balkanlar 74, 88-89, 121, 143, 148, 162, 263, 270, 291, 298, 324, 327, 371, 530, 550, 615, 706

Baltık 156, 340, 342, 590, 628

Baltık Denizi 341, 390, 457

Baner, Johan 346

Barbarlar *bkk.* Persler

Barbaros Hayrettin 292, 298

Barbusse, Henri 598

Under Fire 598

Barca hanedanı 91

Barca, Pedro Calderon de la 334

Breda Kuşatması 334

Barış Taarruzları 581-84, 597

Barret, Robert 255

Bartholomé, Pierre 193, 197

Basklar 302, 305

Basra Körfezi 7-9, 23, 30, 34, 238, 271

Batı 88, 156, 168, 170, 183, 201, 213, 297, 507-508, 512-14, 516-17, 531, 533,

- 537, 539, 548, 551, 552-54, 556-58, 565, 568, 574, 584, 590, 598, 609, 632, 634, 638, 667, 673-74, 676-77, 685-86, 688, 690
Antik Batı 88
Batı Bloku 688
Batı Filosu 390
Batı Hindistan Şirketi *bkz.* Hollanda Batı Hindistan Şirketi
Batı Hint Adaları 386, 419
Batı İmparatorluğu *bkz.* Batı Roma İmparatorluğu
Batı Roma İmparatorluğu 120, 128-29, 131-32
Batı Şeria 690
Batılılar 156, 183, 208, 222, 237, 508, 513, 516-18, 530-36, 548, 551-53, 555-56, 558, 561, 603, 604, 610, 625-27, 629-30, 632-33, 643, 646, 657, 659, 677, 689-90
Batu Han 213-14
Bavyera 355, 379, 457, 465
Bavyeralılar 378
Bayan (General) 211
Bayeux Gobleni 179-80, 188
Bazan, Alvaro de 303
Beachy Head (1690) 460
Beatty, David 586-87
Beaumont Hamel 571
Bedevi (Şasu) 17
Bedeviler 17, 28, 150, 181, 184, 186, 190, 197
Bedir 150
Bedir Kuyuları 149
Beijing 229, 232-34, 532, 665
Bekir bin Vail 183
Bela (Kral) 213-14
Belarus 603, 617, 628
Belçika 266, 329, 450, 499, 564-66, 623
Belçikalılar 623, 689
Belgrad 298, 609
Belisarius (General) 132-36, 139-40
Belle-Isle, Charles de 404
Belloc, Hilaire 534
Below, Otto von 596
Belucistan 49, 219
Benavides, Juan de 328
Benelüks 291
Benevento Muharebesi (1266) 180
Bengal 219, 389
Bengal Körfezi 98
Bengal Ordusu 542-43, 546
Bengalliler 665
Beni Ecl 183
Beni Hanife 183
Beni Haşim 150
Beni Şeyban 183
Beni Yaser 183
Berberiler 151-54, 170
Bereketli Hilal 181
Berlin 387, 442, 473, 489
Berlin Savaş Akademisi 489
Bernadotte (Mareşal) 466
Bernier, François 224-25, 251
Beyaz Dağ Muharebesi (1620) 339-40
Bhima (savaşçı) 52
Bhopal 229
Biafra 655, 661
Bibiyar 545
Bicaye (Bougie) 291
Bicocca Muharebesi (1522) 279
Bijapur 226
Bilge Leo 194
Taktika 194
Binh Xuyen 691
Birleşik Devletler *bkz.* Amerika Birleşik Devletleri
Birleşmiş Milletler (BM) 660, 662, 665, 705
Birlik (ABD) 474, 476, 478, 483, 487, 489, 491, 497, 501
Birmanyalılar 517
Biskay (Vizcaya) 310
Biskay Körfezi 390
Bismarck Denizi Savaşı (1943) 614
Bismarck, Otto von 490-91, 499, 501-503
Bizans İmparatorluğu 125, 140-41, 143-49, 151-52, 154, 156, 165, 182, 186-87, 191, 194, 199, 201, 270
Bizanslılar 125, 143-48, 151-52, 161-62, 182, 185, 194, 257, 267-68, 270, 274
Black, Jeremy 257
Blackwater Nehri 159
Blenheim Muharebesi (1704) 374
Bloede (Kan) Nehri 534
BM *bkz.* Birleşmiş Milletler
BM Güvenlik Konseyi 661
Boer 534
Boer Savaşı (1899-1902) 568

- Boğazköy 21
 Bohemond, Tarantolu 193
 Bohemya 264, 272, 276, 338-41, 387, 466
 Bohemyalılar 213, 339
 Bolivar, Simon 523-26
 Bolivya 686
 Bolşevikler 593
 Bombay 543
 Bonaparte bkz. Napoléon Bonapart
 Bordeaux 158, 390, 392
 Borodino Muharebesi (1812) 437
 Boscawen, Edward 390
 Bosenquet, Henry 514
 Bosna-Hersek 564
 Bosnalı 564
 Boston 428
 Bouclier 467
 Bougainville, Kont 391
 Bouillon, Godferoy de 170-71, 197
 Bourbon, Henri de 349
 Bourbonlar 338, 349, 377-78, 381, 386, 392-93, 397, 399, 418, 422, 446
 Bourçet, Pierre 442, 453
Principes de la Guerre des Montagnes 442
 Boxer, E.M. 444
 Brabant (Kuzey) 333
 Braddock (General) 514
 Brandenburg 344
 Braunschweig 452
 Breda 333-34
 Bredow, Adalbert von 498
 Breeze (Onbaşı) 579
 Breitenfeld 345-46
 Breitenfeld Muharebesi (1631) 342, 345-48
 Breslau 387
 Brest 362, 390, 392, 397, 442
 Brest-Litovsk Antlaşması (1918) 593
 Brezilya 327-28, 334, 359, 383, 586, 687
 Britanya 121, 126, 159, 161, 431, 481, 540, 586, 625
 Britanya Adası 315
 Britanya Savaşı 605, 642
 Britanyalı 370, 565
 Brittain, Vera 598
Testament of Youth 598
 Broglie, F.M. de 441
 Brown Bess 370, 483, 528
 Bruchmüller, Georg 581, 593
 Brusilov, Aleksey A. 591-93, 595
 Brüksel 332-33, 386
 Brünn 466
 B-Staffel 594
 Buda 248
 Budistler 669, 691, 696
 Buffington, Benjamin 411
 Bugeaud, Thomas 538
 Buhtunnaşır (II.) 37
 Bukovina 594
 Bulaşıcı Hastalıklar Kanunu (1866) 489
 Bulcu (komutan) 162-63
 Bulgaristan 564, 585
 Bulgarlar 143-45, 564
 Burgonlar 126, 129
 Burgonya 126, 129, 283
 Burgoyne, John 396, 427-28
 Burhanpur 224
 Burma 648, 672
 Busta Gallorum Muharebesi (552) 132, 136, 140, 142
 Büyük Av Oyunları (MÖ 1027-771) 2
 Büyük Göller 390, 392
 Büyük Kuzey Savaşı (1700-1718) 377, 380
 Büyük Ordu (Napoléon ordusu) 457, 463, 469
 Byng, John 389, 397
 Byodo-in 241
 Cadiz 307, 334, 336, 355, 379, 421
 Cadorna, Luigi 596
 Caesar, Julius 73, 109-10, 112, 342
 Calais 261, 313-14, 567
 California 529
 Callao 382
 Cambrai 580, 584
 Camden Muharebesi (1780) 429
 Campeche 298
 Cannae 92-93, 99, 102, 139
 Cannae Muharebesi 61, 111
 Canton 531-32
 Cao Dai 691, 696
 Caporetto 596-97
 Capuana 273
 Carabobo 523
 Caravaggio Muharebesi (1448) 272
 Cardigan, Lord 476
 Cardwell, Lord Edward 482
 Carlos (II.) 378

- Carlos, Don 381, 421
 Carnot, Lazare 448, 452-54
 Carolina 428
 Carrhae Muharebesi (MÖ 53) 117, 183
 Cartagena 298, 305-306, 381, 383, 385-86, 393
 Cartagena de las Indias 524
 Castiglione 486
 Castrocular 686
 Catawba Nehri 428
 Cateau-Cambresis Antlaşması (1559) 290
 Cauhatemoc 282
 Cava 214, 539
 Cebelitarık 107, 380-81, 389, 396-97, 408, 419
 Cebelitarık Kalesi 397, 399
 Cecil, Sir Edward 334
 Cenevizler 195, 258
 Cenevre 486
 Cenevre Konvansiyonu (I.) 486
 Cengiz Han 204-207, 210, 215, 250
Cennet 146
 Cenova 107, 168, 332, 334
Centurion 381, 383-85
 Cerignola Muharebesi (1503) 279
 Cervantes, Miguel de 255, 259
 Ceshwayo (Kral) 534
 Ceuta Kalesi 271
 Cezayir 291-92, 298, 382, 530, 537, 672
 Cezayir Savaşı 677, 682
 Cezayirliler 531, 538, 672, 692
 Chalons 129-30, 442
 Châlons Ordusu 499
 Chamberlain, Joshua 487
 Champagne 568, 576
 Champlain Gölü 390
 Champlin, Jack 411
 Chancellorsville 474
 Chandler, David G. 435
 Chao 64
 Chappe, Claude 450
 Charles (I.) 325
 Charles (VIII.) 277, 293, 501
 Charleston Muharebesi (1780) 429
 Charleville 449
 Chartres 158
 Chartres, Fulcher de 170
 Chassepot, Antoine Alphonse 475, 484
 Chateau, Brienne le 442
 Chauvel, Harry 590
 Chelsea Hastanesi 383
 Chemin des Dames 576
 Cheng 61
 Chengpu Muharebesi (Mö 632) 60
 Chesapeake Körfezi 430
 Chi 61, 63-64
 Chinchou 233-34
 Chou 2
 Chu 63-64
 Churchill, John 363, 370
 Churchill, Winston 460, 594, 608
 Cicero 446
 Cihangir 224
 Gizvitler 235-237
 Clairvaux, Bernard de 170
 Clark, Mark 603
 Clary, Robert de 146
 Clausewitz, Carl von 435, 457, 465, 489, 492, 494-95, 501, 505, 706
Vom Kriege 465
 Clermont Konsili (1095) 192
 Clermont-Ferrand 449
 Clinton, Sir Henry 430
 Clive, Robert 389, 513
 Clue Markisi 390
 Codrington, Sir Edward 479
 Coenus (komutan) 54
 Coimbra 192
 Colbert, Jean-Baptiste 353
 Cold Harbor 478, 490
 Collingwood (Amiral) 461
 Colt 549
 Commonwealth 325, 360
 Condé 349-50
 Conflans (Amiral) 392
 Congress 480
 Connecticut Vadisi 474
 Conrad bkz. Hötendorf, Franz Conrad von
 Constantine 530
 Cook, James 370, 384, 419
 Corberth, Sir Julian 459, 461
 Cordoba, Gonzalo Fernandez de 262, 277, 279
 Cornish, Sir Samuel 393
 Cornwallis, Lord 429-30, 461
 Cortez, Hernan 262, 280-82, 298
 Courtrai 175

- Cowpens 429
 Cowpens Muharebesi (1781) 429
 Crecy Muharebesi (1346) 261
 Cremona 97
 Croesus (Karun) 36-37
 Cromwell, Oliver 325, 349, 362
 Crown Point 390
 Ctesias (doktor) 40
 Cuellar, Francisco 315
 Cumberland 480
 Cumhuriyetçi Parti (ABD) 686
 Curly (köy) 573
- Çağatay Hanlığı 214
 Çanakkale 107, 569, 588-89
 Çanakkale Boğazı 107, 588
 Çandra Gupta Maurya 55
 Çeçen 538-39
 Çeçenistan 511, 539
 Çernoviç 592, 595
 Çeyenler 528
 Çin 2, 11, 56-58, 61-67, 70-71, 171, 204-206, 208, 210-12, 214, 229, 231, 234, 236-39, 246-49, 252-53, 257, 263, 301, 382, 531-32, 552, 555-56, 560, 608, 610, 632, 659-61, 663, 665, 693, 697, 703
 Güney Çin 211-12, 236
 Kuzey Çin 2, 204, 210, 234
 Orta Çin 61, 532
 Çin Halk Kurtuluş Ordusu (HKO) 659, 663-64
 Çin İç Savaşı 663, 665
 Çin Komünist Partisi (ÇKP) 610, 663-65
 Çin Milliyetçi Partisi 663
 Çin Seddi 62, 231-32
 Çingene 610
 Çinliler 203, 206, 210-12, 231, 237-39, 247-49, 257-58, 531-32, 557, 610, 660, 662, 665, 667-68, 672
 Çitor 219-20, 222-23
 ÇKP *bkz.* Çin Komünist Partisi
 Çoşu 533, 552
 Çoşulular 533
- d'Aguile, Raymond 170
 d'Aix, Albert 170
 d'Anjou, Charles 180
 d'Anjou, Philippe 378, 380
- d'Auvergne, Henri de la Tour 349
 d'Or, Prieur de la Cote 449
 Dağıstanlı 538
 Dağlılar (*Montagnards*) 691, 696
 Dakotalar 528
 Danimarka 157, 324, 330, 333, 338, 340, 367, 377
 Danimarkalılar 146, 157, 159, 161, 340-41
 Dara 224
 Dârâ (Darius) (I.) 39, 41-42, 49
 Dârâ (III.) 54
 Dartmouth 442, 553
 Das Lahnavi 228
 Daun, Kont Leopold 387
 Davis (Teğmen) 384
 Davout, Louis Nicolas 466-68
 Dekkan 224, 229
 Delhi 51, 214-16, 543-44, 546-47, 665
 Delphoi 79
 Delta *bkz.* Mısır Deltası
 Demir Dipli Boğaz (*Ironbottom Sound*) 612
 Demokrat Parti (ABD) 683, 686
 Deniz Dilencileri 306
 Deniz İnsanları 22, 68
 Deniz Kavimleri 11
 Desault, Pierre-Joseph 415
 Devrim Savaşları (1790) 370
 Dewa 240
 Diaz, Bernal 281, 320
 Dicle Nehri 3, 9, 22-23, 189
 Dien Bien Phu 540, 672, 692, 694
 Dionysius 101
 Direktuar 448
 Dogger Bank Muharebesi (1915) 586
 Doğu 161, 168, 194, 201, 203-204, 229, 240, 247, 249, 270, 594
 Doğu Frank Krallığı 162
 Doğu Hindistan Şirketi *bkz.* Hollanda Doğu Hindistan Şirketi
 Doğu Roma İmparatorluğu 120, 131-32, 140
 Doğulular 178, 204, 249
 Domesday Book (Kıyamet Günü Kitabı) 174
 Doriscus 43
 Dorylaion 195-97
 Douaumont Kalesi 569
 Downs Muharebesi (1639) 328
 Downs Savaşı 329

- Dört Gün Muharebesi (1666) 361
 Drake, Francis 306-307, 311-12, 314
 Drews, Robert 6
 Dreyse, Nikolaus von 475, 484
 Drina Nehri 594
 Driskill, Cornelius 411
 Drogheda 325
 Dublin 161
 Dunant, Henri 486
     Un Souvenir de Solferino 486
 Duncan (Amiral) 461
 Dunkerque 611
 Durand, Mesnil 442
 Durboise, André 146
 Durham 158
 Dünya Savaşı (I.) 180, 243, 345, 453, 551-52, 563-64, 571, 574, 578, 580, 585-86, 590, 597-98, 609, 647, 673, 679, 695
 Dünya Savaşı (II.) 579, 598-99, 602, 608, 610-11, 617-19, 648, 659, 678, 681, 684, 690
 Eannatum 6
 Early, Jubal 476
 Ebu Bekir 151
 Ebu Fazıl 222
 Ebukır 464
 Edinburgh Kalesi 266
 Edirne 131, 144-45, 267
 Edward (VII.) 436
 Ege Denizi 99, 107
 Ehl-i Kitap 149, 151, 186
 Eisenhower, Dwight D. 681
 Ekber Şah 219-24, 229, 251
 Ekberabad 228
 El Morro Kalesi 393
 Elam Krallığı 3
 Elamlılar 8-9, 38
 Elbe Nehri 344
 Elizabeth (I.) 292, 303, 306, 311, 420
 Elting, John R. 469
 Eltis, David 257
 Emevi Halifeliği 187
 Emeviler 155, 184, 189
 Emir Üsâme bin Münkiz 196, 199
 Endonezya 540, 671, 706
 Endülüs 258, 336
 Enea 266
 Enfield 501, 533, 543
 Engels, Friedrich 495
 Epaminondas 108-109
 Eretria 41
 Eriha (Jericho) 3
 Ermenistan 14
 Esad, Hafız 688
 Eschenbach, Wolfram von 175
 Escorial Sarayı (Madrid) 300
 Esen 231-32
 Essen 485
Estado Mayor Jeneral 554
 Etajima Subay Eğitim Okulu 553
 Eugene (Savoylu Prens) 370, 378-79
 Evrengizib 224-27, 229, 251
 Ewald, Johann 376, 429
 Extramadura 336
 Faenza Muharebesi (542) 136
 Falkenhayn 569-70, 593
 Falkland Adaları 586, 663
 Falkland Savaşı 656
 Fallen Timbers 516
 Fan Sui 64
 Fantom 657
 Farnese, Alessandro 299
 Fas 262, 271, 301, 307
 Fashılar 301, 692
 Fatımiler 196-97
 Felipe (II.) 282, 291-92, 299-301, 305-308, 315
 Felipe (IV.) 328-29, 333-34
 Felipe (V.) 380
 Fenikeli 46
 Ferdinand, Franz 466, 564, 673
 Ferdinand, Joseph 595
 Fergana 215
 Fernando (Aragon Kralı) 275-77
 Fırat Nehri 3, 9, 23, 37, 155, 189
 Fırat Vadisi 23
 Filipin Adaları 302
 Filipin Denizi Muharebesi (I.) 603
 Filipinler 328, 333, 382, 385, 614, 618, 634-36, 669
 Filistin 12-13, 15-16, 22, 27, 181, 192-93, 588-89, 674
 Filistin Halk Kurtuluş Cephesi 674
 Finisterre Burnu 386
 Flag, E. 411

- Flamalar 175
 Flandra 287, 327, 332-33, 336-37, 341, 344, 350, 380
 Flavius 97
 Fleetwood 482
 Fleurus 450
 Floransa 261, 272
 Florida 393, 397, 399, 431
 Foch (Mareşal) 582
 Folard, Jean-Charles de 400
   Nouvelles Decouvertes sur la Guerre 400
 Fontainebleau 442
 Franche-Comté 329, 353
 François (I.) 280, 286, 305
 Frank Krallığı 157
 Franklar 126, 129, 135, 152, 160, 167, 171-72, 178, 185, 187, 195-97, 199-200
 Fransa 126, 158-61, 175, 193, 256, 262-64, 275, 277, 280, 289-90, 292, 295, 303, 316, 324, 329, 331, 333, 336, 338, 341, 349-51, 353, 356, 360, 363-65, 369, 376-78, 380-81, 386-88, 393, 396-97, 400, 402, 407, 415, 419, 421, 423, 428, 435-36, 438-43, 446, 448-51, 459, 463, 465-66, 473, 479-81, 483-85, 490, 492, 501-503, 541, 554, 564-66, 585, 591, 607, 616, 622, 647, 658, 661, 671, 673, 676, 682, 690, 692, 694-95, 699, 702
   Batı Fransa 376
   Doğu Fransa 376
   Güney Fransa 126, 616
   Kuzey Fransa 465, 566
 Fransa-Prusya Savaşı (1870-71) 477, 488, 491-93, 496, 498, 503, 505
 Fransız 2. Sömürge Tümeni 576
 Fransız 4. *Chasseurs d'Afrique* Alayı 476
 Fransız Afrika Ordusu (*Armée d'Afrique*) 540
 Fransız Devrimi 380, 404, 437, 439, 445, 459, 463, 468-69, 471-72
 Fransız III. Kolordusu 466
 Fransız IV. Kolordusu 454
 Fransız IX. Kolordusu 583
 Fransız İmparatorluk Muhafızları 498
 Fransız Kanadası 390
 Fransız Savaş Bakanlığı 440, 449
 Fransız Sömürge Ordusu (*La Coloniale*) 536, 540-41, 559
 Fransız Yasama Meclisi 447
 Fransızlar 146, 170, 224, 251, 263, 266-67, 271, 278-80, 283, 288, 298, 303-305, 326, 328-29, 333, 336-37, 345, 349-50, 352-53, 355-58, 360, 362, 367, 369-72, 374-75, 378-80, 382, 386-93, 396-400, 403-406, 409-10, 412, 415-20, 423, 426, 428, 430, 435-38, 440-42, 445-49, 451-59, 461-66, 468-69, 472, 475-77, 479-80, 484-85, 488, 496-99, 501-502, 504, 514, 517-18, 529-33, 536-41, 549, 565, 567-70, 573, 575-76, 580-83, 588-89, 597, 607, 621-23, 647, 672, 677, 679, 691
 Franz Joseph 464, 466, 468, 564
 Fredericksburg 487
 Frederik, Büyük 65, 370, 377, 385-88, 393, 399, 401-403, 407-408, 424, 433, 437-40, 444, 464, 521, 595
 Frenk 170
 Frenois 501
 Freycinet, Charles de 501
 Friant, Louis 466
 Friedland 340
 Friedrich (II.) 174, 385
 Friedrich, Wilhelm I. 385, 402
 Frobisher, Martin 311
 Froissart Kroniği 261
 Fronde (1648-1653) 349-51
 Gale, Nathan 411
 Galenos 295
 Galiçya 594
 Galvez, Bernardo de 399
 Galya 120-21, 129
 Galyalılar 91-92, 99
 Gama, Vasco da 271, 302
 Gambetta, Leon 501-502
 Gana 517
 Garenne Ormanı 499
 Garibaldi, Giuseppe 502
 Gatling 484
 Gaugamela Muharebesi (MÖ 331) 54, 90, 110
 Gazze 590
 Geç Roma 164, 186
 Geç Şang 56

- Gedik Ahmet Paşa 297
 Gempei Savaşı (1180-1185) 241-42
 General Motors 678, 686
 George Gölü 390
 George, Lloyd 588
 Georgia 428, 478
 Germanicus 116
 Germenler 99, 116, 126, 129, 161, 167
 Gettysburg 478
 Ghent 261, 266
 Gırnata 260, 262, 272, 275-77, 279
 Gırnata Savaşı 277
 Gırnatahılar 275-76
 Giap (General) 695
 Gibbon, Edward 492
   Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü 492
 Gilzamlar 30
 Girit Adası 145-46, 148, 612
 Glorieux 417
 Gloucester 381, 384-85
 Goa 328
 Godefroy bkz. Bouillon, Godferoy de
 Goethe, Johann Wolfgang von 45
 Gokstad 156-57
 Golkonda 227
 Goltz, Colmar von der 494
 Gomore 408
 Gorçakov, Mihail 477
 Gorlice-Tarnow 593, 595
 Goryo 243-244
 Gotlar 125-26, 130-32, 134-37, 139-40
 Gough, Sir Hugh 477
 Göring, Hermann 600
 Gran 213
 Grande Armée 448, 451
 Grant, Ulysses S. 476, 478, 678
 Grasse, François de 397, 417, 430, 434
 Gravelines Muharebesi (1588) 314
 Gravelotte 497
 Gravelotte-St. Privat 484, 497
 Gravenberg, Wimt von 175
   Wigalois 175
 Graves, Robert 598
   Goodbye to All That 598
 Gray, Colin S. 461
 Great Harry 304
 Greene, Nathaniel 429
 Greenman, Jeremiah 411
 Grenada 399
 Grey, C.G. 676
 Gribeauval, Jean-Baptiste Vaquette de 370, 406-407, 443, 449, 452
 Gröner, Wilhelm 494
 Grönland 156, 161
 Guadalcanal 612, 616, 633
 Guadalquivir Nehri 336
 Guadalupe Adası 390, 417
 Guadalupe Bakiresi 537
 Guangdong 236
 Guangzhou 236
 Guantanamo 383
 Guevara, Ernesto "Che" 686
 Guibert, Jacques Antoine H. de 370, 404-406, 446-47
   Essai général de tactique 404, 446
 Guilford 429
 Guillaume (Fatih Kral William) 174
 Gunn (Çavuş) 579
 Gurkhalar 544
 Gustaf (Kral) bkz. Adolf, Gustaf
 Güney 247
 Güney İndus Vadisi 39
 Gürcü Krallığı 192
 Habeş 534
 Habeşistan/Etiyopya 16, 182, 534, 558
 Habsburglar 263, 291, 297, 326, 329, 338-40, 342, 349, 358, 378, 381, 386, 595
 Hacı 146
 Haçigata 244
 Haçiman-taro Yoşie 240
 Haçlı Seferi (I.) 168-71, 178, 192-97, 199, 201
 Haçlı Seferi (IV.) 145
 Haçlılar 145-146, 148, 168, 170, 178, 182-83, 185, 192-199, 201
 Hadrianapolis bkz. Edirne
 Hadrianus Duvarı 118
 Haig, Douglas 570-71, 577
 Hak İntikali Savaşı (1667-1668) 353
 Hakata Koyu 242
 Haldiler 31-32
 Halep 17, 190
 Haliakmon Nehri 44
 Halid bin Velid 154
 Halidi-Nakşibendi 538
 Halifax 386

- Halkidiki Yarımadası 44
Halkin-Göl 633
Halsey, William 637, 678
Hama 30
Hamath 26
Hamburg 158
Hamilton, Sir Ian 589
Hammond, William 487
Hampton Roads 480
Hamza 150
Han 64, 66-67, 71
Han Nehri 211
Hanedan Avları 2
Hangtu 56
Hannibal Barca 61, 91-93, 96, 102-103, 108-109, 111, 139
Hannover 367, 389, 465
Hanoi 691, 693, 695, 698, 700
Hansa 341
Harappa 3, 50
Harkov 377
Harrier 656
Harvey (Binbaşı) 587
Hasdrubal 110
Havana 298, 305-306, 381, 392-93, 396, 415
Hawke, Edward 386, 390, 392
Hawkins, John 306, 311
Hayber Geçidi 537
Haydar Ali 513
Haydar Kuli Han 228
Hayfa 195
Hazar Denizi 31, 34, 204, 531, 611
Hazarlı 40
Heinrich (Silezya Prensi) 212-13
Hellas 79
Hellen 74, 78, 80, 85-86, 89, 94-95, 98, 104, 109, 117
Hellas 43, 47
Henly, Mathew 411
Henri (II.) 295
Henry (VIII.) 266, 304
Henry Grace à Dieu 304
Herakles 85
Hermann-Maurice (Saxe Kontu) 369-70, 373, 401-403, 405-406
Mes Reveries 369, 401
Hermopolis 15
Herodotos 34-35, 37-40, 42-48, 69
Herrero 537
Hervey, Augustus 421
Hesdin Şatosu 288
Hesse 426, 430
Hesse-Kassel 376, 426
Hesseliler 408, 426-27
Heyn, Piet 328
Hıristiyanlar 149, 151, 158, 168, 170, 177, 180-82, 192, 249, 261, 275, 294, 299-300, 327, 540
Hıristiyan Avrupa 168, 180
Hıristiyan Bizans 182
Hıristiyan Japonlar 249
Hıristiyan Kastilyalılar 261
İspanya Hıristiyanları 275
Hırvatlar 356, 403, 445, 690
Hicaz 590
Hicret 181, 183
Hidalgo (Keşiş) 522, 537
Hideyoşi 246-48
Hiksoslar 11, 13-15, 67
Hindenburg Planı 585
Hindenburg, Paul von 494, 575-76, 580, 583, 592
Hindiğin 517, 662, 668, 690-96, 701-702
Hindiğin Savaşı (II.) 696
Hindistan 3, 11, 49, 51-53, 55-56, 70, 89, 204, 214-16, 219, 222-24, 227, 251, 257, 271, 302, 328, 377, 380, 385-86, 389, 448, 508, 512, 517, 519, 530, 542-45, 548, 560, 652, 656, 662, 665, 685, 690
Babürlü Hindistanı 223-24
Batı Hindistan 380
Kuzey Hindistan 55, 214-15, 219
Orta Hindistan 219
Hindistan-Pakistan Savaşı (1971) 665
Hint Okyanusu 238, 263, 301, 304, 327, 359, 378
Hintliler (Hindu) 40, 49, 54, 203, 225, 227-28, 389, 513-14, 519, 536, 542-44, 544-46, 590, 633, 637, 665
Hipokrat 295
Hitit 16-17, 19-22
Hitler 11, 16-22, 67
Hitler, Adolf 611, 624, 644
HKO bkz. Çin Halk Kurtuluş Ordusu
HMS *Audacious* 586
HMS *Dreadnought* 481

- HMS *Indefatigable* 587
 HMS *Invincible* 587
 HMS *Lion* 587
 HMS *Queen Mary* 587
 Hoa Hoa 691
 Hoçkis (Hotchkiss) 484
 Hohenstaufen 174
 Hojo 246
 Hollanda 256, 263, 265-66, 275, 283, 286-87, 289, 291-92, 294, 299, 306-307, 310, 314, 316-17, 323-26, 328-29, 331-35, 337-40, 349-50, 353, 355-57, 359-65, 373, 376-79, 396, 428, 456, 533
 Hollanda Batı Hindistan Şirketi (1621) 327, 359, 380
 Hollanda Cumhuriyeti 353
 Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (1602) 327-28, 359, 389, 422
 Hollanda Doğu Hint (Endonezya) Ordusu 540
 Hollanda Topçuluk Okulu (1735) 399
 Hollanda, Louis de 456
 Hollandalılar 266, 292, 298, 306-307, 313-14, 316, 318, 328-29, 332-37, 339-41, 354, 358-62, 379, 396, 399, 534, 540, 671
 Hollywood 168
 Homeros 81-82, 88, 109
 Honan (Doğu) 61
 Hongwu (İmparator) 229-30
 Hood 462
 Horn Burnu 384
 Horn, Gustav 345, 348, 384
 Horns Reef 587
 Horsabad 30
 Hosokawa 243
 Hôtel des Invalides 352
 Hovahşatra (Cyaxares) 34
 Howard, Charles 311-12
 Howe 461
 Hötendorf, Franz Conrad von 594-97
 Hsiao-t'un 56
 Hu 63
 Huai 62-63
 Hudson Körfezi 378
 Hudson Nehri 389, 442
 Hue 701
 Hunlar 125-26, 128-31, 139, 162
 Hunter, Dr. John 415
 Hunter-Weston (Tümgeneral) 589
 Hurriler 67
 Husçular 272, 276
 Hümayun 219
 Hydaspes 49, 51
 Hydaspes Muharebesi (MÖ 326) 53
 Hythe 482
 IBM 686
 Iglau 466
 Inchon Limanı 659
 Ipsus (MÖ 301) 96
 Irak 80, 151, 153, 181, 192, 657-58, 661, 663, 674, 683, 689, 705
 Isabella (Kraliçe) 275-76
 Isandlwana 535
 Isonzo Vadisi 595
 Istvan (I.) 163
 Iustinianus 132, 136, 139, 143-44
 İber Yarımadası 192, 272, 281, 302, 336, 464
 İbn-i Zübeyr 197
 İbnü'l-Kalanisi 170
 İbrahim 149
 İbrahim Lodi 216-17
 İçino-tani Muharebesi (1184) 240
 İeyasu, Tokugawa 246, 248-49
 İl Han 211
 İlhanlı 214
 İndra 50
 İndus Nehri 50
 İndus Vadisi 3, 39, 49-50
 İnebahtı Savaşı (1571) 299-301, 315
 İngiliz (Anglikan) Kilisesi 325
 İngiliz 21. Mızraklı Süvari Alayı 519
 İngiliz Beşinci Ordusu 581-82
 İngiliz Bindirilmiş Çöl Kolordusu 590
 İngiliz Büyük Filosu 586-87
 İngiliz III. Kolordusu 583
 İngiliz İkinci Ordusu 577
 İngiliz Kraliyet Donanması 416, 450, 459, 480, 504, 553
 İngiliz Kraliyet Topçu Birliği 444
 İngiliz Muharebe Talimatnamesi 362
 İngiliz Seferi Kuvveti (İSK) 567, 576-77, 580, 582-83
 İngiliz Tugayı 660

İngiliz Üçüncü Ordusu 581

İngiliz-Hollanda Savaşı (II.) 361

İngilizler 146, 157, 160, 229, 261, 266-67, 292, 298, 303-304, 306-307, 310-15, 325, 328-30, 334, 339, 349-50, 355-56, 359-63, 367, 370, 374, 378-93, 396-99, 403-404, 408-409, 413-14, 416-31, 439-40, 444, 448, 451, 458-63, 465, 469-70, 476-77, 479, 481, 483-86, 504, 512-19, 523, 525, 527, 531, 533-35, 540-53, 557-58, 565, 567-73, 575-78, 580-83, 586-90, 596-97, 599, 602-604, 606-609, 611-12, 615-23, 626, 629, 632-33, 635-40, 642-44, 646, 648, 656, 660, 667-69, 672, 676-77, 683, 685

İngiliz-Zulu Savaşı (1879) 534

İngiltere 156, 158-61, 166, 174, 256-57, 262, 264, 266, 283, 291-92, 299, 304, 306-307, 312, 314, 316, 324-26, 333, 338, 350, 353, 357, 359-60, 377-78, 380-81, 383-85, 388, 390, 392-93, 396-97, 399, 409, 418-19, 422, 443, 447, 449, 459-60, 462, 465, 479, 481, 484, 488, 490, 501, 516-17, 527-28, 531, 533, 542, 549, 553-54, 559, 564-66, 574, 585-87, 589, 599-600, 606, 608, 611, 615, 617, 620, 624, 638, 641, 644, 647-48, 661-63, 673, 675

Doğu İngiltere 161

Kuzey İngiltere 161

İngiltere Krallığı 174

İnkalar 263, 280, 282

İnkermen 477

İran 11, 30, 34, 40, 55, 73, 117, 151, 211, 214, 531, 539, 657, 661, 674

Kuzeydoğu İran 30

İran-Irak Savaşı (1980) 657-58, 661

İranlı 657

İrlanda 156, 161, 283, 291-92, 315-16, 321, 325, 392, 424

İrlandalılar 325, 356, 524

İsa 115, 181, 193-95

İSK bkz. İngiliz Seferi Kuvveti

İskandinavya 156

İskandinavyalılar 156

İskender, Büyük 36, 43, 48-49, 51, 53-55, 80, 89-90, 96, 98, 101-103, 109-10, 122, 186, 220, 494

İskenderiye 619

İskitler 33, 40, 52

İskoç Adaları 161

İskoçlar 337

İskoçya 117, 158, 265, 283, 315, 321, 325, 392, 424

İsmail (istihkâmcı) 211, 223

İspanya 1, 74, 91, 93, 103, 107-108, 121, 126, 140, 151-52, 154, 181, 256-57, 261-62, 264, 275, 283, 291-92, 297-98, 300-301, 303, 305-308, 315-16, 319, 323-24, 326-29, 333, 336-39, 341, 349-50, 353, 356, 359, 365, 367, 377-81, 386, 392-98, 410, 419-21, 428, 456-59, 461, 463, 472, 501-502, 520-26, 528, 537, 624

Endülüs İspanya 257

İspanyol Armadası 308, 313

İspanyol Veraset Savaşı (1701-1713) 370, 378, 380, 400, 406, 433, 436

İspanyol Yolu 329

İspanyollar 92, 260, 263, 273, 275-77, 279-88, 291-94, 298-300, 302, 305-307, 310-17, 319-20, 324-26, 328-40, 342, 345, 348-52, 354, 356-60, 374-75, 380-86, 392-93, 396-400, 409-10, 412, 415, 417-18, 420-21, 423, 431, 454, 457-58, 462, 520-27, 529, 554, 692

İsrail 103, 652, 656-58, 661-63, 667, 673-74, 677, 682, 685

İsrailliler 30, 656-58, 677

İstanbul 256, 267, 512, 517, 549, 588

İstanbul Boğazı 43, 79

İsveç 256, 324-26, 330, 333, 338, 340-46, 348-50, 353, 356-57, 367, 377, 400, 436, 643

İsveçliler 324, 339-46, 348-49, 357-58, 444, 655

İsviçre 283, 443

İsviçreli 278-79, 356, 486

İtalya 91, 93-94, 96, 102, 107-108, 111, 120-21, 126, 130-32, 135-36, 140, 162, 168, 259, 262-63, 266, 272, 275-77, 279, 282-83, 291-94, 297, 319, 329, 335-36, 338, 353, 355, 376, 378, 380-81, 400, 421, 450, 465, 473, 486, 490, 585, 588, 595-96, 599, 603, 607, 615, 617, 620, 625, 649

- Güney İtalya 93, 140, 297, 465
 Kuzey İtalya 91, 126, 130, 132, 162, 353, 376
 İtalyan İkinci Ordusu 596
 İtalyanlar 81, 94, 104, 145, 193, 195, 201, 226, 260, 263, 272, 288, 290, 292, 298-301, 329, 339, 356, 441, 464, 502, 534, 558, 580, 595-97, 607, 611-12, 619-20, 625, 637, 639, 646
 İtilaf 565, 569, 575, 577, 581-89, 597-98
 İyon 41, 47
 İyonyalı 46
 İzlanda 156, 161
 İznik 197
- Jackson, Thomas J. 474, 659
 Jamaika 397, 417
 James (II.) 265
 Jankov 345
 Japon İmparatorluğu 553, 614
 Japon İmparatorluk Donanması (IJN) 553, 600, 603, 639
 Japonlar 203, 232, 238-39, 241-49, 253, 516, 518, 533, 552-54, 556-57, 599, 602-603, 605, 607, 610-16, 618-20, 631-40, 646, 663, 671
 Japonya 204, 214, 239, 242, 244, 246-49, 253, 263, 484, 531, 533, 552-57, 561, 599-600, 602, 609-10, 613-14, 617, 633-36, 659, 671, 674-75, 677, 690
 Jardin d'Acclimatation 503
 Jehu 30
 Jellicoe, John R. 586-87
 Jenkins, Robert 381
 Jenkins'in Kulağı Savaşı (1739) 381
 Jervis, Sir John 459
 Jilinski 592
 Jin 60-61
 Joffre (başkomutan) 567
 Johann (Arşidük) 466
 Johnston, Joseph E. 478
 Jomini, Baron Henri 436, 465, 469, 471, 477-78
Précis de l'Art de Guerre 436
 Jourdan Kanunu (1871) 448-49, 456
 Juan Fernandez Adası 384
 Juan, Don 299-300
 Jumna Nehri 224
 Just, Louis Antoine de Saint 453
- Justinus *bkz.* Nassau, Justinus van
 Jutland 341, 612
 Jutland Deniz Muharebesi 586
 Jutlar 126
 Jül Sezar *bkz.* Iulius Caesar
 Jünger, Ernst 598
Storm of Steel 598
- Ka'ka 155
 Kâbe 149
 Kabotaj Kanunu (1651) 359
 Kadeş 16, 18-19, 21
 Kadeş Antlaşması 22
 Kadeş Kalesi 21
 Kadeş Savaşı (MÖ 1274) 17-18, 68
 Kadiri ler 537
 Kadisiye Muharebesi (637) 153-55, 185
 Kafkasya 57, 517, 538-39, 549, 559
 Güney Kafkasya 57
 Kagemasa, Gongoro 240
 Kage-toke, Kaji-wara 240
 Kage-toke, Kaji-wara Heizo 240
 Kahire 262, 674
 Kahire Kalesi 185
 Kai 248
 Kalahari Çölü 537
 Kalde 32-33
 Kaldeli 37
Kalcı Savaş Talimatnamesi 397, 416, 418, 462
 Kalküta 389
 Kallinikos 147-48
 Kamakura 240
 Kamame (Kutsal Kabir) Kilisesi 170, 199
 Kambiz (Cambyzes) 37-39
 Kamboçya 694
 Kamose 15
Kampf-waffe 644
 Kamu Selameti Komitesi (KSK) 452, 501
 Kanada 378, 385, 390-91, 393, 424, 428, 516-17, 527, 529, 576, 583, 629, 660, 675
 Kanada Kolordusu 576-77
 Kanadalılar 527, 583, 660
 Kanarya Adaları 277, 305
 Kangxi 236
 Kanpur 545-546
 Kanuni Süleyman *bkz.* Süleyman (I.)
 Kanwa 217

- Kap Yong 660
 Kara Efsane (*Leyenda Negra*) 292
 Kara El 673
 Kara Mustafa Paşa 327
 Karadeniz 34, 39, 148, 162, 480, 508
 Karayip Denizi 329
 Karayıpler 305-306, 324, 327, 334, 359, 378, 380-81, 385-86, 390, 392-93, 397, 399, 417
 Karkamış 26
 Karkar 26, 30
 Karl (Arşidük) 466
 Karl (XII.) 377, 400
 Karl (V.) *bkz.* Şarlken
 Karl (VI.) 385-86
 Karnak 14, 19
 Karnataka 227
 Karolenjler 177
 Karpat 595
 Kartaca 73-74, 80, 91-94, 97, 103-104, 110, 117
 Kartaca Savaşı (I.) 80, 91, 97, 104, 106
 Kartaca Savaşı (II.) 91, 107
 Kartacalı 91, 93, 96, 100-102, 106-107, 111
 Kartal Ovası 512
 Kassiler 22, 67
 Kastilya 262, 273-75, 336
 Kastilyalılar 261-62, 272, 275-76, 302
 Katalonya 329, 336
Kâtip Olmak 14
 Katolik Hükümdarlar (*Los Reyes Catolicos*) 275
 Katolikler 259, 272, 275-76, 286, 289-90, 292, 294, 306-307, 324-26, 339-40, 344, 669, 691, 696
 Katsuyori, Takeda 245-46
 Katyavar 219
 Kavalalı Mehmet Ali Paşa 549
 Kazaklar 517
 Keith 461
 Kelt 199
 Kempfenfelt, Richard 418
 Kenan 14, 16
 Kenanlılar 13
 Kennedy, Paul 585
 Kennesaw Dağı 478
 Keppel, Augustus 397, 426
 Kerç 477
 Khaironeia 89
 Khaironeia Muharebesi (MÖ 338) 83
 Khambula 535
 Khe Sanh 692
 Kıbrıs 107, 299
 Kırım 508, 512
 Kırım Savaşı (1853-1856) 476-77, 479, 481, 486, 504, 551
 Kızıl Çin 660
 Kızıl Nehir Deltası 691, 694-695
 Kızıl Ordu 599, 604, 616-17, 623-25, 627-29, 633, 644-45
 Kızıl Ordu Fraksiyonu 674
 Kızıldeniz 12, 271, 391, 424, 528, 678
 Kızılgerililer 391, 424, 528, 678
 Kızılhaç 655
 Kiev 157, 212
 Kil Ordu 66
 Kiralama ve Ödünç Verme (Lend-Lease) Kanunu (1941) 611
 Kiş 3
 Kitchen, Lord 565
 Kiyomasa, Kato 247
 Klasik Çağ 73, 98, 109
 KMT *bkz.* Kuomintang
 Koalisyon Savaşı (Birinci) 447
 Koalisyon Savaşı (İkinci) 448
 Koalisyon Savaşı (Üçüncü) 462, 465
 Kolin Muharebesi 387
 Kolomb, Kristof 161, 277
 Kolombiya 521-26, 687, 706
 İç Kolombiya 525
 Komnene, Anna 170, 199
 Komutanlar Toplantısı (1909) 493
 Konfederasyon (ABD) 474, 476, 478, 480, 483, 491
 Konfüçyüs 239, 555, 634
 Konstantinopolis 136, 141, 143-45, 147-48, 151-52, 154, 157, 162, 263, 267-68, 270-71, 276-77, 297, 318
 Konstantinopolis Kuşatması (1453) 268-69, 271
 Konvansiyon (Fransa) 447, 451-54, 463
 Kopenhag 464
 Kore 67, 204, 214, 246-48, 659-60, 662
 Güney Kore 659-60
 Kuzey Kore 659
 Kore Savaşı (1950-1953) 488, 659, 662, 679, 702

- Kore Tugayı 660
 Koreliler 212, 247-48
 Korent Körfezi 299
 Korsika 136
 Korsikalılar 436, 444, 454, 468-69
 Kozhikode (Calicut) 302
 Köln 129
 Königgrätz 490, 495
 Königgrätz Muharebesi (1866) 476
 Körfez Savaşı (1991) 653, 658, 677, 683-85, 688, 705
 Körner, Emil 554-55
 Kraliyet Askeri Akademisi 482
 Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) 605-606, 642-43
 Kraliyet Havaçılık Birliği (KHB) 580
 Kraus, Alfred 494
 Krum (Bulgar Hanı) 144-45
 Krupp 498, 549
 Krupp, Alfred 485
 Ksenophon 35, 83, 400
 Kubilay Han 208, 211, 214, 250
 Kuç 219
 Kudüs 35, 103, 151, 192, 197-98, 590
 Kum Tepeleri (Dunes) Muharebesi (1658) 350
 Kumkale 589
 Kunaksa Muharebesi 83
 Kunersdorf Muharebesi (1759) 388
 Kuomintang (KMT) 663-65
 Kur'an 168, 181-82
 Kureyş 150
 Kureyşliler 149-50
 Kurikara Muharebesi (1183) 242
 Kuroş, Büyük 34-39, 49, 55
 Kuroş, Genç 49
 Kursk 627
 Kursk Muharebesi (1943) 621, 626
 Kuş 16
 Kuş'lular 22
 Kutsal Birlik 83, 87
 Kutsal İttifak 298, 472
 Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu 169, 174, 256, 272
 Kutsal Topraklar 168, 195
 Kuveyt 663, 705
 Kuzey Carolina 429
 Kuzey Denizi 313, 329, 567
 Kuzey Kutup 618
 Kuzey Vietnam *bkz.* Vietkong
 Küba 305, 328, 393, 666, 687
 Kübalı 661
 Kürboğa (Atabey) 193
 Kynoksephalae Muharebesi (MÖ 197) 95
 Kyogi, Tominaga 636
 Kyoto 243
 L'Anse aux Meadows 161
La Coloniale *bkz.* Fransız Sömürge Ordusu
 La Coruna 308, 315
La Gloire 480
 La Plata (Buenos Aires) 526
 La Plus du Monde 266
 Lafayette, Marquis de 423
 Lagaş 3, 6-8
 Lagaş Akbabaları Anıtı 3
 Lagos 390
 Lahor 219
 Lake (General) 513
 Langlois 485
 Laos 694
 Larrey, Dominique-Jean 445, 451, 488
 Las Balbases 232
 Lateran Konsili 177
 Lavarone-Folgaria Platosu 595
 Lavoisier, Antoine L. 438
 Lawrence, T.E. 590
 Le Cateau 567
 Le Havre 442
 Le Mans 502
 Lech Nehri 163
 Lee, Robert E. 474, 478
 Legrand 467
 Lehistan 212, 341, 377, 472
 Lehistan Veraset Savaşı (1733-1735) 381
 Lehler 327, 339, 342-43, 458
 Leinster 325
 Leipzig 437
 Lemberg (Lwow/Lviv) 594
 Leningrad 607
 Leo (III.) 145
 Leonidas 45
 Les Saintes Boğazı Muharebesi (1782) 397, 417, 461
 Letterman, Jonathan K. 487-88
 Leuktra Muharebesi (MÖ 371) 76
 Leuthen 387
 Leuthen Muharebesi (1757) 387

Lewis, Cecil 571, 576, 584, 648

Sagittarius Rising 648

Leyte Körfezi 618

Li Hongzhang 238, 556

Li Xiucheng 532

Li Zicheng 234

Liberya 690

Libya 16, 622

Libyalılar 22

Lidya 36-37

Liegnitz 212-13

Lima 524, 526

Lin Zexu 531-32

Lind, John 384

Lindisfarne 158

Lion bkz. HMS *Lion*

Little Big Horn 528

Litvanyalılar 458

Lizbon 307-308, 390, 464

Lockwood (Amiral) 602

Lodi bkz. İbrahim Lodi

Loire Nehri 162, 181, 502

Lombardiya 279

Lombardiyalı 332

Lombardlar 126, 132, 137, 280

Londra 307-308, 359, 381, 431, 438, 578, 609, 669

Londra Eski Eserler Cemiyeti 179, 188

Londralı 381

Long Island 424

Lorraine 329, 567

Louis (IX.) 180

Louis (XIV.) 326, 350-51, 353-55, 358, 372, 378

Louis (XVI.) 448

Louis, Dindar (I. Ludwig) 171

Louis, Angouleme 472

Louisbourg 386, 390-91, 400

Louisiana 392-93, 465

Louvois 351, 353, 355, 358-59

Löffler, G.F.F. 488

Lucca 272, 290

Lucknow 544, 546-47

Ludendorff 575, 582-83, 592

Luftwaffe Kara Ordusu 603-604, 606-607, 618, 623, 625, 642-44

Lungşan 2

Luther, Martin 259

Lutsk 595

Lübnan 16, 531, 673-74, 677, 686

Lübnanlı Şiiler 667

Lüksemburg 329, 353, 354

Lützen 345

Lützen Muharebesi (1632) 345

Lynn, John 257

Lyon 152

Maastricht 290, 294, 354

Macao 385

Macar Krallığı 163, 213

Macar Ovası 214

Macaristan 204, 212-14, 264, 298, 327, 591, 594

Macarlar 125-26, 162-63, 166, 204, 212-14, 216, 267, 339, 591, 596

MacArthur, Douglas 612

Macellan Boğazı 359

Machiavelli, Niccolo 278, 292

Savaş Sanatı 292

Mackensen, August von 595

MacMahon, Patrice 499

Madras 389, 543, 546

Madrid 300, 336, 380, 383, 393

Madrid, Fransisco Ramirez de 276

Magellan Boğazı 301

Magellan, Fernando de 301-302

Maginot Hattı 623

Mağrip (Kuzey Afrika) 258

Mahabharata 51-53, 70

Mahan, Alfred Thayer 436, 460

Mahan, Dennis Hart 436, 478

Mahmud (II.) 550

Mahmut Şah 215

Mahratta 227, 229, 513, 544

Mahratta İmparatorluğu (Krallığı) 225, 229

Mahrattalar 225, 227-29, 251-52, 513, 557

Makedonya 74, 80, 564

Makedonya Krallığı 76, 101

Makedonyalı 49, 53-55, 88, 100, 102, 110

Malaga 276, 279, 336, 460

Malakka Boğazı 271

Malaya 328, 632, 667-69, 702

Malaya Komünist Partisi (MKP) 667-68

Mali İmparatorluğu 536

Malili 536

Malines 304

Malplaquet 379

Malplaquet Muharebesi 400

- Malta 292, 298-99, 611-12
 Malvern Tepesi 478
 Mançular 232, 234-36, 253
 Mançurya 234, 236, 247
   Dış Mançurya 236
 Mangwanana Mcunu 534
 Manhattan 674
 Manila 382, 385, 393
 Manş Denizi 396, 419, 586
 Manş Kanalı 329, 359, 422
 Mantova Dükaliği 345
 Mantova Savaşı (1628-1631) 335
 Manucci 226
 Mao Zedung 664, 666
 Maocular 667-68, 686
 Maoriler 518-519, 537
 Maraton 41-42
 Margueritte, Jean A. 498
 Maria Zell 465
 Mariana Adaları 385, 603
 Maritz, Jean 443
 Marlborough 363, 370, 372, 377-79
 Marmara Denizi 588
 Marne 582
 Marne Muharebesi (1914) 567
 Marshall Adaları 614
 Marshall, George C. 679
 Martel, Charles 152, 167
 Martinet, Jean 352, 439
 Martinique 393, 417
 Mary Rose 304
 Masanaga 243-44
 Maslowski, Peter 487
 Massachusetts 413, 474
 Matabele 534
 Matanzas Koyu (Küba) 328
 Maubeuge 449
 Maurits *bkz.* Nassau, Maurits van
 Maurya 55-56
 Maveräünnehir 215
 Mavrikios 194
   Strategikon 194
 Maxim, Hiram 484
 Maximler 484, 520, 534
 Maya 263
 Mayasor 227, 229, 513
 Mazarin (Kardinal) 350
 Mazurya Gölleri 592
 MBT *bkz.* Müsterek Bombardıman Taar-
   ruzu
 McCallum, Daniel C. 483
 McKinley, William 673
 McNamara, Robert 698
 Mecklenburg 340-41
 Med Krallığı 34-35
 Medina Sidonia Dükü 308, 310, 312-15
 Medine 149, 181, 184-85, 192
 Medineliler 183
 Medjay 15
 Medler 33-35, 38, 41
 Megabyzus 48
 Megara (Batı) 47
 Mehmed (II.) 267-68
 Mehmet Emin Paşa 510
 Meiji 533
 Mekke 149-51, 184, 300
 Mekkeliler 149
 Mekong Nehri 691
 Meksika 280, 298, 306, 328, 521-23, 528-
   30, 537, 540
 Meksika Körfezi 280, 397
 Meksikalılar 529-530
 Melilla 291
 Memfis 13
 Memlükler 185, 270-71, 275, 302, 549
 Memphis 489
 Mendoza, Bernardino de 287
 Mengü Han 211, 214, 250
 Menşikov, Knez A.S. 477
 Mercan Denizi 616, 618
 Merode-Westerloo Kontu 374
Merrimack (CSS *Virginia*) 480
 Mers el-Kebir 291
 Merton Place 462
 Meryem, Hz. 193
 Mescid-i Aksa 198
 Messerschmitt Me 645
 Messines 577
 Meşrutiyet (II.) 552
 Meteliksiz Gauthier 193, 197
 Metz 129, 294, 442, 566
 Meudon 450
 Meuse Nehri 162, 167, 623
 Mewar 222
 Mexico City 281, 528, 530
 Mezopotamya 2-3, 7, 23, 49, 588
   Aşağı Mezopotamya 3
   Kuzey Mezopotamya 2
 Mezopotamyalı 9

- Mhoti 535
- Mısır 1, 11-16, 19-22, 25, 29, 33, 39, 47-48, 67-68, 89, 109, 151, 181, 196, 270, 448, 450, 479, 518, 531, 548-50, 558, 588-89, 652, 657, 662
- Antik Mısır 16, 68
- Kuzey Mısır 12-13
- Yukarı Mısır 12
- Mısır Deltası 13-14
- Mısır İmparatorluğu 22, 549
- Eski Krallık 12-13
- Orta Krallık 12-13
- Mısırlılar 12-16, 18-19, 21-22, 25, 39, 80, 550, 557, 655
- Michel, A.E. 498
- Michelangelo 278
- Midway 603, 616-19
- Mihver 599, 602-604, 608, 610-12, 615-16, 620, 624-25, 629, 646
- Milano 130, 329, 333, 339
- Milanolu 272, 274
- Milletler Muharebesi (1813) 437, 459
- Millett, Allan R. 487
- Milli Muhafızlar (Fransa) 447
- Milli Sağlık Okulu ve Halk Sağlığı Komisyonu 451
- Minamotolular 241-42
- Minden 440
- Ming İmparatorluğu 232
- Mingler 63, 229, 231-32, 234-36, 247
- Minié, Claude 475, 483
- Minimalgruppe 594
- Minnesanger 175
- Minorka 380, 388-89, 399
- Mississippi 431
- Mississippi Vadisi 392
- Mitanniler 16
- Mitsubişi 605
- MKP *bkz.* Malaya Komünist Partisi
- Moğol İmparatorluğu 204-205, 214, 250
- Moğollar 63, 162-63, 203-16, 221, 229, 231-35, 242, 249-50, 257, 430, 607, 635
- Mohaç 216
- Mohenjo-Daro 3, 50
- Mohi 163, 210, 212-13
- Mollwitz Muharebesi (1741) 385
- Moltke, Yeğen 567
- Moltke, Helmuth von 465, 477, 483, 489-90, 492-95, 497, 501-503
- Molük Adaları 328
- Monge, Gaspar 449
- Mons 567
- Mons Meg 266
- Montauban 449
- Montcalm Markisi 391
- Montecuccoli, Raimondo 331, 339, 366
- Montezuma 281-82
- Montgolfier 450
- Montreal 390, 392, 427
- Moravyalı 339
- Moreau, Jean Victor 454
- Morella la Villa 1
- Morillo (General) 524-25
- Morisko 275
- Morsbronn 498
- Moskova 464, 611
- Mugal 224
- Muhafazakâr Parti (İngiltere) 608
- Muhammed, Hz. 149-52, 156, 168, 181, 184, 187
- Muhammed Ali (Cassius Clay) 681
- Muhammed Şah 228
- Muharebe Talimatnamesi (The Fighting Instructions)* 362
- Munster 325
- Murcia 336
- Murphy Kanunu 501
- Murray, Sir Archibald 589-90, 703
- Mussolini, Benito 607
- Musul 193
- Muvattaliş 17-18, 20-21
- Muye Muharebesi (MÖ 1122-1027) 58-59
- Münih 442
- Münzevi Pierre *bkz.* Bartholomé, Pierre
- Müslüman Arap İmparatorluğu 156
- Müslümanlar 149-52, 155, 161, 168, 170, 171, 178, 181-87, 192-93, 196-98, 200, 218, 227, 258, 260-61, 272, 275-77, 294, 300, 319, 543, 690
- Endülüs Müslümanları 261
- İspanya Müslümanları 152, 275
- Müslüman Araplar 151
- Müslüman Babürlüler 227
- Müslüman Boşnaklar 690
- Müslüman Gırnata 272, 275
- Müslüman Kuzey Afrika 277
- Müslüman Selçuklu 155
- Müslüman Türkler 258

- Müşterek Bombardıman Taarruzu (MBT) 642-46
- Müttelikler 599, 602-604, 607, 610-12, 614-16, 620, 623, 625-27, 629-30, 636-43, 646, 659-60, 675
- Nabû-naid (Nabondius) 37
- Nagaşino Muharebesi (1575) 245-46
- Nagoya 247
- Naip Siracüddeve 389
- Nakula 52
- Nama 537
- Namibya 537
- Nana Sahib 544-45
- Nanchang 236
- Nantes 158, 390, 392
- Napier, Sir William 441, 483
- Napoléon* 443, 480
- Napoléon Bonaparte 61, 117, 170, 209, 370, 379, 399, 401, 404, 406, 435-39, 441-45, 448-51, 454-59, 462-69, 471-72, 479, 483, 488, 492, 494, 504, 520, 527, 529, 630
- Napoléon (III.) 443, 496, 501
- Napoléon İmparatorluğu 437
- Napoléon Kulübü (West Point) 436
- Napoléon Seferi (1812) 451
- Napoli 132-33, 273, 277, 329, 339, 381, 456
- Naram-Sin 8
- Narbonne 152
- Narses 136-40, 142
- Nashville 489
- Nassau, Jan van 436
- Nassau, Justinus van 334
- Nassau, Maurits van 287, 316, 325-26, 332-33, 340, 342, 350, 439
- NATO 690, 705-706
- Navarin Savaşı (1827) 479
- Navarro, Pedro 279
- Nazi Almanyası 453, 610-11
- Nazi İmparatorluğu 646
- Nazi *Waffen SS* 692
- Naziler 600, 603, 607, 610, 615, 646
- Nearkhos (Makedonyalı) 53
- Niderlanda 290, 329, 338
- Nelson, Horatio 396, 418, 460-63, 470, 481, 553, 619
- Neptune* 460
- Nero Ovası 135
- Neustadt 214
- Neuve Chapelle 568
- New Amsterdam 359
- New England 386, 427
- New Jersey 413
- New York 389, 408, 424, 427, 430
- Newport 430
- Ney, Michel 454
- Niagara 390
- Nibelunglar Destanı (Nibelungenlied)* 175
- Nieuwpoort Muharebesi (1600) 316
- Nightingale, Florence 486
- Nijerya 536, 655, 661
- Nijerya İç Savaşı 661
- Nijeryalı 655
- Nikaragua 672, 687
- Nikiphoros (İmparator) 144
- Nil Nehri 12, 15
- Ninova 28-30, 33-34, 149
- Nisei 678
- Nivelle (General) 576
- Nixon, Richard 701
- Nobalar 12-13, 26, 40
- Nobel, Alfred 485
- Nobunaga, Oda 244-46
- Nordic Museum (İsveç) 345
- Norfolk 480
- Normandiya 158-59, 174, 603, 615, 617, 629-30, 649, 700
- Normanlar (Kuzeyliler) 156
- Northey Adası 159
- Norveç 157
- Nova Scotia 386
- Novara Muharebesi (1513) 278
- Nördlingen Muharebesi (1634) 330, 345
- Nubiya 12-13, 16
- Nubiyalılar 12-13, 15, 22
- Nuestra Señora de Covadonga* 385
- Numidyalı 92-93, 96
- Nunez, Rafael del Riego y 472
- Nusayriler 658
- Ohio 392, 508, 515-16, 559
- Oise 582
- Okinawa 631, 635
- Okinawa Savaşı (1945) 635
- Okyanusya 519
- Olivares 333-35, 341

- Olmütz 466
 Omdurman Muharebesi (1898) 519
 On Bin Ölümsüz (*Cavidân*) 39
 On İki Yıl Mütarekesi 327
 Onasander 82
 Onin Savaşı (1467) 243-44
 Onişi (Amiral) 636
 Oquendo, Antonio de 328
 Orinoco Nehri 525
 Orissa 219
 Orléans 130, 158, 502
 Orta Asya 37, 67, 89, 129, 151, 203, 210, 214, 517
 Ortadoğu 50, 73, 98, 117, 172, 209-11, 214, 549, 558, 589, 661, 706
 Ortodoks Kilisesi 608
 Osmanlı İmparatorluğu 220, 548, 550-51, 564
 Osmanlılar 148, 216, 263, 267, 270-71, 274-75, 292, 297-98, 318, 329, 445, 508, 510, 512, 550, 552, 564, 588-90, 597
 Ostend 290, 332
 Ostrogotlar 126, 128-29, 132, 164
 Ota Sukemasa 240
 Otranto 297, 619
 Ottawa 527
 Otto (I.) 162-63
 Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) 324, 326, 329-31, 333, 338, 342, 349, 354, 357, 364, 366, 370-71, 495
 Oudenaarde 379
 Oudh 542, 544, 547-48
 Oudh Racalığı 542
Overlord Harekâtı (1944) 193
 Ovillers 572
 Oxford Üniversitesi 260
 Ögedey Han 206, 212, 214
 Ölümsüzler 39, 41-43, 45, 47
 Ölümsüzlük Konağı (Byodo-in) 241
 Ömer (Halife) 151, 190
 Özbekler 215
 Padua 596
 Paixhans, Henri Joseph 480
Nouvelle force maritime 480
 Pakistan 656, 665, 686
 Palatinat 333, 353
 Panama 298, 305, 380-81, 383, 385
 Panama Kışağı 305-306
 Panipat 214, 216-18
 Panjumong 662
 Pappenheim, Kont Gottfried von 345-46
 Parda Kalesi 31
 Paré, Ambroise 295-96, 358
 Paricanaly 40
 Paris 158, 198, 289, 417, 431, 442, 449-50, 452, 468, 498, 502, 566-67, 607
 Parisliler 503
 Paris Askeri Akademisi 399
 Paris Barış Antlaşması (1763) 393
 Parker, Geoffrey 257
 Parma 287, 299, 307-308, 310, 312-14, 316, 421
 Parthlar bkz. Arşakiler
 Pasifik 204, 301-302, 305, 324, 359, 370, 381-82, 384-85, 511, 528-29, 554, 600, 602, 612, 614, 616, 618-20, 631-32, 639, 646, 648, 659, 674
 Batı Pasifik 639
 Güneybatı Pasifik 614
 Pasifik Savaşı 554, 599, 605, 611, 615, 617-18, 633, 649
 Passchendale 577-78, 583, 597
 Passchendale Muharebesi (1917) 578
 Patagonya 384
 Patton, George S. 110, 659
 Paullus, Aemilius 108
 Pavia 130, 135
 Pavia Muharebesi (1525) 279-80
 Pearl Harbor 599, 611, 619, 636
 Pedro, Don 273
 Pelopidas 109
 Peloponessos Savaşı 76, 99, 102, 104
 Peloponnessos 76, 107
 Peloponnessos Birliği 76, 78
 Pelusium 39
 Pencaplı 546
 Peng Duhuai 660
 Pennsylvania 426-27, 440
 Pensacola 393
 Pentagon 685
 Perchtoldsdorf 327
 Percy, Pierre-François 451
 Peroncular 686
 Perry, Komodor 249
 Pers İmparatorluğu 41, 48-49, 69, 89, 151-53

- Persepolis 35
 Persler 34-37, 39-49, 54, 79-80, 83-86, 88-90, 109, 118, 149, 152-55, 178, 182, 186, 210-11
 Peru 382, 385, 518, 521-23, 526
 Pescara Markisi 279-80
 Peşte 214
 Peştunlar 519, 544
 Pétain, Philippe 568, 576
 Petro, Büyük 377
 Philadelphia 423
 Philippos (II.) 49, 76, 78-80, 88-89, 95, 97-98, 101
 Phoenix 699
 Phoenix Harekâtı 699
 Phokis 79
 Photios (Patrik) 158
 Piacenza 421
 Piccolomini, Ottavio 339
 Pickett, George E. 478
 Pireneler (Pyrenées) Barışı 350
 Pirus 429
 Pisa 168
 Pisalılar 195
 Pitt, Sir William 389-90, 447
 Pizarro, Fransisco 262, 282
 Pizarro, José 383-84
 Plassey Muharebesi (1757) 389, 513
 Plastronlar 474
 Plataia 48, 83, 86
 Plataia Muharebesi (MM. 479) 74
 Plataialı 41
 Pleasant Ford 428
 Pliska 144
 Plymouth 312
 Polonya 212, 590, 594, 608, 610, 617
   Güney Polonya 594, 617
 Poltava Muharebesi (1709) 377
 Polybios 94
 Pomeranya 341, 344
 Pontgibaud 423
 Poppenruyter, Hans 266, 304
 Portekiz 238, 256, 262, 271, 283, 301-302, 308, 324, 327-28, 336, 459
 Portekizliler 235, 237, 239, 263, 271, 301-302, 307, 336, 359-60
 Portobello 380
 Portsmouth 304, 383
 Porus 53-54
 Potiorek, Oskar von 594
 Potomac Ordusu 483, 487
 Potsdam 442
 Powell, Colin 683
 Prado Müzesi 493
 Prag 339, 387, 466
 Pratzen Tepeleri 466
 Pregal Vadisi 493
 Prince Royal 360
 Princessa (Princesa) 418
 Pringle, Sir John 414-15
   Observations on the Diseases of the Army 414
 Pripyat Bataklıkları 592, 594
 Prittowitz 592
 Prokopios 132-35, 137-39, 143
   De Bellis (Iustinianus'un Savaşları Tarihi) 139
 Protestanlar 258-59, 286, 289-90, 292, 294, 298, 302, 306, 314, 316, 324-26, 332-33, 339-340, 342, 344-45
   İngiliz Protestan 325
   Kuzey Avrupalı Protestanlar 258
   Protestan Alman 333, 339
   Protestan Bohemyalılar (Çekler) 339
   Protestan Hollandalılar 286, 302, 332, 339
   Protestan Huguenotlar 289
 Prusya 367, 369, 385, 387-88, 402-406, 409-10, 437-38, 442, 444, 452, 457-58, 463, 468, 472-73, 475-77, 483-85, 488-90, 493, 496-98, 505, 566, 590-91
   Doğu Prusya 566, 590-91
 Prusya Genelkurmayı 477, 489-90, 496, 554
 Prusya Harp Okulu 399
 Prusya Muhafız Kolordusu 497
 Prusya Piyade Nizamnamesi 367, 410
 Prusyalılar 65, 387-88, 390, 403, 406, 412, 438, 440, 452, 485, 488, 502
 Przemysl Kalesi 594-95
 Psytalia Adası 46-47
 Ptah 17, 19, 21
 Ptolemaios (IV.) 109
 Ptolemaioslar 80, 104
 Puerto Bello 383
 Puerto Rico Adası 298, 334
 Pulcher, Claudius 110
 Puna 226

- Purandar 226
 Pusan 247, 659
 Putnik, Radomir 594
 Puvaty (Poitiers) 152, 173
 Pürütenler 325
 Pylos 99
 Pyong-yang 247-48
 Pyrrhus (Epirli) 96

 Qi Zhiguang 232-234
 Qin 58, 64-67
 Qing 236, 532, 556
 Quebec 390-392
 Quiberon Körfezi 392

 Ra 17, 19-21
 RAF *bkk.* Kraliyet Hava Kuvvetleri
 Rajputistan 222
 Rajputlar 217-18, 223
 Ramayana 51
Rambo 676
 Ramillies 379
 Ramses (II.) 16-22, 29
 Ramses (III.) 22
 Rana Sanga 217
 Ranke, Leopold von 172
 Ranthambor 219-20, 223
 Raphia Muharebesi (MÖ 217) 109
 Ravenna 135
 Ravenna Muharebesi (1512) 279-80
 Rawlinson (komutan) 570-71
 Reagan, Ronald 674
Real 300
 Recalde, Juan Martinez de 310, 312
Reconquista 192, 272, 275, 281-82, 319
 Redan 477
 Reichstag 495
 Reims 129
 Reims Konsili (1131) 175
 Remarque, Erich Maria 598
     All Quiet on the Western Front 598
 Remington 501, 549
 Ren Nehri 117-18, 438-39, 496, 566
 Ren Ordusu 454
 Ren Vadisi 162, 333
 Rennenkampf 591
Revenge 314
 Reyes 526
 Rezonville 498

 Rhone 162
 Ricat 150
 Richard, Aslan Yürekli 180
 Richelieu, Kardinal 333, 339, 344, 349, 351
 Rig Veda 50-51
 Riga 593
 Rimus 8
 Rio Grande 529-30
 Roberts, Michael 257, 325-26
 Robespierre, Maximilien 442
     Ecole de Mars 442
 Robins, Benjamin 443
 Rochambeau 430
 Rochefort 389, 392
 Rocroi 349-50
 Rocroi Muharebesi (1643) 337, 345
 Rodezya 672
 Rodney, George 397, 417-18, 461
 Rodos Adası 104, 106
 Roer Ormanı 630
 Roland Destanı 152
Roland'ın Şarkısı (Chanson de Roland) 175
 Roma Cumhuriyeti 73-77, 94, 110-11
 Roma İç Savaşı 97, 107, 119
 Roma İmparatorluğu 30, 67, 74, 103, 112-13, 121, 131, 161, 167, 440
     Batı Roma İmparatorluğu 129, 131
     Doğu Roma İmparatorluğu 131, 140
     Kutsal Roma İmparatorluğu 272, 174
 Roma İmparatorluk Ordusu 112, 121
 Romalılar 13, 80, 82, 91-96, 99, 102-103, 106, 109-10, 114, 116-20, 125-26, 129-31, 133-36, 139, 295
 Romanya 590, 629
 Ronda 276
 Rooke, Sir George 379
 Roosevelt, Franklin D. 611
 Rosen, Kont von 655
 Rossbach Muharebesi (1757) 387, 440
 Rothschild 438
 Rotterdam 609
 Roxburgh Şatosu 265
Royal George 418
 Ruanda 656, 686, 690
 Rumenler 564
 Rumyantsov, Pyotr Aleksandroviç 510
 Rus Devrimi (1917) 580, 593
 Rus İkinci Ordusu 591

- Rus Komünist Partisi 608
 Rusas 31-32
 Rus-Japon Savaşı (1904-1905) 568
 Ruslar 147-48, 212, 236, 342, 367, 377, 388, 413, 426, 465-66, 468, 472, 476-77, 479-80, 496, 508, 510, 512, 517, 531, 537-39, 550-51, 557, 564-66, 568, 580, 591-95, 597, 603, 606, 608, 610, 612, 620, 622, 628, 660, 673
 Rusya 157, 161, 214, 377, 381, 388, 402, 463, 479, 484, 490, 492, 510, 517, 539-40, 559, 585, 590
 Ruyter, Michiel de 361-62
 Rüstem (komutan) 155
 Saddam Hüseyin 658, 663
 Sahra 118, 407
 Sahra Çölü 117
 Sahra-altı Afrika 533, 655
 Said bin Ahmet 181
 Saint Cyr 442, 465
 Saint Etienne 449
 Saint-Arnaud, Achille de 531
 Saint-Simon, Henri de 464
 Saipan Savaşı (1944) 632
 Saksonlar 126, 345-46, 348, 499
 Saksonya 264, 472
 Salamis 46, 79, 86
 Salaria 133-34
 Salatis 13
 Sami 13
 Samiriye 26
 Samiriyeliler 26, 186
 Samos 48
 Samothraki (Semadirek Adası) 46-47
 Samsonov 591-92
 Samuraylar 239-41, 248-49, 552, 635
 San Antonio 528
 San Francisco 613
 San Lorenzo 314
 San Martin 314, 526
 San Nehri 594-95
 San Quentin Muharebesi (1557) 296
 Sanayi Çağı 415-16, 490-91
 Sanayi Devrimi 437, 465, 471, 486
 Sanders, Liman von 588
 Sandhurst 482
 Sanga, Rana 217
 Sangallo, Antonio da 288
 Santa Anna 528-530
 Santa Cruz 303, 307-308, 400
Reflexiones Militares 400
Santissima Trinidad 396, 415
 Santo Domingo 298
 Saranglar 40
 Saratoga 427-28
 Saratoga Muharebesi (1777) 396
 Saraybosna 564, 673
 Sardes 36-37, 48
 Sardinya 91, 93, 107, 136, 192, 279, 329, 380, 477
 Sargon (II.) 23, 26, 30-33
 Sargon, Büyük 8-9
 Sarı Nehir (Yalu Nehri) 56, 532
 Sasani İmparatorluğu 119, 187, 191
 Sasaniler 118, 182
 Sassoon, Siegfried 598
Memoirs of an Infantry Officer 598
 Satsuma 533, 552
 Satsuma Ayaklanması (1877) 552
 Satsumalılar 533
 Sava Nehri 213
 Savannah Muharebesi (1779) 429
 Savo Adası Muharebesi (1942) 618
 Savoy 333, 353, 381
 Savoya 329
 Saxe bkz. Hermann-Maurice
 Saxe, Maurice de 436, 438, 464
 Saxe-Weimar, Bernhard de 356
 Saygon 691, 696, 700-701
 Scharnhorst, Gerhard von 489, 494
 Scheer, Reinhard 586
 Scheldt Nehri 167
 Schelton, F.W. 437
 Schlieffen Planı (1914) 567, 596-97
 Schlieffen, Kont Alfred von 493-95, 565-67
 Schwartz, Berthold 258-59
 Schweppenburg, Leo Geyr von 494
 Sebastiao (Kral) 301
 Sedan 490, 497-99, 501
 Sedan Muharebesi (1870) 490, 495, 498-501
 Sedat, Enver 662
 Seddülbahir 589
 Segur Kanunu (1871) 446
 Seine Nehri 503
 Sekiz Yıl Savaşları 323
 Selanik 588

- Selçuklular 148
 Selevki 95, 108
 Selevkos 80, 106
 Selevkos Krallığı 73
 Selevkoslar 80, 96
 Selim (III.) 550
 Sembuku Kanezawa 240
 Semerkand 151, 210, 215, 531
 Senegal 399, 539
 Senegal Nişancıları (*Tirailleurs Senegalais*) 541
 Senegalliler 541
 Sennaherib 23, 27, 29, 33
 Sepias Burnu 44
 Serhas (Xerxes) 11, 42-43, 45-48, 69, 497
 Seth 17
 Seti (I.) 16
 Setyular 15
 Seul 247-48
Severn 381, 383-84
 Severus, Septimus 114
 Sevilla 301, 336
 Seylan 328, 399
 Shakespeare, William 259
 Sharps 501
 Shenandoah Vadisi 476, 502
 Sheridan, Philip H. 474, 476, 501-502, 528, 657
 Sherman, William Tecumseh 478, 491
 Shetland Adaları 315
 Shoburness 482
 Shrapnel, Henry 444
 Shy, John 469
 Sırbistan 590, 594, 689
 Sırplar 564, 594, 673, 690
 Sicilya 89, 91, 93, 100-101, 107, 132, 136, 146, 174, 192, 277, 279, 329, 381
 Sidi Rezegh Hava Üssü 662
 Siena 290
 Sierra Leone 536, 690
 Sih Krallığı (Pencap) 514
 Sih Savaşı (I.) 477
 Sihler 514, 544, 557
 Silezya 212, 341, 385, 437
 Silezya Savaşları (1740-1742 ve 1744-1745) 402
 Silezyalılar 212, 339
 Silva 266
 Silva, Felipe de 337
 Simeon 158
 Sina 590
 Sind 219
 Singapur 636
 Singleton, James 411
 Sinop 480
 Siraküza 97, 101-102
 Siri Derya Nehri 38
 Siyah Dikilitaş 30
 Skobelov, M.D. 537
 Skudralar 39
 Slavlar 143, 156, 161, 596, 602, 608, 610
 Slim, William 632, 637
 Snider 501
 Sochor, Vaclav 475, 487
 Sodom 408
 Soğuk Savaş 651-53, 656, 661, 674, 688, 690, 701, 705
 Sokoto 534, 536, 560
 Solferino Muharebesi (1859) 486
 Solomon Adaları 612-13, 616, 618
 Somali 686, 689
 Somme 569-71, 573, 575, 577, 658
 Somme Nehri 570
 Somme Savaşı (1916) 569, 575
 Song İmparatorluğu 212
 Songlar 211
 Soult, Nicolas de 466
Sovereign of the Seas 360
 Sovyetler 604, 607, 609-10, 616-17, 621, 624-30, 646, 652-53, 659, 661, 667, 675, 688
 Sovyetler Birliği (SSCB) 453, 599-601, 603-604, 606-609, 611, 623-24, 646, 651-52, 661, 665, 673, 675, 682, 688
 Sparta 73-74, 76, 79, 82, 84-85, 87, 99, 107, 109-10
 Spartalılar 45, 74, 76, 78, 83-84, 86-88, 99, 111
 Speer, Albert 645
 Spencer 501
 Spichern Muharebesi (1871) 497
 Spinola, Ambrosio 332-36, 339-41
 Spitfire 638
 Springfield 474, 501
 Sri Lanka 690, 706
 SSCB *bkz.* Sovyetler Birliği
 St. Angelo Kalesi 299
 St. Clair (General) 516

- St. Elmo Kalesi 299
 St. Jean Şövalyeleri 193, 299
 St. Jean Tarikatı 486
 St. Lawrence Nehri 386, 391
 St. Lucia 399
 St. Michael Kalesi 299
 St. Petersburg 442
 St. Vincent 399, 459, 461
 Stalin, Jozef 608, 676
 Stalingrad 606-607, 612, 624-25
 Stereseti 475
 Stevens, Charles 411
 Stevin, Simon 441
 Stewart, Sir Donald 444
 Stockholm 345
 Stopford (Tümgeneral) 589
 Storck, Abraham 361
 Strasbourg 129
 Stuart, J.E.B. 474
 Stueben, Baron Friedrich von 425
 Styr Nehri 595
 Subutay (komutan) 212-14
 Sudan 117, 549, 690
 Sudanlılar 444, 519, 534, 549
 Sukemasa, Ota 240
 Sunzi (Sun Tzu) 62
   Savaş Sanatı 62
 Surat 226-27
 Suriye 14, 16, 22-23, 25, 27, 30, 55, 80, 98,
   149, 151, 153, 181, 192, 652, 656-58,
   674, 688
   Kuzey Suriye 23, 25
 Susa 35
 Sussex 304
 Suvarov, Aleksandr Vasilyeviç 512
 Süleyman (I.) 220, 298
 Sümerler 1, 3, 5-9, 23
 Sünniler 155, 215
 Süt Dağı Muharebesi (552) 140
 Süveyş 12
 Süveyş Kanalı 589
 Süveyş Krizi (1956) 677
 Şabtuna 17, 19
 Şah Cihan 224
 Şalmaneser (III.) 23, 26, 30
 Şam 26, 151, 154, 209, 262, 590, 688
 Şamlı 170
 Şamara 2
 Şamşi-Adad, V. 26
 Şandong (Güney) 63
 Şanghay 532
 Şanglar 56, 58-59
 Şarlken (V. Karl) 282, 286, 291-92, 298,
   305
 Şarlman 152, 157, 164, 171
 Şaruhen 15
 Şer Şah 219
 Şeyh Şamil 538-39
 Şi Huangdi 64-65, 67, 70
 Şičuan 63
 Şili 359, 384-85, 524, 526, 554-55
 Şilili 554-55
 Şimbara 249
 Şimizu (samuray) 240
 Şivaji 225-27, 229
 Ştavka (Rus Başkomutanlığı) 592
 Taberi 189
   Taberi Tarihi 184-85, 189
 Taç Mahal 224
 Tagus Nehri 390
 Tahir Paşa 479
 Taipei 205
 Taiping 532, 555-56
 Tairallılar 241-42
 Takaşima 242
 Takeda *bkz.* Katsuyori, Takeda
 Tamai 444
 Tametomo (samuray) 241
 Tannenberg 591-92
 Taşkent 531
 Tatarlar 508
 Tayland 686
 Teb 12, 15
 Tebli 15
 Tebriz 31
 Teil, Chevalier Jean du 443-44
 Teja 132, 137, 140
 Teke Türkmenleri 531
 Teksas 528-529, 600
 Teksaslılar 529
 Tellier, François Michel le (Louvois Marki-
   si) 351
 Templier Şövalyeleri 170, 193
 Tenochtitlan 281-282
 Teodorik, Büyük 132
 Terre-Neuve (Newfoundland) 161, 386

Teselya 47-48, 108-109

Tet 699-700

Thai Tsu Shih Lu Thu (Büyük Ata'nın Sahih Kayıtları) 235

Thames Nehri 307, 310, 361, 418, 516

Thebai 73, 76, 78-79, 87, 89, 108-109

Thebai'nin Kutsal Birlik'i 83

Thebaililer 76, 86

Themistokles 46, 86

Theresa, Maria 386

Therma 44

Thermopylae 45

Theudebert 135

Thionville 566

Thukydides 87, 97, 121

Thutmose (III.) 16

Tiber Nehri 132

Tibet 181, 236

Ticinum 130

Ticonderoga 390

Tiglat-Pileser (I.) 23

Tiglat-Pileser (III.) 23, 29

Tilly, Kont 340, 344-46, 348

Timuçin 204

Timurlenk (Timur) 214-15, 251

Tippecanoe 516

Tipu Sultan (Feth Ali) 513

Tirol 264, 596

Tokugawa 533

Tokyo 613

Tokyo Körfezi 533

Toledo 181, 192

Toledo, Don Fabrique de 334

Tomris (kraliçe) 38

Toros Dağları 143

Tory'ler 426

Totila (Got lideri) 132, 136-40

Toulon 362, 380, 390, 392, 442, 460

Toulouse 158

Touré, Samori 536, 541

Tours, Gregoire de 130

Töton Şövalyeleri 592

Trablus 261, 291

Trafalgar 396, 462, 465, 468

Trafalgar Muharebesi (1805) 460-61, 463

Traktir Sırtı 477

Trakya 140, 564

Doğu Trakya 564

Trasimene Gölü 92, 99

Trebbia Muharebesi 91

Trier 129

Triumph 314

Troçkistler 686

Tromp, Maarten 328, 360, 362

Truman, Harry S. 679

Tryal 382, 384

Tuileries 452

Tukalor 534

Tukulti-Ninurta (I.) 23

Tumu 231-32

Tuna 89, 117-18, 129-31, 143, 213, 379, 510

Tuna Havzası 378

Tunus 291-92, 606, 611, 625-26, 630

Turenne 349-50, 363, 483

Turnen Nehri 247

Turner, Sir James 260, 266, 323, 330-31, 336

Tuskegee 678

Tutsiler 690

Türkiye 238, 450, 551-52, 556, 558, 585, 589, 631, 660

Türkler 148-49, 153, 156, 162, 183, 185, 189, 209, 256, 258, 262-63, 270-71, 290, 297-300, 307, 324, 327, 357, 377, 386, 508, 510, 512, 516, 550, 557, 588
Osmanlı Türkleri 149, 156, 262-63, 297, 588

Selçuklu Türkleri 149, 183

Tyrtaos 84

Tzerclaes, Johan 340

U-9 586

U-botlar 586, 588, 597, 602, 615, 639-42

Uganda 658, 686

Ugbaru 37

Uhlan 37

Uji Muharebesi (1180) 241

Ukrayna 508, 510, 512, 517, 590, 607
Güney Ukrayna 517

Ulm 465 468

Ulundi Muharebesi 535

Uluslararası Kızılhaç Komitesi 486

Umma 6

Umman 674

Ur 3, 9

Ur Hanedanı (III.) 9

Ur Sancağı 3-4, 6-7

- Ur Sancağı Steli 5
 Urabi, (Miralay) 549
 Ural Dağları 98
 Urartu Krallığı 33
 Urartular 23, 26, 31
 Urban 267
 Urbanus (II.) 192
 Urmiye Gölü 31
 Uruguay 687
 Uruk 3
 USAAF bkz. Amerikan Hava Kuvveti
 Usame bin Münkiz 196, 199
 USS *Monitor* 480
 Utrecht Barışı (1713) 380
 Uyuşturucuyla Mücadele Ofisi 686
 Uzakdoğu 56, 149, 263
Uzay Yolu 676
- Üçüncü Koalisyon Savaşı (1803-1805) 462, 465
 Ümit Burnu 271, 385
 Ürdün 657
 Ürdün Vadisi 3
- V-1 638, 644
 V-2 638, 644
 Vadiüsseyl (Alcazarquivir) Muharebesi (1578) 301
 Vahran (Oran) 291
 Vaka-i Hayriye (Hayırlı Olay) 550
 Valencia 336
 Valens 131
 Valley Forge 375, 423
 Valliere, Jean-Florent de 406
 Valmy 452, 459
 Valonlar 339-40, 356
 Valonya 283
 Van gölü 31
 Vandal Krallığı 132
 Vandallar 126, 129
 Varg Muhafızlar 156
 Varro, Terentius 111
 Varşova 609
 Varşova Paktı 675
 Vauban, Sebastien Le Prestre de 353-55, 502
 Vaughan, Edwin 578-79, 648
 Vaux Kalesi 569
 Vedalar 50-51
- Vega, Lope de 334
Brezilya Kurtuldu 334
 Vegetius 178, 332, 342
Epitoma rei militaris 178
 Velazquez, Diego de Silva y 334-35
 “Breda’nın Teslim Oluşu” 334-35
 Vendée 454, 464
 Venedik 146, 168, 195, 268, 297, 299-300, 308, 333
 Venedikliler 145, 195, 257-58, 272
 Veneto, Vittorio 596
 Venezuela 524-25
 Doğu Venezuela 525
 Güney Venezuela 525
 Veracruz 281, 298, 305-306, 393, 530
 Verbiest, Ferdinand 236-37
 Verdun 569, 573
 Vernois, Julius von Verdy du 491, 493
 Vernon, Edward 382, 385-86
 Verona 130
 Versailles 438
 Vesalius, Andreas 295
 Vestfalya 350
 Vestfalya (Westphalia) Barışı 349
 Victoria (Kraliçe) 436
Victory 314
 Viet Minh 671-72, 691-96
 Vietkong 669-70, 681, 691, 693, 696-701
 Vietnam 631, 669, 671-73, 681-82, 691-94, 696-701
 Güney Vietnam 669, 691, 694, 696-701
 Kuzey Vietnam 691, 693, 696-701
 Kuzeybatı Vietnam 694
 Orta Vietnam 691, 694
 Vietnam Cumhuriyeti Ordusu (ARVN) 670, 696-97, 701
 Vietnam Demokratik Cumhuriyeti 672
 Vietnam Savaşı 657, 677, 681, 683
 Vietnamlılar 540, 669, 691-93, 696, 69-701
 Güney Vietnamlı 696, 699-700
 Kuzey Vietnamlı 669
 Vikingler 125-26, 156-62, 166
 Danimarka Vikingleri 159
 İsveç Vikingleri 157
 Norveç Vikingleri 158
 Vilaine Nehri 392
 Villa 596

- Villars (Mareşal) 369-70, 379
Ville de Paris 417
 Villehardouin 146
 Villeneuve, Pierre de 462
 Vimeiro Muharebesi (1808) 451
 Vimeur, Jean Baptiste Donatien de 430
 Vimy 576-77
 Vinci, Leonardo da 278
 Virginia 430, 476, 515
 Vistül Nehri 592
 Vitalis, Orderic 194
 Vitelli, Paolo 259
 Vitellius 97
 Vitigis 132-35
 Vittoria 266
 Vivarium 134
 Viyana 214, 263, 298, 327, 339, 345, 357, 379, 465-66
 Viyana Konferansı 479
 Viyanalılar 327
 Vizigotlar 126, 129, 132, 140
 Voltaire 389
     Candide 389
 Vroom, Hendrik 313

 Waffen-SS 603, 692
Wager 381, 384
 Wagram Muharebesi (1809) 437
Wako 232
 Wallenstein, Albrecht von 340-41, 345, 350, 356
 Wang Zhen 231
 Warka 30
 Warren, Sir Peter 386
 Washington 430, 527, 665, 697-99, 701
 Washington, George 375, 414, 430
 Watergate 698, 701
 Waterloo Savaşı (1815) 438, 445, 477
 Wattignies 453
Wehrmacht 604, 621-24, 626-27, 629, 644
 Wei 64
 Wellesley, Sir Arthur 438
 Wellington Dükü 370, 438, 458, 461, 483, 513-14, 540, 560
 Wenceslas (Bohemyalı) 213
 Wentworth, Thomas 382
 Wessex 160-61
 West Point 436, 465, 478, 678, 681, 683
 Westmoreland (General) 697
 Westphalia, Jerome 455
 Wexford 325
 Whitney, Eli 445
 Wiener Neustadt 442
 Wilhelm (II.) 488, 491, 493, 498, 501, 503
 Wilhelm, I. Friedrich 385, 402
 Wilhelm, Karl 452
 Wilkinson, John 443
 Wille 485
 Williams, Sir Roger 274, 283, 310
 Williamson, Henry 572
 Wilson (General) 544
 Winchester 501
 Wittstock 345
 Wolfe, James 391, 400, 424
 Wolseley, Garnet 545
 Wool (General) 530
 Woolwich 442
 Woolwich Topçuluk ve Mühendislik Okulu 482
 Woolwich Mühendislik ve Harp Okulu 399
 Worms 129
 Wotan 571
 Wu (Kral) 58
 Wu Krallığı 61-63
 Wu Sangui 234
 Wuchen 61
 Wurtz 453
 Wuzhong 61
 Württemberg 497

 Xianyang 211-12
 Xiong Nu 67

 Yabancı Lejyonu (*Légion Etrangère*) 540
 Yahudiler 35, 149, 151, 182, 186, 194, 198, 607, 610, 658
 Yakındoğu 6, 56
 Yamamoto (Amiral) 599
 Yamana 243
 Yang 59
 Yangzhou 235
 Yangzi Nehri 61-63, 211
     Aşağı Yangzi Nehri 61
 Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) 387-88, 393, 402-404, 410, 414-15, 418-19, 424, 433, 438, 440, 445, 515
 Yemen 149
 Yen 64

- Yeni Dünya 263, 280-81, 293, 298-99, 306, 327, 337, 393
- Yeni Gine 611-14, 632-33
- Yeni İspanya (Güney Amerika) 327, 395
- Yeni Model Ordu (İngiltere) 349, 357
- Yeni Zelanda 518-19, 560, 588
- Yeniçeri Ocağı 550
- Yermük 155
- Yermük Muharebesi (636) 153, 165, 185
- Yesa, bin 28-29
- Yesrib 149
- Yi Sun Sin 248
- Yokohama 533
- Yom Kippur Savaşı (1973) 621, 662
- Yongle (İmparator) 231
- Yorimasa, Minamoto 241
- York 161
- Yorktown 430
- Yorktown Muharebesi (1783) 399
- Ypres 577
- Ypres Muharebesi (I.) 567-68
- Yue 61
- Yugoslavya 608, 689
- Eski Yugoslavya 689
- Yukinaga, Asano 248
- Yukinaga, Konişi 247
- Yunanistan 11, 41-42, 48, 73-74, 76, 78-79, 82-83, 89, 100-101, 108, 126, 136, 140, 148
- Yunanlar 6, 34-35, 41-42, 45-49, 59, 67, 73-74, 78-87, 89-90, 94, 98, 100-101, 105, 110-11, 121-22, 146-47, 182, 387, 399, 564
- Yüan 214
- Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) 261-62, 266-67, 271
- Zagros Dağları 30, 34
- Zaire 658
- Zama 93, 96
- Zeeland 306
- Zerdüşter 182
- Zero 605
- Zhao 62-63
- Zhejiang 232
- Zheng He 238
- Zhengtong 231
- Zhengzhou 59
- Zhou 58-62
- Batı Zhou 58
- Doğu Zhou 58
- Zhoular 58-59
- Zhu Yuanzhang 229
- Zhujiang (İnci Nehri) 532
- Zillebeke 578
- Zimena 535
- Zorndorf Muharebesi (1758) 388
- Zulular 516, 534-36
- Zumwalt, Elmo 683-84

Dünya Savaş Tarihi, tarihin şafağından günümüze kadar küresel bir askeri tarih denemesi niteliğindedir. İnsanlığı kasıp kavuran savaşların üç bin yıllık hikâyesindeki değişim ve devamlılıkları, devrimler ve gelenekleri keşfetmek, bu önemli eserin başlıca hedefini teşkil ediyor. Savaşların sığ ve kronolojik bir genel özetini yazmak yerine, savaş umurunun nasıl evrildiği ve bu evrimin toplumları nasıl etkilediği büyük dönüm noktaları vurgulanarak ele alınıyor.

Askeri tarihin alışıldık temaları olan komutanlar ve taktikler de ihmal edilmemekle beraber, her bölümde esas olarak savaş kavramı, sıradan askerin rolü ve askeriye'nin siyaset ve toplumdaki yerinin tarih boyunca nasıl değiştiği inceleniyor. Dahası, yazarların Batı dışı toplumları da ele almaları bu kitabı bir kat daha değerli kılıyor. Ne de olsa, genel askeri tarih yazarları Batımerkezcilik tuzağına düşmekten nadiren kurtulabilmişler ve bu alandaki çoğu eser İngiltere, Fransa ve Almanya'nın askeri öykülerinden ibaret kalmıştır. Burada ise yazarlar savaşın ve askeri güçlerin tüm dünyadaki toplumları nasıl şekillendirdiğini özellikle inceliyorlar.

Türkçedeki ilk baskısından 14 yıl sonra *Dünya Savaş Tarihi*, o baskıda yer almayan harita ve resimleriyle yeniden okuyucuyla buluşuyor. Bu eserin, gerek üniversitelerdeki askeri tarih ve siyaset bilimi öğrencileri için bir başvuru kaynağı, gerekse de konuya ilgi duyan herkes için bir temel giriş metni olarak uzun yıllar önemini koruyacağına şüphe yoktur.

Eserin dört yazarı da Kanada'daki Calgary Üniversitesi'nin tarih bölümünde görevlidir. Christon I. Archer, *The Wars of Independence in Spanish America* adlı eseri yayına hazırlamıştır. John R. Ferris, *The Evolution of British Strategic Policy 1919-1926*'nın yazarıdır. Holger H. Herwig, *The Grand Illusion: The Prussianization of the Chilean Army* kitabının ortak yazarıdır. Timothy E. Travers ise Türkçeye de çevrilmiş olan *Gallipoli 1915*'i yazmıştır.

Kapak Resmi: 1943 yılındaki Kursk savaşı sırasında, imha olmuş silahının başında çöküp kalmış; mermi şoku geçiren bir Alman topçusu (Bundesarchiv).

